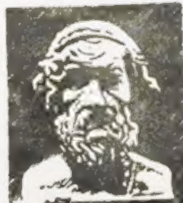
К. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1930

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ
(ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ)
ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ
ΕΠΙ ΤΗΙ ΒΑΣΕΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΥΠΟ
ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩΙ ΕΘΝΙΚΩΙ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ
ΜΕΡΟΣ Β'

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" Α.Ε. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟ
ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΕΝΩΣΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΟΥ (1881)
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ
1930

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

1	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α'	*Ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων.*
2	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων μέχρι τοῦ Ἀλεξάνδρου.*
3	ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Αὐγούστου.* *Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Οἴκου τοῦ Ἰουστινιανοῦ.*
4	ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι Λέοντος τοῦ Γ'.* *Ἀπὸ Λέοντος τοῦ Γ' μέχρι Βασιλείου τοῦ Α'.*
5	ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ Βασιλείου τοῦ Α' μέχρι τῶν Κομνηνῶν.* *Ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.*
6	ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Φραγκοκρατίας μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.* *Ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.*
7 8	ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος (σελ. Στ' α' 196).* *Ἀπὸ τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1930 (Συμπλήρωσις τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς σελίδος Στ' α' 197).*
9	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	*Βιβλιογραφία.—Χρονολογικὸς πίναξ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.—Ἀλφαβητικὸν Εὑρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.*

Θριαμβευτική εἴσοδος εἰς Θεσσαλονίκην τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α', συνοδευομένου ὑπὸ τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, τῇ 26 Ὀκτωβρίου 1912

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΝΩΣΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΟΥ (1881) ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1930

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α' (1881-1886)

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΟ 1881—Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ 1882-85—ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ—Ο ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ—Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ Θ. ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΗ 1885-86.

Καθ' ὃν χρόνον πᾶσα ἡ Θεσσαλία ἐκτὸς τοῦ διαμερίσματος τῆς Ἐλασσόνος καὶ μικρὸν τμῆμα Ἠπείρου περὶ τὴν Ἄρταν κατελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ γενικὸν αἴσθημα ἀνάμικτον χαρᾶς ὁμοῦ καὶ λύπης κατεῖχε σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, χαρᾶς μὲν διὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τμήματος ὁπωσδήποτε σπουδαίου χώρας ἑλληνικῆς, λύπης δὲ διότι ἀπεκλείοντο τῶν νέων ὁρίων ἡ Ἤπειρος μετὰ τῆς Πρεβέζης, τοῦ Μετσόβου καὶ τῶν Ἰωαννίνων (1). Μεγίστην θλῖψιν ἐνεποίει ἰδίως ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ ἐν Ἠπείρῳ μεγάλου κέντρου τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἑλλη-

(1) Ἡ Ρουμανία διὰ πρώτην φορὰν καὶ διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτοῦ αὐτῆς προέβη εἰς παραστάσεις πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας κατὰ τῆς προσαρτήσεως τῇ Ἑλλάδι «χωρῶν κατοικουμένων ὑπὸ πολλῶν χιλιάδων λαοῦ ρουμανικῆς ἐθνικότητος».

νικῆς παιδεύσεως, τῶν Ἰωαννίνων, τὴν γενικὴν δὲ τὸ ἔθνος σύμπαν κατέχουσαν ἀθυμίαν ἔλαβε νῦν ὡς ὅπλον ἡ ἀντιπολίτευσις ἵνα ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῆς ἐκτελεσάσης τὴν περὶ ἑνώσεως ἀπόφασιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει διασκέψεως τοῦ 1881 κυβερνήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου. Ὁ συνετὸς οὗτος καὶ φιλόπατρις πολιτικὸς ἀνὴρ ἐξετίθετο νῦν εἰς μυρίας κατακραυγὰς καὶ καταγγελίας ἀνυποστάτους ὑπὸ μερίδος τοῦ ἀντιπολιτευομένου τύπου ἄνδρες δὲ πολιτευταὶ ἐπιφανεῖς, οἱ Χαρίλαος Τρικούπης, ὁ νεαρὸς πολιτικὸς Δημήτριος Ράλλης, ὁ τέως ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτὴς Α. Κοντόσταυλος καὶ ἄλλοι ἐφαίνοντο δίδοντες ἀφορμὰς εἰς τὰ ἐναντίον τοῦ ἀνδρὸς καταγγελλόμενα (¹). Ἐν μέσῳ τοιαύτης διαθέσεως τῶν πνευμάτων ἐγένετο ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς κατ' ἀπαίτησιν γενικὴν ἵνα διὰ νέων ἐκλογῶν ἀντιπροσωπευθῇ ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἡ Νέα Ἑλλὰς τῶν ἄρτι προσαρτηθεισῶν χωρῶν. Αἱ νέαι ἐκλογαὶ παρὰ τὰς προσδοκίας πολλῶν ἀπέβησαν ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως Α. Κουμουνδούρου καὶ ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τὸν Χαρ. Τρικούπην συνταχθείσης ἀντιπολιτεύσεως, τὸ δὲ παράδοξον ἦτο ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐκλεγέντες ἀντιπρόσωποι τῶν νέων χωρῶν ἐτάχθησαν μετὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, οὕτω δὲ ἐπῆλθεν ἡ πτῶσις τοῦ ὑπουργείου Α. Κουμουνδούρου καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ νέου ὑπουργείου ὑπὸ τὸν Χαρίλαον Τρικούπην. Ἐν τῇ νέᾳ Βουλῇ πολλαὶ ἠκούσθησαν ἐπικρίσεις καὶ κατακραυγαὶ ἐναντίον τοῦ ὑπουργείου Κουμουνδούρου διὰ τὴν ὑπὸ τούτου ἐγκατάλειψιν τῆς Ἠπείρου. Μάτην ὁ ἔντιμος καὶ φιλόπατρις πολιτικὸς ἀνὴρ ἐπεκαλεῖτο τὸ ἀδύνατον ἄλλοίας πολιτικῆς ἀντιμαχομένης πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἐκθετούσης τὸ κράτος εἰς κινδύνους πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν. Οἱ ἐκ Θεσσαλίας μάλιστα βουλευταὶ εἴτε ἀπὸ ἀκραιφνοῦς φιλοπατρίας ὑπερβαλλούσης ἐλαυνόμενοι, εἴτε ἐκ πολιτικῶν ἐλατηρίων ζήλου ὑπερβολικοῦ, ἦσαν οἱ ἐξεγειρόμενοι ἐναντίον τῆς πράξεως τοῦ Κουμουνδούρου μεταξὺ αὐτῶν δὲ συγκατελέγετο καὶ αὐτὸς ὁ μνημονευθεὶς τέως πρεσβευτὴς ἐν Λονδίνῳ Α. Κοντόσταυλος, ὁ προτρέψας τὸν Κουμουνδοῦρον εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνδιασκέψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ μνημονεύσας καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν δηλώσεις τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν λόρδου Γκράνβιλ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἦτο δυνατὸν μόνη, χωριζομένη ἀπὸ τῆς συναυλίας τῶν ἄλλων Δυνάμεων, νὰ βοηθήσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς

(¹) Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σφοδρὰ ἐν τῇ Βουλῇ τῆς 12 Μαρτίου 1882, μεταξὺ τοῦ Ἀλ. Κουμουνδούρου καὶ Χαρ. Τρικούπη, συζήτησις. «Ὑπεγράψαμεν τὴν σύμβασιν, ἔλεγεν ὁ Κουμουνδοῦρος, καὶ ἤδη ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἤπειρος εἶναι Ἑλλάς. Τὴν ὑπεγράψαμεν διότι ἐθεωρήσαμεν αὐτὴν ὑπηρετοῦσαν τὰ μεγάλα συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σῴζουσαν τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἄρταν καὶ ἱκανοποιοῦσαν τοὺς προαιωνίους πόθους ἡμῶν. Καὶ σεῖς οἱ θερμοὶ πατριῶται, ὅσοι λυπεῖσθε διότι δὲν ἐτύχατε τῆς εὐτυχοῦς περιστάσεως νὰ χύσετε τὸ αἷμα ὑμῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, σεῖς ἐψηφίσατε τὴν σύμβασιν... Τί θὰ ἐλέγομεν, κύριοι, εἰς τοὺς Θεσσαλούς; Σᾶς δίδεται ἐλευθερία ἀλλ' ἡμεῖς τὴν ἀρνούμεθα. Θέλομεν νὰ πολεμήσετε, θέλομεν τὴν πατρίδα σας νὰ μεταβάλωμεν εἰς στάχτην καὶ ἐρείπια. Θέλομεν ὄχι ὑμᾶς ἐλευθέρους ἀλλὰ τὰ πτώματα ὑμῶν. Δὲν θέλομεν ἀναίμακτον τὴν ἐλευθερίαν, θέλομεν νὰ πενθηφορήσῃ ἡ Ἑλλάς. Καὶ ἐπειδὴ αἱ τύχαι τοῦ πολέμου ἀβέβαιοι, νὰ ἴδωμεν ἴσως τοὺς Τούρκους ἐν αὐτῇ... Τὸ κατ' ἐμὲ ἓν μόνον διαρκῶς ἐπιθυμῶ, πρὶν καταβῶ εἰς τὸν τάφον νὰ θέσω τὴν ὑπογραφήν μου καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας πράξεις».

Εἰς ταῦτα ἀπήντα ὁ Χ. Τρικούπης: «Καταδικαστέα ἡ πολιτικὴ ἐκείνη. Ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ τὴν ἀποκηρύξῃ. Ἡ πλειονοψηφία τοῦ Ἔθνους ἐκφραζομένη διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς δὲν ἐπιζητεῖ τὸ ἀναίμακτον, ἀλλ' ἐννοεῖ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἵνα ζήσῃ, πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἀπόφασιν νὰ πολεμήσῃ καὶ αὐτὸ δέον νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι ἀγῶνι, ὅστις προπαρασκευάζεται ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ἕτοιμος μεταξὺ τῶν πρώτων νὰ χύσῃ τὸ αἷμά του πρὸς σωτηρίαν οὐχὶ μόνον τοῦ κράτους ὁποῖον εἶναι, ἀλλ' ὑπὲρ παντὸς τοῦ ἔθνους ἡμῶν».

τὴν διεκδίκησιν τῶν ἀποκλεισθεισῶν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ χωρῶν. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ τέως πρεσβευτὴς κατακρίνων νῦν τὴν πολιτικὴν τοῦ πεσόντος ὑπουργείου, ἔλεγεν ὅτι ὅσα ἀπὸ τοῦ Λονδίνου ἔλεγε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἔλεγε ταῦτα ἐκτελῶν καθῆκον πρέσβεως καὶ ὅτι νῦν ὡς βουλευτὴς ἐδικαιοῦτο νὰ κατακρίνῃ τὸ τελεσθὲν ἔργον. Ταῦτα πάντα ὡς καὶ αἱ τοῦ τύπου ἐπιθέσεις καί τινες ἀγενεῖς συκοφαντίαι καθαπτόμεναι τῆς φιλοτιμίας τοῦ ἀνδρὸς ἐπίκραναν αὐτὸν βαθύτατα καὶ ἐπετάχυναν τὸ μετὰ πολυώδυνον νόσον ἐπελθὸν μετ᾽ ὀλίγον (τῇ 26 Φεβρουαρίου τοῦ 1883) τέλος τῆς ζωῆς αὐτοῦ.

Ὁ οὕτως ἀδικηθεὶς καὶ τραγικῶς ὁπωσοῦν τελευτήσας τὸν βίον πολιτικὸς ἀνὴρ ὑπῆρξεν εἷς τῶν ἀρίστων ἐμφρονεστάτων καὶ ἐπὶ ἀκραιφνεῖ φιλοπατρίᾳ διακρινομένων τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἴσως ἡ πολιτικὴ ἣν μετῆλθε κατὰ τὴν λεγομένην μεταπολίτευσιν τοῦ 1862 μετασχὼν ἠθικῶς τῆς ἐναντίον τοῦ βασιλέως Ὄθωνος συνωμοσίας εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἐπικρίσεως τινός, ἀλλ᾽ ἐν πάσῃ ἄλλῃ πολιτείᾳ αὐτοῦ ἐπί τε τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ἐν τῇ Ἐθνικῇ Συνελεύσει τοῦ 1863-64 καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α΄ ὑπῆρξεν ὑπὸ ἔννοιαν ἐθνικῆς πολιτείας, ἄμεμπτος καὶ ἐθνοφιλὴς διὰ τοῦτο καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ μετὰ θάνατον ὑπῆρξεν εὐλογητὴ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ μετὰ σεβασμοῦ μνημονεύοντος τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ ἀνδρός.

Καὶ νῦν ἐν τῷ πολιτικῷ ὁρίζοντι τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ λαοῦ ἀνέτειλε νέος πολιτικὸς ἀστὴρ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἀνελθόντος εἰς τὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς νέας Βουλῆς.

Ἡ τριετὴς κυβέρνησις τοῦ Χαρ. Τρικούπη ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη καὶ ἡ πρώτη μακρόβιος τῶν ἀπὸ τοῦ 1863 κοινοβουλευτικῶν ἐν Ἑλλάδι κυβερνήσεων(¹) κυβερνήσασα ἀπὸ τοῦ 1882-85. Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ ἐπικράτησιν τοῦ ἀνδρὸς συνετέλεσαν πολλά, ἐν οἷς κατὰ πρῶτον καὶ κατ᾽ ἐξοχὴν αὐτὴ ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνδρός. Ὁ Χαρ. Τρικούπης ἦτο γνωστὸς ἤδη ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ σπουδαῖος ἐκ τοῦ σχετικῶς ἱκανῶς μακροῦ δεκαπενταετοῦς πολιτικοῦ αὐτοῦ παρελθόντος. Μετὰ τὴν περάτωσιν τῶν πανεπιστημιακῶν αὐτοῦ σπουδῶν ἐν Ἀθήναις ἤρξατο τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σταδίου ἀπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικῆς πρεσβείας διαπαιδαγωγούμενος ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη διατελοῦντος πρέσβεως πρὸ πολλῶν ἐτῶν παρὰ τῇ ἀγγλικῇ Αὐλῇ ἑνὸς τῶν δοκίμων καὶ πεπειραμένων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος. Πεμφθεὶς δὲ ὁ Χαρ. Τρικούπης τῷ 1863 εἰς τὴν τότε Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικῆς παροικίας (καθὸ εἶχον λάβει τότε δικαίωμα αἱ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ παροικίαι νὰ πέμψωσιν ἰδίους ἀντιπροσώπους εἰς τὴν Συνέλευσιν) διεκρίθη καίπερ νεώτατος (μόλις τριάκοντα τριῶν ἐτῶν) τὴν ἡλικίαν, διὰ τῆς ἐμβριθείας τῶν διανοημάτων καὶ διὰ τῆς λιτῆς εὐγλωττίας τῶν λόγων αὐτοῦ, εἶχε δὲ ἤδη καὶ ἄλλην προσενέγκει ὑπηρεσίαν διπλωματικὴν σπουδαίαν ἐν ταῖς μετὰ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως περὶ τῆς Ἑπτανήσου διαπραγματεύσεσιν. Οὕτω προοιμιασάμενος τὸν ἐν Ἑλλάδι πολιτικὸν αὐτοῦ βίον διετέλεσεν ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν δυσὶ κυβερνήσεσιν ἰσχυραῖς, τῇ τοῦ Α. Κουμουνδούρου τῷ 1866-67, ἣν κυβέρνησιν ἐκάλει πάντοτε γνησίως κοινοβουλευτικὴν (καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν διεπραγματεύθη διὰ πρώτην φορὰν τὴν σύναψιν συνθήκης μετὰ τῆς Σερβίας,

---

(¹) Τὸ ὑπουργεῖον κατηρτίσθη ὡς ἑξῆς: Χαρ. Τρικούπης τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς τῶν Ἐσωτερικῶν, Π. Καλλιγᾶς τῶν Οἰκονομικῶν, Δημ. Ράλλης τῆς Δικαιοσύνης, Κ. Λομβάρδος τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, Σπ. Καραϊσκάκης τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Γεωργίας, Ροῦφος τῶν Ναυτικῶν.

ὑποβαλὼν καὶ σχετικὸν μακροσκελὲς πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιον ὑπόμνημα, ἐν ᾧ συνίστα καὶ ἐπέμενε μέχρι παραιτήσεως εἰς τὴν ἄμεσον ὑπογραφὴν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συνθήκης καὶ ἀποδοχὴν τῶν ἐν τῷ ὑπομνήματι ἐκτιθεμένων, βλ. ὑπόμνημα καὶ αὐτόγραφον τόμ. Ζ΄ σελὶς 367), καὶ τῇ Οἰκουμενικῇ λεγομένῃ κυβερνήσει τοῦ 1877-78. Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταύταις διεκρίθη διὰ τὴν τόλμην καὶ παρρησίαν μεθ' ἧς διεχειρίζετο τὰ ἐθνικὰ ζητήματα. Τῷ 1867 διεμαρτυρήθη ἐντόνως πρὸς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν διὰ τὰς ἐν Κρήτῃ διαπραττομένας ὑπὸ τῶν Τούρκων βαρβαρότητας καὶ ἀθεμιτουργίας κηρύττων ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, εἰς οὗ τὴν γένεσιν συνέβαλεν ἰσχυρῶς ἡ Κρήτη, δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἀδιάφορον πρὸς τὰ δεινὰ αὐτῆς. Τῷ δὲ 1877 εἰς τὰς κατ' ἀξίωσιν γενομένας ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν λόρδου Στάνλεϋ ἐντόνους προτροπὰς περὶ ἀπολύτου οὐδετερότητος καὶ ὑποσχέσεως περὶ μὴ συμμετοχῆς εἰς τὸν ὑπὸ τῆς Ρωσίας διεξαγόμενον τότε ἐναντίον τῆς Τουρκίας πόλεμον, ἀπήντησεν εὐθαρσῶς ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦ κηρύττειν ἢ μὴ κηρύττειν πόλεμον ἐκ μέρους οἱουδήποτε κράτους ἐναντίον ἑτέρου συνδέεται ἀρρήκτως μετὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ κυριαρχίας αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ διακηρύξῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως ζητουμένην ὑπόσχεσιν. Ἔτι πρότερον ἐν μέσῳ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων πολιτικῶν ὑπερβασιῶν τῶν διαπραττομένων ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Δ. Βούλγαρη (1874), ὁ Χαρ. Τρικούπης, καίπερ διατελῶν ἐκτὸς πάσης ἐξουσίας καὶ ἐξ ἀνάγκης ἰδιωτεύων, ἦτο ὁ τολμήσας νὰ γράψῃ τὸ περιβόητον ἐκεῖνο εἰς τοὺς «Καιροὺς» ἄρθρον· «Τίς πταίει;», ἐν ᾧ εἰκονίζων διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὴν ἐπικρατοῦσαν διὰ τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρη πολιτικὴν κακοδαιμονίαν δὲν ἐδίστασε νὰ ψέξῃ ζωηρῶς καὶ τὴν ἐκ μέρους τοῦ Στέμματος πρὸς τοιαύτην κυβέρνησιν δεικνυμένην ἀνοχὴν καὶ καθόλου τὴν τῆς βασιλικῆς Αὐλῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς πολιτείας ἐπιβλαβῆ ἀνάμιξιν. Καὶ κατεδιώχθη μὲν διὰ τὸ ἄρθρον τοῦτο ποινικῶς, ἀλλὰ μετὰ εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν προφυλάκισιν ἐκτήσατο δημοτικότητα, πολιτικὴν δύναμιν καὶ αἴγλην μεγίστην. Καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐφαίνετο κλονουμένη ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ἡ βασιλεία, ὁ Χ. Τρικούπης ἦτο ὁ σώσας αὐτὴν καὶ τὸ συνταγματικὸν καθεστώς, δεχθεὶς αὐτὸς τὴν μεσιτείᾳ τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας γενομένην αὐτῷ ὑπὸ τοῦ βασιλέως κλῆσιν πρὸς συγκρότησιν κυβερνήσεως (1875). Εἶνε δὲ γνωστὸν μετὰ πόσης ἀμεροληψίας καὶ εὐθύτητος διεξήγαγε τότε τὰς βουλευτικὰς ἐκλογὰς μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς τοῦ Βούλγαρη, δι' ὧν αὐτὸς ὡς κομματάρχης ἔμεινεν ἐν μειονοψηφίᾳ, ἤραντο δὲ κοινοβουλευτικὴν νίκην οἱ συστάντες πρὸς ἀλλήλους ἄλλοι κομματάρχαι ἀνταγωνισταὶ νῦν γενόμενοι αὐτοῦ. Ἐνώπιον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁ Χ. Τρικούπης ἐνεφάνιζε σπανίαν θεληματικότητα, ἐν δὲ τῇ συνεργασίᾳ μετὰ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐξαιρετικὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπιβολήν.

Βεβαρημένοι λαὸς καὶ ἰθύνουσα τάξις μὲ τὰς κακὰς τοῦ παρελθόντος ἕξεις, διὰ πρώτην φορὰν ἀντεμετώπιζον τὸν ἄνδρα, ὅστις ἐγνώριζε τὸ ἀπόλυτον «Ναὶ» καὶ «Ὄχι». Οὐδεὶς συμβιβασμὸς συνδυαζόμενος μὲ ἀτομικὰ συμφέροντα ἦτο ἀνεκτός. Τὰ πάντα ἐγίνοντο δεκτὰ ἢ ἀπερρίπτοντο συμφώνως μὲ τὰς βαθείας πεποιθήσεις τοῦ κυβερνήτου.

Τοιοῦτον ἔχων παρελθὸν πολιτικὸν ὁ Χαρ. Τρικούπης συνιστῶν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς κοινῆς γνώμης ηὐνοήθη ἐκ περισσοῦ καὶ ὑπὸ τῆς τύχης ἢ συμπτώσεως πραγμάτων κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1882 ἀρχομένην νέαν περίοδον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας. Οἱ τρεῖς παλαίμαχοι πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐξέλιπον ἀλλεπάλληλοι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον. Πρὸ τοῦ κατὰ τὸ 1883 ἐκλιπόντος Α. Κουμουνδούρου εἶχον τελευτήσει

(τῷ 1879) ὁ Ε. Δεληγεώργης καὶ ὁ Θ. Ζαΐμης καὶ μόνος δυνάμενος οὐχὶ νὰ μετρηθῇ ἀλλὰ νὰ ἀνταγωνισθῇ ὁπωσοῦν ἀσθενῶς πρὸς τὸν Χ. Τρικούπην ἦτο ὁ Θεόδωρος Π. Δηληγιάννης, ἀνεψιὸς τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ μεγάλου ἀγῶνος Κανέλλου Δελιγιάννη ἔχων παρελθὸν πολιτικὸν ἱκανῶς ἄξιον λόγου ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βασιλέως Ὄθωνος (ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν) καὶ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1863. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α' ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1863 ὁ Θ. Δηληγιάννης μετέσχεν ἐνεργῶς τοῦ πολιτικοῦ βίου ὡς πληρεξούσιος ἐν αὐτῇ, ἀκολούθως ὡς πρεσβευτὴς ἐν Παρισίοις, εἶτα δὲ καὶ ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Θ. Ζαΐμη (τῷ 1869-1870) νῦν δὲ ὡς βουλευτὴς Γορτυνίας ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ 1875 μὲ μικράν τινα ὁμάδα δακτύλοις χειρὸς μετρουμένην πολιτευτῶν ἀναγνωριζόντων αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν ἐμφανίζεται. Γενόμενος δὲ ὑπουργὸς καὶ ἐν τῷ συμμαχικῷ ἢ οἰκουμενικῷ(¹) ὑπουργείῳ τοῦ 1877 ἔλαβε τὸ χρῖσμα τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτου. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἀρχηγὸς κόμματος ἔστω μικροῦ καὶ ἀσθενοῦς ὁ Δηληγιάννης προσεκολλᾶτο εἰς τὸ ἰσχυρὸν κόμμα τοῦ Κουμουνδούρου διατελέσας καὶ ὑπὸ τοῦτον ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἐν τοιούτῳ ἀξιώματι ἐπέμφθη εἰς τὸ Βερολίνιον Συνέδριον. Ἀποθανόντος τοῦ Κουμουνδούρου περιεποιεῖτο νῦν τὸ ἀκέφαλον μένον τούτου κόμμα παριστάμενος ὡς διάδοχος αὐτοῦ καὶ ἐν τοιαύτῃ ἰδιότητι ἐμφανιζόμενος ὡς μόνος ἀνταγωνιστὴς τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἦτο ἐπὶ μακρὸν ὅλως ἀκίνδυνος, μετριοπαθὴς ὢν ἄλλως καὶ εἰρηνικὸς μέχρις οὗ μετὰ τριετεῖς πολιτικοὺς ἀγῶνας ἐνισχυθεὶς ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἀπαραιτήτων οἱαδήποτε κυβερνήσει εὐνοϊκῶν περιστάσεων κατέστη ἀντίπαλος φοβερὸς καὶ κατώρθωσε νὰ καταβάλῃ τὸν Χ. Τρικούπην διὰ μεγάλης ἐκλογικῆς νίκης (1885). Ἀλλὰ πρὸ τῆς νίκης ταύτης τοῦ Δηληγιάννη ὁ Χ. Τρικούπης ἐκυβέρνησεν ἐπὶ τρία ἔτη (1882-85) τὸ κράτος ἰσχυρῶς, πολλαχῶς ἐπιδράσας ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ τε βασιλείου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν γένει.

Ὁ Χ. Τρικούπης εἶχε πολιτικὴν μεγαλόφρονα, μεγαλεπήβολον, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ πεφωτισμένην. Οὐδεμίαν ἔχων φιλοδοξίαν ἄλλην πλὴν τοῦ μεγαλουργεῖν ὑπὲρ τῆς πολιτείας καὶ τὴν ἐξουσίαν θεωρῶν «ἔργου καιρὸν» κατὰ τὴν ἀθάνατον Περίκλειον ῥῆσιν, διηνεκῶς πρὸς ἕνα διηυθύνετο πολικὸν ἀστέρα ἐν τῇ ὅλῃ αὐτοῦ πολιτείᾳ, νὰ καταστήσῃ δηλονότι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος(²) συγχρονισμένον, μέγα, ἰσχυρὸν καὶ πλούσιον, ἐν ταὐτῷ δὲ νὰ τὸ παρασκευάσῃ πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ προορισμοῦ, τὴν πραγμάτωσιν τῆς «Μεγάλης Ἰδέας». Πρὸς τὸν ὑψηλὸν τοῦτον σκοπὸν ἀφιερώσας ἀφειδῶς πάσας τὰς ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, παρακολουθούμενος δὲ εἰς πᾶν αὐτοῦ βῆμα παρὰ τῆς ἀνεπτυγμένης τάξεως καὶ τῆς ὑγιεστέρας κοινωνικῆς μερίδος τῆς χώρας ἐξ ἧς ἐσχηματίσθη βραδύτερον καὶ ὁ νεώτερος πολιτικὸς πυρήν, ἐπελάβετο συγχρόνως πολλῶν ἔργων μεταρρυθμιστικῶν τοῦ παρόντος καὶ παρασκευαστικῶν τοῦ μέλλοντος φροντίζων περὶ τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας, ὁδοποιίας, δικτύου σιδηροδρομικοῦ, ἔργων λιμενικῶν, ἀποξηράνσεως ἑλῶν κ.τ.τ. ἤρξατο δὲ συγχρόνως καὶ πολεμικῆς παρασκευῆς ἀναλαμβάνων ὁ ἴδιος τὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν διεύθυνσιν. Τὰ ἔργα ταῦτα ἐπέβαλον πάντως δαπάνας ἐκτάκτους εἰς τὸ κράτος, ἃς ἐζήτει νὰ ἀντιμετωπίσῃ διὰ δανείων, ὧν ἡ ὑπηρε-

(¹) Οἰκουμενικὸν ἐκλήθη τὸ ὑπουργεῖον τοῦ 1877 κατὰ περίεργον στιγμιαίαν τινὰ ἀντίληψιν καὶ ἔκφρασιν τοῦ Θ. Ζαΐμη ἄνευ ἀναφορᾶς ἀκριβοῦς γραμματικῆς καὶ ἱστορικῆς πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ὀνόματος.

(²) Πρῶτος καὶ μόνος ὁ Χαρ. Τρικούπης ἐν τοῖς Ἕλλησι πολιτικοῖς λαλῶν ἐπισήμως πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἀθηνῶν ἀπήγγειλεν εὐθαρσῶς τὸ ὄνομα τοῦτο.

σία ἐπέβαλλε νέας θυσίας χρηματικὰς εἰς τὸ κράτος. Πρὸς ἀντιμετώπισιν δὲ τῶν τοιούτων οἰκονομικῶν βαρῶν, ἠναγκάζετο ὁ ἀνὴρ νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους βαρεῖς εἰς τὸν λαόν, τοὺς ὁποίους ἡ ἐλαφρὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης φορολογία ἐπέτρεπε νὰ βαστάζῃ, οὐδέποτε διαμαρτυρόμενον ἐὰν ἡ ἀντιπολίτευσις δὲν εὕρισκε πρόσφορον ἔδαφος δημαγωγίας. Ὁ Χ. Τρικούπης, ὅστις κατὰ τὴν προηγουμένην αὐτοῦ πρωθυπουργίαν, ἵνα βελτιώσῃ τὴν θέσιν τῆς γεωργικῆς τάξεως, εἶχε μεταρρυθμίσει τὸ μέχρι τότε ἰσχῦον ἐπαχθές σύστημα τοῦ φόρου τῆς δεκάτης ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς γεωργίας ἀντικαταστήσας αὐτὸ προσωρινῶς διὰ τοῦ φόρου τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν ἐπὶ προσδοκίᾳ γενικωτέρας κρείττονος ἀγροτικῆς ἢ κτηματικῆς φορολογίας, νῦν ἐβάρυνεν ἰδίως τὴν ἐμπορικὴν τάξιν διὰ βαρείας φορολογίας τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων εἰδῶν τῆς πολυτελείας, τὸ τοιοῦτον δὲ φορολογικὸν σύστημα πολλὴν ἐν τοῖς ἐμπορικοῖς ἰδίως κύκλοις ἤγειρε δυσαρέσκειαν καὶ καταχραυγήν. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ αὐτοῦ προσέκρουεν οὕτως εἰς οὐκ ὀλίγας δυσχερείας μη καταβαλλούσας ὅμως τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρός, μηδὲ καμπτούσας τὴν ἀδάμαστον αὐτοῦ θέλησιν καὶ ἐπιμονὴν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ(¹). Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοικητικὴν αὐτοῦ πολιτείαν.

Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Χ. Τρικούπη ὑπὸ χαρακτῆρα εἰρηνικὸν ἀπέβλεπε κατὰ βάθος εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ προγράμματος τῆς «Μεγάλης Ἰδέας». Καίπερ δὲ στερρῷ τῷ βήματι χωρῶν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, κατ' ἀνάγκην ἐπιβαλλομένην εἰς τὸ ὑλικῶς μικρὸν ἀλλὰ εἰς μέγαν ἀποβλέποντα σκοπὸν κράτος ὡς ἡ Ἑλλάς, ἡ πολιτικὴ αὕτη καθίστατο *καιροσκοπικὴ* παρακολουθοῦσα τὴν πορείαν τῆς ὅλης ἐν Ἀνατολῇ καὶ Εὐρώπῃ πολιτικῆς κινήσεως καὶ ἐπωφελουμένη ταύτην ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Ἡ διεθνὴς βάσις ὡς ἁπλῆ ἀφετηρία τῆς καθόλου πολιτικῆς κινήσεως ἐν Ἀνατολῇ ἦτο ἡ Βερολινία συνθήκη τοῦ 1878 μετὰ τῶν ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς τοῦ Τρικούπη κυβερνήσεως ἐπελθουσῶν κατὰ μέρος διαρρυθμίσεων καὶ μεταρρυθμίσεων αὐτῆς, οἷα ἦτο καὶ ἡ τοῦ 1881 ἡ παραδοῦσα τῇ Ἑλλάδι, Θεσσαλίαν καὶ μέρος Ἠπείρου. Σπουδαιότατον στοιχεῖον τῆς τοιαύτης καιροσκοπικῆς πολιτικῆς ἦτο ἡ *σχέσις* τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ πρὸς τὰ σλαυϊκὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ αἱ μὲν πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεις μετὰ τὴν τελευταίαν διαρρύθμισιν τοῦ ζητήματος τῶν μεθορίων ἦσαν ὑπὸ καθόλου ἔννοιαν ὁμαλαὶ καὶ εἰρηνικαί. Μικραί τινες διαφοραὶ ἐν τοῖς θεσσαλικοῖς ὁρίοις ἐπελθοῦσαι τῷ 1882 μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ὀθωμανικῶν παρορίων φρουρῶν ἐλύθησαν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπαγιώθη ἡ εἰρήνη ἐν τῷ τμήματι τούτῳ. Πρὸς τὴν Σερβίαν, μεθ' ἧς οὐδεμία ὑπῆρχε συνάφεια ἢ ἐπαφὴ ὁρίων, διετήρει ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀνέκαθεν ὑφισταμένην πρὸς τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος τοῦτο φιλικὴν συνάφειαν. Καὶ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν δὲ μὴ ὑπαρχούσης ὁρίων ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν, αἱ σχέσεις ἦσαν ἐξ ἀνάγκης εἰρηνικαί. Ὁ σλαυϊκὸς κίνδυνος διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ἐγεννήθη μὲν ἐν Πετρουπόλει, ἀλλὰ βραδύτερον μετεφέρθη ἐν Σόφιᾳ. Ἡ πολιτεία τῆς Βουλγαρικῆς ἡγε-

(¹) *Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ χώρα ἐσπαράσσετο ὑπὸ τῆς φυγοδικίας καὶ τῶν συμμοριῶν τοκογλύφων, οἵτινες ἐν συνεργασίᾳ πρὸς τοὺς ταμίας τοῦ κράτους καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς δικαστικοὺς εἶχον δημιουργήσει ἀλληλεγγύην καὶ κατέτρωγον τὰς σάρκας τοῦ λαοῦ. Ἡ ἔκτασις τῶν συμμοριῶν τούτων καὶ ἡ συνεργασία αὐτῶν μετὰ πολιτευομένων καὶ κομματαρχῶν ἦσαν οἱ κυριώτεροι δημιουργοὶ τῆς ἀναρχίας, ἥτις ἐβασίλευε καθ' ὅλην τὴν χώραν. Ἀπέναντι τῶν ὀργανώσεων τούτων οἱ νόμοι τοῦ κράτους ἦσαν νεκροί, ἡ περιουσία τοῦ πολίτου καὶ ὁ μισθὸς τοῦ ὑπαλλήλου εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας αὐτῶν. Οἰκτρὰ ἦτο ἐπίσης ἡ σύστασις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Καθ' ὃν χρόνον ἡ ὕπαιθρος χώρα ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἐρημοῦτο ἐκ τῆς τοκογλυφίας, τὰ ἀστικὰ κέντρα ὑπερεχείλιζον ἀπὸ ἡμιμαθεῖς ἐπιστημονικὰς λεγεῶνας δημιουργούσας τάξιν παρασίτων ἐπικινδύνων εἰς τὴν ἁρμονικὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας.*

μονίας πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν τόσον ἐν Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ ὅσον καὶ κατὰ τὴν Δυτικὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν κατεδείχθη, ἀπὸ τῆς παγιώσεως τῆς νέας ἡγεμονίας, ἐχθρική. Πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ Στέμμα ἐδίδοντο ἐκ Πετρουπόλεως συμβουλαί (μέχρι τοῦ 1885) φιλίας συμβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸ σλαυϊκὸν στοιχεῖον πρὸς καλλιέργειαν συμμαχικῶν δεσμῶν μεταξὺ Σόφιας καὶ Ἀθηνῶν. Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς διέκειτο πρὸς τὰς συμβουλὰς ἐκείνας συμπαθῶς, ὁ Χ. Τρικούπης ὅμως ἐχαρακτήριζε τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐκ Πετρουπόλεως ὑποδείξεων, ἐφ' ὅσον ὁ Σλαυϊσμὸς δὲν περιωρίζετο νὰ ἀπαιτῇ τὸ ἀνῆκον εἰς αὐτόν, ἀλλὰ προσέβλεπε μετὰ λαιμαργίας πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ δὲν ἀπέκρυπτε τὰς διεκδικήσεις αὐτοῦ ἐπὶ χωρῶν αὐτουσίως ἑλληνικῶν, ὡς ἀδύνατον. Ἀλλ' ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν καὶ ἀκριβέστερον, τῶν δύο λαῶν στοιχεῖόν τι καὶ σημεῖον ὅπερ ἠδύνατο νὰ ἀποτελῇ πηγὴν ἐρίδων καὶ συγκρούσεων πολιτικῶν. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτο ἡ αὐτόνομος ἐπαρχία ἡ ἐντεῦθεν τῆς τοῦ Αἵμου σειρᾶς καλουμένη Ἀνατολικὴ Ρωμυλία. Ἀποσπασθεῖσα οὕτως ὑπὸ τοῦ Βερολινίου Συνεδρίου τοῦ 1878 ἀπὸ τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἀπετέλει πάντοτε διὰ τὸ Βουλγαρικὸν κράτος «Ἀλύτρωτόν τινα Βουλγαρίαν» προκαλοῦσαν πάντοτε τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Βουλγαρικῆς ἡγεμονίας διὰ τὴν προσάρτησιν αὐτῆς. Ἡ χώρα αὕτη κατὰ τὰς γενομένας εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν τῆς αὐτονόμου ἐπαρχίας καταγραφὰς τοῦ πληθυσμοῦ εἶχε μὲν πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων Βουλγάρων, ἀλλ' εἶχε καὶ πληθυσμὸν Ἑλλήνων ὑπερβαίνοντα τὰς διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας(1) ὧν ἡ ἀσφαλὴς διατήρησις ἀπετέλει διὰ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος καὶ διὰ τὸ ὅλον Ἑλληνικὸν ἔθνος ζήτημα καὶ ἀγῶνα ἐθνικὸν ἀφοῦ καὶ ἡ ἀπόσπασις τῆς χώρας ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐδικαιολογήθη διὰ τῆς διαμαρτυρίας τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Ὁ μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς Βουλγαρικῆς ἡγεμονίας ἡγεμὼν τοῦ ὑποτελοῦς τῷ Σουλτάνῳ κράτους τούτου ἐκλεχθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Βουλγαρικῆς Συνελεύσεως (Σοβράνιε) Ἀλέξανδρος ὁ Βάτεμβεργ(2), ὢν ἀνὴρ στρατιωτικὸς ἀνδρεῖος ἅμα δὲ καὶ πολιτικὸς ὀξυδερκής, ἀνελθὼν εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ μελημάτων ἐθεώρησε καὶ τὴν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἐθνικῶν ἐν Θρᾴκῃ καὶ Μακεδονίᾳ ζητημάτων ἐκκαθάρισιν, ἐπικαλεσάμενος εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τὴν ἠθικὴν συνδρομὴν τοῦ τότε Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ'. Ὁ Πατριάρχης πρεσβεύων τὴν ἀρχὴν ὅτι ἐν τοῖς ζητήμασι τοῖς ἐθνικοῖς καὶ πολιτικοῖς, τοῖς ἁπτομένοις τῶν τυχῶν τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ γένους, ἡ πρώτη καὶ νικῶσα ψῆφος ἀνήκει εἰς τὸ Ἑλληνικὸν

Ἀλέξ. Βάτεμβεργ

Ἰωακεὶμ ὁ Γ'

(1) Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν δηλώσεων αὐτῶν τῶν καταγραφομένων πολιτῶν περὶ τῆς ἐθνότητος αὐτῶν.

(2) Ὁ Ἀλέξανδρος Βάτεμβεργ ἦτο υἱὸς τοῦ ἐκ τοῦ μεγάλου Δουκικοῦ Οἴκου τῆς Ἔσσης Δαρμστάτης πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου (ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου δουκός) ἐκ τοῦ μοργανατικοῦ γάμου τοῦ πρίγκηπος τούτου μετὰ τῆς Πολωνίδος κυρίας τῆς Τιμῆς τῆς αὐτοκρατείρας τῆς Ρωσίας Μαρίας (συζύγου τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Β') ἀνεψιᾶς τοῦ πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου πατρός, ἄρα θείας τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Ἀλεξάνδρου, συντελεσάσης ἰσχυρῶς εἰς τὴν τούτου ἐκλογὴν

κράτος, παρέπεμψε τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας εἰς συνεννόησιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος[1], ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης πατριαρχικῆς συστάσεως ἦτο ἡ εἰς Ἀθήνας γενομένη τῷ 1881 ἐπίσκεψις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔχουσα κυρίως χαρακτῆρα καὶ σκοπὸν πολιτικὸν κατὰ τὰ ἄνω εἰρημένα, μόνον δὲ ἐν τῇ φαντασίᾳ τινῶν ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἦτο ἄλλως λίαν φυσικόν, συνδυασθεῖσα πρὸς σχέδιον δῆθεν μνηστείας, περὶ ἧς οὐδεὶς ἐπίσημος ἢ ἀνεπίσημος ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς ἁρμοδίοις πολιτικοῖς κύκλοις. Ἐν τῷ χώρῳ δὲ τῷ πολιτικῷ οὐδεμία ἀνέτειλεν ἐλπὶς συνεννοήσεως. Ὁ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος ἔτυχεν ἐν Ἀθήναις παρὰ τῇ Αὐλῇ τιμητικῆς ὑποδοχῆς, οὐχὶ δὲ ψυχρᾶς καὶ παρὰ τῷ λαῷ. Θέλομεν ἴδῃ περαιτέρω ποία ἀποτελέσματα παρήγαγεν ἐν Ἑλλάδι καὶ πάσῃ τῇ Ἀνατολῇ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου ὡς πρὸς τὰς ἑλληνοβουλγαρικὰς σχέσεις.

Ἀλέξανδρος Κούζας

Κράτος χριστιανικὸν ὀρθόδοξον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ εἶναι καὶ τὸ Ρουμανικόν. Ἡ Ρουμανία ὡς γνωστὸν διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῆς εἰς τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον κατὰ τὸ 1877-78 ἀπεκήρυξε τὴν πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ὑποτέλειαν καὶ ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἀνεγνωρίσθη δὲ καὶ ἐπεκυρώθη ἐν τῇ Βερολινίᾳ συνθήκῃ ὑπὸ πασῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ζητήματα πολιτικὰ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τοῦ νεαροῦ Ρουμανικοῦ βασιλείου δὲν προέκυψαν κατὰ τὴν τριετῆ κυβέρνησιν τοῦ Χ. Τρικούπη.

Μετὰ τὴν ἐν τῷ Βερολινίῳ συνεδρίῳ κηρυχθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ρουμανίας ἠκολούθησε καὶ ἡ ἀνακήρυξις ταύτης εἰς βασίλειον, ὅπως τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν Σερβίᾳ. Ἡ δὲ Ἑλλὰς σπεύσασα νὰ χαιρετίσῃ τὸ νέον βασίλειον ὑπὸ τὸν βασιλέα Κάρολον Α' ἐξηκολούθησε νὰ διατηρῇ φιλικὰς σχέσεις πρὸς αὐτὸ προστατεύουσα οὕτω τελεσφόρως τὰ ποικίλα συμφέροντα τῶν ἐν τῷ Ρουμανικῷ κράτει πολυαρίθμων ἑλληνικῶν παροικιῶν [2]. Ἐγένετο δὲ ἀπόπειρα κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐκ μέρους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἄλλων Πατριαρχείων περὶ ἐπιεικοῦς τινὸς συμβιβασμοῦ ἐν

ὡς ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας. Ὁ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος ἕνεκα τῆς ἐκ μοργανατικοῦ γάμου καταγωγῆς αὐτοῦ (ἀπο μητρὸς Πολωνίδος κομήσσης Χάουεκ) δὲν ἐκαλεῖτο πρίγκηψ τοῦ Οἴκου Ἔσσης, ἐδόθη δὲ ἡ προσωνυμία πριγκήπων Βάτεμβεργ εἰς τὰ ἐκ τῆς εἰρημένης κομήσσης τέκνα τοῦ πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Β' ἐπὶ ψιλῷ ἁπλῶς ὀνόματι.

(1) Ταῦτα κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Γ' πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου τούτου ἐν ἰδιωτικῇ ἐπιστολῇ γραφέντα.

(2) Ὡς γνωστὸν μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἐν Ρουμανίᾳ ἰδίως ἐν τοῖς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως τόποις. Ὅτε τὸ θέρος τοῦ 1874 ἡ ἐν Πετρουπόλει παραθερίσασα ἐπὶ μακρὸν βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος Ὄλγα ἐπέστρεφεν εἰς Ἑλλάδα διὰ τοῦ Δουνάβεως, ἐν ταῖς παροχθίοις πόλεσι τοιαύτης ἐτύγχανε παρὰ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων ὑποδοχῆς ἐν μέσῳ ἐνθουσιωδεστάτων ἐπευφημιῶν καὶ οὐρανομήκων ζητωκραυγῶν, ὥστε ὁ εὑρισκόμενος ἐν Ρουμανίᾳ Ἕλλην ἢ ἄλλος μὴ Ρουμάνος ξένος ἐνόμιζεν ὅτι εὑρίσκετο ἐν χώρᾳ ἑλληνικῇ. Ἀπετέλουν δὲ τὸν μέγαν τοῦτον ἑλληνικὸν πληθυσμὸν Ἕλληνες οὐ μόνον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Τουρκίας καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν καταγόμενοι καὶ παρεπιδημοῦντες ἐν Ρουμανίᾳ. Τὸ πλεῖστον τῆς ἐμπορίας και σπουδαῖον μέρος τῆς βιομηχανίας καὶ ναυτιλίας τῆς χώρας εὑρίσκετο εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, ὧν τινές, ὡς οἱ ἀδελφοὶ Ζάππα, οἱ πολλαχῶς εὐεργετήσαντες τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἦσαν καὶ μεγάλοι γαιοκτήμονες ἀχανεῖς κεκτημένοι ἐκτάσεις γαιῶν.

τῷ ἀπὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀπασχολοῦντι τὰ Πατριαρχεῖα ταῦτα πολυθρυλήτῳ μοναστηριακῷ ζητήματι. Πρὸς τοῦτο συνῆλθον ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ Πατριάρχαι ἢ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν ὡς καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν μοναστηρίων τῶν ἐχόντων προσκτήματα καὶ μετόχια ἐν Ρουμανίᾳ, ὧν τὰ κτήματα εἶχον κατασχεθῆ εἶτα δὲ καὶ δημευθῆ (τῷ 1861-62) ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Κούζα. Ἀλλ' ἡ ἀνεπίσημος αὕτη μικρὰ σύνοδος τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων πρωθιεραρχῶν οὐδὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιτελέση καὶ τὰ πράγματα ἔμενον ὡς ἦσαν πρότερον μετὰ ἀκαδημαϊκῶν διαμαρτυριῶν τῶν δικαιούχων καὶ τῆς θεωρητικὴν μόνον ἔννοιαν ἐχούσης ἐπὶ τοῦ Βερολινίου συνεδρίου διεθνοῦς ἀναγνωρίσεως τῶν δικαιωμάτων. Εἰς τὴν ἀποτυχίαν δὲ ταύτην συνετέλεσε πάντως καὶ ἡ ἔντασις τῶν μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας σχέσεων (1) αἵτινες βραδύτερον ἐκανονίσθησαν ἐπὶ τῆς διὰ τῶν πραγμάτων διαμορφωθείσης καταστάσεως.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ Χ. Τρικούπη οὐδεμίαν ἐννοεῖται ἐνήργει ἀνάμιξιν ἢ ἤσκει τροπήν τινα ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν τοιούτων μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρουμανίας ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων, ἀλλ' ἐκ γενικωτέρας ἐπόψεως μεγάλην ἤσκησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τὰ πράγματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ εἰς τὰς μετὰ τούτων συνδεομένας τύχας τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους.

Μέρος τῆς πολυπράγμονος πανελληνίου πολιτικῆς τοῦ Χ. Τρικούπη ἀποτελοῦσιν αἱ πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον σχέσεις αὐτοῦ. Ὁ Χ. Τρικούπης ἐν τῇ μεγαλουργῷ αὐτοῦ πολιτικῇ, τῇ περιλαμβανούσῃ ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ ζητούσῃ νὰ ὑπαγάγῃ τοῦτον ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ ὁδηγίας τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ κράτους, ἠξίου ἵνα καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καθοδηγῆται ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ, τῇ μὴ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῇ, ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἡ τοιαύτη πολιτικὴ προσέκρουεν ἀκριβῶς εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ τότε τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον κοσμοῦντος ἐπίσης φιλοπράγμονος πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ', ὅστις θεωρῶν ἑαυτὸν εὐλόγως ὡς ἀρχηγὸν οὐχὶ ἁπλῶς τοῦ κλήρου ἀλλὰ καὶ ἐθνάρχην κηδόμενον τῶν συμφερόντων σύμπαντος τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐνεργῶν ἀντεμετώπιζε τὰ ὄργανα τῆς ἑλληνικῆς κυβερ-

(1) Αἱ πάντοτε ἰδίως δὲ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τοῦ 1821 ὑφιστάμεναι μεταξὺ τοῦ ρουμανικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου οὐχὶ ἀμοιβαίως εὐμενεῖς σχέσεις ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωακεὶμ Γ' προσέλαβον χαρακτῆρα ἐμφανῶς ἐχθρικόν, τοῦ Ἰωακεὶμ ἀξιοῦντος πάντοτε ὑπὲρ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπερτάτην τινὰ ἐποπτείαν ἐπὶ τὰς ρουμανικὰς ἐκκλησίας ἢ ἀκριβέστερον ἐπὶ τὴν Οὐγγροβλαχικὴν Μητρόπολιν τοῦ Βουκουρεστίου, τῶν δὲ Ρουμάνων μητροπολιτῶν τὴν ἕνεκα καιρικῶν περιστάσεων facto κατάλυσιν τῆς τοιαύτης ἐποπτείας θεωρούντων ὡς καθιεροῦσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ρουμανικοῦ κράτους, δεομένης τυπικῶς μόνον τῆς ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἀναγνωρίσεως. Τοὐναντίον δὲ ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ Γ' ἐπέμενεν ἀξιῶν ὑπερτάτην ἐπίβλεψιν ἐπὶ τὴν Ρουμανικὴν Ἐκκλησίαν τὴν συντεταγμένην ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Βουκουρεστίου (τὸν προσωνυμούμενον μητροπολίτην πάσης Οὐγγροβλαχίας). Νεωτερισμοὶ δέ τινες τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν ἀμφίεσιν τῶν κληρικῶν προκαλέσαντες τὴν ἐπίσημον ἀποδοκιμασίαν τοῦ Πατριάρχου ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς δριμυτάτην καὶ αὐτόχρημα ὑβριστικὴν ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου ἀπάντησιν τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἰωακεὶμ Γ' (Ἰωακεὶμ Δ') ἐπῆλθέ τις εἰρήνη μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν. Τὰ δικαιώματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐπὶ τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας στηρίζονται ἐπὶ διατάξεως τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς ὑπαγαγούσης τὰς πέραν τοῦ Ἴστρου Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς Νέας Ρώμης.

νήσεως παρακωλύοντα τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ. Τὸ σπουδαιότατον ἐξ ἀπόψεως ἑλληνικῆς σημεῖον ἐν τῷ ὑπὸ τὸν Σουλτᾶνον ἑλληνικῷ κόσμῳ ἀπετέλουν τότε αἱ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ ἑλληνικαὶ χῶραι: Μακεδονία, Ἤπειρος καὶ Θρᾴκη. Ἐν ταῖς χώραις δὲ ταύταις ἀπὸ ἱκανοῦ ἤδη χρόνου ὁ ἑλληνικὸς πνευματικὸς βίος καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικὴ παίδευσις εὑρίσκοντο ἀντιμέτωποι πρὸς πολεμίας ἀντιδράσεις βουλγαρικὰς καὶ πανσλαυϊκάς. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς τελεσφόρον καταπολέμησιν τῶν τοιούτων ροπῶν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως καὶ ἐμπέδωσιν τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ φρονήματος εἶχεν ἱδρυθῆ ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ 1870 σύλλογος «Πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων» οὗ μέλη ἀπετέλουν οἱ περιφανέστατοι τῶν ἐν τῷ βασιλείῳ λογίων καὶ πολιτευτῶν. Καὶ ὁ μὲν σύλλογος οὗτος ἠρέμα καὶ σιωπηλῶς ἐξετέλει τὸ ἔργον αὐτοῦ βοηθούμενος ἐμπιστευτικῶς ἐν ταῖς ὑλικαῖς ἀνάγκαις ὑπὸ τοῦ δημοσίου ἑλληνικοῦ ταμείου ἢ ὡς καθιερώθη ἐπὶ τὸ εὐσεβέστερον ἡ κλῆσις ἐκ τῆς «εὐσεβοῦς πηγῆς». Εἰς τὸ ἔργον τοῦ συλλόγου τούτου ἀνεμιγνύοντο ἐνίοτε ἐπωφελῶς μάλιστα, οἱ κατὰ τόπους Ἕλληνες πρόξενοι καὶ προξενικοὶ ὑπάλληλοι, ἀλλ' οὗτοι ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Χ. Τρικούπη, ὅτε ἐκ τῶν «εὐσεβῶν πηγῶν» διετηροῦντο τὰ πλεῖστα τῶν ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἄλλων εὐαγῶν ἱδρυμάτων, ἐπεζήτουν ἐνεργὸν ἀνάμιξιν εἰς τὰς ἐκ τῆς «εὐσεβοῦς πηγῆς» διατιθεμένας ἐπιχορηγήσεις. Οἱ ὑπάλληλοι οὗτοι κατὰ μικρὸν μὴ περιοριζόμενοι εἰς τὰ κατ' ἀνάγκην καθοριζόμενα αὐτοῖς καθήκοντα ἐσφετερίζοντο δικαιώματα ἐπεμβάσεων εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς διορισμοὺς διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τούτων διαγωγὴ οὖσα ἐναντία πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων, οἵτινες ἦσαν καὶ αὐτοδικαίως ἐθνάρχαι, καθίστα αὐτοὺς θρασυτάτους, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωακεὶμ ἐκ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχιερατείας αὐτοῦ γινώσκων καλῶς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἐπροστάτευε τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, ἀπεδοκίμαζε δὲ καὶ κατεπολέμει τὰς ἀθεμίτους εἰς τὰ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἀρχιερέων ἐπεμβάσεις. Τότε δὲ οἱ ἐκ τῆς τοιαύτης πολιτείας τοῦ Πατριάρχου θιγόμενοι πρόξενοι καὶ προξενικοὶ μυρίας κατὰ τῆς πολιτείας τοῦ Πατριάρχου ἐνήργουν διαβολὰς παρὰ τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει, ἐκ τούτων δὲ ἀπατώμενος ὁ Τρικούπης ἐθεώρει τὸν Ἰωακεὶμ πολέμιον κατὰ βάθος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ δῆθεν ἐμμέσως ἐξυπηρετοῦντα ἀλλότρια τῶν ἐθνικῶν συμφέροντα καὶ ἔκρινεν ἀπαραίτητον τὴν ἀπὸ τοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' (1884). Τὸ γεγονὸς τοῦτο πολλοὺς τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Τουρκίᾳ καλῶς γινωσκόντων ὁμογενῶν διέθεσε δυσμενῶς πρὸς τὴν πολιτείαν τοῦ Τρικούπη τὰ δὲ πράγματα δὲν ἐβράδυναν νὰ συνηγορήσωσιν ὑπὲρ τῆς δυσμενείας ταύτης. Ὁ μετὰ τὸν Ἰωακεὶμ τὸν Γ' ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον Ἰωακεὶμ Δ' ἐπ' βραχὺ πατριαρχήσας συνετὸς Πατριάρχης ταχέως ἀπεμάκρυνεν ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ θρόνου (1884) ἕνεκα τῆς ὑφ' ἧς κατετρύχετο δεινῆς νόσου. Ὁ μετὰ μακρὰν δὲ μεσοπατριαρχίαν (¹) ἐκλεγείς, ὑποστηρίξει τοῦ Τρικούπη, πρώην

Ἰωακεὶμ ὁ Δ'

(¹) Ἡ μεσοπατριαρχία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ ὁλόκληρον ἔτος καὶ πλέον διότι ἡ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ (τῷ θέρει τοῦ 1885) συνελθοῦσα πρὸς ἐκλογὴν τοῦ νέου Πατριάρχου Ἐθνικὴ Συνέ-

'Αδριανουπόλεως Διονύσιος Ε' ἐπετήδευε πολιτείαν ἐξαιρετικῶς φιλότουρκον ἕως οὗ ἡ τῶν πραγμάτων βία ὑπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν (¹). 'Αποθανόντος δὲ τῷ 1890 τοῦ Διονυσίου Ε' καὶ προκειμένης ἐκλογῆς τοῦ νέου Πατριάρχου ἡ τῶν ἀρχιερέων κατὰ τοῦ 'Ιωακεὶμ τοῦ Γ' ἀντιπολίτευσις ἐκώλυσε τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν φίλων τοῦ Τρικούπη κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ τούτου ζητηθεῖσαν ἐκ νέου ἄνοδον τοῦ 'Ιωακεὶμ τοῦ Γ' ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν θρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Τρικούπη (1901). 'Αλλ' ἐν τῷ μέχρι τότε διαρρεύσαντι χρόνου διαστήματι πολλὰ συνέβησαν γεγονότα σπουδαῖα ἐν τῇ κυρίως 'Ελλάδι ἐπιδράσαντα μεγάλως ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ τε βασιλείου καὶ τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ γένους.

Κατελείπομεν τὴν ἱστορίαν τοῦ βασιλείου ἐν τῷ γεγονότι τῆς τοῦ Θεοδώρου Δηληγιάννη εἰς τὴν ἀρχὴν ἀνόδου (²). 'Ο Θ. Δηληγιάννης ὁ πολλαχῶς καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ οἰκονομικοῦ πολεμήσας ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Χ. Τρικούπη, ἀνελθὼν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐκήρυξεν ὡς πρόγραμμα αὐτοῦ τὴν εἰρηνικὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς περισυλλογῆς καὶ δι' αὐστηρῶν οἰκονομιῶν ἀνάπτυξιν τῶν πόρων τοῦ

λευσις, κατ' εἰσήγησιν μυστικὴν τῆς κυβερνήσεως Χ. Τρικούπη, δὲν ἤθελε νὰ προβῇ εἰς ἐκλογὴν τοῦ νέου Πατριάρχου πρὶν ἢ ὑποχωρήσῃ ἡ Πύλη ἐν τῷ ζητήματι τῆς τοῦ κατωτέρου κλήρου δίκης εἰς τὴν ἀξίωσιν τοῦ Πατριαρχείου, ἵνα ἡ δίκη αὕτη ἐνεργῆται ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας μόνον δὲ ὁ κατὰ ταύτην ἔνοχος ἀποδειχθεὶς κληρικὸς καθαιρούμενος ἀπὸ τῆς ἱερωσύνης παραδίδεται ὡς κοσμικὸς εἰς τὰς ποινικὰς ἀρχὰς τοῦ κράτους. 'Η Πύλη ἀπέρριψε τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις καὶ ἠξίωσε τὴν ἄμεσον ἐκλογὴν τοῦ νέου Πατριάρχου, τότε δὲ ἡ Συνέλευσις προβᾶσα εἰς τὴν ἐκλογὴν ἀνέδειξε Πατριάρχην τὸν Διονύσιον Ε'.

(¹) 'Επὶ Διονυσίου Ε' πολλαὶ ἐνηργήθησαν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν, ἰδίως τῶν δικαστικῶν, ἀρχῶν τοῦ κράτους ἀθέμιτοι εἰς τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἐπεμβάσεις. Ὅτε δὲ τέλος οἱ Μωαμεθανοὶ δικασταὶ ἤρξαντο νὰ ἐκδίδωσι διαζύγια εἰς 'Ορθοδόξους ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ σφοδροτάτη ἐγένετο ἐκ μέρους τῶν Πατριαρχείων διαμαρτυρία ταύτῃ δὲ ἐπηκολούθησε κατ' ἀπόφασιν Πατριάρχου καὶ 'Ιερᾶς Συνόδου ἡ καὶ ἀντιχριστιανικὴ πρᾶξις τῆς *ἐκκλησιαστικῆς ἀργίας* κατὰ τὰ ἐν τῷ Μεσαίωνι ὑπὸ τῶν Παπῶν ἐνεργούμενα πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν ἀπειθούντων τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ Χριστιανῶν ἡγεμόνων. 'Αλλὰ ἀργία ἐκκλησιαστικὴ κωλύουσα πᾶσαν πρᾶξιν ἢ τελετὴν ἐκκλησιαστικὴν (τὰς τῆς βαπτίσεως, τῶν γάμων, τῶν κηδειῶν, τῶν νεκρῶν ἐκφερομένων καὶ θαπτομένων ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς δεήσεως ὑπὸ ἱερέων φανερῶς τελουμένης) διατασσομένη ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας αὐτῆς πρὸς ἐκφοβισμὸν δῆθεν καὶ πρὸς καταναγκασμὸν εἰς ὑποχώρησιν ἡγεμόνος καὶ κυβερνήσεως ἀλλοθρήσκων, προσφυῶς χαρακτηρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ καταδικάζοντος τὴν πρᾶξιν πρῴην πατριάρχου 'Ιωακεὶμ Γ' ὡς *ἀπεργία*, ἡ πρὸς στιγμὴν μόνον ταράξασα τοὺς πολιτικοὺς κύκλους τῆς Πύλης, ἀπέληξε, μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Αὐλῆς τῆς Πετρουπόλεως ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ καθεστῶτος διακήρυξιν, εἰς ὑποχώρησιν τοῦ Σουλτάνου ζητήσαντος παρὰ τοῦ Πατριάρχου διὰ τοῦ Ἕλληνος ἰδιαιτέρου ἰατροῦ καὶ ἐμπίστου συμβούλου αὐτοῦ Μαυρογένη πασᾶ τὴν λῆξιν τῆς ἀπεργίας ὑποσχόμενος καὶ αὐτὸς ἐπὶ λόγῳ τιμῆς ὅτι ἔμελλε νὰ σεβασθῇ ἀπέναντι τῆς 'Εκκλησίας τὸ ἀνέκαθεν ἰσχῦον καθεστώς. Οὕτω δὲ κατὰ τὰς ἑορτὰς τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως οἱ ἠχηρότατα κρουόμενοι κώδωνες τῶν ἱερῶν ναῶν, ἀγγέλλοντες εἰς τὸν εὐσεβῆ ἑλληνικὸν λαὸν τὴν χαρμόσυνον εἴδησιν τῆς μελλούσης κατὰ τὰ πάτρια νόμιμα νὰ τελεσθῇ μεγάλης ἑορτῆς, ἐπλήρωσαν πληρωμάτων εὐσεβῶν τὰς ἱερὰς ἐκκλησίας. Καὶ οὕτω ἐπῆλθεν ἐν ταῖς μεταξὺ 'Εκκλησίας καὶ Πύλης περὶ τοῦ δικαίου τῆς 'Εκκλησίας σχέσεσιν βραχεῖα ἀνάπαυλά τις καὶ ἀνακωχή. Ὅτι ἡ οὕτω λήξασα ἐκκλησιαστικὴ ἀργία ἢ κατὰ τὴν τοῦ 'Ιωακεὶμ ἔκφρασιν *ἀπεργία* ἐγένετο τῇ ἐξ 'Αθηνῶν εἰσηγήσει τοῦ Χ. Τρικούπη, τὴν τοιαύτην φήμην διέψευσε πρὸς τὸν γράφοντα ταῦτα ὁ Χ. Τρικούπης. Φαίνεται μᾶλλον ὅτι ἡ ρωσικὴ διπλωματία παρώτρυνε τοὺς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις εἰς τὸ τοιοῦτον διάβημα. Τοῦτο δὲ ἐφρόνει καὶ ὁ Χ. Τρικούπης.

(²) 'Η ἄνοδος τοῦ Θ. Δηληγιάννη εἰς τὰ ἀνάκτορα, πρὸς παρουσίασιν αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, ἐγένετο κατὰ τὸν πλέον ἄκοσμον τρόπον, δι' ὀχλοκρατίας ἐγκαίρως ὀργανωθεί-

κράτους, κηρυττόμενος ἰσχυρῶς ἐναντίον τῆς διὰ δανείων ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν τελουμένης τρικουπικῆς πολυμεροῦς καὶ μεγαλουργοῦ οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς εὑρέθη ἀντιμέτωπος μεγίστων δυσχερειῶν εἰς πλεῖστα ἐσωτερικὰ ζητήματα, προκύψαντα ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ὅστις ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει ὑπoσχόμενος τὰ πάντα εἰς πάντας, εὑρίσκετο νῦν πρὸ θρασειῶν ἀπειλῶν τῶν στυλοβατῶν τῆς κυβερνήσεώς του. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ Θ. Δηληγιάννης, ὢν ἀνὴρ φύσει χαρακτῆρος εἰρηνικοῦ, ἤθελε νὰ ἐγκαινιάσῃ ἐν τῷ βασιλείῳ μακρὰν περίοδον εἰρηνικοῦ βίου καὶ εἰρηνικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἀπέβλεπε πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον ὡς μεμονωμένον τι ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀνατολῆς καὶ καθ' ἑαυτὸ μετ' αὐτοτελείας δυνάμενον νὰ ζήσῃ καὶ νὰ εὐδαιμονήσῃ κράτος, μὴ προσέχων εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς Ἀνατολῆς καὶ μετὰ τὴν διὰ τῆς Βερολινίας συνθήκης διαρρύθμισιν τῶν πραγμάτων, ἰδίως τότε, ἦτο πλῆρες ἐμπρηστικῶν ὑλῶν, καθὸ ἀποτελούμενον ἐκ πολλῶν μικρῶν καὶ φιλοδόξων κρατιδίων, μὲ φανατικὰς ἐθνικιστικὰς προσηλώσεις καὶ ὡς ἐκ τούτου πρὸς ἄλληλα συγκρουομένων. Πολιτικὴν ἀσταθῆ καὶ εἰς κινδύνους πολέμου ἐπιρρεπῆ, ἀπετέλουν ἰδίως αἱ μεταξὺ τοῦ Βουλγαρικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ὡς καὶ αἱ μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Σερβίας σχέσεις, καὶ τῆς τοιαύτης ἀνωμάλου καταστάσεως ταχεῖαν ἔλαβε πεῖραν ἡ δηληγιαννικὴ κυβέρνησις. Ἤδη κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1885 ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄνοδον τοῦ Δηληγιάννη, αἱ ἑλληνοβουλγαρικαὶ σχέσεις ἐτραχύνθησαν σφόδρα ὅτε κατὰ τὴν 23 Ἀπριλίου, ὀνομαστικὴν ἑορτὴν τοῦ βασιλέως Γεωργίου, τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατ. Ρωμυλίας ἑορταζόντων ἐν Φιλιππουπόλει τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ καὶ ὑψωσάντων σημαίαν ἑλληνικὴν ἐπὶ τοῦ Ζαριφείου Διδασκαλείου, ὁμάδες φανατικῶν Βουλγάρων ἐπέπεσον κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτηρίου τούτου, ἵνα καταρρίψωσι τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν, ἐπηκολούθησε δὲ διαπληκτισμὸς σχεδὸν αἱματηρὸς μεταξὺ τῶν ἐπιδρομέων καὶ τῶν ἡρωϊκῶς ἀμυνομένων ἐν τῷ ἐκπαιδευτηρίῳ διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν εἰς οὓς προσετέθησαν ὡς ἐπίκουροι καὶ ἄλλοι πολῖται Ἕλληνες. Τὸ γεγονὸς σφόδρα, ὡς ἦν εἰκός, ἠρέθισε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔν τε τῇ Τουρκίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀπῄτει ἐμμόνως ἱκανοποίησιν περιφανῆ, ἀλλ' ὁ Θ. Δηληγιάννης διὰ τῆς ἀσθενοῦς αὐτοῦ πολιτικῆς ἀτελευτήτους διεξάγων διαπραγματεύσεις ὡς ἱκανοποίησιν τοῦ γενομένου ἀδικήματος ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Βουλὴν ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς αὐτονόμου ἐπαρχίας ἐξέφρασε τὴν θλῖψιν αὐτῆς ἐπὶ τῷ γεγονότι. Καὶ οὕτω μὲν σιωπηλῶς ἀπέφυγε πᾶσαν περαιτέρω περιπλοκὴν πολιτικὴν καὶ διπλωματικήν, ἀλλ' εὐθὺς ὡς παρῆλθον τρεῖς μόνον μῆνες ἀπὸ τοῦ γεγονότος, νέος αἰφνιδιασμὸς βουλγαρικὸς ἐτάραξε τὴν κυβέρνησιν Δηληγιάννη διὰ τοῦ βαθύτατα συγκινήσαντος ἅπαν τὸ Ἑλληνικὸν νέου σοβαρωτάτου βουλγαρικοῦ πραξικοπήματος ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ.

Διονύσιος ὁ Ε

σης πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐκβιάσῃ τὴν παρὰ τοῦ βασιλέως διάλυσιν τῆς Βουλῆς, εἰς τὰς διαθέσεις τοῦ ὁποίου, ὡς ἐφαίνετο, δὲν εἶχεν ἰδιαιτέραν ἐμπιστοσύνην. Τοῦτο ἐννοεῖται, λόγῳ τῆς ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων, δὲν ἐπετεύχθη παρ' αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' (1886-1892).

ΤΟ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1885 —ΕΝΩΣΙΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝ. ΡΩΜΥΛΙΑΣ—ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΙΣ 1886 — ΕΝΗΛΙΚΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ - ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ — ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ — ΝΕΑ ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΙΣ 1889 — ΜΝΗΣΤΕΙΑ ΚΑΙ ΓΑΜΟΣ ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ — ΕΟΡΤΑΙ Δ' ΟΛΥΜΠΙΑΔΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ — ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ Θ. ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΗ 1890-92.

Ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐκτεθεῖσιν, ἡ διὰ τῆς Βερολινίας συνθήκης γενομένη διαίρεσις τῆς μεγάλης Βουλγαρίας τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἡγεμονίαν τὴν πέραν τοῦ Αἵμου καὶ εἰς ἐπαρχίαν αὐτόνομον τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐντεῦθεν τοῦ Αἵμου καὶ διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης ἐπαναγαγοῦσα ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν τὰς διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων σφετεριζομένας τὸ πλεῖστον ἑλληνικὰς χώρας ἀπομακρύνασα τούτους τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους, μεγάλην παρὰ τοῖς Βουλγάροις τῆς τε ἡγεμονίας καὶ τῆς αὐτονόμου ἐπαρχίας προεκάλεσε δυσαρέσκειαν καὶ ὑπέθαλπεν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις ὁρμὰς καὶ ἐνεργείας πρὸς ταχεῖαν αὐτῶν ἕνωσιν, ὁ δὲ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος ἦτο ὁ μετὰ ζήλου ἐργαζόμενος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Εὐτυχὴς σύμπτωσις διά τε τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον καὶ διὰ τοὺς Βουλγάρους καθόλου, ἦτο γεγονός τι οὐδεμίαν ἔχον κατὰ βάθος ἔννοιαν πολιτικήν, ἀλλ' ἁπλῶς εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον τῆς ἀγγλικῆς βασιλικῆς Αὐλῆς ἀναγόμενον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κατ' ἐξοχὴν συνταγματικῇ Ἀγγλίᾳ ἔνθα ἡγεμόνες καὶ ἡγεμονικοὶ οἶκοι οὐδεμίαν ἀσκοῦσιν ἄμεσον ἐπιρροὴν ἐπὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀλέξανδρος Βάτεμβεργ ἐγένετο ἡγεμὼν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὁ ἐκ τῶν νεωτέρων ἀδελφῶν τοῦ ἡγεμόνος Ἑρρῖκος συνῆπτε γάμον μετὰ τῆς νεωτάτης τῶν θυγατέρων τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, Βεατρίκης. Ἡ πριγκήπισσα αὕτη ἦτο προσφιλεστάτη τῇ μητρὶ αὐτῆς βασιλίσσῃ, ὁ δὲ γάμος αὐτῆς μετὰ τοῦ εἰρημένου Ἑρρίκου Βάτεμβεργ κατέστησε τὸν ὅλον οἶκον Βάτεμβεργ λίαν προσφιλῆ εἰς τὸν βασιλικὸν οἶκον τῆς Ἀγγλίας καὶ λίαν τιμώμενον ἔν τε τοῖς αὐλικοῖς καὶ τοῖς ἀνωτάτοις πολιτικοῖς κύκλοις τῆς Ἀγγλίας. Μεταβὰς δὲ τότε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ εἰς τὴν ἀγγλικὴν πρωτεύουσαν καὶ ὁ τῆς Βουλγαρίας ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος καὶ λαβὼν συνεντεύξεις μετὰ πολιτικῶν ἀνδρῶν αὐτῆς καὶ ἰδίως μετὰ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ μαρκησίου Σώλσβαρυ, ἔπεισεν αὐτοὺς περὶ τοῦ συμφέροντος τῶν κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Ἀγγλίας ὅπως δημιουργήσωσι «Μεγάλην Βουλγαρίαν», καλλιεργοῦσαν τὴν ἐθνικιστικήν της τάσιν καὶ ἀπομακρύνουσαν ἑαυτὴν τῶν πανσλαυιστικῶν τῆς Ρωσίας ροπῶν. Οὕτω δὲ ἐνισχύθη ὑπὸ τούτων ἡ διὰ τολμήματος πολιτικοῦ ἕνωσις τῆς Βουλγαρικῆς ἡγεμονίας καὶ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Καὶ ἤδη παρετήρει τις ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ τὸ ἀπροσδόκητον γεγονὸς τῆς ὑπὲρ τῆς «Μεγάλης Βουλγαρίας»

μεταβολῆς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Ὁ μαρκήσιος Σώλσβαρυ, ὁ τότε πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὁ πρὸ ὀκτὼ μόλις ἐτῶν μετὰ τοῦ προϊσταμένου αὐτοῦ λόρδου Βήκονσφηλδ (Δισραέλη) μονονοὺ κηρύττων ἐν Βερολίνῳ πόλεμον πρὸς τὴν Ρωσίαν χάριν τῆς διαιρέσεως τῆς Βουλγαρίας τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ δημιουργίας τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Αἵμου αὐτονόμου ἐπαρχίας, παρίστατο ἐργαζόμενος ἐκθύμως εἰς τὴν μετὰ τῆς Βουλγαρικῆς ἡγεμονίας ἕνωσιν τῆς ἐπαρχίας ταύτης. Τῆς ἀποτόμου ταύτης μετατροπῆς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἡ αἰτία δέον νὰ μὴ ἀναζητηθῇ ἁπλῶς ἐν τῷ ἀντιρρωσικῷ χαρακτῆρι τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μελετωμένου τολμήματος (ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ βολιδοσκοπηθεῖσα πρότερον ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ τοῦ ἔργου τῆς ἑνώσεως εἶχεν ἀποδοκιμάσει αὐτὸ φρονοῦσα ὅτι ἡ μελετωμένη ἕνωσις ἔδει νὰ συνδυασθῇ πρὸς γενικωτέρας πολιτικὰς μεταβολὰς ἐν Ἀνατολῇ δι᾽ ἃς δὲν ἦτο τότε ἑτοίμη ἡ ρωσικὴ πολιτική), ἀλλ᾽ ἐν μέρει καὶ ἐν τῇ ὑπηρετικῇ πρὸς τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν διαθέσει τῆς ἀγγλικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν πολιτικῶν κύκλων. Οἱ τελευταῖοι ἀπέβλεπον ὅμως κυρίως εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἀποσπάσωσι τὴν νεαρὰν Βουλγαρικὴν ἡγεμονίαν τῆς σχυρᾶς ρωσικῆς ροπῆς καὶ νὰ δεσμεύσωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ἀγγλικὴν ἐν Ἀνατολῇ πολιτικήν.

Μαρκήσιος Σώλσβαρυ

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε, ἐπανελθόντος τοῦ ἡγεμόνος ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας, ἡ τότε φιλελεύθερος λεγομένη ἐν τῇ Βουλγαρικῇ ἡγεμονίᾳ πολιτικὴ μερίς, ἡ ἔχουσα ἀρχηγὸν τὸν πρωθυπουργὸν Πέτκο Καραβέλωφ, συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας παρεσκεύασε τὸ κίνημα (¹) κατὰ τὴν νύκτα τῆς 6 Σεπτεμβρίου, ὄρθρου βαθέος συλληφθέντος τοῦ διοικητοῦ αὐτῆς Γαβριὴλ πασᾶ, ἐπιβιβασθέντος ἄνευ ἀντιστάσεως τῆς ἀναμενούσης ἔξω τοῦ μεγάρου ἁμάξης καὶ φρουρουμένου ὑπὸ στρατιωτῶν Ρουμελιωτῶν, ἐνῷ νεαρὰ Βουλγαρὶς ἱσταμένη παρ᾽ αὐτῷ ἐν τῇ ἁμάξῃ καὶ ἐκπροσωποῦσα τὴν Βουλγαρίαν ἐκράδαινε τὸ βουλγαρικὸν ξίφος. Μετὰ τοιαύτης ἐπισημότητος ἤχθη ὁ Γαβριὴλ πασᾶς εἰς τὰ πρὸς τὴν τουρκικὴν Θράκην μεθόρια, ἀφεθεὶς ἐλεύθερος ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν. Τὴν ἔξωσιν τοῦ Γαβριὴλ πασᾶ ἐπηκολούθησεν ἡ ἀπὸ Σόφιας εἰς Φιλιππούπολιν μετάβασις τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου, νυχθημερὸν διανύσαντος τὸ μεταξὺ τῶν δύο πόλεων διάστημα. Τὸ γεγονὸς γνωσθὲν ἐν Φιλιππουπόλει καὶ Σόφιᾳ ἐπλήρωσεν ἐνθουσιασμοῦ μεγάλου τοὺς Βουλγάρους. Τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο τόλμημα, ὡς ἦτο ἑπόμενον, συνεκίνησε τὴν Πύλην καὶ τὸν Σουλτᾶνον, ἐπίσης δὲ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐν γένει διπλωματίαν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὅλως ἰδιαιτέρως τὸν Τσάρον Ἀλέξανδρον Γ´ καὶ τὴν ρωσικὴν κυβέρνησιν, θύελλαν δὲ ἀγανακτήσεως ἤγειρεν ἐν Ἀθήναις, τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι πάσῃ καὶ παρὰ τοῖς ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικοῖς πληθυσμοῖς, ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ὁ ἑλληνικὸς τύπος ὑπερακοντίζων καὶ αὐτοῦ τοῦ τουρκικοῦ τὰς

(¹) Πρῶτος μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς αὐτονόμου ἐπαρχίας διωρίσθη διοικητὴς ταύτης ὁ Ἀλέκο πασᾶς Βογορίδης, διάδοχος δ᾽ αὐτοῦ ὁ Γαβριὴλ Κρέστοβιτς (διορισθεὶς τῷ 1883 ὅπως καὶ ὁ Ἀλέκο πασᾶς ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπὶ πενταετίαν συναινέσει καὶ τῶν Δυνάμεων κατὰ τὰς διατάξεις τῆς Βερολινίας συνθήκης). Ὁ Ἀλέκο πασᾶς μόλις ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῆς αὐτονόμου ἐπαρχίας αὐτοῦ εἶχεν ὑποχρεωθῇ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων νὰ ἀλλάξῃ τὸ ἐπὶ κεφαλῆς τουρκικὸν φέσιον, ὅπερ ἔφερεν, ἀντὶ τοῦ βουλγαρικοῦ καλπακίου. Ἐκυβέρνα δὲ τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ μετὰ νομιμοφροσύνης τυπικῆς πρὸς τὸν κυρίαρχον Σουλτᾶνον ἐν πνεύματι φιλοβουλγαρικῷ.

διαμαρτυρίας, ἠξίου τὴν ἄμεσον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν εἰσβολὴν τοῦ εὐθὺς μετὰ τὸ ἄκουσμα τοῦ γεγονότος συγκεντρωθέντος παρὰ τὰ μεθόρια ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

Ἐν μέσῳ τῆς ἐκραγείσης ταύτης νέας πολιτικῆς θυέλλης, δύο ἄνδρες ἔμενον ψύχραιμοι ἀπαθῶς τὰ πράγματα προσβλέποντες. Τούτων, ἐν Ἑλλάδι ἦτο ὁ Θ. Δηληγιάννης, ἐν Τουρκίᾳ δ' αὐτὸς ὁ σουλτᾶνος Χαμήτ, ὅστις καὶ μετὰ τὴν ἐν τῷ ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ συγκροτηθέντι τότε στρατιωτικῷ συμβουλίῳ καὶ ἐν μέσῳ ἀνευφημιῶν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν περὶ ἀμέσου εἰσβολῆς εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος, ἐτήρει στάσιν ἐφεκτικήν· γνωσθεὶς μάλιστα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ λόρδου Σώλσβαρυ ἀπαγγελθεὶς λόγος, ἐν ᾧ οὗτος, ὁ πρὸ ὀκτὼ ἐτῶν διὰ τῆς περιφήμου διαμαρτυρίας (τῆς 1 Ἀπριλίου 1878) ἐναντίον τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου προ-καλέσας τὴν ταύτης ἀναθεώρησιν καὶ διαμαρτυρηθεὶς ἰδιαιτέρως, διότι χάριν τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας τῆς εἰρημένης συνθήκης ἐθυσιάζοντο τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θρᾴκῃ, νῦν ἐπεκρότει τὰ ἐν Φιλιππουπόλει γενόμενα καὶ «τὴν πρὸς ἐλεύθερον πολιτικὸν βίον κίνησιν τῶν λαῶν» ὡς ἔλεγε, τοσαύτην οὗτος προεκάλεσε παρὰ τῷ Σουλτάνῳ, ἀτόλμῳ ἄλλως τε καὶ διστακτικῷ εἰς ἀποφάσεις, ἐντύπωσιν ὥστε παρέλυσε καὶ ἡ τελευταία πιθανότης ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι, τοιαύτη ἦτο ἡ ἐξέγερσις τοῦ λαοῦ, ὥστε ἡ κυβέρνησις ἠδυνάτει νὰ κατευνάσῃ ταύτην, ὡς μεγάλη ἦτο ἡ ἀγανάκτησις καὶ ἐν Σερβίᾳ ἔνθα ὁ βασιλεὺς Μιλᾶνος ἐζήτει νὰ ἐπιχειρήσῃ πόλεμον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας ὡς ὑπεράγαν αὐξανομένης Δυνάμεως καὶ καθισταμένης ἐπικρατείας ἐπικινδύνου τῇ Σερβίᾳ, ἐνισχυόμενος ἠθικῶς ὑπὸ τῆς ἐν Αὐστρίᾳ καὶ ἰδίως ἐν Οὐγγαρίᾳ κοινῆς γνώμης. Ἐκ τῆς ὅλης ἐξελίξεως ἐφαίνετο λίαν φυσικὸν νὰ συμμαχήσωσι τότε Σερβία καὶ Ἑλλάς. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ Σερβία εἶχε πολιτικὴν σαφῶς καθωρισμένην, τὴν παρακώλυσιν πάσης αὐξήσεως βουλγαρικῆς, τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἡ πολιτικὴ ἦτο ἀόριστος καὶ λίαν ἐπισφαλής. Ὁ Δηληγιάννης ἐν ἀρχῇ ἐπέμενε, κηρύσσων τοῦτο παρρησίᾳ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν ἄλλο ἐζήτει ἢ τὴν ἐπάνοδον τῶν πραγμάτων εἰς τὸ καθεστὼς τῆς Βερολινίας συνθήκης καὶ τὴν κατάληψιν τοῦ Αἵμου ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ συμφώνως πρὸς τὴν περὶ τούτου διάταξιν τῆς Βερολινίας συνθήκης, τὴν ἐπιτρέπουσαν τῇ Πύλῃ νὰ εἰσβάλῃ στρατιωτικῶς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτὴν ἐν καιρῷ ταραχῶν. Ἀλλ' ἡ λίαν φιλότουρκος κατὰ τὸ φαινόμενον πολιτικὴ τοῦ Δηληγιάννη, ἡ ἐπιτρέψασα ἐπὶ μίαν στιγμὴν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἐν Ἀθήναις Τοῦρκον πρεσβευτὴν Φεριδδοὺν βέην νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὰς ἐνεργουμένας ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πολεμικὰς παρασκευάς, προσέκρουε τὸ μὲν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν Σέρβων πρὸς πολεμικὴν ἐνέργειαν, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθοῦσαν τότε συνδιάσκεψιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἐπίκουρος μέγας τῇ πολιτικῇ τοῦ Δηληγιάννη, ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἡ κυβέρνησις τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Γ', μεθ' ἧς συνετάσσοντο καὶ αἱ κυβερνήσεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Ὁ Ἀλέξανδρος Γ' τὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Βάτεμβεργ, ἀγγλικῇ εἰσηγήσει ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Ρωσίας, γενομένην πρᾶξιν τῆς 8 Σεπτεμβρίου θεωρῶν ὡς ἐσχάτην πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὴν εὐεργέτιδα τῆς Βουλγαρίας Ρωσίαν προδοσίαν, ἀπῄτει τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἡγεμόνος τούτου. Ἡ μεγάλη ἐκ βουλευτῶν καὶ ἄλλων πολιτευτῶν Βουλγάρων εἰς Πετρούπολιν πεμφθεῖσα πρεσβεία, ἵνα ἐν ὀνόματι τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τοῦ Τσάρου, ἔτυχε μὲν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς παρ'

Μιλᾶνος Ὀβρένοβιτς Δ'

αὐτῷ, ἀλλ' ἐπέστρεψε μετ' ἀορίστων μόνον ὑποσχέσεων περὶ προστασίας τοῦ Βουλγαρικοῦ ἔθνους. Ἐν δὲ τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν Τοπχανὲ συνελθούσῃ συνδιασκέψει τῶν Δυνάμεων, ἡ ὁμόθυμος ἀξίωσις τῆς Ρωσίας καὶ τῶν ἄλλων Μεγάλων Δυνάμεων (πλὴν τῆς Ἀγγλίας) περὶ ἀπολύτου ἀποκαταστάσεως τοῦ καταλυθέντος καθεστῶτος κατεπολεμεῖτο ἐνεργῶς ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας. Ἐνῷ δὲ τὰ πράγματα οὕτω ἔκειντο ἐν μετεώρῳ, ἄλλοθεν ἐπεβλήθη ἡ νέα λύσις κατὰ τὰς ἀγγλικὰς ἀξιώσεις.

Ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Μιλᾶνος μὴ ἀναμένων τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιασκέψεως καὶ μὴ δίδων προσοχὴν εἰς τὰς τοῦ Θ. Δηληγιάννη περὶ μετριοπαθείας καὶ ἀναμονῆς συμβουλάς, διέβη ἀπροσδοκήτως τὰ βουλγαρικὰ σύνορα μετὰ τοῦ στρατοῦ βαδίζων κατὰ τῆς βουλγαρικῆς πρωτευούσης, τῇ μυστικῇ ὑποδείξει τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς, ἧς τὰ συμφέροντα καιρίως ἐθίγοντο ἐκ τῆς τοιαύτης ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ ἐδαφικῆς μεταβολῆς γενομένης παρὰ τὴν ἔγκρισιν αὐτῆς, ἐνθαρρυνόμενος δὲ καὶ παρ' ἄλλων Δυνάμεων, ἐνῷ ἡ οὐγγρικὴ βουλὴ μετ' ἀνευφημιῶν καὶ πολλοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐπεκρότει τὴν πρᾶξίν του ταύτην. Καὶ εἰς μὲν τὰς πρώτας πρὸς τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν συγκρούσεις, οἱ Σέρβοι ἐφαίνοντο νικηταὶ καὶ ἤδη ἠγγέλλετο ἡ προσέγγισις τοῦ νικηφόρου σερβικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν βουλγαρικὴν πρωτεύουσαν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπροσδοκήτως μετέβαλον ὄψιν τὰ πράγματα. Ὁ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος, πληροφορηθεὶς τὴν σερβικὴν εἰσβολὴν καθ' ὃν χρόνον ἔτι εὑρίσκετο ἐν Φιλιππουπόλει, ὥρμησεν ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἐνισχυθεὶς δὲ καὶ δι' ἄλλων ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ σωμάτων, ἀπέκρουσεν ἐν τοῖς προθύροις αὐτοῖς τῆς βουλγαρικῆς πρωτευούσης, παρὰ τὴν ὀχυρὰν θέσιν τῆς Σλιβνίτσης, ἰσχυρῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς τὸν στρατὸν τῆς εἰσβολῆς, ἀναλαβὼν δὲ εἶτα ἐπιθετικὴν στάσιν εἰσέβαλε ραγδαίως εἰς τὸ σερβικὸν ἔδαφος καὶ προελάσας μέχρι τῶν ἐγγὺς τῆς πρωτευούσης, ἠνάγκασε τὸν Σέρβον βασιλέα νὰ ἐπικαλεσθῇ πρὸς σωτηρίαν τῆς Σερβίας τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας. Τότε ὁ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωσὴφ ἔκτακτος ἀπεσταλμένος κόμης Χέβεν Χοῦλλερ παραστὰς πρὸ τοῦ νικηφόρου ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων ἐγγὺς τοῦ Βελιγραδίου, ἐδήλωσεν αὐτῷ ὅτι ἐν πάσῃ περαιτέρω ἐπὶ τοῦ σερβικοῦ ἐδάφους προελάσει, ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς ἔμελλε νὰ ἀντιμετωπίσῃ στρατὸν αὐστροουγγρικόν. Ἡ δήλωσις αὕτη ἀνέκοψε τὴν περαιτέρω πορείαν τοῦ νικηφόρου βουλγαρικοῦ στρατοῦ καὶ γενομένης ἀνακωχῆς, συνωμολογήθη καὶ ἡ εἰρήνη διὰ της ἐντελοῦς ἀποκαταστάσεως τοῦ πρὸ τοῦ πολέμου καθεστῶτος ἄνευ ἐδαφικῆς ἐκχωρήσεως ἢ ἀποζημιώσεως χρηματικῆς.

Ἀλλ' ἡ Βουλγαρία, ἡ οὐδεμίαν σπιθαμὴν γῆς προσκτησαμένη ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ, ἐκτήσατο θρίαμβον ἠθικὸν διὰ τῆς ἐμπράκτως ἀποδειχθείσης νῦν ζωτικότητος καὶ ὑπεροχῆς αὐτῆς, ἥτις ὑπεχρέωσε καὶ αὐτὸν τόν, δυσμενέστατα πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βάτεμβεργ διακείμενον, τσάρον Ἀλέξανδρον Γ' νὰ δηλώσῃ δημοσίᾳ τὴν εὐαρέσκειαν αὐτοῦ διὰ τὰ κατορθώματα τοῦ ὑπὸ Ρώσων ἀξιωματικῶν ὀργανωθέντος βουλγαρικοῦ στρατοῦ. Ὁ θρίαμβος οὗτος τῶν Βουλγάρων ἐπέδρασεν ἰσχυρῶς καὶ ἐπὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιασκέψεως. Ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Γ' ἐξευμενισθεὶς πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον, συνήνεσε νῦν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς συνδιασκέψεως ἀναγνώρισιν τῆς ἔργῳ (de facto) τελεσθείσης ἑνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μετὰ τῆς Βουλγαρικῆς ἡγεμονίας, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα ὁ τῆς Βουλγαρίας ἡγεμὼν διατελῇ καὶ διοικητὴς τῆς αὐτονομηθείσης Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Ἡ ὑπὸ τῆς διασκέψεως ἀποδεχτὴ γενομένη αὕτη ρωσικὴ ἀξίωσις εἶχε θεωρητικὴν μόνον σημασίαν, διότι ἀπὸ τῆς ὥρας τοῦ πραξικοπήματος ἀφομοίωσις διοικητικὴ τελεία εἶχεν ἀρχίσει ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις. Καὶ τοιοῦτον μὲν τέλος ἔλαβεν ὡς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΔΕΝΔΡΟΝ

ΤΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Γεωργίου Α'

1863 1924

Ἔδβιγης

Διδερίχου

Χριστιανός ὁ Α'

Φριδερίκος Β'

συνεχίζει τον Βασιλ. κλάδον τῶν Ὀλδεμβούργων

τούτου ἀπόγονος

Λουΐζης Καρλόττας

Βασίλισσα τῆς Δανίας

Γεν. 1817

+ 1898

Ἰωάννης ὁ νέος

τούτου ἀπόγονος:

Χριστιανος Θ'

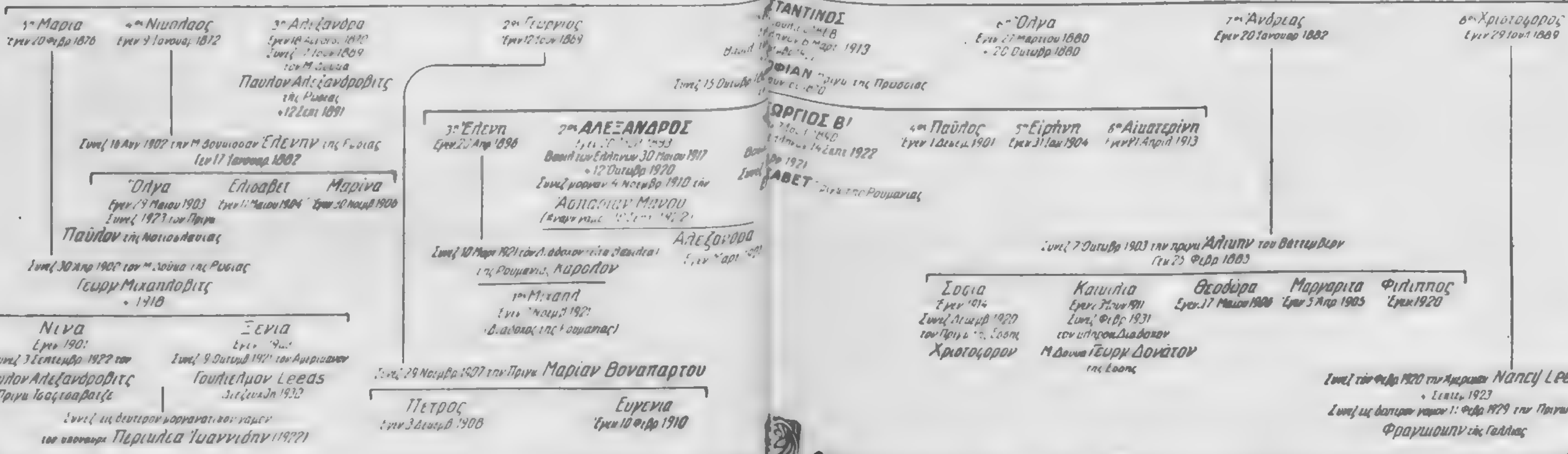
ἀπὸ τοῦ 1825 Δουκός τοῦ Γλυκσβούργου

Βασιλεὺς τῆς Δανίας

Γεν. 1818

+ 1906

Μ. Δουκός τῆς Ρωσίας Κωνσταντίνου

τὴν Σερβίαν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν Τουρκίαν ἡ ἐκ τοῦ πραξικοπήματος τῆς 8 Σεπτεμβρίου δημιουργηθεῖσα κατάστασις, ἀλλὰ δὲν παρῆλθε καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι προκληθεῖσα ἐξέγερσις.

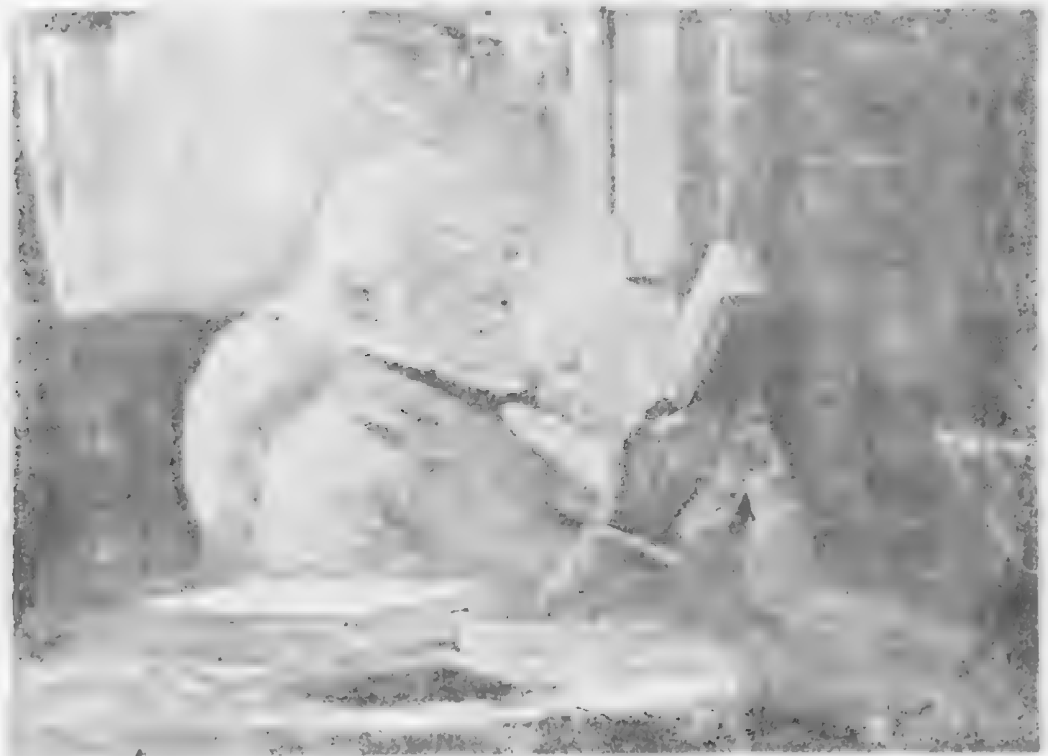
Διὰ τοῦ ἐκτεθέντος τέλους τοῦ Σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιασκέψεως ἐξεμηδενίζετο πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς ἡ τοῦ Θ. Δηληγιάννη ἀξίωσις περὶ καταλήψεως τοῦ Αἵμου ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, διετηρεῖτο δὲ καὶ ἡ κατέχουσα τὴν κοινὴν γνώμην ἀγανάκτησις ἐπὶ τῇ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἡγεμονίαν προσαρτήσει χώρας τουρκικῆς καὶ ὑπὸ σημαντικῆς μειονοψηφίας ἑλληνικῆς (ὡς ἐνομίζετο τότε) οἰκουμένης ἐντεῦθεν τοῦ Αἵμου. Ἀλλὰ πῶς ἔπρεπε νὰ κατευνασθῇ νῦν ἡ ἀγανάκτησις ἡ ἑλληνικὴ καὶ νὰ ἱκανοποιηθῇ ἡ ἑλληνικὴ περὶ ἰσορροπίας ἀξίωσις;

Ἀλέξανδρος Γ'

Ἡ *κατ' ὄψιν καὶ ἐπιφάνειαν ἀρειμάνιος* τοῦ Θ. Δηληγιάννη πολιτικὴ ἐκάλεσεν ὑπὸ τὰς σημαίας πολλὰς τάξεις ἐφεδρείας στρατιωτικῆς καὶ αὐξήσασα τὸν ἐν ὅπλοις στρατὸν κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, ὡς αὐτὸς ὁ Θ. Δηληγιάννης ἐκήρυττεν ἐναβρυνόμενος, μὲ βαρείας διὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ δαπάνας, ἐδημιούργει νέαν πλέον φάσιν. Ἴσως ἀνὴρ πολιτικὸς ἰσχυροτέρας θελήσεως ἀποβλέπων ψυχρῶς εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀδηρίτου ἀνάγκης τῶν *πραγμάτων ὁρμηθεῖσαν κατάστασιν* ἤθελε δηλώσει εἰς τὸν λαὸν ὅτι, ἀδυνάτου οὔσης πάσης ἀντιστάσεως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν πραγμάτων δημιουργηθεῖσαν νέαν κατάστασιν, ἔδει καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς νὰ ἐπανέλθῃ εἰς κατάστασιν εἰρηνικήν. Ἀλλ' ὁ Θ. Δηληγιάννης παρὰ τὴν παλαιὰν αὐτοῦ φρόνιμον καὶ συντηρητικὴν πολιτικήν, νῦν μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων πολιτευόμενος καὶ ἀπὸ εἰρηνικωτάτου εἰς ἀρειμάνιον πολιτικὸν μεθιστάμενος, ἐπὶ τῆς μικροπολιτικῆς καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἀρχῆς ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν κολακείαν τῆς κοινῆς γνώμης ὑπολογίζων, διηνεκῶς *προσαγορεύων* καὶ ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας αὐτοῦ *προσφωνῶν* τοὺς ἐκ πασῶν τῶν γωνιῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ μεθόρια μεταβαίνοντας ἐφέδρους, δὲν ἠδύνατο νὰ προσαρμόσῃ ἑαυτὸν πρὸς τὴν ὠμὴν ταύτην ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων καὶ ἐνέμενεν ἐν τῇ πολεμικῇ αὐτοῦ πολιτικῇ οὐχὶ τῇ φιλοπολέμῳ, διότι δὲν ἤθελε πόλεμον, ἀλλὰ τῇ πολεμικῇ ἐπιδείξει συνεχίζων τὴν πολεμικὴν παρασκευήν. Πῶς δὲ ἐδικαιολόγει τὴν τοιαύτην πολιτικὴν τότε ἐνώπιον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν ἀπροσδοκήτως παρελθοῦσαν ἤδη πολιτικὴν καὶ πολεμικὴν κρίσιν; Ἰδοὺ τί ἔλεγεν: ἐπειδὴ διὰ τοῦ ἐπελθόντος τέλους τῆς κρίσεως ηὐξήθη ἡ Βουλγαρία καὶ ἐταράχθη ἡ μεταξὺ τῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου χωρογραφικὴ ἰσορροπία καὶ μάλιστα πρὸς βλάβην τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἡ διαταραχθεῖσα οὕτω ἰσορροπία ὤφειλε νὰ ἐπανορθωθῇ δι' ἐδαφικῆς αὐξήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος (εἰς βάρος ἐννοεῖται τῆς Τουρκίας), καὶ τὴν τοιαύτην αὔξησιν ὑπεδείκνυεν ἐν τῇ προσαρτήσει τῆς Βερολινίας λεγομένης γραμμῆς.

Τὰ τῆς Βερολινίας γραμμῆς ὡς καὶ τὰ περὶ τῶν ἐπὶ ταύτης δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου βραδύτερον πολλάκις λεχθέντα ἐστεροῦντο πάσης βάσεως ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως, ἀφοῦ ἡ γραμμὴ αὕτη ἀορίστως πως διατυπωθεῖσα ἐν ἀρχῇ ἐν τῇ Βερολινίᾳ συνθήκῃ καὶ τῷ Βερολινίῳ συνεδρίῳ τοῦ 1878, εἶτα ἀκριβέστερον καθορισθεῖσα ἐν τῇ συνδιασκέψει τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπὸ ταύτης καθορισθεῖσα ἡ γραμμὴ αὕτη ἐκηρύχθη ὡς ὑπερτάτη θέλησις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἐπεβλήθη εἰς τὰ δύο κράτη. Καὶ οὕτω μὲν ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως δὲν ὑπῆρχε γραμμὴ Βερολίνου ἣν ἠδύνατο

νὰ ἀξιώσῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἡ Ἑλλάς, ἀπὸ ἠθικῆς δὲ καὶ ἐθνικῆς ἀπόψεως ἡ ἐμμονὴ ἐν τῇ Βερολινίᾳ γραμμῇ ἐκινδύνευε νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ὡς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος παραίτησις πάσης περαιτέρω ἐκτὸς τῆς γραμμῆς ταύτης μελλοντικῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ὑπὸ τὸν ζυγὸν

Ὁ Γουλιέλμος Γλάδστων εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν

δουλεύοντος ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ. Ἐν τούτοις, οὐδὲ τῆς Εὐρώπης οὐδὲ τῆς Τουρκίας διδουσῶν προσοχὴν εἰς τὴν νέαν ἀξίωσιν τῆς ὑπὸ τὸν Θ. Δηλιγιάννην ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, τὸ ὅλον ζήτημα μεθίστατο εἰς μίαν ἐπὶ βλάβῃ τῆς Τουρκίας ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐδημιουργεῖτο οὕτω νέον ζήτημα ἑλληνοτουρκικόν, ἐγκυμονοῦν κίνδυνον πολέμου. Καὶ ἡ μὲν Τουρκία, ἡ περιζώσασα διὰ στρατοῦ τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα γραμμὴν τῶν συνόρων, ἐτήρησε στερρῶς ἀμυντικὴν στάσιν. Ἀλλὰ δυσχερεστάτη ἀπὸ πάσης ἀπόψεως κατέστη ἡ τῆς Ἑλλάδος θέσις, μὴ τολμώσης τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπίθεσιν, ἀλλὰ καὶ μὴ ἀφοπλιζομένης καὶ τηρούσης στάσιν ἀμυντικὴν ἀπέναντι πολεμίου οὐδαμῶς ἀπειλοῦντος αὐτὴν δι' ἐπιθέσεως. Αὐτὸς ὁ Δηλιγιάννης ἀπέκρουε πᾶσαν ἰδέαν πολέμου κηρύττων ὅτι αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἔμελλον ἐν τέλει νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸ δίκαιον τῶν ἑλληνικῶν ἀξιώσεων καὶ τὴν τοιαύτην πολιτείαν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἣν ὁ βουλευτὴς Αἰγίου Μεσσηνέζης ἐκάλει προσφυέστατα «ἔνοπλον ἐπαιτείαν». Οὕτω κατήντησαν τὰ πράγματα εἰς τὸ ἀπροχώρητον(¹), ἐξ οὗ ἐξήγαγε τὸ δύο

(¹) Τὸ ἀπροχώρητον τοῦτο κατενόουν καὶ πολλοὶ τοῦ δηλιγιαννικοῦ πολιτικοῦ στρατο-

κράτη ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις. Τὴν ἐπέμβασιν ταύτην παρεσκεύασαν ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας Γουλιέλμος Γλάδστων καὶ ὁ Γερμανὸς ἀρχιγραμματεὺς πρίγκηψ Βίσμαρκ. Ἡ γερμανικὴ πολιτικὴ ἐπεδείκνυεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς. Πλὴν τούτου ὁ γηραιὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος Α' ἐπεθύμει ἵνα αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τῆς ζωῆς αὐτοῦ διέλθωσιν ἐν εἰρήνῃ καὶ μὴ διαταραχθῶσιν ὑπὸ πολέμου ἐν οἱῳδήποτε μέρει τῆς Εὐρώπης, τὸ δὲ ὑπὲρ τῆς Τουρκίας ἐνδιαφέρον καθίστα τὴν γερμανικὴν πολιτικὴν μοιραίως ἐχθρικὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ τέως πρωθυπουργὸς νῦν μαρκήσιος Σώλσβαρυ ὁ μεταβαλὼν ριζικῶς, ὡς ἐρρήθη, τὴν ἔναντι τῆς Βουλγαρίας πολιτικὴν τοῦ προκατόχου καὶ πρότερον προϊσταμένου αὐτοῦ Δισραέλη, δυσμενέστατα ἀνέκαθεν ἔκρινε τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τερατώδη ἐν αὐτῇ τῇ Βουλῇ τῶν Λόρδων ἐκήρυττε τὴν ἀξίωσιν τῆς Ἑλλάδος περὶ ἐδαφικῆς ἀποζημιώσεως, διότι ἄλλη τις χώρα ηὐξήθη ἐδαφικῶς. Πρὸ τοιούτων διαθέσεων βλέπων ὁ Γλάδστων τὸν κίνδυνον καὶ τὴν ἀπομόνωσιν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἤθελε νὰ ἀφεθῇ αὐτὴ εἰς μονομαχίαν μετὰ τῆς Τουρκίας μελλούσης, ὡς ἐφοβεῖτο, νὰ κατασυντρίψῃ αὐτήν, καὶ συνεννοηθεὶς πάραυτα κατέληξεν εἰς κοινὴν ἐπέμβασιν, ἵνα διὰ τῆς βίας ὑποχρεωθῇ ἡ Ἑλλὰς νὰ ἀφοπλισθῇ. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπεφασίσθη ἀποκλεισμὸς ναυτικὸς τοῦ βασιλείου.

Ὁ πρίγκηψ Βίσμαρκ

Ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις προθυμότατα ἀπέστειλεν εὐθὺς ἓν μόνον πλοῖον, ἀλλ' ὁ ἐν Μεσογείῳ ἰσχυρότατος ἀγγλικὸς στόλος κατέπλευσεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια, μετὰ τούτου δὲ ἡνώθη καὶ μοῖρα τοῦ ἰταλικοῦ στόλου, τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς τοῦ Δεπρέτη καὶ τοῦ στρατηγοῦ Ρομπιλάν (ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν) ἐχθρικώτατα ἐκδηλουμένης ἔναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ θερμῶς συνηγορούσης ὑπὲρ τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Ἔπεμψε δὲ καὶ ἡ Αὐστρία πλοῖά τινα. Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσία ἀπέσχον τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Τούτων οὕτω παρασκευαζομένων ἐπεδόθη καὶ διακοίνωσις τῶν Δυνάμεων εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐπέχουσα θέσιν τελεσιγράφου καὶ προσκαλοῦσα αὐτὴν εἰς ἀφοπλισμόν(¹). Τότε δὲ

πέδου ἐντιμότατοι φιλοπάτριδες ἄνδρες· ἀλλ' ἡ παρὰ τῷ λαῷ διατηρουμένη πάντοτε, ἐνεργείᾳ καὶ τοῦτο τῆς κυβερνήσεως, ἐλπὶς ἀγαθῆς ἐκβάσεως τῶν πραγμάτων, ὁ φόβος τῆς περὶ *προδοσίας* ὑπονοίας (καὶ αὐτὸς ὁ ἐκ τῶν ἐγκρίτων τοῦ δηληγιαννικοῦ κόμματος καὶ οἰκογενειακὴν ἔτι ροπὴν ἰσχυρὰν ἐν Πελοποννήσῳ ὡς πατρικὴν κληρονομίαν ἔχων Κωνστ. Κουμουνδοῦρος ἀλλ' οὐδεμίαν τοῦ πατρὸς ἱκανότητα κεκτημένος, ἐπισημότατα ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ἐκάλει προδότας πάντας τοὺς μὴ συνταssομένους ἀπολύτως τῇ πολιτείᾳ τῆς κυβερνήσεως Δηληγιάννη) καὶ αὐτὴ ἡ ἀπειλουμένη εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἐθεωρεῖτο καὶ ἐθρυλεῖτο ὡς σκευωρία τρικουπικὴ συμμεριζομένη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, εἰς ἣν ὑπόνοιαν φαίνεται ὅτι ἔδιδε τροφὴν καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Χ. Τρικούπη παρρησίᾳ κηρυσσομένη νῦν ἀποδοκιμασία τῆς πολεμικῆς πολιτικῆς. Σημειωτέον δέ, ὅτι καὶ ὁ Τρικούπης δὲν ἐκηρύσσετο ἐν τῇ Βουλῇ ὑπὲρ πλήρους ἀφοπλισμοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ ἀφοπλισμοῦ μερικοῦ ἐπὶ τῇ πιθανότητι, ὡς ἐφρόνει καὶ ἔλεγε, ὅτι δὲν ἀπεκλείετο μετά τινας μῆνας νέα πολιτικὴ κρίσις ὑπὸ προσφορωτέρους οἰωνούς.

(¹) Ἡ περὶ τοῦ ἀποφασισθέντος ἀποκλεισμοῦ ἐπιδοθεῖσα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν διακοίνωσις εἶχε οὕτως: «Οἱ ὑποφαινόμενοι ἀντιπρόσωποι, τῆς Γερμανίας, Αὐστρο-Οὐγγαρίας, Μεγ. Βρεττανίας, Ἰταλίας καὶ Ρωσίας, ἐνετάλησαν ὑπὸ τῶν οἰκείων κυβερνήσεων νὰ ἀπευθύνωσιν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἑπομένην ἀνακοίνωσιν:—Τῆς ἀπαντήσεως τῆς ἀθηναϊκῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν κοινὴν διακοίνωσιν τῆς 14]26 Ἀπριλίου μὴ ἱκανοποιούσης τὰς Μ. Δυνάμεις, αἱ εἰρημέναι κυβερνήσεις διέταξαν τοὺς διοικητὰς τῶν συνηνωμένων ναυτικῶν μοιρῶν των νὰ ἐγκαταστήσωσιν ἀποκλεισμὸν ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος κατὰ παντὸς πλοίου ὑπὸ

προσηνέχθη τῷ Δηληγιάννη ὡς γέφυρα ἀξιοπρεποῦς ὑποχωρήσεως ἀνεπίσημός τις γαλλικὴ μεσολάβησις. Ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς καὶ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Φραισσινὲ παρώτρυνεν ἐπειγόντως τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸν εἰς ὑποχώρησιν, θερμότατα ἐκδηλώσας αἰσθήματα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, προσθεὶς δὲ καὶ τὴν ἐμφαντικὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι μόνον διὰ τοιαύτης πολιτείας ἠδύνατο ἡ Ἑλλὰς ἐν τῷ μέλλοντι νὰ τύχῃ τῆς τῶν ἐθνικῶν πόθων ἐκπληρώσεως. Ὁ Θ. Δηληγιάννης εἴτε μὴ ἐννοήσας τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν τῆς τοιαύτης ῥήσεως τοῦ Γάλλου πρωθυπουργοῦ, ἥτις ἔννοια ἦτο ἁπλῶς πλατωνικὴ περὶ μέλλοντος ἀορίστου, εἴτε ἐννοήσας ταύτην ἀλλὰ θελήσας νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ ἠθικῶς πρὸς δικαιολογίαν τῆς ὑποχωρήσεως διεκήρυξε ταύτην δι' ἄρθρου δημοσιευθέντος ἐν τῇ ἑρμηνευούσῃ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ φρονήματα καὶ ὑπ' αὐτοῦ μάλιστα συντασσομένῃ ἐφημερίδι «Πρωΐᾳ». Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ ἐλέγετο ὅτι, ἐνῷ ἡ κυβέρνησις μετὰ τὰς γενομένας ὑπ' αὐτῆς παρασκευὰς ἀπέβλεπε πρὸς ἐνέργειαν σπουδαίαν (ἐνοεῖτο πολεμικὴν) ἀνεκόπη αἴφνης ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ταύτῃ «ὑπὸ φωνῆς» ἐμβαλλούσης αὐτῇ νέας σκέψεις. Ἡ ὡς μυστηριώδης παρισταμένη ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ αὕτη φωνή, ἡ δοῦσα ἀφορμὴν ἔκτοτε εἰς πολλὰς εἰρωνικὰς τῶν ἀντιπάλων ἐναντίον τοῦ Θ. Δηληγιάννη ἐκφράσεις, ἡρμηνεύετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ ὡς προερχομένη οὐχὶ ἀπὸ μέρους δυσμενοῦς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἀπὸ Δυνάμεως τοσαύτας μέχρι τοῦδε ἐπιδαψιλευσάσης εὐεργεσίας εἰς αὐτήν(1), ἐδήλου δ' ἐν τέλει ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ὅτι προθύμως θὰ ὑπετάσσετο εἰς τὴν φιλικὴν ταύτην φωνήν.

Μετὰ τὴν δήλωσιν ταύτην, δι' ἧς ἠγγέλλετο ἡ πρὸς τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν διδομένη ὑπόσχεσις περὶ ὑποταγῆς εἰς τὰς συμβουλὰς τῆς Γαλλίας, ἐθεωρήθη πρὸς στιγμὴν ὡς μεγάλη ἐπιτυχία διπλωματικὴ τῆς Γαλλίας θέτουσα τέρμα εἰς τὴν ὑφισταμένην πολιτικὴν κρίσιν· ἀλλὰ τοιοῦτον θρίαμβον δὲν ἐνόουν νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὴν Γαλλίαν αἱ ἄλλαι Δυνάμεις, αἵτινες εὕρισκον ἀνεπαρκεῖς καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Δηληγιάννη περὶ ἀφοπλισμοῦ διδομένας ἐγγυήσεις. Τότε ὁ Δηληγιάννης τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀποκλεισμοῦ ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ εἰς τὸν βασιλέα. Οὗτος ἐν ἀρχῇ ἠρνήθη νὰ δεχθῇ ταύτην ὡς μὴ δοὺς οὐδεμίαν ἀφορμὴν καὶ πρόθυμος φαινόμενος νὰ ὑπογράψῃ

ἑλληνικὴν σημαίαν. Ὁ ἀποκλεισμὸς οὗτος θέλει καταστῇ πραγματικὸς ἀπὸ τῆς ἡμερομηνίας τῆς παρούσης δηλώσεως. Θέλει ἐκταθῇ ἀπὸ τῆς Μαλέας ἄκρας μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Σουνίου, ἐκεῖθεν δὲ μέχρι τῶν ἀρκτικῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος, περιλαμβανομένης τῆς νήσου Εὐβοίας, ὡσαύτως θέλει περιλάβῃ ἐπὶ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τὴν εἴσοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Πᾶν πλοῖον ὑπὸ ἑλληνικὴν σημαίαν, ὅπερ ἤθελεν ἀποπειραθῇ νὰ ἐκβιάσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦτον, θέλει κατακρατηθῇ».

(1) Μετὰ τῆς οἱονεὶ μυστηριώδους ταύτης φωνῆς παροιμιῶδες παρέμεινεν ἔκτοτε καὶ τὸ ἕτερον μετὰ τῆς **φωνῆς** ταύτης συνδυασθὲν ἐν τῇ δηληγιαννικῇ δηλώσει παροιμιῶδες καὶ τοῦτο περὶ λαχάνων ἀπόφθεγμα τοῦ Θ. Δηληγιάννη. «Ἡ **φωνὴ** αὕτη, ἐλέγετο ἐν τῇ δηλώσει τῆς «Πρωΐας», δὲν ἔλεγεν ἡμῖν—«δὲν ἔχετε τίποτε νὰ φάγητε πλὴν λαχάνων»—,διότι θέλομεν ἀπαντήσει ὅτι καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ μεγάλῳ ἀγῶνι αὐτῶν ἔτρωγον **λάχανα**». Τῶν λαχάνων τούτων ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς τὰ ὑπό τινων φιλελλήνων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γραφέντα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀγωνισταὶ ἕνεκα ἀπορίας ἄλλων τροφίμων ἐτρέφοντο διὰ λαχάνων. Τούτων ὡς φαίνεται λαβοῦσα βραδύτερον γνῶσιν ἡ βασίλισσα Ἀμαλία καὶ συνηγοροῦσα τῷ 1854 ἐν ἐξάλλῳ ἐνθουσιασμῷ ὑπὲρ τοῦ τότε ἠπειροθεσσαλικοῦ ἀγῶνος ἀνέφερε καὶ τὴν διὰ λαχανοφαγίας ἐν ἀνάγκῃ διατροφὴν τοῦ λαοῦ. Τὴν ἱστορίαν ταύτην γινώσκων ὁ Θ. Δηληγιάννης ἔγραψε τὸ περὶ λαχάνων ἐν τῇ «Πρωΐᾳ». Ἡ δὲ περὶ λαχάνων πολλὴ εἰρωνεία τοῦ ἀντιπολιτευομένου ἑλληνικοῦ τύπου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἴς τινας εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας παρεξηγούσας τὴν παραβολὴν νὰ νομίσωσι καὶ νὰ γράψωσιν ὅτι ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἦτο «φυτοφάγος».

πᾶσαν ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ ὑποβληθησομένην πρότασιν, ἀποφεύγων οὕτω προστριβὰς μελλοντικὰς πρὸς ἰσχυρὰν κοινοβουλευτικὴν κυβέρνησιν καὶ ἀξιόλογον πολιτικὴν μερίδα· ἀλλ' ὁ Δηληγιάννης μὴ τολμῶν νὰ ἐνεργήσῃ περαιτέρω, ἐπέμενεν ἐν τῇ παραιτήσει ἀπειλῶν μάλιστα ὅτι μὴ γενομένης δεκτῆς ταύτης θὰ ἔπεμπε τὰς κλεῖδας τῶν γραφείων τῆς κυβερνήσεως εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ἐπὶ τέλους ἀποδεξάμενος ὁ βασιλεὺς τὴν παραίτησιν ἀνέθεσε τὴν συγκρότησιν τοῦ νέου ὑπουργείου κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργὸν τῆς ἰδίας κυβερνήσεως Ν. Παπαμιχαλόπουλον, ὅστις ἐζήτησε τὴν ἐν τῇ Βουλῇ ὑποστήριξιν τοῦ Δηληγιάννη· τούτου δ' ἀρνηθέντος ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀνέθεσε τὴν ἐντολὴν τῷ ἀρχηγῷ τῆς ἀντιπολιτεύσεως Χ. Τρικούπη, ὅστις παρέστησε τῷ βασιλεῖ τὴν ἀνάγκην συγκροτήσεως ὑπουργείου ἀχρόου ἐξ ἀνδρῶν μὴ μετεχόντων τῆς Βουλῆς καὶ ἀναθέσεως εἰς τοιοῦτον ὑπουργεῖον τῆς συγκλήσεως τῆς Βουλῆς, ἵνα αὕτη ἀποφανθῇ περὶ τοῦ πρακτέου· οὕτως ὁ σχηματισμὸς τοῦ τοιούτου ὑπουργείου ἀνετέθη εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου Δ. Βάλβην. Ἐν τῇ συγκληθείσῃ Βουλῇ ὁ Χ. Τρικούπης θέλων νὰ καταβάλῃ πολιτικῶς τὸν Δηληγιάννην διὰ τῆς ἰδίας τούτου πλειονοψηφίας ἔθεσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ζήτημα πολιτικὸν προβαλὼν ὡς ὑποψήφιον εἰς τὴν προεδρίαν βουλευτήν τινα τοῦ κόμματος αὐτοῦ οὐχὶ ἐκ τῶν λίαν ἐπιφανῶν, ἔναντι δὲ τοῦ κυβερνητικοῦ ὑποψηφίου τούτου ἐξέθεσεν ὁ παραιτηθεὶς πρωθυπουργὸς αὐτὸς ἑαυτὸν φοβούμενος μὴ τιθεμένου ἄλλου ἐκ τοῦ κόμματός του ὑποψηφίου ὑποστῇ ἧτταν ἐκλογικήν· τῆς Βουλῆς δὲ ἐκλεξάσης διὰ σημαντικῆς πλειονοψηφίας τὸν τρικουπικὸν ὑποψήφιον, ὁ Δηληγιάννης ὑπέστη ἧτταν πολιτικὴν ἅμα καὶ ἠθικήν(¹).

Ἡ ὑπὸ τῆς Βουλῆς δοθεῖσα ψῆφος ὑποδεικνύουσα τὸν Χ. Τρικούπην ὡς ὑποψήφιον πρωθυπουργὸν ἔπεισε τὸν βασιλέα νὰ καλέσῃ τοῦτον εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ Τρικούπης συνεκρότησε τότε ὑπουργεῖον κοινοβουλευτικὸν ἐκ τοῦ κόμματος αὐτοῦ, διεβεβαίωσε δὲ τὰς Δυνάμεις περὶ τοῦ πραγματοποιηθησομένου πλήρους ἀφοπλισμοῦ. Αἱ Δυνάμεις, αὐτοῦ τοῦ Βίσμαρκ συνηγοροῦντος, ἐδέξαντο εὐμενῶς τὰς τοῦ Τρικούπη διαβεβαιώσεις καὶ ἀπεφάσισαν τὴν ἄρσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἥτις καὶ συνετελέσθη ἐντὸς μικροῦ χρόνου. Ὁ διὰ δηληγιαννικῆς πλειονοψηφίας, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς ἀνοχῆς τοῦ Θ. Δηληγιάννη ἀλλὰ διὰ τῆς κοινοβουλευτικῆς τούτου ἥττης, ἀνελθὼν εἰς τὴν ἐξουσίαν Τρικούπης (κατὰ Μάϊον τοῦ 1886) ἐν τῷ βραχυτάτῳ χρόνῳ τῆς ἐκτάκτου συνόδου τῆς Βουλῆς προέβη δι' αὐτῆς ταύτης εἰς νομοθετήματά τινα σπουδαῖα, ἐν οἷς τὸ σημαντικώτερον ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν ἀπὸ 245 εἰς 150 καὶ τούτους οὐχὶ ἐκ τῆς στενῆς περιφερείας τῆς ἐπαρχίας ἀλλ' ἐκ τῆς εὐρείας τῶν νομῶν, ὡς καὶ ὁ ἐπιβληθεὶς εἰς τὴν διὰ προηγουμένης συνταγματικῆς ἀδείας εἰς τὴν Βουλὴν εἴσοδον τῶν στρατιωτικῶν. Δι' αὐτῶν ἤλπιζεν ὁ Τρικούπης ὅτι θὰ ἐτίθετο τέρμα εἰς τὴν καπηλείαν τῆς ψήφου καὶ θὰ ἐκαλλιεργοῦντο εὐρύτεραι πολιτικαὶ ἰδέαι.

Ἡ Βουλὴ μετὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς ὀλιγοχρονίου ἐργασίας της ἐν τῇ νέᾳ αὐτῆς κατὰ Νοέμβριον τακτικῇ συνόδῳ δὲν παρέσχε δείγματα εὐπειθείας πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Τρικούπη, ἐπικρατήσαντος ἐν τῷ μεταξὺ χρονικῷ διαστήματι καὶ πάλιν τοῦ κομματι-

(¹) Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων ἀπομνημονευμάτων τοῦ Στεφάνου Σκουλούδη συνάγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, ἐπωφεληθεὶς ἰδιαιτέρων αὐτοῦ πληροφοριῶν περὶ διαθέσεως τοῦ Σουλτάνου πρὸς συμβιβαστικήν τινα λύσιν, ἀνέθεσεν εἰς τὸν Στέφανον Σκουλούδην τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν ταύτην, ἄγνωστον ἐὰν ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ὑπευθύνου κυβερνήσεως. Πάντως ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων ἐμφαίνεται ὅτι τὰ σχετικὰ ὑπομνήματα, χρονολογούμενα ἀπὸ 8 καὶ 15 Ἰανουαρίου 1886, τοῦ ἐκτάκτου τούτου ἀπεσταλμένου ἀπηυθύνοντο πρὸς τὸν βασιλέα. Ἡ ἀποστολὴ ἀπέτυχε λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ Τουρκία ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐδέχθη συμβιβασμὸν φύσεως ἐδαφικῆς.

κοῦ πνεύματος. Τότε δὲ ὁ Τρικούπης, καθ' ὑπόσχεσιν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ βασιλέως κατὰ τὴν συγκρότησιν τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, προέβη εἰς τὴν διάλυσιν αὐτῆς καὶ κήρυξιν νέων ἐκλογῶν διὰ τὴν 4 Ἰανουαρίου 1887. Αἱ ἐκλογαὶ αὗται ἀπέβησαν ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεώς του ἐνισχυθείσης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς θέσεως αὐτῆς πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς διὰ τῶν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπελθόντων γεγονότων, ἓν τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ ἐνηλικίωσις τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ θρόνου.

Ἡ ἑορτὴ τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, ἡ τελεσθεῖσα κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1886, δὲν ἦτο, κυρίως εἰπεῖν, ἑορτὴ ἐνηλικιώσεως, διότι ὁ διάδοχος κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο πρὸ μικροῦ εἶχε συμπληρώσει τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐνῷ ἐνῆλιξ ἀποκαθίσταται πᾶς Ἕλλην κατὰ τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν Σύνταγμα ὁ τοῦ θρόνου ἐπίδοξος διάδοχος ἅμα συμπληρώσας τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας δύναται νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον ἐν περιπτώσει προώρου χηρείας αὐτοῦ, διὸ τοῦτο ἡ συμπλήρωσις τοῦ 18ου ἔτους ἐθεωρήθη κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὡς γεγονὸς ἄξιον ἐθνικῆς ἑορτῆς, συνεδυάσθη δὲ πρὸς τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ ἡ εἰς τὸν στρατὸν κατάταξις καὶ ὁρκωμοσία αὐτοῦ. Νόμος κανονίζων τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ὑπῆρχεν, ἀπὸ τῆς κρίσεως δὲ καὶ ἐκτιμήσεως τῆς ἑκάστοτε κυβερνήσεως ἐξηρτᾶτο ἡ διαρρύθμισις αὐτοῦ. Ἦτο λοιπὸν φυσικώτατον ἵνα ἡ ὑπὸ τὸν Θ. Δηληγιάννην ἀντιπολίτευσις θεωρήσῃ τὴν κυβερνητικὴν πρᾶξιν ὡς στρατήγημα ἐκλογικὸν τῶν ἐπικειμένων (4 Ἰανουαρίου τοῦ ἑπομένου ἔτους) βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ἀφοῦ μάλιστα πρὸς λαμπρότερον ἑορτασμὸν ἡ κυβέρνησις *συνεκάλεσεν* εἰς τὴν πρωτεύουσαν πάντας τοὺς δημάρχους τοῦ κράτους, οἵτινες καὶ ἐπαρασημοφορήθησαν. Ἀλλ' ἀσχέτως πρὸς τὰς τοιαύτας ἑρμηνείας ὁ λαὸς ὁ ἑλληνικὸς μετὰ πολλοῦ ἐνθουσιασμοῦ μετέσχε τῆς ἑορτῆς ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ θρόνου ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς εἰκονιζομένην ἰδέαν τοῦ μέλλοντος μεγαλείου τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος. Ὁ Θ. Δηληγιάννης καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ δὲν μετέσχον τῆς ἑορτῆς, προβαλόντες τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐκανονίσθη αὕτη ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπίας, τῆς ὑπαρχούσης Βουλῆς διαλυθείσης καὶ τῆς διαδόχου Βουλῆς μὴ ἔτι ἐκλεγείσης. Οὕτω ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου (τοῦ ἔτους 1886) ὁ Κωνσταντῖνος εἰσῆλθεν εἰς τὸν στρατὸν ἐξακολουθῶν καὶ τὰ ἐν τῇ σχολῇ τῶν Εὐελπίδων στρατιωτικά του μαθήματα. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἅπασα ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια μετέβη εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἵνα μετάσχῃ τῶν μεγάλων ἑορτῶν ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ βασιλέως κατεκρίθη ὑπό τινων πολιτικῶν κύκλων καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἀφωσιωμένων τῇ βασιλείᾳ, ὡς τῆς τεργεσταίας «Νέας Ἡμέρας», οἵτινες δὲν ἐνόουν πῶς ἦτο δυνατὸν ἡγεμών, οὗτινος τὸ κράτος πρὸ ἑνὸς μόλις ἔτους ἀπεκλείσθη ὑπὸ στόλου ἀγγλικοῦ ὑπὸ Ἄγγλου *βασιλόπαιδος διοικουμένου*, νὰ μετέχῃ ἀξιοπρεπῶς ἀγγλικῆς ἐπισήμου ἑορτῆς. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ὡς καὶ ἡ κοινὴ γνώμη, κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὰς ἐπιδεικτικὰς αὐτὰς πράξεις τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀλλ' εἰς τὰ ἐλατήρια *τῶν πράξεων* τὰ προερχόμενα κατὰ βάθος, ὡς εἴπομεν ἤδη, ἀπὸ ἀγαθῆς μελλοντικῆς προνοίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ ἐκλογαὶ τῆς 4ης Ἰανουαρίου διεξαχθεῖσαι εἰρηνικῶς καὶ ἐν τάξει ἀπέβησαν ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Τρικούπη. Αἱ ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως καταγγελθεῖσαι ἐπεμβάσεις ἦσαν χαρακτῆρος μᾶλλον ἠθικοῦ, οἷα ἡ μνημονευθεῖσα εἰς τὴν πρωτεύουσαν σύγκλησις τῶν δημάρχων καὶ ἡ εἰς αὐτοὺς ἀπονομὴ παρασήμων, ἔτι δὲ αἱ ἀπονεμηθεῖσαι ἀμνηστίαι εἰς πολλοὺς καταδίκους καὶ αἱ συνήθεις παύσεις καὶ οἱ διορισμοὶ διοικητικῶν ὑπαλλήλων. Κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1887 ἐτελέσθησαν αἱ ἑορταὶ ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Τὸ ἑπόμενον ἔτος 1888 ἐτελέσθη

λαμπρῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς ἡ ἑορτὴ τῆς εἰκοσιπενταετηρίδος τῆς βασιλείας Γεωργίου Α', τῆς ὁποίας πλὴν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πανταχόθεν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἰδίως τῶν ἐν Τουρκίᾳ, Αἰγύπτῳ, Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ ἑλληνικῶν παροικιῶν, μετέσχον καὶ οἱ ἡγεμονικοὶ οἶκοι τῆς Εὐρώπης δι' ἀποστολῶν εἰς Ἀθήνας πριγκήπων ἢ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν. Ἡ Ρωσία ἀντεπροσωπεύθη διὰ τῶν δύο ἀδελφῶν τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Γ' μεγάλων δουκῶν Στεργίου καὶ Παύλου (τοῦ βραδύτερον συζύγου τῆς βασιλόπαιδος Ἀλεξάνδρας), ἡ Ἀγγλία διὰ τοῦ δουκὸς τοῦ Ἐδιμβούργου Ἀλφρέδου, αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ Ἄγγλου ἡγεμονόπαιδος ὅστις πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν ὡς ὑποψήφιος βασιλεὺς τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου εἶχεν ἀποβῆ ἐπί τινα χρόνον ἀντικείμενον λατρείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ Γερμανία διὰ τοῦ πρίγκηπος Ἐρρίκου τῆς Πρωσσίας καὶ ἡ Αὐστρία ὡς καὶ ἡ Ἰταλία δι' ἐκτάκτων στρατιωτικῶν ἀποστολῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ σουλτᾶνος Χαμὴτ ὁ Β' δὲν ὑπελείφθη ἐν τῇ εἰρηνικῇ ταύτῃ ἁμίλλῃ τῶν ἡγεμόνων πέμψας ὡς ἔκτακτον ἀντιπρόσωπον ἀνώτατον ἀξιωματικὸν τοῦ στρατοῦ μετὰ δώρων πλουσιωτάτων πρὸς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας· αὐτὸς δ' οὗτος ὁ σάχης τῆς Περσίας Νασρεδδίν, ὁ συνάψας σχέσεις φιλικὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, ἔπεμψεν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον μεγιστᾶνα τῆς Αὐλῆς αὐτοῦ, Χριστιανὸν Γεωργιανόν, μετ' ἐπιστολῆς συγχαρητηρίου πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιον. Διὰ τῆς τοιαύτης οἰκογενειακῆς καὶ ἐθνικῆς ἑορτῆς ὑψοῦτο ἥ τε τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ βασιλικοῦ Οἴκου αἴγλη, δυναμένη ἐν συνδυασμῷ ἀναλόγου προσπαθείας νὰ ἐπιδράσῃ εὐεργετικῶς καὶ ἐπὶ τὰ καθόλου πράγματα τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ ἔξω κόσμῳ.

Ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πολιτικῇ τοῦ κράτους ὁ Χ. Τρικούπης καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ τετραετίαν ὅλην διαρκεσάσῃ, κυβερνήσει αὐτοῦ, μεγάλην ἀνέπτυξε δραστηριότητα κυβερνητικὴν ἐπεκτείνας τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ ἐπὶ πλείστους χώρους τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἐν πρώτοις ἀπέβλεψεν εἰς παρασκευὴν δυνάμεως ἀξιομάχου κατὰ θάλασσαν καὶ διὰ δανείου, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συναφθέντος, ἐφρόντισε περὶ κατασκευῆς ἐν γαλλικῷ ναυπηγείῳ τριῶν ἀξιομάχων θωρηκτῶν πλοίων φερόντων τιμητικῶς τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν ἡρωϊκῶν ναυτικῶν νήσων τοῦ μεγάλου ἀγῶνος «Ὕδρας», «Σπετσῶν» καὶ «Ψαρρῶν», ἰδιαιτέραν δὲ προσοχὴν ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ καλὴν ὀργάνωσιν τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ, μετακαλεσάμενος διὰ συμφωνίας πρὸς τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν ὡς διοργανωτὴν τὸν Γάλλον στρατηγὸν Βοσέρ. Μεγάλην φροντίδα ἐπίσης κατέβαλε καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συγκοινωνίας. Ἤδη αἱ Ἀθῆναι ἡνώθησαν μετὰ τοῦ ἐμπορικωτάτου κέντρου τῆς Πελοποννήσου, τῶν Πατρῶν, διὰ γραμμῆς σιδηροδρομικῆς, μελλούσης νὰ ἐπεκταθῇ καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ἤρξατο καὶ ἡ κατασκευὴ γραμμῆς ἑνούσης τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὸ Ἀγρίνιον, ἐμελετᾶτο δ' ἐπίσης ἐν σχεδίῳ καὶ ἡ μεγάλη γραμμὴ ἀπ' Ἀθηνῶν μέχρι τῶν βορείων συνόρων καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην.

Ἐν τῇ πρὸς τὸ ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικὸν γένος καὶ τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν πολιτείᾳ αὐτοῦ, ὁ Τρικούπης, ὡς εἴπομεν ἤδη, περιῆλθε (παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ πλανηθεὶς ὑπὸ τῶν ἀτυχῶν εἰσηγήσεων τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ πρακτόρων αὐτοῦ) εἰς ἀτυχεστάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωακεὶμ Γ'. Βραδέως δὲ κατανοήσας τὸ σφαλερὸν τῆς τοιαύτης πολιτείας μετέγνω καὶ εἰργάσθη εἰλικρινῶς καὶ ἐκθύμως ὑπὲρ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἐπανόδου τοῦ Ἰωακείμ. Ἀλλὰ τοῦτο κατωρθώθη μόνον ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Τρικούπη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός[1].

---

[1] Ὡς μεσάζων μεταξὺ τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Γ' ἐχρησίμευσε τότε ὁ ταῦτα γράφων ἐνταῦθα, μεταβὰς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ εἰς τὸ Ἅγιωνυμον Ὄρος ἔνθα

Ἀτυχῆς ἐκ συμπτώσεως ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Τρικούπη πολιτικὴ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας. Κατὰ τὸ 1889 ἐξερράγησαν νέαι ταραχαὶ ἐν Κρήτῃ, προελθοῦσαι ἐξ αὐτῶν τῶν μεταξὺ τῶν πολιτευομένων Κρητῶν προσωπικῶν διαφορῶν καὶ ἐρίδων. Ἀφ' ὅτου διὰ τῶν λεγομένων παραχωρήσεων τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ πασᾶ (1867-68) καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐν Χαλέπᾳ συμβάσεως μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ τοῦ Τούρκου στρατηγοῦ Μουχτὰρ πασᾶ ἡ Κρήτη ἔλαβεν ἡμιαυτονομίαν τινά, εἶχε καὶ εἶδός τι ἀντιπροσωπίας λαϊκῆς, τῆς λεγομένης «Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν». Ἀπὸ τῆς εἰρημένης συμβάσεως, ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῶν χριστιανικῶν τῆς συνελεύσεως, ἐνῷ πρότερον ἦτο ἴσος μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν ἀντιπροσώπων, ἐγένετο κατὰ ἓν τρίτον μείζων τοῦ τῶν Μωαμεθανῶν. Ἀλλ' ἐν τῇ χριστιανικῇ ταύτῃ πλειονοψηφίᾳ ἤρξαντο καὶ αἱ κομματικαὶ διαφοραὶ καὶ προσωπικαὶ ἔριδες οὐχὶ πάντοτε πρὸς τὸ γενικὸν ἐθνικὸν ἑλληνικὸν συμφέρον ἀποβλέπουσαι, τῷ δὲ 1889 μερίς τις Χριστιανῶν ἀπὸ πνεύματος ἀντιπολιτεύσεως ὠθουμένη ἀκαίρως καὶ ἄνευ προηγουμένης συναινέσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως προέβη εἰς διακήρυξιν ὑπὲρ τῆς μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἑνώσεως. Μάτην ὁ Τρικούπης εἶχεν ἀποτρέψει τοὺς Κρῆτας τοῦ ἀκαίρου τούτου διαβήματος. Ἡ ἀσύνετος αὕτη πρᾶξις, παρὰ πᾶσαν προθυμίαν ἀτομικὴν τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως τοῦ Κρίσπη σύστασιν πρὸς παραχωρήσεις τινὰς πρὸς τὴν νῆσον, συμβουλῇ καὶ προτροπῇ τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιγραμματέως Βίσμαρκ κατεστάλη διὰ τῆς βίας καὶ αἱματηρῶν ἐνεργειῶν ἀποτέλεσμα ἔχουσα καὶ τὴν μείωσιν τῶν ἐλευθεριῶν τῆς συμβάσεως Χαλέπας. Τὸ τραγικῶς λυπηρὸν ἐν τῷ γεγονότι ἦτο ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἄκουσα συνετέλεσεν ἐμμέσως εἰς τὴν τοιαύτην λύσιν. Αὕτη πεποιθυῖα περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀξιώσεων τῶν Κρητῶν συνεβούλευσε τούτοις ἵνα ὡς τάχιστα ὑποτασσόμενοι εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην δεχθῶσι συμβιβασμόν τινα ἐπιεικῆ πρὸς τὴν Πύλην, καθόσον μάλιστα αὕτη εἶχε πέμψει πρὸς εἰρήνευσιν τῆς νήσου ὡς ἔκτακτον ἐπίτροπον καὶ διοικητὴν τὸν τέως ἐν Πετρουπόλει πρεσβευτὴν τοῦ Σουλτάνου διατελέσαντα καὶ εὔνοιαν παρὰ τῷ Τσάρῳ κτησάμενον καὶ ἄλλως ἐκ τῶν μάλιστα μεμορφωμένων καὶ πεπολιτισμένων καὶ μετριοπαθῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Τουρκίας λογιζόμενον Σακὴρ πασᾶν(¹). Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις συνεβούλευεν ἐπειγόντως πρὸς τοὺς Κρῆτας τὴν εἰρηνικὴν ὑποταγήν. Ἀλλ' ὁ Σακὴρ πασᾶς, ἅμα ἀφικόμενος εἰς τὴν νῆσον, προέβη εἰς αὐστηροτάτην καὶ εὐρυτάτην ἐν μέ-

Μουχτὰρ πασᾶς

ἐμόναζε τότε ὁ Ἰωακεὶμ μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀποχώρησιν. Μακρὰ ἔκτοτε διεξήχθη μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου καὶ ἡμῶν ἀλληλογραφία, μεταβιβαζόντων αὐτῷ δι' ἐπιστολῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Χ. Τρικούπη λεγόμενα, ἀνακοινούντων δὲ τούτῳ τας τοῦ Πατριάρχου ἀπαντήσεις. Ἐν μιᾷ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἐπιστολῶν ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ οἰκτείρων τὰς ἀσεβεῖς εἰς τὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐπεμβάσεις τῶν κατὰ τόπους Ἑλλήνων προξένων ἐκμηδενιζόντων τὴν ἠθικὴν ῥοπὴν καὶ ἐνέργειαν τῶν ἀρχιερέων καὶ ἀναγνωρίζων, κατὰ τὴν τοῦ Τρικούπη ἀξίωσιν ὅτι, ἡ ὑπερτάτη ρύθμισις καὶ διεύθυνσις τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐθνικῶν πραγμάτων ἀνῆκεν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, ἀσμένως δεχόμενος καὶ ὁμολογῶν τοῦτο καὶ τὸν βασιλέα Γεώργιον καλῶν «βασιλέα ἡμῶν» ἠρώτα προσφυέστατα: «Ἀλλὰ τίνα σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ τὸ πρὸς τὸν «βασιλέα ἡμῶν» ἀνῆκον δικαίωμα πρὸς τὴν αὐταρχικὴν καὶ ἀσεβῆ διαγωγὴν τῶν ἀμαθῶν τὸ πλεῖστον προξενικῶν ὑπαλλήλων ὧν ἕκαστος θέλει ν' ἀξιοῖ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν δικαιώματα ὑπερτάτου κυριάρχου;»

(¹) Ὁ Σακὴρ πασᾶς εἶνε ὁ συστήσας τῇ Πύλῃ τὴν συγκρότησιν ταγμάτων κουρδικῶν (ἀναλόγων πρὸς τὰ τῶν Κοζάκων ἐν Ρωσίᾳ) ἅτινα ἐπρωταγωνίστησαν βραδύτερον εἰς τὰς φρικώδεις ἀρμενικὰς σφαγάς.

ρει ἐνέργειαν, οὐχὶ πρὸς καταστολὴν τῆς μὴ γενομένης ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ πρὸς ἀνακάλυψιν, σύλληψιν καὶ τιμωρίαν τῶν ὁπωσδήποτε ἐνόχων θεωρουμένων. Οὕτω δὲ ἡ νῆσος ἅπασα κατέστη θέατρον διωγμῶν ἀπηνῶν ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, περιωρίσθησαν δὲ σημαντικῶς καὶ τὰ ἐκ τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν πλεονεκτήματα.

Ἡ τοιαύτη διαγωγὴ τῆς Πύλης, ἐξαπατησάσης, ὡς ἐθεώρει ἡ κυβέρνησις τοῦ Τρικούπη, τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν περὶ εἰρηνικῆς δῆθεν διευθετήσεως τῶν πραγμάτων, ἐμποιήσασα ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν εἰς ἅπαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, παρώργισεν ἰδίως τὸν Τρικούπην διὰ τὴν ἀπάτην ἣν ὑπέστη ἐκ μέρους αὐτῆς ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς εἰρηνεύσεως τῆς νήσου. Καὶ ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἐν τῇ δικαίᾳ ἀγανακτήσει αὐτοῦ, οἱονεὶ ὤμοσεν ἐκδίκησιν ἐναντίον τῆς Πύλης καὶ ἐβουλεύσατο σοβαρῶς νὰ ἐπιτεθῇ(¹) κατ' αὐτῆς ἐν τῷ εὐκόλως πληττομένῳ σημείῳ τῆς τουρκικῆς ἐπικρατείας, ἀνέμενε πρὸς τοῦτο τὴν εἰς Ἑλλάδα ἄφιξιν τῶν τριῶν ἐν Γαλλίᾳ ναυπηγουμένων πλοίων. Ἐν μέσῳ τῆς τοιαύτης πολιτικῆς καταστάσεως καὶ τῶν κρητικῶν ἀνωμαλιῶν, ἐτελέσθησαν ἐν Ἀθήναις ἑορταὶ τῆς Δ' Ὀλυμπιάδος ὡς καὶ οἱ γάμοι τοῦ διαδόχου. Αὗται μετὰ ζήλου ὀργανωθεῖσαι παρὰ τῆς κυβερνήσεως, ἀπέβλεπον καὶ εἰς γενικώτερον σκοπόν, τουτέστι νὰ προκαλέσωσι τὴν προσοχὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἐπὶ τῆς σημειωθείσης προόδου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις θὰ ὤφειλεν εἰς τὰς δικαίας αὐτοῦ ἱστορικὰς ἀξιώσεις νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ὡς στοιχεῖον προόδου καὶ ἀκμῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Φρειδερῖκος Γ'

Τὰ τῆς μνηστείας καὶ τῶν γάμων τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου Κωνσταντίνου μετὰ τῆς βασιλόπαιδος Σοφίας τῆς Πρωσσίας ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Ὅτε, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῆς Ἑλλάδος μετέβη τὸ θέρος τοῦ 1887 εἰς τὴν Ἀγγλίαν πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς πεντηκονταετηρίδος τῆς βασιλείας τῆς ἀνάσσης Βικτωρίας, κατὰ τὴν ἐκεῖ διατριβήν της ἀνεπτύχθη ἀμοιβαία τις κλίσις μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἐγγονῆς τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, βασιλόπαιδος Σοφίας (θυγατρὸς τοῦ ἐπιδόξου πρίγκηπος διαδόχου τῆς Πρωσσίας καὶ Γερμανίας Φρειδερίκου καὶ τῆς Βικτωρίας Ἀδελαΐδος, θυγατρὸς τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας).

Οἱ γονεῖς τῶν νέων, συναινέσει πάντοτε καὶ τοῦ γηραιοῦ αὐτοκράτορος καὶ βασιλέως Γουλιέλμου Α', ἐδέξαντο ἀσμένως τὴν ἕνωσιν ταύτην. Πρὸς καλυτέραν ὅμως γνωριμίαν αὐτῶν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐνήργησεν ὥστε, ἐνῷ ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος ἔμελλε νὰ πεμφθῇ εἰς Παρισίους ἵνα ἐκπαιδευθῇ αὐτόθι εἰς τὰ στρατιωτικά (ἀνεκοινώθη μάλιστα

(¹) Ὁ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτὴς τῆς «Βελγικῆς Ἀνεξαρτησίας» ἔγραψεν εἰς τὸ φύλλον τοῦτο κατόπιν συνεντεύξεως ἣν ἔλαβε μετὰ τοῦ Τρικούπη, ὅτι οὗτος παρεσκεύαζεν ἐπίθεσίν τινα κατὰ τῆς Τουρκίας μετὰ τὸν κατάπλουν τῶν ἐν Γαλλίᾳ ναυπηγουμένων θωρηκτῶν, χωρὶς νὰ διαψευσθῇ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ διατελοῦντος ἔτι Τρικούπη. Μετὰ τὴν κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1890 πτῶσιν τοῦ ἀνδρός, βιενναῖα φύλλα μετ' ὀργῆς καὶ ἀπειλῶν ὡς ἀνακάλυψιν ἀνέγραψαν ὅτι ὁ Τρικούπης παρεσκεύαζεν αἰφνιδιαστικὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Σμύρνης, ματαιωθεῖσαν διὰ τὴν μὴ ἔγκαιρον παράδοσιν αὐτῷ τῶν θωρηκτῶν. Τὸ ἀσφαλὲς ἐν τῷ ζητήματι γνωστὸν εἶναι ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ Τρικούπης ἐμελέτα καλῶς καὶ ἐπισταμένως τὰ κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἰδίως τὰ κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς Σμύρνης, ποικίλας παρὰ τοῦ γράφοντος ζητῶν πληροφορίας περὶ τῶν οἰκητόρων τῆς χώρας καὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ φρονημάτων αὐτῶν καὶ ἐφαίνετο πράγματι μελετῶν σοβαρῶς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τολμηράν τινα πρᾶξιν. Αἱ αὐστριακαὶ ἐφημερίδες, αἱ καταγγέλλουσαι τὰ εἰς τὸν Τρικούπην ἀποδιδόμενα σχέδια, ἀπεφαίνοντο ὅτι προτιμότερος ἦτο ὁ ὡς ἐχθρὸς τοῦ τουρκικοῦ καθεστῶτος κεκηρυγμένος Δηλιγιάννης ἢ ὁ Τρικούπης ἐν κρυπτῷ βυσσοδομῶν ἐναντίον τούτου.

ἡ τοιαύτη πρόθεσις ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν γαλλικήν, ἥτις ἀσμένως ἐπληροφορήθη τὰ τῆς εἰς Παρισίους μεταβάσεως τοῦ διαδόχου καὶ ὁ τότε πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας Σαδῆ Καρνὼ διώρισε καὶ τὸν μέλλοντα ἀκόλουθον ἀξιωματικὸν τοῦ ἀναμενομένου εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτεύουσαν Ἕλληνος βασιλόπαιδος), σταλῇ οὗτος εἰς Γερμανίαν ὅπως αὐτόθι διανύσῃ τὰς στρατιωτικὰς αὐτοῦ σπουδὰς ματαιώσας οὕτω τὴν εἰς Γαλλίαν μετάβασιν αὐτοῦ. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δυσηρέστησε μερίδα τινὰ τῆς ἐν Ἑλλάδι κοινῆς γνώμης καὶ ἔθιξεν ὁπωσδήποτε τὴν γαλλικὴν φιλοτιμίαν, ἀλλ' οὐδεμία ἀπεδόθη τότε ἐν Γαλλίᾳ σπουδαία σημασία εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἀλλαγὴν τοῦ προγράμματος τῶν σπουδῶν τοῦ Ἕλληνος διαδόχου. Ὁ Κωνσταντῖνος μεταβὰς εἰς Γερμανίαν καὶ διατρίψας ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἐν Λειψίᾳ χάριν σπουδῶν ἱστορικῶν μετέβη (κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1889) εἰς Βερολῖνον καὶ ἔτυχεν ἐγκαρδίου καὶ τιμητικῆς ὑποδοχῆς παρὰ τῇ πρωσσικῇ Αὐλῇ, ἔνθα ὁ γηραιὸς αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος Α' ἀφαιρέσας ἀπὸ τοῦ στήθους αὐτοῦ τὸ ἀνώτατον ὅπερ ἔφερε πρωσσικὸν παράσημον τοῦ Μέλανος Ἀετοῦ ἀνήρτησεν αὐτὸ εἰς τὸ στῆθος τοῦ Ἕλληνος διαδόχου. Τὸ γεγονὸς γνωσθὲν ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ διπλωματικοῖς κύκλοις τοῦ Βερολίνου ἐθεωρήθη ὡς τεκμήριον τῆς μελλούσης διὰ συνοικεσίου ἡγεμονοπαίδων ἑνώσεως τῶν Αὐλῶν Βερολίνου καὶ Ἀθηνῶν. Ἐκ τῶν πρώτων δὲ μαθὼν τὸ γεγονὸς καὶ ὁ σουλτᾶνος Χαμὴτ ἐξέπληξε τοὺς Ἀθηναίους (κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1889) δι' ἀποστολῆς εἰς Ἀθήνας ἐκτάκτου πρεσβείας σουλτανικῆς κομιζούσης πολύτιμα δῶρα εἰς τὸν βασιλικὸν Οἶκον. Τότε δὲ πρῶτον ἐψιθυρίσθη ἀμυδρῶς ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν Ἀθηνῶν ἡ ἐπικειμένη μνηστεία τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἡ ἐπίσημος ἀναγγελία τῆς μνηστείας ἀπήτησε χρόνον τινά, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισυνέβησαν πένθιμά τινα γεγονότα ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Βερολίνου. Τελευτήσαντος τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου τοῦ Α' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Φρειδερῖκος Γ', μεταβὰς ἐν μέσῳ χειμῶνος ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἰς Βερολῖνον ἐβασίλευσεν ἐνταῦθα ἐπὶ τετράμηνον περίπου ἀπὸ τῆς κλίνης ἐν ᾗ ἐνοσηλεύετο κυβερνῶν· ἀπὸ ταύτης δὲ σιωπηλῶς καὶ συμβολικῶς ηὐλόγησεν ἐν στενωτάτῳ οἰκογενειακῷ κύκλῳ τὴν μνηστείαν τοῦ Κωνσταντίνου μετὰ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Σοφίας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐφιλοξενεῖτο τότε, κατ' ἐπιθυμίαν ῥητὴν τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου, ἐν τοῖς βασιλικοῖς ἀνακτόροις, ἀντεπροσώπευσε δὲ μετ' οὐ πολὺ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐν τῇ κηδείᾳ τοῦ προώρως ἐκλείψαντος νέου ἡγεμόνος κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1889. Μετὰ πάροδον δύο μηνῶν ἠγγέλθησαν καὶ ἐπισήμως οἱ ἀρραβῶνες τοῦ διαδόχου, μεγίστην προκαλέσαντες πανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου συγκίνησιν χαρᾶς καὶ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας διὰ τὸ εὐφρόσυνον γεγονὸς τῆς διὰ συνοικεσίου ἑνώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλικοῦ Οἴκου μετὰ τοῦ ἰσχυροτάτου τότε γερμανικοῦ αὐτοκρατορικοῦ Οἴκου.

Ἀβδοὺλ Χαμὴτ

Ὡς ἐκ τῶν ἐκτιθεμένων ἐξάγεται, τὸ γεγονὸς τῆς μνηστείας ταύτης ἔχον καθαρῶς χαρακτῆρα οἰκογενειακὸν οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν πολιτικὴν ἄμεσον, ἡ δ' ἔμμεσος πολιτικὴ σπουδαιότης ἐνέκειτο ἐν τῇ ἠθικῇ περιωπῇ, ἣν προσεκτᾶτο ὁ ἑλληνικὸς βασιλικὸς Οἶκος διὰ τοῦ γεγονότος τούτου, περιωπῇ καὶ αἴγλῃ ἀνταναχλωμένῃ ἔν τινι μέρει καὶ εἰς τὸ κράτος τὸ ἑλληνικόν. Τὸ γεγονός, ἐπαναλαμβάνομεν, οὐδεμίαν ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως εἶχεν ἔννοιαν πολιτικὴν ἢ ῥοπήν τινα ἐπὶ τὸ πολιτικὸν μέλλον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ δὲν ἐνοεῖτο καὶ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν. Ἐνταῦθα οἱ ἐπιπολαίως, ὡς ἐπανειλημμένως παρετηρήθη, δυστυχῶς κρίνοντες τὰ πράγματα ἐφαντάζοντο τὴν αὔξησιν

καὶ μεγέθυνσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ὡς πραγμάτωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας διὰ κραταιᾶς βοηθείας τῆς ἰσχυρᾶς Γερμανίας, τοιαύτη δὲ ἀτυχῶς ἦτο ἡ ἀντίληψις καὶ πεπαιδευμένων τινῶν ἀνδρῶν, αὐτὸς δὲ ὁ τότε δήμαρχος Ἀθηναίων διατελῶν Τιμολέων Φιλήμων μετὰ πολλῆς ἐλαφρονοίας ἐν τῷ πρὸς τὸν βασιλέα συγχαρητηρίῳ τηλεγραφήματι ἐξέφραζε τὴν πεποίθησιν, ὅτι διὰ τοῦ συνοικεσίου ἔμελλεν ἡ Ἑλλὰς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πανελλήνιον ἀποστολὴν τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ ἀπαντήσει του, φρονίμως ποιῶν, ἐξέφρασεν ἁπλῶς τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ ἀποφυγὼν ἐπιμελῶς πάντα πολιτικὸν ὑπαινιγμόν. Καὶ ἐνῷ οἱ θιασῶται τῆς Μεγάλης Ἰδέας μετ' εὐσεβοῦς ἀπάτης καὶ ἐκστάσεως ὑπὸ τοιούτων κενῶν ἐλπίδων καὶ προσδοκιῶν ἐπλανῶντο, ἡ ὑπὸ τὸν Θ. Δηληγιάννην ἀντιπολίτευσις παρατρεπομένη εἰς τὸ ἕτερον κοῦφον ἄκρον ἀπέδιδεν εἰς τὸ γεγονός, ὑπὸ κομματικοῦ πάθους ἀγομένη, σημασίαν ταπεινὴν παρέχουσαν ἀφορμὴν εἰς κομματικὴν ἐκμετάλλευσιν. Ἐκ τῶν ἀντιπολιτευτικῶν τούτων κύκλων διεδίδοντο τότε ἀόριστοι φόβοι περὶ ἐπικειμένης προσχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν λεγομένην Συμμαχίαν (!!!), φῆμαι μαρτυροῦσαι παραλογισμοὺς ἐν ταὐτῷ καὶ ἄγνοιαν τῶν ἰσχυόντων περὶ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν καὶ τὰ καθ' ἑκάστην συμβαίνοντα ἐν τῷ βίῳ τῷ πολιτικῷ τῆς Εὐρώπης. Διότι τίνα πιθανότητα ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἡ εἴσοδος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν κατὰ βάθος αὐστρογερμανικὴν συμμαχίαν, ἧς τὴν ἀπόλυτον καθαρῶς ἀμυντικὴν σημασίαν οὐδαμῶς παρέλειπεν ὁ πρίγκηψ Βίσμαρκ νὰ ἐξαίρῃ, μὴ δεξάμενος καὶ τὴν τοῦ Σουλτάνου αἴτησιν ἵνα εἰσέλθῃ εἰς τὴν συμμαχίαν ταύτην, εἰς ἣν καὶ ἡ Ἰταλία μετὰ μακροὺς ἀγῶνας καὶ πολιτικὰς ταπεινώσεις κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ;(1). Κατὰ ταῦτα οὐδὲν παραλογώτερον τῶν διαδεδομένων περὶ τῆς ἕνεκα τοῦ μετὰ τοῦ πρωσσικοῦ βασιλικοῦ Οἴκου πραγματοποιουμένου συνοικεσίου ἐπικειμένης εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν λεγομένην Συμμαχίαν, καὶ ὅμως ἡ ὑπὸ τὸν Θ. Δηληγιάννην πρὸς τὸν Χ. Τρικούπην ἀντιπολίτευσις δὲν ἐδίστασε νὰ μεταχειρισθῇ τὰς τοιαύτας μωρὰς διαδόσεις ὡς ὅπλον μαχητικὸν ἐναντίον τοῦ Τρικούπη, ὡς διὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀποξενοῦντος τὴν Ἑλλάδα τῶν συμπαθειῶν τῆς Γαλλίας, αὐτὸς δὲ ὁ Δηληγιάννης, ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν ἐπισκέψεως τῆς ἐν Παρισίοις παγκοσμίου ἐκθέσεως, πράγματι δὲ ἵνα ποιήσηται ἐπίδειξίν τινα πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Εὐρώπην, μετέβη εἰς Παρισίους καὶ πρὸς ἐπιτροπείαν Ἑλλήνων σπουδαστῶν, προσελθοῦσαν αὐτῷ, ὑποκινήσει τῶν περὶ τὸν Θ. Δηληγιάννην, ἵνα δῆθεν διαμαρτυρηθῇ ἐναντίον τῆς θρυλουμένης εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν, ἐκηρύχθη ἐναντίον τοῦ τοιούτου ἐνδεχομένου μέλλοντος νὰ δυσαρεστήσῃ τὰς δύο ἐκ τῶν τριῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος (2).

---

(1) Ὅτε τὸ πρῶτον ἐδήλωσεν ἡ Ἰταλία τῷ 1881 (καθ' ὃν χρόνον ἡ ὑπὸ τῆς Γαλλίας κατάληψις τῆς Τύνιδος εἶχε περιαγάγει αὐτὴν εἰς μεγάλην στενοχωρίαν) ἐν Βερολίνῳ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς νὰ συνάψῃ συμμαχίαν μετὰ τῆς Γερμανίας, ὁ πρίγκηψ Βίσμαρκ ἀπήντησε παρρησίᾳ ὅτι ἡ πρὸς Βερολῖνον ὁδὸς ἦγε μόνον διὰ τῆς Βιέννης, ἐννοῶν ὅτι ἵνα ἡ Ἰταλία συνάψῃ συμμαχίαν μετὰ τῆς Γερμανίας ἔδει πρῶτον νὰ προσεγγίσῃ πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἧς αἱ πρὸς αὐτὴν σχέσεις ἦσαν πάντοτε ψυχραί. Καὶ τότε ὁ πρίγκηψ διάδοχος τῆς Ἰταλίας μετέβη μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ εἰς Βιέννην, ἀλλὰ καὶ οὕτω δὲν ἐξιλεώθη ἡ Αὐστρία, ἔδειξε μάλιστα ψυχρότητα καὶ περιφρόνησιν. Εἰς ἐρώτησιν μάλιστα γενομένην ἐν τῇ οὐγγρικῇ Βουλῇ περὶ ἀνταποδόσεως τῆς ἐπισκέψεως, ἐδόθη ἀπάντησις ὅτι οὐδεμία ὠφείλετο ἀντεπίσκεψις, διότι οἱ Ἰταλοὶ πρίγκηπες ἦλθον ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς τοῦτο ἐκ μέρους τῆς Αὐστρίας ἐκδηλώσεως ἐπιθυμίας. Ἔκτοτε διέρρευσαν ἔτη διαπραγματεύσεων μέχρις οὗ ἡ διπλῆ αὐστρογερμανικὴ συμμαχία διὰ τῆς προσχωρήσεως καὶ τῆς Ἰταλίας μετεβλήθη εἰς τὴν γνωστὴν «Τριπλῆν Συμμαχίαν».

(2) Τὰ περὶ εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν εἶνε πάντως κενὰ πάσης ἐννοίας πραγματικῆς φληναφήματα. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν στάσιν τῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων ἔ-

'Αλλ' ἡ κομματικὴ καὶ ἀντιπολιτευτικὴ ἐναντίον τοῦ Χ. Τρικούπη ἐκμετάλλευσις τοῦ συνοικεσίου ἐπανελήφθη καὶ ἐν 'Αθήναις μετὰ τὴν αὐτόσε ἐπάνοδον τοῦ Θ. Δηληγιάννη καὶ τὴν ἔναρξιν τῆς βουλευτικῆς συνόδου (κατ' 'Οκτώβριον τοῦ 1889) ὅτε ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ τῆς βουλευτικῆς περιόδου βασιλικῷ λόγῳ καὶ ἐν τῇ συζητήσει τῆς πρὸς τὸν βασιλικὸν λόγον ἀπαντήσεως ἠγγέλθη καὶ ἡ γενομένη ἤδη μνηστεία τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου (1), ἐπηρωτήθη δὲ τότε ἡ κυβέρνησις, ἂν θὰ διατηρηθῶσιν αἱ πρὸς τὴν Γαλλίαν φιλικαὶ σχέσεις ὡς πρότερον. Τότε δὲ ὁ Τρικούπης διὰ λαμπροῦ λόγου ἀναιροῦντος πάσας τὰς τῆς ἀντιπολιτεύσεως περὶ τοῦ συνοικεσίου ἐρεσχελίας ἐξέθηκε τὸν ἀληθῆ τούτου χαρακτῆρα ὡς καὶ τὰς πρὸς τὴν Γαλλίαν ἐγκαρδίους σχέσεις τῆς 'Ελλάδος. 'Η Βουλὴ ἐπεκρότησε τὰς δηλώσεις τοῦ Τρικούπη, οἱ δὲ ἐν Παρισίοις μεγάλην ᾐσθάνθησαν εὐαρέσκειαν ἐπὶ ταῖς ἐν τῇ ἑλληνικῇ Βουλῇ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν πτερύγων αὐτῆς ἐκδηλωθείσαις ὑπὲρ τῆς Γαλλίας συμπαθείαις.

Οἱ τοῦ Κωνσταντίνου γάμοι ἐτελέσθησαν τῇ 18 'Οκτωβρίου μετὰ πολλῆς ἐπισημότητος ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τῶν 'Αθηνῶν, ἔνθα παρέστησαν εἰς τὴν τελετὴν πάντες οἱ προσελθόντες ἐπίσημοι ξένοι ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος Β' μετὰ τῆς συζύγου του αὐτοκρατείρας Αὐγούστης, τῆς μητρός του χήρας αὐτοκρατείρας Φρειδερίκου, τῶν ἀδελφῶν του πρίγκηπος 'Ερρίκου τῆς Πρωσσίας, τῶν πριγκηπισσῶν Καρλότας (συζύγου τοῦ κληρονομικοῦ διαδόχου τῆς Σαξονικῆς Βεϊμάρης, τοῦ γνωστοτάτου φιλέλληνος καὶ ἑλληνιστοῦ Βερνάρδου), Βικτωρίας καὶ Μαργαρίτας, πασῶν θυγατέρων τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Γ', ὁ πρίγκηψ τῆς Οὐαλλίας 'Αλβέρτος (ὕστερον βασιλεὺς 'Εδουάρδος Ζ') μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ 'Αλεξάνδρας, ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως Γεωργίου, τῶν θυγατέρων αὐτῶν καὶ τοῦ δουκὸς τοῦ 'Εδιμβούργου 'Αλφρέδου μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ, ὡς καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι ἔκτακτοι ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας, Αὐστρίας καὶ 'Ιταλίας. Τοῦ Σουλτάνου ἡ ἐπιθυμία ἵνα ἀντιπροσωπευθῇ προσωπικῶς δι' ἰδιαιτέρας πρεσβείας, ὡς πρὸ ἑνὸς ἔτους ἐν ταῖς ἑορταῖς τῆς εἰκοσιπενταετηρίδος τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α', ἐματαιώθη ὑπὸ τοῦ Τρικούπη μένεα πνέοντος ἐναντίον τῆς Πύλης διὰ τὴν ἀθέτησιν τοῦ περὶ εἰρηνικῆς διευθετήσεως τῆς ἐν Κρήτῃ ἀνωμαλίας δοθέντος λόγου. 'Ο δὲ τῆς Περσίας σάχης Νασρεδδίν, ὁ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ βασιλέως πέμψας ἀντιπρόσωπον, νῦν ἔμεινε μακρὰν τῶν ἑορτῶν, ἀνεγράφη δὲ ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ὅτι ἀπεστάλη μὲν ἀντιπρόσωπος τοῦ Σάχου, ἀλλ' οὗτος ἐρχόμενος διὰ Κωνσταντινουπόλεως καὶ πληροφορηθεὶς αὐτόθι ὅτι κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν γάμων ἔμελλε νὰ παρασταθῇ ἡ τοῦ Αἰσχύλου τραγῳδία «Οἱ Πέρσαι» διέκοψε τὸ πρὸς τὰς 'Αθήνας ταξίδιόν του. 'Εννοεῖται ὅτι μεταξὺ πάντων τούτων ὁ τὴν πλείστην προσοχὴν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἑλκύων ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιελμος Β', οὗ χάριν, ὡς ἐπιτίμου ἀρχιναυάρχου τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου, συνεκεντρώθη ἐν τῷ λιμένι Πειραιῶς ἅπας ὁ ἐν τῇ Μεσογείῳ ἀγγλικὸς στόλος τεθεὶς ὑπὸ

ναντι τοῦ συνοικεσίου πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα καὶ ἡ διάδοσις ὅτι καὶ ὁ τσάρος 'Αλέξανδρος Γ' συγγενὴς ἀμφοτέρων τῶν συνδεομένων δυναστειῶν μετὰ ζήλου εἰργάσατο ὑπὲρ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος συνοικεσίου.

(1) Ταύτην ἀνήγγειλεν ἐπισήμως ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τῇ 15 'Οκτωβρίου 1888 κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Γ' συνόδου τῆς ΙΑ' περιόδου ὡς ἑξῆς:

«. .Εὐτυχὴς λογίζομαι ἀγγέλλων ὑμῖν ὅτι ἠσφαλίσθη τὸ μέλλον τῆς Δυναστείας καὶ ἐπληρώθη πόθος ἐθνικὸς διὰ τῶν ἀρραβώνων τοῦ προσφιλοῦς υἱοῦ καὶ διαδόχου μου μετὰ τῆς Α. Υ. τῆς ἡγεμονίδος Σοφίας, ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας καὶ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος. Τὸν δεσμὸν τοῦτον μετὰ κραταιᾶς καὶ ἐνδόξου Δυναστείας συνῆψεν αὐθόρμητος στοργή, ἐπιτυχέστερον δ' αὐτοῦ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συναρμόσῃ ἡ πολιτικὴ φρόνησις...»

τὰς εἰρηνικὰς διαταγάς του καὶ συνοδεύσας αὐτὸν κατὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάβασιν μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου (μὴ ἐπιτρεπομένης, ὡς γνωστόν, ὑπὸ διεθνῶν συνθηκῶν τῆς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον εἰσόδου πολεμικῶν πλοίων) (¹).

Ἀλλ' ἡ διατριβὴ αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου ἐν Ἀθήναις ἐμαρτύρησε πόσον ψευδῆ καὶ παράλογα ἦσαν τὰ περὶ πολιτικῆς σημασίας τοῦ συνοικεσίου καὶ τῆς εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν θρυλούμενα. Πᾶσα ἡ ἐν Ἀθήναις παρουσία τοῦ αὐτοκράτορος ἔφερε χαρακτῆρα ξηροῦ καὶ ψυχροῦ τύπου καὶ ἁπλῆς ἐκτελέσεως οἰκογενειακῆς ὑποχρεώσεως. Οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ, ἡ δὲ ἐν τῷ δοθέντι ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπισήμῳ γεύματι γενομένη γερμανιστὶ πρόποσις εἰς ἀπάντησιν τῆς γαλλιστὶ προπόσεως τοῦ βασιλέως Γεωργίου εἶχε χαρακτῆρα ἀκραιφνῶς οἰκογενειακὸν ὡς καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη τριήμερος ἐν Ἀθήναις διαμονὴ αὐτοῦ. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου γνωσθεῖσα τηλεγραφικῶς περίληψις τοῦ ἄρθρου τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου τοῦ Βίσμαρκ «Ἐφημερίδος τῆς Βορείου Γερμανίας» περὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ αὐτοκράτορος καὶ περὶ τοῦ συνοικεσίου ποιουμένη λόγον ἀπέδιδεν εἰς αὐτὰ χαρακτῆρα ὅλως *ἀρχαιολογικόν*, ὡς γεγονὸς μέλλον νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ὑπὸ Γερμανῶν ἀρχαιολόγων ἐν Ἑλλάδι μέχρι τότε γενομένην ἐργασίαν, ὁ δὲ ἐπίσημος «Μηνύτωρ» τοῦ Γερμανικοῦ κράτους (Reichsanzeiger) κατεχώριζεν ἁπλῶς τηλεγράφημα τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Βίσμαρκ ἐκφράζοντος τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν κατάπληξιν αὐτοῦ διὰ τὸ καλλιτεχνικὸν μεγαλεῖον τῶν λειψάνων τοῦ Παρθενῶνος. Ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ὁ γερμανοαυστριακὸς τύπος μετὰ τραχείας εἰλικρινείας ἐτόνιζε τὸ γεγονός, τὴν ἐμπράγματον δ' ἀπόδειξιν τῆς εὐγλώττου ἐκείνης εἰλικρινείας ἦλθε νὰ ἐπικυρώσῃ ἀμέσως μὲν ἐνέργεια ὑπὲρ τῆς Τουρκίας ἐν τῷ Κρητικῷ ζητήματι, βραδύτερον δὲ κατὰ τὰ ἔτη 1896-97 ἡ ἐχθρότης τῆς γερμανικῆς ἔναντι τῆς Ἑλλάδος πολιτικῆς. Ἡ μόνη ἀσήμαντος πολιτικῶς καὶ τῷ δημοσίῳ ἐντελῶς ἄγνωστος πολιτικὴ πρᾶξις τῆς αὐτοκρατορικῆς εἰς Ἑλλάδα ἐπισκέψεως ἦτο ἡ μεταξὺ τοῦ πρωθυπουργοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ συνοδεύοντος τὸν *αὐτοκράτορα* ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἐρβέρτου Βίσμαρκ (υἱοῦ τοῦ ἀρχιγραμματέως Ὄθωνος Βίσμαρκ) νυκτερινὴ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν συνέντευξις, καθ' ἣν ὁ Γερμανὸς ὑπουργὸς εἰς τὰς τοῦ Τρικούπη ἐναντίον τῆς Πύλης γενομένας περὶ τῶν κρητικῶν πραγμάτων αἰτιάσεις ἀπήντησεν ἁπλῶς καὶ ψυχρῶς, ὅτι ἡ Γερμανία δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβάλῃ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ τὴν πρὸς τὴν Πύλην πολιτικὴν αὐτῆς. Καθόλου δ' ἡ ἐν Ἀθήναις ἐπίσκεψις τοῦ Γουλιέλμου, τιθεμένης κατὰ μέρος τῆς πρὸς τὴν αὐταδέλφην Σοφίαν συμπαθείας, εἶχε χαρακτῆρα ἁπλῆς καὶ ψυχρᾶς διαβάσεως ἐν τῇ διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν χάριν ἐπισκέψεως τοῦ Σουλτάνου γενομένῃ ὁδοιπορίᾳ, ἥτις ἦτο καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ταξειδίου τοῦ Γουλιέλμου Β'. Τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην ὁ πρίγκηψ Βίσμαρκ ἐδικαιολόγησε βραδύτερον πρὸς τὸν Τσάρον Ἀλέξανδρον Γ' ὡς στερουμένην πολιτικῆς σημασίας καὶ ὡς ἐκπλήρωσιν μιᾶς παλαιᾶς ἐπιθυμίας τῆς αὐτοκρατείρας Αὐγούστης ὅπως ἴδῃ τὴν μαγευτικὴν Κωνσταντινούπολιν. Τῇ ἀληθείᾳ ὅμως ὁ σκοπὸς τοῦ

Γουλιέλμος Β'

(¹) Μεγαλοπρεπέστατος ἦτο ὁ τρόπος τῆς ἀπὸ Πειραιῶς ἐκκινήσεως τοῦ αὐτοκράτορος προπεμπομένου ὑφ' ὅλου τοῦ κλήρου τοῦ ἐν τῷ λιμένι τούτῳ συναθροισθέντος, καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου τοῦ συνοδεύσαντος αὐτόν, ὡς εἴρηται, μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου.

ταξιδίου τῆς ἐπισκέψεως, πλὴν τῆς ἄκρας φιλοφροσύνης, ἦτο καὶ ἡ μετὰ ταύτης συνδυασθεῖσα αὔξησις καὶ ἐνίσχυσις τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικῆς τοῦ Γερμανικοῦ κράτους. Ἅμα δὲ τῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξει διεφάνη καὶ ἡ μεγάλη πολιτικὴ διαφορὰ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὴν ὀθωμανικὴν πρωτεύουσαν ἐπισκέψεων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Γουλιέλμος Β' περιέβαλε τὸν Σουλτᾶνον διὰ τοῦ ἀνωτάτου οἰκογενειακοῦ παρασήμου τῶν Χοεντσόλερν, ἐνῷ οὐδεμία τοιαύτη τιμὴ ἐγένετο εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, καίπερ συνδεόμενον νῦν δι' οἰκογενειακοῦ δεσμοῦ. Ἀφαντάστου δὲ μεγαλοπρεπείας ἦσαν τὰ δοθέντα παρὰ τοῦ Σουλτάνου εἰς τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα πολυτιμότατα δῶρα. Ταῦτα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν εἰς Ἀθήνας καὶ Κωνσταντινούπολιν ἐπίσκεψιν τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου Β'.

Ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ ἡγεμονικοῦ γάμου ἤρξατο ὁ συνήθης καθ' ἡμέραν πολιτικὸς βίος. Ἡ μετὰ πάροδον χρόνου γενομένη, ἐξ οἰκείας ἀπολύτως βουλήσεως καὶ πεποιθήσεως ἴσως δὲ καὶ ἔν τινι μέτρῳ ἐμμέσου ἐπιρροῆς τῆς βασιλίσσης Ὄλγας, εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν μετάστασις τῆς πριγκηπίσσης Σοφίας, ἐπιθυμούσης κυρίως τὸ θρησκευτικὸν ὁμόδοξον πρὸς τὸν λαὸν καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς νέαν οἰκογένειαν, μεγάλην προεκάλεσε δυσαρέσκειαν παρὰ τῷ Γουλιέλμῳ, διακόψαντι ἐπὶ ὁλόκληρα ἔτη πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν Αὐλὴν τῶν Ἀθηνῶν. Τῷ ἑπομένῳ ἔτει 1890, ὅτε κατὰ Ἰούλιον ἐγεννήθη καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς Γεώργιος, ὀξυτάτη ἤρχισε νὰ δημιουργῆται ἀντίδρασις κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀποστολῆς ὑπὸ τῆς Πύλης τοῦ Τζεβὰτ πασᾶ, ὡς τοποτηρητοῦ τῆς Κρήτης μὲ ἀπεριόριστα δικαιώματα.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως σφόδρα ἐπετίθεντο κατὰ τῆς «προδοτικῆς Κυβερνήσεως» καὶ τῆς «συμμάχου αὐτῆς βασιλείας», ἡ δὲ ἀνυπομονησία καὶ ἡ μανία τῆς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀνόδου τῆς ἀντιπολιτεύσεως δὲν συνεκράτει αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀχαλινώτου δημαγωγίας.

Τὸ προχειρότερον ὅπλον τῆς ἐπιθέσεως ἦτο ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν δανειακὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως.

Πρὸ τοιαύτης καταστάσεως ὁ Χ. Τρικούπης ὑπεχρεώθη ὅπως διαλύσῃ τὴν Βουλὴν καὶ αἱ τῇ 14 Ὀκτωβρίου γενόμεναι βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ ἀπέβησαν ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τὸν Θ. Δηληγιάννην ἀντιπολιτεύσεως, ὁ δὲ Τρικούπης ἀπεχώρησε τῆς ἐξουσίας καὶ ἐπωφελούμενος ταξιδίου θεραπείας εἰς Μαρίεμβαδ τῆς Αὐστρίας διῆλθεν ἐκ Βελιγραδίου καὶ Σόφιας τυχὼν καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας πρωτευούσας, ἰδιαιτέρως δὲ ἐν Βελιγραδίῳ, θερμῆς ὑποδοχῆς (1).

Τὸ ταξίδιον τοῦτο ὅσον καὶ ἂν δὲν ἡρμηνεύθη ποικιλοτρόπως πάντως εἶχε καὶ πολιτικὸν καὶ διδακτικὸν χαρακτῆρα δι' αὐτὸν τὸν ἴδιον Χαρ. Τρικούπην. Ὁ πολιτικὸς ἀνήρ, ὀπαδὸς τῆς μετὰ τῶν ἄλλων κρατῶν τοῦ Αἵμου συνεννοήσεως καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ

---

(1) Εἰς τὸ ἐν Βελιγραδίῳ παρατεθὲν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ γεῦμα, ἀνεκήρυξεν ἐπισήμως «τὸ δόγμα τῆς ἀλληλεγγύης τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ὑπερασπίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας των κατὰ πάσης γενικῆς ἐπιδράσεως καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐπιτελέσεως τῆς ἀποστολῆς, ἣν ἐπέβαλεν εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἡ ἱστορία». Τελικῶς ὅμως ἐδήλωσεν εἰς ἀντιπροσώπους τοῦ τύπου ὅτι ἡ «ἰδέα τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας εἶνε πρὸς τὸ παρὸν ἀπραγματοποίητος».

Χαρακτηριστικὴ ἦτο καὶ ἡ ἑπομένη ἐκ Σόφιας ἀνταπόκρισις τοῦ παρισινοῦ «Χρόνου» ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διατριβῆς τοῦ Χ. Τρικούπη ἐν τῇ πόλει ταύτῃ:

«Εἰς τὸ γεῦμα, ὅπερ παρέθεσε πρὸς τιμὴν τοῦ Τρικούπη τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, δὲν ἐξεφωνήθησαν πολιτικοὶ λόγοι, οὐδὲ συνεζητήθησαν πολιτικὰ θέματα. Ἡ εἰς Βελιγράδιον καὶ Σόφιαν ἐπίσκεψις τοῦ Τρικούπη εἶνε ὅλως ἰδιωτική. Ὁ ἔγκριτος πολιτικὸς ἀνὴρ προσδοκᾷ,

δράσεως πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν ζητημάτων, τὴν πολιτικήν του ταύτην ἐγκαινιάσας καὶ ὑποστηρίξας κατὰ τὸ 1866 ὡς ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν τῷ ὑπουργείῳ τοῦ Ἀλ. Κουμουνδούρου, διακαῶς ἐπεθύμει ὅπως ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἰθυνόντων τὰς τύχας τῶν κυριωτέρων Βαλκανικῶν κρατῶν.

Εἰς τοὺς κυβερνητικοὺς κύκλους καὶ τῷ φίλα τῷ Θ. Δηληγιάννη φρονοῦντι τύπῳ ἐπεκρίνετο τὸ ταξίδιον τοῦτο, ὅτι ἐξέθετεν, ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος, δεδομένου ὅτι αἱ μὲν τῆς Βουλγαρίας ἀδιάλλακτοι ὅσον ἀφορᾷ τὴν Μακεδο-

---

φυσικῷ τῷ λόγῳ, ταχεῖαν τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν ἀρχήν, τὴν ἐνεστῶσαν δ' ἄνεσιν χρησιμοποιεῖ, ὅπως σπουδάσῃ τὰς χώρας, αἵτινες, μετ' οὐ πολύ, θὰ περιέλθωσιν εἰς φιλικὴν ἢ ἐχθρικὴν σχέσιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καὶ γνωρίσῃ προσωπικῶς τοὺς ἰθύντοράς των. Πρὸς τὸν Σταμπούλωφ συνδιελέχθη πολλάκις καὶ αἱ ἐντυπώσεις, ἃς ἀπεκόμισαν ἀμοιβαίως οἱ δύο ἐπιφανέστατοι πολιτικοὶ τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, ὑπῆρξαν ἄρισται. Πρόωρος θὰ ἦτο πᾶς ὑπολογισμὸς περὶ τῶν συνεπειῶν τῆς προσωπικῆς ταύτης ἐπικοινωνίας. Ὁ Τρικούπης οὐδὲν ὑπέβαλεν ὡρισμένον σχέδιον εἰς τοὺς Βουλγάρους ὑπουργούς, ἀφῃρημένως δὲ μόνον ἐγένετο λόγος περὶ ὁμοσπονδιακῆς ἑνώσεως τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν. Ἐπειδὴ τὸ σχέδιον τοῦτο παρηρμηνεύθη μεγάλως, καλὸν κρίνομεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ κατ' αὐτὸ ἐξ αὐθεντικῆς πηγῆς. Τὸ κίνημα, ὅπερ ἡ ρωσικὴ διπλωματία ἤλπισε κατ' ἀρχὰς νὰ μεταχειρισθῇ ὡς μέσον πρὸς ἐκβιασμὸν τῆς Βουλγαρίας, περιλαμβάνει τοὐναντίον εἰς τὰ ὁμόσπονδα κράτη καὶ τὴν Βουλγαρίαν. Πρόκειται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ συνεννόησις Ἑλλάδος, Σερβίας, Μαυροβουνίου, Βουλγαρίας, εἰ δυνατὸν δὲ καὶ Ρουμανίας, πρὸς κανονισμὸν τῶν ἀμοιβαίων ἀξιώσεων ἐν Μακεδονίᾳ, νὰ ἀναδειχθῶσι δὲ ἰσχύουσαι διὰ κοινῆς δράσεως αἱ ἀξιώσεις αὗται ἐν εὐθέτῳ ὥρᾳ. Τὸ σπουδαῖον εἶναι νὰ ἀποκλεισθῇ πᾶσα ξενικὴ ἐπιρροὴ καὶ διευθετήσωσι τὰ Βαλκανικὰ κράτη τὰς ὑποθέσεις των καθ' ἑαυτά, ἄνευ ἀναμίξεως Μεγάλης τινὸς Δυνάμεως. Τὰς ἀρχὰς ταύτας διετύπωσεν ὁ Τρικούπης διὰ τῆς προπόσεώς του ἐν Βελιγραδίῳ, γινώσκομεν δ' ὅτι ἡ ρωσικὴ διπλωματία παρακολουθεῖ τὸ κίνημα μετ' αὐξούσης δυσπιστίας. Οἱ πρωτουργοὶ τοῦ σχεδίου φρονοῦσιν ὅτι, ἐὰν ἐξασφαλισθῇ ἡ οὐδετερότης τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἡ Τουρκία θὰ ἐνδώσῃ εἰρηνικῶς πρὸ τῆς κοινῆς ἐνεργείας τῶν ὁμοσπόνδων κρατῶν καὶ θὰ καταλίπῃ τὴν Μακεδονίαν, τηροῦσα δὲ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ πέριξ, θὰ καταστῇ πράγματι «Ἀσιατικὴ Δύναμις», οὖσα ὡς τοιαύτη ἰσχυροτέρα ἢ νῦν. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡ Τουρκία προτιμήσῃ τὸν πόλεμον, πιστεύεται ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν ὁμοσπόνδων θὰ ἀρκέσωσιν ὅπως ἐξώσωσιν αὐτὴν τῆς Μακεδονίας. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἰσχυρότερος νῦν τοῦ τουρκικοῦ, δύναται νὰ κωλύσῃ τὴν διὰ θαλάσσης μεταφορὰν στρατευμάτων ἐκ Σμύρνης εἰς Θεσσαλονίκην, ἡ δὲ διὰ ξηρᾶς μεταφορὰ θὰ ἀπῄτει τοὐλάχιστον τρεῖς μῆνας. Ἵνα ὁ ἑλληνικὸς στόλος δράσῃ ἐλευθέρως, δέον νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ οὐδετερότης τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν μεσογειακῶν Δυνάμεων. Ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Ρωσίαν, ἀπαράσκευον ἔτι πρὸς πόλεμον, θὰ ἐπιτηρῆται ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, ἀμφότεραι δ' αἱ Δυνάμεις θ' ἀρκεσθῶσι πιθανῶς ἐποπτεύουσαι τὰ συμβαίνοντα. Ἰδοὺ αἱ βάσεις σχεδίου, ὅπερ ἐγέννησεν ἡ ὁσημέραι μείζων συναίσθησις τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν, ὅτι μέχρι τοῦδε τὰ συμφέροντά των ἐθυσιάσθησαν εἰς τὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα ἀνεξαρτήτου καὶ κοινῆς δράσεως. Πιστεύεται ὅτι ἡ κυρία δυσχέρεια τῆς διανομῆς τῆς Μακεδονίας θὰ ὑπερνικηθῇ δι' ἀμοιβαίων παραχωρήσεων ὑπὸ συνδιασκέψεως πολιτικῶν. Ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις πρὸς τὰς νύξεις ταύτας δεικνύει τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὴν ἐπιφυλακτικότητα. Ἡ συμμετοχή της εἰς τὴν ὁμοσπονδίαν δὲν εἶνε ἀδύνατος. Δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ ὅμως τὴν Τουρκίαν, ἐὰν αὕτη, συνῳδὰ τῇ Βερολινίῳ συνθήκῃ, παραχωρήσῃ τῇ Μακεδονίᾳ μεταρρυθμίσεις καὶ αὐτοδιοίκησιν. Οἱ Βούλγαροι πεποιθότες ἐπὶ τὸ μέλλον τῆς φυλῆς των, ἀποστέργουσι τὴν θυσίαν οἱουδήποτε τμήματος τῆς κληρονομίας, αἱ πρόσφατοι δ' ἐπιτυχίαι ἄγουσιν αὐτοὺς νὰ προσδοκῶσι μεγάλα ἐν τῷ μέλλοντι. Οὐδὲν θὰ ἐπιχειρήσωσι κατὰ τῆς κυριάρχου Δυνάμεως, ἐὰν αὕτη ἐπιτελέσῃ τὰ καθήκοντά της πρὸς τοὺς Βουλγάρους ὑπηκόους της. Δέον ν' ἀναλογισθῇ ἡ Πύλη ὅτι, ἐὰν προσβληθῇ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου, ἡ μόνη πρὸς τὰς δύο τελευταίας χώρας στρατιωτικὴ ὁδὸς διέρχεται διὰ βουλγαρικοῦ ἐδάφους. Ἂς σπεύσῃ ἡ Πύλη νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν κραταιὰν ὑποτελῆ, διότι πολλὰ συμπτώματα ὑπεμφαίνουσιν ἐγγίζουσαν τὴν καταστροφὴν ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου».

νίαν βλέψεις ἦσαν γνωσταί, μεμονωμένη δὲ ἐνέργεια ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Σέρβων δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα.

Ἀπέδιδον δὲ τελικῶς ὅτι ἡ παρακολουθοῦσα τὰς κινήσεις ταύτας αὐστριακὴ πολιτικὴ ἦτο ἐκείνη ἥτις, ὅπως διασπάσῃ μίαν πιθανὴν τῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου συνεννόησιν, ἐπίεσε τὴν Τουρκίαν ἵνα ἐκχωρήσῃ τῇ βουλγαρικῇ ἐξαρχίᾳ καὶ ἄλλα βεράτια ἐν Μακεδονίᾳ.

Τοῦ Τρικούπη ἡ τετραετὴς περίπου νέα διακυβέρνησις ὑπῆρξε γονιμωτάτη εἰς ἔργα δημόσια σπουδαῖα διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ μεγαλεπήβολος ἀνήρ, ὡς πρόγραμμα ἔχων πάντοτε τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν πολεμικὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ὑλικὴν ἐπίδοσιν καὶ ἡμέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ὢν δὲ φιλόπονος καὶ δραστηριώτατος ἐν τῷ μελετᾶν καὶ βουλεύεσθαι καὶ ἐκτελεῖν, πολλῶν ἐπελαμβάνετο ἐπιτυχῶς φέρων αὐτὰ εἰς πέρας. Κατὰ τὴν λήξασαν δὲ διακυβέρνησίν του ἐγένετο ἡ κατὰ θάλασσαν σημαντικὴ ἐνίσχυσις τῶν πολεμικῶν δυνάμεων, ἰδίως τοῦ ναυτικοῦ διὰ τῆς προσκτήσεως τῶν εἰρημένων τριῶν θωρηκτῶν, ἐπίσης δὲ καὶ ἔργα ἀφορῶντα εἰς τὴν ὑλικὴν εὐόδωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἰδίως διὰ τῶν εἰρημένων συγκοινωνιακῶν καὶ ἰδίᾳ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Ταῦτα ὅμως ἀπῄτουν μέσα ἅτινα δὲν ἠδύνατο τὸ κράτος ἄνευ τῆς ἐξασφαλίσεως παγίων πόρων νὰ βαστάξῃ.

Ὁ μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Τρικούπη κληθείς, καθ' ὑπόδειξιν αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐξουσίαν Θ. Δηληγιάννης ἀναδεξάμενος τὴν ἐντολὴν νὰ συγκροτήσῃ τὴν νέαν κυβέρνησιν, μετὰ δέκα περίπου ἡμέρας προέβη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τὸν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνον τῆς μετὰ τῆς ἐξουσίας μνηστείας δαπανήσας καὶ εἰς ἐκλογὴν ὑπουργῶν ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς ἐπισκέψεις τῶν πρεσβειῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἵνα διπλωματικῶς καταστήσῃ ὁμαλὸν τὸ ἔδαφος τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας. Ὁ Θ. Δηληγιάννης, ὁ εἰρηνικώτατος τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ μόνον εἰς εἰρηνικὰ πολιτικὰ ἐπιτηδεύματα ἐπιθυμῶν ν' ἀφιερώσῃ πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ καὶ πᾶσαν φροντίδα, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ περιπλακεὶς ἀκουσίως εἰς περιπετείας φιλοπολέμους, διὰ τῆς ἐκ νέου ἀνόδου εἰς τὴν ἐξουσίαν ἤγειρε μέγαν θόρυβον παρὰ μερίδι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου ἰδίως τοῦ αὐστριακοῦ(1) ἐκφράζοντος φόβους διὰ τὴν φιλοπόλεμον δῆθεν πολιτικὴν τοῦ Δηληγιάννη καὶ προβαίνοντος εἰς ἀπειλάς. Τοῦτο ἦτο τὸ πλέον εὔθικτον μέρος τῆς πολιτείας τοῦ Δηληγιάννη ἐπιθυμοῦντος νὰ ἔχῃ τὴν ἐμπιστοσύνην ὅλου τοῦ κόσμου πρὸς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ καὶ οὕτως ἀπερισπάστως νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς περισυλλογῆς καὶ τῆς τῶν οἰκονομικῶν τῆς χώρας διευθετήσεως. Αἱ μνημονευθεῖσα πολυήμεροι εἰς τὰς πρεσβείας ἐπισκέψεις τοῦ Δηληγιάννη ἀπέβλεπον εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐμπνεῦσαι ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ εἰρηνικὴν πολιτικήν, ἣν ἐμπιστοσύνην ἐζήτει νῦν παρὰ τῶν πρέσβεων ὡς «ἔργον δικαιοσύνης πρὸς αὐτόν». Θέλομεν ἴδῃ περαιτέρω πῶς ὁ οὕτως ἐν ἀρχῇ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ θεοὺς καὶ δαίμονας ὑπὲρ τοῦ εἰρηνικοῦ τῆς πολιτείας αὐτοῦ ἐπιμαρτυρόμενος ἀνὴρ περιεπλάκη μετά τινα χρόνον καὶ πάλιν εἰς νέας οὐχὶ φιλοπολέμους πλέον, ἀλλὰ πολεμικὰς αὐτόχρημα περιπετείας ἀγαγούσας τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ χεῖλος τοῦ πολιτικοῦ ὀλέθρου.

Ἡ κυβέρνησις, ἣν ὁ Δηληγιάννης μετὰ πολυημέρους ἐνεργείας συνεκρότησεν, ἦτο

(1) Ὁ «Νέος Ἐλεύθερος Τύπος» τῆς Βιέννης ἔγραφεν ὅτι ἐὰν ὁ Δηληγιάννης ἔμελλε νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὰ προηγούμενα αὐτοῦ παραδείγματα, ἡ Εὐρώπη ὤφειλε ταχέως νὰ διδάξῃ αὐτὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς εἰρηνικούς της πόθους.

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

(Κατὰ φωτογραφίαν τοῦ 1892)

μία τῶν ἰσχυροτάτων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ βασιλείου συγκροτηθεισῶν ἐν Ἑλλάδι κυβερνήσεων. Ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Θ. Δηληγιάννη ὡς πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐγένετο ὁ Λεωνίδας Δεληγεώργης, ἀδελφὸς νεώτερος τοῦ Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη. Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ὁ Λ. Βότσαρης, τῶν Ναυτικῶν ὁ Κ. Κουμουνδοῦρος, τῆς Δικαιοσύνης ὁ Α. Ζαΐμης, πάντες οὗτοι ἀνήκοντες εἰς οἴκους ἐπιφανεῖς ἱστορικούς. Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἐδόθη εἰς τὸν νέηλυν ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ γνωστὸν γενόμενον ἐκ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει χρηματιστικοῦ του σταδίου Ἠπειρώτην Κωνσταντῖνον Καραπᾶνον καὶ τῆς Παιδείας εἰς τὸν εὔγλωττον ῥήτορα βουλευτὴν Πατρῶν Α. Γεροκωστόπουλον. Μετὰ τοιούτου ὑπουργείου ἀρξάμενος ὁ Θ. Δηληγιάννης τῆς διακυβερνήσεως τοῦ κράτους ἐπεδίωξεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἵνα καθαρίσῃ τὸ ἔδαφος τὸ πολιτικὸν ἀπό τινων ὑπὸ τοῦ παρελθόντος κληροδοτηθεισῶν αὐτῷ ἀνωμαλιῶν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχεν ἡ ἀπέναντι τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ἐπιβαλλομένη πολιτική. Ὡς πρὸς ταύτην ὁ Δηληγιάννης θέλων πρὸ πάντων νὰ δεσμεύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἤθελε νὰ κλείσῃ τὴν πρὸς τὴν διεύθυνσιν ταύτην θύραν τῶν δυσχερειῶν. Ὁ Δηληγιάννης, ὅστις κατέκρινε σφοδρῶς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Τρικούπη διὰ τὴν πρὸς τὴν Κρήτην διφορουμένην δῆθεν πολιτικήν της καὶ διὰ τὴν ἐνδοτικότητα ἣν ἀπέδειξεν ἔναντι τῆς Πύλης, ἤθελε νῦν νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν Κρητῶν πᾶσαν ἐλπίδα ἐπιτυχίας. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐνήργησε διὰ τοῦ ἰδιαιτέρου του ἰατροῦ καὶ ἐμπίστου φίλου αὐτοῦ Κρητὸς Παπαδάκη ἵνα παρουσιασθῇ πρὸς αὐτὸν ἐπιτροπεία τῶν ἐν Ἀθήναις Κρητῶν ἐκφράζουσα τὰς ἐπὶ τὸν Δηληγιάννην ἐλπίδας τῶν Κρητῶν. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην ἀπήντησεν ἁπλῶς καὶ καθαρῶς ὅτι αὐτὸς μὲν εὔχεται νὰ μὴ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὶν ἢ ἴδῃ βελτιουμένην τὴν κατάστασιν τῆς νήσου, ἀλλ' ὅτι ἡ τύχη αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς θελήσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Παρ' ὅλα ταῦτα, τὰ σπέρματα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καθ' ὃν χρόνον εὑρίσκετο ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει δὲν ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος, ἐξ αὐτῶν δὲ (τῶν ἀορίστων ἐν τῷ παρελθόντι ὑποσχέσεων) ἐγεννήθησαν λανθάνουσαι ἐπαναστατικαὶ τάσεις ἐν Κρήτῃ. Διὰ τῆς ὡς ἄνω ἀπαντήσεως ὁ Δηληγιάννης ἐνόμιζεν ὅτι ἀπήλλασσε τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ τῶν ἐκ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος δυσχερειῶν καὶ ἐνοχλήσεων, ἀφοῦ μάλιστα ἐν Κρήτῃ τὸ κίνημα εἶχεν ἐντελῶς κατασταλῆ(1). Τὸ δυσχερέστατον πρόβλημα νῦν τῆς δηληγιαννικῆς κυβερνήσεως ἦτο τὸ οἰκονομικόν. Ὁ Χ. Τρικούπης τὴν τῶν οἰκονομικῶν εὐταξίαν καὶ τὴν κατὰ μικρὸν ἐλάττωσιν τῶν πρὸς τοὺς δανειστὰς χρεῶν καὶ τὴν ἐλάφρυνσιν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου χρέους ἐπεζήτει καὶ ἐπεδίωκε διὰ συνομολογήσεως νέων δανείων μετ' ἐλαφροτέρων τόκων καὶ χρεολυσίων χρησιμευόντων εἰς τὴν ἀπόσβεσιν τινῶν ἐκ τῶν μετὰ βαρέων τόκων συνωμολογημένων δανείων, τὴν δὲ τοιαύτην δανειακὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν συνεδύαζε μετ' αὐστηρῶν οἰκονομιῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη οἰκονομικὴ πολιτικὴ ἦτο ἐπισφαλὴς κατὰ βάθος ὡς προϋποθέτουσα διαρκῶς εὔκολον ἐξεύρεσιν δανείων ἐπὶ εὐνοϊκοῖς ὅροις συνομολογουμένων καὶ δεύτερον διηνεκῆ αὔξησιν δημοσίων πόρων καὶ προσόδων. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τούτῳ κεφαλαίῳ τὰ πράγ-

Κωνστ. Καραπᾶνος

(1) Αὐτὸς ὁ ὑπουργὸς Λ. Δεληγεώργης κατηγορήθη ὑπὸ τῆς τεργεσταίας «Νέας Ἡμέρας» ὡς χαρακτηρίσας τὰ λείψανα τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐνόπλων στιφῶν ὡς συμμορίας ἐνόπλους.

ματα ἐφαίνοντο ὡς ἐν μέρει εἰς φαῦλον κύκλον περιερχόμενα, μὴ συμβιβαζομένων αὐστηρῶν οἰκονομιῶν μετὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ὑλικῆς ἐπιδόσεως καὶ τοῦ πλουτισμοῦ. Τὸ ὅλον σύστημα τὸ οἰκονομικὸν τοῦ Τρικούπη κατεκρίνετο αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ Δηληγιάννη ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὡς σύστημα ἄγον εἰς χρεοκοπίαν καὶ οἰκονομικὴν καταστροφήν. Αἱ κατὰ τοῦ οἰκονομικοῦ δὲ τοῦ Τρικούπη συστήματος κατακραυγαὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὑποσκάπτουσαι παρὰ τῷ εὐρωπαϊκῷ χρηματιστικῷ κόσμῳ τῆς Εὐρώπης τὴν ἐπὶ τὴν οἰκονομικὴν εὐρωστίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους πίστιν ἐκλόνουν τὰ θεμέλια τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τοῦ Τρικούπη. Διὰ τοῦτο ὁ Δηληγιάννης ἠγωνίσθη ἐν ἀρχῇ τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ καὶ ἐπέτυχε νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους διὰ τῶν πόρων αὐτοῦ τοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς χρηματιστικῆς ἀγορᾶς προμήθεια τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος χάριν τῆς ὑπηρεσίας τῶν δανείων ἐλαττοῦσα τὴν τιμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ νομίσματος νέας παρεσκεύαζε καὶ μείζονας οἰκονομικὰς δυσχερείας, αἵτινες ὑπεχρέουν τὸν Δηληγιάννην ἵνα ζητήσῃ καὶ αὐτὸς τὴν διὰ νέων δανείων ἐξυπηρέτησιν τῶν παλαιῶν δανείων. Ἀλλ' εἰς τὴν προσπάθειάν του ταύτην ἦλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργόν του Κ. Καραπᾶνον, ὅστις θεωρῶν τήν τε τοῦ Τρικούπη οἰκονομικὴν πολιτικὴν τῶν δανείων καὶ τὴν παρὰ τοῦ Δηληγιάννη συνέχισιν αὐτῆς ὡς ὀλέθριον ἠθικῶς μὲν διὰ τῆς ἐξαπατήσεως τῶν ξένων, ὑλικῶς δὲ ὡς ὁδηγοῦσαν πρὸς τὸ ἀδιέξοδον καὶ τὴν χρεοκοπίαν, προέτεινε τὴν εἰλικρινῆ μετὰ τῶν δανειστῶν ἐξήγησιν καὶ τὸν μετ' αὐτῶν ἔγκαιρον συμβιβασμόν. Ταῦτα γνωσθέντα ἐκ τῶν γενομένων παρὰ τοῦ Κ. Καραπάνου μετὰ τὴν παραίτησίν του ἀπὸ τοῦ ὑπουργείου ἐν τῷ ἐξωτερικῷ δηλώσεων ἐδυσχέραναν τὴν προσπάθειαν τῆς κυβερνήσεως Δηληγιάννη πρὸς ἐξεύρεσιν νέου δανείου.

Πρὸς τούτοις ἤρξατο δημιουργούμενος πανικὸς ἐν τῷ Χρηματιστηρίῳ μὲ ἐλεεινὰς συνεπείας ἐπὶ τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου.

Οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὸν πανικὸν καὶ ἡ διάδοσις, ὅτι ὁμὰς κεφαλαιούχων ὑπὸ τοὺς Α. Συγγρὸν καὶ τὸν ἐν Παρισίοις Βλαστὸν προέτεινε τὴν ἵδρυσιν «Τραπέζης τοῦ Κράτους» μὲ κεφάλαια 50.000.000 ἐπιδιώκουσα τὴν παραχώρησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς εἰσπράξεως τῶν δημοσίων προσόδων, αἵτινες ἤθελον καθορισθῇ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὅλου δημοσίου χρέους τῆς Ἑλλάδος, ὀργανισμοῦ παρεμφεροῦς πρὸς τὴν ἐν Τουρκίᾳ λειτουργοῦσαν Αὐτοκρατορικὴν Ὀθωμανικὴν Τράπεζαν καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει «Ἐπιτροπὴν Δημοσίου Ὀθωμανικοῦ Χρέους», ἐλπίζουσα δὲ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου εἰς τὴν ἀπορρόφησιν τῶν ἄλλων ἐν τῷ κράτει πιστωτικῶν ἱδρυμάτων, λόγῳ τοῦ ὅτι θὰ διεχειρίζετο τὰς ἑλληνικὰς ἀξίας. Οὕτω δὲ τὰ πράγματα λίαν ταχέως ἐχώρουν πρὸς ἀδιέξοδον οἰκονομικόν, ὃ βλέπων ὁ βασιλεὺς ἠξίου παρὰ τοῦ Δηληγιάννη λῆψιν δραστηρίων μέτρων πρὸς ἀποσόβησιν τῆς ἀπειλουμένης οἰκονομικῆς καταστροφῆς· ἀλλ' ὁ Δηληγιάννης ἐχώρει εἰς τὸ ἔργον μετὰ βραδύτητος ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένης, εἰς οὐδεμίαν προβαίνων ἐνέργειαν ἀποτελεσματικήν, οὐδὲ εἰς αὐτὰ τὰ ὑπὸ τούτου, ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει εὑρισκομένου, συνιστώμενα μέτρα τῆς περικοπῆς τῶν τοκομεριδίων καὶ συμβιβασμοῦ μετὰ τῶν δανειστῶν μετὰ διακηρύξεως πρὸς αὐτοὺς ὁμοίας τῇ τοῦ ἐμπόρου, οὗ ἠστόχησαν αἱ προβλέψεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ' (1892-1900)

ΠΑΥΣΙΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ Θ. ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΗ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ — ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ 1892-93 — ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ Θ. ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΗ 1895-97 — ΘΑΝΑΤΟΣ ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ 1896 — ΤΑ ΕΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΑΡΜΕΝΙΚΑ — ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΑΥΤΩΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΕΞΕΓΕΡΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ — Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΓΝΩΜΗ ΕΝ ΤΩ ΟΘΩΜΑΝΙΚΩ ΚΡΑΤΕΙ — Η ΤΩΝ ΕΞ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΙΣ — Η ΕΘΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ — Ο ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1897 — ΤΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ — ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΚΩΧΗΝ ΤΗΣ 8 ΜΑΪΟΥ 1897 — ΑΙ ΕΝ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΙ ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ — ΑΡΜΟΣΤΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ — Ο ΠΡΙΓΚΗΨ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΥΠΑΤΟΣ ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗ

Ἡ κατὰ τὸ 1892 προϊοῦσα οἰκονομικὴ δυσπραγία ἐπήνεγκε κατὰ μῆνα Φεβρουάριον τοῦ ἔτους τούτου κρίσιν κυβερνητικήν, λαβοῦσαν διαστάσεις εὐρυτέρας πολιτικῆς κρίσεως. Τῇ 17 Φεβρουαρίου, ἡμέρᾳ Τρίτῃ τῆς Καθαρᾶς ἑβδομάδος, ὁ βασιλεὺς προέβη εἰς αἰφνιδιαστικὴν τινὰ παρὰ τῷ Δηληγιάννῃ ἐνέργειαν πέμψας πρὸς αὐτὸν τὸν γραμματέα αὐτοῦ Καλλίνσκη, ἵνα τῷ δηλώσῃ ὅτι αἴρει τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ καὶ προσκαλεῖ αὐτὸν καὶ τὴν κυβέρνησίν του εἰς παραίτησιν. Τὸ αἰφνιδιαστικὸν τοῦτο διάβημα τοῦ βασιλέως ἐτάραξε σφόδρα τὸν πρωθυπουργόν, ὅστις τὴν πρωΐαν τῆς ἐπαύριον, καθ' ἣν ὥραν διαδιδόμεναι αἱ φῆμαι ἐν Ἀθήναις περὶ ἐνσχήψεως ὑπουργικῆς κρίσεως καὶ ποικιλοτρόπως σχολιαζόμεναι ἐν τοῖς κέντροις καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς μεθίστων τὴν εἰρηνικὴν .ὄψιν τῆς πρωτευούσης εἰς ὄψιν πόλεως ἐν ἀγωνίᾳ πολιτικῇ διατελούσης, ἐκάλει τοὺς συνυπουργοὺς εἰς διάσκεψιν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον μετά τινας συζητήσεις ἀπεφάσισεν, ἵνα δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὸ βασιλικὸν πρόσταγμα ἢ διάγγελμα λέγουσα, ὅτι τὸ Σύνταγμα δίδωσι τῷ βασιλεῖ τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν τοὺς ὑπουργοὺς αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι οἱ νῦν ὑπουργοὶ ἀπολαύοντες τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς βουλῆς δὲν ἔβλεπον τὴν ἀνάγκην ν' ἀποχωρήσωσιν οἰκείᾳ βουλήσει τῶν θέσεων αὐτῶν μὴ παυόμενοι ὑπὸ τοῦ βασιλέως, συνετάχθη δὲ καὶ ἀπεστάλη τοῦτο πρὸς τὸν βασιλέα(1). Συγχρόνως δὲ ἐκάλεσεν ὁ Δηληγιάννης τὴν βουλήν, ἧς ἡ πλειονοψηφία ἦτο ἔτι πιστὴ εἰς αὐτόν, ἵνα ἐκθέσῃ πρὸς αὐτὴν τὰ γενόμενα καὶ τὴν θέσιν εἰς ἣν περιΐστατο ἡ κυβέρνησις. Ἡ βουλὴ περιωρίσθη ἁπλῶς εἰς τὸ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῆς εἰς τὴν ὑφεστῶσαν κυβέρνησιν τοῦ Δηληγιάννη. Οὗτος δὲ ἐξελθὼν τοῦ βουλευτηρίου μετέβαινεν οἴκαδε ἐν μέσῳ πλήθους καταλλήλως καὶ ἐγκαίρως στρατολογηθέντος τῶν συνοδευόντων αὐτῷ ἐκ τοῦ κόμματος, ἔτι δὲ καὶ πλήθους θεατῶν πανταχόθεν συρρεόντων εἰς τὰς δι' ὧν διήρχετο ὁδούς. Φθὰς δὲ εἰς

---

(1) Ἡ ἀπάντησις τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἔχει οὕτω:

«Μεγαλειότατε, ὁ γραμματεὺς τῆς Υ. Μ. κ. Καλλίνσκη, ἐλθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ προέδρου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου σήμερον καθ' ὥραν 8 μ. μ., προσεκάλεσεν αὐτὸν κατ' ἐντολὴν τῆς Υ. Μ. νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ.

»Τὸ ἄρθρον 31 τοῦ Συντάγματος ἀνέθηκεν εἰς τὸν βασιλέα τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν

τὸν οἶκον αὐτοῦ ὡμίλησε πρὸς τὸν συνοδεύοντα λαὸν οὐχὶ ἐπιτιθέμενος κατὰ τῆς βασιλείας ἀλλὰ καθαπτόμενος διὰ πικρῶν ὑπαινιγμῶν τῶν περιστοιχιζόντων τὴν Αὐλὴν καὶ τῶν πολλαχῶς ῥαδιουργούντων καὶ διαβαλλόντων τὴν κυβέρνησιν. Καὶ εἰς τοῦτο μὲν περιωρίσθησαν τὰ ἀφορῶντα τὸ πρόσωπον τοῦ Δηληγιάννη καὶ τῶν ὑπουργῶν. Ἀλλὰ νῦν προυτίθετο εἰς τὸν βασιλέα τὸ σοβαρὸν ζήτημα τοῦ πρακτέου ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ καθ' ἣν ἡ κυβέρνησις ἐπέμενεν ἐν τῇ ἀρνήσει της νὰ παραιτηθῇ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν ὑπελείπετο ἄλλο τι ἢ ἡ διὰ διατάγματος προσυπογεγραμμένου ὑπὸ ἄλλης ὑπευθύνου κυβερνήσεως παῦσις τῆς κυβερνήσεως Δηληγιάννη. Ἀλλὰ ποία κυβέρνησις καὶ ὑπὸ τίνος ἀρχηγίαν συγκροτουμένη ἔμελλε ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς τοιαύτης πράξεως;

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ πρὶν ἢ ἔτι, ὡς φαίνεται, λάβῃ τὴν μνημονευθεῖσαν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἀρνητικὴν περὶ παραιτήσεως ἀπάντησιν, εἶχε καλέσει τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀντιπολιτεύσεως Χ. Τρικούπην ἵνα ἀναθέσῃ αὐτῷ τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβερνήσεως. Ἀλλ' οὗτος εἰς τὴν ὁπωσοῦν ἔντονον καὶ ἐπιτακτικὴν ἀξίωσιν τοῦ βασιλέως ἀπήντησεν ἀρνητικῶς, ἐκφράσας συνάμα καὶ συνταγματικὰς ἐπιφυλάξεις περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ βασιλέως ἐπὶ τῆς προκυψάσης ὑπουργικῆς κρίσεως καὶ ἀξιῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ συγκρότησιν κυβερνήσεως ἀχρόου, ἵνα αὕτη διαλύουσα τὴν βουλὴν ἐνεργήσῃ νέας ἐκλογάς, καθ' ἃς νὰ διευθετηθῇ καὶ τὸ γεννηθὲν πολιτικὸν ζήτημα, ἐρχομένου εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ὑπὸ τῆς νέας βουλῆς ὑποδεικνυομένου κόμματος. Μὴ ἐπελθούσης δὲ ἐν τῷ ζητήματι συμφωνίας μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Τρικούπη ἀπεχώρησεν οὗτος καταλιπὼν τὸν βασιλέα δυσηρεστημένον ἐκ τῆς ἀρνήσεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης, συμφώνως πρὸς τὰ κοινοβουλευτικὰ νόμιμα καὶ πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχάς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐντολήν, ἐκφράζων μάλιστα τὸν φόβον ὅτι ἡ τοιαύτη πρᾶξις ἤθελεν ἐκθέσει αὐτὸν πρὸς τὸν λαόν, ὡς παίζοντα συμπαιγνίαν μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς βάρος τοῦ πολιτεύματος. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην τῆς ἀποπείρας τρικουπικοῦ ὑπουργείου, μεγάλη κατεῖχε τὴν πρωτεύουσαν κίνησις οὐδένα μὲν ἐγκυμονοῦσα κίνδυνον, ἀλλὰ κρατοῦσα τὴν κοινὴν γνωμην ἐν ἀγωνιώδει ἀναμονῇ. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ μὲν Δηληγιάννης, κατὰ τὰ ἤδη εἰρημένα συνεκάλει τὴν βουλὴν καὶ ἐλάμβανε παρ' αὐτῆς ψῆφον ἐμπιστοσύνης, προεκάλει δὲ διαδηλώσεις ἀκινδύνους ὑπὲρ αὐτοῦ. Τρικουπικοὶ δέ τινες ἄνδρες, ὡς ὁ βουλευτὴς Ἀθηνῶν καὶ πρώην ὑπὸ τὸν Τρικούπην ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Στέφανος Δραγούμης καὶ ἄλλοι φίλοι τοῦ Τρικούπη πολιτευταί, ἐνήργουν φιλοβασιλικὰς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ διαδηλώσεις. Τέλος περὶ λύχνων ἁφὰς ἐπῆλθεν ἡ προσδοκωμένη λύσις, κληθέντος εἰς τὰ ἀνάκτορα οὐχὶ τοῦ βουλευτοῦ Ἀττικῆς καὶ ἀρχηγοῦ μικρᾶς ἀντιπολιτευτικῆς μερίδος ἐν τῇ βουλῇ Δημητρίου Ράλλη, ὡς ἐφαίνετο πιθανὸν καὶ λογικόν, ἀλλὰ τοῦ βουλευτοῦ Ἀρκαδίας καὶ οὐ πρὸ πολλοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης ὑπὸ τὸν Θ. Δηληγιάννην διαφωνήσαντος πρὸ μικροῦ πρὸς

καὶ παύειν τοὺς ὑπουργούς. Ἐπομένως εἰς τὴν Υ. Μ. ἀπόκειται νὰ ἐνασκήσῃ καθ' ἡμῶν τὸ δικαίωμα τῆς παύσεως, διότι τὸ ὑπουργεῖον δὲν ἔχει λόγον οὐδὲ δικαίωμα νὰ παραιτηθῇ ἀφοῦ ἀπολαμβάνει πλήρως τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ κοινοβουλίου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Φεβρουαρίου 1892.

Ὑποσημειούμεθα εὐσεβάστως

Θ. Π. Δηληγιάννης

Πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου

Λεωνίδας Δεληγεώργης

Ἀλέξανδρος Θ. Ζαΐμης

Ἀχιλλεὺς Γεροκωστόπουλος

Κωνστ. Α. Κουμουνδοῦρος

τὸν ἀρχηγὸν καὶ παραιτηθέντος Κ. Κωνσταντοπούλου. Τὸ νέον ὑπουργεῖον(¹) εὐθὺς μετὰ τὴν ὁρκωμοσίαν προέβη διὰ βασιλικοῦ διατάγματος συνυπογραφομένου, κατὰ τὰς προβλέψεις τοῦ Συντάγματος, ὑπὸ τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ εἰς τὴν παῦσιν τοῦ ὑπουργοῦ Δηληγιάννη. Μετὰ δακρύων λέγεται ὅτι ὁ τέως πρωθυπουργὸς ὑπέγραψε τὴν διὰ δικαστικοῦ κλητῆρος κοινοποιηθεῖσαν πρὸς αὐτὸν παῦσιν.

Ἡ κοινὴ γνώμη ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ τῷ λοιπῷ κράτει οὐδαμῶς ταραχθεῖσα ἀπὸ τῆς οὕτως ἐπελθούσης μεταβολῆς, ἐφαίνετο κατὰ πλειονότητα ἐπικροτοῦσα τὴν πρᾶξιν τοῦ βασιλέως ἀποβλέπουσα εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῷ Τρικούπῃ (κατὰ τὴν τούτῳ εἰς τὰ ἀνάκτορα χάριν συγκροτήσεως κυβερνήσεως γενομένην πρόσκλησιν) γενομένας δηλώσεις, ὅτι ὁ Δηληγιάννης παρὰ πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ βασιλέως γενομένας αὐτῷ παρακελεύσεις ἵνα δραστηρίως ἐργαζόμενος προλάβῃ τὴν ἀπειλουμένην χρεοκοπίαν τοῦ κράτους οὐδὲν ἐπετέλει ἔργον σοβαρὸν πρὸς πρόληψιν τοῦ κινδύνου τούτου (ἢ τῆς ἀτιμίας, ὡς ἔλεγεν ὁ βασιλεύς)· καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸν βασιλέα, οἱ δὲ περὶ τὸν Δηληγιάννην ἀπέδιδον τὴν πρᾶξιν τοῦ βασιλέως εἰς ῥαδιουργίας τινῶν προσκειμένων τῇ Αὐλῇ, ἰδίως δὲ τοῦ μεγαπλούτου καὶ ἐθνικοῦ εὐεργέτου Ἀνδρέου Συγγροῦ ἐκλεγέντος πρὸ μικροῦ βουλευτοῦ Ἀττικῆς ἐν ἀναπληρωματικῇ τινι ἐκλογῇ καὶ λαβόντος θέσιν ἐν τῇ ἀντικυβερνητικῇ πτέρυγι τῆς Βουλῆς(²). Εἰδικῶς δὲ περὶ τῆς βασιλικῆς πράξεως (ἢ πραξικοπήματος, ὡς ἔλεγον οἱ περὶ τὸν Δηληγιάννην) ἀνεγράφη ἐν τῷ δηληγιαννικῷ τύπῳ ὅτι τὴν προτεραίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης, τὴν ἡμέραν δηλονότι καθ' ἣν εἴθισται ἐν Ἀθήναις νὰ διοργανοῦται ἡ ἐκτὸς τῆς πόλεως τελουμένη ἑορτὴ τῶν κουλούμων, ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια εἶχε μεταβῇ πρὸς διασκέδασιν εἰς τὸ μεταξὺ Κηφισιᾶς καὶ Ἀμαρουσίου κείμενον μέγα ἐξοχικὸν κτῆμα τοῦ Α. Συγγροῦ «Ἀνάβρυτα». Ἐν μέσῳ λοιπὸν τῆς ἐνταῦθα διασκεδάσεως, ἔγραφεν ὁ δηληγιαννικὸς τύπος, ἀπεφασίσθη διὰ τῶν διαβολῶν τοῦ Συγγροῦ ἡ ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως ἔξωσις τοῦ Θ. Δηληγιάννη. Ἡμῖν δὲν ἀπόκειται νὰ ἐλέγξωμεν τὸ ἀληθὲς τῶν τοιούτων διαδόσεων. Τὸ μόνον ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὸ τόλμημα τῆς Καθαρᾶς Τρίτης, οἱονεὶ τελεσθὲν ἀπροσδοκήτως, ἦτο εὔλογον νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τοιούτους θρύλους. Ἀλλὰ σοβαρῶς ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων ἦτο τόλμημα πολιτικὸν ἢ πραξικόπημα ἡ τοῦ βασιλέως πρᾶξις ἢ οὔ; Κατὰ τυπικὴν πάντως καὶ κατὰ γράμμα ἑρμηνείαν τοῦ Συντάγματος δὲν ἦτο τόλμημα, ἀφοῦ τὸ Σύνταγμα δίδει τῷ βασιλεῖ δικαίωμα (ἀπόλυτον κατὰ γράμμα) τοῦ διορίζειν καὶ παύειν τοὺς ὑπουργοὺς αὐτοῦ. Ἀλλ' ἠθικῶς ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων καὶ οὐχὶ κατὰ γράμμα καὶ μὲ τὸ αὐστηρὸν πνεῦμα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος ἡ ὑπὸ τοῦ Στέμματος ἀποπομπὴ κυβερνήσεως ἐχούσης πλειονοψηφίαν ἐν τῇ βουλῇ καὶ μόλις πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους διὰ μεγάλης ἐκλογικῆς νίκης ἀνελθούσης εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ οὐδεμίαν κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ὑποστάσης ἧτταν κοινοβουλευτικήν, ἡ πρᾶξις αὕτη

(¹) Ἐν τῇ νέᾳ κυβερνήσει ὁ Κ. Κωνσταντόπουλος ἀνέλαβε τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, ὁ Χ. Μαστραπᾶς τῶν Στρατιωτικῶν, ὁ Σ. Δεϊμέζης τῶν Οἰκονομικῶν, ὁ Λ. Μελετόπουλος τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ Κ. Σαχτούρης τῶν Ναυτικῶν, ὁ Γ. Φιλάρετος τῆς Δικαιοσύνης καὶ ὁ Κ. Παπαμιχαλόπουλος τῆς Παιδείας καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

(²) Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐκλογῆς ταύτης ὁ Α. Συγγρὸς τελῶν χορὸν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἐκάλεσεν εἰς αὐτὸν τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν. Ὁ Δηληγιάννης διὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Λ. Δεληγεώργη ἐπειράθη ν' ἀποτρέψῃ τὸν βασιλέα τῆς εἰς τὴν εἰρημένην χορευτικὴν ἑσπερίδα μεταβάσεως μὴ συνᾳδούσης ταύτης εἰς τὴν ἐν παραμοναῖς ἐκλογῶν προσήκουσάν τῇ βασιλείᾳ θέσιν ἀμερολήπτου θεατοῦ. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὰς γενομένας αὐτῷ συστάσεις, προκειμένου, ὡς ἔλεγε, περὶ ἀνδρὸς εὐεργέτου τοῦ Ἔθνους, οἷος ἐθεωρεῖτο ὁ Α. Συγγρός. Οἱ περὶ τὸν Δηληγιάννην ἐθεώρησαν ὡς ἐμφανῶς μεροληπτικὴν ὑπὲρ τοῦ Α. Συγγροῦ (ἐπιτυχόντος ἐν ταῖς γενομέναις ἐκλογαῖς) τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ βασιλέως.

τοῦ βασιλέως ὡς ἄσκησις δικαιώματος συνταγματικοῦ δὲν ἦτο τυπικῶς πρᾶξις ἐνεργηθεῖσα ἐντὸς τοῦ περιθωρίου τοῦ διέποντος τὴν χώραν πολιτεύματος. Πρὸ τοιαύτης ἐρωτήσεως ἀφορώσης εἰς τὰ ἠθικὰ ἐλατήρια τῶν γενομένων ἕκαστος εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκφέρῃ γνώμην ἰδίαν δικαιουμένην ἢ καταδικαζομένην ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πράξεως, ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἐκτεθείσης βασιλικῆς πράξεως ἦτο ἡ διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ ἡ διεξαγωγὴ νέων ἐκλογῶν ἀποβασῶν ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τὸν Τρικούπην ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τοῦ πεπτωκότος Δηληγιάννη. Πάντως αἱ ἐκλογαὶ αὗται διεξήχθησαν ἐλευθέρως καὶ ἄνευ ἀθεμίτων ἐπεμβάσεων εἰς αὐτὰς τῆς διεξαγαγούσης κυβερνήσεως τοῦ Κ. Κωνσταντοπούλου, εἰ καὶ ὁ Θ. Δηληγιάννης ἐν τῇ «Πρωΐᾳ» κατεφέρετο κατὰ τῆς μετὰ τῆς ἀντιπάλου αὐτῷ μερίδος συμμαχίας τῶν αὐλικῶν χωρὶς ν' ἀπαριθμῇ καὶ συγκεκριμένα γεγονότα μαρτυροῦντα τὴν ὕπαρξιν τοιαύτης συμμαχίας. Ὡς πρὸς τὴν συνταγματικὴν δὲ νομιμότητα τῆς διαλύσεως τῆς βουλῆς καὶ ἐνέργειαν νέων ἐκλογῶν, τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς αὐτῆς τῶν ἐκλογῶν ὁ Τρικούπης ὁμιλῶν εἰς τοὺς πρὸ τῆς οἰκίας αὐτοῦ συνηθροισμένους ὑπὲρ αὐτοῦ διαδηλωτὰς ἐκλογεῖς πρὸς ἀναίρεσιν τῶν ἰσχυρισμῶν τῆς δηληγιαννικῆς μερίδος, ἂν δηλ. ἡ ἐνέργεια νέων ἐκλογῶν ἔθετε ζήτημα μεταξὺ βασιλείας καὶ τοῦ λαοῦ, ἐκηρύχθη ἐντονώτατα ἐναντίον τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων εἰπὼν ὅτι τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἀκολουθουμένης ὑπὸ νέων ἐκλογῶν, οὔσης κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ κατὰ τὸ γράμμα τοῦ Συντάγματος ἁπλῆς ἐκκλήσεως πρὸς τὸν κυρίαρχον λαὸν ἐν τῇ μεταξὺ τῆς βασιλείας καὶ τῆς ὑπὸ τῆς Βουλῆς ὑποστηριζομένης κυβερνήσεως διαστάσει, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τεθῇ ζήτημα μεταξὺ τῆς βασιλείας καὶ τοῦ κυριάρχου λαοῦ καὶ ὅτι ἡ διὰ τῆς διαλύσεως γενομένη πρὸς τὸν κυρίαρχον λαὸν ἔκκλησις εἶναι οὐχὶ παραβίασις, ἀλλ' «ὑψίστη καθιέρωσις» τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ καὶ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Πάντως κατὰ θεωρίαν εἶναι ἀληθέστατα τὰ ὑπὸ τοῦ Τρικούπη λεγόμενα, ἄλλως ἡ ἐν παντὶ βήματι τοῦ καθ' ἡμέραν πολιτικοῦ βίου ὑπὸ τὸ ἠθικὸν πρόσχημα ἐκκλήσεως πρὸς τὸν κυρίαρχον λαὸν διάλυσις καταντᾷ ἐπὶ τέλους οὐ μόνον ἄσκοπος ἀλλὰ καὶ ἐπιζήμιος εἰς τὴν ὁμαλὴν πορείαν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ δημοσίου βίου, καταργοῦσα δὲ ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ πολίτευμα, πτοεῖ τὸν πολιτικὸν κόσμον καὶ ἐνισχύει τὸν ρυθμίζοντα ἀνεύθυνον πολιτειακὸν παράγοντα εἰς πράξεις τεινούσας εἰς τὴν διὰ τῶν παρασκηνίων διακυβέρνησιν τῆς χώρας. Οὕτω δὲ καὶ τοῦ λαοῦ ἡ κυριαρχία καταντᾷ σκιώδης καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἔκκλησις ἀνιαρὰ καὶ ὀχληρὰ μὴ μετέχουσα ἠθικῆς πολιτικῆς. Διὰ τοῦτο αἱ διὰ τῆς διαλύσεως τῶν βουλῶν καὶ διατάξεως νέων ἐκλογῶν γενόμεναι πρὸς τὸν λαὸν ἐκκλήσεις πρέπει νὰ τελῶνται προκειμένου περὶ ὑψίστων συμφερόντων ἢ περὶ μεγίστων κινδύνων τοῦ λαοῦ καὶ τῆς πολιτείας σπανιώτατα καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, οὐχὶ δὲ ἀλλεπαλλήλως. Τὴν τοιαύτην ἀλήθειαν οὐδαμῶς παρέβλεπεν ὁ Τρικούπης ὁ κατακρίνων πάντοτε σφοδρῶς τὴν κατὰ τὸ 1868 γενομένην διάλυσιν τῆς βουλῆς τῆς πρώτης βουλευτικῆς περιόδου (ἐπὶ τῆς βασιλείας Γεωργίου Α') καθ' ἣν ἐκυβέρνα μερὶς πολιτικὴ ἀπολαύουσα τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς· τὴν αὐτὴν ἐπιφύλαξιν, ἀλλὰ μὴ γενομένην παρὰ τοῦ Τρικούπη δημοσίᾳ γνωστήν, εἶχε καὶ κατὰ τὴν ἀποπομπὴν τοῦ ὑπουργείου Δηληγιάννη (1892) πρωτοβουλίᾳ τοῦ βασιλέως, πᾶσαι δὲ αἱ βραδύτερον γενόμεναι ἀλλεπάλληλοι διαλύσεις τῶν βουλῶν μέχρι τῶν κατὰ τὸ 1875 ἐπὶ τοῦ Χ. Τρικούπη γενομένων ἐκλογῶν μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος κατὰ τὸν χρόνον τῆς εὐρωπαϊκῆς κρίσεως τοῦ μεγάλου πολέμου 1914-1918 εἶπε ποτέ: «Ὁ πατήρ μου διέλυσε τὴν βουλὴν ἅπαξ, ἐγὼ δὲ δεκάκις θὰ διαλύσω αὐτὴν προκειμένου νὰ σώσω τὴν πατρίδα ἀπὸ μεγίστων κινδύνων». Οἱ λόγοι οὗτοι ἐνέχουσι πάντως κατ' οὐσίαν ἀλήθειαν ἐκφραζομένην διὰ τοῦ ἀξιώματος «ὕψιστος Νόμος ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος»

καὶ τὸ ζήτημα ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ μεθίσταται εἰς τὸ ἠθικόν, ἐπιτρεπομένης ἐνίοτε τῆς θυσίας τῶν νεκρῶν ἐξωτερικῶν τύπων εἰς τὴν ζῶσαν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ἐν τῇ δυσκόλῳ ταύτῃ διαχειρίσει θεσμοῦ κατ' ἐξοχὴν λεπτοῦ τῶν φιλελευθέρων πολιτευμάτων κεῖται ὅλον τὸ μέγεθος τῶν δυσχερειῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ μαρτυρεῖ τὴν ὡριμότητα τῶν πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν εὐθυνῶν ἀνδρῶν καὶ λαῶν, ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων κρινομένων ἐν τῷ μεγάλῳ κριτηρίῳ τῆς Ἱστορίας. Καὶ περὶ τοιούτων μὲν ζητημάτων καὶ αὖθις περαιτέρω θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, νῦν δ' ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ τοῦ Χ. Τρικούπη ἀναφέρομεν τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Τρικούπη βραδύτερον πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου τούτου ἰδιωτικῶς ῥηθέντα, ὅτι ἡ τῷ 1892 ἐναντίον τῆς δηληγιαννικῆς βουλῆς τελεσθεῖσα πρᾶξις τοῦ βασιλέως δὲν ἦτο συνταγματικῶς ἄμεμπτος, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἐξ ἀνάγκης ἠνέχθη τότε τὴν πρᾶξιν τῆς βασιλείας, ἵνα προλάβῃ τὴν ἐκ τῆς δηληγιαννικῆς πολιτικῆς ἀντιθέσεως προερχομένην ἠθικὴν ζημίαν τοῦ Στέμματος καὶ διότι ἐπρόκειτο τότε περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος τῶν τοῦ κράτους οἰκονομικῶν καὶ τοῦ ἀπειλουμένου κινδύνου τῆς οἰκονομικῆς καταστροφῆς, ἀφ' ἧς ὁ βασιλεὺς ἤθελε (ἔλεγε τοὐλάχιστον ὅτι ἤθελε) (¹) νὰ σώσῃ τὴν χώραν. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν κατὰ σειρὰν ἀφήγησιν τῶν πραγμάτων

Κ. Κωνσταντόπουλος

Ὁ μνημονευθεὶς ἐκλογικὸς λόγος τοῦ Τρικούπη περὶ τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἐπεκροτήθη ζωηρῶς ὑπὸ τῆς μείζονος καὶ μᾶλλον πεφωτισμένης μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Δηληγιάννη ἐν Καρκαλοῦ τῆς Γορτυνίας μετὰ πολλῆς σφοδρότητος ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων, ὑπονοουμένων δὲ τῆς τε Αὐλῆς καὶ τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, ἐκφωνηθεὶς πρὸ μικροῦ λόγος (²) ὁ ἀποδοκιμασθεὶς ὑπὸ τῆς πλείστης φρονίμου μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αἱ ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις διεξαχθεῖσαι ἐκλογαὶ τῆς 3 Μαΐου (1892) ἀπέβησαν ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὲρ τῆς τρικουπικῆς μερίδος καὶ ἡ νίκη αὕτη τοῦ Χ. Τρικούπη ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον σημαντικὴ ὅσον ἐπετεύχθη ὑπὸ κυβέρνησιν οὐχὶ τρικουπικήν, ἀλλ' οὐδετέραν ἤ, κατὰ τὴν συνήθη ἔκφρασιν, ἄχρουν καὶ ἁπλῶς ὑπηρεσιακήν, εἰ καὶ ὁ πρόεδρος αὐτῆς ταύτης Κ. Κωνσταντόπουλος ἦν ἀνὴρ πολιτικὸς χρηματίσας καὶ ὑπουργός, ἐκτεθεὶς δ' ὁ ἴδιος εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ ἐπιτυχών.

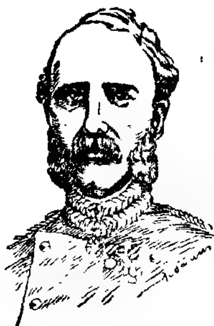
Ὁ Χ. Τρικούπης ὁ καταγαγὼν τὴν λαμπρὰν ἐκλογικὴν νίκην τῆς 3 Μαΐου δὲν ἀνέλαβεν εὐθὺς τὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ παρέμεινεν ἐπὶ χρόνον τινὰ μεμνηστευμένος πρὸς ταύτην. Ἡ εὐθύτης καὶ ἡ χρηστότης μεθ' ἧς ὁ πρωθυπουργὸς Κ. Κωνσταντόπουλος διεξήγαγε τὸ ἀνατεθὲν αὐτῷ ἔργον ἐν κρισίμῳ ἀληθῶς περιστάσει ἔδει νὰ μὴ θεωρηθῇ

(¹) Ἐγνώσθη μεταξὺ ἄλλων ὅτι ξένοι φιλικοὶ πολιτικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ κύκλοι καὶ δι' ἰδιαιτέρων ἐπιστολῶν ἐφίστων τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς κακοπιστίας τῆς κυβερνήσεώς του.

(²) Ὁ τοῦ Θ. Δηληγιάννη ἐν Καρκαλοῦ ἐκφωνηθεὶς αὐτόχρημα ἐπαναστατικὸς λόγος μικρὰν ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἐν Ἑλλάδι καὶ παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς πολλοῖς δηληγιαννικοῖς. Τοὐναντίον δὲ ὑπὸ τῶν ἀνταποκριτῶν πολλῶν εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων, ἐν αἷς ὁ βασιλεὺς παρίστατο ζητῶν καὶ τὴν ἠθικὴν προστασίαν τῶν συγγενῶν εὐρωπαϊκῶν Αὐλῶν, ἐθεωρήθη παρασκευάζων κινδύνους. Ἀνέγραφον μάλιστα ὅτι ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος Γ' ἐνίσχυσεν αὐτὸν ἠθικῶς διὰ πᾶσαν ὑποτιθεμένην καὶ ἐνδεχομένην περιπλοκήν. Ἀλλ' ἡ ἀκρίβεια τῶν τοιούτων δημοσιευμάτων εἶναι πολλαχῶς ἀμφισβητήσιμος. Τὸ μόνον ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ τοῦ Θ. Δηληγιάννη πολιτεία ἐθεωρεῖτο ἐν Εὐρώπῃ οὐχὶ παντελῶς ἀκίνδυνος διὰ τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα.

ὡς ἁπλοῦς ὑπηρεσιακὸς ὑπουργὸς παροδικός, ἀλλὰ ν' ἀμειφθῇ διὰ νέας ἐμπιστοσύνης τοῦ Στέμματος.

Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἀκριβῶς καθ' ὃν ἐγένοντο αἱ ἐκλογαί, ἐτελοῦντο ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Δανίας «οἱ χρυσοῖ» λεγόμενοι γάμοι τῆς πεντηκονταετηρίδος τῶν γονέων τοῦ βασιλέως Γεωργίου Χριστιανοῦ καὶ Λουΐζης. Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν Γεώργιος ἐπιδεικνύων τὴν πρὸς τὴν κυβέρνησιν Κ. Κωνσταντοπούλου εὐμένειαν καὶ βέβαιος περὶ τῆς πολιτικῆς σταθερότητος τῆς χώρας καὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ θρόνου αὐτοῦ διὰ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Χ. Τρικούπη μετέβη πανέστιος εἰς τὴν δανικὴν πρωτεύουσαν μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας, προσδώσας οὕτω αἴγλην καὶ χαρὰν εἰς τοὺς ἑορτάζοντας βασιλεῖς γονεῖς του. Μόνον δὲ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας συνεκροτήθη κατὰ τοὺς συνήθεις κοινοβουλευτικοὺς τύπους διὰ τῆς νίκης τοῦ Χ. Τρικούπη ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς ἡ τούτου κυβέρνησις ἐξ ἀνδρῶν τὸ πλεῖστον τοῦ προτέρου τρικουπικοῦ ὑπουργείου. Τοῦ Χ. Τρικούπη ἡ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄνοδος καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὑπουργείου αὐτοῦ(¹) ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τοῦ πλείστου ἐν τῷ βασιλείῳ καὶ ἐν τῷ ἔξω ἑλληνικοῦ λαοῦ μετὰ μεγάλης χαρᾶς καὶ μετ' εὐφροσύνων ἐλπίδων. Ἡ χαρὰ αὕτη προήρχετο μὲν καὶ ἐκ τῆς περὶ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Τρικούπη ἐπικρατούσης γνώμης, ἀλλὰ πρὸ πάντων καὶ ἐκ τῆς ἐλπίδος καὶ πεποιθήσεως ὅτι οὗτος ἔμελλε ν' ἀνορθώσῃ τὰ κακῶς κείμενα, ἰδίως δὲ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ἡ τοιαύτη ἐλπὶς ἐπεκράτει πρὸ πάντων ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς καὶ δὴ τραπεζιτικοῖς καὶ χρηματιστικοῖς κύκλοις. Ὡς ἐκ τῆς φύσεως δὲ αὐτῶν τῶν πραγμάτων παρὰ πολλοῖς χρηματισταῖς αἱ τοιαῦται ἐλπίδες συνεδέοντο καὶ μετὰ προσδοκιῶν ἰδιοτελοῦς συμφέροντος. Τὸ κέντρον τῶν συμφερόντων τούτων ἦτο ἡ ἐν ταῖς χρηματιστικαῖς ἀγοραῖς ὕψωσις τῶν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Θ. Δηληγιάννη ἐξηυτελισμένων χρεογράφων τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἡ ἐκ τῆς νίκης τοῦ Χ. Τρικούπη περὶ τῆς ἐπικειμένης βελτιώσεως τῶν τιμῶν τῶν ἑλληνικῶν χρεογράφων ἐλπὶς ὤθησε πολλούς, ἰδίως ἐν Λονδίνῳ, εἰς ἀκόρεστον κερδοσκοπίαν, οὕτω δὲ ἐπὶ τῇ ἁπλῇ βεβαιότητι τῆς τοῦ Τρικούπη νίκης πρὶν ἢ ἔτι ἔλθῃ οὗτος εἰς τὴν ἐξουσίαν μεγάλη ἤδη ἐγένετο ἰδίως ἐν Λονδίνῳ κερδοσκοπία, μέγιστα πορίσασα κέρδη μάλιστα εἰς μεγάλους ἑλληνικοὺς χρηματιστικοὺς κύκλους τῆς ἀγγλικῆς πρωτευούσης καὶ τῆς λοιπῆς Ἀγγλίας, ἔτι δὲ καὶ τῶν Παρισίων καὶ λοιπῶν χρηματιστικῶν κέντρων τῆς Εὐρώπης. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθε τὸ γεγονὸς ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἀνῆλθεν ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἦσαν ἤδη προεξωφλημέναι πᾶσαι αἱ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου προσδοκώμεναι ὠφέλειαι καὶ τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα ἐπανήρχετο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Δηληγιάννην κατάστασιν, διετήρει δὲ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ὀξεῖαν φύσιν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐξαργυρώσεως τῶν τοκομεριδίων καὶ χρεολυσίων τῶν δανείων. Καὶ ἡ μὲν κατεπείγουσα ἀνάγκη παρῆλθε διὰ τῆς χρηματικῆς δανειστικῆς συμβολῆς (ρεφενέ, ὡς ἀστεϊζόμενοι ἔλεγον οἱ τῷ Τρικούπῃ μὴ φιλικῶς διακείμενοι) τῶν μεγαπλούτων ἀνδρῶν τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος ἀσφαλισθέντων, ὡς πρὸς τὴν εἰς ἀκέραιον ἀπόδοσιν τῶν χρημάτων αὐτῶν, διὰ πραγματικῶν ἐγγυήσεων. Ἀλλ' ἡ ἐκ τοῦ προχείρου αὕτη

Χριστιανὸς Θ'

(¹) Τὸ νέον ὑπουργεῖον κατηρτίσθη οὕτω: Α. Σιμόπουλος ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης, Στ. Δραγούμης ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, Γ. Θεοτόκης ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, Σ. Σκουλούδης ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν, Ν. Τσαμαδὸς ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Κ. Κοσονάκος ἐπὶ τῆς Παιδείας. Δι' ἑαυτὸν ὁ Χ. Τρικούπης ἐκράτησε τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν.

Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΑΥΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΝΔΡΩΝ

(Στ'β' 40)

γενομένη πλήρωσις τῆς ἀμέσου ἀνάγκης μακρὰν ἀπεῖχε τοῦ νὰ λύσῃ ὁπωσοῦν ὁριστικῶς τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα. Καὶ νῦν ὁ Τρικούπης πᾶσαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν ἔστρεψε πρὸς τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα ἡμέρας καὶ νυκτὸς μελετῶν αὐτὸ μετὰ τοιαύτης ἐντάσεως τῶν διανοητικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ὥστε αὐτοὶ οἱ στενώτατοι φίλοι καὶ συνάδελφοι αὐτοῦ ὑπὸ σοβαρῶν κατείχοντο φόβων περὶ τῶν κινδύνων τῆς ὑγείας του. Τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα κατεῖχε νῦν τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ τοῦ βασιλείου καὶ ἐν ταῖς μελέταις τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ ταῖς ἐν τῇ βουλῇ συζητήσεσιν. Ἐκ τῶν συζητήσεων δὲ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι οἱ μεγάλοι πολιτευταὶ καὶ ἀρχηγοὶ κομμάτων οὔτε σαφεῖς γνώμας καὶ θεωρίας εἶχον περὶ τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων τῆς χώρας οὔτε περὶ τοῦ τρόπου τῆς θεραπείας τῆς οἰκονομικῆς καχεξίας, προσέτι δὲ ὅτι ἐμπειρικῶς κυβερνῶντες ἐστεροῦντο καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης τὰς βάσεις, διακρινόμενοι κυρίως διὰ τὸ ὕφος περὶ τὸ κυβερνᾶν καὶ τὴν ρητορικὴν αὐτῶν δεινότητα, προσόντα πενιχρὰ διὰ τὴν διακυβέρνησιν συγχρόνου κράτους. Ὡς πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Χ. Τρικούπη περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐλαττώσεως τοῦ δημοσίου χρέους καὶ αὐξήσεως τῶν προσόδων, ἐρρήθησαν ἤδη ἱκανὰ ἀνωτέρω. Ἀλλ' ὡς εἴπομεν, ἡ θεωρία τοῦ Χ. Τρικούπη ἐστηρίζετο ἐπὶ προϋποθέσεων ἐπισφαλῶν, δηλονότι τῆς εὑρέσεως νέων πάντοτε δανείων καὶ τῆς ταχείας αὐξήσεως τῶν τοῦ κράτους προσόδων διὰ τῆς καλῆς ὀργανώσεως τῆς διοικήσεως αὐτοῦ. Ἀκριβῶς δὲ ἡ δυσχέρεια περὶ τὴν ἐξεύρεσιν ἐξωτερικοῦ δανείου κατεδείχθη μετ' ὀλίγον ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἐκτάσει. Νῦν τὸ πρῶτον οἱ ἐν Λονδίνῳ δανεισταὶ ἐζήτουν ἐγγυήσεις ἐπιτρεπούσας αὐτοῖς νὰ ἀναμιγνύωνται καὶ εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους καὶ τοῦτο ἦτο ἀποτυχία τοῦ συστήματος τοῦ Τρικούπη. Ὁ Θ. Δηληγιάννης ἔψαλλε πάντοτε τὸν αὐτὸν ψαλμὸν περὶ αὐστηρῶν οἰκονομιῶν, περικοπῆς πολλῶν δαπανῶν καὶ νέων συμφωνιῶν πρὸς τοὺς δικαιούχους διὰ τὴν ἐλάφρυνσιν τῆς ὑπηρεσίας τῶν δανείων. Ὁ Δ. Ράλλης ἐφρόνει ὅτι ἡ χώρα ἡμῶν δὲν στερεῖται κεφαλαίων χρυσοῦ, ἀλλ' ὅτι ὁ χρυσὸς οὗτος μένει κεκρυμμένος ἕνεκα τῆς πρὸς τὸ κράτος δυσπιστίας ἢ ἐλλείψει πιστωτικῶν ἱδρυμάτων, ὁ δὲ τέως δηληγιαννικὸς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Κ. Καραπᾶνος ἐπανελάμβανε τὰς γνωστὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ παρ' αὐτοῦ γενομένας δηλώσεις, ὅτι ὡς πανάκειαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν τοῦ κράτους καχεξίαν ἐθεώρει τὰ παρ' αὐτοῦ λεχθέντα ὡς καὶ τὴν ἵδρυσιν μονοπωλίου τοῦ καπνοῦ. Διὰ τὰς ἐν Παρισίοις γενομένας δηλώσεις του ταύτας κατηγορήθη οὗτος παρὰ τῆς τρικουπικῆς μερίδος (¹).

Ἐν μέσῳ τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων ὁ Τρικούπης προέβη εἰς διαπραγματεύσεις (κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1893) περὶ συνάψεως νέου δανείου, ἀλλ' οἱ κεφαλαιοῦχοι ἔθεσαν πλέον ἀπροκαλύπτως ὡς ὅρον τὴν ὑποβολὴν τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς ἔλεγχον. Ἡ ἀπαίτησις ἦτο κατ' οὐσίαν ἔμμεσος ὡς ἀφορῶσα καὶ εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους· ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἵνα ἀπομακρύνῃ πᾶσαν τοιαύτην ὑπόνοιαν προέτεινε τὴν ἵδρυσιν συμβουλίου ἐπιβλέποντος τὴν χρῆσιν τοῦ νέου δανείου συναινέσας ἵνα εἰς τὸ συμβούλιον

(¹) Ὁ Κ. Καραπᾶνος, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἀπεχώρησε τῆς κυβερνήσεως Δηληγιάννη πρὸ τῆς τούτου πτώσεως, ἔπραξε δὲ οὕτω προβλέπων τὸ οἰκονομικὸν ἀδιέξοδον ἐὰν μὴ ἐγίνοντο δεκτὰ τὰ ὑπὸ τούτου προτεινόμενα μέτρα (ἐν οἷς τὴν πρώτην θέσιν εἶχε το μονοπώλιον) τονίζων τὴν οὐχὶ εὐάρεστον κατάστασιν τῶν οἰκονομικῶν, ἣν ἐντύπωσιν καὶ διέδωκεν εἰς τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ χρηματιστικοὺς κύκλους, χαλαρώσας τὴν πρὸς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους πίστιν τῶν εὐρωπαϊκῶν κεφαλαίων καὶ καταστήσας οὕτω δυσχερεστάτην τὴν συνομολόγησιν δανείου. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐσχολιάσθησαν καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Δηληγιάννη γενόμεναι ἐκ διαλειμμάτων περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως δηλώσεις.

τοῦτο ἔχωσιν ἀντιπροσώπους καὶ οἱ δανεισταί· πρὸς διευκόλυνσιν δὲ τῶν διαπραγματεύσεων ἐστάλη εἰς Εὐρώπην ὁ ἐκ τῶν ὑπουργῶν Γ. Θεοτόκης. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ ἀπέτυχε, διότι οἱ δανεισταὶ ἀπήτουν ἵνα ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως συμφωνία ὑποβληθῇ εἰς τὴν ψήφισιν τῆς ἑλληνικῆς βουλῆς, τάσσοντες πρὸς τοῦτο καὶ προθεσμίαν χρόνου συντομωτάτην μὴ ἐξαρκοῦσαν εἰς νέαν σύγκλησιν αὐτῆς (ἧς ἤδη εἶχον λήξει αἱ ἐργασίαι). Ὁ Τρικούπης πρὸ τῆς τοιαύτης πορείας τῶν πραγμάτων, διαβλέπων δὲ καὶ τὸ ἀναπόδραστον τῆς ἐπερχομένης καταστροφῆς ἀπεχώρησε τοῦ ὑπουργείου, καταλιπὼν εἰς τὴν βασιλείαν ἐλευθερίαν ἐνεργείας. Ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσε τότε ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὸν ἀρχηγὸν οὐχὶ τῆς μείζονος ἀντιπολιτεύσεως Θ. Δηληγιάννην, ἀλλὰ τοὺς συνεργαζομένους εἰς μικρὰν ὁμάδα Σ. Σωτηρόπουλον καὶ Δ. Ράλλην, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πρώτου. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ βασιλέως ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τοῦ Χ. Τρικούπη διὰ δημοσιογραφικῆς ὁδοῦ. Ὁ Χ. Τρικούπης ἐφρόνει ὅτι δύο κόμματα μόνον ἐναλλὰξ ἔδει νὰ κυβερνῶσι τὸ κράτος, τὸ τῆς πλειονοψηφίας καὶ τὸ τῆς πραγματικῆς, τῆς μείζονος ἢ ἀξιωματικῆς, ἀντιπολιτεύσεως. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Τρικούπη δὲν ἐστηρίζετο οὔτε ἐπὶ συνταγματικῶν θεσμῶν οὔτε ἐπὶ κοινοβουλευτικῶν ἐθίμων, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἀποβλέπων πάντοτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὡς χώραν παραδειγματικὴν τοῦ γνησίου κοινοβουλευτικοῦ βίου, ἐζήτει καὶ ἐν Ἑλλάδι τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἀγγλικοῦ συστήματος καθ' ὃ ἀναφανδὸν κυβερνῶσι τὴν χώραν τὰ δύο κόμματα τῶν Οὐΐγων ἢ φιλελευθέρων καὶ τῶν Τόρεων ἢ συντηρητικῶν(1). Ἀληθὲς ὅτι εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους αἱ πολιτικαὶ μερίδες ἐν Ἀγγλίᾳ περιωρίσθησαν εἰς τὰ δύο ταῦτα κόμματα, ἀλλ' οὔτε ἐπὶ θεσμῶν οὔτε ἐπὶ συνθηκῶν διαρκῶν καὶ ἀναλλοιώτων στηρίζεται ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ τοιαύτη κυβερνητικὴ ἐναλλαγή, οἱ δὲ παρακολουθοῦντες τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐξέλιξιν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ βίου γινώσκουσιν ὅτι ἕνεκα τῶν περὶ Ἰρλανδίας νομοθετικῶν ἀποπειρῶν τοῦ Γλάδστωνος ἐπῆλθε σχίσμα ἐν τῇ μερίδι τῶν Οὐΐγων καὶ ἐκ τοῦ σχίσματος τούτου διεμορφώθη τρίτον κόμμα, τῶν λεγομένων ἑνωτικῶν, συγκείμενον ἀπὸ τῶν θιασωτῶν τῆς τοῦ κράτους ἑνώσεως τῶν ἀνηκόντων καὶ εἰς τὰ δύο κόμματα· καὶ οὕτω ἀντὶ Οὐΐγων μόνον καὶ Τόρεων ἐπῆλθε νῦν διαίρεσις κοινοβουλευτική, εἰς τοὺς συντηρητικούς, τοὺς ἑνωτικοὺς καὶ τοὺς γλαδστωνικούς, ὡς ἐκαλοῦντο οἱ εἰς τὴν τοῦ Γλάδστωνος πολιτικὴν ἀπολύτως καὶ δὴ οἱ ἐν τῷ Ἰρλανδικῷ ζητήματι μένοντες πιστοί. Καὶ σήμερον δὲ ἐν Ἀγγλίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γλάδστω-

Σ. Σωτηρόπουλος

(1) Ἡ συνήθης παρ' ἡμῖν ἑρμηνεία τῶν ὀνομάτων στηρίζεται ἐπὶ τῆς κυριολεκτικῆς τούτων ἐννοίας, ἥτις ἄλλως δὲν εἶναι σαφής. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων διαφορὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πρὸς ἄλληλα θέσεως αὐτῶν ἐν ζητήματι ἁπλῶς δυναστικῷ, ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κοινοβουλίου καθαίρεσιν τοῦ Ἰακώβου Β' καὶ τὴν εἰς τὴν βασιλείαν πρόσκλησιν τοῦ Γουλιέλμου Γ' ἡ ἄγαν νομιμόφρων μερὶς τοῦ Κοινοβουλίου ἡ ἀναγνωρίζουσα τὴν νομιμότητα (legitimity) τῆς ἀρχῆς τοῦ νέου βασιλέως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν πίστιν καὶ ὑποταγὴν (loyalty) ἀπετέλει τὸ κόμμα τῶν Τόρεων (τὸ ὄνομα ἑρμηνεύεται ἐκ τοῦ tar ar, ἐλθὲ βασιλεῦ), οἱ τὴν νέαν δὲ τάξιν ἀνεπιφυλάκτως σεβόμενοι ἐκλήθησαν Οὐΐγοι. Κατὰ ταῦτα ἡ μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων ἀντίθεσις δὲν ἦτο οὔτε βαθεῖα οὔτε κοινοβουλευτική, καθ' ἣν ἔννοιαν δίδομεν ἡμεῖς εἰς τὸν ὅρον τοῦτον. Τοῦτο δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἄνδρες πολιτευταὶ ἐπιφανέστατοι ὡς οἱ Πάλμερστων, Γλάδστων καὶ ἄλλοι μετέπιπτον ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κόμματος εἰς τὸ ἕτερον χωρὶς ν' ἀπαρνηθῶσι τὰς προτέρας ἀρχὰς καὶ ν' ἀσπασθῶσι νέας. Μόνον ἐπ' ἐσχάτων ἐδημιουργήθη ἡ μερὶς τῶν φιλελευθέρων (liberal), κληθέντων *συντηρητικῶν* τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν (οὐχὶ κατ' ἐπίσημον καθιέρωσιν καὶ χρῆσιν τοῦ ὅρου), διεμορφώθη δὲ καὶ τὸ ἐργατικὸν κόμμα.

νος εἰς τὴν μέχρι τινὸς ὁριστικὴν λύσιν τοῦ Ἰρλανδικοῦ ζητήματος ἐκλιπόντος τοῦ ἰδιαιτέρου γλαδστωνείου κόμματος, οὗ ἡ ὕπαρξις καὶ ἡ ὑπόστασις συνεδέετο μετὰ τῆς ἰρλανδικῆς πολιτικῆς τοῦ Γλάδστωνος, τρία ὑπάρχουσι κόμματα, διότι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἕνεκα λόγων κοινωνικῆς ἐξελίξεως παρήχθη τὸ τρίτον κόμμα τὸ λεγόμενον ἐργατικόν, ὅπερ σήμερον κυβερνᾷ τὸ κράτος. Ὅ,τι δὲ ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν ἐγίνετο, ὁ περιορισμὸς δηλονότι τῶν κομμάτων εἰς δύο μόνον διαδεχόμενα ἄλληλα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ κόμματα, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γίνεται ἐν Ἑλλάδι ἐν ᾗ ἕκαστος βουλευτὴς ἔχει τὸ στάδιον ἐλεύθερον πρὸς κομματαρχίαν καὶ πάντα τὰ κόμματα, παρὰ πάντα ὑφ' ἑκάστου τούτων ἢ ὑφ' ὅλων ὁμοῦ εἰς χρῆσιν τιθέμενα ξενικὰ ἢ ξενίζοντα κατὰ βάθος πάσης πολιτικῆς εἰδικῆς ἐννοίας κενὰ ὀνόματα, φιλελευθέρων, συντηρητικῶν καὶ ἄλλων, εἶνε προσωπικὰ μετὰ τοῦ προσώπου τοῦ κομματάρχου συνδεόμενα καὶ μετὰ τῆς ἐκλείψεως τούτου ἐκλείποντα; Ποῦ εἶναι νῦν τὸ κόμμα τῶν ἐκλεκτικῶν τοῦ 1871 καὶ ἄλλα ὅμοια προσωνυμίας δηλωτικὰς φέροντα ὀνόματα; Τὰ μόνα ἀληθῆ καὶ γνήσια ἐν Ἑλλάδι εἶνε τὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, Κουμουνδούρου, Τρικούπη, Δηληγιάννη, κ.λ. Ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι κόμματα ἀρχῶν ἐκ τούτων λαμβάνοντα τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, προσωπικὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ταῦτα, Κωλέττη, Μεταξᾶ, Μαυροκορδάτου ἀλλ' ἔχοντα χροιὰν πολιτικὴν τοὐλάχιστον ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ. Καὶ τὸ κόμματα τὰ καλούμενα Μπαρλέων καὶ Μοσχομάγκας καὶ Μουζίκων εἶχον πολλῷ μείζονα πραγματικὴν σημασίαν ἢ τὰ νῦν κατὰ μίμησιν ξενικὴν δημιουργούμενα (ἐθνικὸν δημοκρατικόν, συντηρητικὸν δημοκρατικὸν κ.λ.) ἐφ' ὅσον δὲν δημιουργηθῶσιν ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων πολιτικαὶ μερίδες αὐστηρῶν ἀπ' ἀλλήλας χωριζομένων ἀρχῶν, ἢ κοινωνικῶν (ταξικῶν) ἀντιθέσεων. Ἐφήμερον ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσεν ἡ πρώτη ἐν Ἑλλάδι ἐμφανισθεῖσα μικρὰ ἀπὸ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1893 δημοκρατικὴ ὁμὰς ἀπαρτιζομένη ἐκ τῶν Τ. Φιλήμονος, Γ. Φιλαρέτου, Ρ. Χοϊδᾶ, Α. Πετσάλη καὶ Γ. Μαυρομαρᾶ. Αὕτη ἐζήτησε τὴν μεταβολὴν τοῦ ὅρκου τῶν βουλευτῶν, ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη ἀπερρίφθη, ἀφοῦ οὗτοι ἐδήλωσαν ὅτι δίδουσιν ὅρκον ἀνοχῆς πρὸς τὸ πολίτευμα.

Τὸ συμπέρασμα πάντων τούτων εἶναι ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Τρικούπη περὶ δύο κομμάτων μόνον ἱστορικῶς δὲν ἐλέγχεται ἀκριβής. Ἀλλ' ἔλθωμεν νῦν εἰς τὰ κατὰ τὸ νέον ὑπουργεῖον Σωτηροπούλου-Ράλλη. Τὸ ὑπουργεῖον Σωτηροπούλου ἦτο πράγματι ὑπουργεῖον Δηληγιάννη, διότι παρὰ πᾶσαν τὴν γνωστὴν περὶ τὰ πολιτικὰ ἐμπειρίαν τοῦ Σ. Σωτηροπούλου καὶ τὴν ἐγνωσμένην πολιτικὴν χρηστότητα τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἐξέχον οὐχ ἧττον ἐν τῷ ὑπουργείῳ πολιτικὸν πρόσωπον τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Θ. Δηληγιάννη ἦτο τὸ τοῦ Δ. Ράλλη. Ἡ κυβέρνησις Σωτηροπούλου-Ράλλη ἀναλαβοῦσα τὴν ἐξουσίαν ἐξ ἀνάγκης ἔστρεψεν ὅλην αὐτῆς τὴν προσοχὴν εἰς τὰ οἰκονομικά· ἀλλ' ἡ θέσις αὐτῆς ἦν λίαν δυσχερὴς εἰς τὸ ἔργον τοῦτο καθ' ὃν χρόνον τὸ κράτος ἢ ἔδει νὰ εὕρῃ χρήματα, ἅτινα δὲν κατώρθωσε νὰ εὕρῃ ἡ κυβέρνησις τοῦ Τρικούπη, πρὸς πληρωμὴν τῶν τόκων καὶ τῶν χρεολυσίων ἢ νὰ κηρύξῃ ἐπισήμως ἀνικανότητα περὶ τὴν πληρωμὴν ταύτην ἢ τὴν πτώχευσιν τοῦ κράτους· ἀλλ' οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἕτερον ἔπραξε καὶ ἀπεφάσισε νὰ κεφαλαιοποιήσῃ τὰ μὴ πληρωνόμενα χρέη εἰς νέον δάνειον μετὰ νέων τόκων καὶ χρεολυσίων, ἐλθοῦσα δὲ εἰς συμφωνίαν μετὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ Τραπεζιτικοῦ Οἴκου «Κ.Ι. Χάμπρο καὶ Υἱὸς» περὶ ἐκδόσεως δανείου ἐκ 4.000.000 λιρῶν, ἐπεζήτησε διὰ προσωρινῶν ἀποδείξεων (Scrip) ἀπέναντι τῶν ὁριστικῶν τίτλων τοῦ νέου δανείου ὅπως διευκολύνῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ τοκοχρεολυσίου τῶν παλαιῶν δανείων. Ἀλλὰ τὸ σύμμικτον τοῦτο εἶδος τῆς οἰκονομικῆς πανακείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ζήσῃ πολύ, ὁ δὲ Τρικούπης ἢ τὸ τρικουπικὸν κόμμα, ὅπερ δὲν ἀπώλεσε τὴν ἐξουσίαν ἕνεκα κοινοβουλευτικῆς ἥττης, ἀλλ' ἠνάγκασεν αὐτὸ ἑαυτὸ νὰ

ὑποχωρήση δι' οὓς εἴπομεν λόγους, ἤθελε νὰ ἐπανέλθη πάλιν διὰ τοῦ κοινοβουλίου. Μάτην προσεπάθησεν ἡ κυβέρνησις Σωτηροπούλου-Ράλλη νὰ εὕρη στήριγμα ἐν τῇ βουλῇ ἵνα κυβερνήση κοινοβουλευτικῶς, συμφώνως δὲ πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦτο συνετάχθη καὶ ἀπηγγέλθη κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν βουλευτικῶν ἐργασιῶν καὶ ὁ βασιλικὸς λόγος· ἀλλ' ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς ἡττηθεῖσα ἡ κυβέρνησις ἀπεχώρησε καὶ τότε ἀνεκλήθη εἰς τὴν ἐξουσίαν πάλιν ὁ Τρικούπης, ὅστις νῦν βλέπων μετὰ ψυχραιμίας τὴν πραγματικὴν κατάστασιν καὶ μὴ στέργων τὴν παράτασιν αὐτῆς, ἐκήρυξε τὴν 10 Δεκεμβρίου 1893 ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς, ὅτι ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ κράτους πρὸς ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν χρηματικῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ ἦτο γεγονὸς τετελεσμένον.

Μόνον καλλυντικὸν τῆς οὕτω κηρυττομένης πτωχεύσεως ἢ χρεοκοπίας ἐπίχρισμα ἦτο ἡ δήλωσις αὐτοῦ τούτου τοῦ πρωθυπουργοῦ ὅτι ἡ ἀνεπάρκεια αὕτη δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα ἐλλείψεως προσόδων ἢ ἐλλείψεως χρημάτων, διότι ὁ προϋπολογισμὸς ὡς πρὸς τοῦτο ἦτο πλήρης καὶ ἐν ἰσοζυγίῳ, ἀλλ' ἡ ἔλλειψις χρυσοῦ καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τοῦ νομίσματος τοῦ κράτους πρὸς χρυσόν. Μετὰ τὰς τοιαύτας δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ(¹) μόνη ὁδὸς πρὸς ἔξοδον ἐκ τῆς λίαν ἀνωμάλου θέσεως εἰς ἣν περιῆλθον τὰ πράγματα, ἦτο ἡ τῶν διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς δικαιούχους περὶ νέων συμφωνιῶν. Ὑπῆρχε μέν, ὡς εἶπε καὶ ὁ Τρικούπης αὐτός, ὁ τρόπος τῆς διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ νομίσματος (χαρτονομίσματος) εἰς ἀκέραιον πληρωμῆς τῶν ὀφειλομένων, ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἦτο ὀλεθριώτατον οἰκονομικῶς, διότι τὰ εἰς χεῖρας τῶν δικαιούχων περιερχόμενα πλήθη χαρτονομίσματος ἐξαργυρούμενα ἐν τῇ χρηματιστικῇ ἀγορᾷ ἤθελον ἐλαττώσει δεινῶς τὴν τιμὴν τοῦ χαρτονομίσματος, ἤθελον δὲ ὑψώσει τὴν τιμὴν τοῦ χρυσοῦ εἰς ὕψη δυσθεώρητα ἀπειλοῦντα οἰκονομικὴν καταστροφὴν τοῦ κράτους. Διὰ τοῦτο τὴν τοιαύτην μέθοδον τῆς θεραπείας ἐν παρόδῳ μόνον ἀνέφερεν ὁ Τρικούπης, ὡς μόνην δὲ τελεσφόρον μέθοδον ὑπεδείκνυε τὰς μετὰ τῶν δανειστῶν νέας συμφωνίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀνυπέρβλητοι ἐν ἀρχῇ προέκυψαν δυσχέρειαι ἕνεκα τῶν ἀπαιτήσεων τῶν δικαιούχων καὶ ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῆς ἐλαττώσεως τοῦ τόκου καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς πληρωμῆς· διότι οἱ δικαιοῦχοι ἀπήτουν ἵνα ἡ διδομένη εἰς αὐτοὺς χρηματικὴ ποσότης αὐξάνηται σὺν τῷ χρόνῳ ἀναλόγως τῶν αὐξανομένων προσόδων τοῦ κράτους, ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἠξίουν καθορισμὸν ἰδιαιτέρων κεφαλαίων τοῦ ἑλληνικοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ τὰ πρὸς αὐτοὺς χρέη, ἔτι δὲ καὶ ἐκ μέρους αὐτῶν δι' ἀντιπροσώπων ἐπίβλεψιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ τὴν ἀκριβῆ εἴσπραξιν τῶν χάριν αὐτῶν καθοριζομένων προσόδων. Ἡ κατὰ τοῦ Χ. Τρικούπη ἀγανάκτησις ἦτο σφοδρὰ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἡ δὲ δυσαρέσκεια τῶν κατόχων τῶν ἑλληνικῶν χρεογράφων ἀπερίγραπτος. Τὸ ποσοστὸν τοῦ συμβιβασμοῦ καθωρίζετο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως εἰς 30% ἐπὶ τῶν εἰς χρυσὸν πληρωτέων τοκομεριδίων, ραγδαία δὲ ὡς ἐκ τούτου ἐπῆλθεν ἡ ὑποτίμησις τῶν ἑλληνικῶν ἀξιῶν, ἥτις ὡς ἐκ τῶν μεγάλων ζημιῶν προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, καὶ ἐντονώτερον τῆς Γερμανίας, ὅπου εὑρίσκετο μέγα μέρος τῶν χρεογράφων τῶν ἑλληνικῶν δανείων. Οἱ ὁμολογιοῦχοι ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων ἠπείλουν δεινὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπέμενον εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ποσοστοῦ. Ὡς συνέπεια ἦτο

(¹) Ἐν τῇ ρύμῃ τοῦ λόγου τούτου ὁ Χ. Τρικούπης ἀναφέρων τὰς ἀναγκαίας πρὸς τοὺς δανειστὰς διαπραγματεύσεις εἶπεν ἐν παρόδῳ, ἀλλ' οὐχὶ δίκην ἐπισήμου διακηρύξεως, ὅτι πρέπει νὰ λαλήσωμεν πρὸς αὐτούς: «ἐπτωχεύσαμεν δυστυχῶς κ.λ.». Ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκμεταλλευομένη κομματικῶς τοῦτο παρέστησε τὸν πρωθυπουργὸν κηρύσσοντα ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τὴν χρεοκοπίαν καὶ μυριάκις εἰρωνικῶς καὶ σκωπτικῶς ἐπανελήφθη τοῦτο. Ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς τῆς πρωθυπουργικῆς ρήσεως ἐνεποίησε καὶ εἴς τινας τῶν εἰλικρινῶν θαυμαστῶν τοῦ ἀνδρὸς λυπηρὰν ἐντύπωσιν.

ὅτι ἡ χρεοκοπία, ἥτις ἐκηρύχθη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1893 παρετείνετο καὶ αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ὁμολογιούχων ἐξ ὧν προσεδοκᾶτο συμβιβασμὸς εἰς οὐδὲν κατέληγον. Προσπάθεια τοῦ Χ. Τρικούπη ὅπως χωρίσῃ τοὺς Ἄγγλους ὁμολογιούχους ἀπὸ τῶν Γάλλων καὶ τῶν Γερμανῶν ἀπέτυχεν, ἡ δὲ συνδιάσκεψις τῶν τριῶν κομιτάτων ἐν Παρισίοις κατέληξεν εἰς κοινὴν ἀπόφασιν, ἀνακηρύττουσαν τὴν διανομὴν τῶν πλεονασμάτων καὶ τὴν παροχὴν ἀξιοπίστων ἐγγυήσεων ὡς ἀπαραιτήτους ὅρους οἱουδήποτε συμβιβασμοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Χ. Τρικούπης παρέμεινεν ἀνένδοτος ἐπὶ οἱασδήποτε αὐξήσεως τοῦ ἀρχικῶς διακανονισθέντος ποσοστοῦ καὶ οὐδεμίαν συζήτησιν ἀπεδέχθη ἐπὶ τῆς παροχῆς ἀξιοπίστων ἐγγυήσεων, κατέστησε δὲ οὕτω τὴν συνεννόησιν ἀδύνατον.

Εἰς τὴν κρίσιν ἢ μᾶλλον ἀκαθόριστον ταύτην κατάστασιν προσετέθη ἡ τῶν προϊόντων ὑποτίμησις καὶ ἡ πτῶσις τοῦ χαρτονομίσματος, ἐξ ὧν ἐδημιουργεῖτο οἰκονομικὴ δυσπραγία ἰδίως εἰς τὰς πενεστέρας τάξεις. Ἡ διάψευσις τῶν ἐπὶ τὸν Χ. Τρικούπην ἐλπίδων ἐκράτυνεν ἠθικῶς καὶ ἀριθμητικῶς τὴν ἀντιπολίτευσιν, ἐπῆλθε δὲ μεταξὺ αὐτῆς συνεννόησις ἐκδηλωθεῖσα ἐν τῷ κοινοβουλίῳ διὰ πείσμονος κωλυσιεργίας. Ὁ Χ. Τρικούπης παλαίων ὑπὲρ τηρήσεως τῆς ἀρχῆς, ἐκ προσωπικῆς φιλοτιμίας πλέον ἢ ἐκ πεποιθήσεως ὅτι νικῶν θὰ ἔφερε τὴν ποθητὴν βελτίωσιν, οὐδὲν κατώρθου. Αἱ ἐλπίδες περὶ αἰσίας ἐκβάσεως νέων πρὸς τοὺς ὁμολογιούχους διαπραγματεύσεων ἐμειοῦντο ἰδίως ἀφ' ὅτου ἡ ἀντιπολίτευσις ἐτέθη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἐγγυήσεων ἐπὶ διαλλακτικωτέρου ἐδάφους. Ἀλλ' ἡ οἰκονομικὴ ἀνέχεια ἐπέτεινε τὴν χαλάρωσιν τῆς διοικήσεως καὶ ἔκλυσις ἤρξατο παρατηρουμένη ἐν τῷ στρατεύματι, ἐκδήλωσις τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τῶν γραφείων τῆς ἐφημερίδος «Ἀκρόπολις» ἐπίθεσις, ἧς ὅμως οἱ δρᾶσται μετέπειτα ἠθῳώθησαν.

Ἕνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν δικαιούχων ἐπὶ ἔτη κατέστη ἀδύνατον νὰ ἐπέλθῃ συμφωνία ἕως οὗ τὰ πράγματα αὐτά, ἡ φορὰ δηλονότι τῶν πραγμάτων ἐπέβαλε τὴν τοιαύτην συμφωνίαν διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ μετὰ τριετίαν ἐκραγέντος μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, προῆλθεν ἐκ τῶν συχνότατα ἀναφυομένων ἐκ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πολιτικῶν διενέξεων καὶ προστριβῶν, εἰς ἃς προσετέθησαν νέαι περιπέτειαι μεγάλαι τῶν ὁποίων δὲν ἐπέζησεν ὁ Χ. Τρικούπης ἵνα ἴδῃ αὐτὰς ἐνσκηπτούσας εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Οἱ ἄπαυστοι πολιτικοὶ ἀγῶνες τοῦ Τρικούπη μετὰ τῶν παρεπομένων ἠθικῶν στενοχωριῶν καὶ ἀπογοητεύσεων ὑπέσκαπτον μικρὸν κατὰ μικρὸν τὴν ὑγείαν τοῦ ἀδαμάστου καὶ ἀκαταβλήτου ἐν τοῖς ὑπὲρ τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους ἀγῶσιν ἀνδρός, εἰς ταῦτα δὲ προσετέθησαν καὶ αἱ μετὰ τῆς Αὐλῆς ἐπελθοῦσαι δυσάρεστοι προστριβαί. Ὁ Χ. Τρικούπης ὡς ἀληθὴς φιλόπατρις Ἕλλην πολιτευτὴς μεταξὺ τῶν πολλῶν αὐτοῦ βουλευμάτων ἔταξεν ἑαυτῷ καὶ τὸ τῆς ἠθικῆς ἀνυψώσεως καὶ αἴγλης τῆς βασιλείας θεωρῶν ταύτην παλλάδιον τῶν περὶ ἐθνικοῦ μεγαλείου ἐλπίδων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους· καὶ ἦλθε μέν, ὡς ἐξετέθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν βασιλείαν καθ' ὃν χρόνον ἡ τοῦ Δ. Βούλγαρη κυβέρνησις ἐξεφαύλιζε τὰ πάντα ἐν τῷ κράτει, ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις αὐτὴ προῆλθεν ἀκριβῶς ἐκ τῆς σπουδῆς τοῦ ἀνδρὸς ἵνα ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν εὐθεῖαν τὴν ἕνεκα τῆς πολιτικῆς τοῦ Βούλγαρη πλανηθεῖσαν βασιλείαν καὶ ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀντιθέσεως ἐκείνης ἔσωσεν αὐτὴν καὶ τὸ κράτος. Ἀποκαταστήσας δὲ ἅπαξ τὸ νόμιμον καθεστὼς τῆς πολιτείας ἠμπέδωσεν αὐτὸ ἠθικῶς πάσῃ δυνάμει περιορίσας μὲν τὴν βασιλείαν εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν νομίμων αὐτῆς δικαιωμάτων, ἀλλ' ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων πλεῖστα ἐργασάμενος ἵνα ἀνυψώσῃ τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν πολιτείαν αὐτῆς. Οὐδαμῶς οὐδέποτε οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ὑπονοῶν καὶ αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἐπισκιαζόμενον ὑπὸ τῆς τοῦ θρόνου λάμψεως, τοὐναντίον ᾐσθάνετο ἑαυτὸν ὑψούμενον καὶ λαμπρυνόμενον διὰ τῆς, ἐν νο-

μίμῳ ἀσκήσει τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑλικῷ καὶ ἠθικῷ πλουτισμῷ τοῦ κράτους εἰς πραγμάτωσιν τῶν πανελληνίων πόθων τοῦ γένους, τῶν εὐχῶν καὶ πόθων, καθοδηγουμένης βασιλείας. Ἀλλ' ἡ οἰκονομικὴ δυσπραγία ἡ προσβαλοῦσα τὸ κράτος ἐπήνεγκε καὶ τὰς πρὸς τὸ Στέμμα *προστριβὰς παρὰ τὴν θέλησιν καὶ ἐπιθυμίαν ἀμφοτέρων*. Δὲν ἐξετάζομεν ἂν ἦσαν ἀκριβῆ ἢ οὐχὶ τὰ θρυλούμενα περὶ δυσαρεσκείας δῆθεν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν αὐτοῦ, διότι οὗτος ὄχι μόνον δὲν ἔσπευσε κατὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἐπιθυμίαν νὰ προικοδοτήσῃ διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ τοὺς πρίγκηπας καὶ τὰς πριγκηπίσσας τοῦ βασιλικοῦ Οἴκου, *ἀλλ ἐπεκαλέσθη τὰ ἐν Δανίᾳ περὶ πριγκήπων κρατοῦντα*. Οὐχ ἧττον ὁ Τρικούπης ἦτο ὁ ἐνεργήσας τὴν προικοδότησιν τῆς βασιλόπαιδος Ἀλεξάνδρας(¹). Αὐτὸς δὲ ὁ ἐνεργήσας διὰ τὴν διὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον πλουσίαν, διὰ τοὺς τότε πόρους τοῦ κράτους, ἐπιχορήγησιν τοῦ διαδόχου ὡς καὶ τὴν οἰκοδομὴν ἰδιαιτέρου διὰ τοῦτον ἡγεμονικοῦ μεγάρου τοῦ *προστεθέντος* εἰς τὰ λεγόμενα κτήματα τοῦ Στέμματος. Ἀλλ' *ὡς πρὸς τὴν προικοδότησιν* τῶν λοιπῶν βασιλοπαίδων ὁ Τρικούπης ἐθεώρησεν ἕνεκα λόγων οἰκονομικῶν οὐχὶ ἐπίκαιρον τὴν ἄμεσον ψήφισιν τῶν ἐπιχορηγήσεων ἀναμένων τὸν πρὸς τοῦτο κατάλληλον χρόνον. Αἱ μεταξὺ τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ βασιλέως μικραὶ προστριβαὶ προῆλθον ἐκ τῆς ὅλης, ἕνεκα τῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως.

Ὁ Χ. Τρικούπης ὁμολογήσας παρρησίᾳ καὶ ἀπεριφράστως τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους ὡς γεγονὸς τετελεσμένον περιῆλθε καὶ εἰς μίαν ἀπρόοπτον νέαν δυσχέρειαν· θέλων νὰ καταργήσῃ, ὡς εἶχεν ὑποσχεθῇ πρὸς τὴν Βουλὴν ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ τοῦ 1889, τὰ λεγόμενα διαπύλια τέλη ἤτοι τὰ τῶν δήμων τελωνεῖα (κατ' ἐπέκτασιν ὀνομαζόμενα) τὰ ἐπιπροσθοῦντα εἰς τὴν συγκοινωνίαν τοῦ κράτους κατὰ τὴν μεταφορὰν προϊόντων φυσικῶν ἀπὸ δήμου εἰς δῆμον, ἀπεφάσισε νῦν νὰ ἐκτελέσῃ διὰ νόμου τὴν περὶ ἄρσεως τῶν διαπυλίων τελῶν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ βλέπων ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἔμελλε νὰ δημιουργηθῇ κενόν τι ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐζήτησε νὰ πληρώσῃ τὸ κενὸν τοῦτο δι' ἀναλόγου ἐπιβαρύνσεως τῶν οἰκοδομικῶν φόρων. Ἐναντίον τοῦ τοιούτου κυβερνητικοῦ βουλεύματος ἐξηγέρθη σφοδρότατα σύμπασα ἡ ἀστικὴ τῶν οἰκοδομὰς κεκτημένων πολιτῶν τάξις καὶ οὐ μόνον ἐν τῷ τύπῳ τῷ ἀντιπολιτευομένῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς κοινωνικοῖς κέντροις καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἱεροῖς ναοῖς ἐξεπέμποντο κραυγαὶ διαμαρτυριῶν καὶ ἀναθεματισμῶν ἐναντίον τῶν αὐτουργῶν τοῦ νέου φορολογικοῦ νόμου. Τότε δὲ συνεκροτήθη (8 Ἰανουαρίου 1895) συλλαλητήριον πολυπληθὲς τῶν ἀντιπολιτευομένων διὰ τὸν οἰκοδομικὸν φόρον τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως. Ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐνεφανίσθη ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος παρελαύνων ἔφιππος μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ, ἄγνωστον ἂν τυχαίως ἢ *σκοπίμως*, ἐγγὺς τοῦ *συλλαλητηρίου*. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ διαδόχου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς συλλαλοῦντας νὰ προβῶσιν εἰς διαδηλώσεις καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀνευφημιῶν νὰ ζητήσωσι τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἐναντίον τῆς νέας φρολογικῆς καταπιέσεως. Ὁ διάδοχος συνεβούλευσεν αὐτοῖς τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ νὰ πέμψωσι πρεσβείαν πρὸς τὸν βασιλέα αἰτουμένην τὴν τούτου ἐπέμβασιν. Προσέτι συνέστησεν εἰς τὸν παριστάμενον διευθυντὴν τῆς ἀστυνομίας ὅπως παραιτηθῇ τῆς διαλύ-

(¹) Ἡ λίαν ἀγαπητὴ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ βασιλόπαις Ἀλεξάνδρα συνελθοῦσα τῷ 1889 εἰς γάμον πρὸς τὸν Ρῶσον μέγαν δοῦκα Παῦλον, ἀδελφὸν τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Γ' καὶ πρωτεξάδελφον τῆς βασιλίσσης Ὄλγας, ἀπέθανε τῷ 1891 ἐν τῷ πλησίον τῆς Μόσχας κτήματι τοῦ μεγάλου δουκὸς Ἰλίνσκογε.

Βραδύτερον ἐπὶ ὑπουργείου Θ. Δηληγιάννη ἐμνηστεύθη καὶ ἡ δευτέρα θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Γεωργίου, βασιλόπαις Μαρία, μετὰ τοῦ Ρώσου μεγάλου δουκὸς Γεωργίου, ἐξαδέλφου ἐπίσης τῆς βασιλίσσης Ὄλγας, προικοδοτηθεῖσα ἐν ἴσῃ πρὸς τὴν Ἀλεξάνδραν μοίρᾳ.

σεως τοῦ συλλαλητηρίου, σύστασιν ἣν δὲν ἐδέχθη ὁ τελευταῖος ἐπικαλεσθεὶς τὴν ἀναρμοδιότητα τοῦ διαδόχου, δεδομένου ὅτι οὗτος (ὁ διευθυντής) μόνον παρὰ τῆς προϊσταμένης του ἀρχῆς, τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐλάμβανε διαταγάς. Ἂν καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ διαδόχου ὑπό τινων αὐλικῶν κύκλων ἐχαρακτηρίσθη ὡς ὅλως τυχαία, ἀληθέστερον ἐθεωρήθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὡς σκοπίμως γενομένη, ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν τῷ Τρικούπῃ νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του πρὸς τὸν βασιλέα διὰ τὴν ἐκ μέρους τοῦ Στέμματος ἐπέμβασιν. Ὁ Χ. Τρικούπης ἔθεσεν ἁπλούστατα πρὸ τοῦ βασιλέως τὸ δίλημμα: ἢ ὁ διάδοχος παρέστη πρὸ τῶν συλλαλούντων ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου καὶ τότε πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπέμβασις τοῦ ἀνευθύνου πολιτειακοῦ παράγοντος εἰς τὰ τῇ δικαιοδοσίᾳ τῆς ὑπευθύνου κυβερνήσεως ὑπαγόμενα ζητήματα, ἢ παρέστη ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἐν τῇ πρωτευούσῃ στρατοῦ (κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐν τῷ στρατῷ θέσιν) καὶ ἔπραξε τοῦτο ἄνευ ἀδείας τοῦ ὑπευθύνου ὑπουργοῦ καὶ τότε παρέβη τὸν νόμον τῆς πειθαρχίας· ἐν ἑκατέρᾳ δὲ τῶν περιπτώσεων τούτων τὸ διαπραχθὲν ἄτοπον, θεωρούμενον ὡς ἔλλειψις ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τοῦ Στέμματος πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ὑπεχρέου ταύτην εἰς ἀποχώρησιν ἐκ τῆς ἀρχῆς. Ὡς ἐγνώσθη, ἐκφράσεις ὁπωσοῦν τραχεῖαι καὶ μετὰ πείσματος ἀντηλλάγησαν ἀμφοτέρωθεν, ἐν τέλει δ' ὁ Χ. Τρικούπης ἐδήλωσε τῷ βασιλεῖ ὅτι ἡ πολιτεία τοῦ Στέμματος ἐν τοῖς γενομένοις ἦτο ἀντισυνταγματικὴ καὶ ὅτι ἅπαξ ἀπαλλάξας τὸ Στέμμα ἀπὸ τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ πραξικοπήματος τοῦ 1892 δὲν ἐσκόπει νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν τῷ νέῳ πραξικοπήματι. Λέγεται πρὸς τούτοις ὅτι εἰς τὴν δήλωσιν τοῦ Τρικούπη περὶ παραιτήσεως, ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν ἁπλῶς καὶ ξηρῶς «Κάμετε ὅ,τι ἐγκρίνετε», ἀφοῦ πρῶτον ἐδήλωσεν ὅτι ὁ διάδοχος ἔμελλε νὰ παρίσταται πάντοτε καὶ πανταχοῦ ὡς ἀνορθωτὴς τῆς τάξεως ὅπου ἤθελε φανῇ αὕτη κινδυνεύουσα. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι μετὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην (τῇ 8 Ἰανουαρίου) ἐπῆλθε χάσμα δυσαναπλήρωτον μεταξὺ τοῦ Στέμματος καὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Χ. Τρικούπη. Ἀλλ' οὗτος διαθέτων ἤδη ἰσχυρὰν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ δὲν ἤθελε νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀποχώρησις αὐτοῦ ὡς προερχομένη ἀπὸ ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτὸν ἐκ μέρους τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπίας καὶ νὰ ὑποστῇ οὕτω ἧτταν κοινοβουλευτικήν· πρὸς τοῦτο συνεκάλεσε τὴν βουλήν, ἥτις εὑρεθεῖσα ἐν ἀπαρτίᾳ (ἣν ἀπαρτίαν ἠγωνίζετο νὰ ματαιώσῃ ἡ ὑπὸ τὸν Δηληγιάννην ἀντιπολίτευσις) ἐξεδήλου ἀμέσως τὴν πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνην της. Μετὰ τοσαύτης λεπτότητος καὶ νομιμοφροσύνης πολιτικῆς διεχειρίσθη τὸ ζήτημα ἵνα ἀποφύγῃ πᾶσαν δημαγωγικὴν ἐκδήλωσιν ἐν τῇ βουλῇ καὶ σφαλερὰν ἑρμηνείαν παρὰ τῷ λαῷ. Ζητήσας δὲ καὶ ἐπιτυχὼν τὴν λύσιν τῆς συνεδρίας προέβη εἰς ἐπίσημον παραίτησιν, ἣν ὁ Βασιλεὺς ἀπεδέχθη τὴν 10 Ἰανουαρίου.

Ἐκραγείσης τῆς πολιτικῆς κρίσεως καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν ἐξαφθέντα φανατισμὸν τῶν κομμάτων ἀπέβαινε δυσχερὴς ἡ θέσις τοῦ Στέμματος, ὅπερ ὤφειλε νὰ ρυθμίσῃ τὰ πράγματα συμφώνως πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς χώρας. Προηγουμένη τοῦ Στέμματος ρῆξις πρὸς τὸν Θ. Δηληγιάννην καθίστα τὴν θέσιν τοῦ πρώτου λίαν δυσχερῆ, τὴν δὲ ρύθμισιν τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων δημιουργηθείσης νέας καταστάσεως εἰς ἄκρον λεπτήν.

Δύο ἀσήμαντα ὑπὸ τοὺς Δ. Ράλλην καὶ Κ. Καραπάνον κόμματα δὲν ἀντεπροσώπευον οὐδ' ἀριθμὸν οὐδὲ κῦρος παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ.

Μετὰ πολλὰς ταλαντεύσεις ὁ βασιλεὺς κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν κυβέρνησιν εἰς ἄνδρα ἀπολύτου κύρους καὶ ἀπολαύοντος γενικοῦ σεβασμοῦ, ἐκάλεσε δὲ τὸν ναύαρχον Μ. Κανάρην, ὅστις ἐδέχθη μὲν κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ προέβαλεν ὅρους οὓς δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ ὁ βασιλεύς, φοβούμενος τὰς παρ' αὐτοῦ προτεινομένας ἀκρότητας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ὁδηγήσωσι τὴν χώραν εἰς ἐμφύλιον πόλεμον, εὑρεθεὶς δὲ πρὸ ἀδιεξόδου κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόφασιν σχηματισμοῦ ὑπηρεσιακῆς κυβερνήσεως ἀναθέσας τὴν

προεδρίαν αὐτῆς εἰς τὸν τέως ἐν Παρισίοις πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος Νικ. Π. Δηληγιάννην, ἥτις ἀμέσως προέβη εἰς τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ ὥρισεν ἐκλογὰς διὰ τὴν 16 Ἀπριλίου, διεξαχθείσας ὑπὸ ἀπολύτως δυσμενεῖς διὰ τὸ τρικουπικὸν κόμμα ὅρους. Αὐτὸς ὁ Τρικούπης ἠναγκάσθη νὰ κατέλθη διὰ πρώτην φορὰν καὶ ἐπὶ μειώσει τοῦ γοήτρου του εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ ἐπαρχίαν, ὅπως ὑποστηρίξη τὴν ὑποψηφιότητά του.

Ἡ ἐκλογικὴ θύελλα ἐκσπάσασα τῇ 16 Ἀπριλίου ἐσάρωσεν ὁλόκληρον τὸ τρικουπικὸν κόμμα οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐξαιρουμένου, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν, ἐκτὸς ἄλλων, διεπίστωσε πόσον φιλελεύθερον πολίτευμα ἄνευ ἀρχῶν εἶνε ἐπικίνδυνον ὅπλον εἰς χεῖρας λαοῦ ἀκαθοδηγήτου εἰς τὸν πολιτικὸν βίον. Ὁ Χ. Τρικούπης, ὑψηλόφρων καὶ ταχὺς εἰς ἀποφάσεις, ἀντελήφθη τὴν οἰκτρὰν πλάνην του βασισθεὶς ἐπὶ λαοῦ ἀώρου διὰ πολιτικὰς ἐλευθερίας, ἐδήλωσε δὲ πάραυτα ὅτι ἀποχωρεῖ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, συστήσας πρὸς πάντας τοὺς φίλους αὐτοῦ ὅπως πολιτευθῶσι καθ' ἣν ἕκαστος εἶχεν ἰδίαν πεποίθησιν.

Χαρακτηριστικαὶ καὶ συγκινητικαὶ ὑπῆρξαν αἱ πρὸς τοὺς φίλους του τελευταῖαι δηλώσεις αὐτοῦ, ἀπερχομένου ἐξ Ἑλλάδος.

«Ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ἀγωνιζόμεθα ἀνενδότως ὅπως διορθώσωμεν τὰ κακῶς κείμενα, προσπαθοῦντες ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐπιτύχωμεν, διὰ καταλλήλων ὀργανικῶν νόμων συναδόντων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς χώρας πολίτευμα, τὴν διάκρισιν τῶν ἐξουσιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐπανορθώσωμεν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ποσάκις δὲν διεκυβεύσαμεν τὴν δημοτικότητα ἡμῶν, ποσάκις δὲν ἀντεμετωπίσαμεν μανιώδεις ἀντιδράσεις ὅπως ἐπιτύχωμεν τοῦ ποθουμένου· καὶ ὅμως τίς ποτε ἀνεγνώρισε τοὺς κόπους καὶ τοὺς ἀγῶνας ἡμῶν; Ἐκοπιάσαμεν εἰς μάτην. Δὶς ἀπεπειράθημεν τὴν ἀνόρθωσιν καὶ δὶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐκρήμνισεν ἡμᾶς τῆς ἀρχῆς καὶ ἔφερεν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοὺς δημοκόπους, τοὺς κραυγάσαντας κατὰ τῶν φόρων καὶ τῶν προσόντων καὶ δὶς οἱ ἀντίπαλοι οὗτοι ἡμῶν ἀνέτρεψαν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπὶ ἔτη κοπιωδῶς ἀνηγείραμεν. Τὴν τρίτην φορὰν ἀνελάβομεν τὸ ἔργον τῆς ἀνορθώσεως ὑπὸ ὅρους δυστυχῶς καταστάντας πολὺ δυσχερεστέρους ἢ πρίν. Καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἠλπίζομεν ὅτι τοὐλάχιστον τὸ Στέμμα ἤθελε θέσει τοὐντεῦθεν φραγμὸν εἰς τὰς ὁρμὰς τῶν τὰ πάντα βουλομένων νὰ ἀνατρέπωσιν ἀντιπάλων ἡμῶν, ἐμποδίζον ἐν τῷ μέλλοντι τὴν κατάργησιν ὀργανικῶν νόμων τοσοῦτον χρησίμων διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν ταύτη ἐψεύσθημεν. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἆρά γε τὸ πολιτεύεσθαι δὲν καταντᾷ ματαιοπονία; Τίς ἔχει ὄρεξιν νὰ ἐπαναρχίση τὸ αὐτὸ παιγνίδιον καὶ διὰ τετάρτην φοράν; Ἐκτὸς τῶν ὁδῶν, τῶν σιδηροδρόμων, τῶν γεφυρῶν, τῶν λιμένων καί τινων δευτερευούσης σημασίας νομοθετημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθησαν οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν νὰ ἐξαφανίσουν, τί ἄλλο ὑπολείπεται ἐκ τῶν εἰκοσαετῶν μόχθων ἡμῶν; Πάντα κατεστράφησαν ὑπ' αὐτῶν, οὐχὶ ἅπαξ οὐδὲ δίς, ἀλλὰ τρὶς κατ' ἐπανάληψιν. Εἰκοσαετεῖς κόποι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ματαιούμενοι εἶνε παρὰ πολύ».

Συνεχίζων ἀφηγήθη ὅτι πρὸ τοῦ 1886 ὁ Γεώργιος ὁ Α' ἐδεικνύετο δυσηρεστημένος διὰ τὴν παρουσίαν κατωτέρων ἀξιωματικῶν εἰς τὴν βουλὴν βεβαιῶν τὸν Χ. Τρικούπην ὅτι ὁ στρατὸς πολιτευόμενος φθείρεται. Συνεφώνει εἰς τοῦτο καὶ ὁ Τρικούπης καὶ συνίστα ὑπομονὴν ἕως οὗ ἐπιστῇ ἡ κατάλληλος ψυχολογικὴ στιγμή, ἥτις δὲν ἐβράδυνε· καὶ οὕτω ἐψηφίσθη ὁ νόμος περὶ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τῆς βουλῆς τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν. Παραδίδων πρὸς τὸν βασιλέα πρὸς ὑπογραφὴν τὸν νόμον ὁ Χ. Τρικούπης, προσέθετε. «Μεγαλειότατε, σᾶς παραδίδω αὐτὸν τὸν νόμον, φυλάξατέ τον ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ· ἄλλοι θὰ ἐπιζητήσουν ἴσως νὰ τὸν καταργήσουν, ἀλλὰ μὴ ἐπιτρέψετε τοῦτο». Καὶ ὁ βασιλεὺς ἀπήντα: «Σᾶς εὐγνωμονῶ. Εἰς οὐδένα θὰ ἐπιτρέψω νὰ τὸν ἐγγιση. Μήπως ἐγὼ δὲν τὸν ἐζήτησα;» Πλὴν

μετ' οὐ πολὺ ὁ νόμος κατηργήθη ὑπὸ τοῦ Θ. Δηληγιάννη καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπεκύρωσε τὴν κατάργησιν. Ἀλλὰ μήπως τὰ αὐτὰ καὶ χείρονα δὲν ἐγένοντο μὲ τοὺς νόμους περὶ τῶν προσόντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, τῆς εὐρείας ἐκλογικῆς περιφερείας καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀστυνομίας; Ἐνῷ ὁ Γεώργιος Α' ἀνεγνώριζε τὴν σκοπιμότητα τῶν νομοθετημάτων, κατόπιν ἀσθενῆ ἢ οὐδεμίαν ἀντέτασσεν ἄρνησιν εἰς τὸν Θ. Δηληγιάννην, ὅστις, ἐν τῇ ἀρνητικῇ καὶ φθοροποιῷ αὐτοῦ ἀντιθέσει, κατήργει καὶ ἀνέτρεπεν ὅ,τι ὁ θετικὸς αὐτοῦ ἀντίπαλος ᾠκοδόμει.

Ἡ πολιτεία τοῦ ἀνδρός, μεγαλουργὸς ἐν πολλοῖς, εἶχε καὶ στίγματα δεινῶν κατευθύνσεων, τὰς ὁποίας οὗτος ἠναγκάζετο λόγῳ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων νὰ ἀνέχηται, φθάσας μέχρι τοῦ σημείου νὰ συνθηκολογῇ, πράττων οὕτω πέντε ὠφελίμους καὶ ἰσαρίθμους ἐπιζημίους πράξεις, πρὸς προσωρινὴν ἐξοικονόμησιν δυσβαστάκτου καταστάσεως καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι καλλιτέρων ἡμερῶν.

Ὑπὸ τοιαύτας τραγικὰς περιστάσεις ἀποκαμὼν ἐπεζήτησε τὴν αὐτοεξορίαν καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ μακρὰν τῆς πατρίδος ὁ μέγιστος τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, δημιουργήσας κενὸν τὸ ὁποῖον ἡ χώρα μετ' οὐ πολὺ ἐπλήρωσεν ἁδρότατα παρασυρθεῖσα εἰς καταστρεπτικὸν πόλεμον.

Ἐνταῦθα μεταφέρομεν ἐκ τῆς τεργεσταίας «Νέας Ἡμέρας» (τοῦ διακεκριμένου δημοσιολόγου Ἀλ. Βυζαντίου) τὴν ἐν αὐτῇ δημοσιευθεῖσαν περὶ Χαρ. Τρικούπη νεκρολογίαν. Ἐν αὐτῇ ἀναφέρονται δι' ἀνακεφαλαιώσεως τὰ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀνδρός.

«Ἐνῷ ἐν τῷ παναθηναϊκῷ Σταδίῳ αἱ μυριάδες ἀνευφήμουν τοὺς ὀλυμπιονίκας, μακράν, ἐπὶ ξένης γῆς, ἐν δωματίῳ ξενοδοχείου, μὴ ἔχων παρ' ἑαυτῷ ἢ τὴν ἀδελφήν, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πιστὴ κοινωνὸς τῶν μόχθων καὶ τῶν συγκινήσεων τοῦ βίου του, ἐξέπνεεν ἀνήρ, ὅστις ἤκουσεν ἀπειράκις τὰ αὐτὰ πλήθη, ἀνευφημοῦντα τὸ ὄνομά του. Ἡ τραγικὴ αὕτη ἀντίθεσις φυσικὸν εἶναι νὰ ἐπιτείνῃ τὸ ἄλγος, ὅπερ γεννᾷ ἐν πάσῃ καρδίᾳ ἑλληνικῇ ἡ ἀπώλεια ἐξόχου Ἕλληνος. Διότι ἔξοχος Ἕλλην ἦτο ἀναντιρρήτως ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, καὶ τὸν τίτλον τοῦτον, ὃν δὲν ἠμφισβήτησεν οὐδ' ἡ πολιτικὴ ἐμπάθεια, ὅτε ἔζη, οὐδεὶς θ' ἀμφισβητήσῃ αὐτῷ νῦν, ὅτε ἔκλεισε τοὺς κεκμηκότας ἐκ τῆς πάλης ὀφθαλμούς. Καὶ αὐτὴ ἡ «μεγαλομανία», ἥτις προσήφθη αὐτῷ ἐνίοτε, τί ἄλλο ἦτο, ἢ ἔντασις φιλοπατρίας, ἀμέτρως ὑψηλὴ ἀντίληψις τῆς παρελθούσης δόξης καὶ τῆς μελλούσης ἀποστολῆς τῆς Ἑλλάδος; Υἱὸς τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, ἀνεψιὸς ἐκ μητρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος προωρίσθη παιδιόθεν ὡς πρὸς λειτουργίαν ἱεράν. Διδάσκαλον ἐπιφανῆ ἔσχε τὸν πατέρα του καὶ σχολεῖον μέγα, μετὰ θεωρητικὰς ἐν Πανεπιστημίοις σπουδάς, τὸν δημόσιον τῆς Ἀγγλίας βίον. Ἐνῷ συνήθεις ἀκόλουθοι πρεσβειῶν τὴν φιλοδοξίαν των περιώριζον εἰς τοὺς ἐν ταῖς αἰθούσαις χορευτικοὺς θριάμβους, ὁ Χαρίλαος ἀνεγίνωσκεν, ἠκροᾶτο, παρετήρει. Ἐφοίτα εἰς τὰς βιβλιοθήκας συχνότερον, ἢ εἰς τὰ θέατρα καὶ παρηκολούθει ὡς ἀληθὲς ἐντρύφημα πνεύματος, ἐν ταῖς Βουλαῖς τὴν πάλην τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ἰδεῶν καὶ τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἐφόδους ῥητόρων, οἷοι ὁ Γλάδστων καὶ ὁ Κόβδεν καὶ ὁ Βράϊτ, κατὰ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, οὗ ὑπέρμαχοι ἦσαν οἱ Δέρβυ καὶ οἱ Δισραέλη. Τότε κατὰ τὰ ἔτη τῆς φιλομαθοῦς καὶ μελετητικῆς νεότητος, ἐταμίευσε τὸν θησαυρὸν τῶν παντοίων γνώσεων, ὅστις βραδύτερον ἐκίνει εἰς θάμβος τοὺς εἰδικοὺς ἄνδρας, πρὸς οὓς περιήρχετο εἰς ἐπαφήν, ἡ ἐμπιστοσύνη δὲ ἣν ἐνέπνεεν, ἦτο ἔκτοτε τόση, ὥστε τριακοντούτης μόλις, ἀνακληθέντων ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1862 τῶν πρέσβεων, ἐπεφορτίσθη νὰ διεξαγάγῃ ὡς ἐπιτετραμμένος ἐν Λονδίνῳ τὰς διαπραγματεύσεις περὶ προσαρτήσεως τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης δοκιμασίας, ἐφωράθη διπλωμάτης ἄρτιος, κινούμενος ἀβιάστως ἐπὶ ἐδάφους ὀλισθηροῦ καὶ συναισθανόμενος ἰδίως ζωηρότατα, ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν τρόπων, ἡ ἀποφυγὴ πάσης ταπεινώσεως ἐπιβάλλεται κατὰ μείζονα λόγον εἰς τοὺς ἐκπροσωποῦντας κράτη μικρὰ καὶ ἀσθενῆ. Ὡς ῥήτωρ ἠκούσθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει, πραγματευόμενος τὸ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, ἡ ἐκλογὴ δὲ τοῦ σοβαροῦ θέματος ἐξέπληξεν οὐχ ἧττον ἢ τὸ ξενίζον ἔτι τῆς προφορᾶς. Ἡ φύσις δὲν εἶχε προικίσει αὐτόν, ὡς τὸν ἕτερον ἐπιφανῆ τοῦ Μεσολογγίου υἱόν, διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ῥητορικῶν χαρισμάτων, τῆς

ἐναρμονίου φωνῆς, τῆς δελεαστικῆς χάριτος τῆς στάσεως καὶ τῶν σχημάτων. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἀπέδειξεν ἀληθεύοντα τῶν περὶ τῶν δημοσθενείων χαλίκων θρῦλον, καὶ μὴ πλασθεὶς φύσει ῥήτωρ, ἐγένετο κατὰ μικρὸν διὰ τῆς δυνάμεως τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐπιμονῆς ὁ κράτιστος ῥήτωρ τῆς ἑλληνικῆς βουλῆς. Ἡ θέσις του ἐμεγαλύνετο ὁσημέραι, ὅτε δ' ὁ Κουμουνδοῦρος ἐν ἀκμῇ τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως, ἐφιλοτιμήθη νὰ καταρτίσῃ κυβέρνησιν ἀνταξίαν τοῦ μεγέθους τῆς ὑποθέσεως, εἰς τὸν Τρικούπην ἀνέθεσε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ὁ Τρικούπης ἐκρίθη καὶ μετὰ τέσσαρα ἔτη, ὅτε ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος ἐφάνη ὀγκούμενος, ὡς ὁ κατάλληλος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸν διορισμὸν δ' ἐματαίωσε μόνη ἡ ἄρνησις τῆς συναινέσεως τοῦ Σουλτάνου.

Ἀλλ' ἡ σύμπραξις δύο ἀνδρῶν, τοσοῦτον ἀνομοίων τὸν χαρακτῆρα, τοῦ Κουμουνδούρου καὶ τοῦ Τρικούπη, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραταθῇ ἐπὶ πολύ. Ὁ εἷς διαχυτικός, ὅλος θωπεία καὶ μειδίαμα, τύπτων οἰκείως ἐπὶ τοῦ ὤμου τοὺς ταπεινοτέρους, ῥυθμίζων τὰς προτιμήσεις του κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς στιγμῆς, μὴ διακρίνων μεταξὺ τῶν σπυρίων τοῦ κομβολογίου, ἐφ' οὗ ἠρίθμει τοὺς φίλους του, μὴ διώκων τοὺς φεύγοντας καὶ θύων τὸν σιτευτὸν μόσχον ὑπὲρ τῶν ἐπανερχομένων. Ὁ ἄλλος, σκυθρωπός, ὀλιγόλογος, ἀπροσπέλαστος, πιστὸς εἰς τὰς φιλίας καὶ σφοδρὸς εἰς τὰ μίση, ἔχων ἀνδρικὰς τὰς ἀρετὰς καὶ ἀνδρικὰ τὰ ἐλαττώματα. Ὅσοι ἐψυχραίνοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκ τῶν κυβερνητικῶν τοῦ Κουμουνδούρου μεθόδων, φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν ἀντίποδα, ἐκ τῆς ῥοπῆς δὲ ταύτης ἀπέρρευσεν ὁ καταρτισμὸς τοῦ πέμπτου κόμματος, ἐνῷ πολιτευόμενοι γηραιότεροι, ὁ Λομβάρδος, ὁ Κεχαγιᾶς, ὁ κυβερνήτης Πετμεζᾶς, δυνάμενοι νὰ ἔχωσιν ἰδίας ἀξιώσεις ἀρχηγίας, ὑπέκυψαν οἰκειοθελῶς εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ νεωτέρου. Ὡς σήμερον εἰς τὴν βασιλείαν προσάπτεται ἡ ἀποχὴ ἀπὸ πάσης ὁριστικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν δημοσίων καὶ ἡ ἀνεξέλεγκτος παράδοσις τοῦ τόπου εἰς τὰς φατρίας, οὕτω τότε ὁ βασιλεὺς κατηγγέλλετο ὡς ἀναμιγνυόμενος εἰς τὴν πάλην τῶν κομμάτων καὶ παρακωλύων διὰ τῆς συχνῆς ἐνασκήσεως τοῦ προνομίου τῆς διαλύσεως τὴν κανονικὴν τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν λειτουργίαν. Τῆς καταγγελίας ταύτης δριμὺς ἑρμηνεὺς ἐγένετο ὁ Τρικούπης ἐν τῷ πολυκρότῳ ἄρθρῳ, ὅπερ ὡς ἀμοιβὴν ὀλιγοημέρου φυλακίσεως ἐπόρισεν αὐτῷ μετὰ μικρὸν τὴν πρωθυπουργίαν. Ἡ βασιλεία, ἀναγκασθεῖσα νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸ τῶν συνησπισμένων κομμάτων, ἅτινα εἶχον κατορθώσει νὰ ἐξεγείρωσι μετὰ πρωτοφανοῦς ὁρμῆς τὴν κοινὴν γνώμην κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ Βούλγαρη, ἠθέλησε, τοὐλάχιστον, ν' ἀποφύγῃ τὴν προσωπικὴν ταπείνωσιν, ἣν θὰ συνεπήγετο ἡ προσφυγὴ εἰς τοὺς κομματάρχας, οἵτινες, στασιάσαντες σχεδὸν πρὸ ἑνὸς ἔτους, ὅπως ἐπιβάλωσιν ὡς πρωθυπουργὸν ἀντὶ τοῦ Δεληγεώργη τὸν Βούλγαρην, μετὰ ἓν ἔτος ἐστασίαζον σχεδὸν καὶ πάλιν κατὰ τοῦ Βούλγαρη, ἐν συμμαχίᾳ πρὸς τὸν Δεληγεώργην. Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν ἡ ὑποχώρησις ἐπῆλθε πλήρης καὶ ἡ ἐξηγριωμένη κοινὴ γνώμη ἔτυχε τῆς προσηκούσης ἱκανοποιήσεως. Ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ καινοῦ δόγματος τῆς ἄνευ ὅρων ὑποταγῆς τοῦ Στέμματος εἰς τὰ κελεύσματα τῆς ἑκάστοτε πλειονοψηφίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀπορρεούσης ἑκάστοτε κυβερνήσεως, ἀνετέθη εἰς τὸν διατυπώσαντα τὴν θεωρίαν τῆς *δεδηλωμένης*. Ἔκτοτε ὁ Τρικούπης κατέλαβε θέσιν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν κομματαρχῶν, ὅτε δέ, μετὰ τρία ἔτη, κατὰ τὴν μεγάλην ἀνατολικὴν κρίσιν, οἱ κομματάρχαι ἐβιάσθησαν ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης εἰς σύμπραξιν, αὐτὸς ἐκλήθη νὰ διευθύνῃ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἡ ἐπιβεβλημένη σύμπραξις ἀντιθέτων γνωμῶν ἐπήνεγκεν ἀντὶ δυνάμεως παράλυσιν καὶ κατέληξεν εἰς φοβερὸν ναυάγιον τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων. Ἀλλ' ὅτι μόνος καὶ ἀδέσμευτος ὁ Τρικούπης εἶχε τὴν πρὸς οἱανδήποτε ἀπόφασιν ἀπαιτουμένην τόλμην, ἀπέδειξε μετὰ τρία ἔτη ὡς πρωθυπουργός, καλέσας εἰς τὰ ὅπλα ἐναντίον τῶν παραινέσεων τῆς διπλωματίας, δέκα συγχρόνως ἡλικίας πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν βουλευμάτων τῆς Βερολινίας Συνδιασκέψεως. Ἄνευ τοῦ γενναίου ἐκείνου μέτρου, ὅπερ ἐπέβαλεν ἠθικὴν βίαν εἰς τὴν Εὐρώπην, θὰ καθίστατο, ἐνώπιον τῆς ἀναβλητικῆς τῶν Τούρκων τακτικῆς, προβληματικὴ καὶ αὐτὴ τῆς Θεσσαλίας ἡ προσάρτησις, ἐὰν δὲ τὸ αὐτὸ μέτρον ἐλαμβάνετο ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου, θ' ἀπεκτᾶτο ἀκόπως μετὰ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἡ Ἤπειρος.

»Ἡ ὁριστικὴ περίοδος τοῦ σταδίου τοῦ Τρικούπη ἤρξατο ἀπὸ τοῦ 1882, ἀφοῦ ὁ θάνατος ἀπεμάκρυνε τῆς σκηνῆς ἀνταγωνιστήν, οἷος ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ πρὶν ἢ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀντιπράξεως συνασπισθῶσι περὶ τὴν πολιὰν μετριότητα τοῦ κ. Δεληγιάννη. Διετέλει τότε εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον τῆς δημοτικότητος καὶ τῆς μεγαλουργοῦ ζέσεως. Ἐπεισόδιά τινα, ἡ ἔνοπλος ἀπόκρουσις τουρκικῆς ὑπερβάσεως τῶν συνόρων ἐν Καραλῆ-Δερβέν, ἡ ἀποστολὴ τῆς ἑλληνικῆς μοίρας εἰς Ἀλεξάνδρειαν, εἶχον ἐξεγείρει ὑπὲρ αὐτοῦ ἀνὰ μέσον τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἐν τῇ

διασπορᾶ Ἑλληνισμοῦ ἐνθουσιασμόν, οὗ οὐδεὶς ἀπέλαυσε πρότερον Ἕλλην πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ οὗ οὐδεὶς θ' ἀπολαύσῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον. Καρδίαι ἀποξενωθεῖσαι ἀνεθερμαίνοντο καὶ συνεσφίγγοντο χαλαρωθέντες δεσμοί. Οἱ ἁπανταχοῦ Ἕλληνες ἐσεμνύνοντο βλέποντες προϊστάμενον τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων πολιτικόν, περὶ οὗ οἱ μέγιστοι πολιτικοὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ Σώλσβαρυ, ὁ Φραισσινέ, ὁ Καλνόκης, ὁ Κρίσπης, ὡμίλουν ὡς περὶ διαπρεποῦς ὁμοτέχνου. «Τιμῶμεν' τὸν Τρικούπην (ἔλεγεν ὁ Στέφανος Ράλλης ἐν τῷ συμποσίῳ τοῦ Λονδίνου) ὡς οἱ Ἄγγλοι ἄνευ κομματικῆς διακρίσεως τιμῶσι τὸν Γλάδστωνα». Καὶ ὁ πανελλήνιος πολιτικὸς ἀνὴρ ἔπραττεν ὅ,τι δυνατὸν ὅπως κρατύνῃ τὸ πανελλήνιον φρόνημα. Ἀπεκάλει ἑαυτὸν καυχώμενος «ὑπηρέτην, οὐ μόνον τοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ», ὑπεμίμνῃσκε δ' εἰς τὸν διάδοχον ἐνηλικιούμενον ὅτι, πλὴν τῶν «ὑπηκόων νόμῳ» εἶχε καὶ «ὑπηκόους καρδίας». Ὅ,τι ἄριστον παρήγαγεν ἡ Ἑλλὰς ἐν τοῖς γράμμασιν, ἐν ταῖς ἐπιστήμαις, ἐν ταῖς τέχναις ὤμνυεν εἰς τὸ ὄνομά του, ἐπὶ ἔτη δ' ὅλα οἱ δεξιώτατοι κάλαμοι, ἡνωμένοι εἰς ἀδιάσπαστον δέσμην, ὑπερεμάχουν ἐκθύμως τῆς πολιτικῆς του. Φερόμενος ὑπὸ τῆς πανελληνίου ἐμπιστοσύνης, ὁ Τρικούπης συνέλαβε τότε εὐγενὲς ὄνειρον. Ἠθέλησε νὰ ἐπανορθώσῃ, ἐν διαστήματι ὀλίγων ἐτῶν, τὰς ὀλιγωρίας δεκαετηρίδων καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα πρότυπον πεπολιτισμένου βασιλείου καὶ συγχρόνως ἰσχυρὸν κέντρον ἐθνικῆς δράσεως ἐν Ἀνατολῇ. Πρὸς τὴν στρῶσιν ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων ἔβαινε παραλλήλως ἡ μέριμνα περὶ συντάξεως τοῦ στρατοῦ καὶ ἀποκτήσεως στόλου. Ἡ τόση σπουδή, ὑπερτιμῶσα ἔστιν ὅτε τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις τοῦ τόπου, ἑπόμενον ἦτο νὰ φέρῃ ἐξάντλησίν τινα. Ἀλλ' ἄκαρπος δὲν ἀπέβη οὐχ ἧττον ἡ ὑπὲρ τῆς παντοίας παραγωγῆς τοῦ τόπου μέριμνα, οἱ δὲ καυχηθέντες ἐπὶ τῆς ἐπιστρατεύσεως ὅτι «ὑπὸ τὴν κυανόλευκον σημαίαν συνήχθησαν ὅσοι οὐδέποτε ἀπὸ τῶν Πλαταιῶν Ἕλληνες μαχηταί», ἓν καὶ μόνον ἐλησμόνησαν νὰ προσθέσωσιν, ὅτι τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἐπετεύχθη ἁπλῶς διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων, οὓς εἶχε συντάξει ὁ παραγκωνισθεὶς ἀντίπαλος. Καὶ ὅταν ἐπιτευχθῇ, ἐὰν ἐπιτευχθῇ, ὁ κανονισμὸς τῶν οἰκονομικῶν, τίς θὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι πᾶσαι πλὴν μιᾶς αἱ δημόσιοι πρόσοδοι, αἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς βάσις τῶν διαπραγματεύσεων, ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, παλαίοντος κατὰ τῆς λυσσαλέας ἀντιπράξεως τῶν θριαμβευτῶν τῆς σήμερον; Κινεῖ τὸν θαυμασμὸν τῶν ξένων, τῶν συρρευσάντων εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, ἡ ἀνάπτυξις τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας, ἡ εὐρωπαϊκὴ ὄψις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ μείζων ἡμέρωσις, ἡ ἐπιχυθεῖσα ἐπὶ τῆς χώρας, πρὸς τὴν πρόοδον δὲ ταύτην συνεδέθη ἀναποσπάτως τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος. Ὑπῆρξε συμφορὰ ἀνυπολόγιστος ὅτι ἡ ἀνακινήσασα τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα στάσις τῆς Φιλιππουπόλεως εὗρε τὸν Τρικούπην μακρὰν τῆς ἀρχῆς. Ἐὰν πρὸ τοῦ 1878 ἔτρεφε τὰς ἐν Ἀγγλίᾳ κτηθείσας πλάνας καὶ προλήψεις, κατενόησεν ἔκτοτε ὀξύτερον παντὸς ἄλλου τὰς ἀνεπανορθώτους μεταβολάς, ἃς ἐθέσπισεν ἡ Βερολινία Συνθήκη, καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς συναρμολογήσεως τῶν ἐθνικῶν πόθων πρὸς τὸ νέον καθεστώς. Τοὺς θεμελιώδεις ὅρους ἀκριβοδικαίας τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος λύσεως, διεχάραξε θαυμασίως ἐν τῷ πολυκρότῳ λόγῳ τοῦ Λονδίνου καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συμπράξεως τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς πρὸς νέαν δημιουργίαν οὐδέποτε διετυπώθη εὐκρινέστερον, ἢ ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Βελιγραδίου. Δυστυχῶς ὑπῆρξεν ἀνίσχυρος θεατὴς τῆς ἄφρονος πατριωτικῆς μανίας, ὑφ' ἧς κατελήφθη κατὰ τῷ 1885 τὸ ἔθνος. Ἐκλήθη μετὰ ἓν ἔτος σχεδὸν διὰ βοῆς, ἀλλ' ἐκλήθη μόνον, ὅπως ἀποτρέψῃ τὰς δεινοτέρας συνεπείας τῆς παροδικῆς πρὸς αὐτὸν ἀπιστίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐὰν μίαν καὶ μόνην ἡμέραν ἠρίθμει τὸ πολιτικὸν στάδιον τοῦ Τρικούπη, τὴν 9 Μαΐου 1886, θὰ ἤρκει ἡ ἡμέρα ἐκείνη, ὅπως ἀσφαλίσῃ εἰς τὴν μνήμην του τὴν ἄφθιτον εὐγνωμοσύνην τῶν πολιτῶν του. Τὰ στρατεύματα, ἀποσείσαντα ἐν τῇ ἀπογνώσει των πάντα δεσμὸν πειθαρχίας, ἐμάχοντο εἰς τὰ σύνορα ἄνευ ὁδηγιῶν καὶ ἄνευ συνοχῆς, οἱ Τοῦρκοι εἶχον διασπάσει ἤδη ἐν Κούτρᾳ τὸ κέντρον τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως καὶ ἐπάτουν ἑλληνικὸν ἔδαφος, αἱ Δυνάμεις, ἐξαγριωθεῖσαι ἐκ πολιτικῆς, ἥτις ἠπείλει ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας τὴν εἰρήνην χωρὶς νὰ κηρύττῃ τὸν πόλεμον, ἀπέκλειον ὡς ἐχθραὶ τὰ ἑλληνικὰ παράλια. Μιᾶς στιγμῆς δισταγμὸς ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ καταστροφὴν ἀνεπανόρθωτον, παρίστατο δ' ἐξ ἴσου ἀπειλητικὸς καὶ ὁ κίνδυνος τῆς κατ' οἶκον ἀναρχίας καὶ ὁ κίνδυνος ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης ἔδραξε στιβαρᾷ χειρὶ τὰς ἡνίας, ἐκλείσθη εἰς τὸν τηλέγραφον καὶ συνεννοούμενος ἀπ' εὐθείας καὶ πρὸς τὸ ἐν Λαρίσῃ στρατηγεῖον καὶ πρὸς τὴν Πύλην, κατώρθωσε νὰ διακοπῶσιν εὐθὺς αἱ ἐχθροπραξίαι καὶ ν' ἀνακληθῶσιν ἑκατέρωθεν τὰ στρατεύματα. Εἰς τὴν ἀποστράτευσιν προέβη ὡς εἰς μέτρον ἐσωτερικῆς ἀνάγκης, ἀρνούμενος ὑπερηφάνως, ἐναντίον πάσης πιέσεως, ν' ἀναλάβῃ ὑποχρεώσεις πρὸς τὰς ξένας Δυνάμεις καὶ ν' ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτὰς τὸν ἀφοπλισμόν, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἄρσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Ἐφάνη τότε πολιτικὸς ἀνὴρ ἀληθής, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες σῴζουσιν ἐν κρισίμοις στιγμαῖς τὰ ἔθνη. Καὶ ὅμως

ποσάκις μετ' ὀλίγον δὲν ὠνειδίσθη ὑπὸ τῶν ἐνόχων ὡς «Κουτραῖος», ποσάκις δὲν κατηγγέλθη ὡς συνεννοηθεὶς προδοτικῶς πρὸς τοὺς ξένους, ὅπως ἁρπάσῃ τὴν ἀρχήν! Καὶ ἀποροῦμεν ἔπειτα ὅτι συνετρίβη ἡ μεγάλη καρδία καὶ χέομεν δάκρυα κροκοδείλου ἐπὶ τῇ προώρῳ τελευτῇ καὶ παρασκευάζομεν ψευδόθερμα ἐγκώμια παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ τάφου!

»Τὸ σφάλμα, τὸ καίριον σφάλμα τοῦ Τρικούπη, ὑπῆρξεν ὅτι ἐξέλαβε τὸ διάλειμμα τῆς ἐπιστρατεύσεως ὡς ἐπεισόδιον ἄνευ βαθυτέρων συνεπειῶν καὶ ἐπίστευσεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐφαρμόζων μετ' αὐτὸ τὸ οἰκονομικὸν σύστημα, ὅπερ ἐφήρμοζε πρότερον. Ἔκτοτε τὸ ναυάγιον ἦτο βέβαιον καὶ εἶναι πράγματι θαῦμα δεξιότητος καὶ ἀφθονίας πνευματικῶν πόρων ὅτι ἀνεβλήθη ἐπὶ ἓξ ὁλόκληρα ἔτη. Τὸ ἰσχνὸν τῆς Ἑλλάδος σωμάτιον δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως ν' ἀνθέξῃ καὶ εἰς τὰς θυσίας, διὰ τῶν ὁποίων ἤρθη ἡ ἀναγκαστική, καὶ εἰς τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας ἀπῄτει κατ' ἔτος ἐπαναχθεῖσα, ὁ δ' ὀκτάμηνος εἰρηνοπόλεμος εἶχε καταστήσει δυσβαστακτότερα τὰ προηγηθέντα ὑπὲρ παραγωγικῶν ἔργων βάρη. Μάτην ἐπενοοῦντο φόροι ἐπὶ φόρων! Μάτην ἡ πανελλήνιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐμπιστοσύνη ἐχορήγει δάνεια ἐπὶ δανείων! Τὰ τεχνηέντως συγκαλυπτόμενα ἐλλείμματα, ἅτινα ἐγέννα κυρίως ἡ ὀγκουμένη μεταξὺ χρυσοῦ καὶ χαρτονομίσματος ἀπόστασις, ὤρυσσον βάραθρον, εἰς ὃ ἔμελλε θᾶττον ἢ βράδιον νὰ καταποθῇ ἡ τιμὴ τοῦ τόπου. Ἓν ἦτο πλέον τὸ κύριον μέλημα, ὁ πορισμὸς τοῦ τοκομεριδίου, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα ὑπετάσσοντο εἰς τὴν σιδηρᾶν ταύτην ἀνάγκην. Κατενοεῖτο καλῶς ὅτι πᾶσα διακοπὴ τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας θὰ ἐπέσπευδε τὴν καταστροφὴν καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα προσπάθεια πρὸς συντήρησιν τῆς πλειονοψηφίας ἐκρίνετο ἐπιτετραμμένη. Ἡ συναλλαγή, δι' ἧς ἐκυβέρνα ὁ Κουμουνδοῦρος, ἐγιγαντοῦτο, καὶ ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἄκαμπτος κυβερνήτης, ὁ ἀψηφῶν τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἀποκρούων νικηφόρως πᾶσαν πολεμίαν ἐπίθεσιν, ἐδεικνύετο ἐνδοτικώτερος τοῦ δέοντος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν βουλευτῶν. Κρίνων τις ἐν τῇ γαλήνῃ τοῦ σπουδαστηρίου καὶ κατ' ἀπολύτους ἀρχὰς ἠθικῆς, εὔκολον εἶναι νὰ καταδικάζῃ τὸ ἐφαρμοσθὲν διοικητικὸν σύστημα, ἢ ν' ἀποφαίνηται ὅτι μυριάκις προτιμότερον θὰ ἦτο ν' ἀπέρριπτεν ἐξουσίαν ἀσκουμένην ἐπὶ τοιούτοις ὅροις. Ἀλλ' οἱ ὀλίγοι, εἰς οὓς ἐδόθη νὰ εἰσδύσωσι μέχρι τῶν μυχίων τῆς ψυχῆς τοῦ τεθνεῶτος, ἠξεύρουσιν ὁποία σπαρακτικὴ πάλη συνεκροτήθη πολλάκις ἐν αὐτῇ. Ἔρρεπε πρὸς εὐγενῆ ἰδεώδη καὶ ἐδεσμεύετο ἀνὰ πᾶν βῆμα ὑπὸ τῶν σιδηρῶν ἁλύσεων ταπεινῶν προσωπικῶν καὶ κομματικῶν συμφερόντων. Ἐζύγιζε τὸ καλόν, οὗ ἠδύνατο νὰ καταστῇ πρόξενος, καὶ τὸ κακόν, ὅπερ ἠναγκάζετο ν' ἀνέχηται, ἢ καὶ νὰ διαπράττῃ, καὶ ὁτὲ μὲν ἐταλαντεύετο, ἢ ἠδημόνει, ὁτὲ δ' ἠγανάκτει, ἢ ἠρυθρία. Ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐλπίζων παρ' ἐλπίδα, τηρῶν ἀσάλευτον τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν παιδευτικὴν δύναμιν τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν καὶ φανταζόμενος ὅτι ἡ ὑλικὴ πρόοδος θὰ ἔφερε κατὰ μικρὸν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξάγνισιν, ἵνα δ' ἐπισπεύσῃ τὴν πρόοδον ταύτην, ἠγόραζε τὸν χρόνον τῆς ἐξουσίας ἀναλώμασι τοῦ ποιοῦ. Ἄνευ τῆς ψυχολογικῆς ταύτης ἐξετάσεως τῶν ἐλατηρίων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ ἀκριβοδικαίως ἡ δρᾶσις τοῦ Τρικούπη οὐδ' εἶναι αὐτὸς τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ παράδειγμα φιλοπάτριδος πολιτικοῦ, γεννηθέντος ἐν ἐποχῇ μεταβάσεως ἢ παρακμῆς καὶ σμικρύναντος ἑαυτὸν ἐν τῇ προσπαθείᾳ, ὅπως μεγαλύνῃ τοὺς ἄλλους. Ἀνειλικρινεῖς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ἀνευλαβεῖς πρὸς τὸν ὑψηλόφρονα νεκρόν, ὅστις ἐτίμα τοὺς λέγοντας αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἐδεικνύμεθα σήμερον, πειρώμενοι νὰ συγκαλύψωμεν τὰ διαπραχθέντα σφάλματα, οὐδ' εἶναι τὸ ἐλάχιστον τῶν σφαλμάτων τούτων ἡ σπουδή, μεθ' ἧς ἀνεζήτησε πρὸ τριετίας τὴν ἀρχήν, ὅπως ἀνακηρύξῃ τὴν οἰκονομικὴν καταστροφήν, καὶ ἡ πεισμονή, μεθ' ἧς ἀπέκρουσεν ἐπιεικεῖς ὅρους συμβιβασμοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐξιλασμός, ἀθῴωσας συγχρόνως παρελθὸν ἐνοχώτερον, ὑπερέβη πᾶν μέτρον, τὸ θανάσιμον δὲ πλῆγμα ἔλαβεν ἴσως ἡ καρδία, ὅτε ἡ ἀγνώμων τῶν Μεσολογγιτῶν ψῆφος ἐκήρυξεν αὐτὸν ἀνάξιον καὶ νὰ παρακάθηται ἁπλῶς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους. Ἀνδρικὸς καὶ ἐν τῇ ἥττῃ, ἐξήγαγεν ἀγογγύστως τὰς λογικὰς συνεπείας τοῦ λαϊκοῦ δημοβουλεύματος. Ἀλλὰ ποῖον ἄφωνον μαρτύριον θὰ ἦτο ἡ ἐπὶ ἓν ἔτος περιπλάνησις εἰς τὰ ξένα, ἡ ἀπότομος διακοπὴ τῶν ἕξεων ἑνὸς ὅλου βίου, ὁ χωρισμὸς ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς, ἣν ἐλάτρευε καὶ ἣν ἐπανεῖδεν ἑτοιμοθάνατος! Καὶ τὴν πικρίαν τῆς ἐξορίας, εἰς ἣν κατεδικάσθη, ἐπιβαλὼν αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν ποινὴν αὐστηροτέραν τῆς ἐπιβληθείσης ὑπὸ τοῦ ἔθνους, ἐδιπλασίαζον αἱ ἐξ Ἑλλάδος εἰδήσεις. Καὶ ὅ,τι καλὸν ηὐτύχησε νὰ ἐπιτελέσῃ, κατεστρέφετο οἱονεὶ συστηματικῶς, ὡς διὰ νὰ μὴ ἀπομείνῃ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τῆς διαβάσεώς του ἴχνος. Κατηργοῦντο οἱ νόμοι περὶ προσόντων, κατηργοῦντο τὰ ἐκπαιδευτικὰ τέλη, κατηργεῖτο ἡ στρατιωτικὴ ἀστυνομία, κατηργεῖτο τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς θητείας. Ὁποῖαι ἀλγειναὶ σκέψεις, ὁποῖαι ἀμφιβολίαι περὶ τοῦ μέλλοντος θὰ ἐβασάνιζον τὰς ἀΰπνους νύκτας του, ἐνῷ ἔδακνεν ἤδη τὴν καρδίαν ὁ πόνος!

»Ὁ θάνατος ἔφερε τέλος τὴν αἰωνίαν γαλήνην καὶ ὁ ἀκαταπόνητος ἐργάτης ἀνεπαύθη, μὴ ἐπιτελέσας τὸ ἔργον, εἰς ὃ ἀφιέρωσε τὸν βίον του, τώρα δὲ μόλις ἀναμετρῶμεν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τὸ κενόν, ὅπερ καταλείπει. Ὁμοίαν πολιτικὴν δύναμιν δὲν θὰ πλάσωμεν ἐκ τοῦ διαθεσίμου ὑλικοῦ καὶ Τρικούπην δὲν θὰ ἴδῃ πλέον ἡ καθ' ἡμᾶς γενεά. Ὁ ὅλος πολιτικὸς βίος, ὁ διαμορφωθεὶς ἀπὸ πεντεκαίδεκα ἐτῶν καὶ στρεφόμενος περὶ δύο κομματάρχας, ὧν ὁ εἷς ὤφειλε τὴν ἐπικράτησιν εἰς ἀπαράμιλλα χαρίσματα καὶ ὁ ἄλλος εἰς μακρὰς ὑπηρεσίας καὶ εἰς οἰκογενειακὰς σχέσεις, συνδέεται νῦν πρὸς τὴν ὕπαρξιν γέροντος ὑπερεβδομηκοντούτου, οὗ τὴν δρᾶσιν περιορίζουσιν οἱ μοιραῖοι νόμοι. Τὸ αὐτὸ σύστημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ δι' ἄλλων προσώπων. Θᾶττον ἢ βράδιον ἡ κληρονομικὴ ἀρχή, ἑκοῦσα ἄκουσα, θ' ἀναγκασθῇ ν' ἀναλάβῃ κόπους καὶ εὐθύνας καὶ νὰ κυβερνήσῃ τὴν Ἑλλάδα, ὡς κυβερνῶνται πᾶσαι αἱ βασιλευόμεναι χῶραι τῆς ἠπείρου. Ὁ βασιλεύς, ὅστις ἐθαύμασε ἐπὶ πολὺ τὸν Τρικούπην, θὰ κατεθλίβη, δὲν ἀμφιβάλλομεν, καὶ ἐκ τοῦ θανάτου καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς ἐπῆλθεν ὁ θάνατος, θὰ σκεφθῇ δὲ βαθύτερον ἐπὶ τῶν ἀφορμῶν, ὧν ἕνεκεν ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἀπὸ τριακονταετίας Ἑλλήνων πολιτικῶν ἐσβέσθη μακρὰν τῆς πατρίδος καὶ ὑπὸ τὸ βάρος ἀποτυχίας. Ὀλίγοι ἡγεμόνες ηὐτύχησαν ν' ἀποκτήσωσι τοιοῦτον σύμβουλον καὶ ὁ σύμβουλος οὗτος κατηναλώθη ἐπὶ ματαίῳ. Ὅμοια πειράματα δι' ὑποδεεστέρων ὀργάνων θὰ παρέτεινον ἀνωφελῶς τὴν κακοδαιμονίαν τοῦ τόπου καὶ θὰ καθίστων δυσχερεστέραν τὴν ἀνάρρωσιν. Ἀναποδράστως ἐπιβάλλεται πλέον ἡ ἐφαρμογὴ ἄλλης μεθόδου διὰ συντόνου προσωπικῆς ἐργασίας. Καὶ ἐὰν τυχὸν ἀναφανῇ πολιτικός, συνενῶν πρὸς τὸν εὔρωστον τοῦ Τρικούπη νοῦν ἴσας γνώσεις καὶ ἴσην θέλησιν, τὰ δῶρα ταῦτα, ἅτινα ἡ πρόνοια δαψιλεύει εἰς ὀλιγίστους ἐκλεκτούς, θ' ἀναδειχθῶσιν ἄγονα, ἐφ' ὅσον ἡ πολιτεία οὐδὲν ἔχει τὸ ἑδραῖον καὶ οἱ νόμοι εἶνε κατασκευάσματα ἐφήμερα, σαρωνόμενα μεθ' ἑκάστην δημοτικὴν θύελλαν. Αὐστηρὰ διδάγματα ἐνέχει ὁ ἀνοιγόμενος τάφος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη δύναται ν' ἀποβῇ χρησιμώτερος τῆς ζωῆς, ἐὰν κατανοηθῇ ὑπὸ πάντων διατὶ ἀνὴρ πλασθεὶς πρὸς μεγαλουργίαν δὲν κατώρθωσε νὰ συνδέσῃ τὴν φήμην του πρὸς περίοδον ἐθνικῆς ἀκμῆς καὶ εὐκλείας. Τί δὲν ἤλπισε παρ' αὐτοῦ ἡ ἑλληνικὴ φυλή! Ἦτο δὲ τόσον ἀκατάβλητον τὸ γόητρον, ὅπερ ἤσκει ἐπὶ τῶν ψυχῶν, ὥστε, καὶ μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ περισυνοῦ Ἀπριλίου, πρὸς αὐτὸν συνεδέομεν πάντες ἐνδομύχως τὰς ὑστάτας ἐλπίδας κοσμιωτέρας τοῦ κράτους διαρρυθμίσεως. Ἐφανταζόμεθα Τρικούπην νηφαλιώτερον καὶ ἐμπειρότερον, διδαχθέντα ἐκ τῶν παθημάτων καὶ καταναλίσκοντα τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς ἔτη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἄλλου συστήματος. Ὁ χρόνος ἐφαίνετο μὴ ἔχων λαβὴν ἐπὶ τῆς χαλυβδίνης του κράσεως καὶ μὴ δαμάσας τὴν νεανικὴν ζέσιν καὶ τὴν τεραστίαν ἐργατικότητα. Προσδοκία ματαία! Ἡ ἀδελφὴ ἐπαναφέρει νεκρὸν τὸν ἀδελφὸν καὶ ἡ Ἑλλὰς ἑτοιμάζεται ν' ἀπονείμῃ καὶ εἰς τὸν Τρικούπην ὅ,τι δὲν ἀρνεῖται εἰς πάντας τοὺς τιμίως ὑπηρετοῦντας αὐτήν, κηδείαν δημοτελῆ. Ἡ πένθιμος ἑορτὴ θὰ ἐπέλθῃ εὐθὺς μετὰ τὰς χαρμοσύνους καὶ ἡ αὔρα θὰ φέρῃ εἰς τὸ νεκροφόρον σκάφος, προσεγγίζον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀκτάς, τὴν τελευταίαν ἠχὼ τῶν ἀλαλαγμῶν ὑπὲρ τοῦ νικητοῦ τοῦ μαραθωνίου δρόμου. Μετὰ τὴν σωματικὴν ἀλκήν, θὰ τιμηθῇ καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς διανοίας καὶ ἡ ἀκεραιότης τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ τοῦ ἤθους ἀρετή. Ἐνέχει ἆρά γε καὶ ὑπερτέραν τινὰ ἔννοιαν αἰσιωτέρου μέλλοντος ἡ σύμπτωσις αὕτη; Οὐδεὶς ἐπόθησε τὸ μέλλον τοῦτο διακαέστερον τοῦ Τρικούπη, καὶ ἐάν ποτε ἀνατείλωσιν ἡμέραι κρείττονες, ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς πατρίδος δὲν θὰ λησμονήσῃ τὸν κρατερὸν καὶ ἐπίμονον ἐργάτην τῶν χαλεπῶν ἡμερῶν».

Αἱ νέαι ἐκλογαι ἀπέδωκαν σημαντικὴν πλειονοψηφίαν εἰς τὴν πολιτικὴν μερίδα τοῦ Θ. Δηληγιάννη, τὴν προσοχὴν τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν ὁρκωμοσίαν τοῦ ὑπουργείου αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς ἐπέστησε καὶ πάλιν πρὸ πάντων εἰς τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα, οὗ τὸ μᾶλλον κατεπεῖγον μέρος ἦτο ὁ μετὰ τῶν κατόχων χρεογράφων συμβιβασμός· πλὴν πᾶσαι αἱ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τείνουσαι προσπάθειαι τῆς κυβερνήσεως ἀπέμειναν ἐπὶ μακρὸν ἀτελεσφόρητοι ἕνεκα τῶν ὑπερβολικῶν ἀξιώσεων τῶν Εὐρωπαίων κατόχων ἑλληνικῶν χρεογράφων(1). Καὶ ἡ κυβέρνησις ἐξηκολούθησε κυβερνῶσα διὰ τῶν ἐν ἰσχύϊ φορολογικῶν

(1) Αἱ δημοσιευθεῖσαι ἐξ ἄλλου διπλωματικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ ἐκθέσεις ξένων ἀνταποκριτῶν παρουσιάζουσαι ἀνθηρὰν τὴν κατάστασιν τῆς χώρας καὶ ἀποδίδουσαι τὴν ἄρνησιν πρὸς συμβιβασμὸν εἰς ἄλλης φύσεως ὑστεροβουλίας τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων διέθετον ἐχθρικῶς τοὺς

νόμων οὐδὲν δίδουσα εἰς τοὺς δικαιούχους, ἀποταμιεύουσα δὲ τὰ διὰ τούτους ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καθοριζόμενα κονδύλια. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἑπομένου ἔτους 1896 νέαι ἀνεφύησαν πολιτικαὶ δυσχέρειαι ἕνεκα τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἡ καταργήσασα, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, ἕνεκα τοῦ ἀτυχοῦς κινήματος τοῦ 1889 τὴν διὰ τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας παραχωρηθεῖσαν ἡμιαυτονομίαν τῆς Κρήτης, διὰ τῶν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Χαμὴτ γενομένων ἐνεργειῶν καὶ τῶν ἰδιαιτέρων εὐνοουμένων ὀργάνων αὐτοῦ εἰργάζετο νῦν πάσῃ δυνάμει ἵνα ματαιώσῃ πᾶσαν περαιτέρω ὑπόστασιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος προκαλοῦσα τὴν φανατικὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἐν τῇ νήσῳ μωαμεθανικοῦ στοιχείου. Οἱ ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γιλδὶζ πεμπόμενοι γενικοὶ διοικηταί, ὡς ὁ Μωχαμὲτ Τζελαλεδίν, προέβαινον μέχρι τοιούτων ἐνεργειῶν ἐν τῇ χαμητικῇ αὐτῶν ταύτῃ πολιτικῇ, ὥστε καὶ ἀποπείρας φόνων ἐναντίον ἑαυτῶν ἐχάλκευον ἵνα λαμβάνωσιν ἐντεῦθεν ἀφορμὴν πρὸς καταδυνάστευσιν τοῦ κρητικοῦ λαοῦ. Κατὰ δὲ τὸ εἰρημένον θέρος τοῦ 1896 οἱ Τουρκοκρῆτες τοῦ Ἡρακλείου προεκάλεσαν ταραχὰς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐξ ὧν ἠπειλοῦντο καὶ σφαγαὶ Χριστιανῶν. Αἱ οὕτω προκαλούμεναι ταραχαὶ ἐδημιούργουν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἠθικὴν ἀγανάκτησιν καὶ φρονημάτων ἐξέγερσιν καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀπῄτει ἐπιτακτικῶς μίαν οἱανδήποτε σύμφωνον πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν λύσιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος· ἡ ἀγανάκτησις δὲ αὕτη προσελάμβανε γενικώτερον χαρακτῆρα ἕνεκα τῆς σφοδρᾶς ἐν τῇ Βουλῇ διαμαρτυρίας τοῦ ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως Δ. Ράλλη ἐναντίον τῆς ἀδρανείας τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' ἡ δραστηρία ἐπέμβασις Δυνάμεών τινων, πιθανὸν δὲ καὶ αἱ τοῦ εἰς Εὐρώπην ἀποδημοῦντος βασιλέως παρά τισι κυβερνήσεσιν ἐνέργειαι, προέλαβον πᾶσαν περαιτέρω ἐπικίνδυνον ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως καὶ ἐπήνεγκον τὴν προσωρινὴν εἰρήνευσιν τῆς νήσου, ἧς τὰς συνεπείας ἀπῄτησε νῦν ἡ τὰς ταραχὰς προκαλέσασα χαμητικὴ κυβέρνησις. Νῦν οὐ μόνον ἀποκατεστάθη τὸ καθεστὼς τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας, ἀλλὰ καὶ νέαι ἐγένοντο παραχωρήσεις, ὧν ἡ σπουδαιοτάτη ἡ τοῦ ἡμίσεος τῶν τελωνιακῶν εἰσοδημάτων ὑπὲρ τῆς νήσου ἀποταμίευσις. Ἡ Βουλγαρία, ἐπωφελουμένη τὰς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας προστριβὰς ταύτας, σπεύσασα ἀπέσπασε παρὰ τῆς Πύλης τὴν παραχώρησιν καὶ ἑτέρων τεσσάρων βερατίων (ἤτοι ἀδειῶν ἐγκαταστάσεως Βουλγάρων ἐπισκόπων ἐν αἷς ἕδραις ὑπῆρχον καὶ Ἕλληνες), ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐνέτεινε τὴν προσπάθειάν της καὶ δι' ἄλλων παντοίων μέσων πρὸς παρασκευὴν καταλλήλου ἐδάφους πρὸς ἀπόλυτον ἐπικράτησιν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ἐν Μακεδονίᾳ, τῆς πρωτοβουλίας καὶ ἐκλογῆς τρόπου δράσεως ἐπαφιεμένων εἰς τὸ γνωστὸν «Μακεδονικὸν Κομιτᾶτον».

Ἐν μέσῳ μιᾶς γενικῆς ἀνησύχου προαισθήσεως καὶ ἐν ἀναμονῇ περιπλοκῶν, ἐτελοῦντο ἐν Ἀθήναις οἱ πρῶτοι διεθνεῖς Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἐν τῷ μεγαλειώδει Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ, τῇ τε συμμετοχῇ μεγάλου μέρους τοῦ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῇ συρροῇ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἀπείρου κόσμου, παρ' ὅλην τὴν διακοπὴν τῆς φαιδρότητος τῶν

οἰκονομικοὺς κύκλους καὶ ἐμμέσως αὐτὰς τὰς κυβερνήσεις. Αἱ ἐκθέσεις αὗται ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸν «Οἰκονομολόγον» τοῦ Λονδίνου (7/19 Ἰουλίου 1895) καὶ εἰς τὰ «Οἰκονομικὰ Νέα». Ἐκ τῆς βεβαιότητος ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἠρνεῖτο ἐνῷ ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ ἠγανάκτουν καὶ κατεβόων οἱ ὁμολογιοῦχοι, προεκαλεῖτο δὲ ἐρεθισμὸς ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου μετὰ τοὺς γάμους τοῦ διαδόχου εἶχον τύχει μεγάλης ζητήσεως τὰ ἑλληνικὰ χρεόγραφα. Παράδοξον ὑποστήριξιν εὗρεν ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ συνελεύσει τῶν ὁμολογιούχων ἐν Λονδίνῳ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἄγγλος ἀντιπρόσωπος Τζὼν Λούββοκ ἐπέμενεν εἰς τοὺς προτεινομένους ὅρους τοῦ συμβιβασμοῦ βεβαιῶν ὅτι ὤφειλον νὰ δεχθῶσι τούτους ἵνα μὴ ἀναγκασθῶσι καὶ ὑποκύψωσιν εἰς ἄλλους χειροτέρους.

ἑορτῶν ἐκ τῆς γνωσθείσης εἰδήσεως τοῦ θανάτου τοῦ Χ. Τρικούπη, βυθισάσης εἰς πένθος τὴν κοινὴν γνώμην καὶ προμηνυσάσης τὰ μετ' οὐ πολὺ μέλλοντα νὰ συμβῶσι διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου.

Ἡ κυβέρνησις ἐπωφελουμένη τὴν ἐπί τινα χρόνον ἐπικρατοῦσαν ἠρεμίαν προσεπάθησε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς Κρῆτας, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅπως ἐπιτύχῃ παρὰ τῆς Τουρκίας εἰρηνικὴν διευθέτησιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ καὶ ἡ οὕτως ἐπελθοῦσα εἰρήνευσις τῆς Κρήτης ὑπῆρξε λίαν βραχυχρόνιος, τῶν ταραχῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐπαναληφθεισῶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους 1897 διὰ τοῦ ὑπὸ Τουρκοκρητῶν διαπραχθέντος ἐν Χανίοις ἐμπρησμοῦ καὶ τῶν ἀπειληθεισῶν σφαγῶν τῶν Χριστιανῶν. Ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα κατάστασις ἐπεδεινώθη σφόδρα καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπελθούσης μεγάλης πολιτικῆς κρίσεως.

Ἡ Τουρκία ἐξετίθετο τότε εἰς δεινὰς κατακραυγὰς τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἕνεκεν ἰδίως τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Αὐλῆς αὐτοῦ μυστικῶς καὶ φανερῶς διενεργουμένων αἱματηρῶν διωγμῶν τοῦ Ἀρμενικοῦ ἔθνους. Ἐνταῦθα θὰ διατρίψωμεν μακρότερόν πως ἐξετάζοντες τὰ τοῦ ἀρμενικοῦ ζητήματος ἐν σχέσει πρὸς τὴν νέαν ἐν Κρήτῃ κατάστασιν καὶ τὸν ἐξ αὐτῆς προκληθέντα Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον.

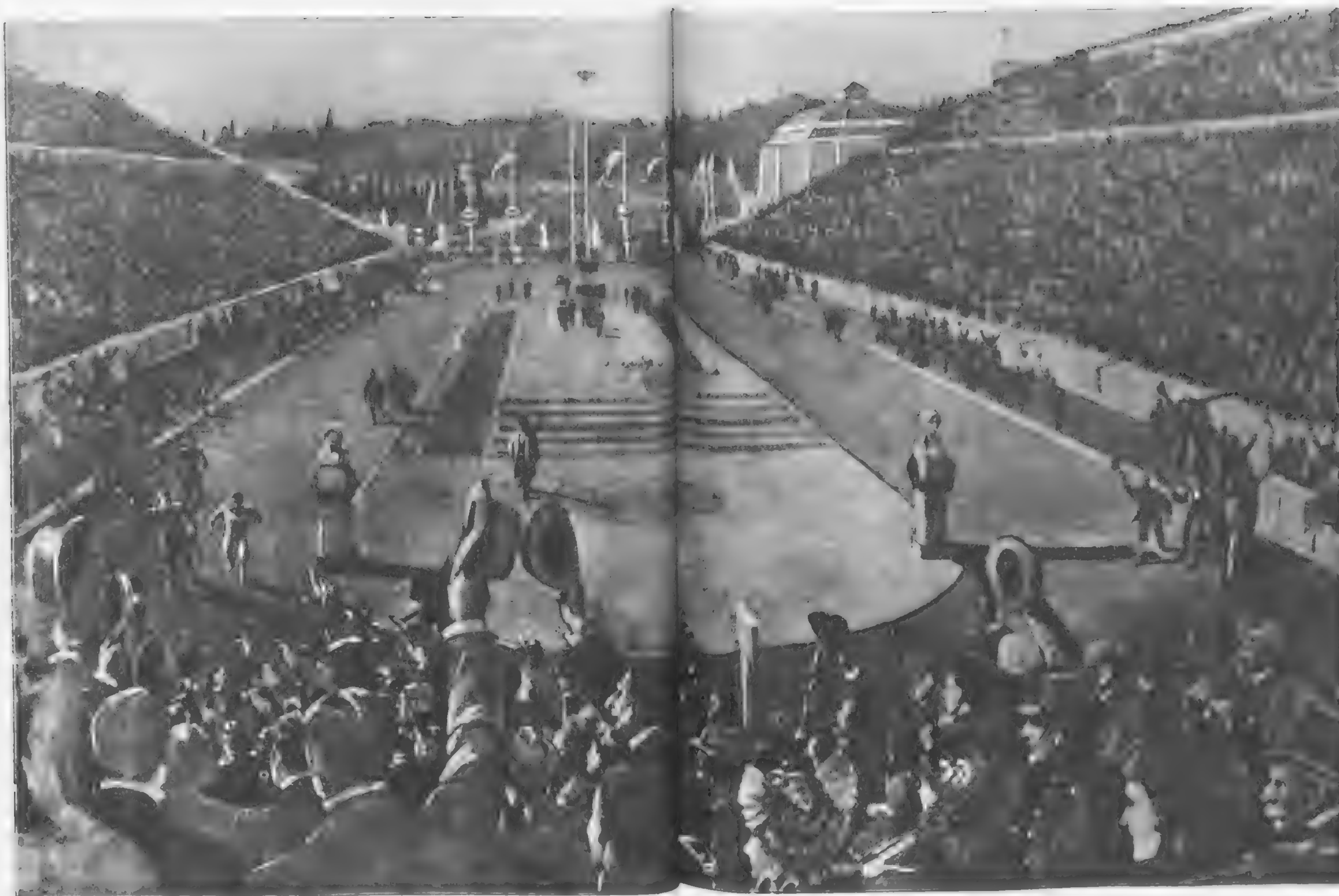
Τὸ Ἀρμενικὸν ἔθνος, ὅπερ μέχρι τοῦ Δ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος διετήρει αὐτοτέλειάν τινα πολιτικήν, ἔκτοτε διεμελίσθη μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Περσῶν Σασανιδῶν, εἶτα δὲ κατέστη τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ Ἀράβων καὶ Ἑλλήνων (καὶ βραδύτερον Τούρκων καὶ Ἑλλήνων), ἀπὸ δὲ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἵδρυσε καὶ νέαν ἑστίαν καὶ κράτος ἀρμενικὸν ἐν Κιλικίᾳ, διασπαρὲν συγχρόνως εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀσιατικὰς χώρας τούτου. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρεθὲν ἐν διασπορᾷ ἐντὸς τοῦ ὁλοσχερῶς καταληφθέντος ἤδη Ἑλληνικοῦ κράτους, ἐβίου διεσπαρμένον ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἰδίως ἐπαρχίαις τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ κοιτίδι αὐτοῦ, τῇ καλουμένῃ Ἀρμενίᾳ, καὶ ἐν Κιλικίᾳ, ἀπετέλεσε δὲ καὶ κέντρον θρησκευτικὸν καὶ φυλετικὸν ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Ἔλαβεν ὀργανισμὸν θρησκευτικὸν καὶ διοικητικὸν δι' ἱδρύσεως πατριαρχείου ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ διατηρουμένων καὶ τῶν ἔκπαλαι ἱστορικῶν πατριαρχείων τῆς Καυκασίας (ἐν Ἐσμιατζίν) καὶ Κιλικίας (ἐν Σίς) καὶ ἐν Ἀχταμὰρ τῆς Ἀρμενίας. Ἱδρύθη δὲ ὑπ' αὐτῶν καὶ πατριαρχεῖον ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἡ οὕτω θρησκευτικῶς καὶ ἐθνικῶς αὕτη ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ὠργανωμένη φυλὴ (ἐπρέσβευε θρησκείαν χριστιανικὴν παρεκκλίνουσαν ἐν μέρει τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ϛ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, ὅτε, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, μερὶς τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἰδίως συνῳκισμένων Ἀρμενίων προσχωρήσασα εἰς τὴν λεγομένην Οὐνίαν [καθολικὴν ἕνωσιν] ἀπετέλεσε νέαν Ἐκκλησίαν καὶ κοινότητα *ἀρμενοκαθολικὴν* μετ' ἰδίου πατριάρχου) ἀπετέλει στοιχεῖον σημαντικόν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις τῆς ἀρμενικῆς φυλῆς καὶ αἱ πρὸς τὴν Πύλην σχέσεις αὐτῆς ὡς καὶ αἱ μετὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας συνδεόμεναι κοινωτικαὶ ἐλευθερίαι της ἐρρυθμίσθησαν γενικῶς κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν σχέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους (τῆς πρώτης θέσεως διδομένης πάντοτε εἰς τὸν Ἕλληνα Πατριάρχην). Οὕτω δὲ οἱ Ἀρμένιοι ἐν τοῖς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνοις κατέλαβον στάδιον εὐρὺ ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει πρὸς ἀνάπτυξιν βίου ἐθνικοῦ πνευματικοῦ ἀπηλλαγμένοι καὶ τῶν ἐκ μέρους τῶν κρατούντων Ὀθωμανῶν ἐνοχλήσεων τῶν προκαλουμένων παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὑπὸ τῶν συχνῶν κατὰ τοῦ κυριάρχου ἐπαναστάσεων, διετέλουν δὲ πάντοτε ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος καὶ δὲν ἤγειρον ὑπονοίας ἀπιστίας παρὰ τοῖς ἄρχουσιν Ὀθωμανοῖς οὐδὲ κατεδιώκοντο

ὑπ' αὐτῶν καθ' ὃν τρόπον κατεδιώκοντο οἱ Ἕλληνες. Πιστότεροι δὲ τῶν Ἑλλήνων θεωρούμενοι ἐτιμῶντο ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὑλικῶς προήγοντο ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει.

Ὅτε κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ ἀρμενικὴ Καυκασία περιῆλθεν ὑπὸ τὸ Ρωσικὸν κράτος, τὸ μνημονευθὲν ἀρμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Καυκασίας ἐτύγχανε τῆς προστασίας τῆς Ρωσίας, διετήρει δὲ καὶ τὸ ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀρμενικῶν πατριαρχικῶν Ἐκκλησιῶν ἀναγνωριζόμενον αὐτῷ ἐν τῇ θρησκευτικῇ καὶ ἐκκλησιαστικῇ πολιτείᾳ πρωτεῖον μάλιστα ἐν τοῖς ζητήμασι τοῖς δογματικοῖς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως. Κατὰ τὰ 1828-29 ἐξετέθησαν οἱ Ἀρμενοκαθολικοὶ τῆς Μ. Ἀσίας εἰς μεγάλους διωγμοὺς ἐκ μέρους τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' οἱ λοιποὶ Ἀρμένιοι, τὴν πλειονότητα τοῦ ἐν Τουρκίᾳ βιοῦντος ἀρμενικοῦ ἔθνους ἀποτελοῦντες καὶ καλούμενοι Γρηγοριανοί (ἀπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσελθόντος καὶ τὴν ἀρμενικὴν Ἐκκλησίαν ἱδρύσαντος καὶ τὸ Ἀρμενικὸν ἔθνος εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν κατηχήσαντος Γρηγορίου τοῦ ἐπικαλουμένου Λουσάβοριτς, ἤτοι Φωτιστοῦ, ὡς φωτίσαντος τὸ Ἀρμενικὸν ἔθνος εἰς τὰ φῶτα τῆς χριστιανικῆς πίστεως), ἐτύγχανον πάντοτε τῆς προστασίας τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ὡς ὑπήκοοι πιστοί, ἀπέλαυον πολλῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν ἐν τῷ κράτει μετερχόμενοι ἐμπορίαν καὶ πολλὰ βιομηχανικὰ ἐπιτηδεύματα καὶ ἐπλούτουν ὑλικῶς ἐκ πάντων τούτων διατηροῦντες καὶ σχολεῖα στοιχειώδους παιδεύσεως ἐκκλησιαστικῆς ἢ ἐθνικῆς. Τοιοῦτος ἦτο ὁ βίος τῶν Γρηγοριανῶν ἰδίως Ἀρμενίων ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει μέχρι τῆς μεγάλης ἀνατολικῆς κρίσεως τῶν ἐτῶν 1877-78. Ἡ μόνη πληγὴ τῶν Ἀρμενίων μέχρι τότε ἦτο οἱ παροικοῦντες αὐτοῖς ἐν τοῖς ὀρεινοῖς πρὸ πάντων διαμερίσμασι Κοῦρδοι, φυλὴ ἀρχαιοτάτη ἀσιατικὴ καταγομένη ἀπὸ τὸν Καρδούχαν τοῦ Ξενοφῶντος, φυλὴ βάρβαρος διατελέσασα πάντοτε καὶ ληστρική, λυμαινομένη τὰς ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν οἰκουμένας γειτονικὰς χώρας καὶ ἐκτείνουσα τὰς ληστείας αὐτῆς μέχρι τῶν κεντρικῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Αἱ ληστρικαὶ τῶν Κούρδων ἐπιδρομαὶ ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων παρέσχον ἀφορμὴν πολλάκις εἰς αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι τὴν προστασίαν τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ἐναντίον τῶν τοιούτων ἐπιδρομῶν. Ἀπὸ δὲ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος αἱ ὑπὸ τῶν Κούρδων πιέσεις τῶν Ἀρμενίων ἔλαβον διαστάσεις μείζονας, συγχρόνως δὲ ἠγέρθη καὶ παρὰ τοῖς μεμορφωμένοις καὶ πεπαιδευμένοις Ἀρμενίοις τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ ἀρμενικῶν παροικιῶν ἐθνική τις ὁρμή, ἤρξατο δὲ διαδιδομένη καὶ ἰδέα τις ἐθνικῆς. πολιτικῆς συντάξεως καὶ συστάσεως κράτους ἀρμενικοῦ· τῷ δὲ 1878 ἡ τὴν συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ὑπαγορεύσασα τῇ ἡττημένῃ Τουρκίᾳ νικήτρια Ρωσία ἐδημιούργησε καὶ πολιτικὸν ζήτημα ἀρμενικὸν ἐπιβαλοῦσα εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν ὑποχρέωσιν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων ἐν τῇ τουρκικῇ Ἀρμενίᾳ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Ρωσίας. Ἀλλὰ ἡ περὶ τοῦ ρωσικοῦ ἐλέγχου ἐν Ἀρμενίᾳ διάταξις τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, σκανδαλίσασα τὸν τότε φιλότουρκον Ἄγγλον πρωθυπουργὸν λόρδον Βήκονσφηλδ, κατεπολεμήθη ὑπ' αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ Βερολινίᾳ συνθήκῃ ἐν τῷ 60 ἄρθρῳ αὐτῆς ἀνεγράφη ἁπλῶς ἡ ἀπόφασις τοῦ Σουλτάνου περὶ μεταρρυθμίσεων διοικητικῶν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων κατοικουμένας χώρας, ἀλλ' οὐδεμία οὐδαμόθεν ἐδόθη προσοχὴ εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο, διότι ἡ μὲν Ρωσία μνησικακοῦσα πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀρμενίους εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, ἡ δὲ ἀγγλικὴ κυβέρνησις οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ εἰρημένου ἄρθρου τῆς Βερολινίας συνθήκης, ἀλλ' ἐξήλειψεν ἀπὸ τοῦ καταλόγου τῶν ἐπισήμων της γεωγραφικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν ὀνομάτων τὸ ὄνομα αὐτὸ τῆς Ἀρμενίας, ὑποδείξασα εἰς τὸν ὑπ' αὐτῆς διορισθέντα ἐν ταῖς ἀρμενικαῖς χώραις Ἄγγλον γενικὸν πρόξενον ὅπως μείζονα ἐπιδεικνύῃ συμπάθειαν πρὸς τοὺς ὀνόματι Μωαμεθανοὺς ληστὰς Κούρδους ἢ πρὸς τὸ χριστιανικὸν ἔθνος τῶν Ἀρμενίων. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη

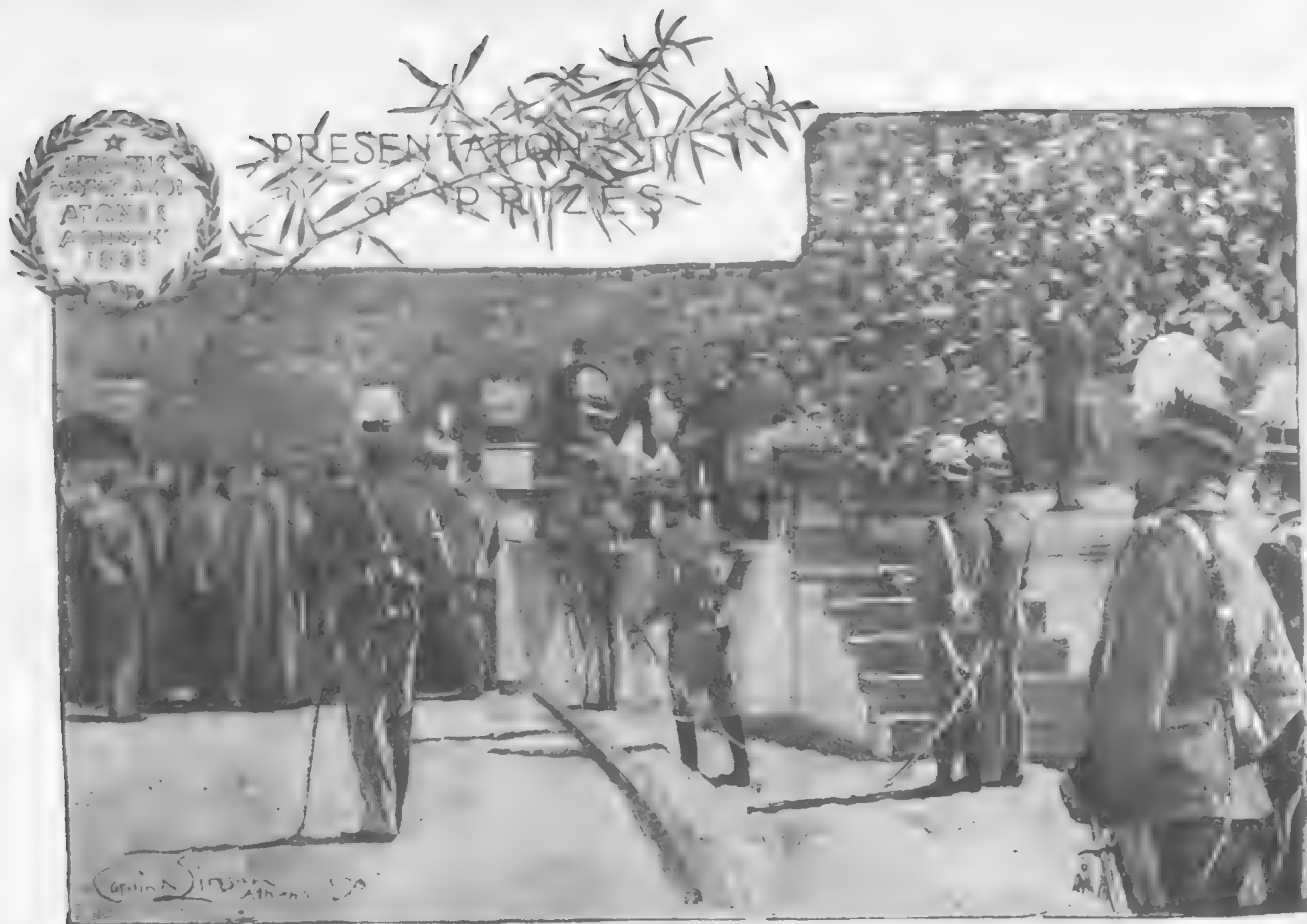
Η ΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΝΑΡΞΕΩΣ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α΄ (25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1896)

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΤΩ 1896 ΤΕΛΕΣΘΕΝΤΕΣ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

(Εἴσοδος τοῦ νικητοῦ τοῦ Μαραθωνείου δρόμου).

Στ' β' 54

Η ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΩΝ ΒΡΑΒΕΙΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΝΙΚΗΤΑΣ

ἐκ μέρους τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης ἐγκατάλειψις ἑνὸς χριστιανικοῦ λαοῦ προσέδωκε μείζονα ὤθησιν ἐνεργείας εἰς τοὺς ὑπὲρ ἐθνικῆς ἀναστάσεως καὶ συντάξεως ἀγωνιζομένους Ἀρμενίους.

Σύμμαχοι ἐν τῇ πνευματικῇ ἀναγεννήσει αὐτῶν ἦσαν, πρὸ πάντων εἰς τὴν Ἀσιατικὴν Τουρκίαν διαδεδομένοι, Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι ἱδρύοντες ἐν διαφόροις κέντροις καὶ σχολεῖα, ἐν οἷς ἐξεπαιδεύετο ἡ ἀρμενικὴ νεότης. Καὶ οἱ ἐν ρωσικῇ Καυκασίᾳ οἰκοῦντες Ἀρμένιοι μετεῖχον ζωηρῶς τοῦ τοιούτου ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐθνικῆς ἠθικοῦ ἀγῶνος, ἐντεῦθεν δ' ἱδρύθησαν καὶ πολλοὶ σύλλογοι ἀρμενικοὶ ἐν διαφόροις εὐρωπαϊκαῖς καὶ ἀμερικανικαῖς πόλεσιν ἀποβλέποντες εἰς ἐθνικὴν ἀναγέννησιν καὶ πολιτικὴν ἀνασύνταξιν τῆς ἀρμενικῆς φυλῆς. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ἱδρύθη τότε καί τις μυστικὴ ἑταιρεία ἀρμενική, ἐκ Ρωσίας λαβοῦσα ἀρχὴν καὶ ὀργανωθεῖσα συμφώνως πρὸς τὰς συνωμοτικὰς μυστικὰς ἑταιρείας τῶν Ρώσων «Μηδενιστῶν» (Nihilistes) καὶ παρεμφερῆ τινα πρὸς αὐτοὺς ἐπιδιώκουσα σκοπόν, ἤτοι τὴν διὰ τρομοκρατίας ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ρῶσοι Μηδενισταὶ ἐζήτουν διὰ τοῦ τρόμου τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν, οἱ Ἀρμένιοι *Χιντζακισταὶ* διὰ τοῦ ἐμπνεομένου εἰς τοὺς δυνάστας αὐτῶν τρόμου καὶ τῶν παρομαρτούντων φόνων καὶ καταστροφῶν ἀπέβλεπον ἁπλῶς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν σκοποῦ. Προέβησαν δὲ ἔργῳ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου σχεδίου διὰ μεθόδου ἀτυχοῦς καὶ ὀλεθρίου, ἣν ἐνεπνεύσθησαν ἐκ τῶν ἐν τῇ βουλγαρικῇ ψευδεπαναστάσει τοῦ 1877 ἐν Βατὰκ καὶ ἀλλαχοῦ γενομένων χριστιανικῶν σφαγῶν, αἵτινες εἶχον ἐξεγείρει τὴν κοινὴν γνώμην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καὶ εἶχον ὁπλίσει τὴν Ρωσίαν ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Αἱ σφαγαὶ ἐκεῖναι εἶχον προκληθῇ ὑπ' αὐτῶν τῶν Βουλγάρων προσβαλόντων δι' ἐνόπλων στιφῶν ἀόπλους πληθυσμοὺς μικρῶν κοινοτήτων μωαμεθανικῶν, σφαγαὶ αἵτινες εἶχον ἐξεγείρει τὴν φανατικὴν ἐκδίκησιν τῶν ὁμοθρήσκων αὐτῶν Τούρκων καὶ προκαλέσει τὰς πολλὰς σφαγὰς τοῦ Βατὰκ καὶ τῆς ἄλλης βορείου Θρᾴκης. Τὴν ἀπάνθρωπον ταύτην μέθοδον ἐμιμήθησαν νῦν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀρμενικῶν συνωμοσιῶν ἵνα διὰ τῶν ὑπὸ Τούρκων διαπραττομένων ἐναντίον ἀρμενικῶν πληθυσμῶν σφαγῶν ἐξεγείρωσι τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἐξέλεξαν δὲ οἱ Ἀρμένιοι αὐταπαρνηταί (Φεδάϊ), ὡς ἐκάλουν αὐτοὺς οἱ εἰς θυσίαν ἢ θάνατον ἑαυτοὺς ἀφοσιοῦντες συνωμόται, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων αὐτῶν χωρίον τι ἐν τοῖς τουρκοπερσικοῖς συνόροις καλούμενον Σασσόν (ἄσχετον πρὸς τὴν Σαμψοῦντα, ἤτοι Ἀμισὸν τοῦ Πόντου) ἵνα ἐντεῦθεν ἔχωσιν ἀσφαλῆ τὴν καταφυγὴν εἰς τὴν Περσίαν, ἔνθα πολλαὶ ὑπῆρχον κοινότητες ἀρμενικαὶ ἀπολαύουσαι τῆς εὐμενοῦς προστασίας τῆς περσικῆς κυβερνήσεως, τῆς προθύμως παρεχούσης ἄσυλον καὶ εἰς τοὺς ἐκ Τουρκίας εἰς τὸ ἔδαφος αὐτῆς καταφεύγοντας Ἀρμενίους. Αἱ φοβεραὶ σφαγαὶ τῆς Σασσὸν ὅπου κατεσφάγη ἀθρόως ὁ ἀρμενικὸς πληθυσμός, ἐξηνδραποδίσθη δὲ ἅπαν τὸ πλῆθος γυναικῶν καὶ τῶν μὴ σφαγέντων νηπίων, συνωδεύθησαν καὶ ὑπ' ἄλλων ἐν ἄλλοις τόποις ἀρμενικοῖς σφαγῶν ἐκτελεσθεισῶν πρὸ πάντων διὰ τῶν ἀγρίων κουρδικῶν στιφῶν, ἅτινα ἐχρησιμοποίουν οἱ Τοῦρκοι ἐν ταῖς τιμωρίαις τῶν Ἀρμενίων. Ἡ ἐν Εὐρώπῃ ἐκ τῶν φρικαλέων γεγονότων τῆς Ἀρμενίας σφόδρα ἐξεγερθεῖσα κοινὴ γνώμη ὑπεχρέωσεν ἐπὶ τέλους τὰς Μεγάλας Δυνάμεις νὰ πράξωσί τι καὶ ὑπὲρ τῶν ὠμότατα καταδιωκομένων Ἀρμενίων. Αἱ ἓξ Μεγάλαι Δυνάμεις ἐν συνδιασκέψει ἀπεφάσισαν νὰ ὑποχρεώσωσι τὴν Πύλην εἰς εἰσαγωγὴν διοικητικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν ταῖς ὑπὸ Ἀρμενίων ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ τῇ Ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπὸ πλειονότητος ἀρμενικῆς οἰκουμέναις χώραις. Τὰ ἓξ διαμερίσματα, καλούμενα ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι, καθωρίσθησαν πρὸς τοιαύτας μεταρρυθμίσεις. Αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν φρούρησιν τῆς ζωῆς καὶ

τῆς τιμῆς τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ συνίσταντο εἰς τὸν ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις διορισμὸν καὶ Χριστιανῶν ὑποδεεστέρων ὑπαλλήλων καὶ εἰς διοργάνωσιν χωροφυλακῆς, ἧς νὰ μετέχωσι καὶ Χριστιανοί. Ἡ Πύλη μετ' ὀπισθοβουλίας ἔδωκε τυπικήν τινα συναίνεσιν, ἵνα ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ματαιώσῃ τὰ πάντα. Ἀλλ' ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἀντὶ νὰ βελτιώσῃ ὁπωσοῦν τὴν κατάστασιν, εἰς μεγάλας ἐξώθησε καταστροφὰς τοὺς δυστυχεῖς ἀρμενικοὺς πληθυσμούς. Ἡ Ἀγγλία, ἥτις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐχθροῦ τῶν Ἀρμενίων καὶ πάντων τῶν Χριστιανῶν λόρδου Βήκονσφηλδ, ἐπετήδευεν, ὡς εἴπομεν, ἀνατολικὴν πολιτικὴν εὐμενεστέραν πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ἔπεμψε καὶ στόλον ἰσχυρὸν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον πρὸς ἐπίδειξιν ἀπειλητικήν. Ἀλλ' οἱ Ἀρμένιοι μετὰ τὴν ἐν Ἑλλησπόντῳ ἐμφάνισιν τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου καὶ τὸν προσδοκώμενον ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸ Βυζάντιον πλοῦν αὐτοῦ προέβησαν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει εἰς κίνημα, ἐπενεγκὸν μεγάλην αὐτῶν καταστροφήν.

Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει *αὐταπαρνηταὶ* πιστεύοντες εἰς ταχὺν κατάπλουν τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου προέβησαν εἰς πρᾶξιν τολμηρὰν καὶ λίαν ἐπικίνδυνον. Μεταβάντες τὴν πρωΐαν εἰς τὸν ἐν Κοντοσκαλίῳ ἀρμενικὸν πατριαρχικὸν ναὸν καὶ μεταλαβόντες ἐνταῦθα τῶν ἀχράντων μυστηρίων ὡς εἰς θάνατον προοριζόμενοι κατηυθύνθησαν ἐν συναγερμῷ, φέροντές τινες αὐτῶν καὶ ὅπλα, εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην. Ἀστυνομικὴ δύναμις τουρκικὴ ἐπειράθη ἔμπροσθεν τῆς Πύλης νὰ φράξῃ τὴν ὁδὸν εἰς τοὺς αὐταπαρνητάς· τότε δὲ εἷς τῶν ῥιψοκινδύνων τῆς συνοδείας ἐξαγαγὼν ὅπλον πολύκροτον ἐκ τοῦ θυλακίου του ἐφόνευσε τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀστυνομικῆς δυνάμεως. Ὁ Τοῦρκος πασᾶς, ὁ ἐκ τοῦ παραθύρου τοῦ μεγάρου τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἰδὼν τὰ γενόμενα, ἐφώνησεν εἰς τὴν φρουρὰν αὐτῆς: «πατάξατε τοὺς σκύλους τούτους» καὶ τότε ὥρμησεν ἡ φρουρὰ ἀκολουθουμένη καὶ ὑπὸ πλήθους ἄλλου Τούρκων καὶ ἐπήνεγκε μεγάλην φθορὰν εἰς τοὺς φυγόντας καὶ διασπαρέντας τῇδε κἀκεῖσε Ἀρμενίους. Ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐφάνη ὅτι μετὰ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἔληξεν ὅλον τὸ δρᾶμα τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ ὅτι ἐπῆλθεν εἰρήνη καὶ ἡσυχία· ἄλλως ὅμως ἀπεφάσιζεν ὁ ἀπηνὴς Χαμήτ. Οὗτος ἅμα μαθὼν τὰ πρὸ τῆς Πύλης γεγονότα ἔδωκεν εὐθὺς μυστικὴν διαταγὴν ἵνα οἱ λεγόμενοι χοτζάδες (ἱεροδιδάσκαλοι) καὶ σοφτάδες (ἱεροσπουδασταί), οἵτινες εἶναι ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυάριθμοι εἰς χιλιάδας σχεδὸν ἀνερχόμενοι, περιερχόμενοι τὰς ὁδοὺς τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Γαλατᾶ σφάξωσιν ὃν ἂν συναντήσωσιν Ἀρμένιον. Οὕτω δὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐσφάγησαν ἄνω τῶν πεντακισχιλίων Ἀρμενίων. Ἀλλ' οὔτε ἀγγλικὸς στόλος ἐπεφάνη οὔτε οἱαδήποτε ἦλθε βοήθεια ἔξωθεν τοῖς σφαζομένοις Ἀρμενίοις. Τοὐναντίον ὁ αἱμοβόρος Σουλτᾶνος ἀπὸ τόλμης εἰς τόλμην προβαίνων ὤμοσε νῦν ἐξόντωσιν ὁλοκλήρου τῆς ἐν τῷ κράτει ἀρμενικῆς φυλῆς. «Ἡ Εὐρώπη, εἶπε τῷ παρ' αὐτῷ ξενιζομένῳ Οὔγγρῳ λογίῳ Βαμπερέ, ἡ Εὐρώπη διὰ τῶν Ἑλλήνων ἀφήρεσε τὸν ἕνα βραχίονα ἡμῶν, διὰ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν, νῦν διὰ τῶν Ἀρμενίων θέλει νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἡμῶν τὴν καρδίαν· ἀλλὰ τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα θὰ θάψω ἐγὼ διὰ παντὸς δι' ἑνὸς μόνον κτυπήματος!». Τὰ ὑπὸ τοῦ αἱμοβόρου Σουλτάνου λεχθέντα ἦσαν μᾶλλον ἀπήχησις τῆς ὑπὸ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γιλδὶζ ἐξεγειρομένης κοινῆς γνώμης. Οἱ Τοῦρκοι ἐθεώρουν τοὺς Ἀρμενίους ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς διὰ τῶν συχνῶν ἐπαναστάσεων ταράσσοντας αὐτοὺς Ἕλληνας, ὡς καλοὺς ὑπηκόους καὶ ταπεινοὺς ἀπολαύοντας τῆς μεγαθύμου προστασίας τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐν γένει καὶ διὰ τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ πληθυσμῷ τῷ τουρκικῷ, πρὸ πάντων δὲ ἐν τοῖς κύκλοις τοῖς στρατιωτικοῖς μεγάλη ἦν ἡ ἐξέγερσις καὶ ἀγανάκτησις καὶ πρὸς φόνους καὶ σφαγὰς ὁρμή. Εἶδε δὲ καὶ ἤκουσεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Σμύρνῃ Τούρκους γηραιοὺς ἄνδρας

καὶ γυναῖκας λέγοντας: «Οἱ Ἕλληνες ἐπαναστατοῦσι καθ' ἡμῶν, ἀλλ' εἶναι λαὸς οὗ ἀφηρέσαμεν τὸ κράτος καὶ τὴν ἐλευθερίαν· ἀλλὰ τί ζητοῦσιν αὐτοὶ οἱ ἄθλιοι Ἀρμένιοι, οἱ σιτιζόμενοι ἐκ τῶν ψιχίων τῆς τραπέζης ἡμῶν;». Ὑπῆρχον ὅμως καὶ Τοῦρκοι φιλάνθρωποι καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις παρέχοντες ἄσυλον εἰς τοὺς Ἀρμενίους καὶ σῴζοντες αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου. Τοῦτο συνέβη ἰδίως ἐν ταῖς μετ' ὀλίγαις ἡμέραις ἐπαναληφθείσαις νέαις ἑκατόμβαις τῶν δυστυχῶν Ἀρμενίων.

Ὁ ὑπὸ τοῦ Γλάδστωνος μέγας κακοῦργος (great assassin) κληθεὶς σουλτὰν Χαμὴτ μετὰ τὸ πρῶτον κατὰ τῶν Ἀρμενίων πλῆγμα ἰδὼν τὴν πρὸς τὰ γενόμενα ἀδιαφορίαν τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας τοῦ Γουλιέλμου Β' τῆς Γερμανίας καὶ τῆς μετ' ἀδιαφορίας πρὸς τὰ τουρκικὰ κακουργήματα προσβλεπούσης ρωσικῆς πολιτικῆς (ἥτις ἐξεδικεῖτο νῦν τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν τοῦ συνεδρίου τοῦ Βερολίνου, τὴν ἀφαιρέσασαν ἀπ' αὐτῆς τὴν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἀναγνωρισθεῖσαν αὐτῇ ὑπὸ τῆς Πύλης μερικὴν προστασίαν ἐπὶ τῶν Ἀρμενίων), ἐτήρει πολιτικὴν λίαν ἐπιφυλακτικὴν μᾶλλον δὲ ἐχθρικὴν πρὸς τοὺς Ἀρμενίους καὶ ἀπεφάσισε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὅλου σχεδίου τῆς ἐξολοθρεύσεως αὐτῶν. Πρὸς τοῦτο ἐστάλησαν ἐγκύκλιοι μυστικαὶ ὑπὸ τοῦ Γιλδὶζ εἰς πάσας τὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρχὰς συνιστῶσαι τὴν ἐν ὡρισμένῃ ἡμέρᾳ τοῦ προσεχοῦς Βαϊραμίου ἀθρόαν σφαγὴν τῶν Ἀρμενίων. Ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει διενεμήθησαν εἰς τοὺς Μωαμεθανοὺς κατοίκους ἄπειρα πλήθη ροπάλων, ἵνα διὰ τούτων κατενεχθῶσι τὰ θανατηφόρα πλήγματα ὡς δῆθεν ὑπὸ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ καταφερόμενα. Οὕτω κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Βαϊραμίου, εἰς ἓν νεῦμα τοῦ Γιλδίζ, Τοῦρκοι πάσης τάξεως μετὰ ροπάλων περιφερόμενοι διέσχιζον τὰς ἀγυιὰς καὶ ρύμας τῆς Κωνσταντινουπόλεως σπείροντες πανταχοῦ τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφὴν καὶ πληροῦντες τὰς ὁδοὺς πτωμάτων αἱμοφύρτων, ἅτινα διὰ νυκτὸς φερόμενα ἐντὸς πολυαρίθμων φορτηγῶν ἁμαξῶν ἐρρίπτοντο βορὰ εἰς τὰ ἐνάλια θηρία τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ τοῦ Βοσπόρου· καὶ ταῦτα πάντα ἐτελοῦντο πρὸ τῶν ἀναιδῶν καὶ ἀναισχύντων ὀμμάτων τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Μεγάλων χριστιανικῶν Δυνάμεων καὶ καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Σουλτᾶνος ἐλάμβανε παρὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Γερμανίας τὰς δίκην δώρων φιλίας πεμπομένας αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου Β' φωτογραφίας τῶν βασιλοπαίδων τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀφυπνισθέντες καὶ αὐτοὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν χριστιανικῶν λεγομένων Δυνάμεων καὶ συνελθόντες εἰς διάσκεψιν ἔπεμψαν ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου κειμένου θερινοῦ μεγάρου τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τηλεγράφημα πρὸς τὸν Σουλτᾶνον δηλοῦντες ὅτι ἡ ἐξακολούθησις τῶν σφαγῶν ἔμελλε νὰ ἐμβάλῃ εἰς μέγαν κίνδυνον τὸ κράτος καὶ τὴν δυναστείαν αὐτοῦ· καὶ τότε ἑνὶ νεύματι ἀπὸ τοῦ Γιλδὶζ γενομένῳ ἔπαυσαν εὐθὺς αἱ σφαγαί. Ἀλλ' ὁ αἱμόδιψος Χαμὴτ ἐπὶ τοσοῦτον ἐθρασύνθη, ὥστε καὶ ἐζήτει ἐπισήμως παρὰ τοῦ Αὐστριακοῦ πρέσβεως, ὡς κοσμήτορος τῶν ξένων πρέσβεων, ἐξηγήσεις περὶ τῶν ἐξενεχθεισῶν ἐναντίον τοῦ κράτους καὶ τῆς δυναστείας αὐτοῦ ἀπειλῶν.

Καὶ τοιαῦται μὲν ὑπῆρξαν αἱ ἐν τῇ πρωτευούσῃ σφαγαί, αἵτινες ἐπεξετάθησαν ἁπανταχοῦ τοῦ κράτους καὶ ἐν ταῖς ἐγγύτατα τῇ πρωτευούσῃ εὑρισκομέναις χώραις. Ἐν Βιθυνίᾳ δὲ ἰδίως, ἐν Προύσῃ καὶ Νικομηδείᾳ, ἐν Ἀδαπαζάρ, Ὀρτάκιοϊ, Κέϊβε, ἀθρόαι ἐγένοντο σφαγαὶ καὶ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Μ. Ἀσίας, ἐν Καισαρείᾳ καὶ ἄλλαις πόλεσι, φρικώδεις διεπράχθησαν ἀγριότητες. Ἐν Καισαρείᾳ αἱ ἐντοῖς δημοσίοις λουτροῖς λουόμεναι γυναῖκες ἐσφάγησαν ἀθρόαι, φοβερώτεραι δ' ἦσαν αἱ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μ. Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Βορείῳ Συρίᾳ γενόμεναι σφαγαί. Ἐν Ἀϊντὰπ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ναοῦ, ἐν ᾧ εἶχον καταφύγει καὶ ὀχυρωθῆ προχείρως ἀρμενικαὶ οἰκογένειαι, ἓξ χιλιάδες ψυχῶν ἐθανατώθησαν διὰ καπνοῦ, ὅμοια δὲ ἀνοσιουργήματα διεπράχθησαν καὶ ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις καὶ

πολλαχοῦ τοῦ κράτους κυρίως ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, οὗ οἱ ἀξιωματικοὶ ἐτέλουν εὐπειθῶς τὰς ἀπὸ τοῦ Γιλδὶζ γενομένας αὐτοῖς εἰσηγήσεις. Μάτην φιλάνθρωποι Τοῦρκοι, ὧν πολλοὶ ἔκρυπτον καὶ τοὺς καταφεύγοντας εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν Ἀρμενίους, ἐζήτουν νὰ περιορίσωσι τὸ κακόν· οἱ τοῦ Σουλτάνου στρατιῶται ἦσαν ἄτεγκτοι.

Ἐκ τῶν πόλεων μόνον ἐν Σμύρνῃ αἱ σφαγαὶ ἦσαν ὀλίγαι πολλῶν οἰκογενειῶν διασωθεισῶν ἐν οἰκίαις Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐν τῷ λοιπῷ νομῷ Ἀϊδινίου μεγάλαι ἦσαν καὶ ἐκεῖ αἱ καταστροφαί. Ὁ ἀριθμὸς τῶν σφαγέντων παραδίδεται ὑπὸ διαφόρων Εὐρωπαίων, ἀλλ' ὁ ἀκριβέστερος εἶναι ὁ τοῦ Γερμανοῦ Σμίτ, ὅστις περιελθὼν τὰ πλεῖστα τῶν θεάτρων τῶν σφαγῶν ἐν τῇ περὶ τούτων πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ «Εὐθύνη τῆς Εὐρώπης» ἀνεβίβασε τὸν ἀριθμὸν εἰς τριακοσίας χιλιάδας μὴ περιλαβών, ὡς φαίνεται, τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀπαχθέντων γυναικοπαίδων καὶ μάλιστα τῶν παρθένων ἢ ἄλλων νεαρῶν γυναικῶν, αἵτινες δι' αἰχμαλωσίας καὶ πωλήσεως ἐπλήρουν τοὺς γυναικωνίτας τῶν Τούρκων ἀγάδων. Διὰ τῆς προσθήκης δὲ τῶν γυναικῶν καὶ γυναικοπαίδων τούτων προσεγγίζει ὁ ἀριθμὸς τῶν θυμάτων εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Γάλλου Π. Ντεσανὲλ παραδιδόμενον τῶν 600 χιλιάδων. Πλὴν τούτων πλεῖσται ὅσαι μυριάδες πτωμάτων ἀτάφων ἐκάλυπτον τὰς κλιτύας καὶ τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων τῆς Ἀρμενίας, ἅτινα μέσῳ τῆς ὑπερβολικῆς δριμύτητος τοῦ ἐπερχομένου χειμῶνος τὸ καταπεσὸν παχὺ στρῶμα τῆς χιόνος ἐσαβάνωσε διὰ τῆς λευκῆς αὐτῆς ὀθόνης.

Ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ὑπὸ τὸ νεῦμα τοῦ ἀπηνοῦς τυράννου Χαμὴτ Β' καὶ τὴν μονονουχὶ φανερῶς ἐξαγγελλομένην ἐπιδοκιμασίαν τοῦ Γουλιέλμου Β', τὴν μετ' ἀδιαφορίας ἀκοὴν τοῦ Χριστιανοῦ τσάρου πασῶν τῶν Ρωσιῶν Νικολάου τοῦ Β' καὶ τῶν ἀσπλάγχνων ὑπουργῶν τῶν δύο τούτων Χριστιανῶν ἡγεμόνων, καθ' ὧν ἐξηγέρθη ὁ γηραιὸς τότε τὴν ἡλικίαν ἀλλ' ἔτι σθεναρώτατος τὸν νοῦν καὶ τὸ αἴσθημα μέγας Ἄγγλος Γ. Γλάδστων οἰκτείρων τὴν ἀνθρωπότητα τὴν παραδοθεῖσαν ὑπὸ τῆς τύχης εἰς τὴν διάκρισιν δύο ἡγεμόνων, ὧν ὁ μὲν νεαρώτερος τσάρος Νικόλαος Β' ἄπειρος ὢν ἔτι τῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου πραγμάτων παρεδίδετο εἰς τὴν διάκρισιν ὑπουργοῦ ἀσπλάγχνου καὶ ἀφιλανθρώπου, οἷος ἦτο ὁ πρίγκηψ Λοβάνωφ, ὁ δὲ ἕτερος, Γουλιέλμος Β', ἐξεδήλου τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ μόνον δι' αὐτογνωμόνων αὐταρχικῶν καὶ ἀφιλανθρώπων διαβημάτων.

Μεγάλη καὶ βαθυτάτη ἦτο ἡ συγκίνησις ἡ καταλαβοῦσα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον διὰ τὰ τελεσθέντα ἐν Τουρκίᾳ ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν κακουργήματα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς Εὐρώπης, ἰδίως ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τοῦ τύπου καὶ συλλαλητηρίων πολυπληθεστάτων ἐκδηλουμένη. Ἐν Μάντσεστερ δὲ ἐν μέσῳ πολλῶν χιλιάδων πολιτῶν πάσης κοινωνικῆς τάξεως παρέστη ὁ ἀσθενῶν τότε καὶ ἕνεκα γήρατος καὶ βλάβης τῆς ὁράσεως ἀποχωρήσας τῆς πολιτικῆς καὶ ἰδιωτεύων Γ. Γλάδστων, ὁμιλήσας μετὰ νεανικοῦ σφρίγους καὶ διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων εἰκονίσας τὰς τουρκικὰς βαρβαρότητας, ἀξιώσας δὲ διακοπὴν πάσης σχέσεως πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Χαμὴτ Β' καὶ ἀνάκλησιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τῆς Βασιλίσσης. Πάντως ἡ φωνὴ τοῦ Γλάδστωνος ἐν τῇ φιλανθρώπῳ καὶ φιλοχριστιανικῇ ἀγγλικῇ κοινωνίᾳ δὲν ἦτο φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἡ βαθέως τρωθεῖσα ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλανθρωπίας ἀγγλικὴ κοινωνία ἐπευφήμει εἰς τὰς ζωηρὰς διαμαρτυρίας τοῦ Γλάδστωνος βοῶντος εὐλογώτατα ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ Χαμὴτ ἠτίμαζεν ὄχι μόνον τὴν χριστιανικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν μωαμεθανικὴν συνείδησιν, ἥτις οὐδέποτε καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σκοτεινοτάτοις χρόνοις τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ ὑπηγόρευε τοῖς ἰσλαμικοῖς λαοῖς ἔργα ἀντιχριστιανικὰ οὕτω μυσαρὰ καὶ βδελυρά, οἷα τὰ ὑπὸ τοῦ Χαμὴτ ἀπὸ τοῦ Γιλδὶζ δολιωτάτῳ καὶ αἰσχίστῳ τρόπῳ ὑπαγο-

ρευόμενα. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς Ἀγγλίας καὶ ἐν ἄλλαις εὐρωπαϊκαῖς χώραις μεγάλη ἦτο ἡ ἠθικὴ ἀγανάκτησις καὶ τῆς κοινῆς γνώμης ἐξέγερσις καὶ αὐτῆς τῆς Γαλλίας, παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς τὴν Ρωσίαν πολιτικὴν ἀλληλεγγύην καὶ ἐν γενικοῖς πολιτικοῖς ζητήμασιν ὁμοφωνίαν. Ἄνδρες πολιτικοί, ἄνδρες γραμμάτων, αὐταὶ αἱ Γαλλίδες δέσποιναι ἐξεγειρόμενοι ἐν ἀγανακτήσει διεμαρτύροντο ἐναντίον τῶν χαμητικῶν κακουργημάτων, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐξίκετο ἡ ἠθικὴ ἀγανάκτησις ὥστε Γάλλοι, παρ' οἷς ἡ μετὰ τῆς Ρωσίας συμμαχία ἐθεωρεῖτο ὕψιστον πόλιτικὸν ἀγαθόν, διεμαρτύροντο νῦν ἐναντίον τῆς συμμαχίας ταύτης τῆς καταδικαζούσης τὴν Γαλλίαν εἰς ἀδράνειαν καὶ ἀδυναμίαν ἔναντι τῶν ἐν Ἀνατολῇ τελουμένων. Ὁμοία ἀγανάκτησις ἐπεκράτει καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἰδίως δὲ ὁ φιλάνθρωπος πάπας Λέων Γ' ἠπείλει τὸν Σουλτᾶνον διὰ σταυροφορίας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἐν Γερμανίᾳ δέ, ἔνθα ἡ πολιτικὴ τοῦ Γουλιέλμου Β' οὐδὲν ἀπέβαλεν ἐκ τῆς φιλοτούρκου πορείας αὐτῆς, ἀρκετὴ ἦτο ἐν τοῖς ἀκραιφνῶς χριστιανικοῖς κύκλοις ἡ ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου καταφορά.

Μακρὸν ὁπωσοῦν ποιούμεθα λόγον περὶ τῶν κατὰ τὸ 1896 ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων τετελεσμένων, διότι ταῦτα συνδέονται μετὰ γεγονότων τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως καὶ τῆς παρασκευαζομένης μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πολεμικῆς συγκρούσεως καὶ τῆς ἐν Εὐρώπῃ ἐκ τούτων δημιουργηθείσης ψυχολογίας. Εἴπομεν ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ Γλάδστωνος δὲν ἀπέμεινεν ἐν Ἀγγλίᾳ ὡς φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· ἀλλ' ἡ Ἀγγλία εὑρίσκετο ἐν ἀδυναμίᾳ πρὸς τὸ πρᾶξαί τι πέραν διαμαρτυριῶν, ἕνεκα τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς ὅλης Εὐρώπης. Δὲν ἤθελε νὰ διαπλεύσῃ τὸν Ἑλλήσποντον μόνη καὶ νὰ ἀπειλήσῃ τὸ Βυζάντιον ἐκθέτουσα εἰς φανερὸν κίνδυνον καταστροφῆς τὸν στόλον αὐτῆς μετά τινος δὲ ὑπερβολῆς ἴσως τῶν δυσχερειῶν, ἀλλὰ κατὰ βάθος οὐχὶ ἀναλήθως, ἔλεγεν ὁ Σώλσβαρυ ἐν τῇ βουλῇ τῶν Λόρδων ὅτι τὰ ἀγγλικὰ θωρηκτὰ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνέλθωσιν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀρμενίας ἵνα προλαμβάνωσι τὰ κακουργήματα τοῦ Χαμὴτ καὶ καταβάλλωσιν αὐτά. Αἰτία τούτου ἦτο ἡ μνημονευθεῖσα φιλότουρκος πολιτικὴ τῆς Γερμανίας καὶ ἡ ἔναντι τῆς Ἀγγλίας ἐκδικητικὴ πολιτικὴ τῆς Ρωσίας. Τῆς Γαλλίας ἡ πρὸς τὴν Ρωσίαν συμμαχία δὲν ἐπέτρεπε τὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἐναντίον τῆς Τουρκίας σύμπραξιν. Ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ φιλοτούρκου, Πολωνοῦ τὸ γένος, ὑπουργοῦ Γολουχόφσκη ἦτο προσδεδεμένη εἰς τὴν πολιτικὴν τὴν γερμανικήν, μόνη δ' ἡ Ἰταλία ἐφάνη πρόθυμος νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ συνεφωνήθη ἵνα ἡνωμένος στόλος ἀγγλο-ἰταλικὸς ἐκπορθήσῃ τὸ Βυζάντιον μετὰ τὴν ἐκβίασιν τῆς διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου διαβάσεως, διωρίσθησαν δὲ καὶ Ἰταλοὶ στρατηγοὶ οἱ μέλλοντες νὰ διοικήσωσι τὸν ἀποβατικὸν στρατὸν τῆς κατοχῆς· ἀλλὰ μεγάλη καταστροφὴ τῶν Ἰταλῶν ἐλθοῦσα ἐξ ἀδοκήτου ἀπὸ τῆς Ἀβησσυνίας ἐματαίωσε πάντα τὰ σχέδια. Οἱ Ἰταλοί, οἵτινες ἀπὸ ἐτῶν πολεμοῦντες ἐν Ἀβησσυνίᾳ πρὸς κατάκτησιν ἁπάσης τῆς χώρας καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν νομίσαντες ὅτι ἐξίκοντο ἐγγὺς τῆς πραγματώσεως τοῦ σχεδίου τῆς εἰς ἰταλικὴν ἀποικίαν μεταβολῆς τῆς ἀφρικανικῆς ταύτης χώρας, ὑπέστησαν κατὰ τὰς παραμονὰς αὐτὰς τῆς σχεδιαζομένης ἐπὶ τὸ Βυζάντιον στρατείας ἧτταν καὶ καταστροφὴν φοβεράς, ἀπωθηθέντες μέχρι τῆς θαλάσσης ὅπου διεσώθησαν τὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στρατοῦ τοῦ στρατηγοῦ Μπαρατιέρι εἰς παραλίαν τινὰ πόλιν, παραμένουσαν μέχρι σήμερον ὑπὸ τὴν κατοχὴν αὐτῶν. Ματαιωθείσης οὕτω τῆς ἐκ τῆς Ἰταλίας προσδοκωμένης στρατιωτικῆς βοηθείας, μόνην βοήθειαν πολιτικὴν ἐπεζήτει νῦν ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργός, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, ἐν τῇ μετὰ τῆς Ρωσίας συνεννοήσει. Μέγα κώλυμα πρὸς τοιαύτην συνεννόησιν ἐφαίνετο ἡ τῷ 1878 τὴν ἐπαύριον τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἐπιτευχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βήκονσφηλδ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας ὑπὸ τὸ ὄνομα «περὶ Κύπρου σύμ-

βασις» γνωστὴ ἀγγλοτουρκικὴ συμφωνία, δι' ἧς ὁ Σουλτᾶνος ἀνέθετε τὴν διοίκησιν τῆς Κύπρου εἰς τὴν 'Αγγλίαν ἐπὶ πληρωμῇ φόρου πρὸς τὸ ὀθωμανικὸν κράτος(¹). Διὰ τῆς συμβάσεως ταύτης ἡ Τουρκία ὑπισχνεῖτο εἰσαγωγὴν μεταρρυθμίσεων εἰς ἁπάσας τὰς ἀσιατικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους (μεταρρυθμίσεων διοικητικῶν), ὑπὸ ἔλεγχον ἀγγλικόν, ἡ δὲ 'Αγγλία ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐγγυηθῇ τὴν ἀκεραιότητα τῶν ἀσιατικῶν κτήσεων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἀμυνομένη ὑπὲρ τούτων διὰ πάντων τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν καὶ χρηματικῶν δυνάμεων τῆς μεγάλης Βρεττανικῆς αὐτοκρατορίας. 'Η συνθήκη αὕτη ἀποβλέπουσα πρὸ πάντων εἰς τὸ κωλῦσαι πᾶσαν τῆς Ρωσίας περαιτέρω τῶν ἐν Βερολίνῳ χαραχθέντων ἐν τῇ 'Ασιατικῇ Τουρκίᾳ ὁρίων προέκτασιν, ἦτο κάρφος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ἀπεδόθησαν δὲ τότε εἰς τὸν πρίγκηπα Λοβάνωφ καὶ δηλώσεις ὅτι προθύμως θὰ συνέπραττε μετὰ τῆς 'Αγγλίας εἰς τὰ πράγματα τῆς 'Ανατολῆς, ἐὰν αὕτη ἠκύρου τὴν μετὰ τῆς Τουρκίας περὶ ἀμύνης τῶν ἀσιατικῶν κτήσεων σύμπραξιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν αὐταῖς ταῖς ἀγγλικαῖς βουλαῖς ὑψώθησαν ἰσχυραὶ φωναὶ ὑπὲρ τῆς ἀκυρώσεως τῶν περὶ τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητος ἐγγυήσεων τῆς 'Αγγλίας(²). 'Αλλ' ἡ κυβέρνησις τοῦ Σώλσβαρυ, ὅστις, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀποθανόντος Βήκονσφηλδ, ἦτο συνεργάτης τῆς κυπριακῆς συμβάσεως, δὲν ἐτόλμα νὰ προβῇ εἰς τοιοῦτον ὁπωσοῦν ριζικὸν μέτρον αἱ δὲ περιστάσεις ἐπέτρεψαν αὐτῷ καὶ ἄνευ μεταβολῆς τινος τῶν πραγμάτων νὰ προέλθῃ εἰς συνεννόησίν τινα πρὸς τὴν Ρωσίαν περὶ τοῦ ἀρμενικοῦ ζητήματος.

'Ο τσάρος Νικόλαος Β'

'Ο τῷ 1894 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ 'Αλεξάνδρου Γ' εἰς τὸν θρόνον ἀνελθὼν Νικόλαος Β' ἐτέλεσε τοὺς γάμους του, μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, μετὰ τῆς Γερμανίδος πριγκηπίσσης 'Αλίκης ἢ 'Αλεξάνδρας τῆς "Εσσης Δαρμστάτης (μεθ' ἧς εἶχε μνηστευθῇ ὀλίγον χρόνον πρότερον). 'Αναλαβὼν τὴν διακυβέρνησιν τοῦ ρωσικοῦ κράτους πρὸς τοῖς ἄλλοις ἤρξατο ἐπισκεπτόμενος τὰς Αὐλὰς τῶν φίλων τῆς Ρωσίας Μεγάλων Δυνάμεων· ἐπεσκέψατο δέ, οὐ πολὺ μετὰ τὰς φρικώδεις ἀρμενικὰς σφαγὰς τοῦ ἔτους 1896, τοὺς Παρισίους, μεγάλων ἐνταῦθα, ὡς εἰκός, τυχὼν τιμῶν. Τὴν αὐτοκρατορικὴν ταύτην ἐπίσκεψιν ἐπωφεληθεῖσαι αἱ τῶν Παρισίων εὐγενεῖς δέσποιναι (αἵτινες διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν θλιβερωτάτην ἐντύπωσιν τῶν ἀγγελλομένων ἀρμενικῶν σφαγῶν ἵδρυσαν σύλλογον ὑπὲρ τῶν 'Αρμενίων συμπράττουσαι μετ' ἄλλων φιλαρμενικῶν συλλόγων), ἐπεκαλέσαντο τὴν ὑπὲρ τῶν καταδιωκομένων 'Αρμενίων προστασίαν τῆς αὐτοκρατείρας, λέγουσαι αὐτῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ Θεὸς ἔθεσεν αὐτὴν εἰς τοσοῦτον ὑψηλὴν θέσιν ἵνα προστατεύῃ τοὺς δυστυχοῦντας. 'Η αὐτοκράτειρα εἰς τοιαύτην ἐπίκλησιν ἀπαντῶσα ἔλεγεν ὅτι δὲν ἀναμιγνύεται εἰς ζητήματα πολιτικά, πλὴν ἔμελλε νὰ πράξῃ ὅ,τι ἠδύνατο ὑπὲρ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εὐχῶν τῶν Παρισινῶν δεσποινῶν. 'Απὸ Παρισίων ὁ τσάρος καὶ ἡ τσαρῖνα μετέβησαν εἰς τὴν 'Αγγλίαν πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας (ἧς ἡ τσαρῖνα ἦτο

(¹) Σημειωτέον ὅτι ὁ φόρος, ἀνερχόμενος εἰς 90 χιλιάδας λιρῶν, δὲν εἰσήρχετο εἰς τὸ ὀθωμανικὸν ταμεῖον, ἀλλ' ἐκρατεῖτο ὑπὸ τῆς 'Αγγλίας ἵνα διανεμηθῇ εἰς τοὺς "Αγγλους καὶ Γάλλους κατόχους τῶν χρεογράφων τοῦ τῷ 1855, κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, ἐγγυήσει 'Αγγλίας καὶ Γαλλίας, συνομολογηθέντος δανείου τοῦ Τουρκικοῦ κράτους.

(²) Διπλαῖ ἦσαν νῦν αἱ βαρύνουσαι τὴν 'Αγγλίαν ἐγγυήσεις αὗται, ἡ μὲν ἀπορρέουσα ἀπὸ τῆς συνθήκης τοῦ 1852, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Γαλλίας (ἦτο δὲ καὶ μετὰ τῆς Αὐστρίας), ἡ δὲ μόνον τὴν 'Αγγλίαν βαρύνουσα περὶ Κύπρου σύμβασις τοῦ 1878, ἡ ἐγγυωμένη τὴν ἀκεραιότητα τῶν ἀσιατικῶν μόνον κτήσεων τοῦ 'Οθωμανικοῦ κράτους.

ἐγγονὴ ἀπὸ τῆς ἀποθανούσης θυγατρὸς αὐτῆς μεγάλης δουκίσσης τῆς Ἔσσης Ἀλίκης). Ἡ ἐπίσκεψις δὲν ἐγένετο ἐν Λονδίνῳ, ἀλλ' ἐν τῷ θερινῷ ἐνδιαιτήματι τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας εἰς Βαλμορὰλ τῆς Σκωτίας, ἔνθα μετέβη καὶ ὁ πρωθυπουργὸς μαρκήσιος Σώλσβαρυ ἵνα ὑποβάλῃ τὰ σέβη αὐτοῦ εἰς τὸν ὑψηλὸν ξένον τῆς βασιλίσσης. Ὁ Σώλσβαρυ, ὅστις ἐτιμήθη καὶ δι' ἀντεπισκέψεως ὑπὸ τῶν ξενιζομένων μεγαλειοτήτων, ἐπωφελήθη τὴν μετὰ τοῦ τσάρου συνέντευξιν ἵνα συζητήσῃ μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ καταδιωκομένων Ἀρμενίων. Ὁ Νικόλαος Β' ἐλάμβανε τότε πανταχόθεν τῆς Ἀγγλίας ἐπικλήσεις ὑπὲρ τῶν Ἀρμενίων, ἀφοῦ ὁ γηραιὸς Γλάδστων, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ Ἄγγλων πολιτῶν περὶ τοῦ ἐπικαίρου τῆς πρὸς τὸν τσάρον ἐπικλήσεως, προέτρεπεν ἐκθύμως τοὺς ἐρωτῶντας νὰ φωτίσωσι τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος, παρ' ᾧ ἡ ἀφιλανθρωπία τοῦ πρίγκηπος αὐτοῦ (ἐννοεῖται τοῦ πρίγκηπος Λοβάνωφ) τοσοῦτον συνετέλεσεν εἰς τοὺς κατὰ τῶν Ἀρμενίων γενομένους διωγμούς. Μεταξὺ τοῦ τσάρου καὶ τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ συνεφωνήθη τότε ἵνα διὰ συμπράξεως, εἰς ἣν ὑπὸ τῶν δύο κυβερνήσεων ἔμελλον νὰ κληθῶσι καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι Μεγάλαι Δυνάμεις, οὐ μόνον περὶ τῆς τύχης τῶν Ἀρμενίων ληφθῇ μέριμνα ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ τῶν λαῶν αὐτοῦ, περιοριζομένων τῶν ἐκ μέρους τῆς αὐταρχικῆς Αὐλῆς τοῦ Σουλτάνου ὑπερβασιῶν καὶ καταχρήσεων, αὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου τιθεμένου ὑπὸ κηδεμονίαν εὐρωπαϊκὴν καὶ τῆς ἀνωτάτης κυβερνήσεως τοῦ κράτους ἀνατιθεμένης εἰς συμβούλιον ἀνώτατον, ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ ὁποίου οὐδεμία νὰ διενεργῆται μεταβολὴ εἰς τὰ πρόσωπα τὰ κυβερνῶντα καὶ τὰς κυβερνητικὰς αὐτῶν πράξεις. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ Αὐλαὶ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων διατελοῦσαι καὶ αὐταὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς κατεχούσης τὸν χριστιανικὸν κόσμον βαθείας συγκινήσεως, ἐδέξαντο τὰς ἀγγλορρωσσικὰς προτάσεις καὶ τὸ συμβούλιον τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσώπων πασῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀνεκοίνωσε τῇ Πύλῃ τῶν κυβερνήσεων αὐτῶν τὰ βουλεύματα καὶ τὰς ἀποφάσεις προσθέσαν ὅτι αἱ περὶ βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου ἔμελλον νὰ ἐκταθῶσιν οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν Μωαμεθανῶν.

Κόμης Γολουχόφσκη

Ὁ Σουλτᾶνος πεισθεὶς περὶ τῆς ἐν τῷ ζητήματι ὁμοφωνίας τῶν Δυνάμεων (ἀφοῦ καὶ ὁ Γουλιέλμος Β' πιεζόμενος ὑπὸ τῆς πανταχόθεν τοῦ κόσμου ἐγειρομένης ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου καταχραυγῆς δὲν ἐτόλμησε χάριν τούτου νὰ προέλθῃ εἰς διαφωνίαν πρὸς τὰς λοιπὰς Δυνάμεις), εὑρισκόμενος δὲ ἀπέναντι ὁμοφωνίας εὐρωπαϊκῆς καὶ προσχωρῶν εἰς τὴν τῶν Δυνάμεων ἀνακοίνωσιν ἐξέφρασε καὶ εὐχαριστίας πρὸς αὐτὰς διότι ἔμελλον νὰ φροντίσωσι καὶ περὶ τῶν Μωαμεθανῶν ὑπηκόων αὐτοῦ(!!). Ἐντὸς χρόνου οὐχὶ μακροῦ, πρὸ τοῦ τέλους ἔτι τοῦ 1896, ἡ πρεσβευτικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει διάσκεψις κατήρτισε τὸ σχέδιον τὸ εἰσακτέον ἐν τῇ διακυβερνήσει τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτὸ τῇ Πύλῃ (περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1897). Ἡ Πύλη λαβοῦσα τὸ σχέδιον ἀπήντησεν ὅτι ἔμελλε νὰ συζητήσῃ αὐτὸ μετὰ τῶν πρέσβεων κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Βαϊραμίου, κατὰ Ιανουάριον τοῦ 1897. Ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς ἡ μετ' ἀπιστίας καὶ δολίας ὀπισθοβουλίας συμφωνήσασα μετὰ τῶν ἄλλων Δυνάμεων αὐστριακὴ κυβέρνησις (καὶ τὸ μέρος αὐτὸ ἐνδιαφέρει τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην), ἧς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν διηύθυνεν ἔτι ὁ Πολωνὸς κόμης Γολουχόφσκη, ἀνέλαβε νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν ἀπειλοῦντα τὴν αὐταρχίαν τοῦ Σουλτάνου κίνδυνον συμβουλεύσας μυστικῶς τῇ κυβερνήσει τοῦ Γιλδίζ, ἵνα διὰ κινήματός τινος ἐν Κρήτῃ τῶν Μωαμεθανῶν δημιουργοῦσα ἀντιπερισπασμὸν πολιτικὸν καὶ

διπλωματικὸν ἀποστρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν Δυνάμεων ἀπὸ τοῦ ζητήματος τῶν κυβερνητικῶν μεταρρυθμίσεων εἰς τὸ τοπικὸν ζήτημα τῆς Κρήτης[1]. Τότε δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1897 εἰς ἓν νεῦμα τοῦ Γιλδὶζ παρεσκευάσθη κίνημα τουρκοκρητικὸν ἐν Χανίοις τῆς Κρήτης καὶ ἠπειλήθη δι' ἐμπρησμοῦ ἡ πόλις καὶ διὰ σφαγῶν τῶν Χριστιανῶν. Τὸ τουρκοκρητικὸν τοῦτο κίνημα ἐξήγειρε πάντα τὸν χριστιανικὸν πληθυσμὸν ἐν τῇ νήσῳ, συνεκίνησε δὲ σφόδρα καὶ τὴν κοινὴν γνώμην τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου.

Σύμπας ὁ ἑλληνικὸς τύπος καὶ ἡ βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ἐγένοντο νῦν ἠχὼ ἰσχυροτάτη τῆς καταχραυγῆς ἐναντίον τῶν ἐν Κρήτῃ τελουμένων. Ἐν τῇ βουλῇ ὁ βουλευτὴς Ἀττικῆς Δ. Ράλλης ἐδήλωσεν ἐμφαντικώτατα εἰς τὸν ἀδρανοῦντα πρωθυπουργὸν Θ. Δηληγιάννην, ὅτι ἂν καὶ εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν ἐγκαταλειφθῇ ἡ Κρήτη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τῆς ἑλληνικῆς, θὰ σαρωθῇ αὕτη καὶ τὸ ὅλον καθεστὼς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐξεγειρομένου λαοῦ. Ὁ Θ. Δηληγιάννης ἐπιτηδεύων ἀταραξίαν καὶ ψυχραιμίαν ἔναντι τῆς οὕτως ἐκφερομένης ἀπειλῆς ἠπείλησε τὸν Δ. Ράλλην διὰ παραπομπῆς εἰς δίκην, ἀλλ' ἔλαβεν ἀπάντησιν ὅτι ὁ λαὸς ἔμελλεν εἶσθαι μετ' αὐτοῦ (τοῦ Δ. Ράλλη). Καὶ ὁ μὲν πρωθυπουργὸς ἔκλεισε τὴν συζήτησιν μετὰ τῆς γενικῆς ὑποσχέσεως καὶ διαβεβαιώσεως ὅτι ἡ κυβέρνησις ἔμελλε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ καθῆκον αὐτῆς ὑπαινιττόμενος ὅτι ἐσκόπει νὰ πράξῃ τι τὸ σοβαρόν. Ἀλλὰ πολλῷ πλέον τοῦ πρωθυπουργοῦ συνεκινήθη καὶ ἐταράχθη ἐκ τῶν ἐν τῇ βουλῇ λεχθέντων ὁ βασιλεὺς αὐτός.

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος εἶχε διέλθῃ τὸ θέρος αὐτοῦ εἰς περιοδείαν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸ σύνηθες, συνδυάζων τὴν πρὸς θεραπείαν ἐν λουτροπόλεσι διαμονὴν αὐτοῦ κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἐν ταῖς πρωτευούσαις τῶν Δυνάμεων καὶ πρὸς τὰς ὑπὲρ τῶν Ἐθνικῶν συμφερόντων ἐνεργείας του.

Ἡ κοινὴ γνώμη ἡ βλέπουσα μόνον τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα τῆς βασιλικῆς περιοδείας ἀπέδιδεν εἰς τοῦτον ἀδιαφορίαν καὶ ἐν μέσῳ ἔτι τῶν μεγάλων τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος ἀπειλούντων κινδύνων, τὰ δὲ τηλεγραφικῶς γνωσθέντα ἐκ Παρισίων, ὅτι ἐπεσκέψατο τὴν Σάραν Μπερνὰρ ἐν τῷ καλλυντηρίῳ τοῦ θεάτρου αὐτῆς ἐξήγειραν τὴν ἀγανάκτησιν καί τινων ἄλλων τῷ βασιλεῖ φίλα διακειμένων κύκλων, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἡ σφόδρα ἀφωσιωμένη αὐτῷ τεργεσταία «Νέα Ἡμέρα», τοῦ ἐπιφανοῦς δημοσιολόγου Ἀλ. Βυζαντίου, ἔγραφεν εἰρωνικῶς ὅτι τὸ ταξείδιον τοῦ βασιλέως ἔγινε χάριν διασκεδάσεως καὶ οὐχὶ χάριν τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους. Ἐντεῦθεν ἡ δημοσία γνώμη διετίθετο δυσμενῶς πρὸς τὴν βασιλείαν, ὁ δὲ Δ. Ράλλης ἐν πληθούσῃ βουλῇ ἐφώνει πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Δηληγιάννην «τί θέλει ὁ βασιλεὺς ἐν Παρισίοις ἀφοῦ ἡ θέσις αὐτοῦ εἶναι ἐν Βάμῳ;» (τῇ ἕδρᾳ τῆς ἐπαναστατικῆς κρητικῆς κυβερνήσεως). Τὴν δυσμένειαν ταύτην ηὔξανε καὶ ἐπέτεινεν ἔτι μᾶλλον ἡ διαβόητος Ἐθνικὴ Ἑταιρεία.

Ἡ ὀργάνωσις αὐτή, παρεμφερὴς ταῖς τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν (τῆς Σερβίας καὶ Βουλγαρίας) ἀναλόγοις ὀργανώσεσιν, ὑπῆρξεν ἡ σπουδαιοτέρα τῶν ἀνευθύνων παρομοίων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Δημιουργηθεῖσα ἐξ ἁγνοῦ πατριωτισμοῦ ἐπέ-

---

[1] Ἡ τῆς Αὐστρίας ἀνατολικὴ πολιτικὴ «τῆς ἐδαφικῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον (Θεσσαλονίκη) ἐπεκτάσεως», ἡ καὶ ὑπὸ τῆς Γερμανίας κατὰ διαφόρους περιστάσεις ὑποστηριχθεῖσα, ἀπειλουμένη νῦν διὰ τῶν μελετωμένων μεταρρυθμίσεων ὑπὸ ὁριστικῆς ματαιώσεως, λόγῳ τῆς ἐξ αὐτῶν δημιουργίας νέας καταστάσεως πραγμάτων ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ καὶ κυρίως ἐν Μακεδονίᾳ, ἧτο τὸ κυριώτερον ἐλατήριον τῆς ἐνθαρρύνσεως τῆς Τουρκίας εἰς ἀνακίνησιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ὡς ἀντιπερισπασμοῦ κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς τῆς Τουρκίας ἐπαρχίαις μεταρρυθμίσεων.

ιυχεν έντός βραχέος χρόνου νά άποβῆ κολοσσιαία δύναμις ἐν αὐτοῖς τοῖς σπλάγχνοις τοῦ κράτους καὶ τῇ ψυχῇ τοῦ ἔθνους, ὥστε νὰ καταστήσῃ κυβέρνησιν καὶ Στέμμα ὑποχείρια τῶν τολμηρῶν ὀνείρων της καὶ τῶν ἐθνικῶν σκοπῶν της.

Προερχομένη ἐκ τῶν λειψάνων τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, τῆς ὀργανώσεως ἐκείνης ἥτις ὑπὸ τοῦ κράτους συσταθεῖσα εἰργάσθη ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὴν ὁδηγίαν τῶν ἑκάστοτε κυβερνήσεων ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ 1882, ὁπότε διελύθη μετ' ἄλλων ἀνευθύνων πατριωτικῶν ὀργανώσεων, αἵτινες ὀχληραὶ πολλάκις ἐγένοντο καὶ ὡς παράσιτα συνυπῆρχον ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ κορμοῦ τῆς χώρας ἐν τῇ ποικίλῃ αὐτῶν δράσει, δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη, ἐννοεῖται, καὶ ἰδιοτελείας τινὸς ὡς καὶ τῆς ἐμμέσου ἐξυπηρετήσεως ἀτομικῶν συμφερόντων. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν κυβερνήτης, ὡς ὁ Χ. Τρικούπης, ἵστατο ἐν τῇ ἀρχῇ, οὐδεμία ἀνεύθυνος ὀργάνωσις ἐτόλμα νὰ ἐμφανισθῇ· ἀλλὰ μόλις ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ἔκλινεν ὁριστικῶς πρὸς τὴν δύσιν του, ὁμὰς φιλοδόξων πολιτῶν ἐν Ἀθήναις διενοήθη καὶ ἐπέτυχε τὴν ἵδρυσιν μυστικῆς πατριωτικῆς ἑταιρείας. Ἡ ἔλλειψις ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸ Στέμμα καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας τῆς χώρας καὶ τὴν καλὴν παρ' αὐτῶν διαχείρισιν τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων, ὡς καὶ ἡ ὑπερβολική, τυφλὴ δὲ καὶ ἀνόητος ἐν πολλοῖς, πίστις καὶ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεις, ὑπῆρξαν αἱ ἠθικαὶ καὶ θεμελιώδεις βάσεις ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη ὑπὸ τῶν ἱδρυτῶν ἡ γένεσις τῆς Ἑταιρείας.

Σφραγὶς τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας

Ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐν ὀνόματι «τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος». Ἡ δὲ βραδύτερον, κατὰ σύστασιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς κυβερνήσεως Γ. Θεοτόκη, συσταθεῖσα ἰσχυροτάτη συγκρότησις τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου ἐτελειοποίησε τὴν ἐπίκλησιν ταύτην, ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς Ἕλληνας «ἐν ὀνόματι τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ καὶ τῆς Μεγάλης Πατρίδος», προσθέσασα καὶ ὕπερθεν τῶν ἐγγράφων αὐτῆς τὸ ἄγρυπνον ὄμμα τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸς ἦτο ὁ πυρὴν τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας, ἥτις ἱδρύθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1894.

Τὸ κρατοῦν παρὰ τῇ Ἑταιρείᾳ πνεῦμα ἦτο ἡ διὰ παντὸς μέσου καὶ ἐξαιρετικῆς σπουδῆς ὤθησις τοῦ κράτους εἰς «ἄμυναν ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν δικαίων». Διατηροῦσα καὶ σεβομένη τὸ ὑπάρχον πολίτευμα ἀπεσκόπει νὰ προαγάγῃ τὰ ἐθνικὰ ζητήματα ἔστω καὶ δι' ἐξαναγκασμοῦ Στέμματος καὶ κυβερνήσεων, τῶν ὁποίων οὐδέποτε μὲν ἠμφισβήτησε τὸν πατριωτισμόν, ἀλλ' ἐπέκρινε τὸν τρόπον τῆς ἐσωτερικῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας καὶ τὰς ἐκ τούτου συνεπείας ἐπὶ τοῦ κακοῦ χειρισμοῦ τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἐλύθη εὐνοϊκῶς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους.

Προηγηθεὶς πόλεμος, κρητικαὶ ἐπαναστάσεις κατέληγον εἰς οἰκτρὰς ἀποτυχίας. Μετὰ ἑκατὸν ἐτῶν ἐλεύθερον βίον, κράτος μὲ τίτλους ἐθνικῆς κληρονομίας δὲν κατώρθωσε νὰ ἐργασθῇ ἀποτελεσματικῶς ὑπὲρ δημιουργίας καλοῦ, ἔστω καὶ εἰς ἀριθμὸν μικροῦ, ὠργανωμένου στρατοῦ, τοῦ μόνου ὅπλου δι' οὗ θὰ ἠδύνατο ἡμέραν τινὰ νὰ ἐπιβληθῇ ὑπὲρ τῶν δικαίων ἀξιώσεων τοῦ ἔθνους. Συγκρίνοντες οἱ τῆς Ἑταιρείας τὰ σλαυικὰ κράτη τοῦ Αἵμου καὶ τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν ἀξιομάχων στρατῶν, τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν ἡγεμόνων των, βαρέως ἔφερον τὸ ἐρασιτεχνικὸν πρὸς τὸν στρατὸν ἐνδιαφέρον τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α', τοῦ ὁποίου ἀνεγνώριζον μὲν ἐν πολλοῖς τὴν χρηστότητα, τὸ φιλελεύθερον καὶ τὰς παρασχεθείσας κατὰ τὸ διάστημα τῆς βασιλείας του ἀρκετὰς ὑπηρεσίας, δὲν συνεμερίζοντο ὅμως τὴν τόσον διαλαλουμένην διὰ τῶν συγγενικῶν του δεσμῶν

ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν τῆς φυλῆς δικαίων εὔνοιαν, τοσούτῳ μᾶλλον ἀφοῦ αἱ διαφημιζόμεναι εὔνοιαι οὐδέποτε ἀπέτρεψαν ζημίας καὶ ταπεινώσεις ἐθνικάς. Ἐξ ἄλλου τὸ ἔθνος διεπαιδαγωγεῖτο νοσηρῶς, μὴ ὑπολογίζον δὲ ἐπὶ τῶν ἰδίων του δυνάμεων καὶ προσπαθειῶν ἐπαφίετο εἰς τὴν παρ' ἄλλων ὑπὲρ αὐτοῦ μέριμναν. Ἐπεθύμουν βασιλέα συνταγματικὸν μέν, ἀλλὰ βασιλέα στρατιώτην, φανατικὸν Ἕλληνα στρατιώτην δυνάμενον νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τῆς ὁλοκληρώσεως τῶν πανελληνίων ὀνείρων. Ἡ ἐπιδεξία λύσις καὶ ὁ χειρισμὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν διὰ τῆς παύσεως καὶ τοῦ διορισμοῦ ὑπουργείων δὲν ἐνέπνεεν οὐδ' ἔπειθε τοὺς τῆς Ἑταιρείας, ὅτι ἦτο ἡ μόνη ἐργασία τοῦ βασιλέως. Καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν ταύτην τοῦ βασιλέως σεβόμενοι καὶ ἀνεχόμενοι, φοβούμενοι δ' ἐξ ἄλλου, ὡς ἐκ τῆς πικρᾶς τοῦ παρελθόντος πείρας, νὰ καλλιεργήσωσι νέας ἀνατροπὰς εἰς στιγμὰς ἀπολύτως κρισίμους καὶ εἰς παραμονὰς τελειωτικῆς λύσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, διακαῶς ἐπεθύμουν καὶ προσεπάθουν ὅπως διὰ παντὸς μέσου ἐμπνεύσωσιν εἰς τὸ Στέμμα καὶ τὰς κυβερνήσεις τὰς ἰδίας των περὶ τοῦ κράτους ἀντιλήψεις ἔστω καὶ διὰ μέσων πλαγίων, ἐπιτρεπομένων, ἐφ' ὅσον περὶ σωτηρίας τοῦ ἔθνους ἐπρόκειτο.

Ἐν ἀπολύτῳ μυστικότητι καὶ ὀργανώσει τελείᾳ, προσηλύτισαν μέγαν ἀριθμὸν ἐπιλέκτων ἀνδρῶν, οἵτινες δὲν ἀπετέλουν μόνον μέλη ἁπλᾶ ἀλλ' ἐνεργῶς εἰργάζοντο πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ κέντρου.

Διὰ τὴν οἰκονομικὴν αὐτῶν ἐνίσχυσιν ἐζήτησαν τὴν συνεργασίαν τῶν ἑλληνικῶν παροικιῶν, αἵτινες προθυμότατα συνέδραμον διὰ γενναίων ἐράνων τὸν σκοπόν των.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀπολύτου ἐπικρατήσεως τῶν ἰδεῶν των εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ κλονίσωσι τὴν πρὸς τὸ Στέμμα καὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας πίστιν τοῦ λαοῦ, εἰς τὴν προσπάθειάν των δὲ ταύτην εἶχον συνεπίκουρα πλεῖστα ἠθικὰ ὅπλα, ἤτοι αὐτὰ ταῦτα τὰ γεγονότα, καὶ δὴ τὴν ἐλεεινὴν τοῦ κράτους διοίκησιν, τὸ ἀνοργάνωτον τοῦ στρατοῦ, τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, τὴν ἐπὶ μακροὺς τοῦ θέρους μῆνας ἀποδημίαν τῶν εὐκαταστάτων τῆς ἀριστοκρατίας, τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας διδούσης πρώτης τὸ παράδειγμα τοῦ πανεστίου μετοικισμοῦ, τὴν ὀλιγωρίαν διὰ τὴν πρόοδον τοῦ λαοῦ καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς διὰ τῶν συγγενῶν τοῦ βασιλέως ἐπαιτείας ἀμφιβόλων ψιχίων ὑπὲρ τοῦ πτωχοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ δρᾶσις αὐτή, ὡς ἐλέχθη, ἤρχισε διὰ τῆς σκέψεως ὀργανώσεως τῶν μετέπειτα ἀνταρτικῶν σωμάτων κατὰ τὸ βουλγαρικὸν ὑπόδειγμα καὶ πρὸς ἀνακοπὴν τῆς τρομοκρατήσεως τῶν ἑλληνικῶν τῆς Μακεδονίας πληθυσμῶν ἀπὸ τὰς βουλγαρικὰς συμμορίας.

Ὁ ἐνθουσιασμὸς τῆς Ἑταιρείας θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ παρὰ τοῦ κράτους, ὡς τοῦτο ὑπεδείχθη εἴς τε τὴν βασιλείαν καὶ τὴν κυβέρνησιν παρ' ἀνδρῶν διαπρεπῶν, ἀλλ' ἡ περιφρόνησις καὶ δυσπιστία τοῦ Στέμματος καὶ τὸ ἄβουλον καὶ ἀσθενὲς τοῦ χαρακτῆρος τοῦ πρωθυπουργοῦ Δηληγιάννη ἐματαίουν τὰς τοιαύτας εἰσηγήσεις, μόνον δὲ πολὺ ἀργά, ὅτε πλέον ἡ Ἑταιρεία ἐπεξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτῆς καὶ τὰς ἐνεργείας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κράτους, Στέμμα καὶ κυβέρνησις φοβηθέντα ἐζήτησαν, καὶ τοῦτο οὐχὶ μετ' εἰλικρινείας, τὴν συνεργασίαν καὶ τὸν διαφωτισμὸν αὐτῶν τῶν ἰδίων εἰς τὰ τῆς Ἑταιρείας, παρὰ διακεκριμένων αὐτῆς μελῶν.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ βραχὺς χρόνος καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα δὲν ἐπέτρεψαν ἰδιαιτέραν στρατιωτικὴν δρᾶσιν τῶν τῆς Ἑταιρείας ὀργανώσεων οὐδ' ἐν Μακεδονίᾳ, οὐδ' ἐν Κρήτῃ· ἄλλως τε ὁ σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας δὲν ἦτο οὗτος, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ ὑποβοήθησις κράτους καὶ κοινωνίας εἰς ἀφύπνισιν ἀπὸ τοῦ ληθάργου καὶ προσανατολισμὸν πρὸς τοὺς ἐγγὺς ἀρχομένους, ἰδίᾳ ἐκ Μακεδονίας, κινδύνους.

Ὑπῆρξαν βεβαίως καὶ ἀτυχεῖς ἐμπνεύσεις τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας καὶ ἀποφάσεις

ἀκροτήτων ἐκτὸς λογικῆς, ὡς ἡ διάδοσις ὅτι σοβαρῶς ἢ κατ' ἐπιφάνειαν ἐπρόκειτο νὰ παραδώσῃ εἰς ἐμπρησμὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην καὶ Θεσσαλονίκην, δι' ὃ καὶ ἔπεμψεν ἕνα ἐκ τῶν διευθυντῶν αὐτῆς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα ζητήσῃ τὴν σύμπραξιν τοῦ Πατριάρχου πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀνοσίων καὶ ἀντεθνικῶν πλέον σκοπῶν της. Οὗτος, ὡς διηγήθησαν ἡμῖν, μεταβὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετ' ἐπιστολῆς συστατικῆς τῆς διευθύνσεως τῆς Ἑταιρείας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πρεσβείαν, ἧς τὰ μέλη ἅπαντα καὶ αὐτὸς ὁ πρεσβευτὴς Ν. Μαυροκορδᾶτος ὡς καὶ ὁ ἰδιαίτερος αὐτοῦ γραμματεὺς καὶ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς αὐτοῦ Γεώργιος Μπαλτατζῆς (ὁ κατὰ τὸ 1922 μετὰ τῶν ἄλλων πέντε τυφεκισθείς) εἶχον προσηλυτισθῆ, ἐπεσκέφθη καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον μετὰ συστάσεων τῆς πρεσβείας καὶ ζητήσας ἀκρόασιν παρὰ τῷ Πατριάρχῃ ἐξέθεσε πρὸς αὐτὸν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος Ζ' ἀκούσας τὰ ἐκτιθέμενα ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου τῆς Ἑταιρείας οὐδὲν αὐτῷ ἀπήντησεν, ἀλλ' ἐξελθὼν καὶ καλέσας τὸν Μέγαν πρωτοσύγκελλον Χρυσόστομον (τὸν βραδύτερον ἐθνομάρτυρα μητροπολίτην Σμύρνης) εἶπεν αὐτῷ· «ὁ διδάσκαλος (ὁ σταλεὶς ἦτο διδάσκαλος τὸ ἐπάγγελμα) οὗτος θέλει νὰ ἀπολύσῃ καθ' ἡμῶν συμφορὰς ὁμοίας ταῖς τῶν Ἀρμενίων καὶ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ καταγγείλω αὐτὸν εἰς τὴν ἀστυνομίαν ἵνα ἐξελαθῇ ἐντεῦθεν»· ἀλλ' ὁ Μέγας πρωτοσύγκελλος ἔχων, ὡς φαίνεται, ἀμυδράν τινα γνῶσιν τῶν κατὰ τὴν Ἑταιρείαν καὶ τὸν ἀπόστολον αὐτῆς παρέστησε τῷ Πατριάρχῃ ὅτι δὲν ἦτο συμφέρον νὰ καταγγελθῇ εἰς τὰς ὀθωμανικὰς ἀρχὰς ἀνὴρ ἐλθὼν μετὰ συστατικῶν ἐπιστολῶν τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ πορεία τῶν ἀνακρίσεων ἠδύνατο νὰ ἐκθέσῃ καὶ τὴν πρεσβείαν καὶ νὰ προκαλέσῃ πολιτικὰς περιπλοκάς(¹), συνεβούλευσε δὲ τῷ Πατριάρχῃ νὰ ἀπευθυνθῇ ἐμπιστευτικῶς πρὸς τὴν πρεσβείαν· τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο. Ὁ Μέγας πρωτοσύγκελλος ἔγραψε πρὸς τὴν πρεσβείαν μυστικὴν ἐπιστολὴν ἐν ᾗ ἐλέγετο ὅτι, ἂν μὴ ἐντὸς ἡμερονυκτίου ἀνεχώρει ἀπὸ τῆς πόλεως ὁ τῆς Ἑταιρείας ἀπόστολος ἔμελλε νὰ εὑρεθῇ ὁ Πατριάρχης ἐν τῇ λίαν δυσαρέστῳ θέσει νὰ καταγγείλῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἀστυνομίαν, ἵνα ἀποσοβήσῃ τὸν ἐκ τῆς μωρίας αὐτοῦ ἀπειλούμενον τῇ πόλει καὶ τῷ ἔθνει ὄλεθρον. Ὁ ἀπόστολος ἀπῆλθεν αὐθημερὸν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ, οἱ τῆς Ἑταιρείας μυστικοὶ ἰθύντορες διέδιδον ὅτι ἔχουσιν ἤδη καταλάβει τὸ φρούριον τοῦ Γιλδὶζ χρήμασι διαφθείραντες τὸν μέγα δυνάμενον παρὰ τῷ Σουλτάνῳ ἀρχιγραμματέα Ἰτζὲτ βέην(²). Ἀναφέρομεν τὸ γεγονὸς τοῦτο ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐκτροχιασμοῦ τῆς δράσεως καὶ τῶν πράξεων τῶν ἰθυνόντων τὴν Ἑταιρείαν(³). Ἀλλὰ τὸ τῆς Κωνσταντινου-

Ἄνθιμος Ζ'

(¹) Βραδύτερον ἐπληροφορήθη ὁ ταῦτα γράφων ὅτι ὁ πρεσβευτὴς Ν. Μαυροκορδᾶτος ὡς καὶ ὁ ἰδιαίτερος Γ. Μπαλτατζῆς, καίπερ ὄντες *ἑταῖροι* (propter piam tranden), οὐδὲν ἐγίνωσκον περὶ τῆς μυστικῆς πρὸς τὸν Πατριάρχην ἀποστολῆς τοῦ τῆς Ἑταιρείας ἀποστόλου.

(²) Ἡ διευθύνουσα τὴν Ἑταιρείαν ἀρχὴ διέδιδεν ὅτι εἶχεν αὕτη ἐξαγοράσει τοὺς περὶ τὸ Γιλδὶζ ἰσχυροὺς ἀντὶ ἑνὸς ἑκατομμυρίου δραχμῶν δωρηθέντων εἰς τὸν παντοδύναμον τῆς Ἑταιρείας γραμματέα. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἡ ἀρχὴ διέδιδεν ὅτι ἔστελλε μεγάλας ποσότητας χρημάτων εἰς Τούρκους πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ὁμόρων χωρῶν.

(³) Κατὰ τὰς δοθείσας πρὸς ἡμᾶς πληροφορίας, ὅτε ἐν ταῖς αἰθούσαις τοῦ τῆς Ἑταιρείας καταστήματος ἀντήχουν αἱ φωναὶ καὶ ἰαχαὶ περὶ ἐμπρησμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἄλλων πόλεων, ὁ μακαρίτης Ἰωάννης Φίλων ἐφάνη διαμαρτυρόμενος: «Ἀλλ' αἱ πόλεις, αἱ παρα-

πόλεως ἐπεισόδιον δὲν ἦτο μεμονωμένον· ὅμοιαι πράξεις ἀφθάστου βαθμοῦ ἐγένοντο καὶ ἄλλοθι πολλαχοῦ καὶ πολλὰ ἐρρήθησαν περὶ χρημάτων ἀποστελλομένων πρὸς διαφθορὰν τῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ τουρκικῶν ἀρχῶν.

Δι᾽ ἐπιγραμματικῶν αὐτῆς δηλώσεων ἠπείλει, συνεβούλευε, προεκάλει τοὺς πάντα: καὶ τὰ πάντα, δημιουργοῦσα χαλάρωσιν πάσης κυβερνητικῆς πρωτοβουλίας καὶ ἐπιβολῆς αὐτῆς ἐπὶ τοῦ στρατοῦ, καὶ ἐπ᾽ αὐτῆς ἀκόμη τῆς κοινῆς γνώμης.

Οὐδεμία ὑπεύθυνος ἀρχὴ παρουσιάζετο δυναμένη νὰ θέσῃ τὰ ζητήματα εἰς ἣν ὤφειλε θέσιν καὶ καλέσῃ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς 'Εταιρείας, ἐφ᾽ ὅσον δὲν ἠδύνατο δι᾽ ἄλλου μέσου νὰ ἐπιβληθῇ ἐπ᾽ αὐτῶν, νὰ ἀναλάβωσι τὰς εὐθύνας τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους, ἢ νὰ διαλύσῃ τὴν 'Εταιρείαν, συλλαμβάνουσα τοὺς ἀνευθύνους αὐτῆς ἀρχηγούς. Τοὐναντίον, δεχομένη τὰς ἀπειλὰς αὐτῆς, ὡς κατηγορουμένη καὶ ἐγκληματίας, ἡ κυβέρνησις ἐσιώπα ἀφήνουσα τὰ πράγματα νὰ βαδίσωσι πρὸς τὸ μοιραῖον.

Πολὺ ἀργά, ἀνέκυψαν ἐπὶ τέλους Στέμμα, κυβέρνησις καὶ μικρὰ μερὶς τοῦ Τύπου, καὶ ἐσκέφθησαν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἐθνικῆς 'Εταιρείας· ἀλλ᾽ αὐτὴ παρακολουθοῦσα διὰ κατασκόπων τὴν κατάστασιν ἐματαίου πᾶσαν ἀπόφασιν δυναμένην νὰ στραφῇ κατ᾽ αὐτῆς.

Πρὸς ἀντιπερισπασμὸν καὶ πρὸς ἐξάγνισιν τῆς ὀλιγωρίας τοῦ παρελθόντος, Στέμμα καὶ κυβέρνησις Δηληγιάννη ἐπενόησαν πολὺ ἀργὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, ἀνταξίου πρὸς διεκδίκησιν τῶν τῆς φυλῆς δικαίων, ἔπεμψε δὲ ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν συνιστῶσαν τὴν ἵδρυσιν μονίμου στρατοπέδου, ἣν ὁ πρωθυπουργὸς πρὸς ἐπισημοποίησιν ἐδημοσίευσε καὶ ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως» [1].

δοθησόμεναι εἰς πῦρ καὶ φλόγας εἶναι καὶ ἑλληνικαὶ μετὰ πληθυσμοῦ σημαντικοῦ ἑλληνικοῦ!» Πλὴν ἡ διαμαρτυρία αὕτη δὲν ἐτύγχανε προσοχῆς. Εὐτυχῶς ἅπας ὁ περὶ ἐμπρησμοῦ θόρυβος καὶ αὗται αἱ πρὸς τὸν Πατριάρχην ἐκμυστηρεύσεις εἰς ἕνα ἀπέβλεπον ἀνόσιον σκοπόν: τοῦ ἐξαπατῆσαι τοὺς λίαν ἀγαθοὺς τῶν ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ ἑταίρων.

[1] Τὸ κείμενον τῆς σταλείσης ἐπιστολῆς ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Κύριε πρωθυπουργέ. Τὰ κατὰ τὸ ἔαρ τελεσθέντα γυμνάσια μονάδων στρατοῦ ἀπέδειξαν ἐπιβαλλομένην τὴν ἀνάγκην τελέσεως τοιούτων διὰ μεγαλυτέρων μονάδων. 'Επιθυμῶν δ᾽ὅπως ἡ ἐκγύμνασις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀποτελέσῃ τὸ θεμέλιον τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ καὶ καταστήσῃ αὐτὸν ἄξιον τῆς ἀποστολῆς του, κρίνω ἐπείγουσαν τὴν σύστασιν μονίμου στρατοπέδου, ἐν ᾧ ἀποχωριζόμενος ὁ στρατὸς ἐκ τῶν ἔργων τῆς συνήθους ἐν ταῖς πόλεσιν ὑπηρεσίας, θέλει ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν στρατιωτικῶν ἔργων καὶ μεγάλων γυμνασίων ἀφοσιούμενος ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ ἐκπαίδευσιν.

»Πρὸς τοῦτο θεωρῶ ἀπαραίτητον νὰ κληθῇ ἡ ἐφεδρεία ὑπὸ τὰς σημαίας πρὸς σχηματισμὸν δυνάμεως 10-12 χιλ. ἀνδρῶν, συμπληρωθῶσι δὲ καὶ πᾶσαι αἱ ἀνάγκαι τῶν ἐφίππων σωμάτων. 'Επάναγκες ἐπίσης θεωρῶ νὰ συστηθῇ ἐπιτροπὴ ἐξ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν ὅπως ἀποφανθῇ περὶ τοῦ διὰ τὸν στρατὸν καταλληλοτέρου ὅπλου, ἡ δὲ κυβέρνησις νὰ προβῇ εἰς τὴν προμήθειαν τοῦ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς γενησομένου ἀποδεκτοῦ συστήματος. Διὰ τῶν μέτρων τούτων καὶ τῶν πρὸς ταῦτα σχετιζομένων συμπληρωματικῶν πέποιθα ὅτι θέλει ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. 'Απὸ ἐτῶν ἤδη, κύριε πρωθυπουργέ, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀπασχολεῖται εἰς ποικίλας ὑπηρεσίας ἐξερχομένας τοῦ αὐστηροῦ κύκλου τῶν ἔργων αὐτοῦ, εἶναι δὲ καιρὸς νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν μόνην σύμφωνον τῷ προορισμῷ του ἀπασχόλησιν, τὴν σύντομον ἐκγύμνασιν αὐτοῦ καὶ τὸν κατὰ τὸ μέτρον τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων τοῦ κράτους τελειότερον καταρτισμόν του. Τὴν πραγμάτωσιν διακαοῦς πόθου μου περὶ τῆς στρατ. συντάξεως τῆς χώρας θέλει ἐγκαινίσει ἡ σύστασις τοῦ μονίμου τούτου στρατοπέδου, ἣν ἐμπιστεύομαι εἰς τὴν κυβέρνησίν μου».

'Εν 'Αθήναις τῇ 22 Νοεμβρίου 1896.

Ὅλως ὑμέτερος
ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Θεόδωρον Π. Δηληγιάννην
Πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου

Αἱ ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς, τῇ ἀνοχῇ τῆς Γερμανίας, δολιώτατα εἰσηγηθεῖσαι τῇ Πύλῃ καὶ ὑπὸ ταύτης ἐκτελεσθεῖσαι ἐν Κρήτῃ ταραχαί, αἱ προωρισμέναι, κατὰ τὰ αὐστριακὰ καὶ τουρκικὰ βουλεύματα, νὰ ἀποσπάσωσι τὴν προσοχὴν τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῶν γενικῶν ζητημάτων τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ δεσμεύσωσιν αὐτὴν εἰς τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης, ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, ὡς εἴπομεν, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1897 διὰ τῶν ἐν Χανίοις ἐκραγεισῶν ταραχῶν καὶ τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ Κρήτῃ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει προκληθείσης ἐντεῦθεν μεγάλης ἐξεγέρσεως εὑρούσης ἰσχυρὰν ἀπήχησιν καὶ ἐκδήλωσιν αὐτῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ βουλῇ διὰ τῶν ἐκπεμφθεισῶν ἐντεῦθεν καὶ ἐναντίον αὐτῆς τῆς βασιλείας ἀπειλῶν. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐν μέσῳ τῆς τοιαύτης καταστάσεως σφόδρα ταραχθεὶς καὶ φόβῳ συσχεθεὶς περὶ τῶν τυχῶν τοῦ θρόνου καὶ τῆς δυναστείας αὐτοῦ ἀπεφάσισε πρὸς σωτηρίαν τούτων νὰ βαδίσῃ τὴν τολμηρὰν καὶ πλήρη κινδύνων ἐθνικὴν τῆς κυβερνήσεως πολιτικήν, δεχθεὶς τὴν παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ πρότασιν τῆς εἰς Κρήτην ἀποστολῆς πολεμικοῦ πλοίου ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ὑπασπιστοῦ ναυάρχου Ραΐνεκ. Τὴν ἀποστολὴν ταύτην μεθ' ἡμέρας δύο ἠκολούθησε τορπιλλοβόλον ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ του πρίγκηπος Γεωργίου, ὅστις εἶχεν ἐπανέλθῃ μετὰ τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτοῦ ἐκ Δανίας καὶ ἀναλάβει ὑπηρεσίαν ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ ἐν τῷ ἑλληνικῷ ναυτικῷ.

Πρίγκηψ Γεώργιος

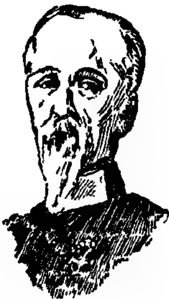
Ἡ ἀναχώρησις τοῦ πρίγκηπος ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς ἐγένετο ἐν μεγάλῃ συρροῇ λαοῦ ἐνθουσιωδῶς ἀνευφημοῦντος αὐτὸν καὶ ἐπευφημοῦντος τὸ ἀναληφθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἔργον. Δύο ἡμέρας μετὰ τὸν εἰς Κρήτην ἀπόπλουν τοῦ εἰρημένου στόλου ἐπέμφθη παρὰ τὴν ἀντίρρησιν τοῦ βασιλέως καὶ στρατὸς εἰς Κρήτην ὑπὸ τὸν ὑπασπιστὴν αὐτοῦ, γνωστότατον δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς μεταπολιτεύσεως τοῦ 1862, στρατηγὸν Τιμολέοντα Βάσσον(¹). Οἴκοθεν νοεῖται ὁποία ὑπῆρξε τῆς Πύλης καὶ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἡ κατάπληξις ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης ἐπεμβάσεως. Πρὸς στιγμὴν παρά τισι διπλωματικοῖς κύκλοις ἐδημιουργήθη ἀνησυχία καὶ φόβος διασπάσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁμοφωνίας. Καὶ ἡ μὲν ἑλληνικὴ κυβέρνησις παρέσχε τυπικὰς πρὸς τὴν Τουρκίαν βεβαιώσεις περὶ τῶν μὴ ἐχθρικῶν αὐτῆς διαθέσεων παρ' ὅλην τὴν ἀποστολὴν εἰς Κρήτην στόλου καὶ στρατοῦ, ἀλλ' αὕτη, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἐζήτησε τὴν ἀνάκλησιν αὐτῶν, τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως

(¹) Τὰ παρασκηνιακὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Βάσσου, ὡς διηγήθη ἡμῖν ὁ ἴδιος, ἔχουσιν ὡς ἑξῆς

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὑπολογίζων τὰς συνεπείας τοιούτου τολμήματος, καὶ διαφωνῶν κατ' ἀρχὴν μὲ τὴν γνώμην τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ὑπεχώρησε τελικῶς πρὸ τῆς ἀπειλῆς τῆς παραιτήσεως εἰς τοιαύτην στίγμην τῆς κυβερνήσεως Δηληγιάννη, παραιτήσεως ἥτις θα ἐξέθετεν αὐτὸν ὡς ἀντιπράττοντα εἰς την εὐόδωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος. Ὁ βασιλεὺς ὁ ἴδιος δὲν ἀπέκρυψεν ἀπὸ τὸν ἀπερχόμενον εἰς Κρήτην στρατηγὸν Βάσσον ὅτι συγκατετέθη εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ «ἐκβιαζόμενος» παρὰ τῆς ἀθλίας ἀντιπολιτεύσεως καὶ τῆς ὑπερφιάλου Ἐθνικῆς Εταιρείας, αἵτινες τὸν ἐσυκοφάντουν ὡς προδότην τῶν συμφερόντων τῆς χώρας καὶ ὅτι ἐκὼν ἄκων διὰ τῆς συναινέσεώς του ταύτης ὡδήγει τὴν χώραν πρὸς πιθανὴν καταστροφήν.

δ' ἀρνηθείσης νὰ δεχθῇ τὴν αἴτησιν ταύτην, ἐντεῦθεν ἤρχισαν πλέον αἱ ποικίλαι καὶ πολλαχόθεν ἀναμίξεις καὶ ὑποδείξεις πρὸς ἀμφότερα τὰ μέρη πρὸς συγκράτησιν αὐτῶν ἀπὸ πιθανῆς μεταξύ των ρήξεως.

Ὁ στρατὸς τοῦ Βάσσου ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τῆς νήσου οὐ μακρὰν τῶν Χανίων ἐν τῇ θέσει Ἀλικιανοῦ, ἐντεῦθεν δ' ὁρμώμενος ἐκαθάρισε τάχιστα τὴν περιοχὴν τῶν Χανίων ἀπὸ τῶν Τουρκοκρητῶν καὶ τῶν Τούρκων ὁπλιτῶν. Δὲν ἠδυνήθη νὰ ὁρμήσῃ ἐναντίον τῶν Χανίων, διότι ἡ πόλις αὐτὴ ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι παράλιοι πόλεις εἶχον καταληφθῆ ἤδη ὑπὸ στόλου τῶν Μεγάλων εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων συναινέσει καὶ ἀδείᾳ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Πύλης. Οὕτως ἐδημιουργήθη ἐν τῇ νήσῳ μία κατάστασις ὅλως νέα, καθ' ἣν αἱ παράλιοι πόλεις κατείχοντο ὑπὸ τῶν Μεγάλων εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ὀλίγαι τινὲς εἰς τὸ ἔνδον τῆς νήσου τουρκικαὶ φρουραὶ ἐξηλαύνοντο ἐκ τῶν θέσεων αὐτῶν, μικρὰ δὲ φρούρια ἐπολιορκοῦντο ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Τουρκοκρῆτες ἐκ τῶν ἔνδον τῆς νήσου προσέτρεχον καὶ κατέφευγον κατὰ τὸ σύνηθες εἰς τὰ παράλια φρούρια, πάσης τῆς μὴ παραλίου Κρήτης περιερχομένης ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Χριστιανῶν ὁπλιτῶν ἱδρυόντων στρατόπεδα εἰς ἐπικαίρους τόπους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χερσονήσῳ τῶν Χανίων. Μετ' ὀλίγον κυριευθέντων ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν πάντων τῶν ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Κρήτῃ μέχρι τότε ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένων φρουρίων καὶ τῶν πύργων ἀνατινασσομένων διὰ πυρίτιδος, ἁπάσης τῆς νήσου ἡ ἀρχὴ ἐμερίζετο μεταξὺ τῆς ἡνωμένης δυνάμεως Χριστιανῶν Κρητῶν καὶ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς, καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Δυνάμεων κατεχομένης θαλάσσης. Ἡ οὕτω δημιουργηθεῖσα κατάστασις ἦτο κατάστασις παράδοξος καὶ πρωτοφανὴς δυνάμεων πολιτικῶν ἱσταμένων ἔναντι ἀλλήλων καὶ ἐν διαρκεῖ ἀπραξίᾳ, διότι καὶ ἡ ναυτικὴ δύναμις ἡ εὐρωπαϊκὴ δὲν ἐτόλμα νὰ προβῇ εἰς οἱανδήποτε ἐπιχείρησιν ἐναντίον τῶν ἐνόπλων Κρητῶν καὶ τῆς μικρᾶς δυνάμεως τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀγὼν τῆς Ἑλλάδος ἐνισχύετο ἠθικῶς ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς κρίσεως οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ὁμοθύμου γνώμης ἔν τε τῷ βασιλείῳ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ ἑλληνικῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἁπάσῃ τῇ φιλελευθέρῳ καὶ φιλανθρώπῳ Εὐρώπῃ. Ὁ φιλελεύθερος Τύπος τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ἰδιαίτατα δὲ τῆς Ἰταλίας, ἐπεκρότει θερμῶς τὸ τῆς Ἑλλάδος τολμηρὸν καὶ ἀπροσδόκητον διάβημα. Ἐθελονταὶ δέ, ἰδίως πολυάριθμοι ἐξ Ἰταλίας φοιτηταὶ Πανεπιστημίων καὶ πολλοὶ νέοι ἀρίστων οἰκογενειῶν, ἔσπευδον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα μετάσχωσι τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῆς ἀγῶνος. Φιλελεύθεροι Ἰταλοὶ πολιτευταὶ συνεμερίζοντο τὴν γενικὴν ταύτην κίνησιν καὶ ἰσχυρὸν σῶμα ἐρυθροχιτώνων Γαριβαλδινῶν διέτρεχε τότε τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπλήρου τὰ κυριώτερα κέντρα αὐτῆς. Αὗται αἱ βορειότεραι χῶραι τῆς Εὐρώπης, Σουηδία, Νορβηγία, Δανία δὲν ὑπελείποντο ἐν ταῖς συμπαθητικαῖς ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἐκδηλώσεσιν. Ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ ὁλόκληρος ἡ φιλελεύθερος μερὶς ἀμφοτέρων τῶν βουλῶν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐπιδείξεων φιλελληνισμοῦ, προέβη καὶ εἰς ἐπίδειξιν μετέχουσαν πολὺ διαδηλώσεως πολιτικῆς φιλελληνικῆς. Πλῆθος βουλευτῶν ἀμφοτέρων τῶν βουλῶν ἔπεμψε πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιον τηλεγράφημα διερμηνεῦον διὰ θερμοτάτων ἐκφράσεων τὴν πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν λαόν του συμπάθειαν αὐτῶν, εἰς ἣν ἐπίδειξιν ὁ βασιλεὺς ἀπαντῶν εὐγνωμόνως καὶ ἀξιοπρεπῶς ἐξῆρε τὴν πρᾶξιν τὴν τελουμένην, ὡς ἔλεγεν ἐν τέλει τῆς ἀπαντήσεως, «ἐν τοῖς νῦν ἀξιοσημειώτοις χρόνοις τῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν διωγμῶν», ὑπαινιττόμενος οὕτω ὡς διώκτας ὄχι μόνον τοὺς Τούρκους ἀλλὰ καὶ τὰς ὑποστηριζούσας τούτους εὐρωπαϊκάς τινας Δυνάμεις.

Τιμολέων Βάσσος

Ἡ μεγάλη αὕτη καὶ θερμοτάτη φιλελληνικὴ ἐπίδειξις εὐρωπαϊκῶν τινων χωρῶν

καὶ λαῶν εἶχε τὴν αἰτίαν αὐτῆς καὶ ἐν τῷ μεγέθει τοῦ μίσους οὗ ἐνεφοροῦντο οἱ φιλάνθρωποι τῆς Εὐρώπης, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Γλάδστωνος, ἐναντίον τοῦ σφαγέως σουλτάνου Χαμήτ. Καὶ ἐν τούτῳ κεῖται ἀκριβῶς ἡ ἐσωτερικὴ συνάφεια τῆς νέας ἐν Κρήτῃ κρίσεως καὶ τῆς νέας ἐθνικῆς κρητικῆς ἐξεγέρσεως, ἡ σατανικὴ ἐνέργεια τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς καὶ ὁ πολιτικὸς συνδυασμὸς τοῦ νέου κρητικοῦ ἀγῶνος πρὸς τὰς ἀρμενικὰς σφαγάς, περὶ ὧν διὰ τὴν διπλῆν ταύτην συνάφειαν ἀκριβῶς, μακρὸν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐποιησάμεθα λόγον. Τί δὲ ἀπέναντι τῶν γεγονότων τούτων ἐποίει νῦν ὁ παρὰ τὸν Βόσπορον μέγας δολοφόνος; Οὗτος ἐρειδόμενος πάντοτε ἐπὶ τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς δὲν ἐφοβεῖτο μὲν ἄμεσον κίνδυνον ἐκ τοῦ ἀπὸ τῆς νέας πολιτικῆς κρίσεως προελθόντος φιλελληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐτόλμα νὰ προβῇ εἰς ἄμεσον ἀντενέργειαν καὶ ἐχθρικὴν κίνησιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἠρεμίαν καὶ ἀπάθειαν τηρῶν· μόνον δὲ ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ προέβαινεν ἄνευ πολλοῦ θορύβου εἰς στρατιωτικάς τινας κινήσεις πρὸς τὰ ἑλληνικὰ μεθόρια μετ' ἀποφυγῆς πάσης προκλητικῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος κινήσεως. Ὅτε δὲ μετὰ τὴν ἐπὶ Κρήτην στρατείαν τῆς Ἑλλάδος αἱ Δυνάμεις, ἵνα ἀποτρέψωσι τὴν ἄμεσον μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σύγκρουσιν καὶ ἐχθρότητα, ἐζήτησαν παρὰ τῆς Πύλης τὴν ὑπὸ τῶν στόλων αὐτῶν κατάληψιν τῆς νήσου προθύμως ἔδωκεν ὁ Σουλτᾶνος τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ. Οὕτω δέ, καθ' ἃ εἴρηται καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, κατελήφθη ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν στόλων τῶν Δυνάμεων χωρὶς νὰ ἐκδιωχθῇ ὑπὸ τούτων ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐνισχυθεῖσα ἑλληνικὴ ναυτικὴ δύναμις, λαβοῦσα αὐστηρὰν ἐντολὴν ἵνα ἀντιτάξῃ ἄμυναν κρατερὰν εἰς οἱανδήποτε ἐκ μέρους τῶν στόλων τῶν Δυνάμεων ἐπίθεσιν θυσιάζουσα ἐν ἀνάγκῃ ἑαυτὴν ἢ ὑποτασσομένη εἰς τὰς διαταγὰς τῶν ξένων στόλων.

Ὁ Σουλτᾶνος σκοπίμως ἀδρανῆ πολιτείαν ἀναγκαστικῶς μετερχόμενος εἶχε πάντοτε τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ὑποστήριξιν τοῦ Γουλιέλμου Β', ὅστις μὴ τολμῶν νὰ ἐνεργήσῃ ἐξ ἰδίων ὑπὲρ τοῦ μεγάλου κακούργου διεμαρτύρετο μὲν ἐναντίον τοῦ Γλάδστωνος, ὡς ἀσεβοῦντος δῆθεν πρὸς τὸν Σουλτᾶνον, ἀλλ' οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ φοβούμενος τὴν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, πλὴν τῆς Ρωσίας καὶ Αὐστρογερμανίας, ἐξεγειρομένην κοινὴν γνώμην. Κατεδέχετο δὲ νὰ ἐκτελῇ ὑπὲρ τῆς Τουρκίας ἐπιδείξεις τρέχων αὐτός, Γερμανὸς αὐτοκράτωρ, ἀπὸ πρεσβείας εἰς πρεσβείαν τῶν ἐν Βερολίνῳ Μεγάλων Δυνάμεων ἵνα ἐξορκίσῃ τὰς τούτων κυβερνήσεις νὰ ἀποδοκιμάσωσι τὰ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἐνεργούμενα καὶ καλῶν ταύτας ὅπως λαλήσωσι πρὸς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ στόματος τῶν κανονίων (¹). Τοιαῦτα εἰργάζετο ὁ κραταιὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ ρίπτων εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ καὶ στέμματος ἀξιοπρέπειαν καὶ πᾶσαν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν γοητείαν ἵνα φανῇ εὔνους τῷ Σουλτάνῳ. Εἰς τὴν ἐπίσημον Ρωσίαν, ἔνθα ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν διετέλει, μετὰ τὸν ἐπελθόντα θάνατον τοῦ Λοβάνωφ, ὁ Μουράβιεφ, συνεχίζετο ἡ αὐτὴ ψυχρά, ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορος πρὸς τὰ παθήματα τῶν Χριστιανῶν πολιτικὴ οἵα καὶ ἐν τοῖς Ἀρμενικοῖς, χαρακτηρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μουράβιεφ διὰ τῆς ἐπισήμου δηλώσεως, ὅτι πρέπει νὰ ἐπαναγάγωσι καὶ ὁδηγήσωσιν αἱ Δυνάμεις τὴν Ἑλλάδα

(¹) Χαρακτηριστικὸν ἠθικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν ἀφορισμὸν ἀπήγγειλε κατὰ τὰς στιγμὰς τῶν δηώσεων γηραιὸς τῆς Κρήτης ἱεράρχης κατὰ τοῦ Γουλιέλμου τελευτήσας διὰ τῶν ἑξῆς προφητικῶν λόγων: «Καὶ ἡμεῖς μὲν ἀγαπητὰ ἐν Χριστῷ τέκνα ἴσως μετ' οὐ πολὺ καθῆκον ἐκτελοῦντες ἀπέλθωμεν τοῦ κόσμου τούτου ἐν πυρὶ θυσιαζόμενοι τῇ ἱερᾷ ἀμύνῃ τῆς χώρας τῶν πατέρων μας, ἀναμένοντες ἐκ τοῦ ὑπερπέραν τὴν τοῦ ἠθικοῦ συνεργοῦ Χριστιανοῦ αὐτοκράτορος τιμωρίαν, ἐν τῇ πίστει ἡμῶν ὅτι τὰ τοῦ κόσμου τούτου δὲν ἰθύνει Τύχη ἀλλὰ Πρόνοια καὶ παντὶ ἐπιφυλάσσεται ἀσφαλὴς ἡ ἀνταπόδοσις».

«εἰς τὸ αἴσθημα τῆς πραγματικότητος». Μόνον ἡ συγγένεια τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Οἴκου πρὸς τὴν δυναστείαν τοῦ Γεωργίου ἐξεδηλοῦτο συμπαθῶς ὡς καὶ ἡ ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ συνηγορία τῆς χήρας αὐτοκρατείρας Μαρίας, μητρὸς τοῦ αὐτοκράτορος, ἥτις καὶ χρηματικὰς δωρεὰς ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου ἀνακτορικοῦ ταμείου ἔπεμπεν ἀνεπισήμως ὑπὲρ τῶν Κρητῶν προκαλέσασα οὐχὶ ἅπαξ καὶ διαμαρτυρίας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐκ μέρους τοῦ Μουράβιεφ. Περὶ Αὐστρίας προκειμένου περιττὸς πᾶς λόγος μεθ' ὅσα ἐρρήθησαν ἤδη περὶ τῆς ἀρχεκάκου πολιτικῆς αὐτῆς, ἵνα διὰ προκλήσεως ταραχῶν ἐν Κρήτῃ ἀποσπάσῃ τὴν προσοχὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας ἀπὸ τὰς περὶ μεταρρυθμίσεων ἐνεργείας τῶν Δυνάμεων εἰς τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης. Τοῦτο μόνον λέγομεν, ὅτι ὁ κατὰ παράδοσιν ἱστορικὴν ἀνέκαθεν ἥκιστα φιλελληνικὸς ἡμιεπίσημος αὐστριακὸς Τύπος νῦν ἐξέχεε πάλιν τὸ δηλητήριον αὐτοῦ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων. «Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, ἔγραφεν ἡ ἡμιεπίσημος «Ἐφημερὶς τῆς Βιέννης», ὀφείλει νὰ πληροφορηθῇ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἐξήντλησε τὴν ὑπομονὴν αὐτῆς ἀπέναντι τῶν τολμημάτων του». Οὕτως ἡ πολιτικὴ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος παρεθάρρυνε σφόδρα τὴν κυβέρνησιν τοῦ Γιλδίζ.

Ἡ δημοσία γνώμη ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει πρὸ τῶν ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διενεργουμένων δὲν παρέμενε τελείως ἀσυγκίνητος· ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ ἐξέγερσις περιωρίζετο εἰς μικροὺς κύκλους. Ἡ μεγάλη τάξις τῶν ἀστῶν καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ ἐν τοῖς ἐπαρχιακοῖς κέντροις εἶχεν ἀπαυδήσει πρὸ πολλοῦ ἀκούουσα περὶ Κρήτης καὶ περὶ κρητικῶν πραγμάτων. Ἐξέγερσις μόνον ἠθικὴ διεφαίνετο ἔχουσα χαρακτῆρα κυρίως θρησκευτικὸν ἐν ταῖς τάξεσι τῶν ἱεροσπουδαστῶν (σοφτάδων) καὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν (χοτζάδων), οἵτινες ἐκ τῶν πρώτων εἰδήσεων περὶ στρατείας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τὴν Κρήτην καταληφθέντες ὑπὸ ἀγανακτήσεως θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς μᾶλλον ἢ πολιτικῆς προέβαινον ἐν τῇ πρωτευούσῃ εἰς διαδηλώσεις ὁμαδικὰς διαμαρτυρόμενοι ἐναντίον πάσης εἰς τὴν Ἑλλάδα παραχωρήσεως τῆς Κρήτης· ὁμοία δὲ θρησκευτικὴ ἐξέγερσις ἤρξατο καταλαμβάνουσα καὶ τὰς πλέον μεμακρυσμένας χώρας τῆς Συρίας καὶ τοῦ Χετζὰζ καὶ αὐτὰς τὰς ἱερὰς πόλεις Μέκκαν καὶ Μεδινᾶν. Ἐν Μεδινᾷ ἑκατοντάδες ἰμαμῶν, ἤτοι ἀρχηγῶν κοινητήτων καὶ διδασκάλων θρησκευτικῶν, συναχθέντες ἐν τῷ «ἀμιάντῳ περιβόλῳ» (ρετζάϊ μουταχιρέ), τῷ περιέχοντι τὸν τάφον τοῦ Προφήτου, ὤμοσαν ὅρκον ἱερὸν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ὅτι ἔμελλον νὰ θυσιασθῶσι χάριν τῆς μωαμεθανικῆς καὶ ὀθωμανικῆς Κρήτης ἐπικαλούμενοι πρὸς τοῦτο τὴν σύμπραξιν τοῦ πανισλαμικοῦ κόσμου καὶ ἐξορκίζοντες τοῦτον πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἱεροῦ τούτου καθήκοντος (ταῦτα ἠκούσαμεν ἡμεῖς ἀφηγούμενα ἐν μέσῃ ὀθωμανικῇ βουλῇ ὑπὸ τῶν παραστάντων εἰς τὴν συνέλευσιν ἐκείνην Μωαμεθανῶν βουλευτῶν παρὰ τῇ ὀθωμανικῇ βουλῇ). Ἀλλὰ ταῦτα πάντα παρὰ πᾶσαν τὴν ἐσωτερικὴν ἠθικὴν αὐτῶν σοβαρότητα καὶ σφοδρότητα οὐδεμίαν ἔσχον ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Χαμὴτ ἀπήχησιν, παρὰ τὰς συγχρόνως ἐκ γερμανικῶν εἰσηγήσεων παρορμήσεις καὶ ἐνθαρρύνσεις. Ὁ Χαμὴτ ἐν πᾶσι τούτοις ἀπέβλεπε πρώτιστα πάντων εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προσωπικὴν ἀσφάλειαν, εἶτα δὲ εἰς τὰ γενικὰ συμφέροντα τοῦ κράτους καὶ ἐφοβεῖτο πᾶσαν περιπλοκὴν ἐνδεχομένην νὰ προέλθῃ ἐκ μιᾶς πολεμικῆς ἐνεργείας· ἐγίνωσκε δὲ κατὰ βάθος καὶ ἀνελογίζετο σοβαρῶς τὴν ἐναντίον αὐτοῦ ἐπικρατοῦσαν πολλαχοῦ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἕνεκα τῶν ἀρμενικῶν ἰδίως σφαγῶν ἀγανάκτησιν, ἐφοβεῖτο ἐπίσης τὸν Γλάδστωνα καὶ τοὺς περὶ τοῦτον πολιτικοὺς ἄνδρας τῆς Ἀγγλίας καὶ δὲν ἤθελε νὰ διακυβεύσῃ τὸν θρόνον καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ διὰ προκλητικῆς πολιτικῆς. Καὶ ἦτο μοναδικὸν τὸ θέαμα Σουλτάνου τῶν Ὀθωμανῶν καὶ Χαλίφου νομίμου 300 ἑκατομμυρίων Μωαμεθανῶν τηροῦντος ἡσυχίαν καὶ σιωπὴν ἀπέναντι τῆς ἀναφανδὸν καὶ ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ τελουμένης ὑπὸ τοῦ γείτονος κράτους, ἐναντίον παντὸς διεθνοῦς δικαίου καὶ

νόμου ἐν μέσῳ τῆς ἰσχυρῶς ἐξεγειρομένης δημοσίας γνώμης, κατὰ μιᾶς τῶν πολυτιμοτάτων κτήσεων αὐτοῦ ἐπιδρομῆς καὶ ἐμπιστευομένου προθύμως τὴν Κρήτην εἰς τὰς χεῖρας ξένων εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Ἀλλ' ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις, ὡς εἴπομεν, δὲν ἠπράκτει παντελῶς ὡς πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἑτοιμασίας συγκεντροῦσα στρατὸν ἰσχυρὸν παρὰ τὰ πρὸς τὴν Ἑλλάδα μεθόρια, ἀσυγκρίτως ἰσχυρότερον τοῦ διὰ σπασμωδικῶν κινήσεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ὑπουργείου Δηληγιάννη συνταχθέντος στρατοῦ. Πολιτικῶς ὁ Σουλτᾶνος δὲν ἠπράκτει παντελῶς, ἀλλ' ἐνήργει μᾶλλον κατ' ἐπιφάνειαν ἢ κατὰ βάθος καὶ οὐσίαν. Ὁ Χαμήτ, πιεζόμενος ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὑπὸ μερίδος εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας φιλοπόλεμον, κατ' ἐπιφάνειαν μετερχομένης πολιτικήν, συνεκάλεσεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Γιλδὶζ μέγα συμβούλιον συγκείμενον οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ὑπουργῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ πρώην πρωθυπουργῶν καὶ ὑπουργῶν καὶ πάντων τῶν ὑψηλὰς θέσεις κατεχόντων νῦν ἢ ἄλλως τῷ κράτει ὑπηρετησάντων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν. Πάντες οὗτοι ἐπὶ ἡμέρας καὶ νύκτας συνεκρότουν διηνεκῶς συμβούλια ἐπὶ συμβουλίων διανυκτερεύοντες ἐν τοῖς ἀνακτόροις, οὐδεὶς ὅμως ἐτόλμα νὰ συνηγορήσῃ φανερῶς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπὲρ τοῦ πολέμου συνηγοροῦντες φανερῶς ἦσαν ὀλίγιστοι. Ἐπὶ ἡμέρας καὶ νύκτας συνεζητεῖτο οἱαδήποτε περὶ πολεμικῆς ἐνεργείας πρότασις καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους ἡ λαμβανομένη περὶ πολέμου ἀπόφασις ἀνεκοινοῦτο ὑπὸ τοῦ ἐμπίστου τοῦ Σουλτάνου ἐξ ἀπορρήτων γραμματέως, Ἄραβος δὲ τὸ γένος, Ἰτζὲτ βέη εἰς τὸν Σουλτᾶνον, ἠκολούθει τῇ ἀνακοινώσει ταύτῃ τοῦ συμβουλίου διαταγὴ ῥητὴ τῆς σουλτανικῆς Μεγαλειότητος διαβιβαζομένη διὰ τοῦ εἰρημένου Ἰτζὲτ βέη λέγουσα ὅτι, προκειμένου περὶ τῶν ὑψίστων συμφερόντων τοῦ κράτους ἀνάγκη τὸ συμβούλιον νὰ σκεφθῇ αὖθις περὶ τοῦ δεῖνα ἢ δεῖνα νέου ζητήματος. Ἐκ τοῦ φαύλου τούτου κύκλου ἐξήγαγε τέλος τὸν Σουλτᾶνον τὸ μὲν ἡ πίεσις τῆς Γερμανίας, τὸ δὲ ἡ ἐξ Ἀθηνῶν ἀνθελληνικὴ καὶ ἀντεθνικὴ πρόκλησις τῆς διαβοήτου Ἐθνικῆς Ἑταιρείας. Ἐν Ἑλλάδι τὴν ὅλην ἐξουσίαν τοῦ κράτους ἰδίως ἐν τῷ ζητήματι πολέμου ἢ εἰρήνης συνεκέντρου νῦν ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία κατὰ τὰς ἰδίας τοῦ πρωθυπουργοῦ ἐν τῇ βουλῇ δηλώσεις, ἀφαιρέσασα ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως τὰ ὑπουργεῖα πάντα καὶ ἰδίως τὰ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Μόνον ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Νικόλαος Σμόλενιτς βλέπων πρὸς τὴν ἐλεεινὴν ταύτην κατάστασιν εἰς ἣν ὤθει κράτος καὶ ἔθνος ἡ κυβέρνησις Δηληγιάννη ἀπεχώρησε τῆς κυβερνήσεως κηρύττων ὅτι αὕτη ἔγραφε κωμῳδίαν πολέμου.

Πάντως οὐδέποτε ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως τῆς λεγομένης Εὐρώπης τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἱδρύθη καὶ ἠμπεδώθη τερατώδης συμμαχία τοιαύτη οἵα ἡ ἐναντίον τῆς Κρήτης, ἐμμέσως δὲ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἓξ Δυνάμεων. Πῶς κατωρθώθη νῦν ἡ τοιαύτη σύστασις καὶ συμμαχία μεταξὺ Δυνάμεων ἀντιμαχομένων διηνεκῶς πρὸς ἀλλήλας, ἰδίως ἐν Ἀνατολῇ ἔνθα τοσαύτη ἦτο ἡ τῶν συμφερόντων ἀντίθεσις; Ἡ ἐξήγησις τοῦ παραδόξου φαινομένου εἶναι λίαν ἁπλῆ καὶ εὔληπτος διὰ τὸν γινώσκοντα τὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης τῶν Μεγάλων Δυνάμεων κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον.

Ἐκ τῶν Δυνάμεων τούτων, τῆς μὲν Γερμανίας ἡ πολιτικὴ ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐναντίον τῆς Κρήτης καὶ Ἑλλάδος δὲν χρῄζει πολλῶν ἐξηγήσεων μετὰ τὰ ἔμπροσθεν περὶ τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς καὶ τῶν πρὸς τὸν Σουλτάνον σχέσεων τοῦ Γουλιέλμου Β' εἰρημένα. Τῆς πολιτικῆς τῆς Αὐστρίας κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα οὔσης ἄκρως φιλοτούρκου ἐξ ὑστεροβουλίας ὅπως διαδεχθῇ τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτῆς κτήσεις ἡμέραν τινὰ καὶ συνεπῶς δυσμενοῦς πρὸς τὰς χριστιανικὰς φυλάς, αἵτινες ἐν τῷ Αἵμῳ εἶχον ἱστορικοὺς καὶ πραγματικοὺς τίτλους ἐπὶ τὴν διαδοχὴν τῆς διαλυομένης Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, δὲν χρῄζουσιν ὡσαύτως ἐξηγήσεων πολλῶν αἱ ἀπέναντι τῆς Κρήτης ἐνέργειαι αὐτῆς· ἀλλ' εἰς τὴν ἐκ παραδόσεως ἀντι-

χριστιανικὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὴν τῆς Αὐστρίας κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα προσετίθετο νῦν καὶ ἀπὸ τοῦ 1878-1879 ἡ ἐν Βιέννῃ συνομολογηθεῖσα πρὸς τὴν Γερμανίαν συμμαχία, ἡ ἐπιδεικτικῶς ἐμπεδωθεῖσα ἐπὶ τοῦ Γουλιέλμου Β'. Ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ρωσίαν ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἅπασα ἡ οὐσία καὶ ἔννοια τοῦ Ἀνατολικοῦ λεγομένου ζητήματος συνίστατο εἰς τὴν μεγάλην ἐν Ἀνατολῇ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας ἀντίθεσιν, ἥτις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ περιβοήτου Πὴτ προσλαβοῦσα ἐπίτασιν ἐπὶ τοῦ Πάλμερστον ὤθησε τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀνατολὴν πρὸς τὸν διετῆ Κριμαϊκὸν πόλεμον· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ τοῦ Βήκονσφηλδ πολιτικὴ κατὰ τὸ 1877-1878, μικροῦ δεῖν ἔρριπτε τὴν Εὐρώπην εἰς νέον μέγαν πόλεμον, μὲ βάσιν καὶ πρόγραμμα τὴν ἀποτροπὴν τῆς καθόδου τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπικράτησιν ταύτης ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων, ἡ μεγάλη αὕτη ἀντίθεσις εἶχεν ἐλαττωθῇ σημαντικῶς ἕνεκα τῶν προσωπικῶν σχέσεων τῶν κυβερνώντων τὰ κράτη ταῦτα ἡγεμονικῶν Οἴκων καὶ τῆς φαινομενικῆς παραιτήσεως τῆς Ρωσίας τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν σχεδίων. Οὕτως ἐπίσης ἀπεσοβήθη τῷ 1885 ὁ ἕνεκα τοῦ Ἀφγανιστὰν ὡς ἐπικείμενος θεωρούμενος ἀγγλορρωσικὸς πόλεμος δι' ἐπελθόντος συμβιβασμοῦ. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ βραδύτερον, ὅτε ἀπὸ τοῦ 1894 ἀνῆλθεν εἰς τὸν ρωσικὸν θρόνον ὁ Νικόλαος Β'. Ἡ συμπάθεια τούτου πρὸς τὸν πρίγκιπα τῆς Οὐαλλίας Ἀλβέρτον, τὸν μετέπειτα βασιλέα Ἐδουάρδον Ζ', στενόν του συγγενῆ, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν συμβιβαστικῶν λύσεων ἐπὶ πλείστων ὅσων μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκκρεμῶν μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν ζητημάτων ἔν τε τῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀνατολῇ καὶ εἰς τὴν ἐπίτευξιν συνεννοήσεως ὁπωσοῦν σταθερᾶς, τῆς Ρωσίας ἱκανοποιηθείσης ἰδιαιτέρως λόγῳ καὶ τῆς δημιουργικῆς ἐργασίας εἰς ἣν ἐπεθύμει ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ νὰ ἐπιδοθῇ πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν ἐσωτερικῶν τῆς αὐτοκρατορίας πραγμάτων. Ἐντεῦθεν, τῷ 1897, Ρωσία καὶ Ἀγγλία εὐκόλως ἠδυνήθησαν νὰ συνεννοηθῶσιν, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀποσόβησιν τοῦ ἀπὸ Κρήτης ἐνδεχομένου νὰ προέλθῃ κινδύνου πολέμου. Ἡ Γαλλία ἐξαρτωμένη ἠθικῶς ἀπὸ τῆς Ρωσίας, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ Αὐστρία ἀπὸ τῆς Γερμανίας, παρηκολούθει πιστῶς ἐν Ἀνατολῇ τὴν ρωσικὴν πολιτικήν, ἥτις ἐπὶ τοῦ Νικολάου Β', ὡς καὶ ἐν τοῖς Ἀρμενικοῖς, ἦτο κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του λίαν φιλότουρκος, «θεραπεύουσα τὰς εὐθιξίας τοῦ Σουλτάνου» (menager les susceptibilités du Sultan) ὡς ἦτο ἡ συνήθης ρήτρα τοῦ Νικολάου Β'. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰταλικὴν πολιτικήν, αὕτη συνίστατο εἰς τὸ παριστᾶναι ἐπιδεικτικῶς τὴν Ἰταλίαν ὡς Μεγάλην Δύναμιν συμπράττουσαν μετὰ τῶν λοιπῶν Μεγάλων Δυνάμεων εἰς τὰ γενικὰ πολιτικὰ ζητήματα. Οὕτως ἐπετεύχθη ἡ τερατώδης ἐναντίον τῆς Κρήτης συνεργία τῶν ἓξ Μεγάλων Δυνάμεων, οὖσα κατὰ βάθος συνεργία κατ' αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν συχναὶ ἦσαν αἱ μεταξὺ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στόλου τῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποβάσεως λανθάνουσαι καὶ φανεραὶ προστριβαί. Καὶ οὐδεμία μὲν ὑπῆρχε συνάφεια μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων κυβερνητικῶν κέντρων ἐν τῇ νήσῳ, ὁ Βάσσος ὅμως δηκτικώτατα καθήπτετο δημοσιογραφικῶς τῆς ἀπραξίας καὶ τῆς ἄνευ ἐνεργείας καταπιεστικῆς ἀρχῆς τῶν Εὐρωπαίων φρουράρχων, οἵτινες καίπερ δυσαρεστούμενοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἐναντίον τοῦ Ἕλληνος στρατηγοῦ.

Οὕτως ἀπραξία γενικὴ ἐπεκράτει ἐν τῇ νήσῳ, οὐδὲν δὲ τέλος ἠδύνατο νὰ εἰκάσῃ τις περὶ τῆς λύσεως τοῦ ὅλου ζητήματος· αἱ κυβερνήσεις ἐν τούτοις, αἱ κατέχουσαι τὰ παράλια τῆς νήσου, εἰργάζοντο τοὐλάχιστον διπλωματικῶς περὶ τῆς μελλούσης διοικήσεως αὐτῆς. Νῦν γενικὴ παρήχθη πεποίθησις παρὰ ταῖς Δυνάμεσι (τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς γερμανικῆς κυβερνήσεως τηρουσῶν πάντοτε μεγάλην ἐπιφύλαξιν ἀλλὰ μὴ κωλυουσῶν τὰς τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἐνεργείας) περὶ τῆς ἀνάγκης καθιερώσεως ἐν Κρήτῃ αὐτονομίας

πραγματικῆς ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης, ἀλλὰ διὰ τοιαύτην αὐτονομίαν ἦτο ἀνάγκη ν' ἀπαλλαγῇ ἡ νῆσος πάσης ὀθωμανικῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς. Ἡ Πύλη, εἰς ἣν ἀνεκοινώθησαν αἱ τοιαῦται ἀξιώσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐδέξατο μὲν κατ' ἀρχὴν τὴν αὐτονομίαν τῆς νήσου, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς ἐθεώρει ὡς ἀφορῶν εἰς λεπτομερείας τῶν ὁποίων τὴν λύσιν ἀνέβαλεν εἰς μελλούσας μετὰ τῶν Δυνάμεων διαπραγματεύσεις.

Πλὴν τούτου αἱ Δυνάμεις διαπραγματευόμεναι πρὸς ἀλλήλας περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς νήσου ἀνεκοίνουν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς περὶ αὐτονομίας αὐτῆς ἀποφάσεις των, ἡ δὲ κυβέρνησις Δηληγιάννη ταλαντευομένη μεταξὺ τῶν ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων γινομένων συστάσεων καὶ τῆς ἐμμόνου ἀπαιτήσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι κοινῆς γνώμης περὶ ἑνώσεως τῆς νήσου, ἣν ἰδέαν συνεμερίζετο καὶ τὸ Στέμμα, ἤρχισε νὰ ἐξοικειοῦται μὲ τὴν ἰδέαν τῆς αὐτονομίας· πλὴν ὁ ἐκβιασμὸς τῶν ἀνευθύνων ἐξώθησε τὰ πράγματα πρὸς τὴν καταστροφήν.

Ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τοῦ πρωθυπουργοῦ Δηληγιάννη και τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ διεξήγοντο διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῆς βασιλικῆς Αὐλῆς καί τινων Δυνάμεων, ἰδίως τῆς Γαλλίας, περὶ ἱδρύσεως ἐν Κρήτῃ κυβερνήσεως *ἡγεμονικῆς* ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ βασιλέως πρίγκηπος Γεωργίου, τῶν ἰδιαιτέρων τούτων διαπραγματεύσεων διεξαγομένων ἐν Παρισίοις διὰ τοῦ αὐτόθι πρεσβευτοῦ καὶ πρῴην αὐλικοῦ πρωθυπουργοῦ Νικολάου Δηληγιάννη, ἀπολαύοντος ἰδιαιτέρας εὐνοίας τοῦ βασιλέως Γεωργίου· τῶν διαπραγματεύσεων δὲ τούτων ἔλαβε γνῶσιν τὸ ἑλληνικὸν δημόσιον ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀννοτὼ γενομένων ἐν τῇ γαλλικῇ βουλῇ σχετικῶν δηλώσεων.

Ὁ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας ἐμπνεόμενος Τύπος μέγαν ἤγειρι θόρυβον ἐπὶ ταῖς ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ γενομέναις δηλώσεσι κατεξανιστάμενος ἰδίως ἐναντίον τῆς εἰς ἡγεμονίαν μεταστάσεως τῆς Κρήτης, καθαπτόμενος δε καὶ τῆς βασιλείας αὐτῆς, τοιαῦτα σχέδια προτεινούσης, καὶ διαδίδων καὶ περὶ ἄλλων δῆθεν βουλευμάτων τῆς Αὐλῆς περὶ διορισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων βασιλοπαίδων εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἤπειρον. Πᾶσαι αὗται αἱ φῆμαι, διαδιδόμεναι ἐκ τῶν κύκλων τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας, εἰς ἕνα ἀπέβλεπον σκοπόν: τὸν ἐκβιασμὸν εὐνοϊκῆς λύσεως τοῦ κρητικοῦ ζητήματος. Προήγγελλον ὑποκώφως οἱ κύκλοι οὗτοι τὸν μέλλοντα νὰ ἐκραγῇ κατὰ τὴν ἐπικειμένην ἐθνικὴν ἑορτὴν τῆς 25 Μαρτίου πόλεμον, ἀκριβῶς δὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἱ ἐν Ἀθήναις ἀντιπρόσωποι τῶν ἓξ Δυνάμεων, κατὰ τὰς ὁδηγίας τῶν κυβερνήσεων αὐτῶν, προέβησαν καὶ εἰς διάβημα παρὰ ταῖς κυβερνήσεσιν Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, κηρύττουσαι ὅτι ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πολέμου οὐδετέρα τῶν Δυνάμεων, καὶ νικήτρια ἂν ἐξήρχετο ἐξ αὐτοῦ, ἔμελλε νὰ καρπωθῇ ὠφελείας ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως εἰς βάρος τῆς ἄλλης. Ἀλλ' ἡ διακήρυξις αὕτη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων οὐδεμίαν ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν τοῖς περὶ τὴν Ἐθνικὴν Ἑταιρείαν.

Αὕτη ἀποβλέπουσα πρὸς τὰ βόρεια σύνορα προέκρινεν ὡς κύριον στάδιον τοῦ πρὸς τὴν Τουρκίαν πολέμου τὴν Μακεδονίαν. Ἡ χώρα αὕτη πρὸ πολλοῦ εἶχε καταστῆ πεδίον φοβερῶν σπαραγμῶν καὶ φονικωτάτων συμπλοκῶν μεταξὺ τῶν τριῶν ἀξίωσιν ἐπὶ ταύτην προβαλλουσῶν ἐθνοτήτων, Βουλγάρων, Σέρβων καὶ Ἑλλήνων. Οἱ Βούλγαροι θεωροῦντες ὅλην τὴν Μακεδονίαν χώραν ἀκραιφνῶς βουλγαρικὴν (ἐθνολογικῶς καὶ ἱστορικῶς) ἐζήτουν νὰ ἀποδείξωσι τὴν βουλγαρικότητα ταύτης στέλλοντες εἰς αὐτὴν συμμορίας ἐνόπλους ἵνα διὰ πυρὸς καὶ μαχαίρας ἐξολοθρεύσωσι πᾶν τὸ ἐν αὐτῇ μὴ βουλγαρικόν, μαινόμενοι ἰδίως κατὰ τῶν λεγομένων Βουλγαροφώνων Ἑλλή-

νων(¹) καὶ κατὰ τῶν Σέρβων. Οἱ Σέρβοι ἐξ ἄλλου ἔχοντες ἀξιώσεις ἐπὶ τὴν ΒΔ Μακεδονίαν, ἰδίως ἐπὶ τὰ διαμερίσματα Σκοπίων καὶ Πρισρένης, διὰ συμμοριῶν σερβικῶν εἰργάζοντο ἐπίσης πρὸς καταπολέμησιν τῶν βουλγαρικῶν ἐνεργειῶν(²). Οἱ Ἕλληνες μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐτήρουν στάσιν ὅλως ἐπιφυλακτικήν, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1896, ὅτε αἱ βουλγαρικαὶ συμμορίαι φρικώδη ἐξετέλουν ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἀνοσιουργήματα, ἤρξαντο κινούμενοι καὶ αὐτοί. Πληροφορίαι δημοσιευόμεναι ἐν ταῖς ἐφημερίσι τῶν Ἀθηνῶν ἐκήρυττον ὅτι τὰ ἐν Μακεδονίᾳ βουλγαρικὰ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων κακουργήματα ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσιν αὐστηρῶς καὶ ὅτι οὐδεὶς τοῦ λοιποῦ ἀτιμωρητὶ καὶ ἄνευ ἐκδικήσεως ἔμελλε νὰ προσβάλῃ τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ ἑλληνικοὺς πληθυσμούς. Καὶ ὑπῆρχον μὲν καὶ πρότερον ἐν Ἑλλάδι σύλλογοι ἢ ἑταιρεῖαί τινες οὐχὶ πολλοῦ ἄξιαι λόγου μακεδονικαί, ἐνεργοῦσαι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δι᾽ ἐνόπλων στιφῶν· ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ 1895-1896 ὠργανώθη συστηματικώτερον ἡ τῆς Μακεδονίας ἄμυνα. Τὰ εἰσελαύνοντα εἰς τὴν Μακεδονίαν ἑλληνικὰ σώματα ἐνισχύθησαν καὶ οὐκ ὀλίγοι νεαροὶ ἀξιωματικοί, παραιτούμενοι τὰς ἐν τῷ στρατῷ θέσεις των, ἐλάμβανον τὴν πρὸς τὰ ὄρη καὶ τὰς πεδιάδας τῆς Μακεδονίας ἄγουσαν, ἀγωνιζόμενοι ἐνταῦθα τὸν περὶ τῶν ἐθνικῶν δικαίων ἀγῶνα καὶ εὑρίσκοντες, ὡς ὁ Παῦλος Μελᾶς, τὸν ἔνδοξον ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας θάνατον. Ἡ ῥηθεῖσα μακεδονικὴ Ἐπιτροπεία, ἡ καθ᾽ ἃ φαίνεται

Παῦλος Μελᾶς

(¹) Ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ γένεσις τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Βουλγαροφώνων προῆλθε, κατά τινας, ἐκ τῆς σωρηδὸν εἰς μακεδονικὰς χώρας μεταναστεύσεως Βουλγάρων χωρικῶν ἐκ τῆς κυρίως Βουλγαρίας ἐργαζομένων ἐν τοῖς ἐνταῦθα μεγάλοις ἀγροτικοῖς συνοικισμοῖς, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐπί τινων μακεδονικῶν χωρῶν ἐφημέρου βουλγαρικῆς κυριαρχίας, οὐχὶ δέ, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ τούτων προστάται Σλαῦοι, ἐκ τῆς πρὸ αἰώνων ἐν Μακεδονίᾳ λαλουμένης δῆθεν διαλέκτου τῶν ἰθαγενῶν, οὓς οἱ Βούλγαροι θεωροῦσιν ὡς ἀρχαιοτάτους οἰκήτορας τῆς Μακεδονίας. Προέβησαν δὲ οἱ Βούλγαροι λογιώτατοι μέχρι τοσούτου θράσους ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, ὥστε καὶ ἔπη ἐδημιούργησαν καὶ λυρικὰ ᾄσματα βουλγαρικά, ποιηθέντα δῆθεν ὑπὸ τοῦ Ὀρφέως, προσθέσαντες εἰς αὐτὰ καὶ λέξεις ἰνδικὰς καὶ ὀνόματα μυθικὰ ἵνα ἀποδείξωσι τὴν ἀρχαιοτάτην καταγωγὴν τῶν Βουλγάρων καὶ τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης. Ἀφελεῖς τινες Εὐρωπαῖοι ἐπίστευσαν πρὸς στιγμὴν εἰς τὰ μυθεύματα ταῦτα τὰ ἐκμαιευθέντα ὑπὸ τῶν Σλαύων λογίων τῆς Τσεχοσλοβακίας καὶ ἄλλων σλαυϊκῶν χωρῶν.

(²) Τῶν Σέρβων αἱ ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς χώρας ἀξιώσεις στηρίζονται ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα ἐφημέρου ἐπεκτάσεως τῆς σερβικῆς κυριαρχίας. Ἰσχυρίζονται δὲ οἱ Σέρβοι λόγιοι ὅτι ἡ σλαυϊκὴ διάλεκτος ἡ λαλουμένη ἐν ταῖς ὁμόροις τῇ Σερβίᾳ μακεδονικαῖς χώραις εἶναι μᾶλλον συγγενὴς πρὸς τὴν σερβικὴν καὶ πρὸς τὴν μακεδονικήν. Ρωσικοὶ δέ τινες λογίων κύκλοι φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἔν τισι μακεδονικοῖς διαμερίσμασι λαλουμένη σλαυϊκὴ διάλεκτος, οὔτε βουλγαρικὴ εἶναι οὔτε σλαυϊκή, ἀλλὰ γλῶσσα τῶν ἀπὸ τοῦ ϛ' καὶ Ζ' μ.Χ. αἰῶνος ἐγκατασταθεισῶν ἔν τισι χώραις τῆς Μακεδονίας σλαυϊκῶν φυλῶν. Σήμερον, ὡς γνωστόν, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν περὶ μεγάλης Βουλγαρίας μεγαλομανῶν βουλγαρικῶν σχεδίων ἡ ἐκ Μ. Ἀσίας εἰς Μακεδονίαν μετανάστευσις μεγάλου πλήθους προσφύγων Ἑλλήνων ὡς καὶ ἡ περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν σύμβασις συνετέλεσαν εἰς τὴν σχεδὸν παντελῆ ἐξάλειψιν ἐκ Μακεδονίας οἱασδήποτε σλαυϊκῆς διαλέκτου καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ γίνηται λόγος σοβαρὸς περὶ Βουλγαροφώνων ἢ Σλαυοφώνων τῆς Μακεδονίας. Μόνον ἐν τῷ εἰς τὸ Σερβικὸν κράτος προσαρτηθέντι τμήματι τῆς Μακεδονίας διετηρήθη μειονότης σλαυόφωνος, χρησιμεύουσα ὡς πρόφασις εἰς ἐπιδρομὰς βουλγαρικῶν συμμοριῶν εἰς Μακεδονίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν δῆθεν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὁμοφύλων, πράγματι δὲ πρὸς λῃστείας καὶ διαρπαγὰς καὶ πρὸς δικαιολογίαν τῶν ἐν τῷ Βουλγαρικῷ βασιλείῳ ἱδρυμένων συλλόγων (κομιτάτων) τῶν καὶ οἰκονομικῶς ἐνισχυομένων ἐμμέσως παρὰ τοῦ κράτους. Νῦν αὐτὴ ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις, μετὰ διαμαρτυρίας ἐντόνους ὑποστηριζομένη καὶ ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἀποκηρύσσει μὲν τοὺς τοιούτους συλλόγους, δὲν δύναται ὅμως ἢ δὲν ἐπιθυμεῖ κατὰ βάθος νὰ τοὺς διαλύσῃ.

ἱδρυθεῖσα συναινέσει τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως[1] καὶ ὑπὸ ταύτης χρηματικῶς βοηθουμένη, εἰργάζετο δραστηρίως. Οἱ Ἕλληνες διὰ στιφῶν ἐνόπλων ἐτιμώρουν καὶ ἐξεδικοῦντο τοὺς κακοποιοὺς Βουλγάρους χωρὶς νὰ παρεκτρέπωνται εἰς κακουργίας ὁμοίας ταῖς τῶν βουλγαρικῶν. Αἱ βουλγαρικαὶ συμμορίαι δὲν ἐπετίθεντο τόσον ἐναντίον τῶν ἑλληνοφώνων κοινοτήτων, ὅσον ἐναντίον τῶν Βουλγαροφώνων, οἵτινες ἐλάλουν μὲν τὴν βουλγαρικὴν ὡς γλῶσσαν τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου, ἀλλ' ὡς ὀρθόδοξοι μὴ προσχωρήσαντες μηδαμῶς εἰς τὴν τῷ 1872 ἱδρυθεῖσαν σχισματικὴν βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν, ἐν συνειδήσει δὲ καὶ κατὰ παράδοσιν Ἕλληνες καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς γλῶσσαν ἐθνικὴν ἔχοντες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ τοῖς σχολείοις αὐτῶν, ἦσαν ἑλληνικώτατοι τὸ αἴσθημα ἀναγνωρίζοντες ὡς ἐθνάρχας τοὺς κατὰ τόπους ὑπὸ τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου πεμπομένους μητροπολίτας, ἀποφεύγοντες δὲ τοὺς ὑπὸ τῆς βουλγαρικῆς σχισματικῆς Ἐξαρχίας πεμπομένους Βουλγάρους ἐπισκόπους, οὓς ἐθεώρουν σχισματικούς. Ἐναντίον λοιπὸν τῶν βουλγαροφώνων τούτων ὀρθοδόξων, οἵτινες ἦσαν ἀληθεῖς Ἕλληνες ἀπὸ Ἑλλήνων καταγόμενοι καὶ μόνον ἕνεκα περιστάσεων καιρικῶν εἰθισμένοι εἰς τὴν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ βίῳ χρῆσιν τῆς δημώδους βουλγαρικῆς γλώσσης, τῆς μηδεμίαν ἐχούσης ἠθικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτῶν βίον, ὡς συνέβαινε τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τουρκοφώνοις Ἕλλησι τοῖς ἔχουσι καταγωγὴν ἑλληνικὴν καὶ διακρινομένοις ἐπὶ τῷ θερμῷ ἐθνικῷ αἰσθήματι αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῇ μετὰ ζήλου καλλιεργείᾳ τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως, ἐναντίον αὐτῶν ἐμαίνοντο πρὸ πάντων αἱ βουλγαρικαὶ συμμορίαι καθ' ἃς ἐλάμβανον ἐμπνεύσεις καὶ ὁδηγίας παρὰ τῶν βουλγαρικῶν προσηλυτιστικῶν ἑταιρειῶν, ὧν τὰ μέλη, κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων δοθεῖσαν αὐτοῖς προσωνυμίαν, ἐκαλοῦντο «κομιτατζῆδες». Οἱ κομιτατζῆδες δὲν ἠρκοῦντο εἰς τοὺς ἐν ὑπαίθρῳ τελουμένους φόνους καὶ τὰς ἁρπαγὰς καὶ ληστείας, ἀλλὰ προσβάλλοντες κώμας ἀφρουρήτους ἐφόνευον τοὺς κατοίκους αὐτῶν, κατέστρεφον σχολεῖα καὶ ἐκκλησίας καὶ ἐφόνευον ἐντὸς τῶν ἱερῶν καὶ ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπέζης τοὺς λειτουργοῦντας ἱερεῖς, πολλάκις δὲ καὶ ἔθαπτον αὐτοὺς ζῶντας. Τοιαύτας δὲ μυσαρὰς πράξεις ἐτέλουν οἱ κομιτατζῆδες ἐναντίον τῶν Βουλγαροφώνων, διότι ἐθεώρουν αὐτοὺς προδότας, ἰσχυριζόμενοι ὅτι οὗτοι ἦσαν Βούλγαροι γνήσιοι ἀφοῦ ἐλάλουν τὴν κοινὴν βουλγαρικὴν καὶ διὰ τοῦτο ὠνόμαζον αὐτοὺς οὐχὶ Γραικούς, ἀλλὰ Βουλγάρους γραικομανεῖς. Ἐναντίον λοιπὸν τῶν τοιούτων κομιτατζήδων ἐστρατεύοντο τὰ ὑπὸ τῶν μακεδονικῶν συλλόγων ὁπλιζόμενα σώματα. Ἡ δ' ἐμφάνισις αὐτῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐξύψου ἠθικῶς τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἑλληνοφώνων τε καὶ βουλγαροφώνων Ἑλλήνων.

Ἡ οὕτως ἐν Μακεδονίᾳ ἐπελθοῦσα ἠθικὴ ἔξαρσις τῶν ἐθνικῶν φρονημάτων παρὰ τῷ κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ, ἡ λαμπρυνομένη διὰ πολλῶν ἀνδραγαθημάτων, εἶχε τὴν εὐεργετικὴν αὐτῆς ἠθικὴν ῥοπὴν ἐπὶ τοῦ τε βασιλείου καὶ τοῦ λοιποῦ ἐν Τουρκίᾳ καὶ πανταχοῦ τοῦ κόσμου βιοῦντος Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εὐλόγως δὲ ὁ πολιτευτὴς Δ. Ράλλης ἐκήρυττεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1896 ὅτι τὸ ἄριστον δώρημα τοῦ λήξαντος ἔτους 1895 ἦσαν τὰ ἐκ τῆς Μακεδονίας ἀγγελλόμενα ἑλληνικὰ πολεμικὰ ἔργα.

Ἡ τοῦ Θ. Δηλιγιάννη ἀβουλία, μὴ πιστεύουσα οὐδὲ εἰς τὴν εἰρηνικὴν διευθέτησιν τῶν πραγμάτων οὐδ' εἰς τὴν πολεμικὴν σύρραξιν, οὐδεμίαν δ' οὐδαμόθεν λαμβάνουσα διπλωματικὴν ἐνίσχυσιν καὶ πιεζομένη ὑπὸ τῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας πολ-

---

[1] Μεταξὺ ἄλλων εἶχε γίνει γνωστὸν ὅτι ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ ἦτο ἡ ὑποδείξασα εἰς τὸν βασιλέα Γεώργιον τὴν κατὰ τῶν Σλαύων ἄμυναν, ὑπολογίζουσα εἰς τὴν δημιουργίαν χαώδους καὶ ἐπικινδύνου διὰ τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης καταστάσεως, ἣν ἀκολούθως ἐπωφελουμένη νὰ ἐπέμβῃ καταλαμβάνουσα τὴν μέχρι Θεσσαλονίκης Μακεδονίαν.

λαπλῶν ὀργανώσεων, συνεκέντρωσεν εἰς τὰ σύνορα στρατὸν ἀνερχόμενον εἰς 45.000 μετὰ 70 πυροβόλων καὶ περὶ τοὺς 1000 ἱππεῖς, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι ἄνευ ἵππων.

Πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ, παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ ἀναλαβόντος τὴν ἀρχηγίαν τοῦ συγκροτηθέντος στρατοῦ, διαδόχου Κωνσταντίνου, ἡ στρατηγία εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν ὑποστράτηγον Ν. Μακρῆν. Σχέδιον ἐκστρατείας ἢ μελέτη ἀξία λόγου, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἐπιτελείῳ, πέραν ἑνὸς πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Βοσὲρ συνταχθέντος πρὸς τὴν κυβέρνησιν Τρικούπη ὑπομνήματος, μὲ βάσιν καὶ προϋποθέσεις ὅλως ἀσχέτους πρὸς τὴν παροῦσαν συγκέντρωσιν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Συγκεχυμέναι ἐνέργειαι, σπατάλη χρόνου καὶ σύγχυσις διεῖπε τοὺς διευθύνοντας τὸν πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ διαδόχου στρατόν.

Νικ. Μακρῆς

Ἐν τῇ θλιβερᾷ αὐτῇ καταστάσει καὶ ἐπὶ τῇ πιθανῇ προόψει ἑλληνοτουρκικῆς ῥήξεως ταχίστη πλέον καὶ ἐκ τῶν ἐνόντων ἐπεβάλλετο ἐνέργεια. Πρώτιστον πάντων, ὁ διάδοχος, ἅμα τῇ ἀναλήψει τῆς ἀρχηγίας, διέταξε τὴν παρ' ὅλας τὰς δυσχερείας ἀλλαγὴν θέσεων τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ στρατὸς οὐδέποτε ἀσκηθείς, οὐδέποτε ἐκπαιδευθεὶς ἦτο στρατός;

Ρίγη τρόμου περὶ τῆς ἐκβάσεως ἑνὸς τοιούτου ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀναμενομένου ἀγῶνος κατεῖχον τοὺς σώφρονας καὶ καλῶς κατηρτισμένους ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, ἀλλὰ τὸ καθῆκον ἐπέβαλλε τὴν συνέχισιν, ἔστω καὶ ἐπὶ ματαίῳ, πάσης δυνατῆς προσπαθείας πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως καὶ τῆς ἀμύνης τοῦ πατρίου ἐδάφους.

Ὅ,τι δὲ συνέβαινεν ἐν Θεσσαλίᾳ, ταὐτὸ περίπου ἐσημειοῦτο καὶ ἐν Ἠπείρῳ. Ἐνταῦθα ἡ διοίκησις τοῦ συγκεντρωθέντος στρατοῦ εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν συνταγματάρχην Θρασύβουλον Μᾶνον.

Προσπάθειαι διπλωματικαὶ πρὸς παρεμπόδισιν τοῦ πολέμου κατεβλήθησαν, ἰδίως ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως καὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῆς τῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία, φοβουμένη τὴν ματαίωσιν τῶν μεγαλειωδῶν της σχεδίων, ἰδίᾳ ἐκ τῆς διακοινώσεως τῶν κυβερνήσεων Ρωσίας καὶ Αὐστρίας, ἐξώθησε τὰ πράγματα διὰ τῆς ἐξόδου εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος σωμάτων τινῶν μὴ ὑπερβαινόντων ἐν τῷ συνόλῳ τοὺς 3000 ἄνδρας.

Ἡ Πύλη καραδοκοῦσα τὴν εὐκαιρίαν ὅπως θέσῃ ἑαυτὴν ἐν ἀμύνῃ καὶ ἐνθαρρυνθέντος τοῦ Σουλτάνου παρὰ τῶν ἐν τῷ τουρκικῷ ἐπιτελείῳ Γερμανῶν ὀργανωτῶν, ἐκήρυξε τὴν 5 Ἀπριλίου 1897 τὸν κατὰ τῆς Ἑλλάδος πόλεμον, ὃν ὁ Θ. Δηληγιάννης τὴν ἐπομένην (6 Ἀπριλίου) ἐδέχθη, ὡς ἐδήλωσεν ἐν τῇ βουλῇ, ὅτι «ἔχομεν καθῆκον νὰ τὸν δεχθῶμεν καὶ τὸν ἐδέχθημεν».

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν Παρασκευὴν τῆς ἕκτης ἑβδομάδος τῆς Μεγάλης Νηστείας ἐλήφθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τηλεγράφημα τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου ἀγγέλλον ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον καταλάβει ἐν τοῖς μεθορίοις λόφον τινὰ θεωρούμενον ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Ζορμπᾶ στρατηγικῶς λίαν σπουδαῖον· ἡ ἀπάντησις τοῦ βασιλέως ἦτο νὰ τηρήσῃ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἰσχυρῶς τὴν θέσιν αὐτοῦ. Οὕτως ἀπήντα ὁ βασιλεύς, διότι ἐγίνωσκεν ἐξ ἰδιαιτέρων πληροφοριῶν, ὅτι ὁ πόλεμος εἶχεν ἀποφασισθῆ ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετὰ μίαν δὲ ἡμέραν ἐξεδηλώθη ἡ περὶ πολέμου ἀπόφασις καὶ ἡ τούτου ἀρχὴ ἐπισήμως καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ πρωτευούσῃ. Τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, αἱ Ἀθῆναι καὶ τὸ ἄλλο Ἑλληνικὸν βασίλειον ἐξηγέρθησαν τοῦ ὕπνου μετ' ἀκουσμάτων καὶ ἀγγελμάτων πολέμου κηρυχθέντος ὑπὸ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς προσβολῆς ἐναντίον πλοίων ἑλληνικῶν ἐξερχομένων τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Ἀληθῶς δὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὁ ἐν Ἀθήναις Τοῦρκος

πρεσβευτὴς ἤγγελλεν εἰς τὴν κυβέρνησιν τὴν ἀπ' Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν αὐτοῦ, τὴν διακοπὴν τῶν εἰρηνικῶν σχέσεων καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν κατάστασιν πολέμου τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἔλεγεν ὁ πρεσβευτής, διὰ τῶν εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος γενομένων εἰσβολῶν συμμοριῶν.

Ἡ κακὴ ἀρχικὴ παράταξις ἐν τῷ μετώπῳ, μὴ μεταβληθεῖσα ἐξ ὁλοκλήρου ἐλλείψει ἀρκετοῦ χρόνου, εὗρε μέρος τοῦ στρατοῦ ἐν καταστάσει μετακινήσεως καὶ ἐν ἀδυναμίᾳ ἀμύνης, λάθη δὲ προκύψαντα ἐκ συγχύσεως καὶ τῆς δημιουργηθείσης ἀπειθαρχίας τινῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν ἐξ ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸ Ἐπιτελεῖον, ἐπεδείνωσαν τὴν θέσιν αὐτοῦ, μετὰ πεισματώδεις δὲ ἀνίσους καὶ ματαίας αἱματηρὰς θυσίας, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὴν Λάρισαν μετὰ πανικοῦ, ὅστις μικροῦ δεῖν προσελάμβανε χαρακτῆρα φυγῆς. Ὁ τουρκικὸς στρατός, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐμπειροπολέμου ἀρχιστρατήγου Ἐτὲμ πασᾶ, μὴ φαντασθεὶς τὴν τοιαύτην οἰκτρὰν κατάστασιν καὶ βαδίσας μετὰ βραδύτητος, ἐπέτρεψε τὴν ἀνασύνταξιν τμημάτων τινῶν καὶ τὴν ἐπὶ ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἄμυναν αὐτῶν.

Θρασ. Μᾶνος

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἐτὲμ πασᾶς εἰσβαλὼν πανστρατιᾷ εἰς τὰ θεσσαλικὰ πεδία διὰ τῶν στενῶν τῆς Μελούνας, ἔνθα οἱ Ἕλληνες εἶχον κατασκευάσει ὁδὸν στρατιωτικήν, κατῆλθεν εἰς τὸ βορειότερον σημεῖον τῆς Λαρίσης. Τὸ γεγονὸς γνωσθὲν τὴν νύκτα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον, καθ' ὃν χρόνον οὗτοι μετεῖχον τῆς ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς τῆς ἐκφορᾶς τοῦ Ἐπιταφίου, μεγάλην ἐποίησε ταραχὴν εἰς τὰ πνεύματα καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον ἐθεώρει ἀδύνατον πᾶσαν περαιτέρω ἐν Λαρίσῃ ἢ περὶ ταύτην ἄμυναν· οὕτω δὲ ἀπεφασίσθη ἡ μετάστασις τοῦ πλείστου τῆς στρατιᾶς εἰς τὴν ὀχυρὰν θεωρουμένην θέσιν τῆς ἱστορικῆς Φαρσάλου. Μόνον ἡ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ συνταγματάρχου Κωνσταντίνου Σμολένσκη μαχομένη δυτικὴ πτέρυξ τοῦ στρατοῦ διετήρει τὰς θέσεις αὐτῆς, ἀλλὰ μετὰ τὴν εἰς Φάρσαλα ὑποχώρησιν τοῦ κορμοῦ τῆς στρατιᾶς, ὑπεχώρησε καὶ αὕτη ὅλως ἐλευθέρως, ἵνα ἑνωθῇ ἐνταῦθα μετὰ τῆς ἄλλης στρατιᾶς.

Αἱ λαμβανόμεναι πρῶται εἰδήσεις εἰς τὸν ἀπλήστως ταύτας ζητοῦντα ἀθηναϊκὸν λαόν, στηριζόμεναι ἐπὶ φημῶν ἀδεσπότων ἢ ἐπὶ ἀληθῶν ἀλλ' ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον μεταπεποιημένων, ἦσαν λίαν αἰσιόδοξοι περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν τοῖς μεθορίοις κατορθουμένων, ὡς περὶ ἁλώσεως ὀχυρῶν θέσεων, καὶ ἰδίως τοῦ ὀχυρωτάτου Μενεξέ, διέθετον δὲ λίαν εὐφροσύνως καὶ ἀνεπτέρουν γενικῶς τὸ φρόνημα αὐτοῦ, καίπερ μετ' ὀλίγον μετριασθεῖσαι ὑπὸ τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Θ. Δηληγιάννη ἐν τῇ αὐθημερὸν συγκληθείσῃ βουλῇ δηλώσεων. Παρενθαρρυντικαὶ δὲ ἦσαν καὶ αἱ τὰς δύο ἡμέρας τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος λαμβανόμεναι εἰδήσεις. Ἀπὸ τῆς Πέμπτης τῆς Μ. Ἑβδομάδος ἤρξαντο μὲν διαδόσεις ὁπωσοῦν ἀπαισιόδοξοι περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ ἐντύπωσις ἐμετριάζετο ὑπὸ τῶν ἐκ μέρους τοῦ εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου μετὰ τὴν ἔναρξιν τούτου σπεύσαντος Δ. Ράλλη πληροφοριῶν, τηλεγραφήσαντος καὶ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν ὅτι οὐδὲν ἐγένετο τὸ ἀνεπανόρθωτον κακόν, καὶ τοῦ βουλευτοῦ Γεωργίου Φιλαρέτου, ἀγγέλλοντος ἐπίσης ὅτι ὁ στρατὸς ἐμάχετο κρατερῶς ἐν ταῖς ἐπικαίροις μεθορίοις θέσεσι, προσθέτοντος ὅμως τούτου ὅτι, ὁ στρατός, καίπερ γενναίως μαχόμενος, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν κρατερὰν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ μεγάλως ὑπερέχοντος τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν πολεμικὴν παρασκευὴν ἐχθροῦ. Πρὸς τὰς ἀμφιβόλους δὲ καὶ αἰσιοδόξους εἰδήσεις

ταύτας προσετέθησαν τὰς ἡμέρας ἐκείνας καὶ ἄλλαι μᾶλλον αἰσιόδοξοι καὶ αὐθεντικαὶ λαμβανόμεναι ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ πολέμου, καθ' ἃς ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς οὐ μόνον διέβη ἄνευ ἀπωλειῶν τὸν παρόριον ποταμόν, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τουρκικῇ Ἠπείρῳ ὀχυραὶ θέσεις καὶ ἰδίως τὸ ὀχυρώτατον Ἰμαρὲτ κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, κατελαμβάνετο δὲ καὶ ἡ Φιλιππιὰς ἀπὸ τὸν συνταγματάρχην Κ. Κουμουνδοῦρον· ἐπίσης ἠγγέλλετο καὶ ἡ ἐπὶ τὰ Ἰωάννινα παρασκευαζομένη στρατεία ἐξορμῶσα ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καταληφθείσης ὀχυρᾶς θέσεως τῶν Πέντε Πηγαδίων, ἀλλ' ὅτι ἡ πληγή, ἣν ἔλαβεν ὁ διοικητὴς οὗτος εἰς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν, παρεκώλυσε τὴν ἐπιτυχῆ πορείαν καθ' ἣν ἡμέραν ἀκριβῶς ἐθεωρεῖτο βεβαία ἡ κατάληψις τῆς πρωτευούσης τῆς Ἠπείρου καὶ οἱ αὐτόθι Ἕλληνες κλῆρος καὶ λαὸς παρεσκεύαζον πανηγυρικὴν ἑορτὴν εἰς τὸν νικηφόρως προελαύνοντα ἑλληνικὸν στρατόν. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἰσχυρὰ δύναμις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ προελαύνουσα πρὸς τὴν νότιον Ἤπειρον ὑπὸ τὸν Ὀσμὰν πασᾶν, ἠγωνίζετο κατὰ τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν στρατευμάτων.

Αἱ ἐκ τῶν συνόρων εἰδήσεις, ὡς ἦτο ἑπόμενον, προεκάλεσαν κατάπληξιν καὶ ἀπογοήτευσιν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως ἐν Ἀθήναις, τὰ δὲ τῆς Ἑταιρείας μέλη καὶ οἱ φανατικοὶ αὐτῆς θαυμασταὶ πάραυτα ἐξηφανίσθησαν, πλείστων ἐξ αὐτῶν μέχρι χθὲς ἐνθουσιωδῶν τοῦ πολέμου θιασωτῶν ἀρνηθέντων ἤδη καὶ τὴν Ἑταιρείαν καὶ τὰ κατ' αὐτήν.

Ἐπιτραπέζιοι ῥήτορες καφενείων ἀνέλαβον τότε τὸ ἔργον τῆς κατασυκοφαντήσεως τῆς Αὐλῆς ὡς συνενόχου τῆς καταστροφῆς, πᾶσα δὲ νοσηρὰ φήμη δειλῶν ἀνθρώπων ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν καὶ ἡ θέσις τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ θρόνου καθίστατο προβληματική.

Πρὸ τοῦ ἀδιεξόδου, ἡ κυβέρνησις ἐζήτησε τὴν μεσολάβησιν τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας πρὸς σύναψιν ἀνακωχῆς, ἀλλ' αἱ ἐνέργειαι τούτων εὗρον ἀντίδρασιν παρὰ τῇ γερμανικῇ κυβερνήσει καὶ προσωπικῶς παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Γουλιέλμῳ, ὅστις οὐδὲ διὰ τῆς ἥττης τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἀκόμη ἐξιλεωθῇ.

Μεγάλη καὶ βαθύτατα ἀλγεινὴ ἦτο ἡ ἐντύπωσις ἐν Ἀθήναις ἐκ τῶν γεγονότων τῆς Θεσσαλίας, ἅτινα ἠγγέλλοντο ἐπισήμως σχεδὸν καὶ ἐνταῦθα τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα διὰ παραρτήματος τῆς πρωθυπουργικῆς ἐφημερίδος «Πρωίας», ξηρῶς καὶ ψυχρῶς ἀναγραφούσης τὴν εἰς Φάρσαλα ὑποχώρησιν ὡς ἐκ στρατιωτικῶν λόγων ἐπιβαλλομένην. Ἀλλ' ἡ δημοσία θλῖψις καὶ ἀγανάκτησις ἦτο βαθυτάτη εἰς ὅλον τὸν λαὸν καὶ τὸ Πάσχα τοῦ ἔτους ἐκείνου ἑωρτάσθη ἐν μέσῳ θλίψεως καὶ ἄλγους. Ὁ Τύπος, ὁ ἀντιπολιτευόμενος πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ἐξηγέρθη σφοδρότατα, μετὰ δὲ τῶν κατὰ τῆς κυβερνήσεως καταχρίσεων ἠνοῦτο καὶ ἡ ἐναντίον τῆς βασιλείας, καθ' ἧς ἐξετοξεύοντο καταγγελίαι ἐπὶ ἀμελείᾳ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Γενναδίου ἀρξαμένη νὰ ἐκδίδηται πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐφημερὶς «Σωτηρία» καθήπτετο σφοδρότατα τῆς βασιλείας καὶ τῆς Αὐλῆς, προδότην ἀπ' εὐθείας καλοῦσα τὸν βασιλέα δι' ὁλόκληρον τὴν ἀπ' ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ πολιτείαν του, χωρὶς νὰ ὑποστῇ καταδίωξίν τινα ποινικήν. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ Τύπου καὶ ὑπαίθριοι ῥήτορες ἐξήγειρον τὴν δημοσίαν γνώμην ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς βασιλείας. Ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν καταστημάτων κατεβιβάζοντο αἱ εἰκόνες τῶν βασιλέων καὶ σωματεῖα σοβαρά, οἷος ὁ «Δικηγορικὸς Σύλλογος», ἐξηγείροντο ἐναντίον τῆς δημιουργουμένης καταστάσεως ἀπαιτοῦντα τὴν ἐκ τοῦ στρατοῦ ἀποχώρησιν τῶν βασιλοπαίδων πάντων καὶ ἰδίως τοῦ ἀρχιστρατήγου διαδόχου. Ὡς ἐγνώσθη δέ, καὶ εἰς τὸν βασιλέα ἐγένοντο εἰσηγήσεις περὶ ἀνακλήσεως ἢ ἀντικαταστάσεως τοῦ Κωνσταντίνου ἐν τῇ ἀρχιστρατηγίᾳ, ἀλλ' ὁ βασιλεύς, θεωρῶν τὰς τοιαύτας εἰσηγήσεις ὡς πληττούσας καιριώτατα τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν καὶ τὸ γόητρον τῆς δυναστείας, ἀπέκρουσεν ἐντονώτατα τὰς εἰσηγήσεις ταύτας δηλώσας ἀπεριφράστως ὅτι ἡ ἀνάκλησις τοῦ διαδόχου ἔμελλε νὰ ἔχῃ ἐπακό-

Η ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΘΕΣΙΝ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ, ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΩΣ ΤΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΔΟΜΟΚΟΥ, ΜΑΧΗ ΤΗΣ 5 ΜΑΪΟΥ 1897 (Στ. Β' 82)

(Κατὰ σχεδίασμα τοῦ Ἄγγλου πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ Μάουντ, παραστάντος κατ' αὐτήν)

Α' Περιγραφὴ τῆς μάχης.

Μετὰ τὴν ἐκ Φαρσάλου ὑποχώρησιν, ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ἀποτελούμενος ἐκ 30.000 πεζῶν 800 σπαθῶν, 85, πυροβόλων, ἐτάχθη ἐπὶ τῆς ἀμυντικῆς τοποθεσίας τοῦ Δομοκοῦ, τῆς ἐγκατασταθείσης ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Δομοκοῦ, τοῦ, ὡς γνωστόν, περιλαμβανομένου μεταξὺ τῶν κοιλάδων τοῦ Ὀνοχώνου (Πενταμύλη) καὶ τοῦ Ἐνιπέως, καὶ ἔχοντος μῆκος μὲν περὶ τὰ 30 χιλιόμετρα, βάθος δὲ περὶ τὰ 10 χιλιόμετρα.

Συμφώνως ταῖς διαταγαῖς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀρχηγείου, ἡ τοποθεσία τοῦ Δομοκοῦ ἐχωρίσθη: εἰς *μέτωπον ἢ κέντρον*, ἐκτεινόμενος ἀπὸ Βελεσιῶτες διὰ Σκαρμιτσας καὶ Πουρναρὶ μέχρι λόφου Πετρωτοῦ καὶ κατεχόμενον ὑπὸ τῆς 4ης ταξιαρχίας, ὑπὸ τοῦ πεδινοῦ πυροβολικοῦ (3 πυροβολαρχιῶν) ταχθέντος εἰς θέσιν Περιστεριά, ὑπὸ 3 τοπομαχικῶν πυροβόλων ταχθέντων εἰς φρούριον Δομοκοῦ καὶ περὶ αὐτό· εἰς *δεξιόν*, ἐκτεινόμενον κατὰ μῆκος τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων τοῦ Κασιδιαρη (790), τοῦ Παπασλικι (1009), τοῦ Γιαλαμπαση (600), δηλαδὴ τῶν διαβάσεων Τσατμᾶ, Κιτίκι, Κοτσελῆ, καὶ κατεχόμενον ὑπὸ τῆς 2ας ταξιαρχίας· εἰς *ἀριστερόν*, ἐκτεινόμενον διὰ Κάτω Ἀγόριανης μέχρι Μασλῆ καὶ κατεχόμενον ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας Κακλαμάνου (μὴ φερούσης ἀριθμόν, ἅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου οὔσης ἀνεξαρτήτου· εἰς *ἄκρον ἀριστερόν*, ἐκτεινόμενον δι' Ἀσλανὰρ μέχρι Τσαμασι καὶ κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνεξαρτήτου ἀποσπάσματος Τερτίπη. Τὸ ἱππικόν (2 συντάγματα) ἐτάχθη εἰς Βελεσιῶτες. Γενικὴ δ' ἐφεδρεία, ἀποτελουμένη ἐκ τῆς 1ης ταξιαρχίας καὶ 3 πεδινῶν πυροβολαρχιῶν, ἐτάχθη εἰς θέσιν Κοτά. Ὑπὸ τοιαύτην κατάστασιν εὑρίσκετο ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς τὴν ἑσπέραν τῆς 4 Μαΐου 1897.

Ὁ τουρκικὸς στρατός, ἀποτελούμενος ἐκ 4 μεραρχιῶν καὶ 1 μεραρχίας ἱππικοῦ, ἐν ὅλῳ 40.000 πεζῶν, 1200 σπαθῶν, 168 πυροβόλων, ἤρχισε προελαύνων τὴν 4 Μαΐου 1897, ἔχων ὡς στρατηγικὸν σχέδιον τὴν ἀπασχόλησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ μέτωπον καὶ τὴν κύκλωσιν αὐτοῦ διὰ τῶν ὀρέων κατὰ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ του, καὶ προορίζων τὴν μὲν 5 Μαΐου διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς παρασκευῆς τῆς ἐπιθέσεως, τὴν δ' 6 διὰ τὴν πεώρατωσιν. Τὴν ἑσπέραν τῆς 4 Μαΐου τὸ τουρκικὸν ἀρχηγεῖον διέταξεν ὅπως τὴν ἑπομένην, 5 Μαΐου, ἐπιτεθῶσιν αἱ μεραρχίαι πρὸς τὰς κατευθύνσεις: αἱ μὲν 1η καὶ 2α ἐναντίον τοῦ κέντρου, αἱ δὲ 5η καὶ 3η ἐναντίον τοῦ δεξιοῦ ἑλληνικοῦ πλευροῦ ἐπιτυγχάνουσαι τὴν κύκλωσιν διὰ τῶν ὀρέων, ἡ δὲ μεραρχία ἱππικοῦ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ δεξιὸν πλευρόν, ἀπασχολοῦσα τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῶν Ἑλλήνων.

Περὶ τὴν 7ην ὥραν τῆς 5 Μαΐου ἤρχισεν ἡ τουρκικὴ ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ δεξιοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐντὸς ὀλίγου κατώρθωσε ν' ἀπωθήσῃ τὰ ἐκεῖ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐξ ὅλων τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων, εἰς τρόπον ὥστε περὶ τὴν 11ην ὥραν ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου κυρία αὐτῶν, μὴ ἐξακολουθήσασα ὅμως τὴν προέλασιν πέραν ὡρισμένου τινὸς ὁρίου, καθ' ὅσον, συμφώνως τῇ διαταγῇ τοῦ ἀρχηγείου, ἡ περίπτωσις θὰ ἐξετελεῖτο τὴν 6 Μαΐου.

Ἡ κατὰ τοῦ μετώπου τουρκικὴ ἐπίθεσις ἤρχισε περὶ τὴν 8ην ὥραν τῆς 5 Μαΐου, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον κατώρθωσε νὰ προσελκύσῃ ἁπάσας τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις, μέχρι τοῦ σημείου ὥστε καὶ τὸ πλεῖστον τῆς γενικῆς ἐφεδρείας νὰ κατατριβῇ. Περὶ ὥραν ὅμως 15.30 ἐπειδὴ ὁ Ἐτὲμ πασᾶς, ἀκούων πυροβολισμοὺς ἐξ ἀνατολῶν χωρὶς νὰ ἔχῃ πληροφορίας περὶ τῆς δράσεως τῶν ἐκεῖ μεραρχιῶν του [illegible] καὶ [illegible], ἐφοβήθη ἀποτυχίαν, διέταξεν ἐπειγόντως τὰς μεραρχίας τοῦ μετώπου νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐντόνως, ἵνα τοιουτοτρόπως ἀποτραπῇ συγκέντρωσις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ δεξιὸν πλευρόν. Συνεπῶς, ἀπὸ τῆς ὥρας ταύτης τὸ σχέδιον τοῦ Τούρκου ἀρχιστρατήγου ἤρξατο μεταστρεφόμενον, καθόσον, [illegible] ἡ ὁριστικὴ ἐπίθεσις ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῇ τὴν 6ην Μαΐου, ἤδη διετάχθη νὰ ἐκτελεσθῇ πρὸς τὴν ἑσπέραν τῆς 5 Μαΐου. Ὁπωσδήποτε ὅμως οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν νὰ συγκρατηθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των, εἰς τρόπον ὥστε περὶ τὴν 18ην ὥραν οἱ Τοῦρκοι ἀπεῖχον τῶν ἑλληνικῶν θέσεων τοῦ μετώπου περὶ τὰ 600 μέτρα. Ἡ κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ ἑλληνικοῦ πλευροῦ τουρκικὴ ἐπίθεσις ἐβράδυνε πολὺ ν' ἀρχίσῃ, καὶ μετὰ τὴν ἔναρξίν της ὅμως ὄχι μόνον οὐδεμίαν ἔσχεν ἐπιτυχίαν, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, καθόσον τὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸν στράτευμα (ἰδίως οἱ Γαριβαλδινοὶ) ἐξετέλεσαν ἐπανειλημμένας ἀντεπιθέσεις.

Περὶ τὴν 20ὴν ὥραν ἡ μάχη διεκόπη, χωρὶς ὅμως νὰ δοθῇ ἔκβασίς τις, καθόσον οἱ Ἕλληνες ναὶ μὲν εἶχον τηρήσει τὰς θέσεις των πρὸ τοῦ μετώπου ἀλλ' εἰς τὸ δεξιὸν εἶχον ἀπολέσει ἁπάσας τὰς διαβάσεις καὶ τὰ ἐκεῖ στρατεύματα εἶχον συγκεντρωθῇ εἰς Βοῦζι, συνεπῶς παρέμενεν ἐντελῶς ἐλευθέρα ἡ διὰ Μαντασιᾶς πρὸς Ὄθρυν ἄγουσα, οἱ δὲ Τοῦρκοι εὑρίσκοντο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ τί συνέβαινεν εἰς τὸ ἀριστερόν των, καὶ εἰ, μὲν τὸ μέτωπον εἶχον ἀποτύχει, εἰς δὲ τὸ δεξιὸν των εἶχον ἐπιτυχίαν [illegible] ἐκφράσεις τοῦ φον ντὲρ Γκολτς. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἑλληνικὸν ἀρχηγεῖον ἔκρινε τὴν θέσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὡς λίαν κρίσιμον καὶ τοῦτον ἐν πλήρει ἀδυναμίᾳ νὰ συγκρατηθῇ εἰς τὰς θέσεις του κατὰ τὴν ἐπομένην, 6 Μαΐου, πολὺ ἀμφίβολον δὲ τὴν πρὸς Ὄθρυν ὑποχώρησιν λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ διὰ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ τουρκικὴ ὑπερκέρασις θὰ ἦτο ἐν πάσῃ στιγμῇ δυνατή, διέταξε τὴν πρὸς Ὄθρυν ὑποχώρησιν κατὰ τὴν νύκτα τῆς 5-6 Μαΐου. Ὁ Τοῦρκος ἀρχιστράτηγος [illegible], διαρκούσης τῆς νυκτὸς τῆς 5-6 Μαΐου, ἐπείγουσας διαταγὰς πρὸς τὰς μεραρχίας του ἀριστεροῦ (5ην καὶ 3ην) νὰ [illegible] τὴν προέλασίν των, ἵνα τοιουτοτρόπως ἐπιτύχωσι τὴν ὑπερκέρασιν τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ τῶν Ἑλλήνων, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐξετελέσθη, ἀλλ' αἱ μεραρχίαι αὗται φθάσασαι τὴν π[illegible] τῆς 6 Μαΐου πρὸ τοῦ Δομοκοῦ εὗρον τοῦτον κενὸν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ κατέλαβον αὐτὸν ἀμαχητί.

Β'. Ὀνόματα μετασχόντων.

Ἕλληνες:

Διάδοχος Κωνσταντῖνος *([illegible])*, ταγματάρχης μηχανικοῦ Ἀναγνώστης Παλλ[illegible], ὑποστράτηγος Νικόλαος Μακρῆς *(διοικητὴς [illegible] μεραρχίας)* συνταγματάρχης πεζικοῦ Γεώργιος Μ[illegible] [illegible] *2ας μεραρχίας)*, συνταγματάρχης πεζικοῦ Ἰωάννης Δημητρούλας [illegible], ἀντισυνταγματάρχης μηχανικοῦ Κωνσταντῖνος [illegible] λικοῦ Χρῆστος Μαστραπᾶς *(διοικητὴς [illegible] ταξιαρχίας)*, [illegible] Γεώργιος Κακλαμάνος *([illegible])* *(διοικητὴς 1ης ταξιαρχίας)*, συνταγματάρχης πεζικοῦ [illegible] ταγματάρχης πεζικοῦ Δημήτριος Τερτίπης [illegible] Νικόλαος Ζορμπᾶς *(ἀρχηγὸς [illegible])* [illegible] συν- πυροβολικοῦ Ἀλέξανδρος Σοφιανὸς [illegible] ταγματάρχης ἱππικοῦ Κωνσταντῖνος Γρίβας [illegible].

Τοῦρκοι:

Ἀντιστράτηγος Ἐτὲμ πασᾶς *(ἀρχιστράτηγος)*, ἀντιστράτηγος Ὀμὲρ Ρουσδῆ πασᾶς *([illegible])*, ἀντιστράτηγος Χαϊρῆ πασᾶς [illegible] ἀντιστράτηγος [illegible] τηγος Μεμδούχ πασᾶς [illegible] στράτηγος Σουλεϊμὰν πασᾶς [illegible] *ρολικοῦ)*. Διοικητὴς μιᾶς τῶν [illegible] ὁ κατὰ τὸν Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 191[illegible] [illegible] τῶν Ἑλλήνων, ὁ αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων [illegible]

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

λουθον καὶ τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἀναχώρησιν ὁλοκλήρου τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ διάδοχος οὐχὶ μετὰ φωτεινῶν χρωμάτων περιέγραφε τὴν κατάστασιν, ἐν ἑνὶ μάλιστα τῶν τηλεγραφημάτων τούτων ἔλεγεν ἐν τέλει «δὲν εἰξεύρω τί νὰ κάμω», ὁ δὲ Γεννάδιος ἀπήντα ἐν τῇ ἐφημερίδι αὐτοῦ «νὰ ἀποθάνῃς»· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐγένοντο διαδηλώσεις καὶ οἱ ἱεροψάλται ἐκωλύοντο νὰ ψάλλωσι κατὰ τὰ εἰθισμένα τὴν τοῦ βασιλικοῦ Οἴκου δέησιν, ἐπιμενόντων δὲ τῶν ἱεροψαλτῶν ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντός των ἀθρόοι ἐξήρχοντο διαμαρτυρόμενοι οἱ ἐκκλησιαζόμενοι· καὶ ταῦτα ἐποίει οὐχὶ μόνον ὁ πολὺς λαὸς ἀλλὰ καὶ κοινὸν μεμορφωμένον. Τοσαύτη ἦτο ἡ βαρύνουσα τὸ στῆθος τοῦ λαοῦ θλῖψις καὶ ἀθυμία. Τί δὲ ἐποίουν ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ; ὁ βασιλεὺς ἐδαπάνα τὸν χρόνον αὐτοῦ εἰς ἐπιστολὰς πρὸς τὸν τσάρον καὶ τοὺς ἄλλους συγγενεῖς του περιγράφων τὸ ζοφερὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως. Ἡ δὲ κυβέρνησις τοῦ Δηληγιάννη παρεσκευάζετο εἰς ἐπίκλησιν τῆς μεσολαβήσεως ἢ ἐπεμβάσεως τῶν Μ. Δυνάμεων. Ἡ ὑγιεστέρα τῆς κοινῆς γνώμης μερὶς ἐθεώρει ἀπαραίτητον τὴν ἀποχώρησιν τῆς καθεστηκυίας κυβερνήσεως ἐκ τῆς ἀρχῆς πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλειτέρας πολιτειακῆς καὶ δυναστικῆς μεταβολῆς παραδιδούσης τὸ κράτος εἰς ἀναρχίαν καὶ τὸ ἔθνος εἰς ἀπόγνωσιν. Ἐλπὶς τῆς κοινῆς γνώμης ἦτο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ ἐκ τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου ἐπανελθὼν βουλευτὴς Ἀττικῆς Δ. Ράλλης, τοῦ ὁποίου ὁ πολιτικὸς οἶκος ἀπέβη νῦν ἐντευκτήριον τῶν διαφόρων πολιτῶν. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Δ. Ράλλη γενομένων μετὰ πολλῶν ἐπιφυλάξεων δηλώσεων ἀπεδεικνύετο ἡ οὐχὶ εὐχάριστος θέσις τῶν πραγμάτων. Ἐπιτροπεία πολλῶν πολιτῶν ἐξώρκιζε αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ τὴν κυβέρνησιν, ἀλλ' οὗτος ἠρνεῖτο εὐσταθῶς ν' ἀνέλθῃ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν δι' ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ καὶ ἄνευ κοινοβουλευτικῆς ἀξιώσεως· ἡ βουλὴ ὅμως δὲν συνεδρίαζε τότε κηρύξασα τὴν λῆξιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς πολεμικῆς καταστάσεως. Καὶ ἐνῷ ἡ εἰρημένη ἐπιτροπεία ἔμελλε ν' ἀποταθῇ εἰς τὴν κυβέρνησιν αἰτουμένη τὴν σύγκλησιν τῆς βουλῆς καὶ τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως, ὁ ἠρεθισμένος λαὸς τῶν Ἀθηνῶν ἔλυσεν αὐτὸς τὴν κρίσιν ἐπωφεληθεὶς διαδόσεως, καθ' ἣν εἰς ὁπλοπωλεῖόν τι ἐπωλοῦντο ὅπλα πεπαλαιωμένα εἰς δυσαναλόγως ὑψηλὴν τιμὴν καὶ κατὰ τοῦ ὁποίου ἐφώρμησε διαρπάσας αὐτὸ ἐξ ὁλοκλήρου. Τότε ἡ κυβέρνησις ἰδιαιτέρως ἀνησυχήσασα καὶ μετὰ πλείστας ἐπιφυλάξεις τοῦ Θ. Δηληγιάννη ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τὴν παραίτησιν αὐτῆς, οὗτος δ' ἐκάλεσεν εἰς τὴν ἀρχὴν τὸν ἐνδεδειγμένον πρὸς ταύτην Δ. Ράλλην. Οὗτος συνεκρότησε τὴν νέαν κυβέρνησιν ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως Γ. Θεοτόκη, Στ. Σκουλούδη, Ἀν. Σιμοπούλου, Νικ. Τριανταφυλλάκου, Ἀθ. Εὐταξία καὶ Νικ. Τσαμαδοῦ.

Δημ. Ράλλης

Ἡ νέα κυβέρνησις δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐπενέγκῃ ἄμεσον ἐξοικονόμησιν πραγμάτων διὰ διαπραγματεύσεως περὶ εἰρήνης εἰ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀπέβλεπον πᾶσαι αὐτῆς αἱ ἐνέργειαι. Οὕτω ἐν πρώτοις, ἵνα ἱκανοποιήσῃ ὁπωσοῦν τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ ἔπεμψεν ἐπικουρίαν χιλιάδων τινῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν Ἤπειρον, ἔνθα ὁ μαχόμενος στρατὸς διετήρει ἔτι τὴν θέσιν αὐτοῦ παρὰ τὸ Γρίμποβον, παρὰ τὸ ὁποῖον ἐστράτευεν ὁ ἀπὸ βορρᾶ κατελθὼν Ὀσμὰν πασᾶς, καὶ ἔνθα ἠλπίζετο συγχρόνως καὶ ἡ ἅλωσις τῆς ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ τοῦ ἐκεῖσε ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου σταλέντος θωρηκτοῦ προσβαλλομένης Πρεβέζης, ἧς τὴν ταχεῖαν κατάληψιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διεφήμιζεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν ἐν τῷ ὑπουργείῳ Δηληγιάννη Νικόλαος Λεβίδης. Παρὰ τὰ ἀλλεπάλληλα περὶ ἐπικειμένης ἁλώσεως τοῦ φρουρίου τούτου τηλεγραφικὰ ἀγγέλματα, τοῦτο οὐδέποτε ἐπετεύχθη, ἡ δὲ ἐν Γριμπόβῳ μάχη, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ μόνη σχεδὸν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον συγκροτηθεῖσα ἐκ

τοῦ συστάδην καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες θαυμασίαν ἀπέδειξαν ἀνδρείαν, ἀπέβη ἀμφίρροπος, πεσόντων ἑξακοσίων περίπου Ἑλλήνων μαχητῶν.

Ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς Φάρσαλα ὑποχωρήσας ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπολέμησε γενναίως κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σμολένσκη διοικουμένην δεξιὰν αὐτοῦ πτέρυγα, ἔνθα κρατερὰν καὶ ἐν μέρει νικηφόρον συνῆψαν μάχην οἱ Ἕλληνες ἀποκρούσαντες ἰσχυρῶς τὰ ὑπὸ τὸν Μαχμοὺτ βέην (υἱὸν τοῦ στρατάρχου Ὀσμὰν πασᾶ) στρατεύματα συλλαβόντες δὲ καὶ αἰχμαλώτους· ἀλλ' ὁ ἐν Φαρσάλῳ στρατὸς μὴ θέλων νὰ ἐκτεθῇ εἰς κύκλωσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑπεχώρησεν αὖθις (περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου) εἰς φυσικὴν ὀχυρὰν παρὰ τὸν Δομοκὸν θέσιν. Ἐνταῦθα δὲ συγκροτηθείσης μάχης τῇ 7 Μαΐου ἡ μὲν ἀριστερὰ πτέρυξ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπέκρουσεν ἰσχυρῶς τὰς τῶν πολεμίων ἐπανειλημμένας ἐπιθέσεις, ἀλλ' ἡ δεξιὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιτάξῃ ὁμοίαν κρατερὰν ἀντίστασιν, μάτην δ' ὁ ἀρχιστράτηγος Κωνσταντῖνος ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἐγγὺς τοῦ Βόλου στρατοπεδεύοντος Σμολένσκη νὰ ἐνισχύσῃ τὴν κινδυνεύουσαν πτέρυγα· ὁ Σμολένσκης παρακούσας ἠρνήθη νὰ πέμψῃ βοήθειαν καὶ τότε ὁ ὑπὸ τοῦ διαδόχου διοικούμενος στρατὸς ὑπεχώρησε πρὸς τὴν Ὄθρυν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπῆλθον κατὰ τῆς Λαμίας. Τὰς πρώτας προσβολὰς κατὰ τῆς θέσεως ταύτης ἀπέκρουσεν ὁ στρατηγὸς Μακρῆς, πρὶν ἢ δὲ ἐπαναληφθῶσιν αἱ τῶν Τούρκων προσβολαὶ ἐπῆλθεν ἡ ἀνακωχὴ καθ' ὃν χρόνον οἱ Τοῦρκοι εὑρίσκοντο ἐγγὺς τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῶν Δύο Βουνῶν παρασκευάζοντες στρατείαν ἐναντίον αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν.

Κων. Σμολένσκης

Ἡ 8 Μαΐου ἀνατέλλει ζοφερὰ καὶ πένθιμος ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ ἐθνικῷ ὁρίζοντι τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην κυκλοφορησασῶν φημῶν ἀορίστων περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἐτὲμ καταλήψεως τῆς Λαμίας καὶ διαβάσεως τῶν Θερμοπυλῶν· τὴν ἑσπέραν ὅμως ἐγνώσθη ὅτι εἰς τὴν Λαμίαν δὲν εἰσῆλθον οἱ Τοῦρκοι, ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μακρῆ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἐπίθεσιν, δευτέραν δ' ἐπίθεσιν τουρκικὴν προέλαβεν ἡ ἐπελθοῦσα τὴν πρωΐαν διαταγὴ τῆς ἀνακωχῆς. Αὕτη δὲ ἐπετεύχθη κυρίως ἀτομικῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ τσάρου Νικολάου Β', ἀνεψιοῦ τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ὃν ἐτίμα σφόδρα ὁ νεαρὸς ἡγεμών. Οὗτος, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου ἐξ εὐμενείας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν δυναστείαν παρηκολούθει τὴν τούτου πορείαν, ἀλλὰ δεδεσμευμένος ἐκ τῆς καθόλου εὐρωπαϊκῆς καταστάσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ ἰδίου κράτους, δὲν ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ τοιαύτην προσωπικὴν πρωτοβουλίαν καὶ εὐθύνην, ἂν σπουδαῖα συμφέροντα τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας δὲν συνέπιπτον πρὸς τὸ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον σταλὲν περὶ ἀνακωχῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας τηλεγράφημα (1).

(1) Τὸ ἐξ Ἀθηνῶν παρὰ τοῦ βασιλέως Γεωργίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον Β' (καὶ οὐχὶ τῆς βασιλίσσης Ὄλγας, ὡς ἐσφαλμένως ἀνεγράφη), σταλὲν τηλεγράφημα περὶ ἀνακωχῆς καὶ ἐπεμβάσεως ἔχει οὕτω:

Ἀνάκτορα Ἀθηνῶν 4/16 Μαΐου 1897.

«Τῆς Υ.Α.Μ. τὰ ὑψηλὰ αἰσθήματα τῆς φιλίας καὶ τῆς γενναιοφροσύνης ἐγνώρισαν κατὰ καιροὺς εὐγνωμόνως καὶ ἡ χώρα μου καὶ ὁ Οἶκός μου. Πόλεμος ἄνισος, τὸν ὁποῖον ματαίως ἠγωνίσθην νὰ παρεμποδίσω, ἐξαπλώνει ἐπὶ τοῦ βασιλείου μου βαρείας συμφοράς, αἵτινες θέλουσιν ἀποβῇ ἀνεπανόρθωτοι ἐὰν τὰ πολυπληθῆ καὶ ἰσχυρότατα στρατεύματα τῆς Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου δὲν ἀναστείλωσιν ἐγκαίρως τὴν προέλασιν αὐτῶν. Ἡ κυβέρνησίς μου ματαίως ἐπεζήτησε τὴν παρέμβασιν τῶν κυβερνήσεων τῶν Μ. Δυνάμεων πρὸς κατάπαυσιν τῆς περαιτέρω ἀσκόπου αἱματοχυσίας, τῆς ὁποίας

Ἡ Ρωσικὴ αὐτοκρατορία, ὡς ἐν τοῖς εἰδικοῖς κεφαλαίοις ἔχομεν πολλάκις ἐξηγήσει, εἶχεν ὡς μοναδικὸν αὐτῆς ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον πρόγραμμα τὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν ἁπαξαπάντων τῶν ὑπ' αὐτὸν δουλευόντων χριστιανικῶν λαῶν, μὲ τελικὸν σκοπὸν τὴν διάλυσιν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ὑποκατάστασιν αὐτῆς διὰ τῶν νέων κρατῶν ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν της, ὡς καὶ τὴν τελικὴν διαδοχὴν ταύτης ὑπὸ τῆς λευκῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βορρᾶ. Ἐν τῇ πιστῇ ἐφαρμογῇ καὶ συστηματικῇ ἐπιδιώξει τοῦ προγράμματός της προῆλθεν εἰς πλείστας ρήξεις καὶ μακροὺς ἀγῶνας πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἀλλ' ὁσάκις ἡ ἔκβασις τῶν νικηφόρων αὐτῆς πολέμων ἐπλησίαζε πρὸς τὴν ποθητὴν τῷ ρωσικῷ ἔθνει λύσιν, τῆς ἀπολύτου κατατροπώσεως καὶ διαλύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀντίδρασις τῶν ἐθνῶν τῆς Δύσεως, ἐν συνεργασίᾳ καὶ παρακολουθήσει πολλάκις καὶ μετὰ τῶν κεντρικῶν τῆς Εὐρώπης κρατῶν, ἐματαίου τὴν προσπάθειαν ταύτην, ἥτις κατέληγε μὲν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἡ ἀνάμιξις τῶν ἀντιδρώντων κατὰ τῆς ρωσικῆς ἐπικρατήσεως κρατῶν ἔτεινεν εἰς τὴν χειραφέτησιν τῶν ἐλευθερουμένων νέων λαῶν ἀπὸ πάσης ρωσικῆς ἐπιρροῆς, ἐν συνόλῳ δὲ εἰς τὴν καλλιέργειαν παρὰ τοῖς ἀναγεννωμένοις νεαροῖς κράτεσι τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν συνειδήσεως, τοῦτο δὲ οὐχὶ μόνον παρὰ τοῖς μὴ σλαυϊκοῖς κράτεσιν, ὡς ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Ἑλλάς, ἀλλὰ καὶ τοῖς σλαυϊκοῖς, ὡς ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουλγαρία.

Οὕτω τὰ ρωσικὰ πανσλαυϊστικὰ ὄνειρα, διὰ τῶν ὅπλων τῆς Χριστιανοσύνης ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀφ' ἑτέρου, εὑρίσκοντο ὑπὸ διαρκῆ ἀπογοήτευσιν, χωρὶς ὅμως καὶ τὸ Ρωσικὸν ἔθνος νὰ παραιτῆται τῶν περαιτέρω αὐτοῦ βλέψεων καραδοκοῦν πάντοτε τὴν κατάλληλον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τελικοῦ σκοποῦ αὐτοῦ πολιτικὴν εὐκαιρίαν.

Ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἡ στάσις τοῦ Μουράβιεφ ὑπηγορεύετο ἐκ τῆς τότε διαμορφωθείσης καταστάσεως, καὶ αὕτη θὰ ἐτηρεῖτο βεβαίως ἐφ' ὅσον δὲν ἤθελε μεταβληθῇ

τὸν τερματισμὸν ἐπικαλοῦμαι προσφεύγων εἰς τὰ ὑψηλὰ καὶ γενναιόφρονα αἰσθήματα τῆς εἰλικρινοῦς φιλίας καὶ ἀγαθῆς προστασίας τῆς Υ.Α.Μ. ἐπὶ τοῦ δεινοπαθοῦντος λαοῦ μου καὶ τοῦ Οἴκου μου».

Γεώργιος

Τὰ δὲ μεταξὺ τοῦ τσάρου Νικολάου καὶ τοῦ σουλτάνου Χαμὴτ ἀνταλλαγέντα τηλεγραφήματα ἔχουσιν οὕτω:

Τσάρκογε Σελὸ 5/17 Μαΐου 1897.

«Ἡ Υ.Α.Μ. δὲν θὰ ἐκπλαγῇ ἐὰν αἱ μεταξὺ ἡμῶν ὑπάρχουσαι σχέσεις εἰλικρινοῦς φιλίας καὶ γειτνιάσεως μ' ἐνθαρρύνωσι νὰ κάμω ἔκκλησιν εἰς τὰ εὐγενῆ αὐτῆς αἰσθήματα καὶ μοὶ ἐμπνεύσωσι τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ Υ.Α.Μ. δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ ἐπισφραγίσῃ τὰς ἃς ὁ γενναῖος στρατός της ἤρατο νίκας ἐν ἡρωϊκῷ ἀγῶνι, διὰ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῶν μετριοπαθῶν καὶ εἰρηνικῶν διαθέσεων, ἃς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου διεκήρυξεν. Ἡ Υ.Α.Μ. ἀναστέλλουσα τὴν ἐν Ἑλλάδι πορείαν τῶν στρατευμάτων της καὶ εὐνοϊκῶς ἀποδεχομένη τὴν ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης, διὰ νέου θὰ περιεβάλλετο τίτλου ἐκτιμήσεως ὑψίστης καὶ θὰ ἐπετέλει πρᾶξιν βαθείας φρονήσεως, ἧς προσωπικῶς θὰ διατηρήσω ἐσαεὶ τὴν ἀνάμνησιν.

»Παρακαλῶ τὴν Υ.Α.Μ. νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ἀμετάβλητον φιλίαν μου».

Νικόλαος

Ἀνάκτορα Γιλδὶζ

«Εὐχαριστῶ τὴν Μεγαλειότη-ά της διὰ τὴν βεβαίωσιν τῆς φιλίας καὶ τὰ συγχαρητήρια διὰ τὰς ἐπιτυχίας τῶν στρατευμάτων μου. Ὑπ' ὄψιν λαμβάνων τὴν παρέμβασιν τῆς Υ.Α.Μ. καὶ θέλων ν' ἀποδείξω ὅτι ἄσμενος ἀνταποκρίνομαι εἰς τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν, ὅπως περατωθῇ σπουδαία πολεμικὴ ἐνέργεια καὶ παύσῃ ἡ αἱματοχυσία, διέταξα τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στρατοῦ μου νὰ διακόψωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Παρακαλῶ τὴν Υ.Α.Μ. ἵνα λάβῃ εὐμενῶς γνῶσιν τῆς ἐνδοτικότητός μου πρὸς τὴν φιλικὴν παρέμβασιν τῶν Δυνάμεων καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ περιφρουρηθῶσι τὰ δικαιώματα καὶ τὸ γόητρον τῆς κυβερνήσεώς μου».

Ἀβδοὺλ Χαμὴτ

ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς ζημίαν τῶν ἔστω καὶ ἀπωτέρων ρωσικῶν βλέψεων [1]. Μὲ τὴν προέλασιν ὅμως τῶν Τούρκων πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τοὺς φόβους τῆς ἐκ τῆς νίκης ταύτης ἀναγεννήσεως τῆς παρακμαζούσης Τουρκίας, τῇ βοηθείᾳ πάντως καὶ τῆς γερμανικῆς πολιτικῆς, ἐδημιουργήθη ἀμέσως ἡ ἀνησυχία ἔστω καὶ ἀπωτέρου κινδύνου τῶν ρωσικῶν συμφερόντων πρὸς ὄφελος τῶν Κεντρικῶν κρατῶν καὶ τῆς ματαιώσεως πάσης πλέον μελλοντικῆς ἐλπίδος περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς διαθήκης τοῦ Μεγάλου Πέτρου.

Οὕτως ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ρωσικῶν συμφερόντων [2] ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τὸ τηλεγράφημα τοῦ βασιλέως Γεωργίου πρὸς τὸν Τσάρον καὶ αἱ ἱκεσίαι τῆς χριστιανικωτάτης βασιλίσσης Ὄλγας, θείας τοῦ τσάρου Νικολάου Β', διὰ ν' ἀποδειχθῇ ἅπαξ ἔτι ἡ ἀφελὴς ἀντίληψις περὶ ἐπιδράσεως τῶν ἡγεμονικῶν συγγενικῶν σχέσεων ἐπὶ τὴν πολιτικὴν τῶν κρατῶν. Ἀλλ' ὁ τσάρος Νικόλαος, ἵνα ἐπιτύχῃ παρὰ τῷ Σουλτάνῳ τὴν διαταγὴν ἀνακωχῆς, μετῆλθε πρὸς τοῦτον γλῶσσαν ἀσυνήθη εἰς Τσάρον ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Τουρκίας ἐν γένει τηλεγραφῶν πρὸς αὐτὸν «τὰς ἅς ὁ γενναῖος στρατός της ἤρατο νίκας ἐν ἡρωϊκῷ ἀγῶνι» κ.λ., ὑπαγορευθεῖσαν μᾶλλον ὑπὸ σπουδαίων λόγων καὶ τῆς ἀντιζηλίας πρὸς τὴν γοργῶς ἐμφανιζομένην ἐν Κωνσταντινουπόλει γερμανικὴν πολιτικὴν ἢ ὑπὸ εὐμενῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα διαθέσεων ἔστω καὶ ἂν ἡ εὐμένεια αὕτη προήρχετο ἐκ φαινομενικῶν σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν συγγενικῶν. Ἄλλως τε, τὴν σύναψιν τῆς ἀνακωχῆς ὑπεστήριζον πλέον παρὰ τῇ Πύλῃ καὶ ἄλλαι Δυνάμεις, δὲν ἀντενήργει δὲ καὶ ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ λογιζόμενος τὰ μέχρι τοῦδε ἐν τῷ πολέμῳ συμβάντα καὶ παρασκευάζων ἔδαφος γόνιμον πρὸς καταπίεσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ νὰ δεχθῇ διὰ τοῦ χυθέντος αἵματος τῶν Τούρκων πάντα προτεινόμενον ὑπὲρ τῶν Γερμανῶν κατόχων ἑλληνικῶν χρεογράφων συμβιβασμόν [3]. Μόνον ἡ Αὐστρία ἔδειξε καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τὸ κατὰ παράδοσιν μισελληνικὸν καὶ προκειμένου περὶ τῶν μὴ Καθολικῶν Χριστιανῶν ἀντιχριστιανικὸν πνεῦμα αὐτῆς, τοῦτο δὲ ὅπως ἀποθαρρύνῃ τὰς μελλοντικὰς κατὰ τῆς Τουρκίας τῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου ἐπιθέσεις καὶ προπαρασκευάσῃ μόνον αὐτὴ τὴν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην κάθοδόν της. Λαβὼν ἀφορμὴν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γολουχόφσκη ἐκ τῆς ἐν Ἠπείρῳ στρατιωτικῆς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως Δ. Ράλλη ἐξέφρασε τὴν σφοδρὰν ἐπὶ τῇ διαγωγῇ τῆς Ἑλλάδος ἀγανάκτησίν του (ἐνῷ, ὡς ἔλεγεν ὁ Ράλλης, μὴ συνομολογηθείσης ἔτι ἀνακωχῆς ὁ ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικὸς στρατὸς οὐδαμῶς ἐκωλύετο ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ), ἀπεφαίνετο δὲ ὁ

---

(1) Ἐκ τῶν παρὰ τῶν Σοβιὲτ δημοσιευθέντων ἀποκρύφων διπλωματικῶν ἐγγράφων τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας προκύπτει ὅτι ἡ ἐπέμβασις τοῦ Τσάρου ἦτο πρᾶξις καθαρῶς ρωσικῆς πολιτικῆς ὑπαγορευθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀγγλορρωσικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Κατὰ ταῦτα, δὲν θὰ ὤφειλεν οὔτε ἡ Τουρκία νὰ ἐνισχυθῇ μετὰ τὰ Ἀρμενικὰ οὔτε ἡ Ἑλλὰς νὰ μειωθῇ. Πρωτίστως ὅμως ν' ἀποφευχθῇ πᾶσα πιθανὴ ἀνάμιξις τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν κρατῶν καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς γενικωτέρα ἐπέμβασις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ρωσία ἦτο ἀνέτοιμος.

(2) Βραδύτερον ἐγνώσθησαν αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Τσάρου πρὸς τὸν Σουλτᾶνον σταλέντος τηλεγραφήματος. Κατ' αὐτὰς ὁ Μουράβιεφ διεμαρτυρήθη διὰ τὴν μονομερῆ ἐπέμβασιν, ἀλλ' ὁ Τσάρος ἀπήντησε μετ' ὀργῆς· «Ἡ διπλωματία διέρχεται πολλάκις ἀπὸ ποικίλα στάδια, ἀλλὰ πάντως δὲν θὰ ὤφειλε νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ ὡρισμένας ἀρχάς. Οὕτω καὶ εἰς ἐμέ, παρ' ὅλην τὴν ἀλλαγὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιτρέψω τὸν στραγγαλισμὸν τῆς Ἑλλάδος, καταστρέφων οὕτω τὸ ἔργον τῶν προγόνων μου».

(3) Ὁ Δηληγιάννης, πρὸ τῆς παραιτήσεως αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ἐξιλεώσεως τῆς Γερμανίας, προέτεινε, τῇ μεσολαβήσει τοῦ διοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Στεφάνου Στρέϊτ, συμβιβασμὸν μὲ τοὺς κατόχους τῶν ἐθνικῶν χρεογράφων, μεταβαλὼν ὅμως γνώμην διέταξε τὸν ἴδιον διοικητὴν ὅπως σταματήσῃ τὸ ἀποσταλὲν ἤδη τηλεγράφημα εἰς τὴν Μάλταν, ἔνθα ὑπὸ διαβίβασιν εὑρίσκετο.

Αὐστριακὸς οὗτος ὑπουργός, ὁ τοσοῦτον ἀναισχύντως πρὸ ὀλίγων ἔτι μηνῶν ματαιώσας τὴν ὑπὸ τῶν Μ. Δυνάμεων ἐξάσκησιν πιέσεως παρὰ τῷ Σουλτάνῳ πρὸς ἐφαρμογὴν ριζικῶν μεταρρυθμίσεων ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει, νῦν δὲ θέλων νὰ παραλύσῃ τὴν ὑπὲρ τῆς ἀνακωχῆς ἐνέργειαν τῶν λοιπῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὅτι ἡ ἀνακωχὴ ἔδει νὰ συνομολογηθῇ ἐν Ἀθήναις μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατάληψιν τῆς πόλεως ταύτης. Ἀλλ' ἡ φωνὴ τοῦ Αὐστριακοῦ ὑπουργοῦ οὐδεμιᾶς ἔτυχε προσοχῆς καὶ ὁ Σουλτᾶνος παρεχώρησε τὴν ἀνακωχήν, καθ' ἣν ὥραν ὁ τουρκικὸς στρατὸς εὑρίσκετο πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν ἀτελῶς καὶ ἀσθενῶς ἐκ τοῦ προχείρου ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου ὀχυρωθεισῶν Θερμοπυλῶν καὶ ὁ παρ' αὐτῷ εὑρισκόμενος Γερμανὸς στρατιωτικὸς ἀρχιμουσικὸς συνέθετε τὸ ἐπὶ τὰς Θερμοπύλας ἐμβατήριον «Εὐθὺ πρὸς τὰς Θερμοπύλας».

Ἡ εἴδησις τῆς παρὰ τὴν Λαμίαν μεταξὺ τῶν δύο ἐμπολέμων στρατιῶν συνομολογηθείσης ἀνακωχῆς ὅπλων ἀπήλλαξε τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου τοῦ ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν πιέζοντος τὰ στήθη αὐτῆς βαρέος ἐφιάλτου τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς. Ἡ ἀνακωχὴ αὕτη, ἀσχέτως μὲ τὸ τηλεγράφημα τοῦ βασιλέως Γεωργίου πρὸς τὸν Τσάρον, εἶχε παρασκευασθῇ καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις κυβερνήσεως. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ταύτης ὁ Δ. Ράλλης (ὡς τῷ 1886 ὁ Θ. Δηλιγιάννης) περιήρχετο τὰς ἐν Ἀθήναις πρεσβείας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων αἰτούμενος τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν συνδρομὴν αὐτῶν πρὸς ἔξοδον τοῦ κράτους ἐκ τῆς εἰς ἣν περιῆλθε χαλεπῆς θέσεως. Ἐκ τῶν μεταξὺ τῶν ξένων πρέσβεων καὶ τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ ἀνταλλαγέντων λόγων ἐγένετο γνωστὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Ρώσου πρέσβεως Ὀνοῦ ἐντονώτατα δοθεῖσα συμβουλὴ «μὴ θίγετε τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δυναστείαν»· εἰς τὰς αὐτὰς δὲ συστάσεις, τῇ εἰσηγήσει τῆς Ρωσίας, προέβη καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις. Εἰς τὰς ἐπιτακτικὰς δὲ συμβουλὰς ταύτας ὁ Δ. Ράλλης ἀπήντα λέγων ὅτι ἦτο ἕτοιμος ἐν αὐταῖς ταῖς τῶν ἀνακτόρων κλίμαξι νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ καθεστῶτος.

Οἱ λόγοι τοῦ Ρώσου πρέσβεως καὶ τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ εἶχον ἀφορμήν, ὡς οἴκοθεν νοεῖται, τὰ ὑπὸ τοῦ ἡμερησίου Τύπου ἐναντίον τῆς βασιλείας καὶ τοῦ διαδόχου γραφέντα. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὴν ὑπὲρ τοῦ καθεστῶτος εὔγλωττον ταύτην συνηγορίαν τοῦ Δ. Ράλλη (τοῦ πρὸ δύο μόλις μηνῶν ἀπειλήσαντος ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς τὸν Θ. Δηλιγιάννην ὅτι ἔμελλε νὰ σαρώσῃ τὸ καθεστώς, ἂν μὴ ἡ κυβέρνησις Δηλιγιάννη δὲν ἐπενέβαινε στρατιωτικῶς ἐν Κρήτῃ) καὶ τὴν περὶ ἡρωικῆς ἀμύνης τοῦ καθεστῶτος γνώμην καὶ ἀπόφασιν συνεμερίζοντο, εἰ καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ κηρύξωσι, πολλοὶ τῆς κοινῆς γνώμης ἀντιπρόσωποι, κατεξανίσταντο δὲ καὶ ἐναντίον τῶν δεινῶν κατὰ τῆς βασιλείας ὕβρεων τῆς «Σωτηρίας» τοῦ Ἀν. Γενναδίου, ὅστις ξυλοκοπηθεὶς ἐν περιπάτῳ περιώρισε τὴν ἀθυροστομίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ κωμικώτερον ἐν πάσῃ ταύτῃ τῇ μεταβολῇ τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐπισημότατα ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς πρὸ δύο μηνῶν κηρύξας τὸ σάρωμα τοῦ καθεστῶτος νῦν ἐκήρυσσεν ἑαυτὸν μέχρι θανάτου ὑπέρμαχον τοῦ καθεστῶτος. Ἡ μοῖρα ἔκλωσεν αὐτῷ καὶ ἄλλην τιμωρίαν: ὁ ἀνὴρ ὁ ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τῆς ἀντιπολιτεύσεως μετὰ τόσης τόλμης ἀλλὰ καὶ ἀπερισκεψίας ἀπαιτήσας παρὰ τοῦ Θ. Δηληγιάννη τὴν εἰς Κρήτην ἀποστολὴν στόλου καὶ στρατοῦ ἑλληνικοῦ μετ' ἀπειλῆς σαρώματος τοῦ καθεστῶτος, νῦν εὑρισκόμενος ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τῆς κυβερνήσεως ἀνεκάλει τὸν ὑπὸ τοῦ Θ. Δηληγιάννη πεμφθέντα στόλον καὶ στρατὸν πρὶν ἢ οὗτος ἐκτελέσῃ τὴν ἧς ἕνεκεν ἐπέμφθη ἀποστολήν. Οὕτω τὰ πράγματα παριστάμενα ἐν τῇ τραγικῇ αὐτῶν ὄψει καταγγέλλουσι τὸν Δ. Ράλλην ἐπὶ δεινῇ πρὸς ἑαυτὸν ἀντιφάσει καὶ ἐπὶ χαρακτῆρι εὐμεταβόλῳ. Πάντως ἀποτελεῖ δίδαγμα πολιτικὸν διὰ τοὺς ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας ἄνδρας, οἵτινες δὲν ὀφείλουσι νὰ λησμονῶσιν ὅτι ὑπερβολικὴ τῶν

πραγμάτων ἐξώθησις ἐπιβάλλει εἰς αὐτοὺς τὸ πικρὸν καθῆκον τῆς ἀνορθώσεως τῶν ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα συνεσώρευσε μὲν προκάτοχος αὐτῶν κυβέρνησις, ἀλλὰ τῇ συναρωγῇ καὶ ὑποκινήσει αὐτῶν τῶν ἰδίων, μὴ σκεφθέντων ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει εὑρισκόμενοι ἀποτελοῦσι διὰ κοινοβουλευτικὸν κράτος τὴν κυβέρνησιν τῆς αὔριον. Ἀσύγγνωστος μεταβολὴ ἀξία στιγματισμοῦ ἠθικοῦ ἦν ἡ ἐπελθοῦσα ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν δύο τριῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας, ἧς τὸ δημοσιογραφικὸν ὄργανον ἐκήρυττε νῦν ὅτι ἐπληρώθη ὁ σκοπὸς αὐτῆς καὶ ὅτι ἔδει ὡς τάχιστα νὰ συνομολογηθῇ «ἡ πάντοθεν ζητουμένη εἰρήνη»· μετὰ τοιούτων δὲ μωρῶν καὶ ἀνηθίκων καὶ χλευαστικῶν τῆς ὀρθοφροσύνης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν ἐφημερίδι κηρυγμάτων ἐδημοσιεύετο καὶ λογοδοσία τῶν δῆθεν δαπανῶν τῆς Ἑταιρείας ὀλίγον ὑπερβαινουσῶν μυριάδας τινὰς δραχμῶν διατεθεισῶν εἰς ἐνοίκια, ὑπηρέτας καὶ λοιπὰς ἀσημάντους ὑπηρεσίας. Ἡ κοινὴ γνώμη ἀπῄτει τότε αὐστηρὸν ἔλεγχον τῶν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας πράξεων, ἀλλ' ὁ Ράλλης, καίπερ ὁμολογῶν τὰς ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας τελεσθείσας ἀξιοποίνους πράξεις, δὲν ἐτόλμα νὰ προβῇ εἰς τοιοῦτον ἔργον ἵνα μὴ ἐκτεθῶσι πλεῖσθ' ὅσα πρόσωπα, πολλῶν ἐν τοῖς κυβερνητικοῖς γραφείοις καὶ ἐν αὐλικοῖς κύκλοις ἐργαζομένων. Μόνον μετά τινα ἔτη, ἐπανελθὼν εἰς τὴν κυβέρνησιν ὁ Θ. Δηληγιάννης ὑπέβαλεν ἐν τῇ βουλῇ διάταγμα τῆς ἀπὸ τῶν ἑδρῶν αὐτῶν ἀπολύσεώς καθηγητῶν τινων τοῦ Πανεπιστημίου ἐνεχομένων εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας διαπραχθέντα· ἀλλὰ καὶ τότε προσέκρουσεν εἰς ἀνυπέρβλητον veto τοῦ βασιλέως πρὸς συγκάλυψιν πολλῶν συμπαθῶν αὐτῷ προσώπων.

Τῆς ἀνακωχῆς συνομολογηθείσης μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν ἤρξαντο καὶ αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει οὐχὶ μεταξὺ τῶν δύο ἐμπολέμων κυβερνήσεων, ἀλλὰ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, τῆς Ἑλλάδος οὐδαμῶς μετεχούσης τῶν διαπραγματεύσεων τούτων καὶ θεωμένης ἔξωθεν τὰ τεκταινόμενα, ἀφοῦ, κατὰ συμβουλὴν πάλιν τοῦ Ρώσου πρέσβεως Ὀνοῦ, ἡ κυβέρνησις Δ. Ράλλη ἐνεπιστεύθη τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος ἀπολύτως καὶ ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὰς χεῖρας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων(¹).

Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἀρξάμεναι εὐθὺς μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀνακωχῆς ἐν Τὸπ-Χανὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσέκρουσαν εἰς μεγάλας δυσκολίας ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Οἱ Τοῦρκοι ἀντιπρόσωποι προέβαλον ὡς βάσιν τῆς εἰρήνης ἀξιώσεις περὶ τῶν νέων μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν μεθορίων ἀπαραδέκτους ὑπὸ τῶν Δυνάμεων μηδ' αὐτῆς τῆς Γερμανίας—παρά τινας αὐτῆς ἐπιφυλάξεις—ἐξαιρουμένης, ἀπῄτουν δὲ πλὴν τῶν μεθορίων ἐπάνοδον εἰς τὸ καθεστὼς τοῦ 1830 ἢ τοὐλάχιστον εἰς τὸ τοῦ 1832, ἤτοι τὴν ἐκ νέου προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Λαρίσης εἶχον ἐπισήμως προσαρτήσει αὐτὴν εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος ἱερᾷ ρήτρᾳ τοῦ Μεγάλου Μουφτῆ (ἤτοι τοῦ ἱεροῦ νόμου). Οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι προέβησαν μέχρι τοῦ ἰσχυρίζεσθαι ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Μ. Μουφτῆ ἐκδοθεῖσα αὕτη ἐτυμηγορία ἦτο ἀνέκκλητος, κατὰ τὰ ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ἰσχύοντα νόμιμα, ἀλλ' εἰς τὴν τοιαύτην τῶν Τούρκων ἀντιπροσώπων δικαιολογίαν ἀντέταξεν ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς ἑτέραν ρήτραν χριστιανικήν, μὴ ἐπιτρέ-

(¹) Τὴν πολιτείαν αὐτοῦ ταύτην δικαιολογῶν ὁ πρωθυπουργὸς Δ. Ράλλης πρὸς τὴν βουλὴν περιέγραψε διὰ ζωηρῶν χρωμάτων τὴν ὅλην στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν, προσθεὶς ὅτι μόνα ἀμυντήρια ὑπελείποντο νῦν τῇ πρὸς τὰ πρόσω προελάσει τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ αἱ Θερμοπύλαι καὶ τὰ Δύο Βουνά.

πουσαν τὴν εἰς Μωαμεθανοὺς ἀπόδοσιν χώρας χριστιανικῆς ἅπαξ ἐλευθερωθείσης[1]. Μετὰ πολλὰς ἑκατέρωθεν ἀντιρρήσεις ἡ διάσκεψις τοῦ Τὸπ-Χανὲ ἐπιμείνασα, ἀξιώσει τῆς Ρωσίας καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Γερμανίας, περιέστειλε τὰς τουρκικὰς ἀξιώσεις εἰς τὸ ἔσχατον αὐτῶν ὅριον συμφωνήσασα περὶ τῆς εἰς τὴν Τουρκίαν παραδόσεως ὁλοκλήρου τῆς ὀρεινῆς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν μεθορίου, ἤτοι ἁπάσης τῆς γραμμῆς Ὀλύμπου καὶ Καμβουνίων, χώρου φυσικῶς καὶ στρατιωτικῶς ὀχυροῦ, ἀλλὰ μὴ ὑπὸ ἀνθρώπων οἰκουμένου. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ἡ διάσκεψις καθώρισε ταύτην εἰς ἑκατὸν ἑκατομμύρια φράγκων χρυσῶν.

Ἀλλ' ἡ μᾶλλον δυσπαράδεκτος ἀπαίτησις τῆς νικηφόρου Πύλης ἦτο ἡ ἀξίωσις αὐτῆς περὶ καταργήσεως τῶν *διομολογήσεων*. Ἵνα κατανοηθῇ κατὰ βάθος ἡ ἀξίωσις αὕτη τῆς Πύλης δέον ν' *ἀναδράμωμεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν τῶν λεγομένων διομολογήσεων*. Διομολογήσεις (Capitulations) καλοῦμεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τὰ παρ' Εὐρωπαίοις εἰθισμένα διὰ τῆς γαλλικῆς ταύτης φράσεως. Ἡ κυριολεκτικὴ ἔννοια τῆς λέξεως ταύτης εἶναι *συμφωνία, σύμβασις*, ἐποιησάμεθα δὲ ἡμεῖς χρῆσιν τῆς φράσεως «διομολόγησις» κατά τινα ὑπὸ τοῦ Πολυβίου διδομένην εἰς τὴν λέξιν ταύτην ἔννοιαν. Capitulations ὠνομάσθησαν ἐν τῇ Γαλλικῇ αἱ μεταξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμὰν Β' τοῦ Μεγάλου συναφθεῖσαι συμβάσεις περὶ προξενικῆς δικαιοδοσίας καὶ προξενικῶν δικαστηρίων διὰ τοὺς παροικοῦντας ἐν Τουρκίᾳ Γάλλους ὑπηκόους. Τῶν ὑπηκόων τούτων αἱ δικαστικαὶ ὑποθέσεις Γάλλων πρὸς Γάλλους ἔδει νὰ δικάζωνται κατὰ τὰς εἰρημένας διομολογήσεις ἐν τοῖς δικαστηρίοις τῶν γαλλικῶν προξενείων· αἱ δὲ μεταξὺ Γάλλων καὶ καὶ Ὀθωμανῶν ἀστικαὶ δίκαι ἔδει νὰ δικάζωνται ἐν ὀθωμανικοῖς δικαστηρίοις καὶ ἂν ὁ ἐνάγων ἦτο Ὀθωμανός, ἡ δίκη νὰ διεξάγηται ἐν τῷ προξενείῳ τοῦ ἐναγομένου ξένου καὶ πᾶσα ἔφεσις ἐναντίον τῆς ἀποφάσεως νὰ γίνηται ἐν ἐφετείῳ τοῦ κράτους οὗ ἦτο ὑπήκοος ὁ ἐναγόμενος· λ.χ. ἐάν τις Ὀθωμανὸς ὑπήκοος (Μουσουλμᾶνος ἢ Χριστιανός) εἶχε δικαστικὴν ὑπόθεσιν ἐναντίον Ἰταλοῦ ἐν Τουρκίᾳ ὑπηκόου, ἡ ὑπόθεσις ἔδει νὰ δικασθῇ ἐν τῷ δικαστηρίῳ τοῦ ἰταλικοῦ προξενείου, ἡ δὲ ἐναντίον τῆς ὑπὸ τοῦ προξενείου ἐκδοθείσης ἀποφάσεως ἔφεσις τοῦ Ὀθωμανοῦ ὑπηκόου νὰ ὑπήγετο εἰς ἓν ἐν Ἰταλίᾳ ἑδρεῦον ἰταλικὸν δικαστήριον ἐφετῶν· ἡ δὲ τοῦ Ἰταλοῦ ὑπηκόου ἐναντίον τῆς ἀποφάσεως ἔφεσις νὰ ἐγίνετο εἰς ἀνώτερον δικαστήριον τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Ἐν ταῖς ποινικαῖς δὲ δίκαις ἔκρινον μὲν τὰ ὀθωμανικὰ δικαστήρια, ἀλλὰ παρισταμένου πάντοτε ἐν τῇ δίκῃ ἢ ἐν τῇ ἀποφάσει ἀντιπροσώπου τοῦ ἰταλικοῦ προξενείου ὑπογράφοντος καὶ τὴν ἀπόφασιν, τὴν μηδὲν ἔχουσαν κῦρος ἂν μὴ συνυπεγράφετο ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τούτου. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἐδικάζοντο καὶ αἱ δίκαι αἱ μεταξὺ δύο διαφόρων ὑπηκοοτήτων ξένων ἀστικαὶ ὑποθέσεις, τῶν ποινικῶν δικαζομένων ὑπὸ τουρκικῶν δικαστηρίων παρουσίᾳ ἀντιπροσώπων τῶν προξενείων ἀμφοτέρων τῶν δικαζομένων μερῶν. Τοιαῦτα προνόμια, παραχωρηθέντα πρῶτον εἰς τὴν Γαλλίαν κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα, ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον καὶ πᾶσαι αἱ βραδύτερον μετὰ τῆς Πύλης πολιτικάς, διπλωματικὰς καὶ ἐμπορικὰς σχέσεις συνάψασαι Μεγάλαι ἢ Μικραὶ εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις καὶ αὐταὶ αἱ ἀσιατικαί, ὡς ἡ Περσία· ἔλαβε δὲ καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της κατὰ τὸ 1832, τῶν Τούρκων μετὰ πολλῆς

(1) Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως διατυπωθεῖσα αὕτη ἰδέα ἐπὶ οὐδενὸς πολιτικοῦ δόγματος ἔχοντος ἱστορικήν τινα ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ἐστηρίζετο, ἀλλ' ἐπὶ εὐσεβοῦς πεποιθήσεως χριστιανικῆς, ἀφ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἡ ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν στρατιῶν καὶ τῶν νικῶν τούτων ἀπώθησις τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Σώλσβαρυ, ἀγορεύων ἐν τῇ ἀγγλικῇ βουλῇ τῶν Λόρδων, ἐπανελάμβανε τὴν εἰρημένην ῥῆσιν δικαιολογῶν τὰς προσπαθείας τὰς καταβαλλομένας ὑπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀφαιρεθῆναι ἀπὸ τῆς ἡττημένης Ἑλλάδος γῆν οἰκουμένην.

δυσφορίας συναινεσάντων εἰς παραχώρησιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τοιούτων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διομολογήσεων. Κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον 1884-1885, ὅτε ἕνεκα τῶν ἠπειροθεσσαλικῶν ἐπαναστάσεων διεκόπησαν αἱ σχέσεις, συνωμολογήθη, τῇ μεσιτείᾳ τῶν προστατίδων Δυνάμεων, ἡ συνθήκη τοῦ Κάνλιτζα. Ἔκτοτε μέχρι τοῦ πολέμου τοῦ 1897, πάντα τὰ δικαιώματα τὰ ἀσκούμενα ὑπὸ τῶν Μεγάλων καὶ Μικρῶν Δυνάμεων, ἐκ τῶν διομολογήσεων δ' ἀπορρέοντα, ἠσκοῦντο καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος. Νῦν δέ, κατὰ τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις τοῦ 1897, ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐπελάβετο τῆς εὐκαιρίας νὰ ἀμφισβητήσῃ πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἰσχὺν τῶν δικαιωμάτων τούτων. Τοῦτο δὲν ἔπραξεν ἁπλῶς ὡς νικήτρια Δύναμις, ἀλλὰ καὶ ἐκ γενικωτέρων λόγων. Ἀπό τινος χρόνου ἡ διαρκῶς περισσότερον διαφωτιζομένη τῶν Τούρκων κοινὴ γνώμη ἐξηγείρετο ἐναντίον τῶν ὑπὸ τῶν προξενείων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἐν ὀνόματι τῶν διομολογήσεων γινομένων ὑπερβασιῶν καὶ καταχρήσεων. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ δὲ τούτῳ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι αἱ πλεῖσται καταχρήσεις ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν προξενείων, καταχρήσεις γινόμεναι δημοσίᾳ καὶ ἐξεγείρουσαι εὐλόγως τὴν δημοσίαν γνώμην τῶν Τούρκων (1). Ἐκαραδόκουν δὲ οἱ Τοῦρκοι πάντοτε πολιτικὴν εὐκαιρίαν διὰ τὴν κατάργησιν τῶν ἐν λόγῳ διομολογήσεων. Ὅτε τῷ 1879 ἡ Σερβία, προαχθεῖσα εἰς βασίλειον, συνῆπτε συνθήκην φιλίας μετὰ τῆς τέως κυριάρχου Τουρκίας ὡς ἴση πρὸς ἴσην, ἡ κυβέρνησις ἡ τουρκικὴ δὲν ἤθελε νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὴν δικαιώματα ἀπορρέοντα γενικῶς ἐκ τῶν διομολογήσεων καὶ μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις παρεχώρησεν αὐτῇ λίαν σημαντικῶς ἠλαττωμένα τὰ δικαιώματα τῶν προξενικῶν δικαστηρίων (2). Νῦν ἐν τῇ διασκέψει τοῦ Τὸπ-Χανέ, ὅτε ἡ νικηφόρος Πύλη ἀπῄτει τὴν ὡς πρὸς τὴν ἡττηθεῖσαν Ἑλλάδα κατάργησιν τῶν ἐκ τῶν διομολογήσεων προνομίων, αἱ Δυνάμεις ἀντέστησαν εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, συναινέσασαι ἁπλῶς εἰς τὸν ἐν τῷ μέλλοντι περιορισμὸν τῶν προξενικῶν δικαιωμάτων, καὶ ἀπεφασίσθη ἵνα διὰ νέων διαπραγματεύσεων καὶ διὰ νέας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας συμβάσεως καθιερωθῶσι διατάξεις προλαμβάνουσαι ἐφεξῆς τὰς ὑπὸ τῆς Πύλης καταγγελλομένας καταχρήσεις, συνεφωνήθη δὲ ἵνα κατὰ τὸν μέχρι συνομολογήσεως τῆς νέας συνθήκης χρόνον ἰσχύῃ προσωρινῶς ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεσι τὸ σερβικὸν καλούμενον δίκαιον, περὶ οὗ ἤδη ἔγινε λόγος ἐν τοῖς ἄνω εἰρημένοις, καὶ ἤρχισαν πάραυτα νέαι διαπραγματεύσεις, ὧν χάριν ἐστάλη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἔκτακτος εἰδικὸς ἐπίτροπος, ὁ νομομαθὴς πολιτευτὴς Ζακύνθου Διονύσιος Στεφάνου, ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἐν Κωνσταντινουπόλει χάριν τῆς ἀποστολῆς ταύτης διατρίψας.

Ἡ νέα σύμβασις, διατηροῦσα κατ' οὐσίαν τὴν ὑπόστασιν τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος, περιεῖχε διατάξεις προλαμβανούσας τὰς ὑπὸ τῆς Πύλης καταγγελλομένας καταχρήσεις. Οὕτω δὲ ὡς πρὸς τὰς διομολογήσεις καὶ τὴν ἑτεροδικίαν ἐπανῆλθε τὸ παλαιὸν καθεστώς,

(1) Ἡμεῖς αὐτοὶ ἰδίοις ὄμμασιν εἴδομεν μικρὸν πρὸ τοῦ πολέμου τοῦ 1897 καταδιωκόμενον κατὰ μῆκος τῆς μακρᾶς προκυμαίας τῆς Σμύρνης γνωστὸν ἔντιμον Ἕλληνα ὑπὸ σμήνους ἐνόπλων φυλάκων (Τούρκων) τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου, ἵνα συλληφθῇ καὶ ριφθῇ εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ προξενείου. Τοιαῦται πράξεις κατέρριπτον ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ τὴν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους ἀξιοπρέπειαν.

(2) Σημειωτέον ὅτι ἡ Σερβία, ἀφ' οὗ χρόνου, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἔλαβεν ἡμιαυτονομίαν τινά, ἀπέλαυεν ἐν Τουρκίᾳ, ὅπως καὶ αἱ παραδουνάβιοι ἡγεμονίαι, δικαιωμάτων ἑτεροδικίας ὁμοίων πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἀσκούμενα. Ἀπὸ τοῦ 1879, ὅτε ἀπὸ ἡμιαυτονόμου ὑποτελοῦς κράτους ἐγένετο βασίλειον ἀνεξάρτητον, ἀπώλεσεν, ὡς ἐρρήθη, σημαντικὸν μέρος τοῦ δικαιώματος τούτου. Ἡ δικαιοδοσία τῶν προξενικῶν σερβικῶν δικαστηρίων περιωρίσθη ἁπλῶς εἰς τὰς μεταξὺ Σέρβων πρὸς Σέρβους δίκας, τῶν λοιπῶν δικῶν πρὸς ὑπηκόους Ὀθωμανοὺς ἢ πρὸς ὑπηκόους ἄλλων ἐπικρατειῶν δικῶν δικαζομένων μόνον ὑπὸ τῶν ὀθωμανικῶν δικαστηρίων. Οὕτω καθιερώθη τὸ σερβικὸν λεγόμενον δίκαιον ὡς πρὸς τὴν ἐν Τουρκίᾳ τέως ἰσχύουσαν ἑτεροδικίαν.

ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ ΥΠΟ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΕΞ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ (1896)

(Στ' β' 93)

ἕως οὗ μετὰ πάροδον τετάρτου αἰῶνος ἡ ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἧττα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς δημιουργηθεῖσα νέα ἐν Τουρκίᾳ κατάστασις ὑπεχρέωσαν τὴν Εὐρώπην ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς Λωζάννης νὰ παραιτηθῇ ἐντὸς χρόνου βραχυτάτου πάντων τῶν ἐκ τῶν διομολογήσεων ἀπορρεόντων δικαιωμάτων.

Ἐπανερχόμενοι νῦν εἰς τὰ περὶ ἑλληνοτουρκικῆς εἰρήνης τοῦ Τὸπ-Χανὲ τιθέμεθα καὶ τὰς μετὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν διομολογήσεων προβληθείσας ἄλλας ἀξιώσεις τῶν Τούρκων, ὧν μία ἦτο ἡ τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, κανονισθείσης εἰς ἑκατὸν ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων δοθησομένα ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τουρκίαν. Ἡ ἀπότισις τῆς ὀφειλῆς ταύτης ἔμελλε νὰ τελεσθῇ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος διὰ δανείου παρεχομένου αὐτῇ τῇ ἐγγυήσει τῶν Μεγάλων Δυνάμεων μετὰ τόκου ἐλαχίστου, 2 %. Καὶ οὕτω μὲν ἐλύετο τὸ ζήτημα τῆς ἀποζημιώσεως, τὸ ὁποῖον ἂν καὶ περιεπλάκη ἀπροσδοκήτως διὰ τὸν πολὺν κόσμον, ἦτο προμελετημένον ὡς πρὸς τοὺς ἐργάτας αὐτοῦ, τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ Αὐστριακούς. Ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἦτο ἡ μέχρι πιέσεως παροτρύνασα τὸν Σουλτᾶνον εἰς τὸν πόλεμον, ἵνα διὰ τοῦ πολέμου τούτου ζητήσῃ συμβιβασμὸν διὰ τοὺς ἐκ τῆς πτωχεύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ζημιωθέντας Γερμανοὺς κατόχους ἑλληνικῶν χρεογράφων. Ὅτε λοιπὸν νῦν ἐτέθη ἐν τῇ διασκέψει τῆς εἰρήνης τὸ ζήτημα τῆς συνομολογήσεως νέου δανείου ἑλληνικοῦ χάριν τῶν νέων δανειστῶν, ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἰσχυριζομένη ὅτι διὰ τῶν χάριν τοῦ ἑλληνικοῦ δανείου διδομένων ἐγγυήσεων παρεβλάπτοντο τὰ δικαιώματα τῶν παλαιοτέρων δανειστῶν τῆς Ἑλλάδος, προέτεινε τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐγκατάστασιν εὐρωπαϊκοῦ (ἢ διεθνοῦς) οἰκονομικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ πάντων τῶν δημοσίων χρεῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ γερμανικὴ πρότασις δὲν ἐγένετο εὐθὺς ἀμέσως δεκτὴ ὑπὸ τῆς διασκέψεως τοῦ Τὸπ-Χανέ. Ἐν ταῖς προηγηθείσαις μάλιστα ἰδιαιτέραις συσκέψεσι μεταξὺ τῶν κυβερνήσεων Βερολίνου καὶ Λονδίνου, ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐθεώρει τὴν γερμανικὴν πρότασιν ὅλως ξένην καὶ ἀλλοτρίαν πρὸς τὸ ἔργον τῆς διασκέψεως. Διὰ τοῦ ἐλέγχου ὡς ἔλεγεν ὁ Δ. Ράλλης ἐν τῇ βουλῇ, θίγονται ἡ αὐτονομία καὶ ἡ ἠθικὴ ἀξιοπρέπεια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τὰ προνόμια τοῦ Στέμματος, ἡ δὲ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τούτου ἐγκατάστασις ἐπιτροπείας εὐρωπαϊκῆς ἀποτελεῖ κράτος ἐν κράτει. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Σώλσβαρυ, ἡ Γερμανία ὑποστηριζομένη καὶ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, συναινούσης δὲ πρὸς ἀποφυγὴν διαφωνίας καὶ τῆς Ρωσίας, μεθ' ἧς συνεφώνησαν ἐκ τῶν ὑστέρων ἡ Γαλλία καὶ Ἰταλία, ἐπέτυχε τὴν ἀποδοχὴν προτάσεως εἰς ἣν συνήνεσεν ἐπὶ τέλους καὶ ἡ Ἀγγλία. Καὶ ἡ μὲν καθολικὴ ὑπαγωγὴ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους εἰς ἔλεγχον εὐρωπαϊκόν, ἣν ἐπόθουν (ἂν καὶ θιγόμενοι ἐθνικῶς) διὰ λόγους γενικῆς περισυλλογῆς πλεῖστοι τῶν φιλοπατρίδων Ἑλλήνων, δὲν ἐγένετο, ὁ δ' ἔλεγχος περιωρίσθη εἰς τὰ ἀφορῶντα εἰς τοὺς ξένους δανειστὰς δημόσια ἐξωτερικὰ χρέη, ἐν δευτέρᾳ δὲ μοίρᾳ καὶ εἴς τινα ἐσωτερικά. Οὕτω δὲ ἱδρύθη ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπεία ἐλέγχου, ἐν ᾗ ἀντεπροσωπεύοντο οὐ μόνον αἱ Δυνάμεις αἱ ἔχουσαι ὑπηκόους δανειστὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἢ κατόχους ἑλληνικῶν χρεογράφων, οἷαι ἦσαν Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία, ἀλλὰ καὶ ἡ Ρωσία καὶ ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἰταλία αἱ μὴ ἔχουσαι ὑπηκόους κατέχοντας ἑλληνικὰ χρεόγραφα. Καὶ ἡ μὲν Ρωσία ἐδήλωσεν ὅτι, ἓν τῶν μελῶν τῆς διπλωματικῆς ἐν Ἀθήναις ρωσικῆς ἀντιπροσωπίας ἔμελλε τυπικῶς νὰ μετάσχῃ τῆς οἰκονομικῆς ταύτης ἐπιτροπῆς ἄνευ ἀμοιβῆς χρηματικῆς, οἷαι πλουσιώταται καθωρίσθησαν διὰ τὰ μέλη τῶν ἄλλων Δυνάμεων εἰς βάρος τοῦ ἰσχνοῦ ἑλληνικοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἐκ τοῦ συσταθέντος ἰδιαιτέρου ταμείου τοῦ ἐλέγχου, εἰς ὃ ἔμελλον νὰ εἰσρέωσιν αἱ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου χρέους ἠγγυημέναι πρόσοδοι ἐκ τῶν ὅλων προσόδων τοῦ κράτους. Τὰ περισσεύματα

τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἀσφαλεστέρων προσόδων τοῦ κράτους, οἷον τοῦ χαρτοσήμου, τῶν τελωνείων Πειραιῶς, Πατρῶν καὶ Σύρου, προωρίσθησαν διὰ τὸ ταμεῖον τοῦ ἐλέγχου, βοηθουμένου ἐν τῇ εἰσπράξει τῶν πόρων τούτων καὶ ὑπὸ τῆς πρὸ ἐτῶν ἐγκατασταθείσης ἑλληνικῆς ἑταιρείας τῶν εἰδῶν τοῦ μονοπωλίου. Οὕτως ἐλύθη καὶ τὸ ζήτημα τὸ οἰκονομικόν. Τὸ νέον δάνειον δὲν ἐπεβάρυνε σημαντικῶς τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑλλάδος, διότι διὰ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς τούτου ὑπηρεσίας διὰ τοῦ ἐλέγχου ὑψώθη ἠθικῶς ἡ δημοσία πίστις τῆς χώρας καὶ ἀνεχαιτίσθη ἡ περαιτέρω πτῶσις τῶν ἑλληνικῶν χρεογράφων, ἅτινα ὑπετιμήθησαν μετὰ τῆς δραχμῆς, ἀπολεσάσης τὰ δύο τρίτα σχεδὸν τῆς ἀξίας αὐτῆς. Μετὰ τὴν διευθέτησιν τῶν ζητημάτων τούτων διελύθη ἡ διάσκεψις τοῦ Τὸπ-Χανέ, ἐπανελήφθησαν δὲ αἱ φιλικαὶ καὶ διπλωματικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν, ἐνῷ ἔτι ἐξηκολούθουν εἰρηνικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει αἱ διαπραγματεύσεις διὰ τὸ ζήτημα τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἑτεροδικίας.

Ι. Σφακιανάκης

Ἡ τοῦ πολέμου καὶ τῶν συνεπειῶν τούτου θυσία δὲν ἐφαίνετο δημιουργήσασα μέχρι στιγμῆς εὐνοϊκήν τινα λύσιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, ἐξ οὗ κυρίως καὶ προέκυψεν οὗτος. Μακρὰ παράτασις καὶ διαπραγματεύσεις ἀτελεύτητοι ἐπηκολούθησαν, τῆς Ἑλλάδος ὑποχρεωθείσης ἐν τῷ μεταξὺ (Μάϊος 1897) νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν ἐν τῇ νήσῳ στρατὸν αὐτῆς.

Ἡ κρητικὴ συνέλευσις, κατόπιν πολλῶν συνεδριάσεων κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον, δὲν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς θετικὰ ἀποτελέσματα περὶ τῆς νέας διοικήσεως τῆς νήσου, βραδύτερον ὅμως κατὰ Ὀκτώβριον ἐπετεύχθη συνεννόησις, πειθαρχησάντων ἁπάντων τῶν ἀρχηγῶν εἰς τὸν ἐκλεγέντα πρόεδρον Ι. Σφακιανάκην.

Ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη ἤδη, τὴν Κρήτην κατέλαβον αἱ Δυνάμεις τῷ 1897, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἔπεμψεν ἐκεῖ στόλον καὶ στρατόν. Ἡ τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Δυνάμεων κατοχὴ ἐγένετο τῇ συναινέσει καὶ ἀδείᾳ τοῦ Σουλτάνου, αἱ δὲ καταλαβοῦσαι τὴν νῆσον Δυνάμεις, διαμερισθεῖσαι τὴν κατοχὴν καὶ διοίκησιν μεταξὺ αὐτῶν κατὰ τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς νήσου, παρέμενον μόναι κυρίαρχοι, ἀφοῦ καὶ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀνεκλήθησαν οἴκαδε ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Δ. Ράλλη. Ἀλλ' ὡς εἴπομεν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Δυνάμεων κατάληψιν τῆς νήσου ἐγένετο σκέψις ὑπ' αὐτῶν καὶ περὶ τῆς μελλούσης πολιτικῆς τύχης αὐτῆς, συνεφώνησαν δὲ αἱ Δυνάμεις ἵνα διατηρηθῇ μὲν ἐν τῷ μέλλοντι ἡ ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχία τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ νὰ ἱδρυθῇ καὶ πραγματικὴ αὐτονομία μετὰ τῆς ἀπὸ τῶν τουρκικῶν φρουρῶν ἀπαλλαγῆς τῆς νήσου. Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ τῶν Δυνάμεων ἀνεκοινώθη καὶ τῷ πρωθυπουργῷ Δ. Ράλλη, ἵνα ἐν τῇ εἰς τὰς χεῖρας τῶν Δυνάμεων ἀναθέσει τῶν τυχῶν τῆς Ἑλλάδος παρεμβάλῃ ἐπιτηδείως καὶ τὴν περὶ πραγματικῆς αὐτονομίας τῆς νήσου, ὡς ὅρον, τρόπον τινά, τῆς τοιαύτης πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῶν Δυνάμεων ἐμπιστοσύνης καὶ ὑποταγῆς. Οὕτω δὲ τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἐξῆλθεν ἀνέπαφον ἀπὸ τῶν τελευταίων περιπετειῶν τοῦ πολέμου.

Ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ Πύλη συναινέσασα γενικῶς κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν περὶ αὐτονομίας πρότασιν, τὸ τῆς ἐκκενώσεως τῆς νήσου ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ζήτημα ἐθεώρησε ζήτημα λεπτομερείας, ἐπιφυλαττομένη νὰ συζητήσῃ αὐτὸ μετὰ τῶν Δυνάμεων ἐν προσεχεῖ μέλλοντι. Ἀλλὰ μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης εἰσῆλθεν εἰς ὅλως νέαν φάσιν.

Ὀλέθρια ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς κατὰ τῆς βασιλείας καταχραυγῆς, δημαγωγικῶς καλλιεργηθείσης. Αὕτη ἐθεωρεῖτο προδότρια καὶ ἐχθρὰ τῆς χώρας καὶ ἀπὸ ὥρας

εἰς ὥραν ἀνεμένετο ἡ εὐκαιρία τῆς τιμωρίας καὶ ἐκδικήσεως. Αἱ Δυνάμεις δέ, αἱ εὐνοϊκῶς διακείμεναι καὶ διὰ συγγενείας δυναστικῆς συνδεόμεναι πρὸς τὸν ἑλληνικὸν βασιλικὸν Οἶκον, ἰδίως ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ἀγγλία(1), ἐσκέπτοντο νῦν σοβαρῶς περὶ οἱασδήποτε λύσεως τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος δυναμένης νὰ ὑψώσῃ τὴν περιωπὴν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Οἴκου αὐτοῦ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ὑπηκόων του, ἐξ ἄλλου δὲ νὰ ἀποδώσῃ ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ἀπ' αἰώνων τυραννουμένους Κρῆτας. Τὸ τῶν Δυνάμεων, ἰδίως τῶν ἡγεμονικῶν Οἴκων, ὑπὲρ τοῦ βασιλικοῦ Οἴκου διαφέρον ηὐξήθη ἰδίως ὅτε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1898 ὁ βασιλεὺς ἐπιστρέφων ἐκ περιπάτου ἀπὸ Π. Φαλήρου μετὰ τῆς δευτεροτόκου θυγατρὸς αὐτοῦ Μαρίας, ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν καὶ παρὰ τὴν θέσιν Ἀνάλατος, μικροῦ δεῖν ἐγίνετο θῦμα δύο ἐξημμένων Ἑλλήνων ὀνόματι Καρδίτση καὶ Κυριακοῦ. Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ συνοδεία αὐτοῦ, πλὴν ἑνὸς ἀκολούθου πληγωθέντος ὑπὸ τῆς σφαίρας τῶν δολοφόνων, ἐσώθησαν ἐκ τῆς ἀποπείρας, ἀλλ' ἡ πρᾶξις ἐποίησε χειρίστην ἐντύπωσιν ἐπὶ τὴν δημοσίαν γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τότε ἤρξατο ἀντίθεσις σφοδροτάτη εἰς τὰς ἀπὸ τῶν ἀτυχιῶν τοῦ πολέμου ἀρξαμένας καὶ ἐξακολουθούσας ἔτι ἐπιθέσεις κατὰ τῆς βασιλείας τοῦ πολλοῦ ἑλληνικοῦ Τύπου. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ μεγάλην προεκάλεσεν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως συμπάθειαν, πάντες δ' οἱ ἡγεμόνες ἔπεμπον θερμὰ τηλεγραφήματα πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν ἐπὶ τῇ διασώσει. Τότε τὸ πρῶτον καὶ ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ (οὗ ἡ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Αὐλῆς μῆνις εἶχε καταπέσει ἀφ' ἧς διὰ τῆς συνθήκης εἰρήνης ἐπεβλήθη τῇ Ἑλλάδι ἔλεγχος διεθνὴς ὑπὲρ τῶν κατόχων ἑλληνικῶν χρεογράφων) ἔπεμψε συγχαρητήριον τηλεγράφημα. Ἐξετιμᾶτο δὲ καὶ ἐπῃνεῖτο ἰδίως ἡ ἐθελοθυσία μεθ' ἧς ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ ἁμάξῃ ἐκάλυψε τὸ σῶμα τῆς παρ' αὐτῷ καθημένης θυγατρὸς αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις δὲ καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐψάλλοντο δοξολογίαι καὶ ὕμνοι εὐχαριστήριοι καὶ παντοῦ ἐγίνοντο διαδηλώσεις ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν βασιλείαν ἐκ μέρους συλλόγων καὶ σωματείων. Τὴν ὅλην δὲ φιλοβασιλικὴν ταύτην κίνησιν καὶ ἐπίδειξιν ἐπεσφράγισεν ἡ ἡμέρας τινὰς μετὰ ταῦτα ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας περιοδεία μετὰ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἑνώσασα ἠθικῶς αὐτὴν μετὰ τοῦ ἔθνους· κατ' αὐτὴν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐξεφράσθη εἰς διαφόρους πρὸς αὐτὸν παρουσιασθείσας ἐπιτροπὰς καὶ προσωπικότητας κατὰ τοῦ νοσηροῦ κοινοβουλευτισμοῦ, ὅστις διὰ τῶν βουλευτῶν ἐκυβέρνα τὴν χώραν φεουδαρχικῶς, διαφθείρων τὴν διοίκησιν καὶ ἀνακόπτων πᾶσαν καλοπροαίρετον προσπάθειαν ὑπὲρ τῆς ἀνορθώσεως τῆς χώρας.

Ἡ ἐπικοινωνία αὕτη βασιλέως καὶ λαοῦ ἐξύψωσε τὸ γόητρον τοῦ Στέμματος καὶ ἐξήλειψε τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δημιουργηθεῖσαν ψυχρότητα. Ἐν Ἀθήναις δ' ἀνηγέρθη δι' ἐράνων καὶ ναὸς τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἀποπείρας (Ἅγιος Σώστης, παρὰ τὴν λεωφόρον Συγγροῦ), ὡς πρὸ τετάρτου περίπου αἰῶνος ἱδρύετο δι' ἐράνων ἐπίσης ναὸς τοῦ Ἁγίου Σώζοντος ἐπὶ τῇ διασώσει τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας ἀπὸ τῆς ἐναντίον τῆς ζωῆς αὐτῆς γενομένης ἐπιβουλῆς.

---

(1) Ἡ Γερμανία, καίπερ συνδεομένη καὶ αὐτὴ διὰ δυναστικῆς συγγενείας πρὸς τὸν Οἶκον Γεωργίου τοῦ Α', διετέλει ἐν δυσμενείᾳ πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα πρὸς τὸν βασιλικὸν ταύτης Οἶκον καὶ δὲν ἐδείκνυεν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ αὐτοῦ· ἀλλὰ μετὰ τὴν δοθεῖσαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ δημοσίου χρέους τῆς Ἑλλάδος λύσιν, ὅπερ κυριώτατα ἐνδιέφερεν αὐτὴν καὶ οὗ ἕνεκα παρώτρυνεν ὀτηρῶς εἰς πόλεμον τὸν Σουλτᾶνον, ἐμετρίασεν ὁπωσοῦν τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ βασιλικοῦ ταύτης Οἴκου μῆνίν της, ἀρνητικῶς μόνον συμμεριζομένη τὴν τῆς Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας ὑπὲρ τούτου μέριμναν καὶ μὴ ἀντενεργοῦσα πλέον πρὸς τὰς τῶν εἰρημένων δύο Δυνάμεων οἱασδήποτε ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας.

Οἱ δύο τῆς ἀποπείρας ἐργάται ἀνακαλυφθέντες καὶ συλληφθέντες τὴν ἐπαύριον κατεδικάσθησαν εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν, ἥτις καὶ ἐξετελέσθη ἐν τῷ Παλαμηδίῳ τοῦ Ναυπλίου, παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως, διατεθειμένου νὰ μεταβάλῃ τὴν θανατικὴν ποινὴν εἰς τὴν τῶν προσκαίρων δεσμῶν. Ἀλλὰ τῆς τοῦ βασιλέως φιλανθρώπου διαθέσεως κατίσχυσεν, ὡς ἐγνώσθη, ἡ ἐπίμονος ἀπαίτησις μοναρχῶν τινων, ἰδίως τοῦ τσάρου Νικολάου, ἀξιούντων τὴν θανάτωσιν κακούργων βασιλοκτόνων, ὡς καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῆς παρὰ τῶν ἀντιδραστικῶν ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἀμνηστίας ταύτης, οἵτινες ἤδη διέδιδον ὅτι περὶ συμπαιγνίας μεταξὺ τῆς Αὐλῆς καὶ τῶν δολοφόνων ἐπρόκειτο. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀπέναντι τῶν πιέσεων τῶν ξένων ἡγεμόνων τὸ ἠθικὸν σθένος μεθ' οὗ ἀντετάχθη ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας Οὑμβέρτος πρὸς ὁμοίας ἐξωτερικὰς πιέσεις προκειμένου περὶ τοῦ ἀποπειραθέντος φόνον αὐτοῦ Παζανέντε. Τὴν ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἀποπείρας ἐπελθοῦσαν ἐν τοῖς φρονήμασι καὶ αἰσθήμασι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν βασιλείαν εὐνουστάτην διάθεσιν ἐπέρρωσεν ἡ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους ἐπελθοῦσα μέχρι τινὸς ὁριστικὴ λύσις τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος.

Ὡς εἴδομεν, διὰ τοῦ πολέμου τοῦ 1897 τὸ Κρητικὸν ζήτημα ἐφαίνετο λυόμενον ὁριστικῶς ὑπὲρ τῆς Τουρκίας, ἀφοῦ καὶ ἡ Ἑλλὰς ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν ἐν Κρήτῃ στρατὸν αὐτῆς· ἀλλὰ μεταξὺ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὧν ἡ πολιτικὴ συνετέλεσεν εἰς τοιαύτην λύσιν, ὑπῆρχόν τινες ἰδιαιτέρως ἐνδιαφερόμεναι ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς μᾶλλον λύσεως τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, προτείνασαι ὡς ὑποψηφίους διοικητὰς τῆς νήσου διαφόρους εὐρωπαϊκὰς προσωπικότητας. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ ρωσικὴ διπλωματία εἰργάζετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὐχὶ παρὰ τῇ Πύλῃ, κατὰ τὸ σύνηθες, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας παρὰ τῷ Γιλδὶζ ἢ τῷ Σουλτάνῳ, περὶ διορισμοῦ τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου ὡς ἡγεμόνος τῆς Κρήτης, ὑποτελοῦς τῷ Σουλτάνῳ (ὅπερ εἶχον εἰσηγηθῇ τῇ ἑλληνικῇ Αὐλῇ Δυνάμεις τινὲς πρὸ τοῦ πολέμου). Ἀλλ' ὁ Σουλτᾶνος εἰς τὰς διὰ τοῦ διερμηνέως τῆς ρωσικῆς πρεσβείας Μαξίμωφ γινομένας εἰς τὸ Γιλδὶζ εἰσηγήσεις ἀντέτασσεν ἄκαμπτον ἀντίστασιν καὶ ὁ γνωστὸς γραμματεὺς αὐτοῦ Ἰτζὲτ βέης ἐζήτησε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς τοιαύτας ρωσικὰς καὶ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἐπίσης ὑποστηριζομένας εἰσηγήσεις παρακαλέσας τὸν Ρῶσον διερμηνέα νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνῃ παρὰ τῷ Σουλτάνῳ τὴν λίαν δυσάρεστον τῇ Αὐτοῦ Μεγαλειότητι καὶ παντελῶς ἀπαράδεκτον εἰσήγησιν ταύτην. Τῶν διαβημάτων τούτων περιελθόντων εἰς δημοσιότητα, ἡ κοινὴ γνώμη τῶν Τούρκων, καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν τῆς Κρήτης ἐμπνεομένη, ἀπεδοκίμαζε σφοδρῶς πᾶσαν τοιαύτην λύσιν· ἀλλ' οἱ φρονιμώτεροι Τοῦρκοι ἐφρόνουν μᾶλλον ὅτι διορισμὸς βασιλόπαιδος Ἕλληνος ἐν Κρήτῃ ὡς ἡγεμόνος ὑποκειμένου τῷ Σουλτάνῳ ἠδύνατο μᾶλλον νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἠθικὴν δύναμιν καὶ τὸ γόητρον τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Τὸ ζήτημα ἐπὶ τέλους κατέστη ζήτημα διαπραγματεύσεων μεταξὺ Αὐλῶν καὶ κυβερνήσεων· καὶ ἡ μὲν Γαλλία καὶ Ἰταλία συνετάχθησαν μετὰ τῆς Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας, ἡ δὲ Γερμανία καὶ Αὐστρία, μὴ δυνάμεναι καὶ μὴ θέλουσαι νὰ πράξωσιν ἐναντίον τῆς μέχρι τότε τηρηθείσης ὑπ' αὐτῶν πολιτικῆς τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Τουρκίας ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπιθυμοῦσαι νὰ δυσαρεστήσωσι τὰς ἄλλας Δυνάμεις, ἠκολούθησαν νέαν πολιτικήν, τὴν τοῦ μηδὲν πράττειν ἐν Κρήτῃ καὶ ἀφιέναι τὸ ἔργον τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος εἰς τὰς ἄλλας Δυνάμεις ἀποχωροῦσαι αὐταὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς συμφωνίας, ἐπιφυλασσόμεναι δὲ ἁπλῶς νὰ ἐπενέγκωσι γνώμην καθ' ἣν περίπτωσιν θὰ ἐπρόκειτο περὶ ριζικῆς λύσεως τοῦ ζητήματος, ἐὰν δηλονότι θὰ προέκειτο ζήτημα διατηρήσεως ἢ καταλύσεως τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου. Τὴν νέαν ταύτην πολιτικὴν τῶν δύο συμμάχων Δυνάμεων ἐξήγησε καὶ ἐδικαιολόγησε σαφῶς καὶ συντόμως ἐν τῷ γερμανικῷ κοινοβουλίῳ, ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Γερμανικοῦ κράτους εἰπὼν «μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποστηρίξωμεν οἱανδήποτε

πρότασιν ἀπαρέσκουσαν τῷ Σουλτάνῳ ἕνεκα τῶν πρὸς τοῦτον φιλικωτάτων ἡμῶν σχέσεων καὶ μὴ ἐξ ἄλλου δυνάμενοι νὰ ἀντενεργήσωμεν πρὸς τὰ βουλεύματα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας καὶ τῶν ἄλλων Δυνάμεων δὲν ἔχομεν ἄλλο νὰ πράξωμεν, εἰμὴ λαμβάνοντες κρυφίως τοὺς αὐλοὺς ἡμῶν νὰ ἐξέλθωμεν τῆς συναυλίας». Οὕτως ἡ Γερμανία καὶ ἡ Αὐστρία ἀπεχώρησαν τῆς Κρήτης ἀνακαλέσασαι καὶ τὰ αὐτόθι πλοῖα καὶ τὸν στρατὸν αὐτῶν. Νῦν ἡ νῆσος παρέμεινεν ὑπὸ τὴν κατοχὴν καὶ οἱονεὶ τὴν προστασίαν τῶν τεσσάρων Δυνάμεων. Ἐν τούτοις Ρωσία καὶ Ἀγγλία ἤνουν τὴν προστασίαν αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ διορισμοῦ τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου ὡς ἡγεμόνος τῆς νήσου ὑποτελοῦς τῷ Σουλτάνῳ, τὸ τοιοῦτον ὅμως ἦτο πάντως ἀδύνατον ἐνόσῳ ὑπῆρχεν ἐν τῇ νήσῳ στρατὸς τουρκικός. Ἡ δυσκολία ὅμως αὕτη ἐξωμαλύνθη διὰ τυχαίου τινὸς γεγονότος κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1898. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τὰ τελωνεῖα τῶν παραλίων πόλεων τῆς νήσου κατείχοντο ὑπὸ τῶν καταλαβουσῶν τὴν νῆσον εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ὑφ᾽ ὧν τοὺς ἀντιπροσώπους εἰργάζοντο αἱ τουρκικαὶ τελωνιακαὶ ἀρχαί. Τῆς ἐπαρχίας δὲ Ἡρακλείου ὑπαγομένης εἰς τὴν ἀγγλικὴν κατοχὴν καὶ διοίκησιν ἐπῆλθεν ἐν τῷ τελωνείῳ τῆς πόλεως σύγκρουσις μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἄγγλων στρατιωτῶν, καθ᾽ ἣν ἐφονεύθησάν τινες ἐν οἷς καὶ ὁ ἐν τῇ εἰρημένῃ πόλει ὑποπρόξενος τῆς Ἀγγλίας, Ἕλλην τὴν καταγωγήν, Καλοκαιρινός. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐπὶ τῷ γεγονότι τούτῳ προσεκάλεσε τὰς ἄλλας τρεῖς Δυνάμεις τῆς κατοχῆς ἵνα ἐνεργήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου ἀπὸ τῆς νήσου ἐξέλασιν, δηλοῦσα ὅτι καὶ μόνη ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ ἐποίει τοῦτο. Προτάσει τότε τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως πρὸ πάσης κοινῆς ἐνεργείας ἐγένετο διάβημα παρὰ τῇ Πύλῃ, ἵνα αὕτη ἀνακαλέσῃ τὸν στόλον καὶ τὸν στρατὸν αὐτῆς ἀπὸ τῆς νήσου, ἀποτυχόντος δὲ καὶ τοῦ διαβήματος τούτου, οἱ Ἄγγλοι ἐξεδίωξαν βιαίως καὶ στόλον καὶ στρατὸν τουρκικόν, καταδικάσαντες εἰς θάνατον καὶ θανατώσαντες τοὺς φονεῖς τῶν στρατιωτῶν των. Οὕτω δέ, οὐχὶ μὲν νόμῳ, ἀλλὰ πράγματι ἡ νῆσος ἅπασα ἀπέμεινεν ἐλευθέρα τουρκικῆς δυνάμεως στρατιωτικῆς καὶ ἡ τουρκοκρητικὴ μειονότης στερηθεῖσα τοῦ κυριωτάτου ἐρείσματος τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἔπαυσε νὰ ἐνοχλῇ τοῦ λοιποῦ τοὺς Χριστιανούς. Καὶ οὕτω μὲν τὸ στρατιωτικὸν μέρος τοῦ ζητήματος ἐλύθη μᾶλλον ἢ ἧττον ὁριστικῶς, ἀλλ᾽ ἡ τουρκικὴ σημαία παρέμεινεν ἐπὶ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων καὶ ἐπὶ νησιδίου τινὸς παρὰ τὰς βορείους παραλίας τῆς νήσου φρουρουμένη ὑπὸ ἐλαχίστης φρουρᾶς τουρκικῆς. Ἀλλ᾽ ἀπέμενε νῦν τὸ ἕτερον ζήτημα τὸ πολιτικόν, τούτου δὲ τὸ κύριον μέρος ἀπετέλει νῦν οὐχὶ τὸ ζήτημα τῆς αὐτονομίας, ὅπερ κατ᾽ ἀρχὴν εἶχε δεχθῆ ἡ Πύλη, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς ἡγεμονίας καὶ δὴ τὸ προσωπικὸν ζήτημα τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου. Ὡς πρὸς τοῦτο αἱ Δυνάμεις βλέπουσαι τὸ ἀμετάπειστον καὶ ἀνένδοτον τοῦ Σουλτάνου εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ πρίγκηπος, προσέφυγον εἰς ἄλλον τρόπον τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος. Ἐπειδὴ ἡ τῶν Δυνάμεων κυριότης ἦτο οὐ μόνον πραγματικὴ ἀλλὰ καὶ νόμιμος, ἀφοῦ κατέλαβον τὴν νῆσον ἀδείᾳ καὶ συναινέσει τοῦ Σουλτάνου, ἐσκέφθησαν αὗται ὅτι ἐδικαιοῦντο νὰ διορίζωσιν αὐταὶ ἐπίτροπον ἑαυτῶν ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἄνευ τῆς συναινέσεως τῆς Πύλης. Τοιοῦτον δὲ ἀνώτατον ἐπίτροπον ἢ ἁρμοστὴν ἐξέλεξαν ὁμοφώνως τὸν πρίγκηπα Γεώργιον καὶ τὴν ἐκλογὴν ταύτην αἱ τέσσαρες Δυνάμεις διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀντιπροσώπων αὐτῶν ἀνεκοίνωσαν ἐπισήμως τῷ βασιλεῖ Γεωργίῳ ζητοῦσαι τὴν συναίνεσιν αὐτοῦ· τοῦ βασιλέως δὲ ἐν ἐπισήμῳ ὑποδοχῇ καὶ ἀκροάσει δηλώσαντος τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ, ὁ πρίγκηψ Γεώργιος μετέβη ἐπὶ πολεμικοῦ ἑλληνικοῦ πλοίου εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας καὶ ἐκεῖθεν ἐνμέσῳ συρροῆς πλήθους ἀπείρου, καθ᾽ ὅλον τὸ μῆκος τῆς μακρᾶς ὁδοῦ τασσομένου καὶ μετ᾽ ἐξάλλου ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐν ἀνευφημίαις ἀτελευτήτοις ὑποδεχομένου τὸν Ἕλληνα βασιλόπαιδα καὶ συνοδεύοντος αὐτόν, εἰσῆλθεν οὗτος (9 Δεκεμβρίου 1898) ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου,

ἀναλαβὼν τὴν ὑπατείαν καὶ ὁρκισθεὶς εἰς τὸ ὑπὸ τῆς κρητικῆς συνελεύσεως ψηφισθὲν πολίτευμα. Οὕτω ἐπῆλθε λύσις πραγματικὴ εἰς τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης καὶ νόμιμος, καθόσον ὁ πράγματι ἐν ἰδιότητι ἐπιτρόπου τῶν Δυνάμεων κυβερνῶν τὴν νῆσον ἤσκει ἐξουσίαν νόμιμον. Ἀλλ' ἡ νομιμότης αὕτη δὲν ἐθεωρεῖτο πλήρης ὡς πρὸς τὴν ὅλην πολιτικὴν θέσιν τοῦ ζητήματος ἐν τῷ μέλλοντι καὶ ἡ ὅλη κατάστασις δὲν ἐθεωρεῖτο ὁμαλὴ ἂν μὴ καὶ ἡ νῦν ἔτι κατὰ τύπον ὡς ὑπερτάτη νόμιμος ἀρχὴ τῆς νήσου θεωρουμένη Πύλη δὲν ἀνεγνώριζε τὸ καθεστώς, ὅπερ διὰ τὰς Δυνάμεις ἦτο ἁρμοστία, ἀλλὰ διὰ τὴν νῆσον αὐτὴν ἦτο ἡγεμονία ἀσθενὴς καὶ κατὰ τύπον συνδεομένη πρὸς τὴν Πύλην. Ἡγεμονία δέ, ἤτοι πολιτεία αὐτόνομος, ἐθεωρεῖτο ἡ νῆσος καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Χριστιανῶν νησιωτῶν καὶ ὁ τότε συνταχθεὶς καταστατικὸς χάρτης τῆς νήσου, ἵνα φέρῃ χαρακτῆρα πολιτείας ἐθνικῆς αὐτονόμου ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ τοῦ κρητικοῦ ἀπορρεούσης, ἔδει νὰ συνταχθῇ ὡς καταστατικὸς χάρτης τῆς νήσου οὐχὶ ὡς κτήσεώς τινος (dominion) μιᾶς ἢ πολλῶν Δυνάμεων, ἀλλ' ὡς πολιτείας λαοῦ ἐλευθέρου ἐλευθέρως πολιτευομένου, μετὰ θεωρητικῆς μόνον μνείας καὶ τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τοῦ Σουλτάνου, ἀδιάφορον ἂν οὗτος ἤθελε δεχθῇ ἢ μὴ δεχθῇ τὸ νέον σύστημα. Αὐτὸς δὲ ὁ πρίγκηψ ἁρμοστὴς τῶν Δυνάμεων συγκαλέσας τὴν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ πρώτην συνέλευσιν τῶν Κρητῶν παρέστη μὲν πρὸ αὐτῆς ὡς ἐπίτροπος τῶν Δυνάμεων ἀλλὰ καὶ ὡς ἡγεμών, ἀναγνωρίζων σκιώδη τινὰ κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, ἀφοῦ ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ πρὸς τὴν συνέλευσιν λόγῳ ἐποιήσατο μνείαν καὶ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ νησιδίου διὰ σημαίας συμβολικῶς παριστωμένης κυριαρχίας αὐτοῦ. Ἡ διπλῆ αὕτη ἰδιότης τοῦ Ἕλληνος πρίγκηπος ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι ἐγένετο αἰτία ἵνα ὑπὸ μερίδος Κρητῶν πολιτευτῶν ἑρμηνευθῇ κατὰ διάφορον ἀντίληψιν ἡ ἀκριβὴς ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως ἰδιότης αὐτοῦ καὶ χρησιμεύσῃ εἰς ἀντιδράσεις ἐναντίον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Πλὴν ταῦτα ἐγένοντο ἀφοῦ ἤδη ἐπαγιώθη τὸ νέον καθεστὼς ἐπί τινα ἔτη. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτων ἀπαιτοῦσιν ἰδιαίτερον κεφάλαιον καὶ ἐξηγήσεις γενησομένας ἐν τοῖς ἑπομένοις.

Ἤδη, πρὶν ἢ κλείσωμεν τὴν περίοδον ταύτην, θεωροῦμεν ἐπίκαιρον νὰ παραθέσωμεν ἐπὶ λέξει ἀνταπόκρισιν σημαινούσης ἑλληνικῆς προσωπικότητος περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην τρίμηνον περίοδον, ἥτις ἔσχεν ἀποτέλεσμα τὸν καταστρεπτικὸν πόλεμον τοῦ 1897. Αὕτη ἐδημοσιεύθη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1897 ἐν τῇ τεργεσταίᾳ «Νέα Ἡμέρα» ὑπὸ τὸν τίτλον «Τριμήνου ἱστορίας διδάγματα», ἔχει δ' οὕτω:

«Θιέρσου, οὐχὶ Γαμβέττα ἔχει σήμερον ἀνάγκην ἡ Ἑλλάς, καὶ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι θὰ εὑρεθῇ ὁ ἀνήρ, ὁ δυνάμενος, ὡς ὁ μέγας «λυτρωτὴς τοῦ γαλλικοῦ ἐδάφους», νὰ περισυλλέξῃ τὰ ναυάγια, ν' ἀναδιοργανώσῃ ἐν βραχεῖ χρόνῳ διοίκησιν, οἰκονομικά, στρατὸν καὶ νὰ παρασκευάσῃ ἀσφαλεστέρας τὰς ἀποζημιώσεις τοῦ μέλλοντος, ὠφέλιμον κρίνομεν νὰ ὑποδείξωμεν ἀπὸ τοῦδε τίνες αἱ ἀφορμαὶ τῆς ἐνεστώσης κρισίμου θέσεως καὶ νὰ κατανείμωμεν ἀκριβοδικαίως τὰς εὐθύνας. Αἱ ἧτται ἀποβαίνουσι πολλάκις διδακτικώτεραι τῶν νικῶν καὶ ὀργανισμοὶ κατὰ βάθος ὑγιεῖς ἐξέρχονται εὐρωστότεροι ἐκ τῶν σφοδρῶν πολεμικῶν κλονισμῶν, ὁσάκις ἀνδρικοὶ λαοί, περιφρονοῦντες τὴν αὐταπάτην καὶ μὴ καταδεχόμενοι νὰ ζητῶσιν ἐξιλαστήρια θύματα, ἀνομολογοῦσι τὰς ἰδίας πλάνας καὶ ἀπέχοντες ἐξ ἴσου καὶ κομπασμοῦ καὶ λιποψυχίας, θέλουσι ν' ἀναδείξωσιν ἑαυτοὺς κρείττονας καὶ μείζω καὶ ἀμείνω τὴν πατρίδα. Εἰς τὸν μὴ ἐμβαθύνοντα εἰς τὰ πράγματα φαίνεται ἀκατάληπτον πῶς ἐθνικὴ ἐνέργεια, ἀρξαμένη διὰ λαμπρᾶς ἐν Κρήτῃ ἐπιτυχίας, κατέληξεν εἰς τὴν ἐν Λαρίσῃ καταστροφήν. Καὶ ὅμως ἡ μεταξὺ ἀφορμῶν καὶ ἀποτελεσμάτων λογικὴ ἀλληλουχία εἶνε καταφανής, ἐὰν δ' ἐπέσπευσαν τὴν κρίσιν τυχαῖαι συμπτώσεις καὶ σφάλματα ἐν ταῖς λεπτομερείαις κατ' οὐσίαν συνέβη ὅ,τι ἦτο ἑπόμενον νὰ συμβῇ.

»Ἐν συνόλῳ ἡ πολιτεία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὴν περυσινὴν κρητικὴν ἐξέγερσιν ὑπῆρξεν ὀρθή. Ἀντέστη κατὰ τῶν ὁρμῶν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἔπεισε τοὺς Κρῆτας, ὅπως στέρξωσιν ἐπιεικῆ συμβιβασμόν. Καὶ ὅμως ἔκτοτε λυπηρά τινα φαινόμενα κατέστησαν δῆλον ὅτι αἱ ἡνίαι ἐξέφευγον ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ὑπευθύνων. Ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ἐλιποτάκτησαν ἐν

σώματι καὶ στίφη ἔνοπλα εἰσέβαλον ἐπανειλημμένως εἰς Μακεδονίαν προκαλοῦντα κίνδυνον βιαίας πρὸς τὴν Τουρκίαν συγκρούσεως. Τότε τὸ πρῶτον ἠκούσθη τὸ ὄνομα τοῦ μυστηριώδους συνεταιρισμοῦ τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας, ἀξιοῦντος νὰ ὑποκαταστήσῃ ἑαυτὸν εἰς τὰ ἔννομα ὄργανα τοῦ κράτους καὶ νὰ ρυθμίζῃ τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν κατὰ βούλησιν, προκαλῶν ἐπαναστάσεις καὶ ἐξωθῶν τὴν κυβέρνησιν ἄκουσαν εἰς πόλεμον. Ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ δέουσα ὡριμότης κρίσεως ἐν Ἀθήναις θὰ κατενοεῖτο εὐθὺς τίνα ἐντύπωσιν ἐνεποίουν αἱ συστηματικαὶ ἐκεῖναι ἐνέργειαι διαταράξεως τῆς ἀνατολικῆς εἰρήνης καθ' ὅλην τὴν ἤπειρον. Ἡ περὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν κρητικῶν λιμένων πρότασις τοῦ Γολουχόφσκη ὑπῆρξεν οἱονεὶ ἀπάντησις εἰς τὴν εἰσβολὴν τῶν στιφῶν τῆς Ἑταιρείας, ἐγένετο δὲ προθύμως δεκτὴ ὑπὸ πασῶν τῶν Δυνάμεων τῆς ἠπείρου. Μόνη ἡ Ἀγγλία ἀντέστη καὶ διὰ διπλωματικῆς δεξιότητος τοῦ Σώλσβαρυ κατωρθώθη νὰ προηγηθῇ παντὸς ἐκβιαστικοῦ μέτρου ἡ ἀποδοχὴ τῶν εὐλογωτέρων κρητικῶν αἰτημάτων. Ἀλλ' ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα λύσις δὲν θὰ ἦτο διαρκὴς διεγινώσκετο πανταχοῦ. Αὐτὸς ὁ Γολουχόφσκης προέβλεπεν ὅτι ἡ περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μεταρρυθμίσεων βραδύτης θὰ προεκάλει νέας ταραχάς, ὅτι ἡ Ἑλλὰς θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἐπέμβῃ καὶ ὅτι αἱ συμπάθειαι τῆς Εὐρώπης θὰ ἐστρέφοντο πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ πρὸς τὴν Κρήτην. Ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς νέας θυέλλης, ἡ Ἑλλὰς καθῆκον εἶχε νὰ παρασκευασθῇ, οὐ μόνον ὑλικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς. Ἡ ἀρίστη παρασκευὴ θὰ ἦτο ὁ συμβιβασμός, δὲν ἔλειψαν δ' οἱ παραστήσαντες τοῦτο καὶ δημοσίᾳ καὶ κατ' ἰδίαν εἰς τοὺς συμβούλους τοῦ βασιλέως. Περὶ μιᾶς τῶν ἓξ Δυνάμεων ἦτο γνωστὸν ὅτι διετέλει σφοδρότατα παρωργισμένη κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνεκεν τῆς χρεοκοπίας καὶ τῆς ζημίας τῶν ὑπηκόων της. Ἀποφάσεις περὶ ἐδαφικῶν μεταβολῶν δὲν λαμβάνονται κατὰ πλειονοψηφίαν καὶ ἡ ἀνένδοτος ἀντίστασις μιᾶς καὶ μόνης Δυνάμεως, καὶ μάλιστα ἐκείνης, ἥτις παρέστησε πρωτεῦον πρόσωπον κατὰ τὴν πρὸ 16 ἐτῶν ἀνίδρυσιν τοῦ νέου ἀνατολικοῦ καθεστῶτος, ἤρκει, ὅπως παραλύσῃ τὴν ἀγαθὴν θέλησιν ἄλλων. Ματαία ἀπέβη πᾶσα παραίνεσις. Εὑρέθησαν μωροὶ ἀποφανθέντες ἐν Ἀθήναις ὅτι «ἀνακτοβούλια δὲν προσέχουσιν εἰς ἀξιώσεις τοκογλύφων» καὶ κυβέρνησις καὶ ἀντιπολίτευσις ἀπέκρουσαν τὰ αἰτήματα τῶν ὁμολογιούχων, ἐπιστεύθη δὲ σοβαρῶς ὅτι γενναία ἐθνικὴ πολιτικὴ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν χρεοκοπίᾳ καὶ ὅτι ἡ Γερμανία θὰ συνήνει ποτὲ εἰς ἐδαφικὰς μεταβολὰς πρὸς ὄφελος κράτους, ὅπερ τὰ ἡμιεπίσημά της ὄργανα εἰκόνιζον διηνεκῶς ὡς ἄντρον ληστῶν. Ἐν τούτοις ἀλλεπάλληλα ἐπεισόδια ἐμαρτύρουν ὅτι καὶ ἡ ὀργάνωσις τοῦ στρατοῦ, ἀνέκαθεν ἥκιστα παγία, ἐσαλεύετο ἐκ θεμελίων. Οἱ στιφηδὸν προβιβασμοί, ἀποδοθέντες εἰς μεροληπτικὴν εὔνοιαν, προεκάλεσαν τὴν παραίτησιν χιλιάδος καὶ ἐπέκεινα ἀξιωματικῶν ἐκ τῆς Στρατιωτικῆς Λέσχης, ἧς πρόεδρος ἦτο ὁ διάδοχος, ὁ δὲ βασιλεύς, ἐπανελθὼν ἐκ τῆς ἐτησίας του ἀποδημίας καὶ εὑρὼν τὴν ἀπειλητικὴν ταύτην κατάστασιν, προσεπάθει νὰ κατευνάσῃ τὸν ἐρεθισμόν, ὑπομιμνήσκων εἰς τὸν στρατὸν τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἀποστολὴν καὶ ἀναγγέλλων τὴν ἵδρυσιν μονίμου στρατοπέδου καὶ μεγάλα γυμνάσια. Ἀλλ' ὁ κατευνασμὸς τοῦ ἐρεθισμοῦ δὲν συνῄδε πρὸς τὰ σχέδια τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας. Τὸ μυστήριον, δι' οὗ περιεκαλύπτετο, ἐμεγάλυνε τὴν σημασίαν της καὶ πατριῶται ἀγαθοί, ἀλλὰ πνευματικῶς μετριώτατοι, ἐξελαμβάνοντο ὡς μεγάλοι ἄνδρες, μόνον διότι ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς πολλοὺς τὰ ὀνόματά των. Ἐπιστεύετο ὅτι πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ περιεκαλύπτετο ὑπὸ ἐντέχνως ἐξυφανθέντος συνωμοτικοῦ δικτύου καὶ ὅτι ὑπῆρχον πρόχειρα ἑκατομμύρια. Ἐπανηγυρίζοντο ὡς ἥρωες ἀπαράμιλλοι οἱ πέρυσιν ἐκδραμόντες εἰς Μακεδονίαν ἁρματωλοί, πολιτευθέντες μὲν κοσμιώτερον ἢ οἱ ἐπὶ Κωλέττη καὶ Κουμουνδούρου ὁμότεχνοι, μηδὲν ὅμως κατορθώσαντες ἀξιοσημείωτον ἀπὸ ἐθνικῆς ἢ πολιτικῆς ἀπόψεως. Πράγματι ἡ προσηλυτιστικὴ ἐνέργεια διεξήγετο κυρίως κατ' οἶκον καὶ ἐπεξετείνετο δυστυχῶς καὶ εἰς τὸν στρατόν. Ἀξιωματικοί, ὀμόσαντες ἤδη τὸν πρὸς τὸν βασιλέα ὅρκον, ἔσπευδον νὰ ὀμόσωσι καὶ ἕτερον πρὸς συνωμοτικὸν συνεταιρισμόν. Ἐὰν ἡ ἐπίσημος τοῦ κράτους πολιτικὴ περιήρχετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ βουλεύματα τῆς Ἑταιρείας, τίς τῶν δύο ὅρκων θ' ἀνεδεικνύετο ὁ ἰσχύων; Οὐδεμιᾶς ἠξιοῦντο προσοχῆς αἱ κρισιμώταται διεθνεῖς μεταβολαί, αἱ ἐπερχόμεναι ἐν τούτῳ τῷ μεταξύ. Μετὰ διττὸν ναυάγιον τῆς εὐρωπαϊκῆς συμφωνίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ Σώλσβαρυ, ἀπελθὼν ὡς ἱκέτης ἐν Βαλμοράλ, κατώρθου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συναίνεσιν τοῦ Τσάρου πρὸς νέαν μεταρρυθμιστικὴν ἐκστρατείαν, χωροῦσαν, ἐν ἀνάγκῃ, καὶ μέχρι μέτρων βιασμοῦ. Ἀλλ' ὡς προκαταρκτικὸς ὅρος διετυποῦτο ἐκ Πετρουπόλεως, ἐκ Παρισίων, ἐκ Βερολίνου ἡ τήρησις τῆς ἀκεραιότητος τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Μόνον οὕτως, ἀποκλειομένης ἐκ τοῦ προτέρου τῆς ἀμοιβαίας φιλοκτημοσύνης, ὑπῆρχεν ἐγγύησίς τις ὅτι αἱ Δυνάμεις, ἀποπειρώμεναι νὰ ἐκβιάσωσι τὸν Σουλτᾶνον, δὲν θὰ ἔβαλλον χεῖρα ἐπὶ τῆς περιζητήτου λείας καὶ δὲν θὰ προεκάλουν γενικὸν πόλεμον. Τὸν βασιλέα, ἔχοντα ἰδιαιτέρας πηγῆς πληροφορίας, δὲν διελάνθανον αἱ διαθέσεις τῆς Εὐρώπης. Ὅτε ἐν Κρήτῃ ἀνεφαίνοντο κατ' Ἰανουάριον τὰ πρῶτα συμπτώματα τοῦ ἀναβρασμοῦ, ἐκάλει εἰς τὰ ἀνάκτορα τοὺς κορυφαίους τῶν Κρητῶν καὶ συνίστα

ὑπομονὴν καὶ ἡσυχίαν, προλέγων ὅτι πρόωρον κίνημα ἠδύνατο ν' ἀποβῇ ὀλέθρου πρόξενον. Πάσας ὅμως τὰς ἐξ Ἑλλάδος συμβουλὰς καὶ ἐνεργείας δὲν ἐνέπνεεν ἡ αὐτὴ συνείδησις εὐθύνης, ἡ αὐτὴ ἐκτίμησις τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀναγκῶν. Ἡ ἐν Χανίοις ἔκρηξις τοῦ μωαμεθανικοῦ φανατισμοῦ κατὰ Φεβρουάριον εὗρεν ὑπονομευτικῶς παρεσκευασμένον τὸ ἔδαφος καὶ προεκάλεσε γενικὴν τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἐξέγερσιν. Μένουσα μετ' ἐσταυρωμένων χειρῶν, ἀποπειρωμένη καὶ πάλιν νὰ ἐπιδράσῃ κατευναστικῶς, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θ' ἀνετρέπετο διὰ βοῆς ὑπὸ τῆς ὁσημέραι ἀπειλητικώτερον ἦθος προσλαμβανούσης ἀντιπολιτεύσεως. Ἠναγκάσθη λοιπόν, ὡς προέβλεπεν ἤδη πέρυσιν ὁ Γολουχόφσκης, νὰ ἐπέμβῃ. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα σκάφη ἐπέμφθησαν εἰς Χανία πρὸς προστασίαν τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων, ὅτε εἶχον ἤδη προσέλθη τὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἡ Πύλη ἀπεφάσισε νὰ καταστείλῃ βίᾳ τὴν ἐξέγερσιν, καὶ τότε ἐξεπέμφθη ὁ βασιλόπαις Γεώργιος μετὰ τοῦ τορπιλλικοῦ στόλου, ὅπως κωλύσῃ τὴν ἀποστολὴν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ἡ ἐνέργεια τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὑπῆρξε καὶ γοργὴ καὶ εὔτολμος. Δὲν ἠρκέσθη εἰς κενὰς ἀπειλάς. Τουρκικὸν σκάφος, μεταφέρον στρατεύματα, ἐκανονοβολήθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Οἱ Χριστιανοί, ἀναθαρρήσαντες, ἔδραξαν τὰ ὅπλα ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς νήσου καὶ ἀπέκλεισαν διὰ ξηρᾶς τὰ Χανία, τόση δὲ κατέλαβε τοὺς Μωαμεθανοὺς ἀποθάρρυνσις, ὥστε αὐτοὶ οἱ βέηδες ἐζήτησαν τὴν προσέλευσιν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ ἑνὸς τῶν υἱῶν τοῦ βασιλέως, ὅπως παραδοθῶσιν εἰς αὐτόν.

»Ὁ Βιλλιώτης ἐνόησεν ὅτι ἡ ἰδιωφελὴς ἀποστολή, ἣν ἔταξεν ἑαυτῷ ἀνέκαθεν ἐν Κρήτῃ, ἡ παρακώλυσις τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἑνώσεως, διέτρεχε κίνδυνον καὶ ἤρξατο κινῶν γῆν καὶ οὐρανόν, ὅπως προλάβῃ καὶ ἐπιφέρῃ εὐρωπαϊκὴν κατοχήν. Σχεδὸν ταυτοχρόνως ἀπεφασίζετο ὑπὸ τῆς πρεσβευτικῆς Συνδιασκέψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἀποβίβασις τῶν διεθνῶν ἀγημάτων καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ κατάληψις ὑπὸ τῆς φάλαγγος τοῦ Βάσσου. Τὸ σφάλμα ὑπῆρξεν ὅτι δὲν μετεβλήθη, ἀναλόγως πρὸς τὰς μεταβληθείσας περιστάσεις, καὶ τὸ πρόγραμμα, μεθ' οὗ ἐξεπέμφθη ὁ συνταγματάρχης. Ν' ἀποβῇ εἰς τὰ Χανία, ὅπως εἶχε σχεδιασθῇ, δὲν ἦτο πλέον δυνατόν· ἀλλ' ἀποβιβασθεὶς εἰς Πλατανιᾶν κατέλαβεν οὐχ ἧττον, ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως, νῆσον, ἐφ' ἧς ἐκυμάτιζον ἤδη αἱ σημαῖαι ἐξ Δυνάμεων, καὶ ἐκήρυξεν ὅτι θὰ ἐξεδίωκε διὰ τῶν ὅπλων τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, διατελοῦντα πράγματι ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀγημάτων. Τοιαύτη γλῶσσα φυσικὸν ἦτο νὰ ἐκληφθῇ ὡς πρόκλησις, ὀξέως δ' ἔδραξεν ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ τὴν κατάλληλον ψυχολογικὴν στιγμήν, ὅπως συνασπίσῃ τὴν Εὐρώπην ὅλην κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τολμήματος. Ρίψας εἰς τὴν πλάστιγγα τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ κῦρος, περιτρέξας τὰς πρεσβείας, ἐνθαρρύνας δημοσίᾳ καὶ ἐπιδεικτικῶς τὸν Τοῦρκον πρεσβευτήν, προτείνας τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Πειραιῶς, ὅπως βιασθῇ ἡ Ἑλλὰς ν' ἀνακαλέσῃ τὸν Βάσσον, κατέστησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰς φιλικώτερον διακειμένας Δυνάμεις οἱανδήποτε συνθηκολογίαν πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις ἀδύνατον. Πλὴν προσωπικῆς τινος μνησικακίας κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Αὐλῆς, ὁ Γουλιέλμος ἤχθη πρωτίστως ἐκ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ, ὅστις ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ὀρθός. Ἐνόησεν ὅτι ἡ Γαλλία, ἔνθα ἤδη ἀφυπνίζοντο φιλελληνικαὶ ἀναμνήσεις, δὲν θ' ἀπεδέχετο ἀσυζητητὶ τὴν περὶ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Πειραιῶς πρότασιν, ἐπειδὴ δ' ἐγίνωσκε τὰς διαθέσεις τῆς Πετρουπόλεως, ἐμάντευσεν ὅτι θὰ ἐπήρχετο χαλάρωσίς τις τῶν γαλλορρωσικῶν σχέσεων καὶ προσέγγισις τῆς Ρωσίας πρὸς τὰς αὐτοκρατορικὰς Αὐλάς, πρὸς ἃς συνδέεται διὰ κοινότητος ἀρχῶν. Ἀλλ' ἡ ἄσπλαγχνος αὕτη πολιτική, δὲν θὰ ἐφηρμόζετο ἐνθουσιωδει ἐπιδοκιμασίᾳ τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους σύμπαντος, ἐὰν τὸ ζήτημα τοῦ συμβιβασμοῦ δὲν εἶχεν ἐξεγείρει ἄγρια κατὰ τῆς Ἑλλάδος μίση. Ὅτι κράτος «χρεοκόπον» ἐτόλμα νὰ ρίπτῃ τὸ χειρόκτιον κατὰ τῆς Εὐρώπης ὅλης καὶ ν' ἀπειλῇ τὴν παγκόσμιον εἰρήνην ἐξελήφθη ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς θρασύτητος. Τόση ὑπῆρξεν ἡ πτόησις τῆς ἠπείρου, ὥστε μόνος ὁ Σώλσβαρυ ἐτόλμησε ν' ἀντεπεξέλθῃ ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ ἐξαρτήσῃ οἱονδήποτε ἐκβιαστικὸν μέτρον κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς παραχωρήσεως πλήρους αὐτονομίας εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐφάνη μάλιστα πρὸς στιγμὴν διατεθειμένη νὰ στέρξῃ καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Βάσσου ὡς συμπράκτορος εἰς τὸ ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὴν πρότασιν ταύτην ἐματαίωσεν ὁ χαρακτήρ, ὃν προσέλαβεν ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων ἡ ἐν Κρήτῃ ἑλληνικὴ ἐνέργεια. Αἱ δοθεῖσαι κατ' ἀρχὰς ὁδηγίαι δὲν μετεβλήθησαν, ὡς ἐπέβαλλεν ἡ πλασθεῖσα διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς κατοχῆς ἔκρυθμος θέσις καὶ τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἤρξαντο ἐκπορθοῦντα τουρκικὰ φρούρια. Πρόγραμμα τῶν Δυνάμεων, ἔστω καὶ ὑποκριτικόν, ἦτο ἡ περάτωσις τῆς αἱματοχυσίας καὶ ἡ αἱματοχυσία ἐξηκολούθει καὶ ἐπεξετείνετο. Ὁ κίνδυνος, ὃν διέτρεχον ἐν Κανδάνῳ τρισχίλιοι Μωαμεθανοί, πολιορκούμενοι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, παρεῖχεν εἰς τὸν Βάσσον εὐκαιρίαν, ὅπως παραστῇ πράγματι ὡς προστάτης καὶ σωτὴρ τῆς μωαμεθανικῆς μειονότητος καὶ φιμώσῃ τοὺς διατεινομένους ὅτι ἡ περὶ ἰσοπολιτείας ἐπαγγελία θὰ ἐφω-

ρᾶτο ὑπὸ ἑλληνικὴν ἐξουσίαν φενάκη. Ἀλλ' ὁ γενναῖος συνταγματάρχης—τοῦτο δ' οὐδὲν ἔχει τὸ προσβλητικὸν—ἀντελαμβάνετο τοῦ ἔργου του μόνον ὡς στρατιώτης καὶ δὲν κατενόει τὰς διπλωματικὰς ἀνάγκας. Ἀντὶ νὰ σπεύσῃ αὐτοπροσώπως εἰς τὸν Κάνδανον καὶ νὰ ὁδηγήσῃ σῴους καὶ ἀβλαβεῖς ἐπὶ ἑλληνικῶν σκαφῶν εἰς τὰ Χανία τοὺς κινδυνεύοντας Μωαμεθανούς, ἤρξατο διατυπῶν ὅρους, οἵτινες, καὶ ὀρθοὶ καθ' ἑαυτούς, ἔδωκαν εἰς τὸν Βιλλιώτην πρόφασιν, ὅπως ὀργανώσῃ τὴν διεθνῆ ἐκστρατείαν καὶ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς σωτῆρα χιλιάδων γυναικοπαίδων ἐκ τῆς αἱμοδιψοῦς τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐκδικήσεως. Ἐν Κανδάνῳ ἀπώλετο ἡ εὐκαιρία, δι' ἧς θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἠθικῶς ἡ ἑλληνικὴ ἐπέμβασις καὶ θὰ ἐβιάζετο ἡ Εὐρώπη νὰ στέρξῃ τὴν σύμπραξιν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων. Ἐκ περισσοῦ ἐπῆλθον αἱ μεμονωμέναι κακουργίαι τῆς Σητείας, αἵτινες, μὴ κωλυθεῖσαι ἐγκαίρως καὶ μὴ κολασθεῖσαι αὐστηρῶς, ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ἁπανταχοῦ φιλότουρκον τύπον (ὁ ἡμιεπίσημος δὲ τύπος ἦτο πανταχοῦ φιλότουρκος) νὰ διαβάλῃ συλλήβδην καὶ Κρῆτας καὶ Ἕλληνας ὡς βαρβάρους ἀναξίους ἐλευθερίας. Ἡ τουρκικὴ διπλωματία ἐφρόντισε νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὰς μεγαλοπόλεις τῆς Εὐρώπης καὶ τὰς φωτογραφίας τῶν ἀκρωτηριασθέντων γυναικῶν καὶ παιδίων, οὕτω δ' ἤρξατο διατιθεμένη ὁσημέραι δυσμενέστερον ἡ κοινὴ γνώμη. Μετὰ 15 ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀποβιβάσεως τοῦ Βάσσου ἦτο πλέον πανταχοῦ παραδεδεγμένον ὅτι ἡ παρουσία τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων παρώξυνε τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ὁ ἀπάνθρωπος δὲ κανονοβολισμὸς τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ Ἀκρωτηρίου εἰκονίσθη καὶ ἐξελήφθη ὡς νόμιμον μέτρον ἀμύνης καὶ προστασίας τῶν Μωαμεθανῶν.

»Οἱ ἐν Ἀθήναις ἐτύφλωττον πρὸς πάντα τὰ φαινόμενα. Ἡ ἀντιπολίτευσις ἐξώθει τὴν κυβέρνησιν καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς ῥυμουλκήσεως, ἐφαρμοζομένη εἰς κινδυνωδεστέρας διαστάσεις, ἦγεν ὀφθαλμοφανῶς πρὸς καταστροφάς. Ἐν τῇ βουλῇ διημείβοντο ἀνὰ μέσον τῶν κομμάτων ὅρκοι ἀμοιβαίας ὑποστηρίξεως. Ἔλειπε μόνη ἡ ἱστορικὴ περίπτυξις τοῦ Λομβάρδου, καίτοι ὁ γέρων πρωθυπουργὸς εἶχε πρὸς πάντας ἀνοικτὰς τὰς ἀμνησικάκους αὐτοῦ ἀγκάλας. Ἡ κοινοτάτη φρόνησις ἐπέβαλε πλέον νὰ συναρμολογηθῇ καθ' ἕνα ἢ κατ' ἄλλον τρόπον ἡ ἐν Κρήτῃ ἑλληνικὴ ἐνέργεια πρὸς τὸ ὁμόφωνον πρόγραμμα τῶν Δυνάμεων. Ἀλλ' ἡ ἀντιπολίτευσις ἀπῄτει νὰ ὀργανωθῇ ἡ Κρήτη ὡς ἑλληνικὸς νομὸς καὶ νὰ διαγραφῇ ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἡ ὑπὲρ τῶν προξενείων δαπάνη, καὶ ἡ κυβέρνησις ἐνέδιδε. «Τὸ πήραμε καὶ αὐτό!» ἔκραζε θριαμβευτικῶς ὁ κ. Ράλλης, ὡς ἐὰν τοιαῦται παιδαριώδεις διαδηλώσεις ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι βραδύτερον ταπεινωτικωτέραν τὴν ὑποχώρησιν. Ὅτε οἱ ναύαρχοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παροργιζόμενοι ἐδίωκον τὸν Ἕλληνα πρόξενον καὶ κατεβίβαζον βιαίως τὸ ἑλληνικὸν στέμμα ἐκ τοῦ προξενείου, ἐν τῇ ἑλληνικῇ βουλῇ πρῴην καὶ μέλλοντες ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν συνεζήτουν διὰ μακρῶν καὶ σοβαρῶς περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὑβριστικῶς ἐχθρικοῦ διαβήματος καὶ κατέληγον εἰς τὸ συμπέρασμα... ὅτι ἡ Κρήτη ἀνεγνωρίσθη πλέον ὑπὸ τῆς Εὐρώπης ὡς τμῆμα τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ ἡ παρουσία προξένων ἐκρίνετο περιττή. Ἀφοῦ τοιαῦται κεφαλαὶ ἰθύνουσι τὰς τύχας τῆς πατρίδος, οὐδὲν ἔχει τὸ ἐκπληκτικὸν ὅ,τι ἐπάθομεν καὶ ὅ,τι πάσχομεν.

»Ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ ἐξευρίσκετο διαλλακτική τις λύσις, ἡ Ἀγγλία ἀνέκοπτε, καθ' ὅσον ἠδύνατο, τὴν ὁρμὴν τῶν τριῶν αὐτοκρατοριῶν. Χάρις εἰς αὐτὴν ἀντὶ τελεσιγράφου εἰς μόνας τὰς Ἀθήνας, κατωρθώθη ν' ἀπευθυνθῇ ταυτόσημον ἐπιτακτικὸν κέλευσμα καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τῇ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν διακοινώσει περιελήφθη ἡ δήλωσις τῶν ἓξ Δυνάμεων ὅτι ἡ προσάρτησις τῆς Κρήτης εἰς τὸ βασίλειον μόνον *πρὸς τὸ παρὸν* ἦτο ἀδύνατος καὶ ἡ βεβαίωσις ὅτι ἐν τούτοις ἡ Κρήτη θ' ἀπέλαυεν ἀπολύτου αὐτονομίας ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Εἰς τὴν Πύλην ἐπεδίδετο συμπληρωματικὴ διακοίνωσις, προσκαλοῦσα αὐτὴν νὰ συγκεντρώσῃ τὰ στρατεύματά της εἰς τὰ φρούρια, ὅθεν ἔμελλον κατὰ μικρὸν ν' ἀνακληθῶσι. Συμπληρῶν τὰς διπλωματικὰς δηλώσεις ὁ Σώλσβαρυ ἐκήρυττεν ἐν τῇ βουλῇ τῶν Λόρδων ὅτι, ἐὰν βραδύτερον οἱ Κρῆτες ἐζήτουν ἐσκεμμένως καὶ ἐπιμόνως τὴν ἕνωσιν, οὐδεμία Δύναμις θ' ἀνθίστατο, ὁ δὲ Βάλφουρ ἀνωμολόγει ἐν τῇ βουλῇ τῶν Κοινοτήτων ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης ὠφείλετο εἰς τὴν Ἑλλάδα. Σχεδὸν τὰ αὐτὰ ἐλέγοντο ἐν ταῖς βουλαῖς τῶν Παρισίων καὶ τῆς Ρώμης. Ἦτο αὕτη περιφανὴς ἐθνικὴ ἐπιτυχία, ἥτις εἶνε λυπηρὸν ὅτι δὲν ἐξετιμήθη κατ' ἀξίαν ἐν Ἀθήναις.

»Ἡ κυβέρνησις ἐν τῇ ἀπαντήσει της εἰς τὴν ταυτόσημον διακοίνωσιν ἐφάνη κατανοοῦσα τοὺς κινδύνους τῆς θέσεως καὶ ζητοῦσα νὰ ἐξευμενίσῃ τὰς Δυνάμεις. Τὰ μὲν ἑλληνικὰ σκάφη ἔσπευσε ν' ἀνακαλέσῃ, παρεκάλεσεν ὅμως νὰ μείνωσι τὰ στρατεύματα, ὅπως συμπράξωσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως. Αἱ Δυνάμεις τῆς Ἑσπερίας ἐδίστασαν καὶ ἠθέλησαν ν' ἀποδεχθῶσιν ἔν τινι μέτρῳ τὴν πρότασιν· ἀλλ' ἡ μῆνις τῶν τριῶν αὐτοκρατοριῶν ἐδείχθη ἀνεξιλέωτος. Ἐρρίφθη τότε εἰς τὸ μέσον ὑπὸ φίλων τῆς Ἑλλάδος ἡ ἰδέα τῆς ἐν Κρήτῃ ἀνιδρύσεως ἡγεμονίας ἑλληνικῆς ὑπὸ

τὸν βασιλόπαιδα Γεώργιον. Ἡ λύσις αὕτη, περὶ τούτου οὐδεμία ἀμφιβολία, θὰ ἦτο βραχὺ τῆς ἑνώσεως προοίμιον. Ἀλλ' ἡ δημοκοπία ἐξανέστη, ἀπειλοῦσα καὶ διαβάλλουσα τὸν βασιλέα ὡς ἐπιζητοῦντα ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων καὶ θυσιῶν δυναστικὰ ὠφελήματα, παρέστη δὲ καὶ πάλιν ὡς ὑπέρμαχος τῶν ἄκρων λύσεων ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία. Ἡ κυβέρνησις, πτοηθεῖσα, ἔσπευσε ν' ἀποκρούσῃ ἐκ τοῦ προτέρου πρότασιν, μὴ διατυπωθεῖσαν. Ἔκτοτε ἐγένετο δῆλον ὅτι ἡ διεύθυνσις τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος εἶχε παραδοθῆ κατ' οὐσίαν εἰς τὰς ἀγυιάς. Ὁ ἀθηναϊκὸς τύπος ἀνεπτύχθη ἐκπληκτικῶς. Ἀλλ' ἀκριβῶς αὐτὴ αὐτοῦ ἡ ἀνάπτυξις, συνεπαγομένη δυσβαστάκτους δαπάνας, ἀπαιτεῖ τὴν ὑποστήριξιν δημοσίου διατελοῦντος ἐν διηνεκεῖ νευρικῷ ἐρεθισμῷ, ὅσῳ δ' εὐαρεστότεραι καὶ τερατωδέστεραι εἶνε αἱ διαδόσεις, τόσῳ ἀπληστοτέρους καὶ πολυαριθμοτέρους εὑρίσκουσιν ἀναγνώστας. Δὶς ἢ τρὶς φύλλα ἔγκριτα ἀπεπειράθησαν νὰ παρασκευάσωσιν ἔγκαιρον ἀνάνηψιν καὶ μεταστροφήν· ἀλλ' ἐνώπιον τῶν καταγγελιῶν τῶν ἀνταγωνιστῶν, ἀνέκρουσαν πρύμνην. Ἐνησμένιζον εἰκονίζοντα ψευδῆ Ἑλλάδα, ψευδῆ Τουρκίαν, ψευδῆ Εὐρώπην. Πᾶν τὸ δυσάρεστον παρεσιωπᾶτο· διεσαλπίζοντο μόνον τὰ ἀρεστά. Ἐμεγαλύνοντο αἱ φιλελληνικαὶ συμπάθειαι ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ οὐδεὶς ἔλεγεν ὅτι αἱ συμπάθειαι κομμάτων, πόρρω ἀφισταμένων τῆς ἐξουσίας, εἶχον μόνον πλατωνικὴν ἀξίαν, ἡ εὐρωπαϊκὴ συμφωνία δὲν θὰ διεσπᾶτο, ἐπὶ κινδύνῳ γενικοῦ πολέμου, χάριν ἡμῶν καὶ ὅτι, καὶ ἐὰν διεσπᾶτο, οὐδεμία Δύναμις θὰ ἐχώρει μέχρις ἐνεργοῦ ὑποστηρίξεως τῶν ἑλληνικῶν διεκδικήσεων. Τινὰ τῶν στοιχείων, ἅτινα ἀνελάμβανον θορυβωδῶς τὴν ὑποστήριξιν τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως καὶ προεκάλουν ἐν Ἀθήναις ἐνθουσιώδεις διαδηλώσεις, ἐγένοντο βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας πρόξενα, πρό τινων δ' ἡμερῶν ὁ «Ν. Χρόνος» τῆς Πετρουπόλεως ὡς ἕνα τῶν λόγων, ὧν ἕνεκεν ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ διετέθη τόσον δυσμενῶς, ἀνέφερε τὴν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἀλληλεγγύην «τῶν ἁπανταχοῦ γῆς δημαγωγῶν». «Ἔχομεν ὑπὲρ ἡμῶν τοὺς λαούς», ἐλέγετο καὶ ἐγράφετο καθ' ἑκάστην ἐν Ἀθήναις. Ἀλλ' οἱ λαοὶ δὲν κινοῦσι τοὺς στρατοὺς καὶ τοὺς στόλους καὶ δὲν συντάσσουσι τὰς διπλωματικὰς διακοινώσεις, ἡ δ' ἀληθὴς Εὐρώπη, ἡ διαθέτουσα τὰ μέσα ταῦτα τῆς ἐνεργείας, ἐξηγριοῦτο ὁσημέραι περισσότερον. Αἱ ψηφοφορίαι τῆς γαλλικῆς, τῆς ἀγγλικῆς, τῆς ἰταλικῆς βουλῆς ἀπέδειξαν φωτὸς φαεινότερον ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδεμίαν οὐδαμόθεν ἔπρεπε νὰ προσδοκᾷ πραγματικὴν ὑποστήριξιν. Τὸ ὁρμέμφυτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἐπέβαλλε πλέον εἰς τὸ ἔθνος ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὰ ἐν Κρήτῃ ἐπιτευχθέντα καὶ νὰ στέρξῃ ἔντιμον συμβιβασμόν. Ἀλλ' οὐδ' ἄνωθεν, οὐδὲ κάτωθεν ἐτόλμα τις ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ ρεύματος. Τὸ ζήτημα μετετίθετο κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῆς Κρήτης εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Προσεκαλοῦντο αἱ δύο πρῶται ἡλικίαι καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἐπίεζε διηνεκῶς τὴν κυβέρνησιν, ὅπως διατάξῃ γενικὴν ἐπιστράτευσιν, ἀνετίθετο δ' ἡ ἐκτέλεσις τοῦ μέτρου—ἀπίστευτον εἰπεῖν!—εἰς τὸν ὀργανωτὴν τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1885! Ὁ κ. Δηληγιάννης ὠνειδίζετο ἀπαύστως ὡς ἄβουλος, ὡς ἄνανδρος, ὡς μωρός, ὡς κωμῳδός. Καὶ ὅμως τοιοῦτος κυβερνήτης ἐξωθεῖτο συγχρόνως εἰς τολμήματα, εἰς ἃ ἔθνος, μὴ ἐκστὰν τῶν φρενῶν, μόνον ὑπὸ δεδοκιμασμένως δαιμόνιον ἡγέτην ἐπιτρέπεται ν' ἀποδύηται. Τὸ σπουδαῖον ἐνομίζετο νὰ κηρυχθῇ ὁ πόλεμος. Πῶς θὰ παρεσκευάζετο, πῶς θὰ διεξήγετο ἐκρίνετο δευτερεῦον. Πᾶν νέον πρὸς τὸν πόλεμον βῆμα ἐχαιρετίζετο μετ' ἀλαλαγμῶν χαρᾶς καὶ ἐκαυχῶντο μάλιστα οἱ δημαγωγοὶ ὅτι εἶχε ληφθῇ ὑπὸ τὴν ἀπροσμάχητον αὐτῶν πίεσιν. Ὁσάκις ἡ κυβέρνησις ἐφαίνετο διστάζουσα, μία προκήρυξις τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὤθει αὐτὴν πρὸς τὰ πρόσω καὶ οἱ βουλευταὶ τῆς πλειονοψηφίας ἔσπευδον δι' ἄλλης προκηρύξεως νὰ ὑποβοηθήσωσι τὰς ἐνεργείας τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἡ ἔλλειψις πάσης πολεμικῆς παρασκευῆς καὶ αἱ ἀτέλειαι τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως καθίσταντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταφανεῖς, ἐπήρχοντο δὲ πρὸς πίστωσιν καὶ αἱ ἐκμυστηρεύσεις τοῦ παραιτηθέντος ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἀποδειλιάσῃ ὁ λαὸς πρὸ τῆς δυσαναλογίας τῆς δυνάμεως, οἱ ἱερὸν ἔχοντες καθῆκον νὰ φωτίσωσι τὴν κοινὴν γνώμην ἐξηκολούθουν διαβουκολοῦντες αὐτὴν συστηματικῶς, προσπαθοῦντες νὰ στρεβλώσωσι καὶ αὐτοὺς τοὺς μαθηματικοὺς νόμους καὶ ἐξευτελίζοντες κατὰ πάντα τρόπον τὸν πολέμιον. Παρακολουθοῦντες ἐν ἀγωνίᾳ ψυχῆς τὰ κατὰ τὴν τουρκικὴν ἐπιστράτευσιν, παραβάλλοντες ἀμερολήπτους πληροφορίας, ἐφρίττομεν ἀναγινώσκοντες καθ' ἑκάστην περιγραφὰς τῶν «ὀλίγων» καὶ «ἐλεεινῶν» ὑπερασπιστῶν τῆς Ἐλασσόνος. Δὲν ὡμίλουν οὕτως οἱ μαχηταὶ τοῦ Καραϊσκάκη περὶ τῶν μαχητῶν τοῦ Κιουταχῆ οὐδὲ μετὰ τὴν νίκην τῆς Ἀράχωβας, ὑπῆρξε δὲ πάντοτε πρόξενος δεινῶν συμφορῶν ἡ ἄμετρος ὑποτίμησις τοῦ ἐχθροῦ. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Σαδόβας, ὁ «Ν. Ἐλ. Τύπος» ἐκαυχᾶτο ὅτι, πρὶν ἢ οἱ Πρῶσσοι ἐθνοφρουροὶ ἀποχαιρετίσωσι τὰς συζύγους καὶ τὰ τέκνα των, οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιῶται τῆς Αὐστρίας θὰ ἐνέσκηπτον εἰς Βερολῖνον, οἱ δὲ Γάλλοι, ἕως οὗ ἀφυπνισθῶσιν ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ τοῦ Βέρθ, ἐξήντλουν ὅλην των τὴν εὐφυΐαν περιγράφοντες τοὺς μέλλοντας πορθητὰς τοῦ Μὲτς καὶ νικητὰς τοῦ Σεδὰν ὡς πρεσβύτας, περιτετυλιγμένους εἰς φλανέλλας καὶ κατατρυχομένους ὑπὸ ρευματισμῶν. Εἰς πολέμους, καθ' οὓς τρεῖς μεραρχίαι παρατάσ-

σονται κατὰ ἐννέα, ἐχέφρονα ἔθνη ἀποδύονται μόνον, ὁσάκις ἀπειλεῖται αὐτὴ αὐτῶν ἡ ὕπαρξις. Ἀλλ' ἐνώπιον τοιούτου κινδύνου διετέλει πρὸ ἑνὸς μηνὸς ἡ Ἑλλάς, ἡ καταγαγοῦσα τὴν πρώτην ἀπὸ τριάκοντα ἐτῶν μεγάλην διπλωματικὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἀπαλλάξασα διὰ μικρῶν σχετικῶς θυσιῶν τὴν Κρήτην ἀπὸ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας; «Τί σημαίνει ὁ ἀριθμός; (ἔλεγον οἱ περὶ τὴν Ἐθνικὴν Ἑταιρείαν). Ἅμα ὡς ὑπερβῇ τὰ σύνορα τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν τάγμα, ἡ ἐπαναστατικὴ πυρὰ θὰ ἐκταθῇ ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι Ροδόπης καὶ Βουλγαρία καὶ Σερβία καὶ Μαυροβούνιον θὰ κατέλθωσιν εἰς τὴν παλαίστραν». Ὀλίγη νηφαλιότης κρίσεως ἤρκει, ὅπως κατανοηθῇ τὸ παιδαριωδῶς κοῦφον ἢ τὸ ἐγκληματικῶς ἀπατηλὸν τῶν βεβαιώσεων. Οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας, καὶ κατὰ τοὺς εὐμενεστέρους ὑπολογισμούς, δὲν ὑπερβαίνουσι κατὰ πολὺ τὰς τριακοσίας χιλιάδας καὶ οἰκοῦσι κυρίως πόλεις διατελοῦσι δ' ἀναμεμιγμένοι πρὸς ἰσαρίθμους σχεδὸν Μωαμεθανούς. Τίς ἐξέγερσις ἦτο δυνατή, ἀφοῦ μάλιστα συνεκέντρωσεν ἡ Πύλη 150 χιλιάδας στρατιωτῶν; Περὶ τῶν σλαυϊκῶν πληθυσμῶν ἦτο ἐκ τοῦ προτέρου γνωστὸν ὅτι δὲν θὰ ὑπεβοήθουν ἀγῶνα, σκοποῦντα τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας, οὐδ' ἐδικαιούμεθα νὰ προσδοκῶμεν παρ' αὐτῶν ὑποστήριξιν, ἀφοῦ τὴν Μακεδονίαν ἐξακολουθοῦμεν θεωροῦντες ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον ὡς ἀποκλειστικῶς ἑλληνικήν. Καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον ὑπελογίζομεν ἐπὶ τὴν σύμπραξιν τῶν Σέρβων, περιηρχόμεθα εἰς ρῆξιν πρὸς τὸ Βελιγράδιον ἕνεκεν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σκοπίων, ἠλπίζομεν δὲ συμμαχίαν ἐκ Σόφιας, ἐνῷ ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία ἐκήρυττε πέρυσιν ὅτι αἱ συμμορίαι της εἰσήλασαν εἰς Μακεδονίαν οὐχὶ ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἐναντίον τῶν Βουλγάρων.

»Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία προσεπάθει, κατὰ τὸ φαινόμενον, νὰ κωλύσῃ τὴν σύγκρουσιν· ἀλλ' αἱ ἐνέργειαί της ἔφερον ἀποτελέσματα ἀντίθετα, διότι δὲν ὑπῆρχε συμφωνία πραγματικὴ καὶ αἱ κρατοῦσαι ἐπιρροαὶ ἦσαν αἱ θέλουσαι νὰ ταπεινώσωσι καὶ νὰ τιμωρήσωσι τὴν Ἑλλάδα. Ἡ πρότασις τῆς Ἀγγλίας περὶ διαχαράξεως οὐδετέρας ζώνης πεντήκοντα χιλιομέτρων ἑκατέρωθεν τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς, πρότασις, δι' ἧς πράγματι θὰ διηυκολύνετο ὁ ἀφοπλισμός, ἀπεκρούσθη ἐκ Πετρουπόλεως, ἐγένετο δέ, τοὐναντίον, δεκτὴ ἡ πρότασις τοῦ Μουράβιεφ, ὅπως δηλωθῇ καὶ εἰς Ἑλλάδα καὶ εἰς Τουρκίαν ὅτι εἰς τὸ κράτος, ὅπερ θὰ ἐπετίθετο, δὲν θὰ ἐπετρέπετο νὰ πορισθῇ τὸ ἐλάχιστον ὄφελος ἐκ τοῦ πολέμου. Διὰ τῆς δηλώσεως ταύτης ἐφηρμόσθη πράγματι ἡ μέθοδος τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς καὶ ὁ πόλεμος ἐγένετο πλέον ἀπὸ μέσου σκοπός. Οὐχ ἧττον ἡ φιλοπόλεμος ζέσις ἐξῆπτετο μέχρι μανίας. Ἡ κραυγὴ «ζήτω ὁ πόλεμος» ἀνεπέμπετο ὑπὸ τῶν ἐπιστράτων, ἀπερχομένων εἰς τὰ σύνορα, ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν κατὰ τὰς παρατάξεις, ὑπὸ ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων. Ἡ ἀντιπολίτευσις ἐξηκολούθει ὠθοῦσα ρυμουλκουμένην κυβέρνησιν καὶ ὁ πρωθυπουργὸς τῆς σήμερον ἔκραζεν ἐν τῇ βουλῇ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν τῆς χθές: «Ἐννοοῦμεν νὰ συμμερισθῶμεν μετὰ τῆς κυβερνήσεως τὴν εὐθύνην!» Τί ἐσήμαινον αἱ δημαγωγικαὶ ἐκεῖναι δηλώσεις ἀποδεικνύει ὅ,τι συμβαίνει ἀπὸ δέκα ἡμερῶν ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἡ εὐθύνη ἐπιρρίπτεται ἀνάνδρως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἕτερον καὶ ἐπισωρεύεται ἐπὶ τέλους ἐπὶ τοῦ μόνου νόμῳ ἀνευθύνου. Ὁ κ. Ράλλης καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἰσχυρίζονται σήμερον ὅτι ὁ πόλεμος ὠργανώθη καὶ διεξήχθη ἀτόλμως καὶ ἀστόχως. Ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε νὰ περιληφθῇ καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ὑπολογισμούς; Ὅσῳ ἀνεπαρκέστερος ἐφωράθη ἐκ τρίτου ὁ κ. Δηληγιάννης, τόσῳ μᾶλλον ἀσύγγνωστοι εἶναι ὅσοι, ἐν πλήρει γνώσει τῆς ἀνεπαρκείας του, οὐ μόνον ἀφῆκαν, ἀλλὰ καὶ προέτρεψαν αὐτὸν νὰ παίξῃ εἰς τοὺς πεσσοὺς τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ὕπαρξιν τοῦ κράτους. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι, δύο πρὸ τοῦ πολέμου ἑβδομάδας, ὅτε εἶχε πλέον ἐξακριβωθῆ ἡ φοβερὰ ἀριθμητικὴ δυσαναλογία κατὰ τὰ σύνορα, καὶ βασιλεὺς καὶ κυβέρνησις ἐδίστασαν καὶ ἐζήτησαν εὔσχημον διέξοδον. Ἐξ Ἀθηνῶν διετυπώθησαν προτάσεις μέσης λύσεως, φέρ' εἰπεῖν ἡ ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀναγνώρισις τῆς ψιλῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου, τινὲς δὲ τῶν Δυνάμεων προέτειναν ν' ἀνατεθῇ εἰς κρητικὴν συνέλευσιν ἡ ἔγκρισις τοῦ αὐτονόμου πολιτεύματος καὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγεμόνος. Ἐὰν ἡ ἐνέργεια τῶν ἁρμοδίων ἀφίετο ὅλως ἐλευθέρα καὶ ἀπερίσπαστος, δὲν ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ ἐπὶ τοιαύτῃ βάσει σύνδεσμός τις Κρήτης καὶ Ἑλλάδος, τοῦτο δ' ἦτο τὸ οὐσιῶδες, ἀφοῦ ἡ ἄμεσος ἕνωσις εἶχε καταστῆ ἀπολύτως ἀνεπίτευκτος. Ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ παρενέβη ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία, προσαγαγοῦσα τὸν δαυλὸν εἰς τὴν πυριταποθήκην καὶ καταστήσασα διὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν «καπεταναίων», ἀποκρουσθεῖσαν ἀκλεῶς μετὰ 24 ὥρας, ἀναπόφευκτον τὸν πόλεμον. Δὲν ὑπάρχουσι λέξεις ἱκαναί, ὅπως στιγματισθῇ μετὰ τῆς δεούσης αὐστηρότητος ὁ σφετερισμὸς οὗτος ὑπερτάτων δικαιωμάτων. Βασιλεύς, ὑπουργεῖον, βουλή, καὶ σφαλέντες ἐπετέλεσαν καθήκοντα, ἀνατεθειμένα αὐτοῖς ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας. Ἀλλὰ πόθεν ἔλαβεν ἀνώνυμος συνεταιρισμὸς τὴν πληρεξουσιότητα νὰ διακυβεύσῃ ἐν ὑπερτάτῳ κινδυνεύματι τὴν ὕπαρξιν βασιλείου, ἀνιδρυθέντος διὰ βουνῶν χρυσίου καὶ ποταμῶν αἵματος; Ὁ ἐξ ἐπαγγέλματος χειρουργός, ὁ ἐπιτελῶν κινδυνώδη ἐγχείρησιν, καὶ ἐὰν ἴδῃ θνῄσκοντα ὑπὸ τὴν λεπίδα του τὸν

ἀσθενῆ, ἔχει, τοὐλάχιστον, τὴν συνείδησιν ὅτι ἐξεπλήρωσεν ἀνατεθειμένον αὐτῷ καθῆκον. Ἀλλ' ὁ dilettanti, ὁ ἀνασπῶν ἐσκωριασμένην μάχαιραν καὶ ἐπιτελῶν, ὑπαρχόντων χειρουργῶν, λαπαροτομίας, παραπέμπεται πανταχοῦ ἐνώπιον ἐνόρκων. Τόσην ἐγκληματικὴν οἴησιν δὲν δύναται νὰ δικαιολογήσῃ οὐδ' ἡ εὐγενεστάτη φιλοπατρία.

»Πρόφασιν ἐζήτει πλέον ἡ Πύλη, ὅπως κηρύξῃ τον πόλεμον, καὶ τὴν πρόφασιν ἔδωκεν ἡ εἰσβολὴ τῶν στιφῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας, προκαλέσασα διὰ μοιραίας πραγμάτων φορᾶς τοὺς ἀνὰ μέσον τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν σταθμῶν ἀκροβολισμούς. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Τούρκων καὶ λόγῳ ἀριθμοῦ καὶ λόγῳ ὀργανώσεως εἶχεν ἤδη καταστῆ πασίδηλος, οὕτω δ' ἐξηγεῖται πῶς ὁ μὲν Γερμανὸς αὐτοκράτωρ ἐξώθει τὸν Σουλτᾶνον εἰς πόλεμον, ὁ δὲ Σώλσβαρυ ἐμηχανᾶτο τὰ πάντα, ὅπως κωλύσῃ τὴν σύγκρουσιν, καίπερ μὴ χωρῶν, ἐκ φειδοῦς πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην, μέχρι μέτρων βίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἑλλὰς ἐστερεῖτο πάσης συστηματικῆς παρασκευῆς, ἐὰν δὲ νεώτεροι στρατοὶ ἦτο δυνατὸν ν' αὐτοσχεδιασθῶσιν ἐντὸς μηνός, θὰ ἦσαν ἄφρονα πάντα τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, ἐξαντλούμενα ἐν καιρῷ εἰρήνης, ὅπως διατελῶσι διηνεκῶς παρεσκευασμένα πρὸς πόλεμον. Ὅστις εἰσῆλθεν εἰς στρατιωτικὰ γραφεῖα, εἰς ἀποθήκας ἱματισμοῦ καὶ ὁπλισμοῦ ξένων χωρῶν, ἐκεῖνος μόνον ἠξεύρει τί ἀπαιτεῖ σοβαρὰ ἐπιστράτευσις. Ἡ πρὸς θυσίας αἵματος καὶ χρήματος προθυμία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τὴν μεγάλην ἀπογοήτευσιν τοῦ 1885, ὑπῆρξεν ἀνωτέρα ἐπαίνου. Ἠλήθευσεν ὅμως καὶ πάλιν ὅ,τι ἐρρέθη τότε ἀπὸ τὸν Στήλμαν. «Οἱ Ἕλληνες στρατιῶται εἶναι ἄνδρες γενναῖοι, στεροῦνται ὅμως παντὸς ὅ,τι ἀπαιτεῖται, ὅπως ἐξ ἀθροίσματος ἀνδρῶν γενναίων ἀποτελεσθῇ νεώτερος εὐρωπαϊκὸς στρατός». Τὰ στρατιωτικὰ εἶναι σήμερον ἐπιστήμη, ὡς τὰ μαθηματικά, τὰ νομικὰ καὶ ἡ ἰατρική. Ἡ φυσικὴ εὐφυΐα οὐδὲν ἀναπληροῖ καὶ αἱ θεωρητικαὶ γνώσεις, αἱ ἀποκτώμεναι ἐν τοῖς σχολείοις καὶ τοῖς γραφείοις, πρέπει ν' ἀναδεικνύωνται γόνιμοι καὶ ν' ἀνακαινίζωνται διὰ διηνεκῶν ἀσκήσεων. Παρ' ἡμῖν τοὺς θερμουργοτέρους ἀκριβῶς τῶν ἀξιωματικῶν ἀπερρόφουν οἱ ἀγῶνες τῆς κατ' οἶκον πολιτικῆς καί τινες τῶν συνταγματαρχῶν καὶ ταγματαρχῶν ἀπῆλθον κατ' εὐθεῖαν ἐκ τοῦ βουλευτηρίου εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης. Οἱ ἐπίστρατοι, ὀλιγόμηνου μόνον τυχόντες ἀσκήσεως, οὐδέποτε ἔκτοτε ἐκλήθησαν εἰς γυμνάσια καὶ ἐτάχθησαν φύρδην μίγδην ἄγνωστοι ὑπὸ ἀγνώστους ἀξιωματικούς. Τίς πειθαρχία, τίς συνοχὴ ἦτο δυνατὴ ὑπὸ τοιούτους ὅρους; Ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν πῶς κατηρτίσθη ὁ ἑλληνικὸς στρατός, πρέπει ν' ἀπορήσῃ, οὐχὶ πῶς δὲν ἐξῆλθε νικητὴς ἐκ τῆς πάλης, ἀλλὰ καὶ πῶς ἀντέστη κατὰ διπλασίων ἐχθρῶν. Πολέμους ἐν τόσῃ ἀνισότητι ποσοῦ καὶ ποιοῦ ἔθνη σωφρονοῦντα ἐπιχειροῦσι μόνον προς διάσωσιν τῆς ἐδαφικῆς των ἀκεραιότητος, ἢ τῆς τιμῆς των, παρ' ἡμῖν δ' ἡ μὲν ἀκεραιότης οὐδαμόθεν εἶχεν ἀπειληθῆ, ἡ δὲ τιμὴ εἶχε μεγαλυνθῆ ἐν Κρήτῃ διὰ τῆς βίᾳ παρακωλύσεως τῆς ἀποστολῆς τουρκικῶν στρατευμάτων. Τὰς φαντασίας παρέσυρον αἱ ἀναμνήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος καὶ οὐδεὶς καὶ ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ὤφειλον νὰ τηρῶσι ψυχρὰν τὴν κρίσιν, ἐτόλμα νὰ εἴπῃ ὅτι ἀπὸ τοῦ 1821 οἱ ὅροι τοῦ πολέμου μετεβλήθησαν ῥιζηδόν, ὅτι σήμερον αἱ ἐκστρατεῖαι κρίνονται ἐν διαστήματι ἡμερῶν καὶ ἑβδομάδων καὶ ὅτι ἄλλως τε καὶ τότε στίφη ἡρωϊκώτατα διεσκορπίσθησαν σχεδὸν ἀμαχητὶ ὑπὸ τῶν στερεῶν ταγμάτων τοῦ Ἰμπραὴμ καὶ ἐχρειάσθη ἡ σώτειρα μεγαλοφυΐα τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅπως ἀνακόψῃ τὴν αἰγυπτιακὴν εἰσβολήν. Ὑπ' ὄψιν ἐλαμβάνομεν μόνα τὰ ὠφελήματα τῆς νίκης, οὐχὶ τὰς ἀπωλείας καὶ τὰ λύτρα τῆς ἥττης. Καὶ ὅμως ἡ νίκη ἦτο φεῦ! ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου ἀδύνατος ἄνευ θαύματός, καὶ ἐπὶ θαυμάτων δὲν ἐδικαιούμεθα νὰ ὑπολογίζωμεν. Σχεδὸν θαῦμα ὑπῆρξεν ἡ πείσμων ὑπεράσπισις τῶν στενῶν. Ἀλλ' εἰς τί ἐχρησίμευεν ἡ εὐψυχία τῆς ἀμύνης, ἀφοῦ, ἀναγκασθέντες ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ν' ἀμυνώμεθα ἀνίσως κατ' ἐχθρικῆς εἰσβολῆς, ἀπεδεικνύομεν διὰ τούτου καὶ μόνου τὸ παράλογον πολέμου τολμηθέντος πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐλευθερωτικῶν ἰδεωδῶν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς; Ἄλλως τε, ἐγένοντο ἔκτοτε δῆλα τὰ μειονεκτήματα τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ, ἡ ἀπειρία τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, ἡ ἔλλειψις συναφείας ἀνὰ μέσον τῶν διαφόρων ταγμάτων, ἡ νευρικότης ἀγυμνάστων στρατιωτῶν, μαρτυρηθεῖσα διὰ τῆς σπατάλης τῶν πολεμεφοδίων. Ἀπὸ τῆς ἐφευρέσεως τῶν νεωτέρων ὅπλων, die Feuerdisciplin, ἡ περὶ τοὺς πυροβολισμοὺς ἐγκράτεια εἶναι τὸ ἀσφαλέστατον γνώρισμα στρατιωτῶν δεσποζόντων ἑαυτῶν καὶ δεσποζομένων ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν των. Ξένοι κριταὶ ἐξέφρασαν ἐνδοιασμοὺς περὶ τῆς ἑλληνικῆς στρατηλασίας. Ἠπόρησαν ἰδίως διατί ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ἀντὶ νὰ κατατμηθῇ καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ ὑπερασπίσῃ πάσας συγχρόνως τὰς παρόδους, δὲν συνεκεντρώθη εἰς ἓν σημεῖον ὅπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν τουρκικῶν φαλάγγων ἐξερχομένων ἐκ τῶν στενῶν καὶ πρὶν ἢ καταστῇ ἐπαισθητὴ ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ των διὰ τῆς εἰς τὴν πεδιάδα ἐξελίξεως. Τοιαῦται κατακρίσεις ἀπορρέουσιν ἐκ παραγνωρίσεως τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Δύο μεραρχίαι ἐνόπλων πολιτῶν δὲν ἠδύναντο ἐναντίον ἑπτὰ μεραρχιῶν ν' ἀνανεώσωσι τὰ μεγαλουργήματα τῆς ὑπὸ τοῦ

Ναπολέοντος ὑπερασπίσεως τοῦ γαλλικοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ 1814. Παρὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνοφρουρᾶς ἕν και μόνον ἐδικαιοῦτό τις νὰ προσδοκᾷ, τὴν σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν ὑπεράσπισιν τοῦ πατρίου ἐδάφους καὶ τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπετελέσθη λαμπρῶς ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα. Ὁ εἰς τὸ Μάτι πανικός, καίπερ οὐχὶ πρωτοφανὴς ἢ ἀνεξήγητος, ἐφάνη μέλλων νὰ περάνῃ ἀκλεῶς τὴν ἐκστρατείαν ἐντὸς 24 ὡρῶν. Ἀλλ' ἡ ταχύτης, μεθ' ἧς διετάχθη καὶ ἐξετελέσθη ἡ ἐκκένωσις τῆς Λαρίσης, ἔσωσε τὸν εἰς στιγμιαίαν ἀποσύνθεσιν περιελθόντα στρατὸν ἐκ βεβαίας πανωλεθρίας, ἐπέτρεψε δὲ ν' ἀνορθωθῇ ἐν Βελεστίνῳ καὶ ἐν Φαρσάλοις ἡ τιμὴ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Οἱ Τοῦρκοι στρατιῶται ἐπέδειξαν τὰς πολεμικὰς ἀρετὰς τῆς φυλῆς των, ἀφ' ὅτου ἔληξεν ἡ περίοδος τῶν κατακτήσεων, τὴν τυφλὴν εὐπείθειαν, τὴν ἀδρανῆ ἀταραξίαν, τὴν πρὸς τὸν θάνατον μοιρολατρικὴν περιφρόνησιν. Μόνη ἡ ἐν Βελεστίνῳ ἐπέλασις τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ ὑπὸ ἵππαρχον, ζηλώσαντα τὰς δάφνας περικλεοῦς πατρός, ὑπέμνησε τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ ἀπροσμάχητος τουρκικὴ προέλασις, φέρουσα τοὺς Γενιτσάρους μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Βιέννης, ἐνέπνεε φόβον καὶ τρόμον εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἄλλως ἡ τουρκικὴ στρατηλασία ἐδείχθη νωθρὰ καὶ ἐνδεὴς εὐτόλμου πρωτοβουλίας. Οἱ εἰδήμονες ἀποροῦσι πῶς ὁ Ἐτὲμ οὐδαμῶς ἐχρησιμοποίησε τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀταξίαν, ἥτις ἐπῆλθεν εἰς Μάτι, καὶ πῶς δὶς ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν Λαρίσῃ καὶ Φαρσάλοις, κατώρθωσε νὰ ὑπεκφύγῃ τὴν σιδηρᾶν τοῦ πολέμου περίπτυξιν καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ σῷον ἐν συνόλῳ τὸν στρατόν του ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν Ὄθρυν. Καίτοι μεραρχίαι ἐπάλαισαν κατὰ ταξιαρχιῶν, νίκην κατὰ τὴν κυρίαν ἔννοιαν τῆς λέξεως, νίκην, μεθ' ἣν ὁ ἐχθρὸς φεύγει καταδιωκόμενος καὶ καταλείπει εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν τηλεβόλα, σημαίας, χιλιάδας αἰχμαλώτων, οὐδαμοῦ κατήγαγεν ὁ τουρκικὸς στρατός. Ὑπέρτερόν τι στρατηγικὸν σχέδιον ἡ μὲν ἑλληνικὴ στρατηλασία δὲν ἠδυνήθη ἐξ ἀνάγκης, ἡ δὲ τουρκικὴ δὲν ἐφάνη ἱκανὴ νὰ ἐφαρμόσῃ. Αἱ «μάχαι» ἦσαν κατ' οὐσίαν ἐρρωμέναι προσβολαὶ καὶ πείσμονες ὑπερασπίσεις θέσεων, ἃς ἐπὶ τέλους οἱ Ἕλληνες ἠναγκάζοντο νὰ ἐκκενῶσιν ἐνώπιον τοῦ διηνεκοῦς κινδύνου τῆς ὑπερφαλαγγίσεως ὑπὸ ἐχθροῦ πολλαπλασίου. Ἡ μόνη ἐπιτυχοῦσα στρατηγικὴ τῶν Τούρκων κίνησις ὑπῆρξεν ἡ διχοτομία τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως μετὰ τὴν ἐν Φαρσάλοις μάχην· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ ἀποκοπεῖσα ταξιαρχία τοῦ ἀτρομήτου Σμολένσκη, ἣν τὰ φιλότουρκα φύλλα παρίστων ὡς συλληφθεῖσαν ἐν παγίδι καὶ ἧς προεξώφλουν τὴν αἰχμαλωσίαν, κατώρθωσε νὰ ὑποχωρήσῃ μετὰ τοῦ πυροβολικοῦ της εἰς Ἁλμυρόν, μὴ ἀπολέσασα, ἢ τοὺς ἄνδρας, οἵτινες ὑπερήσπισαν διὰ τοῦ τιμίου των αἵματος τὴν πατρίδα τοῦ Φερραίου.

»Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου θεάτρου τοῦ πολέμου ἐν Ἠπείρῳ ἐμαρτυρήθη μὲν ἐξ ἴσου ἡ προσωπικὴ ἀνδρεία τῶν στρατιωτῶν, ἔτι δὲ καταφανέστερον ἡ ἔλλειψις πάσης παρασκευῆς καὶ ὀργανώσεως. Τὴν προέλασιν διηυκόλυνε κατ' ἀρχὰς ἡ ἀνταρσία τῶν τουρκαλβανικῶν ταγμάτων, παράγων, ἐφ' οὗ δὲν ἐδικαιούμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν· ἀλλ' ὁ στρατὸς ὡς ἐκ τοῦ ἐλλιποῦς καταρτισμοῦ του καὶ τῆς ἀριθμητικῆς ἀνεπαρκείας του δὲν ἐφάνη οὐχ ἧττον ἱκανὸς πρὸς ἐρρωμένην διεξαγωγὴν ἐπιθετικοῦ πολέμου. Οὐχὶ ἅπαξ, ἀλλὰ δὶς ἡ πρωτοπορία του ἐχώρησε μέχρι τῆς παρόδου τῶν Πέντε Πηγαδιῶν, ἥτις δεσπόζει τῆς πρὸς τὰ Ἰωάννινα ὁδοῦ, δὶς δὲ τὸ ἓν καὶ μόνον τάγμα, ἐξ οὗ ἀπετελεῖτο, ἀφοῦ ἐπολέμησε γενναιότατα κατ' ἐχθροῦ πολλαπλασίου, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀφεθὲν ἀβοήθητον καὶ ἰδὸν ἐξαντλούμενα τὰ πυρομαχικά του. Ἄγγλοι ἀνταποκριταὶ περιέγραψαν μετὰ θαυμασμοῦ τοὺς ἐν τάξει ὑποχωροῦντας εὐζώνους, ἀγριωποὺς τὴν ὄψιν, πηδῶντας ἀπὸ λίθου εἰς λίθον καὶ ἱσταμένους, ὅπως ἀπαντῶσιν εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ. Ἀλλ' ἤρκεσε μόνον τὸ ἄκουσμα τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἑνὸς ἐκείνου τάγματος, ὅπως τὸ πολὺ τοῦ στρατοῦ, τὸ μηδαμῶς συμμετασχὸν τῆς μάχης καὶ μηδένα διατρέχον ἄμεσον κίνδυνον, καταληφθῇ ὑπὸ πανικοῦ, ἐγκαταλίπῃ ἀναιμωτὶ τὴν δι' αἵματος κτηθεῖσαν γῆν καὶ ὑποχωρήσῃ ἀτάκτως πρὸς τὴν Ἄρταν. Δὲν ἦσαν οἱ ἄνευ λόγου τραπέντες ὁμόφυλοι τῶν εὐζώνων, οἵτινες ἐπολέμησαν ὀλίγον περαιτέρω, εἷς κατὰ δέκα, ἐπὶ ἡμέραν ὅλην; Πῶς ἐξηγεῖται τόση φυγομαχία ἐγγὺς τόσης ἡρωϊκῆς ἀφοβίας; Τὸ φαινόμενον (διότι εἶναι ἀληθὲς φαινόμενον λαϊκῆς ψυχολογίας) μίαν καὶ μόνην ἐπιδέχεται ἐξήγησιν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀπεδύθη εἰς ἀγῶνα ἄνισον, ἔχουσα ἐξαίρετον ἀνθρώπινον ὑλικόν, ἀλλὰ στερουμένη, ὡς κατὰ τὸ 1886, «παντὸς ὅ,τι ἀπαιτεῖται, ὅπως ἐξ ἀθροίσματος ἀνδρῶν γενναίων ἀποτελεσθῇ νεώτερος εὐρωπαϊκὸς στρατός».

»Ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγοι ἐν Ἀθήναις καθορῶντες τὴν κατὰ ξηρὰν ἀνισότητα πρὸς τὸν πολέμιον. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐφαντάζοντο ὅτι θ' ἀποκαθίστα τὴν ἰσορροπίαν ἡ ὑπεροχὴ κατὰ θάλασσαν. Τί ἀκριβῶς προσεδόκων δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ὁρίσωσιν οὐδ' οἱ ἴδιοι. Πᾶν ἐκ τοῦ προτέρου προδιαγεγραμμένον σχέδιον ἐνεργείας ἔλειπεν, ἀναγκαία δὲ προϋπόθεσις οἱασδήποτε λυσιτελοῦς τοῦ στόλου δράσεως ἦτο προέλασις κατὰ ξηράν. Ἅμα ὡς ὁ πόλεμος ἐγένετο ἀντὶ ἐπιθετικοῦ ἀμυντικός, παρελύθη ἐξ ἀνάγκης καὶ ὁ στόλος. Τὸ ἔκβρασμα τῆς ἀθηναϊκῆς δημα-

γωγίας, ὅπερ συνέπεσε νὰ προΐσταται τῶν ναυτικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων, ἵνα τιμωρηθῶμεν δι' ὧν ἐπταίσαμεν, ἀντέγραφεν ἀληθῶς τὰς διαταγὰς τῶν ὑπουργῶν τῆς Γαλλικῆς 'Επαναστάσεως καὶ ἐτηλεγράφει πρὸς ναύτας ἐξ ἐπαγγέλματος νὰ φέρωσι πανταχοῦ τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν ὄλεθρον, οὐχὶ πρὸς ἐπίτευξιν θετικοῦ τινος ἀποκτήματος, ἀλλ' ἵνα ἐξαλειφθῇ ἡ ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Λαρίσης ἐντύπωσις καὶ «καταπλαγῇ ὁ κόσμος». 'Αλλ' ἐὰν τοιαῦται ἐμπνεύσεις κακοποιοῦ μανίας δὲν εἰσηκούσθησαν κατὰ γράμμα, εἶναι ἄξιοι ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης οἱ ἀνακόψαντες τὴν ἐκτέλεσιν. 'Ο λυσσωδῶς πολεμούμενος 'Ελληνισμὸς κατήντησεν ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς 'Αλβανίας ν' ἀποτελῇ στενὴν λωρίδα κατὰ τὰ παράλια. Θὰ ἦτο αὐτόχρημα τραγικόν, ἐὰν καὶ ἡ λωρὶς αὕτη κατεστρέφετο δι' ἑλληνικῶν ὀβίδων. Κατὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον, ὁ ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ὑπέρτερος γαλλικὸς στόλος ἐγένετο κύριος τῆς Βορείου θαλάσσης καὶ τῆς Βαλτικῆς καὶ ἠδύνατο νὰ κανονοβολήσῃ οἱονδήποτε σημεῖον τῶν γερμανικῶν παραλίων. 'Αλλ' ὁ Βίσμαρκ ἐδήλωσεν ὅτι τὸν κανονοβολισμὸν ἑκάστης γερμανικῆς πόλεως θὰ ἐτιμώρει παραδίδων αὐθημερὸν εἰς τὸ πῦρ μίαν τῶν γαλλικῶν πόλεων, εἰς ἃς εἶχεν ἤδη ἐπεκταθῆ ἡ γερμανικὴ εἰσβολή, καὶ ὁ γαλλικὸς στόλος ἀπέσχεν ἔκτοτε φρονίμως πάσης ἐχθροπραξίας. Συνέπεσε ν' ἀκούσῃ τι περὶ τούτου ὁ πρώην ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν ἐν τοῖς προθαλάμοις τῶν εἰρηνοδικείων; Καὶ νομίζει ὅτι θὰ καθίστατο συγγνωστοτέρα ἡ ἐγκληματικὴ κουφότης καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν συναδέλφων του, ἐὰν προσετίθετο εἰς τὰ ἀτιμωτικὰ λύτρα, ἅτινα θὰ καταβάλῃ τὸ ἔθνος, καὶ κονδύλιον κολοσσιαίων ἀποζημιώσεων; 'Εκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐνέργεια τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου φαίνεται ἀληθῶς μηδαμινή. 'Απομένει ὅμως πάντοτε τὸ μέγα γεγονὸς ὅτι, ἐνῷ ἄλλοτε πᾶσαν ἑλληνικὴν ἐξέγερσιν ἐπεράτου ἡ ἀπειλὴ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἡ ἑλληνικὴ σημαία ἐδέσποσεν ἐπὶ τρίμηνον ἀδιαφιλονικήτως τοῦ Αἰγαίου, πᾶς τις δ' ἐννοεῖ τίνας συνεπείας θὰ ἐπέφερεν ἡ ἐπικράτησις αὕτη ἐπὶ τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων, ἐν ἀλλοίᾳ τῆς κατὰ ξηρὰν ἐκστρατείας ἐκβάσει. Δὲν πταίει οὔτε ὁ Σαχτούρης, οὔτε ὁ Κριεζῆς, οὔτε ὁ βασιλόπαις Γεώργιος, ἐὰν ἡ διέπουσα τὸ ἑλληνικὸν ὀχλοκρατία δὲν ἠρκέσθη εἰς ὅ,τι ἐπετεύχθη μέγα ἐν Κρήτῃ διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ στόλου.

»'Η εἰρήνη δὲν συνωμολογήθη ἔτι. 'Αλλ' ὁ πόλεμος δύναται ἤδη νὰ θεωρηθῇ ὡς περατωθείς, διότι δὲν θὰ εἰσακουσθῶσιν, ἐλπίζομεν, αἱ φωνασκίαι τῶν ζητούντων νὰ παραταθῇ ἡ ἀπονενοημένη ἀντίστασις, ἕως οὗ ἐπανέλθῃ ἡ 'Ελλὰς εἰς ἣν θέσιν εὑρίσκετο τῇ ἐπαύριον τοῦ Ναυαρίνου. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ καταστρώσωμεν ἀπὸ τοῦδε τὸν ἰσολογισμὸν τοῦ ἀφρονεστάτου ἐγχειρήματος τῆς τελευταίας πεντηκονταετίας. 'Η εἰκοσαήμερος ἐκστρατεία δὲν ὑπῆρξε λίαν φονικὴ καὶ οἱ νεκροὶ καὶ τραυματίαι δὲν ὑπερβαίνουσι πιθανῶς τοὺς δισχιλίους. 'Αλλ' οὐκ ὀλίγους ἐθέρισαν καὶ θὰ θερίσωσιν ἔτι αἱ κακουχίαι καὶ αἱ νόσοι. Αἱ ἔκτακτοι πολεμικαὶ δαπάναι δὲν ὑπερβαίνουσι τὰ τεσσαράκοντα ἑκατομμύρια καὶ ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου τὸ ἓν πιθανῶς πέμπτον εἰσέφερεν ὁ ἔξω 'Ελληνισμός. 'Αλλὰ τὸ ἐν ταῖς ἀποθήκαις πολεμικὸν ὑλικὸν κατηναλώθη σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου καὶ πρέπει θᾶττον ἢ βράδιον ν' ἀναπληρωθῇ. 'Εκ περισσοῦ μένει ἄλυτον τὸ ζήτημα τῶν λύτρων καὶ τῶν ἀποζημιώσεων, δι' ὧν, ὅσῳ λυσιτελῶς καὶ ἂν ἀσκηθῇ ἡ εὐρωπαϊκὴ μεσολάβησις, θὰ ἐπιβαρυνθῇ οἰκονομικῶς οὐκ ὀλίγον τὸ κράτος. Αἱ ἔμμεσοι ζημίαι, αἱ ἐκ τῆς διακοπῆς πάσης ἐργασίας, αἱ ἐκ τῆς ἐπὶ μῆνας ἀγόνου ἀπασχολήσεως τόσων μυριάδων βραχιόνων, αἱ ἐκ τῆς κατοχῆς καὶ τῆς δῃώσεως τῆς Θεσσαλίας, αἱ ἐκ τῆς ἀπελάσεως τῶν ἐν Τουρκίᾳ 'Ελλήνων, εἰς οὐδένα ὑπόκεινται ὑπολογισμόν. Πλὴν δὲ τῶν ὑλικῶν ζημιῶν, δειναὶ εἶναι καὶ αἱ ἠθικαί, ἡ μείωσις τοῦ γοήτρου τῆς 'Ελλάδος, ἡ ἐνίσχυσις τῶν ἀνταπαιτητῶν, ἡ ἀναζωπύρωσις τῆς τουρκικῆς δυνάμεως. 'Αρκεῖ νὰ συγκρίνῃ τις τὴν τελευταίαν ἐν τῇ βουλῇ τῶν Κοινοτήτων συζήτησιν πρὸς τὴν πρὸ τριῶν μηνῶν, ὅπως ἐννοήσῃ ὁποία ἐπῆλθε φοβερὰ μεταβολή. 'Η παρατεταμένη τῆς Εὐρώπης πρόκλησις, ἡ μεμελετημένη ἀπειλὴ τῆς γενικῆς εἰρήνης ἐγέννησαν ἰσχυρὰς μνησικακίας, ἃς δὲν ἴσχυσε ν' ἀφοπλίσῃ οὐδὲ τὸ θέαμα τόσων συμφορῶν. 'Η πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου συνεκίνησεν ἄλλοτε ἐκ μυχίων τὸν χριστιανικὸν κόσμον σύμπαντα καὶ συνετέλεσε πλειότερον τῶν λαμπροτέρων νικῶν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς 'Ελλάδος. 'Αλλ' ἡ πεζὴ ἡμῶν ἐποχὴ λατρεύει μόνον τὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἡ ἀπάνθρωπος ῥῆσις «οὐαὶ τοῖς ἡττημένοις» οὐδέποτε ἠλήθευσε τοσοῦτον ἀπαισίως. Τὸ ἑλληνικὸν αἷμα συνετέλεσεν, ὅπως πορίσῃ ἐκτίμησιν εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ καταστήσῃ δημοτικὸν τὸν Σουλτᾶνον, ἀπώλεσε δ' ἡ 'Ελλὰς τὰς συμπαθείας, ἃς εἶχεν ἀποκτήσει πρὸ τριῶν μηνῶν διὰ τῆς ἐν Κρήτῃ εὐστόχου παρεμβάσεως.

»Εἶναι λοιπὸν καὶ ἐξ ὑλικῆς καὶ ἐξ ἠθικῆς ἀπόψεως τὸ παθητικὸν βαρύ, βαρύτατον καὶ ὅσοι συνετέλεσαν ὁπωσδήποτε, ὅπως περιαγάγωσι τὸ κράτος εἰς τὴν ἐνεστῶσαν θέσιν, πρέπει νὰ κατατρύχωνται ἰσοβίως ὑπὸ ἐλέγχων συνειδήσεως. 'Αλλ' ὑπάρχει ἀπέναντι τοῦ παθητικοῦ

καὶ ἐνεργητικόν, καὶ τὸ ἐνεργητικὸν τοῦτο, ἰσοφαρίζον πρὸς πᾶσαν, ζημίαν καὶ ἀπώλειαν, εἶναι τὸ μάθημα, ὅπερ δύναται νὰ πορισθῇ τὸ ἔθνος, ἐὰν σωφρονήσῃ. Ἡ Ἰένα, ἡ Νοβάρα ὑπῆρξαν καταστροφαὶ ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ δεινότεραι τῶν ἐπὶ τῶν θεσσαλικῶν πεδίων. Ἀλλὰ λαοὶ ἀνδρικοὶ ἐδιδάχθησαν ἐκ τοῦ μαθήματος ὅ,τι ἔπρεπε νὰ διδαχθῶσι καὶ μετὰ ἑπτὰ ἀπὸ τῆς Ἰένας ἔτη ἡ Πρωσσία ἀνήρχετο εἰς μείζονα περιωπὴν καὶ δύναμιν, μετὰ δέκα δ' ἔτη ἀπὸ τῆς Νοβάρας τὸ Πεδεμόντιον ἐγίνετο Ἰταλία. Ἔλειψαν αἱ ἄδικοι ἀντεγκλήσεις, δὲν ἐπερρίφθη ἐπὶ ἑνὸς τὸ σφάλμα πάντων, καὶ τὸ Στέμμα ἐξελήφθη ὡς τὸ φυσικὸν κέντρον τῆς ἑνώσεως ὅλων τῶν ἀγαθῶν πατριωτῶν, τῶν ἀφορώντων εἰς μόνην τὴν ἀνόρθωσιν τῆς πατρίδος. Ἡ καταστροφή, εἰς ἣν κατελήξαμεν, δὲν ἔχει μόνον ἀμέσους ἀφορμὰς καὶ οἱ μόνοι ἔνοχοι δὲν εἶναι οἱ σοβοῦντες σήμερον ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἡ ὅλη φορὰ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἀπὸ πέντε καὶ τριάκοντα ἐτῶν ἐξέθρεψε τὴν ὀχλοκρατίαν, τὴν πρὸς τὰς ἀγυιὰς πτόησιν, τὴν δημοκοπικὴν ἅμιλλαν, τὴν ἐξασθένησιν τῶν συντηρητικῶν ἰδεῶν, ἥτις κατήντησε νὰ παραδώσῃ τὴν τύχην τοῦ ἔθνους εἰς τὴν διάκρισιν ἀνωνύμου συνεταιρισμοῦ. Ὅτε πρὸ ὀκτὼ μηνῶν ἐδημοσιεύθη τὸ περὶ στρατιωτικῶν γυμνασίων καὶ μονίμου στρατοπέδου βασιλικὸν γράμμα, παρεστήσαμεν μετὰ τῆς παρρησίας, ἧς οὐδέποτε καὶ πρὸς οὐδένα ἐδείχθημεν ἐλλιπεῖς, ὅτι διὰ τοιούτων σπασμωδικῶν ἐνεργειῶν δὲν ἠδύναντο ν' ἀναπληρωθῶσιν αἱ ὀλιγωρίαι δεκαετηρίδων καὶ ὅτι πάσης σοβαρᾶς σκέψεως περὶ ἐκπληρώσεως τῆς ἐθνικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ ἀπόκτησις κοσμίας διοικήσεως, εὐτάκτων οἰκονομικῶν, ἀξιομάχου στρατοῦ. Τὴν στοιχειώδη ἐκείνην ἀλήθειαν προσεπεκύρωσεν ὁ πόλεμος. Ἡ διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος ἀντετάχθη ἐν τοῖς μεγίστοις κοινοβουλίοις τῆς Εὐρώπης, ἐν ταῖς στήλαις τῶν αὐθεντικωτάτων ὀργάνων τοῦ τύπου, ὡς τὸ ὑπέρτατον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἀμέσου ἑνώσεως τῆς Κρήτης, μάτην δ' ἐλπίζομεν ἐθνικὸν μέλλον κρεῖττον, ἐφ' ὅσον δὲν ἐμπνεύσωμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἐπέκτασις τῆς ἑλληνικῆς ἐξουσίας εἶναι ἐπέκτασις εὐνομίας, τάξεως καὶ οἰκονομικῆς ἀκμῆς. Ἐγράφη κακοήθως ἐν ξέναις ἐφημερίσιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐρρίφθη εἰς τὸν πόλεμον, ἵνα εὕρῃ εὐσχημον πρόφασιν πρὸς νέαν καὶ πλήρη χρεοκοπίαν. Ἐὰν ἀληθεύσῃ ἡ μοχθηρὰ πρόρρησις, τὸ βασίλειον θὰ κατέλθῃ εἰς περιφρόνησιν, ἐξ ἧς δὲν θ' ἀνακύψῃ πλέον. Ἵνα ὑποστῇ, παρὰ τὰ ἐνεστῶτα βάρη, καὶ ἐκεῖνα, ἅτινα θὰ φέρῃ ἡ συνομολόγησις τῆς εἰρήνης, ἡ Ἑλλὰς ἔχει ἀπαραίτητον ἀνάγκην πίστεως, καὶ τὴν πίστιν δύναται ν' ἀνακτήσῃ μόνον διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ, οὗ ὀλιγωρήσασα ἐπὶ ἔτη, εὗρεν ἐκεῖ, ἔνθα κρίνονται αἱ τύχαι τῶν λαῶν, τόσην δυσπιστίαν καὶ τόσην ἀποστροφήν. Φυσικῷ τῷ λόγῳ, αἱ μεταβληθεῖσαι περιστάσεις ἐπιβάλλουσιν ἄλλους, ἐπιεικεστέρους ὅρους· ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ ἐπιδειχθῇ τιμία προαίρεσις καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ κεφάλαια θὰ τείνωσι προθύμως χεῖρα ἀρωγῆς καὶ ἀνορθώσεως. Ἄνευ ριζικῆς μεταρρυθμίσεως τῆς διοικήσεως καὶ μονίμου τῶν οἰκονομικῶν τακτοποιήσεως, ματαία θὰ ἦτο πᾶσα σπασμωδικὴ ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ προσπάθεια. Ἄλλως τε τὸν στρατὸν δὲν παραλύει μόνη ἡ ἀνεπάρκεια τῆς ὑλικῆς παρασκευῆς. Ὅλα του τὰ ἐλατήρια ἐχαλάρωσεν ἰδίως ἡ ἀνάμιξις εἰς τὴν κομματικὴν πολιτικήν, καὶ ἐὰν δὲν τεθῇ ὁριστικῶς τέρμα εἰς τὴν φαγέδαιναν ταύτην, ἐὰν δὲν ἀπομακρυνθῶσι τῶν καλπῶν οἱ στρατιῶται καὶ τοῦ βουλευτηρίου οἱ ἀξιωματικοί, προτιμότερον εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν ἐγκαίρως ὅτι στρατὸν ἄξιον τῆς ἀποστολῆς του οὐδέποτε θ' ἀποκτήσωμεν καὶ νὰ ρυθμίσωμεν τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τὸ ἑλβετικώτερον, ἀρκούμενοι εἰς δύναμιν ἐπαρκῆ πρὸς τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως. Μέχρι τοῦδε δὲν ὑπῆρξε τοιαύτη ἡ ἐπίμονος θέλησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αἱ θυσίαι ἃς ὑπέστη μαρτυρικῶς ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως ὁμοφύλων ἀποτελοῦσι τίτλον τιμῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, θ' ἀποβῶσιν ὅμως ἄγονοι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἐὰν μὴ προηγηθῇ ἐν τάξει καὶ πατριωτικῇ συμπνοίᾳ ἡ ἐπὶ τὸ κοσμιώτερον ἀναδιοργάνωσις τοῦ κράτους.

»Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἀπόψεως ἡ ἀλγεινὴ τῶν τελευταίων ἑβδομάδων πεῖρα δέον νὰ ἐμπνεύσῃ σωτηριώδη διδάγματα. Ἐπιστεύσαμεν ὅτι εἴχομεν ἀρκοῦσαν φυλετικὴν δύναμιν, ὅπως ἐπιβάλωμεν μονομερῆ λύσιν καὶ εἰς τοὺς κρατοῦντας καὶ εἰς τοὺς ὁμοδούλους, καὶ τὴν πλάνην ταύτην ἀπετίσαμεν ἀδρῶς. Διαρκούσης τῆς ἑλληνοτουρκικῆς μονομαχίας, οὐδὲ φύλλον ἐσείσθη ἐπὶ τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, καὶ ὄπισθεν τῶν πυκνῶν τοῦ Ἐτὲμ ταγμάτων παρίσταντο τρία χριστιανικὰ κράτη ἐπιθυμοῦντα τὴν ἡμετέραν ἧτταν καὶ ἕτοιμα νὰ πορισθῶσιν ὠφελήματα ἐξ αὐτῆς. Θὰ ἤμεθα οἱ χείρονες τῶν τυφλῶν, οἱ μὴ θέλοντες νὰ ἴδωσιν, ἐὰν ἐξακολουθήσωμεν φανταζόμενοι ὅτι δυνάμεθα νὰ ἐπιβάλωμεν νέαν ἐν Ἀνατολῇ δημιουργίαν ἄνευ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν ἢ καὶ ἐναντίον αὐτῶν. Προκαταρκτικὸς ὅρος οἱασδήποτε ἐχέφρονος ἐνεργείας πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀδελφικὴ συνεννόησις πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, πρὸς τὴν Σερβίαν, πρὸς τὸ Μαυροβούνιον, ἐπὶ τῇ βάσει θετικοῦ προγράμματος, οὐδ' ἔχει τι τὸ δυσχερὲς τοιαύτη συν-

εννόησις. Ὁ πράγματι ἀμφισβητούμενος χῶρος κατοικεῖται ὑπὸ 300 χιλιάδων ψυχῶν, καὶ ὁπωσδήποτε ἂν διαιρεθῇ, εἰς οὐδένα τῶν παραγόντων τῆς λύσεως θ' ἀσφαλίσῃ ἐπίφοβον ὑπεροχήν. Προάγοντες μέχρις ἀσπόνδου ρήξεως τὴν ἔριν περὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ καζᾶ, οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς παρασκευάζουσιν ἀσφαλῶς τὴν κοινὴν ὑποδούλωσιν. Δὲν εἶναι πλέον αὕτη φράσις κενή. Οὐδέποτε ἡ μέλλουσα κατάκτησις, ἡ ἐλλοχεύουσα παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἐνεστώσης, προδιεγράφη εὐκρινέστερον, ἢ κατὰ τὴν τελευταίαν τριμηνίαν, ἡ δὲ κοινὴ ἐκ Πετρουπόλεως ἐγκύκλιος Μουράβιεφ καὶ Γολουχόφσκη πρὸς τὰ Βαλκανικὰ κράτη εἶναι ἴσως τὸ σπουδαιότατον γεγονὸς ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ἀπὸ τῆς Βερολινίας συνθήκης. Ὡμίλησαν οἱ ἀληθεῖς κύριοι, καὶ τὸ καθεστὼς ἔθεσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν των κατὰ παντὸς ἄλλου, διότι θεωροῦσι πλέον αὐτὸ ὡς κτῆμα ἴδιον. Ἀμφιβολίαν δὲν ἐπιδέχεται ὅτι, καὶ ἐὰν τυχὸν τὸ ἑλληνικὸν τόλμημα ἔφερε τὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα προσεδόκων οἱ ἐν Ἀθήναις, Αὐστριακοὶ καὶ Ρῶσοι θὰ κατήρχοντο ἐκ δύο συγχρόνως διευθύνσεων, ἵνα παραμερίσωσι τοὺς μικροὺς ἀνταπαιτητάς, εἰς τὸν βέβαιον δὲ τοῦτον κίνδυνον ἀφορῶντες οἱ Ἄγγλοι προσεπάθουν ἐναγωνίως ν' ἀποσοβήσωσι τὴν σύγκρουσιν καὶ ἐκήρυττον παντὶ τρόπῳ ὅτι ἐσπευσμένη ἐνέργεια, καὶ ἐπιτυγχάνουσα, θὰ ἐματαίου τὴν ὑστάτην ἐλπίδα δικαίας τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος λύσεως. Μόνοι οἱ ἐντεταλμένοι τὴν ὑπεράσπισιν τῶν διαρκῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ συμφερόντων οὐδὲν ἐκ πάντων τούτων ἐγίνωσκον, οὐδὲν ἐνόουν, πρὸ ὀλίγων δ' ἔτι μηνῶν συνεζήτουν σοβαρῶς περὶ προσχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν ἢ εἰς τὴν Διπλῆν συμμαχίαν. Τί ἐφρόνουν περὶ Ἑλλάδος καὶ Τριπλῆ καὶ Διπλῆ γινώσκομεν πλέον τραγικῶς. Ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὸν ἕνα καὶ εἰς τὸν ἕτερον συνδυασμὸν στοιχεῖα σχετικῶς εὐμενέστερα, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα στεροῦνται πάσης αὐτοβουλίας, αἱ δὲ Δυνάμεις, αἱ ἰθύνουσαι τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν καὶ τῆς Τριπλῆς καὶ τῆς Διπλῆς συμμαχίας κοινὸν ἔχουσι τὸ συμφέρον τῆς ἐκμηδενίσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πρὸς ὃν εἰς οὐδεμίαν διατελοῦσι φυλετικὴν συνάφειαν καὶ ὃν εὗρον ἤδη οὐχὶ πειθήνιον ὄργανον. Κατὰ τῶν ἰσχυρῶν τούτων καὶ ἀδυσωπήτων πολεμίων ὁ Ἑλληνισμὸς ἔρεισμα δύναται νὰ ἐλπίσῃ μόνον παρὰ τῆς Δυνάμεως, ἥτις, σκέπουσα ἀπὸ αἰῶνος τὴν παγκόσμιον ἐλευθερίαν, εἶνε ἰδίως ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ ὁ φυσικὸς φύλαξ καὶ προστάτης τῆς κατὰ τῆς σλαυϊκῆς πλημμύρας ἰσορροπίας. Ἡ πολιτικὴ τῶν δυναστικῶν δεσμῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν θωπειῶν ἐδοκιμάσθη καὶ ἐφωράθη ἀλυσιτελής. Καιρὸς εἶναι πλέον νὰ ἐφαρμοσθῇ ὑγιὴς πολιτικὴ συμφέροντος καὶ νὰ ἐπιζητηθῇ διὰ ρητῶν συμφωνιῶν ἢ μία ἀσφαλὴς φιλία, ἐφ' ἧς νὰ δυνάμεθα ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ὑπολογίσωμεν. Ἠξεύρομεν ἀπὸ τοῦδε τίνα στρατιωτικήν, τίνα ναυτικήν, τίνα ἐθνικὴν δύναμιν ἠμποροῦμεν νὰ διαθέσωμεν ὀργανιζόμενοι, καὶ ἡ δύναμις αὕτη, ἐὰν ἐπικρατήσῃ ἡ ἀληθὴς φιλοπατρία καὶ ἡ φρόνησις, θὰ καταστήσῃ ταχέως τὴν Ἑλλάδα σύμμαχον οὐχὶ εὐκαταφρόνητον. Πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων μεμψιμοιροῦσι σήμερον κατὰ τῆς Ἀγγλίας, διότι ἀναβαλοῦσα καὶ ματαιώσασα τὰ μέτρα τοῦ βιασμοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, κατέστησε δυνατὸν τὸν πόλεμον. Ἀλλὰ δὲν ἐνομίζομεν τοῦτο μέχρι τῆς χθὲς ὡς μεγάλην ὑπηρεσίαν; Δὲν ἐκραυγάζομεν ἀπὸ τῶν στεγῶν ὅτι ἡ ἄμεσος ἀπάντησις εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν θὰ ἦτο ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου; Δὲν ἐξηκολουθοῦμεν δ' ἐπὶ δέκα ἔτη νὰ ὀνειδίζωμεν ὡς μισέλληνα καὶ αὐτὸν τὸν Γλάδστωνα, διότι ἐξ ἀληθοῦς πρὸς τὴν Ἑλλάδα πόνου ἀνέκοψε βίᾳ ὁμοίαν αὐτοκτόνον παραφροσύνην; Ψευδεῖς ἐλπίδας δὲν ὑπέθαλψεν ἐξ ἀρχῆς τῆς κρίσεως ἡ ἀγγλικὴ πολιτική. Ἀλλ' ἄνευ αὐτῆς δὲν θὰ ἐπετυγχάνετο οὐχ ἧττον οὐδ' ἡ κρητικὴ αὐτονομία καὶ ἐξ αὐτῆς πρέπει πρωτίστως νὰ προσδοκῶμεν καὶ νῦν ὅρους εἰρήνης ἐπιεικεῖς, ἐπιτρέποντας ταχεῖαν ἀνάρρωσιν. Ταῦτα πάντα δέον νὰ ληφθῶσι πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅταν θὰ κανονισθῇ ὁριστικῶς μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους. Ἔθνος ἀριθμοῦν τετρακισχιλιετῆ ἱστορίαν, ἔθνος ἐπιζῆσαν τόσων κατακτήσεων καὶ ἀντιτάξαν ἀκατάβλητον ἐλαστικότητα εἰς τόσας καταστροφάς, δὲν θὰ καταβληθῇ καὶ ἐκ τῆς ἐνεστώσης δοκιμασίας, ἡ δ' ἀποθάρρυνσις θὰ ἦτο συγχρόνως ὕβρις πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ ἐπιβουλὴ κατὰ τοῦ μέλλοντος. Ὁ σφοδρὸς κλονισμὸς ἐκράτυνεν ἤδη τὴν ἀλληλεγγύην ἀνὰ μέσον τῶν κατεσπασμένων τῆς φυλῆς τμημάτων καὶ ἐνεύρωσε τὰς καρδίας τῶν ἁπανταχοῦ Ἑλλήνων, ἐὰν δ' ἡ ἔκβασις τῆς πάλης δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τόσας προσπαθείας καὶ θυσίας, καὶ θλιβόμενοι οὐδένα ἔχομεν λόγον νὰ ἐντραπῶμεν καὶ ν' ἀθυμήσωμεν. Θνήσκουσι μόνοι οἱ λαοὶ οἱ ἐγκαταλείποντες ἑαυτοὺς καὶ παραδιδόμενοι ἄνευ ἀντιδράσεως εἰς τὸ ρεῦμα, ἡμᾶς δ' ἡ χθὲς πρέπει νὰ ἐγκαρδιώσῃ πρὸς τὴν αὔριον».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ' (1900-1914)

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1897 — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΑΛ. ΖΑΪΜΗ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ Γ. ΘΕΟΤΟΚΗ — ΤΑ "ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΑ„ — ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ Θ. ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΗ—ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΡΑΛΛΗ—ΤΑ ΕΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥ 1900-1908—ΤΑ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΑΠΟ ΤΟΥ 1898-1908 — ΕΠΙΔΕΙΝΩΣΙΣ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ — Ο "ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ„ — ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΤ. ΔΡΑΓΟΥΜΗ — ΣΥΓΚΛΗΣΙΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΒΟΥΛΗΣ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ — ΟΙ ΚΡΗΤΕΣ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ — ΠΑΡΑΜΟΝΑΙ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΕΩΝ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ — ΑΛΒΑΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ — ΤΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΙΝ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ 1912 — Η ΕΝ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΩ ΕΙΡΗΝΗ — Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΩΝ — ΕΠΙΔΡΟΜΑΙ ΑΛΗΤΩΝ ΜΩΑΜΕΘΑΝΩΝ ΑΠΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑΣ ΠΑΡΑΛΙΑΣ ΠΡΟΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΝ ΤΟΥ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΑΡΤΟΥ — ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ — ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥΣ ΔΥΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

Μετὰ τοῦ κεφαλαίου τούτου εἰσερχόμεθα εἰς περίοδον ὅλως νέαν, ἐκ πολλῶν ἀπόψεων ἀξίαν λόγου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκανθωδέστατον παρέχουσαν ἔδαφος εἰς τὸν ἐπιχειροῦντα νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς. Λέγω «ἀκανθωδέστατον» τὸ ἔδαφος τοῦ ἱστοριογράφου οὐχὶ ἁπλῶς διότι πρόκειται νὰ συγγράψῃ σύγχρονον ἱστορίαν, ἀφοῦ καὶ ἡ μέχρι τοῦδε ἱστορία ἡμῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, ἰδίως δὲ ἡ τοῦ τελευταίου κεφαλαίου, ἀνάγεται εἰς τὴν σύγχρονον τῷ συγγραφεῖ ἱστορίαν. Τὸ ζήτημα ἂν ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ συγγράψῃ ἱστορίαν τῶν χρόνων αὐτοῦ χωρὶς νὰ παρασύρεται ὑπὸ τῶν παθῶν τῆς ἡμέρας εἶναι παλαιόν, λελυμένον ἤδη καταφατικῶς. Καὶ λέγει μὲν ὁ Πλούταρχος ὅτι δυσχερὲς ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ ἔργον τοῦ ἱστοριογράφου, διότι ἐν μὲν τῇ τῶν ἀρχαίων ἀφηγήσει ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ χρόνου πιεζόμενος δὲν δύναται νὰ διΐδῃ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ἐν δὲ τῇ ἀφηγήσει τῶν τοῦ παρόντος χρόνου φθόνος καὶ μῖσος καὶ φόβος δεσμεύουσι τὰς χεῖρας αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐναντίον τῆς τοιαύτης γνώμης ἔχομεν ν' ἀντιτάξωμεν τὴν ἀπόφανσιν τοῦ μεγίστου φιλοσόφου τοῦ ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνος Λάϊμπνιτς, ὅτι μόνον ὁ σύγχρονος ἱστορικὸς δύναται ἐν τῇ πραγματικότητι νὰ γράψῃ τὴν σύγχρονον αὐτοῦ ἱστορίαν. Ἀλλὰ καὶ πλὴν τοῦ Λάϊμπνιτς αὐτὴ ἡ ἱστορία τῆς ἱστοριογραφίας συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ταύτης.

Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἱστοριογράφοι ἔν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις συνέγραψαν τὰ ἄριστα καὶ κάλλιστα ἱστορικὰ ἔργα. Ὁ Ἡρόδοτος ἦτο σχεδὸν σύγχρονος τῶν ἱστορουμένων ὑπ' αὐτοῦ, ὁ Θουκυδίδης δὲ καὶ μέτοχος τῆς τῶν ἔργων τῶν χρόνων αὐτοῦ ἱστορίας ὅπως ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Πολύβιος, καὶ ὁ μέγας Ρωμαῖος Τάκιτος δὲν ἀπεῖχε κατὰ χρόνον πολὺ τῶν ἱστορουμένων ὑπ' αὐτοῦ.

Καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν μεγάλοι Εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ Γερβῖνος, Θιέρσος, Γκυϊζὼ συνέγραψαν ἱστορίαν σύγχρονον.

Ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψει εἰσερχόμεθα καὶ ἡμεῖς ἄνευ φόβου παρεξηγήσεων εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς περιόδου ταύτης τῆς ἱστορίας τῆς τελευταίας τριακονταετίας, γράφοντες

ἐξ ἀντικειμένου καὶ ποιοῦντες τὴν ἱστορίαν αὐτήν, δηλαδὴ τὰ κατ' αὐτὴν γενόμενα νὰ λαλῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν (¹).

Τῆς μικρᾶς ταύτης περιόδου ἡ ἱστορία εἶναι ἐξακολούθησις τῶν ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἱστορηθέντων. Ἄρχεται μετὰ τοῦ τριακοστοῦ ἑβδόμου ἔτους τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α' καὶ τῆς κυβερνήσεως τῶν θεοτοκοτρικουπικῶν ὑπὸ τὸν Γ. Θεοτόκην, ἀνελθόντων εἰς τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς κατὰ τὸ 1899 ἐν ταῖς βουλευτικαῖς ἐκλογαῖς νίκης αὐτῶν μετὰ τὴν τότε παραίτησιν τοῦ ὑπουργείου Δ. Ράλλη.

Ἡ Ἑλλὰς διὰ τῆς εἰρήνης ἥτις ἔθηκε τέρμα εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 1897 καὶ τῆς,

---

(¹) Ὁ συγγραφεὺς ἀπηύθυνεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ πρὸς τὸν ἐκδότην τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν:

«*Ἐρίτιμε φίλε κ. Ἐλευθερουδάκη,*

»Εἰς ἀπάντησιν τῆς ὑμετέρας φιλικῆς ὡς καὶ τῶν προφορικῶν μεθ' ὑμῶν συζητήσεων, σχετικῶς μὲ τὴν συνέχισιν τῆς συγγραφῆς τῆς νεωτάτης περιόδου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τῆς ἀποτελούσης χρονολογικὴν συμπλήρωσιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τοῦ ἀειμνήστου καὶ σοφοῦ ἡμῶν διδασκάλου Κωνστ. Παπαρρηγοπούλου, τοῦ κλασσικοῦ τούτου καὶ μνημειώδους ἔργου τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, βεβαιοῦμεν ὑμᾶς διὰ τῆς παρούσης ὅτι τὴν λίαν ἀκανθώδη, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖτε, ταύτην περίοδον, θέλομεν συγγράψῃ μὲ βάσιν καὶ πνεῦμα ἁπλῆς ἐκθέσεως καὶ ἐξιστορήσεως τῶν γεγονότων τῶν ἐτῶν καθ' ἃ ἔλαβον χώραν, συμπληροῦντες οὕτω μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν τὸ μέγα τοῦτο ἔργον τοῦ σοφοῦ ἡμῶν διδασκάλου καὶ παραδίδοντες τῷ ἑλληνικῷ κοινῷ ἱστορίαν χρονολογικῶς ἀρτίαν καὶ συμπεριλαμβάνουσαν τὴν τόσον σπουδαίαν διὰ τὴν ἐπισκόπησιν τοῦ συνόλου ἱστορικὴν περίοδον. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἡμῶν αὕτη προσπάθεια κατ' οὐδὲν θὰ μεταβάλῃ τὸν χαρακτῆρα τῆς ὅλης ταύτης συγγραφῆς, ἥτις βεβαίως οὔτε χάριν μιᾶς γενεᾶς συνεγράφη οὔτε χάριν ὀλίγων ἐτῶν, ἀλλ' ἵνα καταστῇ «κτῆμα ἐς ἀεὶ» τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ὡς δύναταί τις νὰ εἴπῃ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγοπούλου ὅ,τι καὶ περὶ τῶν ἀθανάτων ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, ὅτι: «ἐπανθεῖ κοινότης ἀεί τις ἐν αὐτῇ, ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὸ πνεῦμα καὶ ἀειθαλές», ὅτι δὲ οἱαδήποτε κριτικὴ δύναται νὰ ἅψηται μόνον τῶν ἄκρων. Τὸ μέγα ὅλον μένει ἄθικτον.

»Ὅσον ἀφορᾷ τὴν οὐχὶ καὶ τόσον ἀδικαιολόγητον ἐπιφύλαξίν σας περὶ τοῦ ἂν «τὸ παρὸν δύναται νὰ κρίνῃ τὸ παρόν» αὕτη ὁμολογουμένως μαρτυρεῖ τοῦ λογίου ἐκδότου τὴν βαθυτέραν συναίσθησιν καὶ ἠθικὴν εὐθύνην, πρᾶγμα λίαν διὰ τὴν ἐποχήν μας παρήγορον. Εἰς ταῦτα ἔχομεν νὰ σᾶς ἀπαντήσωμεν τὰ ἑξῆς:

»Ἡ παρ' ἡμῶν ἐξιστόρησις τῶν ἀπὸ τοῦ 1880 μέχρις σήμερον γεγονότων, δὲν θὰ γραφῇ βεβαίως κατ' ἐπιταγὴν καὶ ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις ὑποκειμενικῶν ἀντιλήψεων ἢ τὴν μόρφωσιν ἐξ αὐτῶν τῆς γνώμης τοῦ ἱστορικοῦ, οὐδὲ θὰ ἐπιδιώξωμεν νὰ φανῶμεν εὐάρεστοι εἰς ζῶντας ἢ ἄδικοι εἰς τὴν μνήμην τῶν τεθνεώτων· ἀλλ' ἐν τῇ βαθείᾳ πίστει ὅτι ἐκτελοῦμεν λειτούργημα ἐπιστημονικὸν ἅμα τε ἐθνικὸν καὶ κοινωνικὸν θὰ καταβάλλωμεν πᾶσαν προσπάθειαν ὥστε ἡ χεὶρ ἡμῶν νὰ μὴ κάμῃ χρῆσιν γραφίδος συγχρόνου, ἀλλὰ σιδηρᾶς γλυφίδος ἱστορικοῦ παρῳχημένης ἐποχῆς.

»Ἡ συναίσθησις δὲ αὕτη ἐνισχύεται παρ' ἡμῖν καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα διδασκαλίας τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, ὡς συνεχισταῖς τοῦ μεγάλου ἡμῶν διδασκάλου.

»Ἡ συναίσθησις αὕτη εἶναι παρ' ἡμῖν βαθυτέρα ἀκόμη ὅτι εὑρισκόμενοι, λόγῳ τοῦ προκεχωρηκότος τῆς ἡλικίας ἡμῶν, περὶ τὸ τέρμα τοῦ παρόντος βίου καὶ αἰσθανόμενοι ὅτι πλησιάζομεν τὰς πύλας τοῦ μετὰ θάνατον κόσμου δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ μείνῃ ἀδημοσίευτον πολύτιμον ὑλικὸν συλλεγὲν παρ' ἡμῶν καὶ νὰ ἀφήσωμεν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὅπως παραπαίῃ ἐν τῇ συγκεχυμένῃ ἀντιλήψει τῶν λαβόντων χώραν κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἱστορικὰ ἔτη, ἀλλὰ πληροφοροῦντες καὶ διαφωτίζοντες αὐτὸν τὰ ἀληθῆ νὰ ἀντλήσῃ διδάγματα διὰ τὸ μέλλον αὐτοῦ».

10 Μαρτίου 1930

Μετὰ τῶν φιλικῶν μου προσρήσεων
Ὑμέτερος ὅλως
Παῦλος Καρολίδης

ἕνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ πολέμου τούτου, ἐπιβληθείσης αὐτῇ εὐρωπαϊκῆς κηδεμονίας ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς τοῦ κράτους, εἰσῆλθεν εἰς μίαν ὁδὸν ὁμαλῆς ἐξελίξεως καταστάσεως οἰκονομικῆς. Ὁ Θ. Δηληγιάννης ἔδειξε διαθέσεις νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς πλειονοψηφίας αὐτοῦ, ὑποχρεωθέντος τοῦ ὑπουργείου Δ. Ράλλη εἰς παραίτησιν,

Γεώργιος Θεοτόκης

ἀλλ' ἠναγκάσθη, καίπερ ἔχων μεγάλην πλειονοψηφίαν, ν' ἀποστῇ τῆς προθέσεώς του ὑποχωρῶν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὑποδειχθέντα Ἀλέξανδρον Ζαΐμην.

Ἡ κυβέρνησις Ἀλ. Ζαΐμη, ἐργασθεῖσα μετὰ ζήλου καὶ σωφροσύνης καὶ θεωρήσασα ὅτι διὰ τῶν προσπαθειῶν της διηυθετήθησαν τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκρεμούντων ζωτικῶν ζητημάτων, ἀπεφάσισε τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐκλογῶν διὰ τὴν 7 Φεβρουαρίου 1899, κατελθοῦσα καὶ ἡ ἰδία ὑπὸ ἴδιον πολιτικὸν πρόγραμμα.

Κακοδαιμονία, φθορὰ καὶ ἀναρχία, ἀπότοκοι μιᾶς μεγάλης ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς κρίσεως, ἐπεκράτουν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, λεγεῶνες δὲ φυγοδίκων καὶ φυγοστράτων ἐκτὸς νόμου εὑρισκομένων ἐλυμαίνοντο τὴν ὕπαιθρον.

Αἱ μελλοντικαὶ ἐκλογαὶ προεκάλεσαν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, συγκίνησιν ἀνὰ τὸν πολιτικὸν κόσμον, καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ποῖον κόμμα θὰ ἀνελάμβανε, μετὰ μακρὰν περίοδον τόσων δεινῶν, τὴν ἀρχὴν καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων ἦτο τὸ σπουδαιότερον θέμα, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλει τὴν κοινὴν γνώμην.

Αἱ ζυμώσεις περὶ τὴν σύμπηξιν καὶ συνεργασίαν μετὰ μονομερῶν ἡγετῶν, οἵτινες δὲν εἶχον εἰμὴ τοὺς ἑαυτούς των καὶ μόνους ὡς ὀπαδούς, δὲν ἐφαίνοντο ὑποσχόμεναι ἐπιτυχίαν, δι' ὃ ἡ προσοχὴ ἐστράφη πρὸς τὰ στελέχη τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου κόμματος τὸ ὁποῖον

ἐπὶ μακρὸν ἐκυβέρνησε τὴν χώραν, ἀπορφανισθὲν δὲ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ παρέμενε μακρὰν τῆς ἐξουσίας καὶ ἄνευ διευθύνσεως.

Ὁμὰς βουλευτῶν τοῦ τρικουπικοῦ κόμματος συνελθοῦσα τὴν 8 Νοεμβρίου ἐξέλεξεν ὡς ἡγέτην τοῦ κόμματος τὸν ἐκ τῶν παλαιῶν συνεργατῶν τοῦ Χαρ. Τρικούπη, διατελέσαντα δὲ ὑπουργὸν ἐπὶ τῆς τελευταίας αὐτοῦ κυβερνήσεως, πολιτευτὴν Κερκύρας Γεώργιον Θεοτόκην, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ὁποίου καὶ κατῆλθεν εἰς τὰς ἐκλογάς· πλειονοψηφῆσαν δ᾿ ἀνέλαβε τὴν 2 Ἀπριλίου 1899 τὴν ἀρχήν, τοῦ ὑπουργείου συγκροτηθέντος ἐξ ἐκλεκτῶν συνεργατῶν τοῦ Χαρ. Τρικούπη, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Α. Ρωμάνος, Α. Εὐταξίας, Κ. Κουμουνδοῦρος, Β. Βουδούρης καὶ ἄλλοι.

Τὸ τρικουπικὸν κόμμα διωργανώθη οὕτω, προσλαβὸν δὲ καί τινας συνεργάτας ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀντιπολιτευομένων ἐγένετο νεοτρικουπικὸν ὑπὸ τὴν ὁριστικὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γεωργίου Θεοτόκη. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μετὰ πολλοῦ κόπου λόγῳ τῆς ὑπὸ τὸν Δηληγιάννην κακοπροαιρέτου ἀντιπολιτεύσεως ἐψηφίσθησαν πλεῖσθ᾿ ὅσα νομοσχέδια συντελεστικὰ εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς ἐν γένει διοικήσεως, ὡς καὶ νόμος περὶ προσκλήσεως ἀλλοδαπῶν ἀξιωματικῶν διὰ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ· ματαιωθείσης ὅμως τῆς καθόδου αὐτῶν διὰ λόγους ἀντιζηλίας Δυνάμεών τινων, ἡ κυβέρνησις κατέληξεν εἰς τὴν ψήφισιν νόμου περὶ τῆς «Γενικῆς τοῦ Στρατοῦ Διοικήσεως» ἀναθέσασα ταύτην εἰς τὸν διάδοχον Κωνσταντῖνον. Ὁ νόμος οὗτος κατεκρίθη δικαίως, διότι ἀποτυχὼν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ ἐξέθεσε τὸν μέλλοντα βασιλέα τῆς χώρας εἰς προσωπικὰς ἐχθρότητας ἐν τῷ στρατῷ.

Ἐψηφίσθησαν ἐπίσης ἡ ἵδρυσις τοῦ «Ταμείου τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου», τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς πυρὴν τῆς ἀναπτύξεως τῆς κατὰ θάλασσαν ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ διὰ τῶν πόρων τοῦ ὁποίου ἠγοράσθη βραδύτερον, ἐπὶ κυβερνήσεως Μαυρομιχάλη, τὸ θωρηκτὸν «Ἀβέρωφ», ὡς καὶ ἡ σύμβασις τῆς συνεχίσεως τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀπὸ Πειραιῶς μέχρι τῶν παλαιῶν συνόρων σιδηροδρόμου καὶ ἡ ριζικὴ ὀργάνωσις τῶν ταχυδρομείων.

Κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1901 πρωτοβουλίᾳ τῆς γερμανικῆς διπλωματίας, ἀσκούσης καθαρῶς καιροσκοπικὴν πολιτικήν, ἐπραγματοποιήθη ἐν Ἀμπατζίᾳ τῆς Αὐστρίας πολιτικὴ συνάντησις τῶν βασιλέων τῆς Ἑλλάδος Γεωργίου τοῦ Α΄ καὶ τῆς Ρουμανίας Καρόλου, πρὸς ἀνταλλαγὴν γνωμῶν ἐπὶ τῆς τηρητέας κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐν τῷ Αἵμῳ καταστάσεως πολιτικῆς πορείας τῶν δύο τούτων ἀντισλαυϊκῶν ἐθνῶν.

Κατὰ Νοέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους ἐσημειώθησαν ἐν τῇ πρωτευούσῃ λυπηραὶ σκηναὶ ἐξ ἀφορμῆς τῶν «Εὐαγγελικῶν», αἱ ἐπονομασθεῖσαι «Τὰ Νοεμβριανά».

Τὸ Εὐαγγελικὸν λεγόμενον ζήτημα προῆλθεν ἐκ τοῦ ἑξῆς γεγονότος. Ἡ βασίλισσα Ὄλγα ἀφιεροῦσα τὸ πολὺ τοῦ χρόνου αὐτῆς εἰς παντοίας εὐεργεσίας τοῦ λαοῦ καὶ εἰς ἐπισκέψεις φιλανθρωπικῶν καταστημάτων, ἐπισκεπτομένη τοὺς τραυματίας τοῦ πολέμου καὶ συνιστῶσα εἰς τοὺς ἀσθενεῖς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐλάμβανε συνήθως ἀπάντησιν παρὰ ἀμαθῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, στρατιωτῶν ὅτι δὲν ἐνόουν τὸ κείμενον τοῦ Εὐαγγελίου· διὸ εἶχεν ὑποσχεθῆ ὅτι ἔμελλε νὰ φροντίσῃ περὶ παραφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς γλῶσσαν καταληπτὴν εἰς τοὺς στρατιώτας. Τοιαύτην δ᾿ ἀπόφασιν λαβοῦσα ἀνεκοίνωσε τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς εἰς τὸν τότε μητροπολίτην Ἀθηνῶν Προκόπιον, πρῴην διδάσκαλον τῶν βασιλοπαίδων ἐν τοῖς ἱεροῖς μαθήμασιν. Ὁ Προκόπιος, ἀνὴρ φρονημάτων οὐχὶ σθεναρῶν, ἵνα εὐαρεστήσῃ τῇ βασιλίσσῃ ἐδέχθη ἀμέσως τὴν πρότασιν, ἀλλ᾿ ὅτε ἀνεκοίνωσε τὸ πρᾶγμα εἰς τοὺς συνοδικοὺς προσέκρουσεν εἰς ἀντιρρήσεις. Ἡ ἀγαθὴ βασίλισσα ἀκούσασα παρὰ τοῦ μητροπολίτου περὶ τῶν ἀντιρρήσεων τούτων ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοὺς ἀντιλέγοντας καὶ ἐκάλεσεν αὐτοὺς εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἵνα συνηγο-

ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΤΟΥ

ΙΕΡΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

ΠΡΟΣ

ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΝ

ΤΟΥ

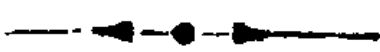
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΧΡΗΣΙΝ

ΜΕΡΙΜΝΗ

ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΟΛΓΑΣ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1900

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'

1. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν Οὐρανῶν;	*1. Εἰς ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπλησίασαν οἱ μαθηταὶ τὸν Ἰησοῦν, λέγοντες, Ποῖος ἀρά γε θὰ εἶναι μεγαλείτερος εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν;*
2. Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,	*2. Καὶ ἀφ' οὗ ἐπροσκάλεσεν ὁ Ἰησοῦς ἕνα παιδί, τὸ ἔβαλεν εἰς τὸ μέσον αὐτῶν,*
3. Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.	*3. Καὶ εἶπεν, Ἀληθινὰ σᾶς λέγω, ἐὰν δὲν ἀλλάξετε γνώμην καὶ δὲν γείνετε ὡσὰν τὰ παιδία, δὲν θὰ ἐμβῆτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.*
4. Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.	*4. Ὅποιος λοιπὸν ταπεινώσῃ τὸν ἑαυτόν του ὡσὰν τὸ παιδίον τοῦτο, αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ μεγαλείτερος εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.*
5. Καὶ ὃς ἐὰν δέ-	*5. Καὶ ὅποιος δε-*

Τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ ἱεροῦ τούτου Εὐαγγελίου

Ἀπό τινων ἐτῶν κυκλοφορεῖ ἐν Ἑλλάδι ἔκδοσις τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἔν τε τῷ πρωτοτύπῳ καὶ τῇ νεοελληνικῇ γλώσσῃ, ἡ τοῦ Ἰγνατίου Μοσχάκη, ἐγκεκριμένη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου. Ἀλλὰ τὸ βιβλίον τοῦτο περιορίζεται εἰς μόνας τὰς εὐαγγελικὰς περικοπὰς τῶν Κυριακῶν καὶ ἑορτῶν. Πρὸ ὀλίγου δὲ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου τῆς Ἀναπλάσεως ἐφιλοπονήθη νεοελληνικὴ παράφρασις τῆς ὅλης Κ. Διαθήκης ἐγκεκριμένη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (πρβ. Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας φύλλ. τῆς 17 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1900). Ἀναγνωρίζομεν τὴν χρησιμότητα τῆς παραφράσεως ταύτης. Ἐπειδὴ ὅμως ἐγένετο ἐν γλώσσῃ οὐχὶ καθαρῶς λαϊκῇ, μέλλει δὲ νὰ περιλάβῃ πολλοὺς τόμους καὶ οὕτω νὰ καταστῇ ὀγκῶδες ἔργον καὶ ἑπομένως οὐχὶ πρόχειρον πρὸς λαϊκὴν χρῆσιν, διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθη χάριν τοῦ λαοῦ νὰ καταρτισθῇ ἡ παροῦσα ἔκδοσις τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου.

Διὰ ταύτης ἐπιζητεῖται ἡ διάδοσις καὶ ἐξάπλωσις τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἐν μέσῳ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ δὴ ἐν τῇ πρωτοτύπῳ γλώσσῃ, ἐν ᾗ ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων συγγραφέων ἐγράφη. Μόνον δὲ χάριν τῶν ἁπλουστέρων καὶ μὴ ἱκανῶν νὰ καταλαμβάνωσιν ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἐν τῇ πρωτοτύπῳ γλώσσῃ, προσετέθη παρὰ τὸ πρωτότυπον κείμενον καὶ μετάφρασις νεοελληνικὴ ἐν καθαρῶς λαϊκῇ γλώσσῃ, ἵνα τῇ βοηθείᾳ τῆς μεταφράσεως ταύτης καὶ ὁ ἁπλούστερος ἐκ τοῦ λαοῦ κατορθώσῃ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ ἐννοῇ αὐτὸ τὸ πρωτότυπον εὐαγγέλιον.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον εἶναι Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, προωρισμένον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα νὰ φωτίζῃ, ἁγιάζῃ, ζωογονῇ, παρηγορῇ, σώζῃ καὶ μεγαλύνῃ ἄτομα καὶ λαούς, ὡς τοιοῦτον δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ καταστῇ καὶ παρ' ἡμῖν ὁ ἐπιούσιος πνευματικὸς ἄρτος πάσης ψυχῆς, τὸ μελέτημα καὶ ἐντρύφημα πάσης κοινωνικῆς τάξεως, ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Οὕτω φρονῶν καὶ ὁ ἀοίδιμος Γρηγόριος ὁ Ε' ὁ ἐθνομάρτυς ἐκεῖνος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ οὕτω παρασκευάζων τὴν χριστιανοπρεπῆ καὶ ἑλληνοπρεπῆ μόρφωσιν τῆς τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος γενεᾶς, εἰργάσθη πλήρης ἐνθέου ζήλου ἐν ὁμοφωνίᾳ μετὰ τῆς περὶ Αὐτὸν ἱερᾶς Συνόδου καὶ μετὰ τῶν προκρίτων τοῦ Γένους εἰς ἔκδοσιν λαϊκὴν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου. Οὕτω φρονοῦντες καὶ ἡμεῖς καὶ συνεχίζοντες τὸ ἀείμνηστον τοῦ Πατριάρχου ἐκείνου καὶ ἐθνοσωτήριον ἔργον, προέβημεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ παρόντος ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ εὐχόμεθα ἐξ ὅλης ψυχῆς νὰ ἴδωμεν εἰς χεῖρας παντὸς Ἕλληνος καὶ πάσης Ἑλληνίδος, εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Τίτλος, σελὶς (πρωτοτύπου καὶ μεταφράσεως) τοῦ παραφρασθέντος Εὐαγγελίου, ὡς καὶ εἰσαγωγὴ τῆς βασιλίσσης Ὄλγας εἰς αὐτό.

ρήση ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ. Ἡ πρᾶξις τῆς βασιλίσσης ἦτο τυπικῶς οὐχὶ σύμφωνος πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέσμια, διότι συμβούλιον ἀρχιερέων εἶναι ταὐτὸν πρὸς σύνοδον ἀρχιερέων, ἥτις δὲν εἴθισται νὰ συνέρχηται ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις ἢ ἐν ἀνακτόροις· διὸ καὶ οἱ ἀντιλέγοντες ἀρχιερεῖς ἀπέσχον τοῦ συμβουλίου. Οὕτω δὲ προεκλήθη μέγα σκάνδαλον ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ, διότι ἡ πρᾶξις τῆς βασιλίσσης ἐθεωρήθη ὡς ἐπέμβασις εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς κακοβούλου φιλαρχίας, ἵνα ἀνατρέψῃ τὴν κυβέρνησιν, διέδωκεν ὅτι ἡ πρᾶξις τῆς βασιλίσσης ὠφείλετο εἰς ἔμπνευσιν πανσλαυϊστικὴν ἐχθρὰν πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, ἐπιζητοῦσαν νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διὰ τῆς χυδαίας. Καὶ ἤρξαντο συγκροτούμεναι διαδηλώσεις, ἀρχῆς γενομένης ὑπὸ τῶν φοιτητῶν, πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ καλῇ πίστει ἀποδιδόντων σημασίαν εἰς τὰ σπερμολογούμενα, ἐνῷ ὁ μητροπολίτης ἐξ ἄλλου δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ διακηρύξῃ τὴν ἀλήθειαν ἵνα μὴ δυσαρεστήσῃ τῇ βασιλίσσῃ καὶ τοῖς ἀντιπολιτευομένοις.

Οὕτω πολυπληθὴς ἐγένετο συνάθροισις φοιτητῶν ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 7 Νοεμβρίου. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Γ. Θεοτόκη ἀπερισκέπτως φερομένη ἔπεμψε στρατὸν περικυκλώσαντα τοὺς ἐν τῷ συλλαλητηρίῳ φοιτητάς· ἠπειλεῖτο δὲ ῥῆξις μεταξὺ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν φοιτητῶν ἑτοίμων νὰ ἀμυνθῶσι διὰ λίθων καὶ ῥάβδων. Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἡμέραν ὁ ταῦτα γράφων ἔλαβεν ἐντολὴν παρὰ τῆς πρυτανείας νὰ διευθύνῃ τὸ κίνημα τῶν φοιτητῶν εἰρηνικῶς καὶ νομιμοφρόνως, ὅπερ καὶ ἔπραξεν, ἀφοῦ ἔλαβεν ὑπόσχεσιν παρὰ τοῦ διοικοῦντος τὸν ἀποκλείοντα τὸ Πανεπιστήμιον στρατὸν ὅτι οὗτος θ' ἀπεῖχε πάσης ἐπιθέσεως ἐπὶ τῇ διαβεβαιώσει ὅτι οὐδὲν ἄτακτον ἐκ μέρους τῶν φοιτητῶν ἤθελε σημειωθῇ. Οὕτω οἱ φοιτηταί, ὧν τὸ πλῆθος ηὐξήθη ἐν τῷ μεταξὺ διὰ χιλιάδων λαοῦ ἐκ πασῶν τῶν ὁδῶν προσερχομένων, ὡδηγήθησαν εἰς τὴν Μητρόπολιν. Ἀλλ' ὁ μητροπολίτης δι' ὀλίγων λέξεων, ὑπαγορευθεισῶν αὐτῷ παρὰ τοῦ διευθύνοντος τὸ κίνημα καθηγητοῦ, προσπαθήσας νὰ κατευνάσῃ τὸν θόρυβον, οὐδὲν κατώρθωσε· τότε δὲ αὐτὸς ὁ καθηγητὴς λαλήσας πρὸς τὸ πλῆθος ἐν πνεύματι εἰρηνικῷ, ἀλλὰ καὶ ἐπαινέσας τὸν ζῆλον τοῦ λαοῦ ὑπὲρ τῶν πατρίων, ἐπανήγαγεν ἐν τάξει τοὺς φοιτητὰς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, τοῦ ἄλλου πλήθους διαλυθέντος ἀνὰ τὰς ὁδούς. Οὕτως ἐθεωρεῖτο τὸ ζήτημα λῆξαν· ἀλλ' ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοτόκη δὲν εὑρέθη εἰς τὸ ὕψος τῆς θέσεως αὐτῆς. Τὴν ἑπομένην 8 Νοεμβρίου ἄγημα ναυτῶν ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν Β. Βουδούρη καί ὡσεὶ ἐπέκειτο μάχη κρατερὰ καὶ φονική, διήλαυνε τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν ἐξάψαν οὕτω ἔτι μᾶλλον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ζηλωτῶν, ἕως οὗ προεκλήθη σύρραξις καὶ ὁ στρατὸς πυροβολήσας ἐφόνευσε πολίτας ἀθῴους. Ἀποτέλεσμα τῶν γενομένων ἦτο ἡ τὴν νύκτα ἐκείνην ὑποβληθεῖσα ἐν τοῖς ἀνακτόροις παραίτησις τοῦ μητροπολίτου Προκοπίου, ἵνα δῆθεν κατευνασθῇ ἡ ὀργὴ τοῦ λαοῦ, ἐκνόμως ἐκβιασθέντος εἰς ταύτην, τὴν ὁποίαν δ' ἠκολούθησε τὴν ἑπομένην καὶ ἡ παραίτησις αὐτῆς ταύτης τῆς κυβερνήσεως Θεοτόκη. Ταύτην διεδέχθη κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ἀλ. Ζαΐμην, λύσις ἣν ὑπέδειξεν ὁ παραιτηθεὶς πρωθυπουργός, παραμείνασα ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐνεργήσασα τὰς ἐκλογὰς τῆς 17 Μαρτίου 1902.

Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἡ κυβέρνησις Ἀλ. Ζαΐμη ἐπάλαισε δεινῶς κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῆς ἡνωμένης ἀντιπολιτεύσεως· ταύτην δὲ παραιτηθεῖσαν διεδέχθησαν ἀλλεπαλλήλως τὸ θεοτοκικὸν κόμμα καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Δ. Ῥάλλην μικρὰ κοινοβουλευτικὴ ὁμὰς μὲ τὴν ἐπανειλημμένην ὑποστήριξιν τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀλ. Ζαΐμην, τρίτου ἐπικληθέντος, κόμματος μέχρι τῶν ἐκλογῶν τῆς 17 Νοεμβρίου, αἱ ὁποῖαι ἔφερον δι' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν ἀρχὴν κυβέρνησιν Δηλιγιάννη μὴ δυνηθεῖσαν νὰ ἐργασθῇ λόγῳ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ποιοτικῆς συστάσεως τοῦ κοινοβουλίου. Τὸν Θ. Δηλιγιάννην παραιτηθέντα διεδέχθη ὑπουργεῖον Γ. Θεοτόκη παραμεῖναν ἐπὶ ἓν περίπου ἔτος ἐν τῇ ἀρχῇ μέχρι τοῦ

Δεκεμβρίου τοῦ 1904, ὁπότε, διὰ λόγους ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἀπαιτούσης δαπάνας τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων αἵτινες ἐβάρυνον ὑπερμέτρως τὸν προϋπολογισμόν, ἠναγκάσθη καὶ τοῦτο νὰ παραιτηθῇ.

Κατὰ τὴν κρίσιμον διὰ τὴν κυβέρνησιν ἑσπέραν τῆς 10 Δεκεμβρίου ὁ ἐκ τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν πτῶσιν αὐτῆς Ἀλ. Ζαΐμης, ἂν καὶ βραχύλογος ἀπεφάσισε νὰ δημηγορήσῃ, δικαιολογήσας δὲ τὴν καταψήφισιν τῆς κυβερνήσεως ἐπεκαλέσθη ἐπιχειρήματα ἐντελῶς ἀστήρικτα καταλήξας εἰς σύστασιν μικρὸν ἀπέχουσαν τῆς καταργήσεως πάσης ἐνόπλου δυνάμεως τῆς χώρας. Ὁ πενιχρὸς οὗτος λόγος κατεδίκασεν ἀνεκκλήτως τὸν ἐπίδοξον ἡγέτην τοῦ «τρίτου κόμματος» εἰς τὴν συνείδησιν ὁλοκλήρου τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ πολιτικοῦ κόσμου.

Θεόδωρος Δηληγιάννης

Ἐκλογαὶ ὡρίσθησαν διὰ τὴν 20 Φεβρουαρίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1905, αἵτινες ἔφερον καὶ πάλιν διὰ πέμπτην φορὰν τὸν Θ. Δηληγιάννην δι' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα εἰς τὴν ἀρχήν· οὗτος ἐκυβέρνησε μετὰ πολλῆς χαλαρότητος, μὴ ὑπαρχόντων ἄλλως τε καὶ σπουδαίων ζητημάτων, τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς βουλῆς ἀσχολουμένων, ἐκτὸς τῆς συνήθους νομοθετικῆς των ἐργασίας, περὶ τὸ σταφιδικὸν καὶ ἄλλα τινὰ ἐπουσιώδη ζητήματα.

Ἐν τοῖς λοιποῖς ἡ μεταξὺ κυβερνήσεως καὶ ἀντιπολιτεύσεως πάλη διεξήγετο τότε ἐπὶ ἐδάφους παντάπασιν ἀντικοινοβουλευτικοῦ καὶ οὐχὶ ἠθικοῦ. Ἡ ἀντιπολίτευσις ἐπεδίωκε τὴν διὰ παντὸς τρόπου ἀνατροπὴν τῆς κυβερνήσεως, οὐχὶ διὰ τοῦ ἐλέγχου τῶν πράξεων ἢ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς λεγομένης κωλυσιεργίας, ἤτοι τοῦ κωλύειν τὰς κανονικὰς ἐργασίας τῆς βουλῆς (ἡ λέξις εἶναι ἤδη καθιερωμένη ὑπὸ τοῦ Πολυβίου). Διεξήγετο δὲ ἡ κωλυσιεργία πρὸ πάντων διὰ τῆς ματαιώσεως τῆς ἀπαρτίας, ἤτοι τοῦ ἐναριθμίου τῶν βουλευτῶν, τοῦ ὑπὸ τοῦ κανονισμοῦ δηλονότι ὁριζομένου κατωτάτου ἀριθμοῦ τῶν παρόντων διὰ τὴν συγκρότησιν συνεδριάσεως. Καὶ παρελύετο μὲν οὕτω ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ κοινοβουλίου καὶ ἑπομένως τοῦ ὅλου κυβερνητικοῦ ἔργου, ἐδυσφόρει δ' ὁ Δηληγιάννης διὰ τὰ γενόμενα, ὑφιστάμενος ὅμως τιμωρίαν δικαίαν δεδομένου ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ πρὸ ἐτῶν (ἀπὸ τοῦ 1887) ἐπινοήσας τὸ τῆς ἀπαρτίας ὅπλον. Καὶ ἦτο ἤδη ὁ Δηληγιάννης, κατὰ τὰς δηλώσεις αὐτοῦ, ἀπηυδημένος καὶ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τῆς πορείας τῶν πραγμάτων, παρέμενε δ' ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, ὡς ἔλεγε, μόνον ἕνεκα τῶν μεταπολεμικῶν δυσχερειῶν τοῦ κράτους, ἃς ἐπεθύμει νὰ ἐξομαλύνῃ κατὰ τὸ δυνατόν. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἔτι ὡριμάσῃ ἡ περὶ ἀποχωρήσεως ἐκ τοῦ πολιτικοῦ βίου ἀπόφασις ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, ἐπήνεγκε ταύτην ἡ φονικὴ μάχαιρα τοῦ Κώστα Γεραχάρη, παρασίτου χαρτοπαικτικῆς λέσχης, πλήξαντος τὸν γηραιὸν πολιτικὸν ἐπὶ τῶν βαθμίδων αὐτῶν τοῦ βουλευτηρίου (31 Μαΐου 1905) ἐξ ἀφορμῆς περιοριστικοῦ μέτρου τῆς κυβερνήσεως κατὰ τῶν χαρτοπαικτικῶν κέντρων.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δηληγιάννη κύριοι τῆς καταστάσεως κατέστησαν ὁ Δημήτριος Ράλλης καὶ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, ὑπηρετήσαντες ἀμφότεροι ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τὸν Δηληγιάννην, ὁ μὲν Δ. Ράλλης ὡς πρόεδρος τῆς βουλῆς ὁ δὲ Κ. Μαυρομιχάλης ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν. Οὗτοι διεμοιράσαντο τὴν ἐξουσίαν, τοῦ Δ. Ράλλη ἀναλαβόντος τὴν πρωθυπουργίαν καὶ τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη ταχθέντος ὑπ' αὐτόν. Διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ὑπουργείου τούτου καὶ τῆς συγκεντρώσεως τῆς δηληγιαννικῆς πλειονοψηφίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μετριοπαθοῦς ἀφ' ἑτέρου νεοτρικουπικῆς ἀντιπολιτεύσεως συντεταγμένης ὑπὸ τὸν Γ. Θεοτόκην, τὰ πράγματα ἐβάδισαν ὁμαλήν τινα πορείαν μέχρις οὗ αἱ τῷ 1907 γενόμεναι βουλευτικαὶ ἐκλογαί, παρασχοῦσαι σημαντικὴν πλειονοψηφίαν εἰς τὸ ὑπὸ τὸν Θεοτόκην κόμμα, ἀνήγαγον τοῦτο εἰς τὴν ἀρχήν. Ἡ κατάστασις ἐπὶ τοῦ νέου ὑπουργείου ἐξειλίσσετο ὁμαλῶς, ὁπότε μετ' ὀλίγον (1908) ἡ ἐν Τουρκίᾳ ἐπελθοῦσα μεταπολίτευσις ἐπήνεγκε μεταβολὴν πραγμάτων καὶ ἐν Ἑλλάδι.

Ἐν Τουρκίᾳ ἐξηκολούθουν ἐσωτερικαὶ ταραχαὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἰδίως ἐν Μακεδονίᾳ, ἔνθα ὁ ὀξὺς μεταξὺ Ἑλλήνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων περὶ ἐθνικῆς ἐπικρατήσεως ἀνταγωνισμὸς ἐξεδηλοῦτο ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει, τῶν Βουλγάρων ζητούντων καὶ λαμβανόντων ἑκάστοτε βεράτια διὰ θρόνους μητροπολιτικούς, καὶ διὰ πολυαρίθμων ἐνόπλων συμμοριῶν, ἀπὸ Βουλγαρίας εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰσβαλουσῶν, τρομοκρατούντων τὴν χώραν ταύτην. Οἱ ἐν Ἑλλάδι μακεδονικοὶ σύλλογοι καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὄπισθεν αὐτῶν ἀνεπισήμως συντεταγμένη, ἠμύνοντο διαρκῶς ἐναντίον τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν· τὸ αὐτὸ δὲ ἔπραττον καὶ οἱ Σέρβοι.

Ἡ τῶν Βουλγάρων λυσσώδης ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐπιβουλὴ καὶ ἐπίθεσις δὲν ἀπέβλεπε τοσοῦτον εἰς τοὺς ὀρθοδόξους Ἕλληνας, ὅσον εἰς τοὺς βουλγαροφώνους Μακεδόνας, τοὺς πιστοὺς παραμένοντας εἰς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ καλουμένους ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Εὐρωπαίων πατριαρχικοὺς (πρὸς διάκρισιν τῶν τῆς βουλγαρικῆς σχισματικῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες ἐλέγοντο ἐξαρχικοί), οὓς ὡς βουλγαροφώνους Μακεδόνας, λαλοῦντας βουλγαρικὴν διάλεκτον μακεδονικὴν πλήρη ἑλληνικῶν λέξεων καὶ ἰδιωτισμῶν, ἐθεώρουν οὗτοι καὶ ἐκάλουν ἀποστάτας, προδότας, γραικομανεῖς. Ἐκ τῶν Βουλγαροφώνων τούτων ἐδολοφονοῦντο καθ' ἑκάστην πλεῖστοι ὅσοι ἐν ταῖς κώμαις αὐτῶν καὶ ταῖς ὁδοῖς ὑπὸ τῶν βουλγαρικῶν συμμοριῶν, αὐτῶν δὲ αἱ ἐκκλησίαι παρεδίδοντο εἰς πῦρ καὶ ἱερεῖς λειτουργοῦντες ἐσφάζοντο ἐν αὐταῖς καὶ πλεῖσθ' ὅσα ἐτελοῦντο κακουργήματα ὑπὸ τῆς μανίας τῶν ἐπιδρομέων. Καὶ ὅμως αὐταὶ αἱ βουλγαρικαὶ βαρβαρότητες δὲν ἐστιγματίζοντο προσηκόντως ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων, οἵτινες κατεφέροντο μᾶλλον κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὡς συμμαχούντων μετὰ τῶν Τούρκων ἐναντίον λαοῦ χριστιανικοῦ. Τοιαύτη γνώμη ἐπεκράτει ἐξαιρετικῶς ἐν Ἀγγλίᾳ ἔνθα, ὡς εἴπομεν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βήκονσφηλδ ἐπεκράτησε φιλοβούλγαρος πολιτικὴ ἰδίως ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ 1886 ἐπιτευχθείσης πραγματικῆς ἑνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μετὰ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα κατὰ τὸ 1902 ὁπότε ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία συγκινηθεῖσα ἐκ τῶν ἐκ Μακεδονίας ἀγγελλομένων ἀπεφάσισε νὰ ἐπέμβη. Μία συνάντησις μεταξὺ τοῦ τσάρου Νικολάου καὶ τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ ἔθεσε τὰς βάσεις ἐνεργείας διπλωματικῆς περὶ μεταρρυθμίσεων εἰσακτέων εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Τὴν ἀγγλορρωσικὴν συνεννόησιν ἐδέχθησαν καὶ αἱ ἄλλαι Δυνάμεις καὶ συνεκρότησαν διεθνῆ ἐπιτροπείαν πολιτικὴν ἐποπτεύουσαν τὰ τῆς Μακεδονίας. Ἑκάστη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἔπεμψε, συναινέσει τῆς Τουρκίας εἰς ἣν ἐπεβλήθη ἡ ὁμόφωνος ἀπαίτησις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἀνὰ ἕνα ἢ δύο ἀντιπροσώπους. Ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν δὲ ταύτην ἕκαστος ἀντιπρόσωπος διέθετε καὶ μικρὰ ἀποσπάσματα πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς διο-

κήσεως τῆς κατὰ περιφερείας διοικητικὰς διαιρεθείσης νῦν Μακεδονίας. Οὕτω ἡ ὅλη διοίκησις τῆς χώρας ταύτης περιῆλθεν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν Μεγάλων εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, τὴν σκιώδη δ' ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου, ὡς ὑπερτάτου κυριάρχου, ἐξεπροσώπει ὁ αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὁρμώμενος, ὅστις ἦτο ὁ Χιλμῆ πασᾶς. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ μεταρρύθμισις ἦτο ἀδύνατον νὰ θέση τέρμα εἰς τὰς ταραχὰς τῆς Μακεδονίας, διότι νῦν εἴπερ ποτὲ ἐνετείνοντο αἱ μεταξὺ τῶν ἐνόπλων συμμοριῶν συγκρούσεις καὶ ἀλληλομαχίαι. Εὐλόγως δ' ὁ Χιλμῆ πασᾶς ἔλεγεν ὅτι δὲν διεξῆγε κυβέρνησιν ἀλλ' ἐποπτείαν φρενοκομείου ἀχανοῦς, ἣν καταλείπων ἤθελε καταστήση τὴν Μακεδονίαν ἀχανὲς στάδιον φρενοβλαβῶν δι' αἵματος ἀλλήλων τρεφομένων.

Χιλμῆ πασᾶς

Ἡ Ἀγγλία, ἥτις ἀρχῆθεν εἶχε συνταχθῆ μετ' ἐπιφυλάξεων τῷ ὑπὸ τῆς Ρωσίας καὶ Αὐστρίας ἐκπονηθέντι προγράμματι τῶν εἰσακτέων εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Μακεδονίας μεταρρυθμίσεων, θεωροῦσα ἤδη ἀνεπαρκὲς τὸ πρόγραμμα τοῦτο καὶ διαπιστοῦσα ὅτι δι' ὅσων ἐγένοντο τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπεμβάσει δὲν ἐπετεύχθη ὁριστικόν τι καὶ θετικόν, προῆλθεν εἰς ἰδιαιτέραν συνεννόησιν μετὰ τῆς Ρωσίας ὅπως ἡ Μακεδονία ἀνακηρυχθῇ ἐπαρχία ἐντελῶς αὐτόνομος. Τοῦτο γνωσθὲν δημοσίᾳ ἀνεπτέρωσε μὲν τὰς ἐλπίδας τῶν Βουλγάρων καὶ φιλοβουλγάρων, ἀλλ' ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τῆς στρατιωτικῆς μερίδος τῶν Τούρκων, ἥτις πρὸ πολλοῦ παρηκολούθει μετὰ δυσαρεσκείας τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων καὶ κατεξανίστατο ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Χαμήτ, παραδίδοντος τὴν ἐξουσίαν τοῦ κράτους εἰς ξένους. Οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ στρατοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μοναστηρίου, εὑρισκόμενοι ἐν διηνεκεῖ συνεννοήσει μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μυστικῶς ἀντιπολιτευομένων ὡς καὶ τῶν ἐν Εὐρώπῃ διεσπαρμένων *Νεοτούρκων*, λεγομένων θιασωτῶν νέας Τουρκίας συνταγματικῶς κυβερνωμένης, προέβησαν ἐν Μοναστηρίῳ εἰς πραξικόπημα σοβαρὸν κηρύξαντες ἐν συνόδῳ στρατοῦ καὶ πολιτικῶν ὑπαλλήλων καὶ τοῦ μουφτῆ τοῦ Μοναστηρίου τὸ τέλος τῆς χαμητικῆς ἀπολυταρχίας καὶ προσκαλέσαντες τὸν Σουλτᾶνον ν' ἀποκαταστήση τὸ καταλυθὲν ὑπ' αὐτοῦ Σύνταγμα τοῦ Μιρχὰν πασᾶ (1877).

Τὰ γεγονότα ταῦτα γνωσθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτάραξαν σφόδρα τοὺς περὶ τὸν Σουλτᾶνον κύκλους. Ὁ Ἀβδοὺλ Χαμὴτ σπανιώτατα ἐμφανιζόμενος εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἢ μετὰ μυρίων προφυλάξεων τοῦτο ποιῶν εἶχε καταστήση τὰ ἀνάκτορα τοῦ Γιλδὶζ ἀπόρθητον φρούριον διατηρῶν ἐν αὐτοῖς στρατὸν ἢ μᾶλλον φρουρὰν ἑαυτοῦ ἐκ 15-20 χιλιάδων ἀνδρῶν συγκειμένην καὶ ἀποτελουμένην οὐχὶ ἀπὸ Τούρκους γνησίους ἀλλ' ἀπὸ διαφόρους μωαμεθανικοὺς λαοὺς τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας, οὓς διέτρεφε καὶ ἐμισθοδότει πλουσιοπαρόχως. Οὗτοι πάντες ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν Σουλτᾶνον ἦσαν προωρισμένοι ἵνα θυσιασθῶσιν ὑπὲρ αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ ἐν Μοναστηρίῳ ἀρξαμένη σύσκεψις τοσοῦτον ἐξήγειρε τὸ φρόνημα ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ ὁρμὴ τοῦ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις στρατοῦ ἵνα βαδίση κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε ὁ Χαμὴτ μετὰ πολλὰς σκέψεις καὶ συλλογισμοὺς δεχθεὶς τὴν ἐγγύησιν τῆς προσωπικῆς του ἀσφαλείας ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήση καὶ ἐκάλεσεν εἰς τὴν κυβέρνησιν ἄνδρας ἀνήκοντας εἰς τὴν φιλελεύθερον μερίδα τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ, ἐπαναγαγὼν καὶ τὸ εἰς ἀχρηστίαν περιελθὸν Σύνταγμα τοῦ 1877.

Οἱ εἰς τὴν κυβέρνησιν εἰσελθόντες νέοι ἄνδρες προέβησαν εὐθύς, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ εἰρημένου Συντάγματος, εἰς προκήρυξιν βουλευτικῶν ἐκλογῶν καθ' ὅλον τὸ κράτος, αἱ ὁποῖαι διενεργηθεῖσαι κατ' Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 1908 ἀπετέλεσαν τὴν ὀθωμανικὴν βουλήν, ἐνῷ συγχρόνως συνεκροτήθη καὶ ἡ γερουσία ἐκ τῶν ἐπιζώντων ἔτι παλαιῶν γε-

ρουσιαστῶν προστεθέντων εἰς αὐτοὺς καὶ τῶν νεωστὶ διορισθέντων. Αἱ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν μεθ' ὅσης ἦτο δυνατὸν τότε ἐλευθερίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὰς χριστιανικὰς μειονότητας, ἐξ ὧν ἐξελέγησαν οὐχὶ μὲν πολλοὶ ἀλλ' ἱκανοὶ ὅπως ἀντιπροσωπεύσωσιν αὐτάς (τριάκοντα περίπου Χριστιανοὶ ἔναντι 150 Τούρκων καὶ Ἀράβων καὶ τριῶν ἕως τεσσάρων Ἑβραίων). Οἱ ἐκλεγέντες Ἕλληνες ἀνήρχοντο εἰς 22, ἐξελέγη δὲ τότε καὶ ὁ γράφων ταῦτα ὑπὸ τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου καὶ τῆς πόλεως Σμύρνης (1).

Αἱ ὀθωμανικαὶ βουλαὶ συνεκλήθησαν περὶ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου τοῦ 1908, καὶ ἡ βουλευτικὴ σύνοδος διήρκεσε καθ' ὅλον τὸ ἔτος μέχρι τοῦ Αὐγούστου. Πολλὰ δὲ καὶ ἱκανῶς σπουδαῖα ζητήματα συνεζητήθησαν καὶ διεξεπεραιώθησαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἐξ ὧν τὰ σπουδαιότερα ἦσαν ζητήματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἅμα τῇ ἐκρήξει τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ κινήματος ἡ ἐξωτερικὴ θέσις τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους περιεπλάκη σχεδὸν πανταχόθεν. Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις, φοβουμένη μὴ τὸ ἰσχυρῶς ἐκ τοῦ κινήματος ἐξεγερθὲν πανταχοῦ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐθνικὸν αἴσθημα παρασύρῃ καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν κατοχὴν αὐτῆς ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ Μωαμεθανούς, ἐκήρυξε τὴν προσάρτησιν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων εἰς τὸ ἑαυτῆς κράτος, συγχρόνως δ' ἐνήργησε παρὰ τῇ βουλγαρικῇ κυβερνήσει ἵνα καὶ αὐτὴ ἐπὶ μηδαμιναῖς προφάσεσι κηρύξῃ τὴν ἀπὸ τῆς Πύλης καὶ τοῦ Σουλτάνου ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ταυτοχρόνως καὶ διὰ τοῦ ἐν Χανίοις Αὐστριακοῦ προξένου ἐνήργησε παρὰ τῇ κρητικῇ ἁρμοστιακῇ κυβερνήσει ἵνα καὶ ἡ νῆσος κηρύξῃ τὴν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἕνωσιν αὐτῆς. Ταῦτα πάντα ἐποίει ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ ἵνα ἐμβάλλουσα εἰς ἀμηχανίαν τὴν Πύλην ὑποχρεώσῃ αὐτὴν καὶ στέρξῃ τὰ ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ ἐπιχειρηθέντα.

Ἡ Κρήτη, μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1898-99 καὶ τὴν ἐν τῇ νήσῳ ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Ἕλληνος βασιλόπαιδος Γεωργίου ὡς ἐπιτρόπου τῶν τεσσάρων Δυνάμεων ὑποτελοῦς τῷ Σουλτάνῳ, ἀπετέλει κατ' οὐσίαν παντελῶς αὐτόνομον ὀργανισμὸν ἐλευθέρας πολιτείας, τῆς κληθείσης νῦν ὑπὸ τῆς κρητικῆς κυβερνήσεως «Κρητῶν πολιτείας», εἰσήρχετο δ' εἰς ὁμαλὴν καὶ κανονικὴν πορείαν ἐλευθέρου πολιτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου κατευθυνομένη πρὸς μέλλον εὔελπι καθ' ἑαυτήν τε καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀναμενομένης ἑνώσεως μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Γεώργιος ἐθεωρεῖτο ἠθικῶς καὶ ἐθνικῶς ὑπέρτατος ἄρχων καὶ βασιλεὺς τῶν Κρητῶν, τὸ ὄνομα δ' αὐτοῦ ὑπὸ τοιαύτην ἰδιότητα ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς εὐχαῖς καὶ δεήσεσιν ἐν πᾶσι τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τῆς μεγαλονήσου.

Οὕτω, ἐνῷ ἡ νῆσος μετὰ τόσους ἀγῶνας ἀπέλαυε πλέον εἰρήνης καὶ ἡσυχίας ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἕλληνος βασιλόπαιδος, ὁ βασιλεὺς πατὴρ αὐτοῦ εἰργάζετο διηνεκῶς παρὰ

(1) Ἡ ἐμὴ ὑποψηφιότης δὲν προῆλθεν ἀπὸ πρωτοβουλίαν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἧς προΐστατο ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, ἀλλὰ τῶν Σμυρναίων Ἑλλήνων, οἵτινες διατηροῦντες πάντοτε ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐπὶ δεκαετίαν παρ' αὐτοῖς διαμονῆς καὶ διδασκαλικῆς δράσεώς μου προέκριναν ἐμὲ ὑπὲρ πάντα ἄλλον καὶ ἐζήτησαν παρὰ τῆς κυβερνήσεως διὰ τοῦ προξένου Εὐγενίου Εὐγενιάδου, ἵνα ἐπιτρέψῃ καὶ διευκολύνῃ τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐκλογῆς. Ὁ Γ. Θεοτόκης ὡς καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆς ἐγκρίναντες τὴν αἴτησιν τῶν Σμυρναίων καὶ μεταπεμψάμενοι ἐμὲ προέτρεψαν νὰ δεχθῶ τὴν ὑποψηφιότητα καὶ νὰ μεταβῶ εἰς τὴν Τουρκίαν τοὐλάχιστον ἐπὶ μίαν βουλευτικὴν περίοδον. Ἐδέξαντο δὲ προθύμως καὶ τοὺς ὑπ' ἐμοῦ ταχθέντας ὅρους, οἵτινες ἦσαν: 1) ὑπεράσπισις τῶν γενικῶν συμφερόντων τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, 2) ἰσχυρὰ ἄμυνα καὶ ὑπεράσπισις τῶν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ἑλληνικῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καὶ 3) ἐνέργεια εἰλικρινὴς πρὸς ἐμπέδωσιν καὶ διατήρησιν εἰλικρινῶν φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν (Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος). Τῶν ὅρων τούτων γενομένων δεκτῶν μετέβην μετὰ τὴν ἐκλογήν μου εἰς Σμύρνην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὰ ἄνω εἰρημένα.

τοῖς ἰσχυροῖς ὑπὲρ τῆς ὡς ἔνεστι ταχίστης καὶ ὁριστικῆς ἀπὸ διεθνοῦς ἀπόψεως διευθετήσεως τῆς θέσεως τοῦ βασιλόπαιδος Γεωργίου, καθισταμένου ἀπὸ ἐπιτρόπου τῶν τεσσάρων Δυνάμεων ἐπιτρόπου τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων (ὑπὸ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἐγγύησιν τῶν Δυνάμεων) καὶ τῆς μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἑνώσεως τῆς νήσου. Ἀπέναντι τοιούτων ἐνεργειῶν ἡ μὲν ἐπίσημος Τουρκία τοῦ Χαμὴτ εἰς ἀσθενεστάτην καὶ ἁπλῶς τυπικὴν διαμαρτυρίαν προβᾶσα οὐδεμίαν προέβαλε σοβαρὰν δυσχέρειαν, ὁ δὲ μωαμεθανικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου μετ' ἀνοχῆς ἠθικῆς καὶ μετὰ καρτερικῆς ὑποταγῆς εἰς τὸ πεπρωμένον ἐτήρει νομιμόφρονα πολιτείαν ἀπολαύων ἄλλως καὶ τῶν εὐεργετημάτων τῆς νῦν κρατούσης ἀληθοῦς ἰσοπολιτείας.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ Χαμὴτ Β', παρὰ πᾶσαν τὴν δυσαρέσκειαν αὐτῆς διὰ τὴν ἐν Κρήτῃ ἐπελθοῦσαν νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, οὐδαμῶς μετέβαλε τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας τοῦ κράτους καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν ἀνεκτικὴν πολιτικήν της. Ἀπὸ καθολικῆς δὲ ἀπόψεως δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἐπὶ τοῦ Χαμὴτ Β' ἕως καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀζὶζ Α' ἡ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους δύναμις καὶ εὐημερία ἀνῆλθον εἰς ὑπερτάτην ἀκμήν. Πολλοὶ δ' ἦσαν οἱ Ἕλληνες οἱ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1908 καὶ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χαμὴτ μετὰ πόθου ἀναμιμνῃσκόμενοι τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ ὀνειροπολοῦντες τὴν ἐπὶ ταύτης εὐημερίαν τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1908 ἐν ἀρχῇ δὲν μετέβαλε τὴν κατάστασιν ταύτην· ἐχαιρετίσθη μάλιστα ὑφ' ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἡ ἐπελθοῦσα μεταπολίτευσις καὶ ἐλπίδες ἐγεννήθησαν μεγάλαι παρ' εὐφαντάστοις τισὶ καὶ ἐπιπολαίοις περὶ ταχείας μεταστάσεως τοῦ Τουρκικοῦ κράτους εἰς Ἑλληνικὸν καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κράτους τοῦ Βυζαντιακοῦ, παρὰ δὲ τοῖς συνετωτέροις περὶ διανοιγομένου νέου σταδίου προόδου καὶ ἀκμῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τοῦ ἐν ἐλευθερίᾳ λειτουργοῦντος νέου τουρκικοῦ πολιτεύματος. Ἤρξαντο μάλιστα καὶ ἀθρόαι ἐξ ἑλληνικῶν πόλεων εἰς τουρκικὰς μεγαλοπόλεις φιλικαὶ συγχαρητήριοι ἐπισκέψεις διὰ τὴν κτηθεῖσαν ἐλευθερίαν· ἀλλ' ἡ σπουδαιοτέρα συγχαρητήριος ἐπίσκεψις ἦν ἡ γενομένη ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὀργανωθεῖσα ὑπὸ ἐπιτροπείας προεδρευομένης ὑπὸ τοῦ πολιτευτοῦ Κ. Παπαμιχαλοπούλου, ταύτης δὲ μετέσχον μεγάλαι πολιτικαὶ ἐπισημότητες τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων.

Ἀλλ' ἀκριβῶς κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἡ Κρήτη ἐκήρυξε τὴν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἕνωσιν αὐτῆς, καταλυθέντος τοῦ ὑπὸ τὸν πρίγκηπα Γεώργιον καὶ τὸν τοῦτον διαδεξάμενον Ἀλέξανδρον Ζαΐμην λειτουργοῦντος συστήματος τῆς ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ ἐκπροσωπουμένης ἁρμοστίας. Ἡ πρᾶξις αὕτη ὑπῆρξεν ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία νέας μεγάλης πολιτικῆς καὶ πολιτειακῆς ἐν Κρήτῃ μεταβολῆς, ἐξασκησάσης μεγάλην ἐπήρειαν καὶ ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου.

Τὴν διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἁρμοστίας ἀρξαμένην καὶ εἰς ἑλληνικὴν διοίκησιν ἐξελισσομένην περίοδον τῆς Κρητικῆς πολιτείας ἤρξατο νὰ ταράττῃ ἀπὸ τοῦ 1901, ἤτοι τρία ἔτη μετὰ τὴν εἰς Κρήτην μετάβασιν τοῦ βασιλόπαιδος Γεωργίου, δαίμων βάσκανος ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς ταύτης τῆς πολιτείας προελθών. Ὁ βασιλόπαις Γεώργιος, ἀποστέργων ἐν Κρήτῃ τὴν ἐπιτροπείαν τῶν τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τὴν ὡς ὑποτελοῦς ἡγεμόνος ἐν τῇ νήσῳ θέσιν καὶ διαμονὴν αὐτοῦ ὑφ' οἱανδήποτε ἰδιότητα θεωρῶν πάντως προσωρινὴν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον ὑπηρεσίαν, ἐζήτει διὰ παντὸς τρόπου νὰ συντομεύσῃ εἰ δυνατὸν τὸν τῆς τοιαύτης ὑπηρεσίας χρόνον ἐργαζόμενος ἀπαύστως, ὡς ὁ καὶ ὁ βασιλεὺς πατήρ του, ὑπὲρ τοῦ ὅσον ἔνεστι ταχίστου τερματισμοῦ τῆς προσωρινῆς αὐτῆς ἀρχῆς διὰ τῆς πλήρους ἑνώσεως τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Θεωρῶν δ' ἑαυτὸν

ἁπλῶς ἐντολοδόχον καὶ ὑποτελῆ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ ὡς ὑπείκων εἰς ἀνάγκην ἀδήριτον προσεχώρει τυπικῶς εἰς τὰ παρὰ τοῦ συνταχθέντος Συντάγματος τῆς νήσου ἀναγνωριζόμενα δικαιώματα τοῦ Σουλτάνου ποιούμενος μνείαν τούτων ξηρὰν ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ ἐγκατάστασιν αὐτοῦ βουλῇ τῆς τῶν Κρητῶν πολιτείας. Ἀλλ' ἔναντι τῆς τοιαύτης πολιτείας τοῦ βασιλόπαιδος Γεωργίου ἐδημιουργήθη ἐν Κρήτῃ σιωπηρῶς καὶ ἑτέρα πολιτικὴ ἐκπροσωπουμένη ὑπό τινος τῶν συμβούλων αὐτοῦ, τοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης συμβούλου Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

Οὗτος, κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς Κρήτην ἀφίξεως τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου, ὡς ἀνωτάτου ἐπιτρόπου τῶν τεσσάρων Δυνάμεων, ἤσκει τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα πολιτευόμενος ἅμα, ἦτο δ' ἀνὴρ ἱκανὴν ἐπιδεικνύων πολιτικὴν ἱκανότητα καὶ ὑπὸ ἀκαθέκτου φλεγόμενος φιλοδοξίας.

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὢν ἀρκούντως εὐφυής, νοήμων καὶ δραστήριος εἵλκυσεν, ὡς φαίνεται, ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ τὴν προσοχὴν τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου καὶ ἐξετιμᾶτο ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἔχων πάντοτε ἰδίας γνώμας καὶ πολιτικὴν ἰδίαν, κατὰ τὴν εἰς Εὐρώπην ἀποδημίαν τοῦ πρίγκηπος διεπραγματεύετο μετά τινων τῶν ἐν Κρήτῃ προξένων περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἐν τῷ κρητικῷ Συντάγματι ἀναγραφομένου ἄρθρου περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ τῆς νήσου. Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος, ἡ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἄρθρου τούτου ἕνεκα λόγων πρακτικῶν, ἀναφερομένων εἰς τὴν θέσιν τῆς Κρήτης ὡς αὐτονόμου πολιτείας. Ἡ Κρήτη ἀπετέλει κράτος αὐτόνομον, ἀλλὰ τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἦτο ἀνεγνωρισμένον ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου καὶ τούτου ἕνεκα ἡ θέσις τῶν Κρητῶν ἐν ταῖς τουρκικαῖς χώραις ἦτο πάντοτε ἀνώμαλος, μὴ ὄντος δυνατοῦ νὰ προστατεύωνται οὗτοι ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ Τουρκία οὐδὲν ἀνεγνώριζε δικαίωμα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπέναντι τῆς Κρήτης, μὴ προστατευομένης ἐξ ἄλλου καὶ ὑπὸ τῶν τεσσάρω Δυνάμεων, ὑφ' ὧν τὴν προστασίαν διετέλει, καὶ τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου μηδὲν δυναμένου νὰ πράξῃ ἅτε ὄντος ἁπλοῦ ἐπιτρόπου τῶν Δυνάμεων. Ὁ Βενιζέλος λοιπὸν ἐφρόνει ὅτι μία ἀναγνώρισις τῆς κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου ἐπίσημος, οὐδόλως ἀποκλείουσα τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἕνωσιν, ἔμελλε νὰ θεραπεύσῃ τὰς προσωρινὰς ἀνάγκας τῆς νήσου. Καὶ ὑπῆρξαν μέν τινες φανατικοὶ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀποδίδοντες τὸ τοῦ Βενιζέλου βούλευμα εἰς προσωπικὴν φιλοδοξίαν καὶ ἰδιοτέλειαν, φρονοῦντες ὅτι τὸ ἐλατήριον αὐτοῦ ἦτο ἡ φιλοδοξία ἀποβλέποντος εἰς τὴν ἡγεμονικὴν ἀρχήν, ἀφοῦ ὁ πρίγκηψ Γεώργιος οὐδαμῶς οὐδέποτε ἤθελε ἢ ἔμελλε νὰ καταστῇ ἡγεμὼν ὑποτελὴς τῷ Σουλτάνῳ· ἀλλ' αἱ διαδόσεις αὗται δὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰ πράγματα. Ὁσονδήποτε πιθανὴ καὶ ἂν θεωρηθῇ ἡ τοιαύτη γνώμη δὲν ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ Βενιζέλος προέδιδε τὰ συμφέροντα τῆς νήσου καὶ τὴν ἐντελῆ αὐτονομίαν αὐτῆς ἐθυσίαζε εἰς τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ φιλοδοξίαν· ἐκεῖνο ὅπερ ἐλέγχεται πλημμελὲς ἐν τῇ πολιτικῇ τοῦ Βενιζέλου δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ μυστικὸν ἐλατήριον τῆς φιλοδοξίας αὐτοῦ (1), ἀλλ' ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πρίγκηπος καὶ τῶν συναδέλφων του διεπραγματεύετο μετὰ προξένων ξένων Δυνάμεων, πρᾶγμα ὅπερ ἔθιγε τούτους καιρίως. Οὔτε εἶναι ἄξιον κόπου νὰ λεχθῶσι καὶ νὰ ἀναγραφῶσιν ἐνταῦθα πάντα τὰ τότε θρυληθέντα περὶ τῶν δῆθεν ἐλατηρίων καὶ τῶν μετὰ τῶν προξένων τῶν ὑποστηριζόντων τὸν Βενιζέλον δεσμῶν αὐτοῦ. Ὁ Βενιζέλος διὰ τῆς πολιτικῆς του ἀπέβλεπεν ἁπλῶς εἰς τὸν ἐν τῇ νήσῳ τερματισμὸν μιᾶς ἀκαθορίστου καὶ ἐπιβλαβοῦς καταστάσεως.

(1) Τῷ νουθετοῦντι αὐτὸν ἀοιδίμῳ πολιτευτῇ Κρήτης καὶ διδασκάλῳ του Ἀντωνίῳ Μιχελιδάκῃ ὅπως μετριάσῃ τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ ἀπήντησε χαρακτηριστικώτατα: «Ἡ φιλοδοξία μου ἐκτείνεται μέχρι τοῦ Θεοῦ».

Σημειωτέον δ' ὅτι οἱ πρόξενοι δὲν διέκειντο εὐμενῶς πρὸς τὸν πρίγκηπα, τοῦτο δὲ διότι οὗτοι, εἰθισμένοι παρὰ τῶν Τούρκων διοικητῶν τῆς νήσου εἰς πολιτικὴν δεσποτικὴν ἔναντι αὐτῶν, δὲν ἐτύγχανον ἤδη πολλῆς προσοχῆς παρὰ τοῦ πρίγκηπος ἐν ταῖς παρ' αὐτῷ ἀκροάσεσι καὶ ἐνεργείαις των· μόνον ὁ Ρῶσος πρόξενος ἦτο ἀπολύτως ἀφωσιωμένος πρὸς τὸν πρίγκηπα, ἕνεκα τῆς πρὸς τὴν ρωσοτσαρικὴν οἰκογένειαν συγγενείας του καὶ τῆς εὐνοίας ἧς ἀπέλαυεν οὗτος παρὰ τῷ τσάρῳ Νικολάῳ Β'. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Βενιζέλος πλημμελῶς ἐπολιτεύθη ἐν τῷ εἰρημένῳ ζητήματι τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεων τῆς νήσου, ἐξ ἄλλου καὶ ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, ἐκ κακῶν εἰσηγήσεων τοῦ συμβούλου αὐτοῦ Ἀνδρ. Παπαδιαμαντοπούλου, μεθ' ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος ἐζήτησε ν' ἀποδοκιμάση τὴν τοῦ συμβούλου διαγωγὴν παύσας αὐτὸν ἀποτόμως τῆς θέσεώς του καὶ δικαιολογήσας τὴν παῦσιν δημοσίᾳ διὰ τῆς ἀντεθνικῆς, ὡς ἔλεγε, πολιτικῆς αὐτοῦ, ὡς δῆθεν ἐργαζομένου ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἡγεμόνος ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

Ὁ Βενιζέλος ἐκδιωχθεὶς οὕτω τῆς τοῦ πρίγκηπος κυβερνήσεως ἤρξατο δημοσιογραφικοῦ πολέμου σφοδροῦ ἐναντίον τοῦ πρίγκηπος, συγχρόνως δὲ μετῆλθε καὶ πολιτικὴν ὅλως ἀντίθετον πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε, καταπολεμῶν τὸν πρίγκηπα διὰ τῶν αὐτῶν περὶ ἐθνικῆς πολιτικῆς ὅπλων, ἀλλὰ πολὺ σφοδρότερον ἐν τῇ κρητικῇ συνελεύσει. Ὁ Βενιζέλος ἐτάχθη τότε ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἑνώσεως τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, κηρύττων ὅτι μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον συνεννοήσεως μόνη ἡ πολιτικὴ αὕτη ἐνεδείκνυτο, καὶ καταδικάζων ἀπολύτως τὸ προσωρινὸν σύστημα τῆς τῶν Μ. Δυνάμεων ἐπιτροπείας, ἵνα οὕτω καταλύσῃ τὸν Γεώργιον. Καὶ νῦν ἡ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐθνικῶν πόθων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ καθεστῶτος.

Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος διεμαρτυρήθη πρὸς τὸν κρητικὸν λαὸν ἐντόνως ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου καταγγέλλων αὐτὸν ὡς μεταχειριζόμενον ἀκαίρως τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ τοὺς ἐθνικοὺς πόθους· ἀλλὰ μὴ θέλων ἐξ ἄλλου νὰ προχωρήσῃ λίαν ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ πρὸς τὸν Βενιζέλον καὶ ἐκτιμῶν, ὡς ἔλεγε, τὴν εὐφυΐαν αὐτοῦ, ἐζήτει νὰ διαλλαγῇ μηνύων αὐτῷ ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ κηρύξῃ δημοσίᾳ ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου δὲν ἦτο ἀντεθνικὴ κατὰ βάθος, ἀλλ' ὅτι ἀπέβλεπεν ἁπλῶς εἰς προσωρινὴν ἐξοικονόμησιν τῶν πραγμάτων ἔχουσα πάντοτε σκοπὸν τὴν διὰ τῆς ἑνώσεως τελικὴν τοῦ ζητήματος λύσιν. Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος παρέμεινεν ἀνένδοτος. Παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν τοιαύτην ἀδιαλλαξίαν ἐπέδειξε καί τινα σημεῖα διαλλαγῆς ἐπικειμένων τῶν διὰ τὴν συνέλευσιν ἐκλογῶν τῶν ἀντιπροσώπων. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν ἐκλογῶν ἐκήρυξε διὰ τῆς ἐφημερίδος αὐτοῦ ὅτι ἁπάσης τῆς νήσου ὁ μόνος πόθος ἦτο ὁ τῆς ἑνώσεως καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε κόμμα ἐν Κρήτῃ διάφορον μετερχόμενον πολιτικήν. Ἀλλὰ τότε ὁ Γεώργιος, οἱονεὶ ἐκδικούμενος τὸν πρῴην σύμβουλον, προέβη ἐν προκηρύξει εἰς ἐπίσημον διάψευσιν τῆς τοῦ Βενιζέλου δηλώσεως, ὑπαινιττόμενος ὅτι ἐν Κρήτῃ ὑπάρχει κόμμα Βενιζέλου ἀντιτασσόμενον εἰς τὴν ἕνωσιν. Δὲν εἶνε γνωστὸν κατὰ πόσον ἡ διακήρυξις αὕτη τοῦ Γεωργίου συνετέλεσεν εἰς τὴν παντελῆ ἧτταν τοῦ Βενιζέλου ἐν ταῖς ἐκλογαῖς, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἡ τοῦ Γεωργίου πρᾶξις, ἡ ἀντιφάσκουσα καὶ ἄλλως πρὸς τὴν μεγαθυμίαν ἣν ἐπέδειξε πρότερον ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πράγματα, ἠρέθισε σφόδρα τὸν Βενιζέλον ἀποφασίσαντα διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων νὰ ἐπιβάλῃ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ, ἥτις κατ' οὐσίαν ἀπέβλεπε νῦν οὐχὶ τόσον εἰς τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης, ὅσον εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς ἀπολυταρχίας τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου καὶ τὴν προσωπικὴν διὰ τὴν κατ' αὐτοῦ γενομένην ἀδικίαν ἐκδίκησιν. Οὕτως ὁ Βενιζέλος μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, συγκεντρωθέντων ἐν τῇ κώμῃ Θερίσσῳ, ἐκήρυξε τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ πρίγκηπος καὶ ὡς μόνον ἡγεμόνα τῆς

Κρήτης νόμιμον ἐκήρυξε τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων Γεώργιον Α'. Ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ταύτης ὁ πρίγκηψ διεμαρτυρήθη αὖθις διὰ τὴν τοιαύτην ἐκμετάλλευσιν τῆς ἰδέας, ἀλλ' ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἱκανοὺς ὀπαδοὺς καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, τινὲς δὲ τῶν προξένων, ὡς εἴπομεν, ἦσαν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατήγγελλον εἰς τὰς κυβερνήσεις αὐτῶν τὴν πολιτικὴν τοῦ πρίγκηπος ὡς λίαν αὐταρχικήν. Καὶ προσεκάλεσαν μὲν οἱ ἐν Κρήτῃ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων τὸν Βενιζέλον νὰ παύσῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἀπεστάλησαν μάλιστα κατ' αὐτοῦ ἀγήματα τῶν Δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος γιγνώσκων κατὰ βάθος τὸ φρόνημα αὐτῶν δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὰς τῶν Δυνάμεων ἐπιταγάς, ἀλλ' οὔτε καὶ αὗται προέβησαν εἰς βιαίαν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ζωηραὶ ἀνταλλαγαὶ γνωμῶν διημείβοντο μεταξὺ τῶν κυβερνήσεων τῶν τεσσάρων Δυνάμεων, ἰδίως Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας, περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐν τέλει ἐν ταῖς διασκέψεσιν αὐτῶν ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ὤφειλε ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς νήσου καὶ ἀπεφάσισαν ὅπως παρασκευάσωσιν αὐτῷ ἔντιμον ὑποχώρησιν διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ τούτου, κατὰ τὴν λῆξιν τῆς πενταετοῦς προθεσμίας τῆς ἡγεμονίας του, δηλώσεως ὅτι δὲν ἐπεθύμει πλέον τὴν συνέχισιν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς οἰκειοθελοῦς οὑτωσὶ παραιτήσεώς του. Συγχρόνως δὲ ἐγένοντο διασκέψεις καὶ ἐν Ἀθήναις μεταξὺ τοῦ βασιλέως Γεωργίου, τοῦ πρωθυπουργοῦ αὐτοῦ Γ. Θεοτόκη καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀντιπροσώπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων περὶ ἐξευρέσεως λύσεως τῶν ὑφισταμένων δυσχερειῶν. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ βασιλεὺς Γεώργιος μεγαθύμως ἐθυσίασε τὸν πρίγκηπα εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς νήσου, δηλώσας ὅμως συγχρόνως, ὅτι οὐδὲν τῶν δικαιωμάτων τῶν πρὸ πενταετίας δοθέντων αὐτῷ ἤθελε νὰ θυσιάσῃ ὡς πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῆς Κρήτης. Οὕτω δ' ἀπεφασίσθη ἵνα, διατηρουμένου τοῦ δικαιώματος τοῦ βασιλέως Γεωργίου περὶ διορισμοῦ τοῦ ἀνωτάτου ἐπιτρόπου, λάβῃ τὴν θέσιν ταύτην, συναινέσει τῶν Δυνάμεων, ὁ Ἕλλην πολιτευτὴς Ἀλέξ. Ζαΐμης, διατηρουμένου κατὰ τὰ ἄλλα ἀκεραίου τοῦ ἐπὶ τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου καθεστῶτος. Μέρος τῶν Κρητῶν διεμαρτυρήθη καὶ ἐζήτει μάλιστα καὶ ἐνόπλως νὰ ἀντιταχθῇ κατὰ τῆς τοιαύτης λύσεως τοῦ ζητήματος τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου. Ἀλλ' ὁ πρίγκηψ ὑποτασσόμενος εἰς τὸ κέλευσμα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κατέλιπε τὴν νῆσον σχεδὸν λαθραίως ὡς φυγὰς ἐπιβιβασθεὶς τοῦ ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ σκάφους τοῦ σταλέντος παρὰ τῆς κυβερνήσεως Γ. Θεοτόκη(¹) καὶ τεθέντος ὡς Ἕλληνος ναυάρχου ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ.

Οὕτως ἐπῆλθεν ἐν τῇ νήσῳ κατάστασις πραγμάτων κατ' οὐσίαν ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν καταλυθεῖσαν, ἀλλὰ διάφορος ταύτης ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα. Πράγματι, τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου τὸ πρόσωπον ἐνέπνεε μείζονα γοητείαν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν καὶ ἀπετέλει οἱονεὶ σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς μεγαλονήσου, ἀλλὰ διὰ τοῦ νέου ἐπιτρόπου ἡ νῆσος ἐφαίνετο ἀμεσώτερον συνδεομένη μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ οἱονεὶ ἐκ ταύτης ἐξαρτωμένη. Πλὴν καὶ ἡ νέα κατάστασις δὲν ἦτο μακρᾶς διαρκείας.

Ὡς ἐρρήθη ἤδη, ἡ ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ἐπελθοῦσα τῷ 1908 μεταπολίτευσις εἶχε τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τὰ τῆς Κρήτης πράγματα. Συγχρόνως μετὰ τῆς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας κηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς καὶ ἡ Κρήτη ἐκήρυξε τὴν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἕνωσιν, ἐπειγούσῃ μάλιστα προτροπῇ καὶ ἐγεργείᾳ τῆς Αὐστρίας αὐτῆς ζητούσης οἱονεὶ συμπράκτορας ἐν τῷ κατὰ τοῦ καθεστῶτος τῆς Βερολινίας συνθήκης

(¹) Ὡς ἐγνώσθη, διάλογος μὲ δριμείας φράσεις ἐκ μέρους τοῦ πρίγκηπος διεξήχθη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Γ. Θεοτόκη, τοῦ ἐπανελθόντος πρίγκηπος ἀναιτίως καταφερθέντος κατὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ διὰ τὴν ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀνακλήσεώς του πολιτείαν τῆς κυβερνήσεως.

πραξικοπήματι. Ἡ Πύλη διεμαρτυρήθη οὐ μόνον διπλωματικῶς ἀλλὰ καὶ ἐμπράκτως διὰ τῆς ἐναντίον τῆς Αὐστρίας ἐνεργηθείσης ἐμπορικῆς ἀπαγορεύσεως (Boycottage). Ὡς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν δὲ περιωρίσθη εἰς ἀναβλητικὴν ἀδράνειαν, εἰς οὐδεμίαν προβᾶσα ἔμπρακτον διαμαρτυρίαν. Ἐν μυστικῇ δὲ συνεδρίᾳ τοῦ κατ' οὐσίαν κυβερνῶντος τὰ πράγματα τῆς νέας Τουρκίας κόμματος τῶν Νεοτούρκων ἀπεφασίσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐν ἀνάγκῃ ἡ Τουρκία ὡς πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν ἀπέναντι ἀνταλλαγμάτων τινῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν, ἀλλὰ νὰ ἐπιμείνῃ μέχρις ἐσχάτων ἀρνουμένη πᾶσαν ἀναγνώρισιν τῶν ἐν Κρήτῃ γενομένων (¹). Ἐν τοῖς νεοτουρκικοῖς κύκλοις ἤρξατο νῦν κίνησις μεγάλη περὶ Κρήτης ὑποκινουμένη καὶ ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Τουρκοκρητῶν καὶ πανταχοῦ ἐν τῷ τύπῳ καὶ συλλαλητηρίοις ὑψοῦτο ἰσχυρὰ ἡ φωνὴ τῆς ὑπὲρ τῆς Κρήτης διαμαρτυρίας τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ ὑπὲρ τῆς Κρήτης ἐνέργειαι αὗται ἐπέδρων δυσμενῶς ἐπὶ τὰς ἑλληνοτουρκικὰς σχέσεις. Ἀληθῶς εἰπεῖν, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδὲν ἀπήντησεν εἰς τὴν περὶ ἑνώσεως ἀπόφασιν τῶν Κρητῶν καὶ οὐδεμίαν ἔδωκεν ἀφορμὴν διαμαρτυρίας εἰς τὴν Πύλην, τῆς Κρήτης διατελούσης ἄλλως τε ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τεσσάρων Δυνάμεων· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐκώλυεν ἵνα αἱ ὑπὲρ τῆς Κρήτης κραυγαὶ τῆς τουρκικῆς δημοσίας γνώμης ἐπεκταθῶσι καὶ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἅπας ἐκεῖνος ὁ ἐνθουσιασμὸς ὁ καταλαβὼν τὴν ὀθωμανικὴν δημοσίαν γνώμην ἐπὶ τῇ δῆθεν διὰ τοῦ Συντάγματος ἐπερχομένῃ ὁμονοίᾳ καὶ ἀδελφώσει Τούρκων καὶ Ἑλλήνων ἐψυχράνθη νῦν τελείως καὶ ἡ ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ νεοτουρκικοῦ κομιτάτου «Ἐλευθερία καὶ Πρόοδος» προελθοῦσα καὶ εἰς ταύτην ὑποκειμένη κυβέρνησις τοῦ ἐκ Λέσβου Χιλμῆ πασᾶ, ἡ διαδεξαμένη τὴν ὑπὸ τοῦ κομιτάτου καθαιρεθεῖσαν κυβέρνησιν τοῦ Κιαμὴλ πασᾶ, παρὰ πᾶσαν τὴν προσωπικὴν μετριοπάθειαν καὶ τὸν φιλελληνισμὸν τοῦ Λεσβίου Τούρκου πρωθυπουργοῦ προέβη εἰς ἐχθρικὰς δηλώσεις ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἐνίσχυσε τὸν ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα συνόρων στρατόν, ἐχθρικαὶ δὲ ἐγένοντο διαδηλώσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀπειλαὶ πολέμου καὶ καυχησιλογίαι τουρκικαὶ ἀντήχησαν ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἠδύνατο καὶ διὰ ξηρᾶς νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Κρήτην, μετὰ τοῦ προδήλου ὑπαινιγμοῦ ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος διὰ προελάσεως πέραν τῶν μεθορίων εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἠδύνατο νὰ ἐξαναγκάσῃ τὴν Ἑλλάδα νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς περὶ Κρήτης ἀξιώσεις τῆς Πύλης. Αὐθαδῶς δὲ καὶ θρασέως προσεκαλεῖτο νῦν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τοῦ Δ. Ράλλη νὰ δηλώσῃ ὅτι οὐδέποτε ἔμελλε νὰ δεχθῇ τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης (²). Ἡ τοιαύτη τῆς Πύλης πολιτεία περιῆγεν εἰς

(¹) Τοῦτο ἀνήγγειλεν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ βουλῇ ὁ ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς Γιουσοὺφ Κεμάλ, καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν ἀνέφερε μὲν τὸ ὄνομα τῆς Κρήτης, ἀλλ' ἀφῆκε νὰ ὑπονοηθῇ τοῦτο.

(²) Αἱ περὶ Κρήτης ἀποφάσεις ἐλαμβάνοντο, ὡς ἐλέχθη, ἐν μυστικαῖς συνεδρίαις τοῦ νεοτουρκικοῦ κομιτάτου, ἐξηγγέλλοντο δὲ ἁπλῶς εἰς τὴν βουλὴν κατὰ βούλησιν ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν. Ἀλλ' ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις βουλευτικοῖς κύκλοις λόγου γενομένου περὶ τοῦ ζητήματος ἠρωτήθην παρὰ τῶν Τούρκων ἀντιπροσώπων τοῦ Κομιτάτου, καὶ ἰδίως τοῦ ἐξόχου Τούρκου βουλευτοῦ Σμύρνης Σεῒτ βέη, τί ἐφρόνουν περὶ τοῦ διαβήματος τῆς Πύλης ὡς πρὸς τὴν ἀξιουμένην ἐκ μέρους ταύτης διακήρυξιν τῆς Ἑλλάδος, ἀπήντησα δὲ παρρησίᾳ ὅτι ἡ ἀδιάλλακτος αὐτὴ πολιτικὴ ἔμελλε νὰ περιπλέξῃ περισσότερον τὸ ζήτημα καὶ νὰ ἐκθέσῃ τὴν πολιτικὴν τῆς Πύλης ἀπέναντι τῶν Δυνάμεων, καθόσον ἡ ἀπαίτησις τῆς Πύλης νὰ κηρύξῃ ἡ Ἑλλὰς ὅτι οὐδέποτε ἔμελλε νὰ δεχθῇ τὴν ἕνωσιν, ἀντικειμένη εἰς τὰ δίκαια τῶν ἐθνῶν, προσέβαλεν αὐτὰ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος ὡς κράτους καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ βασιλέως αὐτῆς. Ὁ μνημονευθεὶς Σεῒτ βέης συνεφώνει πληρέστατα μετ' ἐμοῦ, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ἱκανοὶ φανατικοὶ καὶ ἀδιάλλακτοι οὐδεμίαν ἐννοοῦντες ὑποχώρησιν ἐν τῷ ζητήματι. Πᾶσα παρατήρησίς μου ὅτι τὸ ζήτημα ἔκειτο κυρίως οὐχὶ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἀλλὰ μεταξὺ Τουρκίας καὶ τῶν τεσσάρων Δυνάμεων καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδένα λόγον εἶχεν εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ἱστορίαν ἐθεωρεῖτο μία εὔσχημος ἀπολογία ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος μὴ ὑποχρεοῦσα τὴν Τουρκίαν νὰ μεταβάλῃ κατὰ κεραίαν τὴν ἔναντι ταύτης πολιτικὴν αὐτῆς.

μεγάλην δυσχέρειαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν εὑρισκομένην ἀπέναντι θρασείας ἀξιώσεως ἀντικειμένης εἰς τὰ δίκαια τῶν Ἐθνῶν, ἀλλ' ἡ Πύλη μόνον διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐνόμιζεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐκβιάσῃ παρὰ τῶν Δυνάμεων λύσιν σύμφωνον πρὸς τὰ συμφέροντα αὐτῆς. Τίνα δὲ ἐζήτει λύσιν; Ἡ λύσις ἣν ὑπεδείκνυεν ὁ τουρκικὸς τύπος ἦτο ἡ παῦσις πάσης συναφείας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Κρήτην. «Θέλουν οἱ Κρῆτες αὐτονομίαν; παρέχομεν αὐτὴν προθύμως. Θέλουν νὰ ἔχουν ἡγεμονίαν; καὶ ταύτην ἀνεχόμεθα καὶ ἡγεμόνα εἴτε ἐγχώριον εἴτε ἀπὸ ξένης δυναστείας· ἀλλ' οὐδέποτε ἀπὸ τὸν βασιλικὸν Οἶκον τῆς Ἑλλάδος», ἐπανελάμβανεν ὁ τουρκικὸς τύπος.

Νικ. Ζορμπᾶς

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις φοβουμένη αἰφνιδιαστικήν τινα προέλασιν τοῦ εἰς τὰ θεσσαλομακεδονικὰ σύνορα συγκεντρωμένου τουρκικοῦ στρατοῦ ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς Δυνάμεις διὰ τὰς τουρκικὰς ἀπειλάς. Λέγεται δ' ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Ράλλη ἐρωτηθεῖσα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἂν δύναται ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς νὰ ἀντιστῇ εἰς τουρκικὴν ἐπίθεσιν ἐπὶ μίαν ἢ δύο ἑβδομάδας ἀπήντησεν ὅτι ἀντίστασις οὔτε ἐπὶ δύο ἡμέρας ἦτο δυνατή. Φαίνεται πάντως παράδοξον ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τοσοῦτον ἀσθενὴς καὶ ἀδύνατος ὥστε νὰ ἐκτίθεται εἰς τοιαύτας ὑβριστικὰς ἀπειλάς, καὶ ταῦτα μετὰ τὰς τοσαύτας, μετὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον τοῦ 1897, ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ γενομένας θυσίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πράγματι ἀπὸ τοῦ εἰρημένου χρόνου πολλαὶ κατεβλήθησαν προσπάθειαι ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων καὶ ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως αὐτοῦ διὰ νέας διοργανώσεως. Εἰς ταύτας δὲ ἠσχολεῖτο προσωπικῶς καὶ ἀπαύστως ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος καὶ ἱκαναὶ ἐγίνοντο ἐπιθεωρήσεις εὐχάριστα παρασχοῦσαι ἀποτελέσματα· ἀλλ' ἡ ἀδυναμία τοῦ στρατοῦ προήρχετο κυρίως ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν πυρομαχικῶν. Αἱ μετὰ δοκιμὰς τῶν ἐκ πολλῶν γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν ἐργοστασίων, πεμψάντων δειγμάτων, ὅπλων γενόμεναι κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ γαλλικὰ ἐργοστάσια παραγγελίαι δὲν εἶχον ἔτι πραγματωθῆ καὶ ὁ στρατὸς ἐστερεῖτο πρὸ πάντων τοῦ προσήκοντος ὁπλισμοῦ. Ἐν τούτοις αἱ ἀπειλαὶ τῆς Πύλης οὐδεμίαν ἐλάμβανον πραγμάτωσιν ἕνεκα τῶν κατευναστικῶν ἐνεργειῶν τῶν Δυνάμεων, ἀλλ' εἶχον ἀποτέλεσμα ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι τὴν ἔκρηξιν κινήματος στρατιωτικοῦ ἀποβλέποντος εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ κακοδιοικουμένου κράτους καὶ τὴν ἀνακοπὴν τοῦ συνεχιζομένου ἐθνικοῦ μαρασμοῦ, μὲ ἀπειλὴν μερικῆς ἢ ὁλικῆς ἀνατροπῆς τοῦ καθεστῶτος.

Ἐν τῷ στρατῷ προεκλήθη δυσαρέσκεια βαθεῖα διὰ τὴν ἐκ μέρους τῆς Πύλης ἐπιδεικνυομένην πρὸς τὸ ἔθνος πρόκλησιν καὶ περιφρόνησιν ὡς καὶ διὰ τὸ ἄοπλον καὶ ἀνέτοιμον τοῦ στρατοῦ· καὶ ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ταύτης ἐδημιουργήθη ὁ λεγόμενος «Στρατιωτικὸς σύνδεσμος» οὗ ἀρχηγὸς ἐγένετο ὁ συνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπᾶς μὲ διεύθυνσιν ἐν Ἀθήναις καὶ ὀργάνωσιν εἰς τὰς πλείστας ἕδρας στρατιωτικῶν σωμάτων. Ὁ σύνδεσμος οὗτος διὰ συναγερμοῦ στρατιωτικοῦ τελεσθέντος τῇ 15 Αὐγούστου 1909 ἔξωθι τῆς πρωτευούσης καὶ ἐν τῇ θέσει τῇ καλουμένῃ Γουδί, μετὰ προηγουμένας ἐκδηλώσεις ἀπειθαρχίας μελῶν αὐτοῦ πρὸς τὰς μὴ συμμεριζομένας τὰς τάσεις αὐτοῦ ταύτας ἀνωτέρας στρατιωτικὰς ἀρχὰς καὶ πολλὰς ἄλλας συγκεντρώσεις τῶν μελῶν αὐτοῦ, προσέλαβε στάσιν ἐπαναστατικὴν ἀπέναντι τῆς κυβερνήσεως. Τὸ κίνημα ἦτο ὡς πρὸς τὸ ὅλον ἀπόρροια ἀκραιφνοῦς φιλοπατρίας καὶ φιλοτιμίας στρατιωτικῆς ἂν καὶ ὑπῆρχον καὶ πολλὰ στοιχεῖα εἰς ἰδιοτελεῖς ἀποβλέποντα σκοποὺς καὶ προσωπικὰ ἔχοντα ἰδίως κατὰ τῶν περιβαλλόντων τὸν διάδοχον Κωνσταντῖνον προσώπων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεδίδετο καταχθόνιος καὶ κακοπροαίρετος ἐνέρ-

γεια καὶ δημιουργία ἐπιβλαβοῦς περὶ τὸν διάδοχον σπείρας. Ἀλλ' ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν εὐμενεστάτην ἔλαβε θέσιν ἀπέναντι τοῦ κινήματος καὶ ἐν συναγερμῷ ἐξεδήλωσε τὴν πρὸς τὸ κίνημα συμπάθειαν αὐτοῦ ἀπαιτῶν τὴν ἐγκαίνισιν περιόδου ἐθνικῆς παρασκευῆς καὶ τὴν βελτίωσιν πολλῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε στρατοκρατία (στρατοῦ καὶ ναυτικοῦ) πρὸς εὐγενεῖς ἀποβλέπουσα σκοπούς, ἀλλὰ προσκρούουσα εἰς τὸ ἰσχῦον πολίτευμα. Ἱδρύθη ἐπισήμως «Στρατιωτικὸς σύνδεσμος» οὐχὶ ἀμέσως συναπτόμενος πρὸς τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ πράγματι ἀρχόμενος ταύτης, ἀφοῦ αἱ ὑπὸ τοῦ Συνδέσμου τούτου λαμβανόμεναι ἀποφάσεις θὰ ἐπεβάλλοντο εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν βουλήν. Τὴν τοιαύτην κατάστασιν μὴ ἀνεχόμενος ὁ τότε πρωθυπουργὸς καὶ ἀρχηγὸς τῆς ἐν τῇ βουλῇ πλειονοψηφίας Δ. Ράλλης ἀπεχώρησε τῆς κυβερνήσεως, εἰς ἣν ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ ἕτερος τῶν ἀρχηγῶν τῆς διαλυθείσης δηληγιαννικῆς βουλευτικῆς πλειονοψηφίας Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ἀσπασθεὶς τὰς ἀρχὰς τοῦ Συνδέσμου. Τὴν τοιαύτην πρᾶξιν τοῦ βασιλέως κατέκρινεν ὁ παραιτηθεὶς πρωθυπουργὸς ὡς μὴ συνταγματικῶς ὀρθήν, διότι ἡ κυβέρνησις δὲν ἀνετράπη ἐν τῇ βουλῇ, ἀλλ' ὑπὸ δυνάμεως στρατιωτικῆς ἐκμηδενιζούσης διὰ τῆς βίας τὴν ἰσχὺν τῆς βουλῆς καὶ τὴν θέσιν αὐτοῦ τοῦ Στέμματος. Ἔδει κατ' αὐτὸν νὰ κληθῇ εἰς τὴν ἐξουσίαν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀνατρεψάσης τὴν κυβέρνησιν στρατιωτικῆς δυνάμεως, ὁ συνταγματάρχης Ν. Ζορμπᾶς· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς διατελῶν ὑπὸ τρομοκρατίαν, οὕτως εἰπεῖν, στρατιωτικὴν δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ προσοχὴν εἰς τὰς τοιαύτας ἀντιρρήσεις τοῦ Δημ. Ράλλη. Ὁ Κ. Μαυρομιχάλης δεχθεὶς τὰς τοῦ Συνδέσμου ἀξιώσεις ἐξηκολούθει κυβερνῶν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὰ νεύματα αὐτοῦ, ὅστις συνεκέντρου νῦν πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐκυβέρνα τὸ κράτος κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπνεύσεις καὶ ἀντιλήψεις προβαίνων καὶ εἰς ἐνεργείας θιγούσας ἀμέσως καὶ ἐμμέσως αὐτὴν τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς βασιλείας, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν διαγραφὴν ἐκ τῶν στελεχῶν τοῦ στρατοῦ τῶν βασιλοπαίδων.

Ἡ σφραγὶς τοῦ Στρατιωτικοῦ συνδέσμου

Οὕτως ἐτάφη ἐντελῶς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα καὶ καθιερώθη ἡ στρατοκρατία κυβερνῶσα διὰ τῆς κατὰ πλάσμα βουλῆς ἧς ἦρχεν ὑπὸ πρόσχημα κοινοβουλευτικόν. Ὁ διάδοχος τότε μετ' ἰδιαιτέρας δυσφορίας καὶ οἱ ἄλλοι βασιλόπαιδες κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Συνδέσμου ἀνεχώρησαν ἐξ Ἑλλάδος αὐτοκαταδικάσαντες ἑαυτοὺς εἰς ἑκουσίαν ἐξορίαν. Μάτην μέρος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου διεμαρτυρήθη ἐναντίον τῆς τοιαύτης ἀπὸ τοῦ στρατοῦ ἀπομακρύνσεως τῶν βασιλοπαίδων, ἣν ἐθεώρει ὡς ἀποστέρησιν τοῦ δικαιώματος Ἑλλήνων πολιτῶν τοῦ ὑπηρετεῖν τὴν πατρίδα. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὑπὸ τὸ κράτος ὅλης αὐτῆς τῆς θυελλώδους καταστάσεως καὶ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπὸ καιροῦ κατὰ τοῦ διαδόχου ἐν τῷ στρατῷ δυσαρέσκειαν ἐτήρει πᾶσαν τὴν ψυχραιμίαν αὐτοῦ ὑποτασσόμενος εἰς τὸ μοιραῖον, ἵνα μὴ προκαλέσῃ διὰ διαμαρτυρίας του αἱματηρὰς ἔριδας διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τῶν ἐν τῷ στρατῷ ὀλίγων νομιμοφρόνων ἀξιωματικῶν ἐναντίον τῶν τελυμένων· οὕτω δὲ ἡ στρατοκρατία ἐξέτεινε τὴν δύναμιν καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως. Τότε ἐτέθη μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ τοὺς ἀναξίως, κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Συνδέσμου, κατέχοντας θέσεις λειτουργούς, ζήτημα δημιουργηθὲν καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ ἐλατηρίων καὶ σκοπῶν ἰδιοτελῶν, καὶ ἐψηφίσθη νόμος ὑπὸ τῆς βουλῆς καταργῶν τὸ νομικῶς μὴ ὑφιστάμενον ἀλλὰ ἠθικῶς ἰσχῦον σύστημα τῆς ἰσοβιότητος τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων· δι' ἐπιτροπείας δέ, ὑπὸ τῆς βουλῆς κατὰ νόμον ψηφισθέντα ὁρισθείσης, προυτάθησαν οἱ μέλλοντες νὰ παυθῶσι δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ καθηγηταί, παυ-

θέντες οὐχὶ ὑπὸ τῆς παραιτηθείσης ἤδη κυβερνήσεως τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ταύτην διαδεξαμένης τοῦ Στεφ. Δραγούμη, ὡσὰν τὰ πιθανὰ τρωτὰ τοῦ ἀνωτάτου τούτου ἱδρύματος ἀπέβαινον τὰ προέχοντα ἐμπόδια εἰς τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ὅσῳ μᾶλλον ἀχαλίνωτος προυχώρει ἡ στρατοκρατία τοσοῦτον οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῆς ᾐσθάνοντο ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀνάγκην τῆς ρυθμίσεως τῆς νέας καταστάσεως καὶ βλέποντες τὸ ἀπροχώρητον, ἰδίως μετὰ τὴν κατασταλεῖσαν ναυτικὴν ἀντεπανάστασιν ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ τοῦ Συνδέσμου προελθοῦσαν, ἐζήτουν νὰ ἀποχωρήσωσι διαλύοντες τὴν ὑπάρχουσαν κατὰ πλάσμα βουλήν, πρὸς ἣν εἶχον ἔλθῃ εἰς ρῆξιν κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν στρατιωτικῶν νομοσχεδίων, καὶ καταλείποντες εἰς τοὺς νεοεκλεχθησομένους βουλευτὰς τὴν ἐξουσίαν καὶ τὰς εὐθύνας αὐτῆς. Ἐγένετο δὲ σκέψις περὶ τοῦ προσώπου εἰς ὃ ἔμελλον νὰ παραδώσωσι τὴν ἐξουσίαν, τῆς πλειοψηφίας αὐτῶν, κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν γνωμῶν, στραφείσης πρὸς τὸν Κρῆτα πολιτευτὴν Ἐλευθέριον Βενιζέλον, μεθ' οὗ ἦλθον εἰς μυστικὴν ἐπαφήν. Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἐν Χανίοις εὑρισκόμενος καὶ προσκληθεὶς ἔφθασε μυστικῶς ὅλως καὶ ἀθορύβως εἰς Ἀθήνας καὶ ἔλαβε συνεντεύξεις πολλὰς μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, θεωρηθεὶς ὑπ' αὐτῶν ὡς ὁ μόνος κατάλληλος διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς. Οὗτος, εἰς συγκέντρωσιν τῶν μελῶν τοῦ Συνδέσμου, ἀφοῦ κατέκρινε τὴν πολιτείαν αὐτοῦ καὶ τὴν χαλαρὰν δρᾶσίν του ἔναντι τῶν ἐμποδίων τῶν ἀπ' ἀρχῆς παρεμβληθέντων εἰς τὸ ἔργον του, συνέστησε τοῖς ἀρχηγοῖς αὐτοῦ τὴν σύγκλησιν ἐθνικῆς συνελεύσεως ἣν ἀπὸ πολλοῦ καί τινες ἄλλοι πολιτευταὶ ἐθεώρουν ἀναγκαίαν πρὸς τροποποίησιν ὅρων τινῶν τοῦ Συντάγματος, ὧν ἡ κατάχρησις ἀπέβαινε βλαπτικὴ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους μηχανήν.

Κυρ. Μαυρομιχάλης

Ἡ γνωστὴ ἐν Κρήτῃ δρᾶσις τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου καὶ ἡ μυστηριώδης εἰς Ἀθήνας ἄφιξις καὶ ταχίστη ἀναχώρησίς του γνωσθεῖσα κατὰ μικρὸν περιέβαλλε τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνδρὸς διὰ πέπλου μυστηριώδους ὡς ἀνδρὸς ἐκτάκτου ἱκανότητος καὶ ὅσοι ἀκόμη ἐγνώριζον τὴν ἐν Κρήτῃ πολιτείαν αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου καὶ κατέκρινον αὐτὴν καὶ αὐτόν, παρασυρόμενοι ὑπὸ τῆς τῶν πολλῶν γνώμης μετέβαλλον τὰς περὶ αὐτοῦ κρίσεις αὐτῶν.

Πλεῖσται ἐπηκολούθησαν συνεννοήσεις μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ Συνδέσμου καὶ τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου, τούτου ἀπορρίψαντος τὴν προσφορὰν τῆς ἀρχηγίας τῆς ἐπαναστάσεως, δεχθέντος δὲ τὴν πληρεξουσιότητα τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ Συνδέσμου καὶ πολιτικῶν ἀρχηγῶν διὰ τὴν σύγκλησιν ἐθνοσυνελεύσεως, αἱ ὁποῖαι κατόπιν πολλῶν ταλαντεύσεων καὶ ἐπιφυλάξεων τοῦ τε πολιτικοῦ κόσμου καὶ τοῦ Στέμματος κατέληξαν εἰς τὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ βασιλέως σύγκλησιν συμβουλίου τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν καὶ λῆψιν ἀποφάσεως περὶ τῆς συγκλήσεως «ἀναθεωρητικῆς» βουλῆς.

Μεταξὺ τῶν διαφωνούντων εἰς τὴν σύγκλησιν αὐτῆς ἦτο καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Κ. Μαυρομιχάλης, ὅστις καὶ παρῃτήθη, προεκρίθη δὲ ὁ σχηματισμὸς κυβερνήσεως μεταξὺ τῶν δύο ὑποψηφίων, τοῦ Στ. Σκουλούδη καὶ τοῦ Στ. Δραγούμη, τοῦ τελευταίου ἀποδεχθέντος τέλος καὶ σχηματίσαντος κυβέρνησιν τὴν 18 Ἰανουαρίου 1910, καθ' ὑπόδειξιν πρὸς τὸν Σύνδεσμον τοῦ Βενιζέλου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἐλ. Βενιζέλος εἶχεν ἀπέλθῃ εἰς Κρήτην. Κληθείσης δὲ τῆς βουλῆς (18 Φεβρουαρίου 1910) διὰ ψήφων 150 κατὰ 11 ἐκηρύχθη αὕτη ὑπὲρ τῆς συγκλήσεως «ἀναθεωρητικῆς» βουλῆς, ἡ ὁποία καὶ ἐκλήθη μετὰ ἕνα περίπου μῆνα διὰ Β. Διαγ-

γέλματος ἀναγνωσθέντος παρ' αὐτοῦ τούτου τοῦ βασιλέως (¹) κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς βουλῆς τῆς 17 Μαρτίου.

Καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ὁ 'Ελ. Βενιζέλος ἀπουσίαζεν ἐν Εὐρώπῃ καὶ δὲν ἐνεφανίσθη ἐν 'Αθήναις ἢ ἕνα περίπου μῆνα μετὰ τὰς ἐκλογάς, ὑποβλεπόμενος ἐπιμελῶς παρὰ τῶν παλαιῶν κομμάτων.

'Η κυβέρνησις Στ. Δραγούμη θεωρήσασα τὸ ἔργον αὐτῆς περατωθὲν ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν της, ἥτις καὶ ἐγένετο δεκτή.

'Εν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος ἐσαγηνεύθη ὑπὸ τοῦ ἐκ Κρήτης προσδοκωμένου, ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως (6 'Οκτωβρίου 1910). 'Ο 'Ελ. Βενιζέλος κατὰ τύπον μόνον ἐξωτερικὸν ἀποβλέπων εἰς συνταγματικὰς ἢ καὶ πολιτειακὰς ἔτι μεταρρυθμίσεις, κυρίως δὲ καὶ κατ' οὐσίαν ἔχων εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις ἐμπιστοσύνην καὶ ἐπιδιώκων τὴν κατάκτησιν τῆς ἐξουσίας, κατεκτήσατο νῦν καὶ τὸν βασιλέα.

Οὕτω παραστὰς εἰς τὴν συνέλευσιν ἐζήτησε παρ' αὐτῆς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ψῆφον ἐμπιστοσύνης ἀπολύτου, τοῦτο δὲ διότι γνωρίζων τὰς διαθέσεις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καὶ ἀποβλέπων εἰς τελειωτικὴν ἐκκαθάρισιν τῆς καταστάσεως, εἶχε ζητήσῃ καὶ λάβῃ ὑπόσχεσιν παρὰ τοῦ βασιλέως, ὅτι θὰ προέβαινεν οὗτος εἰς τὴν διάλυσιν τῆς συνελεύσεως ὁποτεδήποτε ἤθελε ζητήσῃ ταύτην.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων καὶ δὴ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Τρικουπικῶν Γ. Θεοτόκης ἐξέφρασεν ἐμπιστοσύνην, ἀλλ' οὐχὶ ἀπόλυτον, ὡς ὁ Βενιζέλος ἠξίου, ἐναντίον δὲ τῆς ἀξιώσεως τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ ἐκηρύχθησαν καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοί. Τότε αὐτὸς μετὰ θάρρους καὶ ἀδιαφορίας ἀνέγνω πάραυτα τὸ διάταγμα τῆς διαλύσεως (²). 'Η πρᾶξις αὐτη ἦτο

(¹) Τὸ ἀναγνωσθὲν Β. Διάγγελμα εἶχεν οὕτω:

Κύριοι βουλευταί,

«Εἶναι εἰς ὑμᾶς καλῶς γνωστοὶ οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς ἐπειγόντως ἐν ἐκτάκτῳ συνόδῳ ἐκλήθητε, ἵνα κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ πολιτεύματος ἐργασθῆτε εἰς ἔργα μεταρρυθμίσεως πρὸς τὸ καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τελεσφόρον τῶν ὁρισμῶν αὐτοῦ κανονικῶς λειτουργοῦντος. 'Εξηκολούθει ἀπὸ τῶν μέσων Αὐγούστου ὁ σάλος ὁ ἐξ ὀδυνηρᾶς ἀφορμῆς ἐθνικοῦ προσκόμματος αἰφνιδίως ἐκραγείς. Εἰς ἀδιέξοδον δ' ἐφέρετο ἡ μεγάλη πολιτειακὴ κρίσις, ἐν ᾗ καὶ δι' ἀνωμάλου δράσεως ἐξεδηλώθη ἡ πρόθεσις τοῦ ἐξεγερθέντος δημοσίου φρονήματος, ἵνα ἐπιβάλῃ μεταβολὴν πολιτικῶν μεθόδων, πρὸς ἐπιτυχίαν ἐπανορθώσεως τῶν ἡμετέρων πραγμάτων καὶ στερέωσιν τοῦ καθεστῶτος καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἀρρήκτως συνδεδεμένων ἐθνικῶν προσδοκιῶν. Μία μόνη διέξοδος ἐφαίνετο ὑπολειπομένη. Καὶ ταύτην, ἐπὶ τῇ παραιτήσει τῶν τότε ὑπουργῶν Μου, ὑπέδειξαν, περιστοιχίσαντές Με, οἱ κορυφαῖοι τῶν ἐν τῇ χώρᾳ πολιτευτῶν.

Κύριοι βουλευταί,

»Εὐτυχὴς λογίζομαι ὅτι καὶ τῆς βουλῆς ἡ γνώμη σχεδὸν ἐν παμψηφίᾳ σύμφωνος ἐξεδηλώθη, ψηφισάσης τῇ 18 Φεβρουαρίου τὴν ὑποβληθεῖσαν αὐτῇ πρότασιν ἀναθεωρήσεως τῶν μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος. Τὸ ψήφισμα ὑμῶν τοῦτο ὑπόσχομαι ὅτι ἐγκαίρως θέλει ἐκτελεσθῇ συγκαλουμένης διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος, τῇ προτάσει τῶν ὑπευθύνων συμβούλων Μου, τῆς κατὰ τὸ ἄρθρον 107 τοῦ Συντάγματος ἀναθεωρητικῆς βουλῆς, ἥτις θέλει ἀποφασίσει ἐπὶ τῶν ἀναθεωρητέων διατάξεων.

Κύριοι βουλευταί,

»Θερμὰς ἐκφράζω πρὸς ὑμᾶς τὰς βασιλικάς Μου εὐχαριστίας ἐπί τε τῷ εὐγενεῖ ζήλῳ καὶ ἐπὶ τῇ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν δυναστείαν ἀφοσιώσει, μετὰ τῶν ὁποίων διεξαγαγόντες τὰ ὑμέτερα ἔργα κατὰ τὴν ἔκτακτον ταύτην σύνοδον συνεδράμετε τὴν κυβέρνησίν Μου εἰς ἐπιτυχίαν ὁριστικῆς διευθετήσεως τῶν πραγμάτων τῆς χώρας καὶ ἐπαναφορὰν ἐν μέσῳ ὑμῶν γαλήνης ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Πατρίδος».

(²) Φίλος τοῦ Βενιζέλου στενός, εἰς ἐμπιστευτικὴν πρὸς τὸν γράφοντα ὁμιλίαν, εἶπε τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά, ἅτινα ἐν στιγμῇ ὀργῆς ἤκουσε λεγόμενα παρ' αὐτοῦ: «Θὰ τηρήσω πᾶν πρόσχημα πρὸς τὸ πολίτευμα καὶ τὸ κυρίαρχον σῶμα, ἀλλ' οὐαὶ ἂν εὕρω πρόσκομμά τι εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματός μου, ἀποβλέποντος εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους· λίθος ἐπὶ λίθου ἀπὸ πολίτευμα καὶ παλαιὸν πολιτικὸν κόσμον δὲν θὰ μείνῃ ὀρθός».

τολμηρά κατὰ πᾶσαν ἔννοιαν πολιτικήν, πρῶτον διότι ἐθνικὴ συνέλευσις δὲν διαλύεται διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ὡς κυρίαρχον σῶμα διαλύει ἑαυτήν, δεύτερον δὲ διότι οὐδεμία ἀντιπροσωπία ἐθνικὴ ἢ βουλὴ συντακτικὴ δεσμεύεται ἐκ τῶν προτέρων διὰ τῆς ὑποσχέσεως περὶ ἀπολύτου ὑποταγῆς εἰς τὰ κελεύσματα τῆς κυβερνήσεως. Τὸ τοιοῦτον ἀκυροῖ καὶ ἐκμηδενίζει πᾶσαν ἔννοιαν ἐθνικῆς κυριαρχίας καὶ δὴ συνελεύσεως ἐθνικῆς εἴτε ἀπόλυτον εἴτε περιωρισμένην ἀσκούσης ἐντολήν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐπραγματοποιήθη ἡ ῥῆσις ἢ μᾶλλον ἡ κατάρα τοῦ μεγάλου Ρωμαίου ἱστορικοῦ Τακίτου, τοῦ χαρακτηρίζοντος τὸν Ἕλληνα ῥέποντα διηνεκῶς εἰς κενὰ καὶ παράδοξα.

Ταῦτα συνέβησαν κατὰ τὰ ἔτη 1908-1910, συμβαίνουσι δὲ καὶ σήμερον καὶ γενήσονται καὶ ἐν τῷ μέλλοντι «ἕως ὅτου ἡ αὐτὴ φύσις τῶν Ἑλλήνων ἐστί». Τὸ παράδοξον καὶ καινοφανὲς ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πράξει τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου εἶναι ὅτι προσηνέχθη ὡς πρὸς βουλὴν ἀντιπροσώπων, βουλὴν νομοθετικὴν καὶ ἐλεγκτικήν, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς κυρίαρχον ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἧς ἡ διάλυσις ἀνῆκε μόνον εἰς αὐτὴν ταύτην· πλὴν ὁ πρωθυπουργὸς δὲν ἦτο ὁ μόνος ἐνεχόμενος εἰς τὴν τοιαύτην ἄτοπον πρᾶξιν ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διαλυομένη συνέλευσις, ἥτις οὐδεμίαν ἤγειρεν ἔντονον φωνὴν διαμαρτυρίας, ἐνῷ ἠδύνατο, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀλλαχοῦ συνελεύσεων, νὰ διαμαρτυρηθῇ καὶ μεταθέσῃ τὴν ἕδραν αὐτῆς ἄλλοθι ἐξακολουθοῦσα τὸ ἔργον της. Καὶ προέτειναν μέν τινες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα ἢ εἰς τὰ Μέγαρα, ἀλλ' ἀπειληθέντες ἐμμέσως οὐδὲν ἐτόλμησαν νὰ πράξωσι καὶ ὁ νέος πρωθυπουργὸς ἀπέμεινεν ἀπόλυτος κύριος τῶν πραγμάτων ἔχων ὄπισθεν αὐτοῦ οὐ μόνον σημαντικὴν μερίδα τῆς κοινῆς γνώμης, ἀποθαυμαζούσης συνήθως τοὺς τολμηρῶς ἐνεργοῦντας ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλὰ καὶ τὸν βασιλέα αὐτόν, τελείως ὑποτεταγμένον εἰς αὐτόν. Ὁπωσδήποτε ὁ Ἐλ. Βενιζέλος γενόμενος κύριος τῶν πραγμάτων ὑπηγόρευσε τῇ νέᾳ συνελεύσει ἢ μᾶλλον τῇ Β' Ἀναθεωρητικῇ τὸ ἀναθεωρηθὲν Σύνταγμα, ὅπερ κατ' οὐσίαν ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 μετ' ἐλαφρῶν τροποποιήσεων ὡς πρὸς τὴν προθεσμίαν τῶν βουλευτικῶν ἐργασιῶν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀπαρτίας(¹) καὶ ὡς πρὸς τὴν εὐρύτητα τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὑπηρεσίᾳ ξένων ἀξιωματικῶν. Καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦτο καθιερώθη ὡς νέος καταστατικὸς χάρτης τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἠμπέδωσαν ἔτι μᾶλλον τὴν θέσιν τοῦ νέου πολιτευτοῦ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, αὐτοὶ δ' οἱ Νεότουρκοι, οἱ ἀμφισβητήσαντες πρότερον τὴν ἀπὸ διεθνοῦς ἀπόψεως νομιμότητα τῆς ἀρχῆς τοῦ Βενιζέλου, καταγομένου ἐκ Κρήτης καὶ ὄντος ὑπηκόου Ὀθωμανοῦ (τοῦτο δὲν εἴχετο ἀληθείας καθόσον ἦτο ἑλληνικῆς ὑπηκοότητος), μὴ δυναμένου δ' οὕτω ν' ἀναλάβῃ ἐξουσίαν ἐν Ἑλλάδι, ἐδέξαντο ἐν τέλει σιωπηρῶς τὰ γενόμενα οὐδεμίαν διατυπώσαντες διαμαρτυρίαν ἢ παρατήρησιν κατὰ τὴν εἰρημένην ἔννοιαν. Ἀλλ' ὅ,τι δὲν ἔπραξαν ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου ἐπεδίωξαν νὰ πράξωσιν ἐναντίον τῆς Κρήτης ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως. Ἐν μυστικῇ συνεδρίᾳ τοῦ κομιτάτου «Ἐλευθερία καὶ Πρόοδος» καθ' ἣν ἀπεφασίσθη ἡ ἐπὶ ὅροις, ὡς κατὰ τὰ εἰρημένα, ἐπικύρωσις τῆς ὡς πρὸς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίνην πράξεως τῆς προσαρτήσεως, ὡς καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς εἰς τὴν Βουλγαρίαν ὁριστικῆς προσαρτήσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ τῆς διακηρύξεως τῆς βουλγαρικῆς ἀνεξαρτησίας, ἐλήφθη ταυτοχρόνως ἀπόφασις ἵνα τὸ κομιτᾶτον ἀντιταχθῇ ἀπολύτως καὶ ἐμμόνως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Κρητῶν

(¹) Τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀπαρτίαν εἶχον προσλάβῃ ἐπ' ἐσχάτων σκανδαλώδη χαρακτῆρα καθιστῶντα διὰ τῶν συχνάκις ὑποβαλλομένων περὶ ἀπαρτίας ἐνστάσεων ἀδύνατον τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῶν ἐργασιῶν τῆς βουλῆς.

κηρυχθεῖσαν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν(1). Τοῦτο ἐξήγγειλεν εἰς τὴν βουλὴν ἐπισήμως ὁ Γιουσοὺφ Κεμάλ, εἷς ἐκ τῶν ἐχόντων μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ κομιτάτου, ἐνῷ ἡ κυβέρνησις τοῦ Χιλμῆ πασᾶ, ἡ ἀνελθοῦσα εἰς τὴν ἐξουσίαν ὡς κυβέρνησις ἀκραιφνῶς νεοτουρκικὴ ὑποχρεωμένη νὰ ἐκτελῇ πιστῶς τὰ δοκοῦντα τῷ κομιτάτῳ, ὅπερ ἀπέβη ἀληθὴς κυβέρνησις τοῦ κράτους, μετέθεσε τὸν ὑπὲρ Κρήτης ἀγῶνα εἰς διπλωματικὸν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος πόλεμον. Πολλὰ συλλαλητήρια καὶ μεγάλαι διαδηλώσεις λαϊκαὶ ἐν διαφόροις δημοσίοις τόποις ὠργανώθησαν τότε ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων διαμαρτυρομένων κατὰ πάσης ἰδέας περὶ ἐγκαταλείψεως τῆς Κρήτης. Ἡ δὲ Πύλη ἐν ταῖς πρὸς τὴν Ἑλλάδα περὶ Κρήτης δηλώσεσιν αὐτῆς προέβη μέχρι τοιούτου θράσους, ὥστε ἠξίου ἁπλούστατα παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὅπως παράσχῃ ἐπίσημον ὑπόσχεσιν ὅτι τὴν Κρήτην, καὶ προσφερομένην αὐτῇ ὁθενδήποτε, οὐδέποτε ἔμελλε νὰ δεχθῇ ἡ Ἑλλάς. Πλὴν ἡ ὀξεῖα κρίσις παρῆλθεν ἄνευ κινδύνων, τοῦ κατευνασμοῦ τῶν Τούρκων ἐπελθόντος κυρίως ἐκ τῆς ἐπιβολῆς εὐρωπαϊκῶν τινῶν κυβερνήσεων.

Λυθέντων οὕτω πάντων τῶν ζητημάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ τῶν ἀπὸ τοῦ 1908 προκληθέντων, ἐφαίνετο ἐπερχόμενον καθεστὼς εἰρηνικόν (2), καὶ ἐν Ἑλλάδι, τῇ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸς στιγμὴν ἀπειληθείσῃ, διεδέχθη ἑτέρα κατάστασις ἐσωτερικῆς ἀναπλάσεως. Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος, ὡς πρωθυπουργὸς πλέον, διενήργησε (τῷ 1911) βουλευτικὰς ἐκλογὰς κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ νέου Συντάγματος.

Ἀλλ' οἱ παραγκωνισθέντες ὑπὸ τούτου ἀρχηγοὶ κομμάτων (3) ἑνούμενοι μετ' ὁμοφρόνων Κρητῶν (ἐκλεγέντων διὰ τὴν ἑλληνικὴν βουλήν), βουλευτῶν καὶ ἄλλων προκρίτων παρεσκεύασαν δυσχερείας πολιτικὰς ἀποβλεπούσας εἰς τὴν πτῶσιν τῆς κυβερνήσεως. Παρὰ

(1) Ἡ Πύλη ἥτις ἐτήρει σιωπὴν ἐπὶ μῆνας ὁλοκλήρους, μετὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν διακήρυξιν τῆς ἑνώσεως, νῦν ἀνεκίνησεν αὐτὴ πρώτη τὸ ζήτημα καὶ ἵστατο ἔναντι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἑλλάδος πάνοπλος καὶ ἐλευθέρα παντὸς περισπασμοῦ. Μετὰ τῆς Αὐστρίας εἶχε λύσει τὸ ζήτημα τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης μετὰ μακρὰς διαπραγματεύσεις ἐπὶ ὅροις ἐξασφαλίζουσι τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐν ταῖς ἐκχωρουμέναις χώραις Μωαμεθανῶν καὶ ἐπὶ ἀποζημιώσει χρηματικῇ πάντων τῶν ἐν ταῖς δύο ἐπαρχίαις κτημάτων τοῦ κράτους καὶ τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν· ἀλλὰ καὶ ἐμπορικάς τινας ὠφελείας ἐπέτυχεν, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς τουρκικῆς σταφίδος. Ὁμοίως ἐπῆλθε καὶ συμβιβασμός τις μετὰ τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως κεφαλοποιηθέντος τοῦ κατ' ἔτος ὑποβαλλομένου φόρου ὑποτελείας παρεχομένης δὲ καὶ ἐλευθερίας θρησκευτικῆς εἰς τοὺς Μωαμεθανοὺς τῆς ἀνεξαρτήτου χώρας.

(2) Τὰ τῷ 1908 δημιουργηθέντα ζητήματα ἦσαν, ὡς εἴπομεν, ἡ κήρυξις τῆς βουλγαρικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας προσάρτησις τῶν προσωρινῶς, κατὰ τὰς συνθήκας, κατεχομένων ὑπ' αὐτῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης καὶ τοῦ Νόβι-Παζάρ. Καὶ τὸ μὲν τῆς βουλγαρικῆς ἀνεξαρτησίας ζήτημα ἐλύθη, ὡς ἐρρήθη ἤδη, ὁ δὲ Φερδινάνδος ἡγεμὼν χθὲς ἀνεγνωρίσθη ἤδη καὶ ὑπὸ τῆς Πύλης ὡς βασιλεὺς ἢ τσάρος. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα, οὗ ἡ λύσις ἦτο δυσχερής, τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης μικροῦ δεῖν προεκάλει μέγαν πόλεμον εὐρωπαϊκόν, διότι ἡ Ρωσία μὴ ἀναγνωρίζουσα τὴν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως προσάρτησιν ἠξίου ἵνα ὑποβληθῇ αὕτη εἰς διάσκεψιν εὐρωπαϊκήν. Ἀλλ' ἡ Αὐστρία ἠρνεῖτο ἐπιμόνως νὰ προσχωρήσῃ εἰς τοιαύτην ἀξίωσιν ὑποστηριζομένη ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτῆς ταύτῃ ὑπὸ τῆς Γερμανίας. Πρὸς τούτοις καὶ ἡ Σερβία παρέτασσε στρατὸν εἰς τὰ σύνορα τῶν προσαρτηθεισῶν ἐπαρχιῶν ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς Ρωσίας. Οἱ Σέρβοι μὴ ἐλπίζοντες τὴν εἰς τὴν χώραν των προσάρτησιν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν ἐζήτουν τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπόδοσίν των, προικιζομένων δι' αὐτονομίας εὐρυτάτης. Τέλος ἡ Αὐστρία ἀπαυδήσασα ὑπὸ τῶν πολεμικῶν παρασκευῶν ᾐτήσατο παρὰ τῆς Γερμανίας τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀπαλλαγήν της, καὶ ὁ ἐν Πετρουπόλει Γερμανὸς πρεσβευτὴς ἔθεσεν ἀνεπιφυλάκτως τὴν ρωσικὴν κυβέρνησιν πρὸ τοῦ μεταξὺ πολέμου καὶ εἰρήνης διλήμματος. Ἡ Ρωσία ὑπέκυψε τότε εἰς τὴν γερμανικὴν ἀπαίτησιν καὶ ἐγκατέλιπε τοὺς Σέρβους· οὕτω δὲ ἡ προσάρτησις ἐγένετο ὁριστική.

(3) Ἡ εὐρέως διαδοθεῖσα φήμη ὅτι ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἀπεκρούετο παρὰ τῶν παλαιοκομματικῶν ὡς δῆθεν προερχόμενος καὶ ἀντιπροσωπεύων τὴν ὑποστηρίζουσαν αὐτὸν κατωτέραν ἀστικὴν τάξιν καὶ δὴ

τὰς συμβουλὰς τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου οἱ Κρῆτες, ὡς διὰ τῆς ὑπ' αὐτῶν γενομένης τῷ 1908 κηρύξεως τῆς ἑνώσεως ἀξιοῦντες ὅτι ἔχουσι δικαίωμα εἰς τὰς ἐκλογὰς ὡς πάντες οἱ ἄλλοι τοῦ βασιλείου Ἕλληνες, ἔπεμψαν βουλευτὰς εἰς Ἀθήνας. Ἡ πρᾶξις αὕτη τῶν Κρητῶν ἦτο ἀπόρροια αἰσθήματος ἀκραιφνῶς ἐθνικοῦ, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀπέβλεπε καὶ εἰς πολιτικὴν ἀντιβενιζελικὴν δυναμένην νὰ ἐξωθήσῃ τὸ κράτος πρὸς δυσχερείας ἐξωτερικάς, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν Τουρκίαν. Διὰ τοῦτο ἡ κυβέρνησις τοῦ Βενιζέλου ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν εἰς Ἀθήνας ἄφιξιν τῶν Κρητῶν βουλευτῶν ἐπεκαλέσατο καὶ τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις ἀγγλικῶν πολεμικῶν, ὑφ' ὧν συλληφθέντες οἱ ἐν πλῷ εὑρισκόμενοι Κρῆτες βουλευταὶ ἀπήχθησαν εἰς τὰ ἀγγλικὰ σκάφη, τυχόντες ἐπ' αὐτῶν ἄλλως τε πάσης περιποιήσεως. Ὅσοι δὲ τῶν βουλευτῶν κατώρθωσαν νὰ ἔλθωσιν εἰς Ἀθήνας καὶ ἠξίουν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ βουλευτήριον, προεκάλεσαν τὴν ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως ματαίωσιν τοῦ σκοποῦ των. Τότε ἐσημειώθη γεγονὸς ἐκ τῶν σπανιωτάτων ὡς πρὸς τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, καθ' ὃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἐκ φόβου διεθνῶν περιπλοκῶν μὴ ἀναγνωρίζουσα τὸ δικαίωμα, ὅπερ ὑπὲρ ἑαυτῶν ἠξίουν οἱ ἐκλεκτοὶ τῶν Κρητῶν, παρεκώλυε διὰ στρατοῦ ἑλληνικοῦ τὴν εἰς τὴν βουλὴν εἴσοδον αὐτῶν, ἐνῷ οἱ Κρῆτες βουλευταὶ διεμαρτύροντο ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ὡς Ἑλλήνων, διὰ μακροτάτων ἀγώνων κτησαμένων τὸ δικαίωμα τοῦ Ἕλληνος πολίτου. Τραγικώταται ἦσαν καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς τοιαύτης παραδόξου καταστάσεως· ἀξιωματικοὶ τῆς πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς βουλῆς τεταγμένης στρατιωτικῆς δυνάμεως μετὰ δακρύων ἀφ' ἑνὸς παρακαλοῦντες καὶ καθικετεύοντες τοὺς πρὸς αὐτὴν ὁρμῶντας Κρῆτας βουλευτὰς ὅπως ἀποστῶσι τοῦ σκοποῦ των καὶ οἱ Κρῆτες ἀφ' ἑτέρου ἐπιμένοντες νὰ εἰσέλθωσι παροτρυνόμενοι καὶ ἐπευφημούμενοι ὑπὸ τοῦ παριστάμενου λαοῦ. Ἕως οὗ ἐπεκράτησε φρόνησις καὶ ἔληξεν εἰρηνικῶς τὸ ἐπεισόδιον διὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Νικολάου Δημητρακοπούλου, ἀξιοῦντος ἵνα ἡ κυβέρνησις ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Κρῆτας βουλευτὰς νὰ μετάσχωσι τῆς βουλῆς εἶτα δὲ παραιτηθῇ τὴν ἐξουσίαν.

Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος φρονίμως ποιῶν καὶ εἰς κέρδος τοῦ χρόνου ἀποβλέπων δὲν συνεμερίσθη τὴν τοιαύτην γνώμην καὶ διετήρησε τὴν ἐξουσίαν ἀναβαλὼν ἁπλῶς τὴν ἔναρξιν τῶν βουλευτικῶν ἐργασιῶν μέχρις οὗ καταπαύσῃ ὁ θόρυβος. Τότε φαίνεται ὅτι ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ θέσῃ τέρμα ἅπαξ διὰ παντὸς εἰς τὰς ἕνεκα τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος συχνάκις ἐπαναλαμβανομένας ἐνοχλήσεις, διὰ πράξεως πολιτικῆς πρὸ πολλοῦ συλληφθείσης, τότε δ' ὡριμασάσης ἐν τῇ διανοίᾳ του. Καὶ ἡ πρᾶξις αὕτη ἦτο ἡ μετὰ τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου συνεννόησις πρὸς λύσιν τῶν μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορῶν αὐτῶν.

τὴν λαϊκὴν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἐκ παραδόσεως κόμματα τῶν παλαιοτέρων οἰκογενειῶν (τὰ λεγόμενα τζάκια), δὲν ἀληθεύει.

Ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως αὐτῆς εἰς ἐλεύθερον πολιτικὸν βίον ἐξυπηρετήθη παρ' ὅλων αὐτῆς τῶν τέκνων ἀσχέτως προελεύσεως. Παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν παλαιοτέρων οἰκογενειῶν τοῦ Ἀγῶνος εὑρίσκοντο πάντοτε οἱ ὁμογενεῖς τοῦ Φαναρίου, καὶ πλησίον αὐτῶν ἐν ἁρμονικῇ συνεργασίᾳ ὑπηρέτουν τὴν χώραν νέοι ἄνδρες ἐξ αὐτῶν τῶν κατωτάτων στρωμάτων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῶν ἱκανότητος εἰς δραστηρίους πολιτικοὺς ἄνδρας ἐξελιχθέντες.

Διάκρισις μὲ κοινωνικὴν πρόληψιν ἐν τῇ κυρίως ἐννοίᾳ οὐδέποτε ἐγένετο. Τὸ κρατῆσαν ἀνέκαθεν πνεῦμα ἦτο πάντοτε δημοκρατικόν, ἀκολουθοῦν κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν κοινωνικὴν πρόοδον κυρίως ὅμως τὴν συνέχισιν τῆς ἐθνικιστικῆς πολιτικῆς, ἧς ὁ ἐφιάλτης διέκοπτε περιοδικῶς πᾶσαν πρὸς τὴν ἄλλην οἰκονομικὴν ἀνόρθωσιν καὶ τὴν ἐν γένει πρόοδον τῆς χώρας κατεύθυνσιν.

Ὁ πόθος τῶν ἐλευθερωθέντων καὶ ὑποδούλων ἦτο κοινὸς «ἡ ἀπολύτρωσις», καὶ αὐτὸς προεῖχε πάσης ἄλλης σκέψεως. Μετὰ τὴν ἐπίτευξιν δὲ τοῦ σκοποῦ τῆς συνεχίσεως τοῦ ἔργου τοῦ 1821, αἱ νεώτεραι γενεαὶ θὰ ἐπελαμβάνοντο τοῦ ἔργου τῆς ὀργανώσεως ἑνὸς πλέον συγχρονισμένου κράτους.

Ἡ συνεννόησις αὕτη ἤρξατο διὰ τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς ἀμυντικῆς συμμαχίας. Αὕτη δὲν ἦτο μία ἐξαπίνης σπασμωδικῶς ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Βενιζέλου γεννηθεῖσα σκέψις, ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ εἶχε καλλιεργηθῆ ἐκ μέρους ὅλων τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν ὡς καὶ τῆς ἀγγλικῆς καὶ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ἑκάστης ἀποβλεπούσης εἰς σύμπηξιν Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας(¹) πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν πολιτικῶν αὐτῆς βλέψεων.

Ἡ ἱστορία τῶν πρὸ τῆς ὁριστικῆς τοῦ 1912 συμφωνίας τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν χρονολογεῖται δύο σχεδὸν μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων αἰῶνας, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελεσμάτων, λόγῳ τῆς σκοτεινῆς περιόδου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τοῦ τρόμου ὃν ἐνέπνεεν ὁ ἰσχυρὸς τότε κυρίαρχος Ἀσιάτης. Ἐνέργειαι πρὸς συνεννόησιν ἐξεδηλώθησαν κατὰ τὴν ἀνὰ τὰ Βαλκάνια μυστικὴν περιοδείαν τοῦ ἡμετέρου ραψῳδοῦ τῆς ἐλευθερίας Ρήγα τοῦ Φεραίου. Τοῦτο διαπιστώνει εἰς ἐντυπώσεις ἐκ τῆς περιοδείας του κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καὶ ὁ περιηγητὴς Cyprien Robert.

Βραδύτερον αἱ τάσεις αὗται πρὸς συνεννόησιν ἐπυκνώθησαν καὶ ἄλλοτε μὲν καιροσκοπικῶς, ἄλλοτε δὲ μὲ θετικὴν κατεύθυνσιν.

Ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς πρῶτος αὐτὸς ὕψωσε τὸ λάβαρον τοῦ δόγματος «Τὰ Βαλκάνια εἰς τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς» φιλοδοξῶν πάντοτε τὴν σερβικὴν ὑπεροχήν.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ἡμετέρου Ρήγα, πολὺ βραδύτερον, καὶ ὁ Βούλγαρος ποιητὴς καὶ ἐθναπόστολος Γ. Ρακόβσκυ, κατῆλθε μὲ εἰδικὴν τοῦ Σέρβου Μιχαὴλ ἀποστολὴν κατὰ τὸ 1863 εἰς Ἀθήνας. Ὁ Ρακόβσκυ κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν του εἶχε τὸ ψευδώνυμον Παπαδόπουλος, ἔγραφε δὲ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1863, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἀφήνει τοὺς Ἕλληνας νὰ προσεγγίσωσι τοὺς Σλαύους κατὰ τῆς Τουρκίας. Βραδύτερον ἐσημειώθησαν καὶ ἄλλαι ὡσαύτως ζυμώσεις ἱδρύσεως σερβοβουλγαρικοῦ κράτους ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Μιχαὴλ ματαιωθεῖσαι καὶ συνεχισθεῖσαι ὑπὸ ἄλλο πνεῦμα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐπέμενον ὅπως τὰ σύνορά των ἐπεκταθῶσι μέχρι Θεσσαλονίκης. Ἐπῆλθε δὲ καὶ συνεννόησις τῇ μεσολαβήσει τῆς Ρωσίας, σοβαρῶς τότε ἐργασθείσης ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ συνεννόησις αὕτη δὲν ἀπέδωκε ἀποτελέσματα λόγῳ τῆς μεσολαβησάσης δολοφονίας τοῦ Μιχαήλ.

Καὶ ὁ τότε ἐν Ἑλλάδι ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Χαρίλαος Τρικούπης ἐνθέρμως καὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς προσεγγίσεως ταύτης.

Μετὰ πάροδον ἱκανοῦ χρόνου ἐκ νέου ἐκαλλιεργήθη ἐν Σερβίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ

(¹) Αὐτὴ αὕτη ἡ γένεσις καὶ δημιουργία τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν ἐπέβαλε τὴν συνέχισιν πολιτικῆς ἀποσκοπούσης τὴν ἐπιδίωξιν τῆς συμπληρώσεως τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως, δεδομένου ὅτι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν συμπεριέλαβεν ἐν τῷ ἀπελευθερωθέντι αὐτοῦ κράτει ἅπαντας τοὺς ὁμογενεῖς αὐτῷ πληθυσμούς, οἱ ὁποῖοι παραμείναντες ὑπὸ ξένον ζυγόν, ἀπετέλεσαν ἔκτοτε τὸν πυρῆνα τῶν «ἀλυτρώτων» ὧν ἡ ἀπελευθέρωσις ἐθεωρεῖτο πάντοτε ὡς ὑποχρέωσις τιμῆς ὑπὸ τῶν ἀπελευθερωθέντων.

Πρὸς τοῦτο ἐπεδίωκον τὴν διὰ παντὸς μέσου διαφώτισιν τῆς φιλελευθέρου εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης περὶ τῶν στενόντων ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν ὁμογενῶν, καὶ ὁτὲ μὲν εἰργάζοντο καὶ διπλωματικῶς μεθ' ὡρισμένων Μεγάλων Δυνάμεων, ὁτὲ δὲ καὶ εἰς ἰδιαιτέρας μεταξὺ αὐτῶν προήρχοντο συνεννοήσεις, τῶν ὁποίων πολλάκις τὸ ναυάγιον οὐδόλως τὰ ἀπεθάρρυνε πρὸς ἐπανάληψιν ἐκ νέου διαπραγματεύσεων μὲ τὴν ἐλπίδα μιᾶς τελικῆς συνεννοήσεως.

παρὰ διπλωματῶν κύρους ἡ ἰδέα τῆς ἐξόδου τῶν Σέρβων εἰς Θεσσαλονίκην τῶν δὲ Βουλγάρων εἰς Καβάλλαν.

Δύο πολιτικαὶ μυστικαὶ συνθῆκαι μεταξὺ Σερβίας καὶ Βουλγαρίας ὑπεγράφησαν κατὰ Μάρτιον 1904. Τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας διεξῆγον ἐκ μέρους μὲν τῆς Σερβίας ὁ στρατηγὸς Σάββας Γκρόνιτς καὶ ὁ πολιτικὸς Νικ. Πάσιτς ἐκ μέρους δὲ τῶν Βουλγάρων ὁ διπλωμάτης Ρίζωζ καὶ συνταγματάρχης Χασάπτσεφ, ἀφεώρων δ' αὗται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μεταρυθμίσεων τῆς Μυρστέγης εἰς τοὺς νομοὺς Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Κοσσυφοπεδίου καὶ Ἀδριανουπόλεως μὲ διαιτητὴν ἐν περιπτώσει διαφορῶν τὸν Τσάρον τῆς Ρωσίας. Εἰς τὴν συνθήκην ταύτην καθωρίζετο ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ θὰ θεωρῶνται ὡς ἀλβανικαὶ περιφέρειαι οἱ νομοὶ Σκόρδας καὶ Ἰωαννίνων.

Ἡ συμφωνία ἐναυάγησε συνεπείᾳ ἀκριτομυθίας τοῦ Μπαλούχτσιτς, γραμματέως τοῦ βασιλέως Πέτρου καὶ βραδύτερον πρεσβευτοῦ ἐν Ἀθήναις, ἀποδοθείσης ταύτης εἰς ἔμμεσον ὑπόδειξιν αὐτοῦ τούτου τοῦ βασιλέως Πέτρου, ὅστις δὲν ἦτο εἰλικρινὴς θιασώτης τῆς συνθήκης ταύτης ὑποκύπτων εἰς ρωσικὴν ἐπιβολήν.

Τῷ 1907 ἐδημιουργήθη καὶ ἐν Ἑλλάδι ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναλήψεως πρωτοβουλίας πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῶν βαλκανικῶν λαῶν, ἀλλ' αὕτη χαλαροῦ ἐντελῶς χαρακτῆρος περιωρίζετο εἰς παράκλησιν τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Γ. Θεοτόκη πρὸς τοὺς πρεσβευτὰς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ὅπως αἱ Κυβερνήσεις αὐτῶν ἐπέμβωσι διὰ μίαν τοιαύτην συνεννόησιν.

Ἡ Ρωσία κατ' ἐξοχὴν εἰργάζετο συστηματικῶς ὑπὲρ συνεννοήσεως Σέρβων καὶ Βουλγάρων πρὸς ματαίωσιν τῶν αὐστριακῶν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας βλέψεων, ἐμφανίζεται δὲ καὶ εἰς πάσας τὰς διεξαχθείσας συνεννοήσεις ὡς δρῶσα παρασκηνιακῶς. Ἡ ματαίωσις τῶν συνεννοήσεων ὠφείλετο εἰς τὰς ὑπερφιάλους ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἀξιώσεις ὁτὲ μὲν τῶν Σέρβων ὁτὲ δὲ τῶν Βουλγάρων.

Καθ' ὅλας τὰς διεξαχθείσας διαπραγματεύσεις σημειοῦται ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων μὲν ὑποστήριξις τῆς αὐτονομίας τῆς Μακεδονίας ἐκ μέρους δὲ τῶν Σέρβων καὶ Ἑλλήνων τῆς διανομῆς αὐτῆς εἰς σφαίρας ἐπιρροῆς.

Καὶ τῶν μὲν Βουλγάρων ἡ ἀξίωσις ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ μακεδονικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ὑπαίθρου χώρας, τῶν δὲ Σέρβων καὶ Ἑλλήνων εἰς τὴν σχετικὴν ἰσορροπίαν τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν ἀποζημιουμένων ἐν Μακεδονίᾳ διὰ τὰς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων προσαρτηθείσας καὶ προσαρτηθησομένας περιοχὰς ἔν τε τῇ Ἀνατ. Ρωμυλίᾳ καὶ Θράκῃ ὡς κέντρα ἑλληνικὰ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Σερβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς σερβοβουλγαρικῆς μεθορίου ὡς κέντρα σερβικά.

Ἐντονωτέρα ἤρξατο ἡ ζύμωσις μετὰ τὴν τουρκικὴν μεταπολίτευσιν

Τὰς ἐνεργείας ταύτας παρηκολούθησεν ἡ ἀγγλογαλλικὴ διπλωματία ἀποτρέψασα πᾶσαν συνεννόησιν φέρουσαν ἀντιτουρκικὸν χαρακτῆρα καὶ στρεφομένην γενικῶς κατὰ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας ταύτης.

Προσπάθεια τῶν Ρώσων ὅπως ἐπιτύχωσι καὶ πάλιν συνεννόησιν Σέρβων καὶ Βουλγάρων τῷ 1910 ἀπέτυχε, λόγῳ ἀδιαλλαξίας τῆς Βουλγαρίας, ἡ ὁποία ἔθεσε πλέον πρὸ τῆς ρωσικῆς διπλωματίας τὸ δίλημμα: «ἢ Μεγάλη Βουλγαρία ἢ Μεγάλη Σερβία· καὶ αἱ δύο χῶραι μεγάλαι δὲν χωροῦσι».

Ἡ ματαίωσις τῶν τελευταίων τούτων προσπαθειῶν ἐγένετο ἀφορμὴ καλλιεργείας ὑπὸ τῶν δύο τούτων κρατῶν φιλικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Τουρκίας ὅπως ἐπιτύχωσιν ἀνταλλάγματα ὑπὲρ τῶν ὁμοεθνῶν των ἐν Μακεδονίᾳ.

Ἡ Τουρκία ἐν τῷ μεταξὺ ἀντιλαμβανομένη τὴν λίαν προσεχῆ ἐξέλιξιν τῶν πραγ-

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄
Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων (1863 - 1913)

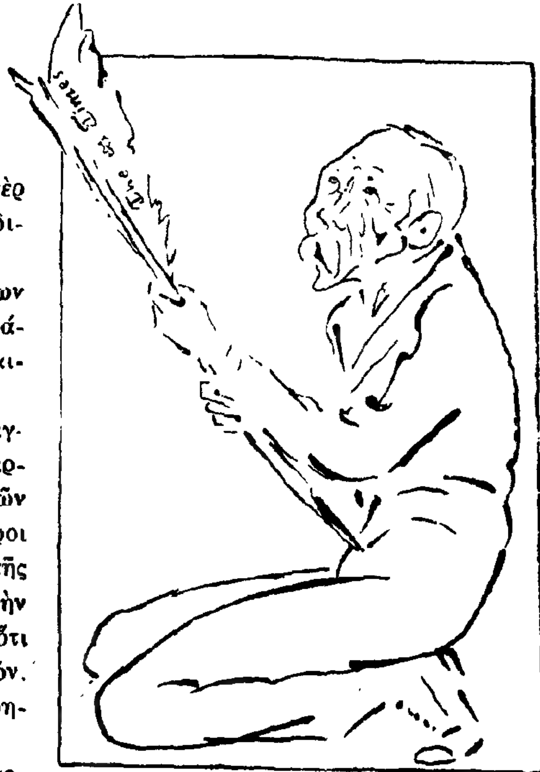
μάτων ἤρχισε στρατιωτικῶς παρασκευαζομένη πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς πιθανῆς ὁμαδικῆς ἐπιθέσεως τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν.

Τὴν τουρκικὴν ταύτην προσπάθειαν ἀντιληφθέντα τὰ Βαλκανικὰ κράτη ἐπελήφθησαν καὶ πάλιν ὁριστικῶς τώρα μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ καταλήξωσιν εἰς τὴν συνεννόησιν τοῦ 1912, ἡ ὁποία εἶχε μὲν βάσεις στρατιωτικῆς συνεργασίας, ἀλλὰ κατέλειπε μεγάλα κενὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν ἑκάστου ἐξ αὐτῶν. Ὑπέκρυπτε δ' ἄλλως ἡ συνεννόησις αὕτη κατὰ βάθος καὶ ἐνδομύχους διαθέσεις ὑπὲρ τελικῆς ἐπικρατήσεως ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ἰδιαιτέρως.

Ἐκ μέρους ὅλων τῶν συμβληθέντων κρατῶν ἐθεωρήθη ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία δράσεως ἡ πρὸ τῆς λήξεως τοῦ Ἰταλοτουρκικοῦ πολέμου περίοδος.

Ἐκ τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν διαπραγματεύσεων προκύπτει ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατ' ἀρχὰς ἐζήτει ἐπιμόνως τὸν καθορισμὸν τῶν μελλοντικῶν συνόρων, ὅτι δὲ οἱ Βούλγαροι στηριζόμενοι ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν μετὰ τῆς Σερβίας συμμαχίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν ὑπεροχήν, ἤλπιζον ὅτι ἤθελον λύση πᾶν ἕτερον ζήτημα ὑπὲρ αὐτῶν.

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα διεξοδικῶς θὰ ἀφηγηθῶμεν καὶ περαιτέρω.

Γελοιογραφία τοῦ Μπάουτσερ ἐπ' εὐκαιρίᾳ δημοσιεύσεως θερμοῦ ἱκετευτικοῦ πρὸς τὴν ἀγγλικὴν κοινὴν γνώμην φιλοβουλγαρικοῦ ἄρθρου (Θ. Ἀννίνου)

Καθ' ὃν χρόνον, μετὰ τὴν πρώτην πολιτικὴν ἐμφάνισιν ἐν Ἑλλάδι τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου, ἡ φήμη αὐτοῦ διεδίδετο ἐν Ἑλλάδι καὶ ὅλῃ τῇ Ἀνατολῇ ὡς μέλλοντος πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος, αἱ βουλγαρικαὶ ἐφημερίδες ἀνέγραψαν γενικῶς καὶ ἄνευ ὑπαινιγμοῦ τινος περὶ οἱασδήποτε συμμαχίας, ὅτι εἷς ἐκ τῶν σκοπῶν τοῦ βενιζελικοῦ προγράμματος ἦτο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ὑφισταμένας πολιτικὰς ἔριδας καὶ ἀντιθέσεις. Αἱ δὲ ἐξ Ἀθηνῶν ἀνταποκρίσεις ἐπανελάμβανον ταῦτα εἰς συνεντεύξεις τοῦ Βενιζέλου μετ' Ἄγγλων δημοσιογράφων μεταβάντων εἰς Χανία καὶ ἰδίως τοῦ ἐν τοῖς Βαλκανίοις καὶ δὴ ἐν Σόφιᾳ μονίμως ἑδρεύοντος ἀνταποκριτοῦ τῶν λονδινίων «Καιρῶν» Μπάουτσερ. Οὗτος ἔγραψεν εἰς τὴν ἐφημερίδα αὐτοῦ ὅτι ἐπεσκέψατο τὸν Βενιζέλον ἐν τῇ μικρᾷ ἐγγὺς τῶν Χανίων κατοικίᾳ του, διατελοῦντα ἔτι ἐν πένθει διὰ τὸν πρόσφατον θάνατον τῆς συζύγου του, καὶ ὅτι ἐρωτήσας αὐτὸν περὶ τῶν γραφομένων ὅτι ἔμελλε νὰ πολιτευθῇ ἐν Ἑλλάδι, ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ὅτι προετίμα τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἀθηνῶν τὸν μέτριον πολιτικὸν βίον τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος αὐτοῦ Κρήτης. Ταῦτα ἐγράφησαν μεταξὺ τῆς πρώτης μυστικῆς εἰς Ἀθήνας ἐπισκέψεως τοῦ Κρητὸς πολιτευτοῦ καὶ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν βουλήν.

Φαίνεται δ' ὅτι τότε διημείφθη μακρὰ συζήτησις μεταξὺ Βενιζέλου καὶ τοῦ Ἄγγλου δημοσιογράφου περὶ τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος αὐτοῦ περιλαμβάνοντος τὴν μετὰ τῶν

ἄλλων Βαλκανικῶν κρατῶν σύμπραξιν, κατὰ τὰς ἀγγλικὰς πολιτικὰς περὶ τῶν λαῶν τοῦ Αἵμου ἰδέας. Τὰ δὲ βραδύτερον γενόμενα ἐπεβεβαίωσαν ὅτι πράγματι, ἐπὶ τὰς πολιτικὰς σκέψεις τοῦ Βενιζέλου ἢ ἐπέδρασαν αἱ τῶν Ἄγγλων εἰσηγήσεις ἢ οὗτος ἐπεδίωξε τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῶν ὅπως ἐξασφαλίσῃ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι τὴν ὑποστήριξίν των. Πάντως φαίνεται ὅτι ὁ Μπάουτσερ ἦτο ὁ ἀνακοινώσας ἐμπιστευτικῶς εἰς τὸν Βενιζέλον τὰς σερβοβουλγαρικὰς διαπραγματεύσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐδημιούργησαν εἰς αὐτὸν ἐξαιρετικὴν ἀνησυχίαν, μὴ τυχὸν ἡ Ἑλλὰς εὑρεθῇ πρὸ τετελεσμένων γεγονότων καὶ ἀνέτοιμος πρὸς οἱανδήποτε ἐνέργειαν διὰ τὴν προστασίαν τῶν συμφερόντων της. Ἰδιαιτέρως φαίνεται ὅτι ἐφοβεῖτο τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ κυκλοφορήσασαν περὶ δημοψηφίσματος ἐν Μακεδονίᾳ φήμην. Αὐτὸς ὁ Μπάουτσερ οἱονεὶ πρωταρχόμενος τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς συνεννοήσεως ἀνέλαβε νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν βουλγαρικὴν ἀκαδημαϊκὴν νεότητα, ἵνα ἐντεῦθεν ἀρχίσῃ ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ διαλλαγὴ καὶ σύμπραξις. Πολὺ πρὸ τῆς βουλγαρικῆς, καὶ ρουμανικὴ ἀκαδημαϊκὴ νεότης ἐπεσκέψατο τὰς Ἀθήνας (1903) καὶ ἄλλα ἀρχαιολογικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς διαδηλώσεις φιλικὰς ἑκατέρωθεν· ἀλλ' ὅτι ἡ τῶν Ρουμάνων ἐπίσκεψις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνέχῃ χαρακτῆρα πολιτικὸν καὶ ὠφείλετο εἰς τὴν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν τοῦ τότε καθηγητοῦ Τιτουλέσκο, ἀπεδείχθη ἐκ τῆς διαμαρτυρίας τοῦ Ρουμάνου πρωθυπουργοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπεδοκίμασε τὰ ὑπὸ τοῦ Τιτουλέσκο ἐνεργηθέντα. Ἀλλ' ἡ τῶν Βουλγάρων ἐπίσκεψις, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων τῆς Μακεδονίας τεταμένων σχέσεων, ἐθεωρήθη πάντως ἐνέχουσα χροιάν τινα πολιτικήν. Ἡ βουλγαρικὴ νεότης ἔτυχε πολλῶν συμπαθῶν ἐκδηλώσεων ἐν Ἑλλάδι, καίτοι αἱ ἐκδηλώσεις αὗται οὐδένα εἶχον εἰσέτι χαρακτῆρα πολιτικόν, εἰμὴ ἴσως ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἄγγλου Μέντορος αὐτῶν.

Γελοιογραφία Ἐλ. Βενιζέλου προσποιουμένου ἄγνοιαν διὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ὑποψηφιότητά του (Θ. Ἀννίνου)

Τῇ πρώτῃ ταύτῃ φιλελληνικῇ βουλγαρικῇ ἐκδηλώσει ἠκολούθησε καὶ ἡ τοῦ διαδόχου τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου Κωνσταντίνου εἰς Σόφιαν τιμητικὴ ἐπίσκεψις ὅπως μετάσχῃ τῶν ἐπὶ τῇ ἐνηλικιώσει τοῦ Βουλγάρου διαδόχου Βόριδος ἑορτῶν(¹).

(¹) Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἐγένετο μετὰ πολλῆς ἀνεπιτηδειότητος ἐκ μέρους τῆς Αὐλῆς καὶ τῆς κυβερνήσεως. Οἱ Ἕλληνες ἡγεμονόπαιδες κατὰ τὰ εἰς Ρωσίαν διὰ τοῦ Βοσπόρου ταξίδιά των ἐπιμελῶς ἀπέφευγον τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπίσκεψιν καὶ αὐτὴ δὲ ἡ βασίλισσα Ὄλγα μεταβαίνουσα εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ σταθμεύουσα εἰς τὸν Βόσπορον δὲν ἐξήρχετο τοῦ ἀτμοπλοίου δεχομένη ἐπὶ τούτου τὰς διὰ τιμητικῶν πρεσβειῶν προσρήσεις καὶ τὰ δῶρα τοῦ Σουλτάνου, ὅστις καὶ εἰς τὸν Δ. Ράλλην, ἐπισκεψάμενον τὴν Κωνσταντινούπολιν τῷ 1909, ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ διότι ἡ βασίλισσα Ὄλγα διαπλέουσα τὰ ὕδατα τοῦ Βυζαντίου οὐδέποτε ἐξῆλθεν εἰς ἐπίσκεψιν τῆς Πόλεως. Μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α', οἱ Ἕλληνες βασιλόπαιδες ἐπεσκέψαντο τὴν Πόλιν ὡς περιηγηταί. Τῷ δὲ 1912 ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος μεταβαίνων εἰς Σόφιαν, ἵνα μὴ βραδύνῃ τὴν μετάβασιν αὐτοῦ διὰ τῆς διὰ τοῦ Ἀδρία μακρᾶς ὁδοῦ, μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅλως ἀνεπισήμως, εἰς οὐδεμίαν ἐλθὼν συνάφειαν ἐπίσημον ἢ ἀνεπίσημον πρὸς τὴν Αὐλὴν ἢ πρὸς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς καὶ μεταβὰς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς ἀποβάθρας τοῦ λιμένος εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν χωρὶς νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου πεμφθείσας πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἀνακτορικὰς ἁμάξας.

Τὰ προαναφερθέντα ἦσαν γεγονότα ἐγκαινίζοντα ὁπωσδήποτε περίοδον φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο τέως ἀδιαλλάκτων φερομένων κρατῶν καὶ ἐθνῶν, ἀντίκτυπον δὲ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων μεταβολῆς, τῆς ἀρξαμένης ἀπὸ τῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν ἀνόδου τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου, ᾐσθάνθησαν καὶ οἱ ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κοινοβουλίῳ Ἕλληνες βουλευταί. Ἐνῷ αἱ μέχρι τότε ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας γινόμεναι αὐτοῖς ἀνακοινώσεις ἐμπιστευτικαὶ καὶ ὁδηγίαι περὶ τοῦ πρακτέου εἶχον χαρακτῆρα ἀντιβουλγαρικὸν ὑποχρεοῦσαι αὐτοὺς νὰ προκαλῶσι διαμαρτυρίας ἐκ μέρους τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων διὰ τὰς ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων σημειουμένας ὑπερβασίας καὶ ὠμότητας, αἴφνης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1911 ἔλαβον νέας ὁδηγίας, ὅλως ἀντικειμένας πρὸς τὰς μέχρι τοῦδε, περὶ φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων φοιτητῶν καὶ συμπράξεως ἐν ζητήμασι πολιτικοῖς τῶν Χριστιανῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου· τότε δ' ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν, ὡς τεκμήριον τῆς πρὸς τὰς συμβουλὰς καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως συμμορφώσεώς των, ὁ μετὰ τῶν Βουλγάρων καὶ Σέρβων συνεορτασμὸς τῆς πρώτης τοῦ ἔτους μετὰ τῆς ἀπαραιτήτου βασιλόπιττας. Καὶ ὁ τύπος ὁ ἑλληνικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ μεγάλου ζήλου καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς προσεγγίσεως εἰργάζετο καὶ εὐηγγελίζετο τὴν προσεχεστάτην ἄρσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος. Καὶ τὸν μὲν πρόωρον ὅλως ζῆλον τοῦτον ἐψύχρανε μετ' ὀλίγον καὶ ἐτερμάτισεν ἡ ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ἐξάρχου γενομένη δήλωσις περὶ τῆς ἀπολύτου βουλγαρικῆς ἐθνότητος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Χριστιανῶν καὶ τῆς ἐν βραχεῖ χρόνῳ μελλούσης ν' ἀποκρυσταλλωθῇ ἐν μέρει ἕως τότε ρευστῆς ὁπωσοῦν καὶ ὀλίγον ἀορίστου ἐθνικῆς ὑποστάσεως τῆς Μακεδονίας εἰς βουλγαρικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξηκολούθει τὴν φιλοβούλγαρον αὐτῆς πολιτικήν, ἐπιτάσσουσα καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἀκόμη ζητήμασι σύμπραξιν μετὰ τῶν Βουλγάρων, ὅπερ ἀδύνατον καὶ δυσχερὲς ἦτο. Πῶς ἦτο δυνατὸν Ἕλληνες βουλευταὶ νὰ ὑποστηρίζωσι παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν συχνάκις ἐπαναλαμβανομένην ἀξίωσιν τοῦ Βουλγάρου ἐξάρχου περὶ ἀπονομῆς καὶ ἄλλων βερατίων εἰς ἐπισκόπους τῆς βουλγαρικῆς σχισματικῆς Ἐκκλησίας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, ἐναντιούμενοι οὕτως εἰς τὰς ἐκ μέρους τοῦ Πατριαρχείου γινομένας πάντοτε ἐπὶ τῇ ἀπονομῇ τοιούτων βερατίων ἐντόνους διαμαρτυρίας; Οὕτως ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἐφαίνετο ἐξυπηρετοῦσα τῇ βουλγαρικῇ καὶ περιάγουσα τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς οὐκ ὀλίγας στενοχωρίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα μετ' ὀλίγον διεσαφηνίσθησαν διὰ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Βαλκανικοῦ λεγομένου πολέμου τοῦ 1912, ὁπότε κατεδείχθησαν καὶ οἱ σκοποὶ τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς προσεγγίσεως. Ἡ συμμαχία αὕτη, ὡς ἐδηλώθη ἐν τοῖς προειρημένοις, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου. Καὶ ἐλέχθη μὲν ὅτι ἦτο ἀντεθνικὴ συμμαχία ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπὸ τῶν ἐκ Κρήτης δημιουργουμένων ἀντιπολιτευτικῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ κατὰ βάθος ἦτο βῆμα ἐπὶ τὰ πρόσω διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων.

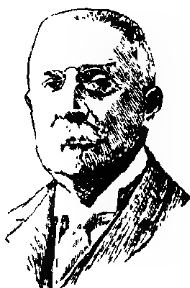
Δημ. Πανᾶς

Πρὸς σύναψιν τῆς συμμαχίας ταύτης ἀνέθεσεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν Δημ. Πανᾶν, διακεκριμένον διπλωμάτην, τὴν ἐντολὴν νὰ διαπραγματευθῇ καὶ συνομολογήσῃ συμμαχίαν ἀμυντικὴν μετὰ τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως, πλὴν ἀποφύγῃ ὅπως προέλθῃ εἰς συζητήσεις περὶ ζωνῶν ἐπιρροῆς ἢ διανομῆς ἐν γένει τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.

Αἱ διαπραγματεύσεις ἐτηρήθησαν ἀπολύτως μυστικαὶ μεταξὺ τοῦ βασιλέως Γεωρ-

γίου, τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου καὶ τοῦ, ἐπὶ τούτῳ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μετακληθέντος, πρεσβευτοῦ ἐν Βιέννῃ Γεωργίου Στρέϊτ.

Οἱ Βούλγαροι ὄντες ἤδη συνεννοημένοι πλέον, ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν ἀνδρῶν, εἰς συμμαχικὴν συνθήκην ἀμυντικὴν καὶ ἐπιθετικὴν μετὰ τῆς Σερβίας περὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν διανομῆς ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, δὲν ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος συνεργασίαν, ἣν ὁ Βενιζέλος ἰδιαιτέρως ἐπεδίωκεν ὅπως μὴ εὑρεθῇ ἐκτὸς τοῦ νυμφῶνος καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἀπομονώσει, ἀποκλειομένης παρ' αὐτοῦ ὡς ἀδυνάτου, λόγῳ τῆς ὅλης εὐρωπαϊκῆς διπλωματικῆς καταστάσεως καὶ τῆς τῶν Νεοτούρκων νοοτροπίας, οἱασδήποτε μετὰ τῶν τελευταίων συνεννοήσεως(¹).

Ι. Γκέσωφ

Ὁ Πανᾶς διαβλέπων τὰ σχέδια τῶν Βουλγάρων κατεπολέμει τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις, μετὰ πολλὰς δ' ἐνεργείας συνωμολογήθη ἐν τέλει μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἡ συνθήκη τῆς ἀμυντικῆς συμμαχίας τῆς 16 Μαΐου 1912 καὶ τῆς στρατιωτικῆς τῆς 22 Σεπτεμβρίου μεταξὺ τοῦ Βουλγάρου πρωθυπουργοῦ Ι. Γκέσωφ καὶ τοῦ ἐν Σόφιᾳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Δ. Πανᾶ.

Συνθήκη ἀμυντικὴ συμμαχίας μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος

«Θεωροῦντες ὅτι τὰ δύο βασίλεια ἐπιθυμοῦσι στερρῶς τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ καὶ δύνανται, διὰ στερεᾶς ἀμυντικῆς συμμαχίας, ν' ἀνταποκριθῶσιν εἰς τοῦτο. Θεωροῦντες ἐν συνεχείᾳ τῶν ἰδεῶν τούτων, ὅτι ἡ εἰρηνικὴ συνύπαρξις τῶν διαφόρων ἐν Τουρκίᾳ ἐθνοτήτων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πραγματικῆς πολιτικῆς ἰσότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀπορρεόντων ἐκ τῶν συνθηκῶν ἢ ἄλλοθεν παραχωρηθέντων εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐθνότητας τῆς αὐτοκρατορίας, ἀποτελεῖ ἀναγκαίας συνθήκας διὰ τὴν στερεοποίησιν τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν Ἀνατολῇ. Θεωροῦντες τέλος, ὅτι σύμπραξις τῶν δύο βασιλείων, κατὰ τὴν ὑποδεικνυομένην ἔννοιαν, εἶναι φύσεως τοιαύτης, ἐν τῷ συμφέροντι μάλιστα τῶν καλῶν αὐτῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὥστε νὰ διευκολύνῃ καὶ νὰ συνεργήσῃ εἰς τὴν συνεννόησιν τῶν ἑλληνικῶν καὶ βουλγαρικῶν στοιχείων ἐν Τουρκίᾳ. Ἡ κυβέρνησις τῆς Α. Μ. τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων καὶ ἡ κυβέρνησις τῆς Α. Μ. τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ὑποσχόμενοι νὰ μὴ δώσωσιν οἱανδήποτε ἐπιθετικὴν τάσιν εἰς τὴν συμφωνίαν αὐτῶν τὴν καθαρῶς ἀμυντικὴν καὶ ἀποφασίσασαι νὰ συνομολογήσωσι συμμαχίαν εἰρήνης καὶ ἀμοιβαίας προστασίας κατὰ τοὺς ὑποδεικνυομένους κάτωθεν ὅρους, ὥρισαν τοὺς πληρεξουσίους αὐτῶν, οἵτινες ἀνταλλάξαντες τὰ σχετικὰ αὐτῶν πληρεξούσια συνεφώνησαν τὰ ἑπόμενα:

Ἄρθρον 1ον. Ἐὰν ἀντιθέτως πρὸς τὴν εἰλικρινῆ ἐπιθυμίαν τῶν δύο ὑψηλῶν συμβαλλομένων μερῶν καὶ ἐναντίον τῆς στάσεως τῶν κυβερνήσεων αὐτῶν, ἀποφευγουσῶν πᾶσαν ἐπιθετικὴν πρᾶξιν καὶ πᾶσαν πρόκλησιν ἀπέναντι τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ ἕτερον τῶν δύο κρατῶν ἤθελε προσβληθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, εἴτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ, εἴτε κατὰ συστηματικῆς προσβολῆς τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀπορρεόντων ἐκ τῶν συνθηκῶν ἢ ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου τοῦ ἀνθρώπου, τὰ δύο ὑψηλὰ συμβαλλόμενα μέρη ὑποχρεοῦνται νὰ συνδρά-

(¹) Ἡ πληροφορία αὐτὴ διεβιβάσθη τῷ Βενιζέλῳ, ὅστις καὶ ἠρώτησε τὸν βασιλέα Γεώργιον περὶ τῶν σκέψεων αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν πιθανὴν στάσιν τῶν Γερμανοαυστριακῶν ἐν παρομοίᾳ ῥήξει· ὁ βασιλεὺς τῷ ἀπήντησεν ὅτι οἱ μὲν πρῶτοι ἦσαν περισσότερον Τοῦρκοι καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων, οἱ δὲ ἕτεροι ἀπέβλεπον εἰς κάθοδον πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην.

Τότε οὗτος καλέσας τὸν Λ. Κορομηλᾶν ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ τὰ ἑξῆς: «Ὡς φαίνεται, ἡ Ἐγκάρδιος Συνεννόησις εὐνοεῖ τὴν Σλαυϊκὴν ἐπικράτησιν ἐν Μακεδονίᾳ, ὁ δὲ Γερμανισμὸς οὐδὲν θετικὸν δύναται νὰ μᾶς ἐγγυηθῇ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν μᾶς ἀπομένει εἰμὴ ἡ ἀνάμιξις, καὶ μόνον αὐτή, εἰς τὸν ἀγῶνα. Τὸ νὰ παραμείνωμεν θεαταὶ διὰ νὰ ἀντικρύσωμεν τετελεσμένα γεγονότα ἀποτελεῖ ἔγκλημα καὶ ἐθνικὴν προδοσίαν. Αὐτὸ ποτὲ δὲν πρέπει νὰ πράξωμεν».

μωσιν ἀμοιβαίως ἄλληλα δι' ὁλοκλήρων τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ μὴ συνομολογήσωσιν εἰρήνην εἰμὴ ὁμοῦ καὶ ἐκ συμφώνου.

Ἄρθρον 2ον. Τὰ δύο ὑψηλὰ συμβαλλόμενα μέρη ὑπόσχονται ἀμοιβαίως, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐξασκήσωσι τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἐπιρροὴν παρὰ τοῖς ὁμοεθνέσιν αὐτῶν ἐν Τουρκίᾳ ἵνα συντελέσωσιν εἰλικρινῶς εἰς τὴν εἰρηνικὴν συνύπαρξιν τῶν στοιχείων τῶν ἀποτελούντων τὸν πληθυσμὸν τῆς αὐτοκρατορίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ χορηγήσωσιν ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν καὶ νὰ βαδίσωσιν ἐκ συμφώνου εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ κυβερνήσει ἢ παρὰ ταῖς Μεγάλαις Δυνάμεσιν, ἥτις θὰ ἐσκόπει νὰ ἀπαιτήσῃ ἢ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πραγματοποίησιν τῶν δικαίων τῶν ἀπορρεόντων ἐκ τῶν συνθηκῶν ἢ ἄλλως παραχωρηθέντων εἰς ἑλληνικὰς καὶ βουλγαρικὰς ἐθνότητας, τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος καὶ τῶν συνταγματικῶν ἐγγυήσεων.

Ἄρθρον 3ον. Ἡ παροῦσα συνθήκη θέλει τηρηθῇ ἐν ἰσχύϊ ἐπὶ τρία ἔτη ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς αὐτῆς καὶ θέλει ἀνανεωθῇ σιωπηλῶς ἐπὶ ἓν ἔτος, πλὴν ἐὰν καταγγελθῇ. Ἡ καταγγελία της πρέπει νὰ γνωστοποιηθῇ τοὐλάχιστον ἓξ μῆνας πρὸ τῆς ἐκπνεύσεως τοῦ τρίτου ἔτους ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης.

Ἄρθρον 4ον. Ἡ παροῦσα συνθήκη θέλει τηρηθῇ μυστική. Δὲν θὰ δύναται νὰ κοινοποιηθῇ εἰς τρίτην Δύναμιν, εἴτε ὁλοκληρωτικῶς εἴτε ἐν μέρει, μηδὲ νὰ δημοσιευθῇ ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ εἰμὴ τῇ συγκαταθέσει τῶν δύο ὑψηλῶν συμβαλλομένων μερῶν.

»Ἡ παροῦσα σύμβασις θέλει ἐπικυρωθῇ τὸ ταχύτερον. Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἐπικυρώσεων θέλει συντελεσθῇ εἰς Σόφιαν (ἢ Ἀθήνας).

»Ὑπεγράφη ἐν Σόφιᾳ εἰς διπλοῦν τῇ 16 Μαΐου 1912».

Ι. Ε. Γκέσωφ *Δημ. Πανᾶς*

Μετὰ τὴν συνθήκην ὑπεγράφη καὶ ἐπισυνημμένη δηλοποίησις μεταξὺ τῶν πληρεξουσίων ἀφορῶσα εἰς τὴν πιθανότητα ἀμέσου περιπλοκῆς ἐκ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

Δηλοποίησις

«Τὸ πρῶτον ἄρθρον δὲν ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξερρηγνύετο πόλεμος μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας κατόπιν τῆς ἀποδοχῆς τῶν Κρητῶν βουλευτῶν ἐντὸς τῆς ἑλλην. βουλῆς παρὰ τὴν θέλησιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ Βουλγαρία δὲν ὑπόσχεται ἢ νὰ τηρήσῃ φιλικὴν οὐδετερότητα ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐκκαθάρισις τῆς κρίσεως τῶν ἐν Ἀνατολῇ ὑποθέσεων ἥτις ἀπορρέει ἐκ τῶν γεγονότων τοῦ 1908, ἐπίσης εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ Κρητικὸν ζήτημα, ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ γενικὸν συμφέρον καὶ εἶναι μάλιστα φύσεως τοιαύτης ὥστε, χωρὶς νὰ φέρῃ ἀνωμαλίαν εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, νὰ στερεοποιήσῃ ἐντὸς τοῦ συμφέροντος τῆς εἰρήνης τὴν διεθνῆ κατάστασιν, ἡ Βουλγαρία (ἀνεξαρτήτως τῶν ληφθεισῶν ὑποχρεώσεων διὰ τῆς παρούσης συνθήκης) ὑπόσχεται νὰ μὴ ἐνοχλήσῃ δι' οὐδενὸς μέσου μίαν ἐνδεχομένην ἐνέργειαν τῆς Ἑλλάδος, ἥτις θὰ ἔτεινε πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου».

Ι. Ε. Γκέσωφ *Δημ. Πανᾶς*

Μετὰ τοῦτο ἤρξαντο αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς σύναψιν τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως, τῆς ὁποίας ἡ ὑπογραφὴ ἐπετεύχθη ἐν Σόφιᾳ βραχὺ πρὸ τῆς καθόδου εἰς τὸν πόλεμον.

Στρατιωτικὴ σύμβασις μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος

«Ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων καὶ ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, ἐπιθυμοῦντες νὰ συμπληρώσωσι διὰ στρατιωτικῆς συμφωνίας τὴν ἀμυντικὴν συνθήκην συμμαχίας τὴν συναφθεῖσαν ἐν Σόφιᾳ τὴν 16 Μαΐου 1912 μεταξὺ τοῦ βασιλείου τῆς Βουλγαρίας καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, διώρισαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὡς πληρεξουσίους των: Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα Ι. Ε. Γκέσωφ καὶ τὸν στρατηγὸν Φίτσεφ, ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα Δ. Πανᾶν καὶ τὸν λοχαγὸν Ι. Μεταξᾶν, οἵτινες ἀφοῦ ἀντήλλαξαν κ.λ. ἀπεφάσισαν τὰ ἀκόλουθα:

Ἄρθρον 1ον. Ἐν περιπτώσει καθ' ἥν, συνεπείᾳ τῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἀπορρεουσῶν ἐκ τῆς συνθήκης ἀμυντικῆς συμμαχίας συνομολογηθείσης ἐν Σόφιᾳ τὴν 16 Μαΐου 1912 μεταξὺ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἑλλὰς ἤθελεν ἐπέμβῃ στρατιωτικῶς κατὰ τῆς Τουρκίας εἰς βουλγαροτουρκικὸν πόλεμον ἢ καὶ ἡ Βουλγαρία κατὰ τῆς Τουρκίας εἰς ἑλληνοτουρκικὸν

πόλεμον τὰ δύο κράτη, βουλγαρικὸν καὶ ἑλληνικόν, ἀναλαμβάνουσι νὰ ἀλληλοβοηθῶσιν, ἡ μὲν Ἑλλὰς διὰ δυνάμεως κατ' ἐλάχιστον ὅρον ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδων ἀνδρῶν, ἡ δὲ Βουλγαρία διὰ δυνάμεως τριακοσίων χιλιάδων τοὐλάχιστον ἀνδρῶν· αἱ δυνάμεις αὗται πρέπει νὰ εἶναι ἱκαναὶ νὰ δύνανται ν' ἀναλάβωσι τὴν ἐκστρατείαν ἐπὶ τῶν συνόρων, καθὼς ἐπίσης καὶ νὰ συμμετάσχωσιν εἰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις πέραν τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους.

»Αἱ προμνησθεῖσαι δυνάμεις ὀφείλουσι νὰ συγκεντρωθῶσιν εἰς τὴν μεθόριον καὶ νὰ διαβῶσιν αὐτὴν τὸ βραδύτερον τὴν εἰκοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐπιστρατεύσεως ἢ ἀπὸ τῆς ἀναγγελίας ἑνὸς τῶν συμβαλλομένων μερῶν ὅτι παρουσιάσθη τὸ casus fœderis.

Ἄρθρον 2ον. Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς ἤθελε προσβληθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, ἡ Βουλγαρία ἀναλαμβάνει νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον πρὸς τὴν Δύναμιν ταύτην καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ συνόλου τῶν δυνάμεών της, τῶν ὁρισθεισῶν, κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ πρώτου ἄρθρου, εἰς τριακοσίας χιλιάδας ἀνδρῶν, προσαρμόζουσα τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις των ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχεδίου τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου.

»Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ Βουλγαρία ἤθελε προσβληθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, ἡ Ἑλλὰς ἀναλαμβάνει νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον πρὸς τὴν Δύναμιν ταύτην καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ συνόλου τῶν δυνάμεών της, ὁρισθεισῶν, κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ πρώτου ἄρθρου, εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδων ἀνδρῶν, προσαρμόζουσα τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις των ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχεδίου τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῆς κυριαρχίας ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἡ διακοπὴ τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ ἐχθροῦ μεταξὺ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.

»Εἰς τὰς ὑπὸ τῶν δύο προηγουμένων παραγράφων προβλεπομένας περιπτώσεις, ἡ Βουλγαρία ἀναλαμβάνει νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιθετικῶς διὰ σπουδαιοτάτου τμήματος τοῦ στρατοῦ αὐτῆς κατὰ τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῶν συγκεντρωθησομένων εἰς τὴν περιοχὴν τῶν βιλαετίων Κοσσόβου, Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης. Ἐὰν ἡ Σερβία, κατόπιν τῶν συμφωνιῶν αὐτῆς μετὰ τῆς Βουλγαρίας, συμμετάσχῃ εἰς τὸν πόλεμον, ἡ Βουλγαρία θὰ δύναται νὰ διαθέσῃ τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων αὐτῆς εἰς τὴν Θράκην, ἀλλ' εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀναλαμβάνει διὰ τῆς παρούσης πράξεως τὴν ὑποχρέωσιν ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος, ὅτι στρατιωτικαὶ δυνάμεις σερβικαὶ ἀριθμοῦσαι τοὐλάχιστον ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας μαχητῶν θέλουσιν ἐνεργήσῃ ἐπιθετικῶς κατὰ τῶν συγκεντρωθησομένων τουρκικῶν δυνάμεων εἰς τὴν περιοχὴν τῶν προμνησθέντων τριῶν βιλαετίων.

Ἄρθρον 3ον. Ἐὰν ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Ἑλλάς, κατὰ τοὺς ὅρους τῆς προηγουμένης συνεννοήσεως, κηρύξωσι τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ὑποχρεοῦνται ἀμφότεραι, πλὴν ἐὰν κανονισθῇ διαφορετικὰ ὑπὸ εἰδικῆς συμφωνίας, νὰ ἐπιστρατευθῶσι διὰ τῶν δυνάμεων τῶν προβλεπομένων εἰς τὸ ἄρθρον 1ον τῆς παρούσης συμβάσεως.

»Αἱ διατάξεις τῶν δύο τελευταίων παραγράφων τοῦ 2ου ἄρθρου εἰσὶν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐπίσης ἐφαρμοστέαι.

Ἄρθρον 4ον. Εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν αἱ κυβερνήσεις τῶν δύο συμβαλλομένων μερῶν ἤθελον κηρύξῃ τὸν πόλεμον πρὸς ἕτερον κράτος καὶ οὐχὶ τὴν Τουρκίαν, ἄνευ προηγουμένης συνεννοήσεως καὶ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς ἑτέρας κυβερνήσεως, ἡ τελευταία αὕτη λύεται τῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἐκτεθεισῶν εἰς τὸ πρῶτον ἄρθρον, ὑποχρεοῦται ὅμως νὰ τηρήσῃ καθ' ἅπασαν τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου φιλικὴν οὐδετερότητα πρὸς τὴν σύμμαχον αὐτῆς.

Ἄρθρον 5ον. Ἐν περιπτώσει ὁμαδικοῦ πολέμου, οὐδὲν τῶν συμμάχων κρατῶν δύναται νὰ συνομολογήσῃ ἀνακωχὴν διαρκείας μεγαλυτέρας τῶν εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν ἄνευ προηγουμένης συνεννοήσεως καὶ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ ἑτέρου συμμάχου κράτους.

»Ἡ συνεννόησις τῶν δύο συμβαλλομένων μερῶν, περιλαμβανομένη εἰς ἔγγραφον συμφωνίαν, θὰ εἶναι ὁμοίως ἀναγκαία ὅπως ἡ ἑτέρα δυνηθῇ νὰ ἀναλάβῃ διαπραγματεύσεις σχετικὰς πρὸς τὴν εἰρήνην ἢ συνομολογήσῃ συνθήκην εἰρήνης.

Ἄρθρον 6ον. Εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐπιστρατεύσωσι τὰς ἐνόπλους αὐτῶν δυνάμεις ἢ ἐκστρατεύσωσιν, ἡ δὲ Ἑλλὰς ὑποχρεωθῇ νὰ κανονίσῃ τὴν κρητικὴν ὑπόθεσιν κατὰ τοὺς πόθους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου καὶ ἕνεκεν τούτου ἤθελε προσβληθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, ἡ Βουλγαρία ἀναλαμβάνει νὰ τὴν συνδράμῃ συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον πρῶτον τῆς παρούσης συμβάσεως.

Ἄρθρον 7ον. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γενικῶν ἐπιτελείων, βουλγαρικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ, ὀφείλουσι νὰ ἀνακοινώσωσιν ἀμοιβαίως καὶ ἐν καταλλήλῳ χρόνῳ τὰ σχετικὰ σχέδια τῶν ἐπιχειρήσεων.

Ὀφείλουσιν ἐπίσης νὰ γνωστοποιῶσι κατ' ἔτος τὰς ἐπιφερομένας τροποποιήσεις εἰς τὰ σχέδια ταῦτα ἕνεκα νέων περιπτώσεων.

Ἄρθρον 8ον. Ἡ παροῦσα σύμβασις καθίσταται ὑποχρεωτικὴ δι' ἀμφότερα τὰ συμβαλλόμενα μέρη ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφὴν αὐτῆς, θέλει δὲ ἰσχύει, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἰσχύος τῆς ἀμυντικῆς συνθήκης τῆς συμμαχίας τῆς 16 Μαΐου 1912, εἰς ἣν αὕτη θέλει προσαρτηθῇ ὡς ἀναπόσπαστον μέρος.

»Ἐγένετο ἐν Σόφιᾳ εἰς διπλοῦν ἀντίγραφον τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1912.

Ι. Ε. Γκέσωφ στρατηγὸς *Φίτσεφ*
Δ. Πανᾶς Ι. Π. Μεταξᾶς, λοχ.

Ταῦτα, ὡς ἐξεθέσαμεν, συνωμολογήθησαν (κατὰ Μάϊον ἡ συνθήκη καὶ Σεπτέμβριον ἡ στρατιωτικὴ σύμβασις) ἐνῷ ἀπὸ τοῦ τέλους Φεβρουαρίου, ἤτοι δύο μῆνας πρότερον, εἶχε συνομολογηθῇ ἐπιθετικὴ καὶ ἀμυντικὴ μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Σερβίας συνθήκη ἀποβλέπουσα εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων κρατῶν διανομὴν τῆς Μακεδονίας καὶ πάσης σχεδὸν τῆς Εὐρωπαϊκῆς, τῆς μεταξὺ τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἀδρία, Τουρκίας, ἀμφισβητουμένων μόνων τινῶν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σημείων καὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν ἀφιεμένης εἰς τὴν ὑπερτάτην διαιτησίαν τοῦ αὐτοκράτορος πασῶν τῶν Ρωσιῶν, κατ' ἀπαίτησιν ἰδίως τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως.

Ἡ μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Σερβίας συνθήκη ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς πρὸ πολλοῦ ἐπελθούσης μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν προσεγγίσεως διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς λεγομένης Συνεννοήσεως, ἰδίως δὲ τῆς Γαλλίας, ἥτις σπουδαίως συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο σλαυϊκῶν Βαλκανικῶν κρατῶν συνεννόησιν. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐπερατώθησαν μεταξὺ τῶν δύο πρωθυπουργῶν Βουλγαρίας καὶ Σερβίας κατὰ τὴν ἀπὸ Παρισίων εἰς τὰ ἴδια ἐπιστροφὴν τῶν δύο πολιτικῶν ἀνδρῶν. Καὶ ἐνῷ ἡ συνθήκη ἀπέβλεπεν εἰς διαμελισμὸν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ὡς προκαταρτικὸν βῆμα πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο ἐθεωρήθη κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ἡ τύχη τῆς Μακεδονίας, ἣν οἱ μὲν Βούλγαροι ἤθελον αὐτόνομον ἵνα προσαρτηθῇ βραδύτερον καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, οἱ δὲ Σέρβοι ἐθεώρουν ἐπιδεκτικὴν διανομῆς λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τοῦ ροῦ τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τῶν πρὸ Ἀνατολὰς καὶ Δυσμὰς τούτου χωρῶν.

Καθ' ὃν χρόνον ταῦτα ἐγίνοντο μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, τὰ ἐν Μακεδονίᾳ εἶχον εἰσέλθῃ εἰς νέαν φάσιν. Τὸ ζήτημα τῆς Μακεδονίας, ὡς γνωστόν, συνδέεται μετὰ τῆς Βερολινίας συνθήκης τοῦ 1878 κατὰ τοῦτο, ὅτι αὕτη ἐναντίον τῶν διατάξεων τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τῆς δημιουργούσης μεγάλην Βουλγαρίαν, πᾶσαν τὴν Μακεδονίαν εἶχεν ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου, ἐπιμόνῳ ἐνεργείᾳ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως τοῦ λόρδου Βήκονσφηλδ, μετὰ ὑποσχέσεως περὶ εἰσαγωγῆς μεταρρυθμίσεων διοικητικῶν, ἂν καὶ οὐδεμία ὡς πρὸς τοῦτο ἐνέργεια ἐγένετο σπουδαία καὶ ἡ Μακεδονία μετὰ τὴν συνθήκην ἐκείνην παρεδόθη εἰς νέαν ἀναρχίαν καὶ ἀλληλομαχίαν τῶν Βουλγάρων, Σέρβων καὶ Ἑλλήνων μέχρι τοῦ 1903, ὅτε αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, πρωτοστατουσῶν τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας, ἀνέλαβον τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς χώρας ταύτης. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν Κρήτῃ πρότερον, αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις διένειμαν τὴν χώραν εἰς διαμερίσματα ὑπαγόμενα εἰς τὸν ἔλεγχον ἑκάστης ἐξ αὐτῶν, ἐνεργουσῶν δι' ἰδίων ἐπιτρόπων ἑκάστη ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν ἀντιπροσώπου ἐκτάκτου τοῦ Σουλτάνου, οἷος διωρίσθη τότε ὁ Χιλμῆ πασᾶς, *ὁ θεωρῶν ἑαυτόν, ὡς ἔλεγεν, οὐχὶ ἐπίτροπον αὐτοκρατορικὸν ἀλλὰ φύλακα φρενοκομείου μαινομένων καὶ ἀλληλοκτονούντων χριστιανικῶν λαῶν.* Τῶν ἐπιτρόπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἡ συμπάθεια ἐστρέφετο πρὸ πάντων πρὸς τοὺς Βουλγάρους, διότι πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἐπικρατήσῃ παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ πλειονότης τῶν ἐν Μακεδονίᾳ οἰκούντων ἦτο βουλγαρικὴ καὶ ὅτι οἱ

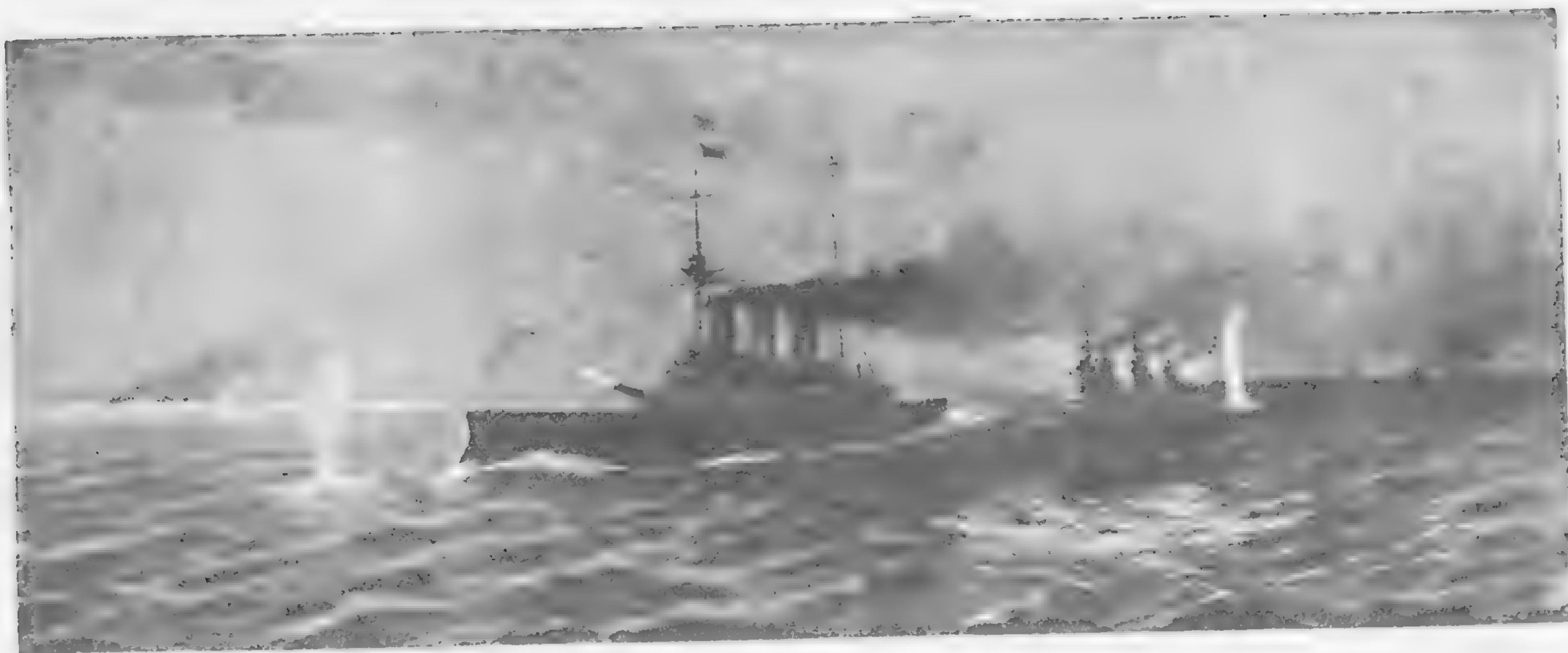
Βούλγαροι ἦσαν τὰ θύματα τῆς τουρκικῆς κακοδιοικήσεως, ὅτι δὲ Ἕλληνες καὶ Σέρβοι ἦσαν διῶκται τοῦ ἀθῴου βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ἐπίτροποι τῆς Ἀγγλίας ἰδίως καὶ Γαλλίας μετὰ μεγάλης αὐστηρότητος ἐφέροντο ἰδίως πρὸς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι μετὰ χαρᾶς ἐχαιρέτισαν τὴν τουρκικὴν μεταπολίτευσιν, ὡς δυναμένην νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰς ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων ἀναφανδὸν γινομένας ἐκδηλώσεις.

Ὡς καὶ ἐν τοῖς προτέροις ἐδηλώθη, τὸ Βουλγαρικὸν ἔθνος, τὸ πρὸ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς συνθήκης ταύτης ἥκιστα εὐνοούμενον ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς τῶν Βήκονσφηλδ - Σώλσβαρυ, ἀπὸ τοῦ πραξικοπήματος τοῦ 1885 ἀπέβη σφόδρα εὐνοούμενον ταύτης. Τὰ αἴτια τῆς μεταβολῆς ταύτης ἐξετέθησαν ἤδη. Ἦσαν δὲ πρὸ πάντων ἡ καλλιέργεια τῆς βουλγαρικῆς ἐθνότητος ὡς φράγματος τῶν πανσλαυϊκῶν σχεδίων, ἡ μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ρώσων ἐπελθοῦσα πολιτικὴ ψυχρότης καὶ διάστασις διὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ Σταμπούλωφ, ἥτις ἐδημιούργησεν ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων συμπαθείας, ἰδιαιτέρως δὲ ἡ στρατιωτικὴ ζωτικότης, ἧς δείγματα παρέσχε τὸ Βουλγαρικὸν κράτος κατὰ τὸ 1886. Αὐτὸς ὁ Σώλσβαρυ εἶχεν, ὡς εἴδομεν, ἀποτόμως μεταβάλῃ τὴν ἔναντι τῆς Βουλγαρίας ἀγγλικὴν πολιτικὴν μετὰ τὸ πραξικόπημα τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Ἔκτοτε δὲ πολλοὶ Ἄγγλοι πολιτικοὶ ἀπεφαίνοντο εὐνοϊκώτατα ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων, τινὲς μάλιστα, ὡς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλος πρεσβευτὴς Οὐάϊτ, καὶ ἀναφανδὸν ἀπεφαίνοντο ὑπὲρ αὐτῶν ὡς μόνου λαοῦ δυναμένου νὰ διαδεχθῇ τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε Βούλγαροι καὶ Σέρβοι, μετὰ τούτων δὲ καὶ οἱ Ἕλληνες, παρεσκευάζοντο τῷ 1912 εἰς πόλεμον ἐπιθετικὸν ἐναντίον τῆς Τουρκίας.

Ἀφορμὴ πρὸς πόλεμον ἄμεσος ἐδόθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπὸ τῶν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων ἃς ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις, πιεζομένη ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, ἀπεφάσισε νὰ εἰσαγάγῃ εἴς τινας ὑπὸ Ἀλβανῶν δῆθεν οἰκουμένας τοῦ ἐν Εὐρώπῃ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐπαρχίας. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον μεγάλη κίνησις πολιτικὴ ἐπεκράτει καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἀλβανικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος· καὶ κατ' ἀπαίτησιν τούτων καὶ ὑποστηρίξει τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως ἡ Πύλη εἶχε διατάξῃ τὴν ἐφαρμογὴν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων εἰς τέσσαρας ὅλους νομοὺς Σκόδρας, Ἰωαννίνων, Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, παραδίδουσα δι' αὐτῶν πᾶσαν σχεδὸν τὴν διοίκησιν εἰς Ἀλβανούς, ὧν ἡ γλῶσσα τότε τὸ πρῶτον εἰσήγετο ὡς γλῶσσα ἐπίσημος ἐν τῇ διοικήσει. Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις, ἐν ᾗ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν διηύθυνε τότε ὁ κόμης Ἔρενταλ, ἡ ἐμπνεύσασα εἰς τὴν Τουρκίαν τὰς ὑπὲρ τῶν Ἀλβανῶν μεταρρυθμίσεις ταύτας προσεκάλεσε τὰς λοιπὰς Δυνάμεις ἵνα τὰς ἐγκρίνωσιν ἤ, ὡς ἔλεγε, «νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν Πύλην διὰ τὴν πρὸς τὴν διοικητικὴν ταύτην ἀποκέντρωσιν ἐνέργειαν αὐτῆς». Ἀλλ' εἰς τὴν τοιαύτην ἐπίκλησιν τῆς Αὐστρίας δὲν ἐδόθη προσοχὴ ἐκ μέρους τῶν ἄλλων Δυνάμεων. Ἐντεῦθεν δὲ Σέρβοι καὶ Βούλγαροι ἐσκέφθησαν ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμὴ νὰ ἐπέμβωσιν ὑπὲρ τῶν ἐν ταῖς μνημονευθείσαις καὶ ὡς ἀλβανικαῖς χαρακτηριζομέναις ἐπαρχίαις κινδυνευόντων ἐθνικῶν συμφερόντων αὐτῶν. Οἱ μὲν Βούλγαροι ἐν τοῖς νομοῖς Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, οἱ δὲ Σέρβοι (μετὰ τούτων δὲ καὶ οἱ Μαυροβούνιοι) ἐν τοῖς Νομοῖς Σκόδρας καὶ Ἰωαννίνων. Ἡ Ἑλλάς, ἥτις εἶχεν ἄμεσα συμφέροντα οὐ μόνον ἐν Μακεδονίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ νομῷ Ἰωαννίνων, οὗ μέγα μέρος ἀποτελεῖ ἡ Ἤπειρος, ἀπέσχεν ὡς πρὸς τοῦτο παντὸς διαβήματος.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἡ Βουλγαρία, ὅλως αἰφνιδίως, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1912, συνεκέντρωσε στρατὸν περὶ τὰς 50 χιλιάδας ἀνδρῶν πρὸς ἐκτέλεσιν στρατιωτι-

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ «ΕΛΛΗΣ» (3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1912) (Στ΄β΄ 138)

(Ἔργον Β. Χατζῆ ἐν τῇ Ναυτικῇ Σχολῇ Δοκίμων Πειραιῶς)

(Εἰς τὸ μέσον, ἡ ναυαρχὶς «Ἀβέρωφ» φέρουσα τὸ σῆμα τοῦ ὑποναυάρχου Π. Κουντουριώτου καὶ τὸ διεθνὲς σημεῖον Ζ («ὁ *ναύαρχος καθιστᾷ τὴν κίνησίν του ἀνεξάρτητον*») ἀκολουθοῦν τὰ θωρηκτὰ «Ψαρά», φέροντα τὸ σῆμα τοῦ μοιράρχου Π. Γκίνη, ἡ «Ὕδρα» καὶ αἱ «Σπέτσαι» εἰς τὸ βάθος δεξιᾷ, τὰ τέσσαρα ἀντιτορπιλλικὰ «Λέων», «Πάνθηρ», «Ἀετὸς» καὶ «Ἱέραξ». Ἀριστερᾷ, εἰς το βάθος τοῦ ὁρίζοντος, διακρίνεται ὁ τουρκικὸς στόλος).

κῶν γυμνασίων, ἅτινα ἐθορύβησαν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησιν τῶν Νεοτούρκων, ἀξιώσασαν παρὰ τῆς κυβερνήσεως τῆς Σόφιας τὴν ἄμεσον διάλυσιν τοῦ συγκεντρωθέντος στρατοῦ. Τὴν βουλγαρικὴν συγκέντρωσιν ὅμως ἐπηκολούθησεν ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ σερβικὴ πάντοτε ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐκτελέσεως γυμνασίων. Εἰς τὴν Τουρκίαν δὲν ἀπέμενε πλέον εἰμὴ ἡ γενικὴ ἐπιστράτευσις, τὴν ὁποίαν καὶ διενήργησε μετὰ ταχύτητος ἐξαιρετικῆς. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἡ ρῆξις τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν καὶ τῆς Τουρκίας ἦτο ἐπὶ θύραις, ἐκ τούτου δὲ καὶ ὁ αὐστρορρωσικὸς ἀνταγωνισμὸς εἰς τὸ ὀξύτατον αὐτοῦ σημεῖον μὲ κίνδυνον πανευρωπαϊκῆς συρράξεως.

Ἡ Τουρκία πρὸ τῆς ρήξεως ἐπεχείρησε τὸ ὕστατον ν' ἀκολουθήσῃ εἰρηνικὴν ὁδὸν διὰ προτάσεως περὶ ἀποστρατεύσεως τῶν Συμμάχων, ἀξιώσασα μάλιστα ταύτην ἐπιτακτικῶς.

Ἀλλὰ τότε ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Σερβία ἀπηύθυναν διακοίνωσιν ὑπὸ τύπον τελεσιγράφου (30 Σεπτεμ.-13 Ὀκτωβρ.) ζητοῦσαι παρὰ τῆς Πύλης ὡρισμένας μεταρρυθμίσεις διοικητικὰς ἐν ταῖς εἰρημέναις ἐπαρχίαις. Διὰ τοῦ τελεσιγράφου δὲ τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον προσεχώρησε καὶ ἡ Ἑλλὰς ἕνεκα τῶν ὑφισταμένων ἤδη συμμαχικῶν συνθηκῶν, ἀπήτουν τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἑξῆς αἰτημάτων:

α') Ἐπικύρωσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας τῶν ἐθνοτήτων ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν αὐτῆς.

β') Ἀναλογικὴν ἀντιπροσώπευσιν ἑκάστης ἐθνότητος ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κοινοβουλίῳ.

γ') Διορισμὸν Χριστιανῶν εἰς πάντα τὰ δημόσια ἀξιώματα ἐν ταῖς ὑπὸ Χριστιανῶν κατοικουμέναις ἐπαρχίαις.

δ') Ἀναγνώρισιν ὡς ἰσοβάθμων πρὸς τὰ ὀθωμανικὰ σχολεῖα τῶν οἱουδήποτε βαθμοῦ σχολείων τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων.

ε') Ὑποχρέωσιν τῆς Πύλης ἵνα μὴ προσπαθήσῃ νὰ μεταβάλῃ τὸν ἐθνολογικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας διὰ τοῦ ἐποικισμοῦ μωαμεθανικῶν πληθυσμῶν.

ϛ') Γενικὴν στρατολογίαν τῶν Χριστιανῶν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς στρατιωτικῆς θητείας μετὰ στελεχῶν χριστιανικῶν. Μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τῶν στελεχῶν τούτων ἀναστολὴν τῆς στρατολογίας.

ζ') Ἀναδιοργάνωσιν τῆς χωροφυλακῆς ἀνὰ τὰ βιλαέτια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ὑπὸ τὴν πραγματικὴν ἀρχηγίαν διοργανωτοῦ Ἑλβετοῦ ἢ Βέλγου.

η') Διορισμὸν ἐν τοῖς κατοικουμένοις ὑπὸ Χριστιανῶν βιλαετίοις βαλήδων Ἑλβετῶν ἢ Βέλγων, τῇ ἐγκρίσει τῶν Δυνάμεων, καὶ παρ' αὐτοῖς συμβουλίων γενικῶν ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν ἐκλογικῶν διαμερισμάτων.

θ') Ἵδρυσιν παρὰ τῇ Μ. Βεζυρίᾳ ἀνωτέρου συμβουλίου, ἀπαρτιζομένου ἀπὸ Χριστιανοὺς καὶ Μωαμεθανοὺς ἐν ἴσῳ ἀριθμῷ, πρὸς ἐπίβλεψιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμίσεων· ἡ λειτουργία καὶ ἐργασία τοῦ εἰρημένου συμβουλίου θὰ παρηκολουθεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῶν τῶν Μ. Δυνάμεων καὶ τῶν τεσσάρων Βαλκανικῶν κρατῶν.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐχαρακτήρισε τὴν διακοίνωσιν τῶν Βαλκανικῶν ὡς «θρασεῖαν προσπάθειαν ἐπεμβάσεως» εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς αὐτοκρατορίας πράγματα, ἀνεκάλεσε τοὺς ἐν Σόφιᾳ, Ἀθήναις καὶ Βελιγραδίῳ πρεσβευτὰς αὐτῆς καὶ ἐπέστρεψε τὴν πρωίαν τῆς 4 Ὀκτωβρίου εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὰς τῶν Βαλκανίων τὰ διαπιστευτήριά των. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν οἱ Σύμμαχοι ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρ-

κίας[1] καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἤρξαντο πάραυτα ἐπὶ τῶν τουρκοβουλγαρικῶν καὶ σερβοβουλγαρικῶν συνόρων, τὴν ἑπομένην δὲ πρωίαν ἐπὶ τῶν ἑλληνοτουρκικῶν.

Οὕτω κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1912 ἤρξατο ὁ πρῶτος Βαλκανικός, κληθείς, πόλεμος, καθ' ὃν τὰ τέσσαρα εἰρημένα Βαλκανικὰ κράτη ἐπολέμησαν κατὰ τῆς Τουρκίας. Αὕτη στρατιωτικῶς ἦτο ἰσχυρά, ἀλλ' ἡ ἀδυναμία της ἐνέκειτο εἰς τὴν ἔλλειψιν συγκοινωνίας εὐχεροῦς ἐν τῷ εὐρεῖ αὐτῆς κράτει. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ δὲ τούτῳ ἐπῆλθεν ἰσχυρὰ ἐπίκουρος εἰς τοὺς Συμμάχους ἡ Ἑλλὰς διὰ τοῦ στόλου αὐτῆς, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γενναίου Ὑδραίου Ναυάρχου Παύλου Κουντουριώτου ἀποβάντος κυρίου ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου ὅλου τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ παρακωλύσαντος τὴν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν μεταφορὰν ἐξ Ἀσίας τουρκικῶν στρατευμάτων. Οὕτω ἡ Τουρκία περιορισθεῖσα εἰς ἄμυναν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἰδίως δ' ἐν Θράκῃ, ἀλλεπαλλήλους ὑπέστη ἥττας καὶ εἶδε τοὺς Βουλγάρους καταλαμβάνοντας αὐτόθι πάσας τὰς ἐπικαίρους στρατιωτικὰς θέσεις. Οἱ Βούλγαροι, ὧν ὁ κύριος σκοπὸς ἦτο ἡ κατάκτησις τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν αὐτῶν ἐν Θράκῃ παραθαρρυνθέντες ἀκατάσχετοι ἔσπευδον πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα οὕτω δι' ἑνὸς πλήγματος καταστῶσι κύριοι τοῦ ὅλου κράτους, τῆς σπουδαιοτάτης στρατηγικῆς θέσεως τῆς Ἀδριανουπόλεως ἀφεθείσης ὑπ' αὐτῶν εἰς τοὺς συμμάχους Σέρβους, οἵτινες καὶ ἐπολιόρκησαν ταύτην. Τῆς Ἑλλάδος τὸ κύριον στάδιον ἐνεργείας ἦτο ἡ Μακεδονία καὶ εἰς ταύτην εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰσέβαλεν ὁ ἑλληνικὸς στρατός· ἀλλὰ καὶ ἡ Ἤπειρος εὑρίσκετο ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, οὗ μέρος ἐστράτευσεν ἐπὶ ταύτην. Τὸ ἐν Μακεδονίᾳ τμῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ

---

(1) Τὸ διάγγελμα τοῦ βασιλέως Γεωργίου περὶ κηρύξεως τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου τοῦ 1912 εἶχεν οὕτω:

Πρὸς τὸν Λαόν μου,

«Αἱ ἱεραὶ ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν φιλτάτην πατρίδα, πρὸς τοὺς ὑποδούλους ἀδελφούς μας καὶ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἐπιβάλλουσιν εἰς τὸ Κράτος, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν εἰρηνικῶν προσπαθειῶν του πρὸς ἐπίτευξιν καὶ ἐξασφάλισιν τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν Χριστιανῶν, ὅπως διὰ τῶν ὅπλων θέσῃ τέρμα εἰς τὴν δυστυχίαν ἣν οὗτοι ὑφίστανται ἀπὸ τόσων αἰώνων.

»Ἡ Ἑλλὰς πάνοπλος, μετὰ τῶν συμμάχων αὐτῆς ἐμπνεομένων ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ συνδεομένων διὰ κοινῶν ὑποχρεώσεων, ἀναλαμβάνει τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν καταδυναστευομένων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς

»Ὁ κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν στρατὸς ἡμῶν ἐν πλήρει συναισθήσει τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὴν Χριστιανωσύνην, μνήμων τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ὑπερήφανος διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν κατ' ἀξίαν ἀποδύεται μετὰ πίστεως εἰς τὸν ἀγῶνα ὅπως διὰ τοῦ τιμίου αὐτοῦ αἵματος ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς τυραννουμένους.

»Ἡ Ἑλλὰς μετὰ τῶν ἀδελφῶν συμμάχων κρατῶν θὰ ἐπιδιώξῃ πάσῃ θυσίᾳ τὸν ἱερὸν αὐτὸν σκοπόν.

»Ἐπικαλούμεθα δὲ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ὑψίστου ἐν τῷ δικαιοτάτῳ τούτῳ ἀγῶνι τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀνακράζομεν

»Ζήτω ἡ Ἑλλάς!
»Ζήτω τὸ Ἔθνος!»

Ἀθῆναι 5 Ὀκτωβρίου 1912
ΓΕΩΡΓΙΟΣ
Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον

Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος

Λ. Α. Κορομηλᾶς
Κ. Δ. Ρακτιβάν
Ἐμμ. Ρέπουλης
Ἰω. Δ. Τσιριμῶκος
Ἀλ. Ν. Διομήδης
Ἀνδρ. Μιχαλακόπουλος

ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου ἀφοῦ ἐξεκαθάρισε τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων παρὰ τὸν Ὄλυμπον καὶ τὰ Καμβούνια κατεχόμενα μέρη τῆς Θεσσαλίας, ἰδίως τὴν Ἐλασσόνα, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐκπορθῆσαν ταχέως καὶ ἀσφαλῶς θέσεις καὶ παρόδους φύσει καὶ τέχνῃ ὀχυράς, ἰδίως δὲ τὸ ἀποκαλούμενον Σαραντάπορον, οὗ ἡ διάβασις ἐξέπληξε καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ταχὺ καὶ τολμηρὸν τῆς ἐνεργείας.

Οἱ Βούλγαροι, οἱ διὰ τῶν πρώτων αὐτῶν ἐπιτυχιῶν ἐν Θράκῃ καταπλήξαντες τὴν Εὐρώπην καὶ θεωρηθέντες ὑπὸ ταύτης ὡς ὁ μόνος ζωτικὸς λαὸς τῆς Ἀνατολῆς, οὐδόλως ἐλπίζοντες ὅτι οἱ Ἕλληνες τοσοῦτον ταχέως θὰ ἠδύναντο νὰ προελάσωσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν καὶ ἐνέργειαν στρέψαντες ἐν Θράκῃ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶδον αἴφνης τὴν Μακεδονίαν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Ἕλληνος διαδόχου καὶ ἵνα προλάβωσι τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατάληψιν τῆς πρωτευούσης τῆς Μακεδονίας, ἔπεμψαν οὐχὶ ἀσήμαντον τοῦ στρατοῦ αὐτῶν τμῆμα εἰς Μακεδονίαν δῆθεν πρὸς βοήθειαν αὐτῶν, πράγματι ὅμως ὅπως ἀποτρέψωσι τὴν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην εἴσοδον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ὁ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Θεοδώρωφ ἐκ δέκα ὀκτὼ χιλιάδων ἀνδρῶν συγκείμενος βουλγαρικὸς στρατὸς ἔσπευδεν εἰς κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης, καθ' ὃν χρόνον ὁ νικηφόρος στρατὸς τοῦ Ἕλληνος διαδόχου εὑρίσκετο πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ κύριον σκοπὸν ἔχουσα τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως πρὶν ἢ ἔτι καταφθάσῃ ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ἵνα δημιουργήσῃ τετελεσμένα γεγονότα καὶ καταστήσῃ περιττὴν τὴν εἴσοδον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας, δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ ματαιώσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατάληψιν τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐπέδρασεν ἐπὶ τὰς περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως μεταξὺ τοῦ Ἕλληνος διαδόχου καὶ τοῦ Τούρκου ἀρχιστρατήγου διαπραγματεύσεις, καθ' ἃς ὁ Ἕλλην ἀρχιστράτηγος διάδοχος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐπιεικῶς εἰς τὴν περὶ ὅπλων τοῦ παραδιδομένου τουρκικοῦ στρατοῦ ἀξίωσιν μὴ στέρξας μὲν ἵνα ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὁ ἀποχωρῶν τῆς πόλεως διατηρήσῃ τὰ ὅπλα αὐτοῦ, ἀλλ' ὑποσχεθεὶς νὰ παραδοθῶσι ταῦτα εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ὅπερ ἔμεινεν ἀνεκτέλεστον ἕνεκα τῶν πολλῶν μέχρι τέλους τοῦ πολέμου μεσολαβησάντων γεγονότων.

Ὁ Βούλγαρος στρατηγὸς ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης δύο ἡμέρας μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως καὶ ἰδὼν οὕτω ματαιωθέντα τὸν σκοπὸν τῆς ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκης στρατείας δὲν ἠθέλησε νὰ καταλίπῃ παντελῶς ἀτελεσφόρητον τὴν στρατείαν αὐτοῦ ταύτην· διὸ καὶ ἐζήτησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν πράγματι μὲν ἵνα συμμετάσχῃ τῆς κατοχῆς καὶ δημιουργήσῃ συγκατοχήν (Condominium) Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων δημιουργῶν οὕτω ἀξιώσεις ἰδιαιτέρας ἐπὶ τὴν πόλιν ἐν τῇ ὁριστικῇ συνομολογήσει τῆς εἰρήνης, λόγῳ δὲ ἵνα ἀναπαύσῃ τὸν κεκμηκότα στρατὸν αὐτοῦ.

Ὁ ἀρχιστράτηγος διάδοχος καὶ τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἐπισπεύσωσι τὴν παντοιοτρόπως ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐκδηλουμένην συμμαχικὴν κακοπιστίαν καὶ ἐπιζητουμένην ῥῆξιν, ἀπεδέξαντο κατ' ἀρχὴν τὴν βουλγαρικὴν πρότασιν καὶ ἐπέτρεψαν τὴν εἰς τὴν πόλιν εἴσοδον τοῦ στρατοῦ τοῦ Θεοδώρωφ (1). Τὰ γεγονότα ταῦτα μαρτυροῦσι πόσον ἐσωτερικῶς ἀσθενὴς καὶ ἀστήρικτος ἦτο ἡ τότε διαθρυλουμένη Βαλκανικὴ συμμαχία, εἰς ἣν

(1) Ἡ τῶν Βουλγάρων ἄνευ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην στρατεία ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἔκ τινων περὶ τῆς στρατείας ταύτης σκοτεινῶν ὑπαινιγμῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Βουλγάρου πρέσβεως, ὡς τότε δ' ἐγνώσθη, καὶ ἐκ τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας πρὸς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργόν. Ὁ Ἕλλην ἀρχι-

ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς σιδηρᾶς καὶ ἀναποφεύκτου ἀνάγκης ἑκοῦσα ἄκουσα εἰσῆλθε καὶ ἡ Ἑλλάς. Οὐδὲν εἰλικρινὲς συμμαχικὸν πνεῦμα, οὐδεὶς σκοπὸς κοινὸς τοῖς Συμμάχοις ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἑνώσει ταύτῃ· ὁ μόνος κοινὸς σκοπὸς διὰ τοὺς Βουλγάρους καὶ Σέρβους ἦτο ἡ κατάλυσις καὶ διανομὴ τῆς ἐν Εὐρώπῃ καὶ πέραν τῆς Ἀδριανουπόλεως τουρκικῆς ἀρχῆς. Τοῦτο τὸ μέρος τῆς συμμαχίας ἦτο εἰλικρινές, μέχρι τινὸς δὲ καὶ ἀσφαλές, ἀφοῦ ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν καὶ συνθήκη σαφὴς ὑπὸ καθόλου ἔποψιν καθορίζουσα τὰ διανεμητέα μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν μέρη, τῶν ἀμφισβητησίμων σημείων ἀφιεμένων εἰς τὴν ὑπερτάτην διαιτησίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας(¹). Περὶ Ἑλλάδος οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ σαφῶς καθωρισμένον ἐν ταῖς συνθήκαις, ἴσως δὲ ἐν τῇ ἀσαφείᾳ ταύτῃ ἔγκειται ἡ τῆς ἑλληνικῆς διπλωματίας εὐστροφία, ἥτις ἀπ᾽ ἀρχῆς τῶν διαπραγματεύσεων ῥητὰς ἔδωσε, διὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Λ. Κορομηλᾶ, εἰς τὸν πρεσβευτὴν Δ. Πανᾶν ὁδηγίας ὅπως ἀποφύγῃ τὴν διὰ νύξεως ἔστω ἀξίωσιν περὶ ζωνῶν ἐπιρροῆς ἢ ἄλλης φύσεως ἐδαφικῆς διανομῆς τῶν κατακτηθησομένων μερῶν. Πολλοί, καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, πολλὰς διετύπωσαν ἐπιφυλάξεις ἂν ἡ ἀποφυγὴ τοῦ καθορισμοῦ τῆς διανομῆς τῶν ἀπελευθερωθέντων μερῶν ἦτο ἡ συμφερωτέρα διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν λύσις. Εἰς ταῦτα ὁ Ἐλ. Βενιζέλος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐπισήμως καὶ ἐν ἰδιαιτέραις ὁμιλίαις ὑπεστήριξαν τὴν θέσιν ἣν ἀρχικῶς εἶχον λάβῃ ἔναντι τοῦ ὅλου ζητήματος, ὅτι δηλαδὴ πρὸ τετελεσμένου γεγονότος εὑρεθέντες, ἤτοι τῆς συμμαχίας τῶν δύο σλαυϊκῶν κρατῶν τῇ ἠθικῇ ἀρωγῇ καὶ ὑποστηρίξει τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Ρωσίας, οὐδεμιᾶς ἐνθαρρύνσεως δὲ τυχόντες ἐκ μέρους τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν καὶ τῆς νοοτροπίας τῶν Νεοτούρκων μὴ οὔσης ἐπιδεκτικῆς εὐρυτέρων ὁριζόντων ὡς πρὸς τὴν πιθανότητα μιᾶς ἑλληνοτουρκικῆς συνεννοήσεως διὰ τοῦ ὁριστικοῦ διακανονισμοῦ τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων, ἰδίως δὲ τοῦ Κρητικοῦ, προετίμησαν τὴν ἐνεργὸν ἀνάμιξιν τῆς ἀπαθοῦς οὐδετερότητος.

Λ. Κορομηλᾶς

Ἡ μὴ ἀνάμιξις εἰς τὸν ἀγῶνα θὰ ἐδημιούργει ἐσωτερικὰ ζητήματα, ἐκτὸς δὲ τοῦ

στράτηγος, μετὰ τὴν εἰς Μακεδονίαν εἴσοδον τοῦ νικηφόρου στρατοῦ, εἶχε νὰ ρυθμίσῃ τὴν περαιτέρω πορείαν αὐτοῦ πρὸς δύο διευθύνσεις. Πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην ἢ πρὸς τὸ Μοναστήριον. Ἐπείγουσαι ἐξ Ἀθηνῶν ὁδηγίαι εἰσηγοῦντο τὴν ἄμεσον, διὰ λόγους πολιτικούς, ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην στρατείαν ἀπὸ φόβου μὴ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης στρατεύων ἐπὶ τὸ Μοναστήριον ἵνα καλύψῃ τὰ νῶτα αὐτοῦ ἐκ δυσμῶν ἐγκατέλειπεν ἐλεύθερον τὸ στάδιον εἰς τοὺς Βουλγάρους πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην. Στρατιωτικῶς σκεπτόμενος ὁ ἀρχιστράτηγος διάδοχος ἐφαίνετο πρὸς στιγμὴν προτιμῶν τὴν ἐπὶ τὸ Μοναστήριον προέλασιν, ὡς ἤθελε πράξῃ τοῦτο καὶ πᾶς στρατιωτικός· ἀλλὰ μετὰ τὴν λῆψιν τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιτακτικῶν εἰσηγήσεων σκοπῶν ἵνα τὸ κύριον σῶμα στρατοῦ στρέψῃ πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην ἀλλὰ καὶ μὴ καταλίπῃ τὰ νῶτα ἀφρούρητα ὡς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Μοναστηρίου ἔπεμψε καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως ταύτης τμῆμα στρατοῦ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ματθαιόπουλον ἐναντίον τοῦ αὐτόθι ὑπὸ τὸν Σαῒτ πασᾶν τουρκικοῦ στρατοῦ. Οὕτω καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἐκυριεύθη καὶ τὰ ἐκ δυσμῶν νῶτα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ προυστατεύθησαν. Ἡ κατάληψις τοῦ Μοναστηρίου, μεγάλου καὶ σπουδαιοτάτου στρατιωτικοῦ κέντρου, ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ δὲν ἐπετεύχθη, τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ παραμείναντος κυρίου τῆς θέσεως. Βραδύτερον δ᾽ οἱ Σέρβοι ἐπῆλθον κατὰ τῆς θέσεως καὶ κατέλαβον αὐτήν.

(¹) Μικρὸν μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς βουλγαροσερβικῆς συμμαχικῆς συνθήκης τῆς 29 Φεβρουαρίου πρεσβεία βουλγαρικὴ ὑπὸ τὸν πρόεδρον τῆς Σοβράνιε Δάνεφ μετέβη παρὰ τῷ ἐν Γιάλτᾳ τῆς Κριμαίας διατρίβοντι τσάρῳ Νικολάῳ καὶ παρουσιασθεῖσα εἰς αὐτὸν τῇ 24/7 Μαΐου τῷ ἐπέδωκεν ἀντίγραφον τῆς βουλγαροσερβικῆς συνθήκης τῆς 29 Φεβρουαρίου καὶ τῆς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν στρατιωτικῆς συμβάσεως τῆς 29 Ἀπριλίου. Ἡ πρεσβεία εὐμενεστάτης ἔτυχεν ὑποδοχῆς παρὰ τῷ Τσάρῳ ἐπιδοκιμάσαντι καὶ τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος συμφωνίαν, ὑπεσχέθη δ᾽ οὗτος καὶ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὁπλισμοῦ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ καὶ πρὸς συνομολόγησιν δανείων ἐν Παρισίοις. Ταῦτα ἐγένοντο μῆνάς τινας πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Α΄ Βαλκανικοῦ πολέμου.

ὅτι θὰ ἀπεγοήτευεν ἅπαντα τὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμὸν θὰ προεκάλει ἀσφαλῶς καὶ τὴν καταχραυγὴν καὶ εἰρωνείαν τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς γνώμης κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὡς συμμαχούσης μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἡ βουλγαροσερβικὴ συνθήκη συμμαχίας οὐδὲ λέξιν περὶ Ἑλλάδος περιελάμβανε, τὸ μόνον δέ, ἀρνητικῶς καὶ τοῦτο, περὶ Ἑλλάδος ἢ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὑπαινισσόμενον παρ' αὐτῆς ἦτο ὅτι δὲν περιελάμβανεν ἐν τῇ μελλούσῃ νὰ διανεμηθῇ μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἐκτάσει καὶ τὴν Ἤπειρον. Ἐν δὲ τοῖς ἑλληνοβουλγαρικοῖς περὶ συμμαχίας ἐγγράφοις μόνον ἐν τῇ στρατιωτικῇ συμβάσει τοῦ Σεπτεμβρίου, τῇ συνομολογηθείσῃ ἐν ταῖς παραμοναῖς αὐταῖς τοῦ ἤδη ἀποφασισθέντος πολέμου, ἐγίνετο ἐν παρόδῳ μνεία καὶ τῆς σερβοβουλγαρικῆς συμμαχίας. Ἡ εἴσοδος λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς τοὺς Βουλγάρους καὶ Σέρβους σκοπὸν εἶχεν, ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν Βουλγάρων μάλιστα, τὴν παρακώλυσιν πιθανῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τουρκίαν προσεγγίσεως καὶ συμμαχικῆς αὐτῆς ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ὑποστηρίξεως. Οἱ Βούλγαροι μὴ δυνάμενοι νὰ φαντασθῶσι τοσοῦτον ταχεῖαν καὶ νικηφόρον προέλασιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ μὴ ἀνησυχοῦντες διὰ τὰς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἀξιώσεις, τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου ἐπιμελῶς ἀποφυγόντος κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις νὰ διατυπώσῃ ταύτας, ἠμέλησαν τῆς καταλήψεως τῆς χώρας ταύτης ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, θεωροῦντες τοῦτο δευτερεῦον μετὰ τὰς πρώτας αὐτῶν ἐν Θράκῃ ἐπιτυχίας, ὁπότε εἶδον πρὸ τῶν νικηφόρων αὐτῶν στρατιῶν ἀνοιγομένην τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁδόν. Καὶ ὄντως, ὡς ἔλεγεν ὁ Δάνεφ, κατέστη ἀδύνατον εἰς τὸν ἐξηρεθισμένον λέοντα τῆς Βουλγαρίας νὰ ἀνακόψῃ τὴν πρὸς τὸ Βυζάντιον πορείαν αὐτοῦ μετὰ τὴν πρώτην ὁρμήν (¹). Τῆς Α. Θράκης ἀποτελούσης οὕτω ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν πρῶτον καὶ κύριον σκοπὸν τῆς βουλγαρικῆς στρατείας ἔδει τοὐλάχιστον ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς νὰ κατακλύσῃ καὶ τὴν Μακεδονίαν σύμπασαν δημιουργῶν διὰ τῆς καταλήψεως ἁπάσης τῆς χώρας τετελεσμένον γεγονός, τῶν Σέρβων μὴ δυναμένων νὰ ἀμφισβητήσωσι τὴν κατοχὴν ταύτης ἀφοῦ ἦσαν καθωρισμένα ἐν τῇ συνθήκῃ τὰ ὅρια τῆς διανομῆς.

Στογιὰν Δάνεφ

Τὸ μέγιστον σφάλμα τῶν Βουλγάρων ἦτο ὅτι δὲν ἀπέδωσαν τὴν προσήκουσαν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατόν. Πλὴν τῆς παρὰ τῇ Θεσσαλονίκῃ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐπιδειχθείσης κακοπιστίας καὶ πάντα τὰ μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου σημειωθέντα ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν Συμμάχων ἐν ταῖς ὑφ' ἑκάστου καταλαμβανομέναις χώραις ἐμαρτύρουν τὸ σαθρὸν καὶ ἐπισφαλὲς τῆς συμμαχίας. Ἐν πάσῃ τῇ Μακεδονίᾳ οἱ Βούλγαροι συμπεριεφέροντο ἔναντι τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καταλαμβανομέναις χώραις ὡς μόνοι νόμιμοι κύριοι, καὶ ὡμολόγουν μὲν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Βουλγαρίας τὴν μεγάλην εἰς τὴν νίκην συμβολὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ τὴν χάριν εἰς αὐτὸν αἰσίαν ἔκβασιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ περὶ τῶν κατορθωμάτων

(¹) Σημειωτέον ὅτι ὁ Δάνεφ δὲν συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔλεγε, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κατέχῃ εἰμὴ ἔθνος ρωμαντικὸν διάγον βίον, ἀλλ' οἱ Βούλγαροι, ἔθνος ἐργατικὸν θέλον νὰ ἐργάζεται ἐν τῇ ἰδιότητι ταύτῃ, πρέπει νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρώτιστα καὶ μάλιστα εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις διεπραγματεύετο ὄντως πρὸς τὴν Τουρκίαν περὶ κατασκευῆς τῆς μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Καλλιπόλεως σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἵνα ἐντεῦθεν ἐπεκταθῇ ἡ Βουλγαρία ἐμπορικῶς καὶ οἰκονομικῶς εἰς τὰς πέραν τῆς Προποντίδος χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ οὐδεὶς παρὰ Βουλγάροις ἐγίνετο λόγος, τὰ πάντα δὲ ἐθεωροῦντο ἔργα βουλγαρικά. Καὶ ἐγένετο μὲν λόγος περὶ βαλκανικῆς ἑνώσεως καὶ ὁμοσπονδίας, ἀλλὰ ταῦτα μόνον ὑπὸ ἔννοιαν βουλγαρικήν.

Ἐνταῦθα θὰ ἐκθέσωμεν τὰ τοῦ Ἀλβανικοῦ ζητήματος ἐν σχέσει πρὸς τὴν βαλκανικὴν ταύτην συμμαχίαν. Κατὰ τὰς μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Σερβίας συνθήκας, πᾶσα σχεδὸν ἡ Ἀλβανία περιήρχετο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον κυριότητα τῆς Σερβίας, περὶ ἱδρύσεως δ' αὐτονόμου Ἀλβανικοῦ κράτους οὐδεὶς ἐγίνετο λόγος ἐν ταῖς σερβοβουλγαρικαῖς συνεννοήσεσι, διότι τὸ τοιοῦτον δὲν ἦτο σύμφωνον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς σερβικῆς πολιτικῆς. Ὡς μόνην λύσιν τοῦ Ἀλβανικοῦ ζητήματος ἡ Σερβία ἐθεώρει, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ Μιλοβάνοβιτς ἐξενεχθεῖσαν γνώμην, τὴν διανομὴν τῆς Ἀλβανίας μεταξὺ Σερβίας, λαμβανούσης τὰ βόρεια, καὶ Ἑλλάδος, λαμβανούσης τὰ νότια τῆς χώρας ταύτης. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ πολέμου ἡ Σερβία κατέλαβε τὴν παλαιὰν λεγομένην Σερβίαν καὶ μέγα μέρος τῆς Μέσης Ἀλβανίας ἐπεκτείνασα τὴν στρατείαν αὐτῆς μέχρι Αὐλῶνος καὶ Δυρραχίου ἐν μέσῳ δριμέος χειμῶνος.

Ἡ ὑπὸ τῶν Σέρβων κατάληψις τῶν σπουδαιοτάτων τούτων θέσεων ὡς καὶ ἄλλων ὑπὸ ἀλβανικῆς πλειονότητος οἰκουμένων ἐπίσης σπουδαίων μερῶν ὑπεχρέωσε τὴν Αὐστρίαν ἵνα, ἐπὶ τῇ προφάσει τῆς γενομένης ὑπ' αὐτῆς ἐπιφυλάξεως περὶ ὑπερασπίσεως τῶν ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν συμφερόντων της, ὡς θέλομεν ἴδῃ περαιτέρω, προβῇ εἰς πολεμικὴν ἐπίδειξιν συγκεντρώσασα στρατὸν παρὰ τὰ σύνορα τοῦ σερβικοῦ κράτους. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Αὐστρίας ἠνάγκασε καὶ τὴν Ρωσίαν νὰ προβῇ εἰς κινητοποίησιν στρατοῦ μεγάλου, ἡ δὲ κατάστασις αὕτη ἐμβάλλουσα εἰς τεραστίας δαπάνας ἀμφότερα τὰ κράτη ἠπείλει μίαν ρωσοαυστριακὴν σύγκρουσιν, ἥτις ἠδύνατο, ἕνεκα τῶν μεταξὺ Γερμανίας καὶ Αὐστρίας συμμαχικῶν σχέσεων, νὰ μεταβληθῇ καὶ εἰς μέγαν πόλεμον εὐρωπαϊκόν. Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ κίνδυνος ἀπεσοβήθη διὰ τῆς μετριοπαθοῦς καὶ μέχρι τινὸς διαλλακτικῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου, ὅστις οὐχὶ μετ' εὐαρεσκείας ἔβλεπε ὅπως τῷ 1909 (ἐν τῷ ζητήματι Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης) τὴν Αὐστρίαν «νὰ πάλλη τὸ γερμανικὸν ξίφος χάριν ἰδίων συμφερόντων», ἤτοι διὰ τῆς ὄπισθεν τῆς Αὐστρίας τεταγμένης Γερμανίας νὰ ἀπειλῇ τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην. Τότε δὲ ἐνεργείᾳ τῆς Ρωσίας ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τῶν νέων σερβικῶν κατακτήσεων ἱκανὰ διαμερίσματα ἀλβανικὰ χάριν τῆς μελετωμένης ἤδη αὐτονόμου Ἀλβανίας. Ἵνα δὲ μὴ στερηθῇ οὕτως ἡ Σερβία τῆς πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν διεξόδου ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἡ κατασκευὴ γραμμῆς σιδηροδρομικῆς διεθνοῦς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν Δυνάμεων διατελούσης καὶ ἑνούσης τὴν Σερβίαν διὰ μέσου τῆς Ἀλβανίας μετὰ τριῶν ἐπὶ τοῦ Ἀδρία λιμένων. Οὕτω ἐματαιώθη ἡ τῆς Σερβίας ἐπέκτασις εἰς τὰς χώρας ταύτας, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως αὐτῶν τῇ ρωσοαυστριακῇ συνεννοήσει· καὶ τούτων τὴν ἀφαίρεσιν ἀκριβῶς ἐκδικουμένη ἡ Σερβία ἤθελεν ὡς ἀντιστάθμισμα νὰ διατηρῇ τὰ ἐν τῷ πολέμῳ ὑπ' αὐτῆς μὲν κτηθέντα, ἀλλὰ διὰ τῆς σερβοβουλγαρικῆς συνθήκης εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐπιδεδικασμένα ἐν Μακεδονίᾳ μέρη. Οὕτω ἐδημιουργοῦντο ἔκτοτε ἔντασις σχέσεων καὶ ἀφορμαὶ ἐρίδων μεταξὺ Σερβίας καὶ Βουλγαρίας. Μάτην ἐζήτησεν ὁ Τσάρος δι' ἀπειλητικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς ἡγεμόνας Βουλγαρίας καὶ Σερβίας ν' ἀποσοβήσῃ πᾶσαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἡγεμόνων πολεμικὴν σύγκρουσιν κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ μέσα τοῦ 1913· ὁ ἡγεμὼν Φερδινάνδος ἀπήντησεν ὑπερηφάνως ὅτι ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἐνδεχομένην ρῆξιν εἶναι ἡ Σερβία, ἡ μὴ ἐμμένουσα πιστὴ εἰς τὰ μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν συμπεφωνημένα. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὰς μεταξὺ Σέρβων καὶ Βουλγάρων σχέσεις κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1912.

Τῆς Ἑλλάδος αἱ σχέσεις πρὸς τὰ σλαυϊκὰ κράτη μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1912

ἦσαν ὁπωσδήποτε ὁμαλαί, διότι ἡ Ἑλλάς, καίπερ οὐδεμίαν ἔχουσα ἐπίσημον ὑποχρέωσιν πρὸς τοῦτο, ἐφαίνετο καταλείπουσα εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν κατάληψιν πάσης σχεδὸν τῆς ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, οὐδεμιᾶς ὑπαρχούσης μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας συμβάσεως περὶ τῶν μέχρι τῆς ὁριστικῆς συμφωνίας ἑκατέρου τῶν κρατῶν καταληφθησομένων χωρῶν. Οἱ Βούλγαροι, ἐνῷ τοσαύτας ἐποιήσαντο κατακτήσεις ἐν Μακεδονίᾳ, ἀπέβησαν κύριοι καὶ ἁπάσης σχεδὸν τῆς Θρᾴκης καὶ προυχώρουν μέχρι τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Τσατάλτζας. Ἐνταῦθα ἡ ἀνδρεία τῶν ἀμυνομένων Τούρκων πολεμιστῶν καὶ ἡ ἔντονος ρωσικὴ διπλωματικὴ παρέμβασις ἐκώλυσαν τοὺς Βουλγάρους νὰ καταλάβωσι τὸν Βόσπορον[1]. Οὐχ ἧττον πᾶσα ἡ θρᾳκικὴ μέχρι τῆς χερσονήσου παραλία περιῆλθεν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Βουλγάρων καὶ ἦσαν οὗτοι κύριοι ἁπάσης τῆς Θρᾴκης καὶ τοῦ πλείστου τῆς Μακεδονίας, ὁπότε ἡ Τουρκία ἐζήτησεν ἀνακωχὴν πρὸς διαπραγματεύσεις διὰ τὴν σύναψιν εἰρήνης. Τὴν αἴτησιν τῆς Τουρκίας ἐδέχθησαν ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία καὶ τὸ Μαυροβούνιον, ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς συνεχίζουσα τὸν ἐν Ἠπείρῳ ἀγῶνα καὶ ἰδίως τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων δὲν προσεχώρησεν εἰς τὴν περὶ ἀνακωχῆς πρότασιν, χωρὶς ἐννοεῖται νὰ προκαλέσῃ τὰς διαμαρτυρίας τῶν λοιπῶν Συμμάχων, ἂν καὶ αἱ διαρκούσης τῆς ἀνακωχῆς διεξαχθεῖσαι περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν.

Μεχμὲτ Ρεσὰτ ὁ Ε'

Σουλτᾶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἦτο ἔτι τότε ὁ ἀσθενὴς τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα Μεχμὲτ Ρεσὰτ ὁ Ε', μέγας δὲ βεζύρης ὁ Κιαμὴλ πασᾶς. Οὗτος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ διαιρέσαι τοὺς Συμμάχους εὐφυῶς ἐβουλεύσατο τότε περὶ συνάψεως εἰρήνης μονομεροῦς πρὸς τὸν ἰσχυρότατον τῶν πολεμίων φαινόμενον βασιλέα Φερδινάνδον, ὅστις καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Τσατάλτζας, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς ὁ ἰσχυρότερος τῶν πολεμίων. Ἐνῷ δὲ ὁ Φερδινάνδος ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωπον τὸν ἐν τῷ πολέμῳ διακριθέντα στρατηγὸν Σάβωφ, ἐπῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταβολὴ ματαιώσασα πάσας τὰς μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν Βουλγάρων περὶ μονομεροῦς εἰρήνης διαπραγματεύσεις.

Θὰ ἀφηγηθῶμεν ἐν ὀλίγοις ἐνταῦθα τὰ ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου. Καθ' ὃν χρόνον ἤρξατο ὁ πόλεμος τὸν σουλτανικὸν θρόνον κατεῖχεν ἔτι, ὡς εἴπομεν, Μεχμὲτ Ρεσὰτ ὁ Ε', μέγας βεζύρης δὲ ἦτο ὁ Κιαμὴλ πασᾶς. Οὗτος ἀνῆλθεν εἰς τὴν μεγάλην βεζυρίαν διὰ τῆς καταλύσεως τῆς τοῦ νεοτουρκικοῦ κόμματος δυνάμεως, πολέμιος ὢν τῶν Νεοτούρκων. Ἀλλ' οὗτοι εἰργάζοντο διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς παρ' αὐτῶν καταλήψεως τῆς ἀρχῆς, ὅτε γενομένης ἀνακωχῆς, περὶ ἧς ἐλέχθη ἤδη, διεξήγοντο διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ αἱ μεσολαβοῦσαι Μεγάλαι Δυνάμεις ὡς πρῶτον καὶ σπουδαιότατον ὅρον τῆς τοιαύτης εἰρήνης ἐθεώρουν τὴν λεγομένην γραμμὴν Αἴνου-Μηδείας, ἤτοι γραμμὴν ἐκτεινομένην ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τοῦ Εὐξείνου.

Κιαμὴλ πασᾶς

Τὰ περὶ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων γνωσθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξήγειραν τὴν κοινὴν γνώμην κατὰ τῆς προτάσεως ταύτης καὶ ἐπωφελούμενοι οἱ Νεότουρκοι, οἱ τοῦ κομιτάτου «Ἐλευθερία καὶ Πρόοδος» (τοῦ ἄλλου τμήματος τῶν Νεοτούρκων τοῦ καλουμένου τῆς «Ἐλευθερίας καὶ Συνεννοήσεως» ἔχοντος

(1) Ἡ ρωσικὴ διπλωματία ἐθορυβήθη μεγάλως ἐπὶ τῇ πιθανότητι εἰσόδου τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

ἤδη διαλυθῇ), προέβησαν εἰς κίνημα τολμηρόν, φονεύσαντες ἐν αὐτῇ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ τὸν ἐν τῇ κυβερνήσει ἰσχυρότατον πολέμιον αὐτῶν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Ναζὶμ πασᾶν (10/23 Ἰανουαρίου) καὶ καταλαβόντες τὴν ἐξουσίαν ἐπέβαλον ὡς μέγαν βεζύρην εἰς τὸν Σουλτᾶνον τὸν εἰς τὸ κόμμα αὐτῶν ἀνήκοντα Μεχμὲτ Σεφκὲτ πασᾶν. Καταλαβόντες οὕτω οἱ Νεότουρκοι ἐξαπίνης τὴν ἀρχὴν προέβησαν καὶ εἰς ἐπιδείξεις πολιτικῆς ἐθνικῆς, ὑπεραμυνομένης τῆς ἀκεραιότητος τοῦ Κράτους. Ὁ ἐκ τῶν Νεοτούρκων στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, ὁ γνωστὸς Ἐμβὲρ βέης, ὁ καταστὰς ἥρως ἐθνικὸς διὰ τῶν ἐν τῇ ἀμύνῃ τῆς Τριπολίτιδος ἄθλων αὐτοῦ, ὠργάνωσε νῦν στρατείαν ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους μέλλουσαν ἐκ τῶν πλαγίων νὰ προσβάλῃ τὴν βουλγαρικὴν παράταξιν δι' ἀποβάσεως στρατιωτικῆς εἰς Καλλίπολιν. Ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις αὕτη εἰς οὐδὲν ἀπέληξε τελεσφόρον γεγονός, ὁ δὲ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπί τινα χρόνον κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἰδίως ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος.

Ἐμβὲρ βέης

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἡ προσοχὴ τῶν ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν ἐστράφη πρὸς τὰ Ἰωάννινα. Ἡ θέσις αὕτη εἶχεν ὀχυρωθῇ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Τουρκίας Γερμανῶν στρατιωτικῶν κατὰ τρόπον τοσοῦτον τέλειον, ὥστε ἐλέγετο ὅτι ἡ ὀχυρωματικὴ τῶν Γερμανῶν τέχνη εἶχεν εἴπῃ τὴν τελευταίαν αὐτῆς λέξιν προκειμένου περὶ τῆς θέσεως Μπιζανίου, τῆς κλειδὸς τῶν Ἰωαννίνων. Αἱ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Σαπουντζάκη γενόμεναι ἀπόπειραι πρὸς ἅλωσιν τῆς θέσεως ταύτης, λόγῳ ἀνεπαρκῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐλλείψεως ἰδίᾳ βαρέος πυροβολικοῦ, εἶχον ἀποτύχῃ. Μόνον δὲ κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἄφιξιν τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, ἐνισχυθέντος διὰ νέων σωμάτων στρατοῦ καὶ πυροβολικοῦ, ἡ πολιορκία ἐξακολουθήσασα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ ἀπέληξε περὶ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου εἰς τὴν δι' ὁμολογίας παράδοσιν τοῦ Μπιζανίου καὶ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων. Τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ ἡ μετ' ὀλίγον γνωσθεῖσα κατὰ θάλασσαν περὶ τὴν Λῆμνον νίκη τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ὡς καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ στρατιωτικῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως, ἦτο τὸ σπουδαιότατον ἀπὸ ἀπόψεως ἑλληνικῆς γεγονὸς τοῦ πολέμου τούτου καὶ ἐχαιρετίσθη μετὰ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Εἰς τὰ εὐχάριστα ταῦτα γεγονότα προσετέθη κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἡ κατάληψις πασῶν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐξαιρουμένων τῶν ὑπὸ τὴν ἰταλικὴν κατοχὴν διατελουσῶν (1). Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐφαίνετο τοῖς πολλοῖς παράδοξον ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀφοῦ ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου κατέστη κύριος τοῦ Αἰγαίου καὶ τοσαύτας παρέσχεν ὑπηρεσίας εἰς τοὺς Συμμάχους διὰ τῆς παρακωλύσεως πάσης ἀπὸ τῆς Ἀσίας διὰ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν μεταγωγῆς στρατοῦ, νῦν ἐπὶ μῆνας ὁλοκλήρους παρέμενεν ὅλως ἀδρανής. Ἡ ἀδράνεια αὕτη ἀπεδίδετο εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἀποδοκιμάζοντος πᾶσαν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἃς ἐθεώρει

(1) Τὴν λεγομένην Δωδεκάνησον, ἤτοι τὴν Ρόδον καὶ τὰς ἄλλας παρὰ τὴν μικρασιατικὴν ἀκτὴν ἑλληνικὰς νήσους, εἶχε καταλάβῃ ὁ ἰταλικὸς στόλος. Ὁ Ἰταλοτουρκικὸς πόλεμος κηρυχθεὶς τῷ 1911 ἕνεκα τῆς ὑπὸ τῆς Ἰταλίας ἐπιχειρηθείσης κατακτήσεως τῆς ἐν Ἀφρικῇ Τριπολίτιδος εἶχεν ὡς ἐπεισόδιον κυριώτατον τὴν ὑπὸ τοῦ ἰταλικοῦ στόλου κατάληψιν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ὅτε καὶ ἡ Σάμος ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀνεκήρυξεν ἑαυτὴν ἐλευθέραν. Ἐκινδύνευσαν δὲ τότε ἅπασαι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου νὰ περιέλθωσιν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Ἰταλῶν, ἂν μὴ ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἐλάμβανεν ἀπειλητικὴν στάσιν ἔναντι τῆς ἰταλικῆς ἀπαγορεύουσα αὐτῇ πᾶσαν πρὸς βορρᾶν τῆς Πάτμου ἐπέκτασιν. Καὶ ὑπῆρχον μέν, ἰδίως ἐν Ρόδῳ, ἰσχυραὶ τουρκικαὶ φρουραὶ ἀντιτάξασαι ἀντίστασιν κρατεράν, ἀλλ' ἡ ἀντίστασις αὕτη κατεβλήθη οὐχὶ δυσκόλως, ἰδίως ἐν Ρόδῳ, ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀμέλιο ἀποβάντος αὐτόθι ἰταλικοῦ στρατοῦ.

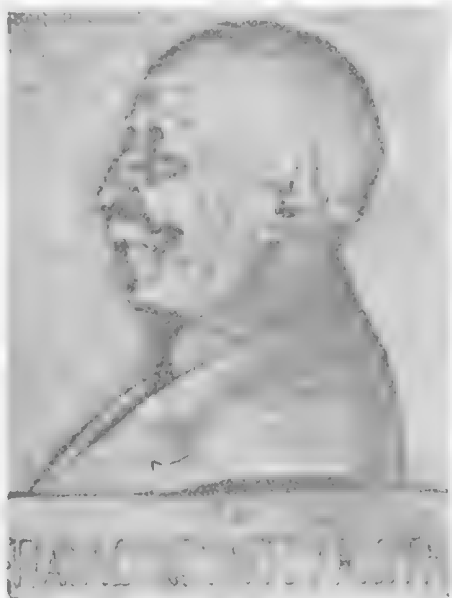
Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΗι 6 ΜΑΡΤΙΟΥ 1913

(Συνάντησις τοῦ Ἕλληνος συνταγματάρχου Ἀλ. Σούτσου μετὰ τοῦ Τούρκου συνταγματάρχου Βεχηπ βέη, ἀδελφοῦ τοῦ στρατηγοῦ Ἐσσὰτ πασᾶ.)

(Στ'β' 144)

ἀσφαλεῖς ὡς ἑλληνικάς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι διὰ τῆς καταλήψεως αὐτῶν πιθανὸν ἡ Ἑλλὰς νὰ ἐστερεῖτο προσκτήσεως ἐδάφους ἐν ταῖς καταληφθείσαις χώραις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, τοῦ ἐδάφους τῶν νήσων θεωρουμένου ὑπὸ τῶν ἄλλων Συμμάχων ὡς ἀρκούσης ἐδαφικῆς ἀποζημιώσεως καὶ ἰσορροπίας διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τοιαυτη πολιτικὴ τῆς ἀδρανείας

Μετάλλιον κοπὲν εἰς ἀνάμνησιν τῆς ναυμαχίας τῆς Ἕλλης

τοῦ στόλου λέγεται ὅτι εὗρεν ἀντιρρήσεις καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ, καθ' ὃν χρόνον καὶ αὐτοὶ οἱ νησιῶται Χίου καὶ Λέσβου ἀνέμενον τὸν κατάπλουν τοῦ στόλου ἵνα κηρύξωσι τὴν ἕνωσιν αὐτῶν μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος. Ὀλίγον βραδύτερον ὅμως, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1913, πᾶσαι αἱ νῆσοι αὗται κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος. Ἐννοεῖται ὅτι περὶ Κρήτης δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα· αὕτη ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου οὖσα ἐλευθέρα ἦτο πράγματι ἡνωμένη μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἕνωσιν ταύτην ἐπικυροῦσα ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔπεμψεν ἀνώτατον ἐπίτροπον καὶ διοικητὴν τῆς νήσου τὸν Στέφανον Δραγούμην(¹). Οὕτως ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη μηνῶν τοῦ 1913 ὁ πόλεμος εἶχε λήξῃ

(¹) Τὸ περὶ διορισμοῦ τοῦ Στεφάνου Δραγούμη, ὡς Γενικοῦ Διοικητοῦ Κρήτης, διάταγμα εἶχεν οὕτω:

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'
Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διορίζομεν Γενικὸν Διοικητὴν τῆς νήσου Κρήτης μετὰ τῶν παραρτημάτων αὐτῆς τὸν κύριον Στέφανον Δραγούμην, πρώην πρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

Ὁ Ἡμέτερος πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν δημοσιεύσει καὶ ἐκτελέσει τὸ διάταγμα τοῦτο.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Ὀκτωβρίου 1912
ΓΕΩΡΓΙΟΣ
Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος
Λ. Α. Κορομηλᾶς
Κ. Δ. Ρακτιβὰν
Ἐμμ. Ρέπουλης
Ἰω. Δ. Τσιριμῶκος
Ἀλ. Ν. Διομήδης
Ἀνδρ. Μιχαλακόπουλος
Ν. Δ. Στρᾶτος

ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἀφοῦ καὶ ἡ Ἀδριανούπολις, διὰ τῆς ἐκ Βουλγάρων καὶ Σέρβων συγκειμένης φρουρᾶς αὐτῆς, εἶχε καταληφθῆ παρ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει κατὰ Μάρτιον ἤδη τοῦ 1913 ἐν τῇ Ἄνω Ἀλβανίᾳ ἐκ μέρους τοῦ Μαυροβουνίου. Ἡ Αὐστρία μετὰ δυσμενοῦς ὄμματος παρακολουθοῦσα τὴν πρόοδον τῶν Μαυροβουνίων

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΕΝ ΚΡΗΤΗ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἐν Χανίοις τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1912 — ΑΡΙΘ. 63

Ἀριθμ. Διαταγ. 124

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'.
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὸ ὑπὸ χρονολογίαν 4 Ἰουνίου 1912 Ψήφισμα τῆς Ἐπαναστατικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως καὶ τὸ ἄρθρον 3 ἐδάφ. θ'. τοῦ ὑπ' ἀριθ. 413 Νόμου, προτάσει τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Διευθύνοντος Ἐπιτρόπου.

Ἀποφασίζομεν καὶ διατάσσομεν

Ἐπιτρέπομεν τὴν ἀτελῆ εἰσαγωγὴν ἐν Χανίοις ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ [illegible] μιᾶς πετρελαιοκινήτου ἠλεκτρομηχανῆς μετὰ τῶν ἐξαρτημάτων της.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Διευθύνοντα Ἐπίτροπον ἀνατίθεται ἡ δημοσίευσις καὶ ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος Διατάγματος.

Ἐν Χανίοις τῇ 22 Αὐγούστου 1912.

Ἐν Ὀνόματι τοῦ Βασιλέως
Ἡ Επαναστατικὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπή
Α. ΜΙΧΕΛΙΔΑΚΗΣ
Μ. Ρ. ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ

Ἀριθ. Διαταγ. 123

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὸ ὑπὸ χρονολογίαν 4 Ἰουνίου 1912 Ψήφισμα τῆς Ἐπαναστατικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως καὶ τὸ ἄρθρον 3 ἐδάφ. θ'. τοῦ ὑπ' ἀριθ. 413 Νόμου, προτάσει τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Διευθύνοντος Ἐπιτρόπου.

Ἀποφασίζομεν καὶ διατάσσομεν

Ἐπιτρέπομεν τὴν ἀτελῆ εἰσαγωγὴν ἐν Ἡρακλείῳ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Καζυράκη ἐργοστασιάρχου 200 μέτρων πριονίων εἰς ταινίας διαφόρου πλάτους πρὸς χρῆσιν τοῦ ἀτμοκινήτου ἐργοστασίου του.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Διευθύνοντα Ἐπίτροπον, ἀνατίθεται ἡ δημοσίευσις καὶ ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος Διατάγματος

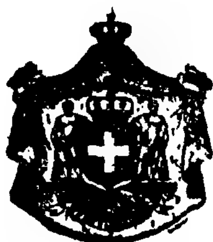
Ἐν Χανίοις τῇ 22 Αὐγούστου 1912.

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως
Ἡ Διοικοῦσα Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπή
Α. ΜΙΧΕΛΙΔΑΚΗΣ
Μ. ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ

Τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ «Παραρτήματος τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως» δημοσιευθὲν ἐν Χανίοις ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Βαλκανικοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου

ἐν τῇ Ἄνω Ἀλβανίᾳ, ἔλαβεν ἀπειλητικὴν στάσιν μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἅλωσιν τῆς Σκόδρας. Ἀλλὰ διὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἄνω Ἀλβανίας εἰργάζετο νῦν ἡ ἐν Λονδίνῳ συνελθοῦσα συνδιάσκεψις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐκεῖ δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν συμμάχων Βαλκανικῶν Δυνάμεων συνεζήτουν τοὺς ὅρους τῆς μετὰ τῆς Τουρκίας συνομολογηθησομένης εἰρήνης ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν ὡς προέδρου ἐκλεγέντος ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας Γκρέϋ. Μετὰ πολλὰς συζητήσεις, ὡς θεμελιώδης ὅρος εἰρήνης ἐγένετο δεκτὸς ὁ περὶ παραχωρήσεως ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας πάσης τῆς ἐντεῦθεν τῆς γραμμῆς Αἴνου-Μηδείας εὐρωπαϊκῆς ἐπικρατείας τοῦ Σουλτάνου εἰς τοὺς Συμμάχους. Οὐδεμιᾶς δὲ συνεννοήσεως ἐπιτευχθείσης μεταξὺ τῶν Βαλκανικῶν περὶ τῆς διανομῆς τῆς οὕτω παραχωρουμένης ἐκτάσεως διελύθη καὶ

ἡ συνδιάσκεψις, ὡς μόνον ἔργον ἐπιτελέσασα τὴν μεταξὺ Τουρκίας καὶ τῶν Βαλκανικῶν Συμμάχων εἰρήνην, τῆς διανομῆς τῶν καταχτηθεισῶν χωρῶν ἐπαφεθείσης εἰς τὰς μεταξὺ τῶν Συμμάχων συνεννοήσεις, παραμείναντος δὲ ἐκκρεμοῦς καὶ τοῦ ζητήματος τῶν πράγματι ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομένων νήσων τοῦ Αἰγαίου.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΑΡΙΘ ΦΥΛΛΟΥ 26 ΤΗ 5 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ

1913

ΣΥΝΟΨΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ἔκθεσις τῆς διὰ τοῦ Τελωνείου Θεσσαλονίκης Εἰσαγωγῆς καὶ Ἐξαγωγῆς κατὰ Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον 1912

Σελὶς «Παραρτήματος τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως» ἐκδοθέντος ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸ ἔτος 1913

Ὡς ἐρρήθη ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις τοῦ Κιαμὴλ πασᾶ, ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτῆς κληθέντος μεγάλου συμβουλίου πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προκρίτων, συνήνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Δυνάμεων διὰ κοινῆς διακοινώσεως, 4-7 Ἰανουαρίου, γενομένην ἀνακοίνωσιν, ἀλλ' ἡ ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς συναινέσεως ταύτης ἐπελθοῦσα ἐν Κωνσταντινουπόλει βιαία πολιτικὴ μεταβολὴ ἐξώθησε τὰ πράγματα πρὸς νέαν φάσιν. Οἱ καταλαβόντες τὴν ἐξουσίαν ἀρχηγοὶ τῶν Νεοτούρκων ὑπὸ τὸν Σεφκὲτ πασᾶν ἐτήρησαν ἐπιφυλακτικὴν θέσιν ὡς πρὸς τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης καὶ ἡ νέα κυβέρνησις παρεσκευάζετο συντόνως εἰς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθεισῶν χωρῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθον καὶ ἄλλα σπουδαῖα γεγονότα ἀναβαλόντα τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο κύριοι τῶν Ἰωαννίνων πρὸ τοῦ τέλους Φεβρουαρίου, ἀφοῦ κατέλαβον δι' ἡρωϊκῶν αἱματηρῶν ἀγώνων τὸ Μπιζάνιον. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀνύψωσαν τὴν ἠθικὴν δύναμιν καὶ τὸ γόητρον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπέρρωσε τὴν θέσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἐν ταῖς περαιτέρω διαπραγματεύσεσιν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιδράσῃ ἀμέσως ἐπὶ τὴν πορείαν

τῶν πραγμάτων. Ἐπῆλθε δὲ τότε μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὸ γεγονὸς τῆς δολοφονίας τοῦ βασιλέως Γεωργίου τοῦ Α΄ ἐν Θεσσαλονίκῃ, καθ' ὃν χρόνον ἐξήρχετο εἰς τὸν μεταμεσημβρινὸν αὐτοῦ περίπατον, πληγέντος ἐκ τῶν ὄπισθεν ὑπὸ τοῦ δολοφόνου. Τὸ γεγονὸς προεκάλεσε μεγάλην ἐξέγερσιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ τῆς Θεσ-

Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὁ Α΄ ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης ὀλίγας ὥρας μετὰ τὴν δολοφονίαν του

σαλονίκης ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ ὅτι ἡ δολοφονία ἦτο ἔργον βουλγαρικὸν καὶ ἠπειλοῦντο ἀντεκδικήσεις ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐναντίον τῶν ἐν τῇ πόλει Βουλγάρων. Ἀλλὰ ταύτας προέλαβεν ἡ φρόνιμος πολιτεία τοῦ ἐν τῇ πόλει στρατιωτικοῦ διοικητοῦ πρίγκηπος Νικολάου, δηλώσαντος εἰς τὸν ἄγαν ἠρεθισμένον στρατόν, ὅτι ὁ δολοφόνος ἦτο Ἕλλην ἀνισόρροπος καὶ οὐχὶ Βούλγαρος, οὐτιδανὸς ἄνθρωπος ἐκ Σερρῶν καταγόμενος, ὀνόματι δὲ Σχινᾶς. Ὁ δολοφόνος συνελήφθη ἀμέσως, ἀλλ' αἱ διεξαχθεῖσαι ἀνακρίσεις οὐδὲν ἀπεκάλυψαν, παρὰ πᾶσαν δὲ τὴν ἀποδεδειγμένην ἑλληνικὴν καταγωγήν του ἐνέμενον πολλοὶ ἐν τῇ γνώμῃ ὅτι ἐνήργησε κατὰ βουλγαρικὰς εἰσηγήσεις, τὴν γνώμην δὲ ταύτην ὑπεστήριζεν ἰδίως ὁ τουρκικὸς τύπος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὗτος, πρὶν ἢ περατωθῶσιν αἱ ἀνακρίσεις, ηὐτοκτόνησε καταρριφθεὶς ἀπὸ ὑψηλοῦ πύργου ἐν ᾧ ἦν ἐγκαθειργμένος.

Ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος ἐν Ἰωαννίνοις εὑρισκόμενος ἔλαβε τὴν θλιβερὰν εἴδησιν τοῦ τραγικοῦ τέλους τοῦ σεπτοῦ αὐτοῦ πατρός, κατελθὼν δ' εἰς Ἀθήνας ὡρκίσθη ἐνώπιον τῆς συγκεκινημένης βουλῆς καὶ ἀνέλαβε τὰ βασιλικὰ αὐτοῦ καθήκοντα ἐν μέσῳ γενικοῦ ἀφ' ἑνὸς πένθους διὰ τὸν ἐκλιπόντα χρηστὸν ἡγεμόνα καὶ ἐνθουσιωδῶν ἐπευφημιῶν ἀφ' ἑτέρου ὑπὲρ τοῦ νέου εὐέλπιδος Νικητοῦ βασιλέως. Ἡ κηδεία τοῦ δολοφονηθέντος βασιλέως ἐγένετο μετὰ μεγάλης λαμπρότητος ἐν Ἀθήναις παρουσίᾳ ἀντιπροσώπων

πάντων σχεδὸν τῶν ξένων κρατῶν, τῆς Βουλγαρίας καὶ Σερβίας ἀντιπροσωπευθεισῶν ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο οὐδόλως ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν πολεμικῶν γεγονότων, ἐπῆλθε δὲ νῦν περίοδος ἀναπαύλας εἰρηνικῆς ἐγκυμονοῦσα νέον πόλεμον, μεταξὺ τῶν νικηφόρων Συμμάχων, ἰδίως μεταξὺ Σέρβων καὶ Βουλγάρων. Τὰς ἀξιώσεις τῶν Σέρβων ἵνα κρατήσωσί τινας ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τῆς σερβοβουλγαρικῆς συνθήκης εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐπιδικασθείσας χώρας κατεπολέμουν οἱ Βούλγαροι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Τσάρου γενομένη εἰρηνικὴ μεσολάβησις, ὡς εἴδομεν, ἐναυάγησε. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας αἱ σχέσεις προσελάμβανον χαρακτῆρα μᾶλλον ἐχθρικόν, ἰδίᾳ δ' ἕνεκά τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν δὲν ἔπαυον ἀξιοῦντες ὑπὲρ ἑαυτῶν οἱ Βούλγαροι, ὡς καὶ τῆς Νοτίου καθόλου Μακεδονίας, τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἐλ. Βενιζέλου δηλώσαντος ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἀποσυρθῶσιν ἐκ Θεσσαλονίκης μόνον κατόπιν δυσμενοῦς πολέμου.

Ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ συνηγόρει νῦν ἰδίως ἡ Ρωσία, ἧς ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Σαζόνωφ ἐδικαιολόγει τὴν εἰς Ἑλλάδα προσάρτησιν τῆς πόλεως διὰ πολλοὺς λόγους, ὧν ὁ κύριος ὅτι οἱ Βούλγαροι ὑπερμέτρως μεγεθυνόμενοι ἠδύναντο νὰ διεκδικήσωσι τὴν «βαλκανικὴν ἡγεμονίαν» στρεφομένην καὶ κατὰ τῆς Ρωσίας(1).

Ἐν τῷ μεταξὺ *ἡ Σερβία καὶ ἡ Ἑλλὰς συνενοοῦντο περὶ συμμαχίας ἐναντίον* τῆς ὑπερφιάλου ἀξιώσεως τῶν Βουλγάρων, ὑπὲρ τῆς συμμαχίας δὲ ταύτης εἰργάζετο ἀπὸ πολλοῦ, τῇ ὑποδείξει τῆς κυβερνήσεως, ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ πρίγκηψ Νικόλαος, ὡς στρατιωτικὸς διοικητὴς ἐν αὐτῇ διαμένων καὶ συναντώμενος μετὰ τοῦ Σέρβου διαδόχου καὶ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου. Ὅτε δὲ ἕνεκα τῶν ὑπερβολικῶν βουλγαρικῶν ἀξιώσεων ἐπῆλθεν ἔντασις σχέσεων μεταξὺ τούτων καὶ τῆς τέως συμμάχου, συνωμολογήθη συνθήκη ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας. Ὁ κυριώτατος ὅρος τῆς συμμαχίας ταύτης ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἦτο ἡ ἐκ μέρους ταύτης ἀνάληψις τῆς ὑποχρεώσεως ἣν εἶχεν ἀναλάβῃ ἡ Βουλγαρία ἀπέναντι τῆς Σερβίας, περὶ ὑποστηρίξεως ταύτης ἐναντίον οἱασδήποτε τρίτης Δυνάμεως (ὑπονοουμένης τῆς Αὐστρίας) διὰ δυνάμεων 100.000 στρατοῦ. Ὁ ὅρος οὗτος ἐγένετο δεκτὸς κατόπιν πολλῶν δισταγμῶν ἐκ μέρους τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ Βενιζέλου· ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀποφυγὴ αὐτοῦ. Ἐκραγέντος βραδύτερον τοῦ Παγκοσμίου πολέμου, ὁ ὅρος οὗτος προεβλήθη ὡς ἐπιχείρημα παρὰ τῶν ὑποστηριζουσῶν τὴν Σερβίαν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως ὅπως πειθαναγκάσωσι τὴν Ἑλλάδα καὶ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας(2).

Ὑπὲρ τῆς μετὰ τῶν Σέρβων συμμαχίας ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας συνηγόρει καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος παρὰ πάσας τὰς ἐπιφυλάξεις τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὅστις ἐφαίνετο θέλων νὰ ἀποφύγῃ διὰ παντὸς τρόπου πόλεμον πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, πιστεύων πάντοτε εἰς τὴν σύμπηξιν μιᾶς Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας, καίτοι ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Ἑλλάδι καὶ τοῦ ἐν τῇ Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ ἦτο σφόδρα ἐξηρεθισμένη κατὰ τῶν Βουλγάρων.

---

(1) Ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Μπολσεβίκων δημοσιευθέντων μυστικῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων «Ἀνατολικὴ πολιτική».

(2) Ἡ Ἑλλὰς ἡρμήνευσε βραδύτερον τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ὡς ἀφορῶσαν εἰς οὐχὶ Μεγάλην τινὰ Δύναμιν (οἷον τὴν Αὐστρίαν) ἀλλὰ Μεγάλην Βαλκανικὴν Δύναμιν, προδήλως δὲ τὴν Βουλγαρίαν. Καὶ προφανῶς ὁ ὅρος ἀπέβλεπε τὴν Αὐστρίαν, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀρχικὴ κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις δυσφορία καὶ ἐπιφύλαξις τῶν ἑλληνικῶν κύκλων. Τοῦτο ἐβεβαίωσε κατόπιν καὶ ὁ ὑπογράψας ταύτην Ι. Μεταξᾶς, ἐπιρρίψας ὅμως εἰς τὸν Βενιζέλον τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν αὐτῆς ὑπονοῶν τὴν ἐξήγησιν ἣν ἔδωκε κατ' Αὔγουστον τοῦ 1914 οὗτος πρὸς τὴν Σερβίαν, ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον τῆς ἀμέσου συμμετοχῆς εἰς τὸν ἀγῶνα ἡ ἀναμονὴ καὶ παρακολούθησις τῆς Βουλγαρίας, πρότασιν τὴν ὁποίαν ἐδέχθη καὶ συνεμερίσθη ἡ Σερβία.

Οὐχ ἧττον πρὶν ἢ ἡ Ἑλλὰς προσλάβῃ ὡρισμένην στάσιν ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι ἡ Βουλγαρία ἔσπευσε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα διὰ τῶν ὅπλων.

Ὁ στρατηγὸς Σάβωφ, κατόπιν καὶ ἰδιαιτέρας μυστικῆς προσυνεννοήσεως μετὰ τοῦ τσάρου Φερδινάνδου, παρασύρας καὶ τοὺς πολιτικοὺς μὲ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν θὰ κατελάμβανε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐντὸς πέντε τὸ Βελιγράδιον, δι' αἰφνιδιαστικῆς προελάσεως κατέλαβε μόνον τὴν Γευγελῆν, τότε δ' Ἕλληνες καὶ Σέρβοι ἐφαρμόζοντες τὴν μεταξὺ αὐτῶν συνθήκην ἀπήντησαν δι' ἐχθροπραξιῶν κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Ὁ μόλις ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀναχωρήσας τάχιστα εἰς Μακεδονίαν ἐξέδωκε διάγγελμα(¹) πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ ἤρξατο τῆς ἐπι-

(¹) Τὸ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν διάγγελμα τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου εἶχεν οὕτω:

Πρὸς τὸν Λαόν μου,

«Συμμαχήσαντες μετὰ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν κρατῶν πρὸς ἀπελευθέρωσιν πασχόντων ἀδελφῶν, ηὐτυχήσαμεν νὰ ἴδωμεν τὸν κοινὸν ἀγῶνα στεφανούμενον ὑπὸ τῆς νίκης καὶ καταλύσαντα τὴν τυραννίαν, τὰ ἑλληνικὰ δὲ ὅπλα θριαμβεύοντα κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν.

»Ἡ ἡττηθεῖσα αὐτοκρατορία παρεχώρησεν ἀδιαιρέτως εἰς τοὺς Συμμάχους τὸ ἀπελευθερωθὲν ἔδαφος. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ Ἑλλάς, δικαία, καθὼς πάντοτε, συμφώνους ἔχουσα καὶ τοὺς δύο ἄλλους τῶν συμμάχων, ἠθέλησε φιλικὴν τὴν διανομὴν τοῦ ἀπελευθερωθέντος ἐδάφους, κατὰ λόγον τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου προτείνασα καὶ τὴν ὑπὸ διαιτησίας κρίσιν τῶν διαφορῶν, ἄπληστος σύμμαχος, ἡ Βουλγαρία, ἀρνηθεῖσα πᾶσαν συνεννόησιν καὶ διαιτησίαν, ἐπεζήτησε νὰ σφετερισθῇ κατὰ τὸ πλεῖστον μόνη αὐτὴ τοὺς καρποὺς τῆς κοινῆς νίκης, μήτε δικαιώματα ἐθνολογικὰ ἀναγνωρίζουσα εἰς τοὺς ἄλλους, μήτε τὰς θυσίας αὐτῶν, μήτε οὐδεμίαν ἄλλην λογικὴν ἀνάγκην ἰσορροπίας. Καὶ μετελθοῦσα πάντα δόλον καὶ αὐθαιρεσίαν, ἐπιλήσμων τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ σκοποῦ τοῦ πολέμου, ἐπιλήσμων τῶν πρὸς τοὺς συμμάχους ὑποχρεώσεων, ἐπιλήσμων τῶν διδαγμάτων τῆς πικρᾶς πείρας, ἣν ἔχουσιν οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ τῆς Χερσονήσου ἐκ τῶν διχονοιῶν των ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῶν λαμπρῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα παρήγαγεν ἡ συνεργασία αὐτῶν, ἔφθασε νὰ ἐπιχειρήσῃ μισελεύθερον πόλεμον, στρέψασα τὰ ὅπλα κατὰ τῶν τέως συμμάχων, ὅπως ἰδιοποιηθῇ τὰ δικαιώματα τούτων, στιγματίζουσα τὴν ἱερότητα καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος.

»Ἐνώπιον τῆς ἀχαρακτηρίστου ταύτης συμπεριφορᾶς τῆς Βουλγαρίας, τὸ καθῆκον τῶν λοιπῶν συμμάχων ἦτο σαφῶς διαγεγραμμένον. Ἐπιβάλλεται εἰς αὐτούς, πυκνοῦντες τὴν τάξιν, νὰ διατηρήσωσι τὴν ἕνωσίν των ὅπως ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῆς ἀκορέστου πλεονεξίας τῆς τέως συμμάχου καὶ ἀμυνθῶσιν ὑπὲρ τῶν ζωτικῶν αὐτῶν συμφερόντων, πλήττοντες τὰς ἀξιώσεις πρὸς ἡγεμονίαν καὶ ἀσφαλίζοντες τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ τῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου, τόσον ἀναγκαίαν διὰ τὴν εἰρηνικὴν αὐτῶν συμβίωσιν.

»Ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐν στενῇ μετὰ τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου ἀλληλεγγύῃ, πεποιθὼς ἐπὶ τὴν ἱερότητα τοῦ σκοποῦ ἀναλαμβάνει τὰ ὅπλα εἰς νέον ἀγῶνα ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν.

»Ὁ στρατός μου τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, ὁ ἀναδείξας τὴν Ἑλλάδα μεγαλειτέραν, καλεῖται νὰ συνεχίσῃ τοὺς τετιμημένους ἀγῶνάς του καὶ σώσῃ ἀπελευθερωθέντας ἐκ τῆς τουρκικῆς τυραννίας ἀδελφοὺς ἀπὸ τῆς ἀπειλουμένης νέας καὶ δεινοτάτης δουλείας.

»Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς ἑδραίαν στηριζόμενον πεποίθησιν ἐπὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ δικαίου του καὶ τὸν ἡρωισμὸν τοῦ στρατοῦ, τοῦ κλείσαντος τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ ἀναβιβάσαντος τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ ὕψος τῶν ἡρωϊκῶν παραδόσεων καὶ τῆς περιλάμπρου αὐτῆς ἱστορίας, οὐδεμιᾶς καὶ πάλιν, εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος, θὰ φεισθῇ θυσίας εἰς εὐόδωσιν καὶ τοῦ νέου ἀγῶνος, τοῦ συμπληροῦντος καὶ ἐξασφαλίζοντος τὸ ἀπελευθερωτικὸν ἔργον τοῦ πρώτου.

»Εἶναι καὶ ὁ ἀγὼν οὗτος εὐλογητὸς παρὰ τοῦ Θεοῦ ὅσον καὶ ὁ πρῶτος καὶ τὴν εὐλογίαν Αὐτοῦ ἐπικαλοῦμαι «ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐλπίζει ἐπὶ τὸν Κύριον καὶ ἐν τῷ ἐλέει τοῦ Ὑψίστου οὐ μὴ σαλευθῇ».

»Ζήτω ἡ μεγαλυνθεῖσα Ἑλλάς! Ζήτω τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος!»

Ἐν Μπάλτσᾳ τῇ 20 Ἰουνίου 1913

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β

Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον

Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος

Λ. Α. Κορομηλᾶς
Κ. Δ. Ρακτιβὰν
Ἐμμ. Ρέπουλης
Ι. Δ. Τσιριμῶκος
Ἀλ. Ν. Διομήδης
Ἀνδρ. Μιχαλακόπουλος
Ν. Δ. Στρᾶτος

θέσεως. Φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ ὁρμὴ τοῦ προελαύνοντος νῦν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τὸ κυριώτατον ὄργανον τοῦ πολέμου ἀπετέλουν οὐχὶ πλέον πυροβόλα βαρέα καὶ ἐκ παρατάξεως μάχαι, ἀλλ' αἱ διὰ λογχῶν, ὡς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Πλαταιῶν, σῶμα πρὸς σῶμα μεταξὺ τῶν ἑκατέρωθεν στρατῶν αἰχμητικαὶ μάχαι, ὁ δὲ ἑλληνικὸς στρατὸς διὰ τῶν λογχῶν αὐτοῦ ἐπετέλεσε θαύματα ἀνδρείας.

Οὕτως ἐκυριεύθη πρὸς θαυμασμὸν ὅλου τοῦ κόσμου ἐξ ἐφόδου ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἡ ὀχυρωτάτη θέσις Κιλκίς (ἡ ἀρχαία Κιρκίνη), ἐμαρτύρησαν δὲ σφόδρα τὴν ἀνδρείαν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐλάμπρυναν αὐτὴν καὶ αἱ λοιπαὶ νῖκαι τῆς Κρέσνας καὶ τῆς Τζουμαγιᾶς δι' ὧν οὗτος ἔφθασε πρὸ τῶν πυλῶν τῆς βουλγαρικῆς πρωτευούσης μετ' ἀλαλαγμῶν χαρᾶς χαιρετιζόμενος οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων τῆς Μακεδονίας καὶ Θρᾴκης, τῶν κατὰ τρόπον μυσαρώτατον καὶ ἠθικῶς βδελυρώτατον καταδιωχθέντων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, οἵτινες τὰς αὐτὰς κακουργίας διέπραξαν καὶ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν.

Κάρολος ὁ Α' τῆς Ρουμανίας

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν εἰσβάλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ὁ ρουμανικὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ τοῦ βασιλέως Καρόλου καὶ προελάσας μέχρι τῶν προθύρων τῆς βουλγαρικῆς πρωτευούσης ἄνευ οὐδεμιᾶς μάχης ἢ ἀψιμαχίας καὶ χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ στρατιώτην καὶ στρατοπεδεύσας ἔξωθεν αὐτῆς ἐγένετο κύριος τῶν πραγμάτων καὶ διαιτητὴς τῆς ὅλης καταστάσεως. Ἀλλ' ἤδη γενομένης δεκτῆς τῆς «ἄνευ ὅρων» ἀνακωχῆς συνωμολογήθη τοιαύτη μὲ τὸν ἡττημένον βουλγαρικὸν στρατὸν οὐ μακρὰν τῆς Σόφιας καὶ ἀπεφασίσθη νὰ συνομολογηθῇ εἰρήνη ἐν Βουκουρεστίῳ, μετεχούσης ἐν τῇ συνδιασκέψει ταύτῃ κατὰ πρώτιστον λόγον αὐτῆς τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως διὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ αὐτῆς Μαγιορέσκο.

Ἐν Βουκουρεστίῳ ἀνεπτύχθη ἡ μεγαλειτέρα δυνατὴ δραστηριότης καὶ ἐξεδηλώθησαν αἱ μέγισται τῶν συμφερόντων ἀντιθέσεις οὐχὶ τόσον μεταξὺ τῶν μικρῶν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου κρατῶν ὅσον αἱ ὅλως ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας κατευθύνσεις αὐτῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Κυρίως εἰπεῖν, ὁ κατὰ πλάσμα διαιτητὴς Ρουμᾶνος βασιλεὺς τῆς ὅλης ἐκ τοῦ πολέμου προκυψάσης καταστάσεως ἦτο ἀνδρείκελον εἰς χεῖρας τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ θέλησις τελικῶς καὶ ὑπερίσχυσε.

Πάντως οἱ Ρουμᾶνοι, ὑπερήφανοι διὰ τὸν ρωμαντικὸν καὶ ἀναίμακτον μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Σόφιας στρατιωτικόν των περίπατον, ἔλαβον εἰς τὰς χεῖράς των τὴν διαιτησίαν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαπραγματεύσεων πρὸς ὑπογραφὴν τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης.

Πρώτιστον μέλημα τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως ὑπῆρξεν ἡ ἐπιβολὴ ἄνευ ὅρων ἀνακωχῆς εἰς τοὺς ἐμπολέμους(1), κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις δὲ παρέστη αὕτη ὡς προστάτις τῆς ἡττημένης Βουλγαρίας ὑπερασπίζουσα μὲν τὰ ἐν Μακεδονίᾳ συμφέροντα ταύτης ἀλλ' ὑπολογίζουσα ἐπὶ ἀνταλλαγμάτων βουλγαρικῶν ἐδαφῶν, ἅτινα ἐπεθύμει νὰ προσαρτήσῃ

(1) Τὴν ἄνευ ὅρων ἀνακωχήν, ἥτις βεβαίως ἦτο μεροληπτικὴ ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας, ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις συνίστα θερμῶς εἰς τοὺς ἐμπολέμους, ἠξίουν δὲ ταύτην καὶ αἱ μεσολαβοῦσαι Μεγάλαι Δυνάμεις· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀνθίστατο σθεναρῶς εἰς τὴν τοιαύτην πρότασιν ἐμμένων ἐν τῇ περὶ ἀνακωχῆς μετὰ προκαταρκτικῶν ὅρων εἰρήνης ἀξιώσει αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος συνηγόρει παρὰ τῷ βασιλεῖ ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τῆς περὶ ἁπλῆς ἀνακωχῆς προτάσεως· ἀφοῦ δὲ καὶ ἡ Σερβία (ἧς ἡ συμμαχικὴ πίστις καὶ ἐν ταῖς στρατιωτικαῖς ἐνεργείαις τῶν τελευταίων ἡμερῶν κατέστη ὕποπτος, αἰτιολογηθεῖσα βραδύτερον ἐκ μέρους τῶν Σέρβων), προσεχώρησεν εἰς τὴν περὶ τοιαύτης ἀνακωχῆς πρότασιν, προσεχώρησε καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀφοῦ ἐπενοήθη σοφιστικῶς καὶ ὁ ὅρος «ἀνακωχὴ μετὰ συγχρόνου συνομολογήσεως εἰρήνης».

εἰς τὰς ἐν Βουλγαρίᾳ ρουμανικὰς κτήσεις. Οὕτω ἐδάφη κτηθέντα νῦν ἐν τῷ πολέμῳ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν Μακεδονίᾳ, ἰδίως ἡ Στρώμνιτσα καὶ τὸ Μελένικον, ἐπεδικάζοντο διὰ τῆς συνθήκης Βουκουρεστίου εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Καὶ οὐ μόνον ταῦτα ἀλλὰ καὶ περὶ προσαρτήσεως εἰς τὴν Βουλγαρίαν τοῦ πολυτιμοτάτου ἐπάθλου τῶν ἑλληνικῶν νικῶν, τῆς Καβάλλας, εἰργάζετο ἐπιμόνως ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις. Καὶ τὴν ἀξίωσιν ταύτην ὑπεστήριξαν μὲν ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ἀγγλία πλὴν τῆς Γαλλίας, τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Πισῶν ἐπηρεασθέντος σφόδρα ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος πολιτικοῦ Γεωργίου Κλεμανσώ· ἡ Γερμανία ὅμως ἐπωφεληθεῖσα τὴν ἐπαμφοτερίζουσαν κατάστασιν ἐδράξατο τῆς εὐκαιρίας νὰ πράξῃ τι διὰ πρώτην φορὰν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ πρωτοβουλίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου, ὅστις εἰς τηλεγράφημά του πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἔλεγεν: «Ὥσπερ τίγρις παλαίω ὑπὲρ τῆς ἀξιώσεώς σου» καὶ ἰσχυρᾷ τούτου παρὰ τῷ βασιλεῖ Καρόλῳ ἐνεργείᾳ κατεπείσθη ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις ἵνα συναινέσῃ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος προσάρτησιν τῆς Καβάλλας, τῆς Στρωμνίτσης ἀφεθείσης εἰς τοὺς Βουλγάρους.

Σκόπιμον θεωροῦμεν νὰ ἐξιστορήσωμεν καὶ τὰς ρουμανικὰς ἐπὶ τῶν Κουτσοβλάχων ἀξιώσεις προστασίας, ἐφ' ὅσον αὗται ἐσχετίσθησαν πρὸς τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ εἰρήνην. Τὰς βουλγαρικὰς περὶ αὐτονόμου ἐθνικῆς Ἐκκλησίας ἀξιώσεις ἀντέγραψαν καὶ οἱ ἐν Μακεδονίᾳ Κουτσόβλαχοι ἢ ἄλλως καλούμενοι Ἀρουμάνοι, ἐζήτουν δὲ Ἐκκλησίαν ἐθνικὴν ἰδιαιτέραν. Ἀπὸ πολλοῦ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ ἤρξατο ὑπό τινος Ἕλληνος ἐκ Μεγαρόβου, Μαργαρίτη ὀνόματι, διενεργουμένη προπαγάνδα ὑπὲρ αὐτονομίας ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς τῶν Κουτσοβλάχων· καὶ ταύτην μὲν δὲν ὑπεστήριζεν ἡ μεγάλη πλειονότης τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις Κουτσοβλάχων καλουμένων Ἑλλήνων, οἵτινες ἑλληνικώτεροι ὄντες τῶν Ἑλλήνων παρέσχον εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος μεγάλους εἰς γενναιοδωρίας ἐθνικοὺς εὐεργέτας, οἷοι οἱ Τοσίτσας, Στουρνάρας, Ἀβέρωφ κ.λ.π., κολοσσιαῖα δαπανήσαντες ποσὰ ὑπὲρ διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοσαῦτα καταλιπόντες ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους, ἀλλ' ὑπεστήριζον ἐν αὐτῇ τῇ Ρουμανίᾳ πολιτευταί τινες οἵτινες ἐπειρῶντο νὰ χρησιμοποιήσωσι τὸ ρουμανικὸν ζήτημα χάριν προσωπικῶν κομματικῶν ἰδίων σκοπῶν, (ἐν Ρουμανίᾳ ἐπιφανὴς Κουτσόβλαχος, ἁγνῶν ἑλληνικῶν φρονημάτων, ἐδολοφονήθη ὑπὸ Κουτσοβλάχου, ὀπαδοῦ τοῦ Μαργαρίτου, καὶ ὁ δολοφόνος, παρὰ πᾶν δίκαιον καὶ νόμον, ἠθῳώθη πολιτικῶν λόγων ἕνεκα ὑπὸ ρουμανικοῦ δικαστηρίου). Ἀπεπειράθησαν δὲ οἱ Κουτσόβλαχοι οὗτοι νὰ ἱδρύσωσιν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει κέντρον ἐκκλησιαστικὸν ἴδιον κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας(¹), ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ὁρμὴν τῆς ἠθικῆς ἀγανακτήσεως, ἣν ἐξήγειρε τὸ γελοῖον τοῦτο πείραμα Ἐκκλησίας κουτσοβλαχικῆς ἄνευ ἐκκλησιαστικοῦ κουτσοβλαχικοῦ ποιμνίου, ταχέως ἐγκατελείφθη πᾶσα σκέψις περὶ διατηρήσεώς του.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ θνησιγενοῦς τούτου καὶ γελοίου ἱδρύματος, ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις, ἡ οὐδὲν δυνηθεῖσα νὰ κατορθώσῃ διὰ τῶν παρὰ τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ ἐνεργειῶν της, ἀπετάθη πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἵνα διὰ ταύτης τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον πιεζόμενον ἐνδώσῃ εἰς τὰς παραλόγους ἀξιώσεις της. Ἀλλ' ὁ τότε προϊστάμενος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως Δημήτριος Ράλλης μετὰ δικαίας μὲν ἀγανακτήσεως ἀλλ' ἥκιστα πολιτικῶς χειρισθεὶς τὸ ζήτημα ἀπέκρουσεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τὴν τοιαύτην παρ' αὐτῷ ἐνέργειαν εἰπὼν μάλιστα χαρακτηριστικῶς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδαμῶς δικαιοῦται νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅπερ εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπιρροῆς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ προσθέσας λίαν ἀτόπως ὅτι Ρουμᾶνοι δὲν ὑπάρχουσιν ἐν Μακεδονίᾳ, δήλωσιν ἣν ἠδύ-

(¹) Σημειωτέον ὅτι ἡ βουλγαρικὴ ἐξαρχία ἐπέτρεπε τὴν ἐν ταῖς εἰς αὐτὴν ὑπαγομέναις χώραις τῆς Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου ἐλευθέραν δρᾶσιν ἱερέων τῆς λεγομένης κουτσοβλαχικῆς Ἐκκλησίας.

νατο νὰ ἀποφύγῃ. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Ρουμανία, θεωρήσασα ἑαυτὴν προσβεβλημένην, διέκοψε τὸ δεύτερον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της τὰς μετὰ τῆς Ἑλλάδος διπλωματικὰς σχέσεις (1899), αἵτινες βραδύτερον ἐπανελήφθησαν μεσιτείᾳ τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς, ἐπιθυμούσης νὰ ὑπάρχῃ ἀντισλαυικὸν μέτωπον ἐν τῇ Βαλκανικῇ, καὶ διὰ τῆς ἐν Ἀμπατζίᾳ πραγματωθείσης συναντήσεως τοῦ βασιλέως Γεωργίου μετὰ τοῦ βασιλέως Καρόλου (1899). Ἀλλ' ἡ ἀξίωσις τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως ἀντικειμένη εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέσμια, ἄνευ συναινέσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας γενομένη καὶ ρητῶς ἀντικειμένη εἰς τὰς ἀρχὰς ἃς διεκήρυξεν ἡ Μεγάλη ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος (1872) ὡς πρὸς τὸ βουλγαρικὸν καλούμενον ζήτημα, ἐνεῖχε πολὺ τὸ ἐκκλησιαστικῶς ἀνώμαλον. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἐξουσίαν τοῦ λῦσαι τοιοῦτον ζήτημα, ἀλλ' εὑρεθεὶς πρὸ ἀπροόπτου ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ρουμανίαν τὴν εὐθηνὴν ταύτην νίκην, βασιζομένην ἐπὶ ἀορίστων καὶ ἐφημέρων προνομίων, ὅπως ἐπιτύχῃ, εἰ δυνατόν, περισσοτέρας ὠφελείας ἐκ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου.

Καὶ ἐνῷ τὸ βουλγαρικὸν λεγόμενον ζήτημα, οὗ καθ' ὁμοίωσιν ἐδημιουργήθη τὸ κουτσοβλαχικόν (μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅτι τὸ βουλγαρικὸν εἶχε τοὐλάχιστον ἐκπεφρασμένον ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἐνῷ τὸ κουτσοβλαχικὸν οὐδένα ἔφερε τοιοῦτον), εἰς τοσαύτας προσέκρουσε δυσχερείας καὶ τοσοῦτον ἐπὶ ἥμισυν περίπου αἰῶνα ἀπησχόλησε τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν καὶ προεκάλεσε συνόδους καὶ ὅρους συνόδων, τὸ κουτσοβλαχικὸν ἐλύετο δι' ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν μεταξὺ τῶν δύο πρωθυπουργῶν (1) χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ πρὸς τοῦτο καὶ ἄδεια ἐκκλη-

(1) Ἰδοὺ αἱ μεταξὺ τῶν πρωθυπουργῶν Ρουμανίας καὶ Ἑλλάδος ἐπιστολαὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου:

«Ἡ Α.Ε. ὁ κύριος Τάκε Μαγιορέσκο, πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς Ρουμανίας, πρῶτος πληρεξούσιος τῆς βασιλικῆς κυβερνήσεως τῆς Ρουμανίας ἐν τῇ ἐν Βουκουρεστίῳ συνδιασκέψει, πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν κύριον Ἐλευθέριον Βενιζέλον, πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος, πρῶτον πληρεξούσιον τῆς ἑλληνικῆς βασιλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ ἐν Βουκουρεστίῳ συνδιασκέψει.

»Ὡς συνεφωνήθη κατὰ τὰς ἡμετέρας διαπραγματεύσεις, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω τὴν ὑμετέραν ἐξοχότητα, ἵνα ἀποκρινομένη εἰς τὴν παροῦσαν διακοίνωσιν εὐαρεστηθῇ νὰ μοὶ ἐπιβεβαιώσῃ ὅτι:

»Ἡ Ἑλλὰς συγκατατίθεται νὰ παράσχῃ αὐτονομίαν εἰς τὰς τῶν Κουτσοβλάχων σχολὰς καὶ ἐκκλησίας τὰς εὑρισκομένας ἐν ταῖς μελλούσαις ἑλληνικαῖς κτήσεσι καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν σύστασιν ἐπισκοπῆς διὰ τοὺς Κουτσοβλάχους τούτους, τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως δυναμένης νὰ ἐπιχορηγῇ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τὰ εἰρημένα ἐνεστῶτα ἢ μέλλοντα θρησκευτικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ καθιδρύματα.

»Εὐαρεστήθητε νὰ δεχθῆτε, κύριε πρόεδρε τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξόχου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεώς μου».

Ἐν Βουκουρεστίῳ τῇ 28 Ἰουλίου (5 Αὐγούστου) 1913 *Τ. Μαγιορέσκου*

«Ἡ Α. Ε. ὁ κύριος Ε. Βενιζέλος, πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος, πρῶτος πληρεξούσιος τῆς ἑλληνικῆς βασιλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ ἐν Βουκουρεστίῳ συνδιασκέψει, πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν κύριον Τ. Μαγιορέσκου, πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς Ρουμανίας, πρῶτον πληρεξούσιον τῆς βασιλικῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ ἐν Βουκουρεστίῳ συνδιασκέψει.

»Ἀποκρινόμενος εἰς τὴν ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν ἐπιδοθεῖσάν μοι ὑπὸ τῆς Υ. Ε. διακοίνωσιν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἐπιβεβαιώσω τῇ ὑμετέρᾳ ἐξοχότητι ὅτι:

»Ἡ Ἑλλὰς συγκατατίθεται νὰ παράσχῃ αὐτονομίαν εἰς τὰς τῶν Κουτσοβλάχων σχολὰς καὶ ἐκκλησίας τὰς εὑρισκομένας ἐν ταῖς μελλούσαις ἑλληνικαῖς κτήσεσι καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν σύστασιν ἐπισκοπῆς διὰ τοὺς Κουτσοβλάχους τούτους, τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως δυναμένης νὰ ἐπιχορηγῇ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τὰ εἰρημένα ἐνεστῶτα ἢ μέλλοντα θρησκευτικὰ καὶ ἐθνικὰ καθιδρύματα.

»Εὐαρεστήθητε κ.λ.π.». *Ε. Βενιζέλος*

σιαστικὴ οὐδὲ γνῶσις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Καὶ αἱ ἐπιστολαὶ αὗται κατωρθώθη ὑπὸ τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως νὰ προσαρτηθῶσιν εἰς τὸ κείμενον συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ὡς ἀποτελοῦσαι μέρος ἀναπόσπαστον οὐχὶ τοὐλάχιστον μιᾶς ἑλληνορρουμανικῆς συμβάσεως, ἀλλὰ μιᾶς εὐρωπαϊκὸν κῦρος ἐχούσης συνθήκης, ὡς ἡ τοῦ Βουκουρεστίου. Οὕτω δὲ ἐλύθη ὁριστικῶς τὸ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὀχληρὸν κουτσοβλαχικὸν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα ὅλως τεχνητῶς δημιουργηθὲν καὶ τοσαύτας προκαλέσαν ἑκατέρωθεν (μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ρουμανίας) προστριβάς.

Καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνδιάσκεψις ἐζήτει νὰ ἐπιλύσῃ τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου προκύψαντα ζητήματα, οἱ Τοῦρκοι (ἡ νεοτουρκικὴ δηλονότι κυβέρνησις) διὰ τολμηρᾶς ἀποφάσεως ἐνήργησαν καὶ ἐπέτυχον τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐξώσαντες τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πλείστου τῆς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένης ἐν Θράκῃ χώρας. Οἱ Ρουμᾶνοι, οἵτινες ἦσαν οἱ κυριώτατοι αἴτιοι τῆς νέας ταύτης συμφορᾶς τῶν Βουλγάρων ἀπογυμνώσαντες διὰ τῆς εἰσβολῆς αὐτῶν τὴν Βουλγαρίαν πάσης τῆς πολεμικῆς αὐτῆς προσπαθείας καὶ ἐν Θράκῃ, ἐπετήδευον νῦν, δι' οὓς εἴπομεν λόγους, προστασίαν τῶν Βουλγάρων, μὴ δυναμένων νὰ κινηθῶσιν εἰς γενναίαν ἄμυναν ὡς ἐχόντων εἰς τὰ νῶτα τὴν ρουμανικὴν ἐπιδρομὴν καθ' ὃν χρόνον ἀπεγνωσμένον διεξῆγον ἀγῶνα ἐναντίον Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, ὑποστηρίζοντες ἤδη τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἀνάκτησιν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Τὴν πρότασιν δὲ τῆς ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων πρὸς τὴν Εὐρώπην ἐπικλήσεως ὑπεστήριζε, τῇ ἀξιώσει τοῦ Μαγιορέσκο, καὶ ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός, ἀξιῶν ὅμως εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ὑπηρεσίας ταύτης τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ σχολικῆς ἐλευθερίας τῶν ἐν τῇ βουλγαρικῇ ἐπικρατείᾳ Ἑλλήνων. Ἀλλ' οἱ Βούλγαροι πληρεξούσιοι, κατανοοῦντες ὅτι ἡ ρουμανικὴ πρὸς αὐτοὺς μεγαθυμία οὐδεμίαν εἶχε πρακτικὴν ἀξίαν καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ Ρουμανία προέβη εἰς τὴν τοιαύτην πρὸς τὴν Εὐρώπην ἐπίκλησιν ἀκριβῶς διότι ἦτο βεβαία ὅτι δὲν θὰ ἀνετίθετο εἰς αὐτὴν τοιαύτη ἐπικίνδυνος καὶ ὀχληρὰ ἐντολὴ ἀνακινήσασα τὸ ὅλον τοῦτο ζήτημα ἁπλῶς ἵνα φανῇ ἔνθους προστάτις τῆς Βουλγαρίας, ἀπέρριψαν τὸ προτεινόμενον εἰς αὐτοὺς ἄδωρον δῶρον ὡς καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προτεινομένην ἐπὶ ἀνταλλάγματι ὑπηρεσίαν. Καὶ οὕτω ἐματαιώθη μὲν ἡ νέα μεγαλοπράγμων ρουμανικὴ πολιτικὴ ἐπίδειξις, ἀπηλλάγη δὲ καὶ ἡ ἑλληνικὴ διπλωματία τῆς οὐχὶ λίαν εὐχαρίστου θέσεως τοῦ ἐξεγεῖραι τὴν Εὐρώπην εἰς σταυροφορίαν χάριν τῆς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀνακτήσεως τῆς τουρκικῆς Ἀδριανουπόλεως. Εἰς τὴν ἀξίωσιν τῶν Ἑλλήνων πληρεξουσίων περὶ ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς αὐτονομίας τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῶν εἰς τὴν Βουλγαρίαν προσαρτηθεισῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ὁ Βούλγαρος ἀντιπρόσωπος Ράδεφ ἀπήντησεν ἀξιῶν ὁμοίαν αὐτονομίαν ὑπὲρ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Βουλγάρων τῶν ἐν ταῖς εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος προσηρτημέναις χώραις. Ἡ ἀντιπρότασις αὕτη μετὰ πολλῆς πονηρίας ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου πληρεξουσίου γενομένη ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνακίνησιν τοῦ ὅλου Μακεδονικοῦ ζητήματος ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων, διότι ὁ Βούλγαρος πληρεξούσιος λέγων βουλγαρικὰς κοινότητας ἐνόει αὐτὰς τὰς τῶν Βουλγαροφώνων λεγομένων. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη πρότασις δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτὴ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σέρβων, ἐφ' ὅσον οἱ μὲν Ἕλληνες τοὺς Βουλγαροφώνους τούτους τοὺς λεγομένους πατριαρχικοὺς (ἅτε μὴ προσχωρήσαντας εἰς τὸ βουλγαρικὸν σχίσμα καὶ εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν ἀλλὰ παραμείναντας πιστοὺς εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν) ἐθεώρουν Ἕλληνας κατὰ τὸ φρόνημα καὶ τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, οἱ δὲ Σέρβοι τοὺς σλαυοφώνους Μακεδόνας ὡς σερβικῆς καταγωγῆς. Τὸ ζήτημα ἔλυσεν ἁπλούστατα ὁ Σέρβος ἀντιπρόσωπος, εἰπὼν ὅτι ταῦτα θὰ καθορίζωνται ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τοῦ Σερβικοῦ κράτους. Τοιαύτη ὑπὸ καθόλου ἔποψιν ἡ ἔκβασις τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, διὰ τῆς ὁποίας ἐτίθετο

τέρμα εἰς τὰς νικηφόρους προσπαθείας ἡμῶν κατὰ τοὺς δύο πολέμους καὶ ἐτερματίζετο τὸ πρῶτον στάδιον τῶν πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν ἀπὸ ἑνὸς αἰῶνος ἀγώνων μας.

Ἡ τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνακατάληψις δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἀλλ' ἐπεξετάθη εἰς ἅπασαν τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην, ἧς τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν νέαν προσάρτησιν ἠναγκάσθη ν' ἀναγνωρίση καὶ ἡ Βουλγαρία διὰ συνθήκης εἰρήνης πρὸς αὐτὴν συνομολογηθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐπαναγαγούσης εἰς ὅλην τὴν Θράκην τὸ πρώην τουρκικὸν καθεστώς.

Ἡ οὕτως ἔναντι τῆς Βουλγαρίας στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς θριαμβεύσασα Τουρκία ἐστράφη εἶτα καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ζητοῦσα νὰ συνάψη μετ' αὐτῆς τὴν τῆς πρώτης Νοεμβρίου συνθήκην τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης τὸ μὲν ζωτικώτατον διὰ τὴν Ἑλλάδα ζήτημα τῶν νήσων παρέμεινεν ἐκκρεμές, δεδομένου ὅτι ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη αὖθις ἐπεκύρου μόνον τὴν μετὰ τοῦ βασιλείου ἕνωσιν τῆς Κρήτης, τῶν ἄλλων νήσων ἀφιεμένων πάλιν εἰς περαιτέρω μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων διαπραγματεύσεις. Ἡ συνθήκη τῶν Ἀθηνῶν ἀνεγνώρισεν ὡς νομικὰ πρόσωπα τὰς εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος προσαρτωμένας νῦν ὀθωμανικὰς κοινότητας, παραχωρηθείσης εἰς αὐτὰς μετὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ πάσης αὐτονομίας ἀστικῆς ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς ζητήμασι. Πάντα τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ἕνεκα τῆς στενῆς συναφείας τοῦ παρὰ τοῖς Τούρκοις ἱεροῦ δικαίου (σέρι-σερί) πρὸς τὸ ἀστικὸν δίκαιον (σερὶ κανουνί), ὡς καὶ τὰ ζητήματα τοῦ γάμου, τοῦ διαζυγίου, τῆς προικὸς καὶ τῆς κηδεμονίας τῶν ὀρφανῶν καὶ ἱερατικῶν σχολῶν, ἀφέθησαν εἰς τὰς κοινοτικὰς μωαμεθανικὰς ἀρχάς.

Ἐν αὐτῇ τῇ βουλῇ ἠγέρθησαν διαμαρτυρίαι ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοσούτου σημαντικοῦ μέρους τῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ ἰδίως τῶν ἑλληνικωτάτων πόλεων Σερρῶν καὶ Καβάλλας, ὁ δὲ πρωθυπουργὸς ἀπαντῶν εἰς τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἐνισταμένων εἶπε τὸ περίφημον περὶ τοῦ «ἀσπονδύλου» τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας προσθέσας εἰς τοὺς θορυβοῦντας καὶ ἐπικρίνοντας, ὅτι πᾶσα κυβέρνησις παντὸς κράτους ὑπερτάτας καταβάλλει πάντοτε προσπαθείας διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἐθνικῶν τῆς χώρας αὐτῆς συμφερόντων, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ παραγνωρίση ὅτι ἐκτὸς τῶν ἰδικῶν της ὑπάρχουσι καὶ ἄλλων λαῶν συμφέροντα, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ ἐπιθυμεῖ, δὲν δύναται πάντοτε νὰ παρίδη· καὶ εἰς τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἐν Ἀθήναις κατοίκων τῶν πόλεων ἐκείνων ἀπαντῶν ὁ πρωθυπουργὸς ἔλεγεν, ὅτι δὲν ἔχουσιν ἢ νὰ ζητήσωσι παρὰ τῆς κυβερνήσεως τὸν διορισμὸν καλῶν προξένων καὶ ὅτι δύνανται, ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐπιθυμοῦσι, νὰ μετοικήσωσιν εἰς τὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα περιερχομένας περιφερείας τῆς Μακεδονίας.

Διὰ τῆς συνθήκης τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐλύθη καὶ τὸ σπουδαιότατον μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἐκκρεμὲς παραμένον ἔτι ζήτημα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ὅπως δὲν εἶχε λυθῆ τοῦτο ἐν Βουκουρεστίῳ. Ἐντεῦθεν αἱ μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεις παρέμενον πάντοτε τεταμέναι ἄνευ ἐλπίδος βελτιώσεώς των. Οἱ Νεότουρκοι ἔχοντες ἀπόφασιν νὰ ἀμφισβητήσωσι παντὶ τρόπῳ τὴν ὁριστικὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησιν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου διὰ λόγους ἀσφαλείας τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν, προέβησαν εἰς σοβαρὰς πολεμικὰς παρασκευὰς κατὰ θάλασσαν παραγγείλαντες πολεμικὰ σκάφη εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Καὶ ἡ Ἑλλὰς εὑρισκομένη ἐν θέσει ἀμύνης προέβη εἰς τὴν ἀγορὰν δύο νέων θωρηκτῶν τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς, τῆς «Λήμνου» καὶ τοῦ «Κιλκίς».

Εἰς τοιαύτην ἀνώμαλον κατάστασιν περιελθόντων τῶν πραγμάτων ὁ Ρουμᾶνος πολιτικὸς καὶ βραδύτερον πρωθυπουργὸς Τάκε Ἰωνέσκου, ἰδιαίτερος φίλος τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου καὶ τῇ παρακλήσει αὐτοῦ, ἐπεχείρησε περιοδείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἀθήνας, ὅλως ἰδιωτικοῦ κατὰ τὸ φαινόμενον χαρακτῆρος πράγματι δὲ ἵνα φιλικῶς μεσιτεύση εἰς

τὴν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πολιτικὴν διαμάχην. Ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλοφρόνως γενόμενος δεκτὸς ἔλαβε συνεντεύξεις μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Νεοτούρκων, οἵτινες οὐδὲν πλεῖον εἶπον αὐτῷ ἢ ὅσα εἶχον διαβιβάσῃ ἀνεπισήμως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. (Παραμονὴν δηλονότι τῶν νήσων εἰς τὴν Τουρκίαν μετ' εὐρείας αὐτονομίας καὶ ὑποσχέσεις περὶ ἐμπορικῆς συνθήκης καὶ σεβασμοῦ τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων).

Τάκε Ἰωνέσκου

Ὡς καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν εἴπομεν, ὁ κυριώτερος λόγος τῶν Τούρκων, ἐφ' οὗ ἐστήριζον τὴν ἀξίωσιν αὐτῶν, ἦτο ἡ μεγάλη ἐγγύτης τῶν εἰρημένων νήσων πρὸς τὰς μικρασιατικὰς παραλίας δι' ἃς ὑπῆρχεν ὁ κίνδυνος ν' ἀποβῶσιν αὗται ἑστίαι λαθρεμπορίου ὅπλων καὶ ἄλλων ἐμπορευμάτων καὶ ἀφετηρία ἑλληνικῶν ἐθνικιστικῶν κινημάτων ἐν ταῖς ἀπέναντι παρ' Ἑλλήνων κατῳκημέναις ἀκταῖς. Ὁ Ρουμᾶνος πολιτευτής (εἰς ὃν εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ἔκτακτοι καὶ μεγάλαι ἀπεδόθησαν τιμαὶ ἐν Ἀθήναις) ἐπιστρέφων οἴκαδε καὶ διελθὼν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐδήλωσεν εἰς τὸν τουρκικὸν τύπον ὅτι δὲν ἔλυσε μὲν τὴν ἑλληνοτουρκικὴν ἔριν ἀλλ' ὅτι παρεσκεύασε τὴν ὁδὸν τῆς λύσεως κατὰ τὰς μεταξὺ τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν Τούρκων ἐπισήμων μέσῳ αὐτοῦ ἀνταλλαγείσας γνώμας. Καὶ βραδύτερον μὲν ἡ «Τανίν», ἐπίσημον τῶν Νεοτούρκων ὄργανον, ἀνέγραψεν ὅτι τὴν περὶ ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν καὶ ἐγκαταστάσεως Μουσουλμάνων εἰς τὴν ἔναντι τῶν νήσων Λέσβου, Χίου καὶ Σάμου παραλίαν πρότασιν, γενομένην ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀπέρριψαν οἱ Τοῦρκοι, ἀλλ' ἐπισήμως εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ περὶ ἀνταλλαγῆς διαπραγματεύσεις ἤρξαντο ἀφ' οὗ χρόνου ἐπανελθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Τοῦρκος πρεσβευτὴς Γκαλὴπ βέης δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Βενιζέλον προέτεινεν ἐπισήμως ταύτην, ἐδημοσιεύθη δὲ ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἀθῆναι» ἀπάντησις τοῦ Βενιζέλου, ἐγκρίνουσα τὴν πρότασιν αὐτήν. Πιθανώτατα ὅμως τὰ γραφέντα ὑπὸ τῆς «Τανὶν» νὰ μὴ ἀνεφέροντο εἰς πρότασιν γενομένην ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ἁπλῶς εἰς ἀνακοίνωσιν ἀνεπίσημον περὶ τῶν μεταξὺ τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Τάκε Ἰωνέσκου ἀνταλλαγεισῶν σκέψεων. Τὸ ἀληθὲς καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Νεότουρκοι παρεξηγοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ περὶ ἀνταλλαγῆς ἐξεμεταλλεύθησαν διπλωματικώτατα ταύτην ὅπως, ἐπιτηδεύοντες ἄγνοιαν, ἐκτελέσωσι τὴν ἀνταλλαγὴν κατ' οὐσίαν μόνοι καὶ οὐχὶ διὰ συνεννοήσεων καὶ διαπραγματεύσεων πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν· οὕτω καὶ πάσης ὑποχρεώσεως ὡς πρὸς τὰς νήσους θ' ἀπηλλάσσοντο καὶ ταύτας θὰ διετήρουν καὶ τὰς ἔναντι αὐτῶν παραλίας θὰ ᾤκιζον διὰ Μουσουλμάνων μεταναστῶν ἐκ Μακεδονίας καὶ Θράκης. Οὕτω δὲ ἀνεπισήμῳ ἐνεργείᾳ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ ὑποδείξει τῆς γερμανικῆς διπλωματίας καὶ τῶν Γερμανῶν ὀργανωτῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἰδίᾳ τοῦ στρατηγοῦ Λίμαν φὸν Σάνδερς, σμήνη Τούρκων καὶ ἄλλων Μωαμεθανῶν ἀλητῶν, ἐκ Μακεδονίας καὶ Θράκης ὁρμηθέντα καὶ ἄνευ κωλύματός τινος ἐκ μέρους τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, διελάσαντα Μακεδονίαν καὶ Θράκην διεξεπεραιώθησαν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὴν ἔναντι μικρασιατικὴν ἀκτὴν καὶ ἐκεῖθεν ὡς βάρβαροι ἐπιδρομεῖς ἐξετάθησαν εἰς τὰς ἔναντι τῆς Λέσβου καὶ τῆς Χίου ὑπὸ πυκνοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ λίαν δ' εὐημεροῦντος κατῳκημένας παραλίας, ἃς διήρπασαν ἐρημοῦντα πᾶσαν τὴν χώραν, τὴν ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς ἔναντι τῆς Σάμου μικρασιατικῆς παραλίας, καὶ ἀναγκάζοντα τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους, ἀόπλους τὸ πλεῖστον, νὰ ζητῶσι καταφύγιον εἰς τὰς ἀντικρὺ νήσους καὶ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Τὸ λίαν κακόπιστον τοῦτο καὶ βάρβαρον ἔργον τῶν Νεοτούρκων, τὸ ὑπομιμνῆσκον τὰς αἰσχίστας τῶν Οὔννων καὶ ἄλλων βαρβαρικῶν στιφῶν εἰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπιδρομάς, ἐξήγειρε

τὴν ἑλληνικὴν ἀγανάκτησιν. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ βουλῇ διηρμήνευσε ταύτην ὁ βουλευτὴς Ἄργους Καρπετόπουλος, ἐν δὲ τῇ ὀθωμανικῇ ὁ τότε βουλευτὴς Σμύρνης Ἐμ. Ἐμμανουηλίδης κατέκρινε σφοδρῶς τὴν ἀδράνειαν τῆς κυβερνήσεως, ὁμολογήσας ὅμως ὅτι οἱ ἐπιδραμόντες εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἔπραξαν τοῦτο ἐπειδὴ ἀπώλεσαν τὰ πάντα ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ βαρβάρου τουρκικοῦ αἰφνιδιασμοῦ εὑρεθεῖσα δὲν ἔπεμψεν εὐθὺς πλοῖα πολεμικὰ χάριν τῆς προστασίας τῶν Χριστιανῶν, ἀλλ' ἤρξατο μελέτης πολεμικῆς κατὰ τὰς ἐν τῇ βουλῇ γενομένας δηλώσεις, τοῦ πρωθυπουργοῦ δηλώσαντος ὅτι ἡ κυβέρνησις δὲν θὰ περιορισθῇ «μόνον εἰς δάκρυα»· ἀποταθεῖσα δὲ καὶ πρὸς τὴν Σερβίαν ἵνα ἐρωτήσῃ, ἐὰν συμφώνως πρὸς τὰς συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις της ἔμελλε νὰ προσέλθῃ ἐπίκουρος εἰς πολεμικήν τινα ἐνέργειαν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἡ Σερβία ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ προβῇ πολεμικὴν πρᾶξιν ἢ ἐπίδειξιν ἁπλῶς ἀλλ' ὅτι ἔμελλε νὰ ἐνεργήσῃ διπλωματικῶς. Πράγματι δὲ ἡ σερβικὴ κυβέρνησις ἐποιήσατο παραστάσεις εἰς τὴν Πύλην δηλώσασα ὅτι ἡ Σερβία δὲν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ μέχρι τέλους ἀδιάφορος ἔναντι τῶν γενομένων. Ἡ τοιαύτη δήλωσις τῆς Σερβίας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐγένετο ἴσως αἰτία ἵνα αὕτη μηδὲν πράξῃ ἀκολουθοῦσα πλέον τὴν ὁδὸν τῆς εἰρηνικῆς διευθετήσεως τῶν πραγμάτων διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τετελεσμένου γεγονότος καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς ἀποζημιώσεως τῶν παθόντων Ἑλλήνων· πρὸς τοῦτο δὲ συνεφωνήθη ἵνα δι' ἐκτάκτων ἐπιτροπῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Σμύρνῃ ἑδρευουσῶν, ἐκτιμηθῶσιν αἱ ὑλικαὶ ζημίαι αἱ ἐκ τῆς ἀπωλείας τῶν περιουσιῶν προελθοῦσαι. Ἔναντι ὅμως τῶν τοιούτων ἐπιτροπῶν τολμηρὰν ἔλαβον στάσιν οἱ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς τῶν διαρπαγεισῶν χωρῶν μετ' ἄλλων Μικρασιατῶν συναδέλφων των καὶ συνέλευσις τούτων, ἐν ᾗ προεξεῖρχον οἱ μητροπολῖται Σμύρνης Χρυσόστομος, Φιλαδελφείας Χρυσόστομος καὶ Ἰκονίου Προκόπιος διεμαρτυρήθη σφοδρότατα ἐναντίον τῆς τοιαύτης μελετωμένης διευθετήσεως τοῦ ζητήματος. Οἱ ἀρχιερεῖς οὗτοι ἐν τῇ διαμαρτυρίᾳ αὐτῶν κατεξανίσταντο ἐναντίον τῆς ἀναγνωριζομένης ἰσοτιμίας τῶν ἐκ Μακεδονίας ἀλητῶν, ἀνθρώπων ἀνεστίων, πρὸς τοὺς πεπολιτισμένους Ἕλληνας. Ἡ φωνὴ τῶν ἀρχιερέων εὗρεν ἠχὼ καὶ ἐν Ἑλλάδι, ὁ δὲ πολιτευτὴς Στέφανος Δραγούμης δι' ἀλλεπαλλήλων ἄρθρων αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφημερίδι «Νέα Ἑλλὰς» διεμαρτυρήθη σφοδρῶς κατὰ τῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως, ἣν ἀπεκάλει ψυχεμπορίαν· καὶ αὗται αἱ κυβερνητικαὶ ἐφημερίδες ἠπείλουν τὴν Τουρκίαν διὰ φοβερῶν καταστροφῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν, ἀλλ' οὐδὲν ἐκ τούτων προῆλθεν ἀγαθὸν εἰς τοὺς παθόντας Ἕλληνας. Ἡ πολιτεία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κατεκρίθη τότε ὑπὸ πολλῶν, ἡ δὲ τοιαύτη κατάκρισις ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς γνώμης ὅτι ἡ νικηφόρος Ἑλλὰς δὲν ὤφειλε νὰ προσενεχθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον πρὸς τὴν ἡττημένην Τουρκίαν· ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἐπικριταὶ ἐλησμόνησαν ὅτι ἡ Τουρκία τοῦ 1913-1914 δὲν ἦτο ἡ τοῦ προηγουμένου ἔτους ἡττηθεῖσα ὑπὸ συστάδος Βαλκανικῶν κρατῶν καὶ χαμαὶ κειμένη, ἀλλ' ὅτι τάχιστα εἶχεν ἀναλάβῃ ἀπὸ τῆς ἥττης καὶ ταπεινώσεως γενομένη κυρία πάσης τῆς Θράκης, καταρτίζουσα στόλον ἰσχυρὸν καὶ στρατιωτικῶς πάντοτε αὐτάρκης καὶ ἰσχυρά, οὐδαμῶς δὲ φοβουμένη νέαν Βαλκανικὴν συμμμαχίαν, ἀφοῦ καὶ ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σερβία μετ' οὐ πολύ (κατὰ Μάρτιον τοῦ 1914) συνῆψαν μετ' αὐτῆς συνθήκην εἰρήνης ἰσοτιμίας, ἐκήρυξε δὲ καὶ ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς ὅτι ἡ συνθήκη τῶν Ἀθηνῶν συνωμολογήθη οὐχὶ μεταξὺ νικητῶν καὶ ἡττημένων, ἀλλὰ μεταξὺ ἰσοτίμων κρατῶν. Τὸ καθόλου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀποκαταστὰν τῷ 1914 καθεστὼς εἰς οὐδὲν κράτος ἐπέτρεπε σύντονον ἐνέργειαν. Οὕτω δὲ καὶ τὸ ζήτημα τῶν νήσων παρέμενεν αὖθις ἐκκρεμὲς μετὰ τῶν ἄνω εἰρημένων καὶ κατὰ τὴν εἰς Βουκουρέστιον μετάβασιν ἐκτάκτου ἑλληνοτουρκικῆς πρεσβείας ἀπετέλεσε θέμα διαπραγματεύσεων ἀφοῦ ἡ μεταξὺ τῶν

πρωθυπουργῶν τῶν δύο κρατῶν ἐν Μονάχῳ ἐπανειλημμένως ἐπιδιωχθεῖσα συνάντησις ἐματαιώθη.

Παρ' ὅλα τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀφῆκαν ἄλυτα οἱ δύο νικηφόροι πόλεμοι, ἠρεμία καὶ πεποίθησις περὶ τῆς αἰσίας καὶ αὐτῶν λύσεως καὶ τοῦ ἐν γένει μέλλοντος τῆς χώρας ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς ἐπισήμοις καὶ τῇ κοινῇ γνώμῃ, ὀργανωτικὴ δὲ ἐργασία διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων ἐντατικὴ ἀπησχόλει τὸ Νομοθετικὸν Σῶμα καὶ ἁπάσας τὰς κρατικὰς ὑπηρεσίας.

Ἀπόδειξις τῆς ἐσωτερικῆς ὁμονοίας μεταξὺ τῶν πολιτειακῶν παραγόντων, ἤτοι βασιλέως καὶ κυβερνήσεως, ἦτο καὶ ἡ ὡραία ἑορτὴ τῆς 7 Ἀπριλίου 1914 ἐπὶ τῇ ἀπονομῇ ἐκ μέρους τοῦ στρατοῦ, ἀντιπροσωπευομένου ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ἐλ. Βενιζέλου, πρὸς τὸν στρατηλάτην βασιλέα τῆς στρατραρχικῆς ῥάβδου, μετὰ τῶν καταλλήλων προσφωνήσεων καὶ ἀντιφωνήσεων [1].

---

[1] Ἡ προσφώνησις τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου εἶχεν οὕτω:

«*Μεγαλειότατε,*

»Εἰς ἀνάμνησιν τῶν ὑπερλάμπρων νικῶν, εἰς ἃς ὡδήγησες κατὰ τοὺς δύο νικηφόρους πολέμους τὸν Στρατόν Σου, ὑποβάλλει οὗτος τὴν παράκλησιν ὅπως εὐδοκοῦσα δεχθῇ ἡ Σὴ Μεγαλειότης τὴν στρατραρχικὴν ταύτην ῥάβδον, ἣν εὐλαβῶς Σοὶ προσφέρει δι' ἐμοῦ.

»Ἡ ῥάβδος αὕτη θὰ εἶναι ἐπὶ πλέον εἰς χεῖρας τῆς Σῆς Μεγαλειότητος βεβαίωσις τῆς πίστεως, μεθ' ἧς ὁ Στρατός Σου εἶναι ἕτοιμος νὰ ὁρμήσῃ καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν ἔνδοξον ἡγεσίαν Σου εἰς προάσπισιν τῶν κτηθέντων, ἐὰν ποτὲ ταῦτα ἤθελον ἀπειληθῆ.

»Μετὰ τῆς εὐλαβοῦς ταύτης προσφορᾶς ὁ στρατὸς ἑνώνει θερμὰς τὰς πρὸς τὸν Ὕψιστον δεήσεις του, ὅπως σκέπῃ καὶ κρατύνῃ τὴν Σὴν Μεγαλειότητα, διαφυλάττῃ δὲ Αὐτὴν ὑγιᾶ ἐπὶ μήκιστον εἰς στερέωσιν καὶ κραταίωσιν τοῦ συντελεσθέντος ὑπ' Αὐτῆς μεγάλου ἔργου».

Ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς:

«Τὴν παράκλησιν ὅπως δεχθῶ τὴν στρατραρχικὴν ῥάβδον, τὴν ὁποίαν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἀντιπροσωπεύων τὸν ὅλον στρατόν Μου, Μοὶ ὑπέβαλεν ἐξ ὀνόματος τοῦ στρατοῦ, εὐχαριστῶν ἀποδέχομαι.

»Εἶναι βαθὺ τὸ αἴσθημα τὸ ὑπαγορεῦσαν εἰς Σέ, Στρατέ μου, τὸ διάβημα τοῦτο καὶ αἱ περιστάσεις ἔκτακτοι καὶ ἀσυνήθεις. Μόλις ἐξῆλθες ἐκ μακρῶν δεινοτάτων ἀγώνων, θριαμβεύσας κατὰ πολλῶν πολεμίων, περιάγων νικηφόρως τὰς ἐνδόξους σημαίας Σου εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι κληρονομία τῶν πατέρων μας, ἀπολεσθεῖσαι ἐν δεινῇ μακραίωνι θυέλλῃ, ηὐτύχησαν τέλος, χάρις εἰς Σὲ καὶ τοὺς κατὰ θάλασσαν συμπολεμιστάς Σου, ν' ἀποδοθοῦν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

»Τὰ ὄρη, τὰ ὁποῖα ὑπερέβης, αἱ πεδιάδες τὰς ὁποίας διέσχισες, οἱ ποταμοὶ τοὺς ὁποίους διέβης, δὲν ἦσαν ἀσυνήθιστοι ἀπὸ μεγάλα κατορθώματα. Ἐκεῖ ἐστήθησαν μεγάλα τρόπαια ὑπερηφάνων ἑλληνικῶν στρατῶν τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν τῶν Μακεδόνων βασιλέων, τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων, στρατῶν, τοὺς ὁποίους Σὺ τώρα διαδέχεσαι, ἰσάξιος πρὸς τοὺς ἐνδοξοτέρους ἐξ αὐτῶν.

»Διότι ἀκάθεκτος διῆλθες ὑπὸ βροχὰς καὶ καταιγίδας τὰς χαραδρωμένας ὁδοὺς καὶ τὰς δυσβάτους ἀτραποὺς τῆς Μακεδονίας, ἀγωνιζόμενος διαρκῶς ἐν μέσῳ τελμάτων καὶ ἐπὶ ὑπερυψήλων ὀρέων κατὰ ἀνδρείου ἐχθροῦ· διότι καρτερικῶς ἐν μέσῳ δεινοῦ χειμῶνος, παγετοῦ καὶ χιόνων ἀπεδίωξας βῆμα πρὸς βῆμα ἀπὸ τοὺς ἀπορρῶγας βράχους τῆς Ἠπείρου πείσμονα ἀντίπαλον· διότι ὑπὸ τὸν φλέγοντα ἥλιον τοῦ θέρους ἠγωνίσθης καὶ κατέβαλες ἀρχαῖον ἐχθρόν, ἐπίσης ἀνδρεῖον καὶ ὁρμητικῶς κατεδίωξας διὰ τῶν δρυμῶν καὶ τῶν βράχων τῆς Βελασίτσας, τῆς Μαλεσίας, τοῦ Περίμ, διωκόμενος καὶ Σὺ κατὰ πόδας ὑπὸ τοῦ φάσματος ἀπηνοῦς ἐπιδημίας, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ στιγμήν, ἕνεκα τούτου, ἀθυμήσας.

»Στρατὸς ὡς Σύ, ἔχει τὸ δικαίωμα ὑπερήφανος νὰ παρακαλέσῃ τὸν βασιλέα καὶ ἀρχιστράτηγόν του νὰ δεχθῇ τὴν τιμήν, τὴν ὁποίαν Μοὶ προσφέρεις σήμερον.

»Ἀλλὰ ἔχεις καὶ ἕνα ἐπιτακτικὸν καθῆκον: νὰ μὴ κατέλθῃς ποτέ, οὐδέποτε, οὔτε κατὰ μίαν σπιθαμὴν ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς δόξης, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆλθες. Καὶ τὸ σημερινόν Σου διάβημα σημαίνει ὅτι ἔχεις καὶ ἐκφράζεις δι' αὐτοῦ τὴν ἀμετάτρεπτόν Σου ταύτην ἀπόφασιν.

»Γνωρίζεις τί χρειάζεται διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Μακρά, διαρκής, σταθερά, ἐπίμονος ἐργατικότης καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὸ καθῆκον. Ἡ ῥάβδος τὴν ὁποίαν καταθέτεις εἰς τὰς χεῖρας Μου, εἶναι ὁ ἀρραβὼν τῆς ὑποσχέσεως ταύτης, τὴν ὁποίαν οὕτω Μοὶ δίδεις, καὶ ἥτις θὰ μᾶς καταστήσῃ ἀνταξίους τοῦ ἐπὶ τῆς ῥάβδου ταύτης ἐμβλήματος.

»Ὡς τοιοῦτον ἀρραβῶνα, ὑπερήφανος διὰ Σέ, τὴν ἀποδέχομαι».

Ἡ πρωτοβουλία αὕτη τοῦ πρωθυπουργοῦ ἱκανοποίει τὸ μέγιστον μέρος τῆς συντηρητικῆς καὶ νομοταγοῦς κοινῆς γνώμης, προεκάλεσεν ὅμως καὶ ἐπικρίσεις ἐκ μέρους ὀλιγίστων ἀλλὰ σημαινόντων πολιτικῶν φίλων τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, οἵτινες θεωροῦντες τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἐκ προηγουμένων ἀφορμῶν αὐταρχικὸν καὶ πείσμονα, προεφήτευον λέγοντες ὅτι ὁ πρῶτος ὅστις ἤθελεν αἰσθανθῇ τὸ διὰ τῆς «ράβδου» ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κτύπημα θὰ ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ πρωθυπουργός. Ἐν γένει δὲ ἡ απονομὴ τῆς ράβδου δὲν εὕρισκε καὶ αὐτὴν τὴν ἀντιπολίτευσιν σύμφωνον, μὴ ἐπιθυμοῦσαν εἰς μίαν βασιλευομένην δημοκρατίαν νὰ εἰσάγωνται ἕξεις πρωσσικαὶ ἢ μᾶλλον μοναρχικαί.

Ἡ μετ' ὀλίγον (κατ' Αὔγουστον) ἀρξαμένη μεγάλη εὐρωπαϊκὴ σύρραξις ἐπήνεγκε γενικὴν μεταβολὴν πραγμάτων καὶ διήνοιξε νέους ὁρίζοντας ἔν τε τῇ Δύσει καὶ Ἀνατολῇ ὡς καὶ νέους προσανατολισμούς· διὸ μεταβαίνομεν εἰς τὸ σπουδαιότερον τοῦτο νέον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ προσθέσωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ὑπολειπομένων ἔτι ἐκ τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων, τοῦ ζητήματος δηλονότι τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Ἐπὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἠπείρου μεγίστην ἐπιρροὴν ἔσχεν ἡ ἔνδοξος ἅλωσις τῶν Ἰωαννίνων· ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ὁ καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα καὶ τὸ Μέτσοβον, ἀντὶ νὰ προελάσῃ ὅσον ἠδύνατο περαιτέρω εἰς τὴν Ἤπειρον ἵνα καταλάβῃ πᾶσαν τὴν χώραν ταύτην καὶ πέραν τῆς Ἠπείρου μέχρι Δυρραχίου καὶ Αὐλῶνος, ὡς προσεδόκων οἱ ἁπανταχοῦ Ἕλληνες, καὶ κατέχῃ ἀσφαλῶς τὰ διὰ τῶν ὅπλων τοὐλάχιστον κτηθέντα, ὑπεχρεώθη εἰς ἀδράνειαν ἕνεκα πολιτικῶν ῥαδιουργιῶν ἰδίως τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς, ἥτις, ἀποβλέπουσα ἀνέκαθεν εἰς τὴν ἐν Ἀλβανίᾳ ἐπικράτησιν διὰ τῆς προστασίας τοῦ ἐγκυμονουμένου Ἀλβανικοῦ κράτους, δὲν ἐπεθύμει τὴν πρόοδον τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων ἐν τῇ μέσῃ Ἀλβανίᾳ (ὅπως ἡ Αὐστρία δὲν ἤθελε τὴν πρόοδον τῶν Σέρβων καὶ Μαυροβουνίων ἐν τῇ βορείῳ)· καὶ προκαλέσασα συνδιάσκεψιν τῶν Μ. Δυνάμεων ἐν Φλωρεντίᾳ κατώρθωσεν ἵνα αὕτη ἀποφασίσῃ τὴν διευθέτησιν τῶν ἐν Ἠπείρῳ πραγμάτων καὶ τὴν εἰς Ἑλλάδα προσάρτησιν ἠπειρωτικῶν χωρῶν διὰ δημοψηφίσματος τῶν ἐγχωρίων πληθυσμῶν διενεργουμένου οὐχὶ διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, ἀλλὰ δι' ἐπιτοπίου ἐξετάσεως ὑπὸ εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπείας τῆς μητρικῆς τῶν κατοίκων γλώσσης.

Ἀπεφασίσθη οὕτω νὰ μεταβῇ ἐπιτροπεία τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Μ. Δυνάμεων ἵνα ἐξετάσῃ τὴν ἐθνογραφίαν τῆς χώρας διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς «μητρικῆς γλώσσης». Αὕτη ἀπηύθυνε τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει διακοίνωσιν ἐπιδοθεῖσαν αὐτῇ ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις πρέσβεων συνταχθεῖσαν δὲ κατ' εἰσήγησιν ἰταλικὴν (κατ' Αὔγουστον τοῦ 1913) καὶ ἀναφέρουσαν: «Αἱ πρεσβεῖαι Γερμανίας καὶ Αὐστρουγγαρίας, διαταγῇ τῶν ἑαυτῶν κυβερνήσεων, ἔχουσι τὴν τιμὴν νὰ ἀνακοινώσωσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὸ ἐγκλειστον κείμενον τῶν ἀποφάσεων τῶν ἓξ Δυνάμεων περὶ τῶν νοτίων καὶ τῶν νοτιοανατολικῶν συνόρων τῆς Ἀλβανίας». Οὕτω ἀρχομένη ἡ διακοίνωσις καὶ ἀναγγέλλουσα ὅτι ἡ μέχρι σημείου τινὸς ἔναντι τῆς Κερκύρας παραλία καὶ ἡ καζάδες τῆς Κορυτσᾶς καὶ τοῦ Ἀργυροκάστρου ἔμελλον νὰ προσαρτηθῶσιν εἰς τὴν Ἀλβανίαν, προσέθετε τὰ ἑξῆς λίαν χαρακτηριστικὰ τῶν πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτῆς ἀρχῶν καὶ τοῦ σεβασμοῦ «πρὸς τὰ δίκαια τῶν λαῶν»: «Ἡ ὁροθεσία γενήσεται ἐπὶ *ἐθνογραφικῶν καὶ γεωγραφικῶν βάσεων*. Πρὸς ἐξακρίβωσιν δὲ τῶν ἐθνικοτήτων *θὰ πιστοποιηθῇ ἡ τοῦ πληθυσμοῦ μητρικὴ γλῶσσα*, ἤτοι ἡ ἐν ταῖς οἰκογενείαις αὐτοῦ λαλουμένη. Ἡ ἐπιτροπεία οὐδαμῶς θὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἀποπείρας δημοψηφισμάτων ἢ ἄλλων πολιτικῶν διαδηλώσεων».

Ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς ἦτο αἰσχροτέρα καὶ βαρβαρωτέρα καὶ μᾶλλον σκανδαλίζουσα τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἔτι πλέον ἐξευτελίζουσα ἐν αὐτῇ καὶ στιγματίζουσα τὴν τῶν Μ. λεγομένων Δυνάμεων ἀρχήν, ὡς ἀρχὴν βίας θηριώδους, βίας ἀντιτασσο-

μένης ἐναντίον τῶν ἱερωτάτων δικαίων τῶν λαῶν καὶ τῶν ὑπερτάτων ἀλλὰ καὶ στοιχειωδεστάτων ἐν ταὐτῷ νόμων τῆς φιλανθρωπίας. Αἱ ἓξ Μ. Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης ἐν τῷ Ἠπειρωτικῷ ζητήματι ὑπερέβησαν τὰ ὅρια τοῦ γελοίου.

Καὶ ταῦτα χάριν πολιτικῶν λογισμῶν τῆς Ἰταλίας ἐκείνης, ἧς χάριν, χάριν δηλονότι τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἑνότητος καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῆς, ἐκηρύχθη πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων.

Ἀλλὰ σύμπασα ἡ Ἑλλάς, καὶ δὴ ὁλόκληρος ἡ Ἤπειρος, δὲν παρέμεινεν ἀδιάφορος καὶ ἀπαθὴς ἔναντι τοῦ κατὰ τῆς Ἠπείρου τελεσθέντος ἀνοσιουργήματος. Δρὰξ Ἠπειρωτῶν κληρικῶν, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν, ἐκπροσωπούντων τὴν ἀκραιφνῶς ἑλληνικὴν Ἤπειρον καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν φιλοπατρίαν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως Βασιλείου ὀργανωθεῖσα, ἐσχημάτισε προσωρινὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τὸν Γεώργ. Χρ. Ζωγράφον καὶ μετὰ πάσης εἰς χρῆμα καὶ αἷμα ἐθελοθυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως ἀνέλαβε τὸν βαρύτατον ἐναντίον τῆς θελήσεως τῶν Μ. Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῆς ἠπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα, ἀναγκάσασα τὴν λεγομένην ἀλβανικὴν κυβέρνησιν τῆς Βορείου Ἀλβανίας νὰ προέλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις καὶ συμφωνίας πρὸς αὐτὴν καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ καὶ ἐγγυηθῇ ἂν μὴ τὴν πολιτικήν, ἀλλὰ τὴν ἐθνικὴν καὶ διοικητικὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἠπειρωτῶν, ἀναγκασθείσης τέλος καὶ αὐτῆς τῆς Εὐρώπης νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰς γενομένας συμφωνίας. Οὕτω ἐν τῷ ἠπειρωτικῷ ζητήματι ἐθριάμβευσε τοὐλάχιστον ἠθικῶς τὸ ἱερὸν δίκαιον τῶν λαῶν καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοπατρία τῆς εὐάνδρου Ἠπείρου, λυθέντος προσωρινῶς αὐτοῦ, ἵνα μετά τινα ἔτη ἡ Βόρειος Ἤπειρος ὑποδουλωθῇ ἐκ νέου εἰς τοὺς Ἀλβανούς. Τοιαύτην ἐξέλιξιν καὶ τοιοῦτον πέρας ἔλαβον τὰ τῆς Ἠπείρου.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερον ζήτημα ἀπησχόλησε τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τὸ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Διὰ τῆς εἰς τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον προσαρτήσεως τῆς Χαλκιδικῆς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἤτοι ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἄθω, καθίστατο κτῆσις ἑλληνικὴ καὶ τὰ πολιτικὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τὰ ἀσκούμενα μέχρι τότε ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀπέβαινον δικαιώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους διατηρουμένου, ἐννοεῖται, τοῦ ἀνέκαθεν ἰσχύοντος μοναστικοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ αὐτονόμῳ ἐκείνῃ τῶν μοναχῶν πολιτείᾳ μεθ' ὅλων τῶν ἰσχυόντων ἀπ' αἰώνων πολιτειακῶν θεσμῶν.

Ἡ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτικὴ συνδιάσκεψις εἶχεν ἀποφασίσῃ τὴν κατ' οὐσίαν διατήρησιν τοῦ τέως ἰσχύοντος καθεστῶτος, ἁπλῶς δὲ εἶχεν ἐπικυρώσῃ καὶ τὸ δικαίωμα ὅπερ, πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρώσων, ἤσκουν πάντοτε ἠθικῶς καὶ ἄλλαι ὀρθόδοξοι χῶραι τῆς Ἀνατολῆς, ἡ Ρουμανία, ἡ Σερβία καὶ τὸ τῷ Οἰκ. Πατριαρχείῳ ὑπαγόμενον τμῆμα τοῦ βουλγαρικοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, οὐδαμῶς ἀλλοιουμένου τοῦ συστήματος τῶν εἴκοσι σταυροπηγιακῶν ἢ βασιλικῶν μεγάλων μονῶν, ὧν δέκα ἑπτὰ ἑλληνικαί, μία ρωσική, μία βουλγαρικὴ καὶ μία σερβική, τῶν Ρουμάνων ἐχόντων μόνον μίαν σκήτην ἐξαρτωμένην ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς μονῆς τῆς Λαύρας, μετὰ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένων σκητῶν καὶ κελλίων, χωρὶς οὐδεμία νὰ προστεθῇ νέα μονὴ διὰ προαγωγῆς οἱασδήποτε σκήτης εἰς μονήν. Τὰ δικαιώματα τοῦ Οἰκ. Πατριάρχου καὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὡς ὑπερτάτης ἀρχῆς καὶ ἀνωτάτου δικαστηρίου ἐν τοῖς πνευματικοῖς ζητήμασι παρέμενον ἀκέραια, ἡ οὕτω δὲ ἀνεγνωρισμένη αὐτονομία τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐτίθετο νῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν πασῶν τῶν ὀρθοδόξων Δυνάμεων. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε τῇ 23 Ἰουλίου 1913 ὁ Αὐστριακὸς ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτὴς κόμης Μένστωφ ἔφερεν ἀπροσδοκήτως, καθ' ἃ ἔγραφε πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ ὁ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτὴς τῆς Ρουμανίας Μισίου, εἰς συζήτησιν τὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους δηλῶν ὅτι ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ ἐζήτει νὰ ἀναγνωρισθῇ καὶ αὐτὴ

Η ΕΠΙΣΗΜΩΣ ΕΝ ΤΗ ΑΙΘΟΥΣΗ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΑΡΧΙΚΗΣ ΡΑΒΔΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, ΥΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΑΥΤΟΥ ΩΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ (7 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1914)

(Ἔργον Ι. Σκώτ)

(Στ' β' 158)

ἐγγυήτρια Δύναμις τοῦ Ἁγ. Ὄρους, ἅτε ἔχουσα καὶ αὐτὴ ὀρθοδόξους ὑπηκόους καί τινας αὐστριακῆς ὑπηκοότητος μοναχοὺς ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἄθω. Ἡ ἀξίωσις αὕτη τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως ἀνεκοινώθη εἰς τὴν συνδιάσκεψιν καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἔμελλε νὰ προετοιμάσῃ τὰς ἐργασίας αὐτῆς, τῆς ὁριστικῆς διευθετήσεως μελλούσης νὰ γίνῃ μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνδιασκέψεως. Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τοῦ Ἁγ. Ὄρους ἐν τῇ πρεσβευτικῇ συνδιασκέψει τοῦ Λονδίνου. Ὡς φαίνεται, ἡ Ἑλλὰς ἵνα ἐπιτύχῃ κατὰ τὸ ἔτος 1913 τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ρωσίας ἐπειράθη νὰ προβῇ εἴς τινας ἀορίστους παραχωρήσεις πρὸς αὐτήν· ἀλλ' ἡ Ρωσία ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐτήρει στάσιν ἐπιφυλακτικὴν μέχρι συνομολογήσεως τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης. Μετὰ τὴν συνομολόγησιν ὅμως αὐτῆς παρέστη μετ' ἀξιώσεων συγκυριαρχίας ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους μετὰ τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες καὶ διετυπώθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1913. Ἡ ἐπελθοῦσα ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ', κατάστασις παρεθάρρυνε τὴν Ρωσίαν εἰς τὰς νέας αὐτῆς ἀξιώσεις. Ἡ συγκυριαρχία τῆς Ρωσίας ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἱερῶν μονῶν ὡς ταῦτα καθιερώθησαν ἀπ' αἰώνων, ὅτε τὴν ἀπόλυτον πλειονοψηφίαν εἶχον πάντοτε οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ κατέχοντες τὰς δέκα ἑπτὰ ἐκ τῶν εἴκοσι κυριάρχων μονῶν, ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ «ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν», ὅτε ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ περιέλθῃ ἡ πλειονοψηφία εἰς τοὺς Ρώσους, πολυπληθεστέρους καθ' ὅλον τὸ Ἅγιον Ὄρος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἁγιορειτικὴ πολιτεία, τῇ ἐμμέσῳ ὑποδείξει τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ζητοῦσα νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐκζητουμένην ταύτην μεταβολήν, ἔπεμψε πρεσβείαν μοναχῶν Ἁγιορειτῶν εἰς Ἀθήνας, μετέχοντος τῆς πρεσβείας καὶ ἀντιπροσώπου τῆς σερβικῆς μονῆς τοῦ Χιλιανδαρίου.

Ἡ πρεσβεία ἐνισχυθεῖσα ἐν Ἀθήναις καὶ ὑπὸ πολλῶν ὑπὲρ τοῦ Ἁγίου Ὄρους εὐσεβῆ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐθνικὰ φρονήματα ἐχόντων ἀνδρῶν παρουσιάσθη καὶ εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, εὐμενεστάτης τυχοῦσα παρ' αὐτῷ ὑποδοχῆς, λαβόντι εὐμενῶς τὸ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ψηφισθὲν ψήφισμα τοῦ Ἁγίου Ὄρους(1). Οὕτω δὲ πᾶσα ἡ κοινότης τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρέμεινε στερρὰ ἐν τῇ ἀποφάσει αὐτῆς νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ Ἁγίου Ὄρους πάσῃ θυσίᾳ.

Ἡ γενναία αὕτη πολιτεία τῶν πατέρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρέσχε τὰ προσχή-

(1) Ἐκ τοῦ ἱεροῦ ψηφίσματος τοῦ ψηφισθέντος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παραλαμβάνομεν περικοπάς τινας μαρτυρούσας τὸ εὐσεβὲς ἐν αὐτῇ καὶ φιλόπατρι πνεῦμα τῶν πατέρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους:

«α) Εὐλογεῖ τὸ εὐλογητὸν ὄνομα τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ ἅγιος οὗτος τόπος ἀπὸ τῆς δεσποτείας τῆς ἡμισελήνου καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ὑπὸ τὴν φωτοβόλον προστασίαν τῆς σημαίας τοῦ σταυροῦ.

β) Ἐκφράζει αἰδίον εὐγνωμοσύνην τῷ μεγαλειοτάτῳ βασιλεῖ τῶν Ἑλλήνων Κωνσταντίνῳ τῷ ἐλευθερωτῇ, ὅστις ὡς ἐκτελεστὴς τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ ἔδωκε τῷ ἁγίῳ τούτῳ τόπῳ τὴν ἐλευθερίαν.

γ) Διακηρύττει ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὅτι πᾶσα περὶ Ἁγίου Ὄρους διεθνὴς ἢ ἄλλου χαρακτῆρος ἀπόφασις ἀντιβαίνουσα πρὸς τὰ ἐν τῷ παρόντι ψηφίσματι διατυπούμενα θέλει συναντήσῃ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς ἐνασκούμενον τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων ἀγῶνος, καλεῖ δὲ ἀπὸ τοῦδε ἐν ἀγάπῃ Χριστοῦ πάντας τοὺς γνησίους Ὀρθοδόξους ἀδελφοὺς καὶ ζηλωτὰς τῆς δόξης τῶν ὁμολογητῶν καὶ μαρτύρων τοῦ ἁγίου τόπου τούτου νὰ ἑτοιμασθῶσι διὰ τὸν ἀμαράντινον τοῦ μαρτυρίου στέφανον».

Παραθέτομεν ἐνταῦθα καὶ τὴν πρὸς τὸν βασιλέα προσφώνησιν τῆς ἐπιτροπῆς:

Εὐσεβέστατε βασιλεῦ,

«Πέντε ὁλοκλήρους αἰῶνας αἱ βασιλικαὶ μοναὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τὰ αἰώνια ταῦτα μνημεῖα τῆς εὐσεβείας τῶν ἀοιδίμων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου περιέμενον τὴν μεγαλειότητά Σου νὰ φέρῃ εἰς αὐτὰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν εὔκλειαν, καὶ ἦλθες, βασιλεῦ ἐν-

ματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅπως ἀποστῇ πάσης πολιτικῆς τῆς μετὰ τῆς Ρωσίας ἢ ἄλλων ὀρθοδόξων κρατῶν ἐν τῷ Ὄρει συγκυριαρχίας. Ἀλλ' ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις, ἐμμένουσα ἐν τῷ σκοπῷ αὐτῆς τοῦ ἔχειν ἴδιον λιμένα ἐν Ἱερισσῷ, διὰ διακοινώσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1913 ὑπεμίμνησκε τῇ κυβερνήσει ταύτῃ τὰς ὑπὸ ταύτης ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις περὶ ἀπομακρύνσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τοῦ Ὄρους καὶ περὶ χαράξεως τῆς νέας ὁροθεσίας ἀπὸ τῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους πολιτείας. Διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐμελετᾶτο ἡ κατάργησις τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τοῦ Ὄρους ὡς καὶ ἡ διὰ τῆς ἀξιουμένης ὑπὸ τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως συστάσεως ἑλληνορρωσικῆς ἀστυνομίας ἵδρυσις συγκυριαρχίας Ρωσίας καὶ Ἑλλάδος.

Προέτεινε δὲ ἡ Ρωσία νέαν γραμμὴν τῆς πολιτείας ἀρχομένην ἀπὸ τῆς Ἱερισσοῦ καὶ περιλαμβάνουσαν μόνον τὴν γραμμὴν τῆς διώρυγος Ξέρξου ἀλλὰ καὶ τὸν λιμένα τῆς Ἱερισσοῦ, πρὸς ὃν κυρίως ἀπέβλεπεν ἡ ρωσικὴ πολιτική. Κατὰ τὸ ρωσικὸν σχέδιον, τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐν ἄρθρῳ δημοσιευθέντι ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῆς Πετρουπόλεως» (Journal de St. Petersbourg) τῆς 30 Νοεμβρίου ἐζητεῖτο καὶ ἡ ἵδρυσις ναυστάθμου διὰ τὸν ρωσικὸν στόλον ἐν τῷ λιμένι τούτῳ, διὸ καὶ τὰ ὅρια τῆς αὐτονόμου πολιτείας ἔδει νὰ χαραχθῶσιν εὐρύτερον πρὸς Δυσμάς. Ἐζήτει δὲ ἡ Ρωσία περὶ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου 1913 ἰσοπολιτείαν ἐν Ἄθῳ μεταξὺ Ρώσων καὶ Ἑλλήνων μοναχῶν ἐν τῇ ἱερᾷ συνάξει τῶν Καρυῶν, προαγομένων ρωσικῶν τινων σκητῶν εἰς κυριάρχους μονάς, ἐνῷ καὶ αὐτὴ ἡ ἐν Λονδίνῳ συνδιάσκεψις εἶχεν ἐμμείνῃ ἐν τῇ διατηρήσει τῶν εἴκοσι μόνον μονῶν. Ἐζήτει ὡσαύτως ἵνα ἄρξωνται διαπραγματεύσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ τῶν ἐκεῖ πρεσβειῶν Ἑλλάδος καὶ Ρωσίας, ὅπως αὗται διεξάγωνται ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Μ. Ἐκκλησίας· εἶχε δὲ πράγματι ἀποφασισθῇ ὅπως ἀρχίσωσιν αἱ διαπραγματεύσεις κατόπιν τῆς ἀπειλῆς τῆς Ρωσίας ὅτι ἂν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις παρεῖχε δυσκολίας εἰς τὰς διαπραγματεύσεις, ἡ Ρωσία, παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς, θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἀπαιτήσῃ ἔτι ριζικωτέρας μεταβολὰς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει καὶ νὰ ἀνακινήσῃ ζητήματα σοβαρώτερα, ἅτινα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ θιγῶσι καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Ἑλλὰς θὰ εὑρίσκετο ὑπὸ τὸ κράτος σοβαρᾶς πολιτικῆς κρίσεως (ἐγίνετο προδήλως ὑπαινιγμὸς περὶ τῆς τότε ὑφισταμένης ἐντάσεως τῶν σχέσεων

δοξε, ὅπως ὁ ἅγιος τόπος Σὲ ὠνειρεύετο, ὅπως αἱ δεήσεις τῶν μοναζόντων Σὲ ἐζήτουν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

»Ἀλλ' ἰδοὺ ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐπιχειρεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὁ μέγας Θεὸς ὥρισε Σὲ τὸν γνήσιον διάδοχον τῶν ἱερῶν ἱδρυτῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐλευθερωτὴν αὐτῶν ἄρα καὶ κυβερνήτην καὶ προστάτην. Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη ματαιότης ζητεῖ νὰ ἀποσπάσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πατρικῆς Σου ἐξουσίας καὶ παραδώσῃ εἰς προστάτας πολλοὺς ἵνα μηδένα ἔχωμεν προστάτην. Οὐχί, βασιλεῦ εὐσεβέστατε, δὲν ἀνεχόμεθα τὴν ἀδικίαν ταύτην διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεφασίσαμεν πρὸ τῆς σεπτῆς εἰκόνος τῆς Παρθένου Μαρίας ὅτι οὔτε ζωὴ οὔτε θάνατος δύναται νὰ χωρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ Σοῦ. Τὴν ἀπόφασιν ἡμῶν ταύτην καταθέτομεν γραπτὴν εἰς τὰς βασιλικάς Σου χεῖρας».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Ὀκτωβρίου 1913

Καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος προσφωνήσει αὐτῶν ἐκφράζουσιν οἱ πατέρες τοῦ Ὄρους τὴν ἀκλόνητον αὐτῶν ἀπόφασιν, ἥτις κατ' αὐτοὺς ἑρμηνεύει καὶ νομίμως τὸ φρόνημα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν 19/20 τοῦ Ἁγίου Ὄρους (19/20 διότι ἡ τοῦ ρωσικοῦ δὲν φέρεται ὑπογεγραμμένη), καὶ τὸν ἱερὸν ὅρκον δι' οὗ κηρύττουσιν ὅτι θὰ ἀποθάνωσι πάντες, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἐγκατάστασιν ἐν τῷ Ὄρει συστήματος, ὡς λέγουσιν, ἀνταγωνισμοῦ καὶ φυλετικῆς διαπάλης ἐν τῷ ἁγίῳ τόπῳ, κηρύττοντες ἐν τέλει ὅτι «ἡ ἐξουσία καὶ ἡ προστασία τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀνήκει εἰς ἕνα καὶ μόνον βασιλέα, ἐκεῖνον ὃν ὁ Θεὸς ἀπέστειλεν ἐλευθερωτὴν ἡμῶν».

Ὅμοιον ψήφισμα διεβίβασαν οἱ πατέρες καὶ εἰς τοὺς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοὺς τῶν ὀρθοδόξων κρατῶν Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας, Μαυροβουνίου καὶ εἰς τὰ μέλη τῆς ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτικῆς συνδιασκέψεως.

μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας). Ἀλλὰ πρὶν ἢ ληφθῇ ἀπόφασις ὁριστικὴ περὶ ἐνάρξεως διαπραγματεύσεων περιεπλάκησαν τὰ πράγματα ἐν τῇ ὅλῃ εὐρωπαϊκῇ πολιτικῇ καὶ διὰ τοῦ ἐκραγέντος κατὰ τὸ θέρος μεγάλου Εὐρωπαϊκοῦ εἶτα δὲ καὶ Παγκοσμίου πολέμου καὶ τὸ ζήτημα τῶν ρωσικῶν ἀξιώσεων ἐξηρτήθη ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τούτου καὶ τοῦ μετὰ τούτου συνδεθέντος ἰδιαιτέρως Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Οὕτως ἀπέτυχε, λόγῳ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, καὶ ἡ τελευταία ἀπόπειρα πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, τοῦ ἀφεθέντος εἰς ἰδιαιτέρας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας διαπραγματεύσεις.

Ταλαὰτ βέης

Ἡ τελευταία ἀπόπειρα πρὸς διευθέτησιν τοῦ ζητήματος τούτου ἦτο ἡ διὰ τῆς συνεντεύξεως τῶν δύο πρωθυπουργῶν, τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῦτο δ' ἀπεφασίσθη ἡ ἐν Βρυξέλλαις συνάντησις αὐτῶν. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς προλαβὼν μετέβη κατὰ Ἰούλιον ἤδη τοῦ 1914 εἰς Μόναχον, ἵνα μετὰ ὀλιγοήμερον αὐτόθι ἀνάπαυσίν του μεταβῇ εἰς Βρυξέλλας. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἔσπευδε πρὸς τὴν συνάντησιν, ὁ Τοῦρκος πρωθυπουργός, ὁ Τουρκοαιγύπτιος πρίγκηψ Σαῒτ Χαλήμ, ἀνέβαλε τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχώρησίν του ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ἐψιθυρίζετο δ' ὅτι οὐδέποτε ἔμελλε νὰ μεταβῇ εἰς τὸν προσδιορισθέντα τόπον συνεντεύξεως· ἕως οὗ ἐκραγέντος τοῦ Παγκοσμίου πολέμου ἐδήλωσεν ὅτι ἀνέβαλεν ἐπ' ἀόριστον ταύτην. Τότε καὶ ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἐπέστρεψεν ἀμέσως εἰς Ἀθήνας, ἵνα δὲ μὴ θεωρηθῇ ἀποτυχοῦσα καὶ ἡ τελευταία ἀπόπειρα πρὸς συνεννόησιν περὶ τῶν νήσων ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ συνδιάσκεψις ἐν Βουκουρεστίῳ μεταξὺ ἀντιπροσώπων τῶν δύο κρατῶν· καὶ ἡ μὲν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀντιπροσώπους αὐτῆς διώρισε τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην καὶ τὸν Ν. Πολίτην, ἡ δὲ Τουρκία τὸν Ταλαὰτ βέην, ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν, καὶ τὸν Χαλὴλ βέην, πρόεδρον τῆς ὀθωμανικῆς βουλῆς. Ἀλλ' αἱ ἐπανειλημμέναι συνεδρίαι, αἱ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν συγκροτηθεῖσαι, εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός, κατ' εἰσήγησιν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, τῆς διατελούσης ἤδη ἐν πολέμῳ πρὸς τὰς δύο Κεντρικὰς αὐτοκρατορίας, ἐπεθύμει νὰ προλάβῃ πᾶσαν ἐν Ἀνατολῇ πολιτικὴν περιπλοκὴν καὶ νὰ τηρήσῃ τήν τε Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐν εὐμενεῖ οὐδετερότητι πραγματοποιῶν τὴν ἐκκαθάρισιν πάσης μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορᾶς· διὸ καὶ προέβη εἰς παραχωρήσεις χωρούσας μέχρι ποιᾶς τινος τυπικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῶν νήσων. Αἱ λεπτομέρειαι ὅμως τῶν ἑλληνικῶν παραχωρήσεων δὲν ἐγένοντο ἀκριβῶς γνωσταί, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνακοινώσεως, εἰς ἣν προέβη ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις μετὰ τὸ ἄπρακτον τέλος τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνεντεύξεως, ὡμολογεῖτο ἐμμέσως ὅτι ἡ Τριπλῆ Συνεννόησις ἦτο ἐκείνη ἥτις ἐπενέβη εἰς τὰς ἐν Βουκουρεστίῳ διαπραγματεύσεις καὶ προέτρεψε τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν εἰς ὑποχώρησιν καὶ συμβιβασμόν. Ἡ ἀνακοίνωσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἡ γενομένη τῇ 17 Σεπτεμβρίου, διέψευσε τὸ γεγονὸς βεβαιοῦσα, ὅτι αὐτή, ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, προέβη εἴς τινας παραχωρήσεις.

Ἐξ ἄλλου, ἐκ τουρκικῶν πηγῶν ἀξιοπίστων, ἐξ αὐτῶν τῶν ἀνακοινώσεων εἰς ἃς προέβη ἐν Βουκουρεστίῳ ὁ Χαλὴλ βέης πρὸς τὸν ἀνταποκριτὴν τῆς ἐγκρίτου τουρκικῆς ἐφημερίδος «Τασφίρι Ἐφκιάρ» κατεφαίνετο ὅτι αἱ ἀρχικαὶ ἀξιώσεις τῶν Τούρκων ἀντιπροσώπων ἦσαν αἱ ἑξῆς: 1) Ἀποκατάστασις ἔμπρακτος τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῶν νήσων. 2) Ἀναπέτασις καὶ διατήρησις ἐπ' αὐτῶν τῆς ὀθωμανικῆς σημαίας. 3) Ἀνάθεσις τῆς διοικήσεως τῶν νήσων εἰς πρόσωπον ὑποδεικνυόμενον μὲν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἐγκρινόμενον δὲ καὶ διοριζόμενον ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου. 4) Σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς θρησκευ-

τικῆς ἐλευθερίας τῆς μωαμεθανικῆς μειονοψηφίας καὶ διορισμὸς ἐν ἑκάστῃ νήσῳ ἑνὸς μουφτῆ. 5) Διορισμὸς τῶν δικαστῶν ἐκ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν νήσων, ἀλλ' ἐπικύρωσις τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου. Αἱ ὑπερβολικαὶ αὗται ἀξιώσεις τῶν Τούρκων ἀντιπροσώπων, αἱ ζητοῦσαι νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὰς νήσους τὸ πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων καθεστώς, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ματαίωσιν παντὸς συμβιβασμοῦ. Τοῦτο δὲ συνᾴδει πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου διηνοίχθησαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Τούρκων εὐρύτατοι ὁρίζοντες πολιτικοῦ μέλλοντος καὶ ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις προέβη εἰς ἐπιστράτευσιν γενικήν, τοῦ Σουλτάνου αὐτοῦ διὰ προκηρύξεως καλέσαντος τὸν λαὸν αὐτοῦ ἢ ὡς ἔλεγεν ἡ προκήρυξις «τὰ τέκνα αὐτοῦ» εἰς τὰ ὅπλα, διότι ὁ νέος πόλεμος ἐπέβαλλεν εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος καθήκοντα σοβαρώτατα. Οἱ Τοῦρκοι ἐνεπνέοντο τότε ὑπὸ μεγάλων ἐλπίδων ὅτι διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὸν πόλεμον δὲν θὰ ἠξίουν πλέον τὴν ἀνάκτησιν μόνον τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἢ καὶ ἁπλῶς τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων χωρογραφικὸν καθεστώς, ἀλλ' ὠνειρεύοντο ἀνακτήσεις ἐν Ἀσίᾳ τοῦ Καυκάσου καὶ ἄλλων ὑπὸ τῆς Ρωσίας κατακτηθεισῶν καὶ προσαρτηθεισῶν εἰς τὸ Ρωσικὸν κράτος ἀσιατικῶν πρώην τουρκικῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ ἐπέσχον μὲν οἱ Τοῦρκοι ἐπί τινα χρόνον, ἀλλὰ πᾶσα ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἐνέργεια, ἐφαίνετο ἀποβλέπουσα εἰς τοιοῦτον σκοπόν. Τὰ ὄνειρα αὐτῶν προέβαινον μέχρι τῆς ἀνακτήσεως καὶ αὐτῆς τῆς Κριμαίας! Ἐννοεῖται ὅτι ἐν μέσῳ τοιούτων ἐλπίδων καὶ ὀνείρων, ἀπορροφούντων πᾶσαν τὴν πολιτικὴν αὐτῶν διάνοιαν καὶ σκέψιν, δὲν εἶχον καιρὸν πρὸς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἢ μεθ' οἱουδήποτε Βαλκανικοῦ κράτους. Τὰ πάντα νῦν ὡς πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ τὰ Βαλκανικὰ κράτη ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς πορείας καὶ τῆς τελικῆς ἐκβάσεως τοῦ μεγάλου πολέμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε' (1914-1917)

Ο ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ — ΓΑΛΛΟΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ. ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑ — Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΣΕΡΑΓΕΒΟΥ — Η ΕΛΛΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ — ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ—Η ΕΛΛΗΝΟΣΕΡΒΙΚΗ ΣΥΝΘΗΚΗ—ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΚΕΝΤΡΙΚΑΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ — ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΥ (ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΠΟΛΕΩΣ) — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΑΛ. ΖΑΪΜΗ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ Δ. ΓΟΥΝΑΡΗ — ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ — ΔΙΑΛΥΣΙΣ ΒΟΥΛΗΣ — ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ — ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ Δ. ΓΟΥΝΑΡΗ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ — ΕΚΛΟΓΑΙ 31 ΜΑΪΟΥ 1915 — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ — ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΙΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ — ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΑΛ. ΖΑΪΜΗ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΤ. ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ — ΑΠΟΒΑΣΙΣ ΤΩΝ ΣΥΜΜΑΧΩΝ ΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΑΛ. ΖΑΪΜΗ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ — ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΥΠΟ ΤΟΝ Ν. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΝ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ — ΑΠΕΛΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΕΣΒΕΥΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ, ΑΥΣΤΡΙΑΣ, ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐξιστορήσωμεν, ἔστω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ δι' ὀλίγων, τὸ ἱστορικὸν τῆς διπλωματικῆς ἐν Εὐρώπῃ πρὸ τοῦ πολέμου καταστάσεως πρὸς *πληρεστέραν παρὰ τοῦ ἀναγνώστου κατανόησιν τῶν μέχρι σήμερον τοὐλάχιστον γνωστῶν* αἰτίων αὐτοῦ, ὅπως οὕτω διευκρινισθῇ καὶ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἔμμεσος πρὸς αὐτὸν σχέσις.

Τὰ αἴτια, τόσον τὰ γενικὰ καὶ ἔμμεσα ὅσον καὶ τὰ ἰδιαίτερα καὶ ἄμεσα, τοῦ πολέμου εἶναι τὰ ἑξῆς:

Τὰ γενικὰ καὶ ἔμμεσα αἴτια τοῦ μεγάλου πολέμου ἐνυπῆρχον κυρίως ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων εἰς τὸν ὑφιστάμενον μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας ἀνταγωνισμὸν τὸν εἰσελθόντα εἰς ὀξυτάτην φάσιν ἰδίως ἀπὸ τοῦ Γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870-71. Εἶναι γνωστὸν ὅτι θεμελιώδης πολιτικὴ τῆς Γαλλίας ἀπὸ τοῦ ΙϚ' ἤδη αἰῶνος ἦτο ἡ καταπολέμησις τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους εἴτε συντεταγμένου ὑπὸ Ἀψβούργους Αὐστριακοὺς εἴτε ὑπὸ Πρώσσους Χοεντζόλερν (ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος). Ἡ ἐναντίον τῆς Γερμανίας στρεφομένη πολιτικὴ αὕτη τῆς Γαλλίας ἦτο οἱονεὶ ὁ πολικὸς ἀστὴρ τῆς Γαλλίας μέχρι τοῦ 1914. Ἦτο δὲ τοσοῦτον ἰσχυρὰ ἡ τοιαύτη πολιτικὴ ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τῶν θρησκευτικῶν πολέμων τοῦ ΙϚ' καὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις, ἡ ἐν τῷ ἰδίῳ κράτει ἀπηνῶς διώκουσα τὸν Προτεσταντισμὸν ὡς βλάπτοντα τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους, ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ κράτους, ἐν Γερμανίᾳ, ὑπεστήριζε πολιτικῶς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐνόπλως, τὴν προτεσταντικὴν Γερμανίαν ἐναντίον τῆς καθολικῆς. Διαρκούσης τῆς μεγάλης Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως αἱ γαλλικαὶ στρατιαί, ὡς γνωστόν, κατέκλυζον τὰς γερμανικὰς χώρας καὶ τοῦ Ναπολέοντος Α' ἡ εὐρωπαϊκὴ πενταρχία ἐξηυτέλιζε τήν τε Γερμανίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν.

Ἡ σύστασις καὶ λειτουργία τῆς περιβοήτου Ἱερᾶς Συμμαχίας τοῦ 1815 ὡς καὶ ἡ

διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ἀκυϊσγράνου τοῦ 1816 ἀποκατασταθεῖσα θέσις τῆς Γαλλίας ἐν τῇ χορείᾳ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐπανήγαγον αὐτὴν εἰς εἰρηνικὴν πολιτικήν, ἀλλὰ δὲν ἐξήλειψαν τὸν πόθον της πρὸς ἐπανάκτησιν κορυφαίας ἐν Εὐρώπῃ δυνάμεως. Διηνεκὴς πόθος καὶ ὄνειρον τῶν ἀπὸ τοῦ 1815 γαλλικῶν κυβερνήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐπανάκτησις τῆς τοῦ Ρήνου ἀριστερᾶς ὄχθης, ἀλλὰ ἥ τε Γαλλία καὶ ἡ ἐν τῷ γερμανικῷ συγκροτήματι ἰσχυρὰν θέσιν καταλαβοῦσα Πρωσσία ἀπεῖχον διαρκῶς πάσης ἐχθρικῆς πολιτικῆς κινήσεως καὶ ἐνεργείας, τῆς μὲν Πρωσσίας ἀσχολουμένης ἐσωτερικῶς εἰς στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν καὶ πολιτικὴν περισυλλογήν, τῆς δὲ Γαλλίας ἐπιδιωκούσης ἁπλῶς ὑπέροχον θέσιν ἐν τῇ πολιτικῇ διευθύνσει τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἵδρυσις τῆς Δευτέρας αὐτοκρατορίας διὰ τοῦ Ναπολέοντος Γ' ἐνέβαλεν εἰς φόβους πρὸς στιγμὴν τὴν Εὐρώπην περὶ ἀνακινήσεως τῶν αὐτοκρατορικῶν κατακτητικῶν παραδόσεών της, ἀλλ' ἡ προσοχὴ τῆς Δευτέρας αὐτοκρατορίας ἐστράφη πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Ναπολέοντος Γ' ὅπως προσεγγίσῃ πρὸς τὴν Ρωσίαν καὶ συμμαχήσῃ μετ' αὐτῆς ἐναυάγησαν ἔναντι τοῦ ἀδαμάστου χαρακτῆρος τοῦ Νικολάου Α' ἀναγνωρίσαντος μὲν τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀρχὴν τοῦ Ναπολέοντος Γ', ἀλλ' οὐδέποτε καταδεξαμένου νὰ ὀνομάσῃ αὐτὸν «ἀδελφόν». Ἡ μεταξὺ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ρωσίας ἐν Ἀνατολῇ ἐκτραχυνθεῖσα ἀπὸ τοῦ 1853 κατάστασις παρέσχε ἰδιαιτέραν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Ναπολέοντα Γ' ὅπως ἑνούμενος μετὰ τῆς Ἀγγλίας τοῦ λόρδου Πάλμερστον διεξαγάγῃ πόλεμον διετῆ ἐναντίον τῆς Ρωσίας, περατωθέντα διὰ τῆς ἐν Παρισίοις συνθήκης τοῦ 1856. Ἡ συνθήκη αὕτη καὶ ἡ μετὰ τρία ἔτη ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος Γ' ἐναντίον τῆς Αὐστρίας στρατεία, ἡ συντελέσασα εἰς τὴν ἰταλικὴν ἕνωσιν, ἐξύψωσαν εἰς τὸ κατακόρυφον τὸ πολιτικὸν γόητρον τοῦ Ναπολέοντος Γ', μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὸ τῆς Γαλλίας τῆς Δευτέρας αὐτοκρατορίας.

Ὁ μεταξὺ Γαλλίας, ἐν συμμαχίᾳ μετὰ τοῦ Πεδεμοντίου, ἐναντίον τῆς Αὐστρίας πόλεμος ἐξήγειρε μὲν σφοδρῶς τὴν κοινὴν γνώμην ἐν Γερμανίᾳ, ζητοῦσαν ἐν ὀνόματι τῆς γερμανικῆς ἑνότητος τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Αὐστρίας ὑφ' ἁπάσης τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἐφεκτικὴν πολιτικὴν τῆς Πρωσσίας, πρὸς ἣν ἄλλως εἶχε παρασχεθῆ ἐκ μέρους τοῦ Ναπολέοντος ἡ διαβεβαίωσις ὅτι ὁ πόλεμος ἔμελλε νὰ ἔχῃ χαρακτῆρα ἁπλῶς τοπικόν. Ἡ ἀτυχὴς μεξικανικὴ στρατεία καὶ ὁ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας πόλεμος τοῦ 1866 ἠνάγκασαν τὸν Ναπολέοντα νὰ ζητήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ὑπὸ τῶν εἰρημένων γεγονότων καταρριφθέντος γοήτρου τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ δι' ἀποζημιώσεων ἐν Γερμανίᾳ. Ἀφοῦ μάτην προσεδόκα εὐκαιρίαν ἐν τῷ αὐστροπρωσσικῷ πολέμῳ ἵνα ἀξιώσῃ τι ὑπὲρ τῆς Γαλλίας παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ρήνου, εἶδε τὴν μὲν Αὐστρίαν ἡττωμένην κατὰ κράτος, τὴν δὲ Πρωσσίαν ἀποβαίνουσαν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἡγεμονίαν τῆς Γερμανίας καὶ παρέστη εἰς τὴν ἵδρυσιν ὁμοσπονδίας γερμανικῆς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Πρωσσίας· ἰδὼν δὲ καὶ τὰς περὶ προσαρτήσεως γερμανικῶν τινων χωρῶν εἰς τὴν Γαλλίαν βλέψεις του ἀποτόμως ἀποκρουομένας ὑπὸ τῆς Πρωσσίας, παρεσκευάσθη μέχρι τοῦ 1870 εἰς πόλεμον ἐναντίον αὐτῆς ἐν συμμαχίᾳ μετὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀλλ' ἡ μὲν αὐστριακὴ συμμαχία ἀπέμεινεν ἀτελεσφόρητος εἰς ἔργα διὰ τῆς ἀντιπάλου εὐμενοῦς πρὸς τὴν Πρωσσίαν ῥωσικῆς πολιτικῆς, ὁ δὲ κατὰ τῆς Πρωσίας πόλεμος, ὁ κηρυχθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1870, ἀπέληξεν εἰς τὴν κατὰ κράτος ἧτταν τῆς Γαλλίας καὶ τὴν συμπλήρωσιν καὶ ἐμπέδωσιν τῆς γερμανικῆς ἑνότητος διὰ τῆς μεταστάσεως τῆς βορειογερμανικῆς ὁμοσπονδίας εἰς παγγερμανικὴν ὁμοσπονδίαν, ἐξαιρουμένων ταύτης μόνον τῶν γερμανικῶν χωρῶν τῆς Αὐστρίας. Διὰ τοῦ πολέμου τούτου, ἐνῷ ἡ Γαλλία ἤλπιζε νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ρήνου, περιῆλθεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραχωρήσῃ καὶ τὴν Ἀλσατίαν καὶ μέρος τῆς Λωρραίνης εἰς τὴν νικηφόρον Γερμανίαν καὶ νὰ ὑπο-

βληθῇ εἰς πληρωμὴν τῆς βαρυτάτης διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολεμικῆς ἀποζημιώσεως τῶν πέντε δισεκατομμυρίων φράγκων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἤρξατο παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ τῆς Γαλλίας ἠχοῦσα ἡ φωνὴ «ἐκδίκησις» (revanche), ἀλλὰ μετὰ τῆς τοιαύτης φωνῆς, ἥτις ἐχρησίμευσεν ὡς σύνθημα τοῦ κατὰ τῆς Γερμανίας ἐκδικητικοῦ πολέμου, συνεδέετο καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς μετὰ τῆς Ρωσίας συμμαχίας. Ἡ Ρωσία, κατὰ τὸν Γαλλογερμανικὸν πόλεμον, εἶχεν ἀκολουθήσῃ πολιτικὴν εὐμενεστάτην πρὸς τὴν Πρωσσίαν ἀπειλήσασα μάλιστα τὴν Αὐστρίαν διὰ πολέμου ἐν περιπτώσει ἐνεργοῦ συμμαχίας αὐτῆς μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν Ρωσίᾳ καὶ πολιτικοὶ κύκλοι οὐχὶ ἄνευ φθόνου προσβλέποντες τὸ πολιτικὸν μεγαλεῖον τῆς Γερμανίας καὶ ἐκδηλοῦντες συμπαθείας πρὸς τὴν Γαλλίαν. Τοιαῦται δὲ ρωσικαὶ πρὸς τὴν Γαλλίαν συμπάθειαι, ἐκδηλωθεῖσαι τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1875, ὅτε ὁ Βίσμαρκ ἠπείλησε καὶ νέον κατὰ τῆς Γαλλίας πόλεμον, ηὐξήθησαν ἔτι μᾶλλον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ μετὰ ὀλίγα ἔτη (1877-78) ἐκραγέντος Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τούτου ἡ Γερμανία εἶχε τηρήσῃ εὐμενεστάτην πρὸς τὴν Ρωσίαν πολιτικήν, ἀλλ' οἱ εἰρημένοι πρὸς τὴν Γαλλίαν εὐμενεῖς ρωσικοὶ πολιτικοὶ κύκλοι, μὴ εὐχαριστηθέντες ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐν Βερολίνῳ συνθήκης διὰ τῆς κατ' αὐτὴν στάσεως τῆς Γερμανίας, ἤρξαντο δεικνύοντες ἀξιώσεις προσεγγίσεως πρὸς τὴν Γαλλίαν. Αὐτὸς ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Β', ὁ τοσοῦτον στενῶς διὰ συγγενείας καὶ διὰ προσωπικῶν αἰσθημάτων συνδεδεμένος μετὰ τοῦ Γουλιέλμου Α' τῆς Γερμανίας, συνεμερίζετο ἐν μέρει τὰς περὶ προδοτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βίσμαρκ ὑπὸ τῶν Πανσλαυιστῶν ἰδίως διαδιδομένας φήμας καὶ πρὸς στιγμὴν ἡ ἔντασις τῶν σχέσεων μεταξὺ Ρωσίας καὶ Γερμανίας ἐφάνη ἀπειλοῦσα ρῆξιν πολιτικὴν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν· τότε ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος, παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς οἱανδήποτε ἀντιρρωσικὴν πολιτικὴν ἀποστροφὴν τοῦ ἀρχιγραμματέως του Βίσμαρκ, ὑπεχρεώθη νὰ συνομολογήσῃ μετὰ τῆς Αὐστρίας συνθήκην ἀμυντικὴν ἐναντίον τῆς Ρωσίας καὶ παντὸς μετὰ ταύτης συμμαχοῦντος κράτους. Πρὸς ἐντελεστέραν κατανόησιν τῶν ἀφηγουμένων ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ὁ πολυμήχανος ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Γερμανικοῦ κράτους μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἀνακηρυχθεῖσαν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Γαλλογερμανικοῦ πολέμου ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις τῶν Βερσαλλιῶν τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', ἐστήριζε τὴν πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς νέας αὐτοκρατορίας ἀποβλέπουσαν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν στενωτέραν ἔτι πρὸς τὴν Ρωσίαν φιλίαν, ἐξ ἄλλου ὅμως καὶ εἰς εἰλικρινῆ διαλλαγὴν πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ εἰς συμμαχίαν μετ' αὐτῆς. Ὑπῆρξε δὲ μέγας ἀληθῶς ἆθλος τοῦ Βίσμαρκ τὸ νὰ ἐπιτύχῃ νὰ διαλλάξῃ μὲν πρὸς ἀλλήλας τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν, συνδέσῃ δ' ἀμφοτέρας πρὸς τὸ νεότευκτον Γερμανικὸν κράτος. Ἡ καλουμένη «Συμμαχία τῶν τριῶν αὐτοκρατόρων», ἡ ἐνέχουσα χαρακτῆρα μᾶλλον ἀρνητικὸν ἀποβλέποντα εἰς τὸ μὴ ἐπιτρέψαι μηδεμίαν ἐν Εὐρώπῃ μεταβολὴν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν τριῶν αὐτοκρατόρων, διεῖπεν ἐπί τινα ἔτη τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα, οὐδόλως μὲν ὑπὸ τῆς Γαλλίας, τῆς πάντοτε θωπευούσης τὴν Ρωσίαν, καταπολεμουμένη, ἀσθενῶς δὲ μόνον ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Οὕτω ἡ συνθήκη τῆς ἀμυντικῆς συμμαχίας, τῆς συνομολογηθείσης τῷ 1879 μεταξὺ Γερμανίας καὶ Αὐστρίας, κατέλυε τὸ σύστημα τῶν τριῶν αὐτοκρατόρων διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Διπλῆς, τῶν αὐτοκρατόρων Γερμανίας καὶ Αὐστρίας, Συμμαχίας. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ περίνοια τοῦ Βίσμαρκ, ἡ ἐξ ἀνάγκης καταφυγοῦσα εἰς τὴν Διπλῆν Συμμαχίαν, κατ' οὐδένα τρόπον ἐπεθύμει νὰ προσδώσῃ ἀντιρρωσικὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν συμμαχίαν τὴν καθαρῶς

ἀμυντικήν, διετήρει δὲ πάντοτε φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Ρωσίαν ἐργαζομένη πρὸς ματαίωσιν πάσης μεταξὺ Ρωσίας καὶ Γαλλίας συμμαχίας(¹).

Τὴν πολιτικὴν ταύτην ἐπεδοκίμαζε σφόδρα καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ὁ Α', ὅστις ἀπὸ τῆς κλίνης τοῦ θανάτου (νοσῶν βαρέως αὐτός τε καὶ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Φρειδερῖκος) συνεβούλευε τῷ ἐγγόνῳ αὐτοῦ καὶ διαδόχῳ τοῦ Φρειδερίκου πρίγκηπι Γουλιέλμῳ νὰ φέρεται πάντοτε πρὸς τὸν Τσάρον μετ' εὐλαβείας, διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τῆς Γερμανίας. Ἀλλ' ὁ Γουλιέλμος Β', μετὰ τὰς πρώτας πρὸς τὴν Ρωσίαν ἐπιδείξεις συμπαθείας, συνεδέθη στενώτερον μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ καθ' ὃν χρόνον, ἕνεκα τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ καταστάσεως, ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Γ' ἐπεδίωκε νὰ καταλάβῃ στρατιωτικῶς τὴν χώραν ταύτην καὶ ὁ Βίσμαρκ συνήνει πληρέστατα εἰς τὴν ρωσικὴν ταύτην ἐπιβολήν, ὁ Γουλιέλμος Β' ἀντέταξε ρητὴν ἄρνησιν χάριν τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο καὶ ἄλλα τινὰ ἐσωτερικῆς φύσεως ἐπήνεγκον τὴν ἐν ἔτει 1891 ἀπὸ τῆς ἀρχιγραμματείας ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βίσμαρκ καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς προσωπικῆς πολιτικῆς τοῦ Γουλιέλμου Β' γενομένου νῦν, ὡς ἐλέγετο σκωπτικῶς, ἀρχιγραμματέως ἑαυτοῦ. Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ τῶν πραγμάτων ἔτι μᾶλλον ἐξεδηλώθη μετά τινα ἔτη κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' (1881-1894) εἶχε δὲ μεγάλως ἐπικρατήσῃ παρὰ τοῖς ρωσικοῖς πολιτικοῖς φιλογαλλικοῖς κύκλοις ἡ ἰδέα τῆς γαλλορρωσικῆς συμμαχίας. Ἡ ἐπίσκεψις μοίρας γαλλικοῦ στόλου εἰς τὴν Κρονστάνδην καὶ ἐκεῖθεν ἡ μετάβασις τῶν πληρωμάτων εἰς Μόσχαν ἐγένετο βραδύτερον ἀφορμὴ ζωηρῶν ἐν Ρωσίᾳ φιλογαλλικῶν ἐκδηλώσεων. Οὕτω δὲ ἤρξαντο καὶ ἐνέργειαι πρὸς συνομολόγησιν ὁριστικῆς συμμαχίας μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν, ἥτις τέλος ἐπραγματώθη ἐπὶ τοῦ διαδεξαμένου τὸν Ἀλέξανδρον Γ' αὐτοκράτορος Νικολάου Β' (1894).

Ἡ γαλλορρωσικὴ αὕτη συμμαχία ὡς ἀντίρροπον τῆς γερμανοαυστριακῆς ἐθεωρεῖτο ἐν ἀρχῇ ὡς ἐμπεδοῦσα μᾶλλον ἢ διαταράσσουσα τὴν εὐρωπαϊκὴν ἰσορροπίαν (τῆς Διπλῆς Συμμαχίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας, ἰσοδυναμούσης στρατιωτικῶς πρὸς τὴν τῆς Τριπλῆς)· ἀλλ' ἐπὶ Νικολάου τοῦ Β' μετεβλήθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων διὰ τῆς εἰς τὴν γαλλορρωσικὴν συμμαχίαν προσεγγίσεως καὶ τῆς Ἀγγλίας. Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο γεγονὸς μετέβαλεν ἄρδην τὴν ὅλην κατάστασιν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Μεγάλων Δυνάμεων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀρξαμένη μεγάλη ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἔτι Ἀνατολῇ σημειωθεῖσα ἐπέκτασις τῆς ἀγγλικῆς ἐπιρροῆς περιήγαγεν αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν εἰς λανθάνουσαν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὡσαύτως πρὸς ἐπέκτασιν τείνουσαν ἐπὶ τῶν ἰδίων σημείων Ρωσίαν. Μικρὸν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια τῆς Αἰκατερίνης περὶ δημιουργίας Ἑλληνικοῦ κράτους ὑπὸ τὸν ἔγγονον αὐτῆς Κων-

(¹) Ἡ συμμαχικὴ συνθήκη μεταξὺ Γερμανίας καὶ Αὐστρίας ἀνέφερεν ὅτι ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ Ρωσία ἐκήρυττε πόλεμον ἐναντίον τῆς Γερμανίας ἢ τῆς Αὐστρίας, αἱ Δυνάμεις αὗται ἔμελλον εὐθὺς νὰ βοηθήσωσιν ἀλλήλας μεθ' ὅλων τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν πολεμικῶν δυνάμεων αὐτῶν. Περὶ Γαλλίας οὐδεὶς ἐγίνετο λόγος ἐν τῇ συνθήκῃ, διότι ἡ Γερμανία ἐθεώρει ἑαυτὴν ἱκανὴν ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ πάσης ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας προσβολῆς. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐφρόνει καὶ ἡ Αὐστρία περὶ ἐνδεχομένης ἐναντίον αὐτῆς ἰταλικῆς προσβολῆς. Διὰ τοῦτο ἀνεφέρετο ἐν τῇ συνθήκῃ ὅτι ἐν περιπτώσει οἱασδήποτε προσβολῆς ἐκ μέρους Δυνάμεώς τινος ἐναντίον τοῦ ἑτέρου τῶν συμμάχων (Γαλλίας ἐναντίον τῆς Γερμανίας ἢ Ἰταλίας ἐναντίον τῆς Αὐστρίας) ἡ ἑτέρα σύμμαχος Δύναμις ὑπεχρεοῦτο νὰ τηρήσῃ ἁπλῶς εὐμενῆ οὐδετερότητα (ἤτοι ἐν πολέμῳ μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας ἡ Αὐστρία καὶ ἐν πολέμῳ μεταξὺ Ἰταλίας καὶ Αὐστρίας ἡ Γερμανία). Εἰς τὴν συμμαχίαν ταύτην προσελήφθη βραδύτερον καὶ ἡ Ἰταλία μηνίουσα ἐναντίον τῆς Γαλλίας διὰ τὴν μετὰ τὴν Βερολινίαν συνθήκην γενομένην ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ μηδαμιναῖς προφάσεσι κατοχὴν τῆς Τύνιδος. Καὶ οὕτω ἡ Διπλῆ Συμμαχία μετεβλήθη εἰς Τριπλῆν.

σταντῖνον προσέκρουσαν εἰς ἀντίδρασιν ἀγγλικήν. Ἡ τότε ἐπελθοῦσα Γαλλικὴ Ἐπανάστασις, ἡ προκαλέσασα πόλεμον ἐπὶ τέταρτον αἰῶνος διαρκέσαντα μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ἀνέκοψε τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀγγλορρωσικῆς ἀντιθέσεως, ὅπως καὶ ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς πόλεμος τῶν ἐτῶν 1832-33 καὶ 1840-41· ἀλλ' ἡ ἀγγλορρωσικὴ ἀντίθεσις ἐν τῷ Ἀνατολικῷ ζητήματι ἐξεδηλώθη τρανῶς μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν τοῦ πρίγκηπος Μεντσικώφ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀγγλία κατώρθωσε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῆς Γαλλίας, ἀφοῦ ὁ Ναπολέων Γ' μάτην προσπαθήσας νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου Α' προσῆλθεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν συμμαχίαν. Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦ ἀπὸ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου καὶ τῆς Παρισινῆς συνθήκης μέχρι τῶν χρόνων τῆς βασιλείας τοῦ Νικολάου Β' αἱ ἀγγλορρωσικαὶ ἀντιθέσεις διηνεκῶς ἐπληθύνοντο, τῆς ρωσικῆς ἐν Ἀσίᾳ προελάσεως ἀπειλούσης πάντοτε τὸ Ἰνδικὸν κράτος τῆς Ἀγγλίας, οὐχὶ ἅπαξ δὲ αἱ μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεις ἐταράχθησαν εἰς βαθμὸν ἀπειλοῦντα πόλεμον. Κατὰ τὸ ἔτος 1885 ἡ εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Ἐμίρου τοῦ Ἀφγανιστὰν ἀποστολὴ ρωσικῆς πρεσβείας παρέσχεν ἀφορμὴν τῷ πρωθυπουργῷ τῆς Ἀγγλίας λόρδῳ Βήκονσφηλδ νὰ καταλάβῃ στρατιωτικῶς τὸ Ἀφγανιστάν· οὐχ ἧττον καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν τοῦ ἄλλως φιλειρηνικοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Γ', παρὰ πάντα τὰ πολεμικὰ ἐπεισόδια, ἡ εἰρήνη μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν δὲν διεταράχθη. Ἀλλ' ὅτε ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον ὁ Νικόλαος Β', ἐνθουσιώδης θαυμαστὴς τοῦ πρὸς μητρὸς θείου του Ἐδουάρδου, διαδόχου τοῦ ἀγγλικοῦ θρόνου, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν στενωτάτης φιλίας ἐπέρρωσεν ἔτι μᾶλλον τὰς ἀγγλορρωσικὰς σχέσεις, οὐχὶ πλέον διὰ παροδικῶν συμβιβασμῶν, ἀλλὰ διὰ διαρκῶν φιλικῶν δεσμῶν. Πάντα τὰ ζητήματα τὰ διαιροῦντα Ρωσίαν καὶ Ἀγγλίαν (ζητήματα τοῦ Ἀφγανιστὰν καὶ τῶν διαφόρων μωαμεθανικῶν κρατῶν τῆς Ἀσίας) ἐκανονίσθησαν κατὰ τρόπον ἐξυπηρετοῦντα τὰ συμφέροντα ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν καίτοι ἐπί τινα χρόνον, καὶ δὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ρωσοϊαπωνικοῦ πολέμου, ἐτραχύνθησάν πως. Μετὰ τὴν λῆξιν ὅμως τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου πρὸς τὴν Ἰαπωνίαν (1904-1905) ἡ φιλία ἐστερεώθη τελείως μεταξὺ τῶν δύο τούτων μεγάλων κρατῶν. Ἀλλὰ ἡ ἀγγλορρωσικὴ αὕτη διὰ τὰ ἀσιατικὰ πράγματα εἰρήνη ἐγένετο νῦν καὶ βάσις γενικωτέρας συνεννοήσεως, ἰδίως ἐναντίον τῆς γερμανικῆς πολιτικῆς. Ἡ Γερμανία πρὸ τῆς διὰ τοῦ Γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870-1871 συγκροτήσεως τῆς γερμανικῆς ἑνότητος καὶ τοῦ Γερμανικοῦ κράτους διετέλει εἰς φιλικωτάτας σχέσεις πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, οὐδεμιᾶς ὑπαρχούσης ἀφορμῆς διενέξεως μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ διέκειτο εὐνοϊκῶς μᾶλλον πρὸς τὴν Γερμανίαν· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέχρι ἐκείνης ἧς τὴν ἱστορίαν ἀφηγούμεθα, ἐπῆλθον ἕτερα γεγονότα δημιουργήσαντα ἀφορμὰς διαστάσεων μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας, καὶ τὸ κυριώτατον τῶν γεγονότων τούτων ἦτο ἡ μεγάλη ἐξάπλωσις τῆς γερμανικῆς βιομηχανίας συγχρονισμένης πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐμπορίου ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, ἡ δημιουργία ἰσχυροῦ πολεμικοῦ στόλου καὶ ἡ κούφη καὶ ἀκαταλόγιστος προκλητικότης αὐτοῦ τούτου τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου Β', ἣν ἀνωμολόγησαν καὶ ἔψεξαν πλεῖσται γερμανικαὶ πολιτικαὶ κορυφαί, ὡς καὶ ἡ δημιουργία ἀποικιακοῦ Γερμανικοῦ κράτους. Ἡ ἀποικιακὴ πολιτικὴ τοῦ Γερμανικοῦ κράτους ἐξεδηλώθη πρὸ εἰκοσιπενταετίας μόλις, ἀπόδειξις δὲ τούτου τὸ γεγονός, καθ' ὃ ὅταν, κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς γαλλογερμανικῆς εἰρήνης, ἡ Γαλλία ἐφάνη πρόθυμος ἀντὶ τῆς Ἀλσατίας καὶ μέρους τῆς Λωρραίνης νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Γερμανίαν κτήσεις ἐν Ἰνδοκίνᾳ καὶ δὴ τὸ Πονδιχερή, ὁ Βίσμαρκ ἀπήντησεν ὅτι ἡ Γερμανία δὲν ἦτο κράτος ἀποικιακόν· παρὰ ταῦτα ἡ ἐν βραχεῖ χρόνῳ τεραστία αὔξησις καὶ ἐπίδοσις τῆς γερμανικῆς βιομηχανίας καθ' ὅλον τὸν κόσμον κατέστησε τὴν Γερμανίαν κράτος ἀποικιακὸν ζητοῦν κτήσεις ἐν Ἀσίᾳ (ἐν Κίνᾳ), ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Πολυνησίᾳ. Καὶ

ἡ μὲν ἀποικιακὴ αὕτη ἐπέκτασις τῆς Γερμανίας δὲν ἀπετέλει ἄμεσον κίνδυνον, ἀλλ' ἡ τεραστία ἐπέκτασις τῆς γερμανικῆς ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας ἦτο μέγας κίνδυνος διὰ κράτος ἐμπορικὸν καὶ βιομηχανικὸν οἷον τὸ ἀγγλικόν, ἡ δ' ἐν ταῖς μεγάλαις τοῦ κόσμου ἀγοραῖς ἐπικράτησις τῆς γερμανικῆς βιομηχανίας ἐφαίνετο ἐκτοπίζουσα τὴν ἀγγλικὴν ὡς ἐκ τῆς στερεότητος καὶ ἐν ταὐτῷ τοῦ εὐώνου τῶν προϊόντων αὐτῆς. Καὶ τοῦτο ἦτο θανάσιμον κατὰ τῆς 'Αγγλίας πλῆγμα ἀποτελέσαν τὴν κυριωτάτην ἀφορμὴν ἵνα ἡ 'Αγγλία, τὸν μέγιστον ἐχθρόν της διαβλέπουσα οὐχὶ ἐν ἄλλῳ τινὶ κράτει ἀλλ' ἐν τῇ Γερμανίᾳ, προσεγγίσῃ πρὸς τὰ ἀντιγερμανικὰ τῆς Εὐρώπης κράτη. Αὐτὸς ὁ πρίγκηψ τῆς Οὐαλλίας, βασιλευούσης ἔτι τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ἦτο ὑπέρμαχος τῆς νέας ταύτης πολιτικῆς. 'Εν 'Αγγλίᾳ, ὡς γνωστόν, ἡ θέσις καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου εἰσὶ λίαν περιωρισμέναι, ὡς ἄλλως τε καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ βασιλέως. 'Αλλ' ἀκριβῶς ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἀπεδείχθη πόσον ἐβάρυνεν ἡ προσωπική, πολιτικῆς μὲν χροιᾶς ἄμοιρος ἀλλ' ἠθικῶς ἰσχυρά, ἐνέργεια τοῦ ἀγγλικοῦ Στέμματος. 'Ο 'Εδουάρδος διὰ τῶν συχνῶν αὐτοῦ ταξιδίων εἰς τὰ λουτρὰ τοῦ Marienbad ἐζήτει νὰ προσεταιρισθῇ τὴν Αὐστρίαν εἰς τὸν εἰρηνικόν, κατὰ τὸ φαινόμενον, σύνδεσμον τῶν ἀντιγερμανικῶν κρατῶν, ἐργαζόμενος πανταχοῦ ἐναντίον τῆς γερμανικῆς, αὐτοκρατορικῆς λεγομένης, πολιτικῆς. ("Οτε τῷ 1905 ἡ Γερμανία προέβη εἰς τὸ πραξικόπημα τῆς καταλήψεως τοῦ μαροκινοῦ λιμένος 'Αγαδὴρ χάριν ἐπεκτάσεως τοῦ ἀποικιακοῦ Γερμανικοῦ κράτους, ὁ 'Εδουάρδος μετέβη εἰς 'Αλγέριον χάριν ἁπλῆς μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον περιοδείας ἀλλὰ πράγματι ἵνα ἀπειλήσῃ τὴν Γερμανίαν κατὰ παντὸς ἐν τῇ δυτικῇ Μεσογείῳ τολμήματος).

'Η ὑπολανθάνουσα ἀγγλογερμανικὴ ἀντίθεσις μετὰ τῆς ἐπελθούσης ἀγγλορρωσικῆς περὶ 'Ασίας συνεννοήσεως ἐδημιούργησαν εἰς τὴν 'Αγγλίαν θέσιν προνομιοῦχον μεταξὺ τῶν τὴν Εὐρώπην ἅπασαν διαιρουσῶν δύο μεγάλων συμμαχιῶν (τῆς Τριπλῆς, Γερμανίας, Αὐστρίας καὶ 'Ιταλίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Διπλῆς, γαλλορρωσικῆς ἀφ' ἑτέρου). Προφανῶς ἡ θέσις τῆς 'Αγγλίας ἔκειτο ἐν τῇ Διπλῇ Συμμαχίᾳ, πλὴν δὲν ἐστηρίζετο αὕτη ἐπὶ ὑποχρεώσεων συμμαχικῶν οὔτε ἐπὶ συμμαχίας διὰ συνθήκης καθιερουμένης, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπὶ συνεννοήσεως μετὰ τῆς γαλλορρωσικῆς συμμαχίας ἄνευ οὐδεμιᾶς ὑποχρεώσεως συμμαχικῆς καὶ μετὰ πάσης ἐλευθερίας πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς.

'Ενῷ δὲ τοιαύτη ἦτο ἡ προνομιοῦχος θέσις τῆς 'Αγγλίας ἔναντι τῆς Διπλῆς Συμμαχίας, ἡ Δύναμις αὕτη, ἡ μᾶλλον ἕνεκα συμφερόντων ἰδίων τασσομένη ἐναντίον τῆς Γερμανίας, ἐπετήδευεν εἰρηνικὴν πολιτικήν, οὖσα ὅμως ἐν πάσῃ στιγμῇ πρόθυμος νὰ ταχθῇ μετὰ τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Γαλλίας κατὰ τῆς Γερμανίας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὑπὸ γενικὴν πολιτικὴν ἔννοιαν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Βαλκανικῶν πολέμων καὶ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης. "Αμεσοι δὲ αἰτίαι καὶ ἀφορμαὶ τοῦ μεγάλου πολέμου ἦσαν ἡ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Αὐστρίας ἀντίθεσις ἡ οὐχὶ ἅπαξ προκαλέσασα κίνδυνον πολέμου καὶ ὁ μεταξὺ Γερμανίας καὶ Αὐστρίας συμμαχικὸς δεσμὸς ὡς καὶ ἡ ἐχθρικὴ πρὸς τὴν Σερβίαν πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας, ἡ εὐρέως ἐκδηλωθεῖσα μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, δι' ὧν ηὐξήθη σημαντικῶς ἡ Σερβία. (Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἡ Αὐστρία διὰ τῶν μεγάλων πολεμικῶν παρασκευῶν αὐτῆς μετὰ τὸν πρῶτον Βαλκανικὸν πόλεμον, ἔναντι τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ρωσία προέβη εἰς ἀναλόγους, ὡς καὶ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς Γερμανίας ἀφῄρεσεν ἀπὸ τῆς Σερβίας ἱκανὰς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐν πολέμῳ κατακτηθεισῶν χωρῶν). 'Η Αὐστρία ἕνεκα τῆς ἀντισερβικῆς πολιτικῆς της ταύτης συνετέλεσε σφόδρα εἰς τὴν ἔκρηξιν τοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου καὶ ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ ἦτο ἡ βαρύνασα παρὰ τῷ βασιλεῖ Φερδινάνδῳ τῆς Βουλγαρίας ἵνα ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἀπειλητικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Τσάρου δι' ἑνὸς αὐθάδους «Non possumus», ὅπερ αἱ αὐστριακαὶ ἐφημερίδες ἐξύμνη-

σαν πανηγυρικῶς ὡς ἐκ τῆς ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀπαντήσει ἐκδηλουμένης, ὡς ἔγραφον, ὁλοσχεροῦς χειραφετήσεως τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς ρωσικῆς κηδεμονίας. Παρ' ὅλα ταῦτα, ὡς εἴδομεν ἤδη, αἱ αὐστριακαὶ αὗται ἐλπίδες ἐναυάγησαν οἰκτρῶς διὰ τῆς ὁλοσχεροῦς ἥττης τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τοῦ ἡνωμένου στρατοῦ Ἑλλήνων καὶ Σέρβων κατὰ τὸν δεύτερον Βαλκανικὸν πόλεμον. Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, εἶχεν ἀποφασίσῃ νὰ ἐπιτεθῇ ἐνόπλως κατὰ τῆς Σερβίας, προβλέπουσα ὅμως ὅτι τοιαύτη ἐπίθεσις ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ φέρῃ αὐτὴν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἵνα ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο, ἀπετάθη πρὸς τοὺς συμμάχους αὐτῆς Γερμανίαν καὶ Ἰταλίαν. Δὲν εἶναι γνωστὸν τί ἀπήντησεν ἡ Γερμανία, ἀλλ' ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις ἀπεδοκίμασε τὰ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας μελετώμενα, ἀντέκρουσε δὲ καὶ τὸν ἰσχυρισμὸν τῆς Αὐστρίας ὅτι ἐπίθεσις αὐτῆς ἐναντίον τῆς Σερβίας θὰ ἐδημιούργει casus fœderis διὰ τὴν Ἰταλίαν. Ἄγνωστον ἂν μόνη ἡ ἄρνησις αὕτη τῆς Ἰταλίας ἤρκεσεν ἵνα μετριάσῃ τὴν πολεμικὴν ὁρμὴν τῆς Αὐστρίας ἢ ἐπῆλθεν ἐπίκουρον πάλιν, ὡς πρὸ πέντε μηνῶν, καὶ τὸ γερμανικὸν «veto». Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ Αὐστρία ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσι τῆς εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου ἐπέδειξεν ἐχθρικωτάτην πολιτικὴν πρὸς τὴν Σερβίαν, ἀξιοῦσα περικοπὴν τῶν κτήσεων αὐτῆς, ὡς ὁμοίαν στάσιν ἐτήρησε καὶ ἔναντι τῆς Ἑλλάδος καταπολεμήσασα τὴν ὑπ' αὐτῆς διατήρησιν τῆς Καβάλλας, ἐν ᾧ ζητήματι, ὡς εἴπομεν, καὶ ἡ Ἀγγλία συνετάσσετο μετὰ τῆς Γερμανίας. Ἡ Αὐστρία δυσαρέστως παρηκολούθει τὴν ἀρχὴν τῆς ματαιώσεως τῶν σχεδίων αὐτῆς περὶ τῆς εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐξόδου της, ὑπέγραψε δὲ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου καιόπιν ὑποσχέσεων περὶ ἀναθεωρήσεώς της· ἀλλ' ἡ ἀναθεώρησις αὕτη δὲν ἐγένετο, διότι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ἰταλία περιώρισαν τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀναθεωρήσεως εἰς τὰ ἰδιαίτερα αὐτῶν συμφέροντα. Οὕτω ἡ Αὐστρία μειωμένη ἔκυψε τὸν αὐχένα πρὸ τῆς συνθήκης, καθ' ἧς ἐκηρύσσετο καὶ διὰ τοῦ τύπου, καὶ δι' ἡμιεπισήμων δηλώσεων διεδήλου ὅτι ἡ συνθήκη αὕτη παρέδιδε χώρας εἰς κράτη μὴ ἔχοντα δικαίωμα ἐθνικὸν ἐπὶ ταύτας, ὑπονοοῦσα πρὸ πάντων τὰς εἰς τὴν Σερβίαν προσαρτωμένας βουλγαροφώνους χώρας. Ἡ οὕτως ἐν Βουκουρεστίῳ ἀποτυχοῦσα αὐστριακὴ πολιτικὴ ἐκαραδόκει νῦν τὴν πρώτην εὐκαιρίαν ἵνα ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σερβίας ἐπὶ οἱαδήποτε προφάσει, ἔχουσα τὴν Γερμανίαν σύμμαχον καὶ τὴν Ρωσίαν θεωροῦσα στρατιωτικῶς εἰσέτι ἐξησθενημένην κατόπιν τῶν ἐν τῷ Ἰαπωνικῷ πολέμῳ ἀποτυχιῶν, ὧν ἕνεκα αὕτη ὑπέκυψε πρὸ ἐτῶν εἰς τὰς αὐστριακὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἐν τῷ ζητήματι τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης. Καὶ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην παρέσχεν εἰς τὴν Αὐστρίαν ὁ ὑπὸ τοῦ νεαροῦ Βοσνίου Πρίντσιπ ἐκτελεσθεὶς φόνος τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ αὐστριακοῦ θρόνου ἀρχιδουκὸς Φερδινάνδου. Οὗτος ἦτο ἐκ τῶν σφοδροτάτων πολεμίων τῆς Σερβίας καὶ διὰ τοῦτο ἀπεχθέστατος καὶ εἰς τοὺς σερβικοὺς πληθυσμοὺς τῶν ὑπὸ τῆς Αὐστρίας προσαρτηθεισῶν χωρῶν Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης. Ἡ ἐχθρότης αὕτη ὤθησε τὸν ἐθνικόφρονα νεαρὸν Πρίντσιπ, ἄγνωστον ἂν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἢ ἐντολῇ πατριωτικῆς τινος ὀργανώσεως, νὰ προβῇ εἰς τὸν φόνον τοῦ ἀρχιδουκὸς παρακολουθοῦντος στρατιωτικὰ γυμνάσια ἐν Σεραγέβῳ, πρωτευούσῃ τῆς Βοσνίας, γυμνάσια ἐν οἷς ἐξεδηλοῦτο ἅπασα ἡ κατὰ τῆς Σερβίας ἐχθρικὴ διάθεσις τοῦ ἀρχιδουκός. Καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπωφελήθη ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις, κατ' εἰσήγησιν μᾶλλον γερμανικήν, ὡς φαίνεται(¹).

(¹) Εἶναι ἀπορίας ἄξιον ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου ὁ τσάρος Νικόλαος ὡς καὶ ὁ βασιλεὺς Ἐδουάρδος προσκληθέντες ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου Β' μετέβησαν εἰς Βερολῖνον ἵνα παραστῶσιν εἰς τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀντηλλάγησαν θερμαὶ φιλικαὶ διαβεβαιώσεις μεταξὺ τοῦ Γουλιέλμου καὶ τῶν ξενιζομένων ἡγεμόνων. Παρὰ ταῦτα, ὡς ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ πολέμου, κυριώτατος τούτου ὑποκινητὴς φέρεται ὁ Γουλιέλμος.

Ἐν Γερμανίᾳ τὸ γεγονὸς τοῦ Σεραγέβου προεκάλεσε μείζονα θόρυβον καὶ δυσαρέσκειαν ἢ ἐν Αὐστρίᾳ, ἔνθα αὐτὸς ὁ γηραιὸς αὐτοκράτωρ Φραγκῖσκος Ἰωσὴφ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐξέφρασε ζωηρὰν ἐπιθυμίαν ἵνα μὴ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου προκληθῇ ζήτημα πολέμου· τοῦτο ἄλλως τε ἐδήλωσε καὶ Οὔγγρος ὑπουργὸς ἐν τῇ οὐγγρικῇ βουλῇ ἐξάρας ὡς κυριώτατον τῆς στιγμῆς γεγονὸς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐπεθύμει πόλεμον. Ἀληθῶς δὲ ὁ πολλὰ ἰδὼν καὶ πολλὰ παθὼν ἐν τῇ μακροχρονίῳ αὐτοῦ βασιλείᾳ Φραγκῖσκος Ἰωσὴφ ἐπεθύμει νὰ κλείσῃ τὴν βασιλείαν καὶ τὸν βίον αὐτοῦ εἰρηνικῶς· ἀλλ' ἡ ἐκ τῆς Γερμανίας πολεμικὴ πνοὴ παρέσυρε μετ' ὀλίγον καὶ αὐτόν. Πλὴν τί ἦτο κυρίως τὸ παρορμῆσαν τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα εἰς πόλεμον; Εἶναι ζήτημα πολλαχόθεν ἑρμηνευόμενον.

Ὁ Γουλιέλμος Β' ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐπετήδευε μεγάλην ἀφοσίωσιν εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς διπλῆς μοναρχίας καί, ὡς εἴδομεν, κυριώτατος λόγος τῆς τοῦ Βίσμαρκ ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς ἐξουσίας ἦτο ἡ ὑπὸ τούτου μὲν ὑποστηριζομένη ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου δὲ καταδικαζομένη ρωσικὴ στρατιωτικὴ κατοχὴ τῆς Βουλγαρίας. Ἐλέχθη ἤδη, ὅτι καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1909 ἐν τῷ βοσνιακῷ ζητήματι ὑποχώρησις ἦτο ἀποτέλεσμα γερμανικῆς πιέσεως, ἥτις ἔθεσε τὴν Ρωσίαν πρὸ τοῦ διλήμματος μεταξὺ τῆς ἀμέσου καὶ ἀπολύτου ἀναγνωρίσεως τῆς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας γενομένης προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης καὶ τοῦ πολέμου πρὸς τὴν Γερμανίαν. Διαρκοῦντος τοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου ὁ πολλάκις ἀλλοπρόσαλλος χαρακτὴρ τοῦ Γουλιέλμου Β' ἀντετάχθη εἰς τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὴν Σερβίαν πολιτικὴν τῆς Αὐστρίας, μὴ ἐπιτρέπων εἰς αὐτήν, ὡς ἔλεγε, ν' ἀπειλῇ τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης «κραδαίνουσαν τὸ γερμανικὸν ξίφος». Νῦν ἡ μεταστροφὴ τοῦ Γουλιέλμου εἰς πολιτικὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἡ τοσοῦτον ἀποτόμως σημειωθεῖσα, ἐδικαιολογήθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου διὰ τῆς εἰς τὰ ὅπλα προσφυγῆς τῆς Ρωσίας αὐτῆς. Ἡ θέσις τῆς Ρωσίας ἔναντι τῆς ἐκ τοῦ φόνου τοῦ Σεραγέβου προελθούσης κρίσεως ἠνάγκασε τὸν Τσάρον νὰ προβῇ εἰς μερικὴν ἐπιστράτευσιν τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, διότι ἡ Αὐστρία, παρὰ πᾶσαν τὴν εἰρηνικὴν διάθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ὑπὸ γερμανικὴν πίεσιν μᾶλλον εὑρισκομένη, κατέστησε τὴν Σερβίαν ὑπεύθυνον διὰ τὸ κακούργημα τοῦ Σεραγέβου, ἐνῷ τοῦτο ἐξετελέσθη ἐπὶ ἐδάφους αὐστριακοῦ καὶ ὑπὸ Σέρβου τὸ γένος, ἀλλ' ὑπηκόου Αὐστριακοῦ, ἰσχυριζομένη ὅτι τὸ ὅπλον τοῦ φονέως ἦτο σερβικῆς προελεύσεως καὶ ὅτι ἐκ τῶν σερβικῶν ὁπλοστασίων οἱ ἐχθροὶ τῆς Αὐστρίας Σέρβοι ἐλάμβανον τὰ ὅπλα αὐτῶν· εἰς αὐστηροτάτην δὲ πρὸς τὴν Σερβίαν διακοίνωσιν διετύπου ἀξιώσεις, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ὑπερέβαινε τὰ δικαιώματα τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως, οἷα ἡ ἀξίωσις ἵνα αἱ ἀνακρίσεις διὰ τὸν φόνον διεξαχθῶσιν ἐν Σερβίᾳ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον αὐστριακῶν ἐπιτρόπων. Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις προτροπῇ καὶ τῆς Ρωσίας συγκατένευεν ὅπως ἀποδεχθῇ πάσας τὰς αὐστριακὰς ἀξιώσεις, πλὴν τῶν μὴ ἐπιτρεπομένων ὑπὸ τοῦ σερβικοῦ Συντάγματος. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ ἡ καθ' ἅπασαν τὴν Ρωσίαν σφόδρα ἐξεγερθεῖσα ἐναντίον τῆς Αὐστρίας κοινὴ γνώμη τοῦ σλαϊκοῦ κόσμου ἠνάγκασαν τὸν τσάρον Νικόλαον, ὑπέρμαχον καὶ προστάτην πάντων τῶν Σλαύων θεωρούμενον, ἑκόντα ἄκοντα πλέον ὅπως προσέλθῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Σερβικοῦ κράτους· καὶ τὴν τοιαύτην πρόθεσιν τοῦ Τσάρου ἐπισήμως ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Σέρβον πρωθυπουργὸν Ν. Πάσιτς ὁ ἐν Βελιγραδίῳ Ρῶσος πρεσβευτὴς προκαλέσας τὴν θερμοτάτην εὐγνωμοσύνην τοῦ ἐν ἀμηχανίᾳ εὑρισκομένου γηραιοῦ Σέρβου πρωθυπουργοῦ ἀναφωνήσαντος ἐνθουσιωδῶς: «Μέγας ὁ Θεὸς καὶ μεγάλη ἡ δύναμις τῆς Ρωσίας!».

Τῶν γεγονότων τούτων ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἡ Αὐστρία παρεσκευάζετο εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Σερβίας καὶ τὸ αὐστριακὸν ἐπιτελεῖον ὑπελόγιζε τὸν πρὸς ἅλωσιν τοῦ Βελιγραδίου καὶ τῆς λοιπῆς Σερβίας ἀπαιτούμενον χρόνον εἰς ἐλάχιστον ὅριον,

ἡ Ρωσία ἐκήρυξε γενικὴν ἐπιστράτευσιν, οὐχὶ ἐναντίον τῆς Γερμανίας ἀλλ' ἐναντίον τῆς Αὐστρίας. Καὶ οὕτως ἤρξατο ἡ μεγάλη στρατιωτικὴ κίνησις καθ' ἅπασαν τὴν Ρωσίαν, ἥτις ἔμελλε νὰ πέμψη εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἀπειλουμένου πολέμου ἑκατομμύρια στρατοῦ. Οὐχὶ πάντως ἀπὸ σκοποῦ καὶ πνεύματος ἀντιγερμανικοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης φυσικῆς καὶ ἀπαραιτήτου, ἡ πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα κίνησις τῶν ρωσικῶν ἐφεδρειῶν ἐφαίνετο ἀπειλοῦσα καὶ τὰ σύνορα τοῦ Γερμανικοῦ κράτους, ἕνεκα τῆς στενῆς συνοχῆς τῶν πρὸς τὴν Ρωσίαν ὁρίων Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας. Τοῦτο παρέσχεν ἀφορμὴν ἵνα ὁ Γουλιέλμος μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ ὁρμῆς διαμαρτυρηθῆ πρὸς τὸν τσάρον Νικόλαον Β' ἐναντίον τῆς ἐκ τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ προκυπτούσης ἀπειλῆς τῶν πρωσσικῶν συνόρων. Ὁ Τσάρος ἐπιθυμῶν νὰ μὴ δώση αὐτὸς ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀπειλουμένην σύγκρουσιν προέτεινεν εἰς τὸν Γουλιέλμον, ἵνα προβῆ μὲν καὶ αὐτὸς εἰς οἱανδήποτε πολεμικὴν παρασκευὴν ἀλλὰ ἐξακολουθήση τὰς πρὸς αὐτὸν εἰρηνικὰς διαπραγματεύσεις. Αἱ ἄλλαι Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως εἰς οὐδὲν τελεσφόρον ἠδυνήθησαν νὰ προβῶσι διάβημα. Ὁ τότε πρόεδρος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας Πουανκαρὲ εὑρίσκετο ἐν Πετρουπόλει, ἔνθα εἶχε μεταβῆ εἰς ἀνταπόδοσιν τῆς εἰς Παρισίους πρὸ μικροῦ γενομένης ἐπισκέψεως τοῦ Τσάρου, ἀναγκασθεὶς ἵνα ἐπιστρέψη εἰς τὴν Γαλλίαν ἐν τάχει. Ἡ Ἀγγλία, ὡς ὡμολόγησεν ὁ κόμης Γκρέϋ ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ, οἱονεὶ ἠφνιδιάσθη ὑπὸ τῆς κραυγῆς τοῦ πολέμου εἰς οὐδὲν δυνηθεῖσα νὰ προβῆ διάβημα πρὸς πρόληψιν τῆς ἀπειλουμένης θυέλλης. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Ἄσκουϊθ ὑπέκυψεν εἰς αἰφνιδιασμὸν ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἐπικειμένης κηρύξεως τοῦ πολέμου ἐκ μέρους τῆς Γερμανίας, μὴ διστάσας ἐν μέση νυκτὶ ν' ἀνέλθη εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα καὶ ἀφυπνίση τὸν κοιμώμενον βασιλέα Γεώργιον ζητήσας παρ' αὐτοῦ ὅπως τηλεγραφήση πρὸς τὸν Τσάρον συνιστῶν μετριοπάθειαν. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν Λονδίνῳ ἐν μεσονυκτίοις ὥραις, ἡ δὲ ληφθεῖσα ἐκ μέρους τῆς ρωσικῆς Αὐλῆς πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιον ἀπάντησις ἀνέφερεν ὅτι ἀφ' ἑσπέρας ἤδη τῆς 19 Ἰουλίου (13 Αὐγούστου) ὁ ἐν Πετρουπόλει Γερμανὸς πρεσβευτὴς κόμης Πουρταλὲς εἶχεν ἀναγγείλη εἰς τὸν Ρῶσον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σαζώνωφ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου.

Συμπέρασμα τῶν ὡς ἄνω ἐκτεθέντων ἀνταγωνισμῶν, συμμαχικῶν συνδυασμῶν, ἰσορροπιῶν καὶ παρομοίων εἶναι ὅτι πάντα ταῦτα ἀπετέλουν σκοποὺς ἐξυπηρετοῦντας προπαρασκευαστικὰ στάδια τῶν Ἄγγλων μὲν πρὸς τελικὴν ἐπικράτησιν ἐν τῇ κοσμοκρατορικῇ αὐτῶν πολιτικῇ, τῶν δὲ Ρώσων πρὸς δημιουργίαν τῆς Σλαυϊκῆς Ὁμοσπονδίας, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ Ντάντσιγκ καὶ ληγούσης εἰς Τεργέστην, ἐν Ἀσίᾳ δὲ μέχρις Ἀδάνων καὶ ἔξοδον αὐτῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον, τῶν Γερμανῶν πρὸς ἕνωσιν τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ἀπὸ Βορείου θαλάσσης μέχρι τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ καὶ τῶν ἑτέρων τέλος Δυνάμεων Γαλλίας, Ἰταλίας κ.λ.π. πρὸς διατήρησιν τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ μετὰ μικρῶν ὠφελειῶν. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι πρὸς ἐπιδίωξιν τῶν σχεδίων αὐτῶν εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἀνάγκην τῶν διαρκῶν ἐξοπλισμῶν.

Οὕτω ἤρξατο περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου, καθ' ἡμᾶς, ὁ μέγας τετραετὴς πόλεμος (1914-1918), ὁ παρασύρας εἰς τὴν δίνην αὐτοῦ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ὑδρόγειον σφαῖραν. Ἐν ἀρχῇ πρὸς στιγμὴν ἐφάνη περιοριζόμενος μεταξὺ Αὐστρίας, Γερμανίας, Ρωσίας καὶ Σερβίας, πλὴν ταχέως μετέσχεν αὐτοῦ καὶ ἡ Γαλλία, οὐχὶ κυρίως ἕνεκα τῶν συμμαχικῶν μετὰ τῆς Ρωσίας δεσμῶν (casus fœderis), ἀλλὰ διότι αὐτὴ ἡ Γερμανία ἀπηύθυνε ἐρώτημα περὶ τῆς στάσεως αὐτῆς καὶ μὴ λαβοῦσα ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν, ἐκήρυξε μετ' ἀπιστεύτου σπουδῆς κατ' αὐτῆς τὸν πόλεμον ἐπιδιώκουσα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ κατασυντρίψη τὴν στρατιωτικὴν δύναμίν της, εἶτα δὲ νὰ συγκεντρώση πᾶσαν αὐτῆς τὴν δύναμιν ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἡ Ἀγγλία, ὑπὸ οὐδεμιᾶς δεσμευομένη συμμαχικῆς συνθήκης

πρὸς τὴν διπλῆν συμμαχίαν Ρωσίας καὶ Γαλλίας, ἀλλ' ἁπλῶς διὰ συνεννοήσεως πρὸς αὐτάς, ἐν ἀρχῇ ἐτήρησεν ἐπιφυλακτικὴν ὅλως στάσιν, ἀλλ' ἡ ὁρμὴ μεθ' ἧς ἐπέπεσον αἱ γερμανικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἐπὶ τὸ Βέλγιον παρὰ τὰς τὴν οὐδετερότητα τῆς χώρας ταύτης ἐγγυωμένας εὐρωπαϊκὰς συνθήκας, ἐγέννησεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν εὐλόγους ἀνησυχίας περὶ τῶν σκοπῶν τῆς Γερμανίας ἔναντι ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης καὶ παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν τῆς κηρύξεως πολέμου κατὰ τῆς Γερμανίας πρὸς μεγίστην ἔκπληξιν τοῦ μηδένα ἔτι ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας κίνδυνον προβλέποντος Γερμανοῦ αὐτοκράτορος. Ἅπαξ δ' ἡ Ἀγγλία εἰσελθοῦσα εἰς τὴν δίνην τοῦ πολέμου πρῶτον ἔργον αὐτῆς ἔθεσεν οὐ μόνον νὰ ἀποβῇ σύμμαχος τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ νὰ δεσμεύσῃ τὰς Δυνάμεις αὐτὰς πρὸς ἑαυτήν, θέσασα ὡς ὅρον τῆς συμμαχίας της τὴν ὑποχρέωσιν ἑκάστου τῶν τριῶν νῦν συμμαχικῶν κρατῶν, ἵνα οὐδέτερον ἐξ αὐτῶν συνάψῃ ἰδιαιτέραν εἰρήνην πρὸς τὴν Διπλῆν γερμανοαυστριακὴν συμμαχίαν. Τὸν ὅρον τοῦτον ἐπέβαλεν ἡ Ἀγγλία ἐφεξῆς εἰς πάσας τὰς ἐναντίον τῆς Γερμανίας εἰς τὴν Τριπλῆν οὕτως ἀποβᾶσαν συμμαχίαν προσερχομένας Δυνάμεις. Ἡ Ἰταλία ἠκολούθησε νῦν τὴν πολιτικήν, ἧς τὴν σημασίαν εἶχεν ὑποδηλώσῃ εἰς τὴν Αὐστρίαν ὅτε, διαρκοῦντος τοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου, προσεκαλεῖτο ὑπ' αὐτῆς εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Σερβίας. Κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ἰταλίας διδομένην εἰς τὴν ἰταλικὴν συνθήκην σημασίαν, τῆς συμμαχίας οὔσης ἀμυντικῆς ἡ Ἰταλία δὲν ὑπεχρεοῦτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς πόλεμον προκληθέντα ἐπιθετικῶς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας. Γερμανία καὶ Αὐστρία διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας, ἀλλ' οὐδὲν ἐπὶ πλέον ἠδύναντο νὰ πράξωσι· οὕτω δέ, κατὰ παράδοξόν τινα τῶν πραγμάτων μεταστροφήν, ἡ μὲν Τριπλῆ Συμμαχία περιωρίσθη νῦν εἰς Διπλῆν, ἡ δὲ Διπλῆ γαλλορρωσικὴ Συμμαχία μετέστη νῦν εἰς Τριπλῆν ρωσικήν, γαλλικὴν καὶ ἀγγλικήν, προστεθέντος καὶ τοῦ Βελγίου, λόγῳ τῆς παραβιάσεως τῆς οὐδετερότητός του, ὅπερ (προσκληθὲν ὑπὸ τῆς Γερμανίας ἵνα ἐπιτρέψῃ δίοδον ἐλευθέραν διὰ τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ εἰς τὰ ἐπὶ τὴν Γαλλίαν ὁρμῶντα γερμανικὰ στρατεύματα ἀπέρριψε γενναιοφρόνως τὴν τοιαύτην πρότασιν) συνήνωσε τὰς στρατιωτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις μετὰ τῶν πολεμίων τῆς Γερμανίας. Ἐν τῇ ἀπειλουμένῃ ἀνισότητι τῶν γερμανικῶν δυνάμεων πρὸς τὰς τῆς ἀντιγερμανικῆς συμμαχίας καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ μεγάλου τῶν Γερμανῶν σχεδίου, ὅπερ ἐξεδηλοῦτο ἐπισήμως ἤδη ἐν Βερολίνῳ διὰ τοῦ «σκοπὸς τοῦ πολέμου ἦν Βερολῖνον-Βαγδάτη», ἤτοι ἡ ἕνωσις Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ, ὁ Γουλιέλμος Β΄ ἐζήτησε νέους συμμάχους ἐν τῇ μακρὰν τῶν συνόρων τῆς Γερμανίας κειμένῃ Ἀνατολῇ. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐζήτησε νὰ προσαγάγῃ καὶ προσήγαγεν, ἀνεπισήμως κατ' ἀρχάς, ἀμέσως ὅμως κατόπιν δι' ἐπισήμων συνθηκῶν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ συμμαχίαν τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν, προσπαθήσας ἵνα τὸ τοιοῦτον συμμαχικὸν δίκτυον ἐπεκτείνῃ καὶ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Διὸ ἐπανερχόμεθα νῦν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα.

Καθ' ἃ ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, καθ' ὃν χρόνον ἐξερράγη ὁ Παγκόσμιος πόλεμος, ρεῦμα φιλογαλλικὸν καὶ γενικῶς φιλανταντικὸν ἐξεδηλώθη ἐν Ἑλλάδι, ἰδίως ἐν Ἀθήναις καὶ τῷ ἑλληνικῷ τύπῳ. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς Ἐλ. Βενιζέλος εὑρίσκετο ἐν Μονάχῳ ἀναμένων αὐτόθι τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχώρησιν τοῦ Τούρκου πρωθυπουργοῦ πρίγκηπος Σαῒτ Χαλήμ· ἀλλ' ἡ ἀναχώρησις αὕτη δὲν ἐγένετο εἴτε σκοπίμως, εἴτε ἐξ ἀνάγκης, ἕως οὗ ἀρξαμένου τοῦ πολέμου ὁ μέγας βεζύρης ἀνήγγειλε τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει ὅτι ἀνεβάλλετο ἐπ' ἀόριστον ἡ συνέντευξις τῶν δύο πρωθυπουργῶν. Ἀντ' αὐτῆς ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός, ὅπως διαγνώσῃ τὰς σκέψεις τῶν Τούρκων σχετικῶς μὲ τὴν νέαν κατάστασιν καὶ ἐπιθυμῶν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐκκρεμότητα ταύτην, μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ ἐζήτησε νέαν συνέντευξιν καὶ ἔπεμψεν εἰς Βουκουρέστιον τοὺς Ἀλ. Ζαΐμην καὶ Ν. Πολίτην, ἵνα μετὰ τῶν Τούρκων πληρεξουσίων Ταλαὰτ βέη καὶ Σαῒτ Χαλὴμ δια-

πραγματευθῶσιν ἐνταῦθα τὸ ζήτημα τῶν νήσων. Ἐκ τῆς συναντήσεως ταύτης οὐδὲν τὸ θετικὸν προῆλθε, τοῦ ζητήματος τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου παραμείναντος αὖθις ἐκκρεμοῦς καὶ τῆς Τουρκίας προσανατολισθείσης πρὸς τὴν νέαν ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Παγκοσμίου πολέμου προκύψασαν πλέον κατάστασιν.

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Γουλιέλμος Β' εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου, ὡς ἐλέχθη, θεωρῶν τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν οὐχὶ μὲν συμμάχους αὐτοῦ κεκηρυγμένας ἀλλὰ προσκειμένας εἰς τὴν Γερμανίαν, ἀπετάθη καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, ὅν, ὡς φαίνεται, ἐν συναντήσει μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἐν Γερμανίᾳ εἶχε μυήσῃ εἰς τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρουμανίας ἔναντι τοῦ Πανσλαυϊσμοῦ, τοῦ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν, λόγῳ τῶν νέων ρωσικῶν περὶ στρατολογίας μέτρων, ἀπειλοῦντος νὰ κατακλύσῃ εἰς μέλλοντα πόλεμον τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην (Αὐστρίαν), Βαλκάνια καὶ Μικρασίαν, προσκαλῶν αὐτὸν νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν μεγάλην αὐτοῦ συμμαχίαν καὶ ὡς συμφέρουσαν αὐτῷ καὶ τῇ Ἑλλάδι, παριστῶν καὶ πάλιν τὴν ἀντιρρωσικὴν στάσιν καὶ κατεύθυνσιν τῆς συμμαχίας, τῆς Ρωσίας οὔσης, κατ' αὐτόν, ἐχθρᾶς καὶ πολεμίας τῆς ἐλευθερίας πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν (1).

Ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ αὐτοκράτορα ὅτι δὲν συνέφερε τῇ Ἑλλάδι νὰ κηρυχθῇ ἐναντίον τῆς συμμαχίας τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, αἵτινες κυριαρχοῦσαι τῆς θαλάσσης θὰ ἠδύναντο ἐντὸς ἡμερονυκτίου διὰ τῶν ἰσχυρῶν στόλων αὐτῶν νὰ μεταβάλωσιν εἰς τέφραν τὰς παραλίους πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ δι' ἀποκλεισμοῦ νὰ λιμοκτονήσωσι τὸν πληθυσμόν της, ὅτι δὲ τὸ μόνον ὅπερ συνέφερεν αὐτῷ νῦν ἦτο ἡ τήρησις οὐδετερότητος ἔναντι τῶν δύο ἀντιπάλων Δυνάμεων, ἐπεκτεινομένης καὶ ὡς πρὸς τοὺς νέους συμμάχους τῆς Γερμανίας, ὑποσχόμενος ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐχθρότητος πρὸς αὐτοὺς ἐφ' ὅσον καὶ οὗτοι δὲν ἤθελον ἐκδηλώσῃ ἐχθρικὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα στάσιν (2). Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐδαμῶς ἤρεσε τῷ αὐτοκράτορι Γουλιέλμῳ, ὅστις ἐν τῷ περιθωρίῳ τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς ἔγραψε τὸ χαρακτηριστικὸν ἐκεῖνο «blode», ἤτοι ἀμβλύνους, οὕτω χαρακτηρίζων τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἡ θέσις τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἐν προκειμένῳ ἦτο ἐξαιρετικῶς δύσκολος,

---

(1) Ἡ τριπλῆ Συμμαχία Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας ἐκήρυξεν ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου ὅτι ἔμελλε νὰ ὑπερμαχήσῃ τῆς ἐλευθερίας πάντων τῶν μικρῶν λαῶν, μηδὲ τῆς Πολωνίας ἐξαιρουμένης, εἰς τὴν ὁποίαν, συμφώνως πρὸς τὴν μεταξὺ Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας ἐπελθοῦσαν συμμαχίαν, θὰ ἐδίδετο ὑπὸ τῆς Ρωσίας ἡ αὐτὴ αὐτονομία τὴν ὁποίαν θὰ παρεχώρει ἡ Ἀγγλία εἰς τὴν Ἰρλανδίαν. Αὐτὸς δὲ ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν ρωσικῶν στρατιῶν, θεῖος τοῦ Τσάρου, μέγας δοὺξ Νικόλαος Νικολάεβιτς (κατὰ τρόπον καὶ ἔννοιαν πρωτοφανῆ, μετὰ τὸν διαμελισμὸν τῆς Πολωνίας) ἐν προκηρύξει πρὸς τὸν πολωνικὸν λαὸν ἔλεγεν ὅτι ἡ Πολωνία διεμελίσθη πολιτικῶς, ἀλλ' ἡ ψυχή της δὲν ἀπέθανε καὶ μέλλει νὰ ἀναβιώσῃ διὰ τῆς Ρωσίας καὶ τῶν συμμάχων αὐτῆς.

(2) Αἱ κυκλοφορήσασαι διαδόσεις ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, ἐκτὸς τῶν προσωπικῶν του φιλικῶν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Γουλιέλμον αἰσθημάτων, ἐξεφράσθη καὶ ὑπὲρ τῆς προσχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν, ὡς καὶ περὶ ὁριστικῆς προσφορᾶς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συμμαχίαν ταύτην τῇ ἀγνοίᾳ τοῦ Βενιζέλου, ὅλως δὲ ἐμπιστευτικῶς μέσῳ τοῦ Γ. Θεοτόκη, τοῦ ἐπισκεφθέντος τὸ Βερολῖνον ὅπως τυπικῶς ἀναγγείλῃ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν θρόνον, οὐδαμόθεν βεβαιοῦνται· αὗται τοὐναντίον διεψεύσθησαν ὑπὸ τοῦ Γ. Στρέϊτ. Τὸ μόνον πιθανὸν ἐν προκειμένῳ φαίνεται ὅτι τοιοῦτόν τι ἐνήργησεν ὁ Γ. Θεοτόκης ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, θίξας ἁπλῶς τὴν πιθανότητα τῆς συνεργασίας τῆς Ἑλλάδος ἐν καταλλήλῳ στιγμῇ, ὡς ἀντισλαυϊκοῦ παράγοντος, μετὰ τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας, καὶ τοῦτο ὅπως ἀντιληφθῇ καὶ τὰς τῆς Γερμανίας διαθέσεις. Ὡς ἐγνώσθη, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν φὸν Γιάγκωβ, ἀπέρριψε τὴν πρότασιν ταύτην ἐπιφυλαχθεὶς μέχρι νεωτέρας φάσεως τῶν πραγμάτων τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης.

δεδομένου ὅτι πρὸ ἑνὸς ἔτους ἐπισκεφθεὶς τὴν Γερμανίαν ἔτυχε ἐξαιρετικῶν τιμῶν ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου καὶ τῶν αὐτόθι στρατιωτικῶν κύκλων, ὀνομασθεὶς ἀρχιστράτηγος καὶ τιμηθεὶς διὰ τῆς γερμανικῆς στρατάρχικῆς ράβδου. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ εἶχεν ἐκφρασθῇ μετ' ἰδιαιτέρου θαυμασμοῦ ὑπὲρ τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ τοῦ ὁποίου, ὡς εἶπε, τὴν τακτικὴν ἐφήρμοσε κατὰ τοὺς νικηφόρους Βαλκανικοὺς πολέμους (1).

Τὸ γεγονὸς τοῦτο γνωσθὲν τότε ἐν Γαλλίᾳ προεκάλεσε πικρὰ σχόλια εἰς βάρος αὐτοῦ, ἐχαρακτηρίσθη δ' ὡς ἀγνωμοσύνη ἔναντι τῆς Γαλλίας, ἡ ὁποία συνέδραμε τὴν Ἑλλάδα διὰ παροχῆς χρημάτων καὶ πολεμικοῦ ὑλικοῦ, ἠθικῶς δ' ἐνίσχυσεν αὐτὴν διὰ τῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἐϋντοῦ ἐκπαιδευτικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία εἰργάσθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος εὑρισκόμενος ἐν περιοδείᾳ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ πληροφορηθεὶς τὰ γενόμενα ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ὑποχρεώσας τηλεγραφικῶς τὸν βασιλέα ἐπὶ ἀπειλῇ παραιτήσεως νὰ ἐπισκεφθῇ ἀμέσως τοὺς Παρισίους, ὅπως μετριάσῃ τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἐν Γερμανίᾳ δηλώσεών του. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο τῇ ἐνεργῷ συνεργασίᾳ καὶ τοῦ πρεσβευτοῦ Α. Ρωμάνου, ἀλλ' ἡ τῶν ἐπισήμων γαλλικῶν κύκλων ἀντίληψις παρέμενε πάντοτε ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν διέκειτο φιλικῶς πρὸς τὴν Γαλλίαν, ἀκολουθῶν ἐντελῶς διάφορον τοῦ πατρός του ἐξωτερικὴν πολιτικὴν (2).

(1) Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν μὲν ἑλληνικὸν στρατὸν εἶχον διοργανώσῃ οἱ Γάλλοι, τὸν δὲ στρατὸν τῆς Τουρκίας γερμανικὴ ἀποστολή, προεκάλεσε πολλοὺς ὑπαινιγμοὺς ριφθέντας ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ τύπου εἰς βάρος τῆς γερμανικῆς τακτικῆς. Δι' αὐτὸ ὁ Κάϊζερ ἐζήτει τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀπαντήσῃ πρὸς τοὺς Γάλλους καὶ κατὰ βάθος πρὸς αὐτοὺς ἀπηυθύνετο ὅταν ἔλεγεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον:

«Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ηὐδόκησε κατὰ τὸν πόλεμον καὶ μετ' αὐτὸν νὰ διαδηλώσῃ ἐπανειλημμένως δημοσίᾳ ὅτι αἱ μεγάλαι ἐπιτυχίαι τὰς ὁποίας κατήγαγε, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, ὀφείλονται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν ἡρωϊσμὸν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, πάντοτε ἑτοίμων νὰ θυσιασθῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν γερμανικὴν στρατιωτικὴν ἀγωγήν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης, ὡς καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἐπιτελείου της, ἐν τῇ Στρατιωτικῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Βερολίνου καὶ τὴν ὁποίαν ἐφήρμοσε κατόπιν ἐν τῷ πολέμῳ.

»Ὁ στρατός μου αἰσθάνεται ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν κρίσιν ταύτην, τὴν ὁποίαν ἐξέφερεν ἡ Ὑ. Μεγαλειότης, ὅσον ἀφορᾷ τὴν γιγνομένην παρ' ἡμῖν στρατιωτικὴν ἐργασίαν καὶ ἥτις ἀποδεικνύει κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν, ὅτι ἡ γερμανικὴ τακτικὴ καλῶς ἐφαρμοζομένη ἐξασφαλίζει πάντοτε τὴν νίκην».

Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἐπεκύρωσε τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος λεχθέντα ὡς ἑξῆς:

«Δὲν διστάζω νὰ διακηρύξω ἅπαξ ἔτι ὑψηλοφώνως καὶ δημοσίᾳ ὅτι αἱ νῖκαί μας ὀφείλονται ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἀδάμαστον ἀνδρείαν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν Μου καὶ κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πολεμικῆς τέχνης καὶ τῆς τακτικῆς, τὴν ὁποίαν Ἐγὼ καὶ οἱ ἀξιωματικοί μου ἀπεκτήσαμεν ἐν Βερολίνῳ εἰς τὸ ἀγαπητὸν τοῦτο IIον Σύνταγμα τῆς Φρουρᾶς, εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Ἀκαδημίαν καὶ μὲ τὰς σχέσεις μας πρὸς τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον τοῦ πρωσσικοῦ στρατοῦ».

Εἰς ταῦτα τὰ γαλλικὰ φύλλα παρετήρουν ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶχεν ἤδη ἐπωφεληθῇ τῶν μαθημάτων τῆς πρωσσικῆς τακτικῆς, ὅταν ὁ ἑλληνικὸς στρατός, τὸν ὁποῖον διῴκει ὡς διάδοχος, ἡττήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1897, ἐνῷ «εἰς τὸν τερματισθέντα πόλεμον ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀναδιοργανωθεὶς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἐϋντοῦ καὶ τῆς γαλλικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς ἐνίκησε τὸν τουρκικὸν στρατόν, ἐκπαιδευθέντα ὑπὸ Γερμανῶν ἀξιωματικῶν, ἐφωδιασμένον διὰ γερμανικοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ διευθυνόμενον ἀπὸ ἀξιωματικοὺς ἔχοντας συμπληρώσῃ ἐν Γερμανίᾳ τὰς ἰδίας στρατιωτικὰς μελέτας ἃς καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος».

(2) Ὡς ἔγραφεν ὁ Charles Vellay εἰς τὸν «Ἐλεύθερον Ἄνθρωπον» τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1913, μόλις παρῆλθον εἴκοσι τέσσαρες ὧραι μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν φιλοφρονημάτων τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἦρε τὰς ἐπιφυλάξεις αὐτῆς ὅσον ἀφορᾷ τὴν Β. Ἤπειρον καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ἐλήφθη ὁριστικῶς ἡ ἀπόφασίς της καὶ ὅτι ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιτροπῇ τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων τῆς Νοτίου Ἀλβανίας μετέβαινε πρὸς συνάντησιν τῶν ἄλλων ἐπιτρόπων, οἵτινες τὸν ἀνέμενον ἐν Κερκύρᾳ.

Ἀλλὰ καὶ ἕτεραι ἄστοχοι πράξεις, ὀφειλόμεναι εἰς τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ βασιλέως πρωτοβουλίας, ἐνίσχυσαν βραδύτερον τὴν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου προκατάληψιν αὐτῶν καί, ἀσχέτως μὲ τὴν πρὸς τὸν Βενιζέλον δημιουργηθεῖσαν ἀντίθεσιν, ἡ Συνεννόησις δὲν ἔπαυε πιστεύουσα ὅτι ἡ τοῦ βασιλέως διάθεσις ἦτο ὑπὲρ τῆς Γερμανίας. Μία ἐξ αὐτῶν τῶν πρωτοβουλιῶν ἦτο καὶ ἡ ἄστοχος ἐκείνη τοῦ πρίγκιπος Νικολάου, προσφιλοῦς ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως, ἀπὸ 18/1 Σεπτεμβρίου 1915 πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Σερβίας Μπαλοῦχτσιτς ἐπιστολή (1), τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἀπέκλειεν ὅτι

(1) Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολὴ εἶχεν οὕτω:

Ἀγαπητέ μου πρέσβυ,

«Ἐπειδὴ φοβοῦμαι ὅτι δὲν ἐπέμεινα ἐπαρκῶς ἐπὶ τῆς θεωρίας, τὴν ὁποίαν σᾶς ἀνέπτυξα χθές, λαμβάνω τὴν ἄδειαν νὰ ἀνακεφαλαιώσω ἐν ὀλίγοις τὰ οὐσιώδη σημεῖα τῆς ἐπιχειρηματολογίας μου.

»Ἡ Τριπλῆ Συνεννόησις σᾶς ἐπιβάλλει (εἰς τὴν Σερβίαν) ἐδαφικὰς παραχωρήσεις πρὸς ὄφελος τῆς Βουλγαρίας, ἐπὶ πλέον ὅλων ἐκείνων, τὰς ὁποίας σᾶς ἠνάγκασεν ἤδη νὰ κάμετε συνεπείᾳ τῆς εἰς τὸν πόλεμον εἰσόδου τῆς Ἰταλίας· ὁ δὲ τελευταῖος λόγος τοῦ σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ ἀποδεικνύει καλῶς ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν θὰ ἐδίσταζε νὰ ὠθήσῃ τὰς παραχωρήσεις ταύτας ἐκεῖθεν τοῦ μέτρου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἠθέλατε νὰ τὰς περιορίσετε ὑμεῖς, ἀποκλειστικῶς διὰ νὰ προσελκύσῃ τὴν βουλγαρικὴν βοήθειαν.

»Ἡ ἀντίστασις εἰς τὴν γερμανικὴν ἐπίθεσιν θὰ ἐκθέσῃ τὴν Σερβίαν εἰς μίαν βεβαίαν εἰσβολήν, δεδομένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα αἱ δύο Κεντρικαὶ Δυνάμεις κινητοποιοῦν εἰς τὰ σύνορά σας. Ἡ χώρα σας θὰ λεηλατηθῇ, οἱ κάτοικοι θὰ σφαγοῦν, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐλπὶς ὅτι θὰ τύχετε στρατιωτικῆς βοηθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σας. Τὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα σᾶς κάμνει νὰ πιστεύετε ὅτι θὰ στείλῃ πρὸς ἐνίσχυσίν σας ἡ Ἀντάντ, κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐν Σερβίᾳ, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀνυπερβλήτου σχεδὸν δυσκολίας διὰ τὴν μεταφοράν των μέσῳ τῆς μιᾶς μόνης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἐκτεθειμένης δέ, πλὴν ἄλλων, εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν κομιτατζήδων. Αἱ ἐνισχύσεις ἑπομένως αὗται, ἀγγλικαὶ ἢ γαλλικαί, θὰ ἠμποροῦσουν νὰ δράσουν μόνον ἐν Θράκῃ καὶ θὰ χρησιμεύσουν διὰ νὰ ἐξουδετερώσουν μέρος μόνον τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ. Ἡ Σερβία λοιπὸν δὲν θὰ δύναται νὰ ὑπολογίσῃ εἰς ἄλλο τι πλὴν τῆς ἐμμέσου βοηθείας τῶν ἀνταντικῶν στρατιῶν, αἵτινες κατ' οὐδένα τρόπον θὰ προλάβουν ἢ θὰ ἐμποδίσουν τὴν γερμανικὴν ἐπιδρομὴν εἰς τὸ σερβικὸν ἔδαφος. Ὁ στρατός σας θὰ συντριβῇ καὶ θὰ ἐξολοθρευθῇ, ἡ δὲ Σερβία θὰ στερηθῇ οὕτω τοῦ μόνου μέσου τῆς ἀμύνης της.

»Ταῦτα ἀποτελοῦν μίαν πολὺ περιεκτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πιθανοτήτων, καθὼς ἐμφανίζονται αὗται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ δὲν βλέπω ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν γεγονότων, οἵαν τὴν προλέγω, οὐδενὸς εἴδους ὠφέλημα διὰ τὰ ἰδικά σας συμφέροντα ἐκ τῆς Ἀντάντ.

»Ἂς προσπαθήσωμεν τώρα νὰ ἐξετάσωμεν τίνα θὰ ἦσαν τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ προέκυπτον διὰ τὴν χώραν σας ἐκ μιᾶς ἀμέσου συνεννοήσεως μὲ τὴν Γερμανίαν.

»Τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἡ Γερμανία εἶνε σταθερῶς ἀποφασισμένη νὰ θραύσῃ τὴν ἀντίστασιν ὑμῶν. Μὲ τὰ μέσα τὰ ὁποῖα διαθέτει, δὲν θὰ διστάσῃ οὔτε ἐνώπιον τῶν ἀπωλειῶν, οὔτε ἐνώπιον τῶν δυσκολιῶν, τὰς ὁποίας θὰ συναντήσῃ. Ἡ Σερβία θὰ ὑποστῇ εἰσβολὴν καὶ ὁ τόπος θὰ ἔχῃ τὴν τύχην τοῦ Βελγίου. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἡ Γερμανία ὑπολογίζει εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Βουλγαρίας, τῆς ὁποίας αἱ ὑπηρεσίαι ἐξηγοράσθησαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι θὰ τῆς ἀφεθῇ πλήρης ἐλευθερία καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς διαθέσεις της πρὸς κατάκτησιν τοῦ ἐδάφους τῆς σερβικῆς Μακεδονίας.

»Ἐάν, ἀντιθέτως, ἐπιτρέψητε εἰς τὴν Γερμανίαν ἐλευθέραν δίοδον ἐκ μιᾶς στενῆς λωρίδος τοῦ ἐδάφους ὑμῶν, ἥτις ἀρχίζει εἰς Ὄρσοβαν καὶ καταλήγει εἰς τὰ βουλγαρικὰ σύνορα, σῴζετε πρωτίστως τὸν τόπον σας ἀπὸ ἀσφαλῆ ἐξολόθρευσιν καὶ δευτερευόντως διαφυλάσσετε τὰ μέσα τῆς ἀμύνης σας, δηλαδὴ διατηρεῖτε ἄθικτον τὸν στρατόν σας. Ἐνώπιον τῶν τρομακτικῶν κινδύνων, οἵτινες ὀρθώνονται κατὰ τῆς Σερβίας καὶ Ἑλλάδος εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον, μοῦ φαίνεται ὅτι ἡ διαφύλαξις τοῦ στρατοῦ σας εἶναι γεγονὸς τόσον θεμελιώδους σπουδαιότητος, ὥστε πᾶσα ἄλλη ἄποψις θὰ ὤφειλε νὰ τεθῇ ἀδιστάκτως κατὰ μέρος. Ἡ ἄνευ ἀναβολῆς συμφιλίωσις μετὰ τῆς Γερμανίας θὰ σᾶς στοιχίσῃ ἀσφαλῶς πολὺ ὀλιγώτερα ἀπὸ τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας σᾶς ἐπιβάλλει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀγγλικὴ διπλωματία καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἐξ ἄλλου θὰ σᾶς ἐκθέσῃ ἡ ἔνοπλος ἀντίστασις.

»Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ Γερμανία θὰ σᾶς ὑποχρεώσῃ εἰς ἐδαφικὰς παραχωρήσεις ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας. Ἀλλὰ μὴ ἡ Ἀντάντ δὲν ἔπραξε τὸ ἴδιον; Εἶναι μάλιστα πιθανώτατον ὅτι αἱ θυσίαι, τὰς ὁποίας θὰ ἀξιώσῃ παρ' ὑμῶν ἡ Γερμανία, θὰ παρουσιασθοῦν εἰς σᾶς ὀλιγώτερον σκληραὶ ἀπὸ ἐκείνας, ἅτινας ἐπιβάλλει ἡ βρεττανικὴ «φιλανθρωπία». Ἐπὶ πλεον, καὶ ἐπανέρχομαι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ κατ' ἐμὲ σπουδαιότατον, διατηρεῖτε ἄθικτον τὸν στρατόν σας. Μὲ αὐτὸν θὰ δυνηθῆτε μίαν ἡμέραν νὰ ἐπανορθώσετε τὰς ταπεινώσεις, εἰς τὰς ὁποίας σᾶς ὑποβάλλει σήμερον τὸ τρυφερὸν ἀγγλικὸν ἐνδιαφέρον, καὶ νὰ διεκδικήσετε τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν ἐξαναγκάζεσθε νὰ παραχωρήσετε εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἁρπακτικότητα. Πιστεύσατε, ἀγαπητὲ πρέσβυ, εἰς τὴν εἰλικρινῆ μου ἐκτίμησιν».

Ἀθῆναι τῇ 18 Σεπτεμβρίου/1 Ὀκτωβρίου 1915. (ὑπ.) *Νικόλαος*

ἐγράφη τῇ ἀγνοίᾳ τοῦ βασιλέως, ἐμαρτύρει δὲ τὴν συνεχιζομένην μετὰ τῆς Γερμανίας συνεννόησιν αὐτοῦ. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη διαβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς Σερβίας εἰς τοὺς Συμμάχους ἔπεισεν αὐτοὺς ἀκραδάντως ὅτι ὁ βασιλεὺς ἦτο συγκεκαλυμμένος αὐτῶν ἐχθρός, ὅτι δὲ ἐν Ἑλλάδι μόνον ἐπὶ τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου ἠδύναντο νὰ βασισθῶσιν.

Καὶ ἐν Ἑλλάδι κύκλοι τινὲς ἐξαιρετικῶς ἐθορυβήθησαν φοβηθέντες πλεκτάνην τῆς γερμανικῆς διπλωματίας, πρὸς ἣν δὲν ἔτρεφον ἰδιαιτέραν ἐμπιστοσύνην. Αὐτὸς οὗτος ὁ Γ. Στρέϊτ ἐξεφράσθη βραδύτερον ὅτι ἐγένετο ἐκμετάλλευσις τῆς τοῦ Κωνσταντίνου προσφωνήσεως, μιᾶς ἁπλῆς φιλοφροσύνης, ἐκ μέρους τῆς Γερμανίας.

Καὶ ταῦτα ὅσον ἀφορᾷ τὰ μεταξὺ Γουλιέλμου καὶ Κωνσταντίνου διαμειφθέντα. Ἐν Ἑλλάδι ὅμως ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλ. Βενιζέλος, ἀντιθέτως πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, εἶχε τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ πόλεμος ἀσχέτως πρὸς τὰς συμφορὰς ἃς θὰ προεκάλει παρεῖχε πάντως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξαιρετικὴν «εὐκαιρίαν» ἐκμεταλλεύσεως αὐτοῦ, διὰ τοῦτο μόλις ἐπληροφορήθη τὴν εἰς τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα δοθεῖσαν ἀπάντησιν τοῦ Κωνσταντίνου πρὶν ἢ ἔτι ἀφιχθῇ ὁ ἴδιος ἐκ Μονάχου εἰς τὰς Ἀθήνας, κατέκρινε ταύτην ὡς δεσμεύουσαν τὴν Ἑλλάδα ἀπέναντι τῶν ἀγνώστων φάσεων τοῦ ἐπερχομένου πολέμου. Ἐχαρακτήρισε δὲ ἐμπιστευτικῶς εἰς πολιτικὸν κύκλον τὴν τοῦ Κωνσταντίνου τῇ συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Στρέϊτ (τῇ ἀγνοίᾳ τοῦ πρωθυπουργοῦ) πρωτοβουλίαν ὡς ἀντισυνταγματικήν (¹). Πάντως ἵνα ἐπωφεληθῇ τὴν προβλεπομένην εὐκαιρίαν καὶ προπαρασκευάσῃ ἔδαφος ἀνάλογον, ἅμα τῇ ἀφίξει αὐτοῦ εἰς τὴν πρωτεύουσαν συγκαλέσας ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐξέθηκε πρὸ αὐτοῦ μετὰ μοναδικῆς σαφηνείας πάσας τὰς γνώμας ἃς ἐσχημάτισε περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ περὶ τοῦ ἀνακειμένου τῇ Ἑλλάδι ἔργου ἀπέναντι τοῦ πολέμου.

Στενὸς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἀλλὰ καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου φίλος, ὃν ἐπεσκεψάμεθα ἀσθενοῦντα κατὰ τὴν ἑσπέραν τῶν πρώτων ἐκδηλωθεισῶν διαφωνιῶν, ἀνησυχῶν σφόδρα ἐπὶ τῇ πιθανῇ μελλοντικῇ ῥήξει τῶν δύο τούτων πολυτίμων τῇ Ἑλλάδι ἀνδρῶν, ὡς ἑξῆς ἀφηγήθη ἡμῖν τὰ τεκταινόμενα:

«Ὁ Βενιζέλος, καίπερ δικαίως ὑπερήφανος διὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου, δὲν ἦτο κατὰ βάθος ἱκανοποιημένος ἐξ αὐτῆς οὐδ' ἐθεώρει ὅτι διὰ ταύτης διηυθετήθησαν ὁριστικῶς τὰ βαλκανικὰ καὶ τὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐν γένει πράγματα, ἀλλ' ὅτι ἁπλῶς ἐγένετο τὸ πρῶτον σταθερὸν βῆμα μιᾶς ἔστω καὶ μακροχρονίου ἀνακωχῆς, ἡ ὁποία, κατ' αὐτόν, θὰ προητοίμαζε βραδύτερον τὴν ὁριστικὴν λύσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἤτοι ἢ τὴν ὁριστικὴν διάλυσιν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἢ τὴν ἐπιβολὴν εἰς αὐτὴν ἰσοπολιτείας διὰ πάντας ἀδιακρίτως τοὺς οἰκοῦντας ἐν αὐτῇ λαούς. Τὸ συμπέρασμά του

(¹) Ἀτυχὴς ἦτο ἡ ἀνάμιξις τῶν Γ. Στρέϊτ καὶ Κ. Ἔσσλιν εἰς τὴν παροῦσαν κρίσιν παρ' ὅλην τὴν ἀναμφισβήτητον αὐτῶν ἑλληνικὴν φιλοπατρίαν. Ἡ κατὰ τὸν Παγκόσμιον πόλεμον δημιουργηθεῖσα ὀξύτης ἀντιθέσεων ἐδημιούργησε καὶ ἀλλαχοῦ ἀδικαιολογήτους ὑπονοίας κατὰ προσωπικοτήτων ἔστω καὶ μακρόθεν συνδεδεμένων μετὰ τῶν ἐμπολέμων χωρῶν, ὡς παράδειγμα δὲ ἀναφέρομεν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ πρίγκηπος τοῦ Βάττενμπεργκ ἐκ τῆς ἐμπιστευτικῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν ἐν τῷ ἀγγλικῷ ναυτικῷ. Ὁ πρίγκηψ Βάττενμπεργκ, παρ' ὅλην τὴν γερμανικὴν αὐτοῦ παλαιὰν καταγωγήν, ἦτο στενὸς συγγενὴς τῆς ἀγγλικῆς Αὐλῆς καὶ δεδοκιμασμένος Ἄγγλος τὸ φρόνημα. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπρόκειτο περὶ ἀγῶνος ὑπὲρ τῶν ὅλων καὶ οὐδεμία ἐπιφύλαξις κατὰ τὴν περίοδον τοῦ πολέμου ἦτο ἀνεκτή. Ἐξ ἄλλου ὁ Γ. Στρέϊτ δὲν ἐγνώριζε τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ εἶχεν ὡρισμένας ὑποβολὰς προερχομένας ἐξ ἐφημέρων ἢ ἐπεισοδιακῶν εὐνοιῶν τῆς γερμανικῆς πολιτικῆς, αἱ ὁποῖαι κατὰ βάθος δὲν ἠδύναντο ν' ἀποτελέσωσι παγίαν κατεύθυνσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Γερμανίας, ἥτις συμφέρον εἶχε νὰ εἶναι, ὡς καὶ ἦτο, φιλότουρκος καὶ φιλοβούλγαρος.

δὲ τοῦτο ἐξῆγε κυρίως ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς ἑτερογενοῦς ἀπ' ἀρχῆς αὐτῆς συστάσεως καὶ τῆς θεοκρατικῆς ὑποστάσεώς της ἐστερεῖτο τῶν βάσεων ἀναγεννήσεως καὶ συγχρονισμοῦ, ἀδυνατοῦσα νὰ ἀνταγωνισθῇ τὰ περιβάλλοντα αὐτὴν σφριγῶντα νεαρὰ κράτη. Πρὸς τοῦτο συνετέλουν καὶ ἄλλοι λόγοι καθαρῶς βιολογικοὶ εἰς βάρος τῆς τουρκικῆς φυλῆς, ἐκδηλούμενοι ἐν αὐτῇ τῇ καθόλου ἰδιοσυγκρασίᾳ καὶ νοοτροπίᾳ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὅστις εἰς πλείστας περιστάσεις, ὁσάκις τῷ ἐδόθη εὐκαιρία ἀναβαπτίσεώς του πρὸς οἱανδήποτε κατεύθυνσιν ἐξελίξεως, παρέμεινεν ἀδιάφορος, νωχελὴς καὶ ἁπλοῦς θεατής, ἀμέτοχος πρωτοβουλίας καὶ δράσεως, καίτοι ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ ἵσταντο ὑπέροχοι ἡγεμόνες καὶ ἄλλοι πολιτικοὶ ἄνδρες τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι προήρχοντο ἐκ διασταυρώσεως Τούρκων μεθ' ἑτερογενῶν γυναικῶν, ἑλληνικῆς, ἀλβανικῆς, κιρκασιακῆς ἢ σλαυϊκῆς καταγωγῆς, μάτην θυσιασθέντες ὑπὲρ τῆς τουρκικῆς ἀναγεννήσεως. Ἐὰν παρὰ τοῖς Τούρκοις ἐκυριάρχει ἀλλοία νοοτροπία, ἐγκαίρως θὰ ἠδύναντο νὰ προλάβωσι τὴν διάλυσίν των, διὰ συμβιβασμοῦ καὶ διευθετήσεως ὡρισμένων ὀχληρῶν καὶ ἐπιζημίων δι' αὐτοὺς ζητημάτων. Ἀνέφερεν ἐπὶ παραδείγματι ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν δύο ἦσαν τὰ πραγματικῶς ἀσθενῆ σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας: τὸ Κρητικὸν καὶ τὸ Ἀρμενικὸν ζήτημα. Ἐὰν ἐγκαίρως καὶ διὰ καθαρῶς τουρκικῆς πρωτοβουλίας ἐπεδιώκετο ἡ λύσις αὐτῶν, τοῦ μὲν ρυθμιζομένου διὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς νήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς παραιτήσεως ἀπὸ μιᾶς ἐπ' αὐτῆς σκιώδους κυριαρχίας, τοῦ δὲ διὰ τῆς παραχωρήσεως αὐτονομίας εἰς τὴν Ἀρμενίαν, οὐδόλως ἀπίθανον νὰ ἐξουδετεροῦτο ἡ σύμπραξις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν κρατῶν κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, θὰ διετίθετο δὲ ἡ κοινὴ γνώμη ὑπὲρ τῆς Τουρκίας, ἥτις οὕτω θὰ κατώρθου διὰ συστηματικῆς ἐργασίας νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς ἐπικρεμαμένους κινδύνους τῆς διαλύσεώς της περισυλλέγουσα καὶ ἀναδιοργανοῦσα τὴν χώραν ὅλην. Ἰδιαιτέρως οἱ Νεότουρκοι διὰ τοῦ σωβινισμοῦ αὐτῶν παρατείναντες τὴν ἐκκρεμότητα τῶν ζητημάτων αὐτῶν καὶ φανατισθέντες παρεσκεύασαν μοιραίως τὰς διὰ τὴν χώραν των συμφοράς. Οὕτω δημιουργηθεισῶν ἐπικινδύνων ἀντιθέσεων μεταξὺ ἡμῶν καὶ αὐτῶν, ἀφ' ἑνὸς διὰ τῆς μὴ ἐπιλύσεως τότε τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος καὶ τοῦ ἀνθελληνικοῦ κινήματος τοῦ Ἀγᾶ-Κερὶμ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῶν ἐκδηλουμένων παρὰ τοῖς Νεοτούρκοις ἐχθρικῶν τάσεων ἔναντι τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἑτερογενῶν στοιχείων, ἰδίᾳ δὲ τῆς διώξεως τῶν ὁμογενῶν, τοῦ Συντάγματος ὑφισταμένου πρὸς τὸ θεαθῆναι μόνον, ὡς καὶ διὰ τῆς μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἐκδηλωθείσης ἀδιαλλαξίας αὐτῶν ἐν τῷ ζητήματι τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἡ ἐν τῷ μέλλοντι πολιτικὴ ἡμῶν καθωρίζετο μοιραίως καὶ παρὰ τὴν θέλησίν μας ἀντιτουρκική.

»Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ αὐταὶ ἦσαν αἱ μετὰ τῶν γειτόνων ἡμῶν Τούρκων σχέσεις μας κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Παγκοσμίου πολέμου.

»Ὁ Βενιζέλος τὴν ἔκρηξιν αὐτοῦ ἐθεώρησε κατ' ἀρχὴν ὡς συμφορὰν παγκόσμιον ἀλλὰ καὶ ἑλληνικήν. Ὁ πόλεμος οὗτος ἐματαίου πρῶτον τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν, τῆς ὁποίας ἐσκέπτετο συστηματικῶς νὰ ἐπιληφθῇ ,προσέτι δὲ ἐστέρει τὴν χώραν καὶ τῆς συνεργασίας τοῦ ξένου κεφαλαίου, τοσοῦτον ἀναγκαιοῦντος αὐτῇ δι' ἔργα ἐν γένει παραγωγικά. Οὐχ ἧττον ταχέως συνελθὼν ἐκ τῆς πρώτης ἐντυπώσεως, ἐσκέφθη ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ σταθερῶς καὶ ἐγκαίρως προσανατολιζομένη καὶ ρίπτουσα τὸν κύβον εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα, θὰ ἔθετεν ἐνώπιον αὐτῆς τὸ δίλημμα τῆς ὁλικῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ἐπωφελουμένη τὴν παγκόσμιον σύρραξιν, ὡς μόνην εὐκαιρίαν πρὸς ριζικὴν ἐπίλυσιν τῶν μεγάλων προβλημάτων. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἀποβλέπων δὲν ἐπεθύμει νὰ παραμείνῃ ἡ Ἑλλὰς ἀμέτοχος τοῦ πολέμου τούτου, ἀλλὰ νὰ συνταυτίσῃ τὴν

τελικὴν αὐτῆς ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν ἐκ τῆς ἐκβάσεως αὐτοῦ, ἀδιαφορῶν ἐπὶ ὡρισμένων λεπτομερειῶν. Ἡ Ἑλλὰς τῶν μεγάλων ἱστορικῶν τίτλων καὶ ἀξιώσεων καὶ τῶν μετρίων ὑλικῶν μέσων, μοιραίως πρὸς ἐπιδίωξιν τῶν βλέψεών της θὰ ἐξετίθετο εἰς κινδύνους ἔστω καὶ κατ' ἐπίφασιν τυχοδιωκτικούς.

»Δὲν ἠδύνατο νὰ σκέπτεται καὶ νὰ ἐνεργῇ μὲ νοοτροπίαν περιωρισμένην, ἀλλὰ μόνον μὲ τολμηράν, καὶ ἀψηφοῦσα κινδύνους νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πραγμάτωσιν τῆς τελικῆς ἐκκαθαρίσεως ἀποφεύγουσα πᾶσαν ἄλλην ἐφήμερον πολιτικήν, ἥτις θὰ ἦτο διαρκὲς ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐξέλιξίν της.

»Τῇ ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνεχθῇ νὰ διατηρηθῇ ὁ τουρκικὸς ἐφιάλτης ἐπὶ τῶν νήσων, νὰ συνεχίζηται ἡ μετατόπισις τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας καὶ νὰ ὑφίσταται ἡ ζύμωσις τῶν Σλαύων τῆς Βαλκανικῆς πρὸς συνεργασίαν ἢ ἕνωσιν εἰς βάρος αὐτῆς, ἐκτιθεμένης πάντοτε εἰς ἐπικινδύνους καὶ λίαν ἀμφιβόλου ἐκβάσεως μονομαχίας μετὰ τῶν γειτόνων αὐτῆς κρατῶν.

»Προετίμησεν οὕτω, τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιουμένη ἀλλὰ καὶ ὑποχρεουμένη ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, νὰ ταχθῇ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, αἵτινες εἶχον καὶ ἴδιον συμφέρον σπουδαῖον, ἐπωφελούμεναι εὐκαιρίαν κατάλληλον, νὰ ἀποκαταστήσωσι τὸν Ἑλληνισμὸν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἐκτάσει καὶ δυνάμει, ἀναδεικνύουσαι οὕτω αὐτὸν εἰς παράγοντα ἰσχυρόν, φίλον δὲ καὶ σύμμαχον. Οὕτω ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἀντιληφθεὶς τὴν κατάστασιν καὶ λανθάνουσαν ἀγγλορρωσικὴν μελλοντικὴν ἀντιγνωμίαν προαισθανόμενος (παρ' ὅλας τὰς ἀρχικὰς μεταξὺ τῶν χωρῶν αὐτῶν συμφωνίας), ἤλπιζε κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ὁριστικῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης πιθανὴν ἐπιδίκασιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ τοὐλάχιστον οὐδετεροποίησιν αὐτῆς μὲ ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, ἀπόφασιν τὴν ὁποίαν καὶ ἡ Γερμανία αὐτὴ θὰ ὑπεστήριζεν ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς Δύναμις ἀντισλαυϊκή.

»Ἀλλὰ τὸ προέχον ζήτημα ἦτο τὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν πόλεμον, ἐν συμμαχίᾳ καὶ ὑλικῇ βοηθείᾳ ἀνεξαντλήτῳ, παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, καὶ πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο περισσοτέρα πίστις, ἀπόφασις καὶ τόλμη, ὁπότε καὶ οὐχὶ ἀπίθανον ἀλλ' ἀσφαλῶς οἱ κίνδυνοι θὰ ἦσαν ὀλιγώτερον αἰσθητοὶ τῶν τῆς ἀμφιταλαντεύσεως ἢ τῶν ἀπολύτως στρατιωτικῶν ὑπολογισμῶν.

»Ἀτυχῶς τῶν τελευταίων τούτων ὑπολογισμῶν ἔχεται ὁ ἡμέτερος βασιλεύς, ὅστις τρομοκρατηθεὶς ὑπὸ τῶν πρώτων γερμανικῶν ἐπιτυχιῶν ἀποδίδει ἐξαιρετικὴν προσοχὴν εἰς τὰς ἀπειλὰς τῶν Ρώσων, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἱστορικῶς συνέχεια τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας, ἀπειλὰς ἃς καταλλήλως ῥαδιουργεῖ ἡ ἰταλικὴ πολιτική. Καὶ οὕτω παρὰ τὸν εὐθὺν αὐτοῦ χαρακτῆρα, τὴν ἑλληνικότητά του, τὴν ἐξαιρετικὴν ἀγάπην αὐτοῦ τοῦ Βενιζέλου πρὸς αὐτὸν ὡς καὶ τὴν ἰδιαιτέραν χρησιμότητά του ὡς παράγοντος πολιτειακοῦ καὶ στρατιωτικοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Βενιζέλος ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἀναγνωρίζει, ἀποβαίνει ἀσυναισθήτως καὶ πεισμόνως μέσον καὶ ὄργανον κακῶν διὰ τὴν χώραν συνεπειῶν. Τὰς ψυχολογικὰς φιλοδοξίας καὶ τὰ μίση τοῦ ἀντιπάλου πολιτικοῦ κόσμου, ὅστις ἐὰν ἵστατο εἰς τὸ ὕψος του θὰ ἔσῳζε τὴν χώραν, ἀδυνατῶν νὰ ἀντιληφθῇ λόγῳ τῆς καθόλου νοοτροπίας του δὲν δύναται νὰ συνταυτίσῃ τὰς σκέψεις του πρὸς τὰς τοῦ Βενιζέλου, ἀντιπροσωπεύοντος ἐν προκειμένῳ μίαν μεγάλην μερίδα τοῦ λαοῦ, καὶ φοβοῦμαι, ἂν δὲν θέλω νὰ προφητεύσω, πολλὰ ἐκ τῆς διχογνωμίας αὐτῶν τὰ κακά.

»Πάντως ὁ Βενιζέλος εἶνε πεπεισμένος ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος θὰ λύσῃ τὰ πλεῖστα τῶν ἀπ' αἰώνων ἀλύτων πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης ζητημάτων διὰ μιᾶς νέας κοσμογονίας. Καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν ἔσεται βραχὺς καὶ καταλήξῃ εἰς συμβιβασμοὺς αἱ ἡμέτεραι θυ-

σίαι θὰ εἶναι ἀνάλογοι, ἀλλὰ πάντως θὰ ρυθμίσωμεν τὰς ἐκκρεμότητάς μας· ἐὰν δὲ εἶναι διαρκείας θὰ ἐκκαθαρίσωμεν πάλιν ὁριστικῶς τὴν θέσιν μας ἐν τῷ κόσμῳ. Προσπαθοῦμεν νὰ συνδυάσωμεν τὰς ἐπωφελεστέρας λύσεις, ἀλλὰ καὶ τὰς ριζικωτέρας».

Εἰς ἐρώτησίν μου πρὸς τὸν κοινὸν τῶν δύο ἀνδρῶν φίλον περὶ Βουλγάρων καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν, μοὶ ἀνέφερεν ὅτι, ἐὰν οὗτοι ἤθελον συναινέση εἰς συνεργασίαν μεθ' ἡμῶν καὶ τῶν Συμμάχων, θυσία τις εἰς βάρος μας ὑπὲρ αὐτῶν θὰ ἠτιολογεῖτο, ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον προϋπόθεσιν τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἐν Τουρκίᾳ (Μικρασίᾳ) Ἑλλήνων, οἵτινες πλέον ἀναφανδὸν κατεδιώκοντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Νεοτούρκων καὶ μετετοπίζοντο διαρκῶς. «Οὕτω, προσέθεσε, διὰ τῆς προσκτήσεως ἐδαφῶν κατοικουμένων ὑφ' Ἑλλήνων καὶ ἀποτελούντων ἀκραιφνῶς ἑλληνικῶν πνευματικῶν κέντρων θὰ δημιουργήσωμεν νέον ἑλληνικὸν κόσμον μὲ κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀρχιπελάγους. Οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει δι' ἡμᾶς ἐὰν ἡ Βουλγαρία, ἥτις δυστυχῶς ἐπέτυχε τὴν ἔξοδόν της πρὸς τὸ Αἰγαῖον *βοηθείᾳ καὶ ὑποδείξει* ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης, ἔχῃ κατά τινα χιλιόμετρα στενωτέραν ἢ εὐρυτέραν θαλασσίαν ἔκτασιν, δεδομένου ὅτι τὸ *ἀναπότρεπτον* τῆς ἐξόδου αὐτῆς εἰς τὸ Αἰγαῖον εἶναι ἤδη πραγματικότης. Ἀρκεῖ διὰ τὸ ἀντάλλαγμα τοῦτο νὰ συνειργάζετο ὑπὲρ τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κόσμου».

Γ. Στρέϊτ

Ἐν δευτέρῳ δὲ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ ἐξῆρε τὴν ἀνάγκην τῆς ἀμέσου ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ πόλεμος θὰ λήξῃ ταχέως, μὲ Αὐστρίαν διαμεμελισμένην εἰς τὰ ἐξ ὧν σύγκειται διαφόρους χώρας καὶ λαοὺς ἀποτελοῦντα νῦν ἴδια κράτη· ταῦτα δ' εἶπεν εἰς γενομένην *παρατήρησιν* ὑπό τινος τῶν ὑπουργῶν, τοῦ Γ. Στρέϊτ, ὅτι ἦτο ἀδύνατον ἐντὸς τριῶν μηνῶν λαὸς ἀνερχόμενος εἰς ἑξήκοντα περίπου ἑκατομμύρια Γερμανῶν *μετὰ πεντήκοντα πέντε ἑκατομμυρίων* Αὐστριακῶν, *ὧν σημαντικὸς πληθυσμὸς* εἶναι γερμανικός, νὰ περιέλθῃ εἰς τοιαύτην κατάστασιν. Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον κατ' ἀρχὴν *παραδεξάμενον* τὰς γνώμας τοῦ *πρωθυπουργοῦ ἀπεφήνατο* περὶ τοῦ μὴ ἐπείγοντος οἱασδήποτε ἀμέσου ἀποφάσεως, συνέστησε δὲ νὰ ἐπερωτηθῶσιν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων κατ' ἰδίαν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν πρὶν ἢ ληφθῇ ἀπόφασίς τις περὶ τῆς μελλούσης πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως. Ταῦτα ἐγένοντο πρὸ τοῦ τέλους Ἰουλίου 1914. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, τῇ 5 Αὐγούστου, ὁ τῆς Ρωσίας πρεσβευτὴς μεταβὰς εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἵνα βολιδοσκοπήσῃ τὰς διαθέσεις τῆς κυβερνήσεως οὐχὶ ἔναντι τοῦ ὅλου πολέμου, ἀλλ' ἔναντι τῆς πρὸς τοὺς Σέρβους δοθησομένης ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος συνδρομῆς, ἔλαβεν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Στρέϊτ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφασίσῃ περὶ τοιαύτης συνδρομῆς ἄνευ κηρύξεως πολέμου πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς, καὶ ὅτι ἡ μετάβασις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Σερβίαν ἄμεσον ἐπακόλουθον θὰ εἶχε τὴν εἰσβολὴν τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν. Ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς πρίγκηψ Ντεμίντωφ ἀντεῖπεν ὅτι ἡ Βουλγαρία ἠδύνατο νὰ συγκρατηθῇ διὰ τῆς ἠθικῆς ἐπιβολῆς τῆς Ρωσίας, προσέθεσε δὲ ὅτι ἡ Ἑλλάς, χωρὶς νὰ προέλθῃ εἰς πόλεμον πρὸς τὰς Μεγάλας Κεντρικὰς Δυνάμεις, ἠδύνατο νὰ πέμψῃ τὴν ἐκ τῆς μετὰ τῆς Σερβίας συνθήκης ἐπιβαλλομένην αὐτῇ συνδρομὴν χωρὶς νὰ κηρύξῃ πόλεμον πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς. Τοῦ πρωθυπουργοῦ συμμεριζομέ-

Πρίγκηψ Ντεμίντωφ

νου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὅρου τῆς μετὰ τῆς Σερβίας συνθήκης καὶ οἱ μετέχοντες τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ὑπουργοὶ συνετάσσοντο μᾶλλον μετὰ τῆς γνώμης αὐτοῦ, τείνοντος εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ρωσικῆς προτάσεως περὶ ἀμέσου συνδρομῆς εἰς τὴν Σερβίαν μετὰ τῆς ἐνδεχομένης διὰ ταύτης προσχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως· διότι ἡ γνώμη καὶ ἡ διάθεσις τοῦ πρωθυπουργοῦ ἦτο πάντοτε οὐχὶ ἁπλῶς ἡ πρὸς τὴν Σερβίαν βοήθειά, ἣν ἐθεώρει πάντοτε ὑποχρεωτικὴν διὰ τὴν Ἑλλάδα (καὶ τὴν παράλειψιν τῆς τοιαύτης συνδρομῆς ἐκάλεσε καὶ βραδύτερον «ἄγος σερβικόν») (¹), ἀλλὰ καὶ ἡ εἰς

(¹) Τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1915 διεπραγματεύθη διὰ τοῦ Ἕλληνος στρατιωτικοῦ ἀκολούθου συνταγματάρχου Βλαχοπούλου τὴν στρατιωτικὴν μετὰ τῆς Σερβίας συνεργασίαν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἀποσπάσεως στρατιωτικῶν σερβικῶν δυνάμεων ἐκ τῶν αὐστριακῶν *συνόρων πρὸς τὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ ἐπὶ σκοπῷ κοινῆς ἑλληνοσερβικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς* Βουλγαρίας. Τὰ τῶν ἑλληνοσερβικῶν τούτων συνεννοήσεων ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὸ 1917 ἐν τῇ «Ἑλληνικῇ Βίβλῳ» μετ' ἄλλων συναφῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων.

«*Διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Σερβίας πρὸς στρατιωτικὴν συνεργασίαν.*

»Ἡ στρατιωτικὴ σύμβασις μετὰ τῆς Σερβίας, ὑπογραφεῖσα τὴν 19 Μαΐου 1913, πρὸ τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἐβασίσθη, σχετικῶς μὲ τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, ἐπὶ καταστάσεως πραγμάτων, ἥτις εὐθὺς μετὰ τὸν πόλεμον (τὸν Β' Βαλκανικόν) ὑπέστη μεταβολάς. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ὑπεχρέωσαν τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον νὰ θεωρήσῃ ἀναγκαῖον, συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 6 τῆς συμβάσεως, ὅπως τὰ δύο ἐπιτελεῖα (ἑλληνικὸν καὶ σερβικόν) συνεννοηθῶσι καὶ ρυθμίσωσι διὰ τὸ *μέλλον ἐνδεχομένην συνεργασίαν*. Μέχρις ἑνὸς *σημείου ἡ αὐτὴ γνώμη ἐπεκράτησε καὶ* εἰς Βελιγράδιον, διότι τὴν 21 Μαρτίου 1914 ὁ ἐν Σερβίᾳ πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ σερβικὴ κυβέρνησις παρεκάλει νὰ ἀποσταλῇ εἰς Βελιγράδιον Ἕλλην ἀξιωματικὸς ἵνα συζητήσῃ μετὰ τοῦ βοϊβόδα Ποῦτνικ τοὺς ὅρους τῆς στρατιωτικῆς συνθήκης. Τὸν μῆνα Μάϊον, ὁ συνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ Βλαχόπουλος διωρίσθη στρατιωτικὸς ἀκόλουθος τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Βελιγραδίου μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ σερβικοῦ ἐπιτελείου πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς στρατιωτικῆς ἑλληνοσερβικῆς συμβάσεως. Ἅμα τῇ ἀφίξει του εἰς Βελιγράδιον ὁ συνταγματάρχης Βλαχόπουλος παρουσιάσθη πρὸ τοῦ βοϊβόδα Ποῦτνικ καὶ τῷ ἐξέθηκε τὸν σκοπὸν τῆς ἀφίξεώς του. Ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ὅτι θὰ εἰδοποιηθῇ ἐν καιρῷ πρὸς συνεννόησιν. Μετὰ δέκα ἡμέρας, εἰς τὸ διάστημα τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἔλαβε πρόσκλησιν, ὑπέμνησεν ἐκ νέου εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Σερβίας ὡς καὶ εἰς τὸν πρωθυπουργὸν κ. Πάσιτς τὸν λόγον τῆς ἀποστολῆς του. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ δεύτερον τοῦτο διάβημα οὐδεμία τῷ ἐδόθη ἀπάντησις. Τοὐναντίον, τὴν 1 Ἰουνίου 1914, γενόμενος δεκτὸς παρὰ τῆς Α.Β.Υ. τοῦ πρίγκηπος διαδόχου τῆς Σερβίας καὶ ἐκθέσας, κατόπιν ἐρωτήσεως τῆς Ὑψηλότητός του, τὸ σημεῖον, εἰς ὃ εὑρίσκοντο αἱ ἑλληνοτουρκικαὶ σχέσεις, ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ὅτι, δεδομένης τῆς ἀπολύτου ἀδυναμίας τῆς Σερβίας νὰ βοηθήσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἡ δευτέρα ὤφειλε νὰ μὴ ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα εἰς τὰ ἄκρα. Συγχρόνως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔλαβε τὴν ἰδίαν συμβουλὴν ἐκ μέρους τῆς σερβικῆς. Ἡ ἄρνησις αὕτη ἀπετέλει πραγματικὴν καταγγελίαν τῆς ἑλληνοσερβικῆς στρατιωτικῆς συνθήκης. Τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἐξηκολούθησεν οὐχ ἧττον νὰ προσπαθῇ ὅπως εἰσέλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ σερβικοῦ ἐπιτελείου, ἂν μὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς στρατιωτικῆς *συνθήκης* τοὐλάχιστον ἐπὶ ἐκείνης τῶν κοινῶν συμφερόντων τῶν δύο κρατῶν ἀπέναντι τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου.

»Τὴν 30 Ἰουλίου 1914 τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἐζήτησεν ὅπως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις βολιδοσκοπήσῃ τὴν σερβικὴν κυβέρνησιν ἄν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Βουλγαρία ἐκήρυσσε γενικὴν ἐπιστράτευσιν, θὰ ἦτο ἡ Σερβία διατεθειμένη νὰ κινητοποιήσῃ μέρος τῶν δυνάμεών της ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας ἵνα παρεμποδίσῃ τὴν συγκέντρωσιν τῶν βουλγαρικῶν στρατευμάτων μέχρις οὗ ὁ ἑλληνικὸς *στρατὸς λάβῃ τὸν καιρὸν καὶ συμπληρώσῃ τὴν συγκέντρωσίν* του. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου οὐδεμία οὐδέποτε ἀπάντησις περιῆλθε εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον.

»Τὴν 17 Αὐγούστου 1914, τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν Ἕλληνα στρατιωτικὸν ἀκόλουθον τὰς ἑξῆς ὁδηγίας: "Αν μόνη ἡ Τουρκία ἐπετίθετο κατὰ τῆς Ἑλλάδος, αὐτὴ θὰ ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὑποστῇ μόνη τὴν σύγκρουσιν. Ἀλλ' ἂν ἡ Βουλγαρία συνηνώνετο εἰς τὴν τουρκικὴν ἐπίθεσιν θὰ ἦτο ἀπαραίτητον ὅπως ἡ Σερβία παράσχῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὐλά-

τὴν ἀντιγερμανικὴν συμμαχίαν προσχώρησις τῆς Ἑλλάδος ἵνα οὕτω ἐξασφαλισθῇ ἐπὶ μακρὸν ἡ συνεργασία μετὰ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ἐφ' ὅσον Τοῦρκοι καὶ Βούλγαροι

χιστον 100.000 μαχητῶν ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν βουλγαρικὴν συγκέντρωσιν. Θὰ ἦτο ἐπωφελὲς ὅπως τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἐλάμβανε γνῶσιν τῶν προτάσεων τοῦ σερβικοῦ ἐπιτελείου ἀναφορικῶς μὲ τὰς ἐνδεχομένας ταύτας ἐπιχειρήσεις.

»Τὴν 21 Αὐγούστου 1914, ὁ συνταγματάρχης Βλαχόπουλος ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ μεταβῇ εἰς τὸ γενικὸν σερβικὸν στρατηγεῖον ἵνα ἀνακοινώσῃ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου. Τὴν 26 Αὐγούστου ἰ. ἔ. ὁ κ. Πάσιτς ἐγνωστοποίησεν εἰς τὸν κ. Βλαχόπουλον ὅτι συμβούλιον τοῦ ὁποίου μετέσχον ὁ πρίγκηψ διάδοχος, ὁ κ. Πάσιτς καὶ ὁ στρατηγὸς Μίσιτς, ἀντὶ τοῦ βοϊβόδα Ποῦτνικ ἀσθενοῦντος, εἶχεν ἀναγνωρίσῃ ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίστατο ἄμεσος κίνδυνος ἀπὸ μέρους τῆς Βουλγαρίας, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποσπασθῶσι στρατεύματα (σερβικὰ) ἐκ τῶν αὐστριακῶν συνόρων διὰ νὰ ἀποσταλῶσιν εἰς τὰ βουλγαρικὰ σύνορα, πρῶτον ἕνεκα τῶν συναφθεισῶν ὑποχρεώσεων τῆς Σερβίας ἀπέναντι τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ ἀκολούθως ἐπειδὴ ἡ σερβικὴ στρατιὰ εἶχεν ἤδη ἀναλάβῃ ἐπίθεσιν εἰς τὸ αὐστριακὸν μέτωπον. Τὰ ἀνωτέρω ἐπεβεβαίωσεν ὁ κ. Πάσιτς κατὰ τὴν 28 Αὐγούστου ἰ. ἔ. πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς Νύσσαν, προσθεὶς ὅτι ἐνώπιον ἀμέσου κινδύνου εἰς τὰ σερβοβουλγαρικὰ σύνορα ὑπολογίζει νὰ διαπραγματευθῇ περὶ τῶν ληπτέων μέτρων, κατὰ πρῶτον, μετὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ.

»Προκύπτει ἐκ τῶν δύο τούτων ἀπαντήσεων ὅτι ἡ Σερβία λόγῳ τῆς συμμαχίας της μὲ τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, εἶχε συνομολογήσῃ νέας ὑποχρεώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπέτρεπον εἰς αὐτὴν νὰ ἐκπληρώσῃ ἐλευθέρως τὰς ὑποχρεώσεις της ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος, ἀκόμη καὶ εἰς περίπτωσιν βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως.

»Ἔκτοτε καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν Σερβίᾳ διαμονῆς του, ὁ Ἕλλην στρατιωτικὸς ἀκόλουθος οὐδέποτε ἐπέτυχε νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως.

»Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1915, τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον προσεπάθησε νὰ δημιουργήσῃ ἐπαφὴν μὲ τὸ σερβικὸν ἐπιτελεῖον ἵνα καθορισθῶσι τοὐλάχιστον αἱ διαθέσιμοι δυνάμεις ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας καὶ τὸ σχέδιον τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ συνταγματάρχης Βλαχόπουλος ἐκλήθη εἰς Ἀθήνας ἵνα λάβῃ σχετικὰς ὁδηγίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου, τὸ ὁποῖον ἐπέδωκε ταύτας πρὸς τοῦτον γραπτὰς (ἐμπιστευτικὸν ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 165 τῆς 3 Ἀπριλίου 1915).

»Διὰ τοῦ ἐν λόγῳ σημειώματος τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἐτόνιζε τὴν ἀνάγκην ὅπως ἡ Σερβία συγκεντρώσῃ ἐπαρκεῖς δυνάμεις εἰς τὸ διαμέρισμα Ἐγκρὶ-Παλάγκα-Κότσανα-Ἰστίπ, διότι ἐφοβεῖτο ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπίθεσιν ἐκ τοῦ σημείου τούτου. Τὸ πρὸς τὸν Βλαχόπουλον σημείωμα ἔλεγε μεταξὺ ἄλλων: «Καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Βουλγαρία θὰ εἰσέβαλλεν εἰς Σερβίαν, ὁ κίνδυνος διὰ τὴν Σερβίαν θὰ ἦτο πολὺ σοβαρώτερος καὶ ἀμεσώτερος ἀπὸ τὸν ἐκ τῆς Αὐστρίας. Τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα εἰσερχόμενα εἰς Σερβίαν διὰ τῆς Ἐγκρὶ-Παλάγκα θὰ καθίστων ἀδύνατον πᾶσαν πρὸς νότον ὑποχώρησιν τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ, πιεζομένου ἐν τῷ μέσῳ Αὐστριακῶν καὶ Βουλγάρων». Τέλος τὸ σημείωμα προσθέτει: «Ἐὰν τὸ σερβικὸν ἐπιτελεῖον ἐπιθυμῇ νὰ μελετήσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὰς συνθήκας μιᾶς συνεργασίας ἑλληνοσερβικῆς καὶ στρατιωτικῶς ἐπὶ τῇ προόψει ἐξόδου τῆς Βουλγαρίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος..., διότι πᾶσα προσπάθεια συνεννοήσεως κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς τῆς ἐπιθέσεως θὰ ἤρχετο πολὺ ἀργά».

»Ὁ συνταγματάρχης (Βλαχόπουλος) ἐπιστρέψας ἀμέσως εἰς Νύσσαν, ἐπέτυχε, τὴν 17 Ἀπριλίου 1915, νὰ τῷ δοθῇ ἄδεια ὅπως μεταβῇ εἰς Κραγιούγεβατς πρὸς συνάντησιν τοῦ βοϊβόδα Ποῦτνικ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσε τὰς σκέψεις καὶ τὰς προτάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου. Ἀλλ' ὁ βοϊβόδας ἠρνήθη κατηγορηματικῶς νὰ προέλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις οἵας δήποτε, διότι, εἶπεν «ἡ παροῦσα στρατιωτικὴ κατάστασις οὐδεμίαν ἐπιτρέπει σκέψιν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο». Οὕτω ἀπέτυχε καὶ ἡ νέα αὕτη ἀπόπειρα συνεννοήσεως, μολονότι, τὴν στιγμὴν ἐκείνην αἱ σερβικαὶ ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Αὐστρίας εἶχον τελείως διακοπῇ. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ σερβικὸν ἐπιτελεῖον ἦτο πεπεισμένον ὅτι ἡ Βουλγαρία, ἐπιτιθεμένη τυχὸν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, οὐδέποτε θὰ ἐτόλμα νὰ προσβάλῃ τὴν σύμμαχον τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως Σερβίαν (βλέπε τηλεγραφήματα τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12, 21 καὶ 25 Ἰουλίου 1915).

»Ματαίως, τὸν Ἰούνιον ἰ. ἔ., τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον ἔδωκεν εἰς τὸν στρατιωτικὸν ἀκόλουθον νέας λεπτομερεῖς ὁδηγίας ἐπὶ τῶν δυνατῶν βάσεων μιᾶς κοινῆς ἐνεργείας ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας. Ματαίως ὑπεδείκνυε τὴν ἀνάγκην προκαταρκτικῆς συγκεντρώσεως ἐπαρκῶν σερβι-

ἐκαραδόκουν εὐκαιρίαν ὅπως ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῷ συμβουλίῳ ἐγένετο καὶ ἄλλη ἐκ μέρους ὑπουργῶν, ἰδίως τοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Στρέϊτ, ἐπιφύλαξις ἵνα πᾶσα

κῶν δυνάμεων κατὰ μῆκος τῶν βουλγαρικῶν συνόρων ἵνα ἐξουδετερωθῇ τὸ πλεονέκτημα τῶν Βουλγάρων, οἵτινες ἠδύναντο νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν κινητοποίησίν των μετὰ μεγαλειτέρας ταχύτητος.

»Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐματαιώθησαν ὅλαι αἱ προσπάθειαι πρὸς συνεννόησιν μετὰ τοῦ σερβικοῦ ἐπιτελείου καὶ ἀπέμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος.

»Εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ ὁ ἀμερόληπτος κριτὴς ὅτι ἡ Σερβία, συνδεδεμένη μὲ προσφάτους ὑποχρεώσεις μετὰ τῆς Τριπλῆς Ἀντὰντ καὶ λόγῳ τῶν νέων αὐτῆς ἀναγκῶν, δὲν ἐλάμβανε πλέον ὑπ' ὄψιν τὴν ἑλληνοσερβικὴν συνθήκην.

»Ἀλλ' ἡ στάσις τῆς Βουλγαρίας καθίστατο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπειλητική. Ἡ πληροφορία περὶ μεγάλων ἀσκήσεων ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἡ εἰσβολὴ κομιτατζήδων εἰς Σερβίαν φαίνεται ὅτι ἐγέννησαν εἰς τὴν σερβικὴν κυβέρνησιν φόβους περὶ βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Τὴν 2 Αὐγούστου 1915, ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Σερβίας, ἐπωφελούμενος μιᾶς ἐπισκέψεως τοῦ συνταγματάρχου Βλαχοπούλου, ἔκαμε μνείαν τῆς ἀνάγκης ὅπως συνεννοηθῶσι τὰ δύο ἐπιτελεῖα ἢ συνεργασθῶσιν εἰς περίπτωσιν προσβολῆς ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας. Ὁ συνταγματάρχης Βλαχόπουλος ἐδήλωσεν ὅτι ἐζήτησεν ἐπανειλημμένως νὰ διαπραγματευθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἐπιτύχῃ. Τὴν 10 Αὐγούστου ἐ. ἔ., ὁ Βλαχόπουλος ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Παύλοβιτς τοῦ γραφείου ἐπιχειρήσεων. Κατὰ τὴν συνομιλίαν των, ὁ Σέρβος συνταγματάρχης ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Σερβία δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ μεταφέρῃ ἀπὸ τοῦδε εἰς τὰ βουλγαρικὰ σύνορα τῆς βορείου Σερβίας περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἢ δύο μεραρχιῶν οὔτε νὰ συγκεντρώσῃ ἐκεῖ τὸ ὑπόλοιπον τῶν διαθεσίμων αὐτῆς στρατευμάτων τοῦ βορείου μετώπου εἰμὴ μόνον μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου. Ὡς πρὸς τὴν νότιον Σερβίαν δὲν ἀπέμειναν ἐκεῖ παρὰ 8 συντάγματα, συγκεκροτημένα ἐκ νεοσυλλέκτων τοῦ 1915. Εἰς ἀντάλλαγμα ἐζήτει ὅπως ἡ Ἑλλὰς ἐπιστρατευθῇ ταχύτατα, ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ ἀποστείλῃ μέρος τῶν δυνάμεών της εἰς Σερβίαν ἵνα αὗται δράσωσι κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Αἱ προτάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου διὰ τὴν σερβικὴν στρατιωτικὴν συγκέντρωσιν δὲν ἔγιναν δεκταί. Ὁ συνταγματάρχης Βλαχόπουλος, κομίζων τὰς σερβικὰς προτάσεις, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐπέδωκε ταύτας πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον, τὴν 20 Αὐγούστου. Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ συνταγματάρχου ἐνεδεικνύετο τοσοῦτο μᾶλλον ὅσον ἡ Σερβία εἶχε πρὸ ἔτους ἀνακαλέσῃ ἐξ Ἀθηνῶν τὸν στρατιωτικὸν αὐτῆς ἀκόλουθον. Ὡς πρὸς τὴν συνεννόησιν διὰ τηλεγραφημάτων δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ περὶ αὐτῆς λόγος.

»Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κατάστασις εἶχε χειροτερεύσῃ καὶ ὁ ἐκφρασθεὶς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου φόβος, τὸν προηγούμενον Μάρτιον, ὅτι θὰ ἦτο πολὺ ἀργὰ πρὸς συμφωνίαν, ἐπραγματοποιεῖτο πλήρως, διότι ἀνηγγέλλετο ἡ ἐξ ὅλων τῶν σημείων συγκέντρωσις τῶν αὐστρογερμανικῶν στρατευμάτων εἰς τὸν Δούναβιν.

»Τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον, ὑποβάλλον, τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1915, πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν τὴν ἔκθεσιν τοῦ συνταγματάρχου Βλαχοπούλου, ἀνέπτυξεν αὐτῷ τὰς ἀπόψεις του ἐν σχέσει μὲ τὴν νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας, τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Γερμανίας ἀπετέλει *κίνδυνον ἐκμηδενισμοῦ (τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ)*, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἐξασφαλισθῇ ἡ σύμπραξις ἄλλων συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς ἐπαρκῆ ἀριθμὸν καὶ ἐντελῶς ἐγκαίρως. Διότι καθ' ἣν στιγμὴν ὁ σερβικὸς στρατὸς θὰ εὑρίσκετο ἀπέναντι ἀνωτέρων αὐστρογερμανικῶν δυνάμεων, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ὑπεχρεοῦτο νὰ πολεμήσῃ μόνος ἐναντίον τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, πολὺ δὲ πιθανὸν καὶ κατὰ τῶν Τούρκων.

»Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου 1915, ὁ Σέρβος συνταγματάρχης Μιλοβάνοβιτς ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ λάβῃ γνῶσιν τῶν προθέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου ὡς πρὸς τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον. Τὴν 23 Σεπτεμβρίου 1915, ὁ συνταγματάρχης Μιλοβάνοβιτς, διαρκούσης συνομιλίας του μετὰ τοῦ συνταγματάρχου Μεταξᾶ, ἐδήλωσεν ὅτι οὐδὲν ἐγνώριζε περὶ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀναμενομένου πρὸς βοήθειαν τῆς Σερβίας ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ. Ὡς πρὸς τὸν σερβικὸν στρατὸν ἦτο εἰς θέσιν νὰ δώσῃ μόνον γενικάς τινας πληροφορίας. Ἠγνόει τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ποσότητα τῶν ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων σερβικῶν δυνάμεων· ἐπληροφόρησε μόνον ὅτι ἡ εἰς τὸν τομέα Ἐγκρὶ Παλάγκας σερβικὴ ὁμὰς συνέκειτο ἀπὸ 30 περίπου τάγματα, συγκεκροτημένα ἐκ Μακεδόνων νεοσυλλέκτων, τοῦθ' ὅπερ ἀκριβῶς

ἡ πρὸς τὰς δύο αὐτοκρατορίας ρῆξις ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτηθῇ ἔκ τινων ὅρων ἐκ μέρους τοῦ ἀντιγερμανικοῦ ὁμίλου, ὧν ὁ σπουδαιότατος ἦτο ἡ περὶ ἀκεραιότητος τοῦ

ὑπεχρέωνε τὸ σερβικὸν ἐπιτελεῖον νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως δύο ἢ τρία σώματα ἑλληνικοῦ στρατοῦ συγκεντρωθῶσιν εἰς τὸν ἐν λόγῳ τομέα καὶ εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Μπρεγκαλνίτσας. Ὁ συνταγματάρχης Μεταξᾶς τοῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀφήσῃ ἀπέναντι ἰσχυρῶν βουλγαρικῶν δυνάμεων, αἵτινες θὰ ἠπείλουν τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν, δύο σώματα στρατοῦ πρὸς τὴν δεξιὰν τῶν Σέρβων, διότι, ἂν τὰ δύο ταῦτα σώματα στρατοῦ ἡττῶντο, ὁλόκληρος ἡ ἀνατολικὴ Μακεδονία, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ πόλις πιθανὸν τῆς Θεσσαλονίκης, θὰ ἔπιπτεν εἰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων καὶ θὰ ἀπεκόπτοντο αἱ μοναδικαὶ συγκοινωνίαι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, αἵτινες ἦσαν ἐν ταὐτῷ καὶ τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ.

»Οὕτω ἡ βεβαιότης ὅτι εἰς περίπτωσιν συμμετοχῆς της εἰς τὸν πόλεμον, ἡ Ἑλλὰς θὰ ἦτο ἀπομεμονωμένη, καθίστατο ἀκόμη περισσότερον βάσιμος. Οἱ Σέρβοι ἤθελον νὰ κινητοποιήσωσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν στρατεύματα κατωτέρας ποιότητος, εὑρισκόμενα ἤδη ἐπὶ τόπου. Οἱ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι, παρὰ τὰς διαβεβαιώσεις των, δὲν εἶχον διαθέσιμα στρατεύματα καὶ δὲν θὰ συνεκέντρωνον τοιαῦτα παρὰ εἰς μικρὰς δόσεις. Οὐδὲ ἐφαίνετο πιθανὴ πρὸς τὸ παρὸν ρωσικὴ ἀπόβασις εἰς Βουλγαρίαν, μόνη ἐν τούτοις ἐπιχείρησις δυναμένη νὰ ἐπηρεάσῃ τοὺς Βουλγάρους. Τέλος ἡ Ρουμανία οὐδαμῶς ἦτο διατεθειμένη νὰ μετάσχῃ τοῦ πολέμου. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας δὲν ἦτο συμφέρον διὰ τὴν Ἑλλάδα νὰ ριφθῇ εἰς πόλεμον, διαρκοῦντος τοῦ ὁποίου, οἱ Γερμανοὶ καὶ Αὐστριακοὶ θὰ συνεκέντρωνον δυνάμεις πολὺ ἀνωτέρας τῶν σερβικῶν καὶ θὰ ἐπετύγχανον νὰ τὰς συντρίψωσι, καθ' ὃν χρόνον ἡ Βουλγαρία στρεφομένη κατὰ τῆς Ἑλλάδος μόνον μὲ τὸ σύνολον τῶν στρατευμάτων της θὰ ἠδύνατο νὰ τῆς προξενήσῃ εὐχερῶς πλήρη ἧτταν. Ἡ Ἑλλάς, μὴ λαμβάνουσα μέρος εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον, θὰ διετήρει ἀθίκτους τὰς στρατιωτικὰς αὐτῆς δυνάμεις, ἐνῷ ἡ Βουλγαρία θὰ κατέτριβε τὰς ἰδικάς της εἰς τὸν ἀγῶνα. Δὲν ἦτο ἄλλως δυνατὸν νὰ μεμφθῇ τις τὴν Ἑλλάδα ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσε τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς ὡς συμμάχου τῆς Σερβίας, διότι, ὡς προκύπτει ἀπὸ τὰ ἐκτεθέντα γεγονότα, μολονότι ἡ Ἑλλὰς προσεπάθησεν, ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον, νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ σερβικὸν ἐπιτελεῖον, τοῦτο, ἕνεκα τῶν νέων ὑποχρεώσεων πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, εὑρίσκετο ἐν ἀπολύτῳ ἀδυναμίᾳ νὰ ἐκτελέσῃ τὰς προτέρας ἔναντι τῆς Ἑλλάδος ἀναληφθείσας ὑποσχέσεις ἢ καὶ νὰ συνεννοηθῇ ἔστω μετ' αὐτῆς περὶ τῶν νέων πιθανοτήτων μιᾶς συμπράξεως. Μόνον κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐπεχείρησεν ἡ Σερβία νὰ παρασύρῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν πάλην παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἀντάντ ἐναντίον τῶν Κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν». (Ἐκ τῆς ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ, ἄνευ σφραγῖδος, ὑπογραφῆς ἢ ἀριθμοῦ πρωτοκόλλου).

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀμέσως ἄνω κειμένου δὲν περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τῆς Σερβίας κατὰ τὸν χρόνον τῆς διατυπώσεώς του. Πολὺ βραδύτερον καὶ διαρκούσης τῆς δίκης τοῦ ἐπιτελείου, ὁ στρατηγὸς Δούσμανης ἀνέφερέ τινα ἐκ τῶν εἰς αὐτὸ ἐπιχειρημάτων. Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις ἀπήντησεν οὕτω:

«Βελιγράδιον 11 Νοεμβρίου 1919.

»Ἡ ἑλληνικὴ πρεσβεία πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, Ἀθήνας.

»Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω ὑμῖν ἀνακοίνωσιν, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ σερβικῷ δελτίῳ τοῦ Γραφείου Τύπου:

»Ἐν σχέσει πρὸς τὴν δήλωσιν τοῦ στρατηγοῦ Δούσμανη, καθ' ἣν ἡ Σερβία ἠρνήθη δῆθεν τὴν ἑλληνικὴν συνδρομήν, ἣν αὐτὸς τῇ εἶχε προτείνῃ διὰ τοῦ συνταγματάρχου Βλαχοπούλου, ἀποσταλέντος ὑπὸ τούτου ἐξεπίτηδες εἰς τὸ σερβικὸν γενικὸν στρατηγεῖον, εἴμεθα ἐξουσιοδοτημένοι νὰ δηλώσωμεν τὰ ἑξῆς:

»Εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ὁ συνταγματάρχης Βλαχόπουλος ἦλθεν εἰς τὸ γενικὸν σερβικὸν στρατηγεῖον ἅμα τῇ κηρύξει τῆς βουλγαρικῆς ἐπιστρατεύσεως, ἦλθεν ὅμως κατόπιν αἰτήσεως τῆς ἀνωτάτης ἡμῶν διοικήσεως καὶ εἰδικῶς πρὸς διαπραγματεύσεις, ἀφορώσας κοινὴν ἐνέργειαν κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Κατὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην ἡ ἀνωτάτη σερβικὴ διοίκησις ἐζήτησε ρητῶς ὅπως ἡ Ἑλλὰς προβῇ εἰς ἄμεσον ἐνέργειαν, συγκεντρώνουσα τὸν στρατόν της ἐπὶ τῆς σερβοβουλγαρικῆς καὶ τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς μεθορίου συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον ἐπιχειρήσεων.

»Ὁ συνταγματάρχης Βλαχόπουλος ἐνέκρινε τὸ σχέδιον τοῦτο, ὅπερ πάραυτα ἀνεκοίνωσε

κράτους(¹) ὑπόσχεσις, ὡς καὶ ἡ διαβεβαίωσις ὅπως μὴ ἀπομακρυνθῇ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς τῆς ἐν Μακεδονίᾳ βάσεως αὐτοῦ ἵνα μὴ εὑρισκομένου τούτου ἐκτὸς τῆς Σερβίας, ἐν Βοσνίᾳ ἢ ἐν Οὐγγαρίᾳ, οἱ Βούλγαροι εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἤθελε δὲ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν νὰ ἐρωτήσῃ καὶ τοὺς Συμμάχους περὶ τοῦ ἀντιτίμου τῆς ἑλληνικῆς συνδρομῆς ἐν περιπτώσει νίκης αὐτῶν, ἀλλ' ὁ πρωθυπουργὸς ἐπεθύμει συμμαχίαν εὐρυτάτην μετὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως καὶ ἀποστολὴν στρατοῦ ἑλληνικοῦ ὅπου ἤθελον ἀπαιτήσει τοῦτο αἱ ἀνάγκαι τῶν Δυνάμεων. Ἡ ἐπιφύλαξις αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ ὑπουργῷ τῶν Ἐξωτερικῶν νὰ δηλώσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ ὑπουργείου ἀποχώρησιν αὐτοῦ(²).

Τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἀνέλαβε τότε αὐτὸς ὁ πρωθυπουργός, τὸ πρῶτον δ' ἔργον αὐτοῦ ἦτο ἡ προσφορὰ τῆς ἑλληνικῆς συμμαχίας. Οἱ πρέ-

---

πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν στρατηγεῖον. Ὁ συνταγματάρχης Βλαχόπουλος δὲν ἔλαβεν ἀπάντησιν εἰς τὸ τηλεγράφημά του· τοὐλάχιστον οὐδεμίαν τοιαύτην διεβίβασεν εἰς τὴν σερβικὴν διοίκησιν.

»Μὴ λαμβανομένης ἀπαντήσεως, ἡ σερβικὴ ἀνωτάτη διοίκησις ἀπέστειλεν ἐπειγόντως εἰς Ἀθήνας τὸν συνταγματάρχην Μιλοβάνοβιτς ὅπως ἐπιμείνῃ παρὰ τῷ ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῷ ἑλληνικῷ ἐπιτελείῳ πρὸς ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως περὶ κοινῆς κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἐνεργείας. Ὁ στρατηγὸς Δούσμανης ἐδέχθη αὐτοπροσώπως τὸν συνταγματάρχην Μιλοβάνοβιτς, ἀλλὰ παρ' ὅλην τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Σέρβου ἀπεσταλμένου παρέμεινεν ἀμετάπειστος, καὶ ὁ συνταγματάρχης Μιλοβάνοβιτς, μετὰ ματαίαν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν ἐπὶ 15 ἡμέρας, ἐπέστρεψεν εἰς Σερβίαν ἄπρακτος καὶ τελείως πεπεισμένος ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον δὲν ἐσκόπει νὰ τηρήσῃ τὰς ὑποχρεώσεις, ἃς ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀναλάβῃ διὰ τῆς περὶ ἧς πρόκειται συνθήκης».

Ἀθῆναι, 2 Νοεμβρίου 1916 (ὑπ.) *Μαυρουδῆς*

(¹) Ὁ Βενιζέλος εἰς τὰς ἀποδιδομένας αὐτῷ κατηγορίας περὶ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἐγγυήσεων, ἀπήντα ὅτι οὐδὲν τῶν ἐμπολέμων κρατῶν προέβαλεν αὐτονοουμένας ἀξιώσεις, τῆς Ἑλλάδος μὴ οὔσης κράτος ὑπὸ διάλυσιν, ὡς ἡ Τουρκία.

(²) Σημείωμα ἐπιδοθὲν πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν βασιλέα καὶ τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως, τῇ 25 Αὐγούστου (π.ἡ.) 1914 παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Στρέϊτ.

«Ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ Τουρκία περιπλακῇ εἰς πόλεμον πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἡ Ἑλλὰς ἔχει συμφέρον νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Τουρκίας συμπράττουσα μετὰ τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως; Δύναται νὰ ἀναλάβῃ ἀπὸ τοῦδε περὶ τούτου ὑποχρέωσιν;

»Ἐκ τῶν προτέρων δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ καθορισθῇ τίνα τροπὴν θὰ λάβωσι τὰ πράγματα ἐν τοιούτῳ ἀγῶνι τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως κατὰ τῆς Τουρκίας, ἰδίως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸν ἀγῶνα, οὐδ' ἀποκλείεται ὅτι δύναται νὰ ἐπιστῇ στιγμὴ καθ' ἣν θὰ ἐνδείκνυται ἀνάμιξις τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς σήμερον ὅμως δὲν νομίζω ὅτι συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀναλάβῃ ὑποχρέωσιν ἀναμίξεως, ἐνισχυομένη ὅπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Τουρκίας.

Α) Δὲν νομίζω ὅτι ἀπαιτεῖται χάριν τῆς ἀμοιβαιότητος ἀνάληψις τοιαύτης ὑποχρεώσεως.

1) Ἄν, τῆς Βουλγαρίας ἐπιτιθεμένης ἐναντίον τῆς Σερβίας, ἡ Ἑλλὰς κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἔλθῃ ἐπίκουρος ἡ Τουρκία, αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, καίπερ μὴ ἀπαντήσασαι ῥητῶς εἰς τὸ τεθὲν αὐταῖς ἐρώτημα τῆς 1 Αὐγούστου ὑπὸ τοῦ κ. προέδρου τῆς κυβερνήσεως, βεβαίως θέλουσιν ἐπέλθῃ ἐπίκουροι τῆς Ἑλλάδος, ἀποκλείουσαι, ὡς ὑπεδηλώθη, τὸν Ἑλλήσποντον. Πάντως διὰ τὴν τοιαύτην μικροῦ λόγου ἀξίαν ἐπικουρίαν δὲν φρονῶ ὅτι ὑπάρχει περίπτωσις ὅπως ἡ Ἑλλὰς ὑποσχεθῇ τὴν κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐπιτιθεμένης τῆς Ρωσίας, ἐπικουρίαν αὐτῆς καὶ τὴν ἀνάμιξιν εἰς τὸν γενικὸν ἀγῶνα οὖσαν ἀσυγκρίτως ἐπαχθεστέραν ὡς ἐπικινδυνωδεστέραν διὰ τὴν Ἑλλάδα.

2) Ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ Τουρκία καὶ ἡ Βουλγαρία ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος *ἀνεξαρτήτως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου* πιθανὸν εἶναι ὅτι θὰ βοηθήσωσιν ἔν τινι μέτρῳ τῇ Ἑλλάδι αἱ Δυνάμεις

σβεις ἀπεδέξαντο μετ' εὐχαριστιῶν τὴν πρότασιν ἀλλ' «ad referendum», ἤτοι ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἀναφέρωσι τὸ γεγονὸς εἰς τὰς κυβερνήσεις αὐτῶν. Ἐκ τῶν κυβερνήσεων δὲ τούτων ἡ μὲν Ἀγγλία ἀπέρριψεν *ἀπολύτως τὴν προσφοράν*, διότι ἐκεῖνο ὅπερ ἐνδιέφερε τὴν

τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ὑποχρέωσιν δὲν ἀνέλαβον εἰσέτι, οὐδὲ θὰ ἦσαν διατεθειμέναι νὰ ἀναλάβωσιν εἰσέτι ἐν τῷ αὐτῷ μικρῷ μέτρῳ, καὶ δή, ὅσον βλέπω:

α) μόνον ἀπέναντι ὑποσχέσεως ἡμῶν ὅτι θὰ προβῶμεν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν εἰς παραχωρήσεις,

β) πάντως μὴ βαίνουσαν πέραν ὑποσχέσεως ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἑλλησπόντου.

Ἀλλά, ἂν μὲν εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ προβῶμεν εἰς παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἀποφεύγομεν τὴν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν σύρραξιν καὶ ἄνευ συμφωνιῶν ἡμῶν πρὸς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν, ἂν δὲ ἀποφασίσωμεν νὰ ὑποστῶμεν τὸν πρὸς τὰς δύο ἄνω Δυνάμεις πόλεμον, ἡ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἑλλησπόντου βοήθεια εἶναι ἀναξία λόγου.

Αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, ὡς σαφῶς βλέπομεν, ἀποφεύγουσι πάσῃ δυνάμει νὰ ἔλθωσιν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ ὠθήσωσιν αὐτὴν εἰς τὸ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ ἀγῶνι ἀντίπαλον στρατόπεδον. Ὅθεν καὶ πολλὴ ἐπιβάλλεται ἐπιφύλαξις πρὸς τὰς ὑποσχέσεις αὐτῶν περὶ ἐπικουρίας κατὰ τῆς Τουρκίας.

Β) Καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη ἡ ὑπόσχεσις ἀναμίξεως ἡμῶν κατὰ τῆς Τουρκίας παρουσιάζει:

1) Ἐλάχιστα πλεονεκτήματα· διότι:

α) τὰ πρὸς τὴν Τουρκίαν ἡμέτερα ζητήματα ἐν σμικροτάτῳ μέτρῳ θὰ λυθῶσιν. Ἡ βοήθεια, ἣν θὰ θεωρηθῇ παρέχουσα ἡ Ἑλλὰς ἀπέναντι τοῦ ὄγκου τῶν μεγάλων πολεμικῶν δυνάμεων τῶν ἐμπολέμων, δὲν θὰ κριθῇ ἀξίζουσα γενναίαν ἀμοιβήν. Κατὰ τὸν γενικὸν ἀπολογισμὸν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις κυρίως περὶ ἑαυτῶν θὰ φροντίσωσιν αὔξησιν χώρας, ἣν εἰ δυνατὸν νὰ λάβῃ ἕκαστος ἐξ εὐρωπαϊκῶν γενικωτέρων λόγων μᾶλλον ἢ ὡς ἀμοιβὴν συμπράξεως. Πάντως λόγῳ τῆς Ἰταλίας, ταύτῃ τῇ στιγμῇ οὐδὲν δύνανται εἰς ἀντάλλαγμα νὰ ὑποσχεθῶσιν αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς Ἰταλίας κατεχομένων νήσων, οὐδὲν δὲ σαφῶς καὶ περὶ Ἀλβανίας. Ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἡ λύσις τῶν ζητημάτων τούτων. Ἂν ᾖ δυνατόν, ἡ πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησις γενήσεται ἐκ γενικωτέρων λόγων, οὐχὶ διὰ τὴν σύμπραξιν· ἂν αὕτη μὴ εἶναι δυνατή, ἡ σύμπραξις ἡμῶν κατ' οὐδὲν θὰ ὠφελήσῃ. Ἀμφότερα δὲ τὰ ζητήματα ταῦτα, σημειωτέον ἔτι ὅτι ἐξαρτηθήσονται καὶ ἐκ τῆς γνώμης τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, πρὸς ἃς ἐνδείκνυται νὰ μὴ ἔλθωμεν εἰς σύγκρουσιν, ἰδίως ἀδήλου εἰσέτι ὄντος τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου.

β) διατί ἐπὶ μεγίσταις θυσίαις, ἐπ' ἀδήλῳ κέρδει, νὰ ἀναλάβωμεν σήμερον ὑποχρεώσεις ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀφ' οὗ αὕτη ἐν πολέμῳ μετὰ τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ ἄνευ ἡμετέρας συμπράξεως βεβαίως σημαντικῶς θὰ ἐξασθενήσῃ, ὥστε πάντως τὰ ἡμέτερα ζητήματα οὕτως ἢ ἄλλως εὐχερέστερον νὰ λυθῶσιν, ὅσον πρόκειται περὶ καθαρῶς ἑλληνοτουρκικῶν ζητημάτων;

2) Ἀπέναντι τῶν ἄνω πλεονεκτημάτων τῆς ἡμετέρας συμπράξεως ἢ καὶ ἄλλων μειζόνων ἔστω, ἡ ἀνάμιξις τῆς Ἑλλάδος ἐπάγεται τοὺς ἑξῆς σοβαροὺς κινδύνους.

α) Κίνδυνον ἐκ Βουλγαρίας. Ἡ Βουλγαρία, ἂν ἡ Τουρκία ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ εἶναι εἰσέτι ἀπησχολημένη, πιθανώτατα δὲν θέλει ἐπιτεθῇ τῆς Σερβίας ἢ ἡμῶν, ἵνα μὴ μόνη ἐκτεθῇ εἰς τοὺς ἡνωμένους στρατοὺς Ἑλλάδος καὶ Σερβίας καὶ ἴσως τῆς Ρουμανίας. Τοὐναντίον ἐπιτιθέμενοι ἡμεῖς κατὰ τῆς Τουρκίας προκαλοῦμεν ἐπίθεσιν τῆς Βουλγαρίας κατὰ τῆς Σερβίας, μεθ' ἣν δυνατὸν νὰ στραφῇ ἡ Βουλγαρία καὶ καθ' ἡμῶν. Πάντως ἡ Ἑλλάς, ἐπιτιθεμένη κατὰ τῆς Τουρκίας διὰ στρατοῦ, ἀνοίγει τὰ σύνορα αὐτῆς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν· οὐδεμία ἐπιβολὴ ὑπάρχει δυναμένη τελεσφόρως νὰ συγκρατήσῃ τὴν Βουλγαρίαν, ὅθεν καὶ οὐδεμία πρὸς ἡμᾶς ὑπόσχεσις ἀσκήσεως ἐπιβολῆς ἐκ μέρους τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ ἡμᾶς. Τοῦτο πάντοτε αὐταὶ αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ἀνωμολόγησαν. Ἀλλὰ ὡς ἂν ἡ Βουλγαρία πιεζομένη σήμερον τηρήσῃ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς οὐδετερότητος, βεβαίως θὰ ἐπιτεθῇ ἀργότερον καθ' ἡμῶν, ὅτε ἡμεῖς θὰ εἴμεθα ἐξηντλημένοι ἐκ τῆς κατὰ τῆς Τουρκίας συμπράξεως ἡμῶν. Κἂν ἔτι μεθ' ἡμῶν συμπράξῃ ἡ Βουλγαρία κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀνακτῶσα ἄνευ πολλοῦ κόπου τὴν Ἀδριανούπολιν, πολὺ πιθανὸν εἶναι νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἡμῶν ἔπειτα, ὅταν ἡμεῖς, ἔχοντες δαπανήσῃ πολλῷ μείζονας δυνάμεις, θὰ εἴμεθα κεκμηκότες.

β) Ἂν δὲν βοηθήσωμεν τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν δι' ἀποβάσεων καὶ φυλάξωμεν οὕτω τὰ σύνορα ἡμῶν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἀλλ' ἁπλῶς συμπράξωμεν παρέχοντες τοὺς λιμένας ἡμῶν ὡς ὁρ-

Ἀγγλίαν πρωτίστως ἦτο ἡ διατήρησις τῆς ἡσυχίας ἐν Ἀνατολῇ καὶ δὴ ἡ ἀποφυγὴ πάσης συγκρούσεως πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἧς ἡ οὐδετερότης ἐθεωρεῖτο πολλῷ πολυτιμοτέρα τῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος οἱασδήποτε στρατιωτικῆς συνδρομῆς· διότι πλὴν τῆς μεγάλης

μητήρια τοῖς στόλοις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, πάλιν ἐκτιθέμεθα εἰς τὸν κίνδυνον ἐχθρικῆς στάσεως τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων κατὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης καὶ μετὰ ταύτην, ἐκτίθεμεν δὲ πρὸ παντὸς εἰς κίνδυνον ἄφευκτον σφαγῶν τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Μικρασίᾳ ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, καθ' ὧν θὰ στραφῇ ἡ τουρκικὴ ἐκδίκησις ὅσον περισσότερον ἡ Τουρκία ἡττᾶται.

γ) Πόλεμος μὲ μακροτάτην μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης ἢ καὶ πέραν αὐτῆς ἐπιστράτευσιν, ἔσται οἰκονομικῶς ὀλέθριος, τῆς Ἑλλάδος καταστρεφομένης διὰ πολλὰς δεκαετηρίδας οἰκονομικῶς χωρὶς νὰ ἔχῃ ἄξια λόγου ἀνταλλάγματα ἐδαφικὰ ἔτι καὶ διὰ τὴν εὐνουστάτην περίπτωσιν μεγάλης νίκης τῆς Συνεννοήσεως καὶ προσκτήσεως μέρους τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Δωδεκανήσου.

Συμπέρασμα: Ἀνεξαρτήτως τῆς ἀναλογίας τῶν ὡς ἄνω μικρῶν σχετικῶς ἐλπίδων πρὸς τοὺς ὡς ἄνω μεγίστους κινδύνους· ἀνεξαρτήτως τῆς σκέψεως ὅτι δὲν θὰ συμφέρῃ ἡ Ἑλλὰς νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ ἀγῶνι ἄνευ ἀπολύτου ἀνάγκης, ἀντιμέτωπος τῆς ἑτέρας τῶν ἀντιμαχομένων εὐρωπαϊκῶν ὁμάδων· ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ἐν τῇ τελικῇ ἐδαφικῇ διαρρυθμίσει τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἡ Ἑλλὰς εὕρηται ἐν κοινότητι συμφερόντων πρὸς τὰς Κεντρικὰς Δυνάμεις, ἐπιδιώκουσα τὸν περιορισμὸν τοῦ Σλαυισμοῦ, ὧν πάντως οὕτω δὲν πρέπει νὰ ἐπισπάσωμεν τὴν ἔχθραν, τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως μᾶλλον ἐπιδιωκουσῶν νὰ παράσχωσι παραχωρήσεις τῇ Βουλγαρίᾳ· ἀνεξαρτήτως τῶν τέως γενομένων τῇ Γερμανίᾳ δηλώσεων ὅτι τηροῦμεν οὐδετερότητα, σήμερον οὐδεὶς λόγος ἡ Ἑλλάς, μόνη τῶν Βαλκανικῶν, νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἐπιφυλακτικότητος, ἀφοῦ ἰδίως ἡ Ρουμανία, μεθ' ἧς εἶναι συνδεδεμένα τὰ ἡμέτερα συμφέροντα, παραμένει ἐν ἐπιφυλακῇ, δὲν ἐκρίθη δὲ ὁ εὐρωπαϊκὸς ἀγών, οὐδὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ δώσῃ πολὺ μεγάλα ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῆς ἑτέρας τῶν ὁμάδων, ὥστε ἐν ᾗ περιπτώσει εὑρεθῶμεν σύμμαχοι τῶν νικητῶν νὰ προσδοκῶμεν γενναίας ὠφελείας, μὴ δυναμένας πάντως νὰ συμφωνηθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων».

(ὑπ.) *Γ. Στρέϊτ*

Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν βασιλέα, εἰς Τατόϊον.

Μεγαλειότατε,

«Ἐντολῇ τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος ὁ ναύαρχος Καρρ μοὶ ἐπέδειξε τὸ κείμενον τηλεγραφήματος, ὅπερ συνέταξεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συνδιαλέξεως, ἣν ἔσχε μετὰ τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητός εἰς ἀπάντησιν τοῦ σχετικοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου.

»Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο, οὗτινος ἀντίγραφον λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἐσωκλείσω, παρεκάλεσα τὸν ναύαρχον νὰ μὴ διαβιβάσῃ, πρὶν ἢ λάβῃ νεωτέραν ἐντολὴν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος, σπεύδω δὲ διὰ τῆς παρούσης νὰ παρακαλέσω εὐλαβῶς τὴν Ὑμ. Μεγαλειότητα ἵνα ἀποδεχθῇ τὴν παραίτησίν μου ὅπως ἀποκατασταθῇ ἡ ἀπαραίτητος πλήρης ἁρμονία μεταξὺ Στέμματος καὶ ὑπευθύνου κυβερνήσεως εἰς στιγμὰς τόσον κρισίμους διὰ τὸ ἔθνος.

»Μετὰ τὰς κατ' ἐξουσιοδότησιν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος γενομένας ἐκ μέρους μου δηλώσεις πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ τὰ ἀνταλλαγέντα μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος τηλεγραφήματα, δὲν νομίζω ὅτι ἡ σημερινὴ ἀπάντησις Ὑμῶν εἰς τὸ νέον διάβημα τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως (ναυαρχείου) ἠδύνατο νὰ εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀρνεῖται νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐφ' ὅσον πρώτη ἡ Τουρκία δὲν ἐπιτεθῇ κατ' αὐτῆς.

»Ὅπως εἶχα τὴν τιμὴν νὰ εἴπω εἰς τὴν Ὑμ. Μεγαλειότητα δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ἀχθῶμεν εἰς ἐπιθετικὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν ἐξησφαλισμένην τὴν σύμπραξιν τῆς Βουλγαρίας ἢ τὴν ἀπόλυτον τοὐλάχιστον οὐδετερότητα αὐτῆς. Ἀλλὰ τὸ νὰ δηλῶμεν ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει, οὐδὲ καὶ τῆς προϋποθέσεως ταύτης ὑπαρχούσης, εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ πολεμήσωμεν τὴν Τουρκίαν, πρὶν ἢ αὕτη μᾶς ἐπιτεθῇ, τοῦτο ἀντίκειται προφανῶς εἰς τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τοῦ ἔθνους.

»Διότι δὲν πρέπει νὰ πλανώμεθα. Ἡ Τουρκία διεξάγει ἀπὸ πολλοῦ καθ' ἡμῶν πόλεμον ἀκήρυκτον. Ἀφοῦ ἠρνήθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν περὶ τῶν νήσων ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, ἤρχισε καὶ συνεχίζει ἔτι διωγμὸν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν Τουρκίᾳ, οὗτινος ἀγριώτερον οὐδένα ἄλλον ὑπέστη ὁ Ἑλληνισμός. Διακόσιαι πεντήκοντα χιλιάδες ὁμογενῶν ἐξεδιώχθησαν ἤδη ἐκ τῆς Τουρκίας, ἐνῷ αἱ περιουσίαι των, ὧν ἡ συνολικὴ ἀξία δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ ἐλάσσων τῶν 500 ἑκατομ-

ἤδη στρατιωτικῆς δυνάμεως ἣν ἠδύνατο ἡ Τουρκία νὰ προσθέσῃ εἰς τὰς αὐστρογερμανικὰς δυνάμεις, ἡ Ἀγγλία ἐφοβεῖτο καὶ τὸν ἐξ Αἰγύπτου κίνδυνον, ἔνθα ἡ Τουρκία ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ αὐτῇ σοβαρὰς περιπλοκάς, ὡς καὶ περισπασμοὺς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ

μυρίων δραχμῶν, οὐσιαστικῶς ἐδημεύθησαν. Οὐδὲ δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία ὅτι μὲ τὴν θρασύτητα τὴν ὁποίαν φυσικῶς ἐμπνέει εἰς τὴν Τουρκίαν ἡ ὁλόψυχος αὐτῆς ὑποστήριξις ὑπὸ τῆς Γερμανίας, αὔριον θὰ συνεχίσῃ τὸν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου διωγμὸν εἰς εὐρυτέραν κλίμακα, ἐκδιώκουσα τὸν εἰς ἑκατομμύρια ὅλα ἀνερχόμενον ὁμογενῆ πληθυσμὸν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ δημεύουσα τὴν εἰς δυσεκατομμύρια ἀνερχομένην περιουσίαν του. Καὶ ἐφ' ὅσον παρουσιάζεται ἡ ἄποψις διεξαγωγῆς πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας μετὰ πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν συμμάχων θὰ ἀπορρίψωμεν τὴν εὐκαιρίαν ταύτην διὰ νὰ εὑρεθῶμεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διεξαγάγωμεν τὸν πόλεμον τοῦτον μόνοι ἄνευ συμμάχων καὶ ἄνευ φίλων;

»Λαμβάνοντες μέρος εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας ἐν συμμαχίᾳ μετὰ τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας ὑπὸ τὸν τεθέντα ἤδη ὅρον ἐνεργοῦ συμπράξεω; τῆς Βουλγαρίας ἢ τῆς πλήρους ἐξασφαλίσεως τῆς οὐδετερότητός της, οὐδένα ἔχομεν βεβαίως λόγον, οὔτε συμφέρον κανὲν νὰ κηρύξωμεν πόλεμον κατὰ τῶν μεσευρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Ἀλλὰ καὶ ἂν αὗται μᾶς θεωρήσωσιν ἐμπολέμους, ὅλαι αἱ κατ' ἀνθρώπινον ὑπολογισμὸν πιθανότητες εἶναι ὅτι οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐν τῇ μέσῃ Εὐρώπῃ, τοπικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἐπικράτησις τοῦ συνδυασμοῦ, οὗ μετέχει ἡ Ἀγγλία, ἔσται πλήρης.

»Ἀρνούμενοι κατ' ἀρχὴν καὶ ὑφ' οἱασδήποτε προϋποθέσεις τὴν σύμπραξίν μας εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, δὲν ἀποφεύγομεν τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀναβάλλομεν ἁπλῶς αὐτόν. Καὶ δὲν τὸν ἀναβάλλομεν κἂν ἐπὶ πολύ. Ἡ Τουρκία εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν θὰ θελήσῃ ν' ἀποστρατευθῇ πρὶν ἢ λύσῃ καὶ τοὺς μεθ' ἡμῶν λογαριασμούς της. Οὕτω δὲ ἡ ἐκλογὴ ἡμῶν εἶναι ἐντελῶς περιωρισμένη εἰς τοῦτο: Ἂν θὰ προτιμήσωμεν νὰ διεξαγάγωμεν τὸν πόλεμον μόνοι κατὰ τῆς Τουρκίας, ὅτε καὶ νικῶντες μόνον τὰ νήσους δυνάμεθα ν' ἀσφαλίσωμεν, ἀλλ' οὐδαμῶς καὶ τὴν τύχην τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις μάλιστα καὶ ἀγριώτερον θὰ ἐξοντωθῇ μετὰ τὴν τυχὸν νίκην μας, ἢ ἂν θὰ προσπαθήσωμεν τὸν πόλεμον τοῦτον νὰ διεξαγάγωμεν ἐν συμμαχίᾳ τριῶν μεγάλων Δυνάμεων, ὅτε οὐ μόνον τὴν παλιννόστησιν τῶν ἐκδιωχθέντων δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴν προστασίαν τοῦ ὁμογενοῦς ἐν Τουρκίᾳ στοιχείου διὰ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ὑποστηρίξεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

»Ποία ἡ προτιμητέα ὁδὸς εἶναι ἀπολύτως προφανές. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ νομίζω ὅτι συγχύζει τὰ πράγματα καὶ γεννᾷ ἐν τῷ πνεύματι τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ τοῦ κ. Στρέϊτ τάσεις ἀντιθέτους πρὸς τὰς ὑπ' ἐμοῦ ὑποστηριζομένας εἶναι ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ μὴ δυσαρεστήσωμεν τὴν Γερμανίαν, ἀναλαμβάνοντες πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας ἐν συμπράξει μετὰ ἐχθρικῶν πρὸς αὐτὴν Δυνάμεων. Ἀλλ' ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης δὲν ἀγνοεῖ ὅτι ὅταν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὸ περυσινὸν εἰς Εὐρώπην ταξείδιόν μου ἐδήλου ὅτι εἶναι ἑτοίμη καὶ δι' ἀποστολῆς διεθνοῦς στόλου νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν περὶ τῶν νήσων ἀπόφασιν τῆς Εὐρώπης, ἡ Γερμανία ἐματαίωσε τὸ μέτρον τοῦτο, ἀρνηθεῖσα νὰ προσχωρήσῃ εἰς αὐτό.

»Ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης γνωρίζει ἐπίσης ὅτι καὶ ὅταν βραδύτερον ἐπροτάθη ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως νὰ γίνῃ χρῆσις αὐστηρᾶς γλώσσης ἐν τῇ διακοινώσει πρὸς τὴν Τουρκίαν περὶ τῶν νήσων, ἡ Γερμανία ἠρνήθη καὶ εἶναι ἤδη αὐτὴ ἡ ἐξοπλίζουσα τὸν τουρκικὸν βραχίονα διὰ τῆς παραχωρήσεως πλοίων, διὰ τῆς παροχῆς χρημάτων καὶ ὅπλων καὶ ἐφοδίων, ἀκόμη δὲ καὶ ἀξιωματικῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ἐξοπλισμὸς στρέφεται κατὰ πρῶτον λόγον κατὰ τῆς Ρωσίας. Ἀλλὰ στρέφεται συγχρόνως καὶ καθ' ἡμῶν, ἀφοῦ ἡ Γερμανία διὰ νὰ ἀναγκάσῃ ἡμᾶς ν' ἀθετήσωμεν τὰς πρὸς τὴν Σερβίαν συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις μας, ρητῶς μᾶς ἀπειλεῖ ὅτι ἐὰν προστρέξωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων, προσβαλλομένων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἡ Τουρκία θὰ προσβάλῃ ἡμᾶς ἐκ τῶν νώτων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη διαρκοῦντος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἡ Τουρκία χρησιμοποιηθῇ πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ρωσίας μόνον καὶ οὐχὶ καθ' ἡμῶν, δύναταί τις ν' ἀμφιβάλλῃ ὅτι μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου ἡ Τουρκία—ἂν εὑρίσκεται πρὸς τὸ μέρος τῶν νικητῶν—θὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τοιαύτην ὑπερφροσύνην, ὥστε ὄχι μόνον τὸ ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ ἑλληνικὸν στοιχεῖον νὰ ἐξοντώσῃ ἀλλὰ καὶ τὰς νήσους νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ, ἐνισχυομένη ναυτικῶς ὑπὸ τῆς Γερμανίας, ἐνῷ ἡμεῖς τότε θὰ εἴμεθα ἄφιλοι καὶ ἀβοή-

Ἰνδικῇ διὰ τοῦ μεγάλου κύρους τοῦ Σουλτάνου καὶ Χαλίφου πάντων τῶν ἰσλαμικῶν λαῶν.

Ἡ Γαλλία δὲν ἀπέρριψε κατ' ἀρχὴν τὴν προσφορὰν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησεν ἐπίκαιρον τὸ γεγονὸς ἐπιφυλασσομένη νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν προσφορὰν ταύτην

θητοι; Ἡ μήπως δὲν γνωρίζομεν ἐκ στόματος αὐτοῦ τοῦ κόμητος Κουὰτ ὅτι ἡ Γερμανία ἐν ἁρμονίᾳ σήμερον πρὸς τὰς σκέψεις τῆς Αὐστρίας, προτίθεται, ἂν ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς ἐν τῷ πολέμῳ εἶναι πλήρης, νὰ δημιουργήσῃ μεγάλην Βουλγαρίαν ἐκτεινομένην μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς, ἵνα χρησιμοποιήσῃ αὐτὴν κατὰ τοῦ Σλαυισμοῦ, μετὰ τὴν πρόσφατον γερμανικὴν ἀνακάλυψιν ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν εἶναι Σλαῦοι, ἀλλὰ Τάρταροι;

»Διατί λοιπὸν θὰ δειχθῶμεν τόσον εὐλαβεῖς πρὸς τὴν Δύναμιν ἥτις ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐκ παντὸς τρόπου ἐνίσχυσιν τῶν δύο κυριωτάτων ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ—Βουλγάρων καὶ Τούρκων—καὶ διατὶ θ' ἀδιαφορήσωμεν πρὸς τὰς Δυνάμεις ἐκείνας, αἵτινες ἀφοῦ ἐδημιούργησαν καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν ἐπροστάτευσαν τὴν Ἑλλάδα, εἶναι καὶ σήμερον διατεθειμέναι, ἐὰν προσβληθῶμεν ὑπὸ τῆς Τουρκίας, νὰ εὑρεθῶσιν εἰς τὸ πλευρόν μας;

»Δὲν παραγνωρίζω, Μεγαλειότατε, ὅτι ἡ προϋπόθεσις ἣν θέτω εἰς τὴν ἐνεργὸν κατὰ ξηρὰν συμμετοχήν μας μετὰ τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἡ σύμπραξις δηλαδὴ ἢ ἡ ἀσφαλὴς οὐδετερότης τῆς Βουλγαρίας, εἶναι δύσκολον νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν αἴρει, οὐδὲ ἀμβλύνει κἂν τὴν ἀντίθεσιν τῶν τάσεων καὶ ῥοπῶν, ἥτις ἀρχῆθεν ἐξεδηλώθη μεταξὺ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῆς λοιπῆς κυβερνήσεως καὶ ἥτις ἀντίθεσις καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ κ. Στρεῒτ καὶ τὴν προσωρινὴν παραμονὴν αὐτοῦ ἐν τῷ ὑπουργείῳ φαίνεται μετατρεπομένη εἰς ἀντίθεσιν κατευθύνσεων μεταξὺ Στέμματος καὶ Κυβερνήσεως.

»Ὅπως διευκολύνω τὴν ἀποκατάστασιν, τὴν τόσον ἀναγκαίαν, πλήρους ἁρμονίας μεταξὺ Στέμματος καὶ ὑπευθύνων αὐτοῦ συμβούλων, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω τὴν παραίτησίν μου καὶ ἐπωφελοῦμαι τῆς εὐκαιρίας νὰ διαβεβαιώσω τὴν Ὑμ. Μεγαλειότητα περὶ τῶν αἰσθημάτων ἀναλλοιώτου πίστεώς μου πρὸς τὸν Θρόνον».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7ῃ Σεπτεμβρίου (ν. ἡ.) 1914.

(ὑπ.) *Ἐλ. Βενιζέλος*

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀπήντησε διὰ τῶν ἑπομένων:

Φίλε κύριε πρωθυπουργέ,

«Ἔλαβα τὴν ἐπιστολήν σας, διὰ τὴν ὁποίαν ὁμολογῶ ὅτι κάπως ἠπόρησα. Τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρετε θεωρῶ ἰσχυρότατα καὶ τὰ παραδέχομαι πληρέστατα. Ἄλλως τε τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ μοὶ εἴχετε καὶ προφορικῶς ἀναφέρῃ καὶ τὸ Σάββατον, ὅταν σᾶς εἶδα εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ τότε ἤδη σᾶς εἶπον καὶ σᾶς ἔδειξα ὅτι ἐσυμφώνουν. Θὰ ἐνθυμεῖσθε βεβαίως ὅτι προκειμένου περὶ τῆς ἀμοιβῆς τὴν ὁποίαν κατόπιν θὰ ἐλαμβάνομεν διὰ τοὺς κόπους μας, ἐθεώρουν ὅτι ἔπρεπε νὰ τὴν ζητήσωμεν ὡρισμένως, ἢ τοὐλάχιστον ν' ἀναφέρωμεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἢ νὰ ὑποδεικνύωμεν τὸ εἶδός της, ἐνῷ, σεῖς, διὰ νὰ μὴ παζαρεύσωμεν, ἐκρίνατε μᾶλλον νὰ συμπράξωμεν ἄνευ αἰτήσεως ἀμοιβῆς ἀφιέμενοι εἰς τὴν γενναιοδωρίαν τῆς Ἀγγλίας. Τοῦτο φρονῶ ὅτι εἶναι μία nuance, ἥτις δὲν δύναται νὰ τιμηθῇ διὰ τῆς λέξεως διαφωνία. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ προσθέσω ὅτι κατὰ τὴν ὁμιλίαν αὐτὴν καθὼς καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν τοῦ ναυάρχου Κὰρρ, εἶχα ὑπ' ὄψιν ἐνδεχόμενον πόλεμον κηρυσσόμενον καθ' ἡμῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐλαμβάνομεν ἡμεῖς μέρος εἰς πόλεμον μεταξὺ Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ Τουρκίας, θὰ παρουσιάζετο ἡ ἀνάγκη νέας καὶ ἐμβριθοῦς συνεργασίας μας διὰ νὰ καθορίσωμεν τὴν ἀνάγκην τῆς συμπράξεως αὐτῆς, τοὺς ὅρους της, κ.τ.λ. Ἀλλὰ αὐτὰ ὅλα οὐδόλως ἐνδιαφέρουν τὸν ναύαρχον Κὰρρ οὔτε ὑπηρεσιακῶς θὰ συνεζήτουν ἐπ' αὐτοῦ. Εἰς τὸν ναύαρχον εἶπα, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀνακοινώσεώς του, τὴν ὁποίαν ἐγνώριζον ἤδη ἀπὸ ὑμᾶς, ὅτι θὰ ἀνέθετον τὴν μελέτην τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ ἄλλοτε εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ αὐτήν, ἐπειδὴ δὲ τὸ Ἀγγλικὸν Ναυαρχεῖον ὁμιλεῖ ὡρισμένως περὶ Καλλιπόλεως, τοῦ προσέθεσα ὅτι ἡ μελέτη δυνατὸν νὰ εὕρισκε μᾶλλον συμφέρουσαν ἀπόβασιν εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἀκτήν. Αὐτὰ ἐθεώρησα ὡς τέλος τῆς ἐπισήμου ἀπαντήσεώς μου. Κατόπιν, ἐπειδὴ

ὅταν ἐπιστῇ ἀνάγκη, ὡρισμένως δὲ καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Τουρκία ἤθελε προσχωρήση εἰς τὴν αὐστρογερμανικὴν συμμαχίαν. Ἡ Ρωσία ἀπήντησεν εὐχαριστοῦσα τῇ Ἑλλάδι ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς τὴν δοθησομένην τῇ Σερβίᾳ ἐπικουρίαν, καθ' ἃ εἶχε δηλώσει καὶ ὁ Ρῶσος πρεσβευτής (¹). Ὥστε ὑπὸ καθόλου ἔννοιαν ἡ προσφορὰ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐγένετο προθύμως δεκτὴ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων κυρίως ὅμως ἐκ τῆς ρωσικῆς ἐπιφυλάξεως. Ὁ Βενιζέλος βραδύτερον ἐν Θεσσαλονίκῃ εἰς δημοσιογράφον ξένον ἐδήλωσεν ὅτι ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου ἐφάνη πρόθυμος νὰ ταχθῇ πρὸς τὸ μέρος τῆς Συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ἀλλ' ὅτι αἱ Δυνάμεις αὐτῆς τότε μεγίστην ἀπέδωσαν σημασίαν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ «καθεστῶτος» ἐν Ἀνατολῇ, ἑκάστη δὲ ἐπεθύμει τοῦτο ἕνεκα ἰδιαιτέρων αὐτῆς συμφερόντων. Πρὸς ταῦτα ἀποβλέπων ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ συναινέση εἰς τὰς περὶ ἀμέσου ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἐξόδου προτάσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ αὐτοῦ, ἀποβλέπων καὶ εἰς ἕτερόν τι: Θεωρῶν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ στρατὸς ἦσαν ἀπὸ ἐτῶν καταπεπονημένοι ἐκ τῶν πολέμων δὲν ἐθεώρει συμφέρον νὰ ὠθήση αὐτοὺς ἀμέσως εἰς νέον πόλεμον ἀλλ' ἤθελε νὰ διατηρήση τὰς δυνάμεις τοῦ στρατοῦ ἀθίκτους μέχρις οὗ ἡ πορεία τῶν πραγμάτων καὶ τὸ ἐπίκαιρον τῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὸν πόλεμον ἤθελον ἐπιτρέψη τὴν ἐπωφελῆ κίνησιν καὶ δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

τὸν γνωρίζω καλὰ καὶ εἴχομεν ἄλλοτε οἰκειοτέρας κάπως ὁμιλίας, τοῦ ὡμίλησα γενικῶς περὶ τῆς καταστάσεως. Γνωρίζει ἐπίσης καλὰ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας καὶ ὡς εἰς γνώστην τοῦ χαρακτῆρός του εἶπα ὅτι ἐγὼ προσωπικῶς θὰ ἐπροτίμων νὰ μᾶς προσβάλῃ ἡ Τουρκία παρὰ νὰ λάβωμεν ἡμεῖς μέρος εἰς τὸν πόλεμον κηρυσσόμενον ὑπὸ τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως διὰ νὰ μὴ τὰ χαλάσω προσωπικῶς μὲ τὸν αὐτοκράτορα εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Τοῦ εἶπα ἐπίσης ὡς «κουβέντα», ἀφοῦ τοῦ εἶπα πρῶτον ὅτι ἦτο πολιτικὸν ζήτημα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ λυθῇ μεταξὺ τῶν κυβερνήσεων Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἰδική του δουλειά, ὅτι ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἔμενεν ἀμέτοχος εἰς τοιοῦτον πόλεμον κατόπιν θὰ ἦτο αὐτὴ ἰσχυρὰ καὶ δὲν ἀπεκλείετο ὁ φόβος νὰ ἐζήτει τότε ἀφορμὴν ἐπιθέσεως ἐναντίον μας. Βλέπετε καὶ ἐκ τοῦ τύπου τῆς ὁμιλίας μου ὅτι δὲν τοῦ ἔκαμα ἀνακοινώσεις τὰς ὁποίας νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὸ Ναυαρχεῖον. Δὲν θέλω ν' ἀδιαφορήσωμεν πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως οὔτε νὰ φανῶ εὐλαβὴς πρὸς τὴν Γερμανίαν. Δὲν ζητῶ παρὰ τὸ συμφέρον τοῦ τόπου καὶ τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ Θεία Πρόνοια μὲ ἔταξεν ἄρχοντα καὶ προσπαθῶ κατὰ δύναμιν νὰ μετέλθω μόνον ἑλληνικὴν πολιτικήν.

»Σᾶς εἶπα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστολῆς μου ὅτι κάπως ἠπόρησα μὲ τὴν ἐπιστολήν σας. Ὁ λόγος εἶναι ὁ ἑξῆς: Φαίνεται ὅτι νομίζετε ὅτι ἀπὸ τοῦ Σαββάτου, ὅτε σᾶς εἶδον τελευταίαν φοράν, ἤλλαξα γνώμην περὶ τῆς τηρητέας πολιτικῆς καὶ ὅτι τὴν διάφορον γνώμην αὐτὴν ἀνεκοίνωσα πρῶτον εἰς τὸν Κὰρρ καὶ ὄχι εἰς ὑμᾶς. Ἐπίσης ὅτι ἐσυμφώνησα μὲ διαφορετικὴν γνώμην τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν περὶ τηρητέας πολιτικῆς εἰς περίστασιν ἥτις ἐνδέχεται νὰ παρουσιασθῇ καὶ ὅτι τὴν νέαν μου γνώμην αὐτὴν τὴν ἐξωτερίκευσα εἰς τρίτον πρόσωπον προτοῦ σᾶς τὴν ἀνακοινώσω. Ἐπροσπάθησα πάντοτε νὰ εἶμαι τίμιος καὶ εἰλικρινὴς εἰς τὰς σχέσεις μου μετὰ τῶν ὑπουργῶν μου, ἰδιαίτατα δὲ εἰς τὰς σχέσεις μου πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ τὸν κύριον Βενιζέλον ὡς ἄνθρωπον. Δὲν νομίζετε ὅτι ἐὰν ἠρωτᾶτε πρῶτον ἐὰν τὰ περιεχόμενα εἰς τὸ τηλεγράφημα τοῦ Κὰρρ εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς γνώμης μου, θὰ ἦτο ἀρκετόν; Ἐν καταφατικῇ δὲ ἀπαντήσει θὰ εἶσθε πάντοτε εἰς καιρὸν νὰ ὑποβάλητε τὴν παραίτησίν σας. Ὡς ἔχουν τὰ πράγματα, δὲν βλέπω λόγον παραιτήσεως καὶ δὲν τὴν δέχομαι».

Τατόϊ, 7 Σεπτεμβρίου (ν. ἡ.) 1914 — Ὅλως ὑμέτερος

Κωνσταντῖνος Β.

(¹) Ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς πρίγκηψ Ντεμίντωφ ἐν ταῖς ἐν στήλαις ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος δημοσιευομέναις «Πολιτικαῖς ἀναμνήσεσιν» αὐτοῦ λέγει ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου καὶ πρὸ τῆς μάχης τοῦ Μάρνη προεῖπεν ὅτι τὴν ὁριστικὴν νίκην θὰ ἔχῃ ἡ Συνεννόησις. Ἡ περὶ τῆς τοιαύτης προφητείας τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ εἴδησις διαδοθεῖσα καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπέδρασε πολὺ καὶ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας καὶ ηὔξησε παρ' αὐτοῖς τὴν τοῦ Βενιζέλου δημοτικότητα.

Φαίνεται δ' ὅτι καὶ ὁ πρωθυπουργός, ἕνεκα τῶν προβληθεισῶν αὐτῷ ἀντιρρήσεων ὡς πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν μεγάλην συμμαχίαν τῆς Συνεννοήσεως, ἔκρινε συμφέρον νὰ ἀπόσχῃ πρὸς τὸ παρὸν πάσης προσφορᾶς ἑλληνικῆς συμπράξεως εἰς τὰς πολεμικὰς πράξεις τῆς Συνεννοήσεως. Διὰ τοῦτο δὲ ὅτε αἱ Δυνάμεις αὗται, καθ' ὃν χρόνον τὰ αὐστριακὰ καὶ γερμανικὰ στρατεύματα ἐπίεζον δεινῶς τὴν Σερβίαν, ἐζήτουν ἐπειγόντως τὴν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἀποστολὴν στρατοῦ εἰς ταύτην, παρέσχεν εἰς αὐτὰς ἐξηγήσεις ὅτι προτιμοτέρα τῆς ἀμέσου ἀναμίξεως τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἦτο ἡ ἐκ μέρους αὐτῆς περιφρούρησις τῶν νώτων τῆς Σερβίας ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Βουλγαρίας, ἧς ἡ στάσις ἐφαίνετο ἀκαθόριστος καὶ μᾶλλον κλίνουσα πρὸς τὰς Κεντρικὰς αὐτοκρατορίας. Τὰς ἐξηγήσεις ταύτας συνεμερίσθη καὶ ἡ Σερβία. (Ἄλλως τε καὶ ὁ Δ. Γούναρης διαδεξάμενος τὸν Βενιζέλον ἐν τῇ ἀρχῇ, Φεβρουάριος 1915, ἐδήλωσε δημοσίᾳ ὅτι ἡ τήρησις τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης περιελαμβάνετο ὡσαύτως ἐν τῷ προγράμματί του).

Λίμαν φὸν Σάνδερς

Ἡ Τουρκία ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 2 Αὐγούστου 1914 ὑπογραφείσης γερμανοτουρκικῆς συνθήκης, ἐκήρυξε τὴν 14 τοῦ ἰδίου μηνὸς γενικὴν ἐπιστράτευσιν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Γερμανοῦ ὀργανωτοῦ στρατηγοῦ Λίμαν φὸν Σάνδερς.

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου τὰ ἐν τῇ Μεσογείῳ εὑρισκόμενα γερμανικὰ καταδρομικὰ «Γκαῖμπεν» καὶ «Μπρεσλάου», μὴ καταδιωχθέντα δραστηρίως παρὰ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου, δι' ἣν ἀμέλειαν ἐτιμωρήθη βραδύτερον δι' ἀποτάξεως ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Τρούμπιτς, κατώρθωσαν, (ἀφοῦ δι' ἀπάτης τῆς ἐν Ἀθήναις γερμανικῆς πρεσβείας ἐπέτυχον τὴν ἄδειαν ἀνθρακεύσεως παρά τινα πλησίον τῆς Νάξου νησῖδα [1]) νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ([2]) καταπλεύσαντα εἰς τὸν τουρκικὸν ναύσταθμον καὶ ἑνωθέντα μετὰ τῶν τουρκικῶν μονάδων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γερμανοῦ ναυάρχου.

Περὶ τῆς διαφυγῆς τῶν δύο τούτων καταδρομικῶν πολλὰ ἐλέχθησαν, μεταξὺ δ' ἄλλων ὅτι οἱ Ἄγγλοι δὲν εἶδον δυσαρέστως τὴν ἐν τῇ Μαύρῃ θαλάσσῃ ἐνίσχυσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, δυναμένου (ἀσχέτως πρὸς τὴν συμμαχίαν τῆς Συνεννοήσεως) νὰ παραταχθῇ κατὰ τοῦ ρωσικοῦ, πρὸς ματαίωσιν τῆς καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ρώσων· ἀλλ' αἱ διαδόσεις αὗται προῆλθον βραδύτερον ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐξορίστων, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν, Ρώσων διπλωματῶν, οὐδαμόθεν ἄλλοθεν ἐπιβεβαιούμεναι.

Τὸ γεγονὸς τῆς ἐνισχύσεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς βάρος τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ συνεκίνησεν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς ναυτικοὺς κύκλους, λόγῳ τοῦ ὅτι παρέμενον ἄλυτα σπουδαῖα ζητήματα, ὡς τὸ τῆς κυριότητος τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ νήσων καὶ τῆς ἀπηνοῦς διώξεως καὶ μετατοπίσεως τοῦ ὁμογενοῦς πληθυσμοῦ ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Μ. Ἀσίας εἰς τὰ ἐνδότερα, ὡς περιέγραψε ταύτας ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Ἀμερικῆς Μόργκενταου ἐν τοῖς δημοσιευθεῖσιν ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ.

Ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις παραλλήλως πρὸς τὰς τοῦ Κάϊζερ παρὰ τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ ἐνεργείας, προέβη διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ αὐτῆς Κουὰτ εἰς προτάσεις πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν περὶ συνεργασίας καὶ ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Σερβίας.

Τότε ὁ Βενιζέλος ἤρθη ὑπὲρ τὴν Ἑλλάδα (καὶ περὶ τούτου θὰ συμφωνῶσι πάντες οἱ Ἕλληνες) καὶ ἔδωσε τῷ Γερμανῷ πρεσβευτῇ τὴν γνωστὴν ἀπάντησιν ὅτι «ἡ Ἑλλὰς

(1) Ἡ ἄδεια αὕτη παρεσχέθη τηλεφωνικῶς ἐπὶ τῇ βεβαιώσει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐμπορικῶν πλοίων ἐν πλῷ εὑρισκομένων, ἄδειαν τὴν ὁποίαν ἄλλως τε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὡς οὐδετέρα δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῇ.

(2) Ὁ γενναῖος ναύαρχος Κουντουριώτης προέτεινε τότε τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ἄγγλων δίωξιν αὐτῶν ἐντὸς τῆς Προποντίδος, ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι ἀπήντησαν ὅτι δὲν εἶχον τοιαύτας διαταγάς.

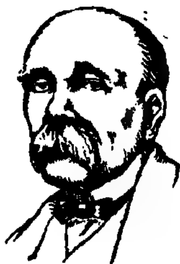

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

(Κατὰ φωτογραφίαν τοῦ 1928)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α. Ε.

εἶναι πολὺ μικρὸν κράτος διὰ νὰ πράξῃ τόσον μεγάλην ἀτιμίαν»· διότι τὸ νὰ ἐτήρει ἡ Ἑλλὰς οὐδετερότητα ἢ μᾶλλον προσωρινὴν οὐδετερότητα ἢ ἔστω καὶ καιροσκοπικὴν ἦτο πρᾶξις πολιτικῆς προνοίας, ἀλλὰ νὰ ἐπετίθετο κατὰ τῆς Σερβίας, μεθ' ἧς εἶχε συμμαχίαν, τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο ἀπολύτως πρᾶξις ἄτιμος.

Γ. Κλεμανσώ

Οὕτω παρῆλθον ἱκανοὶ μῆνες μέχρις οὗ γεγονός τι ἀπρόοπτον ἐξήγαγε τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸν ἐκ τῆς ἀπραγμοσύνης ἣν εἶχεν ἐπιβάλῃ εἰς ἑαυτόν. Αἱ Δυνάμεις δηλονότι τῆς Συνεννοήσεως εἶχον ἀποφασίσῃ νὰ ἐκβιάσωσι διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν τὴν εἴσοδον τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ καταλαμβάνουσαι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸν Βόσπορον νὰ προέλθωσιν εἰς ἄμεσον πρὸς τὴν Ρωσίαν συνάφειαν. Οὐδεμία ἐπίσημος πληροφορία ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι περὶ τοῦ σκοποῦ τούτου τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ἀλλ' ὁ Γάλλος πολιτευτὴς καὶ φίλος τῆς Ἑλλάδος Γεώργιος Κλεμανσώ, μὴ μετέχων μὲν τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀλλ' ὡς καὶ ὡς ἰδιώτης γινώσκων τὰ ἐν τοῖς πολιτικοῖς κύκλοις τῆς πατρίδος αὐτοῦ βουλευόμενα καὶ ἀποφασιζόμενα, διὰ τηλεγραφήματος ἰδιωτικοῦ ἀνεκοίνωσε τῷ Ἕλληνι πρωθυπουργῷ τὰ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας σκοπούμενα περὶ ἐκβιάσεως τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ στρατείας ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τότε δὲ καὶ ὁ Βενιζέλος ἤρξατο νέων διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν σὲρ Φράνσις Ἔλλιοτ προτείνων αὐτῷ τὴν σύμπραξιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν νέαν ἐπιχείρησιν τῶν Δυνάμεων. Ἀλλ' ἐναντίον τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως στρατείαν, τὴν ὁποίαν ἤθελεν ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός, μετὰ δύο μεραρχιῶν ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου (¹), ἀντέστη ἰσχυρῶς ἡ Ρωσία. Ἔγραψε δὲ ὁ Τσάρος καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἀπειλῶν αὐτὸν ὡς Τσάρος καὶ παραινῶν αὐτὸν ὡς ἐξάδελφος (οὕτως ἔγραφε) νὰ μὴ πέμψῃ στρατὸν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διότι πᾶς στρατὸς ἑλληνικὸς ἔμελλε νὰ περιέλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν ρωσικὸν στρατόν, τῆς Κωνσταντινουπόλεως θεωρουμένης ὡς συνεχίσεως τῆς ρωσικῆς ἱστορίας. Συνῄνει δὲ μόνον ἡ Ρωσία ἵνα ἑλληνικὸς στρατὸς συμμαχικὸς ἐνεργήσῃ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐκτὸς τῶν νομῶν

Φράνσις Ἔλλιοτ

(¹) Ἀντίγραφον τοῦ ὑπομνήματος τοῦ τέως ἀρχηγοῦ τῆς ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας ἀντισυνταγματάρχου Ι. Μεταξᾶ ὑποβληθέντος τὴν 17 Φεβρουαρίου 1915 ὑπ' ἀριθ. ἐμπιστευτικοῦ πρωτοκόλλου 52, πρὸς τὸν τότε πρωθυπουργὸν Ἐλ. Βενιζέλον.

Κύριε πρόεδρε,

«Ἡ στρατιωτικὴ ἐπιχείρησις, τὴν ὁποίαν μοὶ ἐκάματε τὴν τιμὴν νὰ μοὶ ἀνακοινώσητε σήμερον ὡς ὑμετέραν ἀπόφασιν, συνοψίζεται ὡς ἑξῆς:

»Νὰ ἀποστείλωμεν ἓν σῶμα στρατοῦ ὅπως ἐν συμπράξει μετὰ ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων καταλάβῃ τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἐνδεχομένως ἐκεῖθεν ἐπιχειρήσῃ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Νὰ τηρήσωμεν τὰ τέσσαρα ἕτερα σώματα στρατοῦ διαθέσιμα δι' ἐνδεχόμενον πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἐὰν αὕτη ἐπέμβῃ καθ' ἡμῶν. Ἐν περιπτώσει τοιούτου πολέμου νὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ τὸ σῶμα τοῦτο κατὰ τῆς Βουλγαρίας εἴτε ἐκ Θράκης διὰ Ἀδριανουπόλεως ἢ διὰ Γκιουμουλτζίνας, ἐὰν ἡ ἐκβίασις τῶν Δαρδανελλίων ἤθελεν ἐπιτύχῃ· εἴτε, ἐὰν αὕτη ἀπετύγχανε, διὰ μεταφορᾶς του εἰς Μακεδονίαν, ὅπου τότε θὰ μετεφέρετο καὶ τὸ ὅλον μέρος τοῦ συμμετέχοντος εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ.

»Τὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἐπιδρῶσιν εἰς τὴν ἰδικήν μου γνώμην, εἶναι δύο. Ἓν πολιτικόν: ἡ στάσις τῆς Βουλγαρίας καὶ Ρουμανίας, καὶ ἓν στρατιωτικόν: ἡ δύναμις τοῦ μέλλοντος νὰ μετάσχῃ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ.

»Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, οὐδεμίαν ἔχομεν ὄχι ἐγγύησιν ἀλλ' οὔτε κἂν ἔνδειξιν ὅτι ἡ Βουλγα-

Προύσης καὶ Κασταμονῆς, τῶν νομῶν τούτων ἐπιφυλασσομένων μετὰ πασῶν τῶν ἄλλων ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου εἰς τὴν Ρωσίαν. Τὸ ἑλληνικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ στρατοῦ θεωροῦν ἐξ

ρία δὲν θὰ στραφῇ δι' ὅλων της τῶν δυνάμεων καθ' ἡμῶν. Τοὐναντίον, καὶ αἱ ἐθνικαὶ αὐτῆς βλέψεις καὶ τὸ στρατιωτικὸν αὐτῆς συμφέρον τὴν παρορμῶσιν εἰς τοῦτο· πλὴν τούτου θὰ ὠθηθῇ παρὰ τῆς Αὐστρίας καὶ Γερμανίας, μεθ' ὧν πολιτικῶς εὑρίσκεται εἰς μεγάλην συνάφειαν, σχεδὸν εἰς σύμπραξιν, ὅπως ἐπιτεθῇ καθ' ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι θὰ συντείνῃ, τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐπιχείρησις αὕτη Ἄγγλων, Γάλλων καὶ Ἑλλήνων πρὸς τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶναι βεβαίως εὐάρεστος εἰς τὴν ρωσικὴν ψυχὴν καὶ ἡ Βουλγαρία, συντείνουσα εἰς τὴν ματαίωσιν αὐτῆς, θ' ἀνταπεκρίνετο εἰς ἐνδόμυχον ρωσικὴν ἐπιθυμίαν, συνεπῶς καὶ τὸ βουλγαρόφιλον αἴσθημα μεγάλης μερίδος τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ θὰ εὑρίσκετο, διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην, ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν ἐπίσημον πολιτικὴν τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Οὕτω δὲ ἡ Βουλγαρία μὴ ἐπιτιθεμένη κατὰ τῆς Σερβίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος πρὸς κατάληψιν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ στρατιωτικῶς δὲν θὰ ἐζημίου τὰ ρωσικὰ συμφέροντα.

»Ἄλλως θὰ εἶχε τὸ πρᾶγμα ἐὰν ἡ Ρωσία ἀνελάμβανε νὰ συγκρατήσῃ ἐν καιρῷ τὴν Βουλγαρίαν δι' ἀποβάσεως ἰσχυροῦ στρατοῦ της εἰς *Βάρναν* ἢ *Πύργον*. Ἀλλὰ *περὶ τούτου οὔτε σκέψις* γίνεται.

»Περὶ δὲ τῆς Ρουμανίας οὐδεμίαν ἔχομεν ἔνδειξιν ὅτι θὰ ἐπέμβῃ κατὰ τῆς Βουλγαρίας ὑπὲρ ἡμῶν. Ὡς πολλάκις μοὶ ἐπανελάβετε, ἡ στάσις αὐτῆς εἶναι λίαν ἀμφίβολος καὶ οὐδόλως δυνάμεθα νὰ στηριζώμεθα ἐπ' αὐτῆς.

»Ὑπὸ τοιούτους ὅρους εἶναι φανερὰ ἡ μεγάλη δι' ἡμᾶς σημασία τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγγλικῶν δυνάμεων, αἵτινες θὰ συμμετάσχωσιν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν. Ἀλλὰ δι' ἕτερον σπουδαιότατον λόγον ἔχει μεγάλην σημασίαν ὁ ἀριθμὸς οὗτος, δηλαδὴ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆς ταύτης τῆς κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως. Διότι ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ἀποτυγχάνουσα καὶ ὡς εἶναι ἑπόμενον, κατόπιν ἀγώνων καὶ φθορῶν καὶ ἀπωλειῶν, καθιστᾷ ἐκ τούτου λίαν προβληματικὸν τὸ ἀξιόμαχον τοῦ οὕτω ἀποτυχόντος ἡμετέρου σώματος στρατοῦ, οὐχὶ μόνον ἀπὸ ἔποψιν ἠθικοῦ ἀλλὰ καὶ ὑλικῶς, καθὼς καὶ τοῦ συμμετέχοντος ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ, συνεπῶς ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν ἐν Μακεδονίᾳ μικρὰν ὠφέλειαν θὰ παράσχῃ, καὶ ἂν ἀκόμη γίνῃ ἔγκαιρος ἡ μεταφορὰ αὐτῶν, ὅπερ, ὡς θὰ ἐκθέσω, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον. Ἐὰν δὲ ὁ ἀγὼν πρὸς κατάληψιν τῶν Δαρδανελλίων λάβῃ χρονίζοντα χαρακτῆρα θὰ εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος ἡ ἀπόσπασις ἐκεῖθεν δυνάμεων καὶ δὴ ὁλοκλήρου σώματος στρατοῦ.

»Ὥστε ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως καθίσταται ζωτικώτατον διὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς Ἑλλάδος ζήτημα. Καὶ ἀφοῦ αἱ παρ' ἡμῶν διὰ τὴν ἐπιχείρησιν διατιθέμεναι δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ὑπερβῶσι τὸ ἓν σῶμα στρατοῦ, εἶναι σπουδαιότατον νὰ γνωρίζωμεν πρὸ πάσης ἀποφάσεως τί δυνάμεις θὰ διαθέσωσιν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, καὶ νὰ ἀποφασίσωμεν τὴν συμμετοχὴν μόνον ἐὰν αἱ δυνάμεις αὗται εἶναι ἐπαρκεῖς. Ἀλλὰ τοιαύτην προσυνεννόησιν μοὶ ἐδηλώσατε ὅτι θεωρεῖτε διὰ πολιτικοὺς λόγους ἀσύμφορον, καὶ ὅτι συνεπῶς δέον νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῶν ἤθελον διαθέσῃ ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, καὶ ὅτι αἱ δυνάμεις αὗται πρὸς τὸ παρὸν εἶναι τρεῖς μεραρχίαι, εὐρωπαϊκῆς βέβαια συνθέσεως, ἤτοι περίπου 36 τάγματα πεζικοῦ μετὰ ἀναλόγων λοιπῶν ὅπλων.

»Ὑπὸ τοιούτους ὅρους θεωρῶ ὅτι ἡ ἐπιχείρησις αὕτη εἶναι ἀσύμφορος στρατιωτικῶς καὶ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ πρὸ παντὸς ἐν Μακεδονίᾳ στρατιωτικὴν καταστροφήν, ἥτις νὰ θέσῃ οὐ μόνον εἰς τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέλλον ἐκποδὼν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ παντὸς πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἀκόμη καὶ τῶν φίλων της, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα νὰ καταστρέψῃ διὰ παντὸς καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους.

»Διὰ τοῦτο λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ ἐκθέσω τὴν ἀντίθετον πρὸς ὑμᾶς γνώμην μου, καίτοι εὑρίσκομαι πρὸ ληφθείσης ἀποφάσεως, καὶ νὰ δικαιολογήσω τὴν γνώμην μου ταύτην.

»Δύο εἶναι αἱ ἀπόψεις ὑφ' ἃς θὰ ἐξετάσω τὸ ζήτημα: πρῶτον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς Βουλγαρίας, καὶ δεύτερον ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτῆς ταύτης τῆς κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως.

»Ὡς πολλάκις καὶ προφορικῶς καὶ ἐγγράφως ἐξέθεσα ὑμῖν, ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ εἶναι τοιαύτη ὥστε ἐν περιπτώσει πολέμου ἐπιβάλλεται ἡ συγκέντρωσις ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ. Διότι, προκειμένου νὰ συνάψῃ τις ἀγῶνα μετὰ ἑτέρου κράτους, δέον νὰ συνάψῃ τοῦτον μεθ' ὅλων τοῦ τῶν δυνάμεων, καὶ νὰ συγκεντρώσῃ ταύτας εἰς τὸ κύριον θέατρον τοῦ πολέμου ἐκεῖ ὅπου θὰ συναντήσῃ τὰς κυρίας ἐχθρικὰς δυνάμεις καὶ ν' ἀγωνισθῇ κατ' αὐτῶν ἀποφασιστικῶς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ τῆς

ἀρχῆς καταδεδικασμένην εἰς ἀποτυχίαν τὴν ἐκβίασιν τοῦ Ἑλλησπόντου ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν Δυνάμεων, ὡς μόνην ὁδὸν διὰ τοὺς Συμμάχους πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπε-

---

ἱστορίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ὀρθὴ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἐπρόκειτο νὰ παλαίσωμεν καθ' ὁλοκλήρου τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, εἶναι ἐπιβεβλημένη ἤδη, ὅτε, ὡς προεξέθεσα, θὰ ἔχωμεν ἐν περιπτώσει πολέμου ὁλόκληρον τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν ἐναντίον μας. Συνεπῶς ἡ ἀπόσπασις ἐκ τοῦ στρατοῦ μας τούτου τοῦ ἑνὸς πέμπτου, καὶ δὴ ἑνὸς τῶν καλλιτέρων τμημάτων του, ἐξασθενεῖ αὐτὸν ἐπικινδύνως. Ἤδη προκειμένου νὰ παλαίσωμεν μετὰ ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ ὁλοκλήρου τοῦ βουλγαρικοῦ, ἐν ἀναλογίᾳ 135 ταγμάτων ἡμετέρων κατὰ 240 ἐχθρικῶν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ ταχυτέρας συγκεντρώσεως, ἐπὶ διαχωρισμοῦ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἕνεκα τῆς ὀρεινῆς φύσεως τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ ἐπὶ ταχέων ἑλιγμῶν ἐκ μέρους ἡμῶν καὶ συνεπῶς θὰ ἐπιδιώξωμεν στρατηγικῶς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιθέσεως. Ἀλλὰ διὰ νὰ παλαίσωμεν ἐν ἀναλογίᾳ 108 ταγμάτων κατὰ 240 ἐχθρικῶν δὲν βλέπω διὰ τίνος τρόπου θὰ ἐπετυγχάνομεν τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Εἰς τὸ μειονέκτημα τοῦτο προστίθεται ὅτι τὸ σῶμα ὅπερ θὰ λείψῃ εἶναι κατ' ἀνάγκην οὐχὶ τὸ Ε' σῶμα στρατοῦ, καὶ συνεπῶς εἶναι ἓν ἐξ ἐκείνων ἅτινα τὸ ταχύτερον θὰ μετεφέροντο εἰς Μακεδονίαν. Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι καὶ τὸ σχέδιον τῆς συγκεντρώσεως στηριζόμενον ἐπὶ παρουσίας ἐν Μακεδονίᾳ πέντε σωμάτων στρατοῦ θὰ μεταβληθῇ καὶ συνεπῶς καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἐκστρατείας. Νομίζω δὲ ὅτι ἐκ τῶν προτέρων ἅμα τῇ ἀρχῇ τῆς ἐκστρατείας θὰ καθίστατο ἀναγκαία ἡ ἐκκένωσις τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Μακεδονίας. Ταῦτα πάντα θὰ διηυκόλυνον τὰς ἐχθρικὰς ἐπιχειρήσεις, πάντως δὲ θὰ κατελήγομεν εἰς μάχην μὲ δυνάμεις ὑποδιπλασίας τῶν ἐχθρικῶν. Ἐκτὸς ἐὰν πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης μάχης, ἧς προφανὲς τὸ ἀποτέλεσμα, ὑπεχωροῦμεν κατ' ἀρχὰς ὄπισθεν τοῦ Ἀξιοῦ εἶτα δὲ ἴσως καὶ περαιτέρω.

»Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἔρχεται τὸ ζήτημα τῆς συνδρομῆς τοῦ εἰς Δαρδανέλλια ἀποσταλέντος σώματος στρατοῦ, διὰ τὰς κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἐπιχειρήσεις. Οἱ εὐνοϊκώτεροι δι' ἡμᾶς ὅροι ὑφ' οὓς δύναται τοῦτο νὰ συμβῇ εἶναι ἐὰν ἐκβιασθῶσι τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἁλωθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις. Τότε θὰ ἐστρέφετο τὸ σῶμα τοῦτο, ἴσως ἐνισχυόμενον καὶ ὑπὸ ἀγγλογαλλικῶν δυνάμεων, πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν ἢ πρὸς τὴν Γκιουμουλτζίναν ὅπως ἐκεῖθεν δράσῃ κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Ἀσχέτως πρὸς τὸν χρόνον, ὅστις θὰ ἐχρειάζετο διὰ τὴν νέαν ταύτην ἐπιχείρησιν, φρονῶ ἀδιστάκτως ὅτι δὲν θὰ ἐπέσυρεν ἐφ' ἑαυτὸ ἐχθρικὰς δυνάμεις πρώτης γραμμῆς. Ἡ Βουλγαρία θὰ ἤρκειτο νὰ τὸ συγκρατήσῃ ἐφ' ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον χρόνον διὰ τμημάτων ἐθνοφρουρῶν ὠχυρωμένων καὶ ἀγωνιζομένων ἐν τῷ ἰδίῳ ἐδάφει, ἐπιβραδύνουσα τὴν προέλασιν αὐτοῦ, μέχρις οὗ δι' ὁλοκλήρου αὐτῆς τοῦ στρατοῦ τῆς πρώτης γραμμῆς (240 ταγμάτων) καταφέρῃ τὸ κύριον καὶ ἀποφασιστικὸν κτύπημα κατὰ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ· τότε θὰ ἠδύνατο νὰ στρέψῃ καὶ κατὰ τοῦ μεμονωμένου σώματος τὰς ἀναγκαίας δυνάμεις καὶ νὰ τὸ καταστρέψῃ. Αἱ ἐν τῷ μεταξύ, ἐνδεχομένως, δυνάμεναι νὰ ἔλθωσι πρὸς βοήθειαν ἡμῶν ἀγγλογαλλικαὶ δυνάμεις θὰ ἔφθαναν ἀργά, μετὰ τὴν ἔκβασιν τῶν ἀποφασιστικῶν μαχῶν. Ἀλλὰ πλὴν τούτου δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας καὶ τὸ ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ τουρκικὸς στρατὸς θὰ εἶναι συμμαχικὸς στρατὸς τῆς Βουλγαρίας, καὶ ἑπομένως τὸ τουρκικὸν σῶμα τῆς Ἀδριανουπόλεως μεθ' ἑτέρων ἴσως τουρκικῶν δυνάμεων, θὰ ἠδύνατο αὐτὸ νὰ καλύψῃ τὴν Βουλγαρίαν ἀνεφοδιαζόμενον ἐξ αὐτῶν καὶ ν' ἀντιταχθῇ τελεσφόρως κατὰ τῆς προελάσεως τοῦ ἡμετέρου ἐν Θράκῃ σώματος.

»Καὶ τοῦτο κατὰ τὴν εὐνοϊκωτέραν περίπτωσιν. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἕτεραι περιπτώσεις. Ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἐκήρυσσε γενικὴν ἐπιστράτευσιν καθ' ἣν στιγμὴν ἐγίνετο ἡμετέρα ἀπόβασις, καὶ τὸ ἡμέτερον ἀποβατικὸν σῶμα εὑρίσκετο ἐν ἀγῶνι; Ἡ ἐκ νέου τότε ἀποβίβασις θὰ καθίστατο ἀδύνατος καὶ θὰ ἰσοδυνάμει πρὸς καταστροφὴν ἡμῶν τε καὶ τῶν Ἀγγλογάλλων. Ἄλλωστε πόσον χρόνον ὑπὸ τοιούτους ὅρους θὰ διήρκει ἡ ἐπιβίβασις, ἡ μεταφορὰ καὶ ἀποβίβασις εἰς Μακεδονίαν; Τοὐλάχιστον δέκα πέντε ἡμέρας ἐὰν ὁλόκληρος ὁ μεταγωγικὸς στόλος τοῦ σώματος στρατοῦ ἔμενεν εἰς τὴν διάθεσίν του. Ἀλλ' ὁ μεταγωγικὸς οὗτος στόλος ἀποτελεῖται ἐξ 70 περίπου πλοίων καὶ τότε τί θὰ ἔμενε διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ μεταφορὰν τοῦ λοιποῦ στρατοῦ; Ἐὰν δὲ δὲν ἐνηργεῖτο ἐπιβίβασις συνολικὴ τοῦ σώματος τούτου, ἀλλὰ μεταφορὰ μόνον, συνεπῶς διαδοχικὴ τμηματικῶς, τότε εἰς ποίαν θέσιν θὰ εὑρεθῇ τὸ σῶμα τοῦτο ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι ἐπωφελούμενοι τῆς βαθμιαίας ἐξασθενήσεώς του ἀναλάβωσι τὴν ἐπίθεσιν;

»Πλεῖσται δὲ ἄλλαι δυσχερέστεραι περιπτώσεις δύνανται νὰ παρουσιασθῶσι, καὶ τὰς ὁποίας εἶναι περιττὸν νὰ ἀπαριθμήσω καὶ ἐκθέσω. Οὐδεὶς ἐγγυᾶται ὅτι ἡ ἀπόβασις εἶναι δυνατὴ εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Καλλιπόλεως, ἴσως δὲ ἐπιβάλωσι ταύτην αἱ περιστάσεις εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἀκτήν. Τότε τὸ σῶμα τοῦτο στρατοῦ μετὰ τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων θὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὸ ἀσιατικὸν

δείκνυε τὸ ἀπὸ πολλοῦ παρασκευασθὲν ὑπ' αὐτοῦ σχέδιον, τῆς διὰ Θράκης δηλονότι ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως πορείαν. Ἀλλὰ ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς εἶχε φαίνεται σχέ-

ἔδαφος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐγκαίρου ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς Μακεδονίαν.

»Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν οὕτως ἢ ἄλλως ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο κατορθώνῃ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Μακεδονίαν, θὰ ἔλθῃ πάντως πολὺ ἀργά. Ὑπολογίζω ὅτι, ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ὑποχωρήσῃ ὄπισθεν τοῦ Ἀξιοῦ, αἱ ἀποφασιστικαὶ μάχαι θὰ δοθῶσι περίπου μεταξὺ 20 καὶ 25 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς κηρύξεως γενικῆς ἐπιστρατεύσεως ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἐὰν ἤδη ὑπολογίσωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον ὅπως τὸ σῶμα τοῦτο ἀποσπώμενον ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀκτήν, τὴν ἐπιβίβασιν αὐτοῦ, τὴν μεταφοράν, τὴν ἀποβίβασιν καὶ τὴν πορείαν πρὸς τὸ πεδίον τοῦ ἀγῶνος, βλέπομεν ὅτι ὑπὸ τοὺς εὐνοϊκωτέρους ὅρους, ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἀγῶνος, δὲν δύναται νὰ ἐπέλθῃ παρὰ μετὰ τὰς ἀποφασιστικὰς μάχας.

»Ἤδη μένει πρὸς ἐξέτασιν ἡ πιθανότης τῆς ἐπιτυχίας τῆς κατὰ τῶν Δαρδανελλίων ἐπιχειρήσεως. Ἐξέθεσα ἤδη διατὶ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σπουδαῖον καὶ ζωτικὸν δι' ἡμᾶς. Ἡ ἀποτυχία καὶ ἂν ἀκόμη περιωρίζετο ὄχι εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἀποβάσεως, ἀλλὰ εἰς παρεμπόδισιν τῆς εἰσελάσεως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ συνεπῶς εἰς χρόνισιν τοῦ ἀγῶνος, φρονῶ ὅτι θὰ ἤρκει ὅπως πεισθῇ ἡ Βουλγαρία πρὸς ἐπέμβασιν.

»Περὶ τῆς σημερινῆς ὀχυρώσεως τῶν ἀκτῶν τῆς χερσονήσου τῆς Καλλιπόλεως καὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῶν Δαρδανελλίων πρὸς ἀπόκρουσιν ἀποβάσεως δὲν ἔχομεν ἀπό τινος σαφεῖς πληροφορίας. Ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος θέρους ἤρχισεν ἀμυντικὴ ἐργασία ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, ἥτις δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐσυνεχίσθη ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῆς Τουρκίας εἰς τὸν πόλεμον. Ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποβάσεως καὶ μόνον ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἔσεται ἀμφίβολος. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ὑπάρχουσιν ἤδη καὶ μεγάλαι δυνάμεις τουρκικοῦ στρατοῦ διαθέσιμοι πρὸς ἀντιμετώπισιν τοιαύτης ἀποβατικῆς ἐπιχειρήσεως.

Ὑπάρχουσι διαθέσιμα:

Τὸ 1ον	σῶμα στρατοῦ	(Κωνσταντινούπολις).
Τὸ 2ον	» »	(Ἀδριανούπολις).
Τὸ 3ον	» »	(Χερσόνησος Καλλιπόλεως).
Τὸ 4ον	» »	Ἐκ δύο μεραρχιῶν εἰς Σμύρνην, Πάνορμον καὶ Μπαλουκεσέρ.
Τὸ 5ον	» »	Τοὐλάχιστον μία μεραρχία Κωνσταντινουπόλεως.
Τὸ 6ον	» »	(Τσατάλτζα).

»Ἐν ὅλῳ 15 μεραρχίαι. Ἐὰν ἐκ τούτων διατεθῶσι κατὰ τοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ 8 μεραρχίαι, ἤτοι περὶ τὰς 80-85 χιλιάδας πεζικοῦ μετὰ ἀναλόγων λοιπῶν ὅπλων εἶναι προφανὲς ὅτι ἓν σῶμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἤτοι 27 χιλιάδες πεζικοῦ, μετὰ τριῶν εὐρωπαϊκῶν μεραρχιῶν, ἤτοι 36 χιλιάδας πεζικοῦ, ἐν ὅλῳ 63 χιλιάδες πεζικοῦ, εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκὴς δύναμις.

»Πλὴν τούτου καὶ μετὰ τὴν ἐκβίασιν τῶν Δαρδανελλίων δὲν τελειώνει ἡ ἐκστρατεία. Ἡ ἐμφάνησις τοῦ στόλου πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν θὰ ἄρῃ τὴν ἀντίστασιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Αἱ ἐν Θράκῃ δυνάμεις αὐτοῦ, περὶ τὰς 12 τοὐλάχιστον μεραρχίαι, στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας, θὰ δυνηθῶσι νὰ παρατείνωσι τὴν ἀντίστασιν ἐπὶ μακρόν, καὶ πιθανώτατα θὰ κατανικήσωσι τὰς ἀνεπαρκεῖς ἡμῶν δυνάμεις.

»Ὅθεν καθίσταται ἀπαραίτητον ὅπως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐκστρατείας διατεθῶσιν αἱ ἀπαιτούμεναι δυνάμεις ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων αἵτινες θὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆς. Συγχρόνως νὰ μελετηθῇ ἀπὸ κοινοῦ καὶ λεπτομερῶς ἡ ὅλη ἐπιχείρησις, ἥτις νὰ ἐκτελεσθῇ τότε μόνον ὅταν ἡ ἐπιτυχία θεωρηθῇ ἐξησφαλισμένη.

»Προσθέτω ὅτι ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μέτρων τῶν Συμμάχων κατὰ τῶν Δαρδανελλίων, φαίνεται ὅτι οὐδόλως ἐμελετήθη ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, καὶ ὅτι πολὺ ὑπετιμήθη ὁ ἐχθρός.

»Ἐὰν παρὰ τὰς γνώμας μου ταύτας θεωρηθῇ ἐπιβεβλημένον ὅπως συμμετάσχωμεν, νομίζω ὅτι δύο μέτρα θὰ ἠλάττουν κατά τι τοὺς κινδύνους οὓς μέλλει νὰ διατρέξῃ ἡ Ἑλλάς!

1ον) Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ρωσίας ἐὰν ἡ Βουλγαρία καὶ μόνον ἐπιστρατευθῇ δι' ἀποστολῆς ρωσικοῦ στρατοῦ εἰς Βάρναν καὶ Πύργον.

2ον) Ἡ ἐκ μέρους τῶν Ἄγγλων καὶ Γάλλων διάθεσις τῶν ἀπαιτουμένων δυνάμεων κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ κοινοῦ μελέτη τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως, πρὸ πάσης ἀναλήψεως αὐτῆς».

Ἀθῆναι τῇ 17 Φεβρουαρίου 1915. (ὑπ.) *Ἰωάννης Μεταξᾶς*

διον ἴδιον τῆς ἐκβιάσεως τοῦ Ἑλλησπόντου(¹). Ἡ ἀποτυχία τοῦ συμμαχικοῦ στόλου ἐν Ἑλλησπόντῳ προελθοῦσα ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιστάσεως ἣν εἶχον διοργανώση οἱ ἀνώτεροι Γερμανοὶ καὶ Τοῦρκοι ἀξιωματικοί, ἐν οἷς διέπρεψε τότε ὁ βραδύτερον ἥρως πολυθρύλητος ἀναδειχθεὶς Μουσταφᾶ Κεμάλ, ἔστρεψε τοῦ λοιποῦ πᾶσαν τὴν προσοχὴν καὶ ἐνέργειαν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως εἰς τὴν Μακεδονίαν. Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν ἀντιβενιζελικῶν κύκλων ὅτι ὁ Βενιζέλος δῆθεν ἐκάλεσε τοὺς Συμμάχους εἰς τὴν Θεσσαλονίκην δὲν φαίνονται ἀληθῆ, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος διέψευσεν αὐτὰ πρὸς Ἀμερικανὸν δημοσιογράφον δηλώσας ὅτι οὐδέποτε ὁ Βενιζέλος ἐκάλεσε τὰς Δυνάμεις εἰς Θεσσαλονίκην καὶ προσθέσας ὅτι ἴσως ἐν συνεντεύξει διπλωματικῇ ἐξέφρασε γνώμην ἁπλῆν εἰπὼν ὅτι ἂν οἱ Σύμμαχοι ἔπεμπον στρατὸν εἰς τὴν Μακεδονίαν δὲν ἤθελεν ἡ Ἑλλὰς ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ἀπόβασιν (²). Ἀνακριβῆ δὲ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἱστοριογράφου Ντριὼ ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ «Ὁ *βασιλεὺς Κωνσταντῖνος*» λεγόμενα ὅτι οἱ Σύμμαχοι κατέλαβον τὴν Θεσσαλονίκην καὶ Μακεδονίαν ἵνα χρησιμοποιήσωσιν ἁπλῶς τὰ λείψανα τοῦ ἐν Ἑλλησπόντῳ ἡττηθέντος συμμαχικοῦ στρατοῦ. Ἡ ἐν Μακεδονίᾳ παρουσία ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Σαράϊγ ἀφοῦ προηγουμένως προυτάθη αὕτη εἰς τὸν «δαφνοστεφῆ νικητὴν βασιλέα Κωνσταντῖνον», ὡς ἡ γαλλικὴ πρότασις ἐφέ-

Μουσταφᾶ Κεμάλ

(¹) Οἱ περὶ τὸν Βενιζέλον μετὰ τὴν τούτου ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως παραίτησιν ἕνεκα τῆς μὴ συναινέσεως τοῦ βασιλέως εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ, ἰσχυρίσθησαν ὅτι καθ' ὃν χρόνον ὁ Βενιζέλος ἐβουλεύετο νὰ μετάσχῃ τῆς ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον στρατείας, ἐν ταῖς παραλίαις τοῦ Ἑλλησπόντου, ἰδίως ἐν Καλλιπόλει, οἱ Τοῦρκοι εἶχον μικρὸν καὶ ἀσθενῆ στρατὸν ταχέως δυνάμενον δι' αἰφνιδιασμοῦ ἑλληνικοῦ εἴτε ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου εἴτε ἀπὸ τοῦ κόλπου τοῦ Αἴνου νὰ κατανικηθῇ καὶ ἑπομένως νὰ κυριευθῇ ἡ Καλλίπολις, ἐντεῦθεν δὲ καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη παραλία τοῦ Ἑλλησπόντου, αὐτὸς δὲ ὁ Βενιζέλος μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ εἶπεν εἰς τοὺς συναχθέντας ἐν Ἀθήναις ὅτι ἀπώλετο ἀνεπιστρεπτὶ μία εὐκαιρία, ἕνεκα τῆς μὴ ἀμέσου πραγματώσεως τοῦ ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένου σχεδίου, προσθεὶς μάλιστα καὶ ὅτι «ἂν ἔτι αὔριον ἐπανηρχόμεθα εἰς τὴν ἐξουσίαν δὲν ἠθέλομεν εὕρῃ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην». Μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδόν του, ἐπανέλαβεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς τὰ περὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἁλώσεως τῆς Καλλιπόλεως, προσθεὶς μάλιστα ὅτι γινόμενοι κύριοι τῆς Καλλιπόλεως θὰ ἐγινόμεθα κύριοι καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐντεῦθεν θὰ προωδοποιοῦμεν τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπερ ὄχι μικρὰν δόξαν καὶ κλέος ἤθελε περιποιήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοὺς λόγους τούτους τοῦ Βενιζέλου ἐπαναλαβὼν ὁ γράφων ταῦτα ἐν συνεντεύξει μετὰ τῶν ἀοιδίμων πολιτικῶν ἀνδρῶν Δ. Γούναρη καὶ Γ. Μπαλτατζῆ, εὗρεν ἀμφοτέρους, καὶ μάλιστα τὸν Γούναρην, γινώσκοντας πάντα τὰ τῆς στρατείας τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀλλ' ἀμφοτέρους θεωροῦντας ἀπραγματοποίητα τὰ ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου λεχθέντα. Ὁ δὲ Γ. Μπαλτατζῆς, εἰς οὗ τὴν οἰκίαν ἐγίνετο ἡ συνέντευξις αὕτη, ἀνέγνω καὶ βιβλίον ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἔκθεσις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἑλλησπόντῳ ἀγγλικοῦ στόλου, περιγράφουσα λεπτομερέστατα τὰ κατὰ τὴν θέσιν τοῦ Ἑλλησπόντου ἀπὸ ὀχυρωματικῆς ἀπόψεως καὶ ἀπαριθμοῦσα τὰς πολλὰς δυσκολίας τοῦ ἐγχειρήματος. Τὰ βραδύτερον συμβάντα ἐπεκύρουν ταῦτα. Ἀλλ' εἶπον ἐγὼ πρὸς τοὺς ἀοιδίμους ἄνδρας καί τι, ὅπερ δὲν ἐγίνωσκον οὗτοι, ὅτι ἡ σπουδαιοτάτη τῶν τουρκικῶν ἐφημερίδων «Τανὶν» ἔγραψε, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑλλησπόντου, ὅτι κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίοδον ἐπῆλθε στιγμὴ καθ' ἣν τοσοῦτον εἶχε παραλύσῃ τὸ ἠθικὸν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνώντων, ὥστε ἂν αἱ ἀγγλογαλλικαὶ ναυτικαὶ δυνάμεις ἐρριψοκινδύνευον ἓν ἢ δύο ἔτι τὸ πολὺ σκάφη ἤθελον καταλάβῃ τὴν ὀθωμανικὴν πρωτεύουσαν. Εἰς ἐμπιστευτικὴν ὁμιλίαν ὁ Βενιζέλος ὡς εὐκαιρίαν ἐθεώρει τὸ εὐάλωτον τῶν Στενῶν ἀπὸ ξηρᾶς πρὸς τὸν ἀποκλειστικὸν καὶ μόνον σκοπὸν τοῦ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἰφνιδιασμοῦ καὶ καταλήψεως αὐτῆς, ὑπολογίζων εἰς μεταγενεστέρας ἀσφαλεῖς διχογνωμίας τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων μετὰ τῆς Ρωσίας καὶ τὴν ἐκ τούτου ὠφέλειαν τῆς Ἑλλάδος.

(²) Οἱ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως ὑπουργοὶ καὶ διπλωμάται ἰσχυρίσθησαν βραδύτερον ὅτι κατέλαβον τὴν Θεσσαλονίκην προσκληθέντες ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλ' ἡ πρόσκλησις αὕτη ἐσήμαινεν, ὡς φαίνεται, ἁπλῶς τὴν μὴ ἀντίστασιν, ἂν καὶ αἱ μαρτυρίαι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ στρατηγῶν ἐβεβαίουν ὅτι ὁ Βενιζέλος ἔδωσεν ὁδηγίας ὅπως ἐμποδισθῇ αὕτη, διαμαρτυρηθεὶς κατό-

ρετο λέγουσα καὶ ἀπερρίφθη παρ᾽ αὐτοῦ, ἀπετέλει τὴν ἀρχὴν σχεδίου τινὸς πολεμικοῦ συλληφθέντος ἐν Γαλλίᾳ ἓν ἔτος πρὸ τῆς ἀποβάσεως στρατοῦ εἰς Θεσσαλονίκην, ὑπέρμαχος δ᾽ αὐτοῦ ἦτο ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ Λόϋδ Τζώρτζ, ἐτέθη δὲ εἰς ἐνέργειαν ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ Ἀρ. Μπριάν. Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο, ἔδει νὰ δημιουργηθῇ ἐν Ἀνατολῇ νέον μέτωπον πολέμου ἔχον βάσιν τὴν Μακεδονίαν καὶ Θρᾴκην καὶ ἐντεῦθεν ἀφορμῶν κατὰ τῆς Αὐστρίας, ἵνα διὰ τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ τούτου ὑποχρεώσῃ τὰς Κεντρικάς, λεγομένας, αὐτοκρατορίας νὰ μετριάσωσι τὰς παρὰ τὸν Ρῆνον ἐναντίον τῆς Γαλλίας ἐνεργείας.

Ἀρ. Μπριάν

Ἀλλ᾽ ἐπανέλθωμεν πρὸς στιγμὴν εἰς τὰς περὶ εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον προτάσεις καὶ διαπραγματεύσεις τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ πρὸς τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις. Ὡς εἴπομεν ἤδη, ὁ Βενιζέλος μετὰ τὰς πρώτας ὑπὲρ τῆς ἀμέσου εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον ἀξιώσεις καὶ ἐνεργείας καὶ τὴν κατόπιν ἐφεκτικὴν αὐτοῦ πολιτικήν, ἀφορμὴν λαβών, ὡς φαίνεται, ἐκ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἰδιωτικοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Γεωργίου Κλεμανσὼ δὲν ἤθελε νὰ παραμείνῃ ἡ Ἑλλὰς ἀμέτοχος τῆς ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν στρατείας τῶν Δυνάμεων, τῆς διανοιγούσης εὐρυτάτους ὁρίζοντας εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος πρὸς ἐπιδίωξιν μεγαλουργοῦ ἐθνικῆς πολιτικῆς. Ὁ Βενιζέλος λοιπὸν εὑρεθεὶς πρὸ τοῦ ἐπιτακτικοῦ «veto» τῆς Ρωσίας ἀπαιτούσης ἵνα οὐδαμοῦ τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου (ἐκτὸς τῆς Σερβίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐν τῷ διαγραφέντι περιωρισμένῳ κύκλῳ) παραστῇ ὁ ἑλληνικὸς στρατός[1] ἤγγειλε τῇ ρωσικῇ κυβερνήσει ὅτι ἡ σκοπουμένη ἐπιχείρησις τῆς Ἑλλάδος εἰς οὐδένα ἀπέβλεπε πολιτικὸν κατακτητικὸν σκοπόν (sans avoir aucune vue politique ni militaire sur Constantinople et Bosphore) ἀλλ᾽ ὅτι ἐνεῖχεν ἁπλῶς χαρακτῆρα ἠθικὸν καὶ ἐμπορικόν. Οὕτω ἡ Ρωσία ἐν τέλει συνήνεσεν ἵνα στόλος ἑλληνικὸς βοηθῶν τὰς ἐν Ἑλλησπόντῳ ἐπιχειρήσεις τῶν Δυνάμεων μὴ ἐμφανισθῇ πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ παραμείνῃ 50 μίλλια κατ᾽ ἐλάχιστον ὅρον μακρὰν ταύτης. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διαπραγματεύσεις ἀπώλεσαν πᾶσαν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας τοῦ Ἑλλησπόντου. Οἱ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ βασιλέως εἰς συμβούλιον κληθέντες (18 Φεβρουαρίου 1915) ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων κομμάτων (Γεώργιος Θεοτόκης, Δημήτριος Ράλλης, Στέφανος Δραγούμης καὶ Κυρ. Μαυρομιχάλης) δὲν ἠδύναντο εὐθὺς νὰ σχηματίσωσι πεποίθησιν ἑδραίαν περὶ τῆς ἀξίας τῶν ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ λεγομένων, δεδομένου ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀντεπροσώπευεν ἐν προκειμένῳ πολιτικὴν προσωπικότητα ἀνάλογον τῆς τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἐλ. Βενιζέλου, εἰ καὶ περὶ τοῦ Γ. Θεοτόκη προκει-

Λόϋδ Τζώρτζ

πιν ἀπὸ συμφώνου μετὰ τοῦ βασιλέως δι᾽ αὐτήν. Ἄλλως τε ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀποβάσεως εἰς Θεσσαλονίκην ἐνέκρινε καὶ ἐνίσχυσεν εἰς τὸν ζητήσαντα ἀκρόασιν παρ᾽ αὐτῷ πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας σὲρ Φράνσις Ἔλλιοτ. Τὸ πιθανώτερον ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ἀμφότεροι, βασιλεὺς καὶ πρωθυπουργός, ἐνέκρινον τὴν ἀπόβασιν τηροῦντες ἕκαστος τὰς ἐπιφυλάξεις του ἐπὶ τῆς συνεχίσεως τῆς πολιτικῆς, ἣν ἤθελον βραδύτερον ἀκολουθήσῃ.

(1) Ὁ Ρῶσος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐδήλωσεν ὅτι ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις οὐ μόνον δὲν ἐννοεῖ νὰ κυματίσῃ ἡ ἑλληνικὴ σημαία ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλ᾽ ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ οὐδὲ εἰς ἕνα ἔτι Ἕλληνα χωροφύλακα νὰ πατήσῃ τὸν πόδα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ταῦτα κατὰ τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν στρατηγὸν Μοσχόπουλον ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἀκροάσει λεχθέντα. (Ἴδε ἐφημερίδα «Καθημερινὴν» 28 Μαΐου 1930 ἐν ἄρθρῳ «Ἱστορία τῶν δεκαπέντε ἐτῶν»).

μένου ἐλέχθη ὅτι οἱ λόγοι τοῦ πρωθυπουργοῦ ἦσαν ἀρκούντως πειστικοί (¹). Ἐννοεῖται ὅτι οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ληφθῇ ἀπόφασις ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ, διότι ἐν ταῖς βασιλικαῖς καλουμέναις συνεδρίαις ὁ βασιλεὺς ἀκούει μόνον τὰς γνώμας χωρὶς νὰ ἐκφέρῃ ἰδίαν. Ἀλλὰ μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο συμβούλιον τοῦ Στέμματος συνεκροτήθη καὶ δεύτερον, τῇ 20 Φεβρουαρίου, καθ' ὃ ὁ πρωθυπουργὸς ἀνέπτυξε τὰς αὐτὰς θεωρίας ὑποστηρίζων αὐτὰς διὰ μακρῶν. Τὸ δεύτερον συμβούλιον ἐκράτει τὴν κοινὴν γνώμην εἰς μεγάλην ἀγωνίαν ὡς πρὸς τὸ ἀποβησόμενον ἀποτέλεσμα καὶ πανταχοῦ διεσταυροῦντο φῆμαι παρὰ τῷ λαῷ ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἐπείσθησαν περὶ τῆς σοβαρότητος τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Βενιζέλου καὶ συνεφώνησαν αὐτῷ καὶ ὅτι ἡ ἀπόφασις προσέκρουεν εἰς ἀντιρρήσεις τοῦ ἐπιτελείου ἀνθισταμένου πάντοτε εἰς ἐνέργειαν στρατιωτικὴν ἐκ φόβου βουλγαρικῆς εἰσβολῆς. Κατὰ τὸ δεύτερον συμβούλιον ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ ἤκουσε τὰς γνώμας πάντων τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν, ἐπεφυλάχθη νὰ σκεφθῇ καὶ ἀποφασίσῃ ὡς ἐπιθυμῶν νὰ ἀκούσῃ τὰς γνώμας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιτελείου. Ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον ἀντὶ ἀποφάσεως περὶ ἐνεργείας στρατιωτικῆς ἐγνώσθη ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν βασιλέα διαφωνίας ἀπεχώρει τῆς κυβερνήσεως, τοῦ βασιλέως ἐκφράσαντος αὐτῷ τὰς εὐχαριστίας του διὰ τὰς μέχρι τότε παρασχεθείσας τῷ κράτει ὑπηρεσίας (²). Παρὰ τῷ λαῷ τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ἐξεδηλώθη ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐπὶ τοῖς γενομένοις. Ἀλλ' οἱ φίλοι τοῦ Βενιζέλου συνελθόντες ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῷ ἐξεδήλωσαν τὴν μεγάλην αὐτῶν ἔκπληξιν διὰ τὴν ἀπροσδόκητον τῆς κυβερνήσεως παραίτησιν. Τότε καὶ ὁ Βενιζέλος ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ διότι ἀπώλετο μία πολύτιμος *εὐκαιρία ἵνα ἡ Ἑλλὰς διαδραματίσῃ μέγα* πρόσωπον ἐν τῷ πολέμῳ διὰ τῆς αἰφνιδιαστικῆς καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προσθέτων ὅτι τοῦ λοιποῦ ἀδύνατον ἦτο νὰ εὑρεθῇ τοιαύτη εὐκαιρία καὶ ὅτι καὶ τὴν αὔριον ἐπανερχόμενος ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἐξουσίαν οὐδὲν πλέον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ. Ὤκτειρε δὲ καὶ τὴν ἐθελοτύφλωσιν καὶ ἐθελοκακίαν ἐκείνων οἵτινες ἐφοβοῦντο μὴ ἐν τῇ συμμετοχῇ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν *κατὰ* θάλασσαν ἀγῶνα *ἀπολεσθῇ ὁ στόλος ὁ Ἑλληνικός*, λέγων ὅτι τὰ «πολεμικὰ-πλοῖα δὲν κατασκευάζονται διὰ νὰ τίθενται ἐντὸς προθήκης», ἐνῷ ἡ διαδοθεῖσα εἴδησις περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου καταλήψεως τῆς

(¹) Ταῦτα ἀνεγράφησαν ἐν ταῖς ἐφημερίσι περὶ τοῦ Γ. Θεοτόκη. Κατὰ τὸν Ἐδ. Ντριώ, ὁ Γ. Θεοτόκης εἶπε: «Μάλιστα, πρέπει νὰ μεταβῶμεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν Συμμάχων καὶ νὰ μετάσχωμεν τῆς λύσεως τοῦ μεγάλου ζητήματος, ἀφοῦ μάλιστα δὲν πρόκειται νὰ κηρυχθῶμεν κατὰ τῆς Γερμανίας καὶ Αὐστρίας, ἀλλὰ μόνον κατὰ τῆς Τουρκίας». Κατὰ τὸν μνημονευθέντα Γάλλον συγγραφέα, ὁ Γ. Θεοτόκης προέτεινε καὶ συνεννόησιν μετὰ τῆς Βουλγαρίας ἵνα μετάσχῃ καὶ αὐτὴ τῆς σταυροφορίας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν φαίνεται ἀπίθανον, ἀλλὰ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὅτι: «ὁ Θεοτόκης προέτεινε νὰ προσκληθῇ καὶ ἡ Ἰταλία», φαίνεται παντάπασιν ἀπίθανον.

(²) Μετὰ τὴν μετὰ τοῦ βασιλέως συνέντευξιν, ὁ Βενιζέλος συνεκάλεσεν ὑπουργικὸν συμβούλιον εἰς ὃ ἀνεκοίνωσε τὰ μετὰ τοῦ βασιλέως λεχθέντα καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ διαφωνίαν ὡς πρὸς τὸ σχέδιον συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος· μεθ' ὃ μεταβὰς εἰς τὴν βουλὴν ἀνήγγειλεν αὐτῇ ὅτι μὴ ἐγκρίναντος τοῦ βασιλέως τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως ἦτο ὑποχρεωμένη αὐτὴ νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν της.

Ὡς φαίνεται, εἰς ἰδιαιτέραν τοῦ βασιλέως μετὰ τοῦ Βενιζέλου ὁμιλίαν, ὁ τελευταῖος ἀφοῦ εἰς μάτην προσεπάθησε διὰ τῆς πειθοῦς νὰ τὸν παρασύρῃ εἰς τὴν νοοτροπίαν του, ἤρξατο ἀπειλῶν αὐτὸν ἐμμέσως διὰ τῶν συνεπειῶν ὡς μὴ σεβόμενον τὸ πολίτευμα.

Γηραιὸς πολιτευτής, μὴ μετέχων τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, ἐξεφράσθη ὅτι ὁ Βενιζέλος κακῶς ἔπραξεν ὑποβαλὼν παραίτησιν. Κατ' αὐτόν, θὰ ὤφειλε, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς πλειονοψηφίας, νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ τοῦ Θ. Δηληγιάννη κατὰ τὸ 1892 πείραμα, τῆς μὴ παραιτήσεως δηλαδή, καὶ τῆς ὑπομνήσεως τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου τοῦ Συντάγματος πρὸς τὸν ἀνεύθυνον παράγοντα.

Σμύρνης, ὑπὸ μὲν τοῦ πολλοῦ κοινοῦ ἠκούσθη μᾶλλον μετ' ἀδιαφορίας, ἀλλὰ εἰς τὸν προσκείμενον τῷ Βενιζέλῳ τύπον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἱερεμιάδας καὶ πενθίμους θρήνους περὶ καταλήψεως πόλεως ἐπιφανοῦς ἑλληνικῆς, ἄνευ συμπράξεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ ἀποβάσεως ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Αὐτὸς ὁ πρωθυπουργὸς κατακρίνων καὶ αὐτὸς τὴν ἐπελθοῦσαν παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀπομάκρυνσίν του διετύπου δυσμενέστατα τὰς περὶ τῆς μελλούσης κυβερνήσεως γνώμας αὐτοῦ λέγων ὅτι δὲν ἤθελεν ἐπιτρέψῃ εἰς τοιαύτας κρισίμους στιγμὰς εἰς οἱανδήποτε νέον κυβέρνησιν εἴσοδον εἰς τὴν βουλὴν θέτων ἀμέσως ζήτημα ἐμπιστοσύνης καὶ ἀνατρέπων αὐτήν. Ἀλλὰ ἀπεδοκίμαζε καὶ τὴν ἐνδεχομένην διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ τὴν διενέργειαν νέων ἐκλογῶν τονίζων ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ ἐπέτρεπεν ἦτο ἡ μέχρι τοῦ χρόνου τῆς τακτικῆς βουλῆς (κατὰ Ὀκτώβριον) διακυβέρνησις τοῦ κράτους ὑπὸ κυβερνήσεως μεταβατικῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὸν παλαιὸν πολιτευτὴν Ἀλ. Ζαΐμην.

Ὁ ἐκ τοῦ ἐπισήμου οἴκου τῶν Ζαϊμαίων πολιτευτὴς οὗτος οὐχὶ ἅπαξ μέχρι τότε γενόμενος πρωθυπουργὸς διατελέσας δὲ καὶ ἀνώτατος ἐπίτροπος τῶν Δυνάμεων ἐν τῇ διοικήσει τῆς Κρήτης, καὶ μετὰ τὴν διακήρυξιν τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἑνώσεως τοῦ 1912 ἀποχωρήσας αὐτῆς χωρὶς νὰ παραιτηθῇ ἐπισήμως [1], ἐφαίνετο ἰδιωτεύων ἐν Ἑλλάδι, ἀπολαύων πάντων τῶν δικαιωμάτων Ἕλληνος πολίτου καὶ τῷ 1913 διορισθεὶς διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης.

Ὁ Ἀλ. Ζαΐμης ἦτο, ὡς καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ πάππος καὶ ὁ πρόπαππος αὐτοῦ, ἀνὴρ μετριοπαθὴς καὶ σώφρων, ἀλλ' ἐστερημένος πρωτοβουλίας ἰσχυρᾶς ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν, ἔτι δὲ καὶ εὐγλωττίας καὶ ῥητορικῆς δεινότητος «ἄμουσος πρὸς ὄχλον δοῦναι λόγους, εὔμουσος δὲ πρὸς ἥλικας σοφωτέρους» θεωρούμενος κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην ἀνὴρ τῶν δυσκόλων περιστάσεων· πλὴν τοιαύτη προσωνυμία θὰ ἥρμοζε μᾶλλον εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Θρασύβουλον Ζαΐμην, ἐνῷ ὁ Ἀλέξ. Ζαΐμης ἀνῆλθε μὲν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐν δυσκόλοις καιροῖς, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσκήσῃ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ κράτους. Τὴν ἀκριβῆ περίπου εἰκόνα τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἀλεξ. Ζαΐμη φαίνεται διαγράψας πρὸ 1800 περίπου ἐτῶν ὁ μέγας Ρωμαῖος ἱστοριογράφος ἐν οἷς λέγει περὶ τοῦ στρατηγοῦ καὶ εἶτα αὐτοκράτορος Γάλβα, ὃν χαρακτηρίζει ὡς ἄνδρα εὐτυχέστερον γενόμενον ἐν ἀρχῇ ἀλλοτρίᾳ ἢ ἐν τῇ ἑαυτοῦ, ἄνδρα καταγόμενον ἐξ οἰκογενείας ἐπισήμου, μέγαν κεκτημένον πλοῦτον, μεστότητι πνεύματος διακρινόμενον, μᾶλλον ἄμεμπτον ἐν τῇ πολιτείᾳ ἢ ἐν ἀρετῇ πολιτικῇ, μὴ ἀδιαφοροῦντα μὲν διὰ φήμην, ἀλλὰ οὐχὶ καὶ ἀλαζόνα, ἀλλοτρίων χρημάτων μὴ ἐφιέμενον καὶ φειδωλὸν μὲν

---

(1) Ὁ Ζαΐμης, καὶ ἐπίτροπος τῶν Δυνάμεων ἐν Κρήτῃ διατελῶν, δὲν εἶχε στερηθῇ τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων παραμένων ὡς βουλευτής, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν αὐτοῦ διελύθη πᾶσα ἡ κρητικὴ κυβέρνησις. Βραδύτερον ὁ Ζαΐμης κατεκρίθη ὑπό τινων ὅτι ἅπαν τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ μεσολαβῆσαν ἀπὸ τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ Κρήτης μέχρι τῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος καταλήψεως τῆς νήσου, τῷ 1913, ἐθεώρει ὡς ἀποτελοῦν χρόνον τῆς ἁρμοστίας αὐτοῦ καὶ ἐζήτει τήν τε ἐπιχορήγησιν ἑαυτοῦ καὶ τὰς δαπάνας τοῦ γραφείου τῆς ἁρμοστίας. Καὶ αἱ μὲν δαπάναι αὗται βεβαίως ἦσαν εὐλογώταται ἀφοῦ ἐπρόκειτο περὶ ὑπαλλήλων δεομένων πόρου ζωῆς, ἀλλ' ἡ ὑπὲρ αὐτοῦ ζητηθεῖσα ἐπιχορήγησις ἐθεωρήθη ὑπὸ πολλῶν οὐχὶ πρᾶξις γενναία ἀφοῦ καὶ ἡ κυβερνητικὴ κρητικὴ ἐπιτροπεία, ἡ ἱδρυθεῖσα μετὰ τὴν διακήρυξιν τῆς ἑνώσεως τοῦ 1912, δὲν ἐθεώρει ἑαυτὴν ὑποχρεωμένην νὰ ἀποτίσῃ τὸ χρέος τοῦτο· ἀλλ' ὁ Ζαΐμης ἐποιήσατο ἔκκλησιν εἰς τὰς Δυνάμεις καὶ ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τούτων ἀναγνώρισιν τῆς νομιμότητος τῶν ἀπαιτήσεων αὐτοῦ καὶ τότε ἡ Κρήτη ἠναγκάσθη νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὸν ἐκ τοῦ ταμείου τῶν πυροπαθῶν, ἤτοι τοῦ ταμείου τῆς ἀποζημιώσεως τῶν παθόντων ἐκ τῶν πυρκαϊῶν τοῦ 1897.

ἐν τῇ χρήσει τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας, φειδωλὸν δὲ ἐν τῇ χρήσει τοῦ δημοσίου πλούτου. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ λέγει ὁ Ρωμαῖος ἱστοριογράφος περὶ τοῦ Γάλβα ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ γένους καὶ ὁ ἐκ τῶν καιρικῶν περιστάσεων φόβος ἐποίησεν ὥστε ἐκεῖνο ὅπερ ἦτο κατ' οὐσίαν ἀδράνεια νὰ θεωρῆται σοφία, ἐλάχιστα ἀληθεύει προκειμένου περὶ τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη

Δημήτριος Γούναρης

Ἀληθεύει δὲ περὶ τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ Γάλβα ὅτι ἰδιώτης ὢν ἐφαίνετο
μείζων ἢ ὡς ἰδιώτης, ἤτοι κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην, ἦτο ἄρχων ἄξιος ἐφ' ὅσον δὲν εὑρίσκετο
ἐν τῇ ἀρχῇ. Ὁ Ἀλ. Ζαΐμης λοιπὸν κληθεὶς εἰς τὴν προεδρίαν τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ
βασιλέως (ἀφοῦ προηγουμένως ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν πρεσβευτῶν τῆς Συνεννοή-
σεως, ἐξ ὧν ὁ τῆς Ἀγγλίας προέτεινε τὴν ἕνωσιν τῆς Κύπρου ὡς πρῶτον ἀντάλλαγμα
τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Συμμάχων, ἣν πρότασιν μετὰ συνεννόησιν
μετὰ τοῦ βασιλέως ἀπέρριψεν) ἔθεσεν ὡς ὅρον τήν, συναινέσει τοῦ ἀποχωρήσαντος πρωθυ-
πουργοῦ, ὑπὸ τῆς τέως βουλῆς ψήφισιν ἀπαραιτήτων τινῶν πιστώσεων. Ἀλλὰ ὁ ἀποχω-
ρήσας πρωθυπουργὸς δὲν συνήνει πρὸς τοῦτο καὶ ὅτε ὁ Ἀλ Ζαΐμης παρεκάλεσε τὸν βασι-
λέα νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸν τῆς δοθείσης ἐντολῆς ὡς πρόφασιν μὲν προβάλλων τὴν ἐκ μέρους
τοῦ Βενιζέλου ἀπόρριψιν τῆς περὶ πιστώσεων αἰτήσεως, πράγματι δὲ μὴ θέλων νὰ ἔλθῃ εἰς
ἀντίθεσιν πρὸς τὸν τέως πρωθυπουργόν. Καὶ τότε ἐκλήθη εἰς τὴν ἐξουσίαν ὁ βουλευτὴς
Πατρῶν Δημήτριος Γούναρης πρῶτον νῦν καλούμενος εἰς προεδρίαν κυβερνήσεως, ἄλλως
δὲ ἐκ τῶν τὰ μάλιστα ἐπιστημονικῶς παρεσκευασμένων καὶ τὸ ἦθος χρηστῶν καὶ ἀξια-
γάστων πολιτευτῶν.

Ἀλλὰ παρὰ τὰ ῥηθέντα προτερήματα τοῦ Δ. Γούναρη ἡ τοῦ βασιλέως ὑπὲρ αὐ-
τοῦ ἐκλογὴ ἦτο ἀτυχής. Τοῦτον ἐμύησεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Βενι-

ζέλου διατρέξαντα, δοὺς αὐτῷ καὶ τὰ πρὸς αὐτὸν «ἐμπιστευτικὰ ὑπομνήματα» τοῦ Βενιζέλου, ἐξηγήσας δὲ καὶ τὰς ἰδικάς του ἐν προκειμένῳ ἀντιλήψεις καὶ καταλήξας διὰ τῶν ἑπομένων: «Ὁ Βενιζέλος διὰ τῆς ὑπερβολικῆς του αἰσιοδοξίας στηριζομένης εἰς προηγουμένας ἐπιτυχίας προσπαθεῖ νὰ ἐκβιάσῃ τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας, μὴ λαμβάνων ὑπ᾿ ὄψιν τὰς ἐξαιρετικὰς τοῦ Παγκοσμίου πολέμου δυσχερείας καὶ ἀδιαφορῶν ἀπέναντι τῶν Ρώσων».

Γ. Ζωγράφος

Ὁ ἐνδεδειγμένος νῦν κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ἦτο ὁ «λέγων καὶ πράσσων» ἰσχυρὸς βουλευτὴς Ἀττικῆς Δ. Ράλλης μέγα κεκτημένος κῦρος καὶ πεῖραν πολιτικὸς καὶ τοῦ Βενιζέλου θιασώτης, εὐθὺς τὸν χαρακτῆρα καὶ ἄτρεμητος πάντοτε, θερμότατος δὲ ὑπέρμαχος τῶν τοῦ βασιλέως δικαιωμάτων. Μετὰ τὴν παραίτησιν δὲ τοῦ Βενιζέλου πολλοὶ βουλευταὶ τῆς τούτου πλειονοψηφίας παρεκάλουν τὸν Δ. Ράλλην νὰ σχηματίσῃ μετ᾿ αὐτῶν κόμμα Ράλλη.

Οὕτω ἡ μεταξὺ βασιλέως καὶ Βενιζέλου διάστασις ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας ἀποχωρήσεως τοῦ τελευταίου προσέλαβε μείζονας διαστάσεις. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Δ. Γούναρης τὴν ἐπαύριον τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Βενιζέλου ἐφάνη εὐλαβὴς πρὸς αὐτὸν ἐπισκεφθεὶς αὐτὸν ἐν τῷ οἴκῳ του· ἀλλ᾿ ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἀπέβλεπεν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ ζήτημα ἐκκρεμουσῶν τοῦ κράτους ὑποθέσεων. Ὁ Δ. Γούναρης ἀποδεξάμενος τὴν βασιλικὴν ἐντολὴν καὶ συγκροτήσας ὑπουργεῖον περιλαμβάνον ἄνδρας πολιτευτάς, ἐν οἷς ὡς ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τὸν Γ. Ζωγράφον, ἐδήλωσεν ὅτι θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου χαραχθεῖσαν φιλαντατικὴν πολιτικήν. Ἡ δήλωσις αὕτη ἠκούσθη δυσμενῶς, διότι ἐὰν αὐτὸς ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ νέου ὑπουργείου ὅπως συνεχίσῃ ξένην πρὸς αὐτὸ πολιτικήν, διατί νὰ μὴ ἀφίετο ἡ πρωτοβουλία εἰς τὸν ἐγκαινιάσαντα ταύτην τέως πρωθυπουργόν; Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἀνέλαβε τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ἄνευ ὅρων ὁμοίων πρὸς τοὺς τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη, τότε δὲ καὶ ὁ Βενιζέλος μετέβη εἰς τὰς Σπέτσας πρὸς ὀλιγοήμερον ἀνάπαυσιν.

Ἐνῷ δὲ παρεθέριζεν ἐκεῖ ἠναγκάσθη νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐπάνοδόν του λόγῳ τῆς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Δ. Γούναρη δημοσιεύσεως ἀνακοινώσεως πολιτικῆς ἐν ᾗ προσεβάλλετο ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου ὡς θυσιάζουσα ἐδάφη ἑλληνικά. Αἱ δύο γενόμεναι ἐν τῷ κυβερνητικῷ τύπῳ δηλώσεις ὑπηνίσσοντο καὶ τὰς πρὸς τὸν βασιλέα ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου γενομένας ἐν «ἐμπιστευτικοῖς ὑπομνήμασι» προτάσεις περὶ παραχωρήσεως εἰς τὴν Βουλγαρίαν τῆς Καβάλλας καὶ μέρους τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας ἀπέναντι χωρῶν ἐκχωρηθησομένων τῇ Ἑλλάδι ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Ὁ Βενιζέλος ἀναγνοὺς ταῦτα ἐν Σπέτσαις ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας καὶ διαρτυρηθῇ δι᾿ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν βασιλέα [1] διὰ τὰ ψευδῶς κατ᾿ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου δημοσιευθέντα ἤ, ὡς ἔλεγεν, ζητήσῃ «ἀναί-

(1) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου πρὸς τὸν βασιλέα εἶχεν οὕτω:

Μεγαλειότατε,

«Εἰς τὰς ἀπογευματινὰς ἐφημερίδας τῆς σήμερον ἡ Κυβέρνησις δημοσιεύει ἀνακοινωθέν, διὰ τοῦ ὁποίου διαψεύδεται τὸ μέρος τῶν ἀνακοινώσεών μου, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης, ἐγκρίνασα τὰς εἰσηγήσεις μου τὰς περιεχομένας ἐν τῇ ὑπὸ χρονολογίαν 17 Ἰανουαρίου 1915 ἐπιστολῇ μου πρὸς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα ἐξουσιοδότησέ με νὰ προβῶ εἰς πᾶσαν περαιτέρω ἐνέργειαν, ἣν θὰ ἔκρινα ἀναγκαίαν.

»Πῶς ἡ Κυβέρνησις ἐτόλμησε νὰ προβῇ εἰς τὴν δημοσίευσιν τοιούτου ἀνακοινωθέντος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζω. Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης θὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς δεδικαιολογημένην τὴν ἀπ᾿ εὐθείας προσφυγήν μου πρὸς Αὐτήν, ὅπως ζητήσω τὴν παρέμβασίν Της πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς δεινῆς ὕβρεως, ἥτις μοὶ γίνεται διὰ τῆς ψευδοῦς ἀνακοινώσεως τῆς Κυβερνήσεως.

»Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης δὲν δύναται νὰ ἀφήσῃ ἐκτεθειμένον εἰς τοιαύτην ὕβριν τὸν μέ-

ρεσιν τῆς ὕβρεως», δηλῶν ὅτι μὴ ἱκανοποιούμενος θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἵνα μὴ πολιτευόμενος προκαλέσῃ νέαν κρίσιν πολιτικὴν ζητῶν ἱκανοποίησιν. Ἰδιαιτέραν ἐπιστολὴν ἀπηύθυνε καὶ πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὴν πρὸς τὸν βασιλέα ἐπιστολὴν ἔπεμψε διὰ τοῦ γραμματέως αὐτοῦ, ὁ δὲ βασιλεὺς διεβίβασε ταύτην εἰς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως χαρακτηρίσας ταύτην ὡς πρᾶξιν πολιτικήν. Ὁ πρωθυπουργὸς Δ. Γούναρης, ὡς ὑπεύθυνος, ἀπήντησεν εἰς τὸν Βενιζέλον (1) καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιστολάς, προσθέσας ὅτι ὅσα ἀνεκοίνωσε δι' ἐπισήμου ἀνακοινώσεως ἡ κυβέρνησις εἶναι γεγονότα πραγματικά, ὡς πρὸς δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ἀπειλὴν περὶ ἀποχωρήσεως ἀπὸ τοῦ

χρι χθὲς σύμβουλόν Της, καὶ ἂν ἀκόμη οὗτος δὲν ἐτύγχανεν ὑπὸ περιστάσεις ἱστορικὰς διὰ τὸ Ἔθνος νὰ προσφέρῃ ἐπὶ 4½ ἔτη εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὸν θρόνον ἀξιολόγους τινάς, νομίζω, ὑπηρεσίας. Ἀλλ' οὔτε δύναται ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης νὰ ἐπιτρέψῃ, ὅπως ἡ ἀπόλυτος καλὴ πίστις, ἥτις εἶναι ἡ μόνη ἐγγύησις κανονικῶν ὑπηρεσιακῶν σχέσεων τοῦ Στέμματος πρὸς τοὺς ὑπευθύνους συμβούλους Του, ὑποστῇ τοιοῦτον ἀνεπανόρθωτον πλῆγμα, ὅταν μάλιστα τοῦτο καταφέρεται ὑπὸ κυβερνήσεως, ἥτις εἰς τὴν ἀρχὴν ἦλθε καὶ παραμένει ἔτι διὰ μόνης τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, ἐφ' ὅσον δὲν ἐδόθη ἀκόμη καιρὸς νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ περὶ αὐτῆς γνώμη τῆς χώρας.

»Ἐὰν ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ἠρνεῖτο νὰ μοὶ παράσχῃ τὴν ζητουμένην δικαιοσύνην, εἰς ἐμὲ μία θὰ ἀπέμενεν ὁδός: Νὰ ἀποσυρθῶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, θέτων τέρμα εἰς τὸ πολιτικόν μου στάδιον. Θὰ ἦτο τοῦτο ἡ τελευταία μικρὰ ὑπηρεσία μου ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τοῦ θρόνου, ἀλλ' ὑπηρεσία ἐπιβεβλημένη, ἀφοῦ ἄνευ αὐτῆς θὰ παρέμενεν εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν παράγων εἰς τοιαύτην προσωπικὴν ἀντίθεσιν περιελθὼν πρὸς τὸ Στέμμα, ὥστε ἡ περαιτέρω δρᾶσίς του νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ ὁδηγήσῃ εἰς μεγάλην πολιτικὴν κρίσιν, τῆς ὁποίας τὴν εὐθύνην δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἀναλάβω.

»Ἐὰν ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης, ἀρνουμένη μοι τὴν αἰτουμένην ἱκανοποίησιν προτιμήσῃ τὴν λύσιν ταύτην τῆς ἀποχωρήσεώς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, δὲν ἔχω, ἀποχωρῶν ταύτης, παρὰ νὰ εὐχηθῶ ὅπως οὐ μόνον ἡ πατρίς, ἀλλὰ καὶ ὁ θρόνος, εὕρουν τάχιστα ἄλλους, ἐξ ἴσου ἀφωσιωμένους θεράποντας τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων».

Ἀθῆναι 24 Μαρτίου 1915

Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος ταπεινότατος θεράπων
Ἐλ Κ Βενιζέλος

(1) Ἐπιστολὴ τοῦ Ἐλ Βενιζέλου πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γ Χρ. Ζωγράφον, ἐπὶ τοῦ κυβερνητικοῦ ἀνακοινωθέντος.

Κύριε ὑπουργέ,

«Εἰς κυβερνητικὸν ἀνακοινωθέν, δημοσιευθὲν εἰς τὰς ἐφημερίδας τῆς πρωτευούσης τὴν 15 Μαρτίου, βεβαιοῦται ὅτι «ἡ κυβέρνησις ἐργάζεται πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κινδύνων τούτων, ἄνευ παραχωρήσεων, τὰς ὁποίας ἄλλοι δὲν ᾐσθάνοντο ἴσως ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα».

»Ὁ ὑπαινιγμὸς εἶναι σαφής, κατηγορεῖται ἡ προκάτοχος κυβέρνησις ὡς μὴ ἀντιταχθεῖσα ἐντόνως κατὰ τῶν ἀξιώσεων τῆς Βουλγαρίας περὶ παραχωρήσεων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας καὶ ὡς πρόθυμος πρὸς τοιαύτας παραχωρήσεις. Ἐν τούτοις, ὑμεῖς, κύριε ὑπουργέ, εἴσθε εἰς θέσιν νὰ γνωρίζητε ἐκ τῆς διπλωματικῆς ἀλληλογραφίας, ἣν ἔχετε εἰς τὴν διάθεσίν σας, ὅτι ἡ προκάτοχος κυβέρνησις τόσον ἐντόνως, ἀλλὰ καὶ τόσον ἀποτελεσματικῶς ἀπέκρουσε πᾶσαν ἰδέαν τοιαύτης παραχωρήσεως, ὥστε ἤδη ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1914 εἶχε τὴν ἐπίσημον βεβαίωσιν ὅτι οὐδεμία ἀπαίτησις τοιούτων παραχωρήσεων ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος θὰ διετυποῦτο ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Καὶ ὅτε δὲ βραδύτερον τὴν 12 Ἰανουαρίου 1915, ἐδηλώθη ἡμῖν ὅτι αἱ αὐταὶ Δυνάμεις ἦσαν διατεθειμέναι νὰ μᾶς ἀναγνωρίσουν σπουδαιοτέρας ἐδαφικὰς παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐὰν ἀπεφασίζομεν νὰ συμπράξωμεν μετ' αὐτῶν πρὸς βοήθειαν τῆς Σερβίας, οὐδεμίαν καὶ πάλιν παραχώρησιν ἠξίωσαν παρ' ἡμῶν ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας, ἐζήτησαν δὲ μόνον νὰ ἀποσύρωμεν τὰς ἀντιρρήσεις, ἃς ἀρχῆθεν εἴχομεν διατυπώσει καὶ κατὰ ἐνδεχομένων παραχωρήσεων ἐκ μέρους τῆς Σερβίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, τοιούτων δι' ὧν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνατραπῇ ἡ ἰσορροπία τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν, ἣν εἶχεν ἀσφαλίσῃ ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου.

»Εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἀφῆκεν εἰς ὑμᾶς ἡ προκάτοχος κυβέρνησις τὸ ζήτημα τῶν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος παραχωρήσεων πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. Καὶ πιστεύω νὰ ἀναγνωρίσητε ὅτι ἡ εὐθύτης δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν νῦν κυβέρνησιν νὰ διατυπώσῃ μετὰ τοῦτο τοιαύτην κατηγορίαν κατὰ

πολιτικοῦ βίου ἔγραφεν ὅτι τὸ καθῆκον αὐτοῦ ἦτο οὐχὶ ν' ἀποχωρήσῃ ἀλλὰ νὰ παραμείνῃ καὶ νὰ ζητήσῃ λόγον παρὰ τῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ βουλῇ. Τότε ὁ Βενιζέλος ἔδωκε πρὸς δημοσίευσιν τὰ δύο ἐκ τῶν τριῶν ὑπομνημάτων, ἅτινα ὁμολογουμένως ὡς σύλληψις, τόλμη καὶ πίστις ἐπὶ τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦσαν ὑπέροχα, ἀλλ' ἡ πραγματοποίησις αὐτῶν ἀπῄτει ἠρεμίαν καὶ λεπτὴν διαχείρισιν τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιθέσεων, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Ὑπόμνημα πρῶτον

Μεγαλειότατε,

«Ἔλαβα ἤδη τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω τῇ Ὑμ. Μεγαλειότητι τὸ περιεχόμενον ἀνακοινώσεως, ἣν κατ' ἐντολὴν τοῦ σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ μοὶ ἔκαμεν ὁ ἐνταῦθα πρεσβευτής.

»Διὰ τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης ἡ Ἑλλὰς τίθεται καὶ πάλιν ἐνώπιον μιᾶς τῶν κρισιμωτάτων περιστάσεων τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ἱστορίας. Μέχρι σήμερον ἡ πολιτικὴ ἡμῶν συνίστατο εἰς διατήρησιν τῆς οὐδετερότητος, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον τὴν ἐξ αὐτῆς ἔξοδον δὲν ἐπέβαλλεν ἡμῖν ἡ συμμαχικὴ ὑποχρέωσις πρὸς τὴν Σερβίαν. Ἀλλ' ἤδη καλούμεθα νὰ μετάσχωμεν τοῦ πολέμου ὄχι πλέον πρὸς ἐκτέλεσιν ἠθικῶν ἁπλῶς ὑποχρεώσεων ἀλλ' ἐπ' ἀνταλλάγμασι τὰ ὁποῖα πραγματοποιούμενα θὰ δημιουργήσωσι μίαν Ἑλλάδα μεγάλην καὶ ἰσχυράν, τοιαύτην ὁποίαν οὐδ' οἱ μᾶλλον αἰσιόδοξοι ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσι κἂν πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν.

»Πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν μεγάλων τούτων ἀνταλλαγμάτων πρόκε[ιτ]αι βεβαίως ν' ἀντιμετωπισθῶσι καὶ μεγάλοι κίνδυνοι.

»Ἀλλὰ μετὰ μακρὰν καὶ βαθεῖαν μελέτην τοῦ ζητήματος καταλήγω εἰς τὴν γνώμην ὅτι τοὺς κινδύνους τούτους ὀφείλομεν ν' ἀντιμετωπίσωμεν.

»Ὀφείλομεν, κυρίως, ν' ἀντιμετωπίσωμεν αὐτούς, διότι καὶ μὴ λαμβάνοντες ἤδη μέρος εἰς τὸν

τῶν προκατόχων αὐτῆς. Ἡ κατηγορία αὕτη μόνον καὶ ἀποκλειστικὸν θέμα δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἀνταλλαγὴν σκέψεων μεταξὺ τῶν πολιτειακῶν τῆς χώρας παραγόντων περὶ τῆς σκοπιμωτέρας ἐξυπηρετήσεως τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, ἀνταλλαγὴν σκέψεων λαβοῦσαν χώραν πολὺ πρὸ τῆς ὑπουργικῆς κρίσεως. Ἦτο φυσικὸν τῷ ὄντι νὰ μὴ παροραθῇ καμμία ἐκ τῶν περιστάσεων, αἵτινες ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῶσι, καὶ νὰ προβληθῇ ἡ ἐπιβεβλημένη εἰς τὸ κράτος ἐνέργεια δι' ἑκάστην τῶν περιστάσεων τούτων. Πρὸς ἀντιμετώπισιν δὲ τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου διὰ τὴν περίπτωσιν ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἦτο φυσικὸν ἡ τότε ὑπεύθυνος κυβέρνησις νὰ ἐπικοινωνήσῃ πρὸς τὸ Στέμμα διὰ νὰ ἐξετασθῇ καὶ κριθῇ, ἄν, ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπισθῇ καὶ ἡ ἀνάγκη παραχωρήσεών τινων πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. Τὴν περὶ τούτου γνώμην μου διετύπωσα τότε ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν Α. Μεγαλειότητα. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης εἰσηγούμην ὅτι, ἐὰν κατ' οὐδένα ἄλλον τρόπον ἦτο δυνατὸν νὰ ἀσφαλισθῶμεν κατὰ τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου, ἐγὼ δὲν θὰ ἐδίσταζα νὰ συστήσω καὶ παραχωρήσεις ἐν Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ ἐκτάσεως 2000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, ἀλλ' ὑπὸ τοὺς ἑξῆς ὅρους:

Α) ὅτι, ὡς ἀντάλλαγμα τῆς παραχωρήσεως ταύτης ἐν Μακεδονίᾳ θὰ ἐζητεῖτο ἡ εἰς ἡμᾶς παραχώρησις τοῦ τμήματος Δοϊράνης-Γευγελῆς, ἐκτάσεως 1000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, δι' οὗ θὰ ἀπεφράσσετο τὸ εἰς τὰ βόρεια ἐν Μακεδονίᾳ σύνορά μας ὑπάρχον σήμερον ρῆγμα, τὸ ὁποῖον ἐδέχθημεν μέν, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο νὰ συνορεύωμεν πρὸς φίλον καὶ σύμμαχον Ἔθνος, τὴν Σερβίαν, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῶμεν ἅμα εἰς τὴν θέσιν τῶν Σέρβων ἔμελλον νὰ ὑποκατασταθῶσιν οἱ Βούλγαροι, Β) ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ ἐξήρχετο καὶ αὐτὴ συγχρόνως ἐκ τῆς οὐδετερότητος ὡς σύμμαχος ἡμῶν καὶ τῶν Σέρβων, Γ) ὅτι ἡ παραχώρησις θὰ ἐγίνετο μόνον μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου καὶ ἂν συνεπείᾳ αὐτοῦ ἡ Ἑλλὰς ἐξησφάλιζε τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ Δυτικοῦ τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, λεπτομερῶς περιγραφομένου ἐν τῇ ἐπιστολῇ καὶ ἔχοντος ἔκτασιν 140.000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, Δ) ὅτι Ἑλλὰς καὶ Βουλγαρία θὰ ἀνελάμβανον νὰ ἐξαγοράσουν ἀμοιβαίως τὰς περιουσίας τῶν ὁμογενῶν τῆς ἑτέρας χώρας, τὰς κειμένας ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας ἑκατέρας αὐτῶν, καὶ ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῶν περιουσιῶν τούτων θὰ ἐγίνετο ὑπὸ διεθνοῦς ἐπιτροπῆς, εἰς ἣν θὰ μετεῖχον ἀνὰ εἷς ἀντιπρόσωπος ἑκάστης τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως.

»Ἀλλ' ἐξ ἀφορμῆς τῶν σκέψεων τούτων οὐδεμία ποτὲ διαπραγμάτευσις ἐγένετο πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, διότι, ταύτης μετά τινας ἡμέρας συνομολογησάσης τὸ δάνειον τῶν 150 ἑκα-

πόλεμον καὶ προσπαθοῦντες μέχρι τέλους αὐτοῦ νὰ τηρήσωμεν τὴν οὐδετερότητα ἡμῶν θὰ εὑρεθῶμεν ἐκτεθειμένοι εἰς κινδύνους ἐπίσης μεγάλους.

»Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν νὰ συντριβῇ σήμερον ἡ Σερβία ὑπὸ τῆς νέας αὐστρογερμανικῆς εἰσβολῆς, καμμία δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια, ὅτι τὰ αὐστρογερμανικὰ στρατεύματα θὰ σταματήσωσι πρὸ τῶν μακεδονικῶν συνόρων μας καὶ δὲν θὰ ἑλκυσθῶσι φυσικῶς ὅπως κατέλθωσι μέχρι Θεσσαλονίκης.

»Ἀλλὰ καὶ ἂν ὁ κίνδυνος οὗτος ἀποτραπῇ, δεχθῶμεν δὲ ὅτι ἡ Αὐστρία, ἀρκουμένη εἰς στρατιωτικὴν κατασύντριψιν τῆς Σερβίας, δὲν θὰ θελήσῃ νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν Μακεδονίᾳ, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ Βουλγαρία προσκαλουμένη ὑπὸ τῆς Αὐστρίας δὲν θὰ προελάσῃ ὅπως καταλάβῃ τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν; Ἐὰν δὲ τὸ τοιοῦτο συμβῇ ποία θὰ εἶνε ἡ θέσις ἡμῶν; Θὰ ὠφείλομεν καὶ τότε, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συμμαχικῆς συνθήκης, νὰ προστρέξωμεν εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀτιμασθῶμεν, ἀθετοῦντες τὰς πρὸς αὐτὴν συμμαχικὰς ἡμῶν ὑποχρεώσεις.

»Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν τοιαύτην ἠθικὴν ἡμῶν ἔκπτωσιν ἐμένομεν ἀπαθεῖς, θὰ ἠνειχόμεθα οὕτω τὴν διάρρηξιν τῆς βαλκανικῆς ἰσορροπίας, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς Βουλγαρίας, ἥτις, οὕτως ἐνισχυομένη, θὰ ἠδύνατο εἴτε ἀμέσως εἴτε μετά τινα χρόνον, νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἡμῶν, στερουμένων παντὸς πλέον συμμάχου καὶ φίλου.

»Ἐὰν ἀντιθέτως προσετρέχομεν τότε πρὸς ἐκπλήρωσιν ἐπιτακτικοῦ ἡμῶν καθήκοντος εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας, θὰ ἐπράττομεν τοῦτο ὑπὸ περιστάσεις πολὺ δυσμενεστέρας, παρὰ ἐὰν ἀπὸ τοῦδε προστρέξωμεν εἰς βοήθειαν αὐτῆς. Διότι ἡ Σερβία θὰ ἦτο ἤδη συντετριμμένη καὶ συνεπῶς ἡ πρὸς αὐτὴν ἀρωγὴ ἡμῶν ἥκιστα ἢ τοὐλάχιστον ὀλίγον τελεσφόρος, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἡμεῖς ἀποκρούοντες τὴν σημερινὴν εἰσήγησιν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως οὐδὲν θὰ εἴχομεν καὶ ἐν περιπτώσει ἔτι νίκης ἠσφαλισμένον θετικὸν ἀντάλλαγμα τῆς πρὸς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἐπικουρίας ἡμῶν.

»Ἐξεταστέον ὅμως εἶναι ὑπὸ ποίους ὅρους δέον νὰ γίνῃ ἡ συμμετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα.

»Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ἐπιζητηθῇ ἡ σύμπραξις ὄχι μόνον τῆς Ρουμανίας, ἀλλ' εἰ δυνατὸν καὶ αὐτῆς τῆς Βουλγαρίας. Ἐὰν τοιαύτη σύμπραξις ἐπετυγχάνετο καὶ πάντα τὰ χριστιανικὰ κράτη τοῦ Αἵμου συνεμάχουν, ὄχι μόνον θὰ ἀπετρέπετο πᾶς σοβαρὸς κίνδυνος τοπικῆς αὐτῶν ἥττης, ἀλλὰ καὶ

τομμυρίων ἐν τῇ αὐστρογερμανικῇ ἀγορᾷ, ἐκρίθη ὅτι ἄσκοπος καὶ ἀτελεσφόρητος θὰ ἦτο πᾶσα ἀπόπειρα συνεννοήσεως μετ' αὐτῆς πρὸς κοινὴν ἐνέργειαν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Διὰ τοῦτο δέ, καὶ ὅτε τελευταῖον προετάθη ὑπ' ἐμοῦ ἡ μετοχὴ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων, οὐδεμία σκέψις ἐγένετο περὶ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Βουλγαρίας, καὶ συνεπῶς οὐδὲ περὶ ἀνταλλαγμάτων πρὸς αὐτήν· βάσις δὲ τῆς μετοχῆς ἡμῶν ἐτίθετο ἡ διατήρησις ἀκεραίου τοῦ μεγίστου μέρους τῆς κατὰ ξηρὰν ἡμῶν δυνάμεως, ὅπως ἀποκρουσθῇ δι' αὐτῆς ἐνδεχομένη βουλγαρικὴ ἐπίθεσις.

»Ἐὰν ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς μου ταύτης πρὸς τὸ Στέμμα ἐστηρίχθη ὁ ὑπαινιγμὸς τοῦ ἀνακοινωθέντος, θ' ἀναγνωρίσητε, πιστεύω, ὅτι τὸ διὰ τοῦ ἀνακοινωθέντος τῆς κυβερνήσεως διαπραχθὲν παράπτωμα εἶνε ἐκτάκτως σοβαρόν. Ἦλθον δι' αὐτοῦ εἰς τὴν δημοσιότητα οὐχὶ πράξεις καὶ ἐνέργειαι τῆς προκατόχου κυβερνήσεως, ἀλλὰ συνεννοήσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ Στέμματος περὶ τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἀπεδόθη δὲ εἰς τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν διάθεσις πρὸς παραχωρήσεις, χωρὶς νὰ ἐξηγηθῇ συγχρόνως ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις ἐγίνετο λόγος περὶ τοιούτων παραχωρήσεων, οὐδὲ νὰ ἐξηγῆται ὅτι αἱ παραχωρήσεις αὗται θὰ εἶχον ὡς ἀντάλλαγμα ὄχι μόνον ἀντιπαραχωρήσεις ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν δημιουργίαν Ἑλλάδος ἐχούσης ἔκτασιν 265.000 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, καὶ ὅτι συνεπῶς θὰ παρεχωροῦμεν ἐν Μακεδονίᾳ 1000 περίπου τετραγωνικὰ χιλιόμετρα διὰ νὰ ἀσφαλίσωμεν τὴν κατὰ 140.000 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα αὔξησιν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἡ ἀπόκρυψις τῶν στοιχείων τούτων δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν δημοσίαν γνώμην νὰ κρίνῃ ἐν γνώσει τῶν πραγμάτων τὴν βαρύτητα τῆς κατηγορίας, ἣν διετύπου κατὰ τῆς προκατόχου κυβερνήσεως τὸ ἀνακοινωθέν.

»Ἀλλὰ τὸ κυβερνητικὸν παράπτωμα εἶναι ἰδίως σοβαρὸν ἀπὸ ἐξωτερικῆς ἀπόψεως. Ὅταν ἐκ τοῦ ἀνακοινωθέντος πληροφορῆται ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις, ὅτι οἱ προκάτοχοι ὑμῶν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν περὶ παραχωρήσεων ἐν τῇ ἑλληνικῇ Μακεδονίᾳ, δὲν εἶναι φυσικὸν αἱ τόσον ἀποτελεσματικῶς ἐξ ἀρχῆς τοῦ Παγκοσμίου πολέμου καταπολεμηθεῖσαι ἀξιώσεις αὗται τῆς Βουλγαρίας νὰ διατυπωθῶσιν ὑπ' αὐτῆς μετὰ νέας ὁρμῆς, ὅταν ἰδίως παραλείπεται νὰ ἐξηγηθῇ ὑπὸ ποίους ὅρους καὶ ὑπὸ ποίους περιορισμοὺς ἐγένετο σκέψις περὶ τοιούτων παραχωρήσεων;

»Νομίζω, μετὰ τὰ ἀνωτέρω, ὅτι δικαιοῦμαι νὰ ἀξιώσω, κύριε ὑπουργέ, ὅπως ἐπανορθώ-

ἡ μετοχὴ αὐτῶν θὰ ἀπετέλει οὐσιωδεστάτην εὐκαιρίαν τοῦ ἀγῶνος τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ μετοχὴ αὐτῶν θὰ ἤσκει οὐσιώδη ροπὴν ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τούτων.

»Ὅπως ἐπιτευχθῇ τοῦτο, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γίνωσιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἄξιαι λόγου παραχωρήσεις. Μέχρι σήμερον ἠρνήθημεν νὰ συζητήσωμεν οἱανδήποτε παραχώρησιν ἐκ μέρους ἡμῶν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἐδηλώσαμεν ὅτι θὰ ἀντετασσόμεθα κατὰ μεγάλων πρὸς αὐτὴν ἐκ μέρους τῆς Σερβίας παραχωρήσεων, αἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ διαταράξωσι τὴν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου κατασταθεῖσαν ἰσορροπίαν ἐν τῷ Αἵμῳ.

»Καὶ ἡ ἐν τούτῳ πολιτικὴ ἡμῶν μέχρι σήμερον ἦτο ἀπολύτως ἐνδεδειγμένη.

»Ἀλλ' ἤδη τὰ πράγματα προφανῶς μεταβάλλονται. Καθ' ἣν στιγμὴν ἀνοίγονται πρὸ ἡμῶν αἱ ἀπόψεις πραγματοποιήσεως τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐθνικῶν βλέψεων, θυσίαι τινὲς ἐν τῷ Αἵμῳ δύνανται νὰ γίνωσιν ὅπως ἀσφαλισθῇ ἡ ἐπιτυχία τοιαύτης μεγαλοπράγμονος ἐθνικῆς πολιτικῆς.

»Πρὸ παντὸς ὀφείλομεν νὰ ἀποσύρωμεν τὰς ἀντιρρήσεις ἡμῶν περὶ παραχωρήσεων ἐκ μέρους τῆς Σερβίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἔστω καὶ ἂν αὗται ἐκταθῶσιν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀξιοῦ.

»Ἀλλ' ἂν αἱ παραχωρήσεις αὗται δὲν ἤρκουν ὅπως προσελκυσθῇ ἡ Βουλγαρία πρὸς σύμπραξιν μετὰ τῶν παλαιῶν αὐτῆς συμμάχων ἢ τοὐλάχιστον πρὸς τήρησιν εὐμενοῦς ἀπέναντι αὐτῶν οὐδετερότητος, δὲν θὰ ἐδίσταζα, ὅσον ὀδυνηρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐγχείρησις, νὰ συμβουλεύσω τὴν θυσίαν τῆς Καβάλλας, ὅπως διασωθῇ ὁ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμὸς καὶ ἀσφαλισθῇ ἡ δημιουργία ἀληθοῦς μεγάλης Ἑλλάδος, περιλαμβανούσης πάσας σχεδὸν τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἑλληνισμὸς ἔδρασε κατὰ τὴν μακραίωνα αὐτοῦ ἱστορίαν.

»Ἡ θυσία ὅμως αὕτη θὰ ἐγίνετο οὐχὶ ἁπλῶς ὡς τίμημα τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς οὐδετερότητος τῆς Βουλγαρίας, *ἀλλ' ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἐνεργοῦ μετοχῆς αὐτῆς εἰς τὸν πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν συμμάχων*.

»Ἐὰν ἡ γνώμη μου αὕτη ἐγίνετο δεκτή, θὰ ἔπρεπε διὰ τῆς παρεμβάσεως τῶν Δυνάμεων τῆς

σητε τὸ γενόμενον παράπτωμα διὰ νεωτέρου ἀνακοινωθέντος, δηλοῦντος ὅτι ἡ φράσις τοῦ προηγουμένου ἀνακοινωθέντος «ἄνευ παραχωρήσεων τὰς ὁποίας ἄλλοι δὲν ᾐσθάνοντο ἴσως ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, τὰ ὁποῖα ἔχει τὴν συναίσθησιν ὅτι οὕτω μόνον πράττουσα ἐξυπηρετεῖ» πρέπει νὰ ἀπαλειφθῇ ἐξ αὐτοῦ, ὡς κατὰ παραδρομὴν παρεισφρήσασα.

»Ἐὰν δὲν νομίσητε ἐπιβεβλημένην τοιαύτην ριζικὴν ἐπανόρθωσιν, ἐπιμένετε δὲ φρονοῦντες ὅτι δὲν βλάπτετε τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καταγγέλλοντες πρὸς τὴν Βουλγαρίαν τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν ὡς ἑτοίμην νὰ στέρξῃ ἐδαφικὰς πρὸς αὐτὴν παραχωρήσεις, νομίζω ὅτι δικαιοῦμαι νὰ ἀξιώσω παρ' ὑμῶν, ὅπως προβῆτε εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς πρὸς τὴν Α. Μεγαλειότητα ἐπιστολῆς μου ὡς ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, διὰ νὰ γνωσθῇ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ τῷ ἐξωτερικῷ ποία ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῶν διὰ τοῦ ἀνακοινωθέντος καταγγελλομένων παραχωρήσεων. Ἐὰν δι' οἱονδήποτε λόγον δὲν κρίνετε σκόπιμον τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, παρακαλῶ, νὰ εὐαρεστηθῆτε νὰ μοὶ ἀπαντήσητε, ἂν ὄντως τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐν λόγῳ «παραχωρήσεων» ἐκτίθεται ἀκριβῶς ἐν τῇ παρούσῃ ἐπιστολῇ μου καὶ μὲ ἐξουσιοδοτήσητε νὰ κάμω χρῆσιν τῆς ἀπαντήσεως ὑμῶν.

»Ἐὰν οὐδεμίαν τῶν ἀξιώσεών μου τούτων εἴσθε διατεθειμένος νὰ ἱκανοποιήσητε, θὰ ἀναγνωρίσητε, ἐλπίζω, κ. ὑπουργέ, ὅτι καὶ δικαίωμα καὶ καθῆκόν μου θὰ εἶναι νὰ ἀπαντήσω δημοσίᾳ εἰς τὴν δημοσίᾳ διατυπωθεῖσαν κατηγορίαν, ὅπως παράσχω τὰ στοιχεῖα ἀσφαλοῦς κρίσεως ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν δημοσίαν παρ' ἡμῖν γνώμην καὶ ὅπως μὴ ἀφήσω νὰ γεννηθῇ ἐν τῷ γείτονι βασιλείῳ ψευδὴς καὶ ἐπιβλαβὴς διὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα ἐντύπωσις περὶ τῶν παραχωρησιακῶν διαθέσεων μιᾶς μεγάλης πολιτικῆς μερίδος τῆς χώρας ἡμῶν.

»Παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε, κύριε ὑπουργέ, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξόχου ὑπολήψεώς μου».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Μαρτίου 1915 — *Ἐλ. Κ. Βενιζέλος*

Ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Ζωγράφου πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλον:

Κύριε πρόεδρε,

«Ἀποκρινόμενος εἰς τὴν ἐπιστολὴν ὑμῶν τῆς 17, ἣν χθὲς μόνον ἔλαβον, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν ὅτι, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς σας, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ φέρω ταύτην εἰς γνῶσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον.

»Εὑρίσκομαι λοιπόν, ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ νὰ δώσω ὑμῖν μονομερῆ ἀπάντησιν, προκειμένου

Τριπλῆς **Συνεννοήσεως** νὰ ἀσφαλισθῇ ὅτι ἡ Βουλγαρία θ' ἀνελάμβανε νὰ ἐξαγοράσῃ τὰς περιουσίας πάντων ἐκείνων τῶν κατοίκων τοῦ παραχωρηθησομένου αὐτῇ τμήματος ὅσοι θὰ ἤθελον νὰ μεταναστεύσωσιν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος. Συγχρόνως θὰ συνεφωνεῖτο ὅτι θὰ ἀντηλλάσσοντο οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, οἱ κατοικοῦντες ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Βουλγαρίας, πρὸς τοὺς βουλγαρικοὺς πληθυσμοὺς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος ἐξαγοραζομένων τῶν περιουσιῶν τῶν δύο κρατῶν ἀμοιβαίως.

»Ἐννοεῖται ὅτι ἥ τε ἀνταλλαγὴ αὐτὴ τῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ ἐξαγορὰ τῶν κτημάτων θὰ ἐγίνετο ὑπὸ ἐπιτροπῶν πενταμελῶν, ὧν μελῶν ἀνὰ ἓν θὰ διώριζον, ἡ Ἀγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Ἑλλὰς καὶ Βουλγαρία, ἡ ἐκτέλεσις δὲ πάντων τούτων *θὰ προηγεῖτο τῆς ἐκ μέρους ἡμῶν πραγματικῆς παραχωρήσεως τῆς Καβάλλας*. Οὕτω θὰ ἐπετυγχάνετο ὁριστικῶς ἐθνολογικὴ διαρρύθμισις ἐν τῷ Αἵμῳ καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἰδέα τῆς Ὁμοσπονδίας, πάντως δὲ νὰ συνομολογηθῇ συμμαχία ἀμοιβαίας ἐγγυήσεως τῶν κρατῶν τούτων, ἥτις θὰ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὰ νὰ ἀφοσιωθῶσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς οἰκονομικῆς καὶ παντοδαπῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως, χωρὶς νὰ ἀπορροφηθῶσιν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ, ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἀπὸ τὸ ἔργον τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν ἐνισχύσεως. Συγχρόνως ὡς μερικὸν ἀντάλλαγμα διὰ *τὴν παραχώρησιν ταύτην θὰ ἐζητεῖτο ὅπως, ἂν ἡ Βουλγαρία ἐπεκταθῇ πέραν τοῦ Ἀ-*

περὶ ζητήματος ἐνδιαφέροντος τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως. Ὁ κ. Δημ. Γούναρης ἀνέλαβεν ὅθεν, ὅπως ἀποκριθῇ ἐπὶ τῶν φερομένων ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὑμῶν ἐρωτημάτων.

»Παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε, κύριε πρόεδρε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξόχου ὑπολήψεώς μου».

Ἀθῆναι τῇ 19 Μαρτίου 1915 *Γ. Χρ. Ζωγράφος*

Ἀπάντησις τοῦ Δ. Γούναρη:

Κύριε πρόεδρε,

«Μοὶ ἀνεκοινώθη ἡ πρὸς τὸν κ. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν ὑμετέρα ἐπιστολή, ἡ ἀφορῶσα τὸ ἀνακοινωθὲν τῆς κυβερνήσεως.

»Μὲ ὅλην τὴν διάθεσιν, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχον νὰ προέλθω εἰς συζήτησιν τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὑμῶν ἀναγραφομένων, ὁ τρόπος καθ' ὃν ἔχει διατυπωθῇ ἡ ἐπιστολὴ ὑμῶν μοὶ ἐπιβάλλει νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν βραχεῖαν ταύτην δήλωσιν.

»Τὰ πράγματα εἶναι γνωστὰ εἰς ὑμᾶς. Αἱ γνῶμαι καὶ ἀποφάσεις, ἃς εἰσηγήθητε διὰ τῶν ὑμετέρων ὑπομνημάτων ὡς πολιτικὴν ὑμῶν, δὲν διέφυγον βεβαίως τῆς ὑμετέρας μνήμης. Δὲν δύνασθε ὅθεν νὰ παραγνωρίσητε ὅτι ἡ περικοπὴ τοῦ κυβερνητικοῦ ἀνακοινωθέντος ἐν τῇ ὁποίᾳ δηλοῦται ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεως ἐννοεῖ νὰ ἐργασθῇ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου ἄνευ παραχωρήσεων, τὰς ὁποίας ἄλλοι ἴσως ᾐσθάνοντο ὄχι ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, εἶναι ὠχροτάτη ἐμφάνισις τῆς ἀντιθέσεως τῆς ὑμετέρας πολιτικῆς πρὸς τὴν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ περικοπὴ αὕτη ἐκφράζει μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως ἁπλῆν ὑποψίαν περὶ ὑπάρξεως καὶ πολιτικῆς ἀντιλήψεως διαφόρου πρὸς τὴν τῆς κυβερνήσεως, ἐνῷ τὰ ὑμέτερα ὑπομνήματα βεβαιοῦσι τὴν ὕπαρξιν παρ' ὑμῖν θετικῆς πολιτικῆς ἀποφάσεως περὶ ἀποτροπῆς τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου καὶ συγχρόνου ἐξόδου τῆς Βουλγαρίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος διὰ τῆς παραχωρήσεως πρὸς αὐτὴν τῶν καζάδων Σαρὴ Σαμπάν, Καβάλλας καὶ Δράμας. Δὲν ἐλησμονήσατε, ὅτι εἰς τὰ *ὑπομνήματά σας ἐφθάσατε μέχρι τοῦ κανονισμοῦ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀνταλλαγῆς* τῶν πληθυσμῶν τῶν κατὰ τὴν κρίσιν σας παραχωρητέων μερῶν.

»Τὰ πιθανὰ ἀνταλλάγματα, ἐδαφικά τε καὶ πολιτικά, τῶν ὁποίων μνείαν ποιεῖσθε ἐν τῇ ὑμετέρᾳ ἐπιστολῇ, εἶνε ἀνταλλάγματα ὄχι τῶν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐκ Βουλγαρίας κινδύνου παραχωρήσεων, τὰς ὁποίας εἰσηγήθητε, ἀλλὰ τῆς ἐξόδου τῆς χώρας ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Τὰ ἀνταλλάγματα ταῦτα, ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελεν ἀποφασισθῇ ἔξοδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἐπιδιωκτέα ἐξ ἴσου κατά τε τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως, τὴν ἀποκρούουσαν τὰς πρὸς ἐξουδετέρωσιν τοῦ ἐκ Βουλγαρίας κινδύνου ἐδαφικὰς παραχωρήσεις, καὶ κατὰ τὴν πολιτικὴν τὴν ὑμετέραν, τὴν δεχομένην ταύτας, δὲν ἀποτελοῦσι σημεῖον διακρίσεως μεταξὺ τῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς ὑμετέρας.

»Συνεπῶς οὐδεμίαν εἶχον θέσιν ἐν τῷ ἀνακοινωθέντι, τὸ ὁποῖον, καταστὰν ἀναγκαῖον ὑπὸ τῶν σφοδροτάτων καθημερινῶν ὑμῶν ἐπιθέσεων κατὰ τῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως, ἐσκόπει νὰ καθορίσῃ ποῖα τὰ σημεῖα τῆς διακρίσεως τῆς πολιτικῆς ταύτης καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ὑμετέρας».

Διατελῶ μετ' ἐξόχου ὑπολήψεως

Δ. Γούναρης

ξιοῦ, παραχωρηθῇ εἰς ἡμᾶς παρὰ τῆς Σερβίας τὸ τμῆμα τῆς Δοϊράνης-Γευγελῆς ἵν' ἀποκτήσωμεν ἄξιον λόγου σύνορον πρὸς βορρᾶν, ἀφοῦ στερούμεθα τοῦ ἀρίστου νῦν τοιούτου πρὸς ἀνατολάς.

»Ἀτυχῶς ἕνεκα τῆς βουλγαρικῆς ἀπληστίας δὲν εἶναι καθόλου βέβαιον, ὅτι οἱαιδήποτε παραχωρήσεις δύνανται νὰ ἱκανοποιήσωσι τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἀγάγωσιν αὐτὴν εἰς σύμπραξιν μετὰ τῶν παλαιῶν της συμμάχων. Ἐὰν δὲ δὲν ἐπιτευχθῇ ἡ σύμπραξις τῆς Βουλγαρίας, τότε ἀπαραίτητον εἶναι νὰ ἀσφαλισθῇ, τοὐλάχιστον, ἡ σύμπραξις τῆς Ρουμανίας, διότι ἄνευ τῆς συμπράξεως ταύτης ἡ κάθοδος ἡμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένη.

»Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσω ὅτι παρὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ ὑπόσχεσις τῆς παροχῆς τοῦ ἀναγκαίου διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου δανείου καὶ τῆς διευκολύνσεως διὰ τὴν ἐκ τῶν ἀγορῶν των προμήθειαν τῶν ἀναγκαιούντων πολεμικῶν ἐφοδίων.

»Ἡ γνώμη μου ὅπως ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὴν γενομένην πρὸς ἡμᾶς εἰσήγησιν περὶ μετοχῆς μας εἰς τὸν πόλεμον ἐνισχύεται καὶ ἐξ ἄλλων σκέψεων. Τῷ ὄντι, παραμένοντες ἀπαθεῖς θεαταὶ τῆς διεξαγομένης μεγάλης πάλης δὲν τρέχομεν μόνον τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας κινδύνους, οὓς θὰ δημιουργήσῃ καθ' ἡμῶν ἐνδεχομένη κατασύντριψις τῆς Σερβίας. Καὶ ἂν ἡ ἀπόφασις περὶ νέας κατὰ τῆς Σερβίας ἐπιδρομῆς ἐγκατελείπετο, ἡ Αὐστρία δὲ μετὰ τῆς Γερμανίας ἔστρεφον πάσας τὰς προσπαθείας των ὅπως ἐξέλθωσι νικηταὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα κύρια θέατρα τοῦ πολέμου, τὸ ἐν Πολωνίᾳ καὶ τὸ ἐν Φλάνδρᾳ, πάλιν οἱ καθ' ἡμῶν κίνδυνοι θὰ ἦσαν μεγάλοι.

»Πρῶτον μέν, διότι, νικῶσαι αὗται θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιβάλωσι τὰς αὐτὰς ἐν Αἵμῳ μεταβολάς, ἃς ἀνωτέρω ἐξέθηκα, ὡς ἐνδεχομένας συνεπείας τῆς κατασυντρίψεως τῆς Σερβίας, πλὴν τοῦ ὅτι διὰ τῆς νίκης αὐτῶν ὁ ἀνεξάρτητος βίος πάντων τῶν μικρῶν κρατῶν θὰ ὑποστῇ πλῆγμα ἀνεπανόρθωτον καί, πλὴν τῆς ἀμέσου ζημίας, ἣν θὰ ὑφιστάμεθα ἡμεῖς διὰ τῆς ἀπωλείας τῶν νήσων. Ἔπειτα δὲ διότι καὶ ἂν ἀκόμη ὁ πόλεμος δὲν ἔληγε διὰ ὁριστικῆς ἐπικρατήσεως τῶν μὲν ἢ τῶν δέ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ πρὸ τοῦ πολέμου καθεστώς, πάλιν μετὰ τοιαύτην λῆξιν τοῦ πολέμου, θὰ ἐπήρχετο ἀσφαλὴς καὶ ταχὺς ὁ ὄλεθρος ὁλοκλήρου τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ.

»Ἡ Τουρκία, ἐξερχομένη ἄτρωτος ἐκ τοῦ πολέμου, ὃν ἀπετόλμησε κατὰ τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ ἀποθρασυνομένη ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀσφαλείας, ὅπερ θὰ τῇ παρέχῃ ἡ μετὰ τῆς Γερμανίας συμμαχία, ἥτις προφανῶς θὰ διατηρηθῇ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ὡς ἐξυπηρετοῦσα τὰς γερμανικὰς βλέψεις, θὰ συμπληρώσῃ ἄνευ ἀναβολῆς καὶ συστηματικῶς τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ, ἀποδιώκουσα ἄνευ προσχημάτων πλέον καὶ ἀγεληδὸν τοὺς πληθυσμοὺς τούτους καὶ δημεύουσα τὰς περιουσίας των. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὄχι μόνον δὲν θὰ εὕρῃ ἀντίστασίν τινα ἐκ μέρους τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐνισχυθῇ ὑπὸ ταύτης, ὅπως ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ ἕ α ἀνταπαιτητὴν ἡ ἐποφθαλμιωμένη ὑπ' αὐτῆς διὰ τὸ μέλλον Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀθρόα δὲ δίωξις τῶν ἐν Τουρκίᾳ βιούντων ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων, δὲν θὰ καταστρέψῃ μόνον τούτους, ἀλλὰ κινδυνεύει νὰ παρασύρῃ εἰς οἰκονομικὸν ναυάγιον καὶ ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

»Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων, συμπεραίνων, κρίνω ἀπολύτως ἐπιβεβλημένην τὴν ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους μετοχὴν ἡμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα. Αὕτη, ὡς καὶ ἀρχικῶς εἶπον, ἐγκλείει βεβαίως καὶ σοβαροὺς κινδύνους. Ἀπέναντι δὲ τῶν κινδύνων, εἰς οὓς θὰ ἐκτεθῶμεν μετέχοντες τοῦ πολέμου ὑπάρχει ἡ προσδοκία, προσδοκία βάσιμος, ὡς ἐλπίζω, τοῦ νὰ σώσωμεν τὸ μέγα μέρος τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ, καὶ νὰ δημιουργήσωμεν μίαν μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν Ἑλλάδα.

»Καὶ ἂν ἀκόμη ἀπετυγχάνομεν, θὰ εἴχομεν ἥσυχον τὴν συνείδησιν, ὅτι ἠγωνίσθημεν καὶ ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῶν ἐν δουλείᾳ εἰσέτι ὁμογενῶν μας, οἵτινες τὸν ἔσχατον διατρέχουσι κίνδυνον, καὶ ὑπὲρ τῶν γενικωτέρων συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν μικρῶν λαῶν, ἣν θὰ διακινδυνεύσῃ ἀνεπανορθώτως ἡ γερμανοτουρκικὴ ἐπικράτησις. Ἐπὶ τέλους δὲ καὶ ἐν τῇ ἀποτυχίᾳ, θὰ διετηροῦμεν τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν φιλίαν τῶν ἰσχυρῶν ἐθνῶν, αὐτῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσάκις ἔκτοτε ἐβοήθησαν καὶ ὑπεστήριξαν αὐτήν. Ἐνῷ ἡ ἄρνησις ἡμῶν ὅπως ἐκπληρώσωμεν τὰς συμμαχικὰς ἡμῶν ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν Σερβίαν δὲν θὰ κατέστρεφε μόνον τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ὑπόστασιν ὡς κράτους καὶ δὲν θὰ ἐξέθετεν ἁπλῶς εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἐνδειχθέντας κινδύνους, ἀλλὰ καὶ θὰ ἄφηνεν ὑμᾶς ἄνευ φίλων καὶ ἄνευ πίστεως ἐν τῷ μέλλοντι, ὑπὸ τοιούτους δὲ ὅρους ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν σταδιοδρομία θὰ ἀπέβαινε κατ' ἐξοχὴν παρακεκινδυνευμένη».

Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος εὐπειθέστατος θεράπων

Ἀθῆναι 11 Ἰανουαρίου 1915. *Ἐλευθ. Κ. Βενιζέλος*

Ὑπόμνημα δεύτερον

Μεγαλειότατε,

«Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ἔλαβεν ἤδη γνῶσιν τῆς ἀπαντήσεως τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν πρότασιν ἡμῶν πρὸς δρᾶσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ση-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων (1913-1917, 1920-1922)

μαίνει, νομίζω, ὅτι ἡ Ρουμανία θὰ ἀρνηθῇ πολεμικὴν μεθ' ἡμῶν σύμπραξιν, ἐφ' ὅσον ταύτης δὲν θὰ μετεῖχε καὶ ἡ Βουλγαρία.

»Καὶ ἐὰν δὲ δεχθῶμεν ὅτι θὰ ἤρκεῖτο εἰς ἐπίσημον δήλωσιν οὐδετερότητος τῆς Βουλγαρίας ἀπέναντι κοινῆς ἑλληνορρουμανικῆς συμπράξεως μετὰ τῶν Σέρβων, εἶναι ἀπίθανον ὅλως, ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπίσημος δήλωσις τῆς Βουλγαρίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ.

»Ἄλλως τε καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον δὲν φαίνεται εὑρίσκον ἀπολύτως ἐπαρκῆ ἀσφάλειαν εἰς τὴν ἑλληνορρουμανοσερβικὴν σύμπραξιν, ἐφ' ὅσον ἡ Βουλγαρία θὰ ἵστατο κατὰ μέρος, ἔστω καὶ μετὰ δήλωσιν οὐδετερότητος, ἣν προδήλως θὰ παραβιάσῃ εὐθὺς ὡς εὕρῃ συμφέρον ἐν τούτῳ.

»Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, νομίζω ὅτι ἐπέσῃ ὁ χρόνος νὰ ἀντιμετωπίσωμεν ἀποφασιστικῶς τὸ πρόβλημα τῶν ἀναγκαίων θυσιῶν, ὅπως ἐπιτύχωμεν, εἰ δυνατόν, σύμπραξιν παμβαλκανικήν, πρὸς ἀπὸ κοινοῦ μετοχὴν εἰς τὸν πόλεμον.

»Τοιαύτη ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργεια τῶν βαλκανικῶν λαῶν οὐ μόνον θὰ ἠσφάλιζεν ὑπὲρ αὐτῶν ἐν πάσῃ περιπτώσει τοπικὴν ἐπικράτησιν ἐν τῷ νοτίῳ θεάτρῳ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀπετέλει σοβαρὰν ἐνίσχυσιν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἱκανὴν πιθανῶς ὅπως τρέψῃ ὁριστικῶς τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ διεξαγομένῳ δεινῷ ἀγῶνι.

»Ἡ παραχώρησις τῆς Καβάλλας εἶναι βεβαίως θυσία ὀδυνηροτάτη, αἰσθάνομαι δὲ αἴσθημα βαθυτάτου ψυχικοῦ ἄλγους εἰσηγούμενος αὐτήν. Ἀλλὰ δὲν διστάζω νὰ τὴν προτείνω εὐθὺς ὡς λάβω ὑπ' ὄψιν τίνα ἐθνικὰ ἀνταλλάγματα πρόκειται νὰ ἐξασφαλισθῶσι διὰ τῆς θυσίας ταύτης. Ἔχω τὸ αἴσθημα ὅτι αἱ παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὧν εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ, δύνανται, ἂν μάλιστα ὑποβληθῶμεν εἰς θυσίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, νὰ λάβωσιν ἔκτασιν τοιαύτην, ὥστε εἰς τὴν ἐκ τῶν νικηφόρων πολέμων προελθοῦσαν διπλῆν Ἑλλάδα νὰ προστεθῇ ἄλλη μία ἐξ ἴσου μεγάλη καὶ ὄχι βέβαια ὀλιγώτερον πλουσία Ἑλλάς. Πιστεύω ὅτι ἂν ἐζητοῦμεν τὸ μέρος τὸ κείμενον δυτικῶς γραμμῆς, ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Φινέκα πρὸς Νότον, φθάνει διὰ τῶν ὀρέων Ἂκ-Δάγ, Κιτσὲλ-Δάγ, Κ··ρλῆ-Δάγ, Ἀναμᾶς-Δὰγ εἰς τὸ Σουλτὰν-Δὰγ καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Κεσὶρ-Δάγ, Τουρμὰν Δάγ, Γκεσ λ-Δάγ, Δουμανίτσα-Δάγ, Μυσικοῦ Ὀλύμπου θὰ κατέληγεν εἰς Κὰξ-Δὰγ ἐν τῷ Ἀδραμυτικῷ κόλπῳ—ἐφόσον δὲν θὰ ἐπετρέπετο ἔξοδος ἡμῶν εἰς τὴν Προποντίδα—θὰ ὑπῆρχε πολλὴ πιθανότης ὅπως ἡ αἴτησις ἡμῶν αὕτη γίνῃ δεκτή. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς χώρας ταύτης ὑπερβαίνει, κατὰ πρόχειρον ὑπολογισμόν, τὰ 125.000 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, ἤτοι εἶνε ἴση πρὸς τὴν ἐκ τῶν πολέμων διπλασιασθεῖσαν Ἑλλάδα

»Τὸ παραχωρηθησόμενον παρ' ἡμῶν τμῆμα (Καζάδες Σαρῆ-Σαμπάν, Καβάλλας καὶ Δράμας) δὲν ἔχει ἐπιφάνειαν μεγαλυτέραν τῶν 2.000 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Κατ' ἔκτασιν ἑπομένως ἀντιπροσωπεύει μόλις τὸ ἑξηκοστὸν τῶν ἐνδεχομένων ἀνταλλαγμάτων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἀντάλλαγμα Δοϊράνης-Γευγελῆς, ὅπερ ἐπίσης θὰ ζητήσωμεν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπὸ ἔποψιν πλούτου τοῦ τμήματος ἡ ἀξία εἶναι μεγίστη καὶ ὅλως δυσανάλογος πρὸς τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν πλοῦτον τοῦ τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οὗτινος τὴν παραχώρησιν πρόκειται νὰ ἐπιδιώξωμεν. Μείζονα βεβαίως σημασίαν ἔχει ἡ παραχώρησις τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τοῦ παραχωρηθησομένου τμήματος.

»Ἀλλ' ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς οὗτος πληθυσμὸς δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς τριάκοντα χιλιάδας ψυχῶν, ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τοῦ διεκδικουμένου παρ' ἡμῶν τμήματος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀνέρχεται εἰς ὀκτακοσίας καὶ πλέον χιλιάδας ψυχῶν, εἶναι δηλαδὴ ἀσφαλῶς εἰκοσιπενταπλάσιος τοῦ παραχωρηθησομένου. Ἐπὶ πλέον, ὡς ἤδη ἀνέπτυξα ἐν τῷ προηγουμένῳ ὑπομνήματί μου, ἡ παραχώρησις τοῦ τμήματος τῆς Δράμας-Καβάλλας θὰ γίνῃ ὑπὸ τὸν ῥητὸν ὅρον, ὅτι ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις θὰ ἐξαγοράσῃ τὰς περιουσίας πάντων ἐκείνων, ὅσοι θὰ θελήσωσι νὰ μεταναστεύσωσιν ἐκ τοῦ παραχωρηθησομένου μέρους. Οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι πάντες μέχρις ἑνὸς οἱ ὁμογενεῖς τοῦ μέρους τούτου ἐκποιοῦντες τὰς περιουσίας αὐτῶν, θὰ σπεύσωσι νὰ μεταναστεύσωσι πρὸς τὴν ἀναδημιουργηθησομένην ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ νέαν Ἑλλάδα, αὐξάνοντες καὶ ἐνισχύοντες τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς πληθυσμόν.

»Ὑπὸ τοιούτους ὅρους, Μεγαλειότατε, πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι πρέπει νὰ τεθῇ κατὰ μέρος πᾶς δισταγμός.

»Τοιαύτη εὐκαιρία, οἵα ἡ σήμερον ἐμφανιζομένη, εἶναι δύσκολον καὶ ὅλως ἀπίθανον νὰ παρουσιασθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ὅπως καταρτίσῃ ἀρτίαν τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Ἐὰν δὲν μετάσχωμεν τοῦ πολέμου, οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶνε ἡ ἔκβασις αὐτοῦ, χάνεται δι' ἡμᾶς ὁριστικῶς, κατὰ ἀνθρώπινον ὑπολογισμόν, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐὰν μὲν νικήσῃ ἡ Τρι-

πλῆ Συνεννόησις θὰ διανεμηθῶσιν αἱ Δυνάμεις αὐτῆς, εἴτε μόναι, εἴτε μετὰ τῆς Ἰταλίας, καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μετὰ τῆς λοιπῆς Τουρκίας.

»Ἐὰν δὲ νικήσῃ ἡ Γερμανία μετὰ τῆς Τουρκίας, ὄχι μόνον *αἱ ἐκδιωχθεῖσαι ἤδη ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας 200.000 Ἑλλήνων δὲν θὰ ἔχωσιν ἐλπίδα τινὰ ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἑστίας των, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδιωχθησομένων εἰσέτι δύναται νὰ λάβῃ τρομακτικὰς διαστάσεις.*

»Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐπικράτησις τοῦ Γερμανισμοῦ θὰ ἀσφαλίσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀπορρόφησιν ὁλοκλήρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

»Πῶς εἶναι δυνατὸν οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων νὰ ἀφήσωμεν νὰ παρέλθῃ ἡ ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας παρεχομένη ἡμῖν εὐκαιρία ὅπως πραγματοποιήσωμεν τὰ τολμηρότερα ἡμῶν ἐθνικὰ ἰδεώδη; Ὅπως δημιουργήσωμεν Ἑλλάδα περιλαμβάνουσαν πάσας σχεδὸν τὰς χώρας, ἐν αἷς ἐκράτησεν ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν μακρότατον αὐτοῦ ἱστορικὸν βίον; Ἑλλάδα περιλαμβάνουσαν εὐφορωτάτας ἐκτάσεις, ἀσφαλιζούσας δὲ εἰς ἡμᾶς τὴν ἐπικράτησιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει;

»Οἱ ἐν τῷ Ἐπιτελείῳ φαίνονται παραδόξως μὴ ἑλκυόμενοι ἰσχυρῶς ἐκ τῶν ἀπόψεων τούτων. Φοβοῦνται, ὡς λέγουσιν, ἀφ' ἑνὸς τὴν δυσχέρειαν τῆς διοικήσεως τοσαύτης ἐκτάσεως νέων χωρῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μήπως διὰ τῆς μετοχῆς μας ἐν τῷ πολέμῳ καταπονηθῶμεν περισσότερον, ἀφ' ὅσον θὰ καταπονηθῶσιν οἱ Βούλγαροι, καὶ μήπως οὗτοι ἐπωφεληθῶσι μετὰ τὸν πόλεμον τῆς καταστάσεως ταύτης ὅπως ἐπιτεθῶσι καθ' ἡμῶν.

»Τὴν πρώτην δυσχέρειαν οὐδεὶς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἡ δυσχέρεια αὕτη δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀγάγῃ ὅπως παραιτηθῶμεν τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν μας ἰδανικῶν κατὰ τὴν μοναδικὴν εὐκαιρίαν, ἥτις παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς σήμερον. Τὰ ἐν συνόλῳ ἄλλως τε ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως ἐν Μακεδονίᾳ ἀποδεικνύουσιν ὅτι, παρὰ τὰς πολλὰς δυσχερείας, τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ὑπερβαίνει τὰς δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ δεύτερος φόβος εἶναι ὀλιγώτερον δεδικαιολογημένος. Οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι ἀπέδειξαν ὅτι δὲν καταβαλλόμεθα ὑπὸ κοπώσεως ταχύτερον τῶν Βουλγάρων. Εἶναι ἐν τούτοις ἀληθές, ὅτι ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἕως οὗ ὀργανώσωμεν ὅλην τὴν στρατιωτικὴν ἡμῶν δύναμιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς ἄνδρας πόρων, οὓς θὰ δώσῃ ἡ στρατολογία τῆς μεγαλειτέρας Ἑλλάδος, θὰ εὑρεθῶμεν ἐν περιπτώσει πολέμου ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπασχολήσωμεν μέρος τῶν δυνάμεών μας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πρὸς πρόληψιν τυχὸν τοπικῆς ἐκεῖ ἐξεγέρσεως, ἄλλως τε ὅλως ἀπιθάνου, ἀφοῦ, ἐκλείποντος μάλιστα παντελῶς τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, οἱ Μουσουλμᾶνοι ὑπήκοοι ἡμῶν ἔσονται ἄριστοι καὶ νομιμοφρονέστατοι πολῖται. Ἀλλ' ἡ πρὸς τοῦτο διατεθησομένη δύναμις θὰ παρασχεθῇ ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς μικρασιατικῆς Ἑλλάδος. Ἔπειτα δὲ δύσκολον εἶναι ν' ἀσφαλισθῶμεν ἀπὸ παντὸς κινδύνου συνομολογοῦντες διὰ τὸ διάστημα τοῦτο ῥητὴν συμμαχίαν μετὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας αὗται θὰ ἐβοήθουν ἡμᾶς, ἐὰν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο προσεβαλλόμεθα ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας.

»Τὸ ἐπ' ἐμοὶ νομίζω ὅτι καὶ ἄνευ τοιαύτης συμφωνίας οὐδὲν θὰ εἴχομεν νὰ φοβηθῶμεν ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας τὴν ἐπιοῦσαν εὐτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, εἰς ὃν ἀπὸ κοινοῦ θὰ μετείχομεν. Ἡ Βουλγαρία θὰ ἦτο καὶ αὐτὴ ἀπησχολημένη ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῶν νέων ἐπαρχιῶν, ἃς θὰ ἀπέκτα. Ἐὰν δὲ ἐμώραινεν αὐτὴν ὁ Κύριος, ὥστε νὰ θελήσῃ νὰ μᾶς ἐπιτεθῇ, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ Σερβία, ἡ ὁποία καὶ συμμαχικὴν ὑποχρέωσιν ἔχει πρὸς ἡμᾶς καὶ λόγους εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν πρὸς αὐτὴν συμπεριφοράν μας καὶ βαρύτατα θὰ φέρῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς Μακεδονίας ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας, θὰ συμπράξῃ μεθ' ἡμῶν ὅπως καὶ πάλιν καταβιβάσωμεν τὴν ἐπηρμένην βουλγαρικὴν ὀφρὺν καὶ περιορίσωμεν αὐτὴν εἰς ὅρια, καθιστῶντα αὐτὴν τοῦ λοιποῦ ὅλως ἀκίνδυνον.

»Σημειωτέον ἄλλως τε ὅτι καὶ διὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Καβάλλας οὐδεμία ὑπάρχει βεβαιότης ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ δεχθῇ νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος ὅπως συμπράξῃ μεθ' ἡμῶν καὶ τῶν Σέρβων.

»Εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ προβάλῃ εἴτε νὰ λάβῃ τὰς παραχωρήσεις ταύτας ὡς ἀντάλλαγμα ἁπλῶς τῆς οὐδετερότητός της, εἴτε νὰ γίνῃ ἡ παραχώρησις εἰς αὐτὴν ἀπὸ τοῦδε καὶ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου καὶ ἀνεξαρτήτως ἑπομένως τῆς ἐκβάσεως αὐτοῦ.

»Οὐδέτερον δὲ τῶν ὅρων τούτων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν. Ἀλλ' ἐὰν ἐπὶ τέλους ματαιωθῇ ἡ μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον ἐξ ὑπαιτιότητος τῶν Βουλγάρων, θὰ διατηρήσωμεν τότε ἀκεραίαν τὴν φιλίαν καὶ συμπάθειαν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως.

»Καὶ ἂν δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν, καὶ ἐν περιπτώσει ἔτι κατισχύσεως αὐτῶν, παραχωρήσεις τοιαύτας, οἵα ἡ παρεχομένη ἡμῖν ὡς ἀντάλλαγμα τῆς μετοχῆς μας εἰς τὸν πόλεμον, πάλιν ὅμως ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ὅτι τὰ συμφέροντα ἡμῶν θὰ τύχωσι συμπαθοῦς ὑπ'

αὐτῶν ὑποστηρίξεως καὶ ὅτι δὲν θὰ ἀπολίπῃ ἡμᾶς μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου ἡ ἀναγκαία οἰκονομικὴ ἀρωγή.

»Πρέπει ἐπὶ πλέον νὰ προστεθῇ, ὅτι ἡ ὅλη ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων καὶ ἡ πρότασις ὅπως ἀναγνωρισθῶσιν ἡμῖν εὐρύταται ἐδαφικαὶ παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀποδεικνύει δι' ἐμὲ ἀνενδοιάστως ὅτι ἡ ἐπιδειχθεῖσα ζωτικότης τῆς Νέας Ἑλλάδος ἐφείλκυσεν ἐπ' *αὐτῆς τὴν ἐμπιστοσύνην ὡρισμένων Δυνάμεων, αἵτινες θεωροῦσιν αὐτὴν ὡς σπουδαῖον παράγοντα ἀναπλάσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καθ' ἣν στιγμὴν τὸ Τουρκικὸν κράτος καταρρέει.*

»Ἡ ὑποστήριξις τῶν Δυνάμεων τούτων θὰ παράσχῃ ἡμῖν ὅλα τὰ οἰκονομικὰ καὶ διπλωματικὰ μέσα, ὅπως ἀντιμετωπίσωμεν πᾶσαν δυσχέρειαν συμφυῆ πρὸς τὴν τοσοῦτον ἀπότομον αὔξησιν ἡμῶν. Ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ὑποστηρίξεως ταύτης ἡ Ἑλλὰς θὰ δυνηθῇ νὰ βαδίσῃ στερεῶς ἐν τῇ νέᾳ θαυμαστῇ σταδιοδρομίᾳ, ἥτις ἀνοίγεται πρὸ αὐτῆς.

»Εἰς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, τελοῦσαν εὐτυχῶς ἔτι ἐν ὅλῃ τῇ ἀκμῇ τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας, θὰ δοθῇ ὄχι μόνον νὰ δημιουργήσετε διὰ τῆς σπάθης Ὑμῶν τὴν μεγαλειτέραν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ νὰ στερεώσετε τὸ στρατιωτικὸν κατόρθωμα δι' ἀρτίας πολιτικῆς ὀργανώσεως τοῦ νέου κράτους καὶ νὰ παραδώσετε αὐτὸ εἰς τὸν διάδοχον Ὑμῶν ὅταν ἐπιστῇ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἀφοῦ συντελέσητε ἔργον τόσον ὑπερφυῶς μέγα, ὅσον εἰς ὀλίγους ἐδόθη βασιλεῖς νὰ ἐπιτελέσωσι».

Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος εὐπειθέστατος θεράπων

Ἀθῆναι τῇ 1 Ἰανουαρίου 1915. *Ἐλ. Βενιζέλος*

Ὑπόμνημα τρίτον

Μεγαλειότατε,

«Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης γνωρίζει ἀπὸ πολλοῦ ποῖαι εἶναι αἱ γνῶμαί μου περὶ τῆς ἀνάγκης διὰ τὴν ἤδη μάλιστα μεγαλυνθεῖσαν Ἑλλάδα ὅπως προέλθῃ εἰς στενωτέραν ὅσον τὸ δυνατὸν προσέγγισιν πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἥτις, οὖσα ἀναμφισβητήτως ἡ ἰσχυροτέρα μεταξὺ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, εἶναι συγχρόνως ἐκείνη ἧς τὰ συμφέροντα ἄριστα δύνανται νὰ ἐναρμονισθῶσι πρὸς τὰ ἡμέτερα ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου καὶ ἥτις συνεπῶς, ἐὰν ἐπείθετο ὅτι ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἐν τῇ λεκάνῃ ταύτῃ συμφερόντων της, θὰ ἦτο ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην Δύναμιν εἰς θέσιν νὰ προαγάγῃ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν βλέψεων. Σύμφωνα μὲ τὰς γνώμας ταύτας ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης μὲ εἶχεν ἐξουσιοδοτήσῃ νὰ ὁμιλήσω εἰς τὸν σὲρ Ἔδουαρδ Γκρέϋ κατὰ τὸ εἰς Λονδῖνον ταξίδιόν μου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1914.

»Καὶ ἀρξαμένου τοῦ μεγάλου Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης γνωρίζει ὅτι δὲν ἔπαυσα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν πιστεύων ὅτι τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα εὑρίσκονται πρὸς τὸ μέρος τοῦ συνασπισμοῦ, οὗ μετέχει ἡ Ἀγγλία. Ἡ δὲ Ὑμετέρα Μεγαλειότης, ὅτε ἐν τῇ κατευθύνσει τῆς ἐξωτερικῆς ἡμῶν πολιτικῆς προέκυψεν ἡ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ κ. Στρέϊτ διαφωνία, ηὐδόκησε νὰ ἐγκρίνῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὰς ἐμὰς σκέψεις καὶ ἐξουσιοδότησέ με τότε νὰ δηλώσω πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὄχι μόνον θὰ ἐτήρει εὐμενεστάτην ἐν πάσῃ περιπτώσει πρὸς αὐτὰς οὐδετερότητα, ἀλλὰ καὶ ἑτοίμη ἦτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτῶν, ἐὰν μόνον ἦτο δυνατὸν νὰ ἀσφαλισθῇ ἀποτελεσματικῶς κατὰ τοῦ κινδύνου βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως.

»Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δηλώσεως ταύτης αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως δὶς ἤδη ἀπηυθύνθησαν πρὸς ἡμᾶς, ζητοῦσαι ὅπως σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων κατὰ τῶν Αὐστρογερμανῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς δύο φορὰς ἐδηλώσαμεν ὅτι τοιαύτη ἡμῶν στρατιωτικὴ ἐνέργεια θὰ ὡδήγει εἰς καταστροφὴν καὶ ἡμῶν καὶ τῶν Σέρβων, διότι οἱ Βούλγαροι ἐπωφελούμενοι τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ στρατοῦ ἡμῶν εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιομέτρων μακρὰν τῆς βάσεως τῶν ἐπιχειρήσεων ἡμῶν τῆς Θεσσαλονίκης—θὰ ἠδύναντο νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Μακεδονίαν ἀποκόπτοντες τὰς συγκοινωνίας ἡμῶν καὶ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν καταστροφὴν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν. Ἐδηλώσαμεν δὲ συγχρόνως εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ὅτι τότε μόνον ἠδυνάμεθα καὶ ὠφείλομεν νὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων, ἐὰν ἐπετίθεντο κατὰ τούτων οἱ Βούλγαροι, ὅτε ἡμεῖς θὰ ἀντεπετιθέμεθα κατὰ τῶν Βουλγάρων. Κατ' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς περιπτώσεις ἡ πολιτικὴ ἀντίληψις τῆς κυβερνήσεως *εὑρέθη ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ* πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Γενικοῦ ἡμῶν Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ.

»Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναμίξεως τῆς Τουρκίας εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως τῶν Συμμάχων ὅπως, ἐκβιάζοντες τὰ Δαρδανέλλια, καταλάβωσι τὴν Κων-

σταντινούπολιν, παρουσιάζεται εὐκαιρία ὅπως προσφέρωμεν εἰς τούτους τὴν πολεμικὴν ἡμῶν συνδρομὴν καὶ συντελέσωμεν, ἐὰν αὕτη γίνῃ δεκτή, εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης διὰ τῆς εἰς αὐτὴν συμμετοχῆς ἑνὸς τῶν σωμάτων τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, ὅπερ καὶ μόνον θὰ ἐπεστρατεύομεν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

»Τοιαύτη μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον, πιστεύω ὅτι δὲν θ' ἀπετέλει, ὡς φοβεῖται τὸ Ἐπιτελεῖον, ἐξασθένησιν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, ὥστε νὰ καταστῇ ἐντεῦθεν πιθανωτέρα καὶ κινδυνωδεστέρα βουλγαρικὴ καθ' ἡμῶν ἐπίθεσις. Ὄχι μόνον διότι τὰ τέσσαρα ἄλλα σώματα στρατοῦ ἡμῶν θὰ ἔμεναν ἀνέπαφα, ἀλλὰ διότι τὸ πέμπτον τοῦτο δὲν θὰ εὑρίσκετο μακρὰν τοῦ θεάτρου τοῦ ἐνδεχομένου καθ' ἡμῶν πολέμου τῆς Βουλγαρίας. Καὶ ἂν μὲν ἡ κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχείρησις ἐπιτύχῃ θὰ εὑρίσκετο ἐν Θράκῃ ἀπειλοῦν μετὰ τῶν Συμμάχων νὰ προσβάλῃ ἐκεῖθεν τοὺς Βουλγάρους ἐπιτιθεμένους καθ' ἡμῶν ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐὰν δὲ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἐκβίασις τῶν Δαρδανελλίων ἀπετύγχανε, τότε τάχιστα θὰ ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ μεταφερθῇ καὶ τὸ σῶμα τοῦτο τοῦ στρατοῦ ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ τὸ ὅλον ἢ μέρος τοὐλάχιστον τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, ὅστις πρόκειται νὰ διατεθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν. Ὁ συμμαχικὸς δὲ οὗτος στρατός, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβῇ εἰς ἐνίσχυσιν τῶν Σέρβων, θὰ ἦτο πρόσθετος ἐνίσχυσις δι' ἡμᾶς εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ ἐφθάναμεν εἰς πόλεμον μὲ τὴν Βουλγαρίαν, εἴτε διότι αὕτη θὰ ἐπετίθετο ἀπ' εὐθείας καθ' ἡμῶν, εἴτε διότι ἐπιτιθεμένης ταύτης κατὰ τῆς Σερβίας θὰ ἀντεπιτιθέμεθα ἡμεῖς κατ' αὐτῆς εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν συμμαχικῶν μας ὑποχρεώσεων.

»Τίνα κέρδη θὰ συνεκομίζομεν διὰ τῆς μετοχῆς ἡμῶν εἰς τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν τῶν Συμμάχων, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξάρω. Ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ συνεπράττομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν—καὶ γνωρίζει ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ὅτι ἀρίστην τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν διὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ νομίζω τὴν διεθνοποίησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔχομεν νὰ προσδοκῶμεν, ἐν περιπτώσει νίκης τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, τὰς ὑπεσχημένας ἤδη ἡμῖν ἐδαφικὰς παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν νίκην ταύτην γνωρίζει ἐπίσης ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου, καὶ κατ' οὐδὲν μετέβαλα ἔκτοτε γνώμην, ὅτι οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦ ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ὡς πρὸς τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ἡ Ἀγγλία καὶ μόνη μένουσα θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιβάλῃ τελειωτικῶς τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αἱ προβλέψεις μου δὲν ἤθελον ἐπαληθεύσῃ καὶ ἂν πιθανώτερον κριθῇ ὅτι ὁ πόλεμος λήγων δι' ἀμοιβαίας ἑκατέρωθεν ἐξαντλήσεως, δὲν πρόκειται νὰ ἐπιφέρῃ οὐσιώδεις ἐδαφικὰς μεταβολάς, αἱ ὠφέλειαι ἃς ἐκ τῆς μετοχῆς ἡμῶν θὰ συγκομίσωμεν ἔσονται—ἐν συγκρίσει ἰδίως πρὸς τὰς θυσίας, ὡς ἐκ τῆς μετοχῆς εἰς αὐτὸν τοῦ ἑνὸς πέμπτου μόνον τῆς μαχητικῆς ἡμῶν δυνάμεως—οὐσιώδεις.

»Δὲν θὰ λύσωμεν ἁπλῶς τὸ ζήτημα τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς παλιννοστήσεως τῶν προσφύγων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὸ τῆς τελεσφόρου προστασίας τῶν πληθυσμῶν τούτων ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τῆς ὑπὲρ αὐτῶν μερίμνης ὄχι ἁπλῶς ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν συμμάχων ἡμῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Δὲν θὰ ἦτο δὲ ὑπερβολικὴ αἰσιοδοξία νὰ δεχθῇ τις ὅτι καὶ τὴν Κύπρον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ παρεχώρει ἡ Ἀγγλία, ὅταν γνωρίζῃ, ὡς ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης, τί ἀντηλλάγη περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν Λονδίνῳ κατὰ Ἰανουάριον 1913 μεταξὺ τῶν Ἄγγλων ὑπουργῶν τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῶν Ναυτικῶν καὶ ἐμοῦ, πλὴν τοῦ ὅτι ἡ μετοχὴ ἡμῶν εἰς τὸν πόλεμον θὰ ἔλυεν ἀρνητικῶς κατὰ τρόπον ὁριστικὸν καὶ τὸ ζήτημα τῆς μετοχῆς ἡμῶν εἰς μέρος τοῦ δημοσίου ὀθωμανικοῦ χρέους διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν Εὐρώπῃ τουρκικῶν κτήσεων.

»Ἐὰν ἀφ' ἡμῶν ἀποκλειστικῶς ἐξηρτᾶτο νὰ ἐμπλακῶμεν εἰς πόλεμον καὶ νὰ μείνωμεν ἐκτὸς αὐτοῦ μέχρι τέλους, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εὔλογος ἐνδοιασμὸς περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ὁ πόλεμος, ἡ εἰς τοῦτον ἐμπλοκὴ ἡμῶν εἶναι ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν ἐνδεχομένη—καὶ παρὰ την θέλησιν ἡμῶν. Διότι ἡ Βουλγαρία ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ τοῦ αὐστρογερμανικοῦ συνδέσμου καὶ οἰκονομικῶς καὶ δι' ἀφθόνου ὑλικοῦ πολέμου, θὰ εἶναι εἰς θέσιν, εὐθὺς ὡς τὸ κατορθώσῃ νὰ περιέλθῃ εἰς χεῖράς της τὸ ὑλικὸν τοῦτο, νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἡμῶν εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε δι' εἰσβολῆς εἰς τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν ἐν συμμαχίᾳ πρὸς τὰς μεσευρωπαϊκὰς Δυνάμεις. Καὶ ἂν μὲν ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σερβίας, ἀντεπιτιθέμενοι ἡμεῖς κατ' αὐτῆς θὰ ἔχωμεν πάλιν ὅλην τὴν εἰς χρήματα καὶ πολεμικὸν ὑλικὸν ἐπικουρίαν τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ἂν ὅμως στραφῇ ἀποκλειστικῶς καθ' ἡμῶν, τότε κινδυνεύομεν νὰ εὑρεθῶμεν ἐν μειονεκτικῇ θέσει ἔναντι αὐτῆς ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀναγκαῖα χρηματικὰ μέσα διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου,

διότι αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως οὐδεμίαν θὰ ἔχωσιν ὑποχρέωσιν νὰ προσέλθωσιν εἰς ἐπικουρίαν ἡμῶν, χρηματικὴν ἢ ἄλλην.

'Αλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον ἐπιβάλλεται νὰ ταχθῶμεν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην φανερῶς πρὸς τὸ μέρος τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Διότι, ἂν δὲν πράξωμεν τοῦτο, οὐδόλως ἀποκλείεται νὰ τὸ πράξωσιν οἱ Βούλγαροι τασσόμενοι πρὸς τὸ μέρος αὐτῆς καὶ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τοῦ ἐν Θράκῃ τουρκικοῦ στρατοῦ ὅπως βοηθήσωσι τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχείρησιν τῶν Συμμάχων. 'Εν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὄχι μόνον τὸ λοιπὸν τῆς Θράκης μετ' ἐξόδου εἰς Ραιδεστόν, πλὴν τῶν Δαρδανελλίων καὶ στενῆς λωρίδος περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, θὰ λάβωσιν οἱ Βούλγαροι, ἀλλὰ καὶ τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν μέχρι τοῦ 'Αξιοῦ. Καὶ ἂν δὲ ἀποφύγωμεν τὸν κίνδυνον, νὰ ἐπιδικασθῇ τότε αὐτῇ ἡ Καβάλλα, μόνον διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων τῆς Βουλγαρίας πρὸς τὴν Θράκην καὶ τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν, θὰ ἀνατραπῇ καὶ πάλιν ἐπὶ βλάβῃ ἡμῶν ἡ σημερινὴ ἰσορροπία. Καὶ ἂν προσθέσῃ τις ὅτι ἐκ τῶν κολοσσιαίων δαπανῶν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν σύναψις μεγάλου ἐσωτερικοῦ δανείου δὲν θὰ εἶναι δυνατή, ἐφ' ὅσον δὲν συνηγοροῦσιν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ πολιτικοὶ λόγοι, θὰ ἴδῃ ὅτι μὴ τασσόμενοι οὐδὲ σήμερον φανερῶς πρὸς τὸ μέρος τῶν φυσικῶν φίλων μας θὰ περιέλθωμεν εἰς ἀδυναμίαν μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου νὰ προμηθευθῶμεν τὰς πολλὰς ἑκατοντάδας ἑκατομμυρίων, αἵτινες μᾶς εἶναι ἀναγκαῖαι ἵνα καὶ τὴν στρατιωτικήν μας σύνταξιν καὶ τὸ σιδηροδρομικὸν ἡμῶν δίκτυον συμπληρώσωμεν καὶ τοὺς πλουσίους πόρους τῆς τότε 'Ελλάδος ἀναπτύξωμεν.

»'Εὰν ἡ 'Υμετέρα Μεγαλειότης δὲν ἐγκρίνῃ τὴν πολιτικὴν ταύτην, ἐπιτραπήτω μοι νὰ *προσθέσω ὅτι ἡ σημερινὴ πολιτικὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ συνεχισθῇ ἀκινδύνως*. 'Η πολιτικὴ αὕτη ἦτο ἐνδεδειγμένη ἐφ' ὅσον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου γενομένων δηλώσεών μας πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, αὗται ἐθεώρουν ἡμᾶς ὡς οὐσιαστικοὺς συμμάχους των, ἑτοίμους νὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειάν των, ἅμα ὡς κατάλληλος περίπτωσις παρουσιάζετο πρὸς τοῦτο. Διὰ τῆς πολιτικῆς ταύτης κατωρθώσαμεν καὶ τὰς βουλγαρικὰς ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας νὰ θάψωμεν, ἐν τῷ πνεύματι τοὐλάχιστον τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, καὶ τὴν Βόρειον Ἤπειρον ν' ἀποκτήσωμεν καὶ χρηματικῶς εἰς πᾶσαν περίπτωσιν νὰ ἐπικουρηθῶμεν καὶ βασίμους ἐλπίδας νὰ ἔχωμεν ὅτι ἐν περιπτώσει ὁριστικῆς νίκης αἱ ἐθνικαὶ ἡμῶν βλέψεις οὐσιωδῶς θὰ προήγοντο.

»Καὶ ταῦτα πάντα ἐπετύχομεν μέχρι τοῦδε χωρὶς ἐξ ἄλλου νὰ ἔλθωμεν εἰς φανερὰν σύγκρουσιν πρὸς τὰς μεσευρωπαϊκὰς Δυνάμεις. 'Αλλ' ἀφ' ἧς αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως προσεκάλεσαν ἡμᾶς διὰ δευτέραν φορὰν νὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῶν Σέρβων, προτείνασαι τὴν εἰς Μακεδονίαν ἀποστολὴν καὶ ἰδίων αὐτῶν στρατευμάτων, ἡμεῖς δέ, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ 'Επιτελείου, ἠρνήθημεν ν' ἀποδεχθῶμεν τὰς προτάσεις αὐτῶν, ἐὰν δὲν σπεύσωμεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν τὴν παροῦσαν εὐκαιρίαν ὅπως ἀποδείξωμεν ἐμπράκτως εἰς αὐτὰς ὅτι εἰλικρινῶς εἴμεθα μετ' αὐτῶν, θὰ ἀπολεσθῇ πᾶσα ἐκ μέρους αὐτῶν πρὸς ἡμᾶς ἐμπιστοσύνη καὶ ἑπομένως πᾶσα ἐλπὶς προστασίας ἐκ μέρους αὐτῶν τῶν συμφερόντων ἡμῶν. 'Εν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἐπιβάλλεται τοὐλάχιστον νὰ ζητηθῇ προστασία τῶν συμφερόντων τούτων παρὰ τοῦ ἀντιθέτου συνδυασμοῦ. Διότι ὅσον καὶ ἂν τοιαύτη πολιτικὴ θὰ ἦτο κατ' ἐμὲ ἥκιστα ἐξυπηρετικὴ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, θὰ ἦτο ὅμως πάντως καλλιτέρα τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, ἥτις θὰ μᾶς καθίστα ἐρήμους φίλων καὶ ἀπὸ τὰ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα. 'Αλλὰ τὴν νέαν ταύτην πολιτικὴν προφανῶς νέα κυβέρνησις θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόσῃ, κυβέρνησις ἐγκρίνουσα αὐτήν».

'Αθῆναι τῇ 17 Φεβρουαρίου 1915.

Τῆς 'Υμετέρας Μεγαλειότητος εὐπειθέστατος θεράπων

'Ελ. Βενιζέλος

Ἔκτοτε ἐτραχύνθησαν τὰ πράγματα, δεδομένου ὅτι ἡ σφοδρότης τῆς γλώσσης τοῦ βενιζελικοῦ τύπου ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἴς τινας τῶν πολιτευομένων καὶ μάλιστα εἰς τὸν βουλευτὴν 'Αττικῆς Δ. Ράλλην νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ βασιλέως ἀπειλὰς δι' ἀπειλῶν σφοδροτέρων καταφερόμενος ἐναντίον τῆς πολεμικῆς κατὰ τῆς βασιλείας. Τῆς διαμάχης ταύτης ἐπωφελήθησαν ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτάτου πάντες οἱ μὴ εὐνοηθέντες παρὰ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἐκ τῶν ἀντιγνωμούντων (βασιλέως καὶ Βενιζέλου) καὶ γενικῶς οἱ μὴ εὐδοκιμήσαντες ἐν οἱῳδήποτε πεδίῳ τῆς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως, οἱ παροραθέντες οἱ ἀνικανοποίητοι, οἱ ἀδικηθέντες καὶ οἱ πάσης φύσεως παράσιτοι δη-

μιουργοῦντες θόρυβον καὶ διαδίδοντες ὑπερβολικὰς ἀναληθείας περὶ τῶν συμβαινόντων. αἱ ὁποῖαι ἐξηρέθιζον τὴν κοινὴν γνώμην καὶ παρέλυον τὴν γαλήνην τοῦ ἐργαζομένου λαοῦ. Πολλοὶ τῶν ἄγαν βασιλοφρόνων, ὡς ὁ Κωνστ. Ἔσλιν (1), κατέκρινον τὴν πολιτικὴν τοῦ ὑπουργείου Γούναρη ὡς λίαν συγκαταβατικὴν πρὸς τὸν Βενιζέλον περιορισθεῖσαν εἰς μίαν παραινετικὴν ἐπιστολὴν καὶ οὐχὶ ἐντόνως καταδικάζουσαν τὴν αὐτόχρημα ἐπαναστατικὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Δ. Γούναρης, ἔχων συνεργάτας καὶ ἄλλους μετριοπαθεῖς καὶ πεφωτισμένους ἄνδρας οἷοι ὁ Γ. Ζωγράφος καὶ ὁ Α. Εὐταξίας, δὲν ἤθελε νὰ ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα εἰς ἀκρότητας, ἀφοῦ μάλιστα μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου γενομένας δηλώσεις ὅτι δὲν ἤθελεν ἐπιτρέψῃ οὐδὲ τὴν εἰς τὸ βουλευτήριον εἴσοδον τοῦ νέου ὑπουργείου, ἔκρινεν ὅτι ἦτο ἀναπόδραστος ἡ τῆς βουλῆς διάλυσις καὶ ἡ διὰ νέων ἐκλογῶν πρὸς τὸν λαὸν ἔκκλησις πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς καταστάσεως. Καὶ τοῦτο μὲν οὕτως ἐγένετο, ἀλλ' αἱ νέαι ἐκλογαὶ διεξήχθησαν ἐν μέσῳ περιστάσεων λίαν δυσμενῶν διὰ τὴν κυβέρνησιν, διότι κατ' ἐκείνας ἀκριβῶς τὰς ἡμέρας ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος προσεβλήθη ὑπὸ νόσου λίαν χαλεπῆς τῶν πνευμόνων ἀπειλούσης δεινὴν καταστροφήν. Τὸ γεγονὸς γνωσθὲν συνεκίνησε βαθύτατα τὸ αἴσθημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐγένετο δὲ δυστυχῶς μεγάλη πολιτικὴ τῆς ἀσθενείας ἐκμετάλλευσις, μὲ τάσιν ἀντιβενιζελικήν, ἐπιρριπτομένης κατὰ τοῦ Βενιζέλου τῆς ἠθικῆς εὐθύνης διὰ τὸ νόσημα τοῦ βασιλέως. Συναγερμὸς μέγας ἐσημειοῦτο καθ' ἑκάστην, ἀπὸ πρωίας μέχρι ἑσπέρας τὰ ἀνάκτορα περιεκυκλοῦντο καὶ ὁ λαὸς ἐζήτει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ βασιλέως. Θαυματουργαὶ εἰκόνες μετεφέροντο εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ θρησκευτικαὶ δεήσεις ἀναχρονιστικαί, τῇ κομματικῇ ὑποκινήσει, ἀνεπέμποντο δημιουργοῦσαι σύγχυσιν καὶ ἀσχημίαν περὶ τὸν σεπτὸν πάσχοντα ἡγεμόνα, ἐνῷ ὄπισθεν, ὡς εὐνόητον, πάντων τούτων διεφαίνετο ἡ ὀξεῖα πολιτικὴ ἀντίθεσις. Τῆς ἐπιδεινωθείσης καταστάσεως ἐπέμφθησαν ὑπὸ τῆς Γερμανίας δύο καθηγηταὶ τῶν ἐν Βερολίνῳ καὶ Βιέννῃ πανεπιστημίων, οἵτινες ἀφικόμενοι εἰς Ἀθήνας προέβησαν εἰς ἐγχείρησιν, ἡ ὁποία καὶ ἀνεκούφισε τὸν ἀσθενῆ βασιλέα εἰσελθόντα ἔκτοτε εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀναρρώσεως. Ἡ δοκιμασία αὕτη τοῦ βασιλέως συνεκίνησε τὸν ἑλληνικὸν λαόν, διαθέσαντα αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ πάσχοντος βασιλέως καὶ συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἐπέλθῃ παροδική τις διαλλαγὴ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Βενιζέλου. Ὁ Βενιζέλος κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀσθενείας τοῦ βασιλέως ἐπεχείρησε ταξίδιον ἀναψυχῆς ἀλλ' ἐν ταὐτῷ καὶ πολιτικὸν εἰς Αἴγυπτον. Αὐτόθι, ὡς ἦν ἑπόμενον, ἔτυχεν ὑποδοχῆς θερμῆς ἐκ μέρους τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Αἰγύπτου παροικούντων Ἑλλήνων ὡς καὶ ἐκ μέρους τῶν ἐκεῖσε παροικούντων Ἄγγλων. Ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου μετέβη εἰς Λέσβον, ἔνθα ὑπῆρχον πολλοὶ θιασῶται αὐτοῦ καὶ ἔτυχεν ὡσαύτως ὑποδοχῆς πομπώδους, ἀλλὰ δὲν ἐξετράπη ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ εἰς πολιτικοὺς ὑπαινιγμοὺς ἢ ἐπιθέσεις κατὰ τῆς βασιλείας. Ἐνταῦθα δὲ μαθὼν ἀκριβέστερον τὰ τῆς νόσου τοῦ βασιλέως ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀθήνας ἀφοῦ ἐν

Κωνστ. Ἔσλιν

Ἀθαν. Εὐταξίας

(1) Περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ Κ. Ἔσλιν ἔναντι τοῦ Βενιζέλου ἐλέγετο ὅτι οὗτος κατὰ τὴν Α' ἀναθεωρητικὴν βουλὴν σοβαρῶς πιστεύσας ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ τὴν προεδρίαν κυβερνήσεως καὶ ἀποδίδων εἰς τὸν Βενιζέλον τὴν ματαίωσιν τῶν πόθων του, ἐκηρύχθη ἀναφανδὸν ἐχθρὸς αὐτοῦ, πρὸ τῆς ἐκρήξεως εἰσέτι τοῦ Παγκοσμίου πολέμου.

παρεκκλησίῳ τινὶ κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ ἐγένετο δέησις ὑπὲρ τοῦ βασιλέως. Ἔπεμψε δὲ καὶ τηλεγράφημα θερμὸν πρὸς τὸν βασιλέα, εἰς ὃ ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν ἐκφράζων τὰς θερμὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ. Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ἀθήνας μετέβη εἰς τ' ἀνάκτορα ἵνα ζητήσῃ πληροφορίας περὶ τῆς πορείας τῆς νόσου τοῦ βασιλέως, παραγγείλας μάλιστα τοῖς ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἵνα ἀγγέλλωσιν αὐτῷ καθ' ἑκάστην τὰ τῆς πορείας τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Βενιζέλου, τοῦ πρὸ μικροῦ ἀπειλήσαντος τὸν βασιλέα διὰ μεγάλης ἐσωτερικῆς κρίσεως, ἐγένετο ἀρχὴ καὶ ἀφορμὴ παντοίων φιλοβασιλικῶν ἐκ μέρους τοῦ βενιζελικοῦ τύπου ἐπιδείξεων. Ὁ τύπος οὗτος ἐξῆρε νῦν διὰ θερμῶν ἐκφράσεων τὴν μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ αὐτοῦ ὑφισταμένην ἁρμονίαν τὴν τοσούτων ἀγαθῶν γενομένην αἰτίαν εἰς τὸ κράτος. Εἰκόνες δὲ ἐξετυποῦντο καὶ ἐν ἐφημερίσι καὶ ἐν ἰδιαιτέροις εἰς τὸν λαὸν διανεμομένοις πίναξι παριστῶσαι βασιλέα καὶ Βενιζέλον ἐν ἀγαστῇ ἁρμονίᾳ, καὶ ἐδημοσιεύοντο ἐν ταῖς ἐφημερίσι ταύταις καὶ ὅσα ὁ βασιλεὺς ἐν δηλώσεσιν εἶχεν εἴπῃ περὶ τοῦ Βενιζέλου ἐκδηλῶν αὐτῷ τὰς εὐχαριστίας του διὰ τὰς προσενεχθείσας ὑπ' αὐτοῦ πολυτίμους ὑπηρεσίας. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, ὁ βενιζελικὸς τύπος (ὅστις ἕνεκα τῆς πολυημέρου ἀσθενείας τοῦ βασιλέως συνίστα καὶ συγκρότησιν ἀντιβασιλείας μέχρι τῆς ἐντελοῦς ἰάσεως τοῦ βασιλέως) ἐκήρυττε τότε ὅτι οὐδεμία ὑπῆρχε διάστασις μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Βενιζέλου. Ἡ μόνη ἀφορμὴ τῆς διαστάσεως ἦτο ἡ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ δὲν ἐθεωρεῖτο δυναμένη νὰ χωρίσῃ τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ αὐτοῦ, διότι οὔτε ὁ Βενιζέλος ἤθελε πλέον πόλεμον, τῆς πρὸς τοῦτον «εὐκαιρίας» μὴ ὑφισταμένης ἤδη.

Ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος τῆς Βουλγαρίας

Αἱ προηγουμένως ἐκτεθεῖσαι σκέψεις τῆς διαλύσεως τῆς βουλῆς κατέληξαν εἰς τὰς ἐκλογὰς τῆς 31 Μαΐου τοῦ 1915, αἱ ὁποῖαι ἀπέβησαν ὑπὲρ τῆς βενιζελικῆς μερίδος, ἐκλεγέντων ὅμως καὶ τοῦ Δ. Γούναρη καὶ ἄλλων τινῶν ἐπιφανῶν ἀντιπολιτευομένων. Προκειμένου δὲ περὶ ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς βουλῆς, ὁ Βενιζέλος μεταγνοὺς ὡς πρὸς τὴν ἀποχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ βίου, συνεκάλεσεν ἐν φιλικῇ αὐτῷ οἰκίᾳ (τοῦ βουλευτοῦ Ι. Τρικούπη) τοὺς βουλευτὰς τοῦ κόμματος αὐτοῦ καὶ ὡμολόγησε πρὸς αὐτοὺς ὅτι καίπερ πρὸ ἑνὸς ἔτους ἀποταξάμενος τὸν πολιτικὸν βίον ἐπανήρχετο εἰς αὐτὸν νῦν ἕνεκα τῆς κρισιμότητος καὶ τοῦ καταιγιδώδους τῆς καταστάσεως. Οὕτω δὲ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς, ἥτις κατὰ τὰ εἰθισμένα ἐνέχει χαρακτῆρα πολιτικόν, ἐκλεγέντος βενιζελικοῦ ὑποψηφίου, ἐθεωρήθη εὐλόγως τὸ κόμμα τοῦ Βενιζέλου ὡς τὸ ἰσχυρότερον καὶ ὁ Βενιζέλος ὡς ὑποψήφιος πρωθυπουργός, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως πρὸς συγκρότησιν ὑπουργείου(1). Οὕτω δ' ἐπῆλθε πραγματική τις ἢ φαινομένη μεταξὺ βασιλέως καὶ Βενιζέλου ὁμοφωνία καὶ τὰ πράγματα ἐφαίνοντο εἰς ὁμαλότητα ἐπανερχόμενα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὁμοφωνία αὕτη καὶ ἡ ὁμαλότης βραχὺν μόνον διήρκεσαν χρόνον, διότι μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου ἐγένετο ἐκεῖνο ὅπερ ἀπὸ καιροῦ ἀνεμένετο. Ἡ Βουλγαρία ἐκήρυξε συμφώνως πρὸς τὴν ἐν Πλὲς ὑπογραφεῖσαν συμμαχίαν

(1) Παρά τισιν ἀντιβενιζελικοῖς κύκλοις καὶ ἰδίως τοῖς περὶ τὸν Κ. Ἔσλιν ἐθεωρήθη ἄτοπος ἡ ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἰς τὸν Βενιζέλον ἀνάθεσις τοῦ σχηματισμοῦ κυβερνήσεως, διότι ὁ Βενιζέλος κηρύξας ἐπισημότατα καὶ ἐν ἀντιπολιτευτικῷ πνεύματι πρὸς τὸ Στέμμα ὅτι ἀπεχώρει τοῦ πολιτικοῦ βίου δὲν ἔπρεπε νὰ κληθῇ εἰς τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' ὁ Δ. Γούναρης, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου, ἤθελε ν' ἀποφύγῃ πᾶσαν ἀφορμὴν πρὸς νέας συζητήσεις ἀνωφελεῖς, φρονῶν ὅτι ἀφοῦ ἡ μερὶς τοῦ Βενιζέλου ἐνίκησεν ἐν ταῖς ἐκλογαῖς, αὐτὸς δ' ἐπεκράτησε καὶ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς, ἦτο κοινοβουλευτικῶς ὁ ἐνδεδειγμένος κυβερνήτης.

αὐτῆς «μετὰ τῶν δύο νικητριῶν αὐτοκρατοριῶν» (Αὐστρίας καὶ Γερμανίας, διότι κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς τοῦτον οἱ Γερμανοὶ ἤραντο μεγάλας νίκας κατὰ τῶν Ρώσων, ἀναγκάσαντες αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι πασῶν τῶν ὑπ' αὐτῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν καὶ αἰχμαλωτίσαντες 700 χιλιάδας Ρώσων στρατιωτῶν) τὸν πόλεμον μὲ σκοπὸν τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Σερβίας(¹), τοῦ πρωθυπουργοῦ Ραδοσλαύωφ δηλώσαντος ἐν κοινοβουλευτικῷ κύκλῳ μεταξὺ ἄλλων ὅτι «τῆς Ἑλλάδος ἡ στάσις, κατὰ βεβαίωσιν τῆς Γερμανίας, ἔσεται οὐδετέρα». Ἀλλ' ἦτο τοσοῦτον βαθεῖα ἡ τῶν Δυτικῶν ἰδίως Δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Ἀγγλίας περὶ Βουλγαρίας ὡς κράτους συμμάχου πεποίθησις ὥστε καὶ μετὰ τὴν φανερὰν πρὸς τὴν αὐστρογερμανικὴν συμμαχίαν προσχώρησιν αὐτῆς δὲν ἐπαύοντο ἐλπίζουσαι, ἰδίως ἡ Ἀγγλία, τὴν πρὸς αὐτὰς μεταστροφὴν τοῦ κράτους τούτου(²). Ἐν τούτοις συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὴν εἰς τὴν αὐστρογερμανικὴν συμμαχίαν προσχώρησιν τῆς Βουλγαρίας καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταύτην διεξήγοντο διαπραγματεύσεις ἐμπιστευτικαὶ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως περὶ ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος καὶ συμπράξεως μετὰ τῶν Δυνάμεων τούτων.

Βασ. Ραδοσλαύωφ

Ἡ ἀρχὴ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων ὠφείλετο εἰς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον, νυμφευθέντα, ὡς γνωστόν, τὴν Γαλλίδα πριγκήπισσαν Μαρίαν, θυγατέρα τοῦ Ρολάνδου Βοναπάρτου. Ὁ πρίγκηψ συνεδέετο δι' ἰδιαιτέρας οἰκογενειακῆς φιλίας πρὸς τὸν Γάλλον πολιτευτὴν καὶ γνωστὸν φιλέλληνα Ἀριστείδην Μπριάν· ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν Γαλλίᾳ ἦτο τότε ὁ Δελκασσέ, ἀλλ' ὁ Μπριάν, καίπερ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, ἐπεδείκνυε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν καὶ μεγάλην ἤσκει ἐπὶ ταύτην ἐπίδρασιν, αὐτός, δ' ὡς ἐρρήθη ἤδη, συνέλαβε τὸ σχέδιον περὶ συγκροτήσεως μεγάλου πολεμικοῦ μετώπου ἐν Ἀνατολῇ ἀπειλοῦντος τὸ αὐστρογερμανικὸν μέτωπον ἐκ Νότου, ἀπ' εὐθείας δὲ τὴν καρδίαν τῆς Αὐστρίας. Ἡ κυβέρνησις Δ. Γούναρη, εὑρισκομένη ἔτι ἐν τῇ ἀρχῇ ἅτε λόγῳ τῆς ἀσθενείας τοῦ βασιλέως μὴ παραιτηθεῖσα ἀμέσως μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν, μετ' εὐμενείας ἔλαβε γνῶσιν τοῦ σχεδίου καὶ ὑπέβαλεν αὐτὸ εἰς ἐξέτασιν, μεθ' ἣν ἐδέξατο τὴν πρὸς πραγμάτωσιν τούτου γενομένην πρότασιν ἐπὶ τοῖς ἑξῆς ὅροις:

Ὁ πρῶτος ὅρος ἦτο ἡ σύμπραξις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐναντίον τῆς Τουρκίας (ἐνδεχομένως δὲ καὶ ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας καθ' ἣν περίπτωσιν αὕτη ἤθελεν ἀντιταχθῇ ἐναντίον τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως καὶ ἤθελεν ἀποφράξῃ τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ τὴν πρὸς τὴν Θράκην ὁδόν) ἐνισχυομένου ὑπὸ συμμαχικοῦ ἀγγλογαλλικοῦ 300-400 χι-

(¹) Τὰ τῆς γερμανοαυστροβουλγαρικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Σερβίας εἶχον ὡς ἑξῆς:
Τῆς ἐνεργείας ταύτης ἡγεῖτο ὁ στρατηγὸς Φαλκενχάϊν μὲ δυνάμεις συνολικὰς 350 000 καὶ βαρέος πυροβολικοῦ, ἔναντι μόλις 200.000 ἡρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ μαχομένων Σέρβων.

Ὑπόμνημα τοῦ τότε ἐπιτελάρχου Ι. Μεταξᾶ ὑποβληθὲν τῇ κυβερνήσει, τῇ ἀξιώσει αὐτῆς, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1915 ἀνέφερεν ὅτι διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκστρατείαν κατὰ Σέρβων καὶ Ἑλλήνων ὁμοῦ μαχομένων, αἱ Κεντρικαὶ Δυνάμεις εἶχον ἀνάγκην περὶ τὸ 1.500 000-2.000.000 στρατοῦ.

(²) Εἰς τὴν ἀκαθόριστον εἰσέτι στάσιν τῆς Ἑλλάδος προσετέθη καὶ ἡ ἀψυχολόγητος ἐπίσημος δήλωσις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας λόρδου Γκρέϋ, καθ' ἣν αἱ Δυνάμεις δὲν ἀνησύχουν ἐκ τῆς βουλγαρικῆς ἐπιστρατεύσεως, διότι ἦσαν βέβαιαι ὅτι αὕτη δὲν θὰ ἐστρέφετο κατ' αὐτῶν.

Ἡ δήλωσις αὕτη συνέτεινεν ἵνα πιστευθῇ παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης ὅτι ἡ βουλγαρικὴ αὕτη οὐδετερότης ἐξηγοράζετο διὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Μακεδονίας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἤδη οἱ Σύμμαχοι ἀποβιβάσῃ στρατόν.

λιάδων μαχητῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλέως[1], ἐπερχομένων ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐχὶ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀλλὰ μεσογείως διὰ τῆς Θράκης κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου. Δεύτερος ὅρος λίαν οὐσιώδης τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἦτο ἡ ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων περὶ ἀκεραιότητος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ κτήσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους δοθησομένη ἐγγύησις. Μετὰ τοὺς δύο τούτους ὅρους ἐτίθετο ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τὸ ζήτημα οὐχὶ ἀνταλλαγμάτων, ὡς ἤθελεν ὁ Ἐλ. Βενιζέλος, ἀλλὰ τιμήματος τῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος προσφερομένης συμμαχικῆς[2] ὑπηρεσίας (ὑπονοουμένων τῶν ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ παραχωρήσεων ἄνευ παραχωρήσεων ἐδαφικῶν ἑλληνικῶν ἐν Μακεδονίᾳ εἰς τοὺς Βουλγάρους, ἀναπληρουμένης πάσης ἀνταλλαγῆς ἐδάφους). Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἡ κυβέρνησις ἐζήτησεν ἐξηγήσεις παρ' ἑκάστης τῶν Δυνάμεων. Καὶ ὁ μὲν Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέϋ ἐδήλωσεν ἀορίστως καὶ ἀσαφῶς περὶ σπουδαίου τμήματος ἐδάφους ἐν τῷ βιλαετίῳ Ἀϊδινίου, ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς μάλιστα ἐπὶ τὸ πιστότερον καὶ ἀκριβέστερον ἀνέφερεν αὐτῷ τὰς λέξεις τὰς ἀγγλικὰς τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Γκρέϋ λέγοντος «substantial portion of the hinderland of vilayet Aïdin»· παρατηρήσαντος δὲ τοῦ Ἕλληνος ὑπουργοῦ ὅτι τοῦτο οὐδαμῶς συνῆδε πρὸς τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν περιοχὴν τοῦ ἐν τῷ χάρτῃ τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου σημειουμένου χώρου, ὁ πρεσβευτὴς δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ χάρτης οὗτος ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου ἵνα πεμφθῇ εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν καὶ ἐπέμφθη, ἀλλ' οὐδεμία ἐλήφθη ἀνακοίνωσις ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ (τοῦ πρέσβεως) ἀναφορικῶς πρὸς τὸν χάρτην. Ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς ἐδήλωσεν ὅτι αὕτη περιωρίζετο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σμύρνης μὲ ἀνάλογον ἐνδοχώραν. Καθόλου εἰπεῖν, τὰ περὶ ἀνταλλαγῆς χώρας μακεδονικῆς δὲν εἶνε ἐν πᾶσι διευκρινισμένα πέραν τῶν ὅσων ὑπὸ σκέψιν σχεδίων ἀνέφερεν ὁ Βενιζέλος εἰς τὰ πρὸς τὸν βασιλέα ὑπομνήματά του. Ὅτι ὁ Ἐλ. Βενιζέλος συνηγόρει ὑπὲρ ταύτης μαρτυρεῖται ἐμφανῶς ἐκ τῶν ὑπομνημάτων αὐτοῦ. Ἔν τινι τούτων ὁ πρωθυπουργὸς προτείνων τὴν ἀνταλλαγὴν λέγει ὅτι ἡ Ἑλλὰς διὰ ταύτης θὰ ἐλάμβανε τοιαύτην ἔκτασιν, οἵαν οὐχὶ προφῆται ἀλλ' οὐδὲ Κορύβαντες ἠδύναντο νὰ προΐδωσι. Τοὐναντίον ἡ ἰδέα τῆς ἀνταλλαγῆς χωρῶν οὐδεμιᾶς ἐτύγχανεν ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως Δ. Γούναρη προσοχῆς, ἀναγραφείσης δὲ τῆς εἰδήσεως ὅτι ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Ζωγράφος ἐχαρακτήριζε τὴν πρόσκτησιν χωρῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὡς ἵδρυσιν κράτους ἀποικιακοῦ, ὁ προσκείμενος τῷ Βενιζέλῳ τύπος ἐπετίθετο κατὰ τῆς κυβερνήσεως Γούναρη διότι τὴν Ἰωνίαν ἐθεώρει ὡς Μαρόκον καὶ τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὁμογενεῖς ὡς ξένους καὶ ἀλλοφύλους. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι, ὡς εἴπομεν, ἡ κυβέρνησις Γούναρη ἐθεώρει τὴν εἰς τὸ κράτος προσάρτησιν χωρῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὡς οὐχὶ νῦν

Θεόφ. Δελκασσέ

(1) Τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλέως ἐζήτησε καὶ ὑπέδειξεν ἀπ' ἀρχῆς ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις.

(2) Τὰ περὶ τῶν προκαλεσάντων τὸ ζήτημα τῶν ἀνταλλαγμάτων δὲν εἶναι ἀκριβῶς καὶ εὐκρινῶς γνωστά. Αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, φαίνεται, ὅτι ἐπεθύμουν νὰ προσφέρωσιν ἐδάφη εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐκ τῆς σερβικῆς Μακεδονίας. Ἡ ἀρχὴ τῆς πρὸς τοὺς Βουλγάρους παραχωρήσεως ἐδάφους ἑλληνικοῦ ἐν Μακεδονίᾳ φαίνεται ὅτι συνεδέετο πρὸς τὸ βενιζελικὸν σχέδιον περὶ ἀνανεώσεως τῆς Βαλκανικῆς συμμαχίας Ἑλλάδος, Βουλγαρίας (ἀμειβομένης δι' ἑλληνικῶν καὶ σερβικῶν ἐδαφῶν ἐφ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀξιώσεις θὰ ἐπραγματοποιοῦντο) καὶ Σερβίας, προσερχομένης νῦν εἰς τὴν συμμαχίαν καὶ τῆς Ρουμανίας. Αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, ἃς ἐνδιέφερε νῦν κυρίως ἡ τῶν Βουλγάρων συμμαχία, προθύμως δραξάμεναι τῆς πρὸς αὐτοὺς προτεινομένης ἑλληνικῆς προσφορᾶς ἀπεχώρισαν αὐτὴν τοῦ ὅλου βενιζελικοῦ σχεδίου καὶ τῆς βενιζελικῆς προτάσεως, ἵνα δημιουργήσωσιν ἑλληνοβουλγαρικὸν ζήτημα ἀνταλλαγμάτων.

κατεπείγουσαν, κατεπείγουσαν δὲ καὶ ἀκραιφνῶς ἐθνικήν, ὡς εἶχον τότε τὰ πράγματα, ἐθεώρει τὴν ἀκεραίαν διατήρησιν τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας. Κατεπείγουσαν ἐθεώρουν ὡσαύτως ὅ τε βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ τὸν Γούναρην τὴν ἄμυναν ἐναντίον παντὸς διωγμοῦ καὶ πάσης ἐκ μέρους τῶν κρατούντων ἐπιβουλῆς ἐναντίον τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλλήνων. Πρὸ πάντων ἐν τοῖς περὶ τοῦ πρακτέου πολιτικοῖς ὑπολογισμοῖς ἀπέβλεπον καὶ εἰς ἀσφάλειαν τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν πληθυσμῶν καὶ οὗτος ἦν ἐκ τῶν λόγων δι' οὓς πάντοτε μετ' ἐπιφυλάξεως καὶ μετὰ δισταγμῶν ἀπεδέχοντο πᾶσαν περὶ προστιβῆς πρὸς τοὺς Τούρκους πρότασιν, ἂν καὶ αἱ διώξεις εἶχον ἤδη δυστυχῶς ἀρχίση ἀπὸ τῆς τουρκικῆς ἐπιστρατεύσεως[1]. Διὰ πάντα ταῦτα καὶ ἡ κυβέρνησις Γούναρη μὴ δίδουσα πολλὴν σημασίαν εἰς ἐπικινδύνους ἀνταλλακτικὰς πληθυσμῶν πράξεις, κατέλιπεν ἐπὶ τέλους πᾶσαν περὶ ἐπεκτάσεως εἰς Μ. Ἀσίαν ἀξίωσιν δι' ἀνταλλαγῆς καὶ ἐδήλωσε μεγαλοφρόνως ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο πρόθυμος νὰ νὰ προσχωρήση εἰς τὴν συμμαχίαν ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τῆς ἀκεραίας διατηρήσεως τῶν νῦν ὁρίων τοῦ κράτους αὐτῆς, ἐζητοῦντο δὲ καὶ ἐγγυήσεις περὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς αὐτονομίας τῶν εἰς οἱονδήποτε μὴ ἑλληνικὸν κράτος οἰκούντων ὁμογενῶν (νοουμένου τοῦ ρωσικοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ τοῦ διεθνοποιημένου κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως). Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου σκόπιμον διακήρυξιν περὶ μὴ ὑπάρξεως δῆθεν ἑλληνικῆς τινος βλέψεως πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸν Βόσπορον, ἡ κυβέρνησις Γούναρη προέτεινε νῦν τὴν διεθνοποίησιν τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι ἵδρυσιν κράτους αὐτοτελοῦς φρουροῦντος τὰ καθόλου ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα, ἐν πρώτοις δὲ καὶ τὰ ἑλληνικὰ μετὰ τοῦ μεγάλου ἐνταῦθα ἑλληνικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κέντρου. Ὁ τότε πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας Ρ. Πουανκαρὲ ἤκουσε μὲν τὰς προτάσεις ταύτας τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως Δ. Γούναρη, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔδωκεν εἰς αὐτὰς πίστιν καὶ προσοχήν, ὑποθέτων ὅτι αὗται ἐστεροῦντο εἰλικρινείας, τοῦτο δὲ διότι ἡ φανερὰ ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων ἔγκρισις καὶ ἀποδοχὴ αὐτῶν ἦτο ἀδύνατος, ἐφ' ὅσον αὗται εἶχον δώση ἤδη τὴν συναίνεσιν αὐτῶν διὰ τὴν εἰς τὴν Ρωσίαν παραχώρησιν τοῦ

Ραϋμ. Πουανκαρέ

[1] Ὡς ἐν Μακεδονίᾳ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Κριβολὰκ ὁ βασιλεὺς διὰ προσωπικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας παρὰ τοῖς Γερμανοῖς, καθ' ἃ λέγεται, προέλαβε τὰ καταστρεπτικὰ διὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Μακεδονίας ἐπακόλουθα τῆς ἥττης ἐκείνης, οὕτω ἐφοβεῖτο πάντοτε καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἀπειλοῦντας τοὺς Ἕλληνας τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Παγκοσμίου πολέμου τὸ ἑλληνικὸν γένος ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐξετίθετο εἰς μεγάλους κινδύνους καὶ μεγάλας καταπιέσεις. Τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ὅπερ κατεῖχε πάσας τὰς μικρασιατικὰς παραλίας ἀπὸ Σμύρνης μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τῆς Ἴδης καὶ ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ εἶτα μέχρι Βατούμ, πρὸς νότον δὲ μέχρι Συρίας καὶ Παλαιστίνης, κατεπιέζετο ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ κατεδιώκετο ἀπηνῶς, κατ' εἰσηγήσεις αὐτῶν τούτων τῶν Γερμανῶν στρατιωτικῶν συμβούλων τῆς Πύλης. Ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Λίμαν φὸν Σάνδερς, ὃν ἡ Τουρκία εἶχε διορίση ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ πολέμου, ἀρχιστράτηγον, εἶτα δὲ ἕνεκα τῶν παραστάσεων τῆς Ρωσίας ἀπεμάκρυνε μὲν αὐτὸν τῆς θέσεως ταύτης, ἀλλὰ τῷ ἐνεπιστεύθη θέσιν ἔτι σπουδαιοτέραν, τὴν τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ὡς μέτρον στρατιωτικῆς ἀσφαλείας προέτεινε τοῖς Τούρκοις τὴν ἐκ τῶν παραλίων εἰς τὰ μεσόγεια ἀπομάκρυνσιν τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν. Συμφώνως πρὸς τὰς εἰσηγήσεις ταύτας οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐξ ἰδίου αὐτῶν ἐν πολέμοις ἐξεγειρομένου ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν καταδιωκτικοῦ ὁρμεμφύτου, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου ἤρξαντο συστηματικοῦ διωγμοῦ ἐναντίον τῶν ἑλλην. πληθυσμῶν τῶν παραλίων πόλεων, ἀναγκάζοντες γέροντας καὶ νέους, γυναῖκας καὶ παιδία ἐν μέσῳ χειμῶνος νὰ καταλείπωσι τὰς ἐν ταῖς παραλίαις ἑστίας αὐτῶν καὶ νὰ πλανῶνται ἐν ὄρεσι καὶ δρυμοῖς ἕως οὗ φθάσωσιν ἐν μέσῳ μυρίων στερήσεων καὶ κακουχιῶν εἰς μεσόγειόν τινα χριστιανικὸν συνοικισμόν.

Βυζαντίου, τοῦ Βοσπόρου, τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Προποντίδος μετὰ τῶν παρακτίων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρίστη εἰς τὰς Δυνάμεις ἐπὶ τοῖς προηγουμένοις ὅροις προσφορὰ τῆς ἑλληνικῆς συμμαχίας ἠγνοήθη ὑπὸ τούτων. Καὶ ἐνῷ οὕτω διεμαρτύρετο ὁ Ρῶσος ὑπουργὸς ἐναντίον πάσης ἐπεκτάσεως τῆς Ἑλλάδος, ὁ Γάλλος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἔλεγεν ἀποτόμως τῷ πρίγκηπι Γεωργίῳ: «Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ προσχωρήσῃ εἰς τοὺς Συμμάχους ἄνευ ὅρων, διότι τοῦτο εἶναι ὁ μόνος τρόπος τῆς ἐπιδιώξεως τῆς ἀποκαταστάσεώς της. Περισσότερα· δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν».

Πασάρωφ

Ἀπέναντι δὲ τῆς ἐμμονῆς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρνήσει τοῦ δοῦναι ἔδαφος ἑλληνικὸν εἰς Βουλγάρους προέβησαν αὗται αὐται αὐθαιρέτως εἰς τὸ νὰ ἐπιδικάσωσιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν Καβάλλαν, τὴν Δράμαν καὶ τὰς Σέρρας ὡς καὶ μέγα μέρος τῆς σερβικῆς Μακεδονίας καὶ νὰ ἀνακοινώσωσι τοῦτο ὡς κρίσιν καὶ ἀπόφασίν των εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν σερβικὴν κυβέρνησιν. Καὶ ὅτε πλέον ἡ Βουλγαρία ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς προσεχώρησεν εἰς τὴν γερμανοαυστριακὴν συμμαχίαν καὶ τότε ἔτι ἔτρεφον τὴν κενὴν ἐλπίδα νὰ ἑλκύσωσι ταύτην πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν. Ἀλλ' ἐν τῇ φυσικῇ ἐξελίξει τῶν πραγμάτων, μετὰ τὴν τῶν Βουλγάρων εἰς τοὺς πολεμίους τῆς Συνεννοήσεως προσχώρησιν, ἐξεμηδενίσθη καὶ ἡ περὶ ἐκχωρήσεως ἑλληνικῶν καὶ σερβικῶν χωρῶν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀπόφασις τῶν Συμμάχων, οὐχὶ πλέον δι' ἀποφάσεως αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τούτων. Καὶ οὕτω ἠδυνήθη ὁ Βενιζέλος κατὰ τὴν νέαν αὐτοῦ πρωθυπουργίαν νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς ὅτι αἱ ἀποφάσεις ἐκεῖναι εἶχον ἐκπέσῃ (ἢ ὡς ἔλεγε, κατὰ τὴν γαλλικὴν ἔκφρασιν, ἦσαν «caduques»). Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τοιαύτης φύσεως τοῦ ζητήματος τῆς παραχωρήσεως ἐδαφῶν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐπίλυσιν δὲν ἀπηλλάσετο ἡ Ἑλλὰς καὶ τῶν ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων πολλῶν καὶ ποικίλων ἐνοχλήσεων, οὐδὲ ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῆς κατάστασις ἐλάμβανεν εἰρηνικὴν ἢ ὁμαλὴν πορείαν. Νέα διαφωνία τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν βασιλέα προεκάλεσε νέαν ὑπουργικὴν κρίσιν. Ὅτε ἡ Βουλγαρία ἐκήρυξε γενικὴν ἐπιστράτευσιν, ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἐκ συμφώνου ἐκήρυξαν καὶ ἐν Ἑλλάδι γενικὴν ἐπιστράτευσιν. Ἀλλ' ἡ ἀπὸ συμφώνου μεταξὺ βασιλέως καὶ πρωθυπουργοῦ γενομένη πρᾶξις εἶχε καὶ ἀφορμὰς διαφωνιῶν. Ὁ μὲν βασιλεὺς τὴν ἐπιστράτευσιν ἐθεώρει ὡς ἄμυναν ἀποβλέπουσαν κυρίως πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἣν ὅμως, ὡς ἐβεβαίου εἰς τὸν πρεσβευτὴν αὐτῆς Πασάρωφ, κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν Βενιζελικῶν δὲν θὰ ἔθιγε ποσῶς (ἰσχυρισμοὺς ὅμως τοὺς ὁποίους διέψευσεν ὁ ἐν Ἑλβετίᾳ βραδύτερον διατρίβων καὶ μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου ὅλως ἰδιωτικῶς συναντώμενος τέως πλέον πρεσβευτὴς τῆς Βουλγαρίας ἐν Ἀθήναις Πασάρωφ)· ὁ δὲ Βενιζέλος, συνεπέστερος ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ φαινόμενος, ἐνόει τὴν ἐπιστράτευσιν ἀποβλέπουσαν καὶ πρὸς τοὺς συμμάχους τῶν Βουλγάρων. Ὅτε δὲ ἐν τῇ βουλῇ ἐγένετο ἐπερώτησις, ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εὑρισκόμενος ἐν ἀμύνῃ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ὁμοῦ καὶ τῶν Αὐστρογερμανῶν, εἰσβαλόντων εἰς ἑλληνικὰς χώρας, ἤθελε πολεμήσῃ καὶ ἐναντίον τῶν Γερμανῶν καὶ Αὐστριακῶν, ὁ Βενιζέλος ἀπήντησε μετὰ συνεπείας λογικῆς, ὅτι τὸ καθῆκον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς ἄμυναν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Αὐστριακούς. Ἡ τοιαύτη ἀπάντησις τοῦ Βενιζέλου, οἱονεὶ κηρύττοντος πόλεμον ἐναντίον τῆς ὅλης αὐστρογερμανικῆς δυνάμεως, δὲν ἤρεσε τῷ βασιλεῖ καὶ ὁ Βενιζέλος προέβη εἰς νέαν παραίτησιν. Καὶ ἐκλήθη πάλιν εἰς τὴν ἐξουσίαν ὁ Ἀλέξ. Ζαΐμης συγκροτήσας ὑπουργεῖον ἐν ᾧ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἦτο ὁ στρατηγὸς

Γιαννακίτσας. Οὗτος ἔδωκεν ἀφορμὴν διά τινων ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς περιφρονητικῶν φράσεων αὐτοῦ κατὰ τῆς πλειονοψηφίας, ἐπ' εὐκαιρίᾳ συζητήσεως στρατιωτικοῦ νομοσχεδίου, καὶ ἐξώθησε τὸν Βενιζέλον ὅπως ἀπαιτήσῃ τὴν ἐκ τοῦ ὑπουργείου ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ, ὅπερ καὶ ἐγένετο, προσληφθέντος ἀκολούθως ὡς γενικοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ βασιλέως. Ἐπωφελήθη δὲ ὁ Βενιζέλος τὸ γεγονὸς ἵνα ὑπομνήσῃ εἰς τὴν ἐκ τῆς μειονοψηφίας προελθοῦσαν κυβέρνησιν ἀληθείας τινὰς καὶ δὴ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνοχῇ τῆς βενιζελικῆς πλειονοψηφίας εὑρίσκετο αὕτη ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Ἡ ἐντεῦθεν προκληθεῖσα παραίτησις τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη ἔπεισε τὸν βασιλέα νὰ συγκροτήσῃ ὑπουργεῖον συμμαχικὸν ἐκ πάντων τῶν μὴ βενιζελικῶν ἐπιφανῶν πολιτικῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Στεφάνου Σκουλούδη, μετέχοντος τοῦ ὑπουργείου καὶ τοῦ ναυάρχου Π. Κουντουριώτου. Ἐπὶ τοῦ ὑπουργείου τούτου ἐτραχύνθησαν μοιραίως αἱ μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Δυνάμεων σχέσεις. Ὁ Στ. Σκουλούδης ἦτο ἀνὴρ ἀφωσιωμένος μετὰ πίστεως εἰς τὸν βασιλέα, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠνείχετο, ὡς ἄλλως τε καὶ ὁ Ἀλ. Ζαΐμης, τὰς προκλητικὰς ἐπεμβάσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συνεννοήσεως. Τοῦτο συνέτεινεν ὥστε πᾶσα ἡ δρᾶσις τῆς κυβερνήσεως τοῦ Στ. Σκουλούδη νὰ περιστρέφηται εἰς ἀτελευτήτους ἀντιλογίας μεταξὺ τοῦ πρωθυπουργοῦ (ὄντος καὶ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν) καὶ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως. Εἰς τὰς διαρκῶς δὲ ἀνανεουμένας ταύτας διαφορὰς ὀλέθριον ἤσκουν ἐπίδρασιν καὶ οἱ ξένοι πρέσβεις, πρὸ πάντων δ' ὁ τῆς Γαλλίας Ντεβὶλ καὶ ὁ τοῦτον διαδεξάμενος Γκυγιεμέν. Ἡ ἀνιαρὰ αὕτη ἱστορία τῶν ἀτελευτήτων ἀξιώσεων τῶν πρέσβεων καὶ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ ὠφείλετο εἰς τὴν προκατάληψιν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων κατὰ τῆς κυβερνήσεώς του, ἐνῷ ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος ἦτο ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ κατ' οὐδένα τρόπον ἤθελον νὰ περιπλέξωσι τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν πόλεμον, πρὸς τοῦτο δὲ προέβησαν εἰς πᾶσαν θυσίαν ἀπέναντι τῶν διηνεκῶς ἀνανεουμένων ἀξιώσεων τῆς Συνεννοήσεως. Καὶ νῦν ἐξεταστέον ἀπὸ ἐθνικῆς ἑλληνικῆς ἀπόψεως: συνέφερε τῇ Ἑλλάδι νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν Δυνάμεων αὐτῶν καὶ νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον τῶν Αὐστρογερμανῶν. Τοῦτο δὲν συνέφερε βεβαίως, ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκετο πρὸ σκληρᾶς ἀνάγκης. Αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ἀφοῦ ἔπεμψαν στρατὸν εἰς τὴν Μακεδονίαν τῇ ἐμμέσῳ ἡμῶν συγκαταθέσει ἵνα βοηθήσωσι τὴν Σερβίαν καὶ συγκροτήσωσι νέον μέτωπον ἐναντίον τῶν Αὐστρογερμανῶν εὑρίσκοντο ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ νὰ παρασύρωσι τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν. Ἀλλ' ἀφοῦ ἐξήντλησαν πᾶσαν πειθὼ καὶ εἰς μάτην ἐπεχείρησαν νὰ πειθαναγκάσωσιν αὐτὴν καὶ ὑποκύψῃ, κατέφυγον εἶτα εἰς μυρία σοφίσματα. Ἀτύχημα ἦτο ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι μερὶς πολιτικὴ ἱκανῶς σημαντικὴ ἐδικαίου καὶ ὑπεστήριζε τὰς τῶν Δυνάμεων ἀξιώσεις ταύτας καὶ προέβαινε μέχρι τοῦ φρονεῖν καὶ λέγειν ὅτι αἱ Δυνάμεις ὡς προστάτιδες εἶχον δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνωσι καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα. Τοῦτο δὲ ὑπεστήριζε καὶ ὁ ἀντιπολιτευόμενος τὸν βασιλέα καὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ τύπος. Ἱστορικῶς ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων, πλὴν τῆς ἐντόνου διαμαρτυρίας εἰς ἣν ὁ λόρδος Πάλμερστον κατὰ τὸ 1836 προέβη ἐν τῇ βουλῇ τῶν Λόρδων «κατὰ πάσης δικτατωρικῆς ἀναμίξεως τῶν Δυνάμεων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος», ἀνάγκη νὰ ὑπομνησθῇ καὶ ὁ λόγος ὃν ἔτι πρότερον ὁ περίφημος δοὺξ Μπρόϊλ ἀπήγγειλε (τῷ 1833) ἐν τῇ γαλλικῇ βουλῇ τῶν ἀντιπροσώπων εἰπών: «τῆς Γαλλίας πόθος εἰλικρινὴς καὶ πεφωτισμένος, πόθος στεφθεὶς ὑπὸ ἐπιτυχίας εἶναι οὐχὶ ἁπλῶς ἡ ἀπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἐλευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἡ ἀποκατάστασις τῆς Ἑλλάδος ὡς κράτους ἀληθοῦς, κράτους ἀνεξαρτήτου δικαιώματι καὶ πράγματι, κράτους μὴ ὑπαγομένου ἐπισήμως εἰς

Στ. Σκουλούδης

κηδεμονίαν ἑτέρου κράτους, μὴ δεομένου ἐπεμβάσεως διηνεκοῦς ἡμιεπισήμου, κράτους, οὕτως εἰπεῖν, ἐλευθέρου νὰ ἐκλέγῃ τοὺς φίλους καὶ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ. Ἡ Ἑλλὰς ὑπάρχει, εἶναι ἐλευθέρα, πᾶσα ἡ Εὐρώπη ἀναγνωρίζει αὐτήν, ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξαρτᾶται Δυνάμεως εἴτε ὡς κυριάρχου εἴτε ὡς ἐγγυητρίας». Ὁ λόγος οὗτος ἢ ἡ διακήρυξις αὕτη τοῦ εὐγενοῦς δουκὸς εἶναι σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν αὐτὴν τῶν πρὸς τὰς Δυνάμεις σχέσεων τῆς Ἑλλάδος([1]). Εἰς πάντα τὰ ἔγγραφα τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως τῶν ἐτῶν 1831-32 αἱ τρεῖς Δυνάμεις (Ρωσία, Ἀγγλία καὶ Γαλλία) καλοῦνται ἁπλῶς «σεβασταὶ τρεῖς σύμμαχοι Αὐλαί» καὶ γίνεται λόγος περὶ τῶν «σεβαστῶν συμμάχων» οὐδαμῶς δὲ περὶ προστατίδων. Καὶ ὁ βασιλεὺς Λουδοβῖκος γράφων πρὸς τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν κατὰ τὸ 1832 ποιεῖται λόγον περὶ τῶν τριῶν συμμάχων Αὐλῶν οὐχὶ δὲ περὶ προστατίδων Δυνάμεων καὶ οὐδαμῶς μετὰ πολιτικῆς ἐννοίας προστασίας. Ἀλλὰ καὶ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α', κατὰ τὸ ἔτος 1868, ὅτε συνεχιζομένης τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως ὁ ἀπὸ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρουγγαρίας εἰς ἀρχιγραμματέα τῆς αὐστροουγγρικῆς μοναρχίας προαχθεὶς κόμης Benst διὰ διακοινώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις Αὐστριακὸν πρεσβευτὴν παρήνει τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει ν' ἀποστῇ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως καὶ ὁ πρεσβευτὴς οὗτος μεταβὰς πρὸς τὸν τότε ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Πετράκην Δηληγιάννην ἤρξατο ἀναγινώσκων τὴν τοῦ Benst διακοίνωσιν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς φράσεως:« Εἰ καὶ ἡ Αὐστρία δὲν εἶναι ἐκ τῶν προστατίδων Δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος», ὁ ἀοίδιμος Πετράκης Δηληγιάννης διακόψας τὸν πρεσβευτὴν Πούσβαλλ διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς φράσεως «προστατίδων Δυνάμεων» εἰπὼν ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδέποτε διετέλεσεν ὑπὸ τὴν προστασίαν οἱουδήποτε κράτους. Ἀλλ' ὁ πρεσβευτὴς αἰτησάμενος συγγνώμην διὰ τὸ ἀκούσιον ἁμάρτημα ἐδικαιολόγησε τὴν ἐξενεχθεῖσαν προσηγορίαν διότι καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐπισήμως ἐδέξατο ταύτην. Ὁ Αὐστριακὸς πρεσβευτὴς φαίνεται ὅτι ἀπέβλεπεν εἰς τὰ ψηφίσματα τῆς τελευταίας συνεδρίας τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως τοῦ 1843-44, ὅτε ὁ ἀοίδιμος Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ἀπὸ χρηστοῦ συνειδότος προέτεινε ψήφισμα ἐκφράζον τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς τρεῖς «Προστάτιδας Δυνάμεις». Τοῦτο δὲ ἔπραξεν οὐχὶ ἀναγνωρίζων προστασίας δικαίωμα εἰς τὰς Δυνάμεις αὐτάς, ἀλλ' ἐκφράζων αἴσθημα.εὐγνωμοσύνης διὰ τῆς ἠθικῆς ἐννοίας τῆς προστασίας. Ἄλλως τε αἱ αὐτοκαλούμεναι «προστάτιδες» Δυνάμεις οὐχὶ ἅπαξ ἦλθον πρὸς ἀλλήλας εἰς ἀντιθέσεις πολιτικὰς καὶ ῥήξεις, ὡς τῷ 1854, ὁπότε ἡ Ρωσία ἦτο ἐχθρὰ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, καὶ κατὰ τὸ 1878, ὁπότε πάλιν ἡ Ἀγγλία ἀντετάχθη εἰς τὴν εἴσοδον τῶν Ρώσων εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς παρεδέχετο ὅτι Ἑλλὰς ἀνεξάρτητος θὰ ὑπῆρχε μόνον ἐφ' ὅσον αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις ἐπεκράτουν ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ ὅτι τούτων ἐκλιπουσῶν μοιραίως ἡ Βαλκανικὴ χερσόνησος θὰ ὑπετάσσετο ἢ

Γκυγιεμέν

([1]) Ἐνταῦθα ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὰ τῶν δηλώσεων τούτων εἶχον ἰσχὺν ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν προτέρων ἦτο γνωστὸν ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὄργανον κράτους ἐχθρικοῦ, πρὸς τὰς εὐεργέτιδας Δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν ἀντιζηλίας πολλάκις ἐπενέβησαν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ Παγκοσμίου πολέμου εὑρεθεῖσαι ἐκ συμπτώσεως διὰ πρώτην φοράν, μετὰ τὸ Ναυαρῖνον, ἡνωμέναι ἐν τραχεῖ ἀγῶνι καὶ ὑπὸ πλείστων κινδύνων περιβαλλόμεναι, ἀνεμνήσθησαν καὶ τῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑπηρεσιῶν των, ἰδίως αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις, ζητήσασαι κεκαλυμμένως εἰς ἀντάλλαγμα βοήθειαν καὶ εὐμένειαν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, πάντως δὲ μὴ δεχθεῖσαι συγκεκαλυμμένην ἐχθρότητα καὶ λανθάνουσαν ἀνειλικρίνειαν ὡς ἐξελάμβανον τὰς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἐνεργείας.

εἰς τὸν Πανσλαυϊσμὸν ἢ τὸν Γερμανισμόν. Εἶναι δὲ παντάπασιν ἀδικαιολόγητος καὶ ἀνθελληνικὴ ἡ σημασία ἣν ἐξεμαίευσαν οἱ συνήγοροι τῆς τῶν Δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι ἀθεμίτου ἐπεμβάσεως, ἰσχυριζόμενοι ὅτι αἱ προστάτιδες Δυνάμεις, αἱ καὶ ἐγγυήτριαι καλούμεναι, εἶχον δικαίωμα ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ προστατευομένου(¹) κράτους. Αἱ Δυνάμεις καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι συνήγοροι αὐτῶν ἠμέλησαν τῆς μόνης εὐθείας ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἥτις ἦτο νὰ εἴπωσι πᾶσαν τὴν κατ' αὐτοὺς ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἔδει νὰ ὑπαγορεύῃ τήνδε τὴν ῥῆσιν εἰς τοὺς Συμμάχους: «Αἱ Δυνάμεις αἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν σύστασιν τοῦ κράτους ὑμῶν εὑρίσκονται νῦν ἐν μεγίστῃ ἀνάγκῃ νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειάν σας, ἐν ἀνάγκῃ δὲ νὰ ἐκβιάσωσι ταύτην· ἀγωνιζόμεθα δεινὸν ἀγῶνα περὶ ὑπάρξεως καὶ ζωῆς ἐναντίον φοβεροῦ καθ' ἡμῶν συγκροτήματος παγγερμανικοῦ καὶ τουρκικοῦ. Ἐὰν ἡττηθῶμεν δὲν θ' ἀπολέσωμεν μίαν μάχην ἢ ἓν φρούριον ἢ μίαν χρηματικὴν ἀποζημίωσιν, ἀλλ' ἡ μὲν Ἀγγλία θ' ἀπολέσῃ τὴν παγκόσμιον αὐτῆς ἐμπορίαν καὶ βιομηχανίαν πανταχοῦ τοῦ κόσμου παραγκωνιζομένην καὶ ἐκδιωκομένην ἀπὸ τῆς παγκοσμίου ἀγορᾶς παντοίου πλήθους ἐμπορικῶν αὐτῆς προϊόντων. Ἡ Γαλλία θ' ἀπολέσῃ διὰ παντὸς πᾶσαν ἐλπίδα οὐχὶ ἁπλῶς τῆς ἀνακτήσεως τῶν πρὸ ἡμίσεος περίπου αἰῶνος ἀπολεσθεισῶν παρὰ τὸν Ῥῆνον ἐπαρχιῶν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς μεγάλης θέσεως ἐν τῇ χορείᾳ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων καὶ τῆς ἐπὶ τὴν δυτικὴν ἠπειρωτικὴν Εὐρώπην στρατιωτικῆς ἡγεμονίας. Ἡ δὲ Ρωσία πλὴν τῶν μεγάλων ὑλικῶν ζημιῶν θὰ ὑποκύψῃ καὶ εἰς θυσίαν τῆς θέσεως αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὡς προστάτιδος τῶν ὀρθοδόξων λαῶν. Ἐν τῷ χαλεπωτάτῳ λοιπὸν τούτῳ ἀγῶνι ἔχομεν ἀνάγκην ἀπόλυτον τῆς συμπράξεως πάσης δυνάμεως μικρᾶς ἢ μεγάλης, πρὸ πάντων δὲ τῆς ὑφ' ἡμῶν εὐεργετηθείσης Ἑλλάδος καὶ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκβιάσωμεν τὴν μὴ ἑκουσίως παρεχομένην ἡμῖν συνδρομήν σας, συνδρομὴν διὰ τῆς θυσίας τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος ὑμῶν, ἐπαναλαμβάνουσαι τὴν πάλαι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Μιλησίους γενομένην ἔξαρσιν τῆς ὑπεροχῆς τῆς δυνάμεως τοῦ ἰσχυροῦ ἀπέναντι τοῦ ἀσθενοῦς, ὅτι «ἡ μὲν ἐκ Θεοῦ βοήθεια εἰς τοὺς διαμαχομένους εἶναι ἀμφίρροπος καὶ εἰς ἀμφότερα τὰ μέρη καὶ ὅτι κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἀνθρώποις γενόμενα ὁ ἰσχυρότερος φερόμενος ὑπὸ φύσεως ἀναγκαίας οὗ ἂν κρατεῖ ἄρχει καὶ ἡμεῖς οὔτε θέντες τὸν νόμον οὔτε κειμένῳ χρησάμενοι, ὄντα δὲ παραλαβόντες καὶ ἐσόμενον ἐς ἀεὶ καταλείψοντες χρώμεθα αὐτῷ εἰδότες καὶ ὑμᾶς ἂν καὶ ἄλλους ἐν τῇ αὐτῇ δυνάμει ἡμῖν γενομένους δρῶντας ἂν αὐτῷ». Ἠδύναντο δὲ αἱ Δυνάμεις πλὴν τούτων καὶ ἄλλα παραδείγματα ἐκ τῆς ἱστορίας νὰ φέρωσι πρὸς δικαιολογίαν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν στομίων τῶν πυροβόλων των νὰ ἐκβιάσωσι τὴν συμμαχίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἀντὶ τούτων προετίμησαν τὴν διὰ προστασίας καὶ κηδεμονίας ὁδὸν δῆθεν Ἑλλάδος παραγνωριζούσης τὰ συμφέροντα αὐτῆς καὶ ἐζήτησαν νὰ προσαγάγωσιν αὐτὴν διὰ παντὸς δόλου, πάσης σοφιστείας καὶ πάσης δικαιολογίας ἵνα ἡ Ἑλλὰς αὐτὴ οἴκοθεν πλέον, χάριν δῆθεν τῶν συμφερόντων αὐτῆς, προσέλθῃ αὐταῖς. Ἀλλὰ μήπως οἱ συνήγοροι τῆς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους ἐν παντὶ ὑποχωρήσεως εἶπον καλλίτερόν τι; Ἐγένετο λόγος ἐν τῇ βουλῇ ἐκ μέρους αὐτῶν περὶ τῆς δυνάμεως Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐν τῇ Μεσογείῳ,

(¹) Κατὰ τρόπον μεταβάλλοντα τὴν ἱστορίαν εἰς κωμῳδίαν αἱ Δυνάμεις ἐν ταῖς τελευταίαις μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου συνθήκαις, οἱονεὶ συνθηκολογοῦσαι πρὸς τὴν συνείδησιν αὐτῶν παρῃτήσαντο ἐπισήμως τὸ δικαίωμα τῆς εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπεμβάσεως αὐτῶν, δικαιολογοῦσαι οὕτως ἐκ τῶν ὑστέρων τὰς γενομένας ὑπ' αὐτῶν ἀθεμίτους ἐπεμβάσεις. Ὁ δὲ κατὰ τὰ ἄλλα ἄριστος διπλωμάτης Ν. Πολίτης μετὰ εἰρωνείας πάντως διπλωματικῆς εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ κηρύττῃ ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοβουλίου τὴν κωμικὴν πρᾶξιν τῶν Δυνάμεων ὡς πρᾶξιν πολιτικὴν σοβαράν.

ἀλλ' οὐδὲ λέξις ἐξηνέχθη πρὸς δικαιολογίαν, ἐπὶ ἀληθείας στηριζομένην, οἵαν ἠδύναντο νὰ εὕρωσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Δὲν κατακρίνομεν αὐτοὺς διότι δὲν ἐμιμήθησαν τὸν μέγαν Κάμιλλον Καβοὺρ ἐν τῇ τοὺς πολλοὺς εἰς ἀπορίαν περιαγαγούσῃ συμμαχίᾳ αὐτοῦ μετὰ Ἄγγλων καὶ Γάλλων ἐναντίον τῆς μηδὲν κακὸν ποιησάσης τῷ Πεδεμοντίῳ Ρωσίας. Ὁ Καβοὺρ εἰς τοὺς ἐπικρίνοντας τὴν πολιτικὴν τοῦ περιπλέξαι τὸ μικρὸν Πεδεμόντιον εἰς πόλεμον μεταξὺ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων εἶπεν ὅτι ποιεῖ τοῦτο ἵνα περιβάλῃ διὰ δόξης καὶ δυνάμεως ἠθικῆς τὸ μικρὸν Πεδεμόντιον καὶ εἰσαγάγῃ αὐτὸ ἐν τῷ διὰ τῆς εἰρήνης συγκληθησομένῳ εὐρωπαϊκῷ συνεδρίῳ εἰς τὴν χορείαν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Δὲν κατακρίνομεν ὡσαύτως αὐτοὺς διότι δὲν ἐμιμήθησαν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ Βουλγάρου Στεφάνου Σταμπούλωφ, τοῦ τοσοῦτον βαναύσως καὶ σκαιῶς ἀποκηρύξαντος τὴν ρωσικὴν ἠθικὴν προστασίαν ἐπὶ κράτους, ὅπερ ἱδρύθη διὰ τοῦ αἵματος ὑπερδιακοσίων χιλιάδων Ρώσων πολεμιστῶν ποτίσαντος τὰ ἐδάφη τῆς Βουλγαρίας, καὶ ἀποκλείσαντος πᾶσαν ἐπίδρασιν ρωσικὴν ἠθικὴν ἐπὶ τὰ πράγματα τοῦ κράτους(¹). Ὁμοίαν τῇ τοῦ Καβοὺρ πολιτείαν ἐσκέπτετο ἴσως ὁ Βενιζέλος ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε συνεβούλευεν εἰς τὰς Δυνάμεις μέτρα ἐκβιαστικὰ δραστικὰ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ τῆς πείνης. Ἀλλὰ συστηματικὴν πολιτικὴν τοιαύτην ἠκολούθησε μετὰ πολλῶν ὑπερβολῶν. Ἐνῷ χρέος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει παντὸς πολιτικοῦ Ἕλληνος ἦτο νὰ εἴπῃ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ: «Λαὲ τῆς Ἑλλάδος, αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, αἱ τοσοῦτον τελεσφόρως καὶ εὐεργετικῶς συμπράξασαι εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ συντελέσασαι εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ εὐημερίαν τῆς Ἑλλάδος, εὑρίσκονται σήμερον ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἀνάγκῃ νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειάν σου, λόγοι δὲ ὑπερτάτης ἠθικῆς πολιτικῆς ἐπιβάλλουσιν ἡμῖν νὰ σπεύσωμεν διὰ τῶν ἀσθενῶν ἡμῶν δυνάμεων εἰς βοήθειαν τῶν μεγάλων ἡμῶν εὐεργετῶν καὶ νὰ μὴ παραληρῶμεν μετὰ σοφιστειῶν ἀπέναντι ἀνάγκης ἀδηρίτου, ἱστορικῶς, πολιτικῶς καὶ ἐθνικῶς». Τοιοῦτόν τι εἶπεν ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου ὁ Βενιζέλος, ἀλλὰ δὲν ἀνύψωσεν αὐτὸ εἰς τὸ ἁρμόζον ἱστορικὸν καὶ ἠθικὸν ὕψος, ἀλλὰ δικαιολογούμενος ἔφερεν ὡς ἐπιχείρημα ὅτι εὑρίσκετο πάντοτε ἐνώπιον τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης τοῦ βασιλέως τοῦ μὴ τηροῦντος οὐδὲ τὰ στοιχειώδη κοινοβουλευτικὰ προσχήματα καὶ βουλευομένου κατ' ἰδίαν νοοτροπίαν ἄνευ δικαιώματος καὶ ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Καὶ διερωτᾶταί τις: μήπως καὶ τοῦ Βενιζέλου ἡ ἀγέρωχος ἔναντι τοῦ ἡγεμόνος στάσις δὲν προεκάλεσε λανθάνον πεῖσμα καὶ ἐπηρεάζον τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως; Εἰς τοῦτο ὁ Βενιζέλος κατ' ἰδίαν ὁμιλίαν μᾶς ἔθεσε τὸ ἐρώτημα: τί θὰ ἔπραττεν ὁ Χαρ. Τρικούπης ἐὰν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ προγράμματός του εὕρισκεν ἀντιμέτωπον τοιοῦτον ἐμπόδιον καὶ ἂν θὰ ἔμενε μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας, ἀναμένων ὡς θεατὴς τὴν καταστροφήν, ἢ θὰ ἔθετε τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ νομιμοφροσύνην κατὰ μέρος καὶ θὰ ἐπελαμβάνετο τῆς σωτηρίας τῆς χώρας;

Εἰς ταῦτα δὲν ἠδυνήθημεν ἐκ τοῦ προχείρου νὰ ἀπαντήσωμεν, ἀλλὰ γνωρίσαντες ἐκ τοῦ πλησίον τὸν Χ. Τρικούπην δὲν θέλομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι θὰ προέβαινεν εἰς ἀκρότητας, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιδείνωσιν τῆς καταστάσεως ἐν μιᾷ τόσον κρισίμῳ στιγμῇ. Ἴσως ἐκεῖνος νὰ ἀπηύθυνε ἔκκλησιν πρὸς τὸν λαόν, καθιστῶν οὕτω τὴν δυναστείαν ὑπεύθυνον τῶν συνεπειῶν διὰ τὴν παράνομον αὐτῆς πρωτοβουλίαν.

Ἀλλ' ὁ Χ. Τρικούπης ζήσας καὶ ἀνατραφεὶς ὑπὸ ὁμαλὰς συνθήκας καὶ ἐντελῶς

(¹) Ὁ Σταμπούλωφ μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν πρὸς τὴν Ρωσίαν σχέσεων (1886) οὐδέποτε ἔπαυσε προκαλῶν τὴν Ρωσίαν καὶ διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς ἐναντίον τῆς Ρωσίας δηλώσεων καὶ διὰ τῆς ἀσεβοῦς αὐτοῦ πολιτείας πρὸς αὐτὸν τὸν ἐλευθερωτὴν Τσάρον Ἀλέξανδρον Β'.

ἄλλης ἰδιοσυγκρασίας ἀνὴρ δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλον, ἄνδρα αὐτοδημιούργητον, ὁρμητικὸν καί, παρ' ὅλην τὴν ἀναμφισβήτητον αὐτοῦ ἰδιοφυΐαν, πρὸ παντὸς πολεμιστήν. Ὁ Βενιζέλος ἀνῆκεν ἀκόμη εἰς τὴν γενεὰν ἐκείνην, ἥτις ἐκοιμᾶτο ἔχουσα παρὰ τὸ πλευρόν της ἢ κάτωθεν τῶν ἁγίων εἰκόνων τὸ ὅπλον, ὡς τι ἱερὸν καὶ προσφιλές, τὴν μόνην δὲ ἐγγύησιν τῆς ἐλευθερίας της· καὶ ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἦτο μεγίστη διὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοπεποιθήσεως καὶ θελήσεως εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ βουλευόμενα. Κυβέρνησις, ὡς ἡ τοῦ Βενιζέλου, πανίσχυρος ἐν τῇ χώρᾳ, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλῃ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς, ἱσταμένη εἰς τὸ ἁρμόζον πολιτικὸν ὕψος. Βεβαίως εἶναί τι οὐχὶ μικρὸν ἠθικῶς ὅταν Μεγάλη Δύναμις ἀφιλοκερδῶς εὐεργετῇ τὴν μικρὰν καὶ ἀσθενῆ, ἀλλὰ εἶναι ἐξ ἄλλου ἀπείρως ἠθικὸν μεῖζον καὶ θαυμασιώτερον ὅταν μικρὰ Δύναμις προσέρχηται ἐν ὀνόματι τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰς βοήθειαν Μεγάλης καὶ κραταιᾶς, εὑρισκομένης ἐν ἀνάγκαις. Σφάλλονται δὲ μεγάλως οἱ λέγοντες καὶ φρονοῦντες ὅτι ἡ πολιτικὴ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν καὶ συνάφειαν πρὸς τὴν ἠθικήν. Ἀντὶ τούτου ἡ μὲν Ἑλλὰς πολιτικῶς κατεδίκασεν ἑαυτὴν εἰς δουλόφρονα θεραπαινίδα τῶν ἰδιοτροπιῶν καὶ ἀδικιῶν τῶν Δυνάμεων, αἱ δὲ Μεγάλαι Δυνάμεις ἀντὶ νὰ λύσωσι τὸν γόρδιον δεσμὸν διὰ τοῦ ξίφους κατῆλθον εἰς πράξεις ταπεινὰς τοῦ διαιρεῖν τὸ ἔθνος, τοῦ καταλαμβάνειν ἐξαπίνης τὸν ἑλληνικὸν στόλον καὶ ἐκδιώκειν τοὺς νομίμους κατόχους αὐτοῦ γενναίους Ἕλληνας ναύτας, διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ καταδικάσασαι εἰς τὸν διὰ τῆς πείνης καὶ ἀτροφίας θάνατον χιλιάδας ὑπάρξεων καὶ διὰ τῶν ἀπατρίδων ὁμάδων ἐμμίσθων τυχοδιωκτῶν, κραζόντων ὑπὸ τὰ παράθυρα αὐτὰ τῶν πρεσβευτικῶν μεγάρων καθ' ὑπαγόρευσιν τῶν περὶ τὰς πρεσβείας «Ζήτω ὁ βασιλεύς, κάτω οἱ Σύμμαχοι», ἐξευροῦσαι αἰτιολογίαν διὰ τὴν παρ' αὐτῶν βιαίαν κατάληψιν τῆς πρωτευούσης.

Ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος εἰς τὰς περὶ συνδρομῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Σερβίαν ἀξιώσεις τῶν Δυνάμεων ἀπήντησεν ὅτι τοῦτο θὰ προεκάλει εἰσβολὴν τῆς Βουλγαρίας καὶ ἤθελεν ἐγγύησιν ἐναντίον τῆς τοιαύτης βουλγαρικῆς εἰσβολῆς διὰ τῆς συμμαχίας τῆς Ρουμανίας, μετὰ πολλὰς δὲ ἀνταλλαγὰς γνωμῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου αἱ Δυνάμεις αἵτινες ἐπέμενον ὑπὲρ τῆς πρὸς τὴν Σερβίαν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος βοηθείας ἤγγελλον ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔμελλε νὰ ἀμειφθῇ διὰ «παραχωρήσεων σπουδαίων» (concessions importantes) ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τέλος τὴν 2/15 Φεβρουαρίου τηλεγράφημα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἤγγελλεν ὅτι ἡ Γαλλία ἔμελλε προθύμως νὰ πέμψῃ τῇ Ἑλλάδι ἐπικουρίαν τινά (un contingent) στρατιωτικὴν ἐκ 5 χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν μετὰ προσθήκης τῆς αἰσθηματικωτάτης δηλώσεως ὅτι οἱ Γάλλοι οὗτοι πολεμισταὶ ἔμελλον νὰ πολεμήσωσιν ὅπως πρότερον (κατὰ τὸ 1828) ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, νῦν ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐδηλοῦτο δὲ συγχρόνως ἐν τῷ τηλεγραφήματι ὅτι καὶ ἡ Ἀγγλία ἔμελλε νὰ πέμψῃ ἀνάλογον στρατιωτικὴν δύναμιν, ἐξεφράζετο δὲ ἡ πεποίθησις ὅτι καὶ ἡ Ρωσία προσκαλουμένη δὲν θὰ ἠρνεῖτο νὰ μετάσχῃ τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ ὁ οὕτω ἀποτελεσθησόμενος συμμαχικὸς στρατός, ἐκ 15 χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν, φαίνεται ὅτι ἐθεωρήθη ἀνεπαρκέστατος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου. Τότε καὶ ὁ Βενιζέλος ἀνεκοίνωσε τῇ γαλλικῇ κυβερνήσει τὴν περὶ ἀνεπαρκείας τῶν πεμπομένων ἐπικουριῶν γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου (¹). Τῇ δ' ἐπαύριον, ἤτοι 4/17 Φεβρουαρίου μαθὼν παρὰ τοῦ Γάλλου καὶ τοῦ Ἄγ-

(¹) Ἐλέχθη ὑπὸ τῶν ἀντιπολιτευομένων τὸν Βενιζέλον ὅτι οὗτος ἐτηλεγράφησεν ὅτι ἡ περὶ ἀνεπαρκείας τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ γνώμη δὲν ἦτο γνώμη αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ βασιλέως. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἀπίστευτον. Ἀλλ' οὐ μόνον ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων τοῦ ὑπουργείου μαρτυρεῖται, ὡς μοὶ ἐβεβαίωσεν ὁ Δ. Γούναρης, ἀλλὰ καὶ ἔκ τινος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Βενιζέλου αὐτοῦ μετὰ τὰ γεγονότα τῆς 18 Νοεμβρίου 1916 κατασχεθείσης μεταξὺ ἄλλων ἰδιωτικῶν ἐγγράφων πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς

γλου πρέσβεως τὴν δυσμενῆ ἐντύπωσιν ἣν ἐποίησεν ἡ περὶ ἀνεπαρκείας δήλωσις αὐτοῦ εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ἐπέρριψε τὴν εὐθύνην εἰς τὸ ἐπιτελεῖον, οὗτινος αἱ γνῶμαι εἶχον μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς σκέψεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ βασιλέως. Μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν Ἑλλησπόντῳ καταστροφὴν τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ τῶν Δυνάμεων, ἡ ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασις δὲν ὑπέστη ἀμέσως μεγάλας μεταβολάς. Ἀλλ' οὐχ ἧττον μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Σαράϊγ (ἣν προεκάλεσεν ἡ ἄρνησις τοῦ βασιλέως ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἀρχιστρατηγίαν), ἀνδρὸς μισοῦντος τὸν βασιλέα καὶ παρέχοντος ἀπόλυτον πίστιν εἰς ὅσα ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς Γκυγιεμὲν καὶ οἱ περὶ τοῦτον ἔγραφον ἐναντίον αὐτοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, τὰ πράγματα ἔλαβον κατὰ μικρὸν δυσμενεστέραν ἐν Ἑλλάδι ἐξέλιξιν.

Ὁ στρατὸς τῶν Συμμάχων ἐνισχύθη ὁπωσοῦν ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλ' ὁ στρατηγὸς Σαράϊγ μὴ τολμῶν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ πράξῃ τι σοβαρόν, θεωρῶν δὲ ἄλλως τὴν ἐν Ἑλλάδι ἀποστολὴν αὐτοῦ ὡς ἐξορίαν (εἶχεν ἀξίωσιν ἵνα διορισθῇ ὡς ἀρχιστράτηγος τῶν ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τῶν Γερμανῶν πολεμουσῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων) ἐπωφελεῖτο πᾶσαν ἀφορμὴν ἵνα ἔλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἀρχὰς τῆς Μακεδονίας. Πᾶσα ἡ μετὰ μεγάλης εὐγενείας προσφερομένη ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μοσχοπούλου, διαμένοντος τότε ἐν Θεσσαλονίκῃ, συνδρομὴ δὲν ἠδύνατο νὰ πραΰνῃ τὸν ἀπηνῆ χαρακτῆρα τοῦ μηνίοντος στρατηγοῦ, καὶ ὅτε ἔτι, καθ' ὑπόδειξιν τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ἵνα ὑποβάλῃ τὰ σέβη αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα, ἐξηκολούθησε πάντοτε τηρῶν στάσιν δυσμενεστάτην πρὸς τοὺς Ἕλληνας, γράφων καὶ ἐναντίον τοῦ βασιλέως καὶ ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ὅτε τέλος αἱ ἑλληνικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ τῆς Μακεδονίας τὴν πρὸς αὐτὸν οὐχὶ πλέον ἀνοχὴν ἀλλὰ δουλικήν, οὕτως εἰπεῖν, φιλοφροσύνην ἤγαγον μέχρις ἀνεφίκτου βαθμοῦ καὶ ἐναντίον τῶν ὑποχρεώσεων τῆς οὐδετερότητος καὶ τὸν προέτρεψαν νὰ καταλάβῃ τὴν ἰσχυρὰν θέσιν Ροῦπελ, τὴν ἄγουσαν ἀπὸ τῶν συνόρων εἰς τὴν καρδίαν τῆς Μακεδονίας, δὲν ἔπραξε τοῦτο, ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπατῶσιν αὐτὸν ἐφ' ὅσον τὰ τῆς παραδόσεως τοῦ Ροῦπελ εἰς τοὺς Βουλγάρους ἦσαν ἐξ Ἀθηνῶν πλέον κεκανονισμένα. Πᾶς ἀμερόληπτος κριτὴς τῶν πραγμάτων ἀποβλέπων εἰς τὴν τοιαύτην πολιτείαν τοῦ ἐν Ἀθήναις Γάλλου πρεσβεως καὶ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχηγοῦ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως ἐννοεῖ εὐκόλως πόσον δύσκολος, ἂν μὴ παντελῶς ἀδύνατος, ἀπέβαινε τότε οἱαδήποτε μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Γαλλίας, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τῶν Συμμάχων τῆς Συνεννοήσεως, εἰλικρινὴς συνεννόησις(¹).

Τὸ μόνον σφάλμα τοῦ Στ. Σκουλούδη ὑπῆρξεν, ὅτι ἐν στιγμαῖς καθ' ἃς ἐξανίστατο ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὸ συναίσθημα τῆς ἀγανακτήσεως πρὸ τῶν ἀπαύστων προστρι-

τοῦ ἐν Λονδίνου φίλου αὐτοῦ Σταυρίδου. Οὗτος, φίλος ὢν οἰκειότατος τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ, ἔγραφεν ἀπὸ τῆς 20 Φεβρουαρίου 1916 ὅτι γευματίζων μετὰ τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ ἤκουσεν αὐτὸν πικρῶς μεμφόμενον τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου διὰ τὰ ἐν τῷ τηλεγραφήματι αὐτοῦ τῆς 4 Φεβρουαρίου λεγόμενα. Ἀλλ' ἐν ὑστερογράφῳ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς (22 Φεβρουαρίου) ἤγγελλεν ὁ γράφων ὅτι ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς ἐπείσθη, ὅτι τὰ ἐν τῷ εἰρημένῳ τηλεγραφήματι ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Βενιζέλον δὲν ἐρρήθησαν ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου, ἀλλ' ὑπὸ ἑτέρου τινός (ἐννοεῖται τοῦ βασιλέως). Ταῦτα πάντα βεβαίως δὲν ἔχουσι πολλὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα, ἀλλ' ἀναφέρομεν ἁπλῶς χάριν τῆς ἐφικτῆς ἡμῖν ἀμεροληψίας.

(¹) Τὸ ἀτύχημα ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἦτο ἡ μεταξὺ βασιλέως καὶ Βενιζέλου ὑφισταμένη ἀσυμφωνία· διότι ὑπὸ ἄλλας συνθήκας θὰ ἦτο δυνατὴ καὶ ἡ δι' ἀπ' εὐθείας συννενοήσεως μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς των ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως δευτερευόντων διπλωματικῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι συνήθως διὰ τοῦ ζήλου ὃν ἀνέπτυσσον ἐματαίουν τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἀκριβῶς αἱ κυβερνήσεις ἐνεπιστεύοντο εἰς αὐτούς.

βῶν καὶ τῶν ὑπὸ κακονοίας ἐμπνεομένων διαθέσεων τοῦ Γάλλου πρέσβεως, δὲν ἐκήρυξεν ἐγκαίρως τὸ ἀτελεσφόρητον πάσης πρὸς τοὺς πρέσβεις εἰλικρινοῦς συνεννοήσεως καὶ δὲν ἀπεχώρησε τῆς ἀρχῆς καταλείπων πᾶσαν εὐθύνην τῆς πολιτικῆς τῆς πρὸς τοὺς Συμμάχους ρήξεως εἰς τὸν Γάλλον πρεσβευτήν. Ἀπὸ ἀπόψεως διεθνοῦς δικαίου καὶ πολιτικῆς ἠθικῆς κρινομένων τῶν πραγμάτων, ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἦτο πάντως ἔνοχος ἀδικήματος πρὸς τὰ διεθνῆ δίκαια, ἀφοῦ ἐπέτρεπε τὴν πραγματικὴν διοίκησιν τοῦ κράτους εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Συμμάχων. Καὶ ἐνταῦθα λέγομεν αὖθις κεῖται τὸ μέγα ἀκούσιον σφάλμα τῆς τοῦ βασιλέως πολιτικῆς, ὅτι τὰς πρὸς τὴν Συνεννόησιν σχέσεις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐρρύθμιζεν οὕτως ὥστε νὰ παραδώσῃ τὰ πάντα εἰς τὴν διάθεσιν καὶ διοίκησιν τῶν Γάλλων καὶ τῶν Συμμάχων αὐτῶν.

Ἡ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Σκουλούδη ἱστορία, παρὰ πᾶσαν τὴν ὡμολογημένην ἐντιμότητα τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἕλληνος τούτου πολιτευτοῦ, ὑπῆρξεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους σειρὰ ἀθεμίτων ξενικῶν ἐπεμβάσεων εἰς τὰ τοῦ κράτους καὶ ταπεινώσεων κατὰ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, αἵτινες, ἀντὶ νὰ πραΰνωσιν ὁπωσοῦν τὰς τῶν τυράννων διπλωματῶν πιέσεις, ἔτι μᾶλλον ηὔξανον καὶ ἐπέτεινον αὐτάς. Ἐν τέλει, τοῦ ἀφορήτου τούτου ζυγοῦ καὶ τῆς ἀθλιωτάτης τύχης τοῦ κυβερνᾶν τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἀπήλλαξαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων, ἀπευθύναντες πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τὴν διαβόητον διακοίνωσιν τῆς 8/21 Ἰουνίου [1], δι' ἧς ἀπήτουν τὴν ἀποχώρησιν τῆς κυβερνήσεως, τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς, νέας ἐκλογὰς βουλευτικάς, ἀποστράτευσιν τοῦ στρατοῦ καὶ ἄλλα

---

[1] Ἡ διακοίνωσις τῆς 8 Ἰουνίου 1916 εἶχεν οὕτω:

«Κατ' ἐντολὴν τῶν κυβερνήσεών των οἱ ὑπογεγραμμένοι πρέσβεις τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρεττανίας καὶ τῆς Ρωσίας, ἀντιπρόσωποι τῶν ἐγγυητριῶν τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεων, ἔχουσι τὴν τιμὴν νὰ προβῶσι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν εἰς τὴν ἀκόλουθον δήλωσιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἐπίσης τὴν ἐντολὴν νὰ φέρωσιν εἰς γνῶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»Ὡς ἤδη διεκήρυξαν ἐπισήμως καὶ ἐγγράφως αἱ τρεῖς ἐγγυήτριαι τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεις δὲν ζητοῦσι παρ' αὐτῆς νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητός της. Ἀπόδειξιν τούτου πασιφανῆ δίδουσι ζητοῦσαι κατὰ πρῶτον λόγον τὴν ὁλοσχερῆ ἀποστράτευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ διὰ ν' ἀσφαλίσωσιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν εἰρήνην. Ἀλλ' ἔχουσι πολλὰς καὶ εὐλόγους αἰτίας ὑπονοιῶν κατὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας ἡ στάσις ἀπέναντί των δὲν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἐπανειλημμένως ἀναληφθείσας ὑπ' αὐτῆς ὑποχρεώσεις, οὐδὲ κἂν πρὸς τὰς ἀρχὰς εἰλικρινοῦς οὐδετερότητος. Οὕτως ηὐνόησεν αὕτη συχνότατα τὰς ἐνεργείας ξένων τινῶν, οἵτινες εἰργάσθησαν ἀπροκαλύπτως, ὅπως παραπλανήσωσι τὴν γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, νοθεύσωσι τὴν ἐθνικήν του συνείδησιν καὶ δημιουργήσωσιν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ὀργανώσεις ἐχθρικὰς ἀντιθέτους πρὸς τὴν οὐδετερότητα τῆς χώρας καὶ τεινούσας νὰ θέσωσιν εἰς κίνδυνον τὴν ἀσφάλειαν τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων τῶν Συμμάχων.

»Ἡ εἴσοδος τῶν βουλγαρικῶν δυνάμεων ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ἡ κατάληψις τοῦ Ρούπελ καὶ ἄλλων στρατηγικῶν σημείων, τῇ βεβουλευμένῃ ἀνοχῇ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀποτελοῦσι διὰ τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα νέαν ἀπειλήν, ἥτις ἐπιβάλλει εἰς τὰς τρεῖς Δυνάμεις τὴν ὑποχρέωσιν ν' ἀξιώσωσιν ἐγγυήσεις καὶ ἄμεσα μέτρα.

»Ἐξ ἄλλου τὸ ἑλληνικὸν Σύνταγμα παρεγνωρίσθη, ἡ ἐλευθέρα ἐξάσκησις τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας παρημποδίσθη, ἡ βουλὴ διελύθη διὰ δευτέραν φορὰν εἰς διάστημα βραχύτερον τοῦ ἔτους παρὰ τὴν σαφῶς ἐκδηλωθεῖσαν θέλησιν τοῦ λαοῦ, οἱ ἐκλογεῖς ἐκλήθησαν εἰς τὰς κάλπας ἐν πλήρει ἐπιστρατεύσει, οὕτως ὥστε ἡ παροῦσα βουλὴ δὲν ἀντιπροσωπεύει ἢ ἀσθενὲς μόνον μέρος τοῦ συνόλου τῶν ἐκλογέων, ὁλόκληρος ἡ χώρα ὑπεβλήθη ὑπὸ καθεστὼς ἀστυνομικῆς καταπιέσεως καὶ τυραννίας καὶ ὡδηγήθη εἰς τὴν καταστροφήν, παροραθεισῶν τῶν δικαίων παρατηρήσεων τῶν Δυνάμεων, αἵτινες ἔχουσιν ὄχι μόνον τὸ δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιτακτικὸν καθῆκον νὰ διαμαρτυρηθῶσι

τινὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν στρατιωτικὴν κίνησιν. Καὶ ἐπεδίδετο ἡ διακοίνωσις μετ' ἀπειλῆς ἐχθρικῆς ἐνεργείας στόλου συμμαχικοῦ[1]. Ἡ τοιαύτη πολιτεία τῶν πρέσβεων καὶ ἡ ἀπροκάλυπτος τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἀπειλή, ὅτι θὰ λάβῃ αὐτόχρημα ἐχθρικὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος μέτρα, διαμηνυθεῖσα δι' εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ ἐν Λονδίνῳ προξένου τῆς Ἑλλάδος Σταυρίδου, στενοῦ φίλου τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ, ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους τὸν Στ. Σκουλούδην νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις καὶ τὴν ἀπεδέχθη. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι πάντως ἐκ τῶν θλιβερωτάτων καὶ ἠθικῶς ὀδυνηροτάτων ἐπεισοδίων τῆς εἰς τοιαῦτα ἐπεισόδια πλουσίας ἱστορίας τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα πολιτικῆς τῶν Συμμάχων.

Ἀλλ' ὡς μόνην δικαιολογίαν τῆς τοιαύτης καταχρήσεως τῆς ὑλικῆς ἰσχύος ἔναντι ἀσθενοῦς καὶ ἀνυπερασπίστου κράτους δυνάμεθα νὰ φέρωμεν τὸ γεγονός, ὅτι

κατὰ τοιούτων παραβιάσεων τῶν ἐλευθεριῶν, τῶν ὁποίων ὑπέχουσι τὴν φύλαξιν ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»Ἡ ἐχθρικὴ στάσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὰς Δυνάμεις αἵτινες ἠλευθέρωσαν τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ καὶ ἐξησφάλισαν τὴν ἀνεξαρτησίαν της, ἡ κατάφωρος συνέργεια τῆς παρούσης κυβερνήσεως μετὰ τῶν ἐχθρῶν των εἶναι δι' αὐτὰς λόγοι ἀκόμη ἰσχυρότεροι ὅπως ἐνεργήσωσι μετ' εὐσταθείας, στηριζόμεναι εἰς τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα ἀπορρέουσι δι' αὐτὰς ἐκ τῶν συνθηκῶν καὶ τὰ ὁποῖα ἐκυρώθησαν πρὸς προστασίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁσάκις οὗτος ἠπειλήθη ἐν τῇ ἐξασκήσει τῶν δικαιωμάτων του καὶ ἐν τῇ ἀπολαύσει τῶν ἐλευθεριῶν του.

»Κατὰ συνέπειαν αἱ ἐγγυήτριαι τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεις βλέπουσιν ἑαυτὰς ἠναγκασμένας νὰ ἀπαιτήσωσιν ὅπως ἐφαρμοσθῶσιν ἀμέσως τὰ ἑπόμενα πράγματα:

1ον. Πραγματικὴ καὶ ὁλοσχερὴς ἀποστράτευσις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις πρέπει ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ καιροῦ τῆς εἰρήνης.

2ον. Ἄμεσος ἀντικατάστασις τῆς παρούσης κυβερνήσεως διὰ κυβερνήσεως ὑπηρεσιακῆς ἄνευ πολιτικῆς χροιᾶς, παρεχούσης δὲ ὅλας τὰς ἀναγκαίας ἐγγυήσεις διὰ τὴν μετ' εὐθύτητος ἐφαρμογὴν τῆς εὐμενοῦς οὐδετερότητος τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς ὑπεσχέθη νὰ τηρήσῃ πρὸς τὰς συμμάχους Δυνάμεις ὡς καὶ διὰ τὴν εἰλικρίνειαν τῆς ἐκ νέου ἐξακριβώσεως τῆς ἐθνικῆς θελήσεως.

3ον. Ἄμεσος διάλυσις τῆς βουλῆς, συνοδευομένη ὑπὸ διεξαγωγῆς νέων ἐκλογῶν, ἐντὸς τῶν συνταγματικῶν προθεσμιῶν καὶ ἀφοῦ διὰ τῆς γενικῆς ἀποστρατεύσεως ὁ σύλλογος τῶν ἐκλογέων ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς κανονικούς του ὅρους.

4ον. Ἀντικατάστασις, ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν Δυνάμεων, ἀστυνομικῶν τινων λειτουργῶν, τῶν ὁποίων ἡ στάσις ἐμπνεομένη ἀπὸ ξένας ὁδηγίας διηυκόλυνε τὰς ἐπιθέσεις τὰς διαπραχθείσας κατὰ φιλησύχων πολιτῶν καὶ τὰς ὕβρεις τὰς γενομένας κατὰ τῶν πρεσβειῶν τῶν συμμάχων καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτῶν.

»Ἐμπνεόμεναι πάντοτε ἐκ πνεύματος εὐμενεστάτου καὶ φιλικωτάτου πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀποφασισμέναι ἐν ταὐτῷ νὰ ἐπιτύχωσιν ἀσυζητητὶ καὶ ἀμελλητὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀπαραιτήτων τούτων μέτρων, αἱ ἐγγυήτριαι Δυνάμεις δὲν δύνανται παρὰ νὰ ἐπαφήσωσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὁλόκληρον τὴν εὐθύνην τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα θὰ ἐπακολουθήσωσιν ἐὰν αἱ δίκαιαι αὐτῶν ἀξιώσεις δὲν ἐγίνοντο ἀμέσως ἀποδεκταί».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 8/21 Ἰουνίου 1916.

Γκυγεμὲν
Ἔλλιοτ
Ντεμίδωφ

[1] Στόλος δὲν ἐφάνη, ἀλλά, καθ' ἃ ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν ὁ Δ. Γούναρης, ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἀπειλητικῇ προφορικῇ ἀνακοινώσει ἠρίθμει καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων ἢ ὡς ἔλεγε, κατὰ τὴν εἰθισμένην ναυτικὴν ἔκφρασιν, τῶν «μονάδων» (unités), τῆς δυνάμεως ἑκάστου πλοίου ὡς καὶ περὶ τοῦ ἀποβιβασθησομένου διὰ τὴν κατοχὴν στρατοῦ.

ἡ μεγαλειτέρα ἐν Ἑλλάδι πολιτικὴ μερὶς ἐπεδοκίμαζε τὰς τοιαύτας ἐνεργείας τῶν ξένων, τοῦ βασιλέως καὶ τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ κυβερνήσεων θεωρηθέντων καὶ χαρακτηρισθέντων πλέον παρ᾽ αὐτῶν ὡς ἐχθρῶν τῆς πατρίδος, ὡς μαρτυροῦσι τοῦτο τὰ γραφόμενα ἐν ταῖς ἐφημερίσι τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὧν ἡ μᾶλλον ἐν Ἀθήναις διαδεδομένη «Ἑστία» ἐπραγματεύετο τὸ γεγονὸς τῆς διακοινώσεως καὶ τῆς καταναγκαστικῆς ἀποχωρήσεως τοῦ ὑπουργείου Στ. Σκουλούδη ἐν ἄρθρῳ ἐπιγραφομένῳ «Ἀπολύτρωσις». Ἀλλὰ καὶ σημαντικὴ μερὶς μὴ ἐν ἐνεργείᾳ πολιτικῶν ἐν αὐτῷ τῷ ἑλληνικῷ κράτει ἐπεκρότει τὰς τοιαύτας ὑπὸ τῶν Συμμάχων διδομένας ἑρμηνείας. Ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἑλλάδι τότε δὲν ὑπῆρχεν οὔτε βασιλεὺς οὔτε κυβέρνησις ἑλληνική, ἀλλ᾽ ὑπῆρχον αἱ πρεσβεῖαι τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ μάλιστα ἡ γαλλική, ἐν ᾗ συνεκεντροῦντο πᾶσαι αἱ πρὸς τὸν βασιλέα καὶ πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἀντιδράσεις, ὑπῆρχον δὲ καὶ ἀρχηγοὶ τῆς ἀγγλικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς ἀστυνομίας, οἱ Μάκενζυ καὶ Ροκφόλς, κατελθόντες εἰς Ἑλλάδα πρὸς παρακολούθησιν τῶν γερμανικῶν ἐνεργειῶν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ καταχθονίου Γερμανοῦ πράκτορος βαρώνου Σένκ (συνεργαζομένου ἰδιαιτέρως μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ πρεσβευτοῦ Μποσδάρι), ὅστις διὰ τοῦ δαπανηθέντος χρήματος διέφθειρε τὰς συνειδήσεις πλείστων ὅσων κακῶν Ἑλλήνων, ἐν οἷς δυστυχῶς καί τινων τοῦ τύπου ὀργάνων. Οἱ Μάκενζυ καὶ Ροκφὸλς εἶχον ἀνεξέλεγκτον πρωτοβουλίαν καὶ ὠργίαζον εἰς βάρος τῶν πολιτῶν ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν φίλοι τῆς Συνεννοήσεως.

Γινώσκομεν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εἰς τίνα βαθμὸν εἶχον ἐνταθῆ καὶ ἐπιταθῆ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ μίση μεταξὺ τῶν ἐν ταῖς πόλεσι πολιτικῶν μερίδων τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τῶν τοῦ δήμου. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, καθ᾽ ὃν χρόνον οἱ Ρωμαῖοι ἤρξαντο ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ ἑλληνικά, ἐδημιουργήθησαν αὖθις πολιτικὰ πάθη οὐχὶ ἐνεργείᾳ τῶν Ρωμαίων αὐτῶν, ὡς γενικῶς παραδίδεται καὶ πιστεύεται, ἀλλ᾽ ἐνεργείᾳ τῶν ἀντιμαχομένων ἀλλήλαις ἑλληνικῶν πολιτικῶν μερίδων, τῆς μερίδος δηλαδὴ τῶν ἀξιούντων ἀπόλυτον καὶ ἀπεριόριστον ὑποταγὴν εἰς ὅ,τι ἂν ἤθελε δόξει τοῖς Ρωμαίοις καὶ τῆς τῶν ἀντιθέτων, τῶν ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτοτελείας τῆς Ἑλλάδος.

Τῆς μερίδος ταύτης ἡγεῖτο ὁ μέγας καὶ χρηστὸς στρατηγὸς Φιλοποίμην, ὁ «τελευταῖος» καλούμενος «Ἕλλην» ὁ ἀντειπὼν πρὸς τὸν ρωμαΐζοντα Καλλικράτη, τὸν ἰσχυριζόμενον ὅτι θᾶττον ἢ βράδιον οἱ Ρωμαῖοι ἔσονται κύριοι τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι πρέπει ἀρχῆθεν νὰ πράττωσιν οἱ Ἕλληνες (ὅ,τι ἀρέσκει αὐτοῖς): «Ἄνθρωπε μὴ σπεῦδε τὸ πεπρωμένον τῆς Ἑλλάδος». Διὰ τῆς ρήσεως ταύτης ὁ μέγας «τελευταῖος Ἕλλην» δὲν παρήνει μῖσος ἀκράτητον ἐναντίον τῶν Ρωμαίων, ἀλλ᾽ ἔλεγεν ἁπλῶς ὅτι οἱ λαοὶ πρέπει νὰ φροντίζωσιν ἐν πρώτοις περὶ τῆς αὐτοτελείας καὶ ἐλευθερίας αὐτῶν μετὰ πάσης φρονήσεως ἐφ᾽ ὅσον αἱ περιστάσεις ἐπιτρέπουσι τοῦτο καὶ νὰ μὴ παραδίδωνται ὡς ἐθελόδουλοι εἰς τὸν πρῶτον κοινωνοῦντα πρὸς αὐτοὺς καὶ τὴν Ἑλλάδα, ὑλικῇ δυνάμει δ᾽ ὑπερέχοντα ξένον καὶ ἔπηλυν. Ἀπὸ τοιαύτης συνετῆς καὶ φιλοπάτριδος ἀρχῆς ὡρμῶντο οἱ τὴν ρωμαϊκὴν ὑπεροχὴν μὴ καταπολεμοῦντες ἀλλὰ καὶ τυφλῶς καὶ ἐθελοδούλως ἀφοσιούμενοι εἰς αὐτὴν μεγάλοι ἄνδρες τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Εἰς τοιαύτην δὲ μερίδα ἀνῆκε καὶ ὁ μέγας Πολύβιος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μερίδος ταύτης, κατὰ μικρὸν ἐκφυλιζομένης, ὡρμήθησαν καὶ οἱ ὑπεράγαν φιλοπάτριδες καὶ φιλελεύθεροι, δι᾽ οὓς ὁ Πολύβιος ἔπλασε τὸ ὄνομα καὶ τὴν λέξιν «ἑλληνοκόποι καὶ ἑλληνοκοπία». Πλὴν ἐν ταῖς μεγάλαις μεταξὺ τῶν ἑλληνοκόπων τούτων καὶ τῶν ἀντιθέτων ρωμαϊζόντων διαμάχαις ἐπεκράτουν πάντοτε καί τινες ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἀφορῶσαι εἰς τὰ καθολικὰ συμφέροντα τῶν Ἑλ-

λήνων. Ἀλλ' ἡ τότε καταλαβοῦσα τὴν Ἑλλάδα διαίρεσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς «βασιλικοὺς» καὶ «βενιζελικοὺς» οὐδεμίαν ἐπιδέχεται σύγκρισιν ὑπὲρ ἑαυτῆς πρὸς τοὺς ἑλληνοκόπους τοῦ Πολυβίου, τοὺς ἐξεγείροντας τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλοπατρίδων ἀνδρῶν, τῶν λεγόντων «οὐκ ἂν ἐσώθημεν εἰ μὴ παντελῶς ἀπολώλαμεν», ὅπερ ἐσήμαινε τὴν εἰς τοὺς τυχηροὺς ξένους ἀξιοπρεπῆ ὑποταγὴν ἢ τὸ βλέπειν τὴν Ἑλλάδα ἀγομένην καὶ φερομένην ὑπὸ *ἑλληνοκόπων* ἀγόντων ἀπ' εὐθείας εἰς καταστροφήν· ἀλλὰ καὶ οἱ ἑλληνοκόποι οὗτοι εἶχον τὴν ψυχικὴν γενναιότητα μέχρι θανάτου νὰ ἀγωνίζωνται ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν καὶ νὰ θυσιάζωσιν ἑαυτοὺς ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἀγῶνος τῶν ἰδεῶν τούτων.

Ὁμοία τις διαίρεσις ἠθικὴ ἐτάραττε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος μεταξὺ τῶν λεγομένων «ἑνωτικῶν» καὶ «ἀνθενωτικῶν» ἐν τῷ ζητήματι τῆς μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἑνώσεως ἢ μὴ ἑνώσεως τῶν Ἑλλήνων, πρᾶξις ὑπαγορευθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀδηρίτου ἀνάγκης τῆς διασώσεως τῆς Πόλεως. Καὶ ὁ φανατισμὸς μεθ' οὗ διεξήγετο ὁ ἀγὼν οὗτος ἐξεδηλώθη ἐν τοῖς λόγοις ἑνὸς τῶν ἀρχηγῶν, τοῦ περιφήμου Λουκᾶ Νοταρᾶ: «Κρειττότερόν ἐστιν ἰδεῖν φακιόλιον τουρκικὸν ἐν μέσῃ τῇ πόλει ἢ καλύπτραν λατινικήν». Ἀλλὰ ἐν τῇ μετὰ μεγάλου φανατισμοῦ διεξαγομένῃ διαμάχῃ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ὑπῆρχε τις ἰδέα ὑπεράνω προσωπικῶν φρονημάτων καὶ συμφερόντων, ἰδέα θρησκευτικὴ κακῶς νοουμένη ἀλλ' ἔχουσα ὁπωσδήποτε τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἀρχὴν καὶ ὑπόστασιν, ἣν ἐν προκειμένῳ δὲν θέλομεν ἐντελῶς ἀρνηθῇ τοῖς σημαιοφόροις τῶν ἀντιμαχομένων, ἀλλὰ φρονοῦμεν ὅτι ἄλλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἀντιγνωμία ἐν τοῖς συγχρόνοις καιροῖς. Ἐνῷ δὲ τοιαῦτα τὰ ἐκ τοῦ παρελθόντος παρεχόμενα ἡμῖν διδάγματα, τὰ τοῦ ἡμετέρου παρόντος προκαλοῦσι θλῖψιν πραγματικὴν παραβαλλόμενα πρὸς ἐκεῖνα καὶ διὰ τὸ ἀδιόρθωτον τοῦ χαρακτῆρός μας.

Μετὰ τήν, ἐπιταγῇ τῶν πρέσβεων, ἐπελθοῦσαν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως Στ. Σκουλούδη, ἐκλήθη πάλιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ «τῶν δυσκόλων περιστάσεων πρωθυπουργὸς» παρὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων διπλωματῶν οὕτω καλούμενος Ἀλέξανδρος Ζαΐμης, οὗτινος ἡ κυρία ἀποστολὴ ἦτο, κατὰ τὰς ἀξιώσεις καὶ ἀπαιτήσεις τῶν ἀνατρεψάντων τὴν προκάτοχον κυβέρνησιν, νὰ διαλύσῃ τὴν βουλὴν καὶ διεξαγάγῃ νέας ἐκλογάς. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς νέας κυβερνήσεως πᾶσα κίνησις καὶ ἐνέργεια τοῦ νέου ὑπουργείου προσέκρουσεν εἰς μεγάλας δυσχερείας. Εἰ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἦτο ἁπλῶς, κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας, νὰ ἐνεργήσῃ καὶ νέας βουλευτικὰς ἐκλογάς, δὲν ἐτόλμα νὰ προβῇ εἰς τοιαύτην πρᾶξιν καὶ ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ βασιλέως ἐπειράθη νὰ διαπραγματευθῇ διὰ πολλοστὴν φορὰν μετὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως, περὶ εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν μεγάλην συμμαχίαν τῶν Δυνάμεων.

Ὡς αὐτὸς ὁ Ἀλ. Ζαΐμης εἶπε πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ δικάζοντος τὸ ὑπουργεῖον Στ. Σκουλούδη, εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν ἐδήλωσε πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγγλον πρεσβευτὴν καὶ διὰ τῶν ἐν Παρισίοις καὶ Λονδίνῳ ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς κυβερνήσεις Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο ὑποχρεωμένη ν' ἀναθεωρήσῃ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς πολιτικὴν καὶ ὡς ἐπέτασσε τὸ συμφέρον αὐτῆς νὰ ταχθῇ μετὰ τῆς Συνεννοήσεως. Φρονῶν δὲ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔδει νὰ κατέλθῃ εἰς τοιοῦτον ἀγῶνα ἡνωμένη, εἰργάζετο διὰ φιλικῶν τοῖς ἀντιγνωμοῦσι προσώπων, διὰ τοῦ Νικολάου Πολίτου παρὰ τῷ Βενιζέλῳ καὶ τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ παρὰ τῷ βασιλεῖ, ὑπὲρ συμπράξεως πάντων, ἀλλ' ἡ νέα πολιτικὴ τοῦ Γάλλου πρέσβεως ἐματαίωσε πάσας τὰς ἐντίμους προσπαθείας ταύτας τοῦ Α. Ζαΐμη. Ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς (ἄνευ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς συναδέλφους

αὐτοῦ, τοῦ τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ τῆς Ρωσίας) κατὰ τὰς παραμονὰς αὐτὰς τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἐπισήμου διατάγματος τῆς διαλύσεως τῆς βουλῆς καὶ τῆς προκηρύξεως νέων βουλευτικῶν ἐκλογῶν, σπεύσας πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ ἵνα ἀναβληθῶσιν ἐπ' ἀόριστον αἱ ἐκλογαί. Τί ἦτο τὸ κινῆσαν τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν πρὸς τοιαύτην ἐνέργειαν ἐξηγεῖ ἡμῖν διὰ μακρῶν ὁ τότε ἐν Ἑλλάδι ἀκόμη διαμένων Γάλλος ἱστοριογράφος Ντριώ, γράφων περὶ ἑνὸς σημειώματος πεμφθέντος ὑπὸ πολιτευτοῦ Ἕλληνος εἰς τοὺς ἐν Φαλήρῳ δειπνοῦντας πρέσβεις, ἐν ᾧ σημειώματι ἐλέγετο ὅτι ἐν Αἰκατερίνῃ τῆς Μακεδονίας ὄπισθεν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ συμμαχικοῦ στρατοῦ εἶχε δῆθεν συγκροτηθῇ στρατὸς ὁλόκληρος μέλλων νὰ πολεμήσῃ κατὰ τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ καὶ ὅτι οἱ Πρῶσσοι Οὐλᾶνοι εἶχον προελάσῃ μέχρι Λαρίσης ἀφοῦ εἶχον καταλάβῃ αὐτὴν τὴν Φλώριναν. Ὑποτίθεται ὅτι οἱ ἀναγνώσαντες τὸ σημείωμα τοῦτο κατελήφθησαν ὑπὸ πανικοῦ μορφώσαντες τὴν γνώμην ὅτι οἱ Οὐλᾶνοι οὗτοι ἦσαν πρόδρομοι τῶν ἀπὸ Μακεδονίας, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν κατάληψιν τοῦ Ροῦπελ, πρὸς νότον προελαυνόντων Αὐστρογερμανῶν (¹).

Ν. Καλογερόπουλος

Ἐφάνη λοιπὸν νῦν μέγας ἐπικείμενος κίνδυνος μὴ ἐπιτρέπων ἐκλογάς. Ἄγνωστον κατὰ πόσον οἱ φόβοι οὗτοι τῶν διπλωματῶν ἦσαν ἀληθεῖς, ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ ἡ ὑπὸ τούτων ὑπερασπιζομένη καὶ ὑποστηριζομένη ἑλληνικὴ ἀντιπολίτευσις ἔφερε πρὸς δικαιολογίαν τοῦ διαβήματος τοῦ Γάλλου πρέσβεως εἶναι ὅτι αἱ ἐκλογαὶ διενεργούμεναι κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον (Αὔγουστον τοῦ 1916) ἀπέκλειον τῆς ψηφοφορίας μέγα πλῆθος πολεμιστῶν παραμενόντων ἐν ὅπλοις καὶ στρατοπέδοις καὶ μὴ δυναμένων νὰ ποιήσωνται χρῆσιν τῆς ψήφου αὐτῶν. Οἱ ἀντίθετοι ἐν τούτοις ἀνῄρουν τὴν τοιαύτην δικαιολογίαν λέγοντες ὅτι τὴν διάλυσιν τῆς ὑπαρχούσης βουλῆς καὶ τὴν ἐνέργειαν νέων ἐκλογῶν ἐζήτησαν οἱ ἐν συνεννοήσει διηνεκεῖ μετὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως διατελοῦντες διπλωμάται. Ὁπωσδήποτε ἡ τοῦ Γάλλου πρέσβεως τοσοῦτον ἀποτόμως καὶ παρὰ τὰ νόμιμα τὰ διεθνῆ προβληθεῖσα ἀξίωσις περὶ ἀναβολῆς τῶν ἐκλογῶν παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως Ἀλ. Ζαΐμην νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ εἰς τὸν βασιλέα. Ἡ παραίτησις αὕτη ἀνδρὸς πολιτικοῦ, εἰς ὃν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Συνεννοήσεως (ὁ Ρῶσος καὶ ὁ Ἄγγλος, οὐχὶ ὁ Γάλλος) ἐφαίνοντο ἔχοντες μεγάλην ἐμπιστοσύνην καὶ ὃν ἐξετίμα μεγάλως καὶ αὐτὸς ὁ Βενιζέλος (²), ἐδημιούργησε πολλὰς δυσχερείας εἴς τε τὴν βασιλείαν καὶ τὴν πολιτείαν, ἀλλ' ὁ Ζαΐμης ἀπηυδηκὼς καὶ ἠθικῶς καταβεβλημένος ἐκ τῆς ὅλης αὐτῆς καταστάσεως, ἐπέμενεν εἰς τὴν περὶ ἀποχωρήσεως ἀπόφασιν, παρὰ πάσας τὰς θερμὰς προτροπὰς τοῦ Δ. Ράλλη πρὸς ἐγκαρτέρησιν καὶ παραμονὴν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Τί ἔδει λοιπὸν νὰ πράξῃ ὁ βασιλεὺς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν κυβερνήσεως εἰσηγήσει καὶ συστάσει τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συνεννοήσεως συγκροτηθείσης; Ἡ

(¹) Ὁ μόνος κόκκος ἀληθείας ἐν πᾶσι τούτοις τοῖς θρυλήμασιν εἶναι ὅτι στρατιωτικοί τινες ἄνδρες ἀφωσιωμένοι μὲν τῷ βασιλεῖ, ἀλλὰ καὶ λίαν ζηλωταὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτοτελείας, ἐθεώρουν ἀναγκαίαν ἔμμεσόν τινα συνάφειαν πρὸς τοὺς παρὰ τὰ βόρεια σύνορα στρατοπεδεύοντας Γερμανοὺς καὶ πρὸς τοῦτο διετήρουν ὁμάδας ἀκροβολιστῶν τινων ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ταῦτα πάντα ἄνευ γνώσεως ἐλαχίστης τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τῶν πρωθυπουργῶν Σκουλούδη καὶ Ζαΐμη.

(²) Ὁ Βενιζέλος ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ λόγῳ τῆς 15 Αὐγούστου 1916 ἔλεγε περὶ Α. Ζαΐμη: «Ἡ παροῦσα κυβέρνησις (τοῦ Α. Ζαΐμη) κατέστη σήμερον ἐθνικὴ ἀνάγκη, ἡγεῖται δὲ αὐτῆς σώφρων ἀνὴρ ὅστις εἰς ἄλλας κρισίμους περιστάσεις προσέφερε πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος».

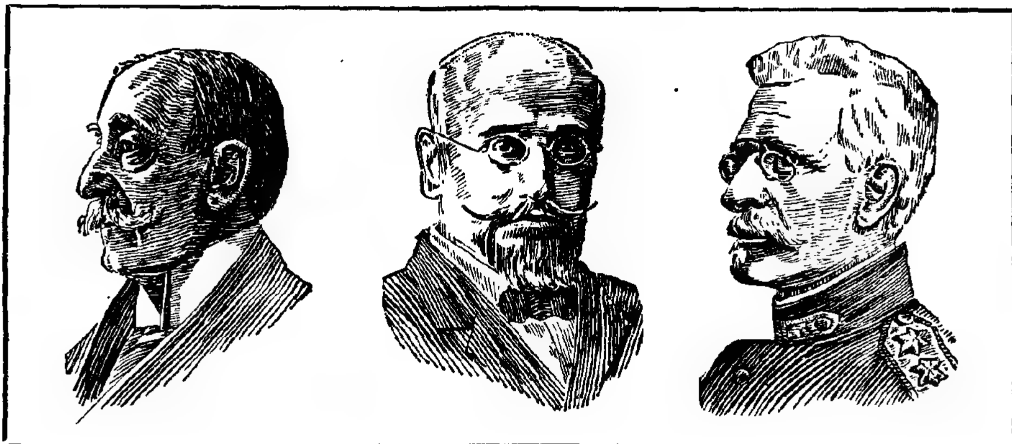
εἰς τὴν ἐξουσίαν πρόσκλησις ὑπὸ τοῦ βασιλέως τοῦ Δ. Γούναρη ἢ τῶν φίλων αὐτοῦ ἤθελε θεωρηθῇ πρᾶξις οὐ μόνον ἐναντία πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συνεννοήσεως ἀλλὰ καὶ πρόκλησις πρὸς αὐτήν. Διὸ καὶ ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τὸν Νικ. Καλογερόπουλον, πολιτευτὴν ἐκ τῶν στελεχῶν τοῦ θεοτοκικοῦ κόμματος καὶ ἀνήκοντα οὐχὶ μὲν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν πολιτευομένων ἀλλ' ἔχοντα θέσιν ἔντιμον ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῇ ἑλληνικῇ καὶ βουλευτὴν οὐχὶ ἅπαξ ἐκλεγέντα, γνωστὸν δὲ διὰ τὴν ἐν Γαλλίᾳ παίδευσίν του καὶ διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ συχνῶς διαδηλούμενα φιλογαλλικὰ αἰσθήματα. Πράγματι οὗτος ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργίαν (3 Σεπτεμβρίου 1916), ἀναθέσας τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς ἄνδρα ὡσαύτως γνωστὸν διὰ τὴν γαλλικὴν αὐτοῦ παίδευσιν καὶ τὰ φιλογαλλικὰ αἰσθήματα καὶ ἄλλως κηρυχθέντα πρὸ πολλοῦ ὑπὲρ τῆς προσχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Συνεννόησιν, τὸν Ἀλ. Καραπᾶνον [1]. Τὸ τρωτὸν τοῦ ὑπουργείου τούτου μέρος ἦτο ὅτι τινὰ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἦσαν κεκηρυγμένα κατὰ τῆς Συνεννοήσεως. Τὴν 16 Σεπτεμβρίου ὁ Ἀθ. Ρωμᾶνος, πρεσβευτὴς ἐν Παρισίοις, δι' ἐπείγοντος τηλεγραφήματος προέτρεπε τὴν κυβέρνησιν ὅπως ἀντὶ πάσης θυσίας κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας, προβλέπων ἐκ τῆς πρωτοβουλίας ταύτης τὴν ἀποφυγὴν ἄλλων ἀναποτρέπτων συμφορῶν καὶ προσθέτων ὅτι ὁ Ἀρ. Μπριὰν συνίστα τὸν σχηματισμὸν νέας κυβερνήσεως, πρὸς δὲ ὅτι ἐκράτουν παρὰ τοῖς Συμμάχοις σκέψεις περὶ ἐκκαθαρίσεως τῆς καταστάσεως διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Βουλγάρων ἐν Καβάλλᾳ, τῶν Σέρβων ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τῶν Ἰταλῶν ἐν Ἠπείρῳ.

Τὸ μεσονύκτιον τῆς 13 Σεπτεμβρίου 1916 ὁ Βενιζέλος [2] καὶ ὁ ναύαρχος Κουντουριώτης (ὁ τελευταῖος μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλῆ εἶχον ὑποβάλῃ ἤδη τὰς παραιτή-

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸ ὑπουργεῖον Ν. Καλογεροπούλου ἐκηρύχθη μὲν ὑπὲρ συμμαχικῆς συμπράξεως μετὰ τῆς Συνεννοήσεως, ἀλλὰ συνώδευε τὴν σύμπραξιν ταύτην μετὰ προτάσεων σχολαστικῶν καὶ γελοίων ἃς καὶ αὐτὸς ὁ πρίγκηψ Νικόλαος ἔκρινεν ἀτόπους. Μάτην ὁ Μπριὰν παρῄνει τηλεγραφικῶς νὰ ἐξέλθῃ ἡ Ἑλλὰς ἀμέσως εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ διεβεβαίου ὅτι οἱ Σύμμαχοι ἔμελλον νὰ ὑποστηρίξωσιν αὐτὴν καὶ διὰ χρημάτων καὶ διὰ πολεμεφοδίων. Ὁ νέος πρωθυπουργὸς λίαν ἀκαίρως ἐζήτει ἐκ τῶν προτέρων συμβάσεις ἐπισήμους καὶ συνθήκας δι' ἃς δὲν εἶχε καιρὸν ἡ Συνεννόησις καὶ ἰδίως ἡ Γαλλία.

(2) Ὁ Βενιζέλος κατ' ἀπαίτησιν τῶν πρέσβεων, ὡς φαίνεται, μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην ἵνα διευθύνῃ τὴν ἐνταῦθα μετὰ τὸ κήρυγμα τοῦ κινήματος ἱδρυθεῖσαν ἐπαναστατικὴν κυβέρνησιν τὴν καλέσασαν ἑαυτὴν (κατὰ μίμησιν τῆς τῷ 1870 μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς 4 Σεπτεμβρίου ἱδρυθείσης ἐν Γαλλίᾳ προσωρινῆς κυβερνήσεως) «Κυβέρνησιν τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης» [de Defense Nationale]. Ἡ ἀποστασία τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἐγένετο, ὡς νομίζεται γενικῶς, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Βενιζέλου καὶ χάριν τῆς εἰς Μακεδονίαν μεταβάσεως τούτου, ἀλλὰ ἐγένετο κατ' εἰσήγησιν καὶ ἀπαίτησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικοῦ στρατοῦ στρατηγοῦ Σαράϊγ, ἀπαιτήσαντος τοῦτο ἐπιτακτικῶς παρὰ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἀντιστρατήγου Ἐμμανουὴλ Ζυμβρακάκη. Περὶ τούτου γράφει ἐμοὶ ἀνὴρ ἐντιμότατος ἐκ τῶν ἰθυνόντων τὰ τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου «Παρνασσοῦ» τάδε: «Ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀοιδίμου ἀντιστρατήγου Ἐμμανουήλ, μακαρίτης Ἐπαμεινώνδας Χ. Ζυμβρακάκης, διαμένων ἐν Θεσσαλονίκῃ ὅτε ἦσαν οἱ Σύμμαχοι ἐνταῦθα καὶ δυσανασχετῶν διότι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐξήρχετο τῆς οὐδετερότητος εἶχεν ἀποφασίσῃ νὰ προβῇ εἰς κίνημα χωριστικόν. Τοῦτο εἶχε διαδοθῇ καὶ τὸ ἐγνώριζεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Συμμάχων Σαράϊγ, ὅστις δὲν συνεπάθει τοὺς Σέρβους. Τὸν ἐφώναξε λοιπὸν μίαν ἡμέραν καὶ τῷ εἶπε: «Θὰ κάμετε τὸ κίνημα ἢ ὄχι; Ἂν ναί, κάμετέ το ταχέως διότι ἔλαβον διαταγὴν νὰ εἰσαγάγω τοὺς Σέρβους εἰς Θεσσαλονίκην». Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἔγραψεν εὐθὺς εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἐμμανουήλ, ὁ ὁποῖος ἦτο τότε ὑποστράτηγος, ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην ἵνα δυνηθῶσι νὰ ὀργανώσωσι τὸ κίνημα, ὅπερ καὶ ἔπραξεν εὐθὺς ὁ εἰρημένος. Κατόπιν μετέβη ὁ Βενιζέλος ἵνα προσδώσῃ δύναμιν εἰς αὐτό. Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ λάβητε τὰ ἀνωτέρω ὑπ' ὄψιν σας διότι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, ἂν τὸ κίνημα δὲν ἐγίνετο καὶ εἰσήρχοντο οἱ Σέρβοι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην θὰ ἦτο δύσκολον νὰ φύγωσιν ἐκεῖθεν».

σεις των ἀπὸ ταῦ ἀξιώματος τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ βασιλέως, ὁ Δαγκλῆς δὲ ἠκολούθησε μετ' ὀλίγας ἡμέρας) κατόπιν προηγουμένης ἀποφάσεως συνοδευόμενοι καὶ ὑπὸ ἑκατοντάδος πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὁμοϊδεατῶν των ἐπεβιβάζοντο ἐν Πειραιεῖ τῶν ἀτμοπλοίων «Ἑσπερίας» καὶ «Ἀτρομήτου» καὶ ἀφοῦ προσήγγισαν εἰς Σπέτσας πρὸς παρα-

Ἡ Τριανδρία, κατὰ λαϊκὴν εἰκόνα κυκλοφορήσασαν ἐν Θεσσαλονίκῃ

λαβὴν καὶ τῶν αὐτόθι ἀναμενόντων αὐτοὺς πολιτικῶν φίλων, κατηυθύνθησαν εἰς Κρήτην. Ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἤδη προειδοποιήσῃ τὸν βασιλέα διὰ τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη, ὡς ὁ τελευταῖος ἐδήλωσε, περὶ τῆς ἀποφάσεώς του ταύτης. Ἀποβιβασθέντες εἰς Χανία ἔτυχον θερμῆς ὑποδοχῆς, εἰς λόγον δὲ ἐκφωνηθέντα ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ἐζητήθη ἡ προσέλευσις πρὸς κατάταξιν εἰς τὸν στρατὸν πρὸς ἐκτέλεσιν ἱεροῦ ἐθνικοῦ καθήκοντος. Εἰς τοὺς παρεκτραπέντας δὲ ἐκ τοῦ συλλαλητηρίου εἰς ἀντιδυναστικὰς ἐκδηλώσεις ὁ Βενιζέλος ἀπήντησε:

«Εὔχομαι ὅπως τὸ Στέμμα, καὶ τὴν τελευταίαν ἔστω στιγμήν, ἀπαλλασσόμενον κακῶν συμβούλων καὶ τιθέμενον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων τραπῇ ἀποφασιστικῶς πρὸς τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἐπιτακτικῶς ὑποδεικνύουν τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα. Κανεὶς δὲν θὰ εἶναι εὐτυχέστερος ἀπὸ τὸν Παῦλον Κουντουριώτην καὶ ἐμὲ ἂν οὕτως ἀποκατασταθῇ ἡ ἑνότης τῆς χώρας καὶ τὸ ἔθνος ἀντιμετωπίσῃ ὁμονοοῦν τοὺς περιβάλλοντας αὐτὸ κινδύνους».

Πάντως ἀντιδυναστικὸν χαρακτῆρα κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲν ἐφαίνετο ἐνέχον τὸ κίνημα· ἀπόδειξις δὲ τούτου ὅτι τὰ ὑπὸ τῆς «Τριανδρίας» ὡς προσωρινῆς Κυβερνήσεως ἐκδιδόμενα διατάγματα καὶ αἱ ἀποφάσεις συνετάσσοντο ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔφερον τὸ ἐθνικὸν στέμμα. Βραδύτερον δὲ ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ Τριανδρία ἀπηύθυνε τηλεγράφημα πρὸς τὴν ἐν Πετρουπόλει τότε εὑρισκομένην βασιλομήτορα Ὄλγαν (1), ἐν ᾧ διετρανοῦτο ἡ πρὸς αὐτὴν ἀφοσίωσις αὐτῆς. Εἰς αὐτὸ ἀπήντησεν ἡ βασιλομήτωρ παραινοῦσα ἐπιστροφὴν εἰς τὴν νομιμοφροσύνην.

---

(1) Τὸ τηλεγράφημα τῆς Τριανδρίας πρὸς τὴν βασίλισσαν Ὄλγαν εἶχεν οὕτω:

«Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς τετάρτης ἐπετείου τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, ἐθεωρήσαμεν καθῆκον ἡμῶν, ὅπως καταθέτοντες στέφανον, ἀποτίσωμεν δίκαιον φόρον εὐσεβοῦς εὐγνωμοσύνης εἰς τὴν σεπτὴν μνήμην τοῦ ἀειμνήστου βασιλέως Γεωργίου, ὅστις δι' ὑπερτάτης φρονήσεως καὶ ἀπαύστου ἀφοσιώσεως κατὰ τὴν 50ετῆ συνταγματικήν του βασιλείαν προητοίμασε μεθ' ὑπομονῆς καὶ ἐπεσφράγισε τέλος διὰ τῆς ὑπάτης θυσίας τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ ὑπάρξεως τὸ

Μετὰ ὀλιγοήμερον ἐν Κρήτῃ διαμονὴν ἀνεχώρησαν καὶ μετὰ προσέγγισιν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ στρατολογίαν ἐν αὐταῖς ἔφθασαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην γενόμενοι καὶ αὐτόθι ἐνθουσιωδῶς δεκτοί.

Γαλλικαὶ καὶ ἀγγλικαὶ προσωπικότητες συνεχάρησαν τηλεγραφικῶς τὴν «Τριανδρίαν», πάραυτα δὲ συνήφθη καὶ δάνειον ἐκ 10 ἑκατομμυρίων δραχμῶν καταβληθὲν παρὰ τῶν ἑλληνικῶν Τραπεζῶν «Ἀθηνῶν» καὶ «Ἰονικῆς».

Τοῦ Βενιζέλου ἡ παρουσία ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐθεωρήθη ἰδιαιτέρως ἀναγκαία ἕνεκεν τῆς πολυαρχίας, ἥτις ἤρξατο δημιουργουμένη ἐκ τῶν ἐπαναστατησάντων σωμάτων τῆς Βορείου καὶ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶχον ἤδη ἀρχίσῃ ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ἀνεγνώρισαν εὐθὺς τὴν «Τριανδρίαν» ὡς νόμιμον Κυβέρνησιν, Γαλλία δὲ καὶ Ἀγγλία ἔπεμψαν παρ' αὐτῇ διπλωματικοὺς πράκτορας. Ἡ Ρωσία, διὰ λόγους δυναστικούς, συνέστησεν εἰς τὸν Βενιζέλον νὰ ἀπόσχῃ οἱουδήποτε ἀντιδυναστικοῦ κινήματος.

Ἓν δ' ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων τῆς κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης ἦτο ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, πρὸς μεγίστην ἔκπληξιν τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ὁλοκλήρου τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος.

Ἡ ἀναγγελία τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου ἐτοιχοκολλήθη ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀφοῦ ἐξιστοροῦντο τὰ μέχρι τότε γενόμενα κατέληγεν ὡς ἑξῆς:

«Καθ' ἣν στιγμὴν τὰ πρῶτα τμήματα τοῦ στρατοῦ της, φθάσαντα ἤδη εἰς τὸ μέτωπον, πρόκειται νὰ δράσουν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις ὀφείλει νὰ γνωστοποιήσῃ εἰς τὰ ἐμπόλεμα κράτη, ὧν οὕτω καθίσταται σύμμαχος, καὶ εἰς τοὺς οὐδετέρους, ὅτι ἀπὸ σήμερον εὑρίσκεται εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι αὕτη ἐπετέθη κατὰ τῆς Σερβίας, συμμάχου τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἰσέβαλεν εἰς τὸ ἐθνικὸν ἔδαφος. Καὶ πρὸς τὴν Γερμανίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐβοήθησε καὶ ὤθησε τὴν Βουλγαρίαν εἰς τὸν κατὰ τῆς Σερβίας πόλεμον καὶ εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ὅτι παρεβίασε τὰς δοθείσας ὑποσχέσεις περὶ σεβασμοῦ τῶν πόλεων Δράμας, Σερρῶν καὶ Καβάλλας, ὅτι προβαίνει εἰς ἀνάνδρους δολοφονίας ἀθῴων ταξιδιωτῶν διὰ τορπιλλισμοῦ οὐδετέρων πλοίων, ὅτι τέλος ἐπεδίωξε νὰ καταπτοήσῃ, ἐξευτελίσῃ καὶ διασπάσῃ τὴν ἑνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς ζημίαν τῆς τιμῆς καὶ τῶν ἐθνικῶν του συμφερόντων».

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεύς, παλαίων πλέον ὁ ἴδιος κατὰ τῆς καταστάσεως, παρῃτεῖτο παντὸς προσχήματος συνταγματικοῦ βασιλέως καὶ ἐδέχετο ἐπιτροπὰς σωματείων ἐκφραζό-

---

μεγαλεῖον καὶ τὴν δόξαν τῆς σήμερον κινδυνευούσης πατρίδος. Ἡ σκέψις μας φέρεται φυσικῶς εἰς τὴν σεπτὴν σύντροφον τοῦ βίου Του, ἥτις συνέπραξεν εἰς τὸ μέγα πατριωτικὸν ἔργον Του, παρέχουσα εἰς τὸν λαόν της παράδειγμα ὀρθοδόξου εὐσεβείας, παρηγορίας καὶ ἐλέους ὅπως ζητήσωμεν παρὰ τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος ἵνα εὐδοκήσῃ καὶ συνενώσῃ τὰς δεήσεις Της εἰς τὰς ἡμετέρας ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος καὶ καταθέσωμεν εἰς τοὺς πόδας Της εὐσεβάστως τὴν ἐκδήλωσιν τῆς βαθείας καὶ ἀναλλοιώτου ἀφοσιώσεώς μας.

26 Ὀκτωβρίου 1916

Βενιζέλος
Κουντουριώτης
Δαγκλῆς

Εἰς αὐτὸ ἡ βασίλισσα Ὄλγα ἀπήντησεν ὅτι τότε μόνον θὰ ἐδέχετο τὰ ὑποβαλλόμενα σέβη των ὅταν οἱ ὑποβάλλοντες ταῦτα καὶ δώσαντες ὅρκον πίστεως εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος θυσιασθέντος βασιλέως ἐπανέλθωσι μετανοοῦντες εἰς τὴν νομιμότητα.

μενος κατὰ τοῦ Βενιζέλου, τῶν Συμμάχων καὶ παντὸς ἀντιπολιτευομένου αὐτόν. Τὴν 7 Σεπτεμβρίου 1916 εἰς νεοσυλλέκτους τῆς μεραρχίας Ἀθηνῶν ἐλησμόνησε τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ὡμίλησε παραφόρως(1).

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἕτερα ὀλισθήματα ὑπέπεσεν ὁ βασιλεὺς διὰ τῶν ἀπ' εὐθείας ἀνταλλαγέντων τηλεγραφημάτων μετὰ τῶν διαφόρων ἐπιστρατικῶν συλλόγων(2) καὶ μετὰ πλείστων ἰδιωτῶν, ἐν στιγμαῖς πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Ν. Δημητρακόπουλος

Ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων δ' ἀπεδείχθη, τὰ αἰσθήματα καὶ ἡ ἀφοσίωσις μερίδος τοῦ λαοῦ (ἀλλὰ καὶ τοῦ συνόλου ἐὰν ἐπρόκειτο) δὲν ἦσαν ἀρκετὰ νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν ἐχθρότητα τοῦ ἔξω κόσμου, τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην. Εἰς τοιοῦτον παράπτωμα ἀσφαλῶς ὁ σοφὸς αὐτοῦ πατὴρ δὲν ἤθελεν ὑποπέσῃ.

Τέλος συνεχίζων τὴν πολιτικὴν τῶν προσωπικῶν ὑπουργείων, ἐκάλεσεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄνδρα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀρξάμενον νὰ πολιτεύηται, ἀλλὰ γνωστότατον διὰ τὴν ἔκτακτον αὐτοῦ περὶ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην καὶ συστηματικὴν τελείαν παίδευσιν καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου περιληφθέντα καὶ μετὰ ζήλου ἐργασθέντα πρὸς ἀνύψωσιν τῆς Δικαιοσύνης ἐν τῷ πρώτῳ ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι συγκροτηθέντι ὑπουργείῳ, τὸν νομομαθῆ Νικ. Δημητρακόπουλον. Ἀλλὰ καὶ οὗτος κατεδικάσθη εὐθὺς εἰς ἀποτυχίαν πλήρη οὐχὶ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς συγκροτήσεως ὑπουργείου ἢ διοικήσεως τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ θεῖναι ἀσφαλῆ βάσιν ὑγιοῦς ἐξωτερικῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς. Ὁ Ν. Δημητρακόπουλος βλέπων τὸ ἀναπόδραστον τῆς μετὰ τῆς Συνεννοήσεως συμπράξεως καὶ συμμαχίας τῆς Ἑλλάδος ἤθελεν ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἐξαλείψῃ πᾶν τὸ ἐκ τῶν ξένων πρέσβεων ἐνδεχόμενον νὰ προέλθῃ κώλυμα εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἅμα λαβὼν παρὰ τοῦ βασιλέως τὴν ἐντολὴν τοῦ συγκροτῆσαι κυβέρνησιν ἔσπευσεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν πρεσβείαν ἵνα προέλθῃ εἰς ἐξηγήσεις σαφεῖς καὶ εἰλικρινεῖς πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν καὶ διὰ τοῦ-

(1) *Νεοσύλλεκτοι,*

«Διὰ τοῦ ὅρκου τὸν ὁποῖον ἐδώκατε, ἐγίνατε στρατιῶται τῆς Πατρίδος, στρατιῶται τοῦ βασιλέως, στρατιῶται ἰδικοί Μου. Πρέπει εἰς τὸ ἑξῆς νὰ διάγετε ἐν γένει ὡς πιστοὶ στρατιῶται, νὰ ἔχετε πίστιν εἰς τοὺς ἀνωτέρους σας καὶ δι' αὐτῶν καὶ εἰς τὸν βασιλέα σας. Ἀλλὰ μόνη ἡ πίστις δὲν ἀρκεῖ. Χρειάζεται ἀφοσίωσις τυφλὴ εἰς τὰ θελήματα τῶν ἀνωτέρων σας, τῶν ἀρχηγῶν σας καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὸν βασιλέα σας.

»Ὅταν ἕκαστος στρατιώτης κάμνῃ ὅ,τι θέλει καὶ νομίζει ὅ,τι χρειάζεται ἡ Πατρίς, τότε ἀλλοίμονον εἰς τὸν στρατὸν ἐκεῖνον καὶ εἰς τὸ κράτος τὸ ὁποῖον ἔχει τοιοῦτον στρατόν. Θὰ ἀκούετε νὰ σᾶς λέγουν διάφορα πράγματα ὅπως σᾶς παραπλανήσουν. Μὴ τοὺς πιστεύετε αὐτούς, διότι πωλοῦν πατριωτισμὸν καὶ εἶναι πατριδοκάπηλοι. Ζητοῦν νὰ κάμουν ἐγκλήματα τὰ ὁποῖα σκεπάζουν μὲ τὸν μανδύαν τοῦ πατριωτισμοῦ. Μὴ τοὺς πιστεύετε αὐτούς.

»Θὰ εἰσέλθετε εἰς τὸν στρατὸν ὅπου τὸ πνεῦμα εἶνε θαυμάσιον καὶ ἔχει τόσας παραδόσεις, καὶ ὅπου θὰ ποτισθῆτε μὲ τὸ πνεῦμα αὐτό, καὶ μὲ τὴν ἀφοσίωσιν, καὶ μὴ λησμονεῖτε αὐτὰ πού σᾶς εἶπα. Μὴ λησμονῆτε τὰ δικά Μου λόγια.

»Ἔχετε πίστιν, ἀφοσίωσιν καὶ ἐμπιστοσύνην».

(2) «Ἐπίστρατοι τέως Δήμου Νέσσωνος συμπηχθέντες εἰς σύνδεσμον ἐκφράζουσι τῷ θεοπροβλήτῳ αὐτῶν βασιλεῖ καὶ γλυκυτάτῳ αὐτῶν Πατρὶ ἀπεριόριστον ἀφοσίωσιν καὶ δηλοῦσιν ὅτι εἶνε ἕτοιμοι νὰ θυσιασθῶσι μέχρις ἑνὸς πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν καὶ προάσπισιν τοῦ δαφνοβόλου Θρόνου Του.

«Πρὸς Σὲ τὴν ἔμψυχον παράστασιν τοῦ Ἔθνους, πρὸς Σὲ τὸν Ἡγεμόνα ἐντολοδόχον καὶ ἐκτελεστὴν τῆς θελήσεως τοῦ κράτους, πρὸς Σὲ τὸν βασιλέα τῶν βασιλέων, πρὸς δν ἐν ἀκραδάντῳ πεποιθήσει, συγκεντροῦνται τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Πατρίδος ὁ σύνδεσμος τῶν Ἐπιστράτων, ἀκοίμητε τῆς Πατρίδος Φρουρὲ καὶ Μεγαλουργέ...»

του πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀντιπροσώπους τῆς Συνεννοήσεως. Ἐδήλωσε λοιπὸν πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ὅτι κεκηρυγμένος ὢν ὑπὲρ συμπράξεως μετὰ τῆς Συνεννοήσεως ἤθελεν ἡ σύμπραξις αὕτη νὰ ἐκτελῆται μετὰ πάσης εἰλικρινείας ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάσης εἰλικρινοῦς συμπράξεως ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων. Ὅρον ἀπαραίτητον πρὸς τὴν τοιαύτην πολιτικὴν αὐτοῦ προέβαλεν ὁ Ν. Δημητρακόπουλος εἰς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν τὴν ἀπόλυτον ἑνότητα τοῦ κράτους καὶ ἑπομένως ἠξίωσεν ἵνα ἡ ἐξουσία τῆς κυβερνήσεως ἐπεκταθῇ ἐπὶ πάσας τὰς ὑπὸ τῶν Συμμάχων καὶ ὑπὸ τῶν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ κυβερνήσεως κατεχομένων χωρῶν. Ἀλλ' ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς σὲρ Φράνσις Ἔλλιοτ, ἀφοῦ ἤκουσε μετὰ προσοχῆς τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα καὶ ἐπεδοκίμασε ταῦτα ὡς ὀρθά, προσέθηκεν ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀνεκτέλεστα, διότι αἱ σύμμαχοι Δυνάμεις εὑρίσκοντο πρὸ «ἀνειλημμένων ὑποχρεώσεων» (1). Ταῦτα ἀκούσας ὁ Ν. Δημητρακόπουλος κατέθεσεν εὐθὺς εἰς τὸν βασιλέα τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν. Ταῦτα κατὰ τὰς πρὸς τὸν γράφοντα γενομένας μακρὰς καὶ εἰλικρινεῖς ἐξηγήσεις αὐτοῦ τοῦ Ν. Δημητρακοπούλου, ὃν ἀδίκως κατέκρινον, καὶ δὴ τινὲς τῶν νομιμοφρόνων βασιλικῶν, ὡς ὑποβαλόντα τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως δοθεῖσαν αὐτῷ ἐντολὴν ὑπὸ τὴν ἔγκρισιν ξένου πρέσβεως, ἐνῷ ἔδει νὰ σχηματίσῃ τὸ ὑπουργεῖον αὐτοῦ καὶ εἶτα νὰ προέλθῃ εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ξένων. Ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου καὶ τῶν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων ἠναγκάσθη ὁ βασιλεύς, κακῶς ποιῶν, νὰ διαπραγματεύηται προσωπικῶς ζητήματα μεγίστης σπουδαιότητος, ἐκ τοῦ κακοῦ χειρισμοῦ τῶν ὁποίων ὑπεχρεώθη βραδύτερον νὰ ὑποστῇ βαρείας θυσίας τόσον δι' ἑαυτὸν ὅσον καὶ διὰ τὸν Οἶκόν του.

Δ. Στεφάνου

Οὕτω ὅπως ἀποδείξῃ τὴν καλὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Συμμάχους πίστιν καὶ ὅπως προλάβῃ τὰς τοῦ Βενιζέλου πιθανὰς ἀντιδυναστικὰς ἐνεργείας προῆλθεν εἰς συνεννόησιν προφορικήν, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, ὅπως παραδώσῃ μέγα μέρος τοῦ ὁπλισμοῦ τοῦ στρατοῦ εἰς αὐτούς, καθιστῶν οὕτω τὸν ἐν ἐνεργείᾳ στρατὸν ἄμαχον καὶ ἀνίκανον πρὸς ἐπίθεσιν, δι' ἣν ἀνησύχουν οἱ Σύμμαχοι προκειμένου περὶ τῶν νώτων τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ στρατοῦ των. Ἐν ἐσχάτῃ πάντως ἀμηχανίᾳ εὑρισκόμενος ὁ βασιλεὺς ἐζήτησε καταφύγιον εἰς κυβέρνησιν οὐδεμίαν συνάφειαν ἔχουσαν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, ἀλλὰ συγκειμένην ἐξ ἀνδρῶν ὑπηρετούντων τῷ κράτει ἁπλῶς ὑπηρεσιακῶς καὶ οὐδεμίαν ἐχόντων πολιτικὴν χροιάν. Καὶ ὡς τοιοῦτον ἄνδρα ἐκάλεσε τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σπυρ. Λάμπρον (2), ἀφοῦ ἐσχάτῃ τις ἀπόπειρα ὑπὸ ἀνδρὸς πολιτευτοῦ

Σπ. Λάμπρος

(1) Ὑποχρεώσεων ἀνειλημμένων πρὸς τὸν Βενιζέλον ὃν δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ θυσιάσωσιν εἰς τὸν νέον πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως ὑποτάσσοντες τὴν Θεσσαλονίκην εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις νέαν κυβέρνησιν.

(2) Πρὸ τῆς κλήσεως τοῦ Σ. Λάμπρου ὁ βασιλεὺς ἐζήτει νὰ καλέσῃ τὸν γνωστὸν νομομαθῆ Διονύσιον Στεφάνου μεταβὰς πρὸς τοῦτο καὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀνδρός. Ἀλλ' ὁ Δ. Στεφάνου πάσχων δεινῶς τότε καὶ σχεδὸν παλαίων πρὸς τὸν θάνατον ἐδήλωσε τῷ βασιλεῖ τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀναλήψεως τοιαύτης ἐντολῆς καὶ ἐξουσίας. Τὸ λεχθὲν ὑπό τινων ὅτι ὁ Δ. Στεφάνου κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην συνέστησε τῷ βασιλεῖ τὸν Σ. Λάμπρου δὲν εἶναι ἀληθές. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Στεφάνου ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἂν ἐνέκρινε τὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν πρόσκλησιν τοῦ Σ. Λάμπρου (ὑπὲρ οὗ φαίνεται ὅτι εἰργάζοντο οἱ ἐγγύτατα ἐν τοῖς ἀνακτόροις προσκείμενοι τῷ βασιλεῖ καὶ ἐν πρώτοις ὁ πρίγκηψ Νικόλαος, εἶτα δὲ καὶ ἄλλοι πρίγκηπες) ἀπήντησε καταφατικῶς, ἐξέφρασε μόνον ἀνησυχίας διὰ τὴν οὕτω ἐξελιχθεῖσαν κατάστασιν.

καὶ πρώην ὑπουργοῦ καὶ ἐμπειροτάτου περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, τοῦ Ν. Στράτου, περὶ σχηματισμοῦ ὑπουργείου κοινοβουλευτικοῦ δὲν ἐτελεσφόρησε(¹). Τοῦ Σπ. Λάμπρου ἡ κυβέρνησις ἦτο ὅλως ὑπηρεσιακή. Μετὰ τὴν ὁρκωμοσίαν της ἐδήλωσεν «ὅτι θὰ τηρήση φιλικὴν στάσιν πρὸς τοὺς ἐμπολέμους», καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμία ἠγέρθη φαινομενικῶς ἐκ μέρους τῶν πρέσβεων ἀντίδρασις ἐναντίον τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῆς, διότι ἐθεώρουν αὐτὴν οὐχὶ κυβέρνησιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἀλλ' ἁπλῶς ὑπηρεσίαν τοῦ βασιλέως, μεθ' ἧς ἠδύναντο νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ δι' αὐτῆς, ὡς ἁπλῆς βασιλικῆς ὑπηρεσίας, νὰ διαβιβάσωσιν εἰς τὸν βασιλέα οἱασδήποτε παρατηρήσεις, μομφὰς καὶ ἀξιώσεις.

(¹) Ὁ ἀοίδιμος Ν. Στράτος ἐξ ἀρχῆς εἶχε κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς συμμαχίας μετὰ τῆς Συνεννοήσεως, ἐπ' ἐσχάτων δὲ εἶχε μεταβῆ οὐχ ἅπαξ παρὰ τῷ βασιλεῖ ἵνα συμβουλεύση αὐτῷ τὴν τοιαύτην πολιτικὴν ὡς ὑπερτάτην καὶ ἀναπόδραστον ἀνάγκην. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Ν. Στράτος ἐζήτησε πολλῷ ὕστερον (κατὰ τὸ ἔτος 1920) παρὰ τοῦ κοινοῦ φίλου αὐτοῦ τε καὶ τοῦ γράφοντος ταῦτα, Ἀγαμέμνονος Σλῆμαν, νὰ ἐνεργήση περὶ συνεντεύξεώς τινος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ γράφοντος ταῦτα. Ὁ Σλῆμαν μοὶ ἔπεμψεν ἐπιστολάριον καλοῦν με φιλοφρόνως εἰς γεῦμα παρ' αὐτῷ. Μεταβὰς παρὰ τῷ Σλῆμαν εὗρον, ἀφικόμενον αὐτόσε πρὸ ἐμοῦ, τὸν Ν. Στράτον, εἰπόντα μοι εὐθὺς ὅτι αὐτὸς παρεκάλεσε τὸν Σλῆμαν νὰ μὲ προσκαλέση ἵνα μοὶ ἀνακοινώση ἱστορίαν τινά, ἣν ἦτο ἀνάγκη νὰ γινώσκω, ἅτε ἄγνωστον οὖσαν τῷ δημοσίῳ καὶ τοῖς ἀνωτάτοις ἔτι πολιτικοῖς κύκλοις· ἦτο δὲ ἡ ἱστορία αὕτη ἡ ἑξῆς: «Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν πρὸς σχηματισμὸν κυβερνήσεως ἀποπειρῶν τῶν Ν. Καλογεροπούλου καὶ Ν. Δημητρακοπούλου ἐσκέφθην ὅτι τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ ἐξωθηθῶσι κατὰ κρημνὸν ἐὰν μὴ ἐπήρχετο μία κυβέρνησις ἐμφανῶς φιλανταντική. Ἐσκέφθην λοιπὸν ὅτι καὶ χωρὶς νὰ προκαλέσω ταπείνωσιν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Βενιζέλου ἠδυνάμην νὰ συμβουλεύσω τῷ βασιλεῖ συγκρότησιν κυβερνήσεως ὑπὸ ἄνδρα βενιζελικὸν καὶ φιλανταντικόν, τὸν ἐν Ἀμερικῇ πρεσβευτὴν Λάμπρον Κορομηλᾶν, μετὰ ὑπουργῶν ἐξ ἀνδρῶν ἀποδεδειγμένων θιασωτῶν τῆς μετὰ τῶν Συμμάχων συνεννοήσεως καὶ ἄλλως μετριοπαθῶν (μοὶ εἶπε ὀνόματά τινα ἐντιμοτάτων καὶ μετριοπαθῶν ἀνδρῶν βενιζελικῶν, ἅτινα ἀνεκοίνωσε καὶ τῷ βασιλεῖ, πρόθυμος φανεὶς καὶ αὐτὸς νὰ μετάσχη τοιούτου ὑπουργείου). Ὁ βασιλεὺς μετὰ μικρὰν συζήτησιν προσεχώρησεν ἐντελῶς εἰς τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Στράτου πρότασιν καὶ ἐνετείλατο αὐτῷ, ἀφοῦ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ὑποδεικνυομένων ὑποψηφίων ὑπουργῶν, νὰ δώση αὐτῷ ἐπίσημον κατάλογον τῶν ὀνομάτων τούτων. Ὁ Ν. Στράτος εὐχαριστήσας τῷ βασιλεῖ καὶ συγχαρεὶς μάλιστα αὐτῷ διὰ τὴν πρόθυμον ἀποδοχὴν τῆς προτάσεώς του ἀπεχαιρέτησε τὴν Α.Μ. ἵνα ἀπελθὼν συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ὑποδειχθησομένων ὑπουργῶν καὶ τοῦ Λ. Κορομηλᾶ (τηλεγραφικῶς ἐννοεῖται μετὰ τούτου), ἀλλὰ πρὶν ἢ ἔτι κατέλθη τὴν κλίμακα τῶν ἀνακτόρων σπεύδων ὄπισθεν αὐτοῦ ταχεῖ βήματι ὁ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἰδιαιτέρου συμβούλου ἐν τῇ Αὐλῇ κατέχων θέσιν Γ. Στρέϊτ, ἐφώνησεν αὐτῷ: «Μὴ βιασθῆτε διὰ συνεννόησιν περὶ ὑποψηφίων ὑπουργῶν καὶ περιμένετε νέαν ἐντολὴν ἐκ μέρους τῆς Α. Μεγαλειότητος». Ὁ Ν. Στράτος μάτην ἀνέμενε τὴν τοιαύτην ἐκ τῆς Αὐλῆς ἐντολὴν μέχρις ἑσπέρας ὅτε ἠγγέλλετο διὰ τῶν ἑσπερινῶν ἐφημερίδων ἡ εἰς τὸν Σ. Λάμπρον ἀνάθεσις τῆς συγκροτήσεως τοῦ νέου ὑπουργείου. Ἐκ τῆς θερμότητος μεθ' ἧς ὁ πρίγκηψ Νικόλαος ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Σ. Λάμπρου, ἤθελέ τις ἴσως εἰκάση ὅτι οὗτος ἦτο (διατελῶν ἄλλως οἰκειότατος σύμβουλος τοῦ βασιλέως ἀδελφοῦ) ὁ συστήσας τῷ βασιλεῖ τὴν τοῦ Λάμπρου ἐκλογήν. (Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Σ. Λάμπρος πρὸ πολλοῦ συνεδέετο οἰκείως μετὰ τῆς Αὐλῆς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὅτε πρὸ ἐτῶν ὁ Θ. Δηληγιάννης προυτίθετο νὰ παύση τὸν Σ. Λάμπρον ἀπὸ τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ θέσεως αὐτοῦ ὡς διατελέσαντα ἐκ τῶν ἰθυντόρων τῆς «Ἐθνικῆς Ἑταιρείας» ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἠρνήθη ἐπιμόνως νὰ ὑπογράψη τὸ τῆς παύσεως διάταγμα). Παραδόξως δ' ὁ Σ. Λάμπρος ἐπιτηδεύων καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Βενιζέλον ἔμελλε τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῆς εἰς τὴν πρωθυπουργίαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προσκλήσεώς του νὰ προτείνη ἐν ἐκτάκτῳ συνεδρίᾳ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ὁμοῦ μετὰ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Πολίτου ἀναφορὰν ἐκ μέρους τῆς Σχολῆς πρὸς τὴν Α.Μ. ὑποδεικνύουσαν αὐτῷ ὅτι ἡ θέσις του ἦτο ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Συνεννοήσεως. Ἀλλὰ μάτην οἱ ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς Σχολῆς συνάδελφοι προσεδόκων τὴν τοῦ Σ. Λάμπρου ἐμφάνισιν. Ἡ δὲ ἐν τῇ σχολῇ γενομένη ὑπὸ τοῦ Ν. Πολίτου πρότασις ἀπερρίφθη καταπολεμηθεῖσα σφοδρῶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς φιλολογίας Ἀνδρέου Σκιᾶ.

Τὴν ἑπομένην τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κυβερνήσεως 3)16 Νοεμβρίου 1916, αὕτη ἔλαβε τὴν διακοίνωσιν τοῦ εἰς Κερατσίνιον καταπλεύσαντος Γάλλου ναυάρχου Δαρτὶζ ντὲ Φουρνέ, δι᾿ ἧς οὗτος ἐζήτει ὅπως παραδοθῶσι τοῖς Συμμάχοις: 16 πεδιναὶ καὶ ἰσάριθμοι ὀρειβατικαὶ πυρβολαρχίαι, δηλ. 128 τηλεβόλα μὲ 1000 ὀβίδας κατὰ πυροβόλον, 40.000 ὅπλα Μάνλιχερ μετὰ 220 φυσιγγίων καθ᾿ ἕκαστον τυφέκιον, 140 πολυβόλα καὶ 50 φορτηγὰ αὐτοκίνητα. Ἐκ τούτων, καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς καλῆς θελήσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἔπρεπε νὰ παραδοθῶσιν ἀμέσως 10 ὀρειβατικαὶ πυρβολαρχίαι. Τὰ ὑπόλοιπα θὰ παρεδίδοντο βραδύτερον.

Δ. ντὲ Φουρνέ

Πάντα ταῦτα ἀπεδέχθη ἡ κυβέρνησις Λάμπρου, μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐξιλεώσεως τῶν Συμμάχων.

Ἀλλ᾿ ὁ βασιλεὺς πληροφορηθεὶς διὰ φιλικοῦ του προσώπου ὅτι ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ναυαρχίδος ἐφιλοξενεῖτο ὁ εἰς Θεσσαλονίκην μὲ ἰδιαιτέραν ἀποστολὴν τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως μεταβαίνων Γάλλος βουλευτὴς Παῦλος Μπεναζέ, ἰδιαίτερος φίλος τοῦ Γάλλου πρωθυπουργοῦ Μπριάν, ἐζήτησε νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετ᾿ αὐτοῦ· δεχθεὶς δ᾿ αὐτὸν φιλικῶς ἐν Τατοΐῳ, καὶ παρουσιάσας τῇ βασιλίσσῃ, τῷ ὑπεσχέθη τὴν παράδοσιν εἰς τοὺς Συμμάχους τοῦ πλείστου πολεμικοῦ τῆς χώρας ὑλικοῦ, ὡς καὶ τῆς διευκολύνσεως τῆς κατατάξεως ἐθελοντῶν εἰς τὸν στρατὸν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ κυβερνήσεως, ζητήσας ὅμως καὶ ἀνάλογα ἀνταλλάγματα, ἤτοι ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀκεραιότητας τῆς χώρας καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς δυναστείας, κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ὁριστικῆς συνθήκης, ὡς καὶ τὴν ἀποκήρυξιν τοῦ Βενιζέλου.

Ὁ Π. Μπεναζὲ οὐδεμίαν ἔχων ἐπίσημον ὡς πρὸς τὴν διαπραγμάτευσιν ταύτην ἀποστολήν, ὑπέβαλε τὰ παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου προταθέντα εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἥτις κατ᾿ ἀρχὴν τὰ ἀπεδέχθη, συνεχίσας δὲ τὸ μέχρι Θεσσαλονίκης ταξίδιον αὐτοῦ συνηντήθη καὶ μετὰ τοῦ Βενιζέλου, εἰς ὃν συνέστησε τὴν μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου συμφιλίωσιν. Ἀλλ᾿ ὁ Βενιζέλος τὴν φορὰν ταύτην ἐπ᾿ οὐδενὶ λόγῳ ἐδέχετο οἱονδήποτε συμβιβασμὸν μετὰ τοῦ «αὐταρχικοῦ βασιλέως», ὡς ἐκάλει τὸν Κωνσταντῖνον. Συνέπεια τῆς ἀρνήσεως ταύτης ἦτο ἡ ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων ἐπιμονὴ μὲν διὰ τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων καὶ λοιποῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἄρνησις καὶ ἐπιφύλαξις ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπὲρ τῆς δυναστείας ἐγγύησιν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἀποκήρυξιν τοῦ Βενιζέλου ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, ὡς ἐζήτει ὁ Κωνσταντῖνος.

Π. Μπεναζέ

Ὑπὸ τὰς συνθήκας λοιπὸν ταύτας ἤρξατο τὸν βίον αὐτῆς ἡ κυβέρνησις τοῦ Σπ. Λάμπρου, καθ᾿ ὃν ἰδίᾳ χρόνον ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις εἶχεν ἤδη ἐκτραχυνθῇ σφόδρα ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Βενιζέλου. Ὁ Βενιζέλος ἀντιφωνῶν(1) εἰς προσφώνησιν γενομένην αὐτῷ ὑπὸ συλλαλητηρίου τῆς μερίδος αὐτοῦ, συγκροτηθέντος τὴν 14

(1) Ἡ ἀντιφώνησις τοῦ Βενιζέλου εἶχεν οὕτω:

«Συνιστῶ λοιπὸν πρὸς ὑμᾶς νὰ συγκροτήσητε ὀλιγομελῆ ἐπιτροπείαν τῆς ὁποίας τὴν ἐκλογὴν δύνασθε ν᾿ ἀναθέσητε εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ συλλαλητηρίου καὶ ἡ ὁποία παρουσιαζομένη πρὸς τὴν **Α. Μεγαλειότητα, νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτὸν ταῦτα περίπου:**

Βασιλεῦ,

»Ἔγινες θῦμα ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι διὰ νὰ καταστρέψουν τὸ ἔργον τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς ὁποίας αὔριον εἶναι ἡ ἑβδόμη ἐπέτειος, καὶ διὰ νὰ ἐπαναφέρουν τὴν φαυλοκρατίαν, δὲν ἐδίστασαν νὰ καπηλευθοῦν τὴν πρὸς τὸ Στέμμα εὐλάβειαν καὶ τὴν πρὸς τὸ πρόσωπόν Σου ἀγά-

Αὐγούστου 1916, εἶχε ἐκφρασθῇ λίαν αὐστηρῶς περὶ τοῦ βασιλέως παραστήσας αὐτὸν ὡς ἀγόμενον καὶ φερόμενον ὑπὸ τῆς γερμανικῆς πολιτικῆς καὶ ἕνεκα φυσικῆς ἀδυναμίας συγγενοῦς πρὸς τὴν Γερμανίαν ὑποτάσσοντα τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν γερμανικὴν πολιτικήν. Ἐν τέλει δὲ εἶχε παραινέσῃ αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν τῆς μετὰ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων εἰλικρινοῦς συνεννοήσεως. Τὸ ψήφισμα τοῦ συλλαλητηρίου, τὸ ἐκδοθὲν μετὰ τὸν λόγον τοῦ Βενιζέλου καὶ προτρέπον τὸν βασιλέα νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰ ρηθέντα ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου, δὲν ἐγένετο δεκτὸν ὑπ' αὐτοῦ ὡς οὐδὲ ἡ ἐπιτροπή, ἡ ἐκ

πην τοῦ λαοῦ, καὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ θέσουν εἰς κίνδυνον τὰ ἀποκτήματα πενταετοῦς ἀνορθωτικῆς ἐργασίας καὶ δύο ἐνδόξων πολέμων διὰ νὰ κτυπήσουν ἕνα τῶν πρωτεργατῶν τῶν ἀποκτημάτων τούτων. Ἔγινες θῦμα τῶν στρατιωτικῶν συμβούλων Σου, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν στενότητα τῆς στρατιωτικῆς των ἀντιλήψεως καὶ μὲ τὸν πόθον τῆς ἐγκαθιδρύσεως μιᾶς ἀπολυταρχίας ἡ ὁποία θὰ καθίστα αὐτοὺς οὐσιαστικῶς κυρίους τῆς καταστάσεως, Σὲ ἔπεισαν ὅτι ἡ Γερμανία θὰ ἐξέλθῃ νικήτρια ἐκ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου.

»Ἔγινες τέλος θῦμα τῆς ἰδικῆς Σου φυσικῆς ἄλλως τε ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας. Συνηθισμένος νὰ θαυμάζῃς πᾶν ὅ,τι γερμανικόν, ἐκπεπληγμένος ἐνώπιον τῆς ἀπαραμίλλου στρατιωτικῆς καὶ ἄλλης παντοδαπῆς γερμανικῆς ὀργανώσεως δὲν ἐπίστευσες μόνον εἰς τὴν γερμανικὴν νίκην, ἀλλὰ καὶ ηὐχήθης αὐτήν, ἐλπίζων νὰ δυνηθῇς μετ' αὐτὴν νὰ συγκεντρώσῃς εἰς χεῖράς σου ὅλην τὴν κυβερνητικὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ θέσῃς οὐσιαστικῶς κατὰ μέρος τὸ ἐλεύθερον πολίτευμά μας. Καὶ τὰ ἀποτελέσματα ὅλων αὐτῶν τῶν σφαλμάτων τὰ βλέπομεν σήμερον. Ἀντὶ νὰ ἐπεκταθῶμεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Θράκην καὶ τὴν Κύπρον, λύοντες τελειωτικῶς τὰς ὑπερχιλιετεῖς διαφοράς μας μὲ τοὺς δύο ἐθνικούς μας ἐχθροὺς καὶ δημιουργοῦντες Ἑλλάδα μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν καὶ πλουσίαν, ἀνταποκρινομένην εἰς τὰ ὑψιπετέστερα ἐθνικὰ ὄνειρα, βλέπομεν τοὺς Βουλγάρους νὰ εἰσελαύνουν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν, νὰ καταλαμβάνουν καὶ τὴν ὕπαιθρον χώραν καὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούριά μας, νὰ αἰχμαλωτίζουν τὰ ἐκεῖ τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, χωρὶς νὰ εὑρισκώμεθα πρὸς τοὺς ἐπιδρομεῖς οὔτε εἰς κηρυγμένον, οὔτε εἰς ἀκήρυκτον πόλεμον, καὶ ἐνῷ μᾶς παρέχονται ὑπ' αὐτῶν πρὸς ἐμπαιγμὸν αἱ φιλικώτεραι διαβεβαιώσεις. Βλέπομεν τὸ πολεμικόν μας ὑλικόν, διὰ τὸ ὁποῖον ἐδαπανήθησαν ἑκατοντάδες ἑκατομμυρίων καὶ τὸ ὁποῖον ἐγκληματικῶς τὸ ἐπιτελεῖον ἀφῆκε μετὰ τὴν γενικὴν ἀποστράτευσιν καὶ ἐνῷ ὁ ἐθνικὸς ἐχθρὸς διετέλει ἐπιστρατευμένος, ἀφῆκε, λέγομεν, συγκεντρωμένον εἰς παραμεθορίους πόλεις νὰ γίνεται εὔκολος λεία τοῦ ἐπιδραμόντος γείτονος. Βλέπομεν τὴν Βόρειον Ἤπειρον τιθεμένην πάλιν ἐν κινδύνῳ.

»Ἀπὸ τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εἴχομεν κατορθώσῃ ν' ἀναβιβάσωμεν τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν διεθνῆ ἐκτίμησιν τὴν βλέπομεν καταπεσοῦσαν πάλιν μέχρι τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε κατακυλισθῇ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀντὶ νὰ καταστήσωμεν τὴν Ἑλλάδα σεβαστὴν εἰς τοὺς φίλους της καὶ φοβερὰν εἰς τοὺς ἐχθρούς της, τὴν βλέπομεν οἰκτειρομένην ἀπὸ τοὺς πρώτους, περιφρονουμένην δὲ καὶ χλευαζομένην καὶ ραπιζομένην ἀπὸ τοὺς δευτέρους.

»Παραγνωρίσαντες τοὺς βιολογικοὺς ὅρους τοῦ περιβάλλοντος ἐντὸς τοῦ ὁποίου δύναται ὄχι μόνον νὰ μεγαλώσῃ, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς νὰ ζήσῃ ὡς ἀνεξάρτητον κράτος ἡ Ἑλλάς, τὴν ἐξωθοῦμεν, βασιλεῦ, εἰς ἀσφαλῆ ὄλεθρον.

»Τὸ σημερινὸν πάνδημον συλλαλητήριον συνεκλήθη διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ὀδύνην τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς καὶ νὰ διαδηλώσῃ ἐν νομιμόφρονι τάξει τὴν λαϊκὴν ἀγωνίαν καὶ ἀγανάκτησιν διὰ τὰς συμφορὰς εἰς ἃς ὡδηγήθη καὶ ὁδηγεῖται ἀκόμη ἡ χώρα ἐκ τῆς ἀκολουθηθείσης πολιτικῆς.

»Καὶ το πάνδημον τοῦτο συλλαλητήριον ἐπιδιώκει νὰ διαφωτίσῃ Σέ, βασιλεῦ. Νὰ Σὲ πείσῃ ὅτι παρὰ τὴν γενομένην ὑπονομευτικὴν ἐργασίαν, ὁ λαὸς δὲν ἐγκρίνει τὰ γενόμενα, ὡς ζητοῦν νὰ Σε παραπείσουν οἱ περὶ Σέ. Νὰ κάμῃ ἔκκλησιν εἰς τὴν φιλοπατρίαν Σου, ὅπως δυνηθῇς ν' ἀπαλλαγῇς ἀπὸ τὰς ὀλεθρίους ἐπιρροὰς αἱ ὁποῖαι καπηλεύονται, ὡς εἴπομεν, τὴν πρὸς Σὲ ἀγάπην τοῦ λαοῦ καὶ αἱ ὁποῖαι Σὲ παρασύρουν καὶ μαζὶ μὲ Σὲ καὶ τὸν Οἶκόν Σου καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἔθνος εἰς τὰς συνεπείας μιᾶς ἐθνικῆς καταστροφῆς.

»Αἱ ἐκλογαὶ εἶνε ἀνάγκη νὰ γίνουν διὰ ν' ἀποκτήσῃ ἡ χώρα ἐθνικὴν ἀντιπροσωπίαν. Ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ λυθοῦν τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα κατὰ τρόπον σωτήριον διὰ τὴν χώραν διὰ μόνον τῶν ἐκλογῶν τούτων.

»Ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπεις νὰ χρησιμοποιῆται ἀνευλαβῶς τὸ ὄνομά Σου ὡς ἀντιπάλου ἑνὸς

διακεκριμένων ὁμολογουμένως πολιτῶν συγκροτηθεῖσα καὶ κομίσασα αὐτό, ἔτυχεν ἀκροάσεως· δύο δὲ ἡμέρας μετὰ τὸ συλλαλητήριον τοῦτο συνεκροτήθη ἕτερον ὑπὸ τῶν ἀντιθέτων κομμάτων διαδηλούντων τὴν πρὸς τὸν βασιλέα ἀφοσίωσίν των. Τότε πλέον, ἀλλὰ πολὺ ἀργά (ὡς φιλικῶς προσκείμενος τῷ βασιλεῖ παλαιὸς πολιτικὸς ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν), ἀντελήφθη καὶ ὁ ἴδιος ὁ δύστηνος βασιλεὺς εἰς ποίαν παγίδα ὑπέπεσεν ἀλληλοσυρόμενος μεταξὺ τῶν κομμάτων.

Ἐν τῷ συλλαλητηρίῳ τούτῳ τῶν βασιλικῶν ἢ ἀντιβενιλικῶν, τῷ συγκροτηθέντι

μεγάλου πολιτικοῦ κόμματος τί ἀγαθὸν δύναται νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὰς ἐκλογὰς αὐτὰς αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τοιούτους ὅρους περικαλύπτουν ἁπλῶς τὴν διεξαγωγὴν ἑνὸς ἀκηρύκτου ἐμφυλίου πολέμου; Τί θὰ ἠδύνατο νὰ περισώσῃ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων θριαμβεῦον κατὰ τὰς ἐκλογὰς αὐτὰς καὶ ἐρχόμενον εἰς τὴν ἐξουσίαν, ὅταν ἡ ἐθνικὴ ἑνότης τὴν ὁποίαν διέσπασεν ἡ ἀνάμιξίς Σου εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας οὐδαμῶς θ' ἀποκατασταθῇ διὰ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐκλογῶν; Πῶς θὰ δυνηθῇ νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ πολιτικὴ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἐὰν ἤθελε κριθῇ ἀναγκαῖον νὰ χωρήσωμεν καὶ πέραν τῆς εὐλόγως ἀξιουμένης ἀπὸ τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως εὐμενοῦς πρὸς αὐτὰς οὐδετερότητος, ἀφοῦ ἡ ἐγκληματικὴ πολιτεία τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου διέλυσεν οὐσιαστικῶς τὸν στρατὸν καὶ κατέστησεν ἄμαχον τὴν Ἑλλάδα;

»Διότι πρέπει νὰ μάθῃς καὶ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, βασιλεῦ, ὅτι, καὶ ὅταν ἀκόμη θὰ ἔκρινεν ἡ κυβέρνησίς Σου ἀναγκαίαν τὴν πολεμικὴν παρέμβασιν τῆς Ἑλλάδος δὲν θὰ εὕρισκες πλέον ἑλληνικὸν στρατὸν διὰ νὰ ὁδηγήσῃς εἰς τὴν νίκην.

»Τὰ τηλεγραφήματα τοῦ λεγομένου Πανελληνίου Συνδέσμου τῶν Ἐπιστράτων, ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ χύσουν καὶ πάλιν τὸ αἷμά των εἰς ἓν Σου νεῦμα, δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ πράγματα καὶ στέλλονται μόνον διότι εἰς τοὺς ἀποστέλλοντας ἐνέβαλον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἐννοεῖς νὰ ἐξέλθῃς τῆς οὐδετερότητος. Ἡ ἀκολουθηθεῖσα πολιτικὴ καὶ πρὸ πάντων ὁ τρόπος καθ' ὃν αὕτη ἐφηρμόσθη προεκάλεσε βαθυτάτην νόσον εἰς ὅλον τὸν ἐθνικὸν ὀργανισμόν. Δὲν ἰσχυριζόμεθα ὅτι ἡ νόσος αὕτη εἶνε ἀθεράπευτος, ἀλλ' ἡ θεραπεία ἀπαιτεῖ τὴν συγκέντρωσιν, ὄχι τὴν διάσπασιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, καὶ πρέπει νὰ ἐπιδιωχθῇ ἐπειγόντως καὶ ἀμέσως διότι αὔριον θὰ εἶνε ἴσως ἀργά.

»Ἄφησε τὴν θέσιν τοῦ ἀρχηγοῦ κόμματος, εἰς τὴν ὁποίαν θέλουν νὰ Σὲ καταβιβάσουν οἱ κάπηλοι τῆς δόξης Σου. Ἄνελθε πάλιν τὰς βαθμίδας τοῦ Θρόνου Σου καὶ στάσου ἐκεῖ ὑψηλά.

»Ἐπεδιώχθη δι' ἀνοσίας καὶ σατανικῆς ἐνεργείας, καὶ δυστυχῶς ἐπετεύχθη, διάσπασις ἐθνικῶν παραγόντων ἐκ τῆς συνεργασίας τῶν ὁποίων καὶ μόνον ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ ἀναμένει καὶ τὴν σωτηρίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Πατρίδος. Ἡ συνεργασία αὕτη κατέστη σήμερον δύσκολος. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων ἔχει ἀρκετὴν αὐταπάρνησιν διὰ νὰ μὴ παρεμβάλῃ εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας καμμίαν ἐκ προσωπικῶν λόγων δυσκολίαν. Βεβαίως δὲν εἶναι ἰδεώδεις αἱ ὑπηρεσιακαὶ κυβερνήσεις καὶ μάλιστα εἰς στιγμὰς τόσον κρισίμους τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας.

»Ἀλλ' ἡ παροῦσα κυβέρνησις κατέστη σήμερον ἐθνικὴ ἀνάγκη, ἡγεῖται δ' αὐτῆς σώφρων ἀνήρ, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς ἄλλας κρισίμους περιπετείας προσέφερε πολυτίμους εἰς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας. Τὴν ὑπηρεσιακὴν αὐτὴν κυβέρνησιν τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων εἶναι ἕτοιμον νὰ περιβάλῃ διὰ τῆς πολιτικῆς του ἐμπιστοσύνης. Ἄς θεωρηθῇ ἡ κυβέρνησις αὕτη πολιτικὴ κυβέρνησις. Περίβαλέ την καὶ Σὺ διὰ τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης Σου. Ἀπομάκρυνε ἀπὸ πλησίον Σου καὶ κράτησε τοῦ λοιποῦ μακρὰν Σου ὅλα ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἀθεμίτως ἐσφετερίσθησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅλην τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ἄφησε τὴν κυβέρνησίν Σου νὰ δώσῃ ὁριστικῶς τὴν πολιτικὴν κατεύθυνσιν τοῦ κράτους πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, ἀσφαλίζουσα εἰς αὐτὰς εἰλικρινῶς ἀπὸ τοῦδε τὴν ζητουμένην καὶ ἀπὸ τοσούτου χρόνου ὑπεσχημένην εὐμενεστάτην οὐδετερότητα. Κατάγινε δὲ μὲ τὴν κυβέρνησίν Σου συντόμως, ἐπικουρούμενος καὶ ἀπὸ ὅλους ἡμᾶς, ὅπως ἀνυψώσῃς πάλιν τὸ καταπεσὸν ἐκ τῆς μακρᾶς ἐπιστρατεύσεως, ἐκ τῆς διδασκαλίας εἰς τοὺς στρατῶνας καὶ ἐκ τοῦ δηλητηρίου τῆς ξενικῆς προπαγάνδας ἐθνικὸν φρόνημα, διὰ ν' ἀποκτήσῃ καὶ πάλιν ἡ Ἑλλὰς τὸν στρατόν της καὶ δυνηθῇ, ἂν αἱ περιστάσεις τὸ ἐπιβάλουν, ὡς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ τὸ ἐπιβάλουν, νὰ προστατεύσῃ τὰ ζωτικὰ συμφέροντά της, καθ' ὃ μέτρον εἶναι τοῦτο ἀκόμη δυνατόν, ἐν συμπράξει μετὰ τῶν ἰσχυροτάτων τὴν φορὰν ταύτην Συμμάχων, οἵτινες εἶναι οἱ κατὰ παράδοσιν προστάται καὶ εὐεργέται αὐτῆς.

»Θὰ ἴδῃς, βασιλεῦ, ἐκ τοῦ σημερινοῦ συλλαλητηρίου ὅτι τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων δὲν

πρὸ τῆς κατοικίας τοῦ Δ. Ράλλη, ὡμίλησαν διαδοχικῶς οἱ Δ. Γούναρης, Δ. Ράλλης καὶ Στ. Δραγούμης. Καὶ τὸ ψήφισμα τοῦ συλλαλητηρίου ἦτο ἡ ἔκφρασις ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὴν τούτου πολιτείαν. Οὐ πολὺ μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα (28 Νοεμβρίου 1916) ὁ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Δαρτὶζ ντὲ Φουρνέ, γαλλικὸς στόλος(1) ἤρξατο τοῦ εἰρηνικοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, χωρὶς εἰς οὐδεμίαν νὰ προέλθῃ ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς ὑγειονομικὰς ἀρχάς, ὡς ἀπῄτουν οἱ διεθνῶς ἀνεγνωρισμένοι ὑγειονομικοὶ νόμοι, διηυθύνθη ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν ναύσταθμον τοῦ Κερατσινίου καὶ κατέλαβεν αὐτόν, ἐπὶ τῇ προφάσει δὲ ὅτι οἱ Σύμμαχοι εἶχον ἀνάγκην ἐλαφροῦ στόλου κατέλαβε τὸ πλεῖστον τοῦ στόλου ἀντικαταστήσας τὰ ἑλληνικὰ πληρώματα διὰ γαλλικῶν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο προεκάλεσε μεγάλην ἀγανάκτησιν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ καταδεδικασμένῳ νῦν νὰ βλέπῃ εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν περιφερομένους ἀξιωματικοὺς καὶ ναύτας τοῦ καταληφθέντος ἑλληνικοῦ στόλου ἐκβληθέντας τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὑπὸ ξένων. Ἡ πρᾶξις τοῦ Γάλλου ναυάρχου, συνέχεια παρομοίων ἑτέρων πράξεων τῶν Συμμάχων, ἀντικειμένη εἰς πᾶσαν ἀρχὴν δικαίου καθολικοῦ καὶ δὴ καὶ διεθνοῦς, ὡς ἦτο φυσικὸν προεκάλεσε μεγίστην ἠθικὴν ἀγανάκτησιν εἰς τὸν ἐν τῇ ἐθνικῇ αὐτοῦ φιλοτιμίᾳ καὶ ὑπερηφανείᾳ βαθέως τρωθέντα ἑλληνικὸν λαόν. Ἀλλ' ἡ φρόνησις ἀπῄτει σιωπηλὴν καὶ ὑπερήφανον

εἶναι ἐχθρὸν οὔτε τοῦ Στέμματος, οὔτε τοῦ βασιλεύοντος Οἴκου, οὔτε τοῦ προσώπου Σου. Εἶναι μόνον εὐλαβὴς τηρητὴς τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος μὴ ἐννοοῦν νὰ συγχωρήσῃ οὐδεμίαν ἀπ' αὐτοῦ παρέκκλισιν. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι καὶ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ Στέμματος. Καὶ μόνον οἱ ἐκμεταλλευόμενοι τοῦτο ἠμποροῦν νὰ ζητοῦν νὰ Σὲ πείσουν περὶ τοῦ ἐναντίου, ἐνῷ αὐτοὶ πράγματι εἶναι οἱ χειρότεροι ἐχθροί Σου.

»Ταῦτα προτείνω νὰ εἴπῃ ἡ ἀντιπροσωπία σας εἰς τὸν βασιλέα καὶ ταῦτα ν' ἀνακοινώσῃ καὶ πρὸς τὸν πρωθυπουργόν. Πρέπει νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ θὰ εἰσακουσθῇ. Σημεῖά τινα εὐοίωνα ἤρχισαν ἀπὸ χθὲς ἐμφανιζόμενα. Ἂς εὐχηθῶμεν νὰ ἔχῃ τοιαῦτα καὶ ἡ ἐπαύριον.

»Ἐὰν παρ' ἐλπίδα ἡ ἐπίκλησίς μας δὲν εἰσακουσθῇ θὰ ἴδωμεν τότε τί ἄλλο δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅπως προλάβωμεν τὴν καταστροφὴν πρὸς τὴν ὁποίαν φερόμεθα. Εἰς τοὺς λόγους τούτους οἱ Ἡρακλεῖς τοῦ Στέμματος θὰ φωνάξουν πάλιν ὅτι διαβλέπουν ἀπειλὴν κατ' αὐτοῦ. Ἂς ἡσυχάσῃ ἡ πατριωτικὴ των καρδία καὶ ἡ νομιμοφροσύνη των. Ἐφ' ὅσον ὁ ἐχθρὸς εὑρίσκεται ὄχι πλέον εἰς τὰ σύνορά μας ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους μας, προσφυγὴ εἰς τὰ ἔσχατα μέσα δι' ὧν θὰ διεσαλεύετο ἡ τάξις θὰ ἦτο τὸ μέγιστον κατὰ τῆς χώρας κακούργημα. Ἀλλ' ἐὰν διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὰ ἔσχατα μέσα προσφυγῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιζητηθῇ ἡ θεραπεία τοῦ κακοῦ ὑπάρχουν ἴσως καὶ ἄλλα μέτρα διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ ἐπιδιώξωμεν ὅπως περιορίσωμεν τοὐλάχιστον κατὰ τὸ δυνατὸν τὰς καταστροφάς. Ἓν μόνον πρᾶγμα δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον: τὸ νὰ προσβλέπωμεν μοιρολατρικῶς τὴν ἐπε χομένην καταστροφὴν χωρὶς ν' ἀντιδράσωμεν ἐνεργῶς κατ' αὐτῆς.

»Ἐὰν ἐπιδοκιμάζετε τὰς εἰσηγήσεις μου ταύτας, παρακαλῶ νὰ ἐξουσιοδοτήσητε τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ συλλαλητηρίου ὅπως μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ προβῇ εἰς τὴν ἐκλογὴν ὀλιγομελοῦς ἀντιπροσωπίας ἡ ὁποία θὰ γίνῃ ἑρμηνεὺς τῶν γνωμῶν καὶ τῶν πόθων σας πρὸς τὸ Στέμμα. Καὶ μίαν ἀκόμη σᾶς ἀπευθύνω θερμὴν παράκλησιν. Νὰ διαλυθῆτε ἀμέσως μὲ ἀπόλυτον τάξιν καὶ ἡσυχίαν τελείαν. Καμμία παρεκτροπή, καμμία ἀπολύτως, οὔτε ἡ ἐλαχίστη ἂς μὴ ἀσχημίσῃ τὴν ἐπιβλητικότητα τῆς συγκεντρώσεώς σας. Τὸ συλλαλητήριον τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ὡς συλλαλητήριον ἀνορθώσεως πρέπει νὰ μείνῃ εἰς τὸ ὕψος του.

»Καὶ πάλιν σᾶς εὐχαριστῶ, ἀγαπητοί μου συμπολῖται, διότι διὰ τῆς τόσον προθύμου καὶ ἀθρόας προσελεύσεώς σας μοῦ παρέχετε τὴν ἀπόδειξιν ὅτι οἱ ἀπὸ ἑξαετίας σφυρηλατηθέντες μεταξὺ ἡμῶν δεσμοὶ μένουν ἐξ ἴσου στερεοὶ ὅπως καὶ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας. Καὶ ἐν μέσῳ τῶν τρομερῶν δοκιμασιῶν, τὰς ὁποίας διερχόμεθα, εἶναι τοῦτο μεγίστη δι' ἐμὲ ἀνακούφισις, ἐν ταὐτῷ καὶ ἐνίσχυσις».

(1) Πρὸ ἱκανοῦ χρόνου ὁ στόλος οὗτος εἶχε συγκεντρωθῇ εἰς τὸν ὅρμον τῆς Μήλου, ἐντεῦθεν δὲ ὁρμηθεὶς κατέλαβε τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸν Ναύσταθμον.

ΝΕΑ

ΗΜΕΡΑ

ΤΕΡΓΕΣΤΗΣ

ΑΘΗΝΑΙ, Παρασκευή 25 Νοεμβρίου 1916

Η ΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΟΡΑΚΑ

ΑΝΕΥΛΑΒΕΙΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

ΚΡΥΦΙΑ ΚΑΙ ΣΚΟΤΙΑ ΣΧΕΔΙΑ.-Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΒΟΛΗΣ

Φίλε Κόρακα,

Η ΠΛΑΣΤΗ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΟΡΑΚΑΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

(Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Νέᾳ Ἡμέρᾳ» τῇ 25 Νοεμβρίου 1916 ἐν ἀγνοίᾳ τῆς πλαστότητός της.)

ὑποταγὴν εἰς τὴν οὕτω θρασέως ἀσκουμένην ὑλικὴν βίαν τοῦ ἰσχυροτέρου. Οὐχ ἧττον ἡ κυβέρνησις τοῦ Σπ. Λάμπρου οἱονεὶ πρὸς ἀπάντησιν εἰς τὴν ξενικὴν ταύτην ὕβριν δὲν ἐπέτρεψε τὸν βασιλέα, ὡς ὤφειλε νὰ πράξῃ τοῦτο, τοῦ νὰ μεταβῇ εἰς μέγαν καὶ μοναδικὸν συναγερμὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ γενόμενον ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως, καθ' ὃν ἔβλεπέ τις μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως συγκεντρούμενον εἰς τὸ εἰρημένον πεδίον καὶ τοὺς περικυκλοῦντας τοῦτο λόφους. Εἴτε ἐξ ἰδίας ὅλως αὐτοβουλίας εἴτε καὶ συναινέσει τῆς κυβερνήσεως ἔπραξε τοῦτο ὁ βασιλεύς, ἡ πρᾶξίς του αὕτη δὲν ἦτο εὔστοχος. Ναὶ μὲν ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης, οὗ ἡ συμπάθεια πρὸς τὸν βασιλέα ηὐξάνετο διηνεκῶς κατ' ἀναλογίαν τῶν γιγνομένων ὑπὸ τῶν ξένων καταχρήσεων τῆς ἰσχύος αὐτῶν, κατεχόμενος ὑπὸ τῆς ἱερᾶς ἀγανακτήσεως ἐπὶ τοῖς γιγνομένοις ἤθελε νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν πρὸς τὸν βασιλέα ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ καὶ τὴν θερμοτάτην συμπάθειαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βασιλέα ἐπεβάλλετο ἐπιφύλαξις καὶ ὑποταγὴ εἰς τὰ καταφερόμενα πλήγματα μετ' ἀνοχῆς καὶ ὑπερηφανείας. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς προσεφώνησεν (¹) ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὸ ναυτικὸν ὑπαινιχθεὶς τὸ δηλητήριον τὸ κατέχον τὰς ψυχὰς τοῦ προσφιλοῦς αὐτοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ· τοῦτο δ' ἔτι μᾶλλον ἐπηύξανε καὶ ἐπέτεινε τὴν ἐναντίον τοῦ βασιλέως μῆνιν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Συμμάχων, οἵτινες ἦσαν καὶ οἱ διέποντες τὰ τῆς πολιτικῆς τῶν κρατῶν αὐτῶν ἂν καὶ οὔτε ὁ Ἰταλὸς ἀντιπρόσωπος κόμης Μποσδάρι (ἐξ ἀπωτέρου ὑπολογισμοῦ) οὔτε ὁ πρίγκηψ Ντεμίδωφ ἐπεδοκίμαζον τὰ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ στόλου ἐνεργούμενα, μὴ δυνάμενοι ὅμως καὶ νὰ διαμαρτυρηθῶσιν. Ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς ἡ κατάστασις ἐδημιούργει πλέον ἀπαρχὴν ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Ἡ εἰς πρωτοβουλίαν δὲ στρατηγοῦ φίλου τοῦ βασιλέως ὀφειλομένη, ὡς ἐλέχθη, πλαστὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἐκ Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν Ἀθήναις στρατηγὸν Ἀριστοτέλην Κόρακαν (²) ἐπιστολή, ἡ δημοσιευ-

Κόμης Μποσδάρι

(¹) Ἡ προσφώνησις τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς συγκεντρωθέντας ναύτας εἶχεν οὕτω:

Ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ ναῦται,

«Τὰς ἰδίας αὐτὰς ἡμέρας ὅπου τὰ χείλη σας ποτίζονται δηλητήριον καὶ εἶναι αἱματωμένα ἀπὸ νέας πληγὰς κάθε ὥρα, ἡ ψυχὴ ὅλων μας, ἡ ψυχὴ ἐκείνη ὅπου ὑπερήφανος πρὸ ὀλίγου ἀκόμη καιροῦ δὲν ἔβλεπε παρὰ μίαν καὶ μόνην Ἑλλάδα ἡνωμένην καὶ νικήτριαν, τὰς ἰδίας αὐτὰς ἡμέρας εὑρέθη ἡ κυβέρνησίς μου ἠναγκασμένη νὰ σᾶς διατάξῃ νὰ καταβῆτε εἰς τὴν ξηρὰν ἀπὸ τὰ σκάφη σας, μὲ τὰ ὁποῖα ἐφέρατε τὸ ἄγγελμα τῆς ἐλευθερίας εἰς ἀλυτρώτους ἀδελφούς. Καὶ ἤλθατε μὲ πονεμένην ψυχήν, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς δακρυσμένους, ὅλοι χωρὶς νὰ λείψῃ κανείς, πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον σας, εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ βασιλέως σας.

»Σᾶς εὐχαριστῶ καὶ σᾶς συγχαίρω πιστοί μου ναῦται. Σᾶς εὐχαριστῶ ὄχι μόνον ἐγὼ ὡς βασιλεύς σας καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στόλου, ἀλλ' ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Πατρίδος, τὴν ὁποίαν λατρεύετε καὶ εἰς τὴν ὁποίαν προσεφέρατε τόσας ἕως τώρα θυσίας, ἕτοιμοι νὰ ὑποστῆτε καὶ ἄλλας.

»Σᾶς εὔχομαι νὰ ἐκπληρωθοῦν ταχέως καὶ πάλιν οἱ πόθοι ὅλων μας καὶ νὰ ἔλθῃ πάλιν ἡ εὐλογημένη ὥρα νὰ φέρετε ὀπίσω εἰς τὰ πλοῖά σας τὰς ἁγίας εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι σᾶς ἐπροστάτευσαν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ θὰ σᾶς προστατεύσουν εἰς τὸ μέλλον καὶ τὰς τετιμημένας σημαίας διὰ ν' ἀνεμίσουν καὶ πάλιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας καὶ νὰ φέρουν παρηγορίαν καὶ ἐλπίδας παντοῦ, ὅπου πάλλουν ἑλληνικαὶ καρδίαι ὑπὲρ τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ βασιλέως σας».

(²) Ἡ πλαστὴ ἐπιστολὴ τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Κόρακα εἶχεν οὕτω:

Κύριε Κόρακα,

«Ἀπαντῶν ἐπὶ τῆς τελευταίας ἀπογοητευτικῆς ἐκθέσεώς σου, τὴν ὁποίαν ἔλαβον διὰ τοῦ ἀποστολέως, ὀφείλω νὰ συνοψίσω εἰς ὀλίγας θετικὰς καὶ τελευταίας γραμμάς μου, ὄχι μόνον τὴν σημερινὴν πραγματικὴν ἄποψιν τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία βλέπω μετὰ λύπης μου διαφεύ-

θεῖσα ἐν τῇ ἐφημερίδι «Νέᾳ Ἡμέρᾳ» τῆς 25 Νοεμβρίου 1916 ὑπῆρξε πρᾶξις οἰκτρὰ καὶ ἀνήθικος εἰς βάρος τοῦ ἐκτελέσαντος αὐτὴν καὶ ἐκθέσαντος τὸν ἀτυχῆ βασιλέα εἰς τὴν ἔχθραν μεγάλης ἐν τῇ χώρᾳ μερίδος. Τὰ δὲ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐν Μακεδονίᾳ τελεσθέντα, ἡ εἰς Γερμανοὺς παράδοσις τοῦ ὀχυροῦ Ροῦπελ ἔτι δὲ καὶ ἡ κατάληψις τῆς Κα-

---

γει πλέον τὴν ἀντίληψίν σου, ὡς διαφεύγει καὶ τὴν ἀντίληψιν τινῶν τῶν κυριωτάτων συνεργατῶν σου, καὶ τῶν συνεργατῶν εἰς τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν κίνημα, τῶν ὁποίων τὰς γνώμας μοὶ διεβίβασες μετὰ τῆς ἰδικῆς σου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀμέσως μέλλουσαν τοιαύτην, ἥτις εἶναι πεπρωμένον καὶ ἀναπόφευκτον νὰ ἐπακολουθήσῃ παρὰ τοὺς ἐμφανισθέντας κλυδωνισμοὺς καὶ τὴν ἀνακολουθίαν τῶν γεγονότων καὶ τῶν περιστάσεων. Ὅτε ἀπεφάσισα νὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνην τοῦ πολιτειακοῦ διχασμοῦ τῆς Ἑλλάδος, δὲν εἶχα τὴν ἁπλότητα τῆς σκέψεως νὰ πιστεύω ὅτι τὸ μέγα ἐθνικὸν καὶ πολιτικὸν ἐγχείρημά μας, θὰ ἐστέφετο ἀμέσως ὑπὸ ἐπιτυχίας ἐντὸς μηνὸς μόνον ἢ καὶ μηνῶν ἀκόμη. Ἐγνώριζον καλῶς ὅτι ἡ συντάραξις τῶν συνειδήσεων ἐκ τῆς τόλμης καὶ τοῦ ἀπροβλέπτου τοῦ ἐγχειρήματος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπὶ μακρὸν καλλιεργηθεῖσαν προκατάληψιν εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἐπιστράτων ὑπὸ τῶν ἀπελαθέντων ἤδη στρατιωτικῶν πρακτόρων τῆς Γερμανίας ἐναντίον μου καὶ πρὸς τὸν κάματον τῶν ψυχῶν, ἕνεκα τόσων προηγηθεισῶν περιπετειῶν ὡς καὶ πρὸς τὴν τυφλὴν καὶ ἐντελῆ εἰδωλολατρίαν τοῦ λαοῦ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ περιφήμου στρατηλάτου μας θὰ ἦσαν τόσον μεγάλα ἐμπόδια εἰς τὰς νέας ἡμῶν προσπαθείας, ὅσα εἶναι καὶ τὰ ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ἀτονίας τῶν Συμμάχων ἐν τῇ Βαλκανικῇ. Ἀλλὰ δὲν ἐσυνήθισα ποτὲ νὰ ὑπολογίζω ἐπὶ τῇ βάσει ξηρᾶς λογικῆς καὶ ἱστορικῆς βάσεως, ὅσον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τῶν ψυχολογικῶν μεταστροφῶν, τῶν καθολικῶν ἀπόψεων, ἔστω ὁσονδήποτε ἀπροσδιορίστων καὶ τοῦ νόμου τῆς βίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς ἰσχυροτέρου ὅλων τῶν γραπτῶν καὶ ἀγράφων νόμων τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν ὑποθετικῶν. Εἶναι περιττὸν βεβαίως νὰ προσαρμόσω τώρα ἀναλυτικῶς τοὺς λόγους μου αὐτοὺς πρὸς τὰ γεγονότα διότι εἶσαι ἐν γνώσει καὶ τῆς πραγματικότητος ὑπὸ γενικὰς γραμμὰς καὶ τοῦ χαρακτῆρός μου οὐχὶ ὀλίγον Θίγω ὅμως δι' ὀλίγων λέξεων τὰ κεντρικὰ σημεῖα τῆς καταστάσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς.

»Ἡ βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπιβάλλεται νὰ ὁρμᾶσθε εἰς τὰς σκέψεις σας καὶ τὰς ἐνεργείας σας, πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπόλυτος πεποίθησις εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἀντάντ, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, καὶ ἕνεκα ἐνεργειῶν μας σπουδαιοτάτων καὶ ἕνεκα τῶν ἐν τῇ Βαλκανικῇ καθημερινῶς ἐπιδεινουμένων πολεμικῶν συνθηκῶν αὐτῆς, υἱοθέτησε μὲ οὐσιαστικὴν καὶ ἐνεργὸν ἐπιδοκιμασίαν τὸ κίνημά μας, μέχρι τοιούτου βαθμοῦ, ὥστε ἡ τελικὴ ἐπιβολὴ ἐπὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους δι' ὅλου τοῦ ἀνταντικοῦ ὄγκου, ὅπως διαρρηχθῇ τὸ τεχνικὸν τοίχωμα τὸ χωρίζον ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ, νὰ εἶναι ζήτημα ἐλαχίστου χρόνου. Μὴ περιμένετε νὰ ἀναλύσω τὴν βεβαίωσίν μου αὐτήν, πιστεύσατέ την ὡς πλήρη ἀλήθειαν. Ἐλπίζω ἄλλως τε ἡ ἀνακοίνωσις τῆς ἐπιστολῆς μου νὰ συμπέσῃ μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς τελευταίας καὶ ἀποτελεσματικῆς ταύτης ἐπὶ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἐπιβολῆς τῆς Ἀντάντ, ἀπέναντι τῆς ὁποίας αἱ προγενέστεραι ἐκδηλώσεις αὐτῆς θὰ δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς οὐσιώδης πρόλογος. Ἐὰν δέ, παρασυρθέντες ὑπὸ ἀπατηλῶν φαινομένων, δὲν δύνασθε σεῖς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίξομεν μέγιστον μέρος τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἔργου ἐν τῷ ἐχθρικῷ κράτει τῶν Ἀθηνῶν, νὰ δεχθῆτε ἐν τῇ συνειδήσει σας καὶ νὰ κρατήσητε ὡς ἀσφαλῆ τὴν τελευταίαν ταύτην διαβεβαίωσίν μου, δὲν στρέφετε τοὐλάχιστον τὰ βλέμματά σας πρὸς τὴν ὁλικὴν πρὸ ὑμῶν πραγματικότητα, ἡ ὁποία παρέχει σαφῶς τὰς κυρίας ἀποδείξεις, ὅτι τάχιστα θὰ ἐγκαθιδρυθῶμεν καὶ εὑρεθῶμεν συνηνωμένοι ἐν Ἀθήναις; Τί ἀπομένει πλέον ἀπὸ τὸν περίφημον βασιλέα καὶ βασιλέα σας ἀκόμη; Οὔτε ἡ σκιὰ τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ κῦρός του κατερρακώθη ἀπὸ τὰς συνεχεῖς του ὑποχωρήσεις. Οἱ πολεμικοὶ του ὀδόντες, τοῦ βασιλέως, ἀποσπῶνται ἕνας πρὸς ἕνα. Τὸ φάσμα τῆς πείνης καὶ τῶν δοκιμασιῶν ἤρχισε πλανώμενον πανταχοῦ εἰς τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα καὶ θὰ γίνῃ τάχιστα ἀκόμη ἀπαισιώτερον τὴν στιγμὴν καθ' ἣν θὰ τεθῇ ἕνας νέος τελεσφόρος ἀποκλεισμός· αἱ ψυχαὶ τῶν πολιτῶν ἐγγίζουσιν ἤδη τὸ τελευταῖον ὅριον τῆς ἀνθρωπίνης ὑπομονητικότητος τόσον ἐγγίζουσιν εἰς αὐτὸ ὥστε πρέπει εἰς τελευταῖος κλονισμός, αὐτὸς ὅστις ἐπίκειται, νὰ τὸν ἀποκάμῃ. Μὴ λησμονεῖτε, ὅτι ἡ παράτασις τῆς ἀμύνης τῶν Ρουμάνων δὲν θὰ εἶναι βραχυχρόνιος καὶ θὰ συντείνῃ τελικῶς εἰς τὰς βλέψεις ἡμῶν. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ τονίσω, ὅτι ἔχει ἤδη προδιαγραφῇ τελικῶς συνεννόησις μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀντάντ. Τὸ σχέδιον τῆς ἐπιβολῆς ἡμῶν ἐγένετο κατὰ τοιοῦτον τρό-

βάλλας, τῆς Δράμας καὶ τῶν Σερρῶν ὑπὸ τῶν Γερμανοβουλγάρων καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν αἰχμαλωσία τοῦ ἐν Καβάλλᾳ (¹) ἀπομονωθέντος κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Βουλγάρων Δ' Σώματος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Ι. Χατζόπουλον καὶ ὁδηγηθέντος εἰς Γκαΐρλιτς τῆς Γερμανίας ἔνθα παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ πολέμου, θεωρούμενα ὡς γενόμενα κατόπιν συμφωνίας μεταξὺ βασιλέως καὶ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος, τὸν μὲν ἑλληνικὸν λαὸν τῆς Μακεδονίας ἐψύχραναν ἐν τῇ πρὸς τὸν βασιλέα ἀφοσιώσει του, παρέσχον δὲ ἀφορμὴν εἰς νέας ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τῶν Δυνάμεων καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Γαλλίας, συμπληρωματικὰς τῶν ὅσων ὑπεσχέθη βραδύτερον ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν Γάλλον βουλευτὴν Π. Μπεναζέ, αἵτινες ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ Γερμανοὶ καταλαβόντες τὸ Ροῦπελ εὗρον ἐνταῦθα καὶ κατέλαβον πλῆθος πολεμεφοδίων, ἠξίουν διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν ὡς ἀντάλλαγμα τὴν εἰς τοὺς Συμμάχους παράδοσιν ὁλοκλήρου σχεδὸν τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ τοῦ κράτους.

Κατ' εἰσήγησιν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συνεννοήσεως ὁ Γάλλος ναύαρχος προέβη καὶ εἰς ἕτερον πραξικόπημα, πρωτάκουστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διεθνῶν σχέσεων. Λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ὑπὸ γερμανικοῦ ὑποβρυχίου πρὸ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς τορπιλλισμοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ ἀτμοπλοίου, ἀπήλασεν αὐθαιρέτως τοὺς πρεσβευτὰς τῶν ἐχθρικῶν πρὸς τὴν Συνεννόησιν Δυνάμεων. Πρὸ πολλοῦ οἱ ἀντιπρόσωποι Γερμανίας, Αὐστρίας, Βουλγαρίας καὶ Τουρκίας, θέλοντες ν' ἀποχωρήσωσιν ἐπὶ τῇ ἀγγελλομένῃ ἐξόδῳ

πον, ὥστε ἡ πραγματοποίησις αὐτῆς νὰ πέσῃ πρὸ τῶν χρονικῶν ὁρίων, καθ' ἃ ἤθελον τυχὸν παρουσιασθῇ ἐνδείξεις ἀδυναμίας τῆς Ρουμανίας. Οὕτω λοιπὸν ἐχόντων τῶν πραγμάτων πρὸς τί ἡ ἀπογοήτευσις. Ἀπογοήτευσιν θέλομεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τώρα ἢ συγκέντρωσιν καὶ ἐσχάτην ἀποφασιστικότητα, ἀφοῦ εὑρισκόμεθα πρὸ τῆς στιγμῆς τελικῆς κρίσεως; Τὴν στιγμὴν αὐτὴν πρέπει νὰ εἶσθε ἀποφασισμένος νὰ ἐκτελέσητε κατὰ γράμμα καὶ ἀτρόμως ὅσα ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας διασκέψεις προαπεφασίσθησαν καὶ συμπληρωματικῶς σᾶς ἀνέπτυξεν ἐσχάτως κατ' ἐντολήν μου ὁ κ. Ρ. Ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἀποτυχία εἶναι πολλάκις γεννήματα μιᾶς στιγμῆς. Ἡ ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἐπιβολή μας, ἔστω καὶ ἀρνητική, θὰ δημιουργήσῃ βαθμηδὸν ἐπιβολὴν καὶ ἐπὶ πάσης τῆς ἄλλης παλαιᾶς Ἑλλάδος. Πρὸς τοῦτο ἀπαραίτητον εἶναι νὰ ἐκμηδενισθῶσι κατὰ τὴν κατάλληλον ὥραν ὅλα τὰ ὡρισμένα ἐκεῖνα πρόσωπα, οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι· ὅστις δὲν θὰ εἶναι μεθ' ἡμῶν, τότε θὰ εἶναι καθ' ἡμῶν.

»Ἡ ἔμπιστος αὕτη ἐπιστολή μου πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ἐν μυστικῇ συσκέψει ὅλων τῶν παραγόντων καὶ νὰ ἀναλυθῇ καταλλήλως εὐθὺς δὲ ἀμέσως νὰ μὲ πληροφορήσητε περὶ τῶν ἐνεργειῶν σας. Ὁ κ. Ρ. εἶχε τὴν ἐντολὴν νὰ ἀναλύσῃ καὶ προφορικῶς πρὸς ἕνα ἕκαστον τῶν παραγόντων τὰς σκέψεις μας. Ἀλλ' ἡ σκοπιμότης καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς ὑποθέσεως ἀπῄτει νὰ ἐπικοινωνήσω καὶ ἀπ' εὐθείας ἐγὼ πρὸς πάντας ὑμᾶς συνολικῶς, τὸ ὁποῖον καὶ γίνεται διὰ τῆς παρούσης, ἥτις δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον ἐὰν χαρακτηρισθῇ ἐν τῇ συνελεύσει ὡς ἐμπεριέχουσα τελεσιγραφικῶς τὰς γνώμας ἐμοῦ καὶ τῆς ἄλλης προσωρινῆς κυβερνήσεως».

Θεσσαλονίκη 29/10. Σὲ ἀσπάζομαι ὅλως ὑμέτερος

Ἐλ. Βενιζέλος

(¹) Ὁ Ἀλ. Ζαΐμης ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του τὴν 28 Αὐγούστου ἔχων τὸ ἀτύχημα νὰ ἴδῃ κατὰ τὴν λῆξιν τῆς πρωθυπουργίας του ἀθετουμένην τὴν ὑπόσχεσιν περὶ μὴ εἰσόδου τῶν Γερμανοβουλγάρων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν. Καὶ διαμαρτυρηθεὶς διὰ τοῦτο ἔλαβε παρὰ τοῦ Γερμανοῦ πρεσβευτοῦ τὴν κατωτέρω ἀπάντησιν:

«Ὁ κόμης von Mirbach Hartt πρὸς τὸν κ. Ἀλ. Ζαΐμην

»*Κύριε πρόεδρε*,

»Ἀναφερόμενος εἰς τὰς ἀνακοινώσεις, εἰς ἃς ὁ κ. Καρατζᾶς εὐηρεστήθη νὰ προβῇ ἐξ ὀνόματος ὑμῶν, τὴν παρελθοῦσαν Τρίτην, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ φέρω εἰς γνῶσιν τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος, ὅτι ἡ κατάστασις ἐν τῷ διαμερίσματι τῆς Καβάλλας μετεβλήθη ἔκτοτε, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα παρέδωκαν οἰκείᾳ βουλήσει τὰ φρούρια καὶ τὰς πυροβολαρχίας, περὶ ὧν πρόκειται, εἰς τοὺς Βουλγάρους».

τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς οὐδετερότητος, εἶχον λάβῃ διαβεβαίωσιν παρὰ τοῦ βασιλέως, ὅτι οὐδεὶς ἠπείλει αὐτοὺς κίνδυνος καὶ ὅτι διετέλουν πάντοτε ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ὡς παρ' αὐτῷ ἐμπεπιστευμένοι ἀντιπρόσωποι φίλων Δυνάμεων· ἀλλ' ὁ Γάλλος ναύαρχος ἐμήνυσεν αὐτοῖς ὅτι ὤφειλον νὰ καταλίπωσι τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος, ἀπειλῶν ὅτι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει αὐτὸς βίᾳ θὰ ἐξήλαυνεν αὐτούς· οὕτω δ' οἱ ἀντιπρόσωποι Γερμανίας, Αὐστρίας, Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας συνελθόντες ἀπεφάσισαν ν' ἀποχωρήσωσιν ἵνα μὴ ἐμβάλωσι τὴν Ἑλλάδα εἰς νέας πολιτικὰς περιπλοκὰς καὶ περιπετείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ' (1914-1917, ΣΥΝΕΧΕΙΑ)

Ο ΔΙΧΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ — ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΒΕΝΙΖΕΛΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΝ — Η ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΟΧΥΡΟΥ ΡΟΥΠΕΛ — ΤΟ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ "ΑΝΑΘΕΜΑ,, — ΤΑ "ΝΟΕΜΒΡΙΑΝΑ,, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ — ΕΧΘΡΙΚΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ — ΑΠΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ — ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΖΑΪΜΗ — ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΖΩΝΑΡ ΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑ — ΣΥΜΜΑΧΙΚΟΝ ΤΕΛΕΣΙΓΡΑΦΟΝ — ΠΡΩΤΗ ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ — ΑΝΑΧΩΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΤΗΡΙΟΝ ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ

Ἡ κυβέρνησις Σ. Λάμπρου, ὡς προείπομεν, κύριον σκοπὸν καὶ ἔργον εἶχε τὴν ἐξευμένισιν τῶν Δυνάμεων καὶ ἦτο κυβέρνησις προθύμως ὑπακούουσα εἰς πάντα τὰ κελεύσματα τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συνεννοήσεως, τοῦ πρωθυπουργοῦ καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἐπισκεπτομένου τὰς πρεσβείας ἵνα λαμβάνῃ γνῶσιν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ διαταγῶν αὐτῶν. Ἀλλ' ἐν τῷ ζητήματι τῆς παραδόσεως τῶν ὅπλων, ἅτινα ὁ βασιλεὺς ὑπεσχέθη κατ' ἰδίαν εἰς τὸν ἐπισκεφθέντα αὐτὸν Γάλλον βουλευτὴν Π. Μπεναζέ, δὲν ἐνέδωκεν εὐθύς, φοβουμένη τὴν ἐξέγερσιν τοῦ στρατοῦ, ἰδίως ὅμως τῶν ἀπὸ μακροῦ, εἰσηγήσει τῶν περὶ τὸ ἐπιτελεῖον, ὡς ἐλέχθη, ὀργανωθεισῶν ἐνόπλων πολιτικῶν ὁμάδων, τῶν ἐπικληθεισῶν «Ἐπιστράτων». Πρὸ μιᾶς τοιαύτης ἐκτρόπου καταστάσεως εὑρισκόμενος ὁ πρωθυπουργὸς Λάμπρος συνέστησεν εἰς τὸν βασιλέα τὴν σύγκλησιν Συμβουλίου τοῦ Στέμματος (1). Ἐν αὐτῷ ἐξετέθησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ φόβοι περὶ

---

(1) Ἡ διακοίνωσις αὐτὴ συνεζητήθη εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον τῆς 6 Νοεμβρίου, συνταχθέντος τοῦ ἑξῆς πρακτικοῦ:

«Συνελθὸν τὴν 6 Νοεμβρίου 1916 τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ βασιλέως, ἀπεφάσισε νὰ διατυπώσῃ κατηγορηματικὴν ἄρνησιν πρὸς ἀποδοχὴν τῆς ἀξιώσεως, ν' ἀναμένῃ δὲ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος.

»Ἠτιολόγησε δὲ τὴν κατηγορηματικὴν ἄρνησιν λαβὸν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν «τὰς βαρυτάτας συνεπείας, αἵτινες βεβαίως θὰ προκύψωσιν ἐὰν ἡ κυβέρνησις προβάλῃ ἀντίστασιν» πρῶτον ἀπὸ ἐξωτερικῆς ἀπόψεως πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ χαρακτηρισμοῦ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐξήρχετο ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἐνισχύουσα μαχητικῶς τὴν Συνεννόησιν· δεύτερον ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς πολλαχόθεν τεκμηριουμένης ἀποφάσεως πρὸς ἀντίστασιν· τρίτον ἐκ τῆς κυβερνητικῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ κυβέρνησις θὰ ἔχανε τὸ κυβερνητικόν της κῦρος, οὖσα δὲ ἁπλῶς ὑπηρεσιακή, θὰ στενοχωρηθῇ ν' ἀναλάβῃ τὴν βαρυτάτην εὐθύνην τῆς ἀποδοχῆς τῶν αἰτημάτων».

Εἶναι περίεργον, ὅτι ἐνῷ οὕτως ἔκρινον οἱ ὑπουργοὶ κατὰ τὴν 6 Νοεμβρίου, δέκα ἡμέρας βραδύτερον ἐπικειμένης τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἀξιώσεως τοῦ Γάλλου ναυάρχου, ἀντὶ νὰ παραιτηθῶσιν ὅπως ἀποφύγωσι τὰς βαρυτάτας εὐθύνας τῆς παραδόσεως τοῦ ὁπλισμοῦ, διὰ τὰς ὁποίας δὲν ᾐσθάνοντο ὅτι εἶχον τὸ ἀπαιτούμενον κῦρος, καὶ τὸν ὁποῖον παρ' ὅλα ταῦτα παρέδωσαν, ἀπεφάσισαν τὴν ἀντίστασιν, ἐκ τῆς ὁποίας προέβλεπον τὰς βαρυτάτας συνεπείας. Ἡ πρὸς ἀντίστασιν

τῆς πρὸς νότον καθόδου τῶν βενιζελικῶν στρατευμάτων, ἐκείνων τὰ ὁποῖα τὴν 16 Ὀκτωβρίου 1916 προῆλθον ἐν Αἰκατερίνῃ εἰς ρῆξιν μετὰ τῶν βασιλικῶν. Ἐξ ὅσων ἐγένοντο γνωστά, φαίνεται, ὅτι αἱ ἰδιαίτεραι διαπραγματεύσεις μεταξὺ βασιλέως καὶ Μπεναζὲ δὲν ἐτέθησαν ἐν ταῖς λεπτομερείαις (δεδομένου ὅτι τὸ περιβάλλον τοῦ Κωνσταντίνου ἀπεδοκίμαζε τὰς παραχωρήσεις) ὑπ' ὄψιν τῶν συνελθόντων τέως πρωθυπουργῶν καὶ τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως.

Παρέλασις συμμαχικῶν στρατευμάτων πρὸ τοῦ στρατηγοῦ Σαρράϊγ ἐν Θεσσαλονίκῃ

Τὴν ἑπομένην ὁ βασιλεὺς καλέσας τὸν Γάλλον ναύαρχον ἐδήλωσεν αὐτῷ ὅτι εὑρίσκεται ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ παραδώσῃ τὸν ὑποσχεθέντα ὁπλισμόν, μεταβληθεισῶν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν περιστάσεων, καὶ ἐφ' ὅσον αἱ Δυνάμεις δὲν ἔδιδον τὰς παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ Μπεναζὲ ζητηθείσας ἐγγυήσεις, ἐκφράσας τὴν λύπην του καὶ τὸν φόβον του ὅτι ὁ στρατός του θὰ εὑρεθῇ πρὸ τοῦ διλήμματος τῆς ἀνυπακοῆς εἰς παρομοίας διαταγάς. Ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐφ' ὅσον ἡ τῶν ἐπιστράτων πρὸς τὸν βασιλέα ἀφοσίωσις ἐξεδηλοῦτο τρανότερον, τοσοῦτον ηὐξάνοντο καὶ αἱ κατὰ τοῦ βασιλέως ἐκ μέρους τῶν ξένων στρατιωτικῶν κατακραυγαί, Ἄγγλοι δὲ ἀξιωματικοὶ ἐκήρυττον ἀναφανδὸν πλέον ὅτι ἔδει νὰ καταλυθῇ ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου καὶ νὰ ἀνακηρυχθῇ πρόεδρος τῆς δημοκρατίας ὁ Βενιζέλος.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ οἱ Σύμμαχοι συγκεντρώσαντες περὶ τὰς 700.000 στρατοῦ καὶ συμπληρώσαντες τὰ κενὰ τῶν πυρομαχικῶν των ἐσκέπτοντο σοβαρῶς περὶ ἐπιθέσεως ἐν τῷ Μακεδονικῷ μετώπῳ πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων καὶ ἀνακούφισιν τοῦ Δυτικοῦ Μετώπου.

Εἰσηγήσει τοῦ στρατηγοῦ Σαρράϊγ (ὅστις ἐξέθεσε τὰ περὶ τῶν δυσχερειῶν τοῦ ἐφοδιασμοῦ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, λόγῳ τῶν τορπιλλισμῶν) συνεζητήθη μεταξὺ ἄλλων κατὰ τὴν ἐν Μωριέννῃ τῇ 25/7 Ἀπριλίου τοῦ 1917 συνάντησιν τῶν πρωθυπουργῶν τῶν Συμμάχων

διαταγὴ ἐξεδόθη μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὑπουργοῦ Τσέλου, ὑπ' ἀριθ. 2866, πρὸς τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ ἐκοινοποιήθη δὲ καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ Σώματα.

Τὴν 8 Νοεμβρίου ὁ πρωθυπουργὸς Σ. Λάμπρος ἀπήντησεν εἰς τὴν διακοίνωσιν τοῦ ναυάρχου Φουρνέ, ἀντιτάσσων «κατηγορηματικωτάτην ἄρνησιν».

Ὡς ἐκ τούτου ὁ Γάλλος ναύαρχος ἔσπευσε νὰ συναντήσῃ τὸν βασιλέα, ὅστις δικαιολογῶν τὴν ἄρνησιν, ὡμίλησεν εἰς αὐτὸν περὶ τοῦ μεγάλου ἐρεθισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον εὑρίσκετο ἡ κοινὴ γνώμη.

Ὁ ναύαρχος ἀπήντησεν ὅτι θὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησιν τῶν συμμάχων κυβερνήσεων. Εἰς ἐρώτησιν δὲ τοῦ ναυάρχου περὶ διατηρήσεως τῆς ἐννόμου τάξεως, ὁ βασιλεὺς ἀπεκρίθη ὅτι θὰ ἐξετάσῃ καὶ θὰ τὸν πληροφορήσῃ.

(ἔνθα διὰ πρώτην φορὰν διετυπώθησαν καὶ αἱ ἰταλικαὶ ἐπὶ τῆς Σμύρνης καὶ Ἠπείρου ἀξιώσεις) καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἀπολύτου ἀσφαλείας τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ στρατοῦ ἀπὸ πάσης πιθανῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἐπιβουλῆς. Ἀφορμὴν εἰς τὴν πιθανότητα ταύτην παρεῖχον αἱ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς μέσῳ Ἀλβανίας στελλόμεναι ἐπιστολαὶ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Γερμανίαν, ὡς καὶ τὰ διατρέξαντα ἐν Ἀθήναις πρὸς δὲ καὶ ἡ διατήρησις τῶν παρὰ τὴν μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας μεθόριον ἑλληνικῶν συμμοριῶν, αἵτινες ἀπησχόλουν δύο μεραρχίας τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικοῦ στρατοῦ. Κατὰ τὴν συνάντησιν λοιπὸν ταύτην εἰσηγήσει τοῦ Γάλλου πρωθυπουργοῦ, ἐτέθη καὶ ἀπεφασίσθη ἡ ἔξωσις τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἐξ Ἑλλάδος.

Μαυρίκιος Σαρράϊγ

Ἐν Ἀθήναις ἡ συνάντησις αὕτη προεκάλεσεν ἀμέσως πολλὰς ἀνησυχίας, αὐτὸς δ' ὁ πρὸ τριῶν μόλις ἡμερῶν ἀναλαβὼν τὴν πρωθυπουργίαν Ἀλέξανδρος Ζαΐμης ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτοῦ ὅπως προλάβῃ τὰ τεκταινόμενα ἐπεδείκνυεν ἐξαιρετικὴν καλοπροαίρεσιν ἔναντι τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ κυβερνήσεως, ἐπιχειρήσας, ἀλλ' εἰς μάτην, καὶ συνεννόησιν τοῦ βασιλέως μετὰ τοῦ Βενιζέλου. Εἰς ὑπόδειξιν πρὸς διαλλαγὴν ἀπροκαλύπτως προέβαινε καὶ ὁ πολιτευτὴς καὶ τέως πρωθυπουργὸς Δημ. Ράλλης ὡς καὶ ἄλλαι σημαίνουσαι προσωπικότητες. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται προσπάθειαι κατεβάλλοντο πλέον πολὺ ἀργά.

Διὰ τῆς εἰς Θεσσαλονίκην μεταβάσεως τοῦ Βενιζέλου, ἡ ἑνιαία πάντοτε ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ βασιλείου ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐδιχάσθη εἰς δύο κυβερνήσεις, τὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Διότι πρὸς τῇ νομίμῳ ἐν Ἀθήναις κυβερνήσει τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ὑπῆρχε νῦν ἐν Θεσσαλονίκῃ «κυβέρνησις τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης» κυβερνῶσα μὲν τύποις ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως, μὴ στηριζομένη ἐπὶ τῆς συνειδήσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἔχουσα δύναμιν ὑλικὴν καὶ κράτος ἐκτεινόμενον, πλὴν τῆς Κρήτης καὶ Μακεδονίας, ἐφ' ἁπάσας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, αἵτινες διατελοῦσαι ὑπὸ τὸ πραγματικὸν κράτος τοῦ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως στόλου (ὅστις πάλιν ὑπέκειτο κατ' οὐσίαν εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ κυβερνήσεως), ὑπήκουον ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑπὸ τούτου ἐγκαθιδρυθεῖσαν κυβέρνησιν. Καὶ δὲν ἔλειπον μὲν ἔριδες καὶ συγκρούσεις μεταξὺ τῶν θιασωτῶν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἑτέρας τῶν δύο κυβερνήσεων, ἐνίοτε μάλιστα μετ' ἐπεισοδίων αἱματηρῶν, ὡς ἐν τῷ δήμῳ Ἀπειρανθίων (ἐν Νάξῳ), ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἐπεκράτουν πάντοτε ὑλικῶς οἱ τῆς μερίδος τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐν τούτοις μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὸ κράτος τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ μὴ δυνάμενοι ἐκ τοῦ τοιούτου κράτους νὰ παρέχωσι συμβολὴν σημαντικήν, ἰδίως εἰς ἄνδρας πολεμιστάς, τῷ στρατῷ τοῦ Σαρράϊγ ἐζήτουν νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ κράτος αὐτῶν καὶ νοτιώτερον, εἰ δυνατὸν μέχρις Ἀθηνῶν, μὲ ἀγνώστους σκοπούς. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθε καὶ ἐπιδρομὴ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ πρὸς τὰς νοτιώτερον κειμένας χώρας καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ συγκρούσεις αἱματηραὶ πρὸς τὰ βασιλικὰ στρατεύματα, ὧν σοβαρωτέρα ἀπέβη ἡ ἐν Αἰκατερίνῃ, ἔνθα ἡ νίκη ἀπέμεινεν εἰς τοὺς βασιλικούς. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως κατὰ τὴν πρὸς νότον διεύθυνσιν ὑπῆρχε τὸ μῆλον τῆς ἔριδος, ὁ σιτοβολὼν τῆς Ἑλλάδος, ἡ Θεσσαλία, ἧς τὴν πλουσίαν συγκομιδὴν ἐπεζήτουν καὶ αἱ δύο κυβερνήσεις, ἡ μὲν τῶν Ἀθηνῶν ἵνα ἀποσοβήσῃ τὸν λιμὸν ὅστις ἀπὸ τοσούτου χρόνου κατέτρυχεν (ἕνεκα τοῦ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων διενεργουμένου κατὰ θάλασσαν ἀποκλεισμοῦ) τὸν πεινῶντα λαὸν τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος ἡ δὲ κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης, διότι ἐθεώρει ἑαυτὴν ὡς τὴν ἀληθῆ κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῆς ἠξίου παρὰ τῶν συμμάχων Δυνάμεων τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὡς

δικαίως καὶ νομίμως ὑφισταμένης (de jure). Αὗται δὲ μετ' ἀλλεπαλλήλους συνδιασκέψεις, ἀπεφάσισαν, ὡς προείπομεν, ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν ὡς πράγματι (de facto), οὐχὶ δὲ δικαίῳ καὶ νόμῳ (de jure) ὑφισταμένην, διώρισαν δὲ καὶ ἀνεπισήμους ἀντιπροσώπους αὐτῶν, οἵτινες μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ κατάληψιν τῶν 'Αθηνῶν, προήχθησαν εἰς ἐπισήμους πρέσβεις. Τοιαύτην ἐξέλιξιν λαβούσης τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καταστάσεως τῶν πραγμάτων ὡς πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν Δυνάμεων, ἡ κυβέρνησις 'Αθηνῶν ἐφαίνετο αὐταῖς οὐ μόνον ἄχρηστος ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνος. Τὸ μόνον ὅπερ συνέφερεν εἰς τὰς Δυνάμεις καὶ ἐπεδίωξαν διὰ τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ Μπεναζέ, ἦτο ἡ συγχώνευσις τῶν δύο κυβερνήσεων εἰς μίαν διὰ συμφιλιώσεως τοῦ βασιλέως μετὰ τοῦ Βενιζέλου. 'Αλλὰ τὴν τοιαύτην λύσιν ἀπέκρουεν ἀπολύτως ὁ Βενιζέλος. Τούτου ἕνεκα καὶ τοῦ Βενιζέλου καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ 'Αγγλογάλλων—λέγομεν περὶ 'Αγγλογάλλων διότι οὔτε ἡ 'Ιταλία οὔτε ἡ Ρωσία συνεμερίζοντο (οὐχὶ βεβαίως ἐκ καλῆς πρὸς τὴν 'Ελλάδα προθέσεως) τὴν ἀσκουμένην ὑπὸ τῶν δύο δυτικῶν Δυνάμεων, πρωτοβουλίᾳ δὲ τῆς Γαλλίας, πολιτικήν—τὰ ὄμματα ἐστρέφοντο πρὸς τὰς 'Αθήνας. 'Αλλὰ καὶ τὸ ἐπονομασθὲν «κράτος τῶν 'Αθηνῶν» ἤτοι τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου δὲν ἦτο τοσοῦτον εὔκολον νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης. Πᾶσα ἡ δύναμις τοῦ κράτους τούτου συνέκειτο κυρίως εἰς τὴν δημοτικότητα τοῦ βασιλέως (¹) ἥτις τοσοῦτο μᾶλλον ηὐξάνετο ὅσον πλειότερον οἱ 'Αγγλογάλλοι στρατιωτικοὶ καὶ διπλωμάται τῶν 'Αθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς εἰργάζοντο πρὸς ταπείνωσίν του. Οὕτω δὲ ἐπῆλθον αἱ θλιβεραὶ ἡμέραι τῆς 18 καὶ 19 Νοεμβρίου.

Γαλλικὸν πυροβολικὸν ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν, κατὰ τὰς συγκρούσεις τῆς 18 Νοεμβρίου 1916

Οἱ 'Αγγλογάλλοι παρασκευάζοντες στρατείαν ἐναντίον τῶν 'Αθηνῶν ἐστήριζον τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας ἐπὶ τὴν σύμπραξιν τῶν ἐν 'Αθήναις βενιζελικῶν, ὧν τὸ πλῆθος ὑπελόγιζον πολὺ ἀνώτερον τοῦ πραγματικοῦ. 'Αλλ' οὐδεμία, οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἐδόθη ἐκ μέρους τούτων συνδρομὴ οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ δοθῇ, ἀφοῦ οἱ Σύμμαχοι εἰς τὴν ἐναν-

---

(¹) Μεταξὺ τῶν κατὰ τοῦ βασιλέως αἰτιάσεων ἀναφέρεται καὶ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Ρώσου ὑφυπουργοῦ (κατὰ τὴν παρὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Ντεμίδωφ ἐν τῇ ἐφημερίδι «Καθημερινῇ» δημοσιευθεῖσαν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1915-1930) εἰς τὸν ἐν Πετρουπόλει Ἕλληνα ἀντιπρόσωπον περὶ διαδηλώσεως γενομένης δῆθεν ἐν 'Αθήναις ὑπὲρ τῶν Γερμανῶν πρὸ τῆς γερμανικῆς πρεσβείας. Τοῦτο εἶναι παντελῶς πλημμελές. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἐγένετο διαδήλωσις πρὸ τῆς ἀμερικανικῆς πρεσβείας. 'Αλλ' ὁ πρεσβευτὴς ἐδήλωσεν ὅτι ἡ κυβέρνησις τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὰς διαφορὰς τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἀγωνιζομένων πρὸς ἀλλήλας Δυνάμεων καὶ τὰς τούτων πράξεις.

τίον τῶν Ἀθηνῶν στρατείαν προσέδωσαν χαρακτῆρα ἐπιδρομῆς. Ἡ κυβέρνησις Λάμπρου, κυρίως εἰπεῖν αὐτὸς ὁ Λάμπρος, μετὰ τὸ συμβούλιον τοῦ Στέμματος θέλων νὰ μὴ περιπλακῇ εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς Ἀγγλογάλλους καὶ ἐγκληματικῶς φερόμενος δὲν ἐδήλωσε ρητῶς τὰς προθέσεις του δι' ἑνὸς «Ναὶ» ἢ «Ὄχι» ἀλλὰ προῆλθε, φαίνεται, εἰς μυστι-

Ὁ πρὸ τοῦ Ζαππείου μεγάρου χαιρετισμὸς τῶν σημαιῶν τῶν Συμμάχων

κὰς συνεννοήσεις πρὸς τοὺς ἀγγλογαλλικοὺς στρατιωτικοὺς κύκλους, ἀποβλεπούσας εἰς μετατροπὴν τῆς ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν ἐπιθέσεως εἰς ἁπλῆν ἐπίδειξιν πολεμικὴν διὰ καταλήψεως ὡρισμένων τινῶν περὶ τὴν πόλιν ἐπικαίρων θέσεων· ἀλλ' οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπιστράτων πληροφορηθέντες ταῦτα ἐματαίωσαν τὰ μελετώμενα ἐνεργήσαντες τὴν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ κατάληψιν καὶ φρούρησιν τῶν διὰ τοὺς ξένους καθωρισμένων θέσεων (¹). Οὕτω δὲ μοιραίως ἐπῆλθεν ἡ μετὰ τῶν Ἀγγλογάλλων προκληθεῖσα σύγκρουσις. Κατὰ τὰς αἱματηρὰς συμπλοκὰς Ἕλληνες μὲν ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς 40, ἐκ δὲ τῶν Συμμάχων 35 καὶ περὶ τοὺς 80 ἐτραυματίσθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων Ἑλλήνων ἦσαν καὶ γενναῖοι ἀξιωματικοί, ὧν ἡ κηδεία ἐτελέσθη ἐν μέσῳ γενικοῦ πένθους τοῦ λαοῦ καὶ παντοίων ἐκδηλώσεων συμπαθειῶν ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἡ ἡμέρα αὕτη ἔληξε

(¹) Ὁ μακαρίτης συνάδελφός μου καθηγητὴς Ν. Πολίτης, βενιζελικὸς τὸ φρόνημα καὶ φίλος δικαιότατος τοῦ Σ. Λάμπρου, μετὰ τὰ κατὰ τὴν 18-19 Νοεμβρίου οἰκτείρων τὰ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν διαπραχθέντα μοὶ ἔλεγεν ὅτι αὐτὸς ὁ πρωθυπουργὸς Λάμπρος τὴν προτεραίαν εἶχε προσδιορίση τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν τηρηθησομένας καὶ τὰς ὑπὸ τούτων χάριν τῶν Γάλλων ἐγκαταλειφθησομένας θέσεις, ἀλλ' ὅτι διὰ νυκτὸς οἱ περὶ τὸν Παπούλαν ἀξιωματικοὶ ἀνέτρεψαν πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ διαταχθέντα. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ παρανόησις, καθ' ἣν οἱ Γάλλοι τὰς ὑπ' αὐτῶν κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ πρωθυπουργοῦ καταληφθησομένας θέσεις εὑρόντες κατεχομένας ὑπὸ Ἑλλήνων στρατιωτῶν ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν καὶ οὕτως ἤρξατο καὶ διεδόθη ἡ αἱματηρὰ σύγκρουσις· συνέβη δὲ καὶ τὸ ἀπανθρωπότατον ὡς πρὸς τοὺς Γάλλους στρατιώτας γεγονός, ὅτι οὗτοι εὑρόντες παρὰ τὸν λόφον τῶν Νυμφῶν ἢ παρὰ τὸ μνημεῖον τοῦ Φιλοπάππου Ἕλληνας στρατιώτας καθεύδοντας ἐν θέσεσιν, ἃς ἔμελλον νὰ καταλάβωσιν εἰρηνικῶς (κατὰ τὰ διατεταγμένα ὑπὸ τοῦ Σ. Λάμπρου) καὶ νομίσαντες ὅτι ἐνέπιπτον εἰς ἐνέδραν ἐφόνευσαν ἀπανθρώπως τοὺς ἡσύχως καθεύδοντας στρατιώτας. Ἀλλὰ τὴν τούτων ἱστορίαν δὲν ἠδυνήθην νὰ διευκρινίσω ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῆς.

διὰ τῆς ὑποχωρήσεως τῶν ἐπιδραμόντων εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν, δίκην ἐπιδρομέων, Γάλλων καὶ ὀλιγίστων ἐκ τῶν Ἄγγλων συμμάχων. Ὁ ναύαρχος Φουρνέ, ὅστις ἦτο ὁ διοργανώσας τὴν ὅλην στρατείαν καὶ μετὰ πολλῆς ἀδεξιότητος διεξαγαγὼν αὐτήν, εὑρέθη αἴφνης περικεκυκλωμένος ἐν τῷ Ζαππείῳ ὑπὸ Ἑλλήνων πολεμιστῶν. Τότε δὲ μεσολαβήσει τοῦ Ἰταλοῦ καὶ τοῦ Ρώσου πρέσβεως ἔπαυσαν αἱ ἐχθροπραξίαι καὶ ἐπετράπη τῷ Φουρνὲ νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τῶν ὑπολειπομένων ἡττημένων πολεμιστῶν αὐτοῦ εἰς τὸν στόλον του. Διαρκουσῶν τῶν ἐχθροπραξιῶν ὁ πρίγκηψ Ντεμίδωφ μεταβὰς εἰς τὰ ἀνάκτορα παρεκάλεσε τὸν βασιλέα ἵνα προβῇ εἰς παραχώρησίν τινα καὶ δυνηθῶσιν οἱ περὶ τὸν Φουρνὲ καὶ ὑποχωρήσωσιν ἀξιοπρεπῶς. Ὁ βασιλεὺς ἦτο σφόδρα παρωργισμένος διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν Συμμάχων, ὧν τὰ πολεμικὰ σκάφη, ὧν ἡγεῖτο τὸ ἐν Κερατσινίῳ σταθμεῦον θωρηκτὸν «Μιραμπώ», δὲν ἐδίστασαν νὰ ρίψωσι μεγάλας ὀβίδας καὶ ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων ἐξαναγκάσαντα τὴν βασίλισσαν Σοφίαν μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν ἀνακτόρων, ὁπόθεν καὶ ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Γερμανὸν αὐτοκράτορα ἐκθέτουσα τὰ γενόμενα καὶ ἐπικαλουμένη τὴν ἀρωγήν του ἵνα ἐξέλθωσι τῆς εἰς ἣν περιῆλθον θέσεως (1).

Βασιλεὺς Γεώργιος τῆς Ἀγγλίας

Οἱ πρέσβεις τὴν ἑσπέραν τῆς αἱματηρᾶς ἡμέρας μετέβησαν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἵνα ἀπολογηθῶσι διὰ τὰ γενόμενα, ἀλλ᾽ ὁ βασιλεὺς μετὰ πολλῆς ὑπερηφανείας καὶ μέχρι τινὸς περιφρονήσεως προσηνέχθη αὐτοῖς, ἐλέγξας τὴν ἀπιστίαν τῶν διενεργησάντων τὴν στρατείαν καὶ εἰπὼν μετὰ πάσης εἰλικρινείας καὶ παρρησίας ὅτι διὰ τοιούτων πράξεων δὲν δύνανται οἱ Σύμμαχοι νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ (2).

Ἡ ἐπαύριον διῆλθεν ἐν ἠρεμίᾳ, ἀποσυρθέντων εἰς τὰ σκάφη καὶ τῶν εὑρισκομένων ἔτι ἐν τῇ περιοχῇ Ἀθηνῶν ξένων ναυτῶν, ἀλλὰ καταδιωχθέντων τῶν πολεμίων τῆς βασιλείας, φυλακισθέντων καὶ διασυρθέντων πλείστων πολιτῶν, καταζητηθέντων δὲ ἐν ταῖς οἰκίαις ἢ τοῖς ξενοδοχείοις των καὶ ἄλλων πρὸς φυλάκισιν καὶ γενομένων καὶ ἐρευνῶν ἐν πλείσταις οἰκίαις πρὸς ἀναζήτησιν ὅπλων ἢ ἄλλων μαρτυρίων τῆς δῆθεν σκοπουμένης

(1) Τὸ τηλεγράφημα τῆς βασιλίσσης Σοφίας εἶναι ἐξ ἐκείνων ἅτινα οἱ περὶ τὸν Βενιζέλον μετὰ τὴν ὑπ᾽ αὐτῶν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν εὑρόντες καὶ ἑρμηνεύσαντες ἐδημοσίευσαν. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο οὐδὲν τὸ ἐπιλήψιμον περιεῖχεν ἀφοῦ ἦτο ἔμπνευσις ὑπερτάτης ἀνάγκης καὶ στενοχωρίας. Οἱ κατήγοροι τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ τονίσωσι καὶ πάλιν τὸν δεσμὸν αὐτοῦ μετὰ τῆς Γερμανίας καὶ τὸ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν βασιλέα τηλεγράφημα τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἐν ᾧ ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ ἐξέφραζε τὴν μεγίστην αὐτοῦ ἀγανάκτησιν διὰ τὰ γενόμενα καὶ ὑπισχνεῖτο ἐκδίκησιν διὰ τοῦ γερμανικοῦ γρόνθου. Ἡ ὕπαρξις τοιούτου τηλεγραφήματος δὲν ἠμφισβητήθη ἐκ μέρους τῶν περὶ τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, ἀλλ᾽ ἀπάντησις τοῦ Κωνσταντίνου οὐδεμία εὑρέθη κατὰ τὸν ἐνεργηθέντα ἔλεγχον. Εὑρέθησαν ὅμως τηλεγραφήματα τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς ἐξαδέλφους του τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον τῆς Ρωσίας καὶ τὸν βασιλέα Γεώργιον τῆς Ἀγγλίας, ὡς καὶ ἀπάντησις τοῦ τελευταίου ὅτι ἡ ὑπόθεσις εἶναι καθαρῶς ὑπευθύνου κυβερνητικῆς ἐνεργείας καὶ ἀδυνατεῖ νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἐτόνιζεν ἐπίσης ὅτι οἱ Σύμμαχοι κατέχουσι πληροφορίας περὶ ταυτοχρόνων αὐτοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν συνεννοήσεων καὶ περὶ τῆς καθόδου εἰς Μακεδονίαν τοῦ σώματος Φαλκενχάουζεν. Προσέτι δὲ ὅτι ἡ μέσῳ Ἀλβανίας ἀνταλλασσομένη ἀλληλογραφία αὐτοῦ μετὰ τοῦ Γουλιέλμου, περιελθοῦσα εἰς γνῶσιν τῶν Συμμάχων, δημιουργεῖ εἰς βάρος αὐτοῦ δυσμένειαν.

(2) Ὁ μεσιτεύσας εἰς τὰς διαπραγματεύσεις μεταξὺ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τῶν Συμμάχων Γάλλος βουλευτὴς Μπεναζέ, ἐν Παρισίοις εὑρισκόμενος καὶ πληροφορηθεὶς τὰ συμβάντα ἀπέδωκε ταῦτα εἰς σύγχυσιν περὶ τὰς συνεννοήσεις Γκυιεμὲν καὶ Ροχφόλς, προσέτι δὲ εἰς τὸ ὅτι ἡ Συνεννόησις δὲν προυθυμοποιήθη νὰ παράσχῃ τὰς παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου ζητηθείσας ἐγγυήσεις.

ὑπ' αὐτῶν μετὰ τῶν ἐπιδρομέων συμπράξεως. Ἐξαιρέσει ἐλαχίστων τινῶν παρὰ γνωστοῖς κομματικοῖς ὀργάνοις οὐδ' ἁπλῆ μάχαιρα ἀνευρέθη παρὰ τοῖς φιλησύχοις πολίταις τῆς πρωτευούσης. Ὁ διασυρμὸς δὲ μέσῳ τῶν ὁδῶν τῆς πρωτευούσης εὐϋπολήπτων πολιτῶν, συγκεντρωθέντων ἐν τοῖς ὑπογείοις τῆς βουλῆς καὶ ὁδηγηθέντων ὁμαδικῶς ὅπως ἐγκλεισθῶσιν εἰς τὰς φυλακὰς συνοδείᾳ ἀποσπασμάτων, ἡ φυλάκισις τοῦ γέροντος φιλοπάτριδος καὶ φιλανθρώπου δημάρχου Ἀθηναίων Ἐμ. Μπενάκη ὑπῆρξαν ἡ συνέχεια πράξεων προκλητικῶν κατὰ τῶν Συμμάχων. Καὶ ἡ μὲν θύελλα αὕτη τοῦ ἐσωτερικοῦ ἢ ἐμφυλίου πολέμου παρῆλθε ταχέως, ἀλλ' οἱ ἐνεργήσαντες τὴν στρατείαν τῆς 18 Νοεμβρίου Ἀγγλογάλλοι δὲν ἤθελον νὰ καταλίπωσιν ἀτιμωρητὶ τὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν.

Ἐμμ. Μπενάκης

Τὰ γενόμενα ἐν Ἀθήναις μεγάλην παρήγαγον ἐν Εὐρώπῃ ἔκπληξιν καὶ ἀγανάκτησιν, οἱ δ' Ἕλληνες πρεσβευταὶ εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποβάλωσι τὰς παραιτήσεις των. Τότε ἄσπονδοι καὶ ἀνεύθυνοι τοῦ Κωνσταντίνου φίλοι ἐσκέφθησαν πρὸς συγκάλυψιν τῆς μωρᾶς, ἀσκόπου καὶ ἀνοήτου πρὸς τοὺς Συμμάχους ῥήξεως καὶ πρὸς μετατροπὴν ὑπὲρ αὐτῶν τῆς κοινῆς γνώμης νὰ δημοσιεύσωσι τὴν πλαστήν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν στρατηγὸν Κόραχαν ἐπιστολήν. Ἐν Γαλλίᾳ ὁ πρωθυπουργὸς Μπριάν, θεωρούμενος ἔνοχος διότι χαριζόμενος εἰς τὰς προσωπικὰς μετὰ τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου σχέσεις δὲν ἀνέπτυξε τὴν πρέπουσαν δραστηριότητα, ἠναγκάσθη νὰ μετέλθῃ νῦν πολιτικὴν ἐχθρικὴν ἐναντίον τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἐκφραζόμενος ἀπροκαλύπτως ὑπὲρ τῆς ἐξώσεως αὐτοῦ, ὅπερ συνεμερίζετο καὶ ὁ Λόϋδ Τζώρτζ. Ὁ γαλλικὸς τύπος ἐκάλει τὴν ἧτταν τῶν Γάλλων καὶ τὴν ἀποτυχίαν τῆς στρατείας αὐτῶν «ἐνέδραν τῶν Ἀθηνῶν», ἀγωνιζόμενος νὰ πείσῃ τὸν κόσμον ὅτι ὁ γαλλικὸς στρατὸς περιέπεσεν εἰς παγίδα στηθεῖσαν ἐναντίον αὐτοῦ μετ' ἀπιστίας καὶ ἀπάτης([1]). Καὶ ἐζήτουν νῦν οἱ Γάλλοι ἱκανοποίησιν ἰδίᾳ διὰ τῆς ἐκθρονίσεως τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἣν καὶ ἐπισήμως πλέον προέτεινον, ἀλλ' οὐδεμία τῶν λοιπῶν συμμάχων Δυνάμεων συνήνει ἀπολύτως εἰς τὴν τοιαύτην πρότασιν. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία παρηκολούθει συναινοῦσα μᾶλλον καὶ ἀρκεσθεῖσα ἁπλῶς νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ τελεσφόρον τῆς προτάσεως ταύτης· ἡ δὲ Ἰταλία καὶ ἡ Ρωσία δὲν συνεμερίζοντο τὴν πρότασιν. Οὕτω τὰ πράγματα παρέμειναν μετέωρα, ἀπεχώρησε δὲ ὁ Μπριὰν τῆς ἐξουσίας διὰ τοῦ σχηματισμοῦ ὑπουργείου Ριμπώ.

Α. Ριμπώ

Μία ἐκ τῶν πρώτων ἐχθρικῶν διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως ταύτης ἦτο ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ πρὸς αὐτὴν τηλεγραφήματος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐκθετούσης τὰ ἐν Ἀθήναις διατρέξαντα([2]).

---

(1) Ἐκ τούτου ὁ ναύαρχος Φουρνέ, ὡς ἐξιλαστήριον θῦμα, καθῃρέθη ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ παρεπέμφθη εἰς ἀνακριτικὴν ἐπιτροπήν. Ἡ αἴτησις αὐτοῦ νὰ ἐμφανισθῇ πρὸ δικαστηρίου δὲν ἐγένετο δεκτή.

(2) «Ὁ πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἔλαβε παρὰ τοῦ κ. ἐπιτετραμμένου τῆς Ἑλλάδος ἀντίγραφον τοῦ πρὸς αὐτὸν τηλεγραφήματος τῆς ἑλληνικῆς βασιλικῆς κυβερνήσεως. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο περιέχει ἀπαραδέκτους διαβεβαιώσεις συγκεκριμένως δὲ ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ «ἑλληνικὸς λαὸς ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ ἐν Ἀθήναις τὰ ὅπλα ὅπως ἀμυνθῇ κατ' ἐκείνων πρὸς τοὺς ὁποίους ἔτρεφε τὰ καλλίτερα αἰσθήματα». Κατὰ συνέπειαν ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἔχει τὴν τιμὴν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐσωκλείστως τὸ ἀνακοινωθὲν εἰς αὐτὸν τηλεγράφημα, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται κἂν νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν». (ὑπ.) *Α. Ριμπώ.*

Ὁ ἀναβρασμὸς ὅμως ἐν Ἀθήναις ἐξηκολούθει, καλλιεργούμενος παρ' ἀνευθύνων ἀνησυχούντων πλέον καὶ περὶ τῆς ἰδίας των τύχης, πλεῖστα δὲ ἄτοπα καὶ ἄσκοπα ἐπράττοντο. Ὁμάδες περιέτρεχον τὴν πόλιν ᾄδουσαι τὸ θούριον «Ὁ βασιλιᾶς μας πάλι θὰ ζώσῃ τὸ σπαθί, θὰ σφάξῃ Ἀγγλογάλλους καὶ βενιζελικοὺς μαζί». Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χατζόπουλος, καθ' ὃν χρόνον ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδιδε τὰ γενόμενα εἰς ἀτυχῆ σύμπτωσιν καὶ παρανόησιν, ηὐχαρίστει τοὺς προσελθόντας εἰς συνεργασίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ ἐνόπλους ἐπιστράτους μὲ μίαν αὐτόχρημα ἀνόητον ἡμερησίαν διαταγήν (¹).

Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόκλητος

Ἀλλὰ καὶ ἄλλη κούφη πρᾶξις συνετέλεσε, ρίψασα ἔλαιον εἰς τὴν πυράν, εἰς τὴν ἔντασιν τῶν σχέσεων καὶ πράξεων τῶν Συμμάχων κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Πρωτοβουλίᾳ πολιτικῶν φίλων τῶν ἀντιπολιτευομένων τοῦ Βενιζέλου μερίδων καὶ τῶν ἐπιστρατικῶν ὀργανώσεων, ἰδιαιτέρως δὲ τέως καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ἠναγκάσθη ὁ σεβάσμιος μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόκλητος, παρὰ τὴν ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως περὶ ἀποχῆς ὑπόδειξιν, συνοδευόμενος καὶ ὑπό τινων συνοδικῶν, πατέρων αὐτῶν χριστιανικοῦ ποιμνίου, νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἔντασιν τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ προβάντες τὴν 13/25 Δεκεμβρίου 1916 εἰς τὴν γνωστὴν ἐν τῷ Πεδίῳ τοῦ Ἄρεως τελεσθεῖσαν πρᾶξιν τοῦ «ἀναθέματος».

Τὸ σφάλμα τοῦ Θεοκλήτου, ὅστις θὰ ἠδύνατο συγκρατούμενος, ἔστω καὶ παρ' ἡμῶν τῶν ἰδίων βιαζόμενος, νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἄστοχον ταύτην ἀκρότητα καὶ ἀντὶ τοῦ ἀναθέματος νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς συμφιλιώσεως τῶν ἀντιμαχομένων, ἦτο μέγα καὶ ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ὑστέρων ἐλύπησεν αὐτὸν τὸν ἴδιον, διότι συνετέλεσεν εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ μίσους ἔρριψε δὲ τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τῷ βορβόρῳ. Ἐκκλησιαστικῶς ἡ πρᾶξις ἦτο ἀπολύτως ἀντικανονική (²) ἢ ἄνευ δηλαδὴ τακτικῆς ἀνακρίσεως καὶ ἐκδόσεως κανονικῆς απο-

(¹) «Πρὸς τὰ στρατεύματα τῆς φρουρᾶς Ἀθηνῶν καὶ τοὺς ἄλλους πολεμιστάς. Μὲ καρδίαν ἐκχειλίζουσαν ἀπὸ εὐγνωμοσύνην σᾶς ἀπευθύνω, κατὰ διαταγὴν τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως καὶ ἀρχιστρατήγου, τὰ συγχαρητήρια καὶ τὴν εὐαρέσκειάν μου διὰ τὴν παραδειγματικὴν ὑμῶν συμπεριφορὰν κατὰ τὰς ἀλησμονήτους ἡμέρας τῆς 18 καὶ 19 Νοεμβρίου. Ἡ πίστις, ἡ αὐτοθυσία καὶ τὸ θάρρος σας ἔσωσαν τὴν πατρίδα κινδυνεύουσαν ἐκ μέρους ἐχθρῶν, οἵτινες ἤλπιζον νὰ διαταράξωσι τὴν τάξιν καὶ ἀνατρέψωσι τὴν δυναστείαν. Οἱ ἐχθροί μας ὀφείλουσι νὰ γνωρίζωσι σήμερον ὅτι τόσον γενναῖα στρατεύματα εἶναι ἀήττητα καὶ δύναμαι πλέον ν' ἀτενίζω τὸ μέλλον μετ' ἐμπιστοσύνης.

(ὑπ.) *Ι. Χατζόπουλος*

(²) Ἡ ἐπικρατήσασα καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλονίκης ἀπεμάκρυνε τὸν μητροπολίτην Θεόκλητον τοῦ θρόνου, τὸ δὲ Εἰδικὸν Ἀνώτατον Ἐκκλησιαστικὸν Δικαστήριον καθῄρεσεν αὐτὸν (1917). Τὸ αὐτὸ δικαστήριον ἐπέβαλε τὴν ποινὴν τῆς καθαιρέσεως καὶ εἰς ἕτερον ἀρχιερέα, ἄλλους δ' ἀρχιερεῖς ἐκήρυξεν ἐκπτώτους τῶν θρόνων των ἢ ὑπέβαλεν ὑπὸ ἀργίαν. Οὕτω παρήχθη εἰς ἄκρον δυσάρεστος κατάστασις καὶ λίαν ἐπικίνδυνος ἐσωτερικὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀνωμαλία, ὁ δὲ καθαιρεθεὶς μητροπολίτης Θεόκλητος ἀπεμακρύνθη τῆς ἕδρας του διαμαρτυρόμενος.

Μετὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 1 Νοεμβρίου 1920 δι' ἁπλοῦ Β. Διατάγματος τῇ 16 Νοεμβρίου 1920 ἐκηρύχθησαν ἄκυροι αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἀνωτέρου Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαστηρίου, ἄνευ νέας δικαστικῆς ἀποφάσεως, καὶ ἀπεμακρύνθη μὲν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Θεόκλητον Μελέτιος Μεταξάκης (ὁ μετέπειτα Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, νῦν δὲ Ἀλεξανδρείας) διὰ τοῦ Διατάγματος ἐκείνου ἐπανῆλθον δὲ εἰς τὰς θέσεις των καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ὑπὸ καθαίρεσιν διατελοῦντες ἀρχιερεῖς. Καὶ συνεκλήθη μὲν ὕστερον ἡ ἱεραρχία διὰ Β. Διατάγματος τῆς 28 Νοεμβρίου 19 0 εἰς συνέλευσιν, κατὰ πλειονοψηφίαν κηρύξασα ἄκυρον καὶ ἀντικανονικὸν τὸ Ἀνώτερον Ἐκκλησιαστικὸν Δικαστήριον (17 Δεκεμβρίου 1920), ἀλλὰ δὲν εὑρέθησαν πάντες οἱ ἱεράρχαι σύμφωνοι πρὸς κανονικὴν ἄρσιν τῶν προκυψασῶν δυσχερειῶν ἐκ τῆς ἄνευ προηγουμένης δικαστικῆς ἀποφάσεως Μείζονος Συνόδου ανα-

φάσεως καταδίκη διὰ πολιτικὰς ἀφορμὰς καὶ διενέξεις. Ἡ δὲ ἀσχημία τῆς συγκεντρώσεως ὄγκου λίθων συνοδείᾳ κουστωδίας ἐχούσης ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματούχους τῆς Ἐκκλησίας ἦτο πρωτοφανὴς καὶ ἀχαρακτήριστος, ἐνθυμίζουσα παλαιὰς θλιβερὰς παρεμφερεῖς πράξεις τῶν ἡμερῶν τῆς παρακμῆς τοῦ Βυζαντίου. Πόσον καλλίτερον θὰ ἦτο ἂν ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἐστρέφετο ὑπὲρ τῆς συνεργασίας τῶν ἀντιμαχομένων! Τὰ γεγονότα ταῦτα γνωσθέντα ἐν Θεσσαλονίκῃ προεκάλεσαν ἀνακοινωθὲν τῆς Τριανδρίας, διὰ τοῦ ὁποίου αὕτη διεμαρτύρετο καὶ ἐκήρυττε τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἔκπτωτον ἀπὸ τοῦ θρόνου (¹).

Πρὸ τῶν γεγονότων τούτων αἱ σύμμαχοι Δυνάμεις μετὰ πολλὰς μεταξὺ αὐτῶν διαπραγματεύσεις ἐπέδωκαν τέλος τῇ 17/31 Δεκεμβρίου διακοίνωσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν δι᾿ ἧς ἐζήτουν πρῶτον ἱκανοποίησιν διὰ τὰς γενομένας ἐναντίον τῶν στρα-

θεωρήσεως τῶν ἀποφάσεων τοῦ δικαστηρίου ἐκείνου. Ὁ μητροπολίτης Μελέτιος διαμαρτυρηθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Ἀμερικήν, ἐζήτησε δὲ ν᾿ ἀσκήσῃ ἐπὶ τῶν ἐκεῖ ἑλληνικῶν παροικιῶν ποιμαντικὴν ἀρχήν, ἀλλ᾿ ἡ ἐν Ἀθήναις πενταμελὴς Σύνοδος, προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ Θεοκλήτου ὑπέβαλεν αὐτὸν ἀναπολόγητον ὑπὸ καθαίρεσιν, ἀνακληθεῖσαν ὕστερον ὡς ἀνύπαρκτον, πολλῷ μᾶλλον ὅτι ὁ Μελέτιος ἐξελέγη Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Ὁ δὲ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Φώτιος ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας διὰ τοὺς γάμους τοῦ διαδόχου τῆς Ρουμανίας μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Ἑλένης τῆς Ἑλλάδος, συνετέλεσε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, εἰς τὴν κανονικὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Θεοκλήτου.

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1922, ἐν μέσῳ τῆς ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἀπομακρύνσεως τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου παραχθείσης νέας ἀπεριγράπτου πολιτικῆς συστροφῆς, ὁ μητροπολίτης Θεόκλητος ἀπεμακρύνθη πάλιν ὡς καθῃρημένος, διὰ Νομοθετικοῦ δὲ Διατάγματος τῆς 16 Νοεμβρίου 1922 ἐπανῆλθεν ἐν ἰσχύϊ ὁ νόμος 792 τοῦ 1917 περὶ ἀριστίνδην καταρτισμοῦ τῆς Συνόδου καὶ διὰ Νομ. Διατάγματος τῆς 3 Δεκεμβρίου 1922 κατηργήθη τὸ Β. Διάταγμα τῆς 16 Νοεμβρίου 1920. Ὡσαύτως διὰ Β. Διατάγματος τῆς 3 Δεκεμβρίου 1922, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Νομ. Διατάγματος τῆς 16 Νοεμβρίου 1922, ἐγένοντο μὲν δεκταὶ αἱ παραιτήσεις Συνοδικῶν τινῶν τῆς πενταμελοῦς Συνόδου, ἄλλοι δὲ ἀπηλλάγησαν τῶν συνοδικῶν αὐτῶν καθηκόντων, κατηρτίσθη δὲ ἡ νέα πενταμελὴς Σύνοδος ἐκ τῶν μητροπολιτῶν Θεσσαλιώτιδος Εὐθυμίου, Σύρου Ἀθανασίου, Δημητριάδος Γερμανοῦ, Ναυπακτίας Ἀμβροσίου καὶ Τρίκκης Πολυκάρπου, ἥτις προέβη εἰς τὴν πλήρωσιν ὀκτὼ χηρευουσῶν ἀρχιερατικῶν ἑδρῶν. Διὰ Νομ. Διατάγματος τῆς 27 Δεκεμβρίου 1922 συνεκλήθη Μείζων Σύνοδος ἐκ δέκα ὀκτὼ ἀρχιερέων τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἥτις συνελθοῦσα τῇ 30 Δεκεμβρίου 1922 ἀνεθεώρησε τὰς ἀποφάσεις τοῦ Εἰδικοῦ Ἀνωτάτου Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαστηρίου καὶ πάντας μὲν τοὺς ἀρχιερεῖς ἀποκατέστησεν εἰς τὰς ἕδρας αὐτῶν καὶ εἰς τὸ ἀξίωμα τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν τὸν δὲ μητροπολίτην Θεόκλητον μόνον εἰς τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν ἕδραν. Ὁ γηραιὸς Θεόκλητος δὲν διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης.

(¹) *Πρὸς τοὺς κυβερνητικοὺς ἀντιπροσώπους, Χανιά, Μιτυλήνην, Χίον, Σάμον κ.λ.π.*

«Τὰ τραγικὰ γεγονότα τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου τόσοι ἐκ τῶν συναγωνιστῶν μας εὗρον μαρτυρικὸν θάνατον καὶ ἐδιώχθησαν σκληρῶς, ἐδημιούργησαν μεταξὺ τοῦ αἱμοσταγοῦς βασιλέως καὶ τοῦ ἔθνους χάσμα τοῦ λοιποῦ ἀγεφύρωτον. Ὅπως ἐπιβάλῃ τὴν τυραννίδα του δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ τὰ ὑπέρτατα συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνταπαιτητάς μας μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ βοηθήσῃ τὴν γερμανικὴν νίκην, ἐφ᾿ ἧς καὶ μόνης ἠδύνατο νὰ ἑδραιώσῃ τὴν ἐλέῳ Θεοῦ βασιλείαν του. Καὶ ὅπως ἐμποδίσῃ τὸν ταχύτερον ἐξοπλισμὸν ἐκείνων ἐκ τῶν πατριωτῶν, ὅσοι συνετάχθησαν μετὰ τῶν πατροπαραδότων φίλων καὶ προστατίδων Δυνάμεων κατὰ τῶν κοινῶν ἐχθρῶν, δὲν ἐδίστασε νὰ στρέψῃ τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα κατὰ τῶν στρατιωτῶν, τῶν ὁποίων οἱ πατέρες ἔχυσαν τὸ αἷμά των ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐπωφελούμενος δὲ τῆς εὐκαιρίας ἐξαπέλυσε τὸν βασιλικὸν του στρατὸν εἰς σφαγὴν ἐκείνων, οἵτινες διετήρησαν ἄκαμπτον μέχρι τέλους τὸ ἐθνικὸν φρόνημα.

»Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶναι ἔκπτωτος τοῦ θρόνου του. Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ὁ λαός, πανδήμως συνερχόμενος, θὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὴν ἔκπτωσιν ταύτην, ἥτις ἀφορᾷ προσωπικῶς τὸν τύραννον βασιλέα καὶ ὄχι τὴν δυναστείαν».

Θεσσαλονίκη 24 Νοεμβρίου / 7 Δεκεμβρίου 1916.

Ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις

Βενιζέλος, Κουντουριώτης, Δαγκλῆς

τιωτικῶν των δυνάμεων προσβολάς, ἔπειτα τὴν ἀποχώρησιν τοῦ παραμένοντος ἔτι στρατοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν συναθροίσεων τῶν ἐπιστράτων ὑπισχνούμεναι ἐξ ἄλλου νὰ μὴ ἐπιτρέψωσι μηδεμίαν προσβολὴν ἢ ἀνάμιξιν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ κυβερνήσεως εἰς τὰς εἰς τὴν βασιλικὴν κυβέρνησιν πιστὰς παραμενούσας χώρας. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Σπ. Λάμπρου ἐδέχθη καὶ ἔσπευσε προθύμως νὰ κλίνῃ τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν πρὸ τῶν σημαιῶν τῶν Δυνάμεων ἐν τῷ Ζαππείῳ (16 Ἰανουαρίου 1917)(¹). Διὰ τῆς τοιαύτης ὑποχωρήσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐπῆλθεν ἀνάπαυλά τις ἐν ταῖς μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν Δυνάμεων διενέξεσιν, ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος διαλλακτικὴν ἐπιδεικνύων πολιτικὴν ἀπέλυσε τὸ ὑπουργεῖον Σπ. Λάμπρου κληθέντος πάλιν εἰς τὴν ἐξουσίαν (21 Ἀπριλίου 1917) τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη. Φαίνεται ὅτι ὁ Α. Ζαΐμης προέβη εἰς ἐσχάτην τινὰ ἀπόπειραν περὶ τελείας διαλλαγῆς τοῦ βασιλέως μετὰ τῶν Δυνάμεων διὰ τῆς προσχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον προσέκρουεν εἰς μεγάλην ἀντίδρασιν οὐ μόνον ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ μέρους τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ κυβερνήσεως, ἧς ὁ ἡγέτης μηδὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ διαλλαγῆς πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἀπαιτῶν τὴν τούτου ἐκθρόνισιν (²).

Ἡ ρωσικὴ ἐπανάστασις, ἡ κατὰ Φεβρουάριον ἀρξαμένη καὶ κατὰ Μάρτιον ἀπολήξασα εἰς τὴν παραίτησιν τοῦ Τσάρου καὶ εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς μοναρχίας καὶ ἀνακήρυξιν τῆς δημοκρατίας τῶν Μιλιούκωφ καὶ Κερένσκυ (³), ἀφῄρεσε πᾶσαν τὴν ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας ἐνδεχομένην ὑπὲρ τῆς μοναρχικῆς νομιμότητος ἀντίδρασιν. Τότε ἐπενοήθησαν ἐν Γαλλίᾳ νέαι ἀφορμαὶ κατηγοριῶν ἐναντίον τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου. Αἱ γαλλικαὶ ἐφημερίδες ἐνεθυμήθησαν τότε τὸν λεγόμενον «Κωνσταντινικὸν φάκελλον», ἤτοι τὸν φάκελλον τῶν διαφόρων κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου κατηγοριῶν. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς νέας ταύτης ἐναντίον τοῦ Κωνσταντίνου στρατείας ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἑνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος ὡς πολιτείας καὶ κράτους. Οἱ Γάλλοι ἐνόουν ὅτι μετὰ δύο κυβερνήσεων ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Ἀθήναις ἀντιμαχομένων πρὸς ἀλλήλας οὐδεμία ἠδύνατο νὰ προσγένη-

(¹) Περὶ τοῦ γεγονότος τούτου, ὅπερ ὁ Ντριὼ καλεῖ «τελετὴν συγγνώμης», λέγει ὁ ἱστοριογράφος οὗτος: «Τῇ 16/29 Ἰανουαρίου ἐγένετο ἡ τελετὴ τῆς συγγνώμης. Ἐν τῷ Ζαππείῳ πρὸ τῶν σημαιῶν τῶν συμμάχων Δυνάμεων παρήλασεν ἡ φρουρὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐχαιρέτησεν. Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας, ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως, διῆλθεν ἡγούμενος συντάγματος ἱππικοῦ, οὗ ἦτο διοικητής. Ἀλλὰ τὸ πλῆθος ἀπεσύρθη ὁλόκληρον πρὸς τὰς κιγκλίδας τοῦ βασιλικοῦ ἀνακτόρου καὶ ἀνευφήμησε τὸν βασιλέα».

(²) Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ Βενιζέλος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναγνωρισθῇ ἡμιεπισήμως ὑπὸ τῶν Ἀγγλογάλλων, ἀφοῦ οὗτοι διώρισαν καὶ προσωρινοὺς ἀντιπροσώπους. Τότε δὲ ὡς ἀρχηγὸς κράτους νομίμως ὑπάρχοντος καὶ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἀνεγνωρισμένου ἐκήρυξε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Γερμανίας καὶ Βουλγαρίας ἀξιῶν ὅτι ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ κυβέρνησις ἦτο ἡ μόνη νόμιμος κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἔχουσα το δικαίωμα νὰ κηρύττῃ πολέμους καὶ νὰ συνομολογῇ συνθήκας εἰρήνης, τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως σιωπηλῶς ἐπιδοκιμαζούσης πάντα ταῦτα.

(³) Οἱ ἐν τῷ συμμαχικῷ στρατῷ τούτῳ Ἰταλοὶ εἶχον αὐστηρὰν διαταγὴν νὰ μὴ κινήσωσιν ὅπλα ἐναντίον τοῦ βασιλέως. Ὡς πρὸς τοὺς ἐν τῷ στρατῷ Ρώσους, ὁ ἐν Ἀθήναις Ρῶσος πρεσβευτὴς πρίγκηψ Ντεμίδωφ ἐζήτησε κατὰ διαταγὴν τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ (τῆς δημοκρατικῆς κυβερνήσεως Κερένσκυ-Μιλιούκωφ) τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν αὐτῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν ὡς ἀχθέντων εἰς Πειραιᾶ ἄνευ ἀδείας τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως. Ὁ Ρῶσος ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Τιρετζόσκυ ἐξέδωκεν ἀνακοίνωσιν ἐπίσημον (26 Ἰουνίου / 9 Ἰουλίου) λέγουσαν: «Ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀποδοκιμάσωμεν τὰ μέσα δι' ὧν συνετελέσθη βιαίως ἡ ἀντικατάστασις ἑνὸς βασιλέως. Πάντως ὡς πρὸς τὸ γεγονὸς τοῦτο διαπνεόμεθα οὐχὶ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ὑποστηρίξωμεν τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, οὗ ἀποδοκιμάζομεν τὴν πρόσωπικὴν πολιτικ ήν, ἀλλ' ἐξ ἀποστροφῆς πρὸς οἱανδήποτε ἀνάμιξιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

ται αὐτοῖς ὠφέλεια στρατιωτικὴ οἵαν ἐπεζήτει ἡ πολιτικὴ τῶν Συμμάχων διὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐνεργειῶν αὐτῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἕνωσις δι' ὑποταγῆς τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ διαλλαγῆς τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀπεδεικνύετο ἀδύνατος, ὁ κλῆρος ἔπεσεν ἐν τέλει εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, οὗ ἀπεφασίσθη ἡ καθαίρεσις. Τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τοιούτου σκοποῦ διηυκόλυνεν ἡ κατὰ Μάρτιον ἐπελθοῦσα ἐν Γαλλίᾳ ὑπουργικὴ μεταβολή, δι' ἧς ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργίαν ὁ Ριμπὼ ἔχων ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν τὸν Παινλεβέ.

Λόρδος Κῶρζον

Τὴν 16/28 Μαΐου τοῦ 1917 ἐν νέᾳ ἐν Λονδίνῳ συναντήσει τῶν συμμάχων πρωθυπουργῶν ἐτέθησαν αἱ βάσεις καὶ συνεζητήθησαν αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἐνεργείας ταύτης τῶν Συμμάχων, καταλήξασαι εἰς συμφωνίαν (μειονοψηφήσαντος μόνον τοῦ λόρδου Κῶρζον τῇ ἐπιδράσει τῆς ἀγγλικῆς Αὐλῆς) ὅπως ἐκκαθαρίσωσι ριζικῶς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα διὰ τῆς καθαιρέσεως τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς εἰς Ἀθήνας μεταβάσεως τῆς κυβερνήσεως τοῦ Βενιζέλου. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἀπεφασίσθη νὰ πεμφθῇ εἰς Ἀθήνας ὁ Γάλλος γερουσιαστὴς Σελεστὲν Ζωνὰρ μετὰ σχεδίου οὗ τὴν ἐφαρμογὴν θὰ συνεζήτει μετὰ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ στρατηγοῦ Σαρράϊγ καὶ τοῦ Βενιζέλου (¹).

Τὴν ἐπίσπευσιν τῆς ἐνεργείας ταύτης ὑπηγόρευε καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀνάγκη, ὅπως ἐπωφεληθῶσι τῆς ἐν τῷ Δυτικῷ μετώπῳ ἀρξαμένης ἐπιθέσεως καὶ ἀποσπάσωσι τὸν ἀναγκαιοῦντα διὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Κωνσταντίνου στρατόν. Ὁ νέος ἔκτακτος Γάλλος ἀπεσταλμένος, ὅστις καὶ παρέστη μετὰ τοῦ στρατάρχου Ζῶφρ κατὰ τὴν ἐν Λονδίνῳ συνάντη-

(¹) Τοῦ Βενιζέλου ἡ δύναμις καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ παρὰ τοῖς Συμμάχοις ηὐξάνετο, διότι καθ' ὃν χρόνον ἀκριβῶς ἐπικειμένης τῆς ὑπὸ τοῦ Κερένσκυ ὑπισχνουμένης εἰς τὸ ρωσικὸν μέτωπον ἐπιθέσεως ἡ Ἀγγλία μετ' αὐτῆς δὲ καὶ ἡ Ἰταλία, λαμβάνουσαι ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ ἀπασχόλησιν τῶν Συμμάχων χάριν ὑπερασπίσεως τοῦ ἐνταῦθα μετώπου, ἐδείκνυον διαθέσεις ἀποχωρήσεως ἀπὸ τοῦ μετώπου τούτου. Ὁ Βενιζέλος δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Παινλεβὲ παρίστα τὴν ἐν τῇ Βαλκανικῇ θέσιν τῶν Συμμάχων ὡς μέλλουσαν νὰ βελτιωθῇ σημαντικώτατα διὰ προσθήκης στρατοῦ 300-400 χιλιάδων, ὃν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἡ ὅλη Ἑλλὰς ἡνωμένη ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν, ὑπονοουμένης τῆς τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐνῷ ὡς εἶχον ἤδη τὰ πράγματα ἡ μὲν Ἑλλὰς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἀδρανοῦσα καὶ μηδὲν ποιοῦσα ἦτο παντάπασιν ἄχρηστος εἰς τοὺς Συμμάχους, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἡ βενιζελικὴ τῆς Θεσσαλονίκης περιοριζομένη εἰς μικρὰν περιφέρειαν καὶ εἰς τὰς νήσους δὲν ἠδύνατο νὰ παρατάξῃ μέγαν στρατὸν εἰς τον ἀγῶνα τῶν Συμμάχων. Αἱ παραστάσεις αὗται τοῦ Βενιζέλου, αἵτινες ἐστηρίζοντο κατὰ βάθος καὶ ἐπὶ μιᾶς ἀληθείας ἀντικειμενικῆς ὅπως εἶχον καταντήσῃ τὰ πράγματα τότε, ἔπεισαν τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν περὶ τῆς ἀπολύτου καὶ ἐπειγούσης ἀνάγκης τῆς πραγματώσεως τῶν τοῦ Βενιζέλου βουλευμάτων και ἀξιώσεων. Ἐκ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων ἡ μὲν Ἰταλία οὐδεμίαν παρεῖχε σοβαρὰν σημασίαν εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου αἰτιάσεις καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προτάσεις, ἡ Ἀγγλία ἐτήρει θέσιν μᾶλλον ἀδρανῆ, ἡ δὲ ἐπαναστατικὴ Ρωσία μὴ μεριμνῶσα λίαν, καθ' ὃν τρόπον ἡ μοναρχικὴ Ρωσία, περὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ περὶ τῆς μοναρχικῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐποίει τοῦτο ἡ Ρωσία τοῦ Νικολάου Β', ἐφοβεῖτο τὴν παραδοχὴν τῆς τοῦ Βενιζέλου πολιτικῆς νομίζουσα ὅτι διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Βενιζέλου ἔμελλεν οὗτος νὰ ἔχῃ ἀξιώσεις πανελληνίους ἐκτεινομένας μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἔδωκεν εἰς τὴν ρωσικὴν καθυσηχαστικὰς διαβεβαιώσεις περὶ τῆς τοῦ Βενιζέλου ἐπικρατήσεως. Οὕτω δὲ καὶ ἡ ρωσικὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις τῶν Μιλιούκωφ-Κερένσκυ παρέμεινεν ἀδρανὴς θεατὴς τῶν ὑπὸ τῆς Γαλλίας ἐν Ἑλλάδι πραττομένων. Μόνον δὲ βραδύτερον ἡ τὴν κυβέρνησιν Μιλιούκωφ-Κερένσκυ διαδεξαμένη κυβέρνησις τοῦ Λένιν καὶ τῶν Μπολσεβίκων διεμαρτυρήθη ἐντόνως ἐναντίον τῶν ὑπὸ τῆς Γαλλίας ἐν Ἑλλάδι διαπραττομένων ἄνευ τῆς συναινέσεως τῆς Ρωσίας. Τοῦτο ἔπραξεν αὐτὴ ἐκείνη ἡ κυβέρνησις τῶν Μπολσεβίκων, ἥτις πρὸς μεγάλην χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν τῶν Τούρκων ἐδημοσίευσε καὶ ἀπεκήρυξε τὰς περὶ παραχωρήσεως τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν Δαρδανελλίων εἰς τὴν Ρωσίαν συνθήκας, τὰς συνομολογηθείσας τῷ 1917 μεταξὺ Ρωσίας καὶ τῶν Συμμάχων.

σιν τῶν πρωθυπουργῶν, ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ἔλαβε συνέντευξιν μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἀλ. Ζαΐμη, εἶτα δὲ μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῶν Σαρράϊγ καὶ Βενιζέλου. Ὁ Βενιζέλος ὡς πρώτην ἀξίωσιν εἶχε τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Κωνσταντίνου οὐχὶ διὰ τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ αὐτοῦ Γεωργίου, πρὸς ὃν δὲν εἶχεν ἐμπιστοσύνην ὡς ἀσπαζόμενον τὴν τοῦ πατρός του πολιτικήν, ἀλλὰ διὰ τοῦ δευτεροτόκου Ἀλεξάνδρου, προσέθεσε δὲ ὅτι ἐὰν ὁ Ζωνὰρ δὲν ἤθελε φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, ἡ κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἐξεστράτευε πρὸς κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἔξωσιν τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Ζωνὰρ ἐπιστρέψας εἰς Κερατσίνιον μετὰ στόλου γαλλικοῦ καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ἐμ. Ρέπουλη, ἐμπίστου ὑπουργοῦ τοῦ Βενιζέλου, τῇ 29 Μαΐου/11 Ἰουνίου ἐκ τοῦ καταδρομικοῦ «Μπρουΐξ» ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Ζαΐμην τὰς νέας τῶν Δυνάμεων ἀξιώσεις τὰς ἀφορώσας εἰς τὸν βασιλέα καὶ διεβίβασεν αὐτὰς ἐν διακοινώσει ἐπεχούσῃ θέσιν τελεσιγράφου μετὰ προθεσμίας 24 ὡρῶν, προσέτι δὲ ἀπηύθυνε διάγγελμα πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν(1). Οἱ ἐν Ἀθήναις πρέσβευταὶ τῶν Συμμάχων (ἐκτὸς τοῦ Γάλλου Γκυϊγεμέν), στενῶς καὶ προσωπικῶς συνδεόμενοι μετὰ τοῦ βασιλέως, ἰδίως ὁ τῆς Ρωσίας πρίγκηψ Ντεμίδωφ, προσεπάθησαν νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἀπόφασιν τῶν Συμμάχων καὶ ἐπισκεφθέντες τὸν Ζωνὰρ παρέστησαν αὐτῷ τοὺς ἐκ τῆς ἐξώσεως τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου δημιουργηθησομένους κινδύ-

Σελεστὲν Ζωνάρ

(1) Τὸ διάγγελμα τοῦ Ζωνὰρ εἶχεν οὕτω:

Πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν,

«Ἡ Γαλλία, ἡ Μεγάλη Βρεττανία καὶ ἡ Ρωσία ἠθέλησαν τὴν Ἑλλάδα ἀνεξάρτητον, μεγάλην καὶ εὐτυχῆ.

»Ἐννοοῦσι νὰ ὑπεραμυνθῶσι τῆς εὐγενοῦς χώρας, τὴν ὁποίαν ἠλευθέρωσαν, ἐναντίον τῶν συνησπισμένων κατ' αὐτῶν προσπαθειῶν τῶν Τούρκων, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Γερμανῶν.

»Εἶναι ἐνταῦθα διὰ νὰ ἐξουδετερώσωσι τὰς μηχανορραφίας τῶν ἀπὸ κληρονομικῆς παραδόσεως ἐχθρῶν τοῦ βασιλείου. Ἀξιοῦσι νὰ τερματίσωσι τὰς ἐπανειλημμένας παραβιάσεις τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν συνθηκῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς βδελυρὰς ῥαδιουργίας, αἵτινες ἐπέφερον τὴν σφαγὴν τῶν στρατιωτῶν τῶν φίλων χωρῶν.

»Τὸ Βερολῖνον ἔδιδε τὸ πρόσταγμα ἕως χθὲς εἰς Ἀθήνας καὶ ἔφερε βαθμηδὸν τὸν λαὸν ὑπὸ τὸν βουλγαρογερμανικὸν ζυγόν. Ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν συνταγματικὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἑνότητα τῆς Ἑλλάδος. Συνεπῶς αἱ ἐγγυήτριαι Δυνάμεις ἠξίωσαν παρὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ὅπως παραιτηθῇ.

»Δὲν ἐννοοῦσι νὰ θίξωσι τὴν συνταγματικὴν βασιλείαν. Ἔχουσιν ὡς μόνην φιλοδοξίαν τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ Συντάγματος πρὸς τὸ ὁποῖον ὁ ἐνδόξου μνήμης βασιλεὺς Γεώργιος παρέμεινε πάντοτε αὐστηρῶς πιστός, καὶ τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔχει παύσῃ νὰ σέβηται.

Ἕλληνες,

»Ἡ ὥρα τῆς συμφιλιώσεως ἔφθασε. Αἱ τύχαι σας εἶναι στενῶς συνδεδεμέναι πρὸς τὰς τῶν ἐγγυητριῶν Δυνάμεων. Τὰ αὐτὰ ἔχετε ἰδεώδη, τὰς αὐτὰς μετ' αὐτῶν ἐλπίδας. Ἀπευθυνόμεθα πρὸς τὴν φρόνησίν σας καὶ τὸν πατριωτισμόν σας.

»Αὔριον ὁ ἀποκλεισμὸς αἴρεται. Πᾶσα ἀντεκδίκησις ἐναντίον Ἑλλήνων, εἰς οἱονδήποτε κόμμα καὶ ἂν ἀνήκωσιν, ἄνευ οἴκτου θέλει κατασταλῇ. Οὐδεμία τῆς δημοσίας τάξεως διατάραξις θέλει γίνῃ ἀνεκτή. Ἡ περιουσία καὶ ἡ ἐλευθερία θέλουσι προστατευθῇ. Περίοδος νέας εἰρήνης καὶ ἐργασίας διανοίγεται ἐνώπιον ὑμῶν.

»Μάθετε ὅτι αἱ προστάτιδες Δυνάμεις σεβόμεναι τὴν ἐθνικὴν κυριαρχίαν οὐδαμῶς σκοποῦσι νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὴν γενικὴν ἐπιστράτευσιν.

»Ζήτω ἡ Ἑλλὰς ἡνωμένη, μεγάλη καὶ ἐλευθέρα.

»Ἐν ὀνόματι τῆς Γαλλίας, Μεγάλης Βρεττανίας καὶ Ρωσίας».

Ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς τῶν προστατίδων Δυνάμεων

Σ. Ζωνάρ

νους διὰ τῆς ἐκρήξεως ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Ὁ Ζωνὰρ οὐδόλως συγκινηθεὶς ἐκ τῶν διαβημάτων τούτων συνέχισε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ, καταλαβὼν δὲ διάφορα τῆς χώρας σημεῖα ἤρχισεν ἐφαρμόζων τὴν τακτικὴν τῆς ἐξώσεως. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ (ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ ἐζήτησε τὴν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως μεσολάβησιν τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας) τὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γάλλου ἀπεσταλμένου διαμειφθέντα, ἐκάλεσε συμβούλιον τοῦ Στέμματος ἐκ τῶν τέως πρωθυπουργῶν, τὸ ὁποῖον συνεβούλευσεν ἄμυναν, ἐκτὸς τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἀλ. Ζαΐμη, ὅστις οὐδεμίαν ἐξεδήλωσε γνώμην. Τότε ὁ βασιλεὺς ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἐδήλωσεν ὅτι οὗτος οὐδεμίαν θὰ ἀντιτάξῃ ἄμυναν ἀλλὰ θὰ παραιτηθῇ. Εἰς τὴν δήλωσιν ταύτην τοῦ βασιλέως οἱ τέως πρωθυπουργοὶ ὑπεσχέθησαν αὐτῷ ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς τιμῆς των, ὅτι μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου θὰ εἰργάζοντο ὑπὲρ τῆς ἐπαναφορᾶς αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον. Ἀκολούθως ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐκάλεσε τὸν ἐπίδοξον διάδοχον Γεώργιον καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ τὰ τοῦ τελεσιγράφου, δηλῶν καὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς νέας ἀξιώσεις, προτρέπων δὲ καὶ τὸν Γεώργιον ἵνα ἀγογγύστως ὑποκύψῃ εἰς τὴν ταχθεῖσαν αὐτῷ μοῖραν καὶ ἀναγνωρίσῃ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀλέξανδρον ὡς βασιλέα, βεβαιώσας αὐτὸν περὶ τῆς μετὰ τὸν πόλεμον ἐπανόδου των εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος προσεχώρησεν εὐθὺς εἰς τὴν τοῦ βασιλέως ἐπιθυμίαν.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ συμβουλίου ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τῷ Ζαΐμῃ νὰ ἀνακοινώσῃ τῷ Γάλλῳ ἀντιπροσώπῳ καὶ ἁρμοστῇ τῶν Συμμάχων(1) ὅτι ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεὺς περὶ μόνου τοῦ συμφέροντος τῆς Ἑλλάδος φροντίζων, ὅπως πάντοτε, ἀπεφάσισε νὰ καταλίπῃ τὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ διαδόχου καὶ νὰ ὑποδείξῃ ὡς διάδοχον αὐτοῦ τὸν δευτερότοκον υἱόν του πρίγκηπα Ἀλέξανδρον.

Ὁ βασιλεὺς τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὸ ἑπόμενον διάγγελμα:

«Ἐκτελῶν καθῆκον πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ μόνον πρὸς τὸ συμφέρον ταύτης ἀποβλέπων, ὑπείκων δ' εἰς τὴν ἀνάγκην καταλείπω μετὰ τοῦ διαδόχου τὴν φιλτάτην μου πατρίδα ἀφήνων ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν υἱόν μου Ἀλέξανδρον(2). Μακρὰν εὑρισκόμενοι ἥ τε βασίλισσα καὶ ἐγὼ θὰ διατηρήσωμεν τὴν αὐτὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Παρα-

(1) Ὁ Ζωνὰρ ἐλάλει πάντοτε καὶ ἔγραφεν ὡς ἁρμοστὴς τῶν Συμμάχων. Ἀλλά, ὡς αὐτὸς ὁ Ἰταλὸς πρεσβευτὴς κόμης Μποσδάρι (οὐχὶ ἐκ φιλελληνισμοῦ) ἔλεγε τῷ Σκουλούδῃ, δὲν εἶχεν οὗτος πληρεξουσιότητα πασῶν τῶν Δυνάμεων, τῆς Ρωσίας οὐχί, τῆς Ἰταλίας οὐδαμῶς καὶ τῆς Ἀγγλίας οὐχὶ ἐπισήμως. Ἀλλ' ἡ ὅλη φορὰ τῶν πραγμάτων ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἡ Γαλλία καὶ μόνη ἐνεργοῦσα ἠδύνατο νὰ ἀξιοῖ ὅτι ἐνήργει ἐν ὀνόματι πάντων τῶν Συμμάχων, οὖσα βεβαία ὅτι οὐδεμία ἔμελλε νὰ ἐγερθῇ ἀντίρρησις καὶ διαμαρτυρία ἐκ μέρους τῶν ἄλλων Συμμάχων ἐναντίον τῶν ὑπ' αὐτῆς λεγομένων καὶ ἐνεργουμένων.

(2) Ἡ φράσις αὕτη τοῦ βασιλικοῦ διαγγέλματος περιέχουσα ἀσάφειάν τινα περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἑρμηνείας διαφόρους κατὰ τὰ φρονήματα καὶ τὰς ἀξιώσεις τῶν πολιτευτῶν καὶ τῶν κομμάτων αὐτῶν. Τὸ ἐκ τῆς ἀσαφείας προκῦπτον ζήτημα εἶναι τόδε: Παρῃτήθη ὁ βασιλεὺς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὰ ἐπὶ τὸν θρόνον δικαιώματα; περὶ τούτου ἠγέρθησαν ἀμφιβολίαι καὶ ἀντιρρήσεις. Ὁ Ζαΐμης ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Ζωνὰρ ἐποιήσατο ἁπλῶς λόγον περὶ παραιτήσεως τοῦ βασιλέως, ἀλλ' οὗτος ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἐξορίας του, ἐν Ἑλβετίᾳ, ἐδήλωσεν εἰς δημοσιογράφους ὅτι οὐδέποτε παρῃτήθη τὴν βασιλείαν. Ὁ Βενιζέλος ἐρωτηθεὶς ἐν τῇ βουλῇ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μπουσίου ἂν ὁ βασιλεὺς παρῃτήθη ἐπισήμως, ἀπήντησε καταφατικῶς στηριζόμενος πάντως ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν Ζωνὰρ ἐπιστολῆς τοῦ Ζαΐμη. Ὁ Α. Ζαΐμης οὐδεμίαν περαιτέρω οὐδαμοῦ ἔδωκεν ἐξήγησιν πληρεστέραν περὶ τοῦ γεγονότος. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀποβλέπων ἀκριβῶς εἰς τὰς ἐκ τῆς ἀσαφείας τῶν ἐν τῷ διαγγέλματι δυναμένας νὰ προέλθωσιν ἀντιρρήσεις καὶ ἀμφιβολίας ἀπήτησε μετὰ τὰς ἐκλογάς, τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ἀποβάσας τοῦ 1920, διεξαγωγὴν δημοψηφίσματος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

καλῶ δὲ πάντας ὑμᾶς ἵνα δεχθῆτε τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην μετὰ ἠρεμίας καὶ γαλήνης ψυχῆς, ἔχοντες πεποίθησιν ἐπὶ τὸν Θεόν, οὗ ἐπικαλοῦμαι τὴν ἐξ Ὕψους ἐπὶ τὸ ἔθνος ἀντίληψιν. Ἵνα δὲ μὴ ἀποβῇ ἐπὶ ματαίῳ ἡ πρὸς τὴν πατρίδα θυσία μου αὕτη ἐξορκίζω πάντας ὑμᾶς ἵνα, ἂν ἀγαπᾶτε τὸν Θεόν, ἂν ἀγαπᾶτε τὴν πατρίδα ἡμῶν, ἂν τέλος ἀγαπᾶτε ἐμέ, μηδαμῶς διαταράξητε τὴν τάξιν καὶ ὑποκύψητε εἰς τὰ γενόμενα. Ἡ ἐλαχίστη ἐκ τούτων παρέκκλισις, καὶ ἐξ ὑψηλοῦ ἔτι αἰσθήματος προερχομένη δύναται νὰ ἀπολύσῃ μεγάλας συμφοράς. Τὴν στιγμὴν ταύτην ἡ μεγίστη παρηγορία διὰ τὴν βασίλισσαν καὶ ἐμὲ ἔγκειται εἰς τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν ἣν πάντοτε ἐπεδείξατε πρὸς ἡμᾶς κατὰ τὰς ἡμέρας τὰς δυσχερεῖς ὅπως καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τὰς εὐτυχεῖς».

Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς 30 Μαΐου ὁ λαὸς ἐφρούρει πέριξ τοῦ βασιλέως ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ. Ἀντιπροσωπίαι ἐργατῶν καὶ χωρικῶν πανταχόθεν συρρέουσαι προσήρχοντο ἵνα προσφέρωσι τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὸ αἷμα αὐτῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ὡδήγησε τοὺς Μανιάτας ἐπαναλαμβάνων: «Δὲν θὰ Σὲ ἀφήσωμεν νὰ Σὲ πάρουν, εἶσαι βασιλεύς μας. Εἶσαι ἰδικός μας!» Καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀπήντα: «Δὲν ἀγαπᾶτε λοιπὸν τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἔχετε ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν βασιλέα σας;» Ἐδέησε νὰ φύγωσιν οἱ Μανιᾶται κλαίοντες. Ἀξιωματικοὶ ἀθρόοι προσερχόμενοι προσέφερον τὸ ξίφος αὐτῶν λέγοντες: «Δὲν θὰ διαπράξωμεν τὴν δειλίαν νὰ Σὲ ἀφήσωμεν νὰ φύγῃς. Σὺ ὁ βασιλεύς μας καὶ ὁ ἀρχηγός μας». Καὶ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἀπήντησε: «Ἀφοῦ εἶμαι βασιλεύς σας καὶ ἀρχηγός σας, πρέπει νὰ μὲ ὑπακούετε. Ἡ πρωτίστη τῶν ἀρετῶν σας πρέπει νὰ εἶναι ἡ πειθαρχία. Ὁσονδήποτε ἡ διαταγὴ αὕτη εἶναι σκληρά, εἶναι πάντοτε εὐχάριστον νὰ ὑπακούῃ τις εἰς ὃν ἀγαπᾷ. Ἀγαπᾶτε τὴν Ἑλλάδα, ἀγαπᾶτε τὸν βασιλέα σας». Οἱ προσελθόντες κατεφίλουν τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως καὶ ἀπήρχοντο κλαίοντες ὡς παιδία. Ὁ Ἀλ. Ζαΐμης ἵνα κατευνάσῃ τὴν τοῦ λαοῦ θλῖψιν ἔλεγεν: «Ἡ ἀναχώρησις τοῦ βασιλέως εἶναι μόνον προσωρινή· θὰ ἐπανέλθῃ ὅταν λήξῃ ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος».

Ὁ Ζωνὰρ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεβίβασε τάγματά τινα ἐκ τῶν σκαφῶν, ἐμήνυσε δὲ τῷ Ἀλ. Ζαΐμῃ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔπρεπε νὰ καταλίπῃ τὰς Ἀθήνας τὴν νύκτα ἐκείνην. Ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλεὺς ἤθελε νὰ ἀναχωρήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τάχιστα μεταβαίνων εἰς Δεκέλειαν καὶ ἐντεῦθεν εἰς Ὠρωπὸν ὁπόθεν ἔμελλε νὰ ἐπιβιβασθῇ εἰς σκάφος ἑλληνικὸν κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ, ἐνῷ οἱ Σύμμαχοι ἦσαν πρόθυμοι νὰ προσενέγκωσιν αὐτῷ πλοῖον ἵνα τὸν μεταφέρῃ εἰς τὸ ὑπ' αὐτῶν προσδιορισθὲν μέρος, εἰς Ἰταλίαν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἤθελε νὰ ἀποπλεύσῃ ἐπὶ σκάφους ἑλληνικοῦ. Πρὸς τοῦτο δὲ παρεσκευάζετο ἡ «Σφακτηρία».

Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ντριὼ ὅτι ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν διῆλθε τὴν νύκτα τῆς 30 πρὸς τὴν 31 Μαΐου πέριξ τῶν ἀνακτόρων δὲν εἶναι ἀκριβές. Ὁ βασιλεὺς ἤδη περὶ τὴν δείλην τῆς 30 Μαΐου ἀπῆλθεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ μόχθου κατορθώσας νὰ διαφύγῃ τὴν περικυκλοῦσαν αὐτὸν ζώνην τοῦ πολιορκοῦντος λαοῦ. Διέφυγε διὰ μιᾶς θυρίδος τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, ἀφοῦ πρότερον εἶχον ἐξέλθῃ ἐφ' ἁμαξῶν οἱ πρίγκηπες καὶ αἱ πριγκήπισσαι τοῦ βασιλικοῦ Οἴκου.

Τέλος ὁ λαὸς ἠναγκάσθη νὰ πεισθῇ ὅτι ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια εὑρίσκετο εἰς τὴν βασιλικὴν ἔπαυλιν τοῦ Τατοΐου. Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς 1 Ἰουνίου, ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν κινεῖται πρὸς τὸ Τατόϊον κατὰ πυκνὰς ὁμάδας διὰ παντὸς μεταφορικοῦ μέσου ἵνα ἴδῃ τὸν βασιλέα. Ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ κρατήσῃ αὐτόν, θέλει τοὐλάχιστον νὰ ἴδῃ αὐτὸν διὰ τελευταίαν φοράν, ἵνα εἴπῃ αὐτῷ τὸ «Καλὴν ἀντάμωσιν». Προσέρχονται ἀξιωματικοὶ καὶ γινόμενοι δεκτοὶ παρὰ τῷ βασιλεῖ τῷ προσφέρουσι τὴν ζωὴν αὐτῶν. Καὶ οὗτος τοῖς ἀπαντᾷ: «Ἡ ζωή σας ἀνήκει εἰς τὴν πατρίδα καὶ οὐχὶ εἰς ἐμέ. Ἀφοῦ ἡ ἐν Ἑλλάδι παρουσία μου προκαλεῖ δυσπιστίαν τῶν Δυνάμεων καθῆκόν μου εἶναι νὰ φύγω,

ἰδικόν σας δὲ καθῆκον εἶναι νὰ ὑπηρετήσητε τῇ πατρίδι. Ἡ καρδία μου αἱμάσσει εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἐγκαταλείπω ὑμᾶς καὶ τὴν πατρίδα μου, ἀλλὰ πρέπει νὰ γινώσκητε καλῶς ὅτι ὑποκύπτω προσφέρων ὑψίστην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν χώραν ταύτην, ἣν τοσοῦτον ἀγαπῶ καὶ ἧς τὰ συμφέροντα προσεπάθησα πάντοτε νὰ ὑπηρετήσω. Τοῦτο εἶναι καὶ τὸ ὑμέτερον καθῆκον».

Ὁ Ζωνὰρ προσδιώρισε τὴν 2 Ἰουνίου ὡς ἡμέραν ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως. Ὁ βασιλεὺς μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἔδει νὰ μεταβῶσιν εἰς τὸν Ὠρωπόν, τὸν ἀπέχοντα 12 περίπου χιλιόμετρα ἀπὸ τοῦ Τατοΐου, ἵνα ἐπιβιβασθῶσιν αὐτόθι ἐπὶ πλοίου. Πᾶσαι αἱ εἰς τὸν Ὠρωπὸν ἄγουσαι ὁδοὶ ἦσαν ἀπὸ πρωίας πλήρεις ἀξιωματικῶν, ὑπαλλήλων, χωρικῶν. Ἡ παραλία ἦτο παμμέλαινα ἐκ τοῦ πλήθους. Οἱ ἁλιεῖς τοῦ μικροῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ὠρωποῦ ἐγονυπέτουν εἰς τὴν παραλίαν κλαίοντες. Ὠχροί, στενάζοντες, ἐξέφερον βαθεῖς στεναγμοὺς ψιθυρίζοντες προσευχὰς ὡσεὶ εὑρίσκοντο πρὸ νεκροῦ. Καὶ ἡ θλῖψις τῶν ταπεινῶν τούτων ἀνθρώπων ἦτο τοσοῦτον εἰλικρινὴς ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συγκινηθῇ τις. Ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔκλαιον ὡσαύτως. Εἶχον στρωθῆ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τάπητες καλυπτόμενοι ὑπὸ κλάδων δένδρων. Μικραὶ κορασίδες ἦσαν παρατεταγμέναι ρίπτουσαι ἄνθη. Ἁρμονικαὶ ἱκεσίαι ἀντήχουν πενθίμως ἀπὸ γείτονός τινος ἐκκλησίας. Οἱ κώδωνες ἐκρούοντο πενθίμως. Τὸ θέαμα ἦτο ἐξόχως συγκινητικόν.

Ὅτε ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα μετὰ τῶν τέκνων των ἀφίκοντο εἰς τὴν παραλίαν τὰ γόνατα ἐκάμφθησαν καὶ ἐξερράγησαν ὅλοι εἰς λυγμούς: «Διατὶ μᾶς ἀφήνεις;...» Ὅταν προυχώρησαν ἵνα ἐπιβιβασθῶσι τῆς λέμβου τὸ πλῆθος συνωθεῖτο περιξ τοῦ βασιλέως. Ἅπαντες ἤθελον νὰ προσεγγίσωσιν αὐτῷ. «Διατί φεύγεις; Νὰ μᾶς ξανάλθῃς!» Ὅτε ἡ λέμβος ἀπεσπάσθη τῆς ἀποβάθρας, πολλοὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν ἵνα κρατήσωσιν αὐτήν. Ἄλλοι ἱκέτευον, βλέποντες τὴν λέμβον ἀπομακρυνομένην: «Νὰ μᾶς ξανάλθῃς!» Ὁ βασιλεὺς δὲν ἠθέλησε νὰ φύγῃ ἐπὶ σκάφους μὴ ἑλληνικοῦ. Ἐπεβιβάσθη τῆς «Σφακτηρίας». Ταχέως ὑπὸ συνοδείαν τῶν γαλλικῶν τορπιλλοβόλων, πρὸς προστασίαν ἐκ τῶν γερμανικῶν ὑποβρυχίων, ὠλίσθησεν ἐπὶ τῶν ἠρέμων ὑδάτων πρὸς τὸ πέλαγος, πρὸς τὴν ἐξορίαν· καὶ ὄπισθεν αὐτῆς κατέλιπεν ἐπὶ μακρὸν νέφη καπνοῦ, ὡς μανδήλιον ἀνακινούμενον πρὸς ἀποχαιρετισμόν.

Πλὴν ἡ ἱστορία δὲν γράφεται μετ' αἰσθημάτων ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐξιχνιάσεως ἀντικειμενικῶς τῆς ἀληθείας, ἐπὶ ψυχρῶν πραγμάτων στηριζομένη. Ὁ γράφων ταῦτα ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἐκ τῶν τὰ μάλιστα ἀφωσιωμένων εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Κωνσταντίνου καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ προσώπῳ τούτῳ ἐκπροσωπουμένην ἑλληνικὴν ἰδέαν (¹). Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο τῇ ἀληθείᾳ Ἕλλην τέλειος τὴν ψυχὴν καὶ τὴν διάνοιαν καὶ τὸ αἴσθημα, ἀγαλλόμενος μάλιστα καὶ ὑπερηφανευόμενος ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἰδιότητι αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐν ταῖς περὶ τοῦ μεγάλου πολέμου κρίσεσιν αὐτοῦ καὶ τῇ ἔναντι τούτου ἁρμοζούσῃ τῇ Ἑλλάδι πολιτείᾳ δὲν ὑπῆρξε, καθ' ἡμᾶς, ὡς καὶ περαιτέρω θὰ ἐξιστορίσωμεν, ἐν πᾶσιν εὔστοχος.

(¹) Ὁ λίαν στενῶς μετὰ τῆς Αὐλῆς τοῦ Κωνσταντίνου συνδεόμενος Γ. Στρέϊτ ἔλεγέ μοι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ παίδων ἔτι παρηκολούθει τὰ ὑπὸ τοῦ γράφοντος ταῦτα περὶ τοῦ μεγάλου προορισμοῦ αὐτοῦ γραφόμενα καὶ τὰς ὑπομνήσεις τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἰδέας καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ πραχθέντα ἰδίως κατὰ τὸ θλιβερὸν ἔτος 1897, ὅτε ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Ἑλλάδι, μετὰ τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀτοπήματα, παραπλανωμένη ἐκ τυχαίων γεγονότων, ἐκ γεγονότων ὑπεράνω τῆς δυνάμεως τοῦ Κωνσταντίνου συμβαινόντων, ἐκινδύνευε νὰ παραγνωρίσῃ τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀλλ' αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἀναγνωριζομένη πρὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἰλικρινὴς ἀφοσίωσις ἡμῶν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὅπως, ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ πολιτικοῦ δράματος οὕτω καὶ ἐν τέλει αὐτοῦ, μὴ ἀποκρύψωμεν καί τινας ἀληθείας οὐδαμῶς μὲν ἀμαυρούσας τὸν ὅλον χαρακτῆρα αὐτοῦ ἀλλ' οὐχ ἧττον μαρτυρούσας ἔλλειψιν εὐρυτέρων βλέψεων καὶ ὀξυδερκείας ἐν τοῖς γεγονόσι τοῦ Παγκοσμίου πολέμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ' (1917-1920)

ΑΝΟΔΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΘΡΟΝΟΝ ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΗΠΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ — ΑΙ ΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ 1917 — ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ — ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ — ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΥΜΜΑΧΙΚΟΝ ΑΓΩΝΑ — Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝ ΣΚΡΑ ΝΙΚΗ — ΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΕΔΑΦΙΚΑΙ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ — ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΩΝ ΣΕΒΡΩΝ — ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ — ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ — ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΔΟΧΗΣ ΤΟΥ ΘΡΟΝΟΥ — ΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ 1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1920

Οὕτω ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ ἀποχωρήσαντος ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπισήμως παραιτηθέντος βασιλέως Κωνσταντίνου Ἀλέξανδρος, φέρων ἔνδοξον ἑλληνικὸν ὄνομα, ὑπὸ τὰς τραγικωτέρας συνθήκας καὶ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν τεθλιμμένων γονέων αὐτοῦ καὶ ἀδελφῶν θρηνούντων ἁπάντων ἀνελάμβανε τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ὁρκιζόμενος ἄνευ ἐπισημότητός τινος ἔν τινι δωματίῳ τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων ἐνώπιον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ὡς βασιλεὺς αὐτεξούσιος συνταγματικὸς ἢ μᾶλλον ὡς ἁπλοῦς τοῦ βασιλέως πατρός του ἐπίτροπος. Ἡ μεσοβασιλεία αὕτη τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἥτις διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 29 Μαΐου 1917 μέχρι τῆς 1 Δεκεμβρίου 1920, ἦτο τυπικὴ σκιὰ βασιλείας συμμορφουμένης ἀπολύτως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τοῦ πραγματικῶς τύπῳ καὶ οὐσίᾳ κυβερνήσαντος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην Ἐλ. Βενιζέλου.

Ὁ νεαρὸς καὶ τελείως ἀπαράσκευος διὰ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος Ἀλέξανδρος ἀπὸ χαρακτῆρος ζωηρός, ἁπλοῦς καὶ εὔθυμος μὴ θεωρῶν ἑαυτὸν μόνιμον βασιλέα καὶ οὐδεμίαν ἔχων ἀτομικὴν φιλοδοξίαν, περιωρίσθη εἰς μικρόν τινα κύκλον παλαιῶν του φίλων καὶ τῶν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διορισθέντων ὑπασπιστῶν αὐτοῦ. Εἰδύλλιον παλαιὸν μετὰ νεαρᾶς Ἑλληνίδος κόρης, ἥτις παιδιόθεν συνεδέετο πρὸς ἅπαντα τὰ τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τῆς Ἀσπασίας Πέτρου Μάνου, θυγατρὸς τοῦ σταβλάρχου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, καλλιεργηθὲν ἐν μέσῳ τοῦ μονοτόνου τούτου καὶ θλιβεροῦ περιβάλλοντος κατέληξεν εἰς σφοδρὸν ἔρωτα τῶν δύο νέων καὶ εἰς ἀνεπίσημον αὐτῶν θρησκευτικὸν γάμον, χαρακτηρισθέντα κατ' ἀρχὰς ὡς νομίμως ἄκυρον ἀλλὰ κυρωθέντα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ δι' εἰδικοῦ νόμου. Ἡ νεαρὰ σύζυγος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦτο ἡ μόνη παρηγορία αὐτοῦ, ὅστις βαρέως φέρων τὴν τοῦ βασιλέως πατρός του ἐκ τοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσιν ἐτήρει πλείστας ἐπιφυλάξεις ἔναντι τῆς νέας καταστάσεως ψυχρῶς φερόμενος πρὸς τὴν κυβέρνησιν, καὶ μόνον μετὰ πάροδον χρόνου ἤρχισε συμβιβαζόμενος καταλλήλως νουθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου, ὅστις μεταξὺ ἄλλων ἔθιξεν (ὡς ἐλέγετο), αὐτῷ καὶ τὴν εὔθικτον τοῦ εἰδυλλίου του πρὸς τὴν Ἀσπασίαν Μάνου χορδήν, ὑποσχεθεὶς τὴν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῶν πρὸς τὴν Ἑλληνίδα κόρην δεσμῶν του (1).

---

(1) Ἡ οἰκογένεια τῆς Ἀσπασίας Μάνου πατρόθεν καὶ μητρόθεν κατήγετο ἐκ τῶν ἀριστοκρατικῶν φαναριωτικῶν οἰκογενειῶν Μάνου καὶ Ἀργυροπούλου.

Ἡ ἀθηναϊκὴ κοινωνία ὑπὸ τὸ κράτος τῶν φιλοβασιλικῶν αὐτῆς ἐντυπώσεων καὶ τῶν χαλεπῶν τοῦ πολέμου συνθηκῶν εἰς οὐδεμίαν προήρχετο μετὰ τῆς νέας Αὐλῆς ἐπαφήν, οὕτω δὲ ὁ Ἀλέξανδρος διῆγε μονήρη βίον ἐν Τατοΐῳ καὶ μῆνάς τινας ἐν Ἀθήναις ὑπογράφων τὰ εἰς αὐτὸν ἐντὸς φακέλλου ὑποβαλλόμενα πρὸς τυπικὴν ἔγκρισιν νομοσχέδια καὶ μὴ τολμῶν νὰ σκεφθῇ περὶ ἐκδηλώσεως οἱασδήποτε γνώμης, καίτοι ἀμφίβολον εἶναι ἐὰν κατ' ἀρχὴν ἠδύνατο λόγῳ τοῦ ἀπαρασκεύου αὐτοῦ καὶ νὰ ἔχῃ τοιαύτην. Ἅπαξ καὶ μόνον προέβαλεν ἀντίρρησιν διὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατεύσεως, ἣν ὅμως ἀμέσως, τῇ ἀξιώσει τοῦ πρωθυπουργοῦ, καὶ ἀπέσυρε.

Ἀσπασία Μάνου

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἀνῆλθεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸν θρόνον ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἡ ὅλη κατάστασις τῶν πραγμάτων τοῦ Παγκοσμίου πολέμου εἶχεν οὕτω: Ἐν Ρωσίᾳ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τσαρικῆς μοναρχίας ἡ διαδεξαμένη ταύτην δημοκρατία παρέμενε πιστὴ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Συνεννοήσεως καὶ εἰς τὴν ἄμυναν τῶν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Μαΐου 1915 εἰς τὴν Ρωσίαν ἀναγνωρισθέντων ὑπὸ τῶν Συμμάχων δικαιωμάτων ἐπὶ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον, τὴν Θράκην καὶ τὸν Μικρασιατικὸν Πόντον καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ προέβη μέχρι τοῦ καταπολεμῆσαι πᾶσαν ἀξίωσιν καὶ πᾶν δικαίωμα ἑλληνικόν, οὐχὶ μόνον ἐπὶ τὰς εἰρημένας χώρας ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη πρὸς τὴν συμμαχίαν τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων πίστις, ὑπὲρ ἧς τοσοῦτον ἐνθουσιωδῶς ἐλάλησεν ἐν τῇ ρωσικῇ Δούμᾳ ὁ Κερένσκυ, δὲν ἀπήνεγκε καὶ μεγάλα ὑπὲρ τῶν Συμμάχων ἀποτελέσματα. Ἡ μεγάλη ὑπὸ τὸν Κερένσκυ παρασκευασθεῖσα κατὰ τοῦ αὐστρορρωσικοῦ μετώπου ἐπίθεσις τὸν Ἰούλιον τοῦ 1917 δὲν ὑπῆρξε λίαν εὐτυχὴς ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως καὶ οὐδεμίαν μεγάλην μεταβολὴν ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἐπὶ τὴν ὅλην κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Τοὐναντίον, οἱ Γερμανοί, μετὰ νέας ὁρμῆς συνεχίζοντες τὴν παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Βαλτικῆς ἐπιθετικὴν αὐτῶν πορείαν, ἀπέβησαν κύριοι πασῶν τῶν νοτιόθεν τοῦ Φιλλανδικοῦ κόλπου ρωσικῶν ἀκτῶν τῆς Βαλτικῆς. Καὶ ὁ Γουλιέλμος Β' τῆς Γερμανίας εἶχε τὴν ματαιοδοξίαν νὰ προσαρτήσῃ ἐμμέσως πάσας τὰς χώρας ταύτας εἰς τὰς ἐν Γερμανίᾳ κτήσεις τοῦ Οἴκου τῶν Χοεντζόλλερν, ἀνακηρυχθεὶς δοὺξ Λιβονίας καὶ Ἐσθονίας ὑπὸ Συνελεύσεων Ἐθνικῶν τῶν χωρῶν τούτων, ἐν αἷς τὴν νικῶσαν ψῆφον εἶχον οὐχὶ οἱ ἐγχώριοι πληθυσμοί, ἀλλ' οἱ γερμανικῆς καταγωγῆς ὀλίγιστοι αὐτόθι ἐγκατεστημένοι εὐγενεῖς βαρῶνοι καὶ ἱππόται.

Ἀλλ' ἡ τοιαύτη γερμανικὴ ἐπιτυχία ἐπέβαλεν εἰς τὴν διαδεξαμένην τὴν βραχυχρόνιον δημοκρατίαν Κερένσκυ - Μιλιούκωφ μπολσεβικὴν δημοκρατίαν τοῦ Λένιν τὴν συνθήκην τῆς εἰρήνης Μπρὲστ-Λιτόφσκ, δι' ἧς πᾶσαι αἱ ἐντεῦθεν τῆς Φιλλανδίας ἀκταὶ τῆς Βαλτικῆς παρεχωροῦντο ἐμμέσως εἰς τὴν Γερμανίαν ὡς καὶ μέγα μέρος τῆς δημιουργηθησομένης ὑπὸ τῶν Συμμάχων νέας Πολωνίας, ἧς βασιλεὺς ἔμελλε ν' ἀναγορευθῇ ὑπὸ τῆς Γερμανίας ὁ πρίγκηψ Λεοπόλδος τῆς Βαυαρίας, ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου Γ'.

Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐπέτρεπον νῦν εἰς τοὺς Αὐστρογερμανοὺς νὰ μετακινήσωσι μεγάλους στρατιωτικοὺς ὄγκους ἀπὸ Ρωσίας καὶ Πολωνίας ἐναντίον τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Ἰταλίας. Ἐν Γαλλίᾳ μεγάλη καὶ τρομερὰ (κατὰ τὴν ἔκφρασιν αὐτοῦ τοῦ Κλεμανσὼ) ἐξαπελύθη ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ ὀχυρωτάτου Βερντέν. Συγχρόνως δὲ οἱ Γερμανοὶ εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν καὶ διέσπασαν τὴν περὶ τὴν Σὼμ μεγάλην ἑνωτικὴν

γραμμὴν τῶν γαλλικῶν καὶ τῶν αὐτόθι ἀγγλικῶν στρατευμάτων προελάσαντες μέχρι τῆς περιοχῆς τῆς Ἀμιένης ἀπειλοῦντες δ' ἐκεῖθεν καὶ τὸ Καλαί, ὁπόθεν διενοοῦντο ἀπόβασιν —ἀπίθανον μὲν ἀλλὰ προκαλοῦσαν μεγάλην ἐντύπωσιν —εἰς τὸ ἀγγλικὸν ἔδαφος.

Τὸ βαρὺ πυροβολικὸν τῶν Γερμανῶν, καὶ δὴ τὸ νέον μέγα πυροβόλον τὸ καλούμενον Βέρθα, ὅπερ ἔβαλλεν ἀπὸ μεγίστης ἀποστάσεως καὶ εὐστόχως προσέβαλλε καὶ αὐτοὺς τοὺς Παρισίους, μεγάλην προεκάλει ἀνησυχίαν εἴς τε τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ πεῖσμα πρὸς ἐμμονὴν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὁ πόλεμος οὕτω προσελάμβανεν, ἰδίως διὰ τῆς τῶν χαρακωμάτων τακτικῆς, τὴν παράτασιν χρονίας νόσου καὶ ἡ ἐπιτυχία ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν ὑλικῶν μέσων ἅτινα διέθετον οἱ ἐμπόλεμοι.

Συνάντησις γερμανικῶν ὑποβρυχίων παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου

Ἀλλ' ἦτο βέβαιον ὅτι ἡ Συνεννόησις ἔχουσα τὰς θαλασσίας ὁδοὺς ἀνοικτάς, παρ' ὅλην τὴν τῶν ὑποβρυχίων ἐνόχλησιν, κατώρθου, λόγῳ καὶ τοῦ μεγάλου πολεμικοῦ στόλου ὃν διέθετε, νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν εἰς τροφὰς καὶ πολεμεφόδια ἐπάρκειαν αὐτῆς.

Λύσις ἀπροσδόκητος προσετέθη τότε ὑπὲρ τῶν Συμμάχων ἐκ τῆς ἀποστολῆς μεγάλων στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ «γιγαντιαίου στρατοῦ» (ὡς ἔλεγεν ὁ Λόρδ Τζώρτζ) ἐξ Ἀμερικῆς· τοῦτο δὲ συνέβη ὡς ἑξῆς.

Κατὰ τὴν κρισιμωτάτην αὐτὴν περίοδον ἡ Γερμανία πιεζομένη ὑπὸ τοῦ στενοῦ ἀποκλεισμοῦ διέπραξε μεγίστην μωρίαν, ὥστε νὰ προκληθῇ ἐπέμβασις τῆς Ἀμερικῆς, ἣν οὐδεὶς μέχρι τότε προέβλεπε. Ἡ Γερμανία δηλονότι μὴ δυναμένη νὰ ἔχῃ ναυτικὸν ἰσόμαχον πρὸς τὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως διεξήγαγε τὸν κατὰ θάλασσαν πόλεμον διὰ σκαφῶν ὑποβρυχίων, ἅτινα ἐξερχόμενα αἰφνιδίως ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς θαλάσσης ἐπὶ τῇ ὄψει ἐχθρικῶν πλοίων κατέστρεφον αὐτὰ προσβάλλοντα διὰ τορπιλλῶν. Τὸν τοιοῦτον πόλεμον δὲν διεξῆγε μόνον ἐναντίον τῶν πολεμικῶν σκαφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν ἐμπορικῶν ἵνα παραλύσῃ τὸν διὰ θαλάσσης ἀνεφοδιασμὸν τῶν Συμμάχων καὶ τὴν ἐξ Ἀμερικῆς πάσης φύσεως παρεχομένην ἐπικουρίαν.

Ὁ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργὸς τῆς Γερμανίας, ὁ φανατικὸς παγγερμανιστὴς ναύαρχος Τίρπιτς, ἐπεξέτεινε τὴν χρῆσιν τοῦ ὅπλου τούτου ἐπὶ τὰ πλοῖα παντὸς κράτους ἵνα κωλύσῃ τὴν πρὸς τὰς ἐχθρικὰς παραλίας συγκοινωνίαν. Ἐξετάθη δὲ ὁ τοιοῦτος ὑποβρυχιακὸς πόλεμος καὶ εἰς σκάφη ἀμερικανικά, ἅτινα μετέφερον κολοσσιαίας ποσότητας τροφῶν εἰς τὰ κράτη τῆς Συνεννοήσεως. Οὕτω μέγα ὑπερωκεάνειον ἀμερικανικὸν μεταφέρον μεταξὺ ἄλλων καὶ χιλιάδας ἐπιβατῶν, ἡ «Λουζιτάνια», προσεβλήθη καὶ κατεβυθίσθη ὑπὸ γερμανικοῦ ὑποβρυχίου. Ἡ εἴδησις τῆς καταβυθίσεως προεκάλεσε μεγάλην ἀγανάκτησιν ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἱκανοῦ δὲν παρηκολούθουν μὲ συμπαθὲς

ὄμμα τὰς γερμανικὰς ἐπιτυχίας, ἀνησυχοῦσαι διὰ τὴν πιθανὴν νίκην τῶν Γερμανῶν καὶ τὰς ἐκ ταύτης συνεπείας τῆς ἐπὶ τῶν θαλασσίων ὁδῶν ἐπικρατήσεώς των (¹). Τὴν ἐκ τῆς καταβυθίσεως τῆς «Λουζιτάνιας» θλιβερὰν ἐντύπωσιν ἐπωφεληθεῖσα ἡ ἀμερικανικὴ διπλωματία, τῆς ὁποίας μέγιστα οἰκονομικὰ συμφέροντα διεκυβεύοντο πλέον λόγῳ καὶ τῶν συνομολογηθέντων πρὸς τοὺς Συμμάχους δανείων, ἐκήρυξε διὰ διατάγματος τοῦ προέδρου αὐτῆς Γκούντρω Οὐΐλσων τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Γερμανίας (οὐχὶ κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας οὐδὲ κατὰ τῆς Αὐστρίας). Οὕτω ἡ εἰς μεγάλην στενοχωρίαν καὶ ἀπορίαν περιελθοῦσα ἀγγλογαλλικὴ συμμαχία προσέλαβεν ἀπροσδόκητον σύμμαχον καὶ βοηθὸν μεγάλην προσενεγκόντα βοήθειαν τοῖς Ἀγγλογάλλοις ἐν τῇ κρισιμωτάτῃ ταύτῃ τοῦ πολέμου περιόδῳ. Μεγάλα τμήματα ἀμερικανικοῦ στρατοῦ ἐν τάχει καταρτισθέντα καὶ ἀσκηθέντα προσελθόντα εἰς Γαλλίαν (ἀφοῦ ἐλήφθησαν πᾶσαι αἱ δυναταὶ προφυλάξεις ἐναντίον τῶν ἀπὸ τῶν ὑποβρυχίων κινδύνων) ἐπήνεγκον κατὰ μικρὸν τὴν ἠθικὴν ἀνακαίνισιν καὶ προσέδωκαν τὴν ὑπεροπλίαν πρὸς τὸ μέρος τῶν Συμμάχων. Ἐν Γαλλίᾳ, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1918, ὁ στρατάρχης Φὸς διωρίσθη γενικὸς ἀρχηγὸς ἁπάσης τῆς μεγάλης πρὸς ἀνατολὰς ἀμυντικῆς γραμμῆς, αἱ δὲ μετ' ὀλίγον ἐπιχειρηθεῖσαι νέαι ἐπιθέσεις τῶν Γερμανῶν, καθ' ὃν χρόνον καὶ οἱ Παρίσιοι ἠπειλοῦντο ὑπὸ τοῦ μεγάλου πυροβόλου, ἀπεκρούσθησαν πᾶσαι καὶ διήνοιξαν εἰς τοὺς ἀνδρείως ἐπιτιθεμένους Γάλλους καὶ Ἀμερικανοὺς τὴν πρὸς τὸν Ρῆνον ὁδόν. Ἀλλ' ἡ ἀτυχία τῶν Αὐστρογερμανῶν δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ ἐν Γαλλίᾳ μέτωπον αὐτῶν. Συγχρόνως διεξήχθησαν καὶ ἐν τῷ Ἰταλικῷ μετώπῳ μάχαι ἀπολήξασαι εἰς ἥττας τῶν γερμανοαυστριακῶν στρατευμάτων. Καθ' ὃν χρόνον ἐν Γαλλίᾳ ἐξαπελύοντο αἱ σφοδρόταται ἐπιθέσεις τῶν Γερμανῶν παρὰ τὸν Μάρνην ἐναντίον τῶν Γάλλων καὶ οἱ Ἰταλοί, ἀφοῦ ὑπέστησαν ἥττας πολλὰς καὶ μόνον διὰ τῆς ἐν συνδιασκέψει τῶν Συμμάχων ἀποφασισθείσης ἐπεμβάσεως τοῦ στρατηγοῦ Φὸς μετ' ἐπικουριῶν διέφυγον τελικὴν καταστροφήν, νῦν ὅτε καὶ τῶν Αὐστριακῶν τὸ μέτωπον ἐξησθένησε σφόδρα, ἐνῷ πρὸ μικροῦ ἔτι ἐφαίνετο ἐπικειμένη ἡ πτῶσις τῆς Βενετίας, ἀνέλαβον τὴν ἐπίθεσιν καὶ οὕτω οἱ Αὐστριακοὶ ὑπέστησαν μεγάλην ἧτταν ἐν τῇ Ἄνω Ἰταλίᾳ παρὰ τὸν Πιάβε (Φλάβον) ἐγγὺς τῆς κωμοπόλεως Βιττόριο Μπενεντέττο ἀναγκασθέντες νὰ ὑποχωρήσωσι καθ' ὅλην τὴν γραμμήν· οὕτω διηνοίχθη νικηφόρος ὁδὸς εἰς τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα πρὸς τὴν Ἰστρίαν καὶ τὸ αὐστριακὸν Τυρόλον. Ἡ ἐξασθένησις τέλος τοῦ Αὐστριακοῦ μετώπου ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ ἐπέτρεψε τοῖς Σέρβοις, ἀνασυνταχθεῖσιν ἐν Κερκύρᾳ, ν' ἀνακαταλάβωσι τὸ Βελιγράδιον καὶ ἐλευθερώσωσι τὸ σερβικὸν ἔδαφος ἀπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Τότε ἀκριβῶς κατεδείχθη λαμπρῶς καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος συμβολὴ ἐν τῷ μεγάλῳ θεάτρῳ τοῦ πολέμου.

Γκούντρω Οὐΐλσων

Φερδινάνδος Φὸς

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐξιστορήσαμεν, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀναχωρῶν κατέλιπε τὸν

(¹) Ἤδη κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1917 ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ντρόπερς ἐπέδωκεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν διακοίνωσιν, δι' ἧς ἐζήτει νὰ πληροφορηθῇ τὰς διαθέσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς Γερμανίας ὅπως ἐπαναλάβῃ μέχρις ἐσχάτων τὸν πόλεμον τῶν ὑποβρυχίων.

Ἀπαντῶσα εἰς τὴν διακοίνωσιν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐτόνισεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς συμπαθεῖ πᾶσαν προσπάθειαν τείνουσαν εἰς τὸν τερματισμὸν τοῦ Παγκοσμίου πολέμου καὶ ἐπιδοκιμάζει τὸ δόγμα τῆς διατηρήσεως τῆς ἐλευθερίας τῶν θαλασσῶν.

᾿Αλ. Ζαΐμην πρωθυπουργὸν τοῦ νέου βασιλέως ᾿Αλεξάνδρου. Ὁ ᾿Ελ. Βενιζέλος, ὅστις ἦτο κατὰ βάθος ὁ ἐξορίσας τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, παρακολουθῶν κατὰ βῆμα πᾶσαν τῇ ὑποδείξει αὐτοῦ ἐνέργειαν τῶν ᾿Αγγλογάλλων καὶ τοῦ ἁρμοστοῦ Ζωνάρ, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κωνσταντίνου, ὑπέδειξεν εἰς τὸν Γάλλον ἁρμοστὴν ὅπως ἐπιβάλῃ εἰς μὲν τὸν ᾿Αλ. Ζαΐμην παραίτησιν εἰς δὲ τὸν ᾿Αλέξανδρον τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως καλέσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρχήν, μὲ τὴν σύστασιν νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰ κελεύσματά του πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ τε καὶ τῆς δυναστείας.

Τὴν 14/27 ᾿Ιουνίου τοῦ 1917 ὁ ᾿Ελ. Βενιζέλος ἀνελάμβανε μετὰ δραστηριότητος τὴν περιπόθητον αὐτῷ ἀρχήν, ἤρξατο δὲ πάραυτα ἐφαρμόζων τὸ πρόγραμμα τῆς προπαρασκευῆς πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα. Πρώτιστον ἔργον αὐτοῦ ἦτο ἡ σύγκλησις τῆς κατ᾿ αὐτὸν παρανόμως καὶ ἀντισυνταγματικῶς διαλυθείσης βουλῆς τῆς 31 Μαΐου 1915. Διὰ ταύτης ἐπῆλθεν ἡ ἕνωσις τῶν δύο ῾Ελλάδων καὶ τῆς διοικήσεως ἡ ἑνιαία κυβέρνησις. ᾿Εκ τῶν ἀντιπολιτευομένων δύο καὶ μόνον ἀξιόλογα πρόσωπα προσῆλθον εἰς τὰς συνεδριάσεις αὐτῆς, οἱ ᾿Αθανάσιος Εὐταξίας καὶ Γεώργιος Πώπ, τῶν ὑπολοίπων διαμαρτυρηθέντων κατὰ τῆς παραβιάσεως τοῦ πολιτεύματος. Ἡ νέα κυβέρνησις μεταξὺ ἄλλων ἔλαβε καὶ ἄλλης φύσεως μέτρα ἀπολύτως ἀντισυνταγματικά, ὡς τὴν ἄρσιν τῆς δικαστικῆς μονιμότητος καὶ τὴν τιμωρίαν δι᾿ ἀπολύσεως πάντων ἐκείνων τῶν δικαστῶν οἱ ὁποῖοι, κατ᾿ αὐτήν, ἐνήργουν μεροληπτικῶς ὑπὲρ τῶν τοῦ Κωνσταντίνου κυβερνήσεων διώξαντες πολίτας βενιζελικούς. Τὸ μέτρον τοῦτο ἐδικαιολόγει ὁ ᾿Ελ. Βενιζέλος ὑπισχνούμενος ἀπολογίαν αὐτοῦ πρὸς ἐθνικὴν συνέλευσιν συγκληθησομένην μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου. Καὶ τοιαύτη μὲν συνέλευσις οὐδέποτε συνεκλήθη ἡ δὲ κυβέρνησις κυρία τῆς καταστάσεως ἤρχισε διοικοῦσα ἀνεξελέγκτως τὴν χώραν.

Τὸν βασιλέα ᾿Αλέξανδρον ἠνέχθη ὁ Βενιζέλος πρὸς ἀποφυγὴν μιᾶς ἀναρχίας καθ᾿ ἣν περίπτωσιν ἀνθρώπινόν τι ἠδύνατο νὰ συμβῇ αὐτῷ ὡς πρωθυπουργῷ καὶ ὅπως μὴ ψυχράνῃ ὡρισμένας Δυνάμεις. ᾿Επίσης δὲ ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν παρασκευαζομένην ἐπιστράτευσιν καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν διαταραχθεῖσαν ἐθνικὴν ἑνότητα.

Πρὸ πάσης ἐπιστρατεύσεως ἐπεδίωξε τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἐχθρικοῦ πρὸς αὐτὸν περιβάλλοντος ὑποδείξας διὰ τοῦ Ζωνὰρ εἰς τὴν ἀγγλογαλλικὴν ἀστυνομίαν τὴν ἀπέλασιν τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου καὶ ἄλλων. Περὶ τοὺς τριάκοντα πολίτας περιελάμβανεν ὁ πρῶτος κατάλογος τῶν ἀπελαθέντων, ἐν οἷς οἱ Δημ. Γούναρης, Ι. Μεταξᾶς, Β. Δούσμανης καὶ ἄλλοι.

Οὗτοι πάντες ἐξώσθησαν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἀστυνομίας εἰς τὴν Κορσικὴν ὁπόθεν μετ᾿ οὐ πολὺ οἱ Γούναρης καὶ Μεταξᾶς φυγαδευθέντες, τῇ διευκολύνσει τῆς ᾿Ιταλίας, κατέφυγον εἰς Σαρδηνίαν προστατευόμενοι ὑπὸ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἐντόνως ἀπέκρουσε τὴν περὶ παραδόσεως αὐτῶν ἀπαίτησιν τῆς Γαλλίας. Δευτέρα προγραφὴ περιλαμβάνουσα ἑξήκοντα περίπου πρόσωπα, δημοσιογράφους, κληρικοὺς καὶ λογίους, ἐν οἷς καὶ τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου τούτου, μετετράπη ἐνεργείᾳ τοῦ ᾿Αλ. Ζαΐμη ἀπὸ ἐξορίας, οἵα ἦτο ἡ πρώτη ἀπόφασις, εἰς ὑποβολὴν ἁπλῶς αὐτῶν εἰς ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν [1] μετ᾿ ἀπειλῶν περὶ αὐστηρᾶς τιμωρίας ἐν περιπτώσει ἐξακολουθήσεως τῶν κατὰ

---

(1) Πῶς κατεδικάζοντο οἱ προγραφόμενοι οὗτοι ὑπὸ τῶν ξένων (καταγγελίᾳ ῾Ελλήνων) κατ᾿ ἐπιφάνειαν διὰ τῆς ἑλληνικῆς ὅμως κυβερνήσεως ἄκριτοι καὶ ἀδίκαστοι καὶ μετὰ ποίας ἠθικῆς ἐλαφρότητος συνετάσσοντο αἱ καταδικαστικαὶ ἀποφάσεις μαρτύριον ἔστω τὸ πρὸς ἡμᾶς πεμφθὲν καταδικαστικὸν ἔγγραφον:

«Ἡ ᾿Ασ υνομικὴ Διεύθυνσις ᾿Αττικοβοιωτίας πρὸς τὸν κ. Παῦλον Καρολίδην:

»Παρακαλοῦμεν ὅπως λάβητε γνῶσιν τῆς ὑπ᾿ ἀριθ. 20424 25.6.1917 πρὸς ὑμᾶς διαταγῆς τοῦ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Α'
Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων (1917-1920)

τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων ἐπιβουλῶν. Ἐγένοντο δὲ αἱ τοιαῦται προγραφαὶ καὶ ἐξορίαι καὶ αἱ δικαστικαὶ καταδιώξεις ἰδίως ἐναντίον τῶν ὑπουργῶν τοῦ ὑπουργείου Σκουλούδη καὶ ἐναντίον τῶν Δ. Ράλλη, Κ. Ἔσλιν καὶ ἄλλων πολιτικῶν. Συνέστη δὲ καὶ ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον διὰ τὴν ἐκδίκασιν τῆς ὑποθέσεως τῶν μετασχόντων τοῦ «ἀναθέματος» ἀνωτέρων κληρικῶν. Ἡ κυβέρνησις ἵνα ἀνταποκριθῇ ὁπωσδήποτε εἰς τὰς περὶ τελεσφόρου συμπράξεως πρὸς τοὺς Συμμάχους ἐπαγγελίας αὐτῆς ἐποιεῖτο παρασκευὰς πολεμικὰς ἐκ τῶν ἐνόντων· ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ στρατηγοῦ Σαρράϊγ διὰ τοῦ ἀπὸ Γαλλίας πεμφθέντος στρατηγοῦ Γκυγιωμᾶ, οὐδὲν ἐπραγματώθη ἄξιον λόγου ἔργον στρατιωτικόν (ἂν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ ἡ ἑλληνικὴ παράταξις περὶ τὸ τέλος τοῦ 1918 εἶχεν ἀνέλθῃ εἰς 300.000 περίπου ἄνδρας). Μόνον κατὰ τὸ 1918 συνεκροτήθη τῇ 30 Μαΐου ἡ καὶ τότε δοξάσασα τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα ἐν Μακεδονίᾳ μάχη τοῦ Σκρᾶ. Περὶ ταύτης γράφει αὐτόπτης Γάλλος, ὁ Μωρὶς Μισώ, ἱερεὺς τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ γαλλικοῦ στρατοῦ. Τὸ Σκρᾶ ἦτο ὀχύρωμα ἰσχυρὸν κατασκευασθὲν ὑπὸ τῶν Γερμανοβουλγάρων ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀξιοῦ, ἀπετέλει δὲ παρατήριον σφόδρα ἐνοχλοῦν ἡμᾶς. Κατὰ Μάϊον τοῦ 1917 τὸ εἴχομεν καταλάβη ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ παραμείνωμεν ἐπ' αὐτοῦ, προεξεῖχε δ' ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνακαταλήψεώς του, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι καὶ εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας ἢ ἀντεπιθέσεως, ἠδυνάμεθα, ἔχοντες πλέον, μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Βενιζέλου, ἀνοικτὴν τὴν ὁδόν, νὰ ὑποχωρήσωμεν καὶ μέχρι τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος ἐξαντλοῦντες τελείως τὸν ἐχθρόν, ὅπερ οὐ μικρὸν μᾶς ἐνεθάρρυνε. Τοῦτο ἐπεθύμει καὶ ὁ νέος ἀρχηγὸς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικῶν στρατευμάτων στρατηγὸς Γκυγιωμᾶ. Ἡ ἐπιχείρησις εἶχε περιορισθῇ ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς ὀχυρωθείσης ἐπάλξεως τοῦ Σκρᾶ. Ἐνταῦθα δὲ πρόκειτο νὰ δοκιμασθῇ ἡ δύναμις τῆς ἀντιστάσεως τῶν Βουλγάρων πρὸ τῆς ἀνδρείας τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων τῶν ἡνωμένων πλέον πρὸς τὴν Συνεννόησιν. Ἡ ἄμεσος διοίκησις ἀνετέθη εἰς τὸν στρατηγὸν Ζερόμ, ὅστις βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐπιτελείου συνταγματάρχου Φροϊντεμπέργ, εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ τὰς μεραρχίας τῶν Σερρῶν, τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Ἀρχιπελάγους, τὴν 16ην γαλλικὴν ἀποικιακὴν μεραρχίαν καὶ τὸ πρῶτον σύνταγμα τῆς Ἀφρικῆς. Ὁδοὶ ἀνεφχθησαν ἐπὶ βράχων εἰς ὕψη ἰλιγγιώδη πρὸς τοποθέτησιν τοῦ βαρέος πυροβολικοῦ καὶ μεταφορὰν τῶν πολεμεφοδίων. Τὰ στρατεύματα τῆς ἐπιθέσεως ἐκινήθησαν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἡ ζέσις τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν

Στρατηγὸς Γκυγιωμᾶ

ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ὡς ἔχει ἐπακριβῶς κατωτέρω πρὸς συμμόρφωσιν ἅτε ἐμπεριεχόμενος ἐν τοῖς μνημονευομένοις καταλόγοις:

Ἐν Ἀθήναις τῇ 6 Ἰουνίου 1917. *Ακ. Καραγκούνης* ἀντισυνταγματάρχης

»Ἀνακοινώσατε ἄνευ ἀναβολῆς καὶ ἐπὶ ἀποδείξει ὑποβλητέᾳ μοι εἰς τοὺς ἐν τοῖς συνημμένοις καταλόγοις ἀναγραφομένους ὅτι συμφώνως πρὸς σημείωμα τῆς 16 Ἰουνίου ἐ.ἔ. (ν.ἡ.) τοῦ ὑπάτου ἁρμοστοῦ τῶν συμμάχων Δυνάμεων ἐτέθησαν ὑπὸ ἐπιτήρησιν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι διὰ τῶν ἐνεργειῶν των παρέβλαψαν τὰ συμφέροντα τῶν Συμμάχων. Εἰδοποιηθήτωσαν συνάμα οὗτοι ὅτι ἂν ἐπιμείνωσιν εἰς τοιαύτην προπαγανδιστικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν ἐμπνεομένην ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν Συμμάχων καὶ ἐκθέτουσαν τὴν ἀσφάλειαν τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων τῆς Ἀνατολῆς θέλουσιν ὑπαχθῇ εἰς τὴν ἐπιβολὴν αὐστηροτέρων μέτρων.

»Ἀναφέρατέ μοι τὴν ἐκτέλεσιν ὑποβάλλοντες συγχρόνως καὶ ἀποδείξεις τῆς ἀνακοινώσεως».

Ὁ ὑπουργὸς
(ὑπ.) *Φ. Νέγρης*

Σ.Σ. Τὸ σῶμα τοῦ πλημμελήματος (corpus delicti) ἡμῶν ἦτο πραγματεία ἐπιγραφομένη «Ἡ ἑλληνικὴ βασιλεία ὡς ἐθνικὴ ἰδέα» καὶ ἑτέρα «Ὁ γερμανικὸς φιλελληνισμός».

εἰκονίζεται καλῶς ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ τοῦ Γάλλου συνταγματάρχου Τερύ: «Μεθ' ὁρμῆς ἀκατασχέτου τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ γαλλικὰ στρατεύματα ἀφήρεσαν τὰ ἐχθρικὰ ἀμυντήρια ἐπὶ μετώπου δώδεκα καὶ βάθους δύο χιλιομέτρων. Οἱ Βούλγαροι τρομοκρατηθέντες ἐκ τοῦ αἰφνιδίου τῆς ἐπιθέσεως, γενόμενοι ἔξω φρενῶν ὑπὸ τοῦ συνεχοῦς βομβαρδισμοῦ παρεδίδοντο ἀθρόοι. Τάχιστα ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων ἀνῆλθεν εἰς δύο χιλιάδας. Ἡ χαρὰ ἦτο γενική. Ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἐπεκύρου τὰς προβλέψεις τοῦ ἀρχηγοῦ». Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς σημειώμασι τοῦ ἡμερολογίου του γράφει: «Οἱ αἰχμάλωτοι συρρέουσιν. Ὁ ἀὴρ εἶναι ἀρκούντως εὐχάριστος. Ὁ πόλεμος ἐπερατώθη δι' αὐτούς. Λαμβάνω τὴν περικεφαλαίαν ἑνὸς Βουλγάρου, δίδων αὐτῷ χρήματά τινα».

Ἡ νίκη τοῦ Σκρᾶ, ἡ κερδηθεῖσα δι' Ἑλλήνων καὶ μόνον δι' Ἑλλήνων, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνήρεσε παρὰ τοῖς Γάλλοις καὶ πεπλανημένας τινὰς δοξασίας τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν κύκλων. Ἐξήρθη δὲ ἰδιαιτέρως παρά τε τοῦ Κλεμανσὼ καὶ τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ, μέχρι χαρακτηρισμοῦ αὐτῆς ὡς «θριάμβου», ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἐν γένει συμβολὴ ὡς συντελεστὴς ἀξιόλογος τῆς καταρρεύσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ μετώπου (¹).

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου κήρυξιν γενικῆς ἐπιστρατεύσεως ὁ στρατηγὸς Μπρακὲ ἀναχωρήσας κατ' Αὔγουστον τοῦ 1917 ἐξ Ἑλλάδος ἐβεβαίου ὅτι τὸ φιλοβασιλικὸν αἴσθημα ἐν Ἑλλάδι ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸν καὶ ὅτι γενικὴ ἐπιστράτευσις ἐν Ἑλλάδι ἦτο ἀδύνατος. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἀφικόμενοι εἰς Γαλλίαν ἐκ Θεσσαλίας ἔλεγον ὅτι ἡ ἐπιστράτευσις οὐδὲν θὰ ἀπέδιδεν ἕνεκα τῆς ἀποστροφῆς τοῦ λαοῦ πρὸς τὸ βενιζελικὸν καθεστώς, αὐτὸς δ' ὁ στρατηγὸς Μπορντώ, καίπερ μὴ διακείμενος δυσμενῶς πρὸς τὸν Βενιζέλον, ἔγραφε: «Τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ εἶναι τοιοῦτον εἴς τινας ἐπαρχίας ὥστε ὁ Βενιζέλος δὲν ἠδύνατο ἢ δὲν ἐτόλμα νὰ μεταβῇ εἰς αὐτάς». Ταῦτα ἰσχυρίζετο στρατηγὸς Γάλλος, ὡς λέγει ὁ Ντριώ, τυχὼν ἁπανταχοῦ εἰς Κόρινθον, Ναύπλιον, Πάτρας καὶ Τρίπολιν καλῆς ὑποδοχῆς καὶ σεβασμοῦ καὶ ἀποδοθείσης εἰς τὰ λεγόμενα αὐτοῦ τῆς δεούσης προσοχῆς. Ταῦτα δὲν φαίνονται ἡμῖν ἐν πᾶσιν ἀκριβῆ, δεδομένου ὅτι ἰσχυρὰ πολιτικὴ μερὶς διετήρει τὰ πρὸς τὸν Βενιζέλον αἰσθήματα αὐτῆς. Πάντως καὶ μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἄφιξιν τοῦ Βενιζέλου δὲν ἐσημειοῦτο ἐν τῇ ὁλότητι τοῦ λαοῦ ἡ ἑνότης ἐκείνη καὶ ἁρμονία φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων ἣν ἐπέβαλλε πόλεμος ἐθνικὸς καὶ οἵα ὑπῆρχε κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ 1912 καὶ 1913· οὐχ ἧττον οὐδεμία ἐξεδηλώθη ἐκ μέρους τῶν στρατευομένων δυσαρέσκεια κατὰ τοῦ καθεστῶτος ἢ ἕνεκα δυσαρεσκείας ἀπροθυμία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος ἐξαιρέσει στάσεών τινων ἐν Θήβαις, Τριπόλει, Χαλκιδικῇ καὶ ἀλλαχοῦ, ὑποκινηθεισῶν παρὰ τῶν βασιλικῶν ἐναπομεινάντων ἐν Ἑλλάδι ὀπαδῶν, τῇ ὑποδείξει τοῦ ἐν Ἑλβετίᾳ περιβάλλοντος τοῦ βασιλέως, τὸ ὁποῖον κατὰ Μάρτιον τοῦ 1918 ἔπεμψε διὰ γερμανικοῦ ὑποβρυχίου δύο ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐν Γκαΐρλιτς εὑρισκομένου Δ' Σώματος στρατοῦ, τοὺς Ι. Χατζόπουλον καὶ Ι. Καλαμαρᾶν, οἵτινες, ὡς κατὰ τὴν δίκην των ὡμολόγησαν, ἦσαν κομισταὶ ἐπιστολῆς τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τοὺς ὁμοφρονοῦντας βασιλικοὺς ὀπαδούς, ὅπως παντὶ σθένει ἀντιδράσωσι κατὰ τῆς ἐπιστρατεύσεως τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη οὔτε εὑρέθη οὔτε ἐπεδόθη. Πάντως ἡ διὰ γερμανικοῦ ὑποβρυχίου ἄφιξις αὐτῶν, γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, προεκάλεσε παρὰ τῷ λαῷ νέαν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἔχθραν καὶ δυσπιστίαν, θεωρήσαντι ὡς συμπαιγνίαν τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάν-

(¹) Τὴν μακεδονικὴν ἐκστρατείαν παρηκολούθησεν εἰς πλεῖστα σημεῖα καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, ἰδιαιτέρως ἐνθουσιασθεὶς ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς ἐπιτυχίας. Κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1918 παρὰ τὸν σταθμὸν Φλωρίνης βόμβα γερμανικὴ ἔπεσεν ἐπὶ τῆς ἀτμομηχανῆς τῆς ἁμαξοστοιχίας τῆς ὁποίας οὗτος ἐπέβαινεν, ἀναγκασθεὶς νὰ συνεχίσῃ τὴν πορείαν αὐτοῦ δι' αὐτοκινήτου.

δρου, ὅστις δὲν ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πατρός του. Οἱ ὡς κατάσκοποι θεωρηθέντες Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπέδειξε καὶ ἐνταῦθα ὅτι πολιτικαὶ διχόνοιαι καὶ δυσαρέσκειαι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τοσοῦτον τὸ πνεῦμα τοῦ Ἕλληνος στρατιώτου καλῶς διαπεφωτισμένου περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς στρατείας του(1).

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1918 ὁ τότε ἀντιβασιλεὺς τῆς Σερβίας καὶ νῦν βασιλεὺς τῆς Νοτιοσλαυΐας Ἀλέξανδρος ἐπεσκέφθη ἐν Ἀθήναις τὸν βασιλέα Ἀλέξανδρον, γενόμενος θερμῶς παρ' αὐτοῦ δεκτός. Ὡς ἐγνώσθη, οἱ δύο νεαροὶ ἡγεμόνες μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἄκρας αἰσιοδοξίας συνεζήτησαν περὶ τῆς ἀσφαλοῦς προσεχοῦς ἐπικρατήσεως τοῦ συμμαχικοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς τύχης τῶν δύο φίλων κρατῶν. Κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς του ἐξήρχοντο εἰς περίπατον ἀνὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ συμπαθείας παρακολουθούμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦτο (1918) οἱ Σύμμαχοι, ὡς παρὰ τὸν Ρῆνον καὶ τὸν Σὼμ οὕτω καὶ ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ ἀνεδείχθησαν νικηταί, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀνατολῇ οἱ Ἄγγλοι μετὰ δυσχερεῖς στρατείας κατέλαβον τὸ Βαγδάτιον καὶ ἅπαν τὸ Ἰρὰκ ἔτι δὲ καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ Παλαιστίνην, τέλος δὲ καὶ τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς τῆς Συρίας Δαμασκόν. Οἱ Ρῶσοι πρὸ τῆς καταλύσεως τοῦ τσαρικοῦ καθεστῶτος εἶχον ἤδη καταλάβῃ τὴν Τραπεζοῦντα μετὰ μεγάλου μέρους τοῦ ἀνατολικοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀρμενίας· ἀλλ' ἡ μπολσεβικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον ἐξεμηδένισε τὰς νίκας καὶ κατακτήσεις ταύτας ἀλλὰ καὶ ἐπῆλθε μεγάλως ἀρωγὸς εἰς τοὺς Τούρκους· διότι ὁ ἀποχωρῶν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ρωσικὸς στρατὸς κατέλιπεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν ἄπειρα πολεμεφόδια ἐν Τραπεζοῦντι, Ἐρζερούμῃ καὶ ἀλλαχοῦ, ἅτινα καταλαβόντες οἱ περὶ τὸν τότε ἀντάρτην Μουσταφᾶ Κεμὰλ Τοῦρκοι, τούς τε Γάλλους ἐκ τῆς Συρίας καὶ Κιλικίας ἐξεδίωξαν καὶ τοὺς εἰς Μ. Ἀσίαν στρατεύσαντας Ἕλληνας κατώρθωσαν βραδύτερον νὰ νικήσωσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ μεγάλαι ἐπῆλθον μεταβολαὶ καὶ ἐν ταῖς χώραις τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου. Οἱ Βούλγαροι μετὰ νέαν μεγάλην ἧτταν, ἣν ὑπέστησαν τῇ 6/19 Σεπτεμβρίου 1918 ὑπὸ τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, τοῦ μαχομένου ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ διαδεξαμένου, κατὰ μῆνα Ἰούνιον, τὸν

(1) Μετὰ πολλοῦ δισταγμοῦ καὶ ἀμφιβολίας πρέπει νὰ ἀναγνωσθῶσι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ντριὼ ὅτι ὁ Βενιζέλος, τρεῖς ἑβδομάδας μετὰ τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατεύσεως, ἀπευθύνων διακοίνωσιν πρὸς τὰς συμμάχους Δυνάμεις ἐκαυχᾶτο ὅτι κατέστειλε τὰς τελευταίας ταραχὰς διὰ μέτρων παραδειγματικῶν. Πρόκειται πάντως ἐνταῦθα περὶ τῶν στρατιωτικῶν κινημάτων ἐν Βοιωτίᾳ, Χαλκίδι καὶ Λαμίᾳ ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶχον σημασίαν μεγάλην ἂν καὶ ἐκ τῶν γενομένων γνωστῶν ταῦτα ἐσκόπουν τὴν ματαίωσιν τῆς ἐπιστρατεύσεως, ἡ δὲ Κυβέρνησις προέβη, ὡς λέγει, εἰς μέτρα παραδειγματικά· τούτου αἰτία καὶ ἀφορμὴ ἦτο οὐχὶ ἡ τοῦ στρατοῦ ἀπροθυμία καὶ δυσαρέσκεια, ἀλλὰ τὸ κομματικὸν τῶν βασιλικῶν πνεῦμα, εἰς ὃ ἐν τέλει ὑπέκυψε καὶ ὁ Βενιζέλος. Ἀνατροπὴν τῆς καταστάσεως ἐπεχείρησε καὶ ὁ στρατηγὸς Παπούλας ἐν Ἀθήναις ἐγκαίρως ματαιωθεῖσαν. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἡ τρομοκρατία καὶ τὰ παραδειγματικὰ μέτρα δὲν ἐφείσαντο οὔτε τοῦ Πανεπιστημίου, ἐξ οὗ ἀθρόοι ἐξεβλήθησαν καθηγηταί, ἐν οἷς καὶ ὁ ταῦτα γράφων. Ὅτε δὲ φίλος τις ἠρώτησε τὸν ὑπουργὸν τῆς Παιδείας περὶ τῶν αἰτίων τῆς τοιαύτης καταδιώξεως ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων ἔλαβε τὴν ξηρὰν ἀπάντησιν: «Θέλομεν νὰ τρομοκρατήσωμεν».

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ἑλβετίᾳ περιβάλλον, ἐξαιρέσει τοῦ σώφρονος Γ. Στρέϊτ, ἦτο κατώτερον τοῦ ἀγαπητοῦ ἐκείνου βασιλέως καὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ὅπως ἐπιδείξῃ «παλληκαριὰν» ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἡ «Ἑλληνικὴ Ἕνωσις» ἔπεμπεν ἐξ Ἑλβετίας διαμαρτυρίας πρὸς τοὺς πρωθυπουργοὺς τῶν Συμμάχων κατὰ τῆς *βιαίας ἐπιστρατεύσεως*· ἀλλ' αἱ πράξεις αὗται ἦσαν αὐτόχρημα μωραὶ καὶ ἄσκοποι, ἐφ' ὅσον αἱ Δυνάμεις ἐγκατέστησαν τὸν Βενιζέλον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μετ' αὐτῶν συνεργασίας τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, διὰ τῆς παροχῆς ἀναλόγου ἐπικουρίας. Τοιαύτην διαμαρτυρίαν ἔπεμψεν ἐκ Κορσικῆς πρὸς τὸν Κλεμανσὼ καὶ ὁ Δ. Γούναρης.

Γκυγιωμᾶ Γάλλου στρατηγοῦ Φρανσὲ δ' Ἐσπερέ, καθ' ἣν δὲ Ἕλληνες καὶ Σέρβοι ἐπετέλεσαν θαύματα ἀνδρείας, ἐζήτησαν ἀνακωχήν (¹) ἀποστείλαντες ταυτοχρόνως κρυφίως ἀνεπίσημον ἐπιτροπὴν εἰς Λονδῖνον, προερχομένην δῆθεν ἐκ τῆς ἀντιπολιτεύσεως τοῦ ἀγροτικοῦ κόμματος, καὶ προτείναντες ὅπως ἐκθρονίζοντες (πρὸς τὸ θεαθῆναι) τὸν Φερδινάνδον ἐπιτύχωσι τὴν αὐτονόμησιν τῆς Μακεδονίας. Τὴν ματαίωσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ὁ Βενιζέλος, ἐγκαίρως πληροφορηθείς, ἐπέτυχε συνασπίσας περὶ αὐτὸν Σέρβους καὶ Ρουμάνους. Οἱ Σέρβοι, ὡς εἴπομεν, ἀνακατέλαβον πᾶσαν τὴν Σερβίαν ἐκδιώξαντες τοὺς Αὐστριακούς, εἰσέβαλον δὲ καὶ εἰς τὰς γείτονας ὑπὸ συγγενῶν σλαυϊκῶν φυλῶν οἰκουμένας χώρας (Σλοβένων καὶ Κροατῶν). Τέλος καὶ οἱ Τοῦρκοι μεγάλως πιεζόμενοι ἤνοιξαν τὴν 2/15 Σεπτεμβρίου 1918 εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Γάλλον στρατηγὸν Φρανσὲ δ' Ἐσπερὲ στρατιὰν τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁδόν, ὡς καὶ εἰς τὸν ἐξ Ἀσίας ἐπελαύνοντα συμμαχικὸν στρατὸν καὶ κατέθεσαν διὰ τῆς ἐν Μούδρῳ συναφθείσης ἀνακωχῆς τὰ ὅπλα ἄνευ ὅρων. Καὶ ὁ μετέχων τῶν ἐπιχειρήσεων ἑλληνικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον Λεωνίδαν Παρασκευόπουλον καὶ τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ εἰσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τοῦ στόλου, ἀποτελουμένου ἐκ τῶν πολεμικῶν «Κιλκίς», «Θυέλλης» καὶ «Δάφνης», εἰσπλεύσαντος βραδύτερον εἰς τὸν Κεράτιον.

Φρ. δ' Ἐσπερέ

Μεγάλη τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἡ ἡμέρα καθ' ἣν στρατὸς χριστιανικὸς εὐρωπαϊκὸς μετὰ στρατοῦ ἑλληνικοῦ εἰσήλαυνεν εἰς τὴν πόλιν τῶν Κωνσταντίνων, καὶ ὁ Λ. Παρασκευόπουλος μεταβαίνων εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον μετὰ τοῦ ἐπιτελείου αὐτοῦ ἐλάμβανε τὰς εὐλογίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου παρὰ τὴν πύλην, ἐξ ἧς ἀπηγχονίσθη ὁ Γρηγόριος Ε', ἀναφωνῶν «Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου». Εὐλόγως δὲ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πανταχοῦ μὲν τῆς Τουρκίας, ἰδίως δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπὸ ἀφάτου κατεχόμενος ἐνθουσιασμοῦ ἐξύμνει καὶ ὑπερύμνει τὰ γενόμενα. Ὕψου δὲ καὶ ὑπερύψου τὸν Βενιζέλον ὡς ὁδηγήσαντα τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ εἰς νίκας καὶ τρόπαια καὶ εἰς φαινομένην ἀνάκτησιν τῆς Βασιλευούσης τῶν πόλεων. Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεδαψίλευεν αὐτῷ τὴν προσηγορίαν «προφήτου καὶ πατρὸς τῆς φυλῆς» ἣν προσηγορίαν δεξαμένη καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπέτρεπεν ἵνα καὶ ἐπ' ἐκκλησίαις μνημονεύηται τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς ὡς «πατρὸς τῆς φυλῆς» ἐνῷ ζηλωταὶ ἐν Πέραν καὶ λαμπάδας καὶ κανδήλας ἀνῆπτον πρὸ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ. Πάντως ἦτο θλιβερώτατον ἐξ ἐθνικῆς ὑπερτέρας ἀπόψεως ὅτι ὁ στρατὸς ὁ ἑλληνικός, ὁ εἰσελάσας εἰς τὴν πόλιν τῶν ὀνείρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἤγετο ὑπὸ Γάλλου ἀρχιστρατήγου ἐλαύνοντος αὐτὸν εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁπόσον τὸ θέαμα τοῦτο θὰ ἦτο οὐχὶ ἁπλῶς συγκινητικώτερον ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς καὶ στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς μεγαλοπρεπέστερον καὶ κατανυκτικώτερον ἂν τοῦ στρατοῦ ἡγεῖτο ὡς στρατηλάτης αὐτὸς ὁ τῶν ἑλληνικῶν ὀνείρων βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἡγούμενος ἴσως καὶ τοῦ ὅλου συμμαχικοῦ στρατοῦ ἕνεκα τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ ἰδιότητος καὶ τοῦ ὑπερτέρου βαθμοῦ ὡς στρατηγοῦ καὶ Ἕλληνος

(¹) Μετὰ τὴν παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ διάβασιν τοῦ ὄρους Μπέλες, τὴν 13 Σεπτεμβρίου, οἱ Βούλγαροι ἔπεμψαν ἀπεσταλμένους τὸν ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν Λιάπτσεφ, τὸν στρατηγὸν Ρύκωφ καὶ τὸν πρεσβευτὴν Ράδεφ, οἵτινες προέτειναν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τεσσαρακονταοκτάωρον ἀνακωχὴν πρὸς σύναψιν εἰρήνης μετ' αὐτῆς καὶ τῶν Συμμάχων. Ἡ ἰδία ἀποστολὴ ἀπηύθυνε καὶ τηλεγράφημα εἰς τοὺς Συμμάχους ἐν ᾧ ἐδήλου ὅτι τὴν τύχην τῆς Βουλγαρίας ἐναφήνει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν.

στρατάρχου, ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν τοῦ ὀνόματος σημασίαν (1). Ἡ ἀπουσία αὕτη τοῦ βασιλέως, ἀποτέλεσμα οὖσα τῆς ἀστόχου πολιτείας τούτου ἐν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ καὶ τοῦ πολιτικοῦ διχασμοῦ, μετετράπη εἰς μέγαν καὶ βαθύτατον ἐθνικὸν διχασμόν. Διότι καθ' ἣν ὥραν ἑλληνικὸς στρατός, τῇ συνοδείᾳ νικηφόρου εὐρωπαϊκοῦ, εἰσήλαυνεν εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς πόλεως ταύτης ἐβασίλευεν οὐχὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἀλλὰ ὁ μὴ παρὼν κατὰ τὴν εἴσοδον Βενιζέλος δεδομένου ὅτι καὶ ἡ μερὶς ἡ δοθεῖσα τῇ Ἑλλάδι καὶ τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ κατὰ τὴν θριαμβευτικὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἴσοδον στρατοῦ χριστιανικοῦ, ἐθεωρεῖτο ἔργον τοῦ Βενιζέλου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου περιήρχετο εἰς τελείαν λήθην ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ, οὐ μόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ παντὸς τοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἀπὸ πνευματικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ κέντρου, ἐξαρτωμένου ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ διχασμὸς οὗτος ἐπιζήσας τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἐπενεγκούσης τοῦτον ἐξαφανίσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκ τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτοῦ κοιτίδος τῆς μεγάλης Ἑλλάδος τῆς Ἀσίας, ἐπέζησεν, ὡς μὴ ὤφειλε, καὶ ζῇ μέχρι σήμερον ἐν τῷ διχασθέντι ἑλληνικῷ λαῷ εἰς γηγενῆ καὶ εἰς πρόσφυγα.

Λ. Παρασκευόπουλος

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἑλληνικὸν τοῦτον λαὸν τῆς Βασιλευούσης καὶ τοῦ ἐκ ταύτης ὡς ἐθνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ κέντρου ἐξαρτωμένου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τοῦ

(1) Στρατάρχου βαθμὸς ἰδιαίτερος, διαφέρων τοῦ βαθμοῦ τοῦ στρατηγοῦ, δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ πολιτείᾳ· κυριολεκτικῶς στρατάρχης ἢ στράταρχος ἢ στρατιάρχης εἶναι ταυτόσημον πρὸς ἀρχιστράτηγος, ὅπερ δὲν σημαίνει βαθμὸν ἰδιαίτερον ἀξιωματικοῦ τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ ἀνώτατον διοικητὴν τούτου. Διὰ τοῦ στρατάρχης ἐγένετο ἐπιπόλαιος μετάφρασις τοῦ γαλλικοῦ marechal καὶ τοῦ γερμανικοῦ Feldmarechal. Καὶ ἔχει τὸ ὄνομα τοῦτο ὅπως καὶ ὁ βαθμὸς καὶ τὸ ἀξίωμα ἰδίαν ἱστορίαν ἐν τῇ στρατιωτικῇ ἱστορίᾳ τῶν μεγάλων μοναρχικῶν κρατῶν Γερμανίας, Ρωσίας Αὐστρίας καὶ τῆς γαλλικῆς μοναρχίας. Ἐν Ἑλλάδι μόνον ἡ ἀμάθεια ἢ ἡμιμάθεια ἀνιστορήτου τινὸς ὑπουργοῦ συνέτεινεν ὥστε, κατὰ τὸ ταραχῶδες ἔτος 1862, ὅτε τοὺς ἐκ τῆς Ὀκτωβριανῆς ἐπαναστάσεως προελθόντας ἄρχοντας κατεπτόει ὁ ἐκ τῆς ὀργῆς τοῦ Ἀκαρνᾶνος πολεμάρχου Γρίβα κίνδυνος, ἐπινοίᾳ τοῦ ὑπουργοῦ Δεληγεώργη, νὰ δημιουργηθῇ διὰ μίαν στιγμὴν βαθμὸς καὶ ἀξίωμα στρατάρχου προσωπικὸν διὰ τὸν Ἀκαρνᾶνα στρατηγόν, ὅπερ οὐδεμίαν ἔλαβεν ὑπόστασιν πραγματικὴν ἕνεκα τοῦ αἰφνιδίου θανάτου τοῦ ἀνδρὸς ἐν Μεσολογγίῳ, δόντος ἀφορμὴν ὡς ἦτο φυσικὸν καὶ ἑπόμενον εἰς ποικίλας ὑποθέσεις μᾶλλον ἢ ἧττον ἀπιθάνους περὶ τῶν αἰτίων τοῦ αἰφνιδίου θανάτου. Ἀφοῦ δὲ οὕτω ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις ἀπηλλάγη τοῦ ἐκ Μεσολογγίου κινδύνου οὐδαμῶς πλέον ἐφρόντισε περὶ τοῦ ὑπ' αὐτῆς δημιουργηθέντος ἀξιώματος οὔτε ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει, τῇ μετ' ὀλίγον συνελθούσῃ, ἐγένετο λόγος περὶ στρατάρχου, οὔτε καθόλου ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Γεωργίου. Μόνον δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ Κάϊζερ ἀπονομὴ εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον στραταρχικῆς ράβδου μετὰ τῆς προσηγορίας στρατάρχου τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ πολιτικῇ νομοθεσίᾳ ἔδωκε ζωὴν εἰς τὸ ἄγνωστον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ἀξίωμα τοῦ στρατάρχου καὶ προεκάλεσε κίνησιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ παρασύρασαν καὶ αὐτὸν τὸν Βενιζέλον, ὄντα ὑπουργὸν τότε τῶν Στρατιωτικῶν, ἵνα ἐν ὀνόματι τοῦ στρατοῦ προσαγορεύσῃ τὸν Κωνσταντῖνον στρατάρχην καὶ παραδώσῃ αὐτῷ ράβδον στραταρχικὴν ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀνύπαρκτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ στρατοῦ. Ἀλλ' εἶχεν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς τὸ δικαίωμα νὰ ἀπονείμῃ τοιοῦτον ξένον βαθμὸν τῷ ἡγεμόνι αὐτοῦ; Εἶχε δικαίωμα νὰ ἀπονείμῃ προσηγορίαν οὐχὶ στρατάρχου ἀλλὰ ἀνωτέραν ἔτι τῆς τοῦ στρατάρχου. Εἶχε τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον ἴσως νὰ δώσῃ αὐτῷ οὐχὶ ράβδον στραταρχικήν, ἀλλὰ ράβδον βασιλικὴν ἤτοι σκῆπτρον, ράβδον ἐξυμνηθεῖσαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ὡς «σκῆπτρον ἄφθιτον ἀεί» ὅπερ κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου καὶ δοθὲν εἰς τὸν Δία παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Διὸς αὐτοῦ εἰς τὸν Πέλοπα καὶ διὰ τούτου εἰς τοὺς ἀπογόνους καὶ διαδόχους αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ἀγαμέμνονος. Εἶχε τὸ δικαίωμα ὁ στρατὸς οὗτος νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ ράβδον τῶν ἀοιδίμων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου «ράβδον δυνάμεως», ἥτις ἀπετέλει τὴν καλλίστην τῶν τιμητικῶν ἐνδείξεων τῶν ἀοιδίμων αὐτοκρατόρων ἐκείνων, ράβδον εὐθύτητος, ράβδον τῆς βασιλείας καὶ διὰ τῆς ράβδου τῆς βυζαντιακῆς νὰ ὑπομνήσῃ καὶ τὸ σκῆπτρον τὸ ὁμηρικόν. Καὶ ἄλλοι πολλοὶ τρόποι ὑπῆρχον καὶ δωρεῶν καὶ δειγμάτων ἀφοσιώσεως στρατοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν ἡγεμόνα ἄνευ ἀπομιμήσεως φραγκικῶν ἐθίμων πενιχρῶν, οὐδεμίαν ἐχόντων συνάφειαν πρὸς τὴν πλουσιωτάτην περὶ ἡγεμόνων καὶ ἀληθῶν στρατάρχων ἱστορίαν.

ἑλληνικοῦ βασιλείου παρέμεινε πιστῶς εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον. Οὐχὶ διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸ ἠθικὸν ὕψος τοῦ ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ διότι παρηκολούθει ψυχρῶς τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐλεύθερος ὢν δὲν ᾐσθάνετο τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν, ἂν καὶ μεγάλη ἐσημειώθη μεταστροφὴ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀξιομνημόνευτοι δὲ παρέμειναν αἱ τελευταῖαι λέξεις τοῦ μεγάλου δημοσιογράφου Βλ. Γαβριηλίδου, σφοδρῶς πολεμήσαντος τὸν Ἐλ. Βενιζέλον, ὅστις ὅμως πρὸ τοῦ θανάτου του, τὴν 10 Ἀπριλίου 1920, εἰς φίλον του εὑρισκόμενον παρ' αὐτόν, ἐξάρας τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἀνέκραξε τὸ «Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα», ὡς ἐπίσης καὶ ἡ μεταστροφὴ τῆς ἀρθρογραφίας τοῦ μέχρι πρό τινος ἐχθρικοῦ πρὸς τὸν Βενιζέλον τύπου (1). Ἦτο δὲ μέγα καὶ ἀνεπανόρθωτον δυστύχημα ἡ τοιαύτη ἐσωτερικὴ καὶ ἠθικὴ διαίρεσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔναντι τῆς ὁποίας πᾶσα ἡ ἄλλη πολιτικὴ διαίρεσις ἀπετέλει μόνον μικρόν τι καὶ παροδικὸν ἐπεισόδιον. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ διαιρέσεως τῆς ἐμφανοῦς γενομένης πολιτικῶς ἐν ταῖς ἐκλογαῖς τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920 προῆλθον μεγάλαι ἐθνικαὶ συμφοραί, ἃς θέλομεν ἀφηγηθῇ περαιτέρω. Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀφηγήσεως τούτων ὀφείλομεν χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας νὰ ἐξάρωμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἕτερον γεγονός, καθ' ὃ αἱ μεγάλαι τιμαὶ καὶ ἡ λα-

(1) **Ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος «Ἀθηνῶν» τῆς 13 Ἀπριλίου 1920**

«Διδάσκοντες τὴν οὐδετερότητα πρὸς τὸν λαὸν ἐξηπάτων αὐτόν. Διότι ταυτοχρόνως διεπραγματεύοντο τὴν ἀνάμιξιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον.

»Ἀλλὰ καὶ κατὰ ποίαν ἐποχὴν καὶ ὑπὸ ποίους ὅρους; Εὐθὺς ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1915. Τουτέστιν τὴν ἐπιοῦσαν τῆς διαφωνίας τοῦ Στέμματος πρὸς τὴν κυβέρνησιν Βενιζέλου. Διαφωνίας προελθούσης πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐξόδου εἰς πόλεμον. Ἡ δὲ κυβέρνησις Γούναρη μόνον ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ εἶχεν ἀναλάβῃ τὴν ἀρχήν. Οὐδ' ἠσκεῖτο τότε πίεσίς τις κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως μετάσχῃ τοῦ πολέμου. Τότε λοιπὸν ἡ κυβέρνησις Γούναρη τῆς ὁποίας τὴν πολιτικὴν ἑρμηνεύουσι καὶ συνεχίζουσι καὶ ἔχουσι τὴν εὐθύνην της οἱ Δέκα ἓξ τοῦ πολιτικοῦ «Συνεργατικοῦ Συνδέσμου» προέτεινον νὰ ὁδηγήσωσιν αὐτοὶ τὴν Ἑλλάδα εἰς πόλεμον. Διὰ τῆς διακοινώσεώς των ἐκείνης πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ἔλεγον ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς:

»Ἡ Ἑλλὰς δι' ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων θὰ μετάσχῃ τοῦ πολέμου, ἐὰν οἱ Σύμμαχοι ἀναλάβωσι τὴν ρητὴν ὑποχρέωσιν νὰ τῇ ἐξασφαλίσωσι τὸ εὐεργέτημα τῆς πλήρους ἀλληλεγγύης μετὰ τῶν λοιπῶν Συμμάχων καὶ νὰ τῇ ἐγγυηθῶσι τὴν πλήρη ἀκεραιότητα τοῦ ἐδάφους της κατὰ τὸν πόλεμον καὶ ἐπί τινα χρόνον μετὰ τὸ τέρμα τοῦ πολέμου περιλαμβανομένων τῶν ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν νήσων καὶ τῆς Βορείου Ἠπείρου.

»Γνωρίζει βεβαίως ὁ ἀτυχῶς ἐμπεσὼν μέσῳ τῶν «Δέκα ἓξ» κ. Ι. Δραγούμης ποίας ἔλαβεν ἐντεῦθεν ὁδηγίας τὴν 7/20 Ἀπριλίου τοῦ 1915 ὅπως ἀνακοινώσῃ ταύτας καὶ εἰς τὴν ρωσικὴν κυβέρνησιν. Ἦσαν αἱ αὐταὶ ὡς ἀνωτέρω σὺν τῇ προσθήκῃ ἄλλων τερατωδῶν ἀληθῶς παραχωρήσεων. Διότι ἐν τῇ διακοινώσει ἐκείνῃ τῆς 7/20 Ἀπριλίου τοῦ 1915 διετάσσετο ὁ κ. Ι. Δραγούμης, πρεσβευτὴς τότε τῆς Ἑλλάδος ἐν Πετρουπόλει, νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ Ἑλλὰς «δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπιδιώξῃ ἔκτοτε τὴν ρύθμισιν τῶν ζητημάτων τῶν ἀναγομένων εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα».

«Θὰ γνωρίζῃ ἀκόμη ὁ κ. Δραγούμης, ὅτι διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου, φέροντος τὸν ἀριθμὸν 3628, διετάσσετο ν' ἀρκεσθῇ εἰς ἐξασφάλισιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας μετὰ τὴν νίκην τῆς Συνεννοήσεως καὶ νὰ δηλώσῃ ὅτι «ἡ Κύπρος θ' ἀπομείνῃ ἀντικείμενον ἀγγλοελληνικοῦ χαρακτῆρος, τὸ δὲ ζήτημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ ρυθμισθῇ μετὰ τὸν πόλεμον καὶ τὸ τῆς Ἀλβανίας θὰ συζητηθῇ μόνον καθ' ἣν περίπτωσιν ἀποφασισθῇ ὁ διαμελισμὸς τῶν ἐδαφῶν τῆς Ἀλβανίας...»

Ἄρθρον τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος τῆς 6 Ἀπριλίου 1920

«Εἷς τῶν Δέκα ἓξ πρώην ὑπουργὸς τῆς κυβερνήσεως Γούναρη, πληροφορεῖ τώρα τὸ νοῆμον ἀναγνωστικὸν κοινὸν τῶν ἐφημερίδων τῆς «Κοοπερατὶβ» ὅτι ἡ κυβέρνησις Γούναρη, ἅμα ἀναλαβοῦσα τὴν ἀρχήν, δὲν ἐπεδίωξεν ἄλλο τι εἰ μὴ νὰ ὁδηγήσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς πόλεμον. Καὶ ὁμολογεῖ πλέον ὅσα ἔκτοτε κατηγγέλθησαν ἀπὸ τῶν στηλῶν αὐτῶν καὶ ὅσα ὑπῆρξαν ἡ βάσις, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη πᾶσα διεθνὴς παρεξήγησις καὶ ἡ ἐκ τῆς αἰτίας ἐκείνης ἔναρξις τῆς διεθνοῦς σκέψεως πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ πρώην βασιλέως. Ἡ κυβέρνησις Γούναρη ἐκλήθη διὰ νὰ ἐφαρμόσῃ πολιτικὴν

τρεία, δι' ὧν περιέβαλλε τὸ ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικὸν στοιχεῖον τὸν Ἐλ. Βενιζέλον, δὲν προήρχοντο μόνον ἀπὸ τῆς γενικῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου ὑπὲρ τῶν συμμάχων τῆς Συνεννοήσεως καὶ ἐν μέρει ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀγώνων, οὓς ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ φάσει τοῦ πρὸς εἰρήνην φερομένου πολέμου, ἀνέλαβεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καθ' ὃν χρόνον ἤρξαντο αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ ἧτταν τῶν πολεμίων τῆς Συνεννοήσεως, καὶ ἐτέθη τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς τῆς λείας τοῦ ἡττηθέντος καὶ πεσόντος πολεμίου, ἡ δὲ νικήτρια Γαλλία ἐπεδείκνυε σημεῖα πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν ἔκπαλαι φιλότουρκον αὐτῆς πολιτικὴν ὀλιγωροῦσα τῶν ἑλληνικῶν δικαίων (κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Δ. Γούναρη προοραθέντα ὅτε οὗτος ἐρωτήσας, ἴσως ἀδεξίως θέσας τὸ ἐρώτημα, τὸν ἐν Ἀθήναις Γάλλον πρεσβευτὴν ἐὰν αἱ Δυνάμεις ἐν περιπτώσει νίκης ἐσκόπουν νὰ διαλύσωσι τὸ Τουρκικὸν κράτος, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἂν συμφέρῃ τὸ τοιοῦτον εἰς τὴν Ἑλλάδα, οὐδαμῶς συμφέρει τῇ Γαλλίᾳ). Καὶ ἡ Γαλλία αὕτη οὐ μόνον τὸν Βόσπορον καὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Θρᾴκην ἠρνεῖτο εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Καβάλλας τὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους ἀπόδοσιν μόλις καὶ μετὰ βίας ἠναγκάζετο νὰ μὴ ὑποστηρίξῃ. Οἱ κατὰ τὴν πρακτικὴν πολιτικὴν φρόνησιν ἀπείρως ὑπερέχοντες τῶν Ἑλλήνων Βούλγαροι μετὰ τὰς μνημονευθείσας ἤδη ἐν Μακε-

---

ἀντίθετον πρὸς τὴν φιλοπόλεμον πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου. Καὶ ἀντὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοιαύτης πολιτικῆς ἐζήτει τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὁ καταδικασθεὶς ἐπιτελάρχης κ. Β. Δούσμανης ἀπεκάλεσεν ἐνώπιον τοῦ στρατοδικείου «ἄτιμον τὴν πολιτικὴν πρᾶξιν» ἐκείνην. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ κ. Β. Δούσμανη ἦτο βαρὺς παρ' ὅλην τὴν ἀκρίβειάν του. Ἡμεῖς τότε ἀπεκαλέσαμεν τὴν κυβέρνησιν Γούναρη ὡς συγκρότημα καθυστερησάντων βενιζελικῶν. Εἴπομεν δ' ὅτι ἡ ἀπὸ μέρους των πρότασις ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς πόλεμον, ἦτο πολιτικῶς ἀνήθικος, διότι ἐὰν ἐνόμιζον τοῦτο συμφέρον τῆς χώρας ὤφειλον νὰ ὑποδείξωσιν εἰς τὸν βασιλέα νὰ καλέσῃ ἀμέσως τὸν κ. Βενιζέλον ὅπως συγκροτήσῃ κυβέρνησιν. Πρῶτον διότι αὐτοὶ εἶχον ἀναλάβῃ κυβέρνησιν ἄνευ πλειονοψηφίας, ὅπως ἐρωτηθῇ ὁ λαὸς ἐπὶ τῆς διαφωνίας, καὶ δεύτερον διότι ἀνέλυβον, ὡς πολιτευταὶ ἀντιτιθέμενοι, συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ἀγῶνα.

»Ἀλλ' ἐλέγομεν καὶ ἄλλο τι ὅπερ ἐπηλήθευσεν, ὡς πρόρρησις. Εἴπομεν τότε, ὅτι ἀφοῦ θὰ παρασχεθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἐν Ἑλλάδι κόμματά τινα θέλουσι τὸν πόλεμον καὶ ὅμως ἡ χώρα μένει οὐδετέρα, εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι δύναμίς τις ὑπερτέρα ἀντέδρα καταλύουσα τὴν λαϊκὴν βούλησιν· καὶ ἡ δύναμις ἐκείνη θὰ ἦτο ἡ ἀνεύθυνος ἐξουσία.

»Ἐπομένως κατ' ἐκείνους ὁ ἀγὼν καὶ ἡ ἀπομάκρυνσίς της, ἀνάγκη ἐξ ἴσου ἑλληνικὴ ὅσον καὶ συμμαχική. Οὕτω δὲ καὶ ἐτέθη ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναμίξεως τοῦ Στέμματος καὶ οὕτω κατήρξατο ἡ πρὸς τὸ ἀναπόδραστον τέρμα ὁδηγήσασα εὐρωπαϊκὴ ἔρευνα τῶν ἐσωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Ἑλλάδος...»

Ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος «Ἐμπρὸς» τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1920

«...Κατὰ Μάϊον τοῦ 1917, ὅτε τῇ παρεμβάσει τῆς κυβερνήσεως Ζαΐμη ὅλοι σχεδὸν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς χώρας ἀπεδέχθησαν τὴν ἰδέαν τοῦ συμβιβασμοῦ μεταξὺ τοῦ τέως βασιλέως καὶ τοῦ κ. Βενιζέλου, καὶ οἱ κ.κ. Δημ. Ράλλης, Ἰωάννης Ράλλης, Ν. Στράτος, Α. Εὐταξίας καὶ ἄλλοι συνωμίλησαν μετὰ τοῦ κ. Ζαΐμη καὶ μετὰ τοῦ τέως βασιλέως, ποῖος ἀντετάχθη καὶ ποῖος ἐματαίωσε τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ἢ ὁ κ. Γούναρης; Ποῖος ἠρνήθη, ἔστω καὶ τὴν ἀνοχήν του εἰς αὐτὸν ἢ ὁ κ. Γούναρης; Δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὁ κ. Γούναρης ὅτι ὁ κ. Εὐταξίας μετέβη παρ' αὐτῷ καὶ τῷ ὡμίλησε διὰ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον, ἕτοιμον καθ' ὅλα, χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ τίποτε; Δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἀποτυχόντος αὐτοῦ προσῆλθεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον του ἄλλος τις (ἔ, τὸν ἐνθυμεῖται δὰ πολὺ καλὰ αὐτὸν τὸν ἄλλον!) ὅστις τὸν παρεκάλεσε, τὸν ἱκέτευσε καὶ τῷ ἀνέπτυξεν ἐπὶ ὥρας τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας θὰ εἶχεν ἡ ἐπιμονή του, παριστῶν εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον ἄλλη ὁδὸς σωτηρίας διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τὸν ἑλληνικὸν θρόνον ἀπὸ τὴν συνεννόησιν τοῦ τέως βασιλέως μετὰ τοῦ κ. Βενιζέλου; Τί ἀντέτασσεν εἰς ὅλα ταῦτα; Τὰς ἐγγυήσεις τῆς Γερμανίας! Ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ χαθῇ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἠδύνατο νὰ χαθῇ. Ἀλλ' αἱ γερμανικαὶ ἐγγυήσεις ἔπρεπε νὰ μείνουν ἀνέπαφοι! Ἄνευ τῆς ἐπιμονῆς αὐτῆς τοῦ κ. Γούναρη, ὁ Κωνσταντῖνος σήμερον θὰ ἦτο αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν!..»

δονίᾳ ἥττας αὐτῶν κατὰ τὸ 1918 ἐχάραξαν πολιτικὴν πορείαν μέλλουσαν, ὡς ἐφαντάζοντο, ν' ἀνατρέψῃ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, ἐργαζόμενοι οὐ μόνον ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ 'Αμερικῇ ὑπὲρ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀποδόσεως, ἂν μὴ ἁπάσης τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ τοὐλάχιστον τῆς Καβάλλας. Κατώρθωσαν δὲ διὰ τῶν πολλῶν αὐτῶν ἀποστόλων νὰ εὕρωσι πολλοὺς ὑπερμάχους τῶν ἀξιώσεων αὐτῶν. Αἱ ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων περιεστρέφοντο νῦν εἰς τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοὐλάχιστον τῆς 'Ανατολικῆς Μακεδονίας, παραιτηθέντας τῆς αὐτονομήσεως τοῦ συνόλου. Μετὰ τὰς ἐν Μακεδονίᾳ ἥττας εἶχεν ἐπέλθῃ ἐν Βουλγαρίᾳ μεταβολὴ δι' ἧς ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ὁ Μαλίνωφ ἀντὶ τοῦ πεσόντος Ραδοσλαύωφ καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Βόρις ἀντὶ τοῦ παραιτηθέντος Φερδινάνδου.

'Η κυβέρνησις αὐτη ἀπετάθη πρὸς τήν, ἀνέκαθεν κατὰ παράδοσιν προστάτιν Δύναμιν τῆς Βουλγαρίας, Ρωσίαν ζητοῦσα τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ὑπὸ τῆς Ρωσίας διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 'Αγ. Στεφάνου δημιουργηθέντος ἐν Βουλγαρίᾳ καθεστῶτος τοῦ 1878, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ ὅρια τοῦ κράτους τούτου. 'Αλλὰ πρὸς ἀπογοήτευσιν τῶν Βουλγάρων καὶ ἡ διαδεξαμένη τὸ ἐκπεσὸν τσαρικὸν καθεστὼς ρωσικὴ δημοκρατία Κερένσκυ-Μιλιούκωφ εἶχεν ἀνατραπῇ ὑπὸ τῆς ὑπὸ τὸν Λένιν μπολσεβικῆς δημοκρατίας καὶ οἱ Μπολσεβίκοι ἀποκηρύττοντες κατ' οὐσίαν τὴν πανσλαυϊκὴν πολιτικὴν τοῦ τσαρικοῦ καθεστῶτος καὶ αὐτὴν τὴν τῆς τοῦ Κερένσκυ-Μιλιούκωφ δημοκρατικῆς κυβερνήσεως, οὐδένα διετίθεντο νὰ ὑποστηρίξωσι σλαυϊκὸν λαὸν χάριν τῆς σλαυϊκῆς ἰδέας ἐναντίον Τούρκων ἢ 'Ελλήνων, ὡς δ' ἀπεκήρυξαν τὰς περὶ παραχωρήσεως εἰς τὴν Ρωσίαν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ 'Ελλησπόντου μετὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως συνθήκας, οὕτω καὶ οὐδεμίαν παρέσχον προσοχὴν ἢ ἐνθάρρυνσιν εἰς τὰς βουλγαρικὰς αἰτήσεις. 'Αλλ' αἱ ἐν 'Αμερικῇ βουλγαρικαὶ ἐνέργειαι ἐπετέλουν προόδους καὶ φόβος ὑπῆρχεν ὅτι ὁ πρόεδρος Γκ. Οὐΐλσων ἔμελλε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους παραχώρησιν τῆς Καβάλλας. Πράγματι ὁ Οὐΐλσων πιεζόμενος ἐκ τῶν ἐμμέσων βουλγαρικῶν ἐνεργειῶν δὲν ἀνέφερέ τι περὶ Καβάλλας, ἀλλὰ προέτεινε τὴν παραχώρησιν τῆς Β. Θράκης μετὰ τῆς 'Αδριανουπόλεως καὶ τῶν Σαράντα 'Εκκλησιῶν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, δικαιολογῶν δὲ τὴν πρότασίν του ἀνέφερε: α) ὅτι τὰ μέρη ταῦτα κατοικοῦνται κατὰ πλειονοψηφίαν ὑπὸ Βουλγάρων καὶ β) ὅτι ἡ Βουλγαρία ὑπέστη πολλὰς θυσίας χάριν τῆς Σερβίας. Εἰς τὴν πρότασιν ἢ μᾶλλον ἀπόφασιν ταύτην ὁ Βενιζέλος ἐξανέστη καὶ δι' ὑπομνήματος ἀντέκρουσε τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ προέδρου Οὐΐλσων, ὑποβαλὼν ἐπίσημον τουρκικὴν στατιστικήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεδεικνύετο ὅτι οἱ Ἕλληνες πλειονοψηφοῦσιν εἰς τὰς ρηθείσας περιφερείας καὶ προσθέσας ὅτι ἡ 'Ελλὰς δὲν ἦτο δίκαιον νὰ πληρώσῃ τὰς πρὸς τὴν Σερβίαν βουλγαρικὰς παραχωρήσεις. Τὸ τῆς Καβάλλας ζήτημα, ὅπερ ἐπανήρχετο πάντοτε εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν χάριν τῶν Βουλγάρων ὑπεστηρίζετο δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ 'Αγγλίᾳ ὑπὸ μερίδος τοῦ ἀγγλικοῦ τύπου, εἶχε σπουδαιότητα ἣν οὐδὲ σήμερον ἀπώλεσε. 'Η σπουδαιότης αὐτη ἔγκειται ἐν τούτῳ ὅτι ἡ Καβάλλα ἀποτελεῖ μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην τὸν σπουδαιότατον ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου λιμένα, δι' οὗ ἡ Βουλγαρία δύναται διὰ τῆς Βορείου Μακεδονίας νὰ διατελῇ εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κτῆσις τοῦ λιμένος τούτου καθίστατο μέχρι τινὸς συμφέρον καὶ αὐτῶν τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ἵνα ἐνασκῶσι πολιτικὴν ἐπίδρασιν διὰ θαλάσσης ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους, οἵαν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι διὰ τῶν στόλων αὐτῶν διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου. Τοιαύτην θέσιν εἶχε καὶ ἡ Θεσσαλονίκη διὰ τὸ Νοτιοσλαυϊκὸν κράτος καὶ διὰ τοῦτο ἡ θέσις αὐτῆς ὑπῆρξε καὶ διατελεῖ μέχρι σήμερον οὐχὶ ἀπηλλαγμένη κινδύνων ἐκ μέρους τῶν Νοτιοσλαύων. Οἱ Βούλγαροι μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ποιῶνται λόγον περὶ Θεσσαλονίκης ἠρκοῦντο εἰς τὴν Καβάλλαν, διεδόθη δὲ ὅτι καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις δὲν διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὴν εἰς τὴν Βουλγαρίαν παραχώσησιν τῆς πόλεως

ταύτης (¹). Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ Βενιζέλῳ νὰ διαμαρτυρηθῇ σφοδρῶς πρὸς τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν καὶ νὰ ἀποδυθῇ εἰς ὀξύτατον ἀγῶνα πρὸς τοὺς κυβερνῶντας τὴν Γαλλίαν, ἕως οὗ ἔλαβε τὴν διαβεβαίωσιν παρ' αὐτοῦ τοῦ προέδρου τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας Πουανκαρὲ ὅτι τοιαύτη τις παραχώρησις δὲν ἔμελλε νὰ πραγματωθῇ, συγχαρέντος ἅμα αὐτῷ διότι διὰ τῶν ἀγώνων του ἐξεμηδένισε τὴν ἀπόπειραν ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Κλεμανσὼ δηλώσαντος ἐπίσης αὐτῷ, ἐνώπιον καὶ τοῦ πρεσβευτοῦ Α. Ρωμάνου, ὅτι ἡ Γαλλία «δὲν θὰ διαπράξῃ τοιαύτην ἀτιμίαν». Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος εἶχε πολλῷ μείζονας ἀξιώσεις ἐθνικὰς καὶ πολιτικὰς ἐν τῇ ἐκκαθαρίσει τῆς τουρκικῆς κληρονομίας. Πλὴν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, περὶ ὧν οὐδεμίαν συζήτησιν πλέον ἠνείχετο, ἠξίου καὶ πᾶσαν τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Βόρειον Ἤπειρον καὶ τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν (²) ἔτι δὲ καὶ πάσας τὰς ἀπὸ τοῦ Παμφυλιακοῦ μέχρι τοῦ Ἀδραμυτηνοῦ κόλπου ἐκτεινομένας ἀσιατικὰς παραλίας, μακρὸν ἀπευθύνας ὑπόμνημα περὶ τῶν ἀξιώσεων τούτων πρὸς τὸ ἐν Παρισίοις ἤδη ἑδρεῦον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Γεωργίου Κλεμανσὼ συμβούλιον εἰρήνης καὶ ὑποστηρίξας ταύτας καὶ προφορικῶς, δεχθεὶς δὲ τὰ συγχαρητήρια τῶν τοῦ συνεδρίου μελῶν. Τινὰς τῶν χωρῶν τούτων ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς κατεῖχεν ἤδη, ἀλλὰ τὴν Θρᾴκην κατέλαβε μετὰ τὴν μεταξὺ Τούρκων καὶ τῶν Συμμάχων ἐπελθοῦσαν ἀνακωχὴν ἐπωφεληθεὶς κίνημά τι μουσουλμανικὸν ἐν αὐτῇ ἐκραγὲν ὑπὸ τοῦ Τούρκου συνταγματάρχου Δζαφὲρ-Ταγιὰρ καὶ ἀφοῦ ὑπεσχέθη τῇ γαλλικῇ κυβερνήσει συμμετοχὴν εἰς τὴν κακῶς παρὰ τῶν Συμμάχων ἀναληφθεῖσαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς μπολσεβικῆς Ρωσίας, ἀποστείλας αὐτόθι ἓν σῶμα στρατοῦ. Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος προέτεινεν ἀντὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν στρατείαν εἰς Ρωσίαν τὴν ἀποστολὴν τοῦ σώματος τούτου πρὸς καταστολὴν τοῦ κινήματος τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ, ἀλλ' οἱ Γάλλοι δὲν ἐθεώρουν τότε τὸ κίνημα σοβαρόν. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς νοτιόθεν, ἀπὸ τῆς θρᾳκικῆς παραλίας, ὁρμηθεὶς προυχώρησε μέχρις Ἀδριανουπόλεως τὴν ὁποίαν καὶ κατέλαβεν, ἁπάσης τῆς μὴ βουλγαρικῆς Θρᾴκης περιελθούσης ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν κατοχήν, ἐκταθεῖσαν μέχρι τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως (τῶν ὀχυρωμάτων δηλονότι τῆς Τσατάλτζας). Δύο συνθῆκαι εἰρήνης διηυθέτησαν πάντα ταῦτα τὰ ἑλληνικὰ ζητήματα. Ἡ μὲν συνθήκη τοῦ Νεϋγὺ κανονίσασα τὰ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν ὅρια τῆς Ἑλλάδος κατέλιπε τὴν Καβάλλαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ μετὰ ταύτην συνομολογηθεῖσα νέα συνθήκη τῶν Σεβρῶν ἐπεξέτεινε τὰ ἑλληνικὰ ὅρια μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου διὰ γραμμῆς καμπύλης διαγραφομένης ἀπὸ Αἵμου μέχρι Μηδείας, πασῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀκτῶν τῆς Προποντίδος παραδιδομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ οὕτω μὲν ἐπληροῦντο αἱ κυριώταται τῶν ἑλληνικῶν ἀξιώσεων, ὁ δὲ Βενιζέλος, ὅστις δὲν ἐπαύετο ἐνεργῶν ἐν Εὐρώπῃ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης

(¹) Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας Σταμπολίνσκυ δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Βενιζέλον παρεκάλει αὐτὸν ὅπως ἡ Ἑλλὰς παραιτηθῇ τὰς ἐπὶ τῆς Θρᾴκης ἀξιώσεις αὐτῆς. Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησεν ὅτι τοιαύτη θυσία ἦτο τῇ Ἑλλάδι ἀδύνατος προκειμένου περὶ χώρας ἑλληνικῆς.

(²) Τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Βενιζέλου ἐτέθη καὶ ὁ ὅρος καθ' ὅν, ἐὰν ἡ Τουρκία ἠθέτει τὴν πιστὴν τήρησιν τῶν συνομολογηθέντων ὅρων τῆς παρούσης συνθήκης ἢ τῶν παραρτηματικῶν αὐτῆς συμφωνιῶν, συγκεκριμένως δὲ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐθνικάς, θρησκευτικὰς καὶ γλωσσικὰς μειονότητας καὶ τὰ δίκαια αὐτῶν, αἱ σύμμαχοι Δυνάμεις ἐπεφύλασσον εἰς ἑαυτὰς τὸ δικαίωμα νὰ τροποποιήσωσι τὴν ἀνωτέρω διάταξιν (τῆς παραμονῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὴν τουρκικὴν ἐπικυριαρχίαν) καὶ ἡ Τουρκία ὑπεχρεοῦτο ἔκτοτε νὰ ἀποδεχθῇ πάντα τὰ πρὸς τοῦτο ληφθησόμενα μέτρα. Τὴν προσθήκην ταύτην ἐθεώρει ὁ Βενιζέλος ὡς ὑποθήκην ἑλληνικῆς κατοχῆς τῆς Βασιλευούσης.

τῶν Σεβρῶν ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἤγγειλεν εἰς τὴν βουλήν[1] τὴν διʼ εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν ἐπιτευχθεῖσαν ἐπέκτασιν τοῦ κράτους εἰς «δύο ἠπείρους» καὶ «πέντε θαλάσσας», συνάμα δὲ ἵνα διὰ μέτρων καὶ δηλώσεων κατευνάσῃ τὰ πολιτικὰ πάθη, τὰ ἐκ τῆς διαφωνίας περὶ τὴν τηρητέαν πολιτικὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου δημιουργηθέντα, ἅτινα εἶχον ἀρχίσῃ μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου νὰ ἐκδηλῶνται αὖθις ζωηρῶς. Ἡ ἀντιπολίτευσις διὰ διαφόρων διαγγελμάτων, κατʼ Ἀπρίλιον τοῦ 1920, διεμαρτύρετο πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν διὰ τὴν ἀντισυνταγματικὴν παράτασιν τοῦ βίου τῆς βουλῆς, τὴν μὴ ἐνέργειαν ἐκλογῶν καὶ τὴν παρατεινομένην λογοκρισίαν, ζητοῦσα νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα καὶ νὰ διενεργηθῶσιν ἐκλογαί. Καὶ ναὶ μὲν ἡ κυβέρνησις ἦρε τὸν στρατιωτικὸν νόμον καὶ τὴν λογοκρισίαν καὶ ἐχορήγησεν (24 Ἀπριλίου 1920) ἀμνηστίαν εἰς τοὺς μετασχόντας τῶν κινημάτων τοῦ 1917, ἅτινα σκοπὸν εἶχον τὴν παρεμπόδισιν τῆς ἐπιστρατεύσεως, ὡς καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ ἀδικήματα, ἀλλʼ ἡ ἀντιπολίτευσις δὲν ἱκανοποιεῖτο ἐκ τούτων ἐμμένουσα διὰ νέου διαγγέλματος εἰς τὰς ἀξιώσεις της καὶ ἐντελῶς παρορῶσα τὰς ἐκ τῆς εἰρήνης ἐπελθούσας νέας συνθήκας, ἐζήτει δὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ διὰ τῶν ξένων ἐπιβληθέντος πρωθυπουργοῦ καὶ τὴν ἄμεσον διενέργειαν ἐκλογῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐκ Ζυρίχης ἔλυσε τὴν σιωπήν του καὶ διʼ ἐπιδιωχθείσης συνεντεύξεως πρὸς τοὺς «Τάϊμς» τοῦ Λονδίνου ἐβεβαίου ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Συμμάχους πολιτικὴ αὐτοῦ ἦτο φιλικὴ καὶ ὅτι ἀδίκως κατηγορήθη διὰ γερμανοφιλίαν.

Εἰς ἀπάντησιν ἐδέχθη τὴν ὁμοβροντίαν τοῦ συμμαχικοῦ τύπου προεξάρχοντος τοῦ ὀργάνου τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ, μὲ δηλώσεις ὅτι ἡ τῶν ἀνδρῶν φιλία δὲν περιορίζεται εἰς λόγους, ὁ δὲ γαλλικὸς «Χρόνος» ἐπετέθη καὶ διʼ ὕβρεων ἀκόμη μὲ τὸ ἐρώτημα: «Τολμᾷς εἰσέτι νὰ λαλῇς;».

Ἡ νέα αὕτη διαμάχη ἤρξατο μὲ τὸν ταυτόχρονον σχεδὸν σχηματισμὸν κυβερνή-

---

[1] Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος προέβη κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς βουλῆς τῆς 30 Ἀπριλίου 1920 εἰς τὴν ἑπομένην ἀνακοίνωσιν τῆς νέας συνθήκης:

«Ἡ Θράκη, ἡ ὁποία περιέρχεται εἰς ἡμᾶς, ἐκτείνεται ἀπὸ τῶν σημερινῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ Νέστου, πρὸς τὴν Δυτικὴν λεγομένην Θράκην καὶ πρὸς ὁλόκληρον τὴν Ἀνατολικὴν φθάνουσα μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ εἰς τὴν Θάλασσαν τοῦ Μαρμαρᾶ. Περιέρχονται εἰς ἡμᾶς καὶ ἡ Ξάνθη καὶ ἡ Γκιουμουλτζίνα καὶ τὸ Δεδεαγὰτς καὶ τὸ Σουφλὶ καὶ τὸ Διδυμότειχον καὶ ἡ Ἀδριανούπολις καὶ αἱ Σαράντα Ἐκκλησίαι καὶ ἡ Βιζύη καὶ ἡ Μήδεια καὶ ἡ Καλλίπολις καὶ ἡ Μάδυτος καὶ ἡ Ραιδεστός. Εἰς τὴν Βουλγαρίαν παραχωρεῖται οἰκονομικὴ διέξοδος εἰς τὸ Δεδεαγάτς. Εἰς τὴν Ἑλλάδα παραχωροῦνται ἡ Ἴμβρος καὶ ἡ Τένεδος».

Ἀνήγγειλε περαιτέρω ὅτι τὰ Δωδεκάνησα θὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἰδίαν ἡμέραν καθʼ ἣν θὰ ὑπογραφῇ ἡ μετὰ τῆς Τουρκίας συνθήκη, ἐκτὸς τῆς Ρόδου, ἡ ὁποία θὰ παραχωρηθῇ ὅταν καὶ ἡ Κύπρος. Ἡ Ἑλλὰς χάνει τὸ Καστελλόριζον. Περὶ Σμύρνης ἐδήλωσε:

«Προσκυροῦται εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον τὸ σαντζάκιον τῆς Σμύρνης, καζάδες τινὲς τοῦ σαντζακίου Μαγνησίας, ἐν οἷς οὐσιωδεστάτην σημασίαν ἔχει ὁ καζᾶς τοῦ Ἀξαρίου, ὁ ὁποῖος απομακρύνει τὰ σύνορα ἀπὸ τῆς Σμύρνης εἰς ἀπόστασιν περίπου διπλασίαν ἐκείνης, ἡ ὁποία ὑπάρχει σήμερον εἰς τὴν στρατιωτικήν μας κατοχήν.

»Διὰ τῆς συνθήκης ἡ περιφέρεια αὕτη παραμένει ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν, ἀλλʼ ἡ Τουρκία μεταβιβάζει εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν ἐξάσκησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἐπὶ τῆς Σμύρνης καὶ τῆς συνημμένης περιφερείας.

»Πρὸς ἐμφάνισιν τῆς κυριαρχίας ταύτης ἡ τουρκικὴ σημαία θὰ ὑψοῦται εἰς ἓν φρούριον τῆς Σμύρνης. Ἡ Τουρκία θὰ ἔχῃ οἰκονομικὴν ζώνην εἰς Σμύρνην. Τὸ κράτος τῆς Σμύρνης ἑνοῦται τελωνιακῶς μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔχει ἰδιαίτερον τοπικὸν κοινοβούλιον. Τὰ ζητήματα τῶν Στενῶν θὰ διέπωνται ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιτροπῆς».

σεως ἐν Ἀγκύρᾳ ὑπὸ τοῦ Κεμάλ (30 Ἀπριλίου 1920) ἥτις καὶ ἐκήρυξεν ἔκπτωτον τὸν σουλτάνον Μαχμούτ.

Ἀλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς τῆς εἰρήνης ἀποφάσεις. Ἐν Γαλλίᾳ ἡ τοιαύτη ἐπέκτασις τῶν ἑλληνικῶν ὁρίων δὲν ἤρεσε τοῖς πολλοῖς εἰ καὶ ἡ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐλθοῦσα τουρκικὴ πρεσβεία πρὸς διαπραγμάτευσιν εἰρήνης ἀνεκτῆς διὰ τὴν Τουρκίαν δὲν ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς παρὰ τῷ Συμβουλίῳ τῆς Εἰρήνης, ἐπιτιμηθείσης μάλιστα σφοδρῶς τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς ὑπὸ τοῦ προέδρου αὐτοῦ. Πλῆθος ὅμως πολιτευτῶν Γάλλων, βουλευτῶν καὶ γερουσιαστῶν, μὲ τὸν πρώην πρωθυπουργὸν Μπαρτοὺ ἐπὶ κεφαλῆς, ἔδραμον πρὸς τὸν Κλεμανσὼ διαμαρτυρόμενοι διὰ τὰς εἰς βάρος τῆς Τουρκίας καὶ τῶν πολλαπλῶν καὶ μεγάλων ἐν Τουρκίᾳ γαλλικῶν συμφερόντων γενομένας πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραχωρήσεις. Ἀλλ' ὁ Κλεμανσὼ ἀντέταξε κατὰ τῶν ἰσχυρισμῶν αὐτῶν τὸ ἀπόλυτον δίκαιον τῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα γενομένων παραχωρήσεων (ἄν καὶ δὲν ἐλησμόνησε ν' ἀναφέρῃ κατ' ἰδίαν εἰς τὸν Ἐλ. Βενιζέλον τὰ τῆς δολοφονίας τῶν Γάλλων ναυτῶν κατὰ τὰ Νοεμβριανὰ ἐν Ἀθήναις). Καὶ ὁ τότε πρόεδρος τῆς δημοκρατίας Μιλλερὰν ἐθεώρει ὑπερβολικὴν τὴν γραμμὴν Αἴνου-Μηδείας καὶ ἠξίου τὸν ταύτης περιορισμόν (¹). Ἡ κατάληψις πασῶν τῶν ἀπὸ τοῦ κόλπου τοῦ Αἴνου μέχρις Εὐξείνου πόντου χωρῶν ἦτο πάντως μεγάλη καὶ ἀπετέλει αἰσθητὴν ἐπιτυχίαν.

Ἀτυχῶς, ὁ Βενιζέλος ἐν τῇ ὁρμῇ αὐτοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν πασῶν τῶν ἐθνικῶν ἀξιώσεων ὑπερέβη τὸ μέτρον τῆς μετριοπαθείας, ἐφ' ᾗ πρὸ ἑπτὰ καὶ δέκα ἐτῶν ἐκαυχᾶτο, οὐχὶ ἀπὸ γενναιότητος πρὸς τὸν ἡττηθέντα πολέμιον προερχομένης, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς φρονίμου καὶ πεφωτισμένης σταθμίσεως τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων (²). Ἡ προαγωγὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς μέγα κράτος διὰ τῆς ἀπὸ Αἴνου μέχρι Μηδείας ἐκτάσεως παρεῖχε τῇ Ἑλλάδι ἔδαφος καὶ στάδιον ἰσχυρᾶς πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς ἀναπτύξεως δυναμένης νὰ καταστήσῃ αὐτὴν σεβαστὴν πρὸς τοὺς τοσοῦτον τεταπεινωμένους ἐκ τοῦ πολέμου Τούρκους. Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος μεταξὺ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγὺ καὶ τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν περιεποίησε τῇ Ἑλλάδι καὶ ἄλλην κτῆσιν ἢ δικαίωμα κτήσεως οὐχὶ ἀναμφισβητήτου τό γε νῦν καὶ ἀπαραιτήτου ἀνάγκης. Πρόκειται περὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ

(¹) Αἱ ἐπιτυχίαι αὗται τοῦ Βενιζέλου ἦσαν ἀληθῶς μεγάλαι καὶ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῇ τῶν ἀντιπολιτευομένων αὐτὸν ἐξαλείφουσαι πᾶσαν πρὸς αὐτὸν δυσμένειαν καὶ ρίπτουσαι εἰς λήθην τὰς παρ' αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων του κατὰ τὸ παρελθὸν διαπραχθείσας ἀκρότητας, ἐν τῇ βουλῇ δὲ μετὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ περὶ τῆς συνθήκης ἐκτεθέντα καὶ αὐτοὶ οἱ συγκαθήμενοι ἀντιπολιτευόμενοι ἔσπευσαν νὰ τὸν συγχαρῶσι. Αἰσθανόμενος οὗτος τὴν ἀνάγκην τῆς συνεργασίας ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους πρὸς στερέωσιν τοῦ νέου ἐθνικοῦ οἰκοδομήματος, ἔθιξεν ἐμμέσως διὰ κοινοῦ φίλου πρὸς τὸν πολιτευτὴν Ν. Στράτον τὴν ἀνάγκην ταύτην, ὑποσχεθεὶς ὅτι αὕτη μετ' οὐ πολὺ θὰ ἐξεδηλοῦτο τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ. Δυστυχῶς, ἡ τῇ μεσιτείᾳ διακεκριμένου δημοσιογράφου ἐπιτευχθεῖσα ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις οἰκίᾳ τοῦ Ἀλ. Διομήδους συνάντησις τοῦ Βενιζέλου μετὰ τῶν ἐπιτελῶν τοῦ γουναρικοῦ κόμματος Ν. Καλογεροπούλου καὶ Χ. Βοζίκη δὲν ἔσχε τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα, λόγῳ τῆς ἑκατέρωθεν ἐπιδειχθείσης στάσεως, ἣν θὰ ἠδύνατο ὁ Βενιζέλος, ὡς νικητὴς πλέον, ἐπιεικέστερον καὶ καλοπροαιρέτως φερόμενος νὰ ἐπιτύχῃ.

(²) Ὡς πρὸς τὴν Βόρειον Ἤπειρον ὁ Βενιζέλος διαπιστῶν τὴν περὶ ταύτης ἀξίωσιν, ὑποστηριζομένην μὲν ὑπὸ τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Γάλλων καὶ ὑπὸ τοῦ Οὐΐλσωνος ἀλλὰ σφοδρῶς καταπολεμουμένην ὑπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ ἀποσπῶν τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Συμβουλίου ἦλθεν εἰς ἀμέσους διαπραγματεύσεις καὶ συμφωνίας μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ ἀντιπροσώπου καὶ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Τιττόνι καὶ δι' ἐπιστολῶν ἀνταλλαγεισῶν μεταξὺ ἀμφοτέρων συνεφωνήθη ἵνα, ἡ Βόρειος Ἤπειρος ὡς καὶ ἡ Ρόδος καὶ αἱ λοιπαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, αἱ κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, δοθῶσι τῇ Ἑλλάδι ἐὰν τὸ Συμβούλιον τῆς Εἰρήνης ἀνταποκριθῇ προσηκόντως εἰς τὰς ἄλλας ἐν Ἀνατολῇ ἀξιώσεις τῆς Ἰταλίας. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ντριὼ ὅτι συνεφωνήθη ἵνα ἡ Βόρειος Ἤπειρος παραχωρηθῇ τοῖς Ἕλλησιν ἀντὶ τῆς εἰς Ἰταλοὺς παραχωρουμένης Ρόδου δὲν εἶναι ἀκριβές.

Ἑλλήνων [1], τῶν τοσαῦτα παθόντων κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου, ἀφοῦ νῦν, μετὰ τὴν ἐντελῆ κατατρόπωσιν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ τὴν ἄνευ ὅρων συνομολόγησιν μετὰ τῶν Τούρκων τῆς ἐν Μούδρῳ ἀνακωχῆς, Συρία, Μεσοποταμία καὶ Παλαιστίνη ἀφῃρέθησαν κατ' οὐσίαν ἀπ' αὐτῶν καὶ ἐτέθησαν ἡ μὲν Παλαιστίνη καὶ Μεσοποταμία εἰς τὴν ἐπιμελητείαν τῶν Ἄγγλων ἡ δὲ Συρία εἰς τὴν τῶν Γάλλων [2], ὑφ' ἣν ὑπήχθη καὶ ἡ Κιλικία. Ὁμοία δὲ ἐντολὴ ἐδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τῆς Μ. Ἀσίας.

Βίκτωρ Ὀρλάνδο

Τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος τούτου δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1919 ὁ Βενιζέλος εἰς ἀνακοινωθὲν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀγγλικὸν τύπον ἐδήλου ὅτι, ἐὰν αἱ δίκαιαι τῆς Ἑλλάδος ἀξιώσεις δὲν ἱκανοποιηθῶσιν, οὗτος δὲν δύναται νὰ ἐμφανισθῇ πρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· ὡς ἀξιώσεις δὲ διετύπωσε τὴν παραχώρησιν τῆς Θράκης, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Δωδεκανήσου, ἐπίσης τῆς Β. Ἠπείρου εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἤδη ἀναγνωρίσεως τῆς κατοχῆς τοῦ Αὐλῶνος παρὰ τῆς Ἰταλίας. Διὰ τὴν Κύπρον ἐτόνισεν ὅτι ἡ ἑλληνικότης αὐτῆς παρ' οὐδενὸς δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ.

Ἐν Παρισίοις παραστὰς εἰς τὴν συνελθοῦσαν, τὴν 24 Ἰανουαρίου 1919, Διάσκεψιν ὡμίλησεν ἐπὶ δίωρον ἐκθέσας μετὰ πειστικότητος τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἐθνολογικοὺς λόγους. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἀπόψεών του ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν παρισινὸν τύπον νὰ ἐξάρῃ τὴν συμβολὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Συμμάχων καὶ νὰ τονίσῃ ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατέστη ἤδη Μεγάλη Δύναμις ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Αἱ ἑλληνικαὶ στρατιωτικαὶ καὶ διπλωματικαὶ ἐπιτυχίαι μεγίστην ἐνεποίησαν τοῖς Τούρκοις ἐντύπωσιν θεωρήσασι ταύτας ὡς ἐπερχομένας τὴν στιγμὴν τῆς διαδοχῆς τοῦ Τουρκικοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Πάντα τὰ ζωτικὰ στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς αὐτοκρατορίας συνεσκέπτοντο περὶ τῆς τελεσφόρου ἐνεργείας καὶ ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἐπερχομένης ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν διαλύσεως τοῦ Τουρκικοῦ κράτους. Διαταγαὶ ἐδίδοντο πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας ὅπως παρακολουθῶσι τὰς τῶν Ἑλλήνων κατοίκων κινήσεις καὶ ἐκτοπισμοὶ ἤρξαντο καὶ πάλιν διενεργούμενοι. Εἰς 300.000 ὑπολογίζον-

---

(1) Εἰς τὴν Διάσκεψιν τοῦ Σὰν Ρέμὸ τὰ σύνορα τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς τῆς Σμύρνης ὡρίσθησαν διὰ γραμμῆς, ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου τοῦ κόλπου τοῦ Ἀδραμυτίου καὶ 20 χιλιόμετρα περίπου βορείως τῶν Κυδωνιῶν, διευθύνεται νοτιοδυτικῶς ἀκολουθοῦσα τὸν ροῦν τοῦ ποταμοῦ Μπακὶρ-Τσάϊ. Εἶτα προχωροῦσα ἀφήνει ἔξω τὴν πόλιν Σῶμα, διέρχεται μεταξὺ Κασαμπᾶ καὶ Ἀκ-Χισάρ (τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται ἐντὸς τῆς περιοχῆς Σμύρνης), προχωρεῖ ἀνατολικῶς τῶν Σάρδεων καὶ δυτικῶς τοῦ Σαλιχλῆ (τὸ ὁποῖον μένει ἐντός) ἐκεῖθεν δὲ φθάνουσα μέχρι νοτίως τῆς Φιλαδελφείας (Ἀλὰ-Σεΐρ), ἡ ὁποία μένει εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ μετὰ μικρὰν καμπὴν (ἀφήνουσαν νὰ περιληφθῇ ἐν ᾧ τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς τὸ Ὀδεμήσιον) διήκει κατὰ μῆκος νοτίως τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ μικροῦ Μαιάνδρου μέχρι τῆς συναντήσεως τῇ σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Σμύρνης-Ἀϊδινίου. Κατέρχεται εἶτα πρὸς νότον καὶ καταλήγει πρὸς βορρᾶν τῆς Νέας Ἐφέσου, ἥτις μετὰ τοῦ Ἀϊδινίου καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Μαιάνδρου παραμένουσιν εἰς τὴν Τουρκίαν.

Ἐπὶ πάσης τῆς ἑλληνικῆς ταύτης περιοχῆς ἡ Τουρκία θὰ ἔχῃ ἁπλῆν ἐπικυριαρχίαν, ἐκφαινομένην ἀπὸ τὴν ὕψωσιν τῆς τουρκικῆς σημαίας ἐπί τινος τῶν παλαιῶν φρουρίων τῆς Σμύρνης. Ὁ λιμὴν τῆς Σμύρνης κηρύσσεται ἐλεύθερος. Μετὰ πενταετίαν τὸ συμβούλιον τῆς Σμύρνης ἢ δημοψήφισμα θ' ἀπεφάσιζε περὶ τῆς ὁριστικῆς τύχης τῆς χώρας.

(2) Ἐπιμελητείαν λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν κατ' ἐντολὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου τῆς Εἰρήνης ἀνάληψιν τῆς διοικήσεως τῶν μνημονευομένων χωρῶν, οὐχὶ ὡς κτήσεων ἀλλ' ὡς χωρῶν ἐλευθέρων, ὑπὸ κηδεμονίαν καὶ ἐπιμελητείαν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων διατελουσῶν.

ται οἱ ἐκ τῶν παραλίων εἰς τὰ ἐνδότερα ἐκτοπισθέντες. Προσέτι διώξεις παρῳχημένων ἐποχῶν διενηργοῦντο ἐν τῷ ἑλληνικῷ Πόντῳ.

Ἡ κίνησις αὕτη τῶν Τούρκων ἦτο τὸ προοίμιον τῶν συμμαχικῶν σκέψεων περὶ ἀποβάσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τῆς Τουρκίας. Ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Ντριὼ λέγει ὅτι οἱ φόβοι οἱ διαδοθέντες περὶ ἐπικειμένων σφαγῶν τῶν Χριστιανῶν ἐν Ἀσίᾳ παρέσχον ἀφορμὴν τῷ Βενιζέλῳ νὰ σπεύσῃ εἰς τὸ Ἀνώτατον Συμβούλιον καὶ ζητήσῃ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνάθεσιν τῆς διοικήσεως τῆς Μ. Ἀσίας· ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται ἀκριβές, διότι ὅ,τι ἐζήτει ὁ Βενιζέλος δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ὅλην Μ. Ἀσίαν, ἀλλ' εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα αὐτῆς, τὸ τῆς Σμύρνης-Ἀϊδινίου, τὸ γειτνιάζον πρὸς τὰς νήσους. Κατ' ἄλλην τινὰ πληροφορίαν ἣν ἀναγράφω μετ' ἐπιφυλάξεως, ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῆς Εἰρήνης, τῆς Ἰταλίας ἀξιούσης πολλὰ καὶ μεγάλα ὑπὲρ ἑαυτῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ προηγηθείσης ἀντιλογίας τινὸς μεταξὺ τοῦ Ἰταλοῦ πρωθυπουργοῦ Ὀρλάνδο καὶ τοῦ προέδρου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Οὐΐλσωνος ὡς πρὸς τὴν δοθησομένην τῇ Ἰταλίᾳ ἐντολήν, ὁ Ὀρλάνδο ὀργισθεὶς καὶ λαβὼν τὸν πῖλόν του ἀπεχώρησε τῆς συνεδριάσεως. Τότε δὲ ὁ Οὐΐλσων, ἵνα μὴ παραμείνῃ ἐκκρεμὲς καὶ μετέωρον τὸ ζήτημα τῆς Μ. Ἀσίας, ἠρώτησε τὸν Βενιζέλον κατ' ἰδίαν ἐὰν δύναται καὶ θέλῃ ν' ἀναλάβῃ ἡ Ἑλλὰς τὴν περὶ Μ. Ἀσίας ἐντολὴν τοῦ Συμβουλίου. Ὁ Βενιζέλος καραδοκῶν τὴν στιγμὴν ταύτην ὡς «θεῖον δῶρον» καὶ ὑπολογίζων ἐπὶ τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου ἐπέδειξε προθυμίαν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου ἐπισήμου ἀναθέσεως τῆς ἐντολῆς διὰ τὴν περιοχὴν τῆς Σμύρνης (¹).

Ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος

Τὸ Συμβούλιον πράγματι παρέσχε τὴν ἐντολὴν περὶ τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου ἢ τῆς περιοχῆς τῆς Σμύρνης τοὐλάχιστον. Οἱ στρατιωτικοὶ σύμβουλοι τῆς Ἀγγλίας ἰδίως ἐρωτηθέντες ὑπέδειξαν τὰς πολλὰς στρατιωτικὰς καὶ οἰκονομικὰς δυσχερείας τοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνατιθεμένου ἔργου ἀφοῦ ἐγένοντο διάφοροι διασκέψεις μεταξὺ τῶν Ἐπιτελείων, ἀλλ' ὁ Βενιζέλος διεβεβαίωσεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Οὕτω δὲ ἐτηλεγράφησεν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις κυβέρνησιν τῇ 2 Μαΐου 1919 ἵνα παρασκευάσῃ τὸν ἀπαιτούμενον στρατόν, ὅστις τῇ συνοδείᾳ ἀγγλικῶν πολεμικῶν μετεφέρθη εἰς τὴν Σμύρνην (²).

Εἰς Σμύρνην ἀπεβιβάσθη ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐντολῇ τῆς Εὐρώπης, ὡς ἐπισήμως ἐγράφη. Καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἑλληνικαὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἐφρόντισαν περὶ τῶν μέσων τῆς ἀμύνης ἐναντίον οἱασδήποτε ἐνδεχομένης ἀντιστάσεως τουρκικῆς. Ὑπὸ μεγάλου δὲ ἐνθουσιασμοῦ ἐπὶ τῇ εἰδήσει τῆς ἀφίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καταληφθεὶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τῆς Σμύρνης ἐν μεγάλῳ συναγερμῷ ἔσπευσεν εἰς τὴν προκυμαίαν ἡγουμένου τοῦ κατόπιν ἡρωικοῦ ἐθνομάρτυρος μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσοστόμου. Ἀλλ' εὐ-

(¹) Ὁ Οὐΐλσων βραδύτερον (κατὰ Μάρτιον τοῦ 1920) ἐζήτησεν ὅπως ἡ Τουρκία ἀποτελέσῃ καθαρῶς «ἀσιατικὸν κράτος» καὶ ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολις κηρυχθῇ κράτος ἀνεξάρτητον ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν.

Ἡ Διάσκεψις τῶν ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν ἔχουσα ὑπ' ὄψει καὶ τὴν τοῦ Οὐΐλσωνος πρότασιν ἀπεφάσισεν ὁριστικῶς ὅπως ἡ Τουρκία παραιτηθῇ τῆς Θράκης μετὰ τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τῶν βιλαετίων Σμύρνης, Ἀϊδινίου, επίσης δὲ τῆς Συρίας, Παλαιστίνης, Μεσοποταμίας καὶ Ἀραβίας.

(²) Τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου εἶχεν οὕτω:

«Ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀπεφασίσθη ἡ δι' ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατάληψις τῆς Σμύρνης καὶ ἡ δι' αὐτοῦ ἐξασφάλισις τῆς τάξεως ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Σπανίως, καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ἱστορίαν τοῦ ἐθνικοῦ μας στρατοῦ, ἀνετέθη εἰς ἓν ἐκ τῶν τμημάτων του ἀποστολὴ τιμητικωτέρα τῆς ἰδικῆς σας. Αἱ εὐχαὶ τοῦ ἔθνους ὁλοκλήρου σᾶς συνοδεύουν». *Ἐλ. Βενιζέλος*

θὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ὡρῶν κατεφάνη ἡ δυσχέρεια τοῦ ἔργου. Παραλλήλως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἐνθουσιασμὸν ἀνήφθη καὶ ὁ τουρκικὸς φανατισμός. Ὁ Τοῦρκος νομάρχης, φοβούμενος αἱματηρὰς συγκρούσεις, παρεκάλεσε τὸν Ἄγγλον διοικητὴν τοῦ στόλου ἵνα ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς συνοδεύηται καὶ ὑπὸ ἀγημάτων ἀγγλικῶν τῆς συνοδευσάσης τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ἀγγλικῆς μοίρας· ἀλλ' ὁ Ἄγγλος διοικητὴς μὴ ἔχων ἐντολὴν τοιαύτην ἠρνήθη νὰ πράξῃ τοῦτο. Τότε δὲ ἐνῷ ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς ἐχώρει πρὸς τὸ τουρκικὸν διοικητήριον ἵνα καταλάβῃ αὐτό, ἐδέχθη πυροβολισμοὺς ἐκ μέρους τῶν Τούρκων καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἐγένοντο δὲ καὶ ἀταξίαι τινὲς ἐκ μέρους τυχοδιωκτῶν τινων ἐκ τοῦ συρφετοῦ χριστιανικοῦ ὄχλου τῆς Σμύρνης, θελόντων νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν παρουσίαν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς διαρπαγὰς ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Ἐμμ. Ρέπουλης

Αἱ ἀταξίαι αὗται ταχέως κατεστάλησαν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τιμωρηθέντων αὐστηρότατα καὶ τῶν συλληφθέντων κακοποιῶν(¹). Ἀλλὰ οἱ ἐξ ἰταλικοῦ πολεμικοῦ σκάφους, ὁρμοῦντος ἐν τῷ λιμένι, μετὰ φθόνου παρακολουθοῦντες τὴν ἑλληνικὴν ἀπόβασιν Ἰταλοί (²) ἤρχισαν μεγαλοποιοῦντες τὰ γεγονότα καὶ ἠξίουν νὰ ἀποβιβάσωσιν ἀγήματα ἵνα ἐκμηδενίσωσι τὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνέργειαν. Εὐτυχῶς ὅτι ἡ ταχίστη καταστολὴ τῶν ταραχῶν καὶ ἡ αὐστηρὰ τιμωρία τῶν ταραξιῶν ὡς καὶ ἡ κατάληψις τοῦ διοικητηρίου καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Τούρκου νομάρχου κατέστησαν ἀνωφελῆ τὴν ὄψιμον ταύτην ἰταλικὴν ἐπέμβασιν. Πλὴν μετὰ τοσούτων ὑπερβολῶν ἀνηγγέλθη παρὰ τῶν Ἰταλῶν τὸ γεγονός, ὅπερ ἦν ἁπλοῦν ἐπεισόδιον, εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συμβούλιον τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Συμμάχων, ὥστε ἀπεφασίσθη νὰ σταλῇ ἐπιτροπεία ἀνακριτικὴ ἐκ μέρους τοῦ Συμβουλίου, ἡ δὲ ἐπιτροπεία αὕτη τὰς εὐθύνας τῶν γενομένων ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τὸν λόγον ὅτι οὗτοι ἦλθον οὐχὶ ὡς ἐντολοδόχοι τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ὡς κατακτηταί. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κλεμανσὼ ἐν Παρισίοις τὴν εὐθύνην ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, εἰπὼν μάλιστα ὅτι ἡ Σμύρνη δὲν ἀνήκει δικαιώματι συνθήκης οἱασδήποτε εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ μόνον διὰ πράξεως (de facto).

Ἐν τούτοις μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐνεργείαις πάντως τοῦ Βενιζέλου τηλεγραφήσαντος εἰς τὸν ἀντιπρόεδρον τῆς κυβερνήσεως Ἐμμ. Ρέπουλην ὅπως σπεύσῃ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ ἐκ τοῦ πλησίον παρακολούθησιν αὐτῆς, ἐπετράπη τῷ ἐν Σμύρνῃ ἑλληνικῷ στρατῷ νὰ εὐρύνῃ τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας του καὶ καταλάβῃ ἅπαντα τὸν νομὸν Ἀϊδινίου(³). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς προσέκρουσεν εἰς ἄλλας δυσχερείας. Οἱ Τοῦρκοι μὴ δυνάμενοι νὰ παρατάξωσιν ὠργανωμένας στρατιωτικὰς δυνάμεις ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων κατέφυγον εἰς συγκρότησιν ἀτάκτων τουρκικῶν στιφῶν, διασπειρομένων καθ' ἅπαντα τὸν νομόν, ἅτινα ἐπιτιθέμενα ληστρικῶς ἐναντίον ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἐτρομοκράτουν ταύτας. Προέβησαν δὲ τὰ ἄτακτα ταῦτα καὶ ληστρικὰ στίφη καὶ εἰς σφαγὰς ἀθρόων πληθυσμῶν χριστιανικῶν ἐν Περγάμῳ, Ἀϊδινίῳ, Ναζλίῳ καὶ ἄλλαις κωμοπόλεσι τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου. Καὶ ἡ κατάστασις αὕτη ἐξηκολούθησε καὶ ἀφοῦ ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἐξετάθη μέχρι τῆς περιοχῆς τῆς Προύσης (ἐπέκτα-

(¹) Ὁ στρατηγὸς Ζαφειρίου ἐκήρυξεν ἀμέσως τὸν στρατιωτικὸν νόμον. Τὴν ἑπομένην ἀποβιβασθείσης καὶ τῆς ἑλληνικῆς χωροφυλακῆς ἀποκατέστη ἡ τάξις.

(²) Οἱ Ἰταλοὶ βραδύτερον καὶ εἰς ἄλλας προέβησαν ἀνθελληνικὰς ἐνεργείας ἐν Ἀλβανίᾳ ἔνθα ἐξήγειραν τοὺς κατοίκους τῆς Κορυτσᾶς.

(³) Τὸ Ἀϊδίνιον κατελήφθη ὑπὸ χιλίων εὐζώνων ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Τζαβέλλαν.

σις πρὸς νότον δὲν ἐγένετο χάριν ἀποφυγῆς οἱασδήποτε συγκρούσεως πρὸς τοὺς κατέχοντας τὰς πρὸς νότον τοῦ Μαιάνδρου χώρας Ἰταλούς). Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βενιζέλος εἰσηγήθη μέσῳ τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας τὴν ὑπογραφὴν ἰδιαιτέρας συμφωνίας μεταξὺ τῶν ἐντολοδόχων τῆς Τουρκίας Δυνάμεων (Ἑλλάδος - Ἰταλίας - Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας) ἀφορώσης εἰς τὴν ἀμοιβαίαν μεταξὺ αὐτῶν ὑποστήριξιν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Τουρκία ἤθελε προβῇ εἰς ἐξοπλισμοὺς ἢ θὰ ἐπεδείκνυε τάσεις πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον οἱουδήποτε τῶν ἐντολέων. Προσέτι προέτεινε τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν δι' ἀποζημιώσεων. Ἡ πρότασις γενομένη κατ' ἀρχὴν δεκτή, ὅλως δὲ ἰδιαιτέρως παρὰ τῆς Ἰταλίας, ἐματαιώθη παρ' αὐτῆς μετὰ τὴν μεταβολὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων καὶ μὲ τὴν πιθανότητα τοῦ ἀποκλεισμοῦ αὐτῆς ἐκ τῆς Μικρασίας.

Τὴν χαρὰν καὶ ἐντύπωσιν τῶν στρατιωτικῶν καὶ διπλωματικῶν ἐπιτυχιῶν ἠμαύρωσαν αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τῶν πολιτικῶς ἀντιφρονούντων δίκαι, ἄσκοποι καὶ μάταιαι, ἰδίως κατὰ τὴν ἱερὰν στιγμὴν τῶν ἐθνικῶν θριάμβων. Οὕτω, οἱ Ἡρακλεῖς τοῦ Βενιζέλου, ἐν ἀγνοίᾳ καὶ κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, προέβαινον εἰς δίκας κατὰ τῶν προκαλεσάντων συνωμοσίαν. Ἤρξατο δὲ καὶ ἡ διὰ τὰ Νοεμβριανὰ κληθέντα δίκη καὶ ἡ ταύτην ἐπακολουθήσασα εἰς θάνατον καταδίκη πολλῶν ἀναμιχθέντων εἰς αὐτά. Αἱ δίκαι αὗται ἐπηρέασαν μεγάλως τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τῆς 1 Νοεμβρίου 1920.

Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1920, προτροπῇ τοῦ Βενιζέλου ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἐπεσκέφθη τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις, ὅπως εὐχαριστήσῃ ταύτας διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἑλληνικῶν δικαίων καὶ προέλθῃ πλέον εἰς ἐπίσημον ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἔξω τῆς Ἑλλάδος κόσμου(¹).

Ὡς φαίνεται, ὁ Βενιζέλος τὴν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀντιπάθειαν αὐτοῦ ἐπεξέτεινε καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου Γεωργίου, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ἐπίσης γερμανόφιλον καὶ ἰσχυρογνώμονα, καὶ προητοίμαζε διὰ τῆς ἐπισημοποιήσεως τοῦ γάμου τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τῆς Ἀσπασίας Μάνου νὰ μεταβάλῃ τὴν σειρὰν τῆς διαδοχῆς εἰς τὸν ἑλληνικὸν θρόνον ὁριστικῶς, ἐξελληνίζων ἐντελῶς τὴν δυναστείαν (²).

Συστηματικὴ ἐγένετο προσπάθεια ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κωνσταντίνου ὅπως διαφωτισθῇ ἡ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ κοινὴ γνώμη περὶ τῆς παρανόμου ἐξώσεως αὐτοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος κατὰ Μάϊον τοῦ 1920 εἰς συνέντευξίν του ἐδήλου ὅτι οὐδέποτε παρῃτήθη τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου καὶ ἐξέφραζε τὴν βεβαιότητα ὅτι ὁ λαὸς θὰ τὸν ἐπανέφερεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις πολὺ πρὸ τῶν ἐκλογῶν (τὴν 5 Ἰουνίου 1920) ἐπέδωκεν ἀνακοίνωσιν εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὰς τῆς τε Συνεννοήσεως καὶ τῆς Ἀμερικῆς διὰ τῆς ὁποίας διεβεβαίου αὐτοὺς περὶ τῶν φιλικῶν διαθέσεων τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ κατήγγελλε τὴν κυβέρνησιν Βενιζέλου ὅτι ἐπεδίωκε διὰ παντὸς μέσου τὴν παράτασιν τῆς διπλωματικῆς ἀπομονώσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἀπὸ μακροῦ χρόνου εὑρίσκετο ἡ ἀντιπολίτευσις αὕτη. Τὸ ἄσκοπον τῆς ἐπιδόσεως τοιαύτης ἀνακοινώσεως, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, παρ' οὐδενὸς δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ, διότι κοινὴ λογικὴ ἐπέβαλλε τὴν μὴ ἐπίδοσιν ταύτης. Οἱ Σύμμαχοι ὑποβαλόντες εἰς δοκιμασίαν ἐπανειλημμένως τὴν φιλίαν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τὴν κρίσιμον τοῦ πολέμου περίοδον, δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν εἰμὴ μετὰ μειδιάματος ν' ἀποδεχθῶσι τὴν νέαν ταύ-

(¹) Ἐν Παρισίοις συνέβη εἰς τὸν βασιλέα Ἀλέξανδρον καὶ αὐτοκινητικόν τι δυστύχημα. Ὁδηγῶν μόνος, ὡς πάντοτε συνήθιζε, τὸ ἴδιον αὐτοῦ αὐτοκίνητον παρέσυρε καὶ ἐφόνευσε διαβάτην ἐξ ἰδίας ὅμως τοῦ φονευθέντος ὑπαιτιότητος, προθυμοποιηθεὶς εὐθὺς νὰ καταβάλῃ γενναίαν ἀποζημίωσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

(²) Πάντως καὶ μετὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ 1922 ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε ὑπεστήριξε σοβαρῶς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι.

την διαβεβαίωσιν, τὴν ὁποίαν φυσικώτατα οὗτοι ἠδύναντο νὰ χαρακτηρίσωσιν ὡς λίαν ὄψιμον πλέον καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπερχομένην.

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἀπέδωσεν εἰς ταῦτα τὴν δέουσαν προσοχήν. Ἀπερροφημένος μὲ τὰς διπλωματικὰς ἐνεργείας καὶ ἰδίως τὴν καταπολέμησιν τῶν ἰταλικῶν περὶ ἀναθεωρήσεως τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν ἐνεργειῶν, ὡς κατεφαίνετο ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ κόμητος Σφόρτζα κατ' Ἰούνιον τοῦ 1920 γενομένων δηλώσεων, προέτεινεν εἰς τὰς Δυνάμεις πρὸς ματαίωσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν τὴν δι' ὁρμητικῆς προελάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκδίωξιν τῶν Κεμαλικῶν, ζητήσας ἐν ταὐτῷ καὶ οἰκονομικὴν αὐτῶν ἐνίσχυσιν. Καὶ τὴν μὲν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν παρέσχον αἱ Δυνάμεις, ἀλλὰ ταυτοχρόνως, ἐπιμονῇ τῆς Ἰταλίας, ἐδήλουν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐν προκειμένῳ θὰ ἐνεργήσῃ ἀποκλειστικῶς ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην καὶ ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει οἱ Σύμμαχοι θέλουσιν ἐκτεθῇ εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις.

Ἰσμὲτ πασᾶς

Ἔχουσα ἄκουσα ἡ Ἑλλὰς ὑπεχρεοῦτο εἰς τὴν συνέχισιν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς καταστάσεως, ὡς φαίνεται δέ, ἥ τε Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία, κατὰ τὴν συγκροτηθεῖσαν συνεδρίασιν καὶ ἀποφάσει τοῦ «Ἀνωτάτου Συμβουλίου τῶν Συμμάχων» ἐβεβαίωσαν τὸν Βενιζέλον περὶ τῆς οὐσιαστικῆς, ἀνεπισήμου ὅμως, αὐτῶν ὑποστηρίξεως. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας καὶ ὁ Βενιζέλος ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν κυβέρνησιν καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Παρασκευόπουλον περὶ τῆς ἀποφασισθείσης προελάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ (¹). Πράγματι ἡ προέλασις ἐγένετο μετὰ μεγίστης ὁρμῆς καὶ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν πρὸς τὴν Νικομήδειαν ὑποχώρησιν τῶν Κεμαλικῶν, τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο προεκάλεσεν ἐξαιρετικὸν ἐνθουσιασμὸν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν.

Ἡ ἐπιτυχία αὕτη τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἀλλὰ καὶ ἡ ἄρνησις τῶν Τούρκων ὅπως δεχθῶσι τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης προεκάλεσε τὴν κατ' ἀρχὴν ἐπίθεσιν τῶν γαλλικῶν καὶ ἀγγλικῶν δυνάμεων κατὰ τῶν Τούρκων, τὸν δὲ Κεμάλ, ἀνησυχοῦντα πλέον σοβαρῶς, ἐξηνάγκασε νὰ κηρύξῃ γενικὴν στρατολογίαν ν' ἀναλάβῃ δ' ὁ ἴδιος τὴν ἀρχιστρατηγίαν μὲ ἐπιτελάρχην τὸν Ἰσμὲτ πασᾶν (τὸν μετέπειτα πρωθυπουργὸν τῆς δημοκρατικῆς Τουρκίας). Πρεσβεία δὲ πεμφθεῖσα παρ' αὐτοῦ εἰς Μόσχαν ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν Μπολσεβίκων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μέγας Βεζύρης ἐπέδιδε νέαν ἀπάντησιν ἀποδεχόμενος μὲν πάντας τοὺς ὅρους τῶν Συμμάχων ἀρνούμενος ὅμως τὴν παραχώρησιν τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τῶν περιοχῶν τῆς Σμύρνης εἰς τὴν Ἑλλάδα (²). Διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῶν ὅρων τούτων, ἐπεδίωκεν ἡ Τουρκία νὰ ἀπομονώσῃ τὰς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις.

(¹) Τὸ σχετικὸν τηλεγράφημα τοῦ Βενιζέλου εἶχεν οὕτω:

«Τὸ Ἀνώτατον Συμβούλιον ἐνέκρινε προέλασιν... Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης δὲν θὰ βοηθήσῃ μόνον ἀμέσως τοὺς συμμάχους ἡμῶν, ἀλλὰ θὰ ὑψώσῃ συγχρόνως τὸ στρατιωτικὸν γόητρον ἡμῶν καὶ θὰ πορίσῃ δαψιλεῖς ὠφελείας, ἐξασφαλίζουσα τὴν ἐπιβολὴν τῶν ὅρων τῆς συνθήκης εἰς τοὺς Τούρκους. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ ἐπιχείρησις αὕτη θὰ διεξαχθῇ μεθ' ὅλης τῆς ἀπαιτουμένης ὁρμῆς καὶ συνέσεως. Εὔχομαι εἰς ὑμᾶς καὶ ὅλον τὸν ἐθνικὸν στρατὸν πλήρη ἐπιτυχίαν, ἣν ἐγγυᾶται τὸ ἀκμαῖον φρόνημα τῶν ἐκεῖ ἀνδρῶν καὶ ἡ ἱκανότης τῶν ἡγετῶν καὶ τῶν στελεχῶν ἐν γένει τοῦ στρατοῦ».

Ἐλ. Βενιζέλος

(²) Ἡ τουρκικὴ ἀπάντησις εἰς τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης ἀνεγνώριζε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἀρμενίας, Παλαιστίνης, Συρίας, Μεσοποταμίας, Χετζάζης, τὸ ἀγγλικὸν προτεκτοράτον ἐν Αἰγύπτῳ, παρῃτεῖτο τῶν ἐπὶ τῶν νήσων Μιτυλήνης, Χίου, Σάμου καὶ Ἰκαρίας δικαιωμάτων της, ὄχι ὅμως καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Λήμνου, Ἴμβρου καὶ Τενέδου, φοβουμένη τὴν εἰς τὴν Ἀγγλίαν προ-

Ἀλλ' αἱ ἐπιχειρήσεις συνεχίζοντο ἐπιτυχῶς βοηθείᾳ καὶ τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων, κατελήφθη δὲ διαδοχικῶς ἡ Πάνορμος, ἡ Φιλαδέλφεια, ἡ Κρεμαστή, τὰ Μουδανιὰ καὶ ἡ Προῦσα. Μάχαι διεξήγοντο καὶ ἐν Θράκῃ κατελήφθη δὲ καὶ ἡ Ἀδριανούπολις εἰς ἣν εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς καὶ ὁ ἐκ Παρισίων ἐσπευσμένως μετακληθεὶς βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ὅπως παραστῇ εἰς τὴν εἴσοδον ταύτην. Τέλος τὴν 18 Ἰουλίου κατελήφθη ὁλόκληρος ἡ γραμμὴ τῶν Μετρῶν.

Ἀλέξ. Μιλλεράν

Οἱ Τοῦρκοι ἡττηθέντες ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως συνάψωσιν εἰρήνην. Τὴν 6 Ἰουλίου 1920 ὁ Μιλλεράν, ὡς πρόεδρος τῆς Διασκέψεως τῆς Εἰρήνης, ἀπηύθυνε πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς τουρκικῆς ἀντιπροσωπίας τὴν ἀπάντησιν τῆς Διασκέψεως.

Δι' αὐτῆς οἱ Σύμμαχοι ἐθεώρουν τὴν Τουρκίαν ὡς ἑκουσίως καὶ οὐχὶ δι' ἐκβιασμοῦ μετασχοῦσαν τοῦ πολέμου, κατελόγιζον δ' εἰς αὐτὴν βαρυτάτας εὐθύνας διὰ τὰς σφαγὰς τῶν Ἀρμενίων καὶ τοὺς ἐκτοπισμοὺς τῶν Ἑλλήνων. Οὐδεμίαν ἐδέχοντο τροποποίησιν τῆς συνθήκης σχετικῶς μὲ τὴν Θράκην, Σμύρνην, Συρίαν καὶ Ἀρμενίαν, συγκατένευον ὅμως ὅπως τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Στενῶν μετάσχῃ καὶ αὐτή. Διετήρουν τὴν Κωνσταντινούπολιν πρωτεύουσαν τῆς Τουρκίας καὶ ἐδήλουν ὅτι ἐὰν ἡ Τουρκία δὲν ἐδέχετο ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλῃ τὴν συνθήκην, θὰ τὴν ἐπέβαλλον οἱ Σύμμαχοι. Παρεχώρουν τέλος δεκαήμερον προθεσμίαν πρὸς ἀποδοχὴν αὐτῆς.

Τὸ τουρκικὸν ὑπουργικὸν συμβούλιον συνελθὸν ἐξουσιοδότησε τὸν Μ. Βεζύρην ὅπως ὑπογράψῃ ταύτην. Ἡ τοῦ Βενιζέλου αἰσιοδοξία διὰ τὴν τελικὴν ἔκβασιν τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων ἦτο τοιαύτη, ὥστε οὐδὲ πρὸς στιγμὴν ἐσκέπτετο περὶ μεταβολῆς τῆς πορείας τῶν πραγμάτων, συνέχιζε δὲ τὰς διπλωματικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας ὑπὲρ τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος. Ἐπισκεφθεὶς τὴν 15 Ἰουνίου ἐν Παρισίοις τὸν Μιλλεράν, ἐξ ἀφορμῆς ἀρνήσεως τῆς Ἰταλίας ὅπως παραχωρήσῃ τὰ Δωδεκάνησα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπεδέχθη τὴν μεσολάβησιν αὐτοῦ πρὸς ἐξεύρεσιν συμβιβαστικῆς τοῦ ζητήματος λύσεως. Καὶ ἡ λύσις ἡ ὁποία θὰ ἐδίδετο ἦτο αὕτη:

Ἰταλικὴ ἄποψις: Ἡ Ἰταλία ὤφειλε νὰ καταλάβῃ τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου παραδίδουσα τὰ Δωδεκάνησα.

Ἑλληνικὴ ἄποψις: Ἡ Ἰταλία ὑπεσχέθη νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκην παραδόσεως τῶν Δωδεκανήσων τὴν αὐτὴν ἡμέραν καθ' ἣν θὰ ὑπεγράφετο ἡ μετὰ τῆς Τουρκίας συνθήκη. Ὡς πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου ἠδύνατο νὰ τὴν καταλάβῃ.

Ἀλλ' ἡ Ἰταλία ἐν τῷ μεταξὺ μετέβαλε γνώμην καὶ ἐζήτησε, κατὰ τὰς γενομένας τῇ 21 Ἰουλίου ἐν Παρισίοις διαπραγματεύσεις περὶ Δωδεκανήσων, τὴν διενέργειαν δημοψηφίσματος ὡς πρὸς τὴν Ρόδον.

Ἡ ἰταλικὴ διπλωματία ἐν ἀπογνώσει παλαίουσα πλέον προσεπάθει νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἑλληνικῶν ἀπόψεων. Ὁ κόμης Σφόρτζα, ὁμιλῶν ἐν τῇ ἰταλικῇ βουλῇ, ἐδήλου ὅτι αἱ περὶ Μικρᾶς Ἀσίας ἀποφάσεις τῶν Συμμάχων καὶ ἡ ἔκρηξις τοῦ ἀλβανικοῦ κινήματος (ὑπὸ τῆς Ἰταλίας παρασκευασθέντος) ἠνάγκασαν τὴν Ἰταλίαν νὰ ἀνακτήσῃ ἐλευθερίαν δράσεως σχετικῶς μὲ τὸ Δωδεκανησιακόν, ὁ δὲ Τιττόνι προσέθετεν ὅτι διὰ συμφωνίας του μὲ τὸν Βενιζέλον παρεχωρεῖτο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ κοιλὰς τοῦ Μαιάν-

---

σεχῆ παραχώρησιν τούτων εἰς ἀντάλλαγμα τῆς Κύπρου. Ἐπὶ πλέον ἠρνεῖτο τὴν παραχώρησιν τῆς Θράκης εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Σμύρνης. Συνεζήτει τέλος τὸ πολιτικὸν καθεστὼς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῶν Δαρδανελίων, τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν συνόρων Συρίας, Ἀρμενίας καὶ Μεσοποταμίας.

δρου καὶ ἡ Νέα Ἔφεσος. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον οἱ Σύμμαχοι παρεχώρησαν τὴν κυριαρχίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Ἰταλίαν δὲ παρεχώρουν μόνον ἁπλᾶ οἰκονομικὰ προνόμια, ἡ συμφωνία ἠκυροῦτο καὶ τοῦτο διότι ἡ Ἰταλία ἀπετύγχανε τοῦ σκοποῦ της. Παρὰ τὰς δηλώσεις ὅμως ταύτας, ἐπῆλθε, τῇ ἐπεμβάσει τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, συνεννόησις καὶ τὴν 28 Ἰουλίου 1920, ἡμέραν Τρίτην καὶ ὥραν 4 μ.μ., ὑπεγράφησαν εἰς τὸ δημαρχεῖον τῶν Σεβρῶν ἡ μετὰ τῆς Τουρκίας συνθήκη, ἡ ἑλληνοϊταλικὴ συμφωνία διὰ τὴν Δωδεκάνησον, ἡ συνθήκη τῆς παραχωρήσεως τῆς Δυτικῆς Θράκης εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ αἱ συμφωνίαι περὶ ζωνῶν ἐπιρροῆς τῶν Συμμάχων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὴν ὑπογραφὴν τῆς εἰρήνης ὁ Βενιζέλος ἀνήγγειλε τὴν 29 Ἰουλίου 1920 ἐκ Παρισίων διὰ τοῦ ἑπομένου τηλεγραφήματός του:

Θωμᾶς Τιττόνι

Πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν,

«Εἶμαι εὐτυχὴς ἀναγγέλλων πρὸς ὑμᾶς ὅτι σήμερον, ἑβδόμην ἐπέτειον τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, ὑπεγράφη ἡ συνθήκη εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας, ἡ συνθήκη δι' ἧς αἱ κυριώταται σύμμαχοι Δυνάμεις μεταβιβάζουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἥτις εἶχε παραχωρηθῇ πρὸς αὐτὰς ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγύ, καὶ ἡ συνθήκη μετὰ τῆς Ἰταλίας, δι' ἧς αὕτη μεταβιβάζει εἰς ἡμᾶς τὰ Δωδεκάνησα. Καθ' ἣν στιγμὴν τὸ ἔργον ὅπερ διεξηγάγομεν ἐν μέσῳ τοσούτων δυσχερειῶν στεφανοῦται διὰ τοιαύτης ἐπιτυχίας, αἰσθάνομαι τὸ καθῆκον νὰ ἐκφράσω πρὸς τοὺς συμπολίτας μου τὴν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὴν σταθερὰν ἐμπιστοσύνην μὲ τὴν ὁποίαν μὲ περιέβαλλον ἐπὶ τόσα ἔτη, καταστήσαντες οὕτω δυνατοὺς τοὺς ἐθνικοὺς θριάμβους, τοὺς ὁποίους πανηγυρίζομεν σήμερον. Ἡ αὐταπάρνησις, ἡ ἐθελοθυσία, ἡ ἀνδρεία, ἡ καρτερία δ' ἐπὶ πᾶσι τοῦ λαοῦ ὅπως ἀντιμετωπίσῃ πάντα κίνδυνον μᾶλλον ἢ νὰ ἀθετήσῃ τὸν δοθέντα λόγον του καὶ ἀπιστήσῃ πρὸς τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις, προσθέτουσιν εἰς τὴν μακρὰν μας ἐθνικὴν ἱστορίαν λαμπροτάτας σελίδας, διὰ τὰς ὁποίας ἡ σημερινὴ γενεὰ δικαιοῦται νὰ εἶναι ὑπερήφανος. Ἡ ἰδική μου ὑπερηφάνεια εἶναι ὅτι εἶχον τὴν τιμὴν νὰ ἡγηθῶ τοιούτου λαοῦ τοιαῦτα ἐγκλείοντος ζώπυρα αἰσθήματα, ὡς καὶ ἱκανοῦ νὰ διαπράξῃ ἔργα τοσοῦτον μεγαλοφυᾶ, ἐὰν μόνον καλῶς ὁδηγῆται».

Τὴν ἑπομένην (30 Ἰουλίου) ἐγκαθίσταντο ἐν Σμύρνῃ ὁριστικῶς καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἀρχαί. Δυστυχῶς, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, ὁ διχασμὸς καὶ ἡ μακρὰ τοῦ Βενιζέλου ἐν Εὐρώπῃ παραμονὴ ἀντικαθισταμένου ὑπὸ τοῦ ἀντιπροέδρου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου Ἐμ. Ρέπουλη, ἀνδρὸς χρηστοῦ μὲν καὶ εὐφυοῦς ἀλλ' ἀπολύτως ἀνισχύρου πρὸς ἐπιβολήν, αἱ παρὰ τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ φίλων διαπραχθεῖσαι εἰς βάρος τῶν ἀντιφρονούντων ὑπερβασίαι, ἡ ἀνιαρὰ παράτασις δικῶν, ἡ ἀπρέπεια τῆς γλώσσης τῶν δικαστῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου, ὅστις τὰ ὑψηλὰ τοῦ κατηγόρου καθήκοντα συνέχιζε μετὰ τὴν κατὰ τὰς πρωινὰς ὥρας ἐγκατάλειψιν τῆς τραπέζης τοῦ χαρτοπαιγνίου, καὶ ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο κατάλληλος μᾶλλον διὰ κοινόν τι πλημμελιοδικεῖον ἐπαρχίας οὐδέποτε ὅμως διὰ δίκας πολιτικῆς φύσεως, καθ' ἅς, παρὰ τὰ αὐστηρὰ μέτρα καὶ τὴν ἐπιβολὴν καὶ τῆς ἐσχάτης ἔτι τῶν ποινῶν, ἐπεβάλλετο ἐκ μέρους τοῦ δικαστηρίου σεβασμὸς πρὸς τοὺς κατηγορουμένους καὶ σοβαρότης ὕφους, αἱ σκαιαὶ κατὰ τὰς δίκας ὕβρεις κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Κωνσταντίνου ὡς «ἀνθρωπίνου κτήνους» καὶ ἡ συμπεριφορὰ καθόλου ἔναντι τῶν δικαζομένων, οἵτινες μέχρι τῆς χθὲς ἐξεπροσώπουν τὴν ἀνωτάτην ἱεραρχίαν, στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἐν τῇ χώρᾳ, ἐκτοξευόμεναι ἐκ μέρους τακτικοῦ δικαστηρίου (πάντως οὐχὶ ἐπαναστατικοῦ) λειτουργοῦντος ἐν πολιτείᾳ μὲ βασιλέα καὶ κοινοβου-

λευτικὴν κυβέρνησιν, πάντα ταῦτα βεβαίως δὲν ἦσαν πράξεις φρονήσεως καὶ τὴν εὐθύνην αὐτῶν ἔφερε μοιραίως ἀκεραίαν ἡ κυβέρνησις (¹).

Τὰ γεγονότα λοιπὸν ταῦτα ἐτήρουν παρά τισι τὴν φλόγα τῆς ἐκδικήσεως ἥτις καὶ ἐξεδηλώθη τὴν ἑσπέραν τῆς 30 Ἰουλίου καὶ περὶ ὥραν 8 μ.μ., ὅτε ὁ Βενιζέλος κομιστὴς τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν εἰς Ἑλλάδα, συνθήκης κτηθείσης μετὰ τοσαύτας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου προσπαθείας ἀλλὰ πρωτίστως διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὑφίστατο ἄνανδρον δολοφονικήν, ἐν Ἀθήναις ὀργανωθεῖσαν, ἀπόπειραν κατὰ τῆς ζωῆς του ἐν Παρισίοις καὶ εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τῆς Λυὼν ἐκ μέρους δύο Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, τῶν Κυριάκη καὶ Τσερέπη. Οὗτοι συλληφθέντες παρὰ τῶν γαλλικῶν ἀρχῶν ἐδήλωσαν ὅτι ἔπραξαν τοῦτο ἐκ καθαρᾶς ἰδεολογίας κατὰ τοῦ «τυράννου», ὡς ἀπεκάλουν τὸν Βενιζέλον (²). Ἡ ἀπόπειρα αὕτη παρέσχεν ἐν Εὐρώπῃ ἀφορμὴν εἰς σκέψεις ἐπὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι δημιουργουμένης καταστάσεως καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς κινδύνων ὡς καὶ τῆς ἀβεβαίου χρησιμότητος τῆς κατασπαρασσομένης ἐξ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ Ἑλλάδος, ὡς φίλου καὶ συμμάχου.

Ἐν Ἑλλάδι προεκάλεσε θλιβερὰν ἐντύπωσιν, κατεφάνη δὲ ὅτι ἡ διαίρεσις δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς πολιτικῆς τῆς χώρας, ἀλλ' εἰς ἐπικράτησιν μιᾶς ἐκ τῶν δύο μερίδων νεμομένης ταύτην, ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, προβλεπομένης τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ βενιζελικοῦ κόμματος ὡς ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, ἡ χώρα ἠδύνατο νὰ ριφθῇ ἐκ νέου εἰς ἐμφύλιον σπαραγμόν, ἀρκεῖ νὰ ἱκανοποιεῖτο ἡ ἀντιπολίτευσις καὶ τὸ παλαιὸν καθεστώς, ἀνερχομένων δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐπὶ τὴν ἀρχήν.

Ἆρά γε οἱ συλλαβόντες τὴν κακοῦργον κατὰ τῆς πατρίδος αὐτῶν ἰδέαν καὶ ὁπλίσαντες τοὺς νεαροὺς ἀξιωματικοὺς μὲ τὸ ὅπλον τῆς ἐκδικήσεως εἶχον ὑπολογίσῃ καὶ τὰς συνεπείας μιᾶς τοιαύτης καὶ ἐν τοσαύτῃ κρισίμῳ ἱστορικῇ στιγμῇ διὰ τὴν χώραν πράξεως αὐτῶν;

Καὶ ἡ μὲν ἀπόπειρα εὐτυχῶς ἀπέτυχεν, ἀλλ' ἡμεῖς θὰ ἐξετάσωμεν τὴν πιθανότητα τῆς ἐπιτυχίας. Ὁ Βενιζέλος κομιστὴς μιᾶς μεγάλης ἑλληνικῆς συνθήκης, ἐπιτυχὼν ταύτην διὰ τοῦ αἵματος καὶ τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐδολοφονεῖτο ὠμῶς ἔν τινι σιδηροδρομικῷ σταθμῷ τῶν Παρισίων. Ἐν τῇ συνειδήσει οὐχὶ μόνον τῶν φίλων καὶ θαυμαστῶν αὐτοῦ ἔν τε τῇ Παλαιᾷ Ἑλλάδι καὶ τῷ καθόλου Ἑλληνισμῷ ἀλλὰ καὶ παρὰ μεγάλῃ μερίδι βασιλοφρόνων ἀκόμη θὰ ἐθεωρεῖτο ἐθνομάρτυς. Αἱ ἐξ αὐτοῦ συνέπειαι διὰ τὴν δυναστείαν καὶ τὸ ἔθνος θὰ ἦσαν μοιραίως καταστρεπτικαί, διότι μόνον ἀνιστόρητοι δύνανται νὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι ὁ βίαιος οὗτος θάνατος δημοφιλοῦς παρὰ μεγάλῳ τμήματι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ φίλου τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀνδρὸς δὲν θὰ ἀπετέλει διαρκῆ πηγὴν ταραχῶν καὶ ἀντεκδικήσεων ἐκ μέρους τῶν τολμηροτέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν. Εἴδομεν πῶς βραδύτερον ἐπεβλήθη ἡ στρατιωτικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1922 καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιβολῆς ταύτης. Ἂς δραματισθῶμεν ταύτην καὶ μὲ τὸν ἑκατέρωθεν φανατισμὸν καὶ ἂς ὑπολογίσωμεν ψυχραίμως ἂν δὲν θὰ ἐδημιούργει κατάστασιν διαλύσεως τῆς Μεγάλης καὶ Μικρᾶς Ἑλλάδος.

(¹) Θλιβερὰν δὲ ἐντύπωσιν προεκάλεσε καὶ ἡ, παρὰ τὰ εὐχάριστα τῆς εἰρήνης ἀποτελέσματα, μετὰ τόσης βραδύτητος καὶ ἀσκόπως πλέον ἐκδοθεῖσα τὴν 30 Ἰανουαρίου 1920 ἀπόφασις, δι' ἧς κατεδικάζοντο ὁ Ι. Μεταξᾶς εἰς θάνατον καὶ ὁ Β. Δούσμανης εἰς ἰσόβια δεσμά.

(²) Ἀξία καταχρίσεως ἦτο ἡ πρόσληψις ἑνὸς ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πρίγκηπος Χριστοφόρου, καταχρασθέντος, ὡς ἐγνώσθη, αὐτῷ καὶ μεγάλα ποσά.

Ἡ στενὴ σχέσις μελῶν τῆς δυναστείας μετὰ τῶν ἀποπειραθέντων κατὰ τῆς ζωῆς πολιτικοῦ δημιουργεῖ χάσμα ἀγεφύρωτον μεταξὺ τῆς δυναστείας καὶ μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κληρονομικῶς μεταβιβαζόμενον μὲ πιθανὰ θύματα τῆς ἐκδικήσεως αὐτὰ ταῦτα τὰ μέλη τῆς τέως βασιλικῆς οἰκογενείας.

Ἐκ τοῦ ἀναβρασμοῦ καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης συγχύσεως ἐδόθη ὡς ἀπάντησις ἐκ μέρους τῶν ἐν Ἀθήναις στρατιωτικῶν τοῦ ἰδιαιτέρου σώματος ἀσφαλείας ἡ ἐπίσης ἄνανδρος δολοφονία τοῦ Ἴωνος Δραγούμη, υἱοῦ τοῦ πολιτευτοῦ καὶ τέως πρωθυπουργοῦ, διακεκριμένου διπλωμάτου καὶ πατριωτικῶς ἐργασθέντος ἐν Τουρκίᾳ, ἰδίᾳ δὲ ἐν Μακεδονίᾳ(¹).

Ἴων Δραγούμης

Διώξεις κατὰ τῶν βασιλικῶν ἐπηκολούθησαν ἐν Ἀθήναις, συνελήφθησαν δὲ πλεῖστοι πολιτευταὶ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς πιθανῆς ἐνοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Βενιζέλου ἀπόπειραν, καίτοι οἱ ἐν τῇ ἀρχῇ ἐδήλωσαν ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο μέτρον προνοίας πρὸς κατευνασμὸν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ προστασίαν τῆς ζωῆς τῶν συλληφθέντων.

Τὴν 17 Αὐγούστου ὁ Βενιζέλος ἀναρρώσας ἐκ τῶν τραυμάτων ἐπέστρεψεν εἰς Ἑλλάδα γενόμενος ἐνθουσιωδῶς δεκτὸς παρὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ, ἅμα δὲ τῇ ἀφίξει αὐτοῦ ἐπεσκέφθη αὐτὸν κατ' οἶκον καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος. Μεγαλοπρεπὴς ἐπιμνημόσυνος τελετὴ τῶν ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων ἐγένετο ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ, χοροστατούσης ὁλοκλήρου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἑλλάδος καὶ συμπαραστατουμένης ὑπὸ πάντων τῶν μητροπολιτῶν τῶν προσαρτηθεισῶν τῇ Ἑλλάδι χωρῶν οἵτινες ἀνῆκον εἰσέτι τῷ κλίματι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Τὴν δὲ 26 Αὐγούστου 1920, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισκέψεως αὐτοῦ εἰς Σμύρνην, ἐδέχθη ἐν τῇ βουλῇ μέσῳ ζωηρῶν ἐκδηλώσεων ψήφισμα εὐγνωμοσύνης τοῦ Νομοθετικοῦ Σώματος (²). Μεθὸ ἐν ᾐτιολογημένῃ συγκινήσει κατέθεσεν εἰς τὴν βουλὴν νομοσχέδιον κυρώσεως τῶν τεσσάρων συνθηκῶν, αἵτινες ὑπεγράφησαν ἐν Σέβραις τῇ 28 Ἰουλίου (10 Αὐγούστου) προσθέσας ὅτι:

«*Ἡ πρώτη* τῶν συνθηκῶν αὐτῶν εἶναι ἡ συνθήκη εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας, δι' ἧς τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος μετατίθενται ἀπὸ τοῦ Νέστου εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον καὶ τὴν Προποντίδα καὶ ἀπὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἀρχαίας Λυδίας, τὰς Σάρδεις.

»*Ἡ δευτέρα* εἶναι συνθήκη, δι' ἧς αἱ σύμμαχοι Μεγάλαι Δυνάμεις μεταβιβάζουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν κυριαρχίαν τῆς Δυτικῆς Θρᾴκης, ἥτις διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγύ, εἶχε παραχωρηθῇ ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας εἰς αὐτάς.

»*Ἡ τρίτη* εἶναι συνθήκη μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας, δι' ἧς ρυθμίζεται τὸ ζήτημα τῶν Δωδεκανήσων. Καίτοι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶχεν ἤδη ὁριστικῶς ρυθμισθῇ διὰ τῆς συμφωνίας τῆς 29 Ἰουλίου 1919 ἀνεφύησαν τὴν τελευταίαν στιγμὴν δυσχέρειαι, αἵτινες ἐν τούτοις ἐξωμαλύνθησαν εὐτυχῶς, ἐκδηλωθείσης εἰλικρινοῦς ἑκατέρωθεν ἐπιθυμίας, ὅπως αἱ σχέσεις τῶν δύο κρατῶν συνεχισθῶσιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς, ἣν εἶχε χαράξῃ ἡ συμφωνία τοῦ 1919 καὶ ἥτις ἔτεινεν εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν εὐτυχῶς ἐγκαινιασθεισῶν ἔκτοτε σχέσεων φιλίας καὶ ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης.

(¹) Ὁ Βενιζέλος ἐκ τῆς κλινικῆς, εἰς ἣν μετεφέρθη ὅπως ὑποστῇ ἐγχείρησιν, πληροφορηθεὶς τὸ γεγονὸς ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν πατέρα τοῦ φονευθέντος συλλυπούμενος αὐτὸν διὰ τὴν ἀπώλειαν διακεκριμένου πατριώτου πολλαχῶς ἐξυπηρετήσαντος τὴν πατρίδα.

(²) «Ἡ βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ἔχουσα ὑπ' ὄψει τὴν μετὰ τῆς Τουρκίας συνθήκην εἰρήνης, ἀνασκοποῦσα καὶ τὴν ὅλην συντελεσθεῖσαν ἐθνικὴν ἐργασίαν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, διερμηνεύουσα καὶ τὴν γνώμην καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅλου

ψηφίζει:

»Κηρύσσει τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον ἄξιον τῆς Ἑλλάδος, εὐεργέτην καὶ σωτῆρα τῆς Πατρίδος καὶ ἐντέλλεται ὅπως τιμητικὴ στήλη, φέρουσα τὸ ψήφισμα τοῦτο, ἱδρυθῇ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν συνεδριάσεων τῆς βουλῆς εἰς αἰώνιον τεκμήριον τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτῆς».

Η ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΝ ΤΩι ΔΗΜΑΡΧΕΙΩι ΤΩΝ ΣΕΒΡΩΝ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ (28 ΙΟΥΛΙΟΥ 1920)

(Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὑπογράφων καὶ παρ' αὐτὸν ὁ ἐν Παρισίοις πρεσβευτὴς Ἄθως Ρωμάνος)

(Στ' Β' 281)

»*Η τετάρτη* τέλος εἶναι συνθήκη, δι' ἧς προστατευτικαὶ διατάξεις ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν μειονοψηφιῶν προσλαμβάνουσι διεθνῆ κύρωσιν».

Ὁμιλῶν, περαιτέρω, περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως ἀπέκρουσε τὰς περὶ τυραννίας κατηγορίας τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἐξέθεσε τοὺς λόγους τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ. Τέλος ἠγγυήθη τὴν διεξαγωγὴν ἐλευθέρων ἐκλογῶν.

Διὰ προτάσεως εἰς τὴν βουλήν (ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25 Αὐγούστου 1920) ἠξίωσεν ὅπως αὕτη ζητήσῃ ἀπὸ τὴν μέλλουσαν νὰ προέλθῃ ἐκ τῶν ἐκλογῶν τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος:

α) *Τοῦ ἄρθρου 31,* ὅπως καθορισθῇ ἀκριβέστερον, ἀπὸ τῆς κοινοβουλευτικῆς αὐτοῦ βάσεως, τὸ δικαίωμα τοῦ βασιλέως πρὸς διορισμὸν ὑπουργῶν.

β) *Τοῦ ἄρθρου 32,* ἵνα τὸ μὲν ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου ἐξαρτηθῇ ἀπὸ προηγουμένης ἀποφάσεως τῆς βουλῆς, τὸ δὲ προστεθῇ ρητὴ διάταξις, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς δὲν δύναται νὰ διοικῇ ἐν καιρῷ πολέμου τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις.

γ) *Τοῦ ἄρθρου 37,* ἵνα καθορισθῇ σαφῶς ἡ κατὰ Σύνταγμα βάσις καὶ ἔννοια τοῦ θεσμοῦ τῆς διαλύσεως τῆς βουλῆς καὶ οἱ ὅροι ὑφ' οὓς δέον ν' ἀσκῆται,

δ) *Τοῦ ἄρθρου 45,* ἵνα ρυθμισθῶσιν εἰδικώτερον τὰ τῆς διαδοχῆς συμφώνως πρὸς τὸ νέον καθεστώς.

ε) *Τοῦ ἄρθρου 68,* ἵνα ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν κατὰ περιφερείας ἐναρμονισθῇ ἰδίᾳ πρὸς τήν, διὰ τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Συμμάχων τελευταίας συνθήκης, συνομολογηθεῖσαν εἰσαγωγὴν ἐκλογικοῦ συστήματος προνοοῦντος αὐτοτελῶς περὶ τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων εἰς τὰς μετὰ τὴν 1 Αὐγούστου 1914 προσκτηθείσας χώρας.

ϛ) *Τοῦ ἄρθρου 60,* ἐπὶ τῷ τέλει ὅπως κυρωθῶσιν τό τε ἀπὸ 8 Ἰουλίου 1917 διάταγμα περὶ ἀναβολῆς ἐν ὥρᾳ πολέμου τῆς ἐνεργείας ἐκλογῶν πρὸς πλήρωσιν κενουμένων βουλευτικῶν θέσεων καὶ τὸ ἀπὸ 28 Μαΐου καὶ 28 Νοεμβρίου 1919, 24 Μαρτίου καὶ 29 Ἰουνίου ἐ.ἔ. διατάγματα, τὰ παρατείνοντα τὴν διάρκειαν τῆς Κ' περιόδου τῆς βουλῆς.

ζ) *Τοῦ ἄρθρου 75,* πρὸς νέον καθορισμὸν τῆς βουλευτικῆς ἀποζημιώσεως.

η) *Τῶν ἄρθρων 88 καὶ 90,* πρὸς κύρωσιν τοῦ ἀπὸ 14 Ἰουλίου 1917 διατάγματος περὶ ἀναστολῆς πασῶν τῶν συνταγματικῶν διατάξεων περὶ δικαστικῶν ὑπαλλήλων.

θ) *Τοῦ ἄρθρου 105,* ἵνα ἀναβληθῇ ἡ ἐκλογὴ δημοτικῶν ἀρχῶν τῶν νέων χωρῶν.

Τῇ 10 Σεπτεμβρίου διελύθη ἡ βουλὴ προκηρυχθεισῶν ἐκλογῶν διὰ τὴν 25 Ὀκτωβρίου 1920, ἀρθέντος καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, ζωηρὰ δὲ ἤρχισε ἐκδηλουμένη ἐκλογικὴ κίνησις. Ἡ ἀντιπολίτευσις μεταξὺ ἄλλων ἐπέδωκε καὶ νέαν διαμαρτυρίαν, μονομερῆ τὴν φορὰν ταύτην εἰς τὰς πρεσβείας τῆς Ἰταλίας καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, καταγγέλλουσα τὰς ὑπερβασίας τῆς κυβερνήσεως καὶ καλοῦσα τὰς Δυνάμεις ταύτας ὅπως ἀποκαταστήσωσι τὴν νομιμότητα ἐν Ἑλλάδι.

Ἀπροσδόκητον γεγονὸς προωρισμένον νὰ μεταβάλῃ τὴν ὅλην ὄψιν τῶν πραγμάτων ἐπῆλθε διὰ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου. Κατά τινα περίπατον αὐτοῦ ἐν τῷ κτήματι τοῦ Τατοΐου ὁ κύων του ἐπετέθη καθ' ἑνὸς πιθήκου ἀνήκοντος εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ κτήματος· ὁ ἀτυχὴς βασιλεὺς ἐπεμβὰς ὅπως συγκρατήσῃ τὸν κύνα αὐτοῦ ἐδήχθη ὑπὸ τοῦ πιθήκου, ἐγεννήθη δὲ ἐκ τοῦ δήγματος μόλυνσις προκαλέσασα, ἐκ τῆς μὴ ἐγκαίρου χειρουργικῆς ἐπεμβάσεως, σηψαιμίαν ἐξ ἧς καὶ ὑπέκυψε τὴν 12 Ὀκτωβρίου 1920 μακρὰν τῶν γονέων του, ἔχων μόνον παρὰ τὴν κλίνην αὐτοῦ τὴν προσφιλῆ σύζυγον αὐτοῦ Ἀσπασίαν, τῆς μάμμης του βασιλομήτορος Ὄλγας ἀφικομένης ὥρας τινὰς μόλις μετὰ τὸν θάνατόν του.

Ὁ θάνατος τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου ὑπεχρέωσε τὴν κυβέρνησιν ὅπως ἀναβάλῃ

τὰς ἀρχικῶς ὁρισθείσας ἐκλογὰς διὰ τὴν 25 Ὀκτωβρίου ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα, καὶ ἐν ἐσπευσμένῃ ἀποφάσει μὴ ἀναμένουσα τὴν διευκρίνισιν τῆς καταστάσεως ὥρισε ταύτας διὰ τὴν 1 Νοεμβρίου 1920. Ἤδη κατὰ τὴν ἐπιδείνωσιν τῆς καταστάσεως τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου ἐν ὑπουργικῷ συμβουλίῳ εἶχεν ἀποφασισθῇ ὅπως ὁ θρόνος κενούμενος προ-

Ἡ ἐνώπιον τῆς βουλῆς ὁρκωμοσία τοῦ ναυάρχου Π. Κουντουριώτη ὡς ἀντιβασιλέως, τῇ 15 Ὀκτωβρίου 1920

σφερθῇ εἰς τὸν τριτότοκον τοῦ Κωνσταντίνου υἱόν, πρίγκηπα Παῦλον, ἐφ' ὅσον, ὡς ἀνέφερεν ὁ εἰσηγούμενος πρωθυπουργός, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ διάδοχος Γεώργιος ἀνεγνώρισαν ὡς τελεσίδικον τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιωμάτων των.

Πρὸς τοῦτο διετάχθη ὁ ἐν Βέρνῃ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ὅπως προσφέρῃ τὸν θρόνον εἰς τὸν πρίγκηπα Παῦλον ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως ἀποδεχθῇ ὡς τελειωτικὴν τὴν απομάκρυνσιν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ διαδόχου Γεωργίου. Εἰς ταῦτα ὁ πρίγκηψ ἀπήντησε εὐχαριστῶν τὴν κυβέρνησιν διὰ τὰ συλλυπητήρια αὐτῆς καὶ δηλῶν ὅτι ὁ μὲν θρόνος ἀνήκει εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ ἡ δὲ διαδοχὴ εἰς τὸν πρεσβύτερόν του ἀδελφόν, καὶ ὅτι ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἤθελέ ποτε ἀρνηθῇ τοῦτο εἰς αὐτούς, τότε καὶ μόνον θὰ ἐδέχετο οὗτος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ βουλὴ συνελθοῦσα ἐν ἐκτάκτῳ συνεδριάσει τῇ 15 Ὀκτωβρίου ἐξέλεξεν ἀντιβασιλέα, ὁρκισθέντα ἐνώπιον αὐτῆς αὐθημερόν, τὸν ναύαρχον Παῦλον Κουντουριώτην.

Ἡ κηδεία τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου ἐτελέσθη μεγαλοπρεπὴς ἡ δὲ ἐκ τοῦ ἀπροόπτου θανάτου αὐτοῦ προκληθεῖσα συγκίνησις ὑπῆρξε μεγίστη παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, καὶ τὸ δημιουργηθὲν κενὸν ἐκ τῆς χηρείας τοῦ θρόνου ἐπέδρασε μεγάλως εἰς τὰς σκέψεις αὐτοῦ κατὰ τὰς μετ' ὀλίγον διενεργηθείσας βουλευτικὰς ἐκλογάς.

Τὴν μεθεπομένην τῆς ταφῆς αὐτοῦ, λυσσώδης ἤρξατο ὁ δημοσιογραφικὸς ἑκατέρωθεν προεκλογικὸς ἀγών. Ὁ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καταφθάσας Δημ. Γούναρης ἐζήτει ἐλευθέραν συζήτησιν περὶ Κωνσταντίνου, τὴν ὁποίαν ὁ Βενιζέλος καὶ ἐδέχθη προθύμως ὡς

ἀπήντησε διὰ τοῦ φιλικοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Στρατος δὲν παρέλειψε νὰ δηλώσῃ ὅτι νόμιμος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ βασιλεὺς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος, νέαι δὲ δηλώσεις τοῦ Γούναρη ἐκάλουν τὴν κυβέρνησιν ὅπως διενεργήσῃ δημοψήφισμα, ὅπερ ὅμως ὁ Βενιζέλος ἀπέκρουσε, δηλώσας ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ ὑπ' αὐτὸν κόμματος θὰ ἐσήμαινε ἀποδοκιμασίαν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐν τέλει βεβαιώσας ὅτι θὰ ἐσέβετο τὴν λαϊκὴν θέλησιν.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἀναχωρήσεως τοῦ Κωνσταντίνου καὶ καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν ἢ μεσοβασιλείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου αἱ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Οἶκον αὐτοῦ συμπάθειαι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῶσιν ηὐξάνοντο, τοῦτο δὲ παρὰ πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ἐπιτευχθείσας ἐν τῷ πολέμῳ καὶ ταῖς συνομολογηθείσαις συνθήκαις εἰρήνης τοῦ Νεϊγὺ καὶ τῶν Σεβρῶν σημαντικὰς ἐπιτυχίας. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν τὸ μὲν ὁ τρόπος καθ' ὃν δι' ἀποτόμων καὶ τυραννικῶν ἐπεμβάσεων τῶν Δυνάμεων προεκλήθη ἡ παραίτησις τοῦ Κωνσταντίνου, θεωρηθεῖσα ὡς ἔργον τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων πλῆξαν τήν τε ἀνεξαρτησίαν μάλιστα δὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὸ δὲ αἱ τυραννίας πλείστης μετέχουσαι πράξεις τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, αἱ διαπραχθεῖσαι ἴσως καὶ παρὰ τὴν γνῶσιν καὶ θέλησιν τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ ἀναξίων καὶ κατωτέρας ἠθικῆς ὀργάνων τῆς διοικήσεως, ἰδίως ἐν τοῖς ὑπουργείοις τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Παιδείας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας, ἧς πολλοὶ λειτουργοὶ κατεδιώχθησαν ἀπηνῶς καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ταῖς ἐπαρχίαις, ἰδίως δ' ἐν Μακεδονίᾳ.

Ταῦτα πάντα συνέβαλον ὥστε ὁ λαὸς τοῦ βασιλείου, λησμονήσας πρὸς στιγμὴν καὶ Μεγάλην Ἰδέαν καὶ ἔξω Ἑλληνισμὸν καὶ τὸ καθαρὸν αὐτοῦ συμφέρον, νὰ κρίνῃ ἐκ καθαρᾶς αἰσθηματικότητος τὰ γενόμενα δυσμενέστατα. Ἀφοῦ δὲ κατὰ συνήθειαν καὶ ἕξιν πολιτικήν, προσλαβοῦσαν καὶ ἠθικὴν δύναμιν, τὰ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ κόμματα τριβόμενα ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν ἐξουσίαν στεροῦνται τὸ πλεῖστον τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν δυνάμεως καὶ ἐπιβολῆς, ἦτο πολλῷ πλέον ἑπόμενον ὅτι ἡ ὁπωσδήποτε δικτατωρικῶς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ μιᾶς μερίδος διεξαχθεῖσα καὶ ὑπὸ πολλῶν ἀναξίων ὀργάνων τῆς τούτου κυβερνήσεως τυραννικῶς ἐπιβληθεῖσα διακυβέρνησις ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ ἀντίδρασιν ἐσωτερικὴν ἐναντίον τοῦ κρατοῦντος συστήματος, καθ' ὃν χρόνον μάλιστα διηνεκῶς καὶ καθ' ἑκάστην ηὐξάνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν θυμάτων τοῦ συστήματος τούτου. Ἐξ ἄλλου δὲ καὶ τὸ γεγονὸς καθ' ὃ ἡ εὐρυνομένη ἀντιβενιζελικὴ ἀντιπολίτευσις περιελάμβανεν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ἄνδρας πολιτικοὺς ἔχοντας παρελθὸν ἄμεμπτον καὶ μέλλον εὔελπι, ὡς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δοθείσης ἀμνηστίας πρὸς ἐλευθέραν διεξαγωγὴν τῶν μελλουσῶν ἐκλογῶν εἶχον ἐπιστρέψῃ πάντες οἱ πολιτικοὶ ἐξόριστοι, ἐπύκνωσαν τὰς τῶν ἀντιπολιτευομένων τάξεις. Οὗτοι παραθαρρυνόμενοι ἐκ τῆς διηνεκῶς αὐξανομένης δυσαρεσκείας τοῦ λαοῦ, εἰς ἣν συνετέλει καὶ ἡ παράτασις τοῦ ἐν πολέμῳ καθεστῶτος, ἤρξαντο βουλευόμενοι περὶ τῆς ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὑπισχνουμέναις ἐκλογαῖς θέσεως αὐτῶν, ἥτις ἐνεῖχε χαρακτῆρα καὶ προέδιδε τάσεις καὶ σκοποὺς τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Κωνσταντίνου καταλυθέντος καθεστῶτος, ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως οὗ ἡ παρὰ τῇ μεγάλῃ μερίδι τοῦ λαοῦ συμπάθεια διετηρεῖτο πάντοτε ἀκμαία. Καὶ ἡ τοιαύτη καθαρῶς αἰσθηματικὴ παρὰ τῷ λαῷ συμπάθεια πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον συνέτεινεν ὥστε μηδὲ αὐτὸς μηδὲ οἱ θερμότεροι τῶν βασιλοφρόνων ν' ἀποβλέπωσι πρὸς τὴν ψυχρὰν τῶν πραγμάτων λογικήν (1).

(1) Ὁ μόνος σώφρων σύμβουλος τοῦ Κωνσταντίνου ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἦτο ὁμολογουμένως ὁ Γ. Στρέϊτ, ὅστις ἀμέσως μετὰ τὰς ἐκλογὰς διεμαρτυρήθη διὰ τὴν κατὰ τοῦ Βενιζέλου κατακραυγὴν ὡς καὶ διὰ τὴν ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἀναχώρησιν αὐτοῦ ἐξ Ἑλλάδος.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν ἐκλογῶν συνεκροτήθη συλλαλητήριον βασιλοφρόνων πολυπληθέστατον περιελθὸν τὰς κεντρικὰς ὁδοὺς καὶ πλατείας τῆς πρωτευούσης ἐμφαῖνον δὲ τὴν δύναμιν τοῦ βασιλόφρονος κόσμου. Ὡμίλησαν δὲ κατ' αὐτὸ δι' ὀλίγων μὲν ὁ Δ. Ράλλης καὶ ὁ Σ. Δραγούμης, διὰ πλείστων δὲ καὶ εὐγλωττότατα ὁ Δ. Γούναρης καὶ Ν. Στράτος.

Ὁ Δ. Γούναρης μετὰ δεινῆς εὐγλωττίας ἐξεφώνησε λόγον (ὃν παραθέτομεν κατωτέρω[1] καὶ διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτοῦ σημασίαν καὶ ἵνα, λόγῳ τῆς ἀναληφθείσης δι' αὐ-

(1) «Τρία καὶ ἥμισυ ἔτη συνεπληρώθησαν, ἀφ' ἧς βίᾳ ἀπεμακρύνθην ἡμῶν. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐτῶν τούτων ἡ βία καὶ ἡ αὐθαιρεσία ὠργίασαν. Κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐποδοπατήθησαν ἀσυστόλως πᾶσαι αἱ προσωπικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐλευθερίαι. Ὁ συνταγματικὸς χάρτης κατεσχίσθη. Μὲ τὰ ράκη δὲ αὐτοῦ ἡ τὰ πάντα διέπουσα αὐθαίρετος θέλησις τῶν βίᾳ κρατούντων προσεπάθησε νὰ συγκαλύψῃ τὰς ἀνομολογήτους ἀτασθαλίας. Ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου, ἡ ἔννοια τοῦ νόμου κατελύθησαν. Τῆς ρυθμίσεως δὲ τῶν πάντων ἐπελήφθη κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀρεσκείας, ἄνευ οὐδενὸς χαλινοῦ ἡ ἀφρίζουσα ἐκ λύσσης ἐμπάθεια. Κατὰ ἑκατοντάδας χιλιάδας ὑπέκυψαν εἰς τὰς ἐξάψεις αὐτὰς τὰ θύματα πληγέντα εἰς τὰ δίκαια αὐτῶν τὰ μᾶλλον σεβαστά, εἰς τὰ συμφέροντα αὐτῶν τὰ μᾶλλον καίρια, εἰς τὰ αἰσθήματα αὐτῶν τὰ μᾶλλον ἱερά. Οὐδὲν ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα πᾶσα ὑγιὴς συνείδησις ἔθετεν ὡς ἄθικτα ἐν πάσῃ πολιτικῇ συγκρούσει, ὁσονδήποτε ὀξείᾳ, διέφυγε τῆς λαίλαπος τὴν καταστρεπτικὴν καταφοράν.

»Ἡ Ἐκκλησία, ἐν ᾗ, ὡς ἐν ἱερᾷ κιβωτῷ διεφυλάχθησαν ἐπὶ αἰῶνας καὶ τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη, κατηδαφίσθη. Παρὰ πᾶσαν ἐν αὐτῷ τῷ Συντάγματι ἀναγεγραμμένην κύρωσιν τοῦ ἀθίκτου τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως, ἀκράτητος ἐπελήφθη αὐτῆς ἡ ἐκ πάθους καὶ μίσους μαινομένη αὐθαιρεσία. Οἱ ἀνώτεροι αὐτῆς λειτουργοὶ ἐσύρθησαν ἐνώπιον ἀντισυνταγματικῶς καὶ ἀντικανονικῶς καταρτισθέντων δῆθεν δικαστηρίων. Ἀπεσπάσθησαν βίᾳ τῶν μητροπολιτικῶν καὶ ἐπισκοπικῶν αὐτῶν θρόνων, ὅσοι δὲν ἐταπεινώθησαν μέχρι τοῦ νὰ ζητήσωσιν, αὐτοὶ θεματοφύλακες καὶ διαχειρισταὶ τοῦ θείου ἐλέους, τὸν οἶκτον τῆς τυραννίας. Καὶ εἰς τοὺς καταλαβόντας τοὺς θρόνους αὐτῶν ἐτάχθη ἀποστολὴ ὄχι τῶν καρδιῶν ἡ ἀνύψωσις μέχρι τῆς δημιουργησάσης τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον θείας Ὀντότητος, ἀλλὰ τῶν ψυχῶν ἡ δούλωσις μέχρι τῆς ὑποταγῆς τῆς ἀπολύτου εἰς τῆς τυραννίας τὰ κελεύσματα.

»Ἡ δικαιοσύνη, θεμέλιον πάσης ἐλευθέρας πολιτείας, παρὰ πάσας τὰς πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀνεξαρτησίας της συνταγματικὰς ἐγγυήσεις, ἐσύρθη ἐντὸς τῆς δίνης τῶν κορυβαντιώντων παθῶν τῆς τυραννίας. Οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς, ἐναντίον τῶν ρητῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος, ἀπεπέμφθησαν τοῦ τεμένους αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἀνοσίως βεβηλωθὲν κατέστη χαλκεῖον τῶν δεσμῶν, δι' ὧν ἡ τυραννία ἐζήτει νὰ συγκρατήσῃ πᾶσαν ἐμφάνισιν ἐλευθέρου φρονήματος ἐν τῇ τυραννουμένῃ χώρᾳ.

»Ἡ λαϊκὴ ἀντιπροσωπία, ρυθμιστὴς ὑπέρτατος τῶν συμφερόντων, διεκωμῳδήθη ἀνιέρως. Βουλευταὶ ἀνήκοντες εἰς βουλὴν συνταγματικώτατα διαλελυμένην, προδήλως δὲ ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὸ λαϊκὸν φρόνημα, ἐκηρύχθησαν ἀναστάντες εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἀποτελοῦντες τὴν λαϊκὴν ἀντιπροσωπίαν. Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ἐλήφθη πρόνοια νὰ ἐκκαθαρισθῶσιν οἱ ἀντιφρονοῦντες. Οἱ μὲν ἐξωρίσθησαν. Οἱ δὲ ἐφυλακίσθησαν. Εἰς τοὺς ὀλίγους δέ, οἱ ὁποῖοι ἀπέμειναν, ἀπηγορεύθη οἱαδήποτε ἔκφρασις γνώμης. Καὶ ὅσοι δὲν ἐνόμισαν πρέπον νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν καὶ ἤνοιξαν τὸ στόμα περιῆλθον εἰς ἀδυναμίαν νὰ ἐκφράσωσι τὰς ἰδέας των καὶ γνώμας των διὰ τῆς βίας ἀσκηθείσης ἐν αὐτῇ τῇ αἰθούσῃ τοῦ βουλευτηρίου. Καὶ οὕτω ἐγκατέστη ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, ἀντὶ βουλῆς νομοθετούσης καὶ ἐλεγχούσης, ὅμιλος ἐγκαθέτων χειροκροτῶν καὶ ἐπευφημῶν, κατὰ τὰ προστάγματα τοῦ αὐθέντου.

»Ὁ τύπος, τοῦ ὁποίου τὴν ἐλευθερίαν ἐξησφάλιζε τὸ Σύνταγμα, ἵνα καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐκδήλωσις τῆς δημοσίας γνώμης καὶ ἀσκῆται ὑπ' αὐτῆς ἡ προσήκουσα ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων, κατέστη ἀντικείμενον ἀμειλίκτου διωγμοῦ. Διωγμοῦ φθάσαντος μέχρι τελείας ἐξοντώσεως προσώπων καὶ περιουσιῶν. Πᾶς δημοσιογράφος ἀρνούμενος νὰ λάβῃ εἰς χεῖρας τὸ θυμιατήριον ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς, ἐνῷ συγχρόνως ἡ ἐπιχείρησις αὐτοῦ κατεστρέφετο τελείως. Καὶ οὕτω κατωρθώθη νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ οὐσιωδέστερον ὄργανον τῆς ἐκδηλώσεως τῶν λαϊκῶν αἰσθημάτων, ὡς μέσον συγκαλύψεως τῶν ὑποκώφων στεναγμῶν τῶν θυμάτων τῆς τυραννίας, διὰ τῶν ὑστερικῶν κραυγῶν δι' ὧν οἱ ἀφεθέντες ἐλεύθεροι νὰ ἐξασκῶσι τὸ βεβηλωθὲν ἔργον των, ἐξύμνουν κατ' ἐπιταγὴν τὴν ὑπεράνθρωπον φύσιν τῶν δουλωσάντων τὴν πατρίδα των.

»Μετὰ τὴν τοιαύτην ποδοπάτησιν πασῶν τῶν ἐγγυήσεων τῶν πολιτικῶν καὶ ἀτομικῶν ἐλευ-

ΠΑΝΔΗΜΟΣ ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΣ ΤΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΡΧΙΑΣ ΑΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝ ΤΩι ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΩι ΣΤΑΔΙΩι (17 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1920) ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ ΠΕΣΟΝΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΟΛΕΜΙΣΤΩΝ

(Σε΄ β΄ 284)

Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΟΝ ΕΝ ΤΩ, ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΚΩ, ΣΤΑΔΙΩ, ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΤΕΛΕΤΗΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ ΠΕΣΟΝΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΟΛΕΜΙΣΤΩΝ

τοῦ ὑπὸ τοῦ Δ. Γούναρη εὐθύνης ἐπὶ τῇ διαδοχῇ τοῦ Βενιζέλου ὡς καὶ διὰ πάντα τὰ περαιτέρω ἀπὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ βασιλέως καὶ ἐντεῦθεν διαπραχθέντα, ὁ ἀναγνώστης

θεριῶν, πᾶς ἀντιφρονῶν πολίτης κατέστη ἀντικείμενον ἀπηνοῦς διώξεως. Αἱ θανατικαὶ καταδίκαι ἐπηκολούθουν ἡ μία τὴν ἄλλην μὲ ἀδιαφορίαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὕπαρξιν παγώνουσαν καὶ τὴν ἀπαθεστέραν καρδίαν. Ἀγόμενοι ἐνώπιον ἐπιτροπῶν, περιβεβλημένων δικαστικὴν ἐξουσίαν, ἄνδρες τῶν ὁποίων ὁ βίος εἶχε κατακτήσῃ τὴν ἐκτίμησιν ὁλοκλήρου τῆς χώρας, ἵνα ῥηθῇ ὅθεν δικασθῶσιν, ἐπροπηλακίζοντο χυδαίως ὑπὸ ἀνθρώπων κατεχόντων μὲν τὰς δικαστικὰς ἕδρας, συμπεριφερομένων δὲ ὡς συμπεριφέρονται οἱ θαμῶνες τῶν κέντρων, εἰς ἃ συνέρχονται μόνον ἄνθρωποι ἀποβαλόντες πᾶν ἴχνος σεβασμοῦ πρὸς ἑαυτούς. Μετὰ ταῦτα κατεδικάζοντο εἰς τὰς ἐσχάτας τῶν ποινῶν, ἐνῷ ἀπηγορεύετο οἱαδήποτε ἀνακοίνωσις εἰς τὸ δημόσιον τῶν τελεσθέντων, ἄλλη παρ' ἐκείνην, ἣν διετύπουν οἱ δρᾶσται αὐτῶν.

»Αἱ φυλακαὶ ἐπληρώθησαν πολιτῶν, ἀπορούντων διατί ἐσύρθησαν ἐκεῖ, ἐνῷ συγχρόνως ἡ αὐτὴ ἀπορία κατεῖχε πάντας τοὺς ἄλλους, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τοὺς ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακάς. Διότι κατὰ χιλιάδας ἀριθμοῦνται τὰ παραδείγματα πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ριφθέντες εἰς τὰς φυλακὰς ἐκρατήθησαν ἐπὶ μῆνας ἢ ἔτη καὶ εἶτα ἀπελύθησαν, χωρὶς νὰ διατυπωθῇ κατ' αὐτῶν οὐδεμία κατηγορία.

»Αἱ ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον ἑλληνικαὶ νῆσοι καὶ νησῖδες ἐπανῆλθον εἰς τὴν παλαιὰν εὔκλειαν, τὴν εὔκλειαν ἧς ἀπέλαυον ὅτε, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ρωμαϊκῆς παρακμῆς, εἶχον καταστῇ τὸ ἐνδιαίτημα τῶν πατριωτῶν, τοὺς ὁποίους ἀπεμάκρυνε τῆς ἐν Ρώμῃ πολιτικῆς κινήσεως ἡ ἐχθρότης τῶν τυράννων, ἡ ἀνηλεὴς πρὸς πᾶν γενναῖον πνεῦμα.

»Κατὰ δεκάδας καὶ ἑκατόντάδας ἐξεπέμποντο καὶ πάλιν μετὰ χιλιετηρίδας εἰς αὐτὰς οἱ ὄχι εὐάρεστοι πρὸς τοὺς τυράννους ἐπίλεκτοι πολῖται. Καὶ μετ' αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι τῶν ἡρωϊκῶν μαχητῶν καὶ ἡγητόρων τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ τυραννία δὲν ἐχάριζεν ἐν τῇ παραπαιούσῃ ἐμπαθείᾳ της οὐδεμίαν τῶν ταπεινώσεων τὰς ὁποίας τὸ ταπεινὸν πεῖσμά της κατώρθου νὰ ἐπινοήσῃ. Καὶ ἔβλεπέ τις ἐκεῖ ἐπὶ τῶν ἐρήμων νήσων πεινῶντας καὶ γυμνητεύοντας ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἡγηθῇ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ὅταν ἡ νίκη ἐπέστεψε τὰς σημαίας των, προπηλακιζομένους ὑπὸ ἀσήμων ἀνθρωπαρίων, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ βάναυσος χυδαιότης τῆς συμπεριφορᾶς ὑπῆρξε τὸ μόνον προσὸν χάρις εἰς τὸ ὁποῖον ἐτάχθησαν ἐπόπται καὶ φύλακες αὐτῶν.

»Καθ' ἑκάστην διηυλάκουν τὰ ἑλληνικὰ πελάγη τὰ ἐλεεινότερα τῶν σκαφῶν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, φέροντα ἐστιβαγμένους ἐντὸς τοῦ κήτους, κατὰ ἑκατοντάδας, τοὺς εἰς τὴν ἐξορίαν ἀγομένους πολίτας. Καὶ αἱ πένθιμοι αὗται πομπαί, ὧν ἡγοῦντο θρασεῖς καὶ χυδαῖοι ὑβρισταὶ παντὸς ἀνθρωπίνου αἰσθήματος, ὑπεμίμνησκον τὰς ἀπαισίους συνοδείας τῶν εἰς Σιβηρίαν ἀπαγομένων ἐξορίστων, δι' ἃς τόση ἐνεκολάφθη ἀτιμία ἐπὶ τοῦ ἐκπεσόντος ρωσικοῦ καθεστῶτος.

»Ὅλοι οἱ ὕποπτοι ὡς ἀντιφρονοῦντες δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ἀξιωματικοί, ἀπελύθησαν τῶν θέσεών των. Ριφθέντες δ' εἰς τὰς ὁδοὺς κατεδιώκοντο ἀνηλεῶς καὶ ἐν πάσῃ αὐτῶν προσπαθείᾳ πρὸς ἐξεύρεσιν ἐργασίας ἵνα ἐξ αὐτῆς πορισθῶσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Οἱ προσλαμβάνοντες αὐτοὺς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των ἰδιῶται ἠπειλοῦντο θρασέως ὅτι θὰ ἐπλήττοντο εἰς τὰ συμφέροντά των, ἂν δὲν ἀπέπεμπον αὐτούς. Καὶ οὕτω περιήγοντο οἱ ἀτυχεῖς εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπόγνωσιν, ἀδυνατοῦντες νὰ συντηρήσωσι προσφιλεῖς ὑπάρξεις, εἰς τὰ παθήματα τῶν ὁποίων μετὰ σατανικῆς σκληρότητος ἀπέβλεπεν ἡ τυραννία, ἵνα αὐξήσῃ οὕτω τὰς βασάνους τῶν θυμάτων της. Καὶ ἡ ἀπόγνωσις προστιθεμένη εἰς τὴν στέρησιν ἤγαγε πολλοὺς μὲν εἰς τὸν τάφον τινὰς δὲ εἰς παραφροσύνην. Εἶναι γεγονότα ταῦτα, τὰ ὁποῖα πάντες γνωρίζετε.

»Ἐκ πάντων τούτων τῶν μέτρων βαρεῖα, ζοφώδης κατέστη ἡ ἀτμόσφαιρα. Πανταχοῦ ᾐσθάνετο πᾶς χρηστὸς πολίτης περιϊπτάμενον τὸν κίνδυνον. Τὸν κίνδυνον τοῦ ἀγνώστου καὶ ἀπροβλέπτου κακοῦ, τὸ ὁποῖον κυοφορούμενον ἐν τῇ διανοίᾳ ἑνὸς οἱουδήποτε τῶν ἐκ τῆς τυραννίας σιτιζομένων καὶ διοχετευόμενον μέχρις ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ θέλησις, ἡ τὰ πάντα αὐθαιρέτως διέπουσα, οὐδὲν ἀπέκλειε κακόν, ἠδύνατο εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ τὸν πλήξῃ. Οὐδεμία τῆς συνειδήσεως ἐπίγνωσις, ὅτι οὐδὲν ἔπραξε τὸ μὴ θεμιτόν, ἦτο ἐπαρκὴς πρὸς ἐξασφάλισιν κατὰ τοῦ κινδύνου. Ὁ ἐξερχόμενος τὴν πρωίαν τοῦ οἴκου του δὲν ἦτο βέβαιος ἂν θὰ ἐπανέλθῃ. Ὁ κατακλινόμενος τὴν ἑσπέραν ἐπὶ τῆς κλίνης του, ἵνα ζητήσῃ τὴν ἡσυχίαν τῆς λήθης, δὲν ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν θὰ ἀφυπνισθῇ ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς τυραννίας ἵνα ἀπαχθῇ εἰς φυλακὴν ἢ ἐξορίαν. Διηνεκὴς ταραχὴ τῶν ψυχῶν, ὄχι μόνον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔπασχον τὰ δεινά, ἀλλὰ καὶ ἴσως μεγαλειτέρα τῶν διαρκῶς ζώντων ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν ἀδήλων καὶ ἀπροβλέπτων κακῶν. Πᾶσαν πρᾶξιν, πᾶσαν κίνησιν, πᾶσαν λέξιν

δυνηθῇ καὶ μορφώσῃ γνώμην κατὰ πόσον ἡ ἀξιωματικὴ ἀντιπολίτευσις, ἡ ὁποία θὰ συνέχιζε τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας, τὴν συνέχισιν τοῦ πολέμου καὶ τὴν μετὰ τῶν Δυ-

---

καὶ πᾶσαν σκέψιν ἐνδόμυχον ἀκόμη ἐπηκολούθει αὐτομάτως ἡ ἀνησυχία, μὴ τυχὸν περιελθοῦσα εἰς τὴν ἀντίληψίν τινος ἐκ τῶν ἁπανταχοῦ παρισταμένων μισθωτῶν κατασκόπων καὶ ὑπ' αὐτῶν καταλλήλως διαστρεφομένη προκαλέσῃ καταδίωξιν. Ἀλλ' οὐδὲ ἡ παντελὴς ἀδράνεια, σώματος καὶ διανοίας, ἠσφάλιζε κατὰ τοῦ κακοῦ, διότι ἡ γόνιμος ἀσυνειδησία τῶν ἐχόντων ἀνάγκην νὰ δικαιολογῶσι τὸν μισθόν των κατασκόπων, κατεσκεύαζεν εὐχερῶς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὴν αἰτίαν τῆς καταδιώξεως. Ἤρκει νὰ ἐβεβαίουν ὅτι αὐτοί, οἱ «ἐτάζοντες καρδίας καὶ νεφρούς», διέγνωσαν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ θύματος τὴν περιλάλητον «πρὸς τὸ καθεστὼς δυσμένειαν» καὶ ἡ δίωξις ἀμείλικτος ἔπληττε τὸ θῦμα. Μὲ μίαν λέξιν ὁ τρόμος τοῦ ἀγνώστου κακοῦ, πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐπικρεμαμένου ἐναντίον παντὸς πολίτου, ἐκυριάρχει τῶν ψυχῶν.

»Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάστασις, τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐδημιούργησαν ἐκ προθέσεως. Διότι μόνον διὰ τοιούτων μέσων ἐγνώριζον ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ κρατήσωσι τὴν ἐπὶ τοῦ λαοῦ τυραννίαν. Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ἔχουσι τὸ θράσος νὰ ἀμφισβητῶσιν ὅτι δὲν ἐτυράννησαν τὸν τόπον. Ἡμεῖς τύραννοι; λέγουσι. Ἡμεῖς οἱ φιλελεύθεροι; Ἡμεῖς οἱ ἐργάται τῆς ἀνορθώσεως; Ἡμεῖς οἱ ἱεροφάνται τῆς ἀναπλάσεως; Ἡμεῖς οἱ ἐχθροὶ τῆς φαυλοκρατίας; Καὶ τί ἐκάμαμεν; Ἂν ἐτυφεκίσαμεν μερικοὺς πολίτας εἶναι βεβαίως δυστύχημα. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ τὸ ἀποφύγωμεν.

»Καὶ λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί: Ἐτιμωρήθημεν δι' αὐτό. Διότι ἡ δόξα μας κατέστη μικροτέρα τῆς τοῦ Περικλέους, ὅστις ἐκαυχήθη ὅτι οὐδεὶς Ἀθηναῖος ἔκλαυσεν ἐξ αἰτίας του. Χωρὶς τὸ δυστύχημα τοῦτο θὰ εἴμεθα ὑπεράνω καὶ τοῦ Περικλέους.

»Δὲν γνωρίζω τίνα ἔννοιαν ἐκφράζει ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἡ λέξις τυραννία, ὥστε νὰ τολμῶσι νὰ προσπαθῶσι νὰ μὴ ὑπαγάγωσιν εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν μὲ πολὺ ὠχρὰ χρώματα περιέγραψα. Ἀλλὰ κατὰ πάντας τοὺς μὴ ἔχοντας διάθεσιν νὰ διαστρέψωσι τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων—ἐν οἱαδήποτε γλώσσῃ καὶ ἂν διατυπῶσι τὰ διανοήματά των— ἡ λέξις τυραννία υἱοθετήθη ἀπὸ ὅλας τὰς γλώσσας, ἡ τυραννία ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου τὴν τύχην τῶν πολιτῶν δὲν κανονίζει ὁ νόμος ὁ διατυπωθεὶς διὰ τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ ἐκ τῶν προτέρων δηλωθείσης, ἀλλὰ ἡ αὐθαίρετος θέλησις τῶν καταλαβόντων τὸ κράτος.

»Ὅπου οἱ νόμοι ἔχασαν τὸ κῦρος των ἀπέναντι τῶν κρατούντων. Ὅπου οἱ κρατοῦντες ὑπερπηδῶσι τὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα οἱ νόμοι θέτουσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν των· ἐκεῖ ὑφίσταται τυραννία. Καὶ τούτου τεθέντος, ἐρωτῶ: ποίαν διάταξιν τοῦ Συντάγματος, τοῦ θεμελιώδους τούτου νόμου, ἐσεβάσθησαν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί; Ποῖον περιορισμὸν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τιθεμένου διὰ τὴν διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν τοῦ κράτους δὲν περιεφρόνησαν; Καὶ ποίων νόμων τὰς διατάξεις ἐφ' ὅσον περιώριζον τὴν ἐνέργειάν των, δὲν ἐποδοπάτησαν;

»Ποίαν ἐκ τῶν ἀναγεγεγραμμένων ἐν τῷ Συντάγματι ἢ τοῖς νόμοις ἐγγυήσεων τῶν προσωπικῶν καὶ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν δὲν παρεβίασαν; Καὶ δὲν ὡμολόγησαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὅτι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐναρμονισμοῦ τῶν πράξεων αὐτῶν πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων, ὅταν οὐχὶ ἅπαξ, οὐχὶ δίς, ἀλλὰ ἑκατοντάκις καὶ μυριάκις προσεπάθησαν νὰ θεμελιώσωσι τὸ δόγμα ὅτι ἡ κομματικὴ σκοπιμότης, ἀρκεῖ ἵνα δικαιολογήσῃ πᾶσαν παραβίασιν τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων; Ἡ σκοπιμότης κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν κρίσιν κρινομένη καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν θέλησιν ἀποφασιζομένη.

»Ὑπάρχει ἄνθρωπος τόσον τυφλὸς τὴν διάνοιαν, ὅστις νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ δόγμα τῆς σκοπιμότητος, ὡς ἐπικρατούσης καὶ Συντάγματος καὶ νόμων, τῆς σκοπιμότητος τῆς κατὰ τὴν κρίσιν καὶ θέλησιν τῶν κρατούντων, ἐμπνεομένων ὑπὸ μόνων τῶν κομματικῶν αὐτῶν συμφερόντων, εἶναι ἄλλο τι ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν κατάργησιν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς αὐθαιρέτου θελήσεως τῶν κρατούντων; Μὴ ὅλαι αἱ γνωσταὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τυραννίδες οἱουδήποτε τύπου τὸ δόγμα τοῦτο τῆς σκοπιμότητος δὲν ἐπεκαλέσθησαν ἀείποτε; Ἂν ὑπάρχῃ ἄνθρωπος ἔχων τοιαύτην γνώμην, ἀκόμη καὶ κατόπιν τῶν ὅσων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σκοπιμότητος ἐνταῦθα ἐκακουργήθησαν, θὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ μὴ συζητήσω μαζί του, ἀλλὰ νὰ τὸν οἰκτείρω.

»Μᾶς ὑβρίζουσι λέγοντες ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ τυραννία διὰ τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' εἰς τὴν κακουργίαν αὐτῶν, ἐξ ἧς τοσαῦτα ὑπέστημεν, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ προσθέτουσι καὶ τὴν ὕβριν. Μᾶς λέγουσιν ὅτι ἦτο ἀναπόφευκτος ἡ τυραννία των διὰ νὰ μᾶς ἀγάγωσιν εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν δικαίων ἀγῶνα. Τί νὰ ἀπαντήσω εἰς τὴν ὕβριν ταύτην; Τὴν ἀπάντησιν βροντοφωνεῖ, ἀνηλεῶς στιγ-

νάμεων ἐπαφήν, εὑρίσκετο ἐν τῇ πραγματικότητι τῆς ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κωνσταντίνου μέχρι τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1920 καταστάσεως ἢ ἁπλῶς ἐξεμεταλλεύετο τὴν τοι

ματίζουσαν τοὺς ἐλεεινοὺς συκοφάντας, ὁλόκληρος ἡ ἱστορία ἡ ἑλληνική. Ἱστορία ἀγώνων θαυμασίων καὶ θυσιῶν ὑπερανθρώπων πρὸς διεκδίκησιν τῶν ἐθνικῶν δικαίων.

»Ἀλλ' ἂν οἱ ἀνόσιοι ὑβρισταὶ παρορῶσι τὴν ἀπωτέραν ἱστορίαν, ἴσως φρονοῦντες, ὅτι ἡ σημερινὴ γενεὰ ἐξεφυλίσθη, πῶς δὲν λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν τὴν ἱστορίαν αὐτῆς τῆς ἰδίας γενεᾶς, καθ' ἧς ἀπευθύνουσι τοιαύτην ὕβριν; Πῶς ἀποτολμῶσι τὸν ἀνίερον ἰσχυρισμόν των, ὅταν ἔχωσι πρὸ τῶν ὀμμάτων των τοὺς ἥρωας τῶν δύο Βαλκανικῶν πολέμων, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὁλόκληρος ὁ δυνάμενος νὰ στρατευθῇ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος; Πῶς γίνεται δυνατὸν εἰς αὐτοὺς νὰ ὑβρίζωσιν ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς ἀπαραμίλλου ἐθελοθυσίας των ἐπεξέτειναν τὰ ὅρια τῆς πατρίδος μέχρι τοῦ Νέστου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας;

»Ἀλλὰ καὶ οἱ στρατιῶται, δι' ὧν ἐπετεύχθησαν τὰ θαυμαστὰ κατορθώματα τοῦ πολέμου τοῦ τελευταίου, δὲν εἶναι αὐτοὶ ἐκεῖνοι καθ' ὧν ἀπευθύνουσι τὴν ὕβριν ταύτην; Δὲν εἶναι οἱ στρατιῶται οἱ μετὰ ἀκατασχέτου ὁρμῆς ἀγαγόντες μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν προθύρων τῆς Πόλεως πτερυγίζουσαν τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν, ὀγκουμένην ἀπὸ τὸ πληροῦν τὰς καρδίας τῶν ἡρώων αὐτῶν αἴσθημα, αὐτὰ τὰ ἴδια τέκνα τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὧν ἀπευθύνεται ἡ ὕβρις; Δὲν θ' ἀπασχοληθῶ περισσότερον μὲ τὴν ἀνίερον ταύτην τακτικήν.

»Εἶναι ἀπαύγασμα μανιώδους ἐγωπαθείας, ὑφ' ἧς οἱ ὑβρισταὶ κατέχονται. Ἵνα ἐξάρωσιν ἑαυτούς, ἐκμηδενίζουσι τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα. Δὲν δύναμαι ὅμως νὰ μὴ καταδικάσω τὸ ἔγκλημα τὸ ὁποῖον διέπραξαν διαιρέσαντες τὸν στρατὸν τῆς πατρίδος, τὸν ἐμπνεόμενον ὁλόκληρον ἀπὸ τὸ φλογερὸν αἴσθημα νὰ προασπίσῃ τὰ δίκαια αὐτῆς. Δὲν δύναμαι νὰ μὴ διαμαρτυρηθῶ κατὰ τὸν ἐντονώτατον τρόπον κατὰ τῆς ἀποπείρας νὰ παραστήσωσιν ὅτι ἡ διαίρεσις, τὴν ὁποίαν αὐτοὶ ἐδημιούργησαν, θὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ θὰ χειροτερεύσῃ μετὰ τὴν πτῶσιν αὐτῶν.

»Διατυπῶν δὲ τὴν διαμαρτυρίαν ταύτην, δράττομαι τῆς εὐκαιρίας ἵνα διαδηλώσω ὅλον τὸν πόνον τὸν ὁποῖον διὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην αἰσθάνομαι καὶ νὰ διαβεβαιώσω ὅτι ἱερὸν θεωρῶ τὸ καθῆκον νὰ πράξω πᾶν τὸ δυνατὸν πρὸς γεφύρωσιν τοῦ χάσματος. Καὶ τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων αἴσθημα ἐγγυᾶται ὅτι θὰ ἐπιτελεσθῇ ἡ γεφύρωσις.

»Ἐν πάσῃ ἑλληνικῇ καρδίᾳ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ παρὰ μόνον αἴσθημα εἰλικρινοῦς θαυμασμοῦ καὶ βαθείας εὐγνωμοσύνης πρὸς πάντας, ἀδιακρίτως πάντας τοὺς ἡρωϊκοὺς μαχητὰς τῶν ἀγώνων, δι' ὧν ἡ πατρὶς προσήγγισεν εἰς τὴν συντέλεσιν τῆς ἀποκαταστάσεώς της, δι' ἣν ἀπ' αἰώνων παλαίει καὶ ἀγωνίζεται.

»Ἀλλ' ἤδη ἐσήμανεν ἡ ὥρα τοῦ τέλους τῆς τυραννίας. Ὁ λαός, ἀνακτήσας, διὰ τῆς θαυμασίας σταθερότητος αὐτοῦ, τὰ ἐπὶ τριετίαν καταπατηθέντα δίκαιά του, πρόκειται νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἐτυμηγορίαν του. Καὶ τοῦτο ἀκόμη ἀποπειρῶνται νὰ παρουσιάσωσιν ὡς παραχώρησιν αὐτῶν οἱ τύραννοι. Καὶ ἐρωτῶσι: Πῶς ὁμιλεῖτε περὶ τυραννίας, ἀφοῦ καὶ ἐκλογὰς ἀκόμη σᾶς ἀφήνομεν νὰ κάμητε; οἱ ἄνθρωποι προσποιοῦνται τοὺς ἀφελεῖς. Ἀλλ' ἀπαντῶμεν: Τὰς ἐκλογὰς δὲν μᾶς ἀφήνουσιν αὐτοὶ νὰ τὰς κάμωμεν. Ἐὰν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ αὐτοὺς οὐδέποτε θὰ ἐγίνοντο ἐκλογαί. Αἱ ἐκλογαὶ γίνονται διότι δὲν ἔχουσι πλέον τὴν δύναμιν νὰ τὰς ἐμποδίσωσι. Αἱ ἐκλογαὶ γίνονται διότι ᾐσθάνθησαν ὅτι ἡ λαϊκὴ ἀγανάκτησις δι' ὅσα ἐκακούργησαν ἦτο ἑτοίμη νὰ ἐκραγῇ μετὰ ὁρμῆς ἡφαιστείου καὶ νὰ θάψῃ αὐτοὺς ὑπὸ τὴν κοχλάζουσαν αὐτῆς λάβαν. Καὶ ἐσκέφθησαν νὰ ἀνοίξωσι τὴν διέξοδον τῶν ἐκλογῶν, ἵνα σωθῶσιν ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς ἐκρήξεως. Ἐφαντάσθησαν μάλιστα, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔχουσι νὰ ἐπιβάλλωνται ἐν παντί, ὅτι ἠδύναντο νὰ περιορίσωσι καὶ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ κατὰ τὰς ἐκλογάς. Καὶ διὰ πράξεως τοῦ γελοίου ὁμίλου τῶν ἐγκαθέτων των, ὃν ἐχαρακτήρισαν βουλήν, ἐχάραξαν τὰ ὅρια τῆς ἐντολῆς, ἣν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ὁ λαὸς ἐκλέγων τοὺς ἀντιπροσώπους του.

»Ἀλλ' εἶδον ὅτι ὁ λαὸς ὑπεδέχθη τὴν ἀπόπειραν ταύτην διὰ καγχασμοῦ καὶ τότε κατέφυγον εἰς τὴν ἀπειλήν. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων — οὕτω ὀνομάζουσι τὸ περιλάλητον συγκρότημά των — δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ δηλώσῃ ὅτι, ἂν ὁ λαὸς ἐξεδήλου ἀπόφασιν ἀντίθετον πρὸς τὸ πάθος αὐτοῦ κατὰ τοῦ Μεγάλου Μάρτυρος, θὰ ἀνθίστατο βιαίως κατ' αὐτῆς. Καί, κατὰ οἰκείαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ἀντιστροφὴν τῶν ὅρων, ἤντλει ἐντεῦθεν ἐπιχείρημα ἵνα εἴπῃ εἰς τοὺς ἀντιφρονοῦντας: Πῶς θέλετε νὰ γεννήσητε τοιοῦτον ζήτημα, ἀφοῦ αὐτὸ θὰ ἀγάγῃ εἰς τὴν αἱματοκύλισιν τῆς Ἑλλάδος; Ἐλησμόνει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὁ κίνδυνος τοῦ αἱματοκυλίσματος ὑπῆρχε μόνον διότι αὐτὸς ἠπείλει δι' αὐτοῦ καὶ ἐφαντάζετο ὅτι ἡμεῖς, πτοούμενοι πρὸ τῆς ἀπειλῆς θὰ ἐκύπτομεν

Κωνσταντίνου αἴγλην πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Βενιζέλου καὶ ἄνευ ἑτέρου προγράμματος συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς τόσον σοβαρᾶς ταύτης περιόδου τὴν ὁποίαν μοιραίως

τὸν αὐχένα εἰς τὰς ἀξιώσεις του. Λέγων ὅμως ταῦτα δὲν ἔβλεπε περὶ αὐτόν, ἐπίστευε δὲ ἴσως ὅτι καὶ ἡμεῖς δὲν εἴχομεν ὄμματα, ἵνα ἴδωμεν περὶ ἡμᾶς. Ὅταν ὅμως ἠναγκάσθη ἐκ τῆς ἀδιαφορίας μὲ τὴν ὁποίαν ἐδέχθημεν τὴν ἀπειλὴν νὰ ρίψη τὰ βλέμματα πέριξ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν καὶ εἶδε τὰς ἀσημάντους μονάδας του ἀντιμετώπους ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, συμπαγοῦς καὶ ἡνωμένου καὶ ἀκλονήτου ἐν τῇ ἀποφάσει του οὐδένα νὰ ἀνεχθῇ περιορισμὸν τῆς κυριαρχικῆς του θελήσεως, ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπειλήν.

»Καὶ ἀπεδέχθη ὅτι θὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν λαϊκὴν θέλησιν, οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι αὕτη. Ἀλλ' ἐνόμισεν ὅτι ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἀπειλήν, ἠμπορεῖ νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν πονηρίαν. Καὶ ζητεῖ νὰ ἑνώσῃ τὸ ζήτημα τοῦ θρόνου μὲ τὰς ἐκλογάς. Φοβεῖται τὸ δημοψήφισμα, ἤτοι τὴν πάνδημον λαϊκὴν ἐτυμηγορίαν, τὴν εἰδικὴν καὶ ρητήν, ἥτις γνωρίζει ὅτι θὰ μαστιγώσῃ αὐτὸν δι' ὅσας ἀπὸ τετραετίας καὶ πλέον ἐν τῇ ἀχαλινώτῳ ἐμπαθείᾳ του διετύπωσε διαβολὰς καὶ συκοφαντίας κατὰ τοῦ πρώτου τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἀποκρούει τὸ ὑφ' ἡμῶν ἀξιούμενον δημοψήφισμα περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ θρόνου, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἤγειρε.

»Πράγματι ζήτημα θρόνου δὲν ὑπάρχει. Ὁ θρόνος ἔχει τὸν νόμιμον αὐτοῦ κάτοχον. Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος.

»Κληθεὶς εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ ἀειμνήστου βασιλέως Γεωργίου, ὡς πρωτότοκος αὐτοῦ υἱὸς ὁ Κωνσταντῖνος καὶ οὐδέποτε παραιτηθεὶς τοῦ θρόνου, Αὐτὸς εἶναι ὁ συνταγματικὸς βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν ἀμφισβητοῦσι τὰ δικαιώματά του. Ποῦ στηρίζεται ἡ ἀμφισβήτησίς των; Βεβαίως ὄχι ἐπὶ τοῦ Συντάγματος. Καὶ ἐὰν ἐλαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰς κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀμφισβητήσεις θὰ ἠδυνάμεθα καὶ θὰ ὠφείλομεν νὰ τὰς παρίδωμεν. Ἀλλ' αἱ ἀμφισβητήσεις αὗται αἱ οὐδέν, ἀπολύτως οὐδέν, ἐν τῷ Συντάγματι εὑρίσκουσαι ἔρεισμα, παρουσιάζονται στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς θελήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον αὐτοὶ παριστῶσι διαρκῶς, ὡς μὴ θέλοντα τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, κατὰ μεγάλην πλειονοψηφίαν. Πᾶς Ἕλλην εὐλαβὴς πρὸς τὴν λαϊκὴν θέλησιν, ἀναγνωρίζων ταύτην, ὡς μόνην πηγὴν πάσης ἐξουσίας καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τῆς βασιλικῆς, εὑρισκόμενος ἀπέναντι τῆς ἐπὶ τοιαύτης βάσεως τιθεμένης ἀμφισβητήσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ὅσον καὶ ἂν εἶναι πεπεισμένος περὶ τοῦ ἐναντίου, εἶναι φυσικὸν νὰ αἰσθάνεται στενοχωρίαν. Καὶ ἐπὶ πλέον ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀντιπάλων μας διέσπειρε τὴν ἀμφισβήτησιν αὐτὴν ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον.

»Καὶ ἔκαμε τὰ πάντα ἵνα πιστευθῇ ἁπανταχοῦ τῆς γῆς, ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔμενεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος παρὰ τὴν λαϊκὴν θέλησιν καὶ ἠξίου ὅτι ἀσκεῖ τὰ βασιλικά του καθήκοντα κατὰ θείαν ἐντολήν, θεωρῶν ἑαυτὸν δωσίλογον μόνον πρὸς τὸν Θεὸν καὶ μὴ σεβόμενος οὐδεμίαν συνταγματικὴν διάταξιν,—αὐτὸ λέγει ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀντιπάλων μας περὶ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ ὄχι περὶ τοῦ κ. Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Δὲν εἶναι ἡ στιγμὴ νὰ συζητήσω τὰς συκοφαντικὰς ταύτας ἀπόψεις, τὰς ὁποίας, φιλοτεχνηθείσας ὅτε ἐχρησίμευον πρὸς διαβολὴν τοῦ βασιλέως ἀπέναντι τῶν ξένων, ἀκούομεν ἔκτοτε μετ' ἀηδίας κατὰ κόρον ἐπαναλαμβανομένας. Ὁπωσδήποτε οὕτω διατυπούμεναι αἱ ἀμφισβητήσεις τῶν ἀντιπάλων μας καθιστῶσιν ἀναγκαίαν τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δι' αὐτῶν τεθειμένου ζητήματος, ἵνα ἀρθῇ πᾶσα ἀμφισβήτησις.

»Ἰδοὺ οἱ λόγοι δι' οὓς θεωρῶ ἀπαραίτητον νὰ ἀποφανθῇ ἡ λαϊκὴ βούλησις. Λέγει ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀντιπάλων μας: Ὁ λαός, κατὰ μεγάλην πλειονοψηφίαν, δὲν θέλει τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον. Ἀπαντῶμεν: Ἂς ἐρωτηθῇ ὁ λαός. Τοῦτο ἀποκρούει κατὰ περίεργον τρόπον αὐτός, λέγων ὅτι τὸ Σύνταγμα δὲν ὁρίζει τίποτε περὶ τοιούτου ἐρωτήματος. Εἶναι ἀληθὲς τοῦτο. Ἀλλ' εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθὲς ὅτι τὸ Σύνταγμα δὲν ὁρίζει τίποτε περὶ ἀμφισβητήσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ βασιλέως. Αὐτοὶ ἀμφισβητοῦντες ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τοῦ Συντάγματος; Ὄχι, βέβαια. Ἐπικαλοῦνται τὴν λαϊκὴν θέλησιν τὴν ὁποίαν παριστάνουσιν ἀντιτιθεμένην εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον.

»Ἡμεῖς οἱ ἀξιοῦντες νὰ ἐρωτηθῇ αὕτη συνάγωμεν ἁπλῶς μίαν ἀναγκαίαν λογικὴν συνέπειαν τῆς στάσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀντιπάλων ἡμῶν. Πῶς θὰ γίνῃ δυνατὸν ἡ λογικὴ συνέπεια, ἡ συναγομένη ἐκ τῆς ἀμφισβητήσεως τῶν ἀντιπάλων μας τῆς εὑρισκομένης ἔξω τοῦ Συντάγματος, νὰ ἦτο αὕτη ἐντὸς τοῦ Συντάγματος;

»Ἀποκρούοντες δὲ τὸ δημοψήφισμα, ἀξιοῦσιν ὅτι τὸ ζήτημα θὰ λυθῇ διὰ τῶν ἐκλογῶν. Ἀξιοῦσιν ἁπλούστατα οἱ ἄνθρωποι νὰ καθιερώσωσι τὸ δόγμα ὅτι ἡ κατὰ τὰς ἐκλογὰς ψῆφος δίδει εἰς τὸν

θὰ ἤρχετο νὰ συνεχίσῃ), ἀποδεικνύοντα καὶ τῶν πραγμάτων ἀκριβῆ μελέτην καὶ γνῶσιν, δι' οὗ ἐξέθεσε τὰ τῆς δημιουργηθείσης ἀπὸ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ βασιλέως ἀνωμάλου

δι' αὐτῆς ὑποδεικνυόμενον πολιτικὸν ἄνδρα τὴν ἐξουσίαν νὰ διαθέτῃ τὸν θρόνον, δηλαδὴ νὰ καθαιρῇ τὸν βασιλέα ἢ νὰ θέτῃ ὅρους εἰς τὸν βασιλέα.

»Διότι τοῦτο δηλοῦσιν ὅτι θὰ κάμωσιν, ἂν ἐπιτύχωσιν εἰς τὰς ἐκλογάς. Θὰ καθαιρέσωσι τὸν Κωνσταντῖνον καὶ θὰ θέσωσιν ὅρους εἰς τὸν κατ' αὐτοὺς βασιλέα. Κατὰ τοῦ ἐλεεινοῦ αὐτοῦ δόγματος, τὸ ὁποῖον θὰ κατεβίβαζε τὸν βασιλέα εἰς ἁπλοῦν ὑπάλληλον τοῦ ἑκάστοτε ἐπικρατοῦντος κατὰ τὰς ἐκλογὰς κόμματος, διοριζόμενον καὶ παυόμενον ὑπ' αὐτοῦ, ἔχομεν καθῆκον νὰ ἀντεπεξέλθωμεν πάσῃ δυνάμει. Καὶ δὲν ἔχω καμμίαν ἀμφιβολίαν, ὅτι δὲν θὰ ὑπάρξῃ Ἕλλην πιστεύων ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας ὑπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος, ὅστις νὰ μὴ αἰσθανθῇ ἀηδίαν κατὰ τοῦ ἀθλίου αὐτοῦ δόγματος. Καὶ τὸ δόγμα θὰ πέσῃ μαζὶ μὲ τοὺς ἐφευρέτας αὐτοῦ.

»Τὴν προσεχῆ Κυριακὴν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διὰ τῆς ψήφου του θὰ καταβαραθρώσῃ αὐτούς. Προσπαθοῦσι νὰ πτοήσωσι τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος, ἀναισχύντως καυχώμενοι ὅτι θὰ προσφύγωσιν εἰς μέσα νοθείας καὶ βίας ἱκανὰ νὰ ματαιώσωσι τὴν ἀμείλικτον ἐναντίον των ἐτυμηγορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἶναι αἱ καυχήσεις αὗται ἀηδῆ ἐκλογικὰ τεχνάσματα. Βεβαίως ἔπραξαν, καὶ πράττουσι καὶ θὰ πράξωσι πᾶν τὸ δυνατὸν ἵνα ἀλλοιώσωσι τὸ ἐκλογικὸν ἀποτέλεσμα. Ἀπὸ μακροῦ ὁλόκληρα συνεργεῖα ἀπασχολοῦνται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλ' οὐδὲν θὰ δυνηθῶσιν. Ὅσα καὶ ἂν πράξωσι, θὰ συντριβῶσιν ὑπὸ τῆς γρανιτώδους ἀποφάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς τυραννίας. Ἰδίᾳ δὲ ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, κατὰ τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος τοῦ ὁποίου ἰδιαιτέραν διατυποῦσιν ἀπειλήν, θὰ διδάξῃ αὐτοὺς ὅτι βδελύσσεται τὴν τυραννίαν βεβαίως ἐξ ἴσου ἢ καὶ περισσότερον ἀκόμη πάσης ἄλλης πόλεως ἑλληνικῆς. Ἐδῶ εἶναι ἡ ἱερὰ γῆ ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον ἐβλάστησεν ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας.

»Καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς οἱ σημερινοὶ ἐδείχθησαν κατὰ τὰς σκληρὰς δοκιμασίας τῆς τριετοῦς τυραννίας ἀντάξιοι τῶν πάλαι οἰκούντων αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ ὑπέστητε ὑμεῖς βαρύτερα τὰ πλήγματα τῆς τυραννίας, διότι ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν ὠργίασεν αὕτη κατὰ τὸν ἀπαισιώτερον τρόπον. Προχθὲς ἀκόμη τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔδαφος ταύτης ἐποτίσθη ἀπὸ τὸ αἷμα ἑνὸς τῶν ἁγνοτέρων τῆς πόλεως τέκνων, τὸ αἷμα τοῦ Ἰωάννου Δραγούμη, τοῦ ὁποίου ἡ κρεούργησις καὶ θηρίων τὴν καρδίαν θὰ συνεκίνει. Καὶ χθὲς ἕτερον ἐπίλεκτον τῆς Ἑλλάδος τέκνον, ὁ Βαλάκης, ἔπεσεν ἐν Ἀθήναις.

»Ἀλλ' ἔχω ἀνάγκην νὰ ὑπομνήσω ἐγὼ πρὸς ὑμᾶς ὅσα κατὰ τὴν ζοφώδη περίοδον τῆς τυραννίας ὑπέστητε; Σεῖς τὰ ἔχετε ζωντανὰ εἰς τὴν ψυχήν σας. Καὶ αἰσθανόμενοι ὁλόκληρον τὴν ἐξ αὐτῶν ἀφόρητον πίεσιν, θὰ δώσητε τὴν ψῆφόν σας. Καὶ θὰ καταδικάσητε δι' αὐτῆς ἀμειλίκτως τοὺς τυράννους. Χάρις εἰς τὴν ψῆφον τὴν ὑμετέραν, συμπίπτουσαν μὲ τὴν ψῆφον ὅλων τῶν ἄλλων περιφερειῶν τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἀποκαταστήσητε πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»Καὶ μετὰ τὴν νίκην ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ καταστήσῃ φανερὸν εἰς ὅλον τὸν κόσμον ὅτι τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας ἔχει ἐν τῇ ψυχῇ του ἀχώριστον ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης, τῆς τάξεως. Θὰ διαψεύσῃ διὰ τῆς στάσεώς του τοὺς συκοφαντοῦντας αὐτὸν τυράννους μὲ τὸν φαρμακερὸν ὑπαινιγμόν, ὅτι, ἅμα ὡς αὐτοὶ ἀπομακρυνθῶσι τῆς ἀρχῆς, θὰ ἐπακολουθήσῃ ἀναρχία. Ἀπεναντίας, αὐτῶν πιπτόντων θὰ τερματισθῇ καὶ ἡ ἀναρχία. Θὰ παύσῃ ἡ αὐθαίρετος διὰ τῆς βίας ἐπιβολὴ τῶν ὀλίγων, τῶν ὁποίων τὴν τυραννίαν ἡ λαϊκὴ ψυχὴ βδελύσσεται δι' ὅσα κατὰ τοῦ λαοῦ ἐκακούργησαν. Καὶ ἀναγνωριζομένης κυριάρχου τῆς λαϊκῆς θελήσεως θὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἁρμονία καὶ ἡ τάξις.

»Ὁ λαὸς παρ' ὅλην τὴν πικρίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐποτίσθη, εἶναι πάντοτε ὁ γενναιόφρων λαός, ὁποῖον ἡ ἱστορία τὸν παρουσιάζει. Οὐδεὶς ἔχει νὰ φοβηθῇ ἀπὸ τὴν νίκην αὐτοῦ τὴν ἐλαχίστην παρεκτροπήν. Ἂς εἶναι πάντες ἥσυχοι. Οὐδὲν δίκαιον, οὐδὲν συμφέρον διατρέχει οἱονδήποτε κίνδυνον. Κατὰ τὴν πάνδημον ταύτην στιγμὴν ἂς δώσωμεν πάντες μὲ ἡνωμένην τὴν καρδίαν ἱερὰν ὑπόσχεσιν ὅτι ἡ νίκη ἡμῶν θὰ σημάνῃ τὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης. Θὰ ἀποκαταστήσωμεν βεβαίως τὰ ὑπὸ τῆς τυραννίας πληγέντα δίκαια.

»Ἀλλ' οὐδεμία πρᾶξις ἐκδικήσεως θὰ μιάνῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Μίαν καὶ μόνην θὰ λάβωμεν ἐκδίκησιν. Θὰ προκαλέσωμεν τὰς τύψεις τῆς συνειδήσεως τῶν τόσον σκληρῶς ἀδικησάντων ἡμᾶς δι' ὅσα καθ' ἡμῶν διέπραξαν, ἐξασφαλίζοντες καὶ προστατεύοντες πᾶν δίκαιον καὶ πᾶν νόμιμον συμφέρον αὐτῶν. Καὶ ἡ ἐκδίκησις αὕτη μᾶς ἀρκεῖ.

»Μὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τῆς προσεχοῦς Κυριακῆς θὰ δύσῃ καὶ ἡ μαύρη τυραννία. Ὁ ἀνατέλλων ἥλιος τῆς ἐπομένης θὰ χαιρετήσῃ τὴν πατρίδα ἐλευθέραν καὶ ἀκτινοβόλος θὰ φωτίσῃ τὴν χαρὰν τῶν ἐλευθερωθέντων Ἑλλήνων. Καὶ ἡ χαρὰ θὰ εἶναι κατὰ τοσοῦτον μεγαλειτέρα καθόσον θὰ ἔχωμεν πάντες βαθὺ τὸ συναίσθημα ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν μᾶς ἐδωρήθη, ἀλλὰ τὴν κατεκτήσαμεν. Τὴν κατεκτήσαμεν διὰ τῆς καρτερίας ἡμῶν, ἡ ὁποία ἀντεμετώπισε νικηφόρως ὅλους τοὺς διωγμούς, διὰ τῆς ἀδαμάστου ἀποφάσεως ἡμῶν. Οὕτω κατακτηθεῖσα ἡ ἐλευθερία ἔσεται κτῆμα ἡμῶν ἐσαεί.

»Καὶ πρώτην ἄσκησιν αὐτῆς θὰ ἀποτελέσῃ τὸ δημοψήφισμα, δι' οὗ θὰ ἀποκαταστήσωμεν ἐν πληρότητι τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν. Διὰ τῆς πανηγυρικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ δημοψηφίσματος θ' ἀνορθώσωμεν τὰ δίκαια τοῦ Μεγάλου Μάρτυρος, τοῦ Κωνσταντίνου. Καὶ ἂς τελειώσωμεν ἀπευθύνοντες πρὸς αὐτὸν εὐγνώμονα χαιρετισμὸν δι' ὅσας ὑπὲρ τῆς πατρίδος ὑπέστη θυσίας.

»Ζήτω ἡ ἐλευθερία! Ζήτω ἡ Πατρίς! Ζήτω ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος! Ζήτω ὁ λαὸς τῆς Ἀττικῆς!»

καταστάσεως καὶ ἐξῆρε καὶ ἐτόνισεν ἰδίως τὰ τῆς δημιουργίας κρίσεως οὐ μόνον πολιτικῆς ἀλλὰ καὶ πολιτειακῆς λησμονήσας ὅμως ἐντελῶς τὰς ἐντὸς τῆς τριετίας, ἀπὸ τῆς απομακρύνσεως τοῦ βασιλέως, ἐπελθούσας μεγάλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς μεταβολάς(1). Καὶ τὴν τοιαύτην κρίσιν θεωρήσας κατὰ τὸ πολιτειακὸν μέρος μὴ ὑφισταμένην, ἀφοῦ τὰ δικαιώματα τοῦ βασιλέως ἦσαν ἀναμφισβήτητα καὶ ἀκατάλυτα, συνεπέρανεν ὅτι ἡ μόνη ὀρθὴ λύσις τοῦ ζητήματος ἦτο ἡ ἐπάνοδος τοῦ βασιλέως. Τοῦ Ν. Στράτου ὁ λόγος ἐνεῖχε χαρακτῆρα πολεμικώτατον στρεφόμενος ἰδίᾳ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου. Ὁ εὔγλωττος βασιλόφρων ῥήτωρ, ὅστις ἐμελέτα ἐμβριθῶς τὰ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης, ἀναγνούς, ὡς φαίνεται, τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἐκτιθέμενα κατηγορητήρια τοῦ περιφήμου γιρονδίνου βουλευτοῦ Λανζουϊνέ, κατ' ἐπανάληψιν ἐκφωνοῦντος «Σὲ κατηγορῶ Ροβεσπιέρε» (*Je t'accuse* Robespière) ἐπανελάμβανε καὶ αὐτὸς τὰς κατὰ τοῦ Βενιζέλου *κατηγορίας μετὰ μόνης* τῆς διαφορᾶς, ὅτι δὲν ἀπετείνετο πρὸς τὸν Βενιζέλον *ἀλλὰ πρὸς τὸν λαὸν* ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου. Δὲν ἔλεγε «Σὲ κατηγορῶ Βενιζέλε» ἀλλὰ «Κατηγορῶ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον πρὸς τὸν κριτὴν ἑλληνικὸν λαόν». Ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ δύο ἡμέρας εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος συγκροτηθεῖσα συγκέντρωσις τῶν βενιζελικῶν ἦτο ἐπίσης πολυπληθὴς ὡς καὶ ἡ τῶν βασιλικῶν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν ἐκλογῶν τῆς πρώτης Νοεμβρίου. Οἱ ἀπαγγελθέντες λόγοι ἦσαν ὁμολογουμένως εὔγλωττοι πολλὰς ἐκφράζοντες ἀληθείας, *ἀλλ'* ἀτυχῶς ἀπεμακρύνοντο τοῦ θετικοῦ καὶ πρακτικοῦ ἐδάφους τοῦ λέγειν τὸ

(1) Ὅτε τὸ πρῶτον ἐπικειμένων τῶν ἐκλογῶν ὁ ἐκ τῶν ἡγετῶν τῶν βασιλοφρόνων Ν. Λεβίδης συνεκάλεσεν ἐν τῇ κατοικίᾳ αὐτοῦ τοὺς προκρίτους τῶν βασιλοφρόνων ἵνα διασκεφθῶσι περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐπιτυχίας ἐν ταῖς ἐπικειμέναις ἐκλογαῖς, ἐλάλησαν δὲ λίαν εὐγλώττως ἐν τῇ συσκέψει ταύτῃ πολιτευταὶ ἀρτιώτατα παρεσκευασμένοι πρὸς τὸν ἀγῶνα, οἷοι οἱ Ν. Στράτος καὶ Γ. Μπαλτατζῆς, ὁ δὲ Ν. Στράτος ἐπευφημούμενος ὑπὸ τῶν πολλῶν ἤθελε νὰ ἐξαρθῇ ἐν τῷ ἐκλογικῷ προγράμματι ἡ βασιλικὴ ἰδέα καὶ ἡ κατὰ τοῦ βασιλέως γενομένη προσβολὴ νὰ θεωρηθῇ ὡς προσβάλλουσα αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἅτε τοῦ βασιλέως συμβολίζοντος τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν τοῦ κράτους, μόνος ὁ γράφων ταῦτα, συνήγορον ἔχων καὶ τὸν ἐκ τῶν ἀρίστων ἀνωτέρων δικαστικῶν Μανουσόπουλον, ἀντετάχθη ἐναντίον τῶν ὑπὸ τοῦ Ν. Στράτου λεγομένων, θεωρῶν ὅτι πᾶσα τοιαύτη δήλωσις ἀπευθυνομένη ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὰς τῶν Δυνάμεων πράξεις πρέπει νὰ παραλειφθῇ καὶ αἱ ἐκλογαὶ νὰ διεξαχθῶσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ νῦν καθεστῶτος καὶ πᾶσα ἀντιπολίτευσις νὰ διευθύνηται πρὸς τὴν καθεστηκυῖαν κυβερνητικὴν πολιτικήν, οὐδενὸς γινομένου ὑπαινιγμοῦ περὶ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Δυνάμεων ἵνα μὴ δημιουργηθῇ ζήτημα βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τῶν κυβερνήσεων ἢ τῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἀπῄτησε καὶ ἐνήργησε τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ. Ἔλεγον δὲ ὅτι τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἔπρεπε νὰ ἀφεθῶσιν εἰς τὴν φυσικὴν καὶ λογικὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων μὴ συνδεόμενα ἀπολύτως μετὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐκλογῶν. Ἀλλ' ἡ φωνή μου ἦτο «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ». Οὐδείς, πλὴν τοῦ μνημονευθέντος ἐριτίμου ἀνδρὸς Μανουσοπούλου, ἀπέδωκε προσοχὴν εἰς ὅσα ἔλεγον ἢ προέλεγον περὶ ἐνδεχομένων περιπλοκῶν μετὰ τῶν Δυνάμεων. Μετὰ δύο ἡμέρας δὲ ἐν στενωτέρᾳ καὶ ὀλιγαριθμοτέρᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μπαλτατζῆ συνελθούσῃ ὁμηγύρει ἐπανέλαβον τὰς αὐτὰς *παρατηρήσεις* ἀξιῶν τὴν ἐκ τοῦ *προγράματος ἀπάλειψιν* τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν βασιλέα· ἀλλ' ὁ Μπαλτατζῆς ἐπιμόνως ἀντεῖπεν εἰς αὐτὰ ὑπερασπίζων σθεναρῶς τὰ ὑπὸ τοῦ Ν. Στράτου ἐν τῇ μεγάλῃ συνελεύσει λεχθέντα. Οὕτω δὲ ἡ βασιλόφρων ἀντιπολίτευσις ἔθετε τὸ ζήτημα μεταξὺ βασιλέως καὶ Βενιζέλου, ὅπερ ἐγένετο ἀφανὴς ἀρχὴ μεγάλης ἐθνικῆς συμφορᾶς. Ἀτυχῶς δὲ καὶ ὁ Βενιζέλος, οὐχὶ μὲν μετὰ σαφῶς ἐκπεφρασμένης γλώσσης ἀλλὰ μετὰ ἐννοίας οὕτω νοουμένης, ἔθεσε τὸ ζήτημα μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, μείζονα δεικνύων φρόνησιν καὶ μὴ θέτων ζήτημα βασιλείας καὶ δημοκρατίας (ὡς ἔθετεν ἐμμέσως ὁ Ν. Στράτος) ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε καὶ βασιλεὺς ἐπὶ τοῦ θρόνου λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου.

πρέπον καὶ ἐπίκαιρον ἐν καιρῷ τῷ πρέποντι. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι διὰ τῆς ἐναντίον τῆς ξενικῆς ἐπεμβάσεως ἐπιθέσεώς των δὲν ἐνόουν ὅτι οὕτω τοὺς μὲν ξένους δὲν ἠδύναντο οὐδαμῶς νὰ βλάψωσιν, ἔμελλον δὲ μᾶλλον νὰ ἐνισχύσωσι τὴν θέσιν τοῦ Βενιζέλου διὰ τῆς κατὰ τῶν ξένων ἐπιθέσεως, νὰ δυσχεράνωσι δὲ τὴν ἰδίαν αὐτῶν θέσιν ἐρχόμενοι εἰς τὴν ἐξουσίαν. Οὐδὲ λέξις συμπαθείας ἢ καὶ εὐγνωμοσύνης ὑπῆρχεν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ὑπὲρ τῶν Συμμάχων, μετὰ τῶν ὁποίων οὐχ ἧττον ἡ Ἑλλὰς συνεπολέμησε πλέον καὶ συνέχιζε, μετ' αὐτῶν ἀγωνιζομένη, κοινὴν ὑπόθεσιν. Ὁ δλος ἀγὼν τῆς τῶν βασιλικῶν ἀντιπολιτεύσεως, ἀπὸ τοῦ βασιλέως μέχρι τῶν βασιλοφρόνων ῥητόρων, εἶχε τὸ μέγα μειονέκτημα ὅτι ἔθετε ζήτημα πολιτικὸν μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐκδιωξάσης τὸν βασιλέα Γαλλίας, ἐν μέρει δὲ καὶ Ἀγγλίας ἥτις, παρὰ τὴν τῶν Ἄγγλων ψυχραιμίαν μὴ ζωηρῶς ἐκδηλουμένην, κατ' οὐδένα λόγον διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον. Αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν ἀτυχῶς δὲ τὴν κακῶς νοουμένην ἀφοσίωσίν του, δὲν διέβλεπε μετὰ ψυχροῦ ὄμματος πρὸς τὰ πράγματα καὶ δὲν ἐνόει ὅτι τὸ συμφέρον τῆς βασιλείας καὶ τοῦ βασιλικοῦ του Οἴκου ἀπῄτει νῦν παρ' αὐτοῦ τὴν θυσίαν ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς βασιλείας καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ Οἴκου αὐτοῦ. Ἦτο τότε καιρὸς δι' αὐτὸν ἵνα, ἐν λόγῳ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν μετὰ σεβασμοῦ πρὸς τὰς Δυνάμεις συντεταγμένῳ, κηρύξῃ ἐπισήμως καὶ ἐπαναλάβῃ τὸ ἴδιον κηρυχθὲν πρότερον ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι παρῃτεῖτο τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ ἑλληνικοῦ δικαιώματα χάριν τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου Γεωργίου (οὗ τὴν βασιλείαν καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤθελεν ἀναγνωρίσῃ μετά τινων ἐπιφυλάξεων) παρασκευάζων οὕτω χρυσῆν γέφυραν πρὸς διαλλαγὴν εἰς τὸν ἰσχυρόν, προσωπικὸν πλέον καὶ οὐχὶ πολιτικὸν αὐτῷ, ἀντίπαλον ἀποβάντα Βενιζέλον, ὅπως διὰ τῆς τοιαύτης ἔτι θυσίας ἀποδείξῃ τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην αὐτοῦ(¹). Ἀληθῶς, ἐν Ἑλβετίᾳ εὑρισκόμενος ὁ βασιλεὺς πρὸ πολλοῦ εἶχε δηλώσῃ, ὡς μίαν συγκατάβασιν ἐκ μέρους αὐτοῦ, ὅτι ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὑποδείξῃ αὐτῷ τὸν Βενιζέλον ὡς κυβερνήτην, ἔμελλε νὰ ἀποδεχθῇ τοῦτον. Δὲν ἐνόει δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ὅτι οἱ τότε καιροὶ ἀπῄτουν οὐ μόνον τοιαύτην συγκατάβασιν ἀλλὰ καὶ θυσίαν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καθ' ἣν ἔλεγε ταῦτα ἐπῆλθε μεγάλη τῶν πραγμάτων μεταβολὴ ἀλλοιώσασα τὴν ὄψιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι αὐτῇ καὶ ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶχεν ἀναβιβάσῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ τε ἐντὸς τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἔξω αὐτοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου εἰς ὕψος δυσθεώρητον τὸν Βενιζέλον καὶ ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ δὲν ἦτο ἀνὴρ πρὸς ὃν ἔδει νὰ διαπραγματεύηται πλέον καὶ νὰ ὁμιλῇ περὶ συγκαταβάσεως, ἀλλὰ εἰς τὸν ὁποῖον ὤφειλε νὰ ὑποτάσσηται σῴζων κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ προσχήματα τῆς βασιλικῆς μεγαλειότητος καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας. Ἴσως μάλιστα, ἂν ἤθελεν ἀρθῇ εἰς τὸ ἀνάλογον ἱστορικὸν ὕψος, μετὰ τὴν πληροφορίαν τῆς ἐκλογικῆς νίκης ὤφειλε νὰ ἐκάλει ὁ ἴδιος τὸν Βενιζέλον ὅπως ἀπὸ κοινοῦ συνεχίσωσι τὸ ἀρξάμενον ἔργον καὶ ἐξηγήσῃ ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων διαίρεσις δὲν θὰ ὤφειλέ ποτε νὰ προσλάβῃ προσωπικὸν χαρακτῆρα. Μία τοιαύτη βασιλικὴ πρωτοβουλία καὶ τὰ πάθη θὰ κατηύναζε καὶ τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὰ ὕψιστα θὰ ἀνεβίβαζεν ἐν τῇ ἐκτιμήσει σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀντιμέτωπος ὅμως ταχθεὶς ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν Βενιζέλον ἠδίκησε καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Θὰ ἀντείπωσιν ἴσως ἡμῖν ὅτι ἡ πανηγυρικὴ ἐν ταῖς ἐκλογαῖς τῆς

(¹) Ἐὰν αἱ πληροφορίαι μου εἶναι ἀκριβεῖς, τοιαύτην πρότασιν ὑπέβαλεν ὁ Κωνσταντῖνος πρὸ τῶν ἐκλογῶν διὰ τοῦ Δ. Μαξίμου, τέως διοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἢ ὁ Μάξιμος ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἣν ὅμως οὗτος ἀπέρριψε. Τὸ πρᾶγμα θὰ διέφερεν, ἐὰν ἡ πρότασις ἐγίνετο μετὰ τὰς ἐκλογάς.

πρώτης Νοεμβρίου νίκη τῶν βασιλοφρόνων ἀναιρεῖ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων· ἀλλ' οὐχὶ οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα. Τὸν βασιλέα κατεδίωξε καὶ καθήρεσεν οὐχὶ ὁ Βενιζέλος, ἀλλ' ἡ ἔχθιστα πρὸς αὐτὸν διατεθεῖσα γαλλικὴ πολιτικὴ εἰς ἣν ἦτο ὑποτεταγμένη τότε ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀγγλικὴ πολιτική(1). Ἡ τῆς Ἰταλίας πρὸς τὸν βασιλέα εὔνοια ἦτο μόνον συμπάθεια πλατωνικὴ καὶ ὑστερόβουλος κατὰ τῆς Ἑλλάδος πολιτική, καὶ ἡ μόνη Δύναμις ἥτις διεμαρτύρετο ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἐπισήμως, ὡς ὁρμωμένη ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ ἐπεμβάσεως, ἦτο ἡ τῆς ρωσικῆς μπολσεβικῆς δημοκρατίας, ἧς μετὰ ἀρῶν καὶ βλασφημιῶν ἐμνημονεύετο τὸ ὄνομα ἐν τῷ πλείστῳ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Οὕτω οὔσης τῆς τῶν Δυνάμεων θέσεως ἔναντι τοῦ Κωνσταντίνου οἱαδήποτε ἐπάνοδος αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον ἄνευ προηγουμένης συναινέσεως τῶν Δυνάμεων θὰ προσέκρουεν εἰς δυσμένειαν ἐκ μέρους αὐτῶν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν εἶχε λάβη ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἀλλὰ παρασκηνιακῶς μόνον συνέβαλεν εἰς αὐτήν· πλὴν ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν οὐχὶ πολλαὶ ἀλλὰ μία μόνη Δύναμις ἔχει πολλάκις τὴν νικῶσαν ψῆφον καὶ ἐν τῷ ζητήματι τοῦ Κωνσταντίνου ἡ Γαλλία ἦτο ἡ Δύναμις ἡ ἔχουσα τὴν ψῆφον ταύτην. Γάλλοι δὲ πολιτευταὶ ἦσαν οἱ πλειότεροι τῶν πολεμίων τοῦ βασιλέως καὶ ἰδίως ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν Χένκ. Οὕτω ἡ ἔκβασις τῶν ἐκλογῶν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, ὡς πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ πλέον, ἐξησφαλίσθη ἀπολύτως· ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ δι' ἐλαχίστων ψήφων ἐπιτυχὼν βασιλικὸς βουλευτὴς κατὰ πολλὰς ψήφους ὑπερεῖχεν αὐτοῦ τοῦ ἐπιλαχόντος Βενιζέλου. Καὶ ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης, πανταχοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, νικηταὶ διὰ μεγάλης πλειονοψηφίας ἀνεδείχθησαν οἱ βασιλικοί, τὸ ἀποτέλεσμα δὲ τοῦτο ἦτο μία ἐπισημοτάτη ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἐκδήλωσις. Ἠγέρθησαν τότε ἀσθενεῖς τινες φωναὶ ἐν τῷ ἀγγλικῷ τύπῳ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ παροραθῇ ἡ ψῆφος ὁλοκλήρου λαοῦ ἀπαιτοῦντος τὴν ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως του καὶ ὅτι ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοιαύτης τοῦ λαοῦ ἀποφάσεως θὰ ἦτο ἡ χειρίστη τῶν λύσεων. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς αἱ Δυνάμεις νὰ ἐπέμβωσιν εἰς τὸ ζήτημα, αὐτὸς ὁ Βενιζέλος ἦτο πολέμιος οὐχὶ εὐκαταφρόνητος. Ἀληθῶς, εἰς τὰς ἐκλογὰς οὐδεμία ἐκ μέρους αὐτοῦ ἐσημειώθη ἀθέμιτος ἐπέμβασις καὶ αἱ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν μετὰ πάσης ἐλευθερίας. Ἀλλ' ὑπῆρχον φόβοι ἄλλων κινδύνων ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις στρατός, ὅστις εἶχε κληθῇ ἀπὸ Κυδωνιῶν καὶ ἐθεωρεῖτο ἀφωσιωμένος τῷ Βενιζέλῳ, ἔμελλε νὰ προβῇ εἰς κίνημα ἐναντίον τῶν βασιλικῶν. Ἐλέχθη

(1) Μία ἐκ τῶν ἀφορμῶν τῆς γαλλικῆς, μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Νοεμβρίου, πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον δυσπιστίας ἦτο καὶ ἡ εἰς Ζυρίχην μετάβασις τοῦ Ἄγγλου ναυάρχου Κάρ, τέως ὀργανωτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἀνδρὸς ἀμφιβόλου σοβαρότητος καὶ φίλου τοῦ βασιλέως. Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη προκληθεῖσα παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διὰ τοῦ ναυάρχου τούτου καλλιεργείας φιλικῶν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως διαθέσεων παρὰ τοῖς Ἄγγλοις πολιτικοῖς, ἐξελήφθη ὡς ἐμπιστευτικὴ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀποστολή, ἥτις ἀποκαθιστῶσα αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον του θὰ ἐχρησιμοποίει δῆθεν αὐτὸν ὡς ὄργανόν της διὰ τοὺς πρὸς ἐπικράτησιν ἐν Ἀνατολῇ συνδυασμοὺς αὐτῆς. Τὴν μυστηριώδη ταύτην ἐπίσκεψιν ἐπίστευεν, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Δημ. Γούναρης, ἐπληροφορήθη δὲ τὴν ἀλήθειαν πολὺ βραδύτερον ἐν Λονδίνῳ παρ' αὐτοῦ τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ.

Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐπεθύμει τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς πολεμικῆς καταστάσεως διὰ τῆς μετὰ τῆς Τουρκίας διαρρυθμίσεως τῶν τῆς Μεσοποταμίας καὶ ἰδίᾳ τῆς πετρελαιοφόρου Μοσούλης περιοχῶν, ἀλλ' ἐπεδίωκε καὶ τὴν παγίωσιν τῆς ἐν τῇ ὅλῃ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου καταστάσεως, ὑποστηρίζουσα ἐνθέρμως τὴν ἀπόλυτον ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ ἀφαιρεθέντα ἐκ τῆς Τουρκίας ἐδάφη. Τὴν πολιτικὴν ταύτην θὰ ἐπεδοκίμαζεν ἡ Γαλλία, ὡς καὶ αὐτῇ συμφέρουσαν, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο ἡ δημιουργηθεῖσα δυσπιστία περὶ τῆς πιθανῆς ὑποσκελίσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, ὅπερ δὲν συνέβαινεν ἐν προκειμένῳ. Εἰς τὴν καμπὴν ταύτην τῆς μεταστροφῆς τῶν πραγμάτων δέον ν' ἀναζητηθῇ ἡ ὅλη συμφορὰ τῆς Ἑλλάδος. Ταῦτα, καθ' ἃ μοὶ ἀφηγήθη ὁ ἀείμνηστος φίλος μου Γ. Μπαλτατζῆς.

ἔτι ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐζήτησε βοήθειαν καὶ ἀπὸ τοῦ ἐν Ἠπείρῳ στρατοῦ ἀνεμένετο δὲ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας τοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐν ἐπιστρατεύσει εὑρισκομένου στρατοῦ. Τούτων πάντων ἕνεκα κατὰ τὰς δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὰς ἐκλογὰς μεγάλη ἐπεκράτει ἀγωνία ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ φόβοι περὶ κινημάτων στρατιωτικῶν καὶ ἐκμηδενίσεως οὕτω τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ψήφου τῆς 1 Νοεμβρίου. Ἀλλ' ἡ ἀγωνία αὐτὴ διήρκεσεν ὀλίγον μόνον χρόνον. Οὔτε ὁ ἐν Ἀθήναις στρατὸς ἐκινήθη οὔτε ἔξωθεν ἦλθεν ἄλλος στρατός, ἀπεδείχθη δὲ ὅτι παρόμοιαι σκέψεις δὲν διῆλθον ἐκ τῆς διανοίας τοῦ Βενιζέλου. Τὸ ἀποτέλεσμα ἄλλως τε τῆς ἐν τῷ στρατῷ τῆς Μ. Ἀσίας διενεργηθείσης ψηφοφορίας, ἐφ' ἧς ἐστήριζον τὰς ἐλπίδας αὐτῶν οἱ βενιζελικοί, ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐν Σμύρνῃ ἀνωτάτου ἐπιτρόπου καὶ διοικητοῦ Ἀρ. Στεργιάδου ἐκηρύχθη ὡς μηδεμίαν ἔχον νομιμότητα ἕνεκα τῶν γενομένων μεγάλων κιβδηλιῶν. Οἱ δὲ συνέχοντες τὸν λαὸν τῆς πρωτευούσης φόβοι ὑπεχρέωσαν ἰδίως τὴν ἰταλικὴν πρεσβείαν νὰ ἐνεργήσῃ ὑπὲρ ἀποκαταστάσεως εἰρήνης καὶ ἡσυχίας, συνάμα δ' ὁ Βενιζέλος ἔλαβεν ἀπόφασιν νὰ καταλίπῃ τὴν Ἑλλάδα ἐκδοὺς διάγγελμα(¹) μεστὸν μὲν πικρίας πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἀλλὰ μᾶλλον εἰρηνικὸν ἢ ἐπαναστατικόν. Ἡ ἐξ Ἑλλάδος ἀναχώρησίς του δὲν ἦτο βεβαίως πρᾶξις κοινοβουλευτική· ἀλλὰ μήπως ὑπῆρχεν ὁμαλὴ λειτουργία κοινοβουλευτικὴ ἐν τῷ κράτει; Καὶ ὁ Βενιζέλος ἀποδεχθεὶς τὸν ἀγῶνα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως δὲν ὑπέκειτο εἰς κοινοβουλευτικὰ ἔθιμα. Ὁπωσδήποτε διὰ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐπανήγαγε τὴν εἰρήνην παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ.

Διὰ τὴν διενέργειαν τῶν ἐκλογῶν ὁ Βενιζέλος ἐπεκρίθη οὐ μόνον παρὰ τῶν φίλων του, ἀλλὰ καὶ παρὰ πλείστων ὅσων ἀντιφρονούντων πρὸς αὐτὸν καὶ μὴ μετεχόντων τοῦ πολιτικοῦ βίου ἀνδρῶν. Καὶ ἡ ἐπίκρισις ἦτο δικαία, βασιζομένη εἰς τὸ ἀσυνεπὲς πρὸς τὴν παρ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν πραγμάτων καὶ διότι εἰς τὰς προτροπὰς αὐτῶν περὶ ἀναβολῆς τῶν ἐκλογῶν οὐ μόνον ἄρνησιν προέβαλεν, ἀλλὰ καὶ παρεφέρθη ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠδύνατο νὰ ὑποτιμήσῃ τὰς πρὸς τὴν χώραν ὑπηρεσίας του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Θεσσαλονίκην ὤφειλε νὰ γνωρίζῃ ὅτι καὶ ἐπὶ ἀνωτέρῳ ἔστω σκοπῷ οὕτω πολιτευόμενος εὑρίσκετο πάντως ἐκτὸς τοῦ περιθωρίου τῆς νομιμότητος καὶ ἑπομένως ἦτο ἐπαναστάτης. Τὴν ἰδιότητά του ταύτην ἠδύνατο νὰ μεταβάλῃ εἰς δικτατωρίαν τηρῶν ἔστω καὶ τὰ προσχήματα τοῦ πολιτεύματος διὰ τῆς διατηρήσεως τῆς βασιλείας καὶ τῆς βουλῆς. Πᾶσα ὅμως πολιτικὴ αὐτοῦ πρᾶξις σοβαρά, πέρα τῆς τετριμμένης διοικήσεως, ἦτο ὑποχρέωσίς του νὰ διέπηται ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς προσωρινῆς δικτατωρικῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τῆς χώρας, τῆς ὁποίας τὰς τύχας ἐκράτει εἰς τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας, μέχρις οὗ περαιῶν τὸ μεγαλειῶδες, τῇ ἀληθείᾳ, ἀρξάμενον ἔργον αὐτοῦ, παρέδιδε τοῦτο εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, τότε μόνον δικαιούμενον νὰ ἀποφανθῇ ἐὰν

(¹) «Καταλείπων τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πολιτικὴν σκηνήν, ἐπιθυμῶ νὰ ἀπευθυνθῶ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ πρὸς τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων:

»Πρὸς μὲν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν διὰ νὰ τὸν βεβαιώσω ὅτι οὐδεμίαν πικρίαν δοκιμάζω διὰ τὴν ψῆφον τῆς Κυριακῆς, πιστεύων ὅτι δυσκόλως ἄλλος τις λαὸς θὰ ἠνείχετο ὅπως, ἐπὶ διετίαν ἀπὸ τῆς ἀνακωχῆς καὶ τῆς οὐσιαστικῆς τερματίσεως τοῦ πολέμου, παραμένῃ ἐπιστρατευμένος, ὡς συνέβη διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Πρὸς δὲ τοὺς φίλους μου διὰ νὰ ζητήσω παρ' αὐτῶν ὅπως — μνήμονες τῶν ἀρχῶν, αἵτινες ἐνέπνευσαν τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, διὰ μὲν τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς συστάσεώς του διάστημα διὰ δὲ τὴν ἐσωτερικὴν κατὰ τὸ ἀπὸ 1910 μέχρι 1915 κυρίως διάστημα, μὴ παύσωσι νὰ ὑποτάσσωσι τὸ συμφέρον τοῦ κόμματος εἰς τὸ συμφέρον τοῦ κράτους καὶ συνεπῶς μὴ προβαίνωσί ποτε εἰς καμμίαν πρᾶξιν ἢ ἐνέργειαν πρὶν ἢ ἐξετάσωσι τίνα ἐπίδρασιν δύναται νὰ ἔχῃ αὕτη ἐπὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Πέποιθα δὲ συγχρόνως ὅτι θὰ ὑποταχθῶσι καὶ οὗτοι ἄνευ πικρίας εἰς τὴν λαϊκὴν ἐτυμηγορίαν».

ἡ πολιτεία αὐτοῦ κατ' ἀρχὴν καὶ αἱ ἐφαρμοσθεῖσαι, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιτυχίας αἱ τῆς ἀκρότητες ἐτύγχανον καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων τῆς ἐγκρίσεως ἴ καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ πολιτεία του δ' αὕτη θὰ εἶχε καὶ ἑτέραν εὐεργετικὴν διὰ τὴν χώραν πλευράν, ὅτι εἰς περίπτωσιν τελικῆς ἐπιτυχίας μὲν θὰ ἐξεκαθ[άρι]ζετο ἡ ὅλη πολιτικὴ καὶ

Ἡ βασίλισσα-μήτηρ Ὄλγα μετὰ τῶν δώδεκα ἐγγονῶν της

πολιτικὴ κατάστασις, ἐν πιθανῇ δὲ ἀποτυχίᾳ οἱ διαδεξάμενοι αὐτὸν θὰ ἠδύναντο ὁμαλῶς νὰ κυβερνήσωσι τὴν χώραν.

Πῶς ἀνὴρ τῆς τόλμης καὶ ἀποφασιστικότητος τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου ἐπηρεάσθη ἀπὸ τὰ ᾄσματα τοῦ ἀντιφρονοῦντος τύπου καὶ τὰς κατηγορίας τῶν χλιαρῶν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ἀντιπάλων καὶ δὲν ἐτήρησεν ἀκριβῶς κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἄκρας αὐτοῦ ἐπιτυχίας τὴν ψύχραιμον καὶ ἰσχυρὰν ἐπιβολὴν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ; Ἠδύνατο τοὺς πάντας νὰ ἀμνηστεύσῃ καὶ νὰ συγχωρήσῃ, ἀλλ' εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς λαϊκῆς διὰ τῶν ἐκλογῶν ἐτυμηγορίας εἶχε πάντοτε νὰ ἀντιτάξῃ τὴν ἐμπόλεμον κατάστασιν, μὲ τὴν ἑλληνικὴν νεότητα ἐστρατοπεδευμένην ἔναντι τοῦ τρούλλου τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἤτοι αὐτὴν ταύτην τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους, δίδων τὴν ὑπόσχεσιν ἀπολογίας πρὸς αὐτὴν μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀρξαμένου ἔργου. Διότι μέγα δὲν εἶναι τὸ δημιουργεῖν ἀλλὰ καὶ τὸ συγκρατεῖν, ὁ δὲ στρατιώτης τοῦ πολιτικοῦ καθήκοντος δὲν ὤφειλε νὰ πτοηθῇ οὐδ' ἐκ τῶν μονομερῶν ἀποπειρῶν κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ οὐδ' ἐξ ἀπειλῶν τῶν παρασάγγας αὐτοῦ, παρὰ τὰς ἀτομικὰς αὐτῶν ἀρετάς, ἀπεχόντων πλέον πολιτικῶν του ἀντιπάλων, τηρῶν δὲ τὸ πηδάλιον τοῦ κλυδωνιζομένου σκάφους νὰ ὁδηγήσῃ τοῦτο εἰς λιμένα ἀσφαλῆ δρέπων οὕτω καὶ ἀπὸ

μέρους τοῦ ἄλλου κόσμου τὴν ἠθικὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀθανάτου ἀνδρός. Ἀλλὰ θεωρήσας τὸ ἔργον αὐτοῦ λῆξαν διὰ μόνης τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν καὶ ἐνεργήσας ὡς ἐνήργησεν ἐδημιούργησεν ἀνατρεπτικὴν κατάστασιν εἰς στιγμὴν καθ' ἣν ἐπεβάλλετο σύμπνοια καὶ συνεργασία, δὲν ἀπεμακρύνθη δὲ τῆς νοοτροπίας τῶν ἀντιδρώντων αὐτῷ πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων. Δὲν ἐψυχολόγησε βαθύτερον τὰ αἴτια τῆς διὰ τῶν ἐκλογῶν διαμαρτυρίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὴν αἰσθηματικὴν αὐτοῦ διάθεσιν, ὡς καὶ τὴν διὰ τοῦ αἰφνιδίου θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπελθοῦσαν χηρείαν τοῦ θρόνου καὶ τὰς ἐκ τῶν ὑστέρων συμπαθείας τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης ὑπὲρ τοῦ θανόντος ἀλκίμου νέου, ὅστις, παρ' ὅλον τὸ ἀπαράσκευον αὐτοῦ διὰ τὴν βασιλείαν, λόγῳ τοῦ ἀφελοῦς αὐτοῦ χαρακτῆρος, τοῦ ἀθλητικοῦ του παραστήματος καὶ τοῦ ρωμαντικοῦ του γάμου μεθ' Ἑλληνίδος κόρης κατέκτησε πρὸς στιγμὴν αἰσθηματικῶς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Δὲν ἀφῆκε κἂν χρονικόν τι διάστημα πρὸς καθησύχασιν τῆς κοινῆς γνώμης, καὶ ἐν πάσῃ σπουδῇ διενήργησεν ἐκλογὰς ὁπότε κατάπληκτος τὴν ἐπομένην τῶν ἀποτελεσμάτων χαιρεκάκως καὶ περιφρονητικῶς ὡμίλει περὶ παραγνωρίσεως καὶ ἀγνωμοσύνης πρὸς τὸ ἔργον του· διέφυγε δ' αὐτῷ ἐντελῶς ἡ πραγματικότης μὴ ἀντιληφθέντι ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ οὐδέποτε θὰ ἀνεγνώριζον αὐτῷ οὐδὲ τὰς ὅσας ἀνέπτυξεν ἱκανότητας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων, οὐδ' ἄλλης φύσεως ἀρετάς, ἐφ' ὅσον τόσον σκληρῶς παρ' αὐτοῦ καὶ ἀνηλεῶς ἐταπεινώθησαν.

Ἀν. Παπούλας

Παραδοὺς τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ ἔργον ἡμιτελὲς δὲν συνετέλεσεν ἐπίσης εἰς τὴν στερέωσιν αὐτοῦ, καταλιπὼν ἔστω καὶ εἰς τὸν μακρὸν χρόνον τὴν ἀναγνώρισιν μιᾶς τοιαύτης ὑπερτάτης ὑπηρεσίας· ἀλλ' ὁσάκις ἐδόθη αὐτῷ ἡ εὐκαιρία, ὡς βραδύτερον κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις δίκην τῶν ἀνοήτων νεαρῶν ἀξιωματικῶν τῶν ἀποπειραθέντων κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, οὐ μόνον δὲν ἤρθη εἰς τὸ ὕψος τοῦ πραγματικοῦ μεγάλου ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ κατῆλθεν ὅπως καὶ μακρόθεν ἐκδικηθῇ τὸν Κωνσταντῖνον δηλώσας ἐν τῇ μαρτυρικῇ αὐτοῦ καταθέσει ἐνώπιον τοῦ γαλλικοῦ δικαστηρίου ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο Γερμανός, ἐκδικούμενος οὕτω ἐμμέσως τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἔργον, εὑρισκόμενον μέσῳ παντοίων κινδύνων, λόγῳ τῆς συνεχίσεως τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βενιζέλου οἱ ἀρχηγοὶ τῆς νικητρίας μερίδος, παραιτηθέντος τοῦ ναυάρχου Π. Κουντουριώτου, ἀνεγνώρισαν ὡς ἀντιβασιλέα, ἐν ὀνόματι τοῦ Κωνσταντίνου, τὴν βασίλισσαν-μητέρα Ὄλγαν (1), ἥτις εὑρίσκετο ἐν Ἀθήναις ἐλθοῦσα εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου μὴ προλαβοῦσα ὅμως αὐτὸν ἐν τῇ ζωῇ. Συνεκροτήθη δὲ τότε κυβέρνησις, τῇ συστάσει τοῦ παραιτηθέντος Βενιζέλου, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Δ. Ράλλη,

---

(1) Ἡ βασιλομήτωρ Ὄλγα ἅμα ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν ἐξέδωκε τὸ ἑπόμενον διάγγελμα:

Πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν,

«Ἀναλαμβάνουσα τὴν ἀντιβασιλείαν σύμφωνος πρὸς τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ κράτους, λόγῳ τῆς ἀπουσίας τοῦ πεφιλημένου υἱοῦ μου βασιλέως Κωνσταντίνου, πέποιθα ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὁ τοσοῦτον σθένος ἐπιδείξας κατὰ τὴν διαρρεύσασαν χαλεπὴν περίοδον, θέλει παράσχῃ τὴν συνδρομήν του εἰς ἐμέ, ὥστε νὰ δυνηθῶ καὶ ἀνταποκριθῶ εἰς τὰ δυσχερῆ καθήκοντά μου.

»Τὸ αἴσθημα τοῦ δικαίου καὶ τῆς τάξεως, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει πάντοτε τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἐγγυᾶται ὅτι κατὰ τὴν βραχεῖαν μεταβατικὴν περίοδον τῆς ἀντιβασιλείας μου οὐδὲν θέλει ἐπι-

ἥτις καὶ ὡρκίσθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου(¹), μετέσχον δ' αὐτῆς καὶ οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς τῶν βασιλικῶν. Τὸν ἀποχωρήσαντα Βενιζέλον ἠκολούθησαν καὶ ἄλλο ἐν τῇ διοικήσει καὶ τῷ στρατῷ ἀφωσιωμένοι αὐτῷ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος Λ. Παρασκευόπουλος ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ 'Αν. Παπούλα.

Τὸ μεῖζον βασιλικὸν κόμμα ἀντεπροσώπευε τότε οὐχὶ ὁ Ράλλης ἀλλ' ὁ Γούναρης πλὴν ἡ ἀνάγκη ἀπῄτει ἵνα ἡ προεδρία τῆς κυβερνήσεως ἀνατεθῇ εἰς τὸν ἀρχαιότερον καὶ μεῖζον κῦρος πολιτικὸν ἔχοντα καὶ μείζονος ὁπωσδήποτε ὑποστηρίξεως παρὰ ταῖς Δυνάμεσιν ἀπολαύοντα Δ. Ράλλην, ὅστις συνεκάλεσε νέαν βουλήν, ἀνακηρύξασαν ἑαυτὴν Συνέλευ-

---

συμβῇ δυνάμενον νὰ διαταράξῃ τὴν εἰρήνην καὶ εὐημερίαν τῆς χώρας. Λαὸς καὶ στρατὸς καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ, ὅπου τόσον γενναίως μάχεται ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν δικαίων, θὰ ἐκπληρώσωσιν, ὡς πάντοτε, τὸ καθῆκόν των πρὸς τὴν πατρίδα».

'Εν Τατοΐῳ τῇ 4 Νοεμβρίου 1920

'Η βασιλομήτωρ ἀντιβασίλισσα
ΟΛΓΑ

Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον

'Ο πρόεδρος	Τὰ μέλη
Δ. Γ. Ράλλης	*Π. Τσαλδάρης*
	Ν. Π. Καλογερόπουλος
	Θ. Ν. Ζαΐμης
	Δ. Π. Γούναρης
	Ι. Δ. Ράλλης
	Π. Κ. Μαυρομιχάλης

(¹) Τὸ πρὸς τὸν λαὸν διάγγελμα τῆς κυβερνήσεως Ράλλη εἶχεν οὕτω:

Πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν,

«'Αποχωρησάσης τῆς κυβερνήσεως, τὴν ὁποίαν ἡ λαϊκὴ ἐτυμηγορία ἀνέτρεψε, καὶ παραιτηθέντος τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ ναυάρχου κ. Π. Κουντουριώτη, ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν, συμφώνως τῷ Συντάγματι καὶ τοῖς νόμοις τοῦ κράτους, ἡ Α.Μ. ἡ βασίλισσα-μήτηρ Ὄλγα.

»'Η Α.Μ. ἀνέθηκεν ἡμῖν τὸν καταρτισμὸν τῆς νέας κυβερνήσεως. 'Ομόσαντες ἐνώπιον Αὐτῆς τὸν νενομισμένον ὅρκον προέβημεν ἀμέσως εἰς τὴν σύγκλησιν τῆς ἄρτι ἐκλεγείσης ἐθνικῆς ἀντιπροσωπίας, ὅπως αὕτη ἐπιληφθῇ τῆς ρυθμίσεως τῶν πραγμάτων τῆς χώρας.

»Μὲ βαθυτάτην τὴν συνείδησιν ὅτι ὕψιστα τῆς πατρίδος συμφέροντα ἐπιτάσσουσι τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ τὴν διαγεφύρωσιν τοῦ χάσματος, τὸ ὁποῖον ἡ διὰ τῆς πανδήμου λαϊκῆς ψήφου ἀποδοκιμασθεῖσα ὀλιγαρχία ὤρυξεν ἐν τῇ χώρᾳ, πᾶσαν θὰ καταβάλωμεν μέριμναν πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς ἰσχύος τῶν νόμων. Γενικῶς καὶ ἀδιακρίτως οἱ πολῖται ἀνακτῶσι τὴν γαλήνην, ἣν εἶχον ἀπολέσῃ κατὰ τὴν περίοδον τὴν τερματισθεῖσαν διὰ τῆς ψήφου τῆς παρελθούσης Κυριακῆς. Ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἀποκαθιστάμενοι ἴσοι καὶ ἐλεύθεροι, πρέπει νὰ ἔχωσιν ἀπόλυτον πεποίθησιν ὅτι, ὑπακούοντες εἰς μόνον τὸ δίκαιον καὶ τὸν νόμον, θὰ ἀπολαύωσι πλήρως τῆς προστασίας τῶν νομίμων συμφερόντων αὐτῶν. Ποιούμεθα ἔκκλησιν εἰς τὰ γενναῖα αἰσθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ, ἵνα παράσχωσι τὴν συνδρομήν των εἰς τὸ ἡμέτερον ἔργον.

'Εν 'Αθήναις τῇ 4 Νοεμβρίου 1920

Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον

'Ο πρόεδρος	Τὰ μέλη
Δ. Γ. Ράλλης	*Π. Τσαλδάρης*
	Ν. Π. Καλογερόπουλος
	Θ. Ν. Ζαΐμης
	Δ. Π. Γούναρης
	Ι. Δ. Ράλλης
	Π. Κ. Μαυρομιχάλης

σιν 'Εθνικὴν ἐν 'Αθήναις (Γ' ἐν 'Αθήναις Συνέλευσιν μετὰ τὰς τῷ 1843 καὶ τῷ 1863-64). Καὶ οὕτω μὲν τὰ πράγματα ἐν μέσῳ καταστάσεως μεστῆς ἔτι κινδύνων ἀφανῶν προσέλαβον μίαν σχετικῶς ὁμαλὴν πορείαν. Οἱ ξένοι πρέσβεις δὲν ἀνεγνώρισαν ἐπισήμως τὰ γενόμενα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐκώλυσε τὴν τακτικὴν λειτουργίαν τῆς πολιτείας καὶ τῆς κυβερνήσεως. 'Εξικόμενοι ἤδη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνάγκη ἵνα, πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὰ περαιτέρω γεγονότα, παράσχωμεν βραχεῖάν τινα γενικὴν εἰκόνα τοῦ ὅλου χαρακτῆρος τῶν γενομένων καὶ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως πραγμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η' (1920-1922)

ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ — Η ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ — ΤΟ "ΕΘΝΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΝ" ΤΗΣ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ — ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ — Η ΓΑΛΛΟΚΕΜΑΛΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ — Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΙΣ ΔΙΑ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ — Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΙΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΝ — Η ΠΡΟΕΛΑΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ — ΣΑΓΓΑΡΙΟΣ — ΤΟ Α' ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ — ΤΟ ΣΧΕΔΙΟΝ ΤΗΣ ΕΠΙ ΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΝ ΣΤΡΑΤΕΙΑΣ — Η ΕΞΑΠΟΛΥΣΙΣ ΤΗΣ ΚΕΜΑΛΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΣΕΩΣ — Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ — Η ΣΜΥΡΝΗ ΠΥΡΠΟΛΟΥΜΕΝΗ — Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1922 — ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ — ΕΚΚΕΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝ. ΘΡΑΚΗΣ — Η ΔΙΚΗ ΚΑΙ Η ΘΑΝΑΤΩΣΙΣ ΤΩΝ ΕΞ — Η ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΙΣ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ — ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Ἡ ἔκβασις τῶν ἐκλογῶν ἀπετέλει πλήρη νίκην τῶν βασιλοφρόνων, παρ' οἷς μεγίστη ἐσημειοῦτο κίνησις καὶ ζωηρὸς ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ ἐπανόδου τοῦ βασιλέως. Οὗτος τὴν εἰς Ἑλλάδα ἐπάνοδόν του ἐξήρτησεν ἀπὸ τῆς ἐπερωτήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ μόνον, καὶ δὴ διὰ δημοψηφίσματος. Ἀφορμὴ τῆς τοιαύτης ἀξιώσεως τοῦ βασιλέως θεωρεῖται γενικῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Ζωνὰρ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως ρηθὲν ὅτι ὁ βασιλεὺς δύναται νὰ ἔλθῃ μετὰ τὸν πόλεμον, ἐὰν θελήσῃ τοῦτο ὁ ἑλληνικὸς λαός. Εἴτε ὁ βασιλεὺς οὕτω διανοούμενος ἐζήτησε τὸ δημοψήφισμα εἴτε ἡ κυβέρνησις εἰσηγήσατο τὴν πρᾶξιν ταύτην, πάντως ἀμφότεροι εὑρίσκοντο τυπικῶς ἐν νομιμοφροσύνῃ. Ἡ διεξαγωγὴ δημοψηφίσματος περὶ τῆς θέσεως τοῦ βασιλέως, ἐξωσθέντος ὑπὸ ξένων χωρὶς οὐδεμία νὰ ὑπάρχῃ ἐκ μέρους οἱασδήποτε ἀντιπροσωπίας τοῦ λαοῦ ἀπόφασις κατὰ τοῦ βασιλέως, ἦτο καθ' ἡμᾶς πολιτικὸς σολοικισμός. Ἀλλὰ καὶ ὁ σολοικισμὸς οὗτος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν μόνην αἰτίαν ἐν τῇ ἀοριστίᾳ τῶν γενομένων κατὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ βασιλέως, ὅτι *καταλείπῃ* τὸν θρόνον εἰς τὸν Ἀλέξανδρον (οὐχὶ δ' ὅτι παραιτεῖται) κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη γενομένην πρὸς τὸν Ζωνὰρ δήλωσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς παραιτεῖται ὑπὲρ τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ του. Ἀλλ' ἀφιέντες πάντα ταῦτα, τὰ ἐν μέρει προσωπικὰ ζητήματα, ἐξετάσωμεν ἤδη, ἐξ ἀπόψεως δηλονότι τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς. Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἡ ἐπάνοδος τοῦ βασιλέως καὶ ἡ θριαμβευτικὴ αὐτοῦ εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἴσοδος[1], ἧς προηγήθη καὶ ἡ ἐπάνοδος τῶν βασι-

---

[1] Τὸ διάγγελμα τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, τὸ ἀναγνωσθὲν παρ' αὐτοῦ τῇ 6 Δεκεμβρίου 1920 ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων ἅμα τῇ ἐπανόδῳ του ἐξ Ἑλβετίας μετὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 1 Νοεμβρίου 1920, εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Ὑπείκων εἰς ὕψιστον πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον κατέλιπον τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τρία καὶ πλέον ἀτελεύτητα καὶ ὀδυνηρὰ ἔτη, καθ' ἃ ἐβίωσα μακρὰν ὑμῶν ἐν ἀγωνίᾳ καὶ συγκινήσεσι, χωρὶς ὅμως οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ν' ἀπολείψῃ με ἡ ἐκ τῆς ἀγάπης σας παρηγορία καὶ ἡ εἰς ὑμᾶς πεποίθησίς μου. Οὕτω καὶ μακρὰν ὑμῶν διετέλεσα κοινωνὸς τῶν τυχῶν τῆς πατρίδος, θλιβόμενος

λικῶν πριγκήπων, ἐνθουσιωδεστάτης πάντων τυχόντων ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τοῦ ἐπὶ ἡμέρας κατεχομένου ὑπὸ μέθης ἐνθουσιασμοῦ, δὲν ἦτο γεγονὸς ὑπὸ ἔποψιν ἐθνικῶν συμφερόντων εὐχάριστον. Αἱ βίαιαι μεταβολαὶ αἱ ἐπελθοῦσαι διὰ τῆς ἐξώσεως τοῦ βασιλέως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκμηδενισθῶσιν ἄνευ ἰσχυρᾶς καὶ κινδυνώδους ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τῶν ἐπενεγκόντων τὴν ἔξωσιν αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογικὴ ἐπιτυχία τοῦ βασιλέως οὐδὲν ἐσήμαινεν ἐν ὅσῳ ὑπῆρχε κόμμα καὶ οὐχὶ κόμμα, ἀλλὰ ἀνὴρ πλὴν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως ἔχων ὄπισθεν αὐτοῦ τὴν Γαλλίαν καὶ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἐκτὸς τοῦ βασιλείου ἔθνος. Ἡ δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ δημοψηφίσματος τῆς ἐπανόδου, ὅπερ ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, δοθεῖσα διακοίνωσις εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ἰταλίας, οὖσα κατ᾽ οὐσίαν ἔργον τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Βενιζέλου, ἐδέσμευσε καὶ τὴν Ἀγγλίαν ἐν μέρει δὲ καὶ τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλὰ καὶ μόνης τῆς Γαλλίας ἡ θέλησις ἦτο ἀρκετὴ ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ νὰ ἔχῃ σοβαρὰς συνεπείας, ὅπερ καὶ συνέβη.

Ἡ ταυτόσημος διακοίνωσις ἔλεγεν ὅτι αἱ Δυνάμεις καταδικάζουσαι τὰ ἐν Ἑλλάδι γενόμενα ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, ἡγεμόνος τοῦ ὁποίου ἡ ἀνειλικρινὴς στάσις ἐγένετο δι᾽ αὐτὰς πηγὴ δυσχερειῶν καὶ βαρειῶν ἀπωλειῶν, ἐθεώρουν ταῦτα ὡς ἐπικύρωσιν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν ἐχθρικῶν πράξεων τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ ἀπεκήρυττον πᾶσαν τοῦ λοιποῦ ἀλληλεγγύην πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Ἡ διακοίνωσις δὲ αὕτη τῆς 20 Νοεμβρίου ἀνεπτέρωσε τὸ φρόνημα τῶν βενιζελικῶν καὶ ἐχρησίμευσεν αὐτοῖς τοῦ λοιποῦ ὡς ὅπλον· ἀλλὰ καὶ ἡ νέα μονομερὴς ἀγγλικὴ διακοίνωσις τῆς ἰδίας ἡμέρας τοῦ δημοψηφίσματος, καθ᾽ ἣν ἠπειλεῖτο δι᾽ ἐγκαταλείψεως ἡ Ἑλλάς, ἐνέβαλε τὴν κυβέρνησιν εἰς ἠθικὴν ἀδυναμίαν. Παρ᾽ ὅλα ταῦτα, μὴ δυναμένη νὰ ἀντιστῇ κατὰ τοῦ παρ᾽ αὐ-

---

διὰ τὰς περιπετείας αὐτῆς ἀλλ᾽ ἐπιχαίρων ἐπὶ τῇ πληρώσει προαιωνίων πόθων, διὰ τοῦ ἡρωϊσμοῦ τοῦ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἐνδόξου στρατοῦ μας πραγματοποιηθέντων.

»Εὑρισκόμενος ἤδη ἐν μέσῳ ὑμῶν λογίζομαι εὐτυχής. Ἡ πάνδημος ὑμῶν πρόσκλησις ἀπέδειξεν ἀλήθειαν τὸ κληροδοτηθέν μοι παρὰ τοῦ ἀειμνήστου πατρός μου ἔμβλημα «Ἰσχύς μου ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ». Σᾶς εὐγνωμονῶ.

»Ἐτρώθη ἡ πατρική μου καρδία καὶ ἡ καρδία τῆς βασιλίσσης ἐκ τοῦ ἀδοκήτου θανάτου προσφιλεστάτου υἱοῦ, ἐπιτελέσαντος τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον κατὰ τὴν ἀποδημίαν μου. Αἱ θεῖαι βουλαὶ ἀνεξερεύνητοι. Εἷς ἔσται ἤδη ὁ σκοπὸς τοῦ βίου μου, ν᾽ ἀποδειχθῶ ἀντάξιος τῆς ἀγάπης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀφοσιώσεώς μου εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν δικαίων καὶ συμφερόντων αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ αὐστηρᾷ τηρήσει τοῦ συνταγματικοῦ ἡμῶν χάρτου καὶ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Θέλω δὲ ἐπιδιώξῃ ἐσωτερικῶς μὲν τὴν ἐν τῇ ἑνότητι γαλήνην καὶ ἐξωτερικῶς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως στηριζόμενος ἐπὶ τὸν ἡρωϊκόν μας στρατόν. Ἡ ἑνότης, συνεπαγομένη τὴν γαλήνην καὶ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ λαοῦ εἰς τὰ ἔργα του, θὰ ἀσφαλίσῃ τὴν εὐημερίαν τῆς χώρας καὶ θὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς δυνάμεις αὐτῆς πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἐθνικῶν σκοπῶν καὶ πόθων. Ἀκολουθῶν δὲ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἡμῶν πολιτικὴν τὴν πατροπαράδοτον κατεύθυνσιν, τὴν ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας καὶ πρὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ βασιλείου ἐγκαινισθεῖσαν καὶ ἀνταποκρινομένην εἰς τὸ αἴσθημα καὶ τὸ ἐθνικὸν συμφέρον, θὰ καταβάλω πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς ἐμπέδωσιν ἀγαθωτάτων σχέσεων πρὸς τὰς Μεγάλας Συμμάχους Δυνάμεις καὶ τὴν ἐπίρρωσιν τῶν πρὸς τὴν γενναίαν σύμμαχόν μας Σερβίαν δεσμῶν.

»Αἱ δύο μνηστεῖαι, ἀφ᾽ ἑνὸς τοῦ προσφιλοῦς υἱοῦ μου διαδόχου τοῦ θρόνου Γεωργίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τῶν βασιλέων τῆς Ρουμανίας Ἐλισσάβετ καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου τῆς πεφιλημένης θυγατρός μου Ἑλένης μετὰ τοῦ διαδόχου τῆς Ρουμανίας Καρόλου, ἐγκαινίζουσι νέους εὐτυχεῖς δεσμοὺς τῆς πατρίδος πρὸς τὴν δικαίως μεγαλυνθεῖσαν Ρουμανίαν.

»Χωροῦντες οὕτω ἐπὶ τὴν ἐθνικὴν ἀποστολὴν θ᾽ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς συνεχίζει τὸ ἀπ᾽ αἰώνων ἐκπολιτιστικόν του ἔργον.

»Ἐπὶ τούτοις ἀναφωνῶ: Ζήτω ὁ ἑλληνικὸς λαός!»

τῆς δημιουργηθέντος ρεύματος ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου, ἠναγκάσθη ἑκοῦσα ἄκουσα νὰ καλέσῃ τοῦτον ὅπως κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐν τῇ Συνελεύσει ἡ κυβέρνησις ἦτο κραταιά, ἀφοῦ διέθετεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὰ 4/5 τῶν ψήφων τῆς βουλῆς, τῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Π. Δαγκλῆν ἐξ ὀγδοήκοντα περίπου βουλευτῶν βενιζελικῆς μειονότητος περιοριζομένης εἰς παθητικὴν ἁπλῶς διαμαρτυρίαν. Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν τοιαύτην κοινοβουλευτικὴν δύναμιν πολιτικῶς καὶ διπλωματικῶς ἡ κυβέρνησις προσέκοπτεν ἐν παντὶ βήματι τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς εἰς μεγάλας δυσχερείας. Καὶ ὡσεὶ μὴ ἤρκει τοῦτο οἱ τῆς πλειονοψηφίας τῆς περὶ τὸν Γούναρην προσέθεσαν νέας δυσχερείας εἰς τὰς ὑπαρχούσας. Οἱ περὶ τὸν Γούναρην πολυπληθεῖς πληρεξούσιοι ἀνυπομονοῦντες νὰ ἀνέλθῃ τὸ κόμμα αὐτῶν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἵνα ἀπολαύσωσι τῶν ἀγαθῶν τοῦ κρατοῦντος κόμματος, κατὰ τὰς παλαιὰς τῶν κομμάτων ἕξεις, ἐνήργησαν τὴν ἐκ τῆς ἐξουσίας ἀποχώρησιν τοῦ Δ. Ράλλη (22 Ἰανουαρίου 1920) καὶ εἰς ταύτην ὡς πρωθυπουργοῦ ἄνοδον τοῦ Δ. Γούναρη. Τὸ γεγονὸς ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφορμὴ ἵνα ὁ γαλλικὸς τύπος, καὶ δὴ ὁ ἡμιεπίσημος, σφοδρότατα ἐπιτεθῇ ἐναντίον τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ καθ' ὃν χρόνον συνεκροτεῖτο ἐν Λονδίνῳ Συνδιάσκεψις, τῇ 8/21 Φεβρουαρίου, εἰς ἣν ἐκλήθη καὶ ἡ Ἑλλὰς ἵνα λύσῃ τὸ Μικρασιατικὸν ζήτημα.

Ὁ Γούναρης ἐβουλεύσατο ὡς πρωθυπουργὸς νὰ ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐν τῇ Συνδιασκέψει, ἀλλὰ τοσαύτη ἠγέρθη ἐν τῷ γαλλικῷ τύπῳ κατακραυγὴ κατὰ τοῦ ἀνδρός, ἀπειλουμένου καὶ δι' ἀποκλεισμοῦ κατὰ τὴν διὰ Γαλλίας διέλευσιν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ πρὸς στιγμὴν τῆς σκέψεως ταύτης καὶ ὑποδείξῃ τὸν Ν. Καλογερόπουλον ὡς πρωθυπουργόν. Τὴν 25 Ἰανουαρίου παρουσιασθεὶς πρὸ τῆς Συνελεύσεως, ἥτις ἐκήρυξεν ἑαυτὴν Συντακτικήν, ἐδήλωσεν ὅτι θὰ μετάσχῃ τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Λονδίνου καὶ προσέθεσεν ὅτι τὰ ἐν τῇ συνθήκῃ τῶν Σεβρῶν περιλαμβανόμενα εἶναι τὸ ἐλάχιστον ὅριον τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν δικαίων. Ὁ Ν. Καλογερόπουλος νῦν δὲν κατεπολεμήθη ὑπὸ τῶν Γάλλων, ὡς κατὰ τὴν πρὸ τριετίας ὑπ' αὐτοῦ συγκρότησιν κυβερνήσεως, ἀλλ' οὐχ ἧττον δὲν ἔτυχε καὶ ὑποδοχῆς λίαν τιμητικῆς, ἂν καὶ κατὰ τὴν ἐκ Παρισίων διέλευσιν αὐτοῦ ἐγένετο δεκτὸς παρὰ τοῦ Γάλλου πρωθυπουργοῦ Μπριὰν καὶ τοῦ προέδρου Μιλλερὰν καὶ ἐπωφεληθεὶς τὴν εὐκαιρίαν ἐδήλωσε δημοσίᾳ ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ τῆς φιλίας τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἐλάλησε μὲν μετὰ πολλῆς εὐγλωττίας καὶ ζέσεως ἐν τῇ Συνδιασκέψει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης τελείας γνώσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀπαιτουμένης παρασκευῆς πρὸς ἀκριβῆ ἔξαρσιν τῶν δεόντων ἐξάρσεως.

Ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ ὑπουργοῦ Σφόρτσα ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ διεξαγάγῃ μέχρι τέλους τὸν ἐν Μ. Ἀσίᾳ πόλεμον ἀπήντησε καταφατικῶς καὶ οὐχὶ μετὰ ἑτοιμότητος καὶ πειθοῦς εἰς τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ ὑπουργοῦ παρατήρησιν ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Μ. Ἀσίας εἶχον ἄπειρον ἔκτασιν χωρῶν πρὸς ὑποχώρησιν καὶ ὅτι ἠδύναντο νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι Περσίας. Ἡ πρὸς τοιαύτας ἐρωτήσεις ἀμηχανία, οὖσα ἀποτέλεσμα ἀγνοίας τῆς ὅλης καταστάσεως τῶν πραγμάτων ὑπὸ ἔννοιαν γεωγραφικὴν καὶ ἐθνολογικήν, ἦτο ἐκ τῶν χειρίστων τῆς ὅλης καταστάσεως μαρτυρίων τοῦ ἀπαρασκεύου τῆς ἑλληνικῆς γραφειοκρατίας εἰς τοιαῦτα ζητήματα, ὡς λέγομεν καὶ ἀνωτέρω. Οὐχ ἧττον ὁ Καλογερόπουλος δὲν ἠμέλησε νὰ τονίσῃ τὰ δυσάρεστα, ἅτινα θὰ προέκυπτον ἐκ τῆς τυχὸν ἀναθεωρήσεως τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Πύλης κληθέντες ἐδήλωσαν ὅτι ἡ Τουρκία ἐπιθυμεῖ τὴν ἐθνικήν της οὐδετερότητα, τὴν ἐλευθερίαν τῶν Στενῶν, τὸν καθορισμὸν πραγματικῶν

συνόρων καὶ τὸν περιορισμὸν τοῦ οἰκονομικοῦ ἐλέγχου. Ἀλλ' οἱ Κεμαλικοὶ διεβίβασαν ἕτερον ὑπόμνημα, ἐν ᾧ διετυποῦτο ἡ ἐπιθυμία τῆς «πραγματικῆς Τουρκίας» ὅπως περιλάβῃ αὕτη ὅλα τὰ ὀθωμανικά (πλὴν τῶν ἀραβικῶν δικαιουμένων εἰς αὐτονομίαν) ἐδάφη καὶ ἐζητεῖτο ἐγγύησις ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν Στενῶν. Τέλος ἡ Συνδιάσκεψις ἐγνωστοποίησεν ὅτι ἀπεφάσισε τὸν καταρτισμὸν διασυμμαχικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς τε Μ. Ἀσίας καὶ Θράκης καὶ ἐζήτησε τὴν προκαταβολικὴν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας συναίνεσιν περὶ ἀποδοχῆς τῆς διαιτησίας. Τὴν πρότασιν ταύτην ἀπεδέχθησαν οἱ Τοῦρκοι ἀντιπρόσωποι, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπία χαρακτηρίσασα τὴν πρότασιν ταύτην ὡς παρέλκυσιν ἠρνήθη νὰ δώσῃ τὴν συναίνεσίν της.

Βασίλισσα Ἐλισσάβετ

Τὴν ἑπομένην τῆς ἐν Λονδίνῳ Συνδιασκέψεως μέγα συλλαλητήριον συνεκροτεῖτο ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὸ ὁποῖον ὡμίλησαν πλεῖστοι ῥήτορες ἐπιδώσαντες ψήφισμα πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὅπως μὴ δεχθῇ τὴν διαιτησίαν ἢ τὴν ἀναβολήν, ἡ δὲ Ἐθνοσυνέλευσις διὰ ψηφίσματος ἐδήλου ἐπίσης ὅτι ἠδυνάτει νὰ δεχθῇ τροποποίησιν τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν καὶ ἐξουσιοδότει τὴν κυβέρνησιν ἵνα διαβιβάσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Συνελεύσεως πρὸς τὰς Δυνάμεις.

Ὁ Δ. Γούναρης, θεωρήσας τὴν ἐν Λονδίνῳ παρουσίαν του χρήσιμον, ἀνεχώρησε πρὸς συνάντησιν τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀποστολῆς καὶ ὑποστήριξιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τῆς ἑλληνικῆς ἀπόψεως.

Ἐν μέσῳ τῆς τοιαύτης δυσθύμου καταστάσεως ἐτελέσθησαν ἐν Βουκουρεστίῳ, τὴν 14 Φεβρουαρίου 1921, οἱ γάμοι τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου Γεωργίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τῶν βασιλέων τῆς Ρουμανίας Ἐλισσάβετ, τὴν δὲ 26 τοῦ ἰδίου μηνὸς ἐτελοῦντο ἐν Ἀθήναις οἱ γάμοι καὶ τῆς πρωτοτόκου θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου Ἑλένης μετὰ τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ ρουμανικοῦ θρόνου Καρόλου(¹).

Κατὰ τοῦτο οὐ μόνον ἡ κυβέρνησις τοῦ Γούναρη, ἡ καταδιωκομένη ἠθικῶς ὑπὸ τῆς διπλωματίας τῶν Δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ἡ προηγηθεῖσα ταύτης, ἡ τοῦ Δ. Ράλλη, δὲν προέβη μετὰ τῆς προσηκούσης γνώσεως τῶν πραγμάτων. Πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἀφηγηθῶμεν συντόμως τὴν ἱστορίαν τοῦ Μικρασιατικοῦ πολέμου.

Καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλλὰς ἀπεδέχετο τὴν ἐντολὴν τῆς διοικήσεως τῆς Σμύρνης, τῆς Ἰωνίας καὶ ἄλλων χωρῶν μικρασιατικῶν, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀθωμανικὴ κυβέρνησις τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Ϛ' Βαχιδεδδίν (διαδεξαμένου ἀπὸ τοῦ 1918 τὸν τότε ἀποθανόντα Μεχμὲτ Ρεσὰτ Ε') διετέλει ἐν ἐσχάτῃ ἀδρανείᾳ καὶ ἀδυναμίᾳ. Ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κυβέρνησιν ταύτην ἐν τῷ ὅλῳ Ὀθωμανικῷ κράτει δὲν εἶχεν ἀπολίπῃ ἐθνικὴ συνείδησις ἰσχυρὰ καὶ ζωτικότης φυσική. Πανταχοῦ ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ὑπὸ τῶν ξένων καταληφθείσαις ἐπαρχίαις ὑπῆρχεν ἔτι ἠθικὸς δεσμὸς ἰσχυρὸς ἰδίως παρὰ τοῖς κύκλοις τοῖς στρατιωτικοῖς, ἐν οἷς ὑπῆρχον πολλοὶ πεπαιδευμένοι καὶ ἐθνικὸν συναίσθημα ἰσχυρὸν ἔχοντες ἀξιωματικοί. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἀντισυνταγματάρχης Μουσταφᾶ Κεμὰλ ἐπιδείξας ἀνδρείαν καὶ τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἱκα-

(¹) Ὁ γάμος οὗτος ὑπῆρξεν ἀτυχής, τῆς ἀτυχοῦς Ἑλληνίδος βασιλόπαιδος ἐγκαταλειφθείσης βραδύτερον μετὰ τοῦ ἀνηλίκου τέκνου της παρὰ τοῦ Καρόλου, ἐμπλακέντος εἰς ἔρωτα πρὸς τὴν Ρουμανίδα Λουπέσκο καὶ καθαιρεθέντος ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ τῆς ρουμανικῆς βουλῆς τῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιωμάτων του· μετὰ πολυετῆ δ' ἀνὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα διατριβὴν ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς Ρουμανίαν ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τῆς ρουμανικῆς βουλῆς ὡς νόμιμος βασιλεύς, τῆς ἀτυχοῦς πριγκηπίσσης ὑποχρεωθείσης νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ρουμανίαν καὶ τὸν νεαρὸν αὐτῆς υἱόν

νότητα κατὰ τὸν Παγκόσμιον πόλεμον ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Ἑλλησπόντῳ, ἔνθα ἐπολέμει ἐναντίον τῶν Ἀγγλογάλλων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν. Λόφος τις κατὰ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀκτὰς τοῦ Ἑλλησπόντου ὠνομάσθη «λόφος τοῦ Μουσταφᾶ Κεμὰλ» πρὸς τιμὴν καὶ διαιώνισιν τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ. Ὁ Κεμὰλ συνεδέετο δι' ὁμοφροσύνης καὶ προσωπικῶν σχέσεων πρὸς πολλὰ κέντρα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ τῆς Μ. Ἀσίας ἐκτιμώμενος ὑπὸ πάντων, ἐμφορούμενος δὲ φιλοδοξίας ἅμα προσωπικῆς ἀλλὰ καὶ φιλοπατρίας ἀκραιφνοῦς ἐμελέτα νὰ δώσῃ τὸ σύνθημα τῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως· οὕτω δ' ἀποσταλεὶς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν μετ' ἐντολῆς τινος δὲν μετέβη εἰς τὸ προσδιορισθὲν μέρος, ἀλλὰ παραμείνας ἐν Πόντῳ ἐσχημάτισε κέντρον ἐξ οὗ προσεκάλει τὸ ἔθνος εἰς ὑπεράσπισιν τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων. Πλεῖστοι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες ἀπεκρίθησαν εἰς τὴν φωνὴν τοῦ Κεμάλ. Αὐτὴ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἄκουσα προήγαγε τὸ κίνημα, διότι ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὸ κίνημα τοῦ Κεμὰλ ἦτο ἀνταρσία ἐζήτησε τὴν ἄδειαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβουλίου τῶν Δυνάμεων ἵνα πέμψῃ στρατεύματα πρὸς κατάπνιξιν τοῦ κινήματος· ἀλλὰ τὰ σταλέντα ἐκλεκτὰ τάγματα προσεχώρησαν εἰς τὸν Κεμὰλ καὶ ἐπύκνωσαν τὰς φάλαγγας αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο καθ' ὃν χρόνον ἀκριβῶς ἑλληνικὸς στρατὸς ἀπεβιβάζετο εἰς τὴν Σμύρνην κατ' ἐντολὴν τῶν Δυνάμεων.

Ὁ στρατὸς τοῦ Μουσταφᾶ Κεμὰλ οὐ μόνον ηὐξήθη ταχέως, ἀλλὰ καὶ ἐφωδιάσθη διὰ πολεμεφοδίων διότι, ὡς προείπομεν, ὅτε οἱ Ρῶσοι ἐξεκένουν πάσας τὰς περὶ τὸν Εὔξεινον Πόντον ὑπ' αὐτῶν καταληφθείσας τουρκικὰς ἐπαρχίας, ἐν ταύταις ὡς καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ παρὰ τὸν Καύκασον κατέλιπον ἐν ταῖς ἐκκενωθείσαις ὀχυραῖς θέσεσιν ἄπειρον πολεμικὸν ὑλικὸν περιελθὸν κατόπιν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Κεμάλ. Πρὸς τούτοις οἱ μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς μετὰ τῶν Δυνάμεων εἰρήνης ἐπανακάμψαντες εἰς τὰ ἴδια Τοῦρκοι αἰχμάλωτοι ἐπύκνωσαν τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἐνῷ ἐξ ἄλλου πασῶν τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ μὴ ὑπὸ Ἑλλήνων ἢ ὑπὸ Γάλλων καὶ Ἰταλῶν κατεχομένων ἐπαρχιῶν οἱ διοικηταὶ προσεχώρησαν εἰς τὸ κίνημα τοῦ Κεμάλ, οὗ ἡ δύναμις καὶ τὸ κῦρος τοσοῦτον ηὐξήθησαν ὥστε ἠδυνήθη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1920 νὰ συγκαλέσῃ Μεγάλην Συνέλευσιν ἐθνικὴν ἐν Ἐρζερούμῃ, ἥτις διὰ προκηρύξεως αὐτῆς πρὸς τὸν τουρκικὸν λαὸν διετύπωσε τὸ ἔκτοτε κληθὲν «ἐθνικὸν συμβόλαιον» τῶν Τούρκων, ὅπερ ἦτο ἡ ὑπὲρ τῆς Τουρκίας διεκδίκησις πασῶν τῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἀσίας (περιλαμβανομένης καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων κατεχομένης Κιλικίας) ἔτι δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θράκης (περὶ τῶν νήσων ἡ προκήρυξις φρονίμως ποιοῦσα οὐδένα ἐποιεῖτο λόγον). Τῇ προκηρύξει ταύτῃ ἐπηκολούθησε κατὰ Ἰούλιον ἑτέρα προκήρυξις τῆς ἐν Σεβαστείᾳ συγκληθείσης νέας Συνελεύσεως, ἥτις δὲν περιωρίζετο εἰς διεκδίκησιν χωρῶν ἁπλῶς, ἀλλὰ διεξεδίκει στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς «ἡ Τουρκία διὰ τοὺς Τούρκους» καὶ τὴν ὁλοσχερῆ κατάργησιν τοῦ ἀπ' αἰώνων ἰσχύοντος καθεστῶτος τῶν λεγομένων διομολογήσεων (capitulations). Ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος τούτου πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἐξεγερθῇ ἡ κοινὴ γνώμη τῶν μεμορφωμένων ὁπωσδήποτε Τούρκων, διότι ἐθεώρει τοῦτο ἀντικείμενον εἰς τὴν ἐθνικὴν κυριαρχίαν καὶ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Τουρκικοῦ κράτους καὶ λαοῦ. Αἱ διομολογήσεις, περὶ ὧν καὶ ἀλλαχοῦ ἐποιησάμεθα λόγον, ἀνερχόμεναι μέχρι τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἀποκατεστάθησαν τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ Σουλεϊμὰν Β' τοῦ Μεγαλοπρεποῦς, ὁπότε μετὰ τούτου συνεμάχει ἡ Γαλλία ἐναντίον τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐφιλοξένει ἐν τοῖς λιμέσι τῆς νοτίου Γαλλίας στόλον τουρκικὸν πολεμοῦντα ἐναντίον τοῦ στόλου τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε'. Διὰ τῶν τότε ἀποκατασταθεισῶν διομολογήσεων ὁ Σουλτάνος παρεχώρει εἰς τὴν Γαλλίαν, οὐχὶ καθ' ὑποχρέωσιν ἥττονος πρὸς Δύναμιν κρείττονα ἢ Δυνάμεως ἡττημένης πρὸς νικήτριαν οὐδὲ ἴσης πρὸς ἴσην, ἀλλ' ὡς κράτος μέγα πρὸς ὑποδεέστερον κατὰ χάριν καὶ συγκατάβασιν, τὰ περιβόητα

δικαιώματα τῆς ἑτεροδικίας τῶν γαλλικῶν προξενείων, ἅτινα δικαιώματα ἀποτελοῦντα κατὰ βάθος κράτος ἐν κράτει οὐδαμῶς ἐθεωροῦντο ἀντικείμενα πρὸς τὸ τουρκικὸν μεγαλεῖον καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν καὶ ἀξιοπρέπειαν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους. Οἱ Τοῦρκοι τῆς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμὰν δὲν ἔκρινον τὰ δικαιώματα τοῦ κράτους καὶ τὰς πρὸς τοὺς ξένους παραχωρήσεις καθ' ὃ μέτρον ἔκρινον αὐτὰ νῦν οἱ Τοῦρκοι τοῦ ΙΘ' καὶ Κ' αἰῶνος. Οἱ Τοῦρκοι τῶν χρόνων ἐκείνων οὐδεμίαν σημασίαν ἀπέδιδον ἂν Φράγκοι ἔχοντες πρὸς Φράγκους διαφορὰς ἐδικάζοντο ὑπὸ τουρκικῶν δικαστηρίων τοῦ κράτους ἢ ὑπὸ δικαστηρίων προξενικῶν τῆς ἐθνικότητός των, ἀλλὰ κατὰ τὸ παραχωρηθὲν εἰς τοὺς Γάλλους σύστημα τῶν διομολογήσεων τὰ αὐτὰ προνόμια καὶ δίκαια ἀνεγνωρίσθησαν καὶ εἰς ἄλλα κράτη εὐρωπαϊκὰ μεγάλα καὶ μικρὰ καὶ εἰς τὸ μουσουλμανικὸν κράτος τῆς Περσίας. Βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὸ νεοσύστατον κράτος τῆς Ἑλλάδος, διότι, κατὰ πλημμελῆ ἀντίληψιν, εἶχε μορφωθῆ ἡ πεποίθησις ὅτι οἱονδήποτε κράτος μέγα ἢ μικρὸν ἐδικαιοῦτο νὰ τυγχάνῃ τῶν προνομίων τῶν διομολογήσεων. Αἱ κατὰ *συγκατάβασιν μᾶλλον ἢ καθ' ὑποχρέωσιν* καθιερούμεναι οὕτω προξενικαὶ καὶ ἄλλαι δικαιοδοσίαι τῶν ἐν Τουρκίᾳ προξένων παρεῖχον ἀφορμὴν εἰς πολλὰς καταχρήσεις, ἰδίως προκειμένου περὶ προξένων τῆς Ἑλλάδος, καθόσον πλεῖστοι ἦσαν οἱ ἐν Τουρκίᾳ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἑλληνικῶν προξενείων, ἐντεῦθεν δὲ προέκυπτε καὶ τὸ ζήτημα τῆς ὑπηκοότητος τῶν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν προξενείων προστατευομένων Ἑλλήνων. Πολλάκις καὶ πολλαχῶς ἡ Τουρκία ἐζήτησε νὰ προλάβῃ τὰς τοιαύτας καταχρήσεις πρῶτον διὰ τοῦ κατὰ τὸ 1896 περὶ ἰθαγενείας νόμου, εἶτα δὲ καὶ διὰ τοῦ λεγομένου σερβικοῦ δικαίου, καθ' ὃ αἱ δικαιοδοσίαι τῶν σερβικῶν προξενικῶν δικαστηρίων περιωρίζοντο εἰς μόνας τὰς μεταξὺ Σέρβων καὶ Σέρβων δίκας. Τὸ ἴδιον δὲ δίκαιον ἤσκησεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς πρὸς τὰ ἑλληνικὰ προξενικὰ δικαστήρια τῷ 1897 ἕως οὗ διὰ νέας προξενικῆς συμβάσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἐλήφθη πρόνοια ἐναντίον τῶν καταχρήσεων. Ὅτε δ' ἐκηρύχθη ἐκ νέου, τῷ 1908, τὸ τουρκικὸν Σύνταγμα παρὰ τοῖς μεμορφωμένοις Νεοτούρκοις ὡρίμασεν ἡ ἰδέα τῆς καταργήσεως πάντων τῶν ἐκ τῶν διομολογήσεων ἀπορρεουσῶν δικαιοδοσιῶν τῶν προξένων. Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὰς τοιαύτας τῶν ξένων δικαιοδοσίας ἐξηγείρετο καὶ ἡ κοινὴ γνώμη παρὰ τοῖς ὁπωσδήποτε μεμορφωμένοις Νεοτούρκοις ἐναντίον τῶν ἐν αὐτῷ τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει ἰδιαιτέρων δικαιοδοσιῶν τῶν μὴ μωαμεθανικῶν κοινοτήτων, ἰδίως δὲ τῶν ἑλληνικῶν. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Παγκοσμίου πολέμου, ὁπότε ἡ Τουρκία εἰσῆλθεν εἰς τὴν *γερμανοαυστριακὴν συμμαχίαν*, ἐπίκαιρον ἦτο ἡ Τουρκία, στηριζομένη νῦν καὶ ἐπὶ τῆς συμμαχίας δύο κραταιῶν αὐτοκρατοριῶν, νὰ κηρύξῃ κατηργημένας ἢ εἰς τὸ ἔσχατον περιωρισμένας τὰς δικαιοδοσίας τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ βάρους τῆς χριστιανικῆς καλογηρικῆς δεσποτείας, ὡς ἔλεγον. Πᾶσαι αἱ τῶν ἐν τῷ τουρκικῷ κοινοβουλίῳ παρ' Ἑλλήνων βουλευτῶν ἀντενέργειαι εἰς οὐδὲν ἴσχυσαν.

Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ὁπότε ἡ Τουρκία ἐφαίνετο πτῶμα χαμαὶ κείμενον, ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἐσχάτης πολιτικῆς ἀδυναμίας καὶ μηδαμινότητος εἰς ἣν εἶχε περιέλθῃ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ὁ Μουσταφᾶ Κεμὰλ καὶ ἡ Συνέλευσις τῆς Σεβαστείας ἐκήρυττον τὴν κατάργησιν καὶ ἐκμηδένισιν τῶν διομολογήσεων, διεκδικοῦντες ὑπὲρ τοῦ Τουρκικοῦ κράτους τὸ φυσικὸν δικαίωμα τοῦ κράτους ἐναντίον τοῦ ἱστορικοῦ, καθιερωθέντος καταχρηστικῶς, δικαίου τῶν διομολογήσεων.

Ἐν ταῖς τοιαύταις πράξεσι καὶ τολμήμασι τῶν Τούρκων τῆς Ἐρζερούμης καὶ Σεβαστείας ὑπῆρχε κατὰ βάθος μία νέα ἰδέα κράτους Τουρκικοῦ, ἀκραιφνοῦς καὶ ἐθνικοῦ ἔναντι τῆς ἐκπιπτούσης καὶ καταλυομένης ἰδέας τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ Ὀθωμανικὸν

κράτος ἦτο κράτος ὁρμηθὲν ἀπὸ ἁπλῆς δυναστείας τοῦ οἴκου τοῦ Ὀσμάν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα, ἐνισχυθὲν διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας τῆς μουσουλμανικῆς καὶ ὑψωθὲν διὰ τῆς μωαμεθανικῆς χαλιφείας εἰς κράτος παγκόσμιον μωαμεθανικὸν χαλιφικὸν περιλαμβάνον καὶ κοινότητας μὴ μωαμεθανικάς, χριστιανικάς, ἀπολαυούσας δὲ ἰδιαιτέρων, ἀπὸ τοῦ κορανίου δ' ἀπορρεόντων, δικαιωμάτων θρησκευτικῆς ἐντεῦθεν δὲ καὶ κοινωτικῆς αὐτονομίας. Τοῦ κράτους τούτου ἡ συνείδησις ἦτο κυρίως ὀθωμανικὴ μετὰ τῆς ἐννοίας κράτους τῆς τῶν Ὀθωμανῶν ἢ Ὀσμανιδῶν δυναστείας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον μουσουλμανική. Νῦν διὰ τῆς εὐρύτατα διαδοθείσης παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ἰδέας τουρκικῆς ἐθνότητος καὶ φυλῆς ἐδημιουργεῖτο ἐν τῇ συνειδήσει τῶν μεμορφωμένων Τούρκων ἡ ἐθνικὴ ἰδέα καὶ δὴ διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν οὐκ ὀλίγων σχολείων τῶν ἱδρυθέντων ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τυραννικωτάτου Χαμήτ, ὅστις κατὰ τὰ ἄλλα τυραννικῶς κυβερνῶν προυστάτευε τὴν δημοτικὴν καὶ τὴν ἀστικὴν (τὴν παρ' ἡμῖν καλουμένην μέσην) ἐκπαίδευσιν. Οὕτω δὲ ἡ νέα γενεὰ ἀπηλλάγη κατὰ μικρὸν τῆς ἐπὶ ὀθωμανικῆς ἰδέας στηριζομένης ὀθωμανικῆς παιδεύσεως καὶ ἠσπάσατο παίδευσιν τουρκικήν. Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἀπὸ ὀθωμανικῆς μετέστη νῦν εἰς τουρκικὴν καὶ ἐνῷ μέχρι πρὸ ἑνὸς αἰῶνος τὸ ὄνομα Τοῦρκος καὶ αἱ μετὰ τούτου συνδεόμεναι παραδόσεις τῶν τουρκικῶν ἢ τουρανικῶν λαῶν ἐθεωροῦντο μνημεῖα βαρβαρότητος νῦν τὰ ὀνόματατα Τοῦρκος (¹) καὶ Τουρὰν ὡς καὶ τὰ ὀνόματα Τσιγκισχὰν καὶ Ταμερλὰν ἐθεωροῦντο ὀνόματα τῆς ἡρωϊκῆς ἀλλὰ καὶ βαρβάρου περιόδου τῆς τουρκικῆς φυλῆς, πᾶσα δὲ παράδοσις ἐθνικὴ ἐθεωρεῖτο συνδεομένη μετὰ τῶν ὀνομάτων τούτων καὶ κατὰ τὰς νέας ταύτας ἰδέας ἐθεωρεῖτο ὅτι ἔπρεπε νὰ μορφωθῇ ἡ ἐθνικὴ ἰδέα καὶ τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη νέων πρὸς τοῦτο ἐξευρισκομένων ὀνομάτων.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1908 ἡ ἀντίδρασις τοῦ νέου τούτου τουρκισμοῦ ἐναντίον τοῦ πεπαλαιωμένου ὀθωμανισμοῦ, ἐκδηλωθεῖσα διὰ τῆς κατὰ τοῦ Χαμὴτ καὶ τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, ἤρξατο ἐπεκτεινομένη οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς πολιτειακοὺς θεσμούς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν γλῶσσαν αὐτὴν τὴν πολιτειακήν. Καὶ ἡ μὲν ἀπόπειρα τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ὡραίων ἀραβοπερσικῶν προσηγοριῶν (μιδζλίπι μιοσουνούν [συμβούλιον ἀντιπροσώπων, βουλή] καὶ μιδζλίπι ἁγιούν [συμβούλιον γερόντων, κυρίως ὀφθαλμῶν ἀνδρῶν διορατικῶν]) διὰ τουρκομογγολικῶν ὀνομάτων «Κουροὺλ-τάϊγ» (ὡς ἐκαλοῦντο αἱ γενικαὶ συνελεύσεις τῶν Μογγόλων μεγιστάνων ἐπὶ τοῦ Τσιγκισχάν) (²) καὶ Ἀχ-Σακαλῆ ἤτοι λευκοπωγώνων (γερουσιαστῶν) δὲν εὗρον τότε ἰσχυρὰν ἀπήχησιν ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ, ἀλλ' ἡ ὑπὸ τὸν Κεμὰλ τουρκικὴ συνέλευσις προέβη τολμηρῶς ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ. Ἀντὶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἱδρύθη τουρκικὴ δημοκρατία (³) καὶ κατηργήθησαν τὸ σουλτανᾶτον καὶ ἡ χαλιφεία, τὸ πρῶτον δὲ ἐδημιουργήθη δημοκρατία ριζοσπαστική, δημοκρατία πολλῷ γνησιωτέρα τῆς ἑλληνικῆς, ἥτις οὐδεμίαν ἔχει βαθεῖαν ἔννοιαν ἀφοῦ ὁ βίος ὁ πολιτειακὸς τοῦ Ἕλληνος ἀνέκαθεν ἦτο δημοκρατικὸς συνυφασμένος μετὰ βασιλείας δημοκρατικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκεία ἔτι τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἀπώλεσε τὴν ἐπίσημον θέσιν αὐτῆς ἐν τῇ νέᾳ πολιτείᾳ μὴ θεωρηθεῖσα ὡς ἐπίσημος θρη-

(¹) Τὸ γενικώτερον Τουρὰν μόνον ὡς ὄνομα ἡρωϊκὸν ἦτο γνωστὸν διδόμενον καὶ λαμβανόμενον ὡς ὄνομα κύριον προσωπικόν.

(²) Κουροὺλ-τάϊγ σημαίνει κυριολεκτικῶς συγκρότημα ἐκ τοῦ κουρμὰκ=συγκροτεῖν, κουρουλμὰκ=συγκροτεῖσθαι. Ἐκ τοῦ κουρμὰκ τούτου προέρχεται τὸ δημῶδες κουρδίζω, κουρδίζειν τὸ ὡρολόγιον καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ χορδή, χορδίζω.

(³) Ὄνομα τουρανικὸν δημοκρατίας δὲν ὑπάρχει. Τὸ εὐρωπαϊκὸν république πρὸ πολλοῦ οἱ λόγιοι Τοῦρκοι ἀπέδιδον διὰ τοῦ ἀραβικοῦ δξουμχούρ=σύλλογος, ὅπερ καὶ νῦν ἐπεκράτησε καὶ ἐπισήμως καθιερώθη.

σκεία τοῦ κράτους. Καὶ ἡ γραφὴ δὲ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἡ ἡγιασμένη ἐν τῷ ἱερῷ βιβλίῳ καὶ καθιερωμένη ἐπὶ αἰῶνας ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου τοῦ ἀνακαινιστοῦ Μουσταφᾶ Κεμὰλ διδάξαντος τὸ πρῶτον δημοσίᾳ τὴν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν τοῦ ἀλφαβήτου τούτου. Ἅπας δὲ ὁ βίος προσλαμβάνει χαρακτῆρα δημοκρατικὸν καὶ μέχρι τινὸς εὐρωπαϊκὸν καὶ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ αὐτῇ. Ἐν τῇ τάσει ταύτῃ τῆς πρὸς τὸ παρελθὸν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ρήξεως καὶ ἀπαλλαγῆς παντὸς δεσμοῦ, καὶ ἱστορικοῦ ἔτι, πρὸς αὐτὸ προέβη ἡ νέα Τουρκία μέχρι τοῦ κατ' οὐσίαν ἀποκηρῦξαι καὶ αὐτὴν τὴν τοσοῦτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ ὀθωμανικῇ πεφημισμένην καὶ διὰ πλείστων κοσμητικῶν ποιητικῶν ἐπιθέτων ἐξυμνουμένην «Πύλην τῆς εὐδαιμονίας» τὴν θεοφρούρητον Κωνσταντινούπολιν, τὴν πρὸ ὀλίγου ἔτι ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως, χάριν ἀποκαρδιώσεως τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὰ γενόμενα, ἀποκληθεῖσαν ἔνδοξον καὶ λαμπρὰν πρωτεύουσαν τῶν Τούρκων. Ἡ νέα Τουρκία κατέρριψε τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τῆς λαμπρᾶς θέσεώς του ἱστορικῶς καὶ γεωγραφικῶς εἰς πόλιν ἁπλῶς ἱστορικὴν ἐπαρχιακήν, ἀποτελοῦσαν ὀχυρόν τι σημεῖον τοῦ κράτους ἐν τῷ μεταιχμίῳ τῶν ἀσιατικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ὡς πρωτεύουσαν δὲ τοῦ νέου Τουρκικοῦ κράτους ἐξελέξατο τὴν ἀσιατικὴν πόλιν Ἄγκυραν. Ἐποιησάμεθα τὴν παρένθεσιν ταύτην ἐν τῇ ἀφηγήσει ἡμῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἵνα ἐκ τῶν προτέρων καθορισθῇ σαφῶς ὁ χαρακτὴρ τῆς νέας ἐκ τοῦ πολέμου προελθούσης ἰσχυρᾶς Τουρκίας, πρὸς ἣν ἔμελλε νῦν νὰ ἀνταγωνισθῇ ἐν τοῖς ὀροπεδίοις τῆς Μ. Ἀσίας ἡ Ἑλλὰς μετὰ τὸ τέλος τοῦ Παγκοσμίου πολέμου. Κατὰ τὸν Πολύβιον, μέγιστον ἁμάρτημα ἀρχόντων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν εἶναι νὰ μὴ νοήσωσι τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀντιπάλου. Οἱ δ' Ἕλληνες πολιτευταί, οἱ γινώσκοντες τὴν Τουρκίαν καὶ τοὺς Τούρκους μόνον ἐκ τῆς αὐλικῆς ἱστορίας τοῦ τουρκικοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν συνεχῶς πιπτόντων ἢ ἀντικαθισταμένων κυβερνητῶν καὶ κυβερνήσεων τῆς σουλτανικῆς Αὐλῆς, ἐπίστευσαν πλημμελέστατα εἰς τὴν εὔκολον διάλυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους μὴ νοοῦντες ὅτι πυρὴν ζωτικὸς τοῦ, κατὰ τὸν φλοιὸν σεσηπότος, κράτους τούτου ἦτο τὸ ἐσωτερικῶς διηνεκῶς ἐνισχυόμενον καὶ εἰς ζωὴν καὶ ζωτικότητα προκόπτον τουρκικὸν στοιχεῖον. Ἡ διάλυσις τοῦ μεγάλου Ὀθωμανικοῦ κράτους, οὐχὶ καθολικὴ καὶ γενικὴ ἀλλὰ μερική, ἢ τοὐλάχιστον ἡ ἔξωσις αὐτοῦ ἐκ τῆς Εὐρώπης ἠδύνατο ἴσως νὰ κατορθωθῇ, ἂν μὴ κατελύετο τὸ καθεστὼς τὸ τσαρικὸν ἐν Ρωσίᾳ ἢ τὸ τοῦτο πρὸς στιγμὴν ἀντικαταστῆσαν δημοκρατικὸν καθεστὼς τοῦ Κερένσκυ, τὸ ἐμπνεόμενον ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ τάσεων καὶ ὁρμῶν· ἀλλ' ἡ πτῶσις τοῦ μοναρχικοῦ καθόλου καθεστῶτος ἐν Ρωσίᾳ ἐνέπνευσε νέαν ζωὴν εἰς τὴν νέαν Τουρκίαν. Αἱ κατὰ τὰ τελευταῖα τέσσαρα ἕως πέντε ἔτη ἐπιγενόμεναι ἐν τῇ καταστάσει τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Δυτικῆς Ἀσίας μεταβολαὶ τοσοῦτον ἀποτόμως καὶ ταχέως διεδέχοντο ἀλλήλας καὶ μετὰ τοιούτων ἀντιθέσεων, ὥστε ἀδύνατον ὁ ὀφθαλμὸς ἱστορικοῦ νὰ διεισδύσῃ εἰς πάσας τὰς ὑπὸ τὰ φαινόμενα ἐνεργούσας ἀφανεῖς αἰτίας τῶν πραγμάτων, τὰς ἐμφανιζομένας ἐξωτερικῶς ἐν μεγάλαις ἀντιθέσεσιν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ θέσις Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἔναντι τῆς ἀλλοκότου ταύτης ἱστορίας κατήντησε τοιαύτη, ὥστε δύσκολον νὰ κρίνωμεν τί ἐκ τῶν μεταβολῶν τούτων ἐγένετο ἐπὶ κακῷ καὶ τί ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐν Τουρκίᾳ, ἡ πτῶσις τοῦ τσαρισμοῦ ἐχαιρετίσθη μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ὡς θεῖσα τέρμα εἰς τὴν κατακτητικὴν πολιτικὴν τῆς μοναρχουμένης Ρωσίας καὶ ἡ μετὰ τὴν παροδικὴν δημοκρατίαν Κερένσκυ ἐπελθοῦσα δημοκρατία τοῦ Λένιν καὶ τοῦ Μπολσεβικισμοῦ οὐ μόνον τὰς ἀντιτουρκικὰς ἐπιβουλὰς καὶ ἐνεργείας τῆς Ρωσίας ἐματαίωσεν, οὐ μόνον τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτηθείσας τουρκικὰς ἐπαρχίας ἀπέδωκεν εἰς τὴν νέαν Τουρκίαν,

ἀλλὰ καὶ ἀφθόνως ἐφωδίασε ταύτην διὰ τοῦ ἐν τοῖς ἐκκενουμένοις φρουρίοις ἀφεθέντος ἀπείρου πολεμικοῦ ὑλικοῦ, ὅπερ χρησιμοποιηθὲν ὑπὸ τῆς νέας Τουρκίας ὑπῆρξε τὸ φονικώτατον ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς χερσὶ τῶν Τούρκων ὅπλον. Αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως, καὶ ἰδίως ἡ Γαλλία, ἐν τῇ πιέσει ἣν ἤσκουν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἵνα συνταχθῇ μετ' αὐτῶν ἐν τῷ κατὰ τῶν Γερμανοτούρκων πολέμῳ ἐποιοῦντο ἔκκλησιν εἰς τὰ ἱστορικὰ καὶ ἐθνικὰ δικαιώματα καὶ συμφέροντα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ ὅμως ἡ Γαλλία μετὰ τὴν νίκην ἐπανελθοῦσα φανατικῶς, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὰς προαιωνίους τουρκικὰς παραδόσεις της, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀπογοητεύσεως ὅτι δὲν κατώρθωσε νὰ προσεταιρισθῇ τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης ἐπ' αὐτήν, ματαιωθέντος προσέτι καὶ τοῦ σχεδίου τῆς μεταξὺ τῶν ἐντολοδόχων τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας Δυνάμεων (Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος) συνάψεως ἰδιαιτέρας συμφωνίας ἀφορώσης εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπίθεσιν, καθ' ἣν περίπτωσιν αὕτη ἤθελεν ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῶν ἐντολέων, κατέστη ἡ πολεμικωτάτη πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐν τῇ μικρασιατικῇ στρατείᾳ Δύναμις, αὐτὴ πρῶτον πολιτικῶς παραλύσασα, διὰ τῆς εἰς Ἄγκυραν ἀποστολῆς τοῦ Γάλλου βουλευτοῦ Φρανκλὲν Μπουγιών, τὴν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μαχομένην πολεμικὴν ἀλκὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἶτα δὲ καὶ δι' ἀφθόνων πολεμεφοδίων.

Ἀγγλία καὶ Γαλλία διαρκοῦντος τοῦ πολέμου ἐφαίνοντο ἀναποσπάστως ἡνωμέναι ἐν ταῖς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ πολέμου ἀφορώσαις ἐνεργείαις αὐτῶν καὶ ὅμως εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν συμμαχικὴν νίκην ἐπῆλθεν ἰδίως ὡς πρὸς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα τοιαύτη διάστασις ὑπόκωφος ἀλλ' ἰσχυρὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων Δυνάμεων, ὥστε ἡ μὲν Ἀγγλία δὲν ἐπαύσατο ὑποστηρίζουσα ἠθικῶς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα μὴ δυναμένη ὅμως νὰ τὸν ἐνισχύσῃ καὶ στρατιωτικῶς καὶ οἰκονομικῶς ἕνεκα τῆς γαλλικῆς ἀντιδράσεως, ἡ δὲ Γαλλία κατέστη σφοδροτάτη πολεμία τῆς Ἑλλάδος θεωροῦσα ταύτην σύμμαχον τῆς Ἀγγλίας κατ' οὐσίαν καὶ ὄργανον τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἐν τῇ νέᾳ ἐξελίξει τῶν πραγμάτων ἐν Ἀνατολῇ, ἣν ἤθελε νὰ ἐκμεταλλεύηται ὑπὲρ ἑαυτῆς. Ἐνταῦθα ἐχρειάζετο ἐπιδέξιος διαχείρισις καλλιεργείας σχέσεων καὶ συμφερόντων τοιούτων ὥστε νὰ μεταβάλῃ τὴν πολιτικὴν αὐτήν, προσέτι δὲ διαφώτισις περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτήτου πολιτικῆς ἔναντι τῆς Ἀγγλίας. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διαχείρισις ἀπῄτει ἄνδρας ἱκανοὺς καὶ δεδηλωμένους φίλους τῆς Γαλλίας οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς 1 Νοεμβρίου, δὲν ὑπῆρχον ἐν τοῖς πράγμασι. Οὕτω δὲ ἡ Γαλλία ἦτο ἡ ὁπλίσασα τὰς χεῖρας τοῦ Κεμὰλ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ *κρισιμωτάτῃ περιόδῳ* τοῦ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πολέμου ἔχουσα χαιρέκακον συμπράκτορα καὶ τὴν Ἰταλίαν (1).

Εὐκόλως νοεῖται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπάνοδος τοῦ βασιλέως ἐν μέσῳ τοιαύτης ἔχθρας

---

(1) Γαλλικὰ σκάφη μετὰ πολεμεφοδίων ἐπέμποντο εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν πρὸς τὸν Κεμὰλ καὶ ἀπεβιβάζοντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, διεθνεῖ δικαιώματι κράτους ἐν πολέμῳ, ἀποκλεισθέντα παράλια τῆς Μ. Ἀσίας. Μέχρι τοσούτου δὲ προέβη ἡ ἀναίδεια αὕτη, ὥστε ὅτε σκάφος γαλλικὸν μετὰ πολεμεφοδίων συνελήφθη παρὰ τὴν μικρασιατικὴν παραλίαν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ ἐπέμφθη, κατὰ τὰ πολεμικὰ νόμιμα, εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς λεία πολέμου ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπῄτησε τὴν ἀπόλυσιν τοῦ συλληφθέντος σκάφους ἅτε μὴ ἀναγνωρίζουσα τὸ νόμιμον τοῦ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργουμένου ἀποκλεισμοῦ. Οὕτω δὲ αὐτή, ἡ τοσοῦτον ἐξεγείρασα πρότερον τὴν Ἑλλάδα ἐναντίον τῆς Τουρκίας, παντὶ τρόπῳ νῦν ὑπερήσπιζε τὴν Τουρκίαν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη εἰς τοσαῦτα μόνον. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἰς τὸ ἔσχατον τῆς συγκαταβάσεως καὶ ἀνοχῆς προβᾶσα ἠξίωσεν ἵνα ἀπολύσῃ μὲν τὸ σκάφος, ἀλλὰ κρατήσῃ τὰ πολεμεφόδια. Ταύτης δὲ τῆς συγκαταβατικωτάτης ἀξιώσεως μὴ γενομένης δεκτῆς κατῆλθεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις μέχρι τοῦ νὰ προτείνῃ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀγορὰν τοῦ ἐν τῷ σκάφει πολεμικοῦ ὑλικοῦ καὶ ἄφεσιν τοῦ σκάφους. Ἡ γαλλικὴ κυβέρ-

γαλλικῆς, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν καὶ ἀγγλικῆς, κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως οὐδὲν ἤθελε προσκομίση ἀγαθὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἐνδεδειγμένος ἀνὴρ εἰς τοιαύτην περίστασιν ἵνα ἐξαγάγη τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς πρωτοφανοῦς δυσχεροῦς θέσεως ἦτο ὁ Ἐλευθ. Βενιζέλος. Διότι οὗτος μόνος ἠδύνατο νὰ λαλήση τὴν γλῶσσαν τοῦ δικαίου καὶ πρέποντος ἐναντίον

Μικρασιατικὸν στρατόπεδον: ἀνάπαυσις ὑπὸ τὰ ἀντίσκηνα

τῶν γαλλικῶν ἀθεμιτουργιῶν, ἐὰν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἐτελοῦντο τοιαῦται, ὡς ἔπραξε τοῦτο οὐχὶ ἅπαξ ἐν ταῖς τελευταίαις περιπετείαις τοῦ πολέμου καὶ τῶν τερματισασῶν τοῦτον διαφόρων συνθηκῶν. Οὗτος μόνον ἠδύνατο ν' ἀποδείξη πᾶσαν ἀνθελληνικὴν φαυλότητα τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς πρὸς ἣν ἄκουσα καὶ μὴ βουλομένη συνεδέθη καὶ ἡ ἀγγλικὴ πολιτική. Ἡ ἐπάνοδος τοῦ βασιλέως ἐγένετο, καὶ ἐξ ἄλλης ἀπόψεως κρινομένη, πρόξενος οὐχὶ ὠφελείας εἰς τὸ κράτος. Διότι οὕτω καὶ ἡ εὐθύνη τῶν ἐπελθουσῶν συμφορῶν καθίστατο κατὰ τρόπον ἐκμηδενίζοντα πᾶσαν ἀρχὴν εὐθύνης. Ὁ Βενιζέλος ἐξ ἰδίας αὐτοῦ πρωτοβουλίας ἤρξατο τοῦ μικρασιατικοῦ ἀγῶνος αὐτὸς δέ, ὡς προείπομεν, ἦτο συμφέρον τῆς Ἑλλάδος νὰ περατώση αὐτὸν καρπούμενος πᾶσαν τὴν δόξαν τῆς εὐτυχοῦς περατώσεως ἢ ἀναλαμβάνων πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῆς ἀτυχοῦς ἐκβάσεως αὐτοῦ.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Βενιζέλου αἰτιῶνται τοῦτον ὅτι ἔρριψε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν μικρασιατικὴν περιπέτειαν. Καθῆκον αὐτῶν ἦτο ν' ἀντιδράσωσιν ἐναντίον τῆς τοιαύτης περιπετείας καὶ ἡ πρώτη πρᾶξις αὐτῶν ὤφειλε νὰ εἶναι ἡ ἀποκήρυξις τῶν γενομένων καὶ ἡ ἔκκλησις πρὸς τὴν Τουρκίαν ὑπὲρ ἐντίμου καὶ ἀξιοπρεποῦς συμβιβασμοῦ· ἀλλὰ δὲν εἶχον τὸ θάρρος νὰ πράξωσι τοῦτο διότι ἤδη ἡ ἐκπεσοῦσα τῆς ἀρχῆς μερὶς εἶχε κηρύξη τὴν Μ. Ἀσίαν ὡς κτῆσιν εὐάλωτον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων εὑρισκομένην καὶ τὴν μικρασιατικὴν στρατείαν ὡς σταυροφορίαν ἐθνικήν, ὡς ἀγῶνα ἐλευθερωτικὸν τῶν ἐν δουλείᾳ

νησις, ἡ τροφοδοτοῦσα ἀναφανδὸν τὸν ἐν Μ. Ἀσίᾳ πολέμιον τῆς Ἑλλάδος, ἀπήτησε τὴν ἄφεσιν τοῦ σκάφους ἄνευ ὅρων, οὕτω δὲ τὸ καταδρομικὸν ἢ πειρατικόν, κατὰ τὰ διεθνῆ νόμιμα θεωρούμενον, γαλλικὸν πλοῖον ἀφέθη ἐλεύθερον ν' ἀποβιβάση τὸ πολεμικὸν φορτίον αὐτοῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἵνα μεταφερθῇ εἰς τὸ κράτος τοῦ Κεμάλ. Κατ' ἀπομίμησιν τῶν Γάλλων διέπραξαν καὶ οἱ Ἰταλοὶ τοιαύτας ἀθεμιτουργίας. Καὶ ἐν ὅλῳ αὐτῷ τῷ ἀθλίῳ δράματι οἱ Γάλλοι ἐπολέμουν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων οὐχὶ ἁπλῶς ὡς πολεμίων τοῦ συμμάχου αὐτῶν Κεμὰλ ἀλλὰ καὶ ὡς συμμάχων τῶν Ἄγγλων, ἐπὶ τῆς λανθανούσης προστασίας τῶν ὁποίων, ὡς ἐνόμιζον, ἐστηρίζετο ὁ Κωνσταντῖνος.

ὁμογενῶν, καθ' οὗ πᾶσα ἀντίδρασις θὰ ἐθεωρεῖτο ἐθνικὴ προδοσία. Τὴν καταπολέμησιν δὲ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, μόνον ἀνὴρ ἰσχυρὸς καὶ δαιμόνιος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ καταρρίπτων τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀντιφρονούσης μερίδος. Ὁ Δ. Γούναρης ἀνελθὼν εἰς τὴν ἐξουσίαν δὲν ἐνόησε κατὰ βάθος καὶ πλάτος τὴν ὅλην οὐσίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ κληροδοτηθέντος αὐτῷ μικρασιατικοῦ προβλήματος, καὶ ἀντελαμβάνετο μὲν ὅτι ἔδει παντὶ τρόπῳ ἀξιοπρεπεῖ ν' ἀπαλλαγῇ τῆς τοιαύτης θέσεως καὶ ἐξ ἀρχῆς ᾐτήσατο παρὰ τῶν Δυνάμεων τὴν μεσολάβησιν αὐτῶν πρὸς περάτωσιν τοῦ μικρασιατικοῦ ἀγῶνος καὶ ζητήματος, ἀλλ' ἡ ἐνέργειά του αὕτη ἦτο χαλαρά, διότι δὲν εἶχε πίστιν εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις καὶ ἐνῷ ἐν ἰδιωτικαῖς ὁμιλίαις ὡμίλει περὶ «μικρασιατικοῦ ἄγους» ἐπισήμως παρέτεινεν ἐπικινδύνως τὴν κατάστασιν φοβούμενος τὴν ἐφαρμογὴν ἑτέρας πολιτικῆς καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀνατροπὴν τοῦ ἐκ τῶν ἐκλογῶν καθεστῶτος. Ἐκ τῶν Δυνάμεων, ἡ Ἀγγλία, ἀναγνωρίζουσα κατὰ βάθος τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ δίκαιον τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, εἰργάζετο νὰ ἐξαγάγῃ τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν δυσχερειῶν αὐτῆς ἐπιτρέψασα καὶ σύναψιν δανείου 15 ἑκατομμυρίων λιρῶν στερλινῶν ἔναντι τῆς ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως παραιτήσεως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τὴν ὑπολειπομένην ἔτι πίστωσιν ἐκ 5 ἑκατομμυρίων λιρῶν Ἀγγλίας ἐκ τῶν προηγουμένων δανείων· ἀντάλλαγμα βαρύτατον καὶ ἐπιζήμιον. Ἀλλ' ἡ χρηματαγορὰ ἡ ἀγγλικὴ δὲν ἐβοήθησε τὸ ἔργον τῆς κυβερνήσεως, οὕτω δὲ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἠθικῶς καὶ πολεμικῶς κατεδικάζετο εἰς θάνατον ὑπὸ τῶν Δυνάμεων εὑρουσῶν ἀφορμὴν τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Κωνσταντίνου, πράγματι ὅμως ἵνα ἐνισχυθῇ ἡ θέσις της γαλλικῆς πολιτικῆς ἐν Ἀνατολῇ, προληφθῇ δὲ πᾶσα ἀγγλοελληνικὴ σύμπραξις δυναμένη νὰ προκύψῃ ἐν Ἀνατολῇ ἐπὶ πολιτικῇ καὶ οἰκονομικῇ ζημίᾳ τῆς Γαλλίας. Τοιαύτη ἡ ἐκ τῶν πολιτικῶν διαπραγματεύσεων προελθοῦσα ἀμοιβαία θέσις Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἐν Ἀνατολῇ.

Καὶ νῦν ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ Συνδιάσκεψιν. Αὕτη, κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀφήγησιν διακεκριμένου μέλους τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπίας, δὲν εἶχε χαρακτῆρα ἐξομαλύνσεως τῶν ἑλληνοτουρκικῶν διαφορῶν, ἀλλὰ ἀγγλογαλλικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Καθ' ὃν χρόνον δὲ ἐγένοντο προτάσεις καὶ ἀντιπροτάσεις τῶν ἐμπολέμων καὶ ἡ Συνδιάσκεψις ἀπεφάσιζε περὶ ἀποστολῆς εἰδικῆς διασυμμαχικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς ἐπιτόπιον μελέτην τῆς καταστάσεως καὶ ἐξέτασιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις προῆλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ Κεμὰλ καὶ τὴν 26 Φεβρουαρίου 1921 ὑπεγράφετο μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν γαλλικῶν ἐν Κιλικίᾳ στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀνακωχὴ μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐκκενώσεως τῆς ἐπαρχίας ταύτης ὑπὸ τῆς Γαλλίας.

Ὁ Δ. Γούναρης, ἀπροστάτευτος εὑρισκόμενος ἐν Λονδίνῳ, ἐξηκολούθει ἐπιδίδων ὑπομνήματα μετὰ προτάσεων. Οὕτω τὴν 2 Μαρτίου ὑπέβαλε πρὸς τὴν Συνδιάσκεψιν νέαν ἑλληνικὴν πρότασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς θὰ ἐδέχετο: α) Ἕλληνα ἁρμοστὴν προτεινόμενον ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ διοριζόμενον ὑπὸ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν ἢ καὶ τἀνάπαλιν. β) Χωροφυλακὴν τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐξ ἰθαγενῶν ὑπὸ Ἕλληνας ἀξιωματικούς. γ) Αἱ εἰσπράξεις τῆς περιφερείας ταύτης θὰ διετίθεντο δι' αὐτήν, ποσοστὸν δέ τι θὰ ἐλάμβανεν ἡ Τουρκία πρὸς ἀπόσβεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ μεριδίου τοῦ τουρκικοῦ δημοσίου χρέους. Ἀλλ' ἡ τουρκικὴ ἀντιπροσωπία οὐδένα ἐκ τῶν ὅρων αὐτῶν ἐδέξατο καὶ ὁ Γούναρης εἰσηγήθη ἐκ Λονδίνου εἰς τὴν κυβέρνησιν πρόσκλησιν ὑπὸ τὰ ὅπλα καὶ ἄλλων τριῶν κλάσεων στρατοῦ, πρὸς ἀπόκρουσιν παρατηρηθεισῶν ἐχθρικῶν συγκεντρώσεων ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκβιασμὸν καλλιτέρων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ὅρων πρὸς σύναψιν συμφωνίας.

Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Ἀθήνας καὶ παραιτηθέντος τοῦ Ν. Καλογεροπούλου ἐσχημά-

τισε κυβέρνησιν (26 Μαρτίου 1921), ἥτις διὰ τῆς Συνελεύσεως ἐκήρυξε τὸν στρατιωτικὸν νόμον καὶ ἐκάλεσεν εἰσέτι τέσσαρας ἡλικίας ὑπὸ τὰ ὅπλα δηλώσασα ὅτι αἱ ἀρξάμεναι νῖκαι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, διὰ τῆς προελάσεως τῶν τελευταίων ἡμερῶν πρὸς τὸ Ἀφιὸν Καραχισάρ, θὰ ἐπιλύσωσι τὰ ἐθνικὰ ζητήματα αὐτὸς δ' ὁ Γούναρης ἀνεχώρησε πρὸς συν-

Τὴν παραμονὴν τῆς μάχης τοῦ Σαγγαρίου

εννόησιν μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν εἰς Σμύρνην καὶ συζήτησιν ἐπὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς μεταβάσεως τοῦ βασιλέως εἰς τὸ μέτωπον.

Τὴν 30 Μαΐου ἀπεβιβάζετο καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς Σμύρνην γενόμενος ἐνθουσιωδῶς δεκτὸς ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, τῶν ἱεραρχῶν, τοῦ παραμείναντος γενικοῦ διοικητοῦ Ἀρ. Στεργιάδου (στενοῦ φίλου τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου) καὶ τοῦ μετὰ εἴκοσι μῆνας οἰκτρῶς θυσιασθέντος ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας σμυρναϊκοῦ λαοῦ. Αὐθημερὸν συνεκάλεσε στρατιωτικὸν συμβούλιον ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ.

Τὴν δυσχερῆ θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἐπωφελουμένη ἡ Ἰταλία ἐνήργησε διὰ τῶν ἀλβανικῶν σωμάτων βιαιοπραγίας ἐν Β. Ἠπείρῳ διὰ τὰς ὁποίας ἡ κυβέρνησις διεμαρτυρήθη, ἀλλ' εὑρισκομένη ἐν ἀδυναμίᾳ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐκεῖσε, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ Πρεσβευτικὴ Διάσκεψις ἐνέκρινε τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τῆς Ἀλβανίας καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τῆς Β. Ἠπείρου ὑπὸ τὸν ζυγὸν αὐτῆς ἀναγνωρίζουσα τὴν γραμμὴν τῆς Φλωρεντίας.

Τὴν 8 Ἰουνίου οἱ πρεσβευταὶ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Τσάμπερλαιν, ἐπέδωκαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ νέαν διακοίνωσιν προτείνοντες τὰς φιλικὰς αὐτῶν ὑπηρεσίας πρὸς σύναψιν εἰρήνης· εἰς ταύτην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπήντησε μετὰ πέντε ἡμέρας ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐδέχετο τὴν ἀναστολὴν τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπειδὴ τὴν ἐθεώρει βλαπτικὴν τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων, καὶ ἐζήτει ὅπως οἱ Σύμμαχοι λάβωσι παρὰ τῆς Τουρκίας συγκεκριμένας προτάσεις.

Ὁ Κεμὰλ ἀνησυχήσας ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ βασιλέως ἐν Σμύρνῃ ἐκήρυξε τὸν ἱερὸν πόλεμον ἀπειλήσας καὶ ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θράκης. Καίτοι ἡ ἀπειλὴ αὕτη ἦτο ἀπραγματοποίητος, μεγάλαι μονάδες τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου συνεκεντρώθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς καὶ στρατὸς διασυμμαχικός.

Τὴν 27 Ἰουνίου ἤρχισεν ἡ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἐκ τεσσάρων σημείων προέλασις καταληφθέντων τῆς Κιουταχείας καὶ τοῦ Δορυλαίου (Ἐσκὴ-Σεχήρ), ἀκολουθοῦντος

τοῦ βασιλέως τὴν προέλασιν καὶ ἐκδίδοντος διάγγελμα πλῆρες θαυμασμοῦ πρὸς τὸν στρατόν, ὅστις, περὶ τὴν πρωίαν τῆς 4 Αὐγούστου, ἐπλησίασε τὰς γεφύρας τοῦ Σαγγαρίου, πρὸ τῶν ὁποίων συνήφθη πολύνεκρος μάχη, ἥτις ὑπεχρέωσε τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν νὰ διακόψῃ τὴν ἐπίθεσιν αὐτοῦ, τοῦ πρωθυπουργοῦ Δ. Γούναρη δηλώσαντος καὶ ἐν τῇ Συνε-

Παρέλασις ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ πρὸς τὸν Σαγγάριον

λεύσει τὴν λῆξιν τοῦ ἐπιθετικοῦ πολέμου καὶ τὸ ἄσκοπον τῆς μέχρις Ἀγκύρας προελάσεως. Ὁ βασιλεὺς ἐπέστρεψε διὰ Μουδανιῶν εἰς Ἀθήνας.

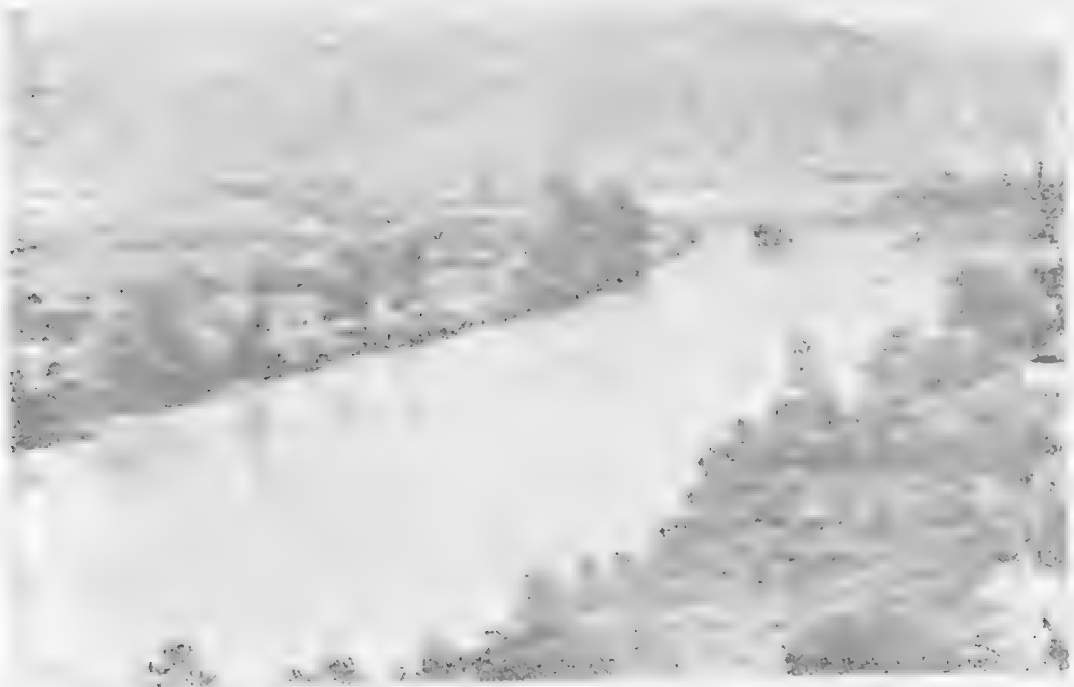
Μάτην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπεκαλέσατο ἱκετευτικῶς σχεδὸν τὴν τῶν Δυνάμεων μεσολάβησιν πρὸς τερματισμὸν τῆς τοιαύτης καταστάσεως. Πᾶσαι αἱ γενόμεναι ἀσθενεῖς ἀπόπειραι ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν εὐχῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπέμειναν ἀτελεσφόρητοι ἐμμόνως καταπολεμούμεναι ὑπὸ τῆς Γαλλίας. Ἡ Ἀγγλία ὑπεστήριζεν εἰλικρινῶς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἠθικῶς μόνον, καὶ παρεθάρρυνεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ στρατείας· δὲν ἀληθεύει ὅμως ὅτι παρήνεσε τὴν ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως εἰς Ἑλλάδα καὶ τὴν μετάβασιν αὐτοῦ εἰς Μ. Ἀσίαν. Τοὐναντίον, αἱ ἰδιαίτεραι συστάσεις τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ ὑπεδείκνυον τὴν διὰ τῆς παραιτήσεως ἐκ νέου τοῦ βασιλέως ἐξιλέωσιν τῆς ἀδιαλλάκτου γαλλικῆς πολιτικῆς. Ἡ εἰς τὸ μέτωπον μετάβασις τοῦ βασιλέως(1), καθ' ὃν τρόπον καὶ χρόνον ἐγένετο, μικρὸν μὲν προεκάλεσε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἐνθουσιασμὸν μεγάλην δὲ πολεμικὴν ὁρμὴν παρὰ τοῖς ἀντιπάλοις Τούρκοις. Καὶ ἐπετέλεσε μὲν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς πάλιν τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀποστολήν, ὡς ἐξεθέσαμεν, ἐν ταῖς μάχαις τοῦ Ἀφιὸν Καραχισάρ (Συννάδων), τοῦ Ἐσκῆ-Σεχὴρ (Δορυλαίου) καὶ τοῦ Κοτυαίου θαυμαστὴν ἐπιδείξας ἀνδρείαν, καρτερίαν καὶ ἀντοχήν, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ τοσοῦτον ἐξεγείροντα ἐν Ἑλλάδι ἐν τοῖς πολλοῖς καὶ μεγάλοις κύκλοις τῶν βασιλοφρόνων ἐνθουσιασμὸν ἀκράτητον, ὑπῆρξαν ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως ἄγονα καὶ ἀτελεσφόρητα. Αὐτὸς δ' ὁ ἀρχιστράτηγος Ἀναστάσιος Παπούλας ὡμολόγησε βραδύτερον ἐπὶ δικαστηρίῳ ὅτι ἔκπληξιν προεκάλεσε τῷ νικηφόρῳ ἑλληνικῷ στρατῷ, τῷ εἰσελαύνοντι εἰς τὰς ἁλισκομένας πόλεις, ἡ μεγάλη ἔνδεια τῆς πολεμικῆς λείας, καθ' ὃν χρόνον τὰ ὄργανα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως κατει-

(1) Ὁ ἐκ τῶν ἐπιτελῶν Ι. Μεταξᾶς δικαίως ἀπέτρεψε τὴν μετάβασιν τοῦ βασιλέως εἰς Σμύρνην, τοῦτο δὲ ὅπως προστατεύσῃ τὸ γόητρον αὐτοῦ εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας, μὴ θεωρῶν ἄλλως τε τὴν ἐν Μικρασίᾳ παραμονὴν εἰμὴ προσωρινήν.

ρωνεύοντο τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἀλαλαζόντων ἐπὶ νίκαις μεγάλαις, ἐνῷ αὗται ἦσαν (ὡς ἔγραφον αἱ γαλλικαὶ ἡμιεπίσημοι ἐφημερίδες) ἀποτέλεσμα στρατηγικῆς τουρκικῆς ὑποχωρούσης πρὸ τῶν ὄγκων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἵνα ἑλκύσῃ τοῦτον πρὸς τὰ ἔνδον καὶ εὐκόλως τὸν ἐκμηδενίσῃ. (Αἱ τοιαῦται γνῶμαι τοῦ ἡμιεπισήμου ἰδίως γαλλικοῦ τύπου ἐμαρτύρουν πιθανῶς τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ Γαλλίας καὶ τοῦ ἐπιτελείου τοῦ Κεμὰλ ὁμοφωνίαν καὶ συνεργασίαν ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς ζητήμασι τῆς Μ. Ἀσίας). Ἐν μέσῳ τοιαύτης καταστάσεως οἱ ἰθύντορες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εὑρισκόμενοι μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος, μεταξὺ ὑποχωρήσεως πρὸς τὴν Σμύρνην παραδιδούσης πᾶσαν τὴν ἄλλην Μ. Ἀσίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Κεμὰλ καὶ τῆς πρὸς τὰ πρόσω ἐπ' ἐλπίδι νίκης δριστικῆς προελάσεως, προυτίμησαν τὸ δεύτερον καίτοι ὁ Βενιζέλος, ὡς φίλος μου ἀξιόπιστος μοὶ ἀφηγήθη, ἐν Νικαίᾳ τῆς Γαλλίας εὑρισκόμενος, διεβίβασεν ἐπειγόντως εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰς ἀντιλήψεις στενοῦ αὐτοῦ φίλου Γάλλου στρατηγοῦ θεραπευομένου αὐτόθι, ὅτι συμφέρον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἶναι νὰ χαρακωθῇ περὶ στρατηγικήν τινα περὶ τὸ βιλαέτιον τῆς Σμύρνης ζώνην καὶ ἔχων ἔρεισμα τὸν στόλον του νὰ παρατείνῃ τὸν ἀγῶνα μέχρις ἐξαντλήσεως τῶν Τούρκων ἢ συμβιβασμοῦ πρὸς αὐτούς, ἐπ' ἀνταλλάγματι τῆς κατοχῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἡ πρὸς αὐτὸν δυσπιστία τῆς κυβερνήσεως ἦτο τοιαύτη, ὥστε ὁ μεταβιβάσας τὴν τοῦ Βενιζέλου παραγγελίαν σχεδὸν ἀπεπέμφθη ἐκ τοῦ ὑπουργικοῦ γραφείου. Οὕτω ἤλπιζον οἱ στρατιωτικοὶ ὅτι ὡς νικηταὶ προελαύνοντες πρὸς ἅλωσιν τῆς Ἀγκύρας θὰ ἐξάρωσι τὸ ἠθικὸν φρόνημα λαοῦ καὶ στρατοῦ καὶ ἀπεφάσισαν τὴν σύναψιν τῆς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Σαγγαρίου τοσοῦτον ἐνδόξου διὰ τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα, ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον ἀγόνου εἰς ἀποτελέσματα, ὑπερλάμπρου μάχης τοῦ Σαγγαρίου. Ἡ δεκαήμερος αὕτη μάχη ὑπῆρξε μὲν ἀρχὴ πολλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀποτυχιῶν κατὰ τρόπον καὶ χαρακτῆρα μεγάλης ἱστορικῆς τραγῳδίας, ἀλλὰ καὶ τέλος λαμπρότατον καὶ ἐνδοξότατον τῆς ἀπὸ τοῦ 1912 ἀρξαμένης ἐνδόξου περιόδου τῶν ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν μεγαλουργημάτων.

Ἐκ τοῦ γλαφυρωτάτου καλάμου μεγάλης στρατιωτικῆς καὶ στρατηγικῆς αὐθεντίας περιγραψάσης τὰ τῆς μάχης ταύτης ἀποσπῶμεν τὰς ἑξῆς περικοπάς: «Ὁ ἥλιος τῆς 7 Ἰουλίου (1921) ἔδυσε διὰ νὰ καλύψῃ τὸ τέρμα τῆς δεκαημέρου πάλης, καθ' ἣν ἡ ἑλληνικὴ λόγχη ἔδρεψε τὰς ὡραιοτέρας ἑλληνικὰς δάφνας. Οἱ μαχηταὶ ἐγκατεσπαρμένοι εἰς γυμνὰς ἐκτάσεις καὶ εἰς δρυμῶνας, εἰς ἃς θέσεις ἔφθασαν ἱππεύσαντες καὶ διασκελίσαντες τρομεροὺς ὄγκους βουνῶν, ἀνεπαύοντο ἀκοίμητοι τῆς νίκης αὐτῶν φρουροί. Καὶ ὅμως οὐδεὶς ὑπελόγιζεν ὅτι ἡ χαραυγὴ τῆς ἐπομένης θὰ ἦτο μία ἀπὸ τὰς ὑπερτάτας ἐκείνας δοκιμασίας τὰς κρινούσας τὴν τύχην τῶν ἀγώνων. Ἡ 8 Ἰουλίου ἀποτελεῖ, ἐν τῷ ἀφθόνῳ εἰς ἡρωϊσμὸν δεκαημέρῳ τῆς δευτέρας τῶν ἐπιχειρήσεων περιόδου, ἐντελῶς διακεκριμένην ἡμέραν. Ἐὰν αἱ ἄλλαι παρέχωσι πλούσιον τὸ ὑλικὸν ἵνα ἱδρυθῇ μετὰ τῶν τροπαίων αὐτῶν τεραστία πυραμίς, οὐδεὶς θὰ βασανίσῃ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἵνα εὕρῃ τὴν κορωνίδα τῆς πυραμίδος. Αὕτη εἶναι ἡ 8 Ἰουλίου, ἡμέρα κρίσεως ἀναμφισβητήτου καὶ κατηγορηματικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Οὐχὶ ὡς γεγονὸς στρατιωτικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς σύμπλεγμα ἡρωϊσμοῦ, ἀποτελεῖ ἡ μάχη τῆς 8 Ἰουλίου μίαν ἐκ τῶν μεγαλειτέρων *μαχῶν παρατάξεως* ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολέμων. Συνεκρούσθησαν κατὰ ταύτην ὁλόκληροι ἀντίπαλοι στρατοί, διέθεσαν *πᾶσαν αὐτῶν διαθέσιμον* δύναμιν καὶ παλαίσαντες ἐπὶ μετώπου *ὀγδοήκοντα περίπου χιλιομέτρων* ἠμφεσβήτησαν ἐπὶ μίαν ἡμέραν πρὸς ἀλλήλους τὴν τελικὴν νίκην, τὴν ὅλην τοῦ πολέμου τύχην. Αἱ φθοραί, ἃς εἶχεν ὑποστῇ ὁ ἐχθρὸς μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης, δὲν ἦσαν τοιαῦται ὥστε νὰ καθιστῶσιν αὐτὸν ἀνίκανον πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἐπιθέσεως. Ἐξ ἄλλου ἠδύνατο μετὰ πεποιθήσεως νὰ ὑπολογίζῃ ὁ ἐχθρὸς ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατός, καταπεπονημένος ἐκ τῶν συνεχῶν ἀγώνων καὶ ἤδη ἐπαναπαυόμε-

νος ἐπὶ τῶν δαφνῶν τοῦ Ἐσκῆ-Σεχὴρ καὶ τοῦ Κοτυαίου, δὲν θὰ ἀπέβλεπε πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον τουρκικῆς τινος ἐπιθέσεως καὶ ὅτι ἀσφαλῶς θὰ ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ τὸν στόχον μιᾶς αἰφνιδιαστικῆς ἐπιθέσεως μετὰ ἐξησφαλισμένης ἐπιτυχίας... Οὕτω δὲ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων πιεζόμενος ἀλλὰ καὶ ἐπωφελούμενος τὴν παρουσιαζομένην θαυ-

Ἡ παρὰ τὸν Σαγγάριον κωμόπολις Λεύκη τῆς Βιθυνίας (ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Νικαίας) ὅποθεν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διῆλθε προχωρήσας πρὸς τὸ Καράκιοϊ

μασίαν στρατιωτικὴν εὐκαιρίαν, ἀνακόπτει τὴν νύκτα τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ καὶ συγκεντρώνει ἀνατολικῶς τῆς γραμμῆς Σεϊντὶ-Γαζῆ-Ἐσκῆ-Σεχὴρ-Μπόζ-Λὰγ δέκα τέσσαρας μεραρχίας πεζικοῦ καὶ δύο ἱππικοῦ μετὰ ἰσχυροῦ καὶ ἀρτίου πυροβολικοῦ, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν τελευταίαν ἀπόπειραν πρὸς ἐκβίασιν τῆς νίκης. Ἡ διοίκησις τῆς στρατιᾶς ἐπληροφορεῖτο μετ' ὀλίγον περὶ τῶν προθέσεων τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὰ σώματα στρατοῦ ἐν στενῇ μετ' ἀλλήλων συνεργασίᾳ παρεσκεύαζον δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν ἄμυναν. Τὴν πρωΐαν τῆς 8 Ἰουλίου ἡ ἐχθρικὴ ἐπίθεσις ἀπεκαλύπτετο πλέον σαφῶς καὶ μετὰ παρέλευσιν ὀλίγης ὥρας ἐκ τῶν σημειωθεισῶν συγκεντρώσεων ἔναντι τοῦ κέντρου ἡμῶν [illegible] ἡ πρόθεσις τοῦ κεμαλικοῦ στρατηγείου, τουτέστιν ἡ διάσπασις τοῦ κέντρου ἡμῶν, καθ' οὗ εἶχε συγκεντρώσῃ ἑπτὰ μεραρχίας πλήρεις μετὰ πολλοῦ πυροβολικοῦ, ἐνῷ συγχρόνως θὰ ἀπησχόλει τὰ ἄκρα τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως δι' ἀγῶνος ἐπιμόνου. Οὕτως ἐπιτυγχανομένης τῆς διασπάσεως τοῦ κέντρου θὰ ἐλιχοτομεῖτο τὸ μέτωπον ἡμῶν, ἐνῷ ἐντὸς τοῦ Ἐσκῆ-Σεχὴρ θὰ ἐξερρηγνύοντο, ἐκ τῶν προτέρων ὀργανωθεῖσαι, ταραχαὶ πρὸς ἐπίτασιν τῆς συγχύσεως. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιτιθέμενοι ὑφίστανται σοβαρὰς ἀπωλείας, ἀλλὰ διαρκῶς ὠθοῦνται πρὸς τὰ ἐμπρός, ἀφήνουσι κατὰ σωροὺς τοὺς νεκροὺς αὐτῶν ἀλλ' εἰς οὐδὲν

ὑπολογίζοντες τὰς ἀπωλείας ἐξαπολύονται κατὰ τρόπον μανιώδη εἰς ἀφρίζοντα κύματα κατὰ τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἐφ' ἧς καὶ θραύονται ἀλλεπαλλήλως. Τὰ μαχητικὰ τμήματα πάντα ἔχουσιν ἐμπλακῆ εἰς τὴν πάλην, ἀλλὰ πλὴν αὐτῶν ρίπτονται καὶ οἱ βοηθητικοὶ σχηματισμοί. Αἱ διλοχίαι μηχανικοῦ τάσσονται στηρίγματα τῶν πυρβολαρχιῶν

Διάβασις ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ τοῦ ποταμοῦ Πουρσάκ

ἡμῶν. Οἱ μεταγωγικοὶ ρίπτονται καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν ἀγῶνα, οἱ διοικηταὶ τῶν μονάδων ἡγοῦνται τῶν μαχητῶν εἰς τὴν πρώτην γραμμήν. Ὁ ἀγὼν πρόκειται πλέον σαφῶς ὑπὲρ τῶν ὅλων, διαταγαὶ δὲ ἐνθουσιώδεις κοινοποιοῦνται πρὸς ὅλας τὰς μονάδας. Ζητεῖται ἡ ὑπερτάτη θυσία, ἡ θυσία ἡ μέλλουσα νὰ κρίνῃ τὴν τύχην τοῦ ὅλου ἀγῶνος. Εἰς τὴν λύσσαν τῶν Τούρκων ἀντιτάσσεται ἀφάνταστος ἑλληνικὸς ἡρωϊσμὸς καὶ ἐν ταῖς τρισὶ μεγάλαις χαράδραις τοῦ Τσὶχ-Χαϊλὰρ-Δὰγ ὁ ἀγὼν ἔχει προσλάβῃ μορφὴν ἀγρίας ἐξολοθρεύσεως. Φρικώδης ἐξελίσσεται σφαγὴ ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν σαλπίγγων: «Προχωρεῖτε.... προχωρεῖτε!...» καὶ ἐν μέσῳ τῆς πολεμικῆς κραυγῆς «'Αέρα, ἀέρα...» ἡ ἑλληνικὴ λόγχη μεταμορφοῦται εἰς λαίλαπα καὶ θύελλαν. Στρατιῶται κύκλωπες, στρατιῶται λέοντες, στρατιῶται Ἕλληνες ἐξαφανιζόμενοι εἰς τὰς χαραδρώσεις τοῦ ἐδάφους ἢ ἑλισσόμενοι ἐπὶ τῶν κυματοειδῶν πτυχώσεων αὐτοῦ ὁρμῶσιν ὡς ἀετοί, ἵπτανται δηλαδὴ παρασύροντες τὰ πάντα. Οἱ Τοῦρκοι διεκδικοῦσι τὸ ἔδαφος βῆμα πρὸς βῆμα. Οἱ ἀλαλαγμοὶ καὶ αἱ ζητωκραυγαὶ συμφύρονται ἀγρίως εἰς τρομερὰν βοὴν ἤχων μετὰ τῶν κρότων τοῦ πυρός. Ἐν ταῖς ἰδίαις ἐκείναις φάραγξιν, ἐν αἷς τὸ μικτὸν ἀπόσπασμα τῆς 12ης μεραρχίας (14ον σύνταγμα πεζικοῦ καὶ ταξιαρχία ἱππικοῦ) ὑπέστη τὴν συγκλονιστικὴν αὐτὴν δοκιμασίαν, οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ διαγράφοντες τὴν σελίδα ἐκείνην ἔγραφον τότε ἐποποιίαν τιτάνων καὶ ἡμιθέων.

»Ἐν τῷ ἀριστερῷ τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, βορείως καὶ βορειοανατολικῶς τοῦ Ἐσκῆ-Σεχήρ, ἡ δίωξις μεταβάλλεται εἰς τραγῳδίαν φρικτήν. Ταξιαρχία ἱππικοῦ ἐλλοχῶσα ἀνατολικῶς τῆς πόλεως, παρὰ τὸν ποταμὸν Πουρσάκ, αναλαμβάνει μυθικὴν κατὰ μέτωπον ἐπέλασιν. Ἐν μέσῳ τῶν τελευταίων ἀκτίνων τοῦ δύοντος ἡλίου τῆς 8 Ἰουλίου ἀπαστράπτουσιν ἐρυθρούμεναι αἱ σπάθαι, αἱ μετ' ὀλίγον ἀμαυρούμεναι ὑπὸ τοῦ πηγνυμένου

αἵματος ἐκ τῶν ἀδυσωπήτων σπαθισμῶν. Ἵπποι ὑπερπηδῶσι τὰ πτώματα τῶν πεσόντων ἢ βαίνουσιν ἐπ' αὐτῶν. Ὑπερπηδῶσι στρατιώτας ἐν στάσει γονυκλινοῦς παραδόσεως καὶ ἡ σφαγὴ συνεχίζεται ἀμειλίκτως ἀγρία. Καὶ ὁ ἐχθρὸς ἀπηνῶς διωκόμενος τρέπεται μετ' ὀλίγον εἰς ἄτακτον φυγὴν μὴ ζητῶν ἄλλο ἢ τὴν σωτηρίαν. Τὸ «ὁ σῴζων ἑαυτὸν σωθήτω» ἐφαρμόζεται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν καθ' ὅλην τὴν τρίωρον καταδίωξιν, τὴν συνεχισθεῖσαν ὑπὸ τῶν νικητῶν μετὰ τὴν πολύωρον μάχην, καταδίωξιν πρωτοφανῆ ἐν τοῖς πολεμικοῖς χρονικοῖς.

»Ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ πεδίου τῆς μάχης κατάκεινται ἐσκορπισμένα ὅπλα, πυρομαχικὰ καὶ ἀποσκευαὶ ἀξιωματικῶν. Πυροβόλα μετὰ τῶν κλείστρων αὐτῶν, πολυβόλα μετὰ τῶν ταινιῶν τῶν βλημάτων μὴ καταναλωθεισῶν. Τραυματίαι ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὴν τὴν τύχην αὐτῶν, νεκροὶ κατὰ σωρούς, αἰχμάλωτοι καθηλωμένοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐκ τοῦ τρόμου. Ἰδοὺ ἡ εἰκὼν καὶ τοῦτο τὸ θέαμα τῆς ἐπὶ ὀγδοήκοντα χιλιόμετρα μετωπικῆς γραμμῆς, ἐφ' ἧς διεξήχθη ὁ ὁλοήμερος ἀγών. Ἡ εἰκὼν τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ὀλέθρου εἶχεν ἁπλωθῆ ἀγρία. Καὶ ὅτε ὁ ἥλιος τῆς δοξασθείσης ἡμέρας ἔδυε βραδέως ὄπισθεν τῶν βουνῶν τοῦ Κοτυαίου καὶ ὁ πέπλος τῆς νυκτὸς ἀμφεκάλυπτε τὰ πάντα εἰς ἐπιβλητικὴν ἠρεμίαν, ἡ μάχη εἶχε λήξῃ πλέον ὁριστικῶς καὶ μετ' αὐτῆς εἶχε κριθῆ τοῦ ἀγῶνος ὁλοκλήρου ἡ τύχη. Ἡ νίκη προσεδέθη στερρῶς εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἅρμα, τὸ κατάφορτον ἀπὸ τὰς νωπὰς δάφνας τῶν ἄλλων νικῶν. Οἱ Τοῦρκοι ἐξακολουθήσαντες δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν φυγὴν αὐτῶν καὶ συνεχίσαντες αὐτὴν τὴν ἑπομένην ἀπέσυραν πλέον τὰ πάντα πρὸς τὸ ὀροπέδιον τοῦ Σιβρὶ-Χισάρ, τὸ φύσει ἰσχυρῶς ὠχυρωμένον. Ὁ ἡττημένος ἐχθρὸς κατέλιπεν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν πεντήκοντα πυροβόλα Σκόντα μετ' ἀφθόνου ποσότητος πυρομαχικῶν καὶ λοιποῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ. Καταδιωχθεὶς εἰς βάθος 45-50 χιλιομέτρων ἐτρέπετο εἰς ἔδαφος ἀσφαλέστερον, ἵνα προφανῶς ἀνασυντάξῃ τὰς τοσοῦτον φθαρείσας πολεμικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Οὕτως ἡ μεγάλη μάχη τοῦ Σαγγαρίου ἔληξε διὰ τελείας καὶ περιφανοῦς νίκης τῶν ἡρωϊκῶν ἡμῶν στρατευμάτων ἅτινα, καταδιώξαντα τὸν ἐχθρὸν καὶ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς 9 Ἰουλίου, συνεπλήρωσαν τὴν κατάληψιν ὁλοκλήρου τῆς ὁριστικῆς γραμμῆς καὶ ἤρχισαν νὰ ὀργανῶσι στερεῶς τὰς καταληφθείσας θέσεις αὐτῶν».

Περὶ τῆς μάχης τοῦ Σαγγαρίου λέγει καὶ ὁ Γάλλος Ἱστοριογράφος Ντριώ: «Ἦτο τρομερὰ μάχη ἡ μάχη τοῦ Σαγγαρίου, μία τῶν μεγάλων μαχῶν τῆς ἱστορίας κατά τε τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν μαχομένων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς σημασίαν. Οἱ Ἕλληνες ἐπιτεθέντες μετὰ μεγαλειώδους ὁρμῆς ἐπετέλεσαν θαύματα γενναιότητος. Τὸ ἔδαφος ἦτο δυσχερές, ὁ ἀνεφοδιασμὸς περίπλοκος, ἀνεπαρκὴς ἐνίοτε, τόσον μακρὰν τῶν στρατιωτικῶν βάσεων. Οἱ μαχηταὶ ὑπέφερον ἐκ δίψης ἐπὶ τῶν ἐρήμων ὑψιπέδων. Οὐχ ἧττον καὶ ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας εἰσέδυσαν βαθύτατα εἰς τὰς ἐχθρικὰς θέσεις, διῆλθον τὸν Σαγγάριον, ἀνερριχήθησαν εἰς τὰ ὑψώματα τῆς δεξιᾶς ὄχθης, ἀνέφξαν τὴν πρὸς τὴν Ἄγκυραν ὁδόν. «Εἰς τὴν Ἄγκυραν, εἰς τὴν Ἄγκυραν!» ἐφώνουν μεθυόμενοι ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς νίκης, ὅτι προσήγγιζον εἰς τὸ τέρμα τῶν ἀγώνων αὐτῶν. Ἄπειρος συγκίνησις συνεῖχε πάσας τὰς καρδίας, ἐν πάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις...

»Ἐπέστη τὸ τέλος τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῆς Τουρκίας, ἡ ἐπίστεψις τῆς ἀπ' αἰῶνος σταυροφορίας, τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἀλυτρώτων. Οἱ Τοῦρκοι ἐξ ἄλλου, ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν διοίκησιν τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ, ὑπεστήριζον τὸ ἔδαφος αὐτῶν μετ' ἀγρίας δραστηριότητος ὡς ἔξοχοι στρατιῶται. Ἠσθάνθησαν τὸν ἀπειλοῦντα τὴν φυλὴν αὐτῶν θανάσιμον κίνδυνον καὶ πάντες οἱ ἄνδρες ὑπηρέτουν ἐν τῷ ἀγῶνι, εἰς τὴν μάχην, ἐνῷ αἱ γυναῖκες εἰς τὰ μετόπισθεν ἔσυρον καὶ ὤθουν βαρυτάτας φορτηγὰς ἁμάξας καταφόρτους ζῳοτροφιῶν καὶ πολεμεφοδίων ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης... Αἱματηρὰ

ρήξις δύο φυλῶν καὶ δύο θρησκειῶν, ἐχθρῶν ἀπ' αἰώνων. Ἐπίσημος στιγμὴ ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀρά γε ἦτο τὸ τέρμα τῆς ἀπ' αἰώνων συνεχιζομένης ὑποχωρήσεως τοῦ τουρκικοῦ Ἰσλάμ; Ἀρά γε ἦτο ἡ πρώτη ἀντίδρασις τῆς Ἀσίας ἐναντίον τῆς Εὐρώπης; Ταῦτα ἀποτελοῦσιν ὕλην διὰ φιλοσοφίαν. Ἡ ἄφθαστος ἀνδρεία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐνταθεῖσα ἐπὶ ἑβδομάδας ἐξηντλήθη. Τὰ πολεμεφόδια μόλις ἐπήρκουν ἐνῷ εἰς τοὺς Τούρκους ὑπῆρχον ἄφθονα».

Ἡ μάχη τοῦ Σαγγαρίου ἀνέδειξε μὲν εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν τὴν στρατιωτικὴν ἀρετήν, τὴν ἀνδρείαν, τὴν καρτερίαν, τὴν ἀντοχὴν καὶ αὐταπάρνησιν καὶ πάσας συλλήβδην τὰς πολεμικὰς ἀρετὰς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ σφάλματα τῆς ἐφαρμοσθείσης τακτικῆς ἐξουδετέρωσαν τὰς ὑπερτάτας ταύτας θυσίας τοῦ στρατοῦ καὶ ἐγένοντο ἀρχὴ τῆς μεγάλης ἐξασθενήσεως αὐτοῦ· διότι ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἐξαντληθέντος ἢ καταναλωθέντος μεγάλου μέρους τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ ἡ περαιτέρω ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐξακολούθησις τῶν πολεμικῶν ἔργων κατέστη λίαν δυσχερὴς ἂν οὐχὶ ἐντελῶς ἀδύνατος. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐστερεῖτο τοῦ λοιποῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ ἐπαρκοῦς πρὸς μεγάλας μάχας. Χρημάτων πρὸς προμήθειαν πλουσίου ὑλικοῦ ἐστερεῖτο τὸ ἑλληνικὸν ταμεῖον, ἀφοῦ, κατὰ πάσας τὰς πιθανότητας, γαλλικῇ χρηματιστικῇ ἀντιδράσει εἶχε ματαιωθῇ ἡ ἐπιτυχία τοῦ ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἐπιτραπέντος νέου δανείου τῶν δέκα πέντε ἑκατομμυρίων λιρῶν στερλινῶν (ὑπὸ βαρεῖς δὲ ὅρους), οὗ χάριν εἶχε παραιτηθῇ ἡ κυβέρνησις Γούναρη πᾶσαν ἀξίωσιν ἐπὶ τὰ εἰς πέντε χιλιάδας λιρῶν στερλινῶν ἀνερχόμενα ὑπόλοιπα τῶν προηγουμένων δανείων. Γενικώτερον δὲ πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον μεγάλη συμφορὰ τῆς Ἑλλάδος ἦτο ὁ προμνημονευθεὶς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας πολιτικὸς ἀνταγωνισμός, τοσοῦτο μᾶλλον κινδυνώδης ὅσον δὲν ἦτο φανερός, ἀναφανδὸν διεξαγόμενος, ἀλλ' ὑποκώφως ἐν πάσῃ πολιτικῇ κινήσει ἐν Ἀνατολῇ. Ἐν Ἀγγλίᾳ πλὴν τοῦ Λόϋδ Τζῶρτζ καὶ ἄλλοι πολιτικοὶ ἐπιφανεῖς τοῦ φιλελευθέρου κόμματος, ὁ Τσάμπερλαιν, ὁ Τσῶρτσιλ καὶ ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς λόρδος Κῶρζον ὡς καὶ ἡ μεγάλη πλειονότης ἐπιφανῶν πολιτευτῶν ἐκηρύσσοντο νῦν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἐν τῇ ἐσχάτῃ αὐτοῦ φάσει. Καὶ ὁ φιλελληνισμὸς οὗτος δὲν εἶχε μὲν τὸν χαρακτῆρα ἠθικοῦ φιλελληνισμοῦ τῶν προγενεστέρων χρόνων, ἀλλ' ἐστηρίζετο ἐπὶ πολιτικῆς ἀνάγκης τοῦ Ἀγγλικοῦ κράτους, διὸ καὶ ἦτο πολιτικῶς στερεώτερος. Ἡ Ἀγγλία εἰσῆλθεν εἰς τὸν Παγκόσμιον πόλεμον διατηροῦσα ἔτι θερμὸν καὶ ἀκραιφνὲς τὸ βουλγαρικὸν αὐτῆς φρόνημα καὶ ζητοῦσα ἐν τοῖς Βουλγάροις στήριγμά τι πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ μὴ πλέον εἰς τὴν Ἀγγλίαν χρησίμου τουρκικοῦ καθεστῶτος παντὶ τρόπῳ δ' εἰργάσατο ἵνα προσαγάγῃ τὸ Βουλγαρικὸν κράτος, δι' ὃ εἶχον ἤδη οἱ Ἄγγλοι πολιτικοὶ προορίσῃ καὶ τὴν κληρονομίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἡ Βουλγαρία διαψεύσασα πάσας τὰς περὶ αὐτῆς ἐλπίδας δὲν εἶχε πλέον πολιτικὴν ἀξίαν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου διὰ τὴν Ἀγγλίαν. Τῆς δὲ Τουρκίας πρὸ πολλοῦ ἀπολεσάσης ἔδαφος ἐν τῇ ἀγγλικῇ πολιτικῇ νῦν ὁ μόνος λαός, ὁ δυνάμενος νὰ εἶναι χρήσιμος εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, ἐθεωρεῖτο ὁ ἑλληνικός. «Θὰ δημιουργήσωμεν ἑτέραν κραταιὰν Ἀγγλίαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου, τὴν Ἑλλάδα» ἔλεγεν ὁ Λόϋδ Τζῶρτζ, ὡς ἔγραψεν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ ὁ Τσῶρτσιλ.

Ἐπεκράτησε λοιπὸν παρὰ τῇ ἀγγλικῇ κοινῇ γνώμῃ ἡ ἰδέα ὅτι μόνος λαὸς ἐν Ἀνατολῇ ἄξιος ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας καὶ χρήσιμος εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικήν, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ, ἦτο ὁ ἑλληνικός. Καὶ ὁ ἀγγλικανικὸς δὲ κλῆρος, ὁ ἐκπροσωπῶν ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν ἀγγλικὴν ἀριστοκρατίαν, ἐπέδωκε πρὸς τὸν ἐν Λονδίνῳ Ἕλληνα ἀντιπρόσωπον ὑπόμνημα, ἐν ᾧ ἐλέγετο: «Οἱ ὑπογε-

γραμμένοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ὠργανωμένου Χριστιανιανισμοῦ ἐν Μεγάλῃ Βρεττανίᾳ θεωροῦμεν καθῆκον νὰ πληροφορήσωμεν ὑμᾶς ὅτι σοβαρῶς ἀνησυχοῦμεν διὰ τὸ μέλλον τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ λαῶν γνωρίζοντες ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῶν Τούρκων ἡ ἔνοπλος αὐτῶν τυραννία, σκοπὸς αὐτῶν εἶναι ἡ ἐξολόθρευσις καὶ τοῦ τελευταίου Χριστιανοῦ ἀνδρός, τῆς τελευταίας γυναικὸς καὶ τοῦ τελευταίου παιδίου. Βλέπομεν μετ' ἀπορίας τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν χριστιανικῶν καλουμένων Δυνάμεων παρακολουθοῦντας τὸ ἄφευκτον τοῦτο τραγικὸν τέλος ἱστορικῶν λαῶν. Αἱ τελευταῖαι ἐν Γερμανίᾳ δίκαι κατέδειξαν ἐναργῶς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀκολουθουμένην πολιτικὴν τῆς ἐξολοθρεύσεως. Αἱ δίκαι αὗται ἀπεκάλυψαν φρικαλέας ὠμότητας, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ σφαγὴ ἑνὸς ἑκατομμυρίου Ἀρμενίων καὶ ἀποτροπαίους ἀτιμίας διαπραχθείσας ἐναντίον γυναικῶν καὶ παιδίων πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν, ἀτιμίας πιστοποιηθείσας δημοσίᾳ ἐπὶ δικαστηρίῳ. Φαίνεται ὅτι ὁ Χριστιανισμός, οἷος ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων αὐτοῦ, ἑτοιμάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξολόθρευσιν αὐτῶν. Ὁ ὁρίζων εἶναι μέλας. Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα παρέχουσι τὴν μόνην ἐλπίδα ἀπολυτρώσεως τῶν Ἀρμενίων καὶ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀναισχύντου προδοσίας τῶν χριστιανικῶν λεγομένων Δυνάμεων πρόκειται νὰ παραδοθῶσιν ἐν νέου εἰς τοὺς Τούρκους. Παρηκολουθήσαμεν μετὰ μεγίστης ἀγανακτήσεως τὴν ἀπόπειραν τῶν Δυνάμεων νὰ ἐπέμβωσι πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς προελάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀναγνωρίζομεν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα εἶναι ἡ μόνη ὑπολειπομένη ἐλπὶς πρὸς διάσωσιν τῶν Ἀρμενίων ἀπὸ τῆς βαρβάρου ἐξολοθρεύσεως καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τῆς στυγερᾶς ἐγκαταλείψεως παρὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Διὰ ταῦτα διαβεβαιοῦμεν τὴν Ἑλλάδα ὅτι ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγὼν αὐτῆς τυγχάνει τῆς ἐνθερμοτάτης ἡμῶν ἠθικῆς ὑποστηρίξεως».

Καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο μαρτυρεῖ πόσον ἐν τῷ πάντοτε φιλανθρώπῳ ἀγγλικῷ λαῷ ἐπεκράτουν καὶ κατὰ τὸν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀγῶνα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἰδέαι ὑψηλαὶ χριστιανικῆς φιλανθρωπίας, ἃς ὅμως ἡ γαλλικὴ πολιτική, ἐπὶ ὑλικῶν συμφερόντων στηριζομένη καὶ ὑπὸ ἀναλόγων ἐλατηρίων ἠθικῶν ἐλαυνομένη, οὐ μόνον δὲν ὑπεστήριζεν ἀλλὰ διὰ παντὸς τρόπου ἠγωνίζετο καὶ ἠθικῶς καὶ οἰκονομικῶς νὰ ἐκμηδενίσῃ, εὑροῦσα ἀφορμὴν τὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἐπάνοδον καὶ ἀποδείξασα τὴν ἐσχάτην αὐτῆς ἠθικὴν κατάπτωσιν ἐν τῷ γεγονότι τῆς ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπελάσεως τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐπελθοῦσι γεγονόσι καὶ τῇ ἐκριζώσει τοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλληνισμοῦ, ὅπερ εἶναι κατὰ μέγιστον μέρος ἔργον τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς. Ἐν τῷ ὀροπεδίῳ τοῦ Ἀφιὸν-Καραχισὰρ ἡττᾶτο καὶ ἐτρέπετο εἰς φυγὴν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς οὐχ ὑπὸ τοῦ Κεμάλ, ἀλλ' ὑπὸ τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς ἀσυναισθήτως συνεχιζούσης τὴν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ τοῦ στρατάρχου Λίμαν φὸν Σάνδερς σατανικὴν ἐκρίζωσιν τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Δὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς κατὰ πόσον ἡ Ἀγγλία ἐθεώρει τότε χρήσιμον αὐτῇ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ἐν τῇ ὑπ' αὐτῆς βουλευομένῃ διαρκεῖ κατοχῇ τῶν Στενῶν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἀφοῦ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς τελεσφόρως ἐβοήθησε τοὺς ἐν Βοσπόρῳ καὶ Ἑλλησπόντῳ Ἄγγλους ἐν στιγμαῖς κρισίμοις. Εἶναι δὲ παραδοξότατον ἀλλ' ἀληθέστατον ὅτι, μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βενιζέλου τῷ 1920, αἱ μὲν ἀγγλικαὶ ἐφημερίδες ἐξέφραζον φόβους μὴ μετὰ τῆς πτώσεως τοῦ Βενιζέλου ἡ Ἑλλὰς ἀποχωρήσῃ τοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀγῶνος, ἐνῷ τοὐναντίον αἱ γαλλικαὶ ἐφημερίδες διετύπουν ἀπειλὰς διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἐξακολουθήσεως τοῦ ἀγῶνος τούτου. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ γαλλικὴ πρὸς τὴν Ἑλλάδα δυσμένεια τοσούτων μεγάλων συμφορῶν ἐγένετο αἰτία ἡ ἀγγλικὴ πρὸς αὐτὴν εὐμένεια δὲν ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ ἀντιστάθμισμα καὶ νὰ ματαιώσῃ τὰς γαλλικὰς ἀντιδράσεις ἀνεχομένη μάλιστα ταύτας σιωπηλῶς ἵνα μὴ

Η ΣΜΥΡΝΗ ΠΥΡΠΟΛΟΥΜΕΝΗ (31 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ - 1 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1922) (Σελ. 327)

(Φωτογραφία ληφθεῖσα ἀπὸ ἰταλικοῦ πολεμικοῦ)

(Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ Σμύρνης, οἱ Τοῦρκοι εἰσῆλθον εἰς αὐτὴν τὸ Σάββατον 27 Αὐγούστου 1922, ἐπειδὴ δὲ εὗρον ἀντίστασιν ἐν τῇ ἀρμενικῇ συνοικίᾳ, τὴν μεταμεσημβρίαν τῆς Τετάρτης 31 Αὐγούστου ἔθεσαν πῦρ εἰς πολλὰς αὐτόθι οἰκίας, ἀφοῦ πρῶτον διήρπασαν αὐτάς. Ἡ διαρπαγὴ αὕτη τῶν Τούρκων ἐγενικεύθη καὶ νέαι πυρπολήσεις ἐγένοντο παρ' αὐτῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς πόλεως, οὕτω δὲ ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν ἐσχηματίσθησαν ἑστίαι πυρὸς εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς συνοικίας. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ πρὸς κατάσβεσιν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου οἱ Τοῦρκοι ἔχυνον πανταχοῦ εὔφλεκτα ὑγρὰ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ πυρός, αἱ φλόγες προυχώρουν ἀκατάσχετοι καί, κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης πρὸς τὴν Πέμπτην, ὅλη ἡ κάτω πόλις παρουσίαζε φρικτὸν θέαμα. Τὸ πῦρ εἶχε προχωρήσει πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα καὶ ἔφθασε μέχρι τῆς Προκυμαίας, ὅπου εἶχον καταφύγει κατὰ χιλιάδας οἱ κάτοικοι, εὑρισκόμενοι δ' οὗτοι πρὸ νέου κινδύνου ἐκ τῶν φλογῶν ἄφηνον γοερὰς κραυγὰς καὶ πολλοὶ ἔπιπτον εἰς τὴν θάλασσαν ὅπως διασωθῶσιν, ἀλλ' ὅπου κατὰ τὸ πλεῖστον εὕρισκον τὸν ἐκ πνιγμοῦ θάνατον).

διαταραχθῇ ἡ ἀγγλογαλλικὴ συνεννόησις. Καὶ ἡ ἐσχάτη δὲ ἀπόπειρα, εἰς ἣν κατέφυγεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τρανῶς κατέδειξεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ τῆς γαλλικῆς δυσμενείας μέγα κακὸν καὶ τὸ τῆς ἀγγλικῆς ἐξ ἀνάγκης εὐμενείας ἀφ' ἑτέρου μάταιον καὶ ἄχρηστον.

Τὴν 2 'Οκτωβρίου 1921 ἐπανέλαβεν ἡ 'Εθνοσυνέλευσις τὰς ἐργασίας αὐτῆς. Κατὰ ταύτην ὁ πρωθυπουργὸς Γούναρης προέβη εἰς δηλώσεις ἐκθέσας τὴν δρᾶσιν τοῦ στρατοῦ, ἥτις ἐπεξέτεινε τὴν ἑλληνικὴν ἐν Μικρασίᾳ κυριαρχίαν ἐπὶ ἐκτάσεως 100.000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων κατοικουμένων ὑπὸ τριῶν ἑκατομμυρίων καὶ ἀναπτύξας τὰς συναντωμένας δυσχερείας τῆς μετὰ τῆς Τουρκίας συνεννοήσεως λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ κυβέρνησις Κωνσταντινουπόλεως ἦτο σκιὰ κυβερνήσεως ἡ δὲ τῆς 'Αγκύρας ἐδείκνυτο ἀδιάλλακτος, ἐδήλου δὲ ὅτι πρόκειται νὰ μεταβῇ καὶ πάλιν εἰς Εὐρώπην πρὸς πληρεστέραν συνεννόησιν.

Τὰς δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ ἐνέκρινεν ἡ 'Εθνοσυνέλευσις ἀλλ' ἡ βενιζελικὴ ἀντιπολίτευσις, ἐκπροσωπουμένη ὑπὸ 71 βουλευτῶν, ἀπεχώρησε τῆς συνεδρίας.

'Εν Παρισίοις ὁ Γούναρης συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν 'Εξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆ ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς ἀκρόασιν παρὰ τῷ Γάλλῳ πρωθυπουργῷ Μπριὰν καὶ ἐζήτησαν λύσιν τοῦ μικρασιατικοῦ ζητήματος τὴν ὁποίαν ὁ Μπριὰν δὲν ἐδέχετο.

Ἡ ἄγονος πολιτικὴ πορεία συνεχίσθη παρὰ τῶν δύο 'Ελλήνων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ εἰς Λονδῖνον, ἔνθα ψυχρὰ ἀνέμενεν αὐτοὺς ὑποδοχή. Καὶ συνεζήτησαν μὲν μετὰ τῶν Λόϋδ Τζὼρτζ καὶ Κῶρζον, ἀλλ' ὡς ἀποτέλεσμα ἔσχον τὴν ὑποστολὴν τῆς ἑλληνικῆς σημαίας ἐκ τοῦ οἰκήματος τῆς Διασυμμαχικῆς ἐπιτροπῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ τὴν ἀπροκάλυπτον τοῦ ἀγγλικοῦ τύπου δήλωσιν περὶ ἐκκενώσεως τῆς Μικρασίας ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

'Ο Μουσταφᾶ Κεμὰλ πρὸ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς πᾶσαν περαιτέρω προέλασιν ἔπεμψε κατὰ Νοέμβριον εἰς Εὐρώπην ἀντιπροσωπίαν προτείνας ὡς ὅρους συνομολογήσεως εἰρήνης: α) τὴν ἀπόδοσιν τῆς Σμύρνης β) τοπικὴν αὐτονομίαν τῆς Θράκης, καὶ γ) ἀποζημίωσιν καταβληθησομένην ἐκ μέρους τῆς 'Ελλάδος.

'Ο λόρδος Κῶρζον πρὸς ἀποφυγὴν νέας παρατάσεως τοῦ πολέμου συνέστησεν εἰς τὸν Γούναρην τὴν λῆψιν ἀποφάσεων ὁριστικῶν, οὗτος δ' ἀπήντησεν ὅτι ἡ 'Ελλὰς δὲν δέχεται εἰμὴ ὑπὸ τοὺς ἑξῆς ὅρους: α) αὐτονόμησιν τῆς περιοχῆς τῆς Σμύρνης β) ἐγγυήσεις ὑπὲρ τῶν πληθυσμῶν, καὶ γ) παραμονὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον θὰ ἀπῄτει ἡ ἀπόλυτος ἀσφάλεια τῶν χωρῶν καὶ ἡ διατήρησις τῆς τάξεως.

'Εν Κωνσταντινουπόλει οἱ πρῶτοι ἐνθουσιασμοὶ τοῦ αὐτόσε ἑλληνικοῦ στοιχείου ὑπεχώρησαν πρὸ τῆς παρατάσεως τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς ἐνθαρρύνσεως τῶν Τούρκων, ἡ δὲ προαίσθησις τῆς ματαιώσεως τῶν προαιωνίων ὀνείρων ἤρχισε νὰ ἐκδηλοῦται εἰς τὰς μορφὰς τῶν τε ἐπισήμων καὶ τοῦ λαοῦ.

Κατὰ τὰς δυσκόλους ταύτας στιγμὰς ἐπῆλθεν ἡ χηρεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ ἐπελθόντος θανάτου τοῦ Τοποτηρητοῦ τοῦ Θρόνου Δωροθέου, μητροπολίτου Προύσης. Εἰς διαδοχὴν αὐτοῦ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει εὑρισκόμενοι «'Αμυνῖται» (βενιζελικοὶ βαθμοῦχοι παραιτηθέντες τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ καταφυγόντες αὐτόσε) ἐν συνεννοήσει καὶ μετά τινων ἐκ τῶν μητροπολιτῶν τοῦ κλίματος καὶ τῶν λαϊκῶν μελῶν ἐξέλεξαν, μὴ τηρήσαντες τοὺς τύπους τῆς Μ. 'Εκκλησίας, Πατριάρχην τὸν ἀναγκασθέντα εἰς παραίτησιν ἅμα τῇ ἀλλαγῇ τοῦ ἐν 'Αθήναις καθεστῶτος τέως μητροπολίτην 'Αθηνῶν καὶ ἐν 'Αμερικῇ διαμένοντα Μελέτιον Μεταξάκην, ὅστις καὶ δεχθεὶς κατέφθασεν ἐξ 'Αμερικῆς ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1922. Βραδύτερον μεταβληθείσης τῆς καταστάσεως διὰ τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Βασιλευούσης ὑπὸ τῶν Τούρκων ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν θρόνον.

Ἐν Ἀθήναις ἡ ἀτυχὴς ἔκβασις τῶν διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων ἐδημιούργει ἀντεγκλήσεις ἐκδηλουμένας διὰ προκλήσεων μεταξὺ βενιζελικῶν καὶ βασιλικῶν, ἀποτέλεσμα δ' αὐτῶν ἦτο ἡ κατὰ τοῦ ναυάρχου Παύλου Κουντουριώτου ἀπόπειρα δολοφονίας. Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς ματαιώσεως τῶν προσπαθειῶν τῆς διπλωματίας τῶν Συμμάχων πρὸς ἐπίτευξιν συμφωνίας καὶ εἰρήνης μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς παρατεινομένη ἐπιστράτευσις, ἥτις καὶ ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου εἶχεν ἤδη δημιουργήση δυσμενῆ εἰς βάρος αὐτοῦ ἀτμόσφαιραν, διέθετε νῦν δυσαρέστως καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 1 Νοεμβρίου προελθὸν καθεστώς, οὐχὶ μόνον μεταξὺ τῶν βενιζελικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν βασιλοφρόνων, οἵτινες ἤρχισαν ἀδημονοῦντες καὶ ἐλέγχοντες τὴν νεοδημιουργηθεῖσαν κατάστασιν καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς συνεπείας. Τὴν δυσφορίαν ταύτην ἐπέτεινε καὶ ἡ τοῦ βενιζελικοῦ τύπου ἀρθογραφία ἰδίᾳ δὲ τοῦ «Ἐλευθέρου Τύπου» ἔνθα ἐδημοσιεύοντο ἄρθρα δριμύτατα κατὰ τῆς εἰς βάρος τοῦ ἔθνους διαμορφωθείσης καταστάσεως. Τὰ ἄρθρα ταῦτα ἐγράφοντο ὑπὸ ἐγκρίτων μελῶν τοῦ βενιζελικοῦ κόμματος, περισσοτέραν δ' ἐντύπωσιν ἐνεποίουν τὰ τοῦ βραδύτερον ἀρχηγοῦ τῆς «Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως» καὶ πρωθυπουργοῦ γενομένου Ἀλ. Παπαναστασίου, δι' ὧν ἐκαλεῖτο ὁ βασιλεὺς εἰς παραίτησιν πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Πρὸς ματαίωσιν τῆς ἐκ τῆς ἀρθογραφίας ταύτης προκαλουμένης ἐντυπώσεως καὶ τρομοκράτησιν τῶν ἀντιφρονούντων τῷ καθεστῶτι, ὠργανώθη μυστικὴ ὁμὰς ἐκ τῶν λειψάνων τῶν ἐπιστράτων τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1916, ἡ ὁποία καὶ ἀνέλαβεν ὑπὸ ἰδίαν πρωτοβουλίαν καὶ εὐθύνην τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς καταστάσεως διὰ τῆς τρομοκρατήσεως τῶν ἀντιδρώντων. Πρῶτον θῦμα τῆς ὀργανώσεως ταύτης ὑπῆρξεν ὁ διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος «Ἐλεύθερος Τύπος» Ἀνδρ. Καβαφάκης δολοφονηθεὶς πρὸ τῆς οἰκίας αὐτοῦ τὴν 21 Φεβρουαρίου.

Ἀνδρ. Καβαφάκης

Τὴν στυγερὰν δολοφονίαν ἀπεδοκίμασεν ἅπας ὁ πολιτικὸς κόσμος πρὸς ἔμπρακτον δὲ διαμαρτυρίαν παρέστησαν ἐν τῷ ναῷ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ θύματος ὁ ὑπουργὸς Ν. Στράτος καὶ ἄλλοι βασιλόφρονες πολιτικοί. Ὁ ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν βενιζελικῶν στρατηγοῦ Παν. Δαγκλῆ ἐπικήδειος (1), μεστὸς πικρίας κατὰ τοῦ καθεστῶτος καὶ

(1) Ὁ στρατηγὸς Π. Δαγκλῆς καταθέτων ἐπὶ τοῦ νεκροῦ στέφανον προσεφώνησεν ὡς ἑξῆς:

«Τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, ὑπὸ τὸ κράτος βαθυτάτης συγκινήσεως καὶ ὀδύνης, καταθέτει δι' ἐμοῦ τὸν στέφανον τοῦτον ἐπὶ τῆς τετιμημένης σοροῦ τοῦ ἐξόχου Ἕλληνος δημοσιογράφου.

»Ὁ πόνος τὸν ὁποῖον μᾶς προξενεῖ ἡ ἀπώλεια ἀκαταβλήτου καὶ σθεναροῦ συναγωνιστοῦ, ἐμπνευσμένου καὶ ἐνθουσιώδους ἰδεολόγου, ἁγνοῦ καὶ ἐνθέρμου πατριώτου, καθίσταται σκληρότερος ἀπὸ τὰς ἀνελευθέρους συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔπεσεν ὁ πάντοτε ἀγωνισθεὶς τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας.

»Διαπνεόμενος ἀπὸ τὸ ἄσβεστον πατριωτικὸν πῦρ τοῦ ὑποδούλου Ἕλληνος, ὁ Μικρασιάτης δημοσιογράφος, ὅστις παρηκολούθησε τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα εὐθὺς μόλις αὕτη ἔτεινε τοὺς βραχίονας πρὸς τὴν Ἰωνίαν, ὅπως περιλάβῃ εἰς τὰς ἀγκάλας της τὸν Ἑλληνισμὸν αὐτῆς, προσφέρων εἰς τὸν τίμιον αὐτὸν ἀγῶνα τὴν πολύτιμον συμβολήν του ἐνόμισε καθῆκόν του, καθ' ἣν στιγμὴν ἔβλεπε τὸ πραγματοποιηθὲν ὄνειρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀφιστάμενον τῆς συντελεσθείσης πραγματικότητος, νὰ διαφωτίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην ἐπὶ τῶν ἐπικρεμαμένων κινδύνων καὶ νὰ προλάβῃ ἀνεπανορθώτους ἐθνικὰς ζημίας. Καὶ ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ ὑψίστου τούτου καθήκοντος συνήντησεν ἀντὶ ἄλλου ἐπιχειρήματος τὰς σφαίρας, αἵτινες ἐτερμάτισαν τὴν δρᾶσίν του.

»Ἀλλ' αἱ σφαῖραι τῶν στυγερῶν δολοφόνων δὲν ἔπληξαν μόνον τὸ θῦμά των. Ἔπληξαν καὶ πᾶσαν φιλελεύθερον καρδίαν. Τὸ στυγερὸν κακούργημα, διαπραττόμενον μετὰ τὴν ἀπόπειραν κατὰ τοῦ ναυάρχου Κουντουριώτη καὶ τὰ ἄλλα κατὰ τῶν Φιλελευθέρων ἐγκλήματα ἀποτελεῖ μίαν ἐπὶ

ἐμμέσων ἀπειλῶν κατὰ τῆς αὔριον προεκάλεσε τὸν φανατισμὸν τοῦ ἐν τῷ ναῷ πλήθους τὸ ὁποῖον καὶ διεμαρτυρήθη κραυγάζον «Κάτω οἱ δολοφόνοι!»

Τὰ τῆς δολοφονίας ταύτης, ὡς ἀπαρχῆς νέου ἐμφυλίου σπαραγμοῦ θεωρηθείσης, ἐπληροφορεῖτο τὴν ἐπομένην ὁ ἄπρακτος καὶ ἄπελπις ἐξ Εὐρώπης ἐπιστρέφων πρωθυπουργὸς Δ. Γούναρης. Ἐμφανισθεῖσα ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ πρὸ τῆς Συνελεύσεως κατεψηφίσθη καὶ ὑπέβαλε παραίτησιν τῇ 26 Φεβρουαρίου 1922. Ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσε τὸν Ν. Στράτον, ὅστις εἰς μάτην προσπαθήσας καὶ ἀγωνισθεὶς ἐπὶ μίαν νύκτα δὲν κατώρθωσε νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν, ὁπότε καὶ ἐπανεκλήθη ὁ Γούναρης σχηματίσας νέαν κυβέρνησιν ἐκ τῶν ἰδίων προσώπων καὶ τυχὼν τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Συνελεύσεως δι' 164 ψήφων, τῶν 86 βενιζελικῶν καταψηφισάντων 53 δὲ ἀρνηθέντων ψῆφον.

Νικ. Στράτος

Ἡ στάσις τῶν Δυνάμεων ἐξηκολούθει ἡ ἰδία, τῆς Γαλλίας ὑποστηριζούσης πλέον ἀπροκαλύπτως τὰς τουρκικὰς προτάσεις καὶ ἀξιώσεις τῆς δὲ Ἀγγλίας τὰς ἑλληνικάς. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1922 ὑπόμνημα συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Λόϋδ Τζώρτζ σχετικῶς πρὸς τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα μὲ τὴν ἐλπίδα μιᾶς ἐντίμου ὑποχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος, προέτεινε τὴν παραχώρησιν εἰς τὴν Σμύρνην εἰδικοῦ πολιτεύματος, τὴν διεθνοποίησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν ὡς καὶ τὴν συμφώνως πρὸς τὴν συνθήκην τῶν Σεβρῶν προστασίαν τῶν μειονοτήτων.

Εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἡ Γαλλία, διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτοῦ αὐτῆς, ὑπέβαλεν ἴδιον ὑπόμνημα ἐπιδοθὲν τῷ λόρδῳ Κῶρζον τὴν 17 Ἰανουαρίου, δι' οὗ προετείνετο ἡ τῆς Μικρασίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης ἐκκένωσις καὶ ἡ ἀπόδοσις αὐτῶν εἰς τὴν Τουρκίαν, προσέτι δὲ ἡ ἀνακήρυξις τῆς Δυτικῆς Θράκης ὡς αὐτονόμου κράτους.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδεμίαν εὑρίσκουσα τῶν λύσεων τούτων ἱκανοποιητικήν, οὐδὲν ἀπεπειρᾶτο πρὸς ἀποδοχὴν μιᾶς ἔστω καὶ μέσης λύσεως πρὸς εὔσχημον ὑποχώρησιν, αἰσθανομένη δὲ τὴν ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ οἰκονομικὴν αὐτῆς ἐξάντλησιν, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινῆς γνώμης τὸν κάματον, ἤρχισε νὰ καλλιεργῇ τὴν ἰδέαν τοῦ ἐκβιασμοῦ μιᾶς λύσεως, ἥτις δὲν ἦτο καὶ ἡ σωφρονεστέρα. Αὕτη ἦτο ἡ, παρὰ τὴν θέλησιν τῶν Δυνάμεων, κατάληψις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ σχέδιον συζητηθὲν ἰδιαιτέρως μεταξὺ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆ, τοῦ πρωθυπουργοῦ Δ. Γούναρη (πρὸ τῆς εἰς Εὐρώπην ἀναχωρήσεώς του), καὶ τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Π. Πρωτοπαπαδάκη παρέμεινε μυστικόν, ἀπεφασίσθη δὲ ὅπως χρησιμοποιηθῇ ὡς τελευταῖον ὅπλον καὶ ἐφ' ὅσον ἑτέρα τις λύσις δὲν ἤθελεν ἐξευρεθῇ πρὸς τερματισμὸν τοῦ πολέμου.

Νέα Διάσκεψις συνελθοῦσα ἐν Παρισίοις τὴν 9 Μαρτίου (μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἀπόφασιν ὅπως ζητηθῇ ἡ ὁλοκληρωτικὴ ἔκπτωσις τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν), τῶν ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ἰταλίας, κατέληξεν εἰς ἀποστολὴν συλλογικοῦ διαβήματος πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς δύο Τουρκίας πρὸς σύναψιν ἀνακωχῆς μὴ ἐπιτρεπομένης ἐνισχύσεως τῶν ἑκατέρωθεν στρατῶν, ὡς καὶ τὴν ἑκατέρωθεν ὑποχώρησιν τῶν γραμμῶν πρὸς σχηματισμὸν μιᾶς μὴ ἐμπολέμου ζώνης, ἐποπτευομένης ὑπὸ συμμαχικῶν ἐπιτροπῶν.

πλέον ἀποτρόπαιον ἐκδήλωσιν τρομοκρατήσεως καὶ δεινὸν πλῆγμα κατ' αὐτῶν τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ Τύπου καὶ τοῦ λαοῦ.

»Ἀλλ' ἡ ἀπὸ τοῦ μέσου ἡμῶν ἁρπαγὴ ἑνὸς ἐπιφανοῦς συναγωνιστοῦ δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ἀποβῇ εἰς βλάβην τοῦ εὐγενοῦς ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν δικαίων ἀγῶνος. Τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀνδρέα Καβαφάκη ἀντικαθιστᾷ ἀπὸ τῆς σήμερον ἡ μνήμη αὐτοῦ, παραμένουσα ὡς ζωντανὸς συνεργάτης, ἐμπνέων ζηλευτὸν παράδειγμα εἰς τοὺς συναγωνιστὰς καὶ ὁμοϊδεάτας».

Ἡ Ἑλλὰς τότε ἔσπευσε νὰ δεχθῇ τὴν μεσολάβησιν τῶν Δυνάμεων, ἡ Τουρκία ὅμως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπήτησε τὴν ἐκκένωσιν τῶν ἐδαφῶν, ὁ δὲ Μουσταφᾶ Κεμάλ, ὡπλισμένος πλέον μέχρις ὀδόντων ὑπὸ τῆς Γαλλίας, ἀπήντησε κατ' ἀρχὰς μὲν ἀγερώχως καὶ λακωνικῶς ὅτι ἔλαβε γνῶσιν τοῦ διαβήματος τῶν Δυνάμεων, βραδύτερον ὅμως ἐδήλωσεν ὅτι συμμερίζεται τὴν ἀπάντησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ οἰκονομικὴ αἱμορραγία, ἀκολουθοῦσα τὴν πολεμικήν, ἐφέρετο εἰς ἀδιέξοδον οὐδεμιᾶς ἐνισχύσεως ἐπιτευχθείσης ἔξωθεν οὐδὲ κἂν μελλοντικῶς προβλεπομένης. Σκέψις γενομένη περὶ ἐσωτερικοῦ δανείου δὲν ἐφαίνετο ὑπισχνουμένη κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Τότε ἐρρίφθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ στενοῦ συνεργάτου τοῦ πρωθυπουργοῦ Γούναρη, τοῦ ἀντικαταστήσαντος αὐτὸν ἐν τῇ πρωθυπουργίᾳ κατὰ τὴν εἰς Εὐρώπην ἀποδημίαν του, Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη, ἡ ἰδέα ἑνὸς ἐσωτερικοῦ ἀναγκαστικοῦ δανείου ἑνὸς καὶ ἡμίσεος δισεκατομμυρίου, τηρηθεῖσα ἀπολύτως μυστικὴ μεταξὺ τῶν δύο πολιτικῶν λόγῳ τῆς πρωτοτυπίας αὐτῆς, ἥτις πρωτοτυπία συνίστατο εἰς τὴν διχοτόμησιν τοῦ ἐν κυκλοφορίᾳ χαρτονομίσματος. Τὸ νομοσχέδιον ὑποβληθὲν ὡς ἐπεῖγον ἐψηφίσθη κατὰ τὴν νύκτα τῆς 24 Μαρτίου.

Π. Πρωτοπαπαδάκης

Τὴν ὁριστικὴν κατεύθυνσιν καὶ ἐπίσπευσιν τῆς λύσεως τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως ἤρχισαν νὰ προσδίδωσι διάφορα ἀλληλένδετα πρὸς τὴν ὅλην περὶ τὴν Μικρασίαν κατάστασιν ἀπ' ἀρχῆς δημιουργηθέντα γεγονότα. Ἡ Ἰταλία εὑρεθεῖσα τρία ἔτη μετὰ τὴν ἀνακωχὴν ἐν οἰκονομικῇ ἐξαντλήσει καὶ κοινωνικῇ ἐξαρθρώσει ἀπεφάσισε νὰ ἀναθεωρήσῃ ἡ ἰδία τὴν ἐπὶ τῆς Μικρασίας περιωρισμένην αὐτῆς ἐντολὴν φοβουμένη μήπως ὁ Κεμὰλ μετὰ τὴν κατὰ τῶν Ἑλλήνων προσεχῆ ἐπίθεσίν του ἐκδιώξῃ καὶ αὐτὴν χρησιμοποιῶν τὰ εἰς αὐτὸν πεμφθέντα πολεμεφόδια καὶ ἐπιθυμοῦσα διακαῶς νὰ ματαιώσῃ πᾶσαν αὐτόθι ἑλληνικὴν ἐγκατάστασιν· οὕτω ἀνεκοίνωσε τὴν 5 Ἀπριλίου εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι ἀπεφάσισε τὴν ἐκκένωσιν τῶν ἐν Μικρασίᾳ ὑπ' αὐτῆς κατεχομένων ἐδαφῶν. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ὅμως τῶν Ἰταλῶν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διετάχθη νὰ προελάσῃ πρὸς κατάληψιν τῆς Νέας Ἐφέσου.

Ἐσωτερικαὶ προστριβαί, ὑφιστάμεναι καὶ πρὸ τῆς ἐπιδεινώσεως τῆς καταστάσεως, ἠνάγκασαν τὴν κυβέρνησιν Γούναρη εἰς νέαν παραίτησιν, ἣν διεδέξατο διὰ δύο (3 Μαΐου) μόνον ἡμέρας κυβέρνησις Ν. Στράτου, ἥτις καὶ παρῃτήθη ὑπὲρ τῆς διαδεξαμένης ταύτην κυβερνήσεως Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη (9 Μαΐου 1922).

Ἐν ὑπουργικῷ συμβουλίῳ ληφθείσης ὑπ' ὄψιν τῆς σοβαρᾶς ἐν τῷ μετώπῳ καταστάσεως ἀπεφασίσθη ἡ τοῦ ἀντιστρατήγου Ἀν. Παπούλια ἀντικατάστασις δι' ὑποδείξεως εἰς τὸν ἴδιον ὑποβολῆς παραιτήσεως διὰ λόγους ὑγείας. Τοῦτον διεδέχθη εἰς τὴν ἀρχιστρατηγίαν ὁ στρατηγὸς Γ. Χατζανέστης.

Ἡ ἀποτελματωθεῖσα ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων ἢ μᾶλλον ἐκ τῶν ὀξυτάτων ἀγγλογαλλικῶν περὶ ἐπικρατήσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντιζηλιῶν κατάστασις ἔθηκε καὶ πάλιν ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα τῆς πιθανῆς ἐκβιάσεως τῆς διὰ τῆς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως στρατείας λύσεως, ἐξώθησε δὲ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν εἰς ἀπόφασιν ληφθεῖσαν πρὸ πολλοῦ, ἣν καὶ ἐκοινοποίησε (17 Ἰουλίου) πρὸς τὰς Δυνάμεις.

Ἡ ἐσχάτη ἀπόπειρα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἐκβίασιν καὶ τερματισμὸν τοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ πολέμου (ἀπόφασις ἀπογνώσεως πλέον ἀφοῦ πᾶσαι αἱ πρὸς μεσολάβησιν πρὸς τὰς Δυνάμεις γενόμεναι ἱκεσίαι οὐδεν ἀπήνεγκον ὄφελος), ἦτο ἡ σχεδιαζομένη, ὡς εἴπομεν, ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατεία. Οὔτε φιλοδοξία οὔτε πολυπράγμων ὁρμὴ

πρὸς πραγμάτωσιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀλλ' ἀνάγκη στρατιωτικὴ ὑπηγόρευε τὴν ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν στρατείαν. Ἡ Θράκη, ἡ ἐντεῦθεν τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Τσατάλτζας, κατείχετο τότε ὑπὸ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἐσκέφθη λοιπὸν ὁ τὸν Ἀν. Παπούλαν ἐν τῇ ἀρχιστρατηγίᾳ διαδεξάμενος Γ. Χατζανέστης, ἵνα διὰ μεταστάσεως μεραρχιῶν τινων τοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ πολεμοῦντος στρατοῦ εἰς τὴν Θράκην καὶ δι' ἐπιδείξεως στρατείας ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀναγκάσῃ τὸν Κεμὰλ εἰς ὑποχώρησιν· ἀλλ' ἂν ἦτό τι ὅπερ οὐδόλως ἐνδιέφερε τὸν Κεμὰλ κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμήν, αὐτὸ ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνεκοίνωσεν, ὡς ἀνωτέρω προϊστορήσαμεν, τὸ σχέδιον εἰς τὰς κυβερνήσεις Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας καὶ ἐζήτησεν ὅπως οἱ στρατοὶ αὐτῶν μὴ παρεμβάλωσιν προσκόμματα ταυτοχρόνως δὲ ἐκήρυξε διὰ τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ Ἀρ. Στεργιάδου τὴν αὐτοδιοίκησιν τῆς Μικρασίας, ἐξουσιοδοτουμένου τούτου εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς διοικήσεως ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ γηγενοῦς πληθυσμοῦ. Ἡ Ἀγγλία κατὰ βάθος ἐπιδοκιμάζουσα τὸ σχέδιον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγκρίνῃ αὐτὸ ἐπισήμως ἵνα μὴ ἐξεγείρῃ τὴν ὀργὴν τῆς Γαλλίας. Διὰ τοῦτο δὲ ἐδήλωσε τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει ὅτι πᾶσα ἐνέργεια ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔμελλε νὰ εὕρῃ ἀντίστασιν ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας, ἥτις δὲν θὰ ἠνείχετο νὰ δοξασθῇ ὁ Κωνσταντῖνος εἰσερχόμενος τροπαιοῦχος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅτε λοιπὸν μεραρχίαι τινὲς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ μετήχθησαν εἰς τὰ πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ παρετάχθη ὁ στρατὸς ὁ μέλλων νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῆς πόλεως ταύτης, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει στρατηγὸς Χάριγκτων ἐξέδωκε προκήρυξιν δηλοῦσαν ὅτι θὰ πατάξῃ βίᾳ πᾶσαν ἀπόπειραν παραβιάσεως τῆς οὐδετερότητος τῶν ἐδαφῶν ὁ δὲ γαλλικὸς στρατὸς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἀποκρούσῃ βιαίως τοὺς ἐπιτιθεμένους ὡς καὶ ἔπραξε τοῦτο, ἀναγκάσας τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ πρὸς ἀποφυγὴν συγκρούσεως πρὸς τὸν γαλλικόν, δυναμένης νὰ ἔχῃ δεινὰ ἐπακόλουθα. Καὶ οὕτω ἐματαιώθη ἡ ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν στρατεία. Τὸ γεγονὸς ἐξ ἀπόψεως ἐθνικῆς καὶ ἠθικῆς εἶναι βεβαίως θλιβερώτατον καὶ ἀπιστεύτως δεινόν, ἀλλὰ εἶναι γεγονὸς πραγματικὸν μαρτυροῦν εἰς ποίαν ἄβυσσον δύνανται νὰ ἀγάγωσι τὰ ἐμφύλια πολιτικὰ μίση. Ἐκ τούτου δὲ τοῦ γεγονότος, ὅπερ παρῆλθε σχεδὸν ἀπαρατήρητον ὑπὸ τοῦ πολλοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, κατανοεῖται πόσον δυσχερὴς καὶ θλιβερὰ ἦτο ἡ ὅλη κατάστασις ἐν τῷ στρατῷ τῷ ἑλληνικῷ τῷ μαχομένῳ ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Ἡ κυβέρνησις Γούναρη βλέπουσα ταῦτα πάντα ἔτεινε σχεδὸν χεῖρας ἱκέτιδας πρὸς τὰς Δυνάμεις ἵνα ἀπαλλάξωσι τὸ κράτος ἐκ τῆς ὀδυνηρᾶς ταύτης θέσεως, ἀλλ' ἡ Γαλλία ἀντέδρα καὶ οὐδεμίαν ἔδιδε προσοχήν, ἡ δὲ Ἀγγλία ἠγωνίζετο ὅπως σώσῃ τὴν κατάστασιν, προέβη δ' ὁ Λόϋδ Τζώρτζ εἰς δηλώσεις ἐν τῇ βουλῇ τῶν Κοινοτήτων καθ' ἃς αἱ προτάσεις τῆς ἐκκενώσεως τῆς Μικρασίας δὲν ἴσχυον πλέον τονίσας καὶ τὰς θυσίας τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῶν μικρασιατικῶν πληθυσμῶν, καὶ παρεθάρρυνε μᾶλλον συνιστῶν καρτερίαν καὶ ἀντοχὴν καὶ ἐμμονὴν ἐν τῷ ἀγῶνι, ὡς ὡμολόγησε τοῦτο καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ ὁ Δ. Γούναρης. Ἀλλ' ἐρωτῶμεν: ἦτο ἡ καλλιτέρα σκέψις ἡ παράτασις μιᾶς τοιαύτης καταστάσεως καὶ ἡ μὴ ἀναζήτησις μιᾶς ῥιζικῆς λύσεως δι' ἀποφασιστικῆς πρωτοβουλίας τῶν ὑπευθύνων; Τοιαύτη ἦτο ἡ καθόλου κατάστασις ὅτε ὁ Κεμὰλ παρεσκεύαζε μεγάλην καὶ ἀποφασιστικὴν ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπίθεσιν.

Γ. Χατζανέστης

Καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ μετήγετο εἰς τὴν Θράκην καὶ ἠλαττοῦτο οὕτω ἡ δύναμις τοῦ ὑπολειπομένου ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἑλληνικοῦ στρατοῦ οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο πανστρατιᾷ τῆς πρὸ πολλοῦ παρασκευαζομένης ὑπ' αὐτῶν ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ μετώπου τοῦ Ἀφιὸν Καραχισάρ (13 Αὐγούστου 1922). Ὁ ἑλληνικὸς στρατός,

καθ' οὗ ἤρξατο οὕτω ἡ ἐπίθεσις, ἠθικῶς ἦτο πολὺ ἐξησθενημένος, διότι ἡ μακρὰ παράτασις, ἡ ἀντικατάστασις μεγάλου ἀριθμοῦ ἀξιωματικῶν ἀπὸ πολλοῦ μακρὰν πάσης στρατιωτικῆς δράσεως διατελούντων καὶ ἡ πολιτικὴ ἀντίδρασις τοῦ μὴ βασιλικοῦ Τύπου, προτρέποντος τὴν περισυλλογὴν καὶ τὴν οἴκαδε ἐπάνοδον, τῶν δὲ βενιζελικῶν ἀσχολουμένων εἰς μελλοντικὴν ἀνατροπὴν τοῦ Κωνσταντίνου μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ, ἀπειργάζοντο τὸν μέγαν ὄλεθρον. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων μία ἁπλῆ ὑποχώρησις ἐν τῇ παρατάξει τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν Τουλοῦ-Μπουνὰρ ἤρκεσεν ἵνα διανοίξῃ κενὸν σημαντικὸν ἐν τῇ παρατάξει, εἰς ὃ εἰσορμήσαντα τὰ πολλὰ καὶ πυκνότατα στίφη τοῦ ἐχθροῦ ἐπήνεγκον γενικὴν τροπήν, ἡ δὲ ὑποχώρησις τοῦ ἑνὸς μέρους παρέσυρε καὶ πολλὰ ἄλλα καὶ ἤρξατο γενικὴ νῦν πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς παραλίας ὑποχώρησις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν φυγῇ ἀτάκτῳ πυρπολοῦντος καὶ καταστρέφοντος πᾶσαν κατοικίαν καὶ πᾶσαν κώμην[1]. Κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ταύτην μεγάλα τμήματα στρατοῦ μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν αὐτῶν ἠχμαλωτίσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Αὐτὸς δ' ὁ ἀντικαταστήσας τὸν Χατζανέστην καὶ μὴ προφθάσας νὰ λάβῃ γνῶσιν τοῦ διορισμοῦ του εἰς ἀρχιστράτηγον Νικ. Τρικούπης περιέπεσεν εἰς αἰχμαλωσίαν μετὰ τοῦ κυκλωθέντος στρατοῦ αὐτοῦ τὸ δὲ ξίφος καὶ ἡ στρατηγική του στολὴ πεμφθέντα εἰς Κωνσταντινούπολιν κοσμοῦσι νῦν τὸ πολεμικὸν μουσεῖον τῆς πόλεως ταύτης.

Ν. Τρικούπης

Ἡ φήμη τῶν γεγονότων τούτων ἀρξαμένη νὰ διαδίδεται ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τῆς 15 Αὐγούστου καὶ ἐπιβεβαιουμένη κατὰ τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας ἐτάραξε σφόδρα τὴν κυβέρνησιν. Ἡ δὲ κοινὴ γνώμη ἔν τε τῇ πρωτευούσῃ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἤρξατο ἀθυμότατα διακειμένη καὶ ἀποβάλλουσα τὴν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἐμπιστοσύνην. Μετὰ μικρὸν ἡ φήμη τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Μ. Ἀσίας γεγονότων καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰ παράλια, πρὸ πάντων δ' εἰς Σμύρνην, φευγόντων, ὑπεχρέωσαν τὴν κυβέρνησιν Πρωτοπαπαδάκη, τὴν καταληφθεῖσαν ὑπὸ ἰλίγγου, κατόπιν ἐπιθέσεως καὶ τοῦ φιλικοῦ αὐτῆς Τύπου καὶ τῆς τοῦ Ι. Μεταξᾶ ἀρθρογραφίας, νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησιν αὐτῆς εἰς τὸν βασιλέα, ὁ δὲ βασιλεὺς κατ' εἰσήγησιν τοῦ παραιτηθέντος ὑπουργείου ἐκάλεσε τὸν Νικ. Καλογερόπουλον, ὅστις ὅμως ἠρνήθη νὰ δεχθῇ καὶ τότε ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου (28 Αὐγούστου 1922) εἰς τὸν ἐκ τῶν μελῶν τῆς Συνελεύσεως καὶ ἁρμοστὴν τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει διατελέσαντα Ν. Τριανταφυλλάκον, παλαιὸν πολιτευόμενον καὶ πολλάκις διατελέσαντα ὑπουργόν. Τὸ ὑπουργεῖον συνέστησεν εἰς τὸν βασιλέα τὴν ἔκδοσιν διαγγέλματος συνιστῶντος πειθαρχίαν καὶ φιλοπατρίαν, ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως δὲ ταύτης συνεπληρώθη ἡ ἐν Μ. Ἀσίᾳ καταστροφή. Οἱ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Κεμὰλ προωθούμενοι πρὸς τὴν παραλίαν Ἕλληνες στρατιῶται κατέκλυσαν τὴν Σμύρνην καὶ τὰς ἄλλας ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου ὁπόθεν ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἐσφάγησαν διὰ τοῦ

(1) Κατά τινας πρός με ἀνακοινώσεις Ἑλλήνων φυγάδων, οἱ Τοῦρκοι στρατιωτικοὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ὑποχωρήσεως εἰδοποίουν διὰ τῶν ὑπὸ ἀεροπλάνων ριπτομένων δελτίων ὅτι ὁ ὑποχωρῶν ἑλληνικὸς στρατὸς οὐδὲν ἔμελλε νὰ πάθῃ ἀφιεμένης αὐτῷ ἐλευθέρας ὑποχωρήσεως ἂν δὲν ἐπεδίδετο εἰς καταστροφὰς τουρκικῶν χωρίων. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες οὐδεμίαν ἔδωσαν προσοχὴν εἰς τὰς τοιαύτας παρακελεύσεις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν ὑποχωρούντων Ἑλλήνων στρατιωτῶν ἐμπρησμοὺς ὡς μόνη δικαιολογία φέρεται ἡ ὑποψία ἣν εἶχον οὗτοι ὅτι ἐν ταῖς ἐμπιμπραμέναις κώμαις ἐκρύπτοντο μαχηταὶ Τοῦρκοι.

τουρκικοῦ ξίφους κατέφυγον εἰς τὰς νήσους πολλοὶ δὲ διὰ τῶν τυχόντων πλοίων ἐτράπησαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Οὐχὶ εἰς ἑκατοντάδας ἢ μυριάδας, ἀλλὰ εἰς ἑκατοντάδας μυριάδων ἀνέρχεται, κατὰ τὰς πλέον ἀξιοπίστους ἀναγραφάς, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων σφαγέντων. Ἀλλ' οὐχὶ ἁπλῶς σφαγαὶ ἀλλὰ καὶ αἰχμαλωσίαι ἐπήνεγκον τὴν ἐθνικὴν καταστροφήν. Αἱ αἰχμαλωσίαι ἐγίνοντο κατὰ τρόπον θηριωδέστατον ἐναντίον τῶν παρθένων ἰδίως τῶν ἀπαγομένων εἰς τὰ χαρέμια τῶν Τούρκων, μέγα δὲ ἦτο καὶ τὸ πλῆθος τῶν σφαγιαζομένων ἐν αὐτῇ τῇ Σμύρνῃ, ἣν κατέλαβον οἱ Τοῦρκοι τῇ 8 Σεπτεμβρίου (1922). Μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Σμύρνης σφαγιασθέντων ἦτο καὶ ὁ μητροπολίτης Χρυσόστομος, ἀπαχθεὶς εἰς τὸ διοικητήριον δολίως προσκλήσει τοῦ νομάρχου Νουρεδδὶν πασᾶ, γεν[illegible]ίως μὲν ἀμυνθέντος ἐν Συρίᾳ ἐναντίον τῶν Ἄγγλων, ἀλλὰ τότε ἀναδειχθέντος λίαν αἱμοβόρου. Ὁ μητροπολίτης ἀνεπισήμως προσκληθεὶς εἰς τὸ διοικητήριον μετὰ τῆς δημογεροντίας, ἵνα δῆθεν διασκεφθῶσι περὶ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως καὶ νομίσας ὅτι ἠδύνατο νὰ προσενέγκῃ ὑπηρεσίαν τινὰ διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ λαοῦ, ἀπέρριψε τὴν ὑπὸ τῆς λατινικῆς ἀρχιεπισκοπῆς χριστιανικώτατα γενομένην πρὸς αὐτὸν πρόσκλησιν ὅπως εὕρῃ καταφύγιον ἐν αὐτῇ, μετέβη δ' εἰς τὸ διοικητήριον ἵνα μὴ ἐγκαταλείψῃ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐνταῦθα, ἀντὶ εὐμενοῦς ὑποδοχῆς, ἀκούσας παρὰ τοῦ διοικητοῦ ὑβριστικωτάτας βλασφημίας παρεδόθη παρὰ τούτου εἰς τὸν ἔξωθεν τοῦ διοικητηρίου μαινόμενον συρφετόν, ὄχλον τῆς μωαμεθανικῆς συνοικίας τῆς Σμύρνης, ἵνα δῆθεν δικασθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ὁ ὄχλος οὗτος ἀφοῦ περιήγαγε τὸν ἱερομάρτυρα μητροπολίτην διὰ τῆς μωαμεθανικῆς συνοικίας ὑβριζόμενον πανταχοῦ, χλευαζόμενον καὶ βλασφημούμενον, ἠκρωτηρίασεν αὐτὸν ἀπανθρωπότατα ὡς καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ δημογέροντας. Ἐπίσημοι μαρτυρίαι βεβαιοῦσιν ὅτι οὐ μόνον ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς συνοικίαις τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ προκυμαίᾳ, ἐνώπιον τῶν ἀπὸ τῶν πλοίων ἀναισχύντως θεωμένων Εὐρωπαίων καὶ Ἀμερικῶν ἔτι, ἐσφάζοντο ἀθρόοι καὶ ὅσοι δὲ διαφεύγοντες τὴν σφαγὴν ἐρρίπτοντο εἰς τὴν θάλασσαν οὐδεμιᾶς ἐτύγχανον βοηθείας, οὕτως ὥστε ἡ θάλασσα ἐπὶ μέγα μῆκος ἐπληρώθη πτωμάτων σφαγέντων ἢ πνιγέντων εἰς τρόπον ὥστε ἠδύνατό τις βαδίζων ἐπὶ τῶν πτωμάτων τούτων νὰ διανύσῃ μέγα μέρος τῆς κατὰ τὴν προκυμαίαν θαλάσσης ὥσπερ ἐπὶ ξηρᾶς βαδίζων. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀμερικανοί, ἐνῷ ἠδύναντο διὰ μιᾶς μόνον βολῆς τηλεβόλου νὰ διασκορπίσωσι τὸ αἱμόδιψον πλῆθος, ἐθεῶντο μετὰ θλίψεως, ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἐνεργείας τινὸς τὸ τελούμενον αἱματηρὸν δρᾶμα. Ἐκ τῶν συσσωρευθέντων ἐν τῇ προκυμαίᾳ ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς σκάφος τι σωρηδὸν ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι(¹). Τοιαύτη ἦτο ἡ αἱματηρὰ τραγῳδία τῆς Σμύρνης, τῆς ἑλληνικωτάτης τῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Σμύρνης τῆς ἐπικαλουμένης ἐν τῇ ἀρχαιότητι «καλλίστης» πόλεως, κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων ἁμιλλωμένης πρός τε τὴν φιλομουσίαν καὶ εὐμουσίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὸ φρόνημα καὶ τὸ αἴσθημα τὸ ἐθνικὸν πρὸς τὰς μεγίστας πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ καθόλου κόσμου. Εἰς ταύτην δὲ εἶχον μέρος αὐτῶν ἐνεργητικῶς ἢ πα-

(¹) Λέγει δὲ καὶ ὁ Ντριώ: «Χιλιάδες δυστυχῶν ὑπάρξεων ἠθροισμέναι κατὰ μῆκος τῆς προκυμαίας ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐπὶ ἀρκετὸν μῆκος ἑκατοντάδες πτωμάτων εἶχον πληρώσῃ τὴν θάλασσαν ὥστε νὰ δύναταί τις νὰ βαδίσῃ ἐπ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπιπλέοντας δὲ τῆς θαλάσσης ἀπετελείουν οἱ Τοῦρκοι διὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων»· προσθέτει δ' ὁ αὐτὸς Γάλλος συγγραφεύς: «Τίς θὰ περιγράψῃ τὰς φρικαλέας σκηνάς; Ἑκατοντάδες χιλιάδων δυστυχῶν ὑπάρξεων ἰδίως γυναῖκες, παιδία, γέροντες ἐσφάγησαν ἐν μέσῳ αἰσχίστων θηριωδιῶν. Ἑκατοντάδες χιλιάδων ἄλλων, πλέον τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου, ἐδιώχθησαν, ἐξωθηθεῖσαι διὰ τοῦ ξίφους καὶ διὰ τοῦ ροπάλου πρὸς τὴν ἀκτήν. Ἑκατοντάδες πλοίων περισυνέλεξαν αὐτούς».

θητικῶς καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει Εὐρωπαῖοι οἱ ἔχοντες ἐπισήμους θέσεις καὶ ἀξιώματα(¹). Τὰ συμβάντα ταῦτα ἐπέτειναν τὴν ἐναντίον τοῦ ἐν Ἑλλάδι καθεστῶτος ἀγανάκτησιν τῶν θυμάτων τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπανάστασις στρατιωτικὴ ἐκ τῶν εἰς Χίον καὶ Λέσβον διασωθέντων στρατιωτικῶν σωμάτων μὲ ἡγέτας τοὺς συνταγματάρχας Νικ. Πλαστήραν καὶ Στ.

Στυλ. Γονατᾶς Νικ. Πλαστήρας Δημ. Φωκᾶς

Γονατᾶν ὡς καὶ τὸν ἀντιπλοίαρχον Δ. Φωκᾶν ἐξερράγη τῇ συνεργασίᾳ καὶ τοῦ στόλου τῇ 11-12 Σεπτεμβρίου 1922.

Οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῆς, συνεννοηθέντες καὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου Χατζηκυριάκου, ἐκήρυξαν ταύτην ἐν ταῖς μνημονευθείσαις νήσοις καὶ ἀπεφάσισαν ἐρχόμενοι μετὰ τοῦ προσχωρήσαντος εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τὰ σχέδια αὐτῶν ὑπὸ τὸν Χατζηκυριάκον στόλου, νὰ στρατεύσωσιν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν ἵνα καθαιρέσωσιν ἐκ νέου τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ ἐγκαθιδρύσωσι κυβέρνησιν ἐπαναστατικήν. Ἀεροπλάνα πρὸ αὐτῶν ἔρρι-

(¹) Τὰ γενόμενα ἐν Σμύρνῃ ἐτελέσθησαν οὐ μόνον χαιρεκάκῳ ἀδιαφορίᾳ τῶν ἐνταῦθα ἐπισήμων ξένων ναυτικῶν ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ ἐπευφημίαις αὐτῶν. Ὁ γνωστὸς νομικὸς ἐν Σμύρνῃ Κ. Ψαλτὼφ μοὶ διηγεῖτο ὅτι, ὁπότε ἐγένοντο γνωστὰ ἐν Σμύρνῃ τὰ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τελούμενα ἐν τῇ Μικρασίᾳ ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν βδελυρὰ κακουργήματα, μεταβὰς πρὸς τὸν Γάλλον γενικὸν πρόξενον παρεκάλεσεν αὐτὸν ἵνα μετὰ τῶν λοιπῶν προξένων καὶ τῶν διοικητῶν τῶν ἐν τῷ λιμένι ὁρμούντων πολεμικῶν σκαφῶν διασκεφθῶσι περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ σμυρναϊκοῦ λαοῦ ἐκ τῆς ἐνδεχομένης ἐπιδρομῆς τοῦ συρφετοῦ ὄχλου τῶν Ζεϊμπέκων. Ἀλλ' ὁ καλὸς γενικὸς πρόξενος ἀπήντησεν ἀποτόμως: «Τί θέλετε καὶ ἀξιοῖτε σεῖς οἱ Ἕλληνες πάλιν; Ὁ Κεμὰλ θὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Σμύρνην ὅπως ὑμεῖς ἐπήγατε εἰς τὸ Ἀφιὸν-Καραχισὰρ καὶ εἰς τὸ Δορύλαιον καὶ τότε θὰ σκεφθῆτε μετ' ἐκείνου τί πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ σμυρναϊκοῦ λαοῦ». Ὁ φιλάνθρωπος πρόξενος τῆς Ἀμερικῆς ἐν Σμύρνῃ μεταβὰς εἰς γεῦμα εἰς ὃ ἦτο προσκεκλημένος καὶ ὁ Γάλλος πρόξενος ἤκουσε τοῦτον μετὰ κυνισμοῦ ἀφάτου δικαιολογοῦντα τὴν ἐπί τινα λεπτὰ ἐπιβράδυνσιν τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ, διότι ἡ κομίζουσα αὐτὸν ἀπὸ τοῦ γαλλικοῦ πλοίου λέμβος προσέκρουεν εἰς πτώματα γυναικῶν Ἑλληνίδων πλέοντα ἐν τῇ παραλίᾳ. Ἰδοὺ φιλανθρωπία ἀφθάστου βαθμοῦ κυνικῆς αὐτόχρημα ἀπαθείας καὶ ἀναισχυντίας δούσης ἀφορμὴν τῷ φιλανθρώπῳ Ἀμερικανῷ νὰ οἰκτείρῃ ἑαυτὸν ὡς «ἀνήκοντα εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος». Εὐτυχῶς ἐν μέσῳ τῶν δεινῶν τούτων, πολυπληθεῖς Μικρασιᾶται διεσώθησαν εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὰς νήσους Λέσβον, Χίον, Σάμον καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατεχόμενα βόρεια περὶ τὸν κόλπον τῆς Νικομηδείας καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος μέρη ὁπόθεν μετ' ὀλίγον διεσώθησαν εἰς τὰς βορείους νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Η ΕΝ ΤΗι ΒΟΥΛΗι ΔΙΕΞΑΧΘΕΙΣΑ (31 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ – 15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1922) ‛ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΕΞ’

(*Ἐξ ἀριστερῶν, κατὰ σειρὰν:* Μ. Γούδας, Γ. Μπαλτατζῆς, Ξ. Στρατηγός, Δημ. Γούναρης, Νικ. Στράτος, Νικ. Θεοτόκης, Π. Πρωτοπαπαδάκης).

(Στ΄ β΄ 331)

πτον εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς ἄλλας πόλεις δελτία περιέχοντα τὸ τελεσίγραφον αὐτῶν(1). Ἦσαν δὲ τὰ ἄρθρα τοῦ τελεσιγράφου ἡ παραίτησις τοῦ βασιλέως ὑπὲρ τοῦ διαδόχου Γεωργίου, ἡ διάλυσις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ ὁ σχηματισμὸς κυβερνήσεως φιλαντατικῆς. Μετὰ τοιούτου τελεσιγράφου ἔφθασαν εἰς τὸ Λαύρειον, ἔνθα ἀπέβη ὁ στρατὸς αὐτῶν, ἐκεῖ δὲ μετέβη τότε, ἄγνωστον ἂν προσκληθεὶς ἢ αὐτοπροαιρέτως ἢ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Ν. Τριανταφυλλάκου ἀνεπισήμως ἀποσταλείς, ὁ στρατηγὸς Α. Παπούλας, ὅστις ἐνετάλη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἐπισήμως ἵνα κομίσῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τὸ τελεσίγραφόν των. Ὁ πρωθυπουργὸς Ν. Τριανταφυλλάκος δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ πράξῃ ἢ νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἐπαναστατῶν. Ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ὀλιγαρίθμῳ στρατῷ ἄνδρες στρατιωτικοὶ τολμηροὶ καὶ ἀφωσιωμένοι ὅπως ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἀμυνθῶσι τοῦ νομίμου καθεστῶτος· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς λαβὼν γνῶσιν τῶν προβαλλομένων ἀπαιτήσεων ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως καταπονούμενος δὲ καὶ ὑπὸ ἀσθενείας καὶ ὑπὸ θλίψεων διηνεκῶν ἀπεφάσισε νὰ ἀπόσχῃ πάσης ἀντιστάσεως καὶ νὰ ὑποκύψῃ ἀγογγύστως εἰς τὸ κέλευσμα τῶν ἐπαναστατῶν. Τότε ὁ πρωθυπουργὸς Ν. Τριανταφυλλάκος μετέβη νύκτωρ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν κοιτῶνα ἐν ᾧ ἐνοσηλεύετο ὁ βασιλεὺς καὶ τῷ ἀνεκοίνωσε τὸ τελεσίγραφον. Ὁ βασιλεὺς εἶπεν αὐτῷ ἄνευ ἑτέρας συζητήσεως: «Τηλεγραφήσατε εἰς τὸ Λαύρειον ὅτι παραιτοῦμαι τοῦ θρόνου». Εἶτα δὲ καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὴν βασίλισσαν καὶ τὸν διάδοχον καὶ ὅλην τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν ἐδήλωσε τὴν δευτέραν αὐτοῦ παραίτησιν ἐκ τοῦ θρόνου (14 Σεπτεμβρίου 1922) ἐν μέσῳ μεγάλης καὶ γενικῆς τῶν πάντων συγκινήσεως, ἀνελθόντος εἰς τὸν θρόνον καὶ αὐθημερὸν ὁρκισθέντος τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Γεωργίου τοῦ Β'.

Ν. Τριανταφυλλάκος

Ἤδη συντελεσθείσης τῆς καταστροφῆς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ πάσης ἐλπίδος ἀνορθώσεως τῶν γενομένων ἀποπτάσης, πάντων οἱ φόβοι καὶ ἡ προσοχὴ ἐστρέφετο πρὸς τὴν Θράκην, διότι ταύτης πρὸ πάντων ἠπειλεῖτο ἡ θέσις ἀπὸ τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ θριαμβευσάσης

---

(1) Ἡ προκήρυξις αὕτη τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχεν οὕτω:

Πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, τὸν πρόεδρον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, τὸν βασιλέα, τὸν διάδοχον, τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως,

«Ὁ ἐν Μυτιλήνῃ καὶ Χίῳ στρατὸς καὶ στόλος μοὶ ἀνέθηκαν τὴν ἡγεσίαν αὐτῶν ὅπως διατυπώσω ἐπ' ὀνόματί των τὰς κάτωθι ἀξιώσεις, ἐν τῇ ἀπολύτῳ πεποιθήσει ὅτι εἰς ταύτας εἶναι σύμφωνος καὶ ὁ λοιπὸς στρατὸς καὶ στόλος καὶ ἰδίᾳ ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς λαός, πλὴν ἴσως ἀσημάντου μειονοψηφίας, οὐχὶ ἐξ εὐγενῶν ἐλατηρίων ἀντιφρονούσης.

»Ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος καὶ μόνη ἐπιβάλλει τὰς ἀξιώσεις μας ταύτας:

1) Παραίτησις τοῦ βασιλέως χάριν τῆς πατρίδος ὑπὲρ τοῦ διαδόχου.

2) Ἄμεσος διάλυσις τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως.

3) Σχηματισμὸς κυβερνήσεως ἀχρόου καὶ ἐμπνεούσης ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν Ἀντάντ διὰ τὴν ταχίστην καὶ ἀμερόληπτον ἐνέργειαν ἐκλογῶν Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν ἐξωτερικῶν ζητημάτων, μέχρις οὗ ὁ λαὸς ἀποφασίσῃ τελικῶς διὰ τῶν ἐκλογῶν περὶ τῆς τύχης του.

4) Ἄμεσος ἐνίσχυσις τοῦ Θρακικοῦ μετώπου.

»Ἂς ἐπικρατήσῃ καὶ παρ' ὑμῖν ὁ ἁγνὸς πατριωτισμὸς πρὸς ἀποσόβησιν ἀλληλοσπαραγμοῦ καὶ ταχυτέραν ἔναρξιν τοῦ ἔργου τῆς ἐθνικῆς παλινορθώσεως, δι' ἧς θὰ ἀνασταλῇ ἡ πλήρης καταστροφὴ πρὸς ἣν φερόμεθα καὶ θὰ ἐπιτευχθῇ ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος».

Μυτιλήνη 11 Σεπτεμβρίου 1922 — *Σ. Γονατᾶς*, Συνταγματάρχης

τουρκικής δυνάμεως καὶ πᾶσαι αἱ σκέψεις ἀπέβλεπον πρὸς τὴν Θράκην εἰς ἥν, τῇ ἐντόνῳ ἐπεμβάσει τῆς Ἀγγλίας, δὲν διεπεραιώθησαν αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις(¹).

Ἡ ἐπανάστασις ἀνέτρεψε μὲν τὴν ὑπάρχουσαν κυβέρνησιν καὶ διώρισε πρωθυπουργὸν τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην, ἀλλ' οὗτος εὑρισκόμενος τότε ἐν Βιέννῃ οὐδὲν ἀπήντησεν εἰς τὴν γενομένην αὐτῷ πρόσκλησιν καὶ οὕτω τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπουργείου ἀνέλαβε προσωρινῶς ὁ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργὸς Σωτ. Κροκιδᾶς. Οὐχ ἧττον διωρίσθησαν ὑπουργοὶ ἐπαναστατικοὶ ὑπὸ τὴν ὑποτιθεμένην προεδρίαν τοῦ Α. Ζαΐμη. Ἔργον δὲ τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως ἦτο νῦν ἡ ταχεῖα περισυλλογὴ τοῦ διαλυθέντος στρατεύματος καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῶν παρὰ τὴν Θράκην συνόρων, προσέτι δὲ ἡ περίθαλψις τῶν κατὰ μυριάδας ἀποβιβαζομένων εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀκτὰς καὶ νήσους τῆς Ἑλλάδος προσφύγων, τὸ πλεῖστον ἀπαρτιζομένων ἐκ γερόντων, γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων. Πρῶτον αὐτῆς μέλημα ἦτο ἐπίσης ἡ ἀνάθεσις τῆς προστασίας τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων εἰς τὸν ἐν Παρισίοις διαμένοντα Ἐλ. Βενιζέλον, ὅστις παρακληθεὶς ἐδέχθη ταύτην.

Σωτ. Κροκιδᾶς

Εἰς διάσκεψιν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἁρμοστῶν, συγκληθεῖσαν ἐν Μουδανίοις, ἐκλήθη καὶ ἡ Ἑλλάς, ἐκεῖ δὲ καθωρίσθησαν αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἐκκενώσεως τῆς Θράκης ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ παράδοσις τῶν ἐκκενουμένων ἐδαφῶν εἰς τὴν τουρκικὴν χωροφυλακήν.

Τὴν 28 Αὐγούστου ὑπεγράφη μεταξὺ τῶν συμμάχων Δυνάμεων καὶ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀγκύρας πρωτόκολλον, καθ' ὃ ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη μετὰ τῆς Ἀδριανουπόλεως ἀπεδίδοντο εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀγκύρας ὑπὸ τοὺς ἑξῆς ὅρους: α) Νὰ καθορισθῇ ἡ γραμμὴ πέρα τῆς ὁποίας αἱ ἐν Θράκῃ ἑλληνικαὶ δυνάμεις θὰ κληθῶσιν ὅπως ἀποσυρθῶσι. β) Νὰ καθορισθῇ ὁ τρόπος τῆς ἐκκενώσεως ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ὑπαλλήλων καὶ τῆς χωροφυλακῆς τῆς μεγάλης τουρκικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως εἰς τὰ ἐδάφη ταῦτα. γ) Νὰ ἐξασφαλισθῇ ὁ ἔλεγχος ἐπὶ τῆς περιφερείας ταύτης, κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τῆς τάξεως καὶ τῆς δημοσίας ἀσφαλείας.

Ἡ γραμμὴ πέρα τῆς ὁποίας θὰ ἀπεσύροντο τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἀπετελεῖτο ἐκ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἕβρου καὶ τῆς ἐκβολῆς αὐτοῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ μέχρι τοῦ σημείου ἔνθα διασχίζει τὰ σύνορα τῆς Θράκης μετὰ τῆς Βουλγαρίας.

Ἐπωφελουμένη τὴν δεινὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἡ Ἰταλία διὰ δηλώσεως αὐτῆς (26 Αὐγούστου) πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐγνωστοποίησεν αὐτῇ ὅτι, προκειμένου νὰ συζητηθῇ προσεχῶς τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα, θεωρεῖ ἀκύρους τὰς μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἰδικὰς περὶ τῆς Δωδεκανήσου συμφωνίας (διὰ τὴν δήλωσιν ταύτην τῆς Ἰταλίας ἡ Ἀγγλία βραδύτερον διεμαρτυρήθη).

Ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς θλίψεως καὶ τῶν ἐκ τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς ἐντυπώσεων τῆς κοινῆς γνώμης, τὴν ἐπομένην δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τοῦ ἐκ Παρισίων ἀφικομένου Ν. Πολίτου ὡς ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν (4 Σεπτεμβρίου 1922), διάγγελμα

(¹) Καὶ αὐτὸς ὁ πρύτανις τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἐν τῇ γενικῇ τότε ἀγωνίᾳ ἐκάλεσε πάντας τοὺς καθηγητὰς καὶ ὑφηγητὰς καὶ τοὺς ἄλλους πανεπιστημιακοὺς ὑπαλλήλους ἵνα διασκεφθῶσι περὶ τῆς σωτηρίας τῆς Θράκης, ἀπεφάσισαν δὲ οἱ συνελθόντες ἵνα μεταβῶσιν ἐν σώματι εἰς τὴν Θράκην καὶ ἀποβῶσι κήρυκες ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ ἐνισχύσωσι τὸ φρόνημα τοῦ τε ὀλιγαρίθμου ἐκεῖ στρατοῦ καὶ τῶν κατοίκων τῆς Θράκης. Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐματαιώθη ἕνεκα τῆς ραγδαίας ἐξελίξεως τῶν ἐπακολούθων τῆς ἐπαναστάσεως.

τῆς Ἐπαναστάσεως ἐξεδίδετο τονίζον ὅτι ἡ Ἐπανάστασις δὲν θὰ θεωρήσῃ ὁλοκληρωθέντα τὸν προορισμόν της, ἐὰν δὲν στιγματίσῃ δημοσίᾳ τοὺς ἐνόχους τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς, ἐπιφέρουσα αὐτοῖς τὸν ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν θάνατον. Ἐν ἀρχῇ ἡ Ἐπανάστασις εἶχε κηρύξῃ ὅτι τοὺς ἄνδρας τούτους ἔμελλε νὰ παραπέμψῃ εἰς δίκην πρὸ τῆς μελλούσης νὰ συγκληθῇ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ὅπερ ὑπέδειξε καὶ ὁ Ι. Μεταξᾶς. Ἐλέχθη ὅτι ἡ μεταβολὴ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπῆλθε μετὰ τὴν ἀπὸ Παρισίων εἰς Ἀθήνας ἄφιξιν τοῦ Ν. Πολίτου, ἀναλαβόντος, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, θέσιν ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν· ἀλλὰ τοῦτο γράφομεν μετὰ μεγίστης ἐπιφυλάξεως ἅτε οὐδαμοῦ ἐπισήμως ἐπιβεβαιούμενον. Καὶ ναὶ μὲν ἐν τῷ συλλαλητηρίῳ τῷ συγκροτηθέντι τῇ 7 Ὀκτωβρίου, μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ν. Πολίτου, ἠκούσθησαν φωναί: «θάνατος εἰς τοὺς προδότας» καὶ μετὰ τοῦτο συνεκροτήθη τὸ δικαστήριον τὸ μέλλον νὰ δικάσῃ τοὺς ὑπουργοὺς κατηγορουμένους ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ἀλλὰ κατὰ πόσον ταῦτα ἐγένοντο εἰσηγήσει τοῦ Ν. Πολίτου δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν. Ἡ διαδικασία τοῦ στρατιωτικοῦ δικαστηρίου, ἐγκατασταθέντος ἐν τῇ βουλῇ, διήρκεσε περὶ τὰς δύο ἑβδομάδας, ἐκδοθείσης παμψηφεὶ τῆς εἰς θάνατον καταδίκης τῶν Δ. Γούναρη, Ν. Στράτου, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Γ. Μπαλτατζῆ, Ν. Θεοτόκη καὶ τοῦ ἀρχιστρατήγου Γ. Χατζανέστη, τῶν Μ. Γούδα καὶ Ξ. Στρατηγοῦ καταδικασθέντων εἰς ἰσόβια δεσμά(¹). Ἡ ἀπόφασις ἐξετελέσθη διὰ τυφεκισμοῦ τὴν πρωίαν τῆς 15/28 Νοεμβρίου 1922.

Νικ. Πολίτης

Πάντως αἱ μετὰ τοῦ Βενιζέλου συνδέουσαι τὸν Ν. Πολίτην στεναὶ σχέσεις καὶ τὸ γεγονὸς τῆς μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἄφιξιν αὐτοῦ ἀμέσου παραπομπῆς εἰς δίκην τῶν ὑπουργῶν καὶ τοῦ ἀρχιστρατήγου Χατζανέστη, παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, τὴν λίαν διαδεδομένην ἐν τῷ κόμματι τῶν βασιλοφρόνων, ὅτι ἡ ἐν ταῖς διαθέσεσι τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπελθοῦσα μεταβολὴ προήρχετο ἀπὸ τοῦ Βενιζέλου αὐτοῦ καὶ τοῦ βουλεύματος τοῦ Βενιζέλου κομιστὴς εἰς Ἀθήνας ἦτο αὐτὸς ὁ Πολίτης. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀποτελεῖ κεφάλαιον ἰδιαίτερον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς στρατιωτικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1922 τῆς ἐπιβαλούσης τὴν νέαν παραίτησιν καὶ ἐξορίαν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου. Τὰ καθ' ἕκαστα ὅμως τῆς ἱστορίας ταύτης δὲν εἶναι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐν πᾶσιν ἀκριβῶς διηυκρινημένα. Ὁ Ν. Πολίτης οὐχὶ ἅπαξ σφοδρότατα κατηγορηθεὶς ὑπὸ τῆς κατ' ἐξοχὴν βασιλόφρονος ἐφημερίδος «Σκρὶπ» διεμαρτυρήθη ἐμμόνως ἐναντίον τῶν κατ' αὐτοῦ, ὡς κομιστοῦ καὶ εἰσηγητοῦ τῶν αἱματηρῶν προτάσεων, γραφομένων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ εἰς τὸν Ἐλ. Βενιζέλον ἀποδιδόμενα ὡς εἰσηγητὴν τοῦ αἱματηροῦ σχεδίου ταῦτα εἶναι σκοτεινὰ καὶ ἀπίθανα. Ὁ Βενιζέλος εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδέποτε ἐπισήμως διεμαρτυρήθη ἐναντίον τῶν περὶ αὐτοῦ λεγομένων ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, θεωρήσας πᾶσαν ἀπάντησιν εἰς τὰς ἐν στιγμαῖς ὀργῆς τῶν φίλων τῶν θυμάτων ἐναντίον αὐτοῦ ὑπονοίας ὡς κατωτέραν ἑαυτοῦ,

(¹) Ὁ Δ. Γούναρης ἀσθενήσας τετραήμερον πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως καὶ μεταφερθεὶς εἰς κλινικήν τινα δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ τὴν δίκην, οὐδὲ νὰ ἀπολογηθῇ. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν δὲ τῆς ἀποφάσεως μετεφέρθη ἐκ τῆς κλινικῆς εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως. Κατὰ τὴν δεκάτην ἡμέραν τῆς δίκης, μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀπολογίας τοῦ Ν. Στράτου, ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ γραμματέως τοῦ δικαστηρίου τὸ πρὸς τὸν στρατηγὸν Θ. Πάγκαλον, πρόεδρον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ὑποβληθὲν ὑπόμνημα τοῦ Δημ. Γούναρη, ὅπερ ἦτο τὸ τελευταῖον του χειρόγραφον γραφὲν διὰ μολυβδίδος ἐν ταῖς φυλακαῖς Ἀβέρωφ καὶ ἀπαρτιζόμενον ἐξ 75 περίπου σελίδων φύλλων χάρτου ἀναφορῶν. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἀπετέλει τὴν μόνην ἀπολογίαν τοῦ Δημ. Γούναρη.

ἡ σιωπὴ δ' αὐτοῦ ἐπὶ ἀνευθύνων φημῶν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ ὑψηλοτέρας ἀπόψεως ὡς περιφρόνησις πρὸς τὰ λεγόμενα, ἀνάξια ἀναιρέσεως καὶ διαψεύσεως. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Βενιζέλος οὐχὶ ἅπαξ προυθυμοποιήθη νὰ ἐξάρῃ τὴν ἀπόλυτον τάξιν καὶ ἀμεροληψίαν μεθ' ἧς τὸ δικαστήριον ἐξέδωκε τὴν καταδικαστικὴν αὐτοῦ ἀπόφασιν, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐλυπήθη ἐπὶ τοῖς παθήμασι τῶν καταδιωχθέντων καὶ ὅτι ἐκ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν καταδιωκομένων ἐνισχύθη ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ἡ θέσις αὐτοῦ δὲν εἶναι τεκμήρια τῆς ἐνοχῆς ἥκιστα δὲ τῆς πρωτοβουλίας αὐτοῦ ἐν τῷ αἱματηρῷ δράματι καὶ δὲν δύναται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐπαληθεύσῃ ἐνταῦθα τὸ περιβόητον κασιάνειον δόγμα «quid prodest?». Τὸ αὐτὸ δὲ ῥητέον καὶ περὶ τῶν ἀνταλλαγέντων λόγων μεταξὺ τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν μεταβάντος καὶ μετὰ καθυστερήσεως εἰς Ἑλβετίαν ἀφικομένου, ἔνθα εὑρίσκετο ὁ Βενιζέλος, Ἐμμανουὴλ Ῥέπουλη, οὗ τὴν ὑπὲρ τῶν καταδιωκομένων θερμοτάτην μεσιτείαν ἀργὰ πλέον δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὁ Βενιζέλος. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν διωγμῶν καὶ μάλιστα πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἐπαναστάσεως φιλικαὶ σχέσεις τοῦ Βενιζέλου κατ' οὐδὲν δύνανται νὰ βαρύνωσιν αὐτόν. Ἓν μόνον περὶ τοῦ Βενιζέλου ἢ ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ ἐπ' ἀληθείας στηριζόμενος, ὅτι δὲν ἔπραξεν ὅσα ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν καταδιωκομένων· ἀλλὰ ἐξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν καὶ τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ ἔξαλλον πολιτικὸν πάθος ὑφ' οὗ κατείχοντο οἱ καταδιώκοντες στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί, οἱ περιφρονοῦντες καὶ αὐτὴν τὴν τῆς δημοσίας γνώμης τῆς Εὐρώπης κατάκρισιν(¹), ὅτι δὲ οὗτοι καὶ τοῦ Βενιζέλου δὲν ἐφείσθησαν μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του καὶ τὸν σχηματισμὸν ὑπ' αὐτοῦ κυβερνήσεως, ὑποχρεώσαντες αὐτὸν εἰς ἀναχώρησιν ἐξ Ἑλλάδος. Εὐγλωττότατος τῆς καταχρήσεως ταύτης ἀντιπρόσωπος

(¹) Περὶ τοῦ στρατηγοῦ Παγκάλου, ὅστις διεξήγαγε καὶ τὰς ἀνακρίσεις κατὰ τῶν ὑποδίκων, ἐλέχθη ὅτι εἶπε δῆθεν προκειμένου περὶ τῆς ἀγανακτήσεως τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἐν περιπτώσει καταδίκης καὶ τιμωρίας τῶν διωκομένων: «Ἀφοῦ ἔφαγε τόσα χαστούκια (ἡ Ἀγγλία) ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ἂς φάγῃ καὶ ἕνα χαστούκι ἀπὸ ἡμᾶς». Δὲν γινώσκομεν κατὰ πόσον τοῦτο εἶναι ἀληθές. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐφάνη λίαν χλιαρὰ ἐν τῇ περὶ τῶν καταδιωκομένων ἐνεργείᾳ αὐτῆς ἀπειλήσασα ἁπλῶς ἀναχώρησιν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἄγγλου ἀντιπροσώπου ἐν περιπτώσει καταδίκης καὶ τιμωρίας τῶν διωκομένων· ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πάγκαλος δὲν ἦτο αὐστηρὸς ὑπέρμαχος τοῦ δικαίου καὶ τῆς δικαιοσύνης. Καὶ ἡ πρὸς ταῦτα περιφρόνησις αὐτοῦ προκειμένου νὰ ἐκτελεσθῇ ὁ σκοπὸς προέβαινε μέχρι τοῦ παραλόγου ἐν τοῖς λογισμοῖς καὶ ἀναισθησίας ἐν τῇ πράξει. Ἀνακρίνων οὗτος τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν διὰ τὸ ἀποδιδόμενον αὐτῷ σφάλμα ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Σαγγαρίου ἠρώτησεν αὐτὸν διαρκούσης τῆς ἀνακρίσεως ἂν ἔχῃ τέκνα. Ἀποκριναμένου δὲ τοῦ πρίγκηπος καταφατικῶς ἐταλάνισε τὴν τύχην τῶν ὀρφανῶν ἐγκαταλειφθησομένων τέκνων του, ἀγγέλλων δηλονότι μετ' ἀπιστεύτου χαιρεκακίας ὅτι ὁ ἀνακρινόμενος ἔμελλε νὰ καταδικασθῇ εἰς θάνατον καὶ θανατωθῇ. Τὸ τοιοῦτον καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ τύπον ἀντιβαῖνον εἰς τοὺς στοιχειωδεστάτους κανόνας τοῦ δικαίου, προκειμένου μάλιστα περὶ θανατικῶν καταδικῶν, μαρτυρεῖ τὸ εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἀποτυφλοῦν πᾶσαν συνείδησιν ἠθικὴν καὶ πᾶν αἴσθημα ἠθικὸν ἐν τῷ πνεύματι τῶν δικαζόντων καὶ καταδικαζόντων τοὺς διωκομένους πολιτευτὰς καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον. Ἀλλ' ἀτυχῶς ὁ Θ. Πάγκαλος δὲν ἦτο ὁ μόνος ἐκπροσωπῶν τὴν ἔλλειψιν αὐστηρᾶς δικαιοσύνης ἐν τῷ δικαστικῷ τούτῳ ἀγῶνι· καὶ αὐτὸς ὁ μετριοπαθὴς καὶ πρᾶος Α. Ζαΐμης ἐχαρακτήρισε τὸ ἐναντίον παντὸς δικαίου, ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, φιλοπατρίας καὶ φιλανθρωπίας ὑψίστης τελεσθὲν ἔγκλημα ὡς «ἁπλοῦν πταῖσμα». Και ναὶ μὲν ὁ Α. Ζαΐμης δικαιολογεῖται ἴσως διότι δὲν εἶχε παρακολουθήσῃ τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐξ ἄλλου καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀπεδέξατο μὲν τὸ προσενεχθὲν αὐτῷ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα ἀλλὰ καὶ δὲν ἐδικαιολόγησε καὶ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ ἀξιώματος ὅσον ἔδει ἐντόνως δὲν ἀπαλλάσσει αὐτὸν ἀσθενείας τινὸς χαρακτῆρος ἠθικῆς ἔναντι τῆς Ἐπαναστάσεως ἀξιώσαντα πολυημέρου συζητήσεως τὰς πρὸς αὐτὸν περὶ πρωθυπουργίας προτάσεις καὶ ἐλθόντα μάλιστα ἀπὸ τοῦ ἡσυχαστηρίου τῆς Αἰγίνης εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Ἐπαναστάσεως.

ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἰταλικῇ γερουσίᾳ ὁ γερουσιαστὴς Τιττόνι, στιγματίσας ὡς ἔδει τὴν πρᾶξιν ἐν μέσῳ εὐφημιῶν τῆς Γερουσίας ἁπάσης. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἄνδρες ἐπίσημοι κατεδίκασαν τὴν πρᾶξιν ὡς ἀποτελοῦσαν κηλῖδα ἐν τῇ ὑπερλάμπρῳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ. Πάντως ὁ Βενιζέλος διὰ πρώτην φορὰν (Ἰανουάριος 1929) ἐπισήμως καὶ ὑπευθύνως προκληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος Παν. Τσαλδάρη, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Στ. Γονατᾶ ὡς ὑπουργοῦ καὶ τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Ν. Πλαστήρα ἐν τῇ Γερουσίᾳ, ἀντήλλαξεν ἐπιστολὰς μετ' αὐτοῦ καταδικάσας τὴν πρᾶξιν ταύτην (¹).

Π. Τσαλδάρης

Παραιτούμενοι τὴν ἀφήγησιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος πράξεως, πᾶσαν ἰδέαν δικαίου ἀνατρεπούσης, περιοριζόμεθα εἰς τὴν χρονογραφίαν τῶν μετέπειτα γεγονότων.

Κατηγορητήριον ἀπηγγέλθη καὶ κατὰ τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ ὡς ἀρχηγοῦ ἑνὸς τῶν παρὰ τὸν Σαγγάριον σωμάτων στρατοῦ, καὶ ἡ δίκη του πρὸ τοῦ Ἐκτάκτου Στρατοδικείου διήρκεσεν ἐπὶ ἡμέρας. Αἱ διαθέσεις τοῦ Ἐκτάκτου Ἐπαναστατικοῦ Στρατοδικείου δὲν ἦσαν ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ τῇ ἐνεργῷ ἐπεμβάσει τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ἀπαιτήσει τοῦ Ἄγγλου βασιλέως ὅστις φοβηθεὶς καὶ τὴν τοῦ πρίγκηπος θανάτωσιν ἀπήτησε τοῦτο παρὰ τῆς κυβερνήσεώς του, ἡ ἀπόφασις τοῦ Στρατοδικείου περιωρίσθη εἰς καθαίρεσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ του καὶ εἰς ἰσόβιον αὐτοῦ ἐξορίαν. Τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἐκόμισεν ἔκτακτος διπλωματικὸς ὑπάλληλος, λόγῳ τοῦ ὅτι αἱ ἐπίσημοι σχέσεις τῶν δύο κρατῶν εἶχον σιωπηρῶς διακοπῇ τοῦ Ἄγγλου πρεσβευτοῦ

(¹) Πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Π. Τσαλδάρη πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλον.

Κύριε πρόεδρε,

«Ἀναγινώσκω ταύτην τὴν στιγμὴν εἰς τὸ ἑσπερινὸν φύλλον τῆς «Ἑστίας» εἴδησιν, ἐμφανιζομένην ὡς ἐπίσημον ἔχουσαν τὴν προέλευσιν, καθ' ἣν μεταξὺ τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ὑποδείξητε ὅπως ἐκλεγῶσι γερουσιασταὶ παρὰ τῆς βουλῆς καὶ τῆς μελλούσης γερουσίας, περιλαμβάνεται καὶ ὁ στρατηγὸς Πλαστήρας.

»Οὐδὲν δικαίωμα ἔχω ἀλλ' οὔτε καὶ θέλω νὰ παρακωλύσω τὰς ὑμετέρας ἀποφάσεις. Θὰ σᾶς παρακαλέσω μόνον νὰ θελήσητε νὰ μοὶ γνωρίσητε ἂν ὄντως σκέπτεσθε νὰ προβῆτε εἰς τοῦτο ἐπιθυμῶν ἁπλῶς νὰ κανονίσω τὰ κατ' ἐμὲ ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος».

30 Ἰανουαρίου 1929 — Μετὰ τιμῆς

Π. Τσαλδάρης

Ἀπάντησις Ἐλ. Βενιζέλου πρὸς τὸν Π. Τσαλδάρην.

Κύριε πρόεδρε,

«Σήμερον τὸ πρωὶ μοῦ ἐδόθη ἡ ὑπὸ χθεσινὴν ἡμερομηνίαν ἐπιστολή σας. Αἱ δηλώσεις τὰς ὁποίας ἔκαμα πρὸς τὸν Τύπον, ἐξερχόμενος τῆς βουλῆς χθὲς τὸ ἑσπέρας, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ κυβέρνησις ὄχι μόνον δὲν ἔλαβεν ἀπόφασιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος (τῆς ἐκλογῆς τῶν 10 γερουσιαστῶν ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ γερουσίας) ἀλλ' οὐδ' ἠσχολήθη κἂν μέχρι τῆς στιγμῆς μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο. Θὰ ἠδυνάμην ν' ἀρκεσθῶ εἰς τ' ἀνωτέρω. Ἀλλὰ νομίζω, ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἀρκετὴ ἡ ἀπάντησίς μου αὐτή. Ἡ ἐπιστολή σας τῷ ὄντι, ἐὰν μάλιστα συνδυασθῇ πρὸς τὴν σημερινὴν ἀρθογραφίαν μερίδος τοῦ ἀντικυβερνητικοῦ τύπου, φαίνεται ἐγείρουσα ἓν ζήτημα σοβαρόν. Τὸ ζήτημα δηλαδὴ ἂν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1922 ἔχουν ἀκέραια ἢ τοὐναντίον μειωμένα τὰ πολιτικά των δικαιώματα. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐννοεῖτε καλῶς, Κύριε πρόεδρε, ὅτι ὁ δημοκρατικὸς κόσμος δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἔχῃ τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις μὲ τὸ Λαϊκὸν κόμμα. Πιστεύει δηλαδὴ ὁ δημοκρατικὸς κόσμος ὅτι ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1922, παρὰ τὰ ἐνδεχόμενα σφάλματά της, ἀναπόφευκτα εἰς κάθε ἐπανάστασιν, προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν πατρίδα καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Δ' Συντακτικὴ Συνέλευσις κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 30 Μαΐου 1924 «ἀποτίουσα φό-

εἰς διαμαρτυρίαν διὰ τὴν καταδίκην τῶν πολιτικῶν ἀνακληθέντος τὴν 15 Νοεμβρίου. Ὁ ἔκτακτος ἀπεσταλμένος ὑπεσχέθη μεταξὺ ἄλλων καὶ οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας διὰ τὴν περίθαλψιν τῶν προσφύγων, παρέλαβε δὲ τὸν πρίγκηπα καί, συνοδείᾳ τοῦ ἐνεργήσαντος τὰς κατ' αὐτοῦ ἀνακρίσεις στρατηγοῦ Παγκάλου μέχρι Φαλήρου, ἀνεχώρησε μετ' αὐτοῦ τῇ 20 Νοεμβρίου ἐξ Ἑλλάδος.

Ἡ ἐπανάστασις μὴ κατορθώσασα νὰ συγκροτήσῃ ὑπουργεῖον Ἀλ. Ζαΐμη καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Σωτ. Κροκιδᾶ, εἴκοσι τέσσαρας ὥρας πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς κατα-

---

ρον τιμῆς εἰς τὴν σώσασαν τὴν Ἑλλάδα Ἐπανάστασιν τοῦ 1922 ἀπεφάσισε τὴν προαγωγὴν τῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς εἰς ἀντιστρατήγους».

»Ἡ κυριωτάτη τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκείνης ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸ διάστημα ὀλίγων μηνῶν ἀνασυγκρότησις τοῦ ἐκ τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς διαλυθέντος ἐθνικοῦ στρατοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία παρὰ τὸν Ἕβρον ἐπέτρεψεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀντιπροσωπίαν ἐνώπιον τῆς Συνδιασκέψεως τῆς Λωζάννης νὰ ἐπιτύχῃ ἔντιμον διὰ τὴν χώραν εἰρήνην.

»Τὰ ἀνωτέρω ἐκθέτω ὄχι διὰ νὰ προκαλέσω δωρεὰν συζήτησιν καὶ ἀντεγκλήσεις, ἀλλὰ διότι εἰς τὸν κυβερνητικὸν συνδυασμὸν Ἀττικῆς πρόκειται νὰ μετάσχῃ ὁ ἕτερος τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ὁ στρατηγὸς Γονατᾶς· καὶ δὲν ἤθελα ἡ πρώτη παράγραφος τῆς παρούσης ἀπαντήσεώς μου νὰ θεωρηθῇ ὡς περιέχουσα ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους μου ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ἔχουν ὀλιγώτερα πολιτικὰ δικαιώματα ἀπὸ κάθε ἄλλον πολίτην Ἕλληνα. Πιστεύω ἄλλως τε ὅτι τὸ Λαϊκὸν κόμμα, τὸ ὁποῖον διεκήρυξε πάντοτε ὅτι ἔχεται στερρῶς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, δὲν θὰ θελήσῃ νὰ διεκδικήσῃ τὸ δικαίωμα νὰ ἀποκλείῃ διὰ δηλώσεών του τὰς ὑποψηφιότητας ὡρισμένων ἀντιπάλων του. Ἐὰν τὸ Λαϊκὸν κόμμα φρονῇ ὅτι τὸν στρατηγὸν Γονατᾶν, ὡς ἕνα τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1922, δὲν πρέπει ἡ δημοκρατικὴ παράταξις νὰ περιλάβῃ εἰς τὸ ψηφοδέλτιόν της διὰ τὰς γερουσιαστικὰς ἐκλογάς, δύναται νὰ καταγγείλῃ τὴν ἐνέργειάν της αὐτὴν ἐνώπιον τῆς κοινῆς γνώμης καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαϊκὴν ἀποδοκιμασίαν μας. Πέραν τούτου τὸ Λαϊκὸν κόμμα δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ προβῇ.

»Θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ, κύριε πρόεδρε, νὰ προσθέσω ὅτι, ὡς καὶ ὑμεῖς ὑποθέτω ἀναγνωρίζετε, ἀπὸ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἀναλήψεως καὶ πάλιν τῆς ἀρχηγίας τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἀπέφυγα ἐπιμελῶς, καὶ ἐνώπιον ἀφορήτου ἀμετροεπείας τοῦ μοναρχικοῦ τύπου οἷα ἐξεδηλώθη ἰδίως μέχρι τῶν ἐκλογῶν τῆς 19 Αὐγούστου, νὰ εἴπω ἢ πράξω τι τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἀναξέσῃ τὰ παλαιὰ πάθη, τὰ ὁποῖα κοινὸν ἔχομεν καθῆκον, ἐν τῷ ὑπερτέρῳ συμφέροντι τῆς χώρας, ὅπως κατασιγασθοῦν. Ἀναγνωρίζω ἄλλως τε προθύμως ὅτι καὶ ἡ πορεία τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος εἰς τὴν βουλὴν συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν κατασίγασιν τῶν παθῶν. Ὅρος ὅμως τῆς ὁριστικῆς αὐτῶν κατασιγάσεως εἶναι ἡ ἐπίδειξις τοῦ ἀναγκαίου ἑκατέρωθεν σεβασμοῦ πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς πεποιθήσεις τῶν ἀντιπάλων. Ἔλλειψις τοιούτου σεβασμοῦ θὰ ἦτο ἡ ἀξίωσις ὅπως ὡρισμένοι πολῖται Ἕλληνες στερηθοῦν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων των, λόγῳ τῆς ἐν τῷ παρελθόντι δράσεως αὐτῶν, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν δρᾶσιν ἡ ἐκτίμησις τοῦ δημοκρατικοῦ καὶ τοῦ μοναρχικοῦ κόσμου διαφέρουν ριζικῶς». Μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς

Ἐλ. Κ. Βενιζέλος

Δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Π. Τσαλδάρη πρὸς τὸν Ἐλ. Βενιζέλον.

Κύριε πρόεδρε,

«Τὴν ἑσπέραν τῆς 31 λήξαντος ἔλαβον τὴν ὑπὸ ἰδίαν χρονολογίαν ἀπάντησίν σας καὶ εὐχαριστῶν κρατῶ ὑπὸ σημείωσιν τὰς δι' αὐτῆς διαπιστουμένας πρὸς τὸν Τύπον δηλώσεις σας, καθ' ἃς ἡ κυβέρνησις ὄχι μόνον δὲν ἔλαβεν ἀποφάσεις, ἀλλ' οὐδ' ἠσχολήθη μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης με τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τῶν δέκα γερουσιαστῶν ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τῆς γερουσίας, ἡ ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον ἀντίθετος προηγουμένη εἴδησις φιλικοῦ σας δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου εἶχε προκαλέ η τὴν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολήν μου. Ἀλλ' ἐφόσον ἐκρίνατε σκόπιμον νὰ μοὶ ἀνακοινώσητε καὶ περαιτέρω σκέψεις, θεωρῶ ἐπιβεβλημένον νὰ μὴ παραλείψω ὡρισμένας παρατηρήσεις ἐπί τινων τούτων.

»Πλήρη ἔχω συνείδησιν τῆς διαφορᾶς ἀντιλήψεων, ἥτις χωρίζει ὑμᾶς καὶ τὰ δημοκρατικὰ κόμματα γενικῶς ἀπὸ τὸ Λαϊκὸν περὶ τοῦ ἔργου τῆς κληθείσης Ἐπαναστάσεως τοῦ 1922 καὶ τῶν ἀρχηγῶν ταύτης. Σεῖς καὶ ἐκεῖνα παραμερίζετε ὅλως ὅ,τι ἐν τῇ ἐπιστολῇ σας ἀποκαλεῖτε *σφάλμα*

δίκης, εὗρεν ἐν τοῖς κόλποις της τὸν πρωθυπουργὸν αὐτῆς, ἀναδείξασα πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως τὸν Στυλιανὸν Γονατᾶν (14 Σεπτεμβρίου 1922) ἕνα ἐκ τῶν τριῶν ἡγετῶν τῆς ἐν Μυτιλήνῃ καὶ Χίῳ ἀρξαμένης ἐπαναστάσεως ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην στρατιωτικὴν δικτατωρίαν τοῦ Ν. Πλαστήρα.

Ἡ Ἄγκυρα, θριαμβεύσασα ἐκ τοῦ ματαίως καὶ ἀφθόνως χυθέντος ἑλληνικοῦ αἵματος καὶ τῆς ἀκαταλογίστου πολιτικῆς τῶν ἀξιοκατακρίτων τῆς χώρας κυβερνητῶν, ἐπελήφθη τοῦ ἀνακαινιστικοῦ αὐτῆς ἔργου. Διὰ διατάγματος τοῦ Κεμὰλ κατηργήθη ὁριστικῶς ὁ

τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐπιζητεῖτε πᾶσαν εὐκαιρίαν νὰ βραβεύσητε τοὺς ἀρχηγοὺς ἀναφερόμενοι εἰς ἔργα, τὰ στρατιωτικὰ αὐτῶν καθήκοντα ἀφορῶντα, τὰ ὁποῖα ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ σας ἀναφέρετε, περιτράνως ἐβράβευσε καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως αὐτῆς συγκροτηθεῖσα Δ' Συνέλευσις. Τὸ Λαϊκὸν κόμμα καὶ σὺν αὐτῷ ἡ ἀνεξαρτήτως πάσης κομματικῆς ἀποχρώσεως πλειονότης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὄχι μόνον δὲν παραμερίζει, ἀλλ' ἔχει πάντοτε ὑπ' ὄψει τὸ *σφάλμα* ἐκεῖνο τὸ συνιστάμενον εἰς τερατῶδες ἔγκλημα συνταράξαν ὁλόκληρον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον.

»Δὲν δύναται δὲ καὶ νὰ παροραθῇ ὅτι παραμένει εἰσέτι ἀνεξέλεγκτος ἡ κατὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον, εἰς ὃν εἶχεν ἐμπλακῇ ἡ Ἑλλάς, συμβολὴ ἑνὸς ἑκάστου στρατιωτικοῦ εἰς τὴν σωτηρίαν της ἢ εὐθύνη εἰς τὴν καταστροφήν της.

»Τὸ Λαϊκὸν κόμμα οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἔχῃ ὡς δόγμα τὰς ἁγνὰς ἀρχὰς τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ νὰ πιστεύῃ ἀκραδάντως εἰς ταύτας. Οὐδένα ἑπομένως εἴχετε λόγον νὰ ὑποθέσητε ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ σκεφθῇ νὰ περιορίσῃ τὰ πολιτικὰ δικαιώματα οἱουδήποτε πολίτου ὡς τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, παραμένει ὅμως πάντοτε ἐλεύθερον νὰ κρίνῃ τὴν σχετικὴν ὡς πρὸς τοῦτο πολιτικήν σας ἀπέναντι τοῦ συμφέροντος τῆς χώρας.

»Ἡ πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολή μου οὐδεμίαν παρεῖχεν ἀφορμὴν εἰς τὰς σκέψεις τὰς ἐν τῇ ἀπαντήσει σας διατυπουμένας καὶ ὡς πρὸς ἃς αἱ παρατηρήσεις μου αὗται.

»Διὰ τῆς ἐπιστολῆς μου σαφῶς καὶ καθαρῶς ἐζητεῖτο μόνον πληροφορία περὶ ἐξαγγελθείσης ἀποφάσεως ὡς πρὸς ὡρισμένην τῆς κυβερνήσεώς σας πρᾶξιν. Πολιτικὴν δὲ πρᾶξιν ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως ἡ παρ' αὐτῆς ὑπόδειξις ἐκλογῆς ὡς γερουσιαστοῦ τοῦ στρατηγοῦ Πλαστήρα, ἀριστίνδην, παρὰ τῆς βουλῆς καὶ γερουσίας. Λάθος μου ἴσως ἦτο ὅτι ἐζήτησα τοιαύτην πληροφορίαν. Ἀλλ' ὡρισμένη πολιτική, ἥτις ἐπιμόνως ἠσκήθη παρ' ἐμοῦ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς γαλήνης καὶ εἰρηνεύσεως τῆς χώρας, μὲ ἤγαγεν εἰς τοῦτο. Δὲν μεταμέλομαι ποσῶς διὰ πᾶν ὅ,τι ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ταύτης ἐνήργησα περιλαμβανομένου καὶ τοῦ σημειωθέντος λάθους. Τὸ ἐθεώρησα πάντοτε καθῆκόν μου εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποίου οὔτε ἡ πολεμικὴ τοῦ Τύπου ἐναντίον μου, οὔτε ἀντιρρήσεις φίλων μου, οὔτε ἐνδεχόμενα καὶ ἐπελθόντα δυσάρεστα ἀποτελέσματα ἀπὸ κομματικῆς ἀπόψεως μὲ ἠμπόδισαν.

»Ἐπιτρέψατέ μοι ἐν τέλει, κ. πρόεδρε, νὰ φρονῶ ὅτι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις ἑκάστου τῶν ἀντιπάλων εἶναι ἀναγκαῖος διὰ τὴν κανονικὴν ζωὴν τοῦ τόπου. Ἀλλὰ τὰ πάθη δὲν κατευνάζονται ἐνόσῳ τὰ διάπραχθέντα *σφάλματα*, ὡς σεῖς τ' ἀποκαλεῖτε, ἀκολουθοῦσι πράξεις τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων, αἵτινες, ἔστω καὶ πεπλανημένως, δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν ὡς βράβευσις τῶν εἰς ταύτας συντελεσάντων χρησιμεύουσαι οὕτω εἰς ἀναρρίπισιν τῶν παθῶν».

Μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς

Παν. Τσαλδάρης

Δευτέρα ἐπιστολὴ Ἐλ. Βενιζέλου πρὸς τὸν Π. Τσαλδάρην.

Κύριε πρόεδρε,

«Εὐχαρίστως ἀπαντῶ εἰς τὴν χθεσινὴν ἐπιστολήν σας, ἥτις, νομίζω, ὅτι ἀνοίγει τὴν ὁδὸν εἰς μίαν εἰλικρινῆ ἐξήγησιν.

»Εἶμαι εὐτυχὴς ὅτι ἀναγνωρίζετε τὴν διαφορὰν ἀντιλήψεων, ἥτις δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ χωρίζῃ τὰ δημοκρατικὰ κόμματα ἀπὸ τὸ Λαϊκὸν ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1922 καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς.

»Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν ἀντιλήψεων ἐξηγεῖ διὰ τί, ἐν τῇ ἐκτιμήσει τοῦ ἔργου τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης, παραμερίζομεν τὰ σφάλματα αὐτῆς—σφάλματα ἀναπότρεπτα ἀπὸ πᾶσαν ἐπανάστασιν - διὰ νὰ ἐνθυμούμεθα πάντοτε τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ δημοκρατικοῦ κόσμου, προσέφερεν αὕτη εἰς τὴν χώραν, κυρίως διὰ τῆς εἰς τόσον βραχὺ

ὁρισμὸς τῆς Τουρκίας ὡς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ κυβέρνησις Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέμφθη δὲ καὶ ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν ἐν Λωζάννῃ, τὴν 7 Σεπτεμβρίου 1922 ἀρξαμένην, Συνδιάσκεψιν πρὸς ὑπογραφὴν τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης ὁ ἐκ τῶν ἐμπίστων αὐτοῦ Ἰσμὲτ πασᾶς, ὅστις καὶ εἰσηγήθη τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπόδοσιν τῶν συνόρων

διάστημα χρόνου ἀνασυγκροτήσεως τοῦ στρατοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία παρὰ τὸν Ἕβρον ἐπέτρεψεν εἰς τὴν χώραν νὰ συνάψῃ εἰς Λωζάννην ἔντιμον εἰρήνην.

»Ἀλλ' ἡ ἐκτίμησις τοῦ δημοκρατικοῦ κόσμου πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης δὲν πρέπει νὰ ὑποθέτετε, ὅτι ἀποτελεῖ ἐκ μέρους ἡμῶν ἐπιβράβευσιν τῶν ἐν λόγῳ σφαλμάτων.

»Δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὑμᾶς μὲ τὸν πλέον κατηγορηματικὸν τρόπον, ὅτι οὐδεὶς τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν τῆς δημοκρατικῆς παρατάξεως θεωρεῖ ὅτι οἱ ἡγέται τῆς πολιτικῆς, ἥτις ἠκολουθήθη μετὰ τὸ 1920, διέπραξαν προδοσίαν κατὰ τῆς πατρίδος ἢ ὅτι ἐν γνώσει ὡδήγησαν τὸν τόπον εἰς τὴν μικρασιατικὴν καταστροφήν. Δύναμαι μάλιστα νὰ σᾶς βεβαιώσω, ὅτι τὸ ἐπ' ἐμοὶ πιστεύω ἀκραδάντως, ὅτι θὰ ἦσαν εὐτυχεῖς ἂν ἡ πολιτική των ὡδήγει τὴν Ἑλλάδα εἰς ἐθνικὸν θρίαμβον. Πιστεύομεν μόνον ὅτι ἡ ἀκολουθηθεῖσα μετὰ τὸ 1920 πολιτική, εἰς τὴν ὁποίαν παρέσυρεν αὐτοὺς ἡ πέραν τοῦ προσήκοντος μέτρου προσήλωσίς των εἰς τὴν δυναστείαν, ὑπῆρξεν ὀλεθρία διὰ τὰ συμφέροντα τῆς χώρας.

»Ἀλλ' ὁσονδήποτε βαρεῖα καὶ ἂν ἦτο ἡ εὐθύνη αὐτῶν διὰ τὴν ἀκολουθηθεῖσαν πολιτικήν, οὐδεὶς ἠδύνατο ὑπὸ ὁμαλὰς περιστάσεις νὰ σκεφθῇ, ὅτι τὸ σφάλμα αὐτῶν ἠδύνατο νὰ τιμωρηθῇ διὰ τῆς τρομερᾶς ποινῆς τοῦ θανάτου.

»Ἡ διαφορὰ ὅμως ἡμῶν ἀπὸ τὸ Λαϊκὸν κόμμα εἶναι ὅτι, ἐνῷ τοῦτο θεωρεῖ τὴν δίκην καὶ τὰς ἐπακολουθησάσας αὐτήν, ἀτυχῶς, ἐκτελέσεις ὡς ἔγκλημα, καὶ δὴ ὡς ἔγκλημα ἀτιμάζον τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Ἐπαναστάσεως, στεροῦν αὐτοὺς τῆς ἀκεραίας ἀσκήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων των καὶ ἐξαλεῖφον τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας οὗτοι προσέφερον εἰς τὴν χώραν, ἡ κρίσις ἡμῶν εἶναι ἐντελῶς διάφορος.

»Ὅταν ἐπαναχθῇ τις διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1922 καὶ ἀναλογισθῇ τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν περιήχθησαν, ὄχι ἁπλῶς οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐνώπιον τοῦ τραγικοῦ θεάματος τῆς καθημερινῆς ἀφίξεως τῶν λειψάνων τοῦ καταστραφέντος στρατοῦ καὶ τῶν μυριάδων τοῦ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἐνώπιον τῆς ἐκριζώσεως ἑνὸς μεγάλου τμήματος τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὰς πατροπαραδότους ἑστίας του, θὰ ἐννοήσῃ πῶς ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ὑπῆρξεν ἰσχυροτέρα τῶν πρώτων σκέψεων τῆς Ἐπαναστάσεως ὅπως παραπεμφθοῦν οἱ κατηγορούμενοι ὡς ὑπαίτιοι τῆς καταστροφῆς ἐνώπιον τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Ὅταν ἐπὶ πλέον ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπίστευον εἰλικρινῶς, ὅτι ἄνευ τῆς τρομερᾶς ἐκείνης τιμωρίας— τὴν ὁποίαν οὐδὲν ὁμαλὸν καθεστὼς ἠδύνατο νὰ διανοηθῇ—δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνασυγκροτήσουν τὸν διαλυθέντα μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν στρατόν, ἄνευ τῆς ταχείας ἀνασυγκροτήσεως τοῦ ὁποίου ἐκινδυνεύομεν νὰ χάσωμεν τὰς βορείους ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἐννοήσετε καλῶς, διατί ἡ πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ἐκτίμησις τοῦ δημοκρατικοῦ κόσμου εἶναι τόσον ριζικῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἰδικήν σας.

»Ἐλπίζω, κύριε πρόεδρε, ἡ εἰλικρινὴς αὐτὴ ἐξήγησις νὰ συντελέσῃ ὅπως ὁριστικῶς γεφυρωθῇ τὸ χάσμα τὸ ὁποῖον ἐχώρισε τόσον βαθέως τὴν χώραν.

»Καὶ μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν δύνανται ἀκόμη νὰ ἀνατείλουν διὰ τὴν Ἑλλάδα εὐτυχεῖς ἡμέραι. Ἐάν, μετὰ τὰς εἰλικρινεῖς αὐτὰς ἐξηγήσεις, συνεχίσωμεν τὴν ἐργασίαν, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν συγκρότησιν τῆς Οἰκουμενικῆς κυβερνήσεως ἐπεδόθησαν τόσον ἀξιεπαίνως ὅλα τὰ πολιτικὰ κόμματα τῆς χώρας—τὰ ὁποῖα καίπερ διατηροῦντα ἕκαστον τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις του ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ προσφάτου παρελθόντος καὶ ὡς πρὸς τὸν καλλίτερον τρόπον παρασκευῆς εὐτυχεστέρου μέλλοντος, ἑνοῦνται ὅμως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς πίστεως αὐτῶν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ προαχθῇ, παρὰ μόνον ὑπὸ τὴν ἀνόθευτον λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος—ἠμποροῦμεν νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ ἀνατείλουν εὐτυχεῖς καὶ πάλιν διὰ τὴν χώραν ἡμέραι.

»Παρακαλῶ, κύριε πρόεδρε, νὰ πιστεύσητε εἰς τὴν βεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς τιμῆς».

Ἀθῆναι 3 Φεβρουαρίου 1929 *Ἐλ. Κ. Βενιζέλος*

τοῦ 1913. Τὴν πρότασιν ταύτην ἀπέκρουσεν ὁ Βενιζέλος ὡς καὶ τὴν ἐπάνοδον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Δ. Θράκης καὶ τῶν νήσων· ἐπίσης δ' ἀπέκρουσε καὶ τὴν καταβολὴν οἱασδήποτε ἀποζημιώσεως. Τοὐναντίον προέβαλεν ἀξιώσεις ἀποζημιώσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων καταβληθησομένης, ὡς ἐντολοδόχου αὐτῶν ἐν Μικρασίᾳ.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης

Μεγίστη διεξήχθη πάλη περὶ τὰ ζητήματα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἕδραν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἐν αὐτῇ. Πρὸ τῆς ἐπιμονῆς τῆς τουρκικῆς ἀντιπροσωπίας ὁ Βενιζέλος, ὑπολογίζων εἰς τὸν ἐν Θράκῃ ὀργανωθέντα στρατόν, ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς θὰ ἀναλάβῃ μόνη τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς καταστάσεως, ὁπότε οἱ Τοῦρκοι πιεσθέντες ὑπεχώρησαν, κατὰ τὴν ὁριστικὴν ὑπογραφὴν τῆς εἰρήνης, δεχθέντες τὴν παραμονὴν τοῦ Πατριαρχείου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς περαιτέρω ἐξιστοροῦμεν.

Τὴν πρωΐαν τῆς 29 Δεκεμβρίου 1922/11 Ἰανουαρίου 1923, ἔν τινι ξενοδοχείῳ τοῦ Παλέρμου τῆς Σικελίας ἐτελεύτα μακρὰν τῆς πατρίδος, ἣν τόσον ἠγάπησε καὶ ὑπὲρ ἧς τόσα ἐπόθησεν, ὑπὸ τὴν φρικτὴν ἐντύπωσιν τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, τόσων ἄλλων ἐθνικῶν συμφορῶν καὶ τῶν οἰκογενειακῶν αὐτοῦ δυστυχημάτων ἅμα δὲ ὑπὸ τὴν θλῖψιν ἐκ τῆς καταδίκης εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ συνεργατῶν, τῶν ὁποίων αὐτὸς πλέον ἐφέρετο θύτης καὶ οὐχὶ θῦμα, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ Ἑλληνισμὸς ἐγαλούχησεν ὡς τὸν συνεχιστὴν τοῦ παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ πεσόντος τελευταίου Παλαιολόγου.

Οὕτω δύο μεγάλαι φυσιογνωμίαι, αἵτινες ἐφωτοβόλησαν τὸν ἑλληνικὸν ὁρίζοντα διὰ τοῦ ἀρξαμένου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῶν Βαλκανικῶν πολέμων καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων τόσας ἐστήριξεν ἡ πατρὶς αὐτῶν ἐλπίδας, εὑρίσκοντο συντετριμμέναι: ἡ μία πλέον νεκρά, ἡ δ' ἑτέρα ἀνακληθεῖσα ἐκ τῆς ἀφανείας τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀνεμέτρει τὴν ματαίωσιν τῶν τολμηροτέρων της ὀνείρων καὶ φιλοδοξιῶν καὶ ἐπάλαιεν ἀδόξως ὅπως περιορίσῃ εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰς συμφορὰς καὶ ταπεινώσεις τῆς πατρίδος της ἔναντι τοῦ νικητοῦ ἀντιπάλου της, ἐνῷ ἡ χώρα κατεσπαράσσετο ὑπὸ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ καὶ ἠγωνία ὑπὸ τὴν πτέρναν μιᾶς στρατιωτικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ νῦν στῶμεν μετ' εὐλαβείας πρὸ τῆς σοροῦ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου!

"Οτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν αὐτοῦ ἐν τῷ Παγκοσμίῳ πολέμῳ ἀπέβλεπεν εἰς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ ὑπὲρ τούτων διηνεκῶς ἐμερίμνα, περὶ αὐτοῦ οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος πρωτοβουλία του ἐν πολιτεύματι κοινοβουλευτικῷ ἐξέθετεν αὐτὸν μοιραίως εἰς κινδύνους παντοίους [1], ἡ δὲ ἀνάμιξίς του εἰς

---

[1] Παλαιότεραι λυπηραὶ προστριβαὶ μεταξὺ βασιλέως καὶ Βενιζέλου, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν περὶ τὸ Ἐπιτελεῖον, ἤρχισαν σημειούμεναι ἀπὸ τὰς παραμονὰς τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, κατόπιν δὲ βραδύτερον καὶ μῆνάς τινας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Παγκοσμίου πολέμου. Αἱ μὲν ἀνάγονται εἰς διαφορὰς ἀντιλήψεων ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, αἱ δὲ εἰς ἐπεισόδιον ὀφειλόμενον εἰς τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ βασιλέως Β. Δούσμανην.

Παραθέτομεν τὰ μεταξὺ αὐτῶν ἀνταλλαγέντα τηλεγραφήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου, ὡς καὶ τὰ τοῦ ἐπεισοδίου Β. Δούσμανη.

Τὴν 17 Ἰουλίου ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἐτηλεγράφει ἐκ Βουκουρεστίου, ἔνθα εἶχε μεταβῆ διὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, τὰ ἑξῆς πρὸς τὸν βασιλέα:

«Ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα ἀδύνατον νὰ ὑπερβῶμεν τὴν γραμμὴν τοῦ Νέστου, διὰ τῆς συνθήκης τῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ καὶ τὴν γραμμὴν ταύτην μόνον θ' ἀσφαλίσωμεν ἐν Βουκουρεστίῳ, ἐὰν κατορθώσωμεν νὰ ὑποστηρίξῃ ἡμᾶς ἐν τούτῳ ἡ Ρουμανία, ἄλλως τε πρέπει νὰ θεωρῆται βεβαία ἡ ματαίωσις τῶν διαπραγματεύσεων. Παρακαλῶ τὴν Ὑμ. Μεγαλειότητα νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ μοὶ γνωρίσῃ, ἐὰν μ' ἐξουσιοδοτῇ νὰ ἐνεργήσω συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Θὰ εἶμαι εὐγνώμων ἐὰν ἡ ἀπάντησις μοῦ σταλῇ ἐπειγόντως».

Εἰς τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν αὐθημερὸν τὰ ἑξῆς:

«Ὡς τελευταῖον ὅριον δέχομαι γραμμὴν Νέστου, ἐὰν εἶναι τελείως ἀδύνατον νὰ ἐπεκταθῶμεν περισσότερον. Νομίζω ὅμως ὅτι, ἐὰν ζητήσωμεν εὐθὺς ἀμέσως τὴν γραμμὴν ταύτην, οὔτε αὐτὴν θὰ λάβωμεν. Προσπαθήσατε παρακαλῶ νὰ ἐπιμείνετε εἰς Πόρτο-Λάγο καὶ Ξάνθην ὅσον δύνασθε, ὑποχωροῦντες ἐν ἀνάγκῃ. Ἐὰν δύνασθε, ἐξασφαλίσατε ὑποστήριξιν Ρουμανίας· μοῦ εἶνε λίαν εὐπρόσδεκτον».

Τὴν 21 Ἰουλίου ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἔλαβε τηλεγράφημα τοῦ βασιλέως, ἐν ᾧ οὗτος ἔλεγε μεταξὺ ἄλλων:

«Λυποῦμαι ὑπερβολικά, ὅτι τόσον ταχέως ἐφθάσατε εἰς τὸ maximum ἡμῶν. Ἐὰν δὲν ὑποχωρήσωσι Βούλγαροι καὶ τώρα, θ' ἀναγκασθῆτε νὰ ὑποχωρήσητε καὶ πάλιν καὶ χάνομεν τὸ ἐλάχιστον τὸ ὁποῖον διεκδικοῦμεν».

Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἔσπευσε ν' ἀπαντήσῃ διὰ τοῦ ἑπομένου, ὑπὸ χρονολογίαν 22 Ἰουλίου, τηλεγραφήματός του πρὸς τὸν βασιλέα:

«Ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης λυπεῖται ὅτι τόσον ταχέως ἐφθάσαμεν εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀξιώσεων ἡμῶν. Ἀλλ' ἡ γραμμὴ τοῦ Πόρτο-Λάγο δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀξιώσεων ἡμῶν, ἀφοῦ ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης μ' ἐξουσιοδότησε, καὶ τελευταῖον ἀκόμη διὰ τοῦ ὑπὸ χρονολογίαν 17 Ἰουλίου τηλεγραφήματός Της, ν' ἀποδεχθῶ ἐν ἀνάγκῃ καὶ τὴν γραμμὴν τοῦ Νέστου.

»Ἔπειτα δ' ἐλπίζω ὅτι ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης θ' ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ἀτμόσφαιρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῇ, εἶναι ὅλως διάφορος τῆς ἀτμοσφαίρας, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρισκόμεθα ἐν Βουκουρεστίῳ οἱ ἐντεταλμένοι τὴν διαπραγμάτευσιν τῆς εἰρήνης, καὶ τοῦτο εἶναι ἐπαρκὴς ἐξήγησις τῆς διαφόρου ἀντιλήψεως ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τῶν διαπραγματεύσεων. Ἐγὼ φρονῶ ἀκραδάντως ὅτι, ἡ πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ Βουκουρεστίου εἶναι ἡ μᾶλλον πρόσφορος ὅπως ρυθμίζῃ τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τῶν διαπραγματεύσεων, ἀφοῦ περὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν δυνατῶν ὑποχωρήσεων ἡμῶν ἔχομεν ρητὴν ἐξουσιοδότησιν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος.

»Ἐὰν ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης ἔχῃ ἀντίθετον γνώμην, εἶμαι ἕτοιμος νὰ παραδώσω τὴν συνέχισιν τῶν διαπραγματεύσεων πρὸς ὅν τινα μὲ διατάξῃ Αὕτη. Ἐν τῷ μεταξύ, ὅμως, ἐκπληρῶ στοιχειῶδες καθῆκον ἐπικαλούμενος τὴν προσοχὴν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι, μόνη ἡ δύναμις τῶν ὅπλων δὲν ἐπιβάλλει πάντοτε τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης, ὡς ἀποδεικνύουσιν ἡ εἰρήνη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Σιμονοσέκι. Καὶ ἐὰν τοῦτο ἰσχύῃ διὰ μεγάλα κράτη, ὡς ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ἰαπωνία, ἰσχύει κατὰ μείζονα λόγον διὰ τὰ μικρὰ κράτη τοῦ Αἵμου. Ἔπειτα δέ, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀκόμη ὅτι κατεβάλομεν ἐντελῶς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ὅτι ὄντως εὑρίσκεται αὕτη εἰς τὴν διάκρισιν ἡμῶν, ἐφ' ὅσον δὲν ἐφθάσαμεν εἰς τὴν πρω-

τὰς λεπτομερείας ἐπὶ τῆς ὅλης κινήσεως, τῆς ἐκπροσωπούσης τὴν «ἰδίαν αὐτοῦ πολιτικὴν» (διότι τοιαύτη ἦτο καὶ δὲν πρέπει νὰ κρυπτώμεθα ὄπισθεν τῶν δύο δακτύλων τῆς μιᾶς χειρός μας), κατεβίβαζεν αὐτὸν πλέον ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ θρόνου του. Ἡ πρωτοβουλία του αὕτη ὠφείλετο εἰς τὴν ἔλλειψιν κοινοβουλευτικοῦ ἀντιπάλου τῆς ἱκανότητος τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου, ὅστις καλύπτων, οὐχὶ προσχήματι ἀλλ' οὐσίᾳ, τὸν ἀνεύθυνον, νὰ παλαίσῃ ἐν

τεύουσάν της. Καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν ἐκεῖ, δὲν νομίζω ὅτι αἱ πιθαναὶ περαιτέρω θυσίαι θὰ εὑρίσκωνται ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὰ περαιτέρω πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ καρπωθῶμεν. Ἄλλως τε τὸ πρόσφατον πάθημα τῆς Βουλγαρίας διδάσκει ἐπαρκῶς ὅτι ἡ ὤθησις τῶν πραγμάτων εἰς τὰ ἄκρα εἶναι εἰς ἄκρον ἐπικίνδυνος. Ὁπωσδήποτε, θ' ἀναστείλω πᾶσαν περαιτέρω διαπραγμάτευσιν μέχρις οὗ ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης εὐαρεστηθῇ ν' ἀπαντήσῃ ἐπειγόντως εἰς τὸ παρὸν τηλεγράφημά μου, εἴτε ἐξουσιοδοτοῦσά με ἐκ νέου ὅπως κλείσω τὴν εἰρήνην ὑπὸ τοὺς καλλιτέρους ὅρους, οὓς ἤθελον δυνηθῶ νὰ ἐπιτύχω, ἀποδεχόμενος ἐν ἀνάγκῃ τὴν γραμμὴν τοῦ Νέστου, εἴτε ἐντελλομένη μοι νὰ παραδώσω τὴν συνέχισιν τῶν διαπραγματεύσεων εἰς ὅν τινα ἤθελε μὲ διατάξῃ».

Εἰς τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε ν' ἀπαντήσῃ αὐθημερὸν διὰ τηλεγραφήματός του, ἐν ᾧ ἐλέγετο:

«Ἡ στρατιωτικὴ ἀτμόσφαιρα ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῶ, βεβαιωθῆτε, ὅτι δὲν μὲ ἔχει τυφλώσῃ εἰς τὸν βαθμὸν εἰς τὸν ὁποῖον ὑποθέτετε. Γνωρίζω ὅτι μόνη ἡ δύναμις τῶν ὅπλων δὲν ἐπιβάλλει ὅρους εἰρήνης, ἄλλως δὲν θὰ σᾶς εἶχον ἀποστείλῃ τηλεγράφημά μου περὶ ἀνακωχῆς. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐξακολουθήσητε τὰς διαπραγματεύσεις. Δὲν νομίζω ὅτι εἶναι καιρὸς διὰ παρεξηγήσεις».

Εἰς τὸ τηλεγράφημα τοῦτο τοῦ βασιλέως ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἀπήντησε τὴν 23 Ἰουλίου τὰ ἑξῆς:

«Μετὰ τὸ τηλεγράφημα τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος, δι' οὗ ἐξουσιοδοτοῦμαι νὰ συνεχίσω τὰς διαπραγματεύσεις, ἀνεκοίνωσα σήμερον εἰς τὸν κ. Μαγιορέσκο τὴν ἀπόφασίν μας ὅπως φθάσωμεν εἰς τὸ κατώτατον ὅριον τῶν ἀξιώσεών μας. Ἐμόρφωσα τὴν πεποίθησιν ὅτι τοῦτο ἐπεβάλλετο εἰς ἡμᾶς ἐπιτακτικῶς ὡς ἐκ τῆς στάσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ν' ἀποφύγωμεν οὕτω τὸν κίνδυνον τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς συνθήκης τῆς εἰρήνης ἐκ μέρους αὐτῶν. Εἰς τὴν πεποίθησιν ταύτην ἐστερεώθην ἐκ συνδιαλέξεώς μου μετὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας, ὅστις μοὶ παρέστησε τὴν πραγματικότητα τοῦ κινδύνου ἐξ ἐπιμονῆς ἡμῶν εἰς ὑπερόγκους ἀξιώσεις. Θὰ ἴδω αὔριον τοὺς Βουλγάρους πληρεξουσίους διὰ νὰ προέλθω μετ' αὐτῶν εἰς ἀποφασιστικὴν συνδιάλεξιν».

Ἐξ ἄλλου τὸ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Β. Δούσμανη προκληθὲν ἐπεισόδιον εἶχεν οὕτω.

Ὁ γενικὸς ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλέως καὶ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Β. Δούσμανης, ἀνὴρ ἰσχυρὸς καὶ εὐρείας μαθήσεως, ἀφωσιωμένος καὶ συνδεόμενος μετ' αὐτοῦ, εἶχε φιλοδοξίας αἱ ὁποῖαι δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰ στρατιωτικὰ καὶ αὐλικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου, ἐπεδίωκε δέ, ὡς φαίνεται, νὰ γίνῃ ἀναπόσπαστος τοῦ βασιλέως σύμβουλος καὶ καθοδηγητής, ἔστω καὶ ἐκ τῶν παρασκηνίων. Οὗτος λοιπὸν ὁ στρατηγός, ὁ Βίκτωρ Δούσμανης, ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν εἰς φίλον του ἀνώτερον στρατιωτικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς καὶ τῆς οὑτωσὶ δημοσίᾳ ἐπικρίσεως τῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν ἐφαρμοζομένην ἐν τῷ στρατῷ πολιτικὴν αὐτῆς.

Ἅμα τῇ δημοσιεύσει τῆς ἐπιστολῆς ὁ Βενιζέλος ἐζήτησε τὴν τιμωρίαν τοῦ Β. Δούσμανη, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἐψύχρανε ἀρκετὰ τοὺς δυὸ ἁρμονικῶς συνεργαζομένους παράγοντας, βασιλέα καὶ πρωθυπουργόν.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Β. Δούσμανη εἶχεν ὡς ἑξῆς:

Ἐπιτελικὴ ὑπηρεσία τοῦ στρατοῦ.

Φίλτατε,

«Ἔλαβον τὴν ἀπὸ 5 ἀρξαμένου ἰδικήν σου καὶ θὰ καταστήσω γνωστὸν τὸ περιεχόμενον ὅπου δεῖ, καὶ διότι ἔχω καθῆκον καὶ διότι εἶναι ἡ ἐπιθυμία σου.

»Ἀτυχῶς αἱ ὀρθαὶ γνῶμαι δὲν εἰσηκούσθησαν ὅπου ἔπρεπε. Ἐκεῖνος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν στρατόν, ἔδωκε τὴν ὀρθὴν γνώμην πρὸ πολλοῦ καιροῦ. Ἡ γνώμη του ἐγένετο δεκτὴ ἀλλὰ δὲν ἐφηρμόσθη, διότι τὴν δύναμιν τῆς ἐφαρμογῆς εἶχον πάντοτε οἱ μηδὲν πράξαντες. Ἐὰν εἰσηκούοντο αἱ γνῶμαι αὗται δὲν θὰ ὑπῆρχον τὰ σημερινὰ παράπονα.

»Ὁ ἴδιος ἐργάζεται πάντοτε διὰ νὰ διορθώσῃ τὰ κακῶς γενόμενα. Μέχρι τοῦδε διὰ τοῦ πρώ

αὐτῇ τῇ βουλῇ καὶ ἢ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἢ ἡττώμενος καὶ ἐγκαταλείπων τὴν ἀρχὴν νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸν νομίμως ἐπικρατοῦντα τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἰδικοῦ του

τοῦ σταδίου τῆς ἐνεργείας του κατώρθωσε νὰ διορθώσῃ μερικά, τώρα καταγίνεται νὰ ἐπιφέρῃ νέαν διόρθωσιν. Ἀπαιτεῖται ὅμως ὑπομονὴ καὶ πεποίθησις ὅτι ἔχομεν πάντοτε κάποιον ὅστις ἐνδιαφέρεται ὑπὲρ ἡμῶν.

»Μὴ λησμονεῖτε ὅτι τὸ πρὸ τοῦ πολέμου καθεστὼς μᾶς ἐκληρονόμησε κατάστασιν ὁπωσδήποτε δυσχερῆ. Πρέπει νὰ γνωρίζῃς ὅτι τὸ στράτευμα δὲν διοικεῖται διὰ πλειονοψηφίας ἀλλὰ δι' ἀπολυταρχίας. Ἡ ἀπολυταρχία αὐτὴ τώρα μόνον ἐγκαθιδρύεται εἰς τὸ στράτευμα, ἡ ἀπολυταρχία δὲ αὕτη εἶναι ἡ ἐκπροσώπησις τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀμεροληψίας. Ἔχετε πεποίθησιν ὅτι τὰ πράγματα θὰ τεθοῦν εἰς τὴν θέσιν των διότι ὅλοι ἐνδιαφέρονται διὰ τοῦτο. Μὴ ἀκούετε τοὺς ἔχοντας συμφέρον νὰ σπείρουν ζιζάνια εἰς τὸν στρατόν. Οἱ ἀξιωματικοὶ κατὰ τὸν πόλεμον ἔδειξαν τόσην αὐτοθυσίαν, ὥστε καὶ σεῖς οἱ ἀδικηθέντες πρέπει νὰ προσφέρετε μίαν ἀκόμη ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πατρίδα, ὑπομένοντες καὶ ἀναμένοντες». Σὲ φιλῶ

Β. Δούσμανης

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἐπιστολῆς ὁ Βενιζέλος, ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἐζήτησε τὴν τιμωρίαν τοῦ Δούσμανη.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐζήτησε ν' ἀναβληθῇ ἐπὶ μίαν ἡμέραν ἡ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς, ὁ πρωθυπουργὸς ἔθεσε μόνον ὡρῶν διορίαν, μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς ὁποίας συγκαλέσας ὑπουργικὸν συμβούλιον ἀπέστειλε τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως γράφων πρὸς τὸν βασιλέα:

Μεγαλειότατε,

«Κατόπιν τῆς παρελεύσεως τῆς παρ' Ὑμῶν προσδιορισθείσης ὥρας διὰ τὴν ἔγκρισιν προτάσεως τὴν ὁποίαν εἶχον τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν διὰ τὴν τιμωρίαν τοῦ ὑποστρατήγου κ. Δούσμανη, ὑποβάλλω εὐσεβάστως εἰς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως».

Προτοῦ ὅμως ὁ βασιλεὺς λάβῃ γνῶσιν τοῦ ἀνωτέρου ἐγγράφου, ἐλήφθη εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἐπιστολὴ τοῦ ἄνακτος προσκαλοῦντος τὸν πρωθυπουργὸν νὰ ὑποβάλῃ πρὸς ὑπογραφὴν τὸ διάταγμα τῆς τιμωρίας. Παραθέτομεν καὶ τὸ κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς:

Κύριε πρωθυπουργέ,

«Μετὰ ὥριμον σκέψιν σᾶς ἐξουσιοδοτῶ, μετὰ μεγάλης μου λύπης, νὰ μοῦ στείλετε τὸ Β. Διάταγμα περὶ Δούσμανη. Θέτω ὅμως ἀκόμη μίαν φορὰν ὑπὸ τὴν κρίσιν σας, χωρὶς νὰ τὸ ζητῶ, ἐὰν δὲν θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ἐτίθετο εἰς διαθεσιμότητα, ἥτις εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν δύναται νὰ θεωρηθῇ ποινή· ἔχομεν παραδείγματα τοιαῦτα ἐν Γαλλίᾳ. Ἀργία δι' ἕνα γενικὸν ἀξιωματικόν, ἀρχηγὸν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καὶ ἄνθρωπον τῶν ἐκδουλεύσεων τοῦ Δούσμανη, θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ποινὴ ὑπερβολικῶς αὐστηρά».

Τετάρτη, 28-1-1915. *Κωνσταντῖνος Β*

Τὸ διάταγμα τῆς τιμωρίας συνωδεύετο ὑπὸ τῆς κάτωθι εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως:

Ἀριθ. 2945. Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν

Πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν βασιλέα

Μεγαλειότατε,

«Ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 28 Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. τῆς ἐφημερίδος «Ἀθῆναι» ὁ ἀπόστρατος ἀντισυνταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ Μανοῦσος Δερλερές, ἐδημοσίευσεν ἐνυπογράφως ἄρθρον ἐπιγραφόμενον «Στρατιωτικὰ ζητήματα, «Ὁ ἐπιτελάρχης καταγγέλων», «Ἡ κυβέρνησις καὶ ὁ στρατός», «Μία ἀποκαλυπτικὴ ἐπιστολή». Τοῦ ἄρθρου τούτου ἀποτελεῖ πράγματι μέρος ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ ὑποστρατήγου Δούσμανη Βίκτωρος, ἥτις καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι μεμπτὴ καθόσον ἀπευθύνεται πρὸς κατώτερον ἀξιωματικὸν τοῦ Οἰκονομικοῦ ὑποβαλόντα προφανῶς παράπονα, καὶ περιέχει φράσεις διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ προσπαθεῖ καταφανῶς νὰ ἐνσπείρῃ ζιζάνια, ἀφ' ἑνὸς μὲν μεταξὺ ὑπευθύνου κυβερνήσεως καὶ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, ἀφ' ἑτέρου δὲ μεταξὺ στρατοῦ καὶ κυβερνήσεως, ἐνῷ ἐξ ἄλλου διατυπώνει καὶ γνώμας αἵτινες, ἀντιτιθέμεναι εἰς τὰς βάσεις τοῦ καθεστῶτος πολιτεύματος, δύνανται μόνον νὰ δημιουργήσωσι σύγχυσιν εὐθυνῶν καὶ νὰ στρέψωσι τὰ οἱαδήποτε παράπονα προσώπων πρὸς ἄλλην διεύθυνσιν παρ' ὅπου κατὰ τὸ πολίτευμα δύνανται καὶ πρέπει ν' ἀναζητῶνται εὐθῦναι.

»Ἐπειδὴ τοιαύτη ἀπόπειρα ἐκ μέρους ἀνωτάτου ἀξιωματικοῦ κατέχοντος ἐπισημοτάτην θέσιν

προγράμματος, ὅπερ, ὡς ὑποτίθεται, θὰ ἐνεκρίνετο ἐκτιθέμενον προηγουμένως ἐνώπιον τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

Ἐντεῦθεν τὰ προκύψαντα ἄτοπα, ἅτινα ἐν χαρακτηριστικῷ διαλόγῳ μεταξὺ τοῦ βουλευτοῦ Κορινθίας Νοταρᾶ καὶ τοῦ Βενιζέλου ἐν τῇ βουλῇ δίδουσι τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα τῶν ἑκατέρωθεν ἐπικρατησασῶν ἀντιλήψεων (¹).

Ἡ προσωπικὴ τοῦ βασιλέως διαφωνία πρὸς τὸν κοινοβουλευτικὸν πρωθυπουργὸν οὐδαμοῦ ἐν τῷ ἡμετέρῳ πολιτεύματι προβλέπεται· αὕτη ὑπονοεῖ ἐφήμερον ἀσυμφωνίαν

ἀποτελεῖ παράβασιν τοῦ τῆς ὑπηρεσίας καθήκοντος, ὑπερβαίνουσαν τοὺς ὅρους τῶν μικροτέρων πειθαρχικῶν ποινῶν, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα σχέδιον διατάγματος περὶ θέσεως τοῦ ὑποστρατήγου Β. Δούσμανη εἰς ἀργίαν διὰ προσκαίρου παύσεως καὶ νὰ παρακαλέσω ὅπως εὐαρεστουμένη κυρώσῃ αὐτό».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Ἰανουαρίου 19.5. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν

Ἐλ. Κ. Βενιζέλος

Μία ἐξήγησις ἰδιωτικῆς φύσεως τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Βενιζέλον θὰ ἦτο ἀρκετὴ ὅπως θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐφήμερον ταύτην προστριβήν. Ὁ βασιλεὺς θὰ ἠδύνατο πάντοτε ἄνευ οἱουδήποτε μεσάζοντος φιλικώτατα νὰ ὑποδεικνύῃ τὰς ἀντιλήψεις του ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς πολιτικῆς, πρὸς ἃς ἀσφαλῶς πᾶσα κυβέρνησις θὰ συνεμορφοῦτο. Ἡ παρασκηνιακὴ ὅμως ἀνάμιξις καὶ ἡ δημοσία ἐπίκρισις μιᾶς ἰσχυρᾶς (ἔστω καὶ ἀδυνάτου) κυβερνήσεως ἦτο πρᾶξις καταδικαστέα. Μόνον ἐν τῇ βουλῇ θὰ ἠδύνατο νὰ διεξαχθῇ τοιαύτη, ἔστω καὶ εὐρυτέρα, συζήτησις, οὐδέποτε ὅμως ἐκ μέρους ὑφισταμένης ἀρχῆς.

Πρὸς συνεργασθέντα ἐν κοινοῖς κινδύνοις πρωθυπουργὸν ἐπεβάλλετο μεγαλειτέρα οἰκειότης καὶ μικροτέρα ἐπιφύλαξις. Ὁ Γουλιέλμος Α' εἶχε στενὸν φίλον τὸν Βίσμαρκ, ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ τὸν Καβούρ, οἱ πολιτικοὶ δὲ ἦτο καθιερωμένον κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα νὰ ἔχωσι μεγαλειτέραν ὑστεροφημίαν τῶν ἡγεμόνων. Οἱ Βίσμαρκ, Βήκονσφηλδ, Καβούρ, Τρικούπης ἐκρίθησαν διὰ τὴν περίοδον τῆς δράσεώς των περισσότερον τῶν ἡγεμόνων των.

(¹) Νοταρᾶς: Ὥστε ὁ βασιλεὺς θέλει τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ;

Βενιζέλος: Θ' ἀπέφευγα νὰ μνημονεύσω τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως ἐὰν δὲν προεκαλούμην εἰς τοῦτο. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον καλούμενος νὰ μὴ φέρω τὸν λόγον καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, μὲ ὅλην τὴν ὀφειλομένην εὐλάβειαν καὶ μὲ ὅλην τὴν τήρησιν καὶ τοῦ γράμματος καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ φιλελευθέρου ἡμῶν πολιτεύματος.

»Ἐξεφέρατε φράσιν ἡ ὁποία εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀντικοινοβουλευτική. Ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ κοινοβουλευτικῷ πολιτεύματι δὲν ἔχει πολιτικήν. Μόνον μικροὶ πολιτικοὶ ἄνδρες δύνανται νὰ ὀχυροῦνται ἐν περιπτώσει ἀνάγκης ὄπισθεν αὐτοῦ. Μόνον μικροὶ πολιτικοὶ ἄνδρες δύνανται νὰ διεξάγωσι τοὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν ἰσχυροτέρων ἀντιπάλων κρυπτόμενοι ὄπισθεν τῆς ἀνευθύνου βασιλικῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπικαλούμενοι ὅτι ὑποστηρίζουσι τὴν πολιτικήν. Οἱ ἄνδρες αὐτοί, ἐὰν πιστεύωσιν εἰς ὅ,τι λέγωσιν, ἐὰν ἀληθῶς ἀξιῶσιν ὅτι δύναται ἐν κοινοβουλευτικῷ πολιτεύματι νὰ ὑπάρχῃ πολιτικὴ βασιλική, οὐχὶ κἂν προσωρινή, διὰ τὴν πρόκλησιν κυβερνητικῆς μεταβολῆς, ὅπως γίνῃ ἔκκλησις πρὸς τὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ θετικὴ διὰ τὴν ἄσκησιν ὑπευθύνου πολιτικῆς, ἀποδεικνύονται ἀνάξιοι νὰ εἶναι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»Μὲ ἠρώτησεν ὁ κ. βουλευτής, ἂν ὁ βασιλεὺς θέλει τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὄχι, κύριοι. Δὲν διῆλθεν οὔτε δύναται νὰ διέλθῃ ἀπὸ τὴν διάνοιαν οὐδενὸς ὅτι ὁ βασιλεὺς ἑνὸς κράτους δύναται νὰ θέλῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ κράτους. Εἶναι τόσον ἀνόητον τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ τὸ διανοηθῇ τις, ὥστε εἶναι ἔκτροπον, δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι μοῦ ἀποτείνεται ἡ ἐρώτησις. Ἀλλὰ σᾶς ἐρωτῶ: Γνωρίζετε ὅτι τοιαύτη διοίκησις τῶν λαῶν δὲν εἶναι συνταγματικὴ βασιλεία, δὲν εἶναι βασιλευομένη δημοκρατία, ὑπὸ τὴν ὁποίαν τελοῦμεν ἀπὸ ἡμίσεος αἰῶνος, ἀλλ' εἶναι πολίτευμα μοναρχικόν, κατὰ τὸ ὁποῖον αἱ τύχαι τῆς χώρας πρέπει ν' ἀνατίθενται εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς ἀνδρός;

»Ἐὰν γινώσκετε τοῦτο, ἔχετε καθῆκον νὰ διεξαγάγητε μίαν προπαγάνδαν ὅπως πείσητε τὸν λαὸν καὶ ὅπως ζητήσητε ἐν καιρῷ καὶ νομίμως τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος. Ἀλλὰ γνωρίζετε ὅτι ἐὰν ἐπιχειρήσετε τοιοῦτόν τι ὁ ἀγὼν ὑμῶν θὰ ἦτο ἄκαρπος. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς γνωρίζει ὅτι τὸ μόνον πολίτευμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ζήσῃ καὶ προαχθῇ, εἶναι ἡ συνταγματικὴ βασιλεία, εἶναι ἡ βασιλευομένη δημοκρατία.

»Ἀφοῦ δ' ἤχθη ἅπαξ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως εἰς τὴν βουλὴν καὶ εἶμαι ὑποχρεωμένος ἐπ' αὐ-

τῆς κοινῆς γνώμης (ἤτοι τοῦ κυριάρχου λαοῦ), τοῦ ἀνευθύνου παράγοντος ρυθμίζοντος τὰς σχέσεις τῶν δύο, καὶ τῆς ἀποχωρούσης κυβερνήσεως καλουμένης νὰ ἀπολογηθῇ διὰ τῶν ἐκλογῶν. Ἐπανερχομένης ὅμως ταύτης διὰ τῆς νομιμότητος, ὁ ρυθμίζων τὸ πολίτευμα πολιτειακὸς παράγων δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα (ἀρχῇ ἠθικῇ) νὰ συνεχίζῃ ἐπ' ἄπειρον τὰς διαλύσεις τοῦ Νομοθετικοῦ Σώματος, οὐδὲ νὰ παραλύῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ διὰ τῶν ἀναβολῶν τῆς συγκλήσεως καὶ τοῦ σχηματισμοῦ προσωπικῶν ὑπουργείων, διότι τότε δικαίως θὰ τῷ ἀποδοθῇ ἡ μομφὴ τῆς ἐσκεμμένης ἐνεργείας πρὸς ἐπιβολὴν τῆς προσωπικῆς του πολιτικῆς, πρᾶξιν, ἣν δὲν ἠθέλησαν τὰ κυρίαρχα Σώματα, τὰ ψηφίσαντα τὸ ἡμέτερον πολίτευμα, νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς τὸν ἀνεύθυνον παράγοντα, ὅστις πολλάκις μὴ συγκεντρῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὴν πνευματικὴν τοῦ Κωνσταντίνου ὡριμότητα, θὰ ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ διὰ τῶν ἐπεμβάσεών του καταστάσεις ἐπικινδύνους εἴς τε τὴν χώραν καὶ τὸν Οἶκον αὐτοῦ (1).

Εἰς τοιαύτην δυσχερῆ θέσιν (ἄνευ ἀντιπολιτεύσεως εὑρισκομένης εἰς τὸ ὕψος αὐτῆς) εὑρεθεὶς ὁ βασιλεὺς ὑπεχρεώθη ὅλως ἀσυναισθήτως ἴσως νὰ ὑπερβῇ τύπους καὶ οὐσίαν

τοῦ νὰ ἐξηγηθῶ εὐρύτερον, σᾶς λέγω ὅτι δέχομαι τὴν συμφώνως πρὸς τὸ πολίτευμα διαφωνίαν τοῦ Στέμματος πρὸς τὴν γνώμην τῆς ὑπευθύνου κυβερνήσεως, ὅταν τὸ Στέμμα πιστεύῃ ὅτι ἡ κυβέρνησις ἡ ὑπεύθυνος δὲν εὑρίσκεται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν λαϊκὴν γνώμην. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἐγένετο ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1915. Ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα ἐγένετο ἡ διαφωνία μεταξὺ τοῦ Στέμματος καὶ τῆς κυβερνήσεως κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1915, ἀλλ' ἡ διαφωνία ἐκείνη ἤρθη διὰ τῆς λαϊκῆς ψήφου.

»Ἐὰν νομίζετε ὅτι τὸ Στέμμα εἶναι συγκεχωρημένον, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐλευθέρου ἡμῶν πολιτεύματος, νὰ μὴ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὴν συντελεσθεῖσαν δι' ἐλευθέρων ἐκλογῶν, ἐλευθέρων τοὐλάχιστον ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀντιπολιτεύσεως, οὐχὶ ἐλευθέρων ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς διαθέσεως καὶ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη ἡ κυβέρνησις κατὰ τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν, ἂν νομίζετε ὅτι τὸ Στέμμα δικαιοῦται, καὶ ἀφοῦ ἔγινεν ἔκκλησις καὶ ἀπεφάνθη ὁ λαός, νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ τὴν ἐκδηλωθεῖσαν θέλησιν αὐτοῦ, ἀλλὰ νὰ προβαίνῃ εἰς νέαν διάλυσιν, διὰ νὰ ζητήσῃ τάχα νέαν ἐτυμηγορίαν τοῦ λαοῦ καὶ πάλιν ἄλλην ἐτυμηγορίαν αὐτοῦ, σημαίνει ὅτι δέχεσθε ὅτι τὸ φιλελεύθερον ἑλληνικὸν πολίτευμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐβιώσαμεν ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα, κατέστη χειρότερον ἀπὸ τὸ κουρέλι, ὁποῖον ἐθεώρησάν τινες τὰς συνθήκας τὰς διεθνεῖς.

»Τὸ ζήτημα, κύριοι, δὲν τίθεται μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν ὡς ζήτημα πατριωτισμοῦ. Κανεὶς δὲν δικαιοῦται ν' ἀρνηθῇ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ ἄλλου. Τὸ ζήτημα τίθεται ὡς ζήτημα πολιτικῆς, σκοπίμου πολιτικῆς, ὀρθῆς πολιτικῆς. Ἂν μοῦ εἴπετε ὅτι ἔχετε ὑπὲρ τῆς γνώμης σας τυχὸν τὴν γνώμην τοῦ ἀνευθύνου ἄρχοντος, θὰ σᾶς εἴπω ὅτι διαπράττετε συνταγματικὴν ἀτοπίαν, ἀλλὰ θὰ σᾶς προσθέσω ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πολιτικῆς ὀρθότητος τοῦτο δι' ἐμὲ δὲν ἔχει σημασίαν τινά. Γνωρίζω ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων εἶναι διακεκριμένος στρατηγός, ἔχει ἐξαιρετικὴν εἰδικότητα εἰς τὰ στρατιωτικὰ πράγματα, ἀλλὰ θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε, κύριοι, μὲ ὅλην τὴν εὐλάβειαν τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ἡγεμόνος, νὰ εἴπω ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ Συντάγματος δὲν ἔλαβέ ποτε ἀφορμὴν ν' ἀσκήσῃ ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ ὑπεύθυνος τὴν ἀποκλειστικὴν ἐξουσίαν, διὰ νὰ ἔχῃ τοὐλάχιστον τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς τοῦτο ἐμπειρίαν».

(1) Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος προκύπτει, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδέποτε ἀπέβλεψεν εἰς πολίτευμα ἀπολυταρχικόν. Ὅταν ἡ ἐν Προνοίᾳ (τοῦ Ναυπλίου) Συνέλευσις ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ὄθωνος, τοῦτο δὲν ἐσήμανε τὴν ἐφαρμογὴν μοναρχικοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ τὸ τέρμα μιᾶς ἀναρχίας προκληθείσης ἐκ τῆς δολοφονίας τοῦ Καποδιστρίου. Ὁ Σπηλιάδης εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ, ἐκφράζων τὴν γνώμην τῶν συγχρόνων του, ἔγραφεν ὅτι μετὰ τὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθέρωσίν μας δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ θέσωμεν τὸν τράχηλόν μας εἰς βασιλικὸν ζυγόν. Τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις εἶχον ὑπὸ ἄλλην μορφὴν καὶ κατεύθυνσιν καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ὡς οἱ Δεληγεώργης, Τρικούπης, Δηληγιάννης, Ράλλης, τοῦ Θεοτόκη θεωρηθέντος ὡς ἀρεστοῦ τῇ Αὐλῇ μᾶλλον ἢ κοινοβουλευτικοῦ πρωθυπουργοῦ.

Διὰ τὴν διαχείρισιν τῶν ζητημάτων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὁ Γεώργιος εὑρέθη πολλάκις

τοῦ πολιτεύματος, μεταβληθεὶς ὁ ἴδιος εἰς ἀρχηγὸν κόμματος [1] μὲ τὴν ἀγαθὴν μέν, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐπικίνδυνον, προαίρεσιν, ὅτι ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐξετίθετο καὶ ἐμόχθει.

Ἐξιδανικευθεὶς διὰ τῶν δύο Βαλκανικῶν πολέμων καὶ ἀποβὰς ἰδίως βασιλεὺς Ἕλλην ἠγαπήθη παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις καὶ ἔρριψεν εἰς λήθην προστριβάς τινας κατὰ τὴν ἐνεργὸν ἐν τῷ στρατῷ δρᾶσιν αὐτοῦ εἰς τὸ παρελθόν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐφρόνει ὅτι ὁ πόλεμος δὲν παρουσίαζεν εὐκαιρίαν ἐθνικῆς μεγαλουργίας πρὸς πραγμάτωσιν τῶν προαιωνίων πόθων, τὴν ἀρχὴν δὲ ταύτην καὶ ἡμεῖς ὑπεστηρίξαμεν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ παρόντος βιβλίου· πλὴν ἡ προϋπόθεσις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀπαράβατος, ἀλλὰ νὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῶν τοῦ πολέμου φάσεων, ἐφ' ὅσον καὶ μερὶς σημαντικὴ πολιτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὑπὸ τολμηρὸν ἀρχηγόν, διέβλεπεν ἐξαιρετικὴν τοιαύτην εὐκαιρίαν τῆς μετὰ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων συνεργασίας καὶ ἐχαρακτήριζε τὰς ἀξιώσεις τῶν Δυνάμεων περὶ συμμετοχῆς τῆς χώρας εἰς τὸν πόλεμον ὡς δικαιοτάτας καὶ παρεχούσας αὐταῖς τὸ δικαίωμα τῆς καὶ δι' ἐκβιάσεως ἔτι χρησιμοποιήσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Οἱ καιροί, καθ'

ἐν ἀντιγνωμίᾳ μετὰ τοῦ Χ. Τρικούπη καὶ Θ. Δηληγιάννη. Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ Γουδὶ ἐπίσης μεταξὺ τῶν πρώτων ἔθεσε καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς ὅρον ἀπαράβατον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου ὁ Γεώργιος δὲν συνεφώνησε διὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πρῶτον Βαλκανικὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον. Μετὰ πολλὰ δὲ ἐπιχειρήματα τοῦ Βενιζέλου, ἔχοντος συνεπίκουρον καὶ τὸν τότε διάδοχον Κωνσταντῖνον, κατὰ τὸν ἐκ Καλαμακίου εἰς Πειραιᾶ πλοῦν αὐτῶν, συνήνεσε κατ' ἀρχήν, ἀφοῦ ὁ Βενιζέλος ὅπως παρασύρῃ αὐτὸν τῷ ἐδήλωσεν ὅτι τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἀλληλοσπαραγμοῦ τῶν ἐθνικοτήτων προτιμοτέρα ἦτο ἡ ἐν ἀνάγκῃ κάθοδος τῶν Αὐστριακῶν, πρὸς τερματισμὸν μιᾶς καταστάσεως ἡ ὁποία δημιουργεῖ ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς κινδύνους εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τότε μόνον ἐδέχθη τὴν συμμετοχὴν προσθέσας εἰς τὰ παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ περὶ πιθανῆς καθόδου τῶν Αὐστριακῶν εἰς Θεσσαλονίκην λεχθέντα· «ὅτι αὐτὸ πού εἴπατε κ. πρωθυπουργέ, εἶναι τὸ σοφώτερον».

[1] Ὡς ἀρχηγὸν κόμματός ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ κύρους καὶ τῆς αἴγλης τοῦ βασιλέως, ἧς κατεχρῶντο τὰ πολιτικὰ κόμματα τὰ ἀντιπολιτευόμενα τὸν Ἐλ. Βενιζέλον. Χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς τοιαύτης ἐκμεταλλεύσεως εἶναι ἡ ἀκόλουθος ἐν Μυτιλήνῃ κυκλοφορήσασα τὰς παραμονὰς τῶν ἐκλογῶν προκήρυξις:

«Καλούμενοι εἰς τὰς κάλπας διὰ τὴν ἀναπληρωματικὴν ἐκλογὴν τῆς 24 Ἀπριλίου, ὀφείλετε νὰ ἔχητε διηνεκῶς ὑπ' ὄψει τὰ ἀκόλουθα:

»Ἡ ὑποψηφιότης τοῦ Βενιζέλου ἐν Λέσβῳ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην εἶναι πρόκλησις πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον. Ὁ Βενιζέλος βαίνων πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς 24 Ἀπριλίου βαίνει εὐθὺ κατὰ τοῦ ἐνδόξου ἡμῶν βασιλέως. Ἀλλ' ὁ λαὸς τῆς Λέσβου, ὁ μόλις ἐξελθὼν τοῦ ζυγοῦ τῆς μακροχρονίου δουλείας διὰ τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, οὐδένα ἔχει λόγον νὰ φανῇ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην στιγμὴν ἀντιβασιλικός. Καὶ θὰ φανῇ ἀντιβασιλικὸς ὁ λεσβιακὸς λαὸς ψηφίζων σήμερον ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου. Καὶ δὲν δικαιοῦνται οἱ σημερινοὶ Λέσβιοι ἢ ὅσοι τούτων παραπαίουσι, νὰ προεξοφλήσωσι τὰ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν Στέμμα αἰσθήματα τῶν μελλουσῶν ἑλληνικῶν γενεῶν διὰ πράξεως ἱεροσύλου, οἷα θὰ ἦτο ἡ ἐν τῇ παρούσῃ στιγμῇ ὑποστήριξις τοῦ Βενιζέλου κατὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου.

»Ὄχι, τὴν ὕβριν τῆς ἀντιβασιλικότητος δὲν θὰ προσάψητε σεῖς εἰς τὴν πατρίδα μας, τὴν φίλην Λέσβον, ἀλλὰ θὰ εἴπητε στεντορείᾳ τῇ φωνῇ, τῇ 24 Ἀπριλίου, εἰς τὸν ἐρχόμενον νὰ σᾶς ἐκμεταλλευθῇ ἀνάνδρως:

»—Ὕπαγε ἐντεῦθεν καὶ ἀναζήτησον διὰ τὸ βέβηλον ἔργον σου ἄλλα ἐδάφη, μὴ ἔχοντα οὐδὲ τὸ ὄνομα οὐδὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Λέσβου. Εἴμεθα ἡμεῖς πρὸ παντὸς πιστοὶ ὑπήκοοι τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ ἡ παντὸς κακοῦ ἀλεξιτήριος κραυγή μας εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντοτε: Ζήτω ὁ βασιλεύς».

Αἱ «Ἀθῆναι» ἔδωσαν τότε τὴν ἑξῆς περιγραφὴν τῆς καταστάσεως:

«Ὅλοι δὲ αὐτοί, κυβερνῶντες καὶ ὑποστηρικταί των, ψιθυρίζουσιν ἐμπιστευτικῶς πρὸς φίλους καὶ μεγαλοφωνοῦσι πρὸς τὸ μέγα πλῆθος τὴν ἑξῆς ἐμπιστευτικὴν δήλωσιν: «Ἡμεῖς ὑπηρετοῦμεν τὸ Στέμμα καὶ ἀκολουθοῦμεν τὴν πολιτικήν του».

ο αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ἀπήτουν τὴν συνδρομὴν τῆς Ἑλλάδος ἦσαν τοιοῦτοι, ὥ τε ἡ ἄμεσος ἐκπλήρωσις οἱασδήποτε ἀπαιτήσεως τῶν ἰσχυρῶν ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ δικαιώματα τῇ Ἑλλάδι εἰς τὸ μέλλον, ἐνῷ οἱαδήποτε ἄρνησις καὶ ἀναβολὴ ἠδύνατο νὰ ἑλκύσῃ τὴν δυσμένειαν καὶ τὸ μῖσος αὐτῶν. Βεβαίως, ὁ ἀποδοθεὶς εἰς τοὺς συνηγόρους τῆς μετὰ τῶν Δυνάμεων ἀμέσου συμπράξεως ἰσχυρισμός: «πρέπει νὰ συνταχθῶμεν μετὰ τῆς Γαλλίας καὶ νὰ συναποθάνωμεν μετ' αὐτῆς ἐὰν ἡττηθῇ» οὔτε λογικὸς ἦτο οὔτε ἠθικός, μόνον δὲ ὡς πρόσχημα πολιτικὸν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ, πρὸς εὐμενῆ διάθεσιν τῆς Δυνάμεως ταύτης. Ἀλλ' ἡ μετὰ τῶν τριῶν Δυνάμεων σύμπραξις καὶ ἠθικὴν εἶχε πλευρὰν ἀρκούντως λαμπρὰν καὶ ἦν ἀπολύτως ἐπιβεβλημένη ἄνευ διαπραγματεύσεων μακρῶν καὶ οἱωνδήποτε ὅρων καὶ ἄνευ ὑπομνημάτων καὶ τῶν ἄλλων προφορικῶν καὶ γραπτῶν λῃρημάτων, δυναμένων νὰ πληρώσωσιν ὀγκώδεις τόμους διπλωματικῆς ἱστορίας ἀχρήστου κατ' οὐσίαν καὶ ἀνωφελοῦς.

Ἐν προκειμένῳ, οὕτως εἰπεῖν, ἐὰν δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψει ἄλλους κινδύνους, ὁ βασιλεὺς αὐτὸς θὰ ὤφειλε νὰ ὁραματισθῇ τὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σοφίας τροῦλλον καὶ οὐχὶ ὁ πολιτικὸς αὐτοῦ σύμβουλος· τοῦτο δὲ θὰ ἦτο καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ἐθνικὴν ψυχήν. Ἆρά γε δὲν ᾐσθάνθη τοῦτο; ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος ὁ βασιλεὺς τῶν ἑλληνικῶν ὀνείρων ἢ υἱὸς τοῦ ξένου Γεωργίου, ὃν ὁ βασιλόφρων Ἀλ. Βυζάντιος ἐχαρακτήρισεν ὡς ἄριστον ἡγεμόνα κατάλληλον διὰ πάγιον γερμανικὸν δουκᾶτον, ἀλλ' οὐδέποτε νὰ ἄρχῃ λαοῦ διαρκῶς παλαίοντος καὶ προσπαθοῦντος ὑπὲρ ἀνωτέρου ἐθνικοῦ ἰδεώδους; Ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὸ πρῶτον.

Παράγων οὐσιώδης καὶ ὑπολογίσιμος ἦτο ἐν ταῖς στιγμαῖς ταύταις ὁ ἀδιαφιλονίκητος διχασμός, ὅστις διὰ τῶν διαλύσεων τῆς βουλῆς, τῶν ἐκλογῶν καὶ τῶν προσωπικῶν ὑπουργείων ἦτο πλέον πραγματικότης, ἐμποδίζουσα οἱανδήποτε ὁμαλὴν τῶν πραγμάτων ἐξέλιξιν. Καὶ τὸ μὲν κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ἀναμφισβητήτως ἀνταρσία καὶ ἐπανάστασις. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ πεῖρα, ἣν εἶχε καὶ ὁ πατήρ του βασιλεὺς Γεώργιος ὑπὲρ τὸ δέον ἀσκήσῃ ἐν πλείσταις περιστάσεσι, διδάσκει ὅτι τὰ τῶν ἀνταρσιῶν καὶ ἐπαναστάσεων παρὰ τοῖς ἀνθρώποις κρίνονται καὶ δικαιοῦνται ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Ὁ βασιλεὺς οὐδόλως διέκρινεν, ὅτι παρὰ τὸ ἄδολον καὶ ἁγνὸν αἴσθημα μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ αὐτῷ ἀφωσιωμένου, συνυπῆρχε πέριξ αὐτοῦ καὶ σωρεία σκοτεινῶν φιλοδοξιῶν καὶ ὑλικῶν συμφερόντων συσσωρευθέντων κάτωθεν τῆς αἴγλης τοῦ θρόνου αὐτοῦ πρὸς ἐπιδίωξιν τῶν σκοπῶν των. Καὶ εἶναι ὁ Βενιζέλος κατακριτέος διότι ἀνύψωσεν ὡς δόγμα τὴν τοῦ πατριωτισμοῦ μονοπώλησιν μέχρι βαθμοῦ τοῦ νὰ ἀποδοθῇ αὐτῷ καὶ τὸ πάθος τῆς ἐγωπαθείας, ἀλλὰ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργον θὰ ἦτο καὶ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς ἡ ἐξέτασις: μὴ τυχὸν παρὰ τοῖς ἀρχηγοῖς τῶν κοινοβουλευτικῶν κρατῶν τῶν βασιλευομένων δημοκρατιῶν ὑπάρχει καὶ βαθυτέρα τις εὐθύνη, ἔστω καὶ ὅταν ἀκόμη οὗτοι εὑρίσκωνται μακρὰν τῆς ἐξουσίας.

Περιστάσεις ἀναλόγους ἀλλὰ μικροτέρας σπουδαιότητος ἀντίκρυσαν οἱ Τρικούπης καὶ Δηληγιάννης εὑρεθέντες πρὸ τοῦ ἀδυνάτου τῆς παραιτήσεώς των, ἐλλείψει ὑπευθύνων διαδόχων των ἱσταμένων εἰς τὸ ὕψος τῆς διαχειρίσεως τῶν κοινῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἀγῶνι δὲν ἔδειξε τῆς βασιλικῆς του μεγαλειότητος τὴν ἀνωτερότητα κατελθὼν πολλάκις προσωπικῶς εἰς ἀντεγκλήσεις καὶ ἐπικρίσεις κατὰ τοῦ ἀντιπολιτευομένου αὐτὸν πολιτικοῦ κόσμου καὶ μὴ ἐπιδείξας τὴν εἰς τὴν ὑψηλήν του θέσιν ἐπιβαλλομένην ἀμνησικακίαν. Εἰς τὰς κρισίμους δὲ μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του στιγμὰς καὶ τὰς ἐκ τοῦ κοινοβουλίου δημιουργηθείσας καταστάσεις παρέλειψεν ἐπιτακτικὴν πρὸς τὸ πολίτευμα καὶ τὸ βενιζελικὸν κόμμα ὑποχρέωσιν, νὰ καλέσῃ τὸν ἐν τῇ βουλῇ ἀντιπροσω-

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄

Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων (1922-1924)

πεύοντα τὸ ἐξ 70 βουλευτῶν βενιζελικὸν κόμμα στρατηγὸν Δαγκλῆν, ἔστω καὶ τύποις, ὅπως συμβουλευθῇ περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἀλλ' εἰσηγήθη τῷ Γούναρη νὰ ἀπαντήσῃ αὐτῷ δι' ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία ἔθετε μέρος τῆς λαϊκῆς ἀντιπροσωπίας, τῆς προελθούσης ἐκ τῶν αὐτῶν ἐκλογῶν ἐξ ὧν καὶ ὁ ἴδιος ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς ἀποκατεστάθη, ἐκτὸς νόμου. Τὸ γραφὲν ὅτι τὸ τοιοῦτον ἦτο ὑπόδειξις τοῦ Γούναρη δὲν ἀληθεύει, ὡς αἱ ἀσφαλεῖς ἡμῶν πληροφορίαι βεβαιοῦσιν. Ὁ Γούναρης ὑπεχρεώθη καὶ ἀνέλαβε νὰ καλύψῃ τὸν βασιλέα γενόμενος θῦμα αὐτοῦ.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ βασιλέως ἦτο καιροσκοπικόν, ἤτοι νὰ τηρήσῃ ἄθικτον τὸν στρατὸν τὸν ἑλληνικὸν μέχρι τῆς ὥρας καθ' ἣν ὁ πόλεμος ἤθελε πλησιάσῃ εἰς τὸ τέρμα, ὡς ἔπραξεν ἡ Ρουμανία κατὰ τὸν δεύτερον Βαλκανικὸν πόλεμον. Ἀλλ' ἐν προκειμένῳ δὲν συνέτρεχον αἱ αὐταὶ συνθῆκαι, ἡ δὲ τοιαύτη τοῦ βασιλέως ἀπόφασις δὲν ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν Συμμάχων, ἐνῷ ἡ ἄμεσος μετὰ τούτων σύμπραξις ἐπεβάλλετο ἀμειλίκτως ὑπὸ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων. Συντασσόμενος ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων ἄνευ ὅρων καὶ πολλῶν διαπραγματεύσεων δὲν ἔπραττέ τι ἀντιβαῖνον πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἀξιοπρέπειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, περιέβαλλε δὲ τὴν ἐπιχείρησιν αὐτοῦ δι' αἴγλης ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς μεγάλης. Ἐξ ἄλλου, ἐφαρμογὴ πολιτικῆς ἐξυπηρετούσης ταυτοχρόνως (ἐννοοῦμεν τὴν οὐδετερότητα) καὶ τὰ δύο ἀντίπαλα μέρη δὲν ἦτο κἂν πολιτική, ἦτο δὲ ἀνεφάρμοστος κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ ἔλλειψις εἰλικρινείας εἰς οὐδένα τῶν ἀντιμαχομένων ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην. Ὁ βασιλεύς, ὁ μὴ ἀποδεξάμενος τὴν μετὰ τοῦ αὐστρογερμανικοῦ στρατοῦ σύμπραξιν, διότι αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ἠδύναντο νὰ καταστρέψωσιν ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν τὰς παραλίας ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἔδει νὰ νοήσῃ ὅτι ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοῦτο αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις καὶ ὅταν θὰ ἔβλεπον ἔτι τὰ συμφέροντα αὐτῶν μὴ τελεσφόρως προαγόμενα ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλως τε ἡ ὑπεροχὴ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως, δυνάμει τοὐλάχιστον ἂν μὴ ἐνεργείᾳ, κατεδείχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου παρέχουσα πολλὰς ἐλπίδας. Ἡ παρὰ τὸν Μάρνην στρατιωτικὴ ἀποτυχία τῶν Γερμανῶν, ἡ ἀποσοβήσασα τὸν κατὰ τῶν Παρισίων κίνδυνον καὶ ἐπιτρέψασα τὴν ἀπὸ Βορδὼ εἰς Παρισίους ἐπάνοδον τῆς πρὸς στιγμὴν πτοηθείσης γαλλικῆς κυβερνήσεως, ἦτο προμήνυμα τῆς ὅλης πορείας καὶ τῆς τελικῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου. Ἅπασαι αἱ θάλασσαι πανταχοῦ τοῦ κόσμου εὑρίσκοντο ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως. Ὁ ἰαπωνικὸς στόλος εἷς τῶν ἰσχυροτάτων, ἕνεκα τῆς μετὰ τῆς Ἀγγλίας συμμαχίας, προσεχώρησεν εὐθὺς πρὸς τὰς Δυνάμεις ταύτας, πᾶσαι δὲ αἱ μετὰ θαλάσσης συνορεύουσαι Δυνάμεις ἐν Ἀσίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ Νοτίῳ Ἀμερικῇ ἐκηρύχθησαν κατὰ τῆς Γερμανίας τινὲς δὲ καὶ ἄνευ ἀφορμῆς οἱασδήποτε πολέμου, ἀλλ' ἁπλῶς ἵνα κατάσχωσι τὰ ἐν τοῖς λιμέσιν αὐτῶν ἐμπορικὰ ἢ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Αὐστρογερμανῶν. Οὕτω δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν πολεμίων τῆς Αὐστρογερμανικῆς μοναρχίας ἀνῆλθεν εἰς εἴκοσι καὶ ἑπτὰ κράτη. Βεβαίως, πᾶσα αὕτη ἡ δύναμις δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ κατασυντρίψῃ ἀμέσως τὴν αὐστρογερμανικὴν δύναμιν καὶ νὰ περατώσῃ τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἦτο ἱκανὴ νὰ ματαιώσῃ πᾶσαν ἐπὶ τὴν νίκην ἐλπίδα τῶν Αὐστρογερμανῶν, ἡ δὲ παράτασις τοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ συντρίψῃ ἔτι αὐτούς. Ταῦτα πάντα δὲν ἔλαβεν ὑπὸ μελέτην ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ πραγματικότητι αὐτῶν, πρὸ πάντων δὲ ὅτι αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ἠδύναντο νὰ προβῶσι μέχρις ἐσχάτων ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐν ὅσῳ ἡ Ἑλλὰς παρέμενεν οὐδετέρα. Ἡ μόνη ἐν τῇ Συνεννοήσει Δύναμις ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἦτο ἡ τοῦ τσάρου Νικολάου, ὅστις καὶ κατὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς λιμοκτονήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τῆς τόσον ἀσπλάγχνως ἄλλως τε καὶ ἀπανθρώπως διενεργηθείσης ὑπὸ τῶν Ἄγγλων καὶ Γάλλων, διεμαρτυρήθη, ὡς λέγεται, καὶ μέχρις ἀπει-

λῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τῆς συμμαχίας ἐν περιπτώσει ἐξακολουθήσεως τῆς κατὰ τῆς Ἑλλάδος πιέσεως προέβη· ἀλλ' ἡ τῆς Ρωσίας ὡς κράτους πολιτικὴ ἦτο λανθανόντως ἐχθρὰ τῇ Ἑλλάδι κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἀσχέτως πρὸς τὰ προσωπικὰ αἰσθήματα τοῦ εὐγενοῦς τσάρου Νικολάου, ἡ δὲ Ἑλλὰς καὶ ἐν τῇ συμμαχίᾳ εὑρισκομένη εἶχε νὰ ἐπιδιώξῃ ἰδίας πολιτικὰς βλέψεις εὑρισκομένας ἐν ἀπολύτῳ ἀντιθέσει μετὰ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ἀσχέτως ἂν ἐτελεσφόρουν αὗται, πρᾶγμα ὅπερ θὰ ἴσχυε κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς εἰρήνης δι' ὅλους τοὺς μεγάλους καὶ μικροὺς ἐμπολέμους· ἀλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ Ἑλλὰς θὰ εὑρίσκετο ἱστορικῶς ἐπὶ τῆς λεωφόρου τῶν πεπρωμένων της. Καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος τῆς Ἀγγλίας ἐπέδειξεν οὐχὶ ἅπαξ συμπάθειαν προσωπικὴν πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὄντα ἐκτὸς τοῦ πλαισίου τῆς πολιτικῆς ἣν ἐχειρίζοντο ὑπεύθυνοι πολιτικοί, οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν σημασίαν καὶ ἡ θύελλα τοῦ μεγάλου πολέμου, ἡ καταστρέψασα Τσάρον καὶ τσαρισμὸν ἠδύνατο νὰ παρασύρῃ καὶ τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως ἀντιτασσομένου εἰς τὴν ἀμείλικτον λογικὴν τῶν πραγμάτων, ἥτις ἦτο ἡ ἀδήριτος ἀνάγκη ἐν ᾗ εὑρίσκοντο αἱ Δυνάμεις, ὡς ζητοῦσαι νὰ ἐκβιάσωσι τὴν σύμπραξιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ γράφων ταῦτα δὲν εἶναι ἁρμόδιος κριτὴς πολλῷ δὲ ὀλιγώτερον δύναται νὰ εἶναι ἐπικριτὴς τῶν περὶ πολέμου ἀντιλήψεων καὶ διανοημάτων τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τοῦ μετὰ τούτου συμφωνοῦντος Ἐπιτελείου· ἀλλὰ λαλοῦμεν καὶ γράφομεν ἐνταῦθα τὴν γλῶσσαν τῶν πραγμάτων καὶ δὲν ὑπολογίζομεν αὐτὴν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ πολέμου, στηριζόμενοι ἁπλῶς ἐπί τινων τῆς ἱστορίας διδομένων διδαγμάτων καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς περικλείου ρήσεως ὅτι εἶναι «μέγα τὸ τῆς θελήσεως κράτος». Τὸ ὅτι ὁ γερμανικὸς στόλος, ἔν τισι κατὰ τὴν Βόρειον θάλασσαν συναντήσεσι μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου, ἐφάνη μέχρι τινὸς ἰσόπαλος πρὸς τὸν ἀγγλικὸν δὲν ἀναιρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Γερμανία ἦτο πανταχοῦ ἀποκεκλεισμένη κατὰ θάλασσαν, τὸν δὲ ἐκ τοῦ πολέμου κάματον ᾐσθάνθη ἡ Γερμανία πολὺ πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ καὶ ἡ εἰρήνη ἣν προέτεινεν αὕτη πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1916, εἰρήνη στηριζομένη ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ πολέμου ἐδαφικοῦ καθεστῶτος, ἐμαρτύρει τὸν κάματον τοῦτον καὶ τὴν ἀνησυχίαν της διὰ τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος. Ἡ εἴσοδος τῶν Βορείων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς εἰς τὸν πόλεμον ὠφέλησε πάντως σημαντικῶς τὸν ἀγῶνα τῆς Συνεννοήσεως, δὲν σημαίνει ὅμως τοῦτο ὅτι μόνη ἡ ἐπέμβασις ἐκείνη, ἣν δὲν ἠδύναντο νὰ προΐδωσιν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον αὐτοῦ, ἔσωσε τοὺς Συμμάχους. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα ἐν ταῖς λεπτομερείαις των, τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἡ πολιτικὴ τῆς ἀπὸ τοῦ πολέμου παντελοῦς ἀποχῆς δὲν ἦτο ἐπίκαιρος καὶ μάλιστα μετὰ τὴν εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως προσχώρησιν τῆς Ρουμανίας τοῦ Φερδινάνδου, ἐναντίον τῆς ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ βασιλέως, τοῦ θείου αὐτοῦ Καρόλου, πολιτικῆς περὶ προσχωρήσεως εἰς τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἀφοῦ ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο ἡνωμένη πρὸς ἑαυτὴν ἵνα ὑποστηρίξῃ τὴν τοῦ βασιλέως πολιτικὴν καὶ ἐν τοιαύτῃ ἱερᾷ στιγμῇ διεφώνει καὶ ἐσπαράσσετο.

Ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος

Ἀλλὰ μὴ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς ἐν πολέμῳ πολιτείας τοῦ Κωνσταντίνου μακρὰν ἀπέχομεν τοῦ νὰ χαρακτηρίσωμεν αὐτὴν ὡς προερχομένην ἀπὸ φιλογερμανισμὸν ἐκ λόγων συγγενικῶν. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τὴν μετὰ τῶν Γερμανῶν συνεργασίαν ἐθεώρει τῇ Ἑλλάδι συμφέρουσαν καὶ μόνον αὐτό. Τὴν δὲ πεποίθησίν του ταύτην ἠδύνατο ἄριστα καὶ μετὰ τὴν ἧτταν τῆς Γερμανίας ἀνδρικῶς νὰ πρεσβεύῃ τηρῶν μετὰ πάσης ἀξιοπρεπείας καὶ ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὴν τοῦ ἡττηθέντος θέσιν καὶ μὴ ἐπιχειρῶν ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ πείσῃ τοὺς Συμμάχους ὅτι ἀνέκαθεν ὑπῆρξε φίλος αὐτῶν. Ὅτι δὲ ἦτο πρὸ πάντων

Ἕλλην καὶ ὡς Ἕλλην βασιλεὺς ἐπολιτεύετο τοῦτο εἶναι καὶ δι' ἡμᾶς δόγμα πίστεως, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ δὲν εἶχε καὶ τὰ ἀσθενῆ αὐτῆς μέρη τὰ ἀπολήξαντα εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἑαυτοῦ. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων οὐδαμῶς εὑρίσκετο ἐν τῷ δικαίῳ ὁ Βενιζέλος βεβαιῶν περὶ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἐν τῷ πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἀθηνῶν ἐν συλλαλητηρίῳ, κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ συγκροτηθέντι, λόγῳ αὐτοῦ (τῆς 5 Αὐγούστου 1916), ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑφίστατο τὴν ἐπίδρασιν τῶν πρὸς τὸν Γουλιέλμον Β' συγγενικῶν δεσμῶν του καὶ στρατιωτικῶς μονομερῶς σκεπτόμενος ἐτρομοκρατεῖτο παρ' αὐτοῦ, ὡς δὲν εἶχε δίκαιον καὶ ὁ πολιτευτὴς Κ. Ἔσλιν παριστῶν τῷ βασιλεῖ τὴν ὑπερτάτην ἀνάγκην τῆς μετὰ τῶν Γερμανῶν συμπράξεως (1).

Ἀλλὰ καὶ ἡ διαχείρισις τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων δὲν ἦτο πάντοτε εὔστοχος. Τὸν Ἐλ. Βενιζέλον, παραιτηθέντα κατὰ τῷ 1915, θὰ ὤφειλε νὰ διαδεχθῇ οὐχὶ ὁ ἐνάρετος μὲν καὶ ἄριστος ἐν πολλοῖς καὶ κατάλληλος δι' ὁμαλὰς περιστάσεις εἰς ἄκρον θεωρητικὸς καὶ ἄβουλος Δημ. Γούναρης, ἀλλ' ὁ ἐπίσης ἄριστα προητοιμασμένος διὰ τὴν πρωθυπουργίαν Νικ. Στράτος (2). Ὁ τολμηρὸς οὗτος Ἀκαρνάν, ὁ συγγενέστερον πρὸς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ Βενιζέλου πλησιάζων, εὐχερέστερον θὰ ἠδύνατο καὶ τὸν κατὰ τοῦ Βενιζέλου νὰ διεξαγάγῃ κοινοβουλευτικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ νὰ ἐξουδετερώσῃ πᾶσαν ἐκτὸς τοῦ πολιτεύματος πρωτοβουλίαν, ὁ δὲ παλαιὸς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βενιζέλου δεσμός, ἀπὸ τὴν συνεργασίαν τοῦ ὁποίου τὸν ἐχώρισε ἐν καιρῷ παρεξήγησις τις ἀλλ' οὐχὶ καὶ ριζικὴ τις διαφωνία, καὶ ἡ γνωστὴ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Συμμάχους προσήλωσις θὰ ἐξῆγον τὴν Ἑλλάδα ὅλων τῶν μετέπειτα δυσχερειῶν καὶ θὰ ἔσῳζον αὐτὴν καὶ τὸν θρόνον. Ἀλλ' ἡ τῶν παρασκηνίων ἐπίδρασις ἀπέκρουσε τὸν Στράτον ὡς ἀγέρωχον, ἐνῷ τὸν Γούναρην παρίστα ὡς πειθαρχικὸν καὶ πειθήνιον εἰς τὰ ἀνώτερα κελεύσματα.

Ὁ Στέφανος Σκουλούδης ὁ διαδεξάμενος ἐν τῇ πρωθυπουργίᾳ τὸν παραιτηθέντα Ἀλ. Ζαΐμην καὶ ἐπὶ ὁλόκληρον ἔτος παραμείνας εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐτήρησε μὲν πολιτικὴν κατὰ θεωρίαν ἀκραιφνοῦς Ἕλληνος γενναίαν, ἀξιοπρεπῆ καὶ φιλόπατριν, μετὰ παρρησίας ἐπικρίνων καὶ κατακρίνων πρὸς αὐτοὺς τοὺς πρέσβεις τὰς ἀτασθαλίας τῆς πολιτικῆς αὐτῶν καὶ τὴν ἐναντίον παντὸς δικαίου αὐθαίρετον εἰς τὰ τοῦ κράτους ἐπέμβασίν των καὶ τὰς παραλόγους ἀξιώσεις των, ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ ἀνὴρ οὗτος ἱκανὸς ἵνα χαράξῃ οὐδὲ νέαν πορείαν, ἥτις ἄλλως δὲν ἦτο πλέον ἐπίκαιρος ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν, οὐδὲ κἂν νὰ σκεφθῇ περὶ μέτρων καὶ ἀποφάσεων δυναμένων νὰ ἐξυπηρετήσωσι τὰ συμφέροντα τῆς χώρας. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον οἱ Αὐστρογερμανοὶ δεινῶς ἐπίεζον τὴν Σερβίαν, ἧς κα-

(1) Ἡ μόνη πρακτικὴ ἔννοια τῆς τοιαύτης παραινέσεως τοῦ Κ. Ἔσλιν ἦτο ὅτι ὁ βασιλεὺς διετέλει ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν δύο ἀντιτασσομένων ἀλλήλοις στρατοπέδων. Τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν συμμεριζόμεθα καὶ ἡμεῖς μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅτι ἡ προτίμησις τοῦ βασιλέως ἐξ ἀνάγκης ἠθικῆς καὶ ἀδηρίτου ἔδει νὰ πέσῃ πρὸς τὸ μέρος τῆς Συνεννοήσεως ἐπ' ὠφελείᾳ καὶ σωτηρίᾳ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως. Ὁ Κ. Ἔσλιν μοὶ ἔλεγε τότε: «Πρωίαν τινὰ θὰ ἀκούσητε ὅτι ὁ βασιλεὺς θὰ προσκληθῇ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως ἵνα ἐπιβῇ τοῦ ἑτοίμου πρὸς ἀπόπλουν πλοίου», ὅπερ καὶ ἐγένετο τῷ 1917.

(2) Τοῦ Δημ. Γούναρη τὸ ἄτολμον καὶ βραδὺ ἐφάνη ἄλλως τε διὰ τῆς δοθείσης αὐτῷ εὐκαιρίας ὅπως δεχόμενος τὴν τοῦ Συνδέσμου πρόσκλησιν τερματίσῃ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Γουδὶ καὶ διευθετήσῃ τὰ μετ' αὐτὴν (εἰς ἣν ἀνάγκην ἀδήριτον εἶχεν ὑποκύψῃ καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος) τηρήσας ἐντελῶς ἀδικαιολόγητα εἰς τοιαύτας στιγμὰς προσχήματα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κοινοβουλίῳ ἡ στάσις αὐτοῦ πρὸς τὰ πλήρη σφρίγους νεώτερα πολιτικὰ πρόσωπα ἦτο ψυχρὰ καὶ ἀποκρουστική, διατηρήσαντος τοὺς παλαιοκομματικοὺς δεσμοὺς μετὰ πεπαλαιωμένων καὶ φθαρέντων πολιτικῶν, παρὰ τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ κοινωνικομεταρρυθμιστικὰς ἀντιλήψεις.

τέλαβον ὅλην τὴν ἐπικράτειαν καὶ ἠνάγκασαν τὸν βασιλέα Πέτρον νὰ καταλίπῃ τὸ σερβικὸν ἔδαφος καί, ἐπὶ κραβάτου μεταφερόμενος, νὰ ζητήσῃ καταφύγιον ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Τότε ἐδίδετο εὐκαιρία εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ὅπως συνδέσῃ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν μετὰ τοῦ σερβικοῦ ἀρρήκτως, δεχόμενος καὶ φιλοξενῶν τὸν γηραιὸν μάρτυρα καὶ ἥρωα βασιλέα τῆς συμμάχου ταύτης χώρας. Οἱ πρέσβεις ἐζήτησαν ἵνα ὁ ἡττηθεὶς σερβικὸς στρατὸς μεταταχθῇ εἰς Κέρκυραν ἐπὶ σκαφῶν τῶν Συμμάχων, ἀλλ' ὁ Σκουλούδης ἀντέστη στηριζόμενος ἐπὶ τῆς οὐδετερότητος τῆς νήσου ταύτης. Καὶ αἱ Δυνάμεις, ἀναξίας λόγου ἀντιρρήσεις ἀντιτάξασαι εἰς τὴν διαμαρτυρίαν ταύτην, κατέλαβον τὴν νῆσον καὶ συνετελέσθη αὐτόθι ἡ ἀνασύνταξις τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὴν ἀνασύνταξίν του δὲ ἠξίουν οἱ Σύμμαχοι, ἵνα ὁ στρατὸς οὗτος μεταβῇ εἰς Μακεδονίαν, πρὸς συνένωσίν του μετὰ τῶν ἐκεῖ συμμαχικῶν δυνάμεων, οὐχὶ διὰ θαλάσσης ἀλλὰ διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ διὰ τῶν ἑλληνικῶν σιδηροδρόμων. Κατὰ τῆς τοιαύτης ἀξιώσεως τῶν Δυνάμεων ἀντέστη ἐκ νέου πάσῃ δυνάμει ὁ Σκουλούδης ἀπειλήσας νὰ καταστρέψῃ μᾶλλον αὐτὰς τὰς γραμμὰς τὰς σιδηροδρομικὰς ἢ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν διὰ τούτων μεταγωγὴν τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ. Οἱ πρέσβεις δὲν ἐπέμειναν μέχρις ἐσχάτων καὶ οὕτως ἀπεσοβήθη καὶ ἡ ἀπόβασις ξένου στρατοῦ (ἐματαιώθησαν δὲ καὶ οἱ φανταστικοὶ φόβοι, οὓς ᾐσθάνοντο οὐκ ὀλίγοι ἰδίᾳ ἐκ τῶν προσκειμένων τῷ Κωνσταντίνῳ καὶ τῇ κυβερνήσει αὐτοῦ, ὅτι ἡ ἀπόβασις τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ εἰς ἔδαφος ἑλληνικὸν κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν καθαίρεσιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου). Ἀλλ' αἱ ἐπεμβάσεις τῶν ξένων πρέσβεων καὶ αἱ συχναὶ καὶ ὀχληρόταται παρὰ τῇ κυβερνήσει ἐνέργειαι συνεχίζοντο ἀπαύστως, ἐντεῦθεν δὲ κατεδείχθη καὶ τὸ ἐπισφαλὲς τῆς πολιτικῆς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου. Τόσον μεγάλη δὲ ἦτο τότε ἡ καὶ ἀναφανδὸν διενεργουμένη τῶν ξένων πρέσβεων ἐπέμβασις εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους καὶ ἰδίως τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, ὥστε ἡ Ἑλλὰς κατ' οὐσίαν εἶχεν ἀποβῇ κτῆσις τῶν Συμμάχων ὑπὸ τούτων δι' ἐπιτρόπων κυβερνωμένη. Τί δὲ λογικώτερον ἦτο τότε ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ ἐπὶ τόσον χρόνον ἐξήντλησε πᾶσαν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος ἐμμονήν, νὰ θέσῃ τέρμα εἰς πᾶσαν ταύτην τὴν ἀνωμαλίαν συντασσόμενος ἀπ' εὐθείας μετὰ τῶν Δυνάμεων αὐτῶν; Πάντως τὸ τοιοῦτον ἐξέθετε τὸ κράτος εἰς μεγάλους κινδύνους ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν συμμαχούντων μετὰ τούτων Αὐστριακῶν καὶ Γερμανῶν· ἀλλ' ὁ κίνδυνος οὗτος ὑφίστατο πάντοτε καὶ ἡ πιθανὴ ἐκ τούτου περιπέτεια θὰ ἦτο τὸ πολλοστημόριον τῶν ὅσων ἐκ τῆς ἄλλης αὐτοῦ στάσεως ὑπέστη ἡ χώρα καὶ αὐτὸς οὗτος. Δὲν εἶναι δὲ παντελῶς ἀπορριπτέα καὶ ἡ γνώμη ἐκείνων, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι ἡ μετὰ τὴν ἧτταν τῶν Συμμάχων ἐν Κριβολὰκ ἀδράνεια τοῦ αὐστρογερμανικοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα τόσον τῆς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου παρὰ τῷ Γερμανῷ αὐτοκράτορι μεσολαβήσεως ὅσον τῆς στρατιωτικῆς ἀνάγκης τῆς κωλυούσης τοὺς Γερμανοὺς νὰ ἀπασχολήσωσι μέγαν στρατὸν ἐν Ἀνατολῇ. Δὲν ὀφείλομεν δὲ ν' ἀμελήσωμεν τῆς ἐξετάσεως καὶ ἑτέρου τινὸς ζητήματος ἐνταῦθα: τί κέρδος ἢ τίνα ἀμοιβὴν ἀνέμενεν ἡ Ἑλλὰς ἐκ τῆς μέχρι τότε ἀκολουθουμένης ὑπὸ ταύτης πολιτικῆς οὐδετερότητος; Ὡς εἴπομεν, ἡ τοῦ βασιλέως γνώμη καὶ ἐπιθυμία ἦτο ἵνα ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ὁ ἱκανῶς καταπονηθεὶς ἐν δυσὶ μεγάλοις πολέμοις, ἀπόσχῃ τοῦ νέου πολέμου· καὶ οὕτω αἱ ἄθικτοι παραμένουσαι στρατιωτικαὶ δυνάμεις χρησιμοποιηθῶσιν ἐν ἐπικαίρῳ τινὶ στιγμῇ τοῦ πολέμου, ὅτε ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ προσχώρησις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἓν ἢ τὸ ἕτερον τῶν διαμαχομένων μέρος ἠδύνατο νὰ βαρύνῃ μεγάλως τὴν τοῦ πολέμου πλάστιγγα καὶ νὰ καταστήσῃ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν κριτὴν τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ τοιαύτη τις γνώμη οὐδεμίαν

Ὁ βασιλεὺς Πέτρος

ἐνεῖχε σημασίαν καὶ σπουδαιότητα, ἀφ' ἧς στιγμῆς αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν, πρωτοβουλίᾳ τῆς Γαλλίας (οὐχὶ δέ, ὡς γενικῶς ἐξάγεται καὶ πιστεύεται, ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου προσκληθεῖσαι κατέλαβον τὴν πόλιν ταύτην, ὅπερ ἄλλως διέψευσε καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ὡς αὐτὰ τὰ πράγματα μαρτυροῦσι τὸ ἀνυπόστατον τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς, ἀφοῦ ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων μαρτυρεῖται ὅτι ἡ ἀποστολὴ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν δὲν ἦτο ἔργον τοῦ Βενιζέλου ἀλλὰ τῶν Δυνάμεων αὐτῶν), νὰ καταστήσωσι τὴν Θεσσαλονίκην κέντρον νέου μετώπου πολεμικοῦ ἀπειλοῦντος ἰδίως τὴν Αὐστρίαν ἀπὸ νότου, τὴν δὲ τελειωτικὴν ἀνάμιξιν κατὰ τὴν σύναψιν τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν τοῦ πολέμου ὑπὸ τῶν Δυνάμεων δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν (¹). Τοῦτο μόνον προσθέτομεν εἰς τὰ πρότερον εἰρημένα ὅτι αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, διὰ τῆς τελευταίας αὐτοῦ πράξεως, διὰ τῆς εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀναθέσεως τῆς βασιλείας, ἀνήρει ἐμφανῶς καὶ ἐπισήμως τὴν πολιτικήν, ἣν ἠκολούθησε μέχρι τέλους καὶ ἐξέθετεν ὅλον τὸν πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν κόσμον τὸν συμμερισθέντα τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ. Διὰ τῆς εἰς τὸν πρίγκηπα Ἀλέξανδρον ἀναθέσεως τῆς βασιλείας ἐπέτρεπεν αὐτῷ ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ὑποταχθῇ ἀπολύτως εἰς τὴν ἀδήριτον. ἀνάγκην τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου πρὸς διατήρησιν τῆς δυναστείας του. Πῶς λοιπὸν ἐπέτρεπεν ἀποχωρῶν τοῦ θρόνου εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ πολιτικὴν ἀντίθετον πρὸς ἐκείνην ἐν ᾗ τοσοῦτον ἀσαλεύτως ἐνέμενεν ὁ ἴδιος; Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἔπραξε τοῦτο χάριν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ θυσία τῶν πεποιθήσεων τοῦ πατρὸς εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνάγκην, ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον, ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ ἐπικαιρότερον καὶ τελεσφορώτερον ὑπὸ τοῦ πατρὸς Κωνσταντίνου. Ἄλλως θὰ εἶχε τὸ πρᾶγμα ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος θυσιάζων ἑαυτὸν ἐθυσίαζεν ἠθικῶς τοὐλάχιστον καὶ τὸν Οἶκον αὐτοῦ ἀποτρέπων τὸν νέον βασιλέα ἀπὸ πολιτικῆς πορείας ἀντιθέτου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ. Τὰ δὲ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου γεγονότα μαρ-

Νικ. Πάσιτς

(¹) Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον λαβὼν συνέντευξιν μετὰ τοῦ πρῴην ὑπουργοῦ καὶ ἐκ τῶν μάλιστα προσκειμένων εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Κωνσταντίνου πολιτευτῶν Γ. Μπαλτατζῆ ἠρώτησα αὐτὸν ποίαν ἀναμένουσιν ἀμοιβὴν ἀπὸ τῆς Γερμανίας ἐν περιπτώσει ὁριστικῆς νίκης αὐτῆς καὶ τῶν συμμάχων της. Μοὶ ἀπήντησε λοιπὸν ὅτι, ὡς ἔμαθεν αὐτός, (διότι τότε δὲν διετέλει πλέον ὑπουργός), ἡ Γερμανία ὑπεσχέθη τὴν προέκτασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους μέχρι τῶν ὁρίων ἁπάσης τῆς βορείου Ἠπείρου. Εἰς τὴν ἐμὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ Γερμανία ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ μὴ ἀμείψῃ τὴν Βουλγαρίαν διὰ μακεδονικοῦ ἐδάφους ἀπεκρίνατο ὅτι δὲν ἐγνώριζεν ἀκριβῶς τὰς γερμανικὰς γνώμας ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀλλ' ὅτι αἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους παραχωρήσεις θὰ ἐπεβάρυνον τὴν Σερβίαν μᾶλλον ἢ τὴν Ἑλλάδα. Περὶ δὲ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου μοὶ εἶπεν ἁπλῶς ὅτι ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἔμελλε νὰ καταβάλῃ παρὰ τῇ Τουρκίᾳ πᾶσαν ἐνέργειαν πολιτικὴν καὶ διπλωματικὴν ἵνα πείσῃ αὐτὴν καὶ στέρξῃ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁριστικὴν προσάρτησιν αὐτῶν. Ἐκ τῆς συνεντεύξεως ταύτης ἐνισχύθη ἐν ἐμοὶ ἡ γνώμη, ἡ καὶ πρότερον ὑπάρχουσα, ὅτι οὐδὲν μέγα δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ἐκ τῆς νίκης τῆς Γερμανίας οἱανδήποτε θυσίαν καὶ ἂν ὑποστῶμεν χάριν αὐτῆς. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν Γερμανία νικήτρια μετὰ Τουρκίας συμμαχοῦσα νὰ καταλίπῃ ἡμῖν Θρᾴκην καὶ Κωνσταντινούπολιν ἢ νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα προσάρτησιν τῶν νήσων, ἐνῷ ἡ Τουρκία ἐθεώρει τοῦτο ζήτημα ζωτικώτατον διὰ τὸ κράτος αὐτῆς. Ἡ μεγάλη ἀμοιβὴ ἀπὸ γερμανικῆς ἀπόψεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦτο ἄλλη ἢ ἡ μετὰ τῆς ὁλοσχεροῦς ἥττης τῆς Ρωσίας ἐξασθένησις τοῦ Πανσλαυϊσμοῦ. Αὐτὸ δὲ ἐνόει καὶ ὁ Γουλιέλμος Β' ὅταν ἐν τῷ περιθωρίῳ τοῦ σημειώματος περὶ Κωνσταντίνου ἔγραφεν (blöde=ἀμβλύνους) κατακρίνων τὴν πολιτικὴν τοῦ βασιλέως, ὡς μὴ νοοῦντος ὅτι ὁ μέγας σκοπὸς τοῦ πολέμου ἦτο ἡ ἀποσόβησις τοῦ ἐκ Ρωσίας κινδύνου. Ἐὰν δ' ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεως, ἄνευ συμμάχων, ἤθελε δημιουργήσῃ θέσιν καὶ ψῆφον νικῶσαν ἐν τοῖς περὶ εἰρήνης συμβουλίοις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη εἶνε τοσοῦτον περίπλοκος ὥστε δὲν ἀξίζει νὰ γίνεται μακρὸς λόγος περὶ αὐτῆς.

τυροῦσι τρανῶς τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων. Ἐκεῖνο ὅπερ φαίνεται κυριώτατα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τοῦ Κωνσταντίνου ὑπὸ ἔννοιαν ἐθνικήν, ἤτοι ἡ σωτηρία τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, δὲν φαίνεται ἡμῖν ἐπιχείρημα τοσοῦτο σοβαρόν, πρῶτον διότι οἱ Τοῦρκοι ἐκτὸς τῶν μεγάλων κέντρων Σμύρνης καὶ Κωνσταντινουπόλεως πανταχοῦ κατεδίωκον τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Κωνσταντίνου (1) καὶ δεύτερον διότι ἡ εἴσοδος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συμμαχίαν ἤθελεν ἐπιτρέψῃ αὐτῇ διὰ τῆς εἰς Μ. Ἀσίαν στρατείας τῶν Ἑλλήνων νὰ καταλάβῃ τὰ κυριώτατα ἑλληνικὰ κέντρα τῆς Μ. Ἀσίας καί, ἂν μὴ ἐντελῶς ματαιώσῃ, προλάβῃ τοὐλάχιστον τοὺς τουρκικοὺς διωγμούς.

---

(1) Κατὰ Μάϊον τοῦ 1917 ἀπήχθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ὁ Χρυσόστομος Σμύρνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ' (1922-1930)

ΣΥΡΡΟΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΕΚ ΤΟΥΡΚΙΑΣ — ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ — ΤΟ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΝ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ — Η ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ — ΒΙΑΙΑ ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΙΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β' — ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ — ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ — ΥΠΟΥΡΓΕΙΑ ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ, ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, ΣΟΦΟΥΛΗ, ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ — ΔΙΚΤΑΤΩΡΙΑ Θ. ΠΑΓΚΑΛΟΥ — ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΥΠΟ ΤΟΝ ΑΛ. ΖΑΪΜΗΝ — ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ — Ο ΑΛ. ΖΑΪΜΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ — ΣΥΜΦΩΝΑ ΦΙΛΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ, ΣΕΡΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑΣ — ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ — Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ — ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΣΕΡΒΟΙ — Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ Κ.Τ.Ε. — ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ — Η ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ — ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

Μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου περιόδου, εἰσερχόμεθα νῦν εἰς τὴν μεστὴν περιπετειῶν ὀκταετίαν, περιπετειῶν ἀποτελουσῶν συνέχειαν καὶ συνεπείας τῶν προηγουμένως ἀφηγηθέντων γεγονότων. Ἡ ἐξαφάνισις ἐκ τῆς πολιτειακῆς καὶ πολιτικῆς σκηνῆς τῶν κυριωτέρων δρώντων προσώπων διὰ τοῦ θανάτου, τῆς αὐτεξορίας καὶ τῆς θανατώσεως τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν ἐνεφάνισε τὴν Ἑλλάδα χώραν ἀναρχουμένην καὶ δικτατωρικῶς ὑπὸ μιᾶς ὁμάδας ἐπαναστατῶν στρατιωτικῶν κατ' ἰδίαν αὐτῶν ἀρέσκειαν κυβερνωμένην. Πολίτευμα, τύπος καὶ λαϊκαὶ ἐλευθερίαι ἐν τῇ οὐσίᾳ δὲν ἐλειτούργουν, τύποις μόνον ὑφίστατο ἄτομόν τι ἐν τῷ ἀνακτόρῳ κεκλεισμένον, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο κληρονομικὸς ἄρχων ἢ βασιλεύς·.τὸ αὐτὸ δὲ ἴσχυε καὶ διὰ τὰ μέλη τῆς κυβερνήσεως. Ὑπεράνω τούτων ἁπάντων ἵστατο ἡ Ἐπανάστασις ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς καὶ τῶν συμβούλων του.

Πρόσφυγες περὶ τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἑκατομμύριον ἐν ἀπολύτῳ ἐνδείᾳ καὶ πραγματικῇ ἀθλιότητι, τὴν ὁποίαν μόνον κάλαμος ἰδιοφυοῦς λογοτέχνου καὶ οὐχὶ ἱστορικοῦ δύναται νὰ περιγράψῃ, κατέκλυσαν τὰς πόλεις καὶ τὴν ὕπαιθρον χώραν ἄστεγοι, γυμνοί, ἀσθενεῖς ζητοῦντες ἄσυλον καὶ προστασίαν παρά τε τοῦ κράτους καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Ἡ Ἑλλάς, ἡττημένη καὶ βυθισμένη εἰς τὰς ἐκ τοῦ πολέμου προκυψάσας οἰκονομικὰς συνεπείας ἑνὸς πενταετοῦς πολέμου καὶ μιᾶς διετοῦς ἐπιστρατεύσεως, ἀντὶ πάσης ἄλλης ἀποζημιώσεως ἐκληρονόμει τὸ βάρος ἑνὸς ἀποτόμου ὑπερπληθυσμοῦ, οὗ τὸ μεγαλείτερον μέρος ἀπετέλουν ἄποροι ἀστικαὶ τάξεις. Τὸ ἔργον τῆς Ἐπαναστάσεως ἐντεῦθεν, παρ' ὅλα τὰ ἀσυγχώρητα αὐτῆς λάθη, ἦτο βαρὺ καὶ ἡ πρὸς ἀντιμετώπισιν μιᾶς τοιαύτης καταστάσεως προσπάθεια ἦν ἀληθῶς ὑπεράνθρωπος. Καθ' ὃν χρόνον ἡ στενότης τῆς κατοικίας προκύψασα λόγῳ τῶν μακρῶν ἐπιστρατεύσεων ἦτο ἤδη ζήτημα κοινωνικὸν διὰ τοὺς παλαιοὺς τῆς Ἑλλάδος κατοίκους, ἐπήρχετο νὰ αὐξήσῃ ταύτην ἔτι μᾶλλον ὁ ἀποτόμως ἀποβιβασθεὶς πληθυσμός.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς στέγης δὲν ἦτο τὸ μόνον. Οἰκτρότερον θέαμα ἦτο ἡ μέσῳ

χειμῶνος ἐπιδεινωθεῖσα ἀθλιότης τοῦ δυστυχοῦς μικρασιατικοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ δημόσιον ταμεῖον, κενωθὲν ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκστρατείας καὶ τῶν παρομαρτουσῶν αὐτῇ κοινωνικῶν συνθηκῶν, δὲν ἐπήρκει πλέον οὐδὲ διὰ τὰς πρώτας στοιχειώδεις τοῦ νέου τούτου πληθυσμοῦ τῆς χώρας ἀνάγκας καὶ τὴν ἐν γένει αὐτοῦ περίθαλψιν. Ὅθεν τῆς Ἐπαναστάσεως αἱ κατευθύνσεις ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἐκ τῶν ἐνόντων ἐξοικονόμησιν τῶν πραγμάτων προσέτι δὲ εἰς τὴν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπάνοδον εἰς τὸν ὁμαλὸν πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον. Πρώτη πρᾶξις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο ἡ τὴν 8 Ἰανουαρίου 1923 δημοσιευθεῖσα ἀμνηστία δι' ἅπαντα τὰ πολιτικὰ ἀδικήματα, ἁπλᾶ καὶ σύνθετα, πλὴν ἐκείνων δι' ἃ ἐξεδόθη καταδικαστικὴ ἀπόφασις.

Ἀλλὰ παρὰ τὰς ἐσωτερικὰς μερίμνας, ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι. Ἡ εἰρήνη δὲν εἶχεν εἰσέτι ὑπογραφῇ λόγῳ τῆς ἀδιαλλαξίας τῶν Τούρκων καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐν Λωζάννῃ ὑπὸ τὸν Βενιζέλον ἀντιπροσωπία εἶχε τὴν ἀνάγκην ὅπλου τινὸς ὅπως καμφθῶσιν αἱ τουρκικαὶ ὑπερφίαλοι ἀξιώσεις. Τὸ ὅπλον τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ᾖ ἄλλο, εἰμὴ ὁ κατὰ μῆκος τοῦ Ἕβρου ἀνασυνταχθεὶς ἑλληνικὸς στρατός, ὅστις παρὰ τὸν πολυετῆ κάματον, τὰς ἐκ τῆς ἥττης ἀπογοητεύσεις καὶ τὴν ἐκ τοῦ πολιτικοῦ διχασμοῦ ψυχικὴν κατάστασιν ἔστη ὡς τεῖχος ἀπόρθητον πρὸ τοῦ ἑτοίμου πρὸς εἰσβολὴν ἐχθροῦ. Ἡ ἀξιόμαχος αὕτη Ἑλλὰς ἐδημιούργησεν ἀνησυχίαν τοῖς Συμμάχοις, οἵτινες φοβούμενοι ἀπρόοπτον ῥῆξιν προέτειναν τὴν παρεμβολὴν μιᾶς οὐδετέρας ζώνης μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων ἐκ συμμαχικοῦ στρατοῦ.

Αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις παραταθεῖσαι ἐπὶ δεκαπενθήμερον δὲν κατέληξαν εἰς συμφωνίαν, ἰδίως διὰ τὸ ζήτημα τῶν διμολογήσεων, καὶ ὁ Τοῦρκος ἀντιπρόσωπος ἐζήτησε τὴν διακοπὴν αὐτῶν μέχρις ὅτου ἐπικοινωνῶν προσωπικῶς μετὰ τῆς Ἀγκύρας θὰ ἐλάμβανε νέας ὁδηγίας. Ἐν τῷ μεταξὺ νέα Διάσκεψις ἐκλήθη ἐν Λονδίνῳ διὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐν Λωζάννῃ συζητηθέντων καὶ ἀποφασισθέντων, μετὰ πολλὰ δὲ ἀνταλλαγέντα ὑπομνήματα ὡρίσθη καὶ πάλιν νέα ἐν Λωζάννῃ Διάσκεψις, ἥτις καὶ ἐπανήρχισε τὰς ἐργασίας τῇ 23 Ἀπριλίου 1923.

Ἡ ἀδιαλλαξία τῶν Τούρκων, ἡ ἀβουλία τῶν Συμμάχων, μεριμνώντων τοῦ κανονισμοῦ τῶν ἰδίων των συμφερόντων καθ' ὃν χρόνον ἡ οἰκονομικὴ αἱμορραγία τῆς Ἑλλάδος ηὔξανε διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ νέου χαρτονομίσματος εἰς βάρος τοῦ νομίσματος τῆς χώρας, καὶ αἱ πληροφορίαι περὶ τῆς καλῆς καταστάσεως τοῦ ἀνασυγκροτηθέντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ τοῦ Ἕβρου ἐπέτρεψαν πλέον εἰς τὸν Βενιζέλον ὅπως ὑποβάλῃ πρότασιν ὑπὸ τύπον τελεσιγράφου, δι' ἧς ἐδήλου ὅτι ἐὰν οἱ Τοῦρκοι μέχρι τῆς ἑπομένης, 25 Μαΐου 1923, δὲν παρῃτοῦντο τὰς ἀξιώσεις των, ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπία θὰ ἐγκατέλειπε τὴν Διάσκεψιν καὶ ἡ Ἑλλὰς θὰ ἐλάμβανε τὸ ζήτημα εἰς χεῖράς της· ἀλλ' ἡ ἀπειλὴ αὕτη δὲν συνεκίνησε τοὺς Συμμάχους, οἵτινες ἐθεώρησαν τὸ διάβημα τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπίας ὡς «ἄκαιρον». Πρὸ τῆς καταστάσεως ταύτης, πρωτοβουλίᾳ τοῦ Βενιζέλου, προεκλήθη μυστικὴ συνάντησις αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς τουρκικῆς ἀντιπροσωπίας Ἰσμὲτ πασᾶ καὶ συνεννοηθέντες ἐπὶ ὀλίγων τινῶν ἀλλὰ καὶ σπουδαίων ἐναπομεινάντων πρὸς συζήτησιν ζητημάτων κατέληξαν εἰς συμφωνίαν, τοῦ Βενιζέλου δυνηθέντος τὴν ἑπομένην νὰ δηλώσῃ πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν συμμαχικῶν ἀποστολῶν ἐν Λωζάννῃ ὅτι ἡ Ἑλλὰς μὴ δυναμένη νὰ δέχηται διαρκῶς τὰς ἀναβολὰς καὶ ἐκκρεμότητας, θεωρεῖ ἀπαραίτητον νὰ συνάψῃ μονομερῆ μετὰ τῆς Τουρκίας εἰρήνην.

Καταπληκτικὴ ἦτο ἡ ἐκ τῆς δηλώσεως ταύτης ἐντύπωσις τῶν Συμμάχων, οἵτινες καὶ ἀπήντησαν ὅτι, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς πραγματοποιήσῃ τοῦτο, δὲν δύναται νὰ ὑπολογίζῃ ἐπὶ τῶν Συμμάχων· ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Βενιζέλου ἀνταπάντησις ἐπέμεινεν ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ δη-

ΕΛΛΑΣ

Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (ΣΥΝΘΗΚΗ ΛΩΖΑΝΝΗΣ 1922)

λύσεως. Νῦν καὶ οἱ Τοῦρκοι προέβαλον τὰς τελικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις, αἵτινες συνίσταντο εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Συμμάχων ἐκκένωσιν τῶν κατεχομένων ἐδαφῶν καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Στενῶν καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου.

Οὕτω διὰ τῶν τελευταίων πλέον διαπραγματεύσεων αὐτῶν ὑπεγράφη ἐν Λωζάννη τὴν 24 Ἰουλίου καὶ ὥραν 3 μ.μ. ἡ καταθλιπτικὴ διὰ τὴν Ἑλλάδα συνθήκη(¹) καλλιτέραν τῆς ὁποίας, ὑφ᾿ ἃς περιστάσεις συνήπτετο, δὲν ἠδύνατο αὕτη νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ἣν μόνον ὁ ἐπιδέξιος χειρισμὸς τοῦ Βενιζέλου κατέστησεν ἀνεκτήν, ἀποτρέψαντος πλείστας ἄλλας ταπεινώσεις καὶ συμφοράς. Μετ᾿ ὀλίγας ἡμέρας ἤρξατο καὶ ἡ ἀποστράτευσις τοῦ μετὰ καρτερίας ὑποστάντος τὰ πάνδεινα χάριν τῆς πατρίδος ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Ἡ προσπάθεια τῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς εἴπομεν, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὴν γαλήνην εἰς τὴν χώραν ἐστράφη πρὸς τὸν πολιτικὸν τῶν δυσκόλων περιστάσεων, τὸν Ἀλ. Ζαΐ-

(¹) Ἡ συνθήκη εἰρήνης τῆς Λωζάννης ὑπεγράφη ἐκτὸς τῆς Τουρκίας, παρὰ τῶν τεσσάρων Μ. Δυνάμεων, Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰταλίας καὶ Ἰαπωνίας, καὶ παρὰ τῆς Ἑλλάδος, τῆς Νοτιοσλαυΐας καὶ τῆς Ρουμανίας. Ἡ συνθήκη ἀπομακρύνεται τοῦ τύπου τῶν ἄλλων συνθηκῶν εἰρήνης, αἵτινες συνήφθησαν μετὰ τὸν Παγκόσμιον πόλεμον καὶ εἶναι ὅλως διάφορος ἐκείνης τῶν Σερβῶν. Δὲν περιλαμβάνει τὰ ἐν αὐταῖς κεφάλαια περὶ Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, Διεθνοῦς Ὀργανώσεως τῆς Ἐργασίας, ἐπανορθώσεων, τιμωρίας τῶν ἐνόχων. Κατὰ πολὺ συντομωτέρα, ἔχουσα μόνον 143 κύρια ἄρθρα καί τινα παραρτήματα, περιορίζεται εἰς πέντε κεφάλαια, περὶ πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ δημοσιονομικῶν ὅρων, περὶ μέσων συγκοινωνίας καὶ ὑγειονομικῶν ζητημάτων, περὶ αἰχμαλώτων, κοιμητηρίων κ.λ.

Συνετάχθη μόνον γαλλιστὶ καὶ ἡ ἔναρξις τῆς ἰσχύος της ἐξηρτήθη ἀπὸ τὴν κύρωσιν τῆς Τουρκίας καὶ τριῶν ἐκ τῶν Μ. Δυνάμεων. Ἐκεῖνο ὅπερ τὴν χαρακτηρίζει εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ εἰρήνης μετὰ κράτους τὸ ὁποῖον νικῆσαν τὴν Ἑλλάδα ἐθεώρησεν ὅτι ἐνίκησεν ἐμμέσως καὶ τὰς Μ. Δυνάμεις. Τούτου ἕνεκα γίνεται μνεία περὶ ἀποκαταστάσεως σχέσεων φιλίας καὶ ἐμπορίου καὶ λαμβάνεται ὡς βάσις ἡ ἐφαρμογὴ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν πνεύματι ἀπολύτου ἰσότητος καὶ ἀμοιβαιότητος. Ἡ Τουρκία ἐπιτυγχάνει οὕτω τὴν ἐκπλήρωσιν διακαοῦς πόθου της, τὴν πλήρη καὶ ὁριστικὴν κατάργησιν τῶν διομολογήσεων. Εἰδικὴ σύμβασις ρυθμίζει τὴν νομικὴν θέσιν τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ τὴν διοίκησιν τῆς δικαιοσύνης ἐν Τουρκίᾳ, ἄνευ ἀπολύτως οὐδενὸς προνομίου. Τὸ μόνον ὅπερ ἡ Τουρκία δέχεται εἶναι ἡ πρόσληψις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της ἐπὶ πέντε ἔτη Εὐρωπαίων νομικῶν συμβούλων πρὸς μελέτην τῆς λειτουργίας τῶν δικαστηρίων καὶ ὑπόδειξιν τῶν ἐνδεχομένων δυνατῶν βελτιώσεων. Ἄλλη πάλιν εἰδικὴ σύμβασις κανονίζει, πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀμοιβαιότητος, τὰς μετὰ τῆς Τουρκίας ἐμπορικὰς σχέσεις. Τέλος εἰδικὸν πρωτόκολλον προβλέπει περὶ τῆς τύχης τῶν ἐν Τουρκίᾳ προπολεμικῶν παραχωρήσεων.

Ἀπὸ ἐδαφικῆς ἀπόψεως, ἐκ τῶν ἐν τῇ συνθήκῃ τῶν Σερβῶν ἐπιβληθεισῶν τῇ Τουρκίᾳ μειώσεων, ἐπικυροῦνται αἱ τῶν ἀραβικῶν ἐπαρχιῶν (Συρίας, Μεσοποταμίας, Παλαιστίνης, Χετζάζης, τῆς Δωδεκανήσου, Ρόδου καὶ Καστελλορίζου, τῆς Αἰγύπτου, Σουδὰν καὶ Κύπρου). Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Συρίαν τὰ σύνορα αὐτῆς ὁρίζονται εἰς τὰ συμφωνηθέντα διὰ τῆς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας συμβάσεως τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1921 καὶ οὕτω ἡ Τουρκία διατηρεῖ τὴν λεγομένην μικρὰν Ἀρμενίαν ἢ Κιλικίαν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Μεσοποταμίαν, ἐξαιρεῖται τὸ βιλαέτιον τῆς Μοσούλης, διὰ τὴν τύχην τοῦ ὁποίου ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Τουρκία ἐπιφυλάσσονται νὰ συνάψωσι μεταγενεστέρως ἰδιαιτέραν σύμβασιν καὶ ἐν περιπτώσει διαφωνίας νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν διαιτησίαν τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Ἡ περίπτωσις αὕτη ἐπραγματοποιήθη, τὰ δύο μέρη διεφώνησαν, ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν ἐπενέβη καὶ τέλος κατὰ τὸ 1926 ἡ Τουρκία ἠναγκάσθη, δυνάμει ἰδιαιτέρας συμβάσεως, νὰ παραιτηθῇ τῆς Μοσούλης ὑπὲρ τῆς Ἀγγλίας. Οὐδεὶς πλέον λόγος γίνεται περὶ Ἀρμενίας, οὔτε περὶ προσαρτήσεων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοὐναντίον τὸ μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Θράκης ἑλληνοτουρκικὸν σύνορον μετατίθεται ὀλίγον τι πρὸς δυσμάς. Τὸ προάστειον τῆς Ἀδριανουπόλεως Καραγάτς παραμένει εἰς τὴν Τουρκίαν. Ἐπίσης αἱ νῆσοι Ἴμβρος καὶ Τένεδος, περὶ τῶν ὁποίων προβλέπεται ἰδιαίτερον διοικητικὸν σύστημα καὶ τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἐξαιροῦνται τῆς, ἀπαιτήσει τῆς Τουρκίας ἐπιβληθείσης δι᾿ εἰδικῆς συμβάσεως ὑπογραφείσης τὴν 31 Ἰανουαρίου 1923, ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν. Ἐπὶ πλέον εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ἐπιβάλλονται στρατιωτικαὶ δουλεῖαι· ἀπαγόρευσις ναυτικῶν βάσεων καὶ ὀχυρώσεων, περιορισμὸς τῶν ἐν αὐταῖς στρατιωτικῶν δυνάμεων. Διὰ ταυτοχρόνου περὶ Θράκης συμβάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν συμ-

μην, ὃν καὶ παρεκάλεσεν ὅπως προβῇ εἰς τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου συνασπισμοῦ ὅλων τῶν κομμάτων· ἡ προσπάθεια ὅμως αὕτη τοῦ Ζαΐμη δὲν ἐπέτυχε καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει μόνον δηλώσαντος κατόπιν τῇ Ἐπαναστάσει τὴν παρ' αὐτοῦ σύμπηξιν «κόμματος συμφιλιώσεως». Ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶχον λήξῃ καὶ εὐθὺς ὡς ἐπερατώθη ἡ ἐμπόλεμος κατάστασις καὶ ἡ ἐπάνοδος τῶν στρατευθέντων εἰς τὰς ἑστίας των, νέα δοκιμασία ἀνέμενε τὴν χώραν.

μετέσχε καὶ ἡ Βουλγαρία, προσδιορίζεται ἀπὸ τῆς Μαύρης θαλάσσης μέχρι τοῦ Αἰγαίου οὐδετέρα ζώνη πλάτους 30 χλμ., ὅπου, ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ἀπαγορεύονται ὀχυρώσεις, ἀποθηκεύσεις πολεμικοῦ ὑλικοῦ, στρατιωτικαὶ ἐπιθετικαὶ ἢ ἀμυντικαὶ ὀργανώσεις καὶ ἡ διατήρησις δυνάμεων ἐκτὸς τῆς χωροφυλακῆς καὶ ἀστυνομίας, μὴ δυναμένων νὰ ὑπερβῶσιν εἰς μὲν τὸ τουρκικὸν τμῆμα 5.000 ἄνδρας, εἰς δὲ τὸ βουλγαρικὸν ἢ ἑλληνικὸν τμῆμα 2500 ἄνδρας. Ἡ Τουρκία ἀναλαμβάνει τὰς περὶ προστασίας τῶν μειονοτήτων ὑποχρεώσεις, λαμβάνουσα, κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν μειονοτήτων, τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς ρύθμισιν τῶν προσωπικῶν καὶ οἰκογενειακῶν σχέσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐθίμων τῆς ἐνδιαφερομένης μειονότητος. Οὐδεμία μνεία γίνεται περὶ Πατριαρχείων. Προκύπτει ὅμως ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς Συνδιασκέψεως, ὅτι ἡ Τουρκία παρῃτήθη τὴν ἀπαίτησιν ν' ἀπομακρύνῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, δεχθεῖσα νὰ σεβασθῇ αὐτὸ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ περιορισθῇ τοῦ λοιποῦ εἰς τὰ καθαρῶς θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα.

Ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, γίνεται ἀμοιβαίως παραίτησις πάσης ἀξιώσεως περὶ ἀποζημιώσεως τῶν διαρκοῦντος τοῦ πολέμου ζημιῶν. Μόνη ἡ Ἑλλὰς ὑποχρεοῦται νὰ ἐπανορθώσῃ τὰς ἐν Μ. Ἀσίᾳ παρὰ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς προξενηθείσας κατὰ παράβασιν τῶν τοῦ πολέμου νομίμων ζημίας. Ἡ Τουρκία εἶχε τὴν ἀπαίτησιν νὰ ἐξαναγκασθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν ὅλων τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ζημιῶν. Ἀλλὰ ἡ Ἑλλὰς ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὸν ὅρον τοῦτον, ἀπειλήσασα νὰ φθάσῃ μέχρις ἐπαναλήψεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἐνώπιον τῆς σθεναρᾶς ταύτης στάσεως, ἡ Τουρκία ὑπεχώρησε δικαιολογήσασα τὴν ὑποχώρησίν της διὰ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο ἡ Ἑλλὰς λόγῳ τῆς παρατάσεως τοῦ πολέμου καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτοῦ. Ἡ Τουρκία ὑποχρεοῦται ν' ἀποδώσῃ τὰς παρ' αὐτῆς κατασχεθείσας συμμαχικὰς περιουσίας, ἀλλὰ ταυτοχρόνως οἱ Σύμμαχοι ἀναλαμβάνουσι τὴν ἰδίαν ὑποχρέωσιν διὰ τὰς τουρκικὰς περιουσίας, στερούμενοι τοῦ δικαιώματος τῆς ἐκκαθαρίσεως αὐτῶν. Αἱ τοιαύτης φύσεως διαφοραὶ ὑπάγονται εἰς τὰ μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν Συμμάχων διοργανούμενα Μικτὰ Διαιτητικὰ Δικαστήρια. Τὸ δημόσιον ὀθωμανικὸν χρέος διανέμεται μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν νέων ἐξ αὐτῆς προελθόντων κρατῶν καὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα προσήρτησαν τουρκικὰ ἐδάφη. Ἡ διαδικασία τῆς διανομῆς ἀνατίθεται εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ χρέους μὲ προσφυγήν, ἐν περιπτώσει διαφωνίας, εἰς διαιτητὴν διοριζόμενον παρὰ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Τοιαύτη διαφωνία προέκυψε καὶ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διαιτησία ἐγένετο κατὰ τὸ 1925. Διὰ τὸν κανονισμὸν τῶν ἰδιωτικῶν προπολεμικῶν χρεῶν δὲν προβλέπεται ἡ διοργάνωσις Συμψηφιστικῶν Γραφείων. Ἀναγνωρίζεται ἡ ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικῆς ἰδιοκτησίας προπολεμικὴ κατάστασις καὶ ἡ Τουρκία δέχεται νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὰς περὶ συγκοινωνίας καὶ λιμένων συμβάσεις τῆς Βαρκελώνης τοῦ 1921 καὶ εἰς τὰς περὶ σιδηροδρόμων συμβάσεις τῆς Βέρνης τοῦ 1890 καὶ 1906. Ἡ διεθνὴς ὑγειονομικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταργεῖται, ἀναπληρουμένη διὰ τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς Τουρκίας νὰ προσλάβῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της τρεῖς ξένους συμβούλους. Εἰδικὴ σύμβασις ὑπογραφεῖσα ἐπίσης παρὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Ρωσίας ρυθμίζει τὴν ἐλευθερίαν τῶν Στενῶν ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ πολέμου, προβλέπουσα τὴν οὐδετεροποίησιν τῶν δύο ὀχθῶν, τῶν νήσων τοῦ Μαρμαρᾶ, τῆς Σαμοθράκης, τῆς Λήμνου, τῆς Ἴμβρου καὶ τῆς Τενέδου καὶ τὸν περιορισμον εἰς δώδεκα χιλιάδας ἀνδρῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δυνάμεως. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς συμβάσεως ἀνατίθεται εἰς διεθνῆ Ἐπιτροπὴν εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέχουσιν, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Τουρκίας, αἱ Μ. Δυνάμεις, ἡ Βουλγαρία, ἡ Ἑλλάς, ἡ Νοτιοσλαυΐα καὶ ἡ Ρωσία. Ἡ Ἐπιτροπὴ ὀφείλει ν' ἀπευθύνῃ ἐτησίως ἔκθεσιν εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν. Αἱ Μ. Δυνάμεις ὑποχρεοῦνται ἅμα τῇ κυρώσει τῆς συνθήκης νὰ ἐκκενώσωσι τὰ παρ' αὐτῶν κατεχόμενα τουρκικὰ ἐδάφη. Ταυτοχρόνως μὲ τὴν συνθήκην εἰρήνης ὑπεγράφη ἐν Λωζάννῃ παρὰ τῶν Μ. Δυνάμεων καὶ τῆς Ἑλλάδος πρωτόκολλον ἀποφασίζον τὴν σύγχρονον κύρωσιν τῶν συμβάσεων τῶν Σεβρῶν περὶ παραχωρήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς Δ. Θράκης, περιοριζομένης εἰς τὰ νέα μετὰ τῆς Τουρκίας σύνορα, καὶ περὶ προστασίας τῶν ἐν Ἑλλάδι μειονοτήτων, τροποποιουμένης ἐν ταῖς διατάξεσιν ἐκείναις, αἱ ὁποῖαι εἶναι τοῦ λοιποῦ ξέναι πρὸς τὸ νέον ἐδαφικὸν καθεστώς.

Ἄγνωστοι φανατικοὶ Ἠπειρῶται βαρέως φέροντες τὰς ἰταλικὰς κατὰ τῆς πατρίδος αὐτῶν ῥαδιουργίας συνωμοτήσαντες ἐδολοφόνησαν κατὰ τὰς πρωινὰς ὥρας τῇ 28 Αὐγούστου 1923 καὶ ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ἁγίων Σαράντα-Ἰωαννίνων τὴν ἐπὶ τῆς χαράξεως τῶν ἑλληνο-ἀλβανικῶν συνόρων ἰταλικὴν ἐπιτροπήν, ἀποτελουμένην ἐκ τοῦ στρατηγοῦ Τελίνι, τοῦ ἐπιάτρου Σκόρτι, τοῦ ὑπολοχαγοῦ Πανάτι καὶ τοῦ διερμηνέως καὶ ὁδηγοῦ τοῦ αὐτοκινήτου των. Ἡ εἴδησις γνωσθεῖσα ἐν Ἀθήναις βαθέως συνεκίνησε τὴν ἐπαναστατικὴν κυβέρνησιν διετάχθη δ' ἡ λῆψις ἐκτάκτων μέτρων διὰ τὴν σύλληψιν τῶν δολοφόνων καὶ διηρμηνεύθη πάραυτα ἐπισήμως εἰς τὸν Ἰταλὸν πρεσβευτὴν ἡ λύπη τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Τὴν ἑπομένην ὁ Ἰταλὸς πρεσβευτὴς ἐπέδιδε διακοίνωσιν ὑποβάλλουσαν αἰτήματα πρὸς ἱκανοποίησιν καὶ ζητοῦσαν ἐντὸς 24ώρου ἀπάντησιν ἐπ' αὐτῆς (1).

Ἐν Ἰταλίᾳ ἡ εἴδησις προεκάλεσε ζωηρὰν ἐξέγερσιν τοῦ τύπου καὶ ἀνθελληνικὰς ἐκδηλώσεις. Τῆς ἀπαντήσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μὴ ἱκανοποιησάσης τὴν Ἰταλίαν

(1) Ἡ διακοίνωσις αὕτη περιελάμβανε τὰς ἑπομένας ἀξιώσεις χαρακτηριζομένας ὡς pénalités (ἐπιβολὴ ποινῆς): α) Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ζητήσῃ συγγνώμην ἐν τῇ πλέον εὐρείᾳ καὶ ἐπισήμῳ μορφῇ παρὰ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως. Ἡ συγγνώμη αὕτη θὰ ζητηθῇ παρὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἰταλίας ἐνταῦθα ἐκ μέρους τῆς ἀνωτάτης ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς· β) ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ τελέσῃ πρὸς τιμὴν τῶν θυμάτων μνημόσυνον ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλουσι νὰ παραστῶσιν ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου· γ) θὰ ἀποδοθῶσι τιμαὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν σημαίαν τὴν ἰδίαν ἡμέραν τοῦ μνημοσύνου κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: μετὰ τὴν 8ην πρωινὴν ὥραν μία ἰταλικὴ ναυτικὴ μοῖρα θὰ καταπλεύσῃ εἰς Φάληρον. Ἅμα τῇ ἀγκυροβολίᾳ αὐτῆς, πολλὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα (ἐξαιρέσει ἀπολύτως τῶν ἐλαφρῶν τορπιλοβόλων, ἅτινα ὀφείλουσι νὰ παραμείνωσιν ἠγκυροβολημένα ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κόλπου τῆς Σαλαμῖνος ἐν τῷ λιμένι τοῦ Πειραιῶς ἠγκυροβολημένα ἐκ τῶν προτέρων πλησίον τοῦ μέρους ὅπου ἡ μοῖρα θὰ σταθμεύσῃ), θὰ ἀποδώσωσι δι' εἴκοσι καὶ ἑνὸς κανονιοβολισμῶν τὰς τιμὰς εἰς τὴν ἰταλικὴν σημαίαν ἡ ὁποία θ' ἀναπετασθῇ εἰς τοὺς ἱστοὺς πάντων τῶν ἑλληνικῶν πλοίων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιμνημοσύνου τελετῆς τόσον τὰ ἑλληνικὰ ὅσον καὶ τὰ ἰταλικὰ πλοῖα θὰ φέρωσι μεσίστιον σημαίαν. Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Φάληρον ἡ ναυτικὴ ἰταλικὴ μοῖρα καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀπόπλου θὰ ἀποδοθῇ ὁ χαιρετισμὸς διὰ τῶν συνήθων κανονιοβολισμῶν· δ) αἱ ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ ὀφείλουσι νὰ ἐνεργήσωσι αὐστηροτάτην ἀνάκρισιν εἰς τὸν τόπον τῆς σφαγῆς συμπράττοντος τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου τῆς πρεσβείας τοῦ συνταγματάρχου Περόννε ντὲ Σὰν Μαρτῖνο· ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν τοῦ συνταγματάρχου Περόννε καὶ θὰ τὸν διευκολύνῃ διὰ παντὸς μέσου εἰς τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἀποστολήν. Ἡ ἀνάκρισις πρέπει νὰ ἔχῃ συντελεσθῇ ἐντὸς πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀποδοχῆς τῶν περιεχομένων ἐν τῇ διακοινώσει αἰτημάτων· ε) Πάντες οἱ ἔνοχοι θὰ καταδικασθῶσιν εἰς θάνατον· ς) Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὀφείλει νὰ πληρώσῃ εἰς τὴν ἰταλικὴν κυβέρνησιν, ὡς ποινὴν ἀποζημιώσεως, 50 ἑκατομμύρια ἰταλικῶν λιρεττῶν. Τὸ ποσὸν τοῦτο πρέπει νὰ ἔχῃ καταβληθῇ ἐντὸς πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπιδόσεως τῆς παρούσης διακοινώσεως· ζ') Αἱ στρατιωτικαὶ τιμαὶ θὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὰς σοροὺς τῶν θυμάτων κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς μεταφορᾶς των ἐπὶ ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου.

Εἰς τὸ τελεσίγραφον ἀπήντησεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὅτι δέχεται: α) ὅπως ἐκφράσῃ τὴν λύπην της εἰς τὴν ἰταλικὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τὸν μᾶλλον ἐπίσημον τύπον. Πρὸς τοῦτο ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας θὰ δεχθῇ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ φρουράρχου Ἀθηνῶν· β) ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ τελέσῃ μνημόσυνον πρὸς τιμὴν τῶν θυμάτων, εἰς ὃ θέλουσι παραστῇ τὰ μέλη τῆς κυβερνήσεως· γ) τὴν αὐτὴν ἡμέραν θέλουσιν ἀποδοθῇ τιμαὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν σημαίαν δι' ἀποσπάσματος τῆς φρουρᾶς Ἀθηνῶν, ὅπερ θέλει μεταβῇ εἰς τὴν ἰταλικὴν πρεσβείαν καὶ χαιρετίσῃ τὴν σημαίαν μετὰ τῶν κεκανονισμένων τιμῶν· δ) αἱ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ ἐν Πρεβέζῃ θέλουσιν ἀποδώσῃ τιμὰς ἐν πάσῃ ἐπισημότητι εἰς τὰ θύματα κατὰ τὴν μεταφορὰν αὐτῶν ἐπὶ ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου.

Ἀπορρίπτει τὰ αἰτήματα δ, ε, καὶ ς (ἀνωτέρω λεπτομερῶς ἀναφερόμενα) ὡς θίγοντα τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐπὶ πλέον δηλοῦται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐκ πνεύματος φιλοδικαίου προσφέρεται νὰ δώσῃ ἀποζημίωσιν εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν θυμάτων καὶ δέχεται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀνάκρισιν διὰ τῶν πληροφοριῶν ἃς κατέχει ὁ Ἰταλὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος.

προέβη αὕτη εἰς τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ ἀνοχυρώτου φρουρίου τῆς Κερκύρας, καθ' ὃν ἐφονεύθησαν πλεῖστα γυναικόπαιδα προσφύγων ἐν αὐτῷ στεγαζόμενα, καὶ εἰς τὴν κατάληψιν τῆς νήσου, τοῦ Ἰταλοῦ στολάρχου ἀξιώσαντος τὴν ὑποστολὴν τῆς ἑλληνικῆς σημαίας καὶ τὴν ὕψωσιν τῆς ἰταλικῆς, τὴν ἀνάθεσιν τῆς διοικήσεως τῆς νήσου εἰς τὸν ναύαρχον Μπελλίνι, τὴν παράδοσιν τῶν στρατώνων καὶ τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ ὡς καὶ τὸν ἀφοπλισμὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς χωροφυλακῆς, ἐνῷ ταυτοχρόνως ὁ ἐν Ἀθήναις Ἰταλὸς πρέσβυς ἐπέδιδε νέαν διακοίνωσιν, ὑποστηριχθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ Γάλλου συναδέλφου του, δι' ἧς ἐδήλου ὅτι, λόγῳ τῆς ἰσοδυναμούσης πρὸς ἄρνησιν ἑλληνικῆς ἀπαντήσεως εἰς τὴν πρώτην διακοίνωσιν, ἡ Ἰταλία ἀνέλαβε «τὴν ἐπαναφορὰν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν εὐθυνῶν αὐτῆς» καταλαμβάνουσα προσωρινῶς τὴν Κέρκυραν πρὸς προάσπισιν τοῦ γοήτρου της καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ ὅπως ἐπιτύχῃ τὰς ὀφειλομένας ἐπανορθώσεις. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διαμαρτυρηθεῖσα πρὸς τὰς Δυνάμεις διὰ τὴν πίεσιν τῆς Ἰταλίας, ὑπέβαλεν αἴτησιν πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ὅπως ἐπιληφθῇ τῆς ἑλληνοϊταλικῆς ὑποθέσεως. Ἡ ἰταμὴ ἀξίωσις τῆς Ἰταλίας προεκάλεσε μὲν παγκόσμιον ἀποδοκιμασίαν διὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ εὐθηνοῦ θριάμβου, ἐν Ἀθήναις δὲ ἐκδηλώσεις ἀποδοκιμασίας κατὰ τὴν τέλεσιν μνημοσύνων ὑπὲρ τῶν ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ φονευθέντων· ἀλλ' ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, ἡ μόνον θεωρίᾳ ἱδρυθεῖσα πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ δικαίου, εὑρέθη ἐν ἀδυναμίᾳ πρὸς τελεσφόρον ἐπέμβασιν καὶ ἀπεδέχθη τὴν ἰταλικὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀναρμοδιότητος αὐτῆς ὅπως ἐπέμβῃ εἰς διαφορὰν ἥτις, κατὰ τὴν Ἰταλίαν, ἀπετέλει «ζήτημα τιμῆς». Οὕτω δὲ παρ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Ἕλληνος ἀντιπροσώπου Ν. Πολίτου παρέπεμψε τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν Διάσκεψιν τῶν Πρεσβευτῶν, ἥτις καὶ ὑπεχρέωσε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀποφάσεών της(1) τῶν Ἰταλῶν ἐκκενωσάντων τὴν 24 Σεπτεμβρίου τὴν Κέρκυραν. Ἡ Ἑλλὰς διεμαρτυρήθη διὰ τὴν ἐσπευσμένην ἔκδοσιν ἀποφάσεως πρὸ τοῦ τερματισμοῦ τοῦ ἔργου τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς.

Ι. Μεταξᾶς

(1) Διὰ τῆς διακοινώσεως τῆς Πρεσβευτικῆς Διασκέψεως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐζητοῦντο αἱ ἑξῆς ἐπανορθώσεις: α') Πρέπει νὰ ἀπολογηθῇ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διὰ τινος ἀρχῆς εἰς τοὺς διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν συμμαχικῶν Δυνάμεων ἐν Ἀθήναις· β) νὰ τελεσθῇ μνημόσυνον τῶν θυμάτων εἰς τὴν μητρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, παρουσίᾳ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως· γ) τὴν ἡμέραν τοῦ μνημοσύνου θὰ καταπλεύσῃ εἰς Φάληρον, μετὰ τὴν 8ην π.μ., ἰταλικὴ ναυτικὴ μοῖρα καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος θὰ χαιρετίσῃ τὴν γαλλικήν, βρεττανικὴν καὶ ἰταλικὴν σημαίαν δι' 21 κανονιοβολισμῶν ἑκάστην. Μετὰ τοῦτο δὲ τὰ πλοῖα τῶν τριῶν Δυνάμεων θὰ ἀγκυροβολήσωσι πρὸ τοῦ Φαλήρου καὶ ὁ χαιρετισμὸς θὰ ἀποδοθῇ δι' ὁμοίων κανονιοβολισμῶν μετὰ τὴν ἐπιμνημόσυνον τελετήν, διαρκούσης τῆς ὁποίας αἱ σημαῖαι τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ τῶν συμμαχικῶν Δυνάμεων θὰ εἶναι μεσίστιοι· δ) εἰς τὴν Πρέβεζαν θ' ἀποδοθῶσι στρατιωτικαὶ τιμαὶ κατὰ τὴν ἐπιβίβασιν τῶν νεκρῶν· ε) ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θ' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην νὰ ἐπισπεύσῃ τὰς ἀνακρίσεις πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἐνόχων· ς) ἰδιαιτέρα ἐπιτροπή, ἀποτελουμένη ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰταλίας καὶ Ἰαπωνίας, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἰάπωνος, θὰ ἐπιβλέψῃ τὰς ἑλληνικὰς ἀνακρίσεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ τελειώσωσι τὸ πολὺ μέχρι τῆς 27 Σεπτεμβρίου. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη θὰ ἔχῃ τὴν πληρεξουσιότητα νὰ παρευρίσκηται εἰς ὅλας τὰς ἐνεργείας καὶ θὰ ὑποβάλῃ σχετικὴν ἔκθεσιν εἰς τὴν Διάσκεψιν τῶν Πρεσβευτῶν. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἐν τῷ ἐδάφει της ἀσφαλείας τῆς ἐπιτροπῆς καὶ θὰ παραγγείλῃ εἰς ὅλας τὰς ἀρχὰς νὰ ἐκτελέσωσιν ὅ,τι αὕτη ζητήσῃ· ζ) ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θ' ἀναλάβῃ νὰ πληρώσῃ δι' ἀποζημίωσιν ποσὸν ὃ θὰ ὁρισθῇ ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου τῆς Χάγης· η) ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ καταθέσῃ ὡς ἐγγύησιν εἴς τινα ἑλβετικὴν Τράπεζαν 50 ἑκατομμύρια λιρεττῶν.

Τὸ ἐπεισόδιον τῆς Κερκύρας καὶ ἡ ἐκ τῆς ὅλης καταστάσεως δυσφορία ἐδημιούργει νέας ζυμώσεις πρὸς ἀντίδρασιν κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἥτις ἤρξατο ἐκδηλουμένη διὰ τῆς ἀρθρογραφίας τοῦ ἡμερησίου τύπου, πιεζομένου ὑπὸ τῆς λογοκρισίας. Ἡ Ἐπανάστασις πρὸς ἀνετωτέραν δημοσίαν συζήτησιν καὶ κατόπιν αἰτήσεως τῶν κομμάτων, ἰδίᾳ δὲ τοῦ διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανιζομένου ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ τέως ἐπιτελάρχου Ἰωάννου Μεταξᾶ κόμματος τῶν «Ἐλευθεροφρόνων» ἦρε τὴν λογοκρισίαν, ἀπηγόρευσεν ὅμως πᾶν δημοσίευμα σχέσιν ἔχον μὲ τὴν δίωξιν καὶ τιμωρίαν τῶν ὑπουργῶν καὶ τοῦ ἀντιστρατήγου, τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον καὶ οἱονδήποτε ἕτερον καθαπτόμενον τῶν προσώπων τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἐλευθεροφρόνων μὴ ἱκανοποιηθεὶς κατήγγειλεν ὡς νόθους καὶ ἀντισυνταγματικὰς τὰς προσεχεῖς ἐκλογὰς καὶ ἐζήτει τὴν παραίτησιν τῆς τε κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ Ἐπανάστασις δεχθεῖσα τὴν διαμαρτυρίαν ἐδήλωσεν ὅτι ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἐπανόδου εἰς τὸν ὁμαλὸν πολιτικὸν βίον δέχεται τὴν ἄρσιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου καὶ τῶν περιοριστικῶν τοῦ τύπου μέτρων δημοσιεύσασα καὶ Β. Διάταγμα (18 Ὀκτωβρίου 1923) προκηρύξεως ἐκλογῶν διὰ τὴν 2 Δεκεμβρίου πρὸς ἐκλογὴν Συντακτικῆς Συνελεύσεως. Ἡ δημοσίευσις τῆς προκηρύξεως ἐκλογῶν ἐξήγειρε τοὺς ἀντιφρονοῦντας πρὸς τὴν Ἐπανάστασιν στρατιωτικοὺς κύκλους, οἵτινες ἐν συνεννοήσει καὶ μετὰ τοῦ Ι. Μεταξᾶ (ὅστις μετέβη εἰς τὰς ἐπαναστατημένας φρουρὰς τῆς Πελοποννήσου), ἐκήρυξαν «ἀντεπανάστασιν» (22 Ὀκτωβρίου) ὑπὸ τοὺς ὑποστρατήγους Λεοναρδόπουλον καὶ Γαργαλίδην καὶ τὸν συνταγματάρχην Ζήραν, διὰ προκηρύξεως καλέσασαν τὴν Ἐπανάστασιν νὰ διαλυθῇ, τὴν κυβέρνησιν νὰ παραιτηθῇ, παραδίδουσα τὴν ἀρχὴν εἰς ἄλλην ἐμπνέουσαν ἐμπιστοσύνην, τὸν λαὸν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἄσκησιν τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων του, τὸν δὲ βασιλέα τὴν ἄσκησιν τῶν συνταγματικῶν του καθηκόντων διορίζων κυβέρνησιν πρὸς ἐνέργειαν ἀνεπηρεάστων ἐκλογῶν.

Α. Παπαναστασίου

Τὸ κίνημα προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἥτις ἀπεκάλεσε τοῦτο «ἄτιμον» καὶ ἐπανέφερε τὸν στρατιωτικὸν νόμον· παύσασα δὲ αὐθημερὸν ἁπάσας τὰς βασιλοφρόνους ἐφημερίδας ἐκίνησε σώματα στρατοῦ καὶ στόλου πρὸς δίωξιν τῶν ἀντεπαναστατῶν, οἵτινες ἠναγκάσθησαν εἰς παράδοσιν τοῦ Ι. Μεταξᾶ δραπετεύσαντος εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Τὸ κίνημα τῆς «ἀντεπαναστάσεως» παρέσχεν ἀφορμὴν τοῖς φίλοις τῆς δημοκρατίας, ἰδιαιτέρως δὲ τῷ πολιτευτῇ Ἀλεξ. Παπαναστασίου, ὅπως κινηθῶσι στρεφόμενοι κατὰ τοῦ πολιτειακοῦ καθεστῶτος τῆς βασιλευομένης δημοκρατίας, διαδόσεις δὲ τῶν ὁμοφρονούντων πρὸς αὐτοὺς ἐπληροφόρουν τὸ κοινὸν ὅτι εἰς τὸ ἀντεπαναστατικὸν κίνημα ἦτο ἀναμεμιγμένος καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος. Συλλαλητήριον συνεκροτήθη τὴν πρώτην Νοεμβρίου (τὸ πρῶτον ἐν Πειραιεῖ ἀκολούθως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος), καθ' ὃ μετὰ λόγον ἐκφωνηθέντα ὑπὸ τοῦ Παπαναστασίου ἐγένοντο δεκτὰ ψηφίσματα ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς βασιλείας καὶ ἀνακηρύξεως τῆς δημοκρατίας.

Ἡ Ἐπανάστασις παρ' ὅλην τὴν κίνησιν ταύτην ἐξηκολούθει παραμένουσα φαινομενικῶς ἀμέτοχος αὐτῆς καὶ ἐδήλου ὅτι αἱ ὁρισθεῖσαι πλέον διὰ τὴν 16 Δεκεμβρίου 1923 ἐκλογαὶ θὰ διενηργοῦντο ἀνεπηρεάστως· ἡ δήλωσις ὅμως αὕτη δὲν ἱκανοποίησεν ὡρισμένα κόμματα ὡς τὸ «ζαϊμικὸν» καὶ τοῦ «Πολιτικοῦ συνασπισμοῦ» δηλώσαντα ὅτι θὰ ἀπεῖχον τῶν ἐκλογῶν· τοῦτ' αὐτὸ δ' ἔπραξαν καὶ οἱ βενιζελικοί, ὁ δὲ Βενιζέλος διὰ τηλεγραφήματος πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις πολιτικοὺς αὐτοῦ φίλους ἀπέτρεπεν αὐτοὺς ἀπὸ τὰς ἐκλογὰς προσθέτων ὅτι θὰ ἦτο βαρύτατον πολιτικὸν σφάλμα ἡ ὑπὸ δημοκρατικὴν σημαίαν κά-

θοδος τοῦ κόμματος εἰς τὰς ἐκλογάς, πρὸς δὲ τὸν στρατηγὸν Ὀθωναῖον ἔγραφεν ὅτι κηρύσσεται κατὰ τῆς βιαίας ἐπιβολῆς τῆς δημοκρατίας. Ἀλλ' ἡ τῶν δημοκρατικῶν κίνησις ἐν μυστικῇ συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ στρατηγοῦ Ὀθωναίου καὶ ἄλλων φρουρῶν ὡς καὶ τοῦ στόλου πρὸς ἀνατροπὴν τῆς βασιλείας ὁλονὲν ἐνετείνετο. Πρὸς διάκρισιν δὲ αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἄλλων βενιζελικῶν ἀποσπασθέντες τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων προέβησαν εἰς τὴν πραξικοπηματικὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου προβαλόντες τοῦτο ὡς ἀξίωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Ὁ βασιλεὺς ὑπείκων ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν (¹) πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Στ. Γονατᾶν (18 Δεκεμβρίου 1923) γνωρίζων αὐτῷ ὅτι ἀναχωρεῖ ὑπὸ τύπον ἀδείας τὴν δ' ἑπομένην προπεμφθεὶς μεθ' ὅλων τῶν τιμῶν ἀνεχώρησε μετὰ τῆς βασιλίσσης Ἐλισσάβετ εἰς Ρουμανίαν, τοῦ ναυάρχου Π. Κουντουριώτου ἀναλαβόντος αὖθις τὴν ἀντιβασιλείαν.

Ἡ τοῦ βασιλέως Γεωργίου Β' δεκαπεντάμηνος βασιλεία, ἐγκαινισθεῖσα ὑπὸ ἐντελῶς ἐξαιρετικὰς συνθήκας, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν νέον μονάρχην οὐδ' ἔδωκεν εἰς αὐτὸν εὐκαιρίαν ὅπως ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας καὶ ἐν γένει μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὕτως ὥστε οὗτοι νὰ δυνηθῶσι καὶ κρίνωσι περὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ. Μεμονωμένα ὅμως τινὰ γεγονότα συντελεσθέντα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς βασιλείας του, ὡς ἡ ἐξαιρετικὴ αὐτοῦ ἔναντι τῆς Ἐπαναστάσεως ἀνοχή, τὴν ὁποίαν ἂν μή τι ἄλλο θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρωτήσῃ μέχρι ποίου βαθμοῦ ἐπρόκειτο νὰ τηρήσῃ τὴν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν κατὰ τὴν ἔκρηξιν αὐτῆς δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, οἱ ἐξευτελισμοὶ οὓς ὑφίστατο βασιλεύων καὶ ἡ ταπείνωσις εἰς ἣν ὑπεβλήθη δεχθεὶς ὅπως μὴ πενθήσῃ, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν στενὴν οἰκογενειακὴν ἔννοιαν, τὸν ἀποθανόντα βασιλέα πατέρα του, ὡς καὶ ἡ παθητική του στάσις κατὰ τὸν τυφεκισμὸν τῶν πολιτικῶν καὶ τοῦ ἀντιστρατήγου, τὴν ὁποίαν διὰ μιᾶς ἀνδρικῆς στάσεως παραιτούμενος καὶ ἀπερχόμενος θὰ ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ, ἐμείωσαν παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν βασιλοφρόνων τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησιν. Διότι κατὰ τὴν θλιβερὰν ἐκείνην νύκτα τῆς ἀποφάσεως δύο ἄνδρες ἠδύναντο νὰ ἀποτρέψωσι τὸ κατὰ τῆς Ἑλλάδος «λάθος», ἵνα χρησιμοποιήσωμεν τὴν γαλλικὴν ἔκφρασιν (la faute est pire que le crime), οὗτοι δὲ ἦσαν ὁ μακρὰν εὑρισκόμενος Βενιζέλος, ὅστις δύναται καὶ νὰ δικαιολογηθῇ ὅτι οὐδὲν ἐντὸς τῶν ὡρῶν μιᾶς νυκτὸς θὰ κατώρθου μὴ φαντασθεὶς τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν, καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Β', ὅστις δι' ἀνδρικῆς ἀποφάσεως ὅπως ἐγκαταλείψῃ θρόνον, οὐδεμίαν ὑποσχόμενον ἰδεολογίαν, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ τὴν κάτωθι τῶν παραθύρων του ἐκτέλεσιν μιᾶς τοιαύτης πράξεως (²).

Ἡ στάσις αὕτη ἤθελεν ἐξιδανικεύσῃ τὸν βασιλέα καὶ ἐξυψώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκτί-

---

(¹) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Στ. Γονατᾶν εἶχεν οὕτω:

Κύριε πρόεδρε,

«Ὑπείκω εἰς τὴν διὰ τῆς ὑμετέρας ἐπιστολῆς 17 τρέχοντος γνώμην τῆς κυβερνήσεως καὶ Ἐπαναστάσεως περὶ ἀποδημίας μου ὑπὸ τύπον ἀδείας εἰς τὸ ἐξωτερικὸν κατὰ τὴν περίοδον τῶν περὶ πολιτεύματος συζητήσεων εἰς τὴν προσεχῶς συνερχομένην Συντακτικὴν Συνέλευσιν.

»Ἀποφεύγων ἐπιμελῶς πᾶσαν ἀνάμιξιν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἀνταγωνισμόν, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ ἐν τῷ κράτει παρουσία μου οὐδόλως ἤθελεν ἐπηρεάσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν συζητήσεων. Ἐν τούτοις ἀπομακρύνομαι προσωρινῶς μετὰ τῆς βασιλίσσης ἐν τῇ βαθείᾳ πεποιθήσει καὶ τῇ ἐνθέρμῳ εὐχῇ ὅτι ἡ κρίσις τόσον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ὅσον καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θέλει καθοδηγηθῇ ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Δεκεμβρίου 1923 *Γεώργιος Β'*

(²) Πληροφορίαι, ἃς δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ἐβεβαίουν ὅτι ἡ Ἐπανάστασις τὴν παραμονὴν τοῦ τυφεκισμοῦ καθησύχασε τὸν βασιλέα δηλώσασα αὐτῷ ὅτι ἡ θρυλουμένη ποινὴ τοῦ θανάτου δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῇ.

μησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις οὐδέποτε ἐν τῇ μακραίωνι αὐτοῦ ἱστορίᾳ ἀπέδειξεν αἱμοχαρῆ αἰσθήματα, ἡ δὲ πρᾶξις τῆς καταδίκης δὲν ἦτο εἰμὴ ἔργον τῶν ὀλίγων. Μὴ συγκινηθεὶς ἐκ τῶν παθημάτων τῶν ἄλλων, μοιραίως καὶ αὐτὸς οὐδένα συνεκίνησεν ἐπὶ τῇ ἐγκαταλείψει τοῦ πατρίου ἐδάφους· τοὐναντίον καὶ οἱ ἐκ τῶν πλέον τῷ θρόνῳ ἀφωσιωμένων καὶ τοῦ θεσμοῦ κρατούντων Ἑλλήνων οὐδεμίαν συμπάθειαν τρέφουσι πλέον ὑπὲρ ἡγεμόνος, ὅστις κατὰ τὴν κρίσιμον διὰ τὴν χώραν καὶ τὸν Οἶκον αὐτοῦ στιγμὴν ὑπέκυψεν εἰς συμβιβασμοὺς ἐπὶ θυσίᾳ ἠθικῶν ἀρχῶν ἃς ὤφειλε νὰ πρεσβεύῃ(¹). Διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ βασιλέως Γεωργίου Β' τίθεται, ἂν οὐχὶ παρ' ἅπασι τοῖς Ἕλλησι πάντως παρὰ μεγάλῃ μερίδι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τέρμα καὶ τῆς δευτέρας ξενικῆς ἐν Ἑλλάδι δυναστείας. Ἐνταῦθα θὰ ἐξιστορήσωμεν ἐν βραχεῖ τὴν ἱστορίαν καὶ θέσιν τῶν δύο ξενικῶν τούτων δυναστειῶν. Ἡ περὶ τῶν δύο βασιλευσάντων ἐν Ἑλλάδι Οἴκων, τοῦ τε βαυαρικοῦ τῶν Βίττελσβαχ καὶ τοῦ δανικοῦ τῶν Γκλύξμπουργ, ἱστορία καὶ πολιτεία αὐτῶν εἶναι στενῶς συνδεδεμένη μετ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορίας τῆς ἐκ τοῦ ὀθωμανικοῦ πολιτικοῦ σώματος ἀποσπασθείσης χώρας, τῆς ἀποτελεσάσης ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τὸ «βασίλειον τῆς Ἑλλάδος».

Ἡ ἀνάστασις τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ καταλύσαντος καὶ διαδεχθέντος τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολικὴν Αὐτοκρατορίαν Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἦτο μὲν ἀπὸ τῆς ἑπομένης τῆς πτώσεως τῆς Βασιλευούσης πόθος μύχιος αὐτῶν, ἀλλ' ἡ πραγματοποίησις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἔργον κατορθωτόν, ἰδίᾳ ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις τῆς σκοτεινῆς δουλείας. Ἐκτὸς μεμονωμένων τινῶν ἀγόνων προσπαθειῶν οὐδὲν τὸ ἄξιον λόγου ἐγένετο δυνάμενον νὰ μαρτυρήσῃ τὴν καὶ πόρρωθεν πιθανότητα τῆς ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν τοῦ Αἵμου λαῶν τῶν δουλευόντων ὑπὸ τὸν αὐτὸν ζυγόν.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1789, ἐπιδράσασα ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς φιλελευθέρου Εὐρώπης, ἤρχισε συγκινοῦσα κύκλους τινὰς τῶν ἀνὰ τὸν κόσμον διεσπαρμένων ἑλληνικῶν παροικιῶν ἰδιαιτέρως δὲ τὰς φυλετικῶς ἀμιγεῖς ἑλληνικὰς νήσους τοῦ Ἰονίου κράτους, τὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας διατελούσας, ἐνέργειαι δὲ μυστικαί, ὡς ἐν τοῖς εἰδικοῖς κεφαλαίοις τοῦ ἔργου τούτου ἐκτενῶς ἀναφέρονται, κατεβάλλοντο πρὸς μελέτην καὶ παρασκευὴν ἀγῶνος ἀπελευθερωτικοῦ τῶν Ἑλλήνων, τῇ συναρωγῇ τοῦ φιλελευθέρου εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ὡς καὶ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων αὐτοῦ. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου ἡ προθυμία καὶ αὐτοθυσία ὑπῆρξαν αὐτοπροαίρετοι καὶ εἰς ἀποτελέσματα ἐκπληκτικαί, ἀλλὰ τῶν κυβερνήσεων αἱ πράξεις καὶ διαθέσεις δὲν παρηκολούθουν τῶν ρωμαντικῶν φιλελευθέρων κύκλων, ὡς ἐκάλουν, τὰς κατευθύνσεις ταύτας· τοὐναντίον ἐπέκρινον αὐτὰς πολλάκις καὶ μετὰ δριμύτητος. Ἡ ἐπίσημος ἀνάμιξις τῶν χριστιανικῶν ἢ Μεγάλων ὀνομαζομένων Δυνάμεων ἤρξατο πολὺ βραδύτερον ἐξ ἐλατηρίων ἀλληλοανταγωνισμοῖ μεταξὺ αὐτῶν ὁρμωμένη, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον ἀσυναισθήτως παρασυρθεῖσαι αὗται καὶ εὑρεθεῖσαι πρὸ τετελεσμένων γεγονότων ἔφθασαν μέχρι τῆς πράξεως τοῦ Ναυαρίνου.

Ἰδοὺ δι' ὀλίγων ὁ δοθεὶς παρὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν μεγάλων ἱστορικῶν, τῶν μόνων ἀπὸ περιωπῆς δυναμένων κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν νὰ κρίνωσι, χαρακτηρισμὸς τῆς παρὰ τὴν θέλησιν τῶν Δυνάμεων εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπεμβάσεως αὐτῶν: «Τὸ δίκτυον τῶν ἐπιβουλῶν καὶ τῶν τεχνασμάτων, λέγει ὁ Γερβῖνος, τὸ πλεχθὲν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων

(¹) Ἡ ἀπόφασις ἐξεδόθη μὲν ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ἀλλ' ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαναστάσεως, πρὸς τιμήν του, διέγραψε τὴν φράσιν ταύτην ἀντικαταστήσας αὐτὴν διὰ τοῦ «ἐν ὀνόματι τῆς Ἐπαναστάσεως».

τῶν ἀνακτοβουλίων διερράγη διὰ τοῦ ἐν Ναυαρίνῳ σθεναροῦ πλήγματος». «Ἡ μάχη τοῦ Ναυαρίνου, ἔγραφεν ὁ Πιὲρ Λεμπρέν, ἦτο κατόρθωμα τῶν λαῶν. Ὁ ἀλαλαγμὸς ἐπὶ τῇ νίκῃ, ὁ ἐκπεμπόμενος ἐκ τοῦ Αἰγαίου, εἶναι ἴσως ὁ πρῶτος ἀλαλαγμός, ὃν μετὰ πολλοὺς αἰῶνας πάντες οἱ λαοὶ ὑπεδέξαντο μετὰ συμπαθείας κοινῆς. Τὸ πυροβόλον του ἐγένετο ἀρχὴ νέας περιόδου καὶ ἀνήγγειλε θριαμβευτικὴν τὴν ἀνάρρησιν τῆς κοινῆς γνώμης τῆς ὑψουμένης ὑπεράνω τῶν θρόνων.....»

Τοιουτοτρόπως αἱ τρεῖς Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης παρασυρθεῖσαι, ἑκάστη κατ' ἀρχὰς ἐπὶ ἄλλῳ σκοπῷ ἐνεργοῦσα ἐπὶ τέλους ὅμως συμπράξασαι, συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

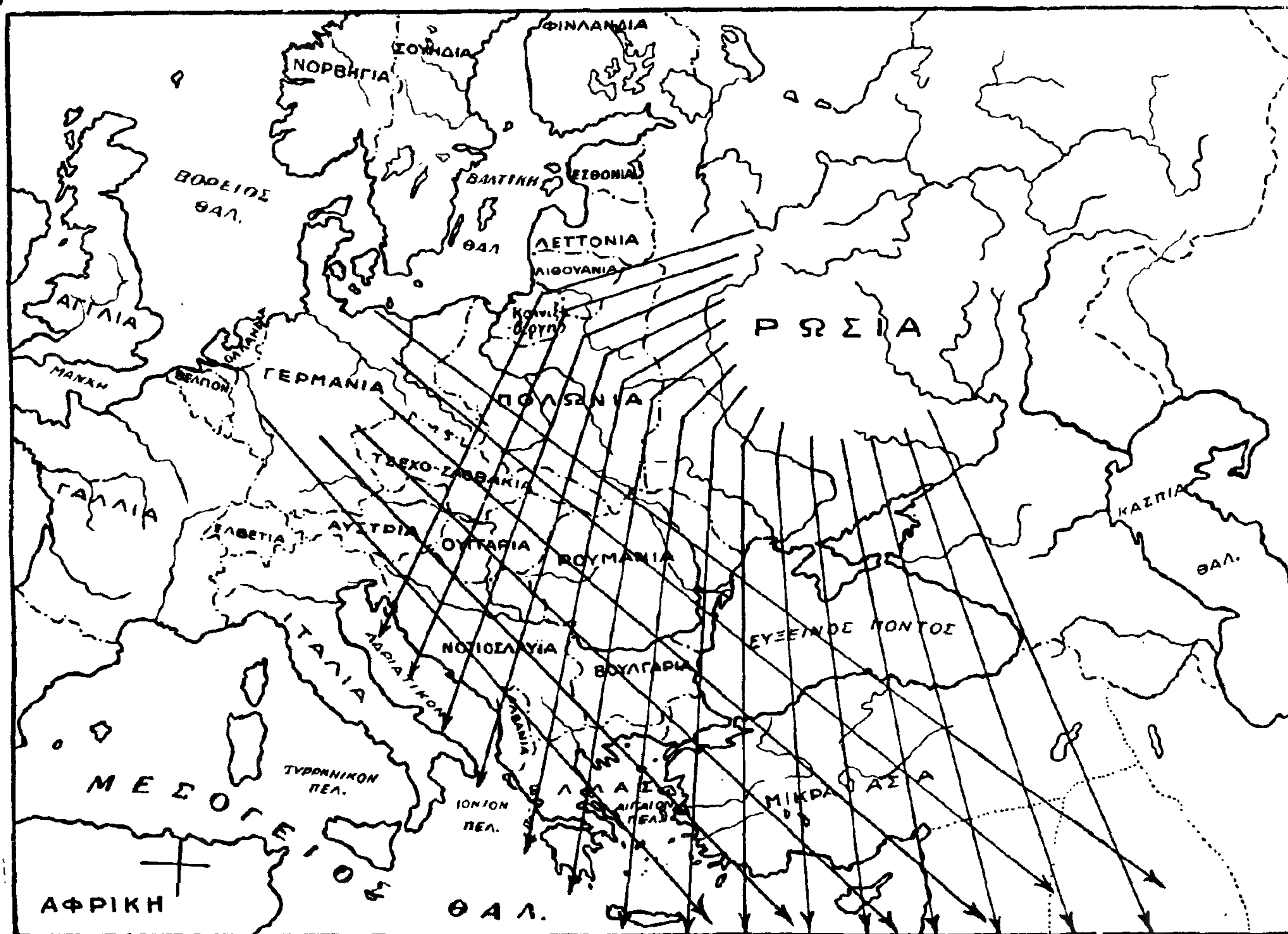
Ἀλλ' αἱ τρεῖς Δυνάμεις, αἱ πρὸς στιγμὴν ἐν Ναυαρίνῳ συμπράξασαι, δὲν ἔπαυσαν θεραπεύουσαι τὰ συμφέροντα αὐτῶν τὰ εὑρισκόμενα ἐν διαρκεῖ καὶ ἀπολύτῳ ἀντιθέσει, ὡς ἐκ τούτου δὲ εἰς οὐδεμίαν κατέληγον ἀπόφασιν περὶ τοῦ τί δέον γενέσθαι ἐπὶ τοῦ «Ἑλληνικοῦ ζητήματος» καὶ μετὰ τὸ Ναυαρῖνον, συνέχιζον δὲ μετὰ τῆς καὶ πρότερον δυσπιστίας τὴν παρακολούθησιν ἡ μία τῶν πράξεων τῆς ἄλλης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς πορείας καὶ ἐξελίξεως τῆς ἀπελευθερωθείσης ἑλληνικῆς γωνίας. Εἰς τοιαύτας θεραπαινίδας ἐνεπιστεύθη ἡ Θεία Πρόνοια τὸ νεογνὸν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος (¹). Τὰ τρία ἐν Ἑλλάδι κόμματα (τὰ διατηρηθέντα μέχρι τῆς τρίτης περιόδου τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος), τὰ διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν τριῶν Προστατίδων Δυνάμεων βαπτισθέντα μαρτυροῦσι τὰς τῶν Δυνάμεων βλέψεις καὶ τὴν περαιτέρω πολιτικὴν αὐτῶν.

Ἡ Ρωσία ἔχουσα ὡς δόγμα τὴν τοῦ Μεγάλου Πέτρου πολιτικὴν διαθήκην, ἔμβλημα δὲ τὸ ρωμαντικὸν πρόσχημα τῆς τοῦ χριστιανικοῦ σταυροῦ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀναστηλώσεως, βαθυτέρας ὑπέκρυπτε διαθέσεις· αὗται δὲ ἦσαν ἡ ἐδαφικὴ εἰς βάρος τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐπέκτασις καὶ ἡ τελικὴ διαδοχὴ αὐτῆς, ὑποσκαπτομένης τῆς ὑποστάσεώς της διὰ τῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν αὐτῆς χριστιανικῶν λαῶν, οὓς καὶ κραταιῶς ὑπεστήριζεν ἀπὸ πάσης τῶν Τούρκων αὐθαιρεσίας. Ἀλλ' ἡ πιθανότης μιᾶς τοιαύτης ἐπικρατήσεως τῶν Ρώσων ἐν τῇ ἀνατολικῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου (τῆς γεωγραφικῆς γεφύρας τῶν τριῶν τοῦ κόσμου ἠπείρων) θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀρχὴν τῆς παρακμῆς τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, βραδύτερον δὲ καὶ τῆς μετὰ τὴν ἕνωσιν αὐτῆς ἐμφανιαθείσης Ἰταλίας.

Ἐντεῦθεν καὶ ἡ στενὴ ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἢ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ σημείου τούτου πολλάκις ἐπιτευχθεῖσα συνεργασία τῶν δύο τούτων Δυνάμεων, παρ' ὅλας αὐτῶν ἐπὶ ἄλλων σημείων διχογνωμίας, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἀλλαχοῦ (²). Πρωτεῦον λοιπὸν ζήτημα τῶν λανθανόντως ἀντιγνωμουσῶν Δυνάμεων δὲν ἦτο οὔτε τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀπελευθέρωσις, οὔτε ἡ κατὰ τῶν Τούρκων, ὡς μὴ χριστιανικοῦ λαοῦ, ἐχθρότης, ἀλλ' ἡ ἐκ τῆς πιθανότητος τῆς καταρρεύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους δημιουργηθησομένη κατάστασις, ὡς καὶ ἡ διαδοχὴ αὐτοῦ, ἐν προκειμένῳ δὲ ἐὰν τὸ τουρκικὸν κατὰ τῶν Ρώσων προπύργιον ἠδύνατο νὰ ἀντικατασταθῇ παρ' ἑτέρου εἰς ἰσχὺν ἀναλόγου, ξένου δὲ ἀπὸ πάσης ρωσικῆς ἐπιδράσεως.

(¹) Isambert, L'Indépendance grecque et l'Europe (Paris 1900).

(²) Βραδύτερον προσηταιρίσθησαν εἰς τὴν ἀντιρρωσικήν των πολιτικὴν καὶ τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν, ὡς Δυνάμεις ἀντισλαυϊκάς καὶ μεσογειακάς. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ νέοι συνδυασμοὶ ἐδημιούργουν ἀντιθέσεις ἐθνικιστικὰς καὶ οἰκονομικὰς μεταξὺ Γερμανῶν καὶ Σλαύων μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν παρεμπόδισιν τῆς ἑνώσεως τῶν τελευταίων καὶ ἔξοδον εἰς τὴν Μεσόγειον. Δύο ἔκτοτε πολιτικαὶ κατευθύνσεις ἐδίδοντο τῶν μὲν Ρώσων πρὸς ἔξοδον εἰς τὴν Μεσόγειον διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, τῶν δὲ Γερμανῶν πρὸς ἔξοδον εἴς τε τὴν Μεσόγειον καὶ τὸν Περσικὸν κόλπον, ὡς κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου διεκήρυττον «Σκοπὸς τοῦ πολέμου Βερολῖνον - Βαγδάτη».

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΠΕΞΗΓΟΥΝ ΤΑΣ ΕΝ ΤΗι ΑΝΑΤΟΛΗι ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

(Στ΄ β΄ 360)

Τὰς ἐνεργείας ταύτας καὶ διαβολὰς ἐκ τῶν ἀντιζηλιῶν διαπιστοῦμεν ἤδη κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ μετὰ ταύτην, ἀκολούθως κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Καποδιστρίου, κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρώτου βασιλέως (ὁπότε ἀπέκλεισαν τὴν ὑποψηφιότητα ἐκλογῆς ἡγεμόνος προερχομένου ἐκ μιᾶς τῶν τριῶν Δυνάμεων) ἰδιαιτέρως δὲ ἐν τῇ μετέπειτα πολιτείᾳ αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι κατά τε τὸν Κριμαϊκὸν καὶ Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον.

Πᾶσα τοῦ βασιλέως Ὄθωνος κατὰ τῆς Τουρκίας ἐκδήλωσις ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ὡς πρᾶξις φιλορρωσική, διότι αὕτη δὲν ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ συνετέλει ἐμμέσως εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν ρωσικῶν βλέψεων, ἐπεζητοῦντο δὲ καὶ αἱ μᾶλλον ἀσήμαντοι ἀφορμαὶ ὅπως δημιουργηθῶσι προστριβαὶ καὶ ἐχθρότητες μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ αὐτῶν, ὑποδαυλιζόμεναι καὶ δι᾽ ἐσωτερικῶν παρασκηνιακῶν ἐπαναστάσεων· αἱ ἐνέργειαι δὲ αὗται ἐξετελοῦντο ὁμοῦ ἢ καὶ κεχωρισμένως, ἀναλόγως τῆς φορᾶς τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἀναγκῶν.

Ὁ Ὄθων ἐκλεγεὶς βασιλεὺς τοῦ νεοσυστάτου κράτους ἐν μέσῳ μέθης ρωμαντισμοῦ τοῦ λάτρου τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἐν τέλει παραφρονήσαντος βασιλέως πατρός του εἰς ἡλικίαν ἐφήβου, ἀπροπαράσκευος οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι βασιλείαν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παγίου εὐρωπαϊκοῦ συντηρητικοῦ βασιλείου, μὴ κατανοήσας τὴν πραγματικὴν διεθνῆ τοῦ βασιλείου θέσιν, κληρονομικῶς δὲ μὴ ἀπολύτου ἀρτιότητος(¹) παρέπεεν ἐν πάσαις ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ παραβιάζων διαρκῶς τὸ πολίτευμα καὶ ἐπέτρεπε τὴν ἐνεργὸν εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνάμιξιν τῆς βασιλίσσης συζύγου του ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ὅπως ἀποζημιώσῃ αὐτὴν ἐπὶ τῇ ἀναιτίῳ στερήσει τῶν μητρικῶν ἀπολαύσεων(²), δημιουργήσας οὕτω κατάστασιν μεστὴν κινδύνων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν(³). Βραδὺς καὶ λεπτολόγος ὁ ἴδιος ἐστερεῖτο τῆς δημιουργικῆς ἱκανότητος(⁴) ἐρχόμενος δὲ εἰς διαρκεῖς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς συγκρούσεις, παρὰ τὴν χρηστοτάτην αὐτοῦ προαίρεσιν, ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ὑψηλῶν τοῦ ἡγεμόνος καθηκόντων τελικῶς ἀπέτυχε καταλήξας εἰς τὴν ἐξορίαν καὶ γενόμενος ἀντὶ καλοῦ πρόξενος πολλῶν κακῶν τῇ Ἑλλάδι, ἅτε ἀδεξίως χειρισθεὶς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ οὕτως ὥστε τὴν μὲν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν διαρκῶς ἀνέκοπτε καὶ

(¹) Strohmayer, Kœnig Ludwigs II. und Ottos I. von Bayern (Wiesbaden 1912).

(²) Οἱ τοσάκις προσάψαντες εἰς τὴν καλλίσωμον γυναῖκα ὡς ἔγκλημα τὴν ἀτεκνίαν ἠγνόουν βεβαίως ὅτι αὕτη κατῆλθεν εἰς τὸν τάφον παρθένος.

(³) Μεταξὺ ἄλλων τῇ ἐπεμβάσει της ἐματαιώθη καὶ συνοικέσιον τῆς ἐξαδέλφης της μετὰ τοῦ Ναπολέοντος Γ΄.

(⁴) Ὡς παράδειγμα ἀναφέρομεν τὴν ἑπομένην ἀφήγησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβῆ. Ὁ βασιλεὺς ἐπρόκειτο ν᾽ ἀπέλθῃ εἰς Γερμανίαν, ὅπως ἐργασθῇ πρὸς ἄρσιν τῆς ξενικῆς κατοχῆς, ἀνέβαλλε δ᾽ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν ἀναγκαίαν πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν σύσκεψιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας, περὶ τῶν λόγων, οἵτινες θὰ προετάσσοντο, περὶ τῶν ὅρων, οἵτινες θὰ συνεφωνοῦντο, καὶ περὶ τῶν σχέσεων, ἃς θὰ ἐτήρει ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἡ κυβέρνησις πρὸς τοὺς ξένους βιαστάς. Τὸ θέμα ἦτο τόσον σοβαρόν, ὥστε, τοῦ Ραγκαβῆ ἐπιμείναντος, ὡρίσθη ὡς ἡμέρα τῆς συσκέψεως αὐτὴ ἡ ἡμέρα τῆς ἀναχωρήσεως. Ἀλλ᾽ ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὁ βασιλεὺς συνειργάζετο πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν καὶ παρήρχοντο ὧραι μετὰ ὥρας. Τέλος ἐξῆλθεν ὁ συνταγματάρχης Σμόλενιτς καὶ εἰσήχθη ὁ Ραγκαβῆς. Εὗρε τὸν Ὄθωνα περιφερόμενον ἄνω καὶ κάτω, σύνοφρυν, βεβυθισμένον προδήλως εἰς σκέψεις. «Συνεζητοῦμεν, εἶπε, σπουδαῖον ζήτημα. Πρόκειται ν᾽ ἀντικατασταθῶσι τὰ τύμπανα διὰ σαλπίγγων. Τί φρονεῖτε σεῖς;» Καὶ ἤρξατο ἀναπτύσσων τὰ αὐτὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα εἶχεν ἤδη ἀναπτύξῃ ἄχρι κόρου πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, ἐπέστη δ᾽ ἡ στιγμὴ τῆς ἀναχωρήσεως, μόλις ἐν παρόδῳ θιγέντος τοῦ ὄντως καιρίου ζητήματος. Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο χαρακτηρίζει τὸ ὅλον κυβερνητικὸν σύστημα, οὗ ἐξηγεῖ τὰς ἀποτυχίας.

πλημμελῶς προῆγε, τὴν δὲ ἐξωτερικὴν πολιτικὴν εἰς πλείστους ὅσους καὶ διαρκεῖς κινδύνους ἐξέθετε(¹). Ἀνὴρ ὥριμος τὴν σκέψιν, εὔστροφος καὶ βουλήσεως, καταλλήλως δὲ τὴν ἐξωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος πολιτικὴν προσαρμόζων, θὰ ἠδύνατο μεγάλην βάσιν κράτους νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τῆς ἐλευθερωθείσης ἐθνικῆς γωνίας καὶ πρὸς ταχεῖαν καὶ ἀσφαλῆ ἀποκατάστασιν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος νὰ ὁδηγήσῃ. Παρὰ πάντων ἀνωμολογήθη ὅτι ὁ Ὄθων καὶ ἡ Ἀμαλία ἠγάπησαν εἰλικρινέστατα τὴν Ἑλλάδα, τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι, ἐὰν τὴν ἠγάπησαν φρονίμως, ἐὰν τὴν ἐπαίδευσαν καλῶς καὶ ἐὰν ἐξήρθησαν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ἥτις δυσχερὴς καθ' ἑαυτὴν παρεδόθη εἰς τὴν νέαν βασιλείαν δυσχερεστέρα.

Ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις τῆς ἀποτυχίας τῆς πρώτης βασιλείας ἐπραγματώθη ἡ ἐκλογὴ τοῦ δευτέρου τῆς Ἑλλάδος δυνάστου. Καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἡ προτίμησις ἐδίδετο οὐχὶ εἰς ἄνδρα τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ παρελθόν, ἀλλ' εἰς νεανίαν βορείου χώρας. Οὐδεμία ἐπιμεμελημένη ἀνατροφὴ ἢ ἐξαιρετικὴ μόρφωσις ἢ ἄλλη τις διάκρισις ἐπικτήτων προσόντων παρὰ τοῦ νέου ἡγεμόνος ἀπητήθησαν(²).

Ἐνταῦθα παρατηρεῖται καὶ πάλιν τὸ μέγα κενὸν τῆς ἀνυπαρξίας ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ κόσμου πατριωτικῶς ἐργαζομένου καὶ ἐπὶ ἄλλου πεδίου συνεχίζοντος τὸ ἔργον τῶν ἀπελευθερωτῶν τῆς προηγουμένης γενεᾶς. Αἱ δὲ συμπτωματικαὶ καὶ περιοδικῶς ἐμφανιζόμεναι ἐλάχισται πολιτικαὶ φυσιογνωμίαι ὑποχωροῦσι πρὸ τοῦ «κοτζαμπασισμοῦ» καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προκυψάντων πολιτικῶν κομμάτων τῶν φατριῶν τοῦ βούρδουλα καὶ τοῦ ρουσφετίου, τῶν ἐπιτακτικῶς ἀξιούντων νὰ κυβερνήσωσι τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν καὶ εἰς σύγχρονον κράτος τείνουσαν νὰ προαχθῇ νεαρὰν Ἑλλάδα.

Ἡ ἔλλειψις πολιτικῶν ἀνδρῶν ἐδημιούργει ἀπαύστως εὐκαιρίας ἀναμίξεως τῶν λεγομένων Προστατίδων Δυνάμεων καὶ συνεχίσεως τῶν πολιτικῶν ἑκάστης ἐξ αὐτῶν βλέψεων. Ἐὰν μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὄθωνος ὑπῆρχον ἄνδρες πολιτικοὶ εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων θὰ διηρωτῶντο τί ὤφειλον νὰ προσδοκῶσιν ἐκ τῆς καθόδου ἑνὸς ξένου ἐφήβου καὶ εἰς τί θὰ συνετέλει ἡ εἰς τὸν θρόνον ἄνοδος αὐτοῦ; Τὰ ἑλληνικὰ ζητήματα ἦσαν τοῖς Ἕλλησι παγκοίνως γνωστά, ἦσαν δὲ ταῦτα: εὐνομία καὶ προπαρασκευὴ πρὸς ἀνωτέρους ἐθνικοὺς σκοπούς, συγκεκριμένως δὲ ἡ μετὰ φρονήσεως συνέχισις τῆς πολιτικῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν εἰσέτι δουλευόντων ἀδελφῶν. Τὴν τοιαύτην δὲ πολιτικὴν δὲν ἠδύνατο οὐδὲ μετὰ πάροδον δεκαετηρίδων νὰ ἐνστερνισθῇ ὁ ἐντελῶς ἀπαράσκευος μετακληθεὶς νεαρὸς ἡγεμών. Μόνον ἀνὴρ ὡρίμου ἡλικίας, ἀρτίου καταρτισμοῦ καὶ στρατιώτης τὸ ἦθος, τηρῶν καὶ σεβόμενος καὶ τὸ φιλελεύθερον πολίτευμα θὰ ἐπετύγχανε τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἔχων συνεργάτας τοὺς πολιτικοὺς ἀρχηγοὺς τῆς νέας αὐτοῦ πατρίδος καὶ δυνάμενος, λόγῳ τῆς ἡγεμονικῆς καὶ ἀτομικῆς ἀνωτερότητός του, νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ἐπηρεάσῃ ἐπ' ἀγαθῷ τὴν ὅλην κατάστασιν, ἡ δὲ πεῖρα τῆς τοῦ Ὄθωνος βασιλείας παρεῖχεν ἀφορμὴν εἰς τοιαύτας σκέψεις καὶ ἀποφάσεις.

Ἀλλὰ πρὸς τοιοῦτον προσανατολισμὸν ἀπῃτεῖτο πολιτικὴ ἀρετὴ καὶ ὡριμότης,

(¹) Μία τῶν ἀκαταλογίστων αὐτοῦ πράξεων ἦτο καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ σχεδιασθεῖσα ἐπανάστασις τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν Χριστιανῶν ὡς καὶ ἡ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατεία, ἥτις θὰ ἐπραγματοποιεῖτο διά τινων ἑκατοντάδων δροφυλάκων τοῦ Σκυλοδήμου καὶ τῶν ἐκ τῶν φυλακῶν ἀπελευθερωθέντων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καταδίκων, ἀντὶ συστάσεως πρὸς ἐργασίαν καὶ καρτερίαν.

(²) Ἐξ ὅσων εἶναι ἡμῖν γνωστὰ ἐκ τῶν διδαξάντων τὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατελθόντα νεαρὸν τότε Γεώργιον καθηγητῶν, οὗτος οὐδεμίαν ἐπεδείκνυε φιλομάθειαν ἢ ἐνδιαφέρον οὔτε διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἱστορίας τῆς χώρας οὔτε περὶ ἄλλων χρησίμων αὐτῷ μαθημάτων τῆς γενικῆς πολιτικῆς ἱστορίας καὶ τῶν πολιτευμάτων. Ἦτο εὔθυμος καὶ κοινωνικῶς εὐχάριστος, ἀλλ' εἰς ἄκρον φυγόπονος.

πρὸς ἐπίτευξιν ἀπολύτου συμφωνίας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, καὶ ἐνέργεια ἐπὶ προγράμματος ὅπερ θὰ ἀπέκλειε πᾶσαν τῶν Δυνάμεων, αἵτινες ἐπέμενον εἰς τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα, ἀπόλυτον πρωτοβουλίαν καὶ ἀνάμιξιν ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ διαδόχου τοῦ Ὄθωνος.

Δυσὶ θεοῖς ὑπεχρεοῦτο νῦν δουλεύειν ὁ νέος ἡγεμών. Ἦσαν δὲ οὗτοι τὸ ἑλληνικὸν ἰδανικὸν καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων συμφέροντα· κατωρθοῦτο ὅμως τοῦτο καὶ δὴ δι' ἀμφότερα τὰ μέρη ἱκανοποιητικῶς; Ἡ προικοδότησις τοῦ νέου βασιλέως διὰ τῶν Ἰονίων νήσων ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἔθετεν αὐτῷ ὡς ὅρον τὴν μὴ διατάραξιν τῆς εἰρήνης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀπαίτησις προϋποθέτουσα τὴν ἐξόφλησιν διὰ τῶν Ἰονίων νήσων πάσης ἄλλης ἀξιώσεως ἐπὶ ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως καὶ παραίτησιν ἀπὸ ἱστορικῶν δικαίων ἀπαραγράπτων· τὸν ὅρον δὲ τοῦτον συνεμερίσθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες. Συνέπεια τούτου ἦτο ἡ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν καὶ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἐγκατάλειψις πάσης, ἔστω καὶ μικρᾶς, ἀλλ' ὑποδειγματικῆς στρατιωτικ... καὶ ναυτικῆς προπαρασκευῆς τῆς χώρας καὶ ἡ σιωπηρῶς ἀναγνωρισθεῖσα θέσις τοῦ νέου ἡγεμόνος ὡς τοποτηρητοῦ μὴ ἀπολύτως ἑλληνικῶν συμφερόντων.

Ἐνταῦθα τῆς ἱστορίας ὑποχρέωσις, ἀλλὰ καὶ τῆς δικαιοσύνης ἔργον εἶναι ἡ σκληρὰ ὁμολογία ὅτι ἡ πρώτη γενεὰ ξενικῆς δυναστείας ὑπῆρξε πανταχοῦ γενεὰ δοκιμασιῶν καὶ παθημάτων, οἱ δὲ ἐν Ἑλλάδι ὅροι τῆς μεταπολιτεύσεως τοῦ 1862 καὶ οἱ θεσμοί, δι' ὧν ἐπροίκισεν ἑαυτὸ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, δὲν ἐπέτρεπον τολμηρὰς πρωτοβουλίας τοῦ Στέμματος. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐνταῦθα ξηρῶς ἐξιστοροῦντες τὰ τῶν δύο βασιλευσάντων Οἴκων δὲν πειρώμεθα νὰ κρίνωμεν αὐτοὺς ἢ τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπολύτως, ἀλλ' ἀναζητοῦμεν μόνον τὰ βαθύτερα αἴτια καὶ τὰς σπουδαιοτέρας ἀνάγκας, αἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάρρησιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου, τὴν μετέπειτα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς πολιτείαν αὐτῶν ὡς καὶ τὴν κατάρρευσιν τῶν θρόνων αὐτῶν.

Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου καὶ ἡ δημιουργία πολυμελοῦς οἰκογενείας παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τὸν Γεώργιον Α', ἀνδρωθέντα ἐν τῷ μεταξύ, εἰς σκέψεις ἀποσκοπούσας τὴν τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων ἀνόρθωσιν· ἀλλ' ἡ ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη καθιερωθεῖσα πολιτικὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποβάλῃ καὶ τὰς ἀρχικὰς ἀντιλήψεις ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδέν, ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων βασιζομένη, ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ, ἡ δὲ ἀναπτυχθεῖσα προσωπικὴ γοητεία καὶ αἱ καλλιεργηθεῖσαι μετέπειτα συγγενικαὶ καὶ ἄλλαι μετὰ σημαινουσῶν εὐρωπαϊκῶν προσωπικοτήτων σχέσεις, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη, οὐδεμίαν θετικὴν ἐθνικὴν ἐξυπηρέτησιν ἠγγυῶντο· καὶ εἰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς ἡ ἀπαράσκευος ἐσωτερικῶς καὶ ἀπροσανατόλιστος ἐξωτερικῶς Ἑλλάς (ὡς ἡ πρὸ τοῦ ὄγκου τῆς δυσφορίας τοῦ 1897), εὑρίσκετο ἀνυπεράσπιστος καὶ ἐπαΐτις ἐπικουρίας οὐδαμόθεν ἐπιτευχομένης. Καὶ ναὶ μὲν βασικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἐτέθη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου ἡ πρὸς τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις προσήλωσις, ἀλλ' αὕτη δὲν συνεβάδιζε καὶ μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς προσπαθείας πρὸς ἀνάδειξιν τῆς Ἑλλάδος εἰς παράγοντα πολεμικῶς ὑπολογίσιμον ἐν δεδομένῃ στιγμῇ.

Ἡ ἐσωτερικὴ φθορὰ ἐπερχομένη ἐκ τῆς ἐρασιτεχνικῆς ἀσκήσεως τῆς βασιλείας, περιοριζομένης εἰς μακρὰ ταξίδια πρὸς ἐπιδίωξιν διὰ τῆς διπλωματικῆς ὁδοῦ τῆς λύσεως τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων, ἡ ἄστοχος ἐπέμβασις εἰς πράξεις, ὡς ἡ κατὰ τὴν ἐν Μεσολογγίῳ ἐκλογὴν τοῦ Χαρ. Τρικούπη, καὶ ἡ ἀποδοθεῖσα αὐτῇ ἰδιότης τοῦ «διαιρεῖν καὶ βασιλεύειν» ἐδημιούργει κατάπτωσιν, κρίσεις καὶ ἐπαναστάσεις ἐσωτερικὰς εἰς βάρος τοῦ καθεστῶτος καὶ ὡς δικαίαν αὐτοῦ ἀμοιβήν. Οὐδεμία καλὴ θέλησις ἐκ τῶν ὑστέρων ἐμφανιζομένη ἠδύνατο νὰ ἀνακόψῃ τὴν τῶν πραγμάτων πορείαν, καὶ ἡ ὅλως τυχαία τῆς Ἑλλάδος ἀνάμιξις εἰς τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς βαλκανικοὺς ἀγῶνας οὐδόλως ὠφείλετο εἰς πρωτοβουλίαν ἑλληνικὴν καὶ δὴ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως Γεωργίου τοῦ Α' πολιτείαν καὶ τὴν

παρ' αὐτοῦ, παρὰ τὴν θέλησιν καὶ ἐναντίον τῆς γνώμη ὢν πολιτικῶν ὑπευθύνων αὐτοῦ συμβούλων, ἀποκλειστικῶς καὶ ἐπὶ δεκαετηρίδας διαχείρισιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Ἀορίστως δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι, ἐὰν παρὰ τῷ Ὄθωνι ἡ ἱκανότης ὑπῆρξεν ἥσσων τῆς προαιρέσεως, ὁ Γεώργιος ἔχων ἴσην πρὸς τὴν ἱκανότητα τὴν προαίρεσιν ἀσφαλῶς θὰ ἐμεγαλούργει. Τὴν δὲ κρίσιν ταύτην περὶ τοῦ Γεωργίου ἐμόρφωσαν πάντες οἱ φιλικῶς αὐτῷ προσκείμενοι, οἵτινες οὐδὲν εἶχον αὐτῷ νὰ προσάψωσιν ἀλλὰ καὶ οὐδὲν νὰ ἐξάρωσι. Δεκαπενταετίαν πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου τοῦ 1897, ἤρξατο ἐν αὐτῷ τῷ στενῷ οἰκογενειακῷ τοῦ Γεωργίου περιβάλλοντι, τῷ ὑπολογίζοντι πλέον ἐπὶ τοῦ ἰδίου μέλλοντος, ἐκδηλουμένη ἀνησυχία ἐπὶ τῆς τηρουμένης πορείας ἔν τε τῇ ἐσωτερικῇ καὶ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ· καὶ ἡ δυσφορία αὕτη κατέληξεν εἰς τὴν τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου ἐνεργὸν εἰς τὸν στρατὸν ἀνάμιξιν, μετ' ἐξαιρετικοῦ μὲν ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως, ἀλλ' ἐπὶ ἐδάφους φθαρέντος ἐκ τῆς ἐπὶ δεκαετηρίδας καθιερωθείσης πολιτικῆς, συντελεσάσης δὲ καὶ τῆς ἀψυχολογήτου συμπεριφορᾶς αὐτοῦ ἡ ἀνάμιξις αὕτη οὐ μόνον δὲν ἀπέφερε τοὺς προσδοκωμένους καρπούς, ἀλλὰ καταλήξασα εἰς ἐπανάστασιν ἐμείωσε τὸ γόητρον τοῦ μέλλοντος βασιλέως ὑποστάντος καὶ αὐτοῦ τῆς ὅλης πλέον καταστάσεως τὴν ἀπογοήτευσιν.

Οἱ εὐτυχεῖς Βαλκανικοὶ πόλεμοι, ὁ βίαιος θάνατος τοῦ βασιλέως Γεωργίου ὑπὸ συνθήκας καὶ ἐν στιγμαῖς ἐθνικῆς ἀγωνίας καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν θρόνον ἀνεπτέρωσαν τὰς ἐλπίδας ἐπὶ τὸν βασιλικὸν Οἶκον ὡς θεσμὸν ἐγγυήσεως, τάξεως καὶ προόδου διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐνισχύθη δὲ ἡ βάσιμος ἐλπὶς τῆς δημιουργίας δυναστείας ἑλληνικῆς ἑλληνικῶς σκεπτομένης καὶ ἐνεργούσης. Ἀλλ' ἡ μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσα διὰ τοῦ Παγκοσμίου πολέμου καταιγὶς καὶ ἡ ἀδεξίως, πρωτοβουλίᾳ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἀσκηθεῖσα παρ' ὅλας τὰς ἐπιφυλάξεις ἀλλὰ πάντως μὴ φιλικὴ πρὸς τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις πολιτι[illegible], δογματίσασα τὴν «αὐτοτέλειαν» καὶ μὴ ἐπιδιώξασα τὸν συνδυασμὸν τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων πρὸς τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰ συμφέροντα τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ἔθεσε τὴν Ἑλλάδα διὰ πολλοστὴν φορὰν ἀντιμέτωπον αὐτῶν παρασύρασα τὸν βασιλέα καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, ματαιώσασα δὲ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος πολλὰ ἐπεσώρευσε δεινὰ τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει. «Ἡ ἑλληνικὴ βασιλεία, εἶπεν ὁ τότε διάδοχος Κωνσταντῖνος μετὰ τὴν κατὰ τοῦ πατρός του κατὰ τὸ 1898 ἀπόπειραν, ἢ πρέπει νὰ ἵσταται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους ἁγνὴ ἀπὸ πάσης κηλῖδος ἢ δὲν ἔχει λόγον ὑπάρξεως». Οὐχ ἧττον ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ πράξεων, ἅμα τῇ εἰς τὸν θρόνον ἐπαναρρήσει του κατὰ τὸ 1920, ἦτο ἡ εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ ἐπαναφορὰ καὶ προαγωγὴ τῶν ἀποπειραθέντων κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου ἀξιωματικῶν Κυριάκη καὶ Τσερέπη.

Ἡ τοῦ Γεωργίου Β' διαδοχὴ θεμελιωθεῖσα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ σφαλμάτων τοῦ προκατόχου αὐτοῦ καὶ ὑπὸ συνθήκας δυσχερεῖς καὶ ἀνωμάλους οὐδὲν ὑπέσχετο τὸ ἰδιαίτερον. Μόνον ἐξαιρετικὴ τοῦ νέου βασιλέως προσωπικότης καὶ οὐχὶ τυπικὴ κληρονομικὴ διαδοχή, προερχομένη εἰς ἀνδρικὴν καὶ εἰλικρινῆ μετὰ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους ἐξήγησιν καὶ ἀποκηρύσσουσα ὁλόκληρον τὸ πρόσφατον παρελθόν, θὰ ἠδύνατο νὰ συγκρατήσῃ τὸν θρόνον καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν περαιτέρω εἰρηνικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας.

Μετὰ τὸ θερμὸν ἀλλ' ἀπερίσκεπτον τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας ὑπὲρ τῆς χώρας ἐνδιαφέρον, αἱ δύο μεταγενέστεραι βασίλισσαι τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξαν ὑποδειγματικαὶ σύζυγοι καὶ ἄρισται μητέρες τῶν ἑαυτῶν οἰκογενειῶν, ἀλλὰ πέρα τούτου, ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, οὐδὲν ἔπραξαν.

Καταγόμεναι ἐκ κραταιῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, βασιλευόντων Οἴκων ἐτήρησαν ἀμείωτον τὸ αἴσθημα καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν ἑκάστη τῆς καταγωγῆς των, πολὺ ὀλίγον

ἢ καὶ καθόλου σχεδὸν προελθοῦσαι εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς νεαρᾶς καὶ ἀνάγκην ἐχούσης πρὸς καθοδήγησιν ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἡ εὐλαβὴς καὶ φιλάνθρωπος βασίλισσα Ὄλγα διὰ τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς ἀγαθότητος πολλὰ τὰ καλὰ παραδείγματα, καὶ ἐν τῇ καθόλου αὐτῆς ἀρνητικῇ δράσει, παρέσχεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἀλλ' ἐκτὸς τούτου οὐδεμίαν θερμουργὸν κοινωνικὴν πνοὴν ἠδυνήθη νὰ προσφέρῃ λόγῳ καὶ τῆς ἐξαιρετικῶς μετρίας αὐτῆς μορφώσεως. Ἡ βασίλισσα Σοφία, εὐθυτάτη τὸν χαρακτῆρα ἀλλ' ὀλιγώτερον ἐκδηλωτική, ἐπιμελῶς ἀπέσχε πάσης πρωτοβουλίας ἰδίως ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ τῆς χώρας πεδίου ἀξίας λόγου, πρωτοβουλίας ἣν ἀνέμενε παρ' αὐτῆς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὡς προερχομένης ἐξ Οἴκου, ὅστις τὴν παιδείαν ὡς ἰδιαιτέραν ἀρετὴν ἐκαλλιέργει. Ψυχρὰ καὶ ἀξιοπρεπὴς δὲν ἐδημιούργησε μὲν ἐχθρότητας καὶ ἀντιπαθείας, ἀλλὰ δὲν ἐκέρδησε καὶ τὴν συμπάθειαν λαοῦ μεσημβρινοῦ, θερμοῦ καὶ αἰσθηματικοῦ. Ἡ δὲ εἰς αὐτὴν ἀποδοθεῖσα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεγάλου πολέμου ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ βασιλέως συζύγου της, μὲ τάσιν τὴν ὑπὲρ τῆς Γερμανίας ἀσκηθεῖσαν πολιτικήν, οὐδαμόθεν βεβαιοῦται. Ἐκεῖνο ὅμως ὅπερ ἀναμφισβητήτως δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ Γεωργίου τοῦ Α' καὶ τῶν δύο βασιλισσῶν εἶναι ὅτι δὲν ἐψυχολόγησαν τὴν ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὐδὲ ἐπίστευσαν εἰς τὰ ἐθνικὰ αὐτοῦ ἰδανικά, τὰ ὁποῖα ἦσαν δι' αὐτὸν θρησκευτικὴ πίστις. Ἀλλὰ τὴν πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Ἰδέαν πίστιν, ἔστω καὶ μὲ τὰς κατὰ περιόδους προκληθείσας ἀπογοητεύσεις, εἶχε βαθεῖαν καὶ ἀπόλυτον ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἂν καὶ ἡ ἰδιοσυγκρασία του δὲν τῷ ἐπέτρεψε τὴν ρωμαντικὴν αὐτῆς καλλιέργειαν καὶ δὲν ὡραματίσθη καὶ τὸ πιθανόν, βραδύτερον δὲ πλησιάσαν εἰς τὴν πραγματοποίησιν, «ἑλληνικὸν θαῦμα». Ἡ ἔλλειψις φαντασίας ὅμως δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ καὶ εἰς ἔλλειψιν καλῆς θελήσεως καὶ πόθου ἁγνοῦ.

Τὸ τῶν Αὐλῶν περιβάλλον, στρατολογηθὲν ἐκ τῶν φερόντων ἁπλῶς ὀνόματα ἀπογόνων τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, οὐδὲν προσέθετεν ἠθικὸν κῦρος ταῖς Αὐλαῖς, ὀλιγώτερον δὲ ἐκ τῆς αὐλικῆς αἴγλης εἰς τοὺς ἀπογόνους τούτους, οἵτινες ἦσαν ἁπλοῖ τιμητικοὶ διαγγελεῖς καὶ ἐκτελεσταὶ μικροεντολῶν, κατὰ τὰ παρὰ ταῖς Αὐλαῖς κρατοῦντα. Περιβάλλον ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος, ἔστω καὶ ἐν τῷ περιωρισμένῳ τῆς τότε κοινωνίας χώρῳ, οὐδὲν ὑπῆρξεν οὐδὲ κἂν προσήγγισε τὰς δύο ταύτας Αὐλάς. Οὐδεμία ἢ ἐλάχισται ἦσαν αἱ εὐκαιρίαι τῆς αὐλικῆς πρωτοβουλίας πρὸς ἑορτασμὸν ἢ ἔξαρσιν τῶν ἐργατῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἴσως κατὰ βάθος δὲν ἠδύναντο καὶ νὰ ἐκτιμήσωσι. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι παραλείψεις, ὡς ἡ ἐπαφὴ μετὰ τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ ἐν γένει μετὰ τῶν ἐπαρχιῶν, πλὴν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, ὡς ἡ μετὰ τὸ 1897 γενομένη ἐπίσκεψις, δὲν συνετέλουν εἰς τὸν ἠθικὸν δεσμὸν τοῦ λαοῦ μετὰ τῆς βασιλείας. Ἡ Ἑλλάς, χώρα νέα καὶ τῶν πατριαρχικῶν ἐθίμων θεραπαινίς, ἐδίψει ἀπὸ ἐμπνεύσεις καὶ ὑποδείξεις ἐκ τῶν ἄνωθεν προερχομένας, ἐνῷ τοὐναντίον ἀντιπαθητικῶς διετίθετο κατὰ τῶν ἐτησίων μακρῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁλοκλήρου τῆς, ἐξ ἀναριθμήτων μελῶν, βασιλικῆς οἰκογενείας ἀποδημιῶν, αἵτινες ἐχαρακτηρίζοντο ὡς βασιλικαὶ ἀπολαύσεις χώρας ἀναξιοπαθούσης καὶ δεομένης ἐργασίας πρὸς ἀνύψωσιν.

Οὕτω ὀγδοήκοντα πέντε ἔτη ἐκ τοῦ ἑκατονταετοῦς βίου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος δαπανηθέντα εἰς πειραματισμοὺς πρὸς ἐγκλιματισμὸν ξενικῆς δυναστείας ἐν αὐτῇ, ἀπεδείχθησαν φενάκη, κατεδείχθη δ' ὅτι ὁ ἑλληνικὸς θρόνος ὑπὸ διαρκῆ σεισμὸν εὑρισκόμενος, λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς τῆς γεωγραφικῆς τῆς χώρας θέσεως, ἀπαιτεῖ χειριστὴν ἀξίας καὶ ἱκανότητος οὐ τῆς τυχούσης δυνάμενον νὰ ὑπηρετήσῃ τὰ καλῶς νοούμενα συμφέροντα καὶ νὰ ἀποτρέψῃ συμφοράς. Τὸ δὲ συντελεσθὲν μέχρι σήμερον ἔργον ὀφείλεται κατὰ μέγιστον μέρος εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἐν μέρει δὲ καὶ εἴς τινας πολιτικούς, παλαίσαντα κατὰ πάσης ἐκ τῶν περιστάσεων δημιουργηθείσης δυσχερείας καὶ προσ-

παθήσαντα δι' αὐταπαρνήσεως, καρτερίας, μακρῶν στρατειῶν καὶ θυσιῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐκπατρισμοῦ ὅπως προσπορίζηται τὸν ἄρτον αὐτοῦ νὰ ἀναδείξῃ τὴν χώραν εἰς ὃ σημεῖον σήμερον αὕτη εὑρίσκεται.

Καὶ νῦν ἂς συνεχίσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν τῶν περαιτέρω γεγονότων. Ἡμέρας τινὰς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου Β' ἡ Ἐπανάστασις καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς Ἀθηνῶν ἐκάλεσαν τηλεγραφικῶς τὸν Βενιζέλον ὅπως κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅμοιον δὲ τηλεγράφημα διεβιβάσθη πρὸς τὸν Βενιζέλον καὶ παρὰ τοῦ βασιλέως τὰς παραμονὰς τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐξ Ἑλλάδος.

Ἡ Ἐπανάστασις, ἐκτροχιασθεῖσα πλέον τῶν ἀρχικῶν της δηλώσεων, ἐδημιούργει καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἰδίοις κόλποις διαφωνίας σοβαράς, ἀναγκασθέντος ἑνὸς τῶν μελῶν αὐτῆς, τοῦ ἀντιπλοιάρχου Δ. Φωκᾶ, εἰς παραίτησιν· ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη της πολιτεία καὶ ἡ ἐν τῇ πολιτικῇ δράσει ἀνάμιξίς της δημιουργοῦσαι κινδύνους μεγίστους καὶ νέους διὰ τὸ μέλλον, ὡς ἡ «ἀντεπανάστασις» καὶ ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τῶν πολιτικῶν καὶ τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἐξήγειραν εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν τὴν ἠθικὴν ἀγανάκτησιν πάντων τῶν εὖ φρονούντων Ἑλλήνων πολιτῶν καὶ κατέπεισαν πολλοὺς αὐτῶν καὶ αὐτὸν δὴ τὸν γράφοντα ταῦτα ὅτι ἐνεδείκνυτο πλέον ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπάνοδος τοῦ ἀπὸ ἐτῶν μετὰ τὴν πτῶσιν αὐτοῦ, κατὰ τὴν 1 Νοεμβρίου 1920, ἐν Εὐρώπῃ παραμένοντος Ἐλ. Βενιζέλου, ἀνδρός, κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ πεποίθησιν τοῦ ταῦτα γράφοντος, ἴσως μὲν ἔν τισι συγκαταβατικοῦ, ἀλλὰ πολιτευτοῦ ἰσχυροῦ μὴ δυναμένου νὰ κάμψῃ τὸν αὐχένα ἔναντι ἐπαναστάσεων καὶ ἐπαναστατῶν. Παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν θιασωτῶν καὶ θαυμαστῶν τοῦ Βενιζέλου ἡ τοιαύτη γνώμη παρέσχεν ἀφορμὴν νὰ συγκροτηθῇ ἐπιτροπεία βενιζελικῶν πολιτῶν ἐντίμων, ἥτις εἰργάζετο πρὸς ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου. Διαβλέπων δὲ καὶ ὁ ταῦτα γράφων ἐν ταῖς ἀπαντήσεσι ταῖς διδομέναις ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὰς πρὸς αὐτὸν γινομένας ἐπικρίσεις, ἐπιθυμίαν μὲν νὰ ἐπανέλθῃ καὶ προσενέγκῃ ὑπηρεσίας, ἀλλὰ καὶ θλῖψιν ἅμα καὶ ἀγανάκτησιν ἐπὶ τοῖς ἐναντίον αὐτοῦ σφοδρότατα ἐν τῷ ἀντιπολιτευομένῳ τύπῳ γραφομένοις καὶ συνενωθεὶς μετ' ἄλλων τινῶν μετριοπαθῶν βασιλοφρόνων λαβὼν δὲ καὶ τὴν γνώμην ἀνδρῶν ἐπιφανῶν τοῦ βασιλικοῦ κόμματος ὑπέγραψε τὴν πρὸς τὸν Βενιζέλον γενομένην ἐπίκλησιν βασιλοφρόνων τινῶν. Τότε δὲ προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς πρὸς ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου ἐργαζομένης ἐπιτροπείας καὶ προσελθὼν εἰς ταύτην πρὸς συνεργασίαν παρεκλήθη νὰ ἀναλάβῃ τὴν προεδρίαν ἐπιτροπείας μελλούσης νὰ συγκαλέσῃ συλλαλητήριον τῶν πολιτῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς καὶ τῶν περιχώρων ὑπὲρ ἐπανόδου τοῦ Βενιζέλου. Ὁ ταῦτα γράφων ἐδήλωσε τότε πρὸς τὴν μεγάλην ἐπιτροπείαν ὅτι προθύμως μὲν δέχεται τὴν τῆς ἐπιτροπείας τοῦ συλλαλητηρίου προεδρίαν, ἀλλ' ὑπὸ τοὺς ἑπομένους ὅρους: α) νὰ λαλήσωσιν ἐν τῷ συλλαλητηρίῳ μόνον ἐκεῖνοι οἵτινες ἐκ τῶν προτέρων θὰ δηλώσωσιν ὅτι μέλλουσι νὰ λαλήσωσι· β) πάντες οἱ λόγοι νὰ ἀπαγγελθῶσιν ἀπὸ χειρογράφου ὑποβαλλομένου ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ προεδρείου τῆς ἐπιτροπείας γ) οἱ λόγοι οἱ ἀναγνωσθησόμενοι κατὰ τὸ συλλαλητήριον νὰ μὴ περιέχωσι λέξιν τινὰ ἐναντίον τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ βασιλικοῦ καθεστῶτος, ἀλλὰ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης τῆς ταχείας ἐπανόδου τοῦ Βενιζέλου εἰς Ἀθήνας.

Οὕτω δὲ καὶ ἐγένετο, πάντων τῶν ῥητόρων, εἰς οὓς ἔδωκα τὸν λόγον ἐν τῷ συλλαλητηρίῳ, ἀναγνωσάντων τοὺς γραπτοὺς λόγους των καὶ οὐδενὶ ἐπιτραπέντος ἄνευ γραπτοῦ λόγου νὰ εἴπῃ τι ἐν τῇ συνελεύσει ἐνῷ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἤρξάμην τῆς συνεδρίας διὰ λόγου γραπτοῦ. Ἡ ἔννοια τῶν ἀναγνωσθέντων λόγων περιωρίσθη εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπανόδου τοῦ Βενιζέλου. Ὑπὸ τοιαύτην δὲ ἔννοιαν ἦρξα καὶ ἐγὼ τοῦ λόγου ἀποτεινόμενος δέ, ὡς ἔλεγον, οὐχὶ ὡς βενιζελικὸς ἢ ἀντιβενιζελικὸς ἀλλ' ὡς Ἕλλην πρὸς Ἕλληνας, ὑπεστήριξα

τὴν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπανόδου τοῦ Βενιζέλου θεωρίαν μου, ὁρμηθεὶς ἐκ τῆς ἀνάγκης ὑπάρξεως ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως οἵαν οὐδὲν τῶν ἐν Ἑλλάδι κομμάτων ἠδύνατο νὰ παράσχῃ, ὡς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Βενιζέλος καθίστατο ἀπαραίτητος ἕνεκα τῆς πολιτικῆς δυνάμεως ἣν συνεκέντρου εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἣν ἠδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ ἐναντίον τῆς ἀπειλουμένης στρατοκρατίας, ἧς οὐδὲν ὑπῆρχε χεῖρον ἐν ταῖς περιστάσεσιν ἐκείναις. Ἀναφερόμενος δὲ καὶ εἰς τὴν συγκληθησομένην Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ὑπέδειξα τὰ σπέρματα τῶν ἐν ταῖς Ἐθνικαῖς Συνελεύσεσι κινδύνων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, ὑπομιμνήσκων καὶ τὰ γενόμενα ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1863-1864. Τὸ συλλαλητήριον ὁμοθύμως ἐψήφισε πρότασιν, μετὰ πολλῆς μετριοπαθείας συντεταγμένην, ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπανόδου τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐπεφόρτισε τὸ προεδρεῖον ἵνα διαβιβάσῃ τὸ ψήφισμα τοῦτο εἰς αὐτόν. Τότε, ὡς πρόεδρος μετά τινων μελῶν τῆς ἐπιτροπείας, μετέβην εἰς τὸν τότε πραγματικὸν ἀρχηγὸν τοῦ κράτους Ν. Πλαστήραν, ὅστις μετ' εὐμενῶν πρὸς τὸν Βενιζέλον αἰσθημάτων ἀπεδέξατο τὸ ψήφισμα[1]. Ἐντεῦθεν δὲ ἐπείσθην ὅτι τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ Πλαστήρα ὅτι δὲν ἔστεργε τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου ἦσαν ἐπινοήματα ψευδῆ προερχόμενα παρὰ στρατιωτικῶν κύκλων οὐχὶ εὐμενῶς διακειμένων πρὸς τὸν Βενιζέλον, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι οὗτοι θεωροῦντες τὴν Ἐπανάστασιν ἔργον καὶ κτῆμα αὐτῶν, ἤθελον αὐτοὶ νὰ δρέπωσι τοὺς καρποὺς ταύτης, τὸν δὲ Βενιζέλον ἐθεώρουν μᾶλλον ἐμπόδιον τῶν φιλοδοξιῶν αὐτῶν. Τινὲς τούτων ἤθελον τὸν Βενιζέλον, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ παραμένῃ ἐν Εὐρώπῃ καὶ διευθύνῃ ἐκεῖθεν τὰς ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις τοῦ

(1) Ταῦτα λέγω διότι διεδόθη τότε ὅτι ὁ Πλαστήρας δὲν διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐμοὶ δὲ τὴν πρωίαν αὐτὴν τῆς ἡμέρας τοῦ συλλαλητηρίου ἐλέχθη ὅτι θὰ ἦτο καλὸν νὰ μὴ συγκροτηθῇ τὸ συλλαλητήριον ἵνα μὴ ἔλθωμεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλαστήραν. Ἐγίνωσκον ὅτι ὁ Πλαστήρας εἶχεν εἰπῇ εἴς τινα μέλη τῆς ἐπιτροπείας ὅτι ἦτο καλὸν νὰ μὴ ἐπισπεύσωμεν τὰ πράγματα καὶ ἀφήσωμεν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῷ Βενιζέλῳ νὰ ἐκλέξῃ τὸν χρόνον τῆς εἰς Ἀθήνας ἐπανόδου αὐτοῦ. Ἐμοὶ δὲ εἶπεν ὁ Πλαστήρας ὅτι ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου ἐν τῷ μέλλοντι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν αὐστηρότητα τοῦ παρελθόντος, ἔμελλε νὰ κυβερνήσῃ μετὰ μετριοπαθείας καὶ διαλλακτικότητος. Ἐκεῖνο ὅπερ ἐπεζήτουν ἐγὼ καὶ μετ' ἐμοῦ πολλοὶ βενιζελικοὶ καὶ ἀντιβενιζελικοὶ μετριοπαθεῖς ἄνδρες πολιτευταί, ἦτο οὐχὶ ἁπλῶς ἡ ἐπάνοδος τοῦ Βενιζέλου ἀλλὰ καὶ ἡ διατήρησις τῆς βασιλείας καὶ τοῦ βασιλικοῦ Οἴκου, ὅπερ μόνον, κατὰ τὴν ἐμὴν πεποίθησιν, διὰ τοῦ Βενιζέλου ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ. Ἡ βασιλεία δὲν κατελύθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν τῆς 13 Σεπτεμβρίου, ἀλλὰ περιῆλθεν εἰς τοιαύτην ταπείνωσιν, ὥστε θὰ ἦτο προτιμότερον, ὑπὸ ἔννοιαν ἠθικήν, νὰ μὴ ὑπῆρχε βασιλεὺς περιωρισμένος ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Τατοΐου οὐδὲν ἄλλο ποιῶν ἢ νὰ ὑπογράφῃ τὰ προσαγόμενα αὐτῷ ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως διατάγματα.

Πῶς δὲ συνετάσσοντο τὰ διατάγματα ταῦτα; Τὸ εἰσαγωγικὸν τῆς ὑπουργικῆς ἐκθέσεως ἔλεγεν: «Εἷς ἐκ τῶν σκοπῶν καὶ μελημάτων τῆς Ἐπαναστάσεως ἦτο τοῦτο καὶ ἐκεῖνο...» Ταῦτα ἐγράφοντο ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως δῆθεν ἐν διατάγματι βασιλικῷ, μετὰ δὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ βασιλέως ὡς ὑπογραφὴν κυριαρχικὴν ἔθετε καὶ ὁ ἐν ὀνόματι τῆς Ἐπαναστάσεως κυβερνῶν. Ἐννοεῖ πᾶς ὅτι τοιαύτη βασιλεία, παρῳδία βασιλείας καὶ κυβερνήσεως εἶχε καταντήσῃ καὶ πάντες οἱ γινώσκοντες ταῦτα ᾤκτειρον τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως, ὁ δὲ ταῦτα γράφων ἐθαύμαζε διὰ τί ὁ βασιλεὺς ἔτι παραμένει ἐν τοιαύτῃ θέσει καὶ δὲν παραιτεῖται ποιούμενος ἔκκλησιν πρὸς τὸν λαόν.

Τῇ ἀληθείᾳ, ἡ βασιλεία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐταπεινώθη πλέον ἢ ὅσον εἶχε ταπεινωθῇ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅτε ὁ τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς βουλῆς «κτῆνος βασιλικὸν» ὀνομάζων πολιτευτὴς ἐπαρασημοφορεῖτο καὶ τὸ διάταγμα τῆς παρασημοφορίας ἠναγκάζετο νὰ ὑπογράψῃ ὁ Ἀλέξανδρος. Τὴν τοιαύτην ταπείνωσιν καὶ ἐκμηδένισιν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν τῆς βασιλείας βαρέως ἔφερον καὶ οἱ ἐντιμότατοι τῶν βενιζελικῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ἔτι τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθε καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὑπὸ τὸν Λεοναρδόπουλον καὶ Γαργαλίδην ἐν Πελοποννήσῳ ἐκραγεῖσα στρατιωτικὴ ἀντεπανάστασις, ἡ χαιρετισθεῖσα ὑπὸ πλείστης μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μετὰ στεναγμῶν ἀνακουφίσεως καὶ μετ' εὐφροσύνων προσδοκιῶν. Ἀλλ' ἡ ἀντεπανάστασις καταπνιγεῖσα ταχέως, τὰς μὲν ἐξ αὐτῆς γεννηθείσας ἐλπίδας ἐματαίωσε, τὸ δὲ κατὰ τῆς

κράτους (ἅς ἄλλως τε ἡ Ἐπανάστασις ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς εἶχεν ἀναθέση εἰς τὸν Βενιζέλον). Ἔγραφον δὲ αὐτῷ μετὰ πάσης παρρησίας περίπου τάδε: «Εἶσαι μοναδικὸς διπλωμάτης ἵνα διευθύνης τὰς διπλωματικὰς ὑποθέσεις ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν δὲν δύνασαι νὰ διευθύνῃς ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτοῦ πολιτείᾳ. Ἡ δημοκρατία δὲν γίνεται διὰ δημοψηφισμάτων καὶ συντακτικῶν συνελεύσεων (διότι τοιοῦτοι σκοποὶ ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Βενιζέλον), ἀλλὰ διὰ παιδαγωγήσεως τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἡγετῶν (ἤτοι τῶν βίᾳ καταλαβόντων τὴν ἀρχὴν στρατοκρατῶν) κηρυττομένην δημοκρατίαν».

Ἐν μέσῳ τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων ἡ ἡμετέρα ἐπιτροπεία μετέβη εἰς Παρισίους ἔνθα ὑπεδέξατο ταύτην ὁ Βενιζέλος. Ἀλλ' ἐκ τῶν πρώτων λέξεων τοῦ ἀνδρὸς ἐνόησα ὅτι δὲν ἦτο τοσοῦτον ἀπόλυτος κύριος τῆς καταστάσεως ὅσον ἐγὼ ὑπέθετον καὶ ἤλπιζον. Ἐνόησα ἀμέσως ὅτι ἐν τοῖς ἐπαναστατικοῖς στρατιωτικοῖς κύκλοις ὑπῆρχον διαφοραὶ καὶ διαφωνίαι καὶ ὅτι ὁ Πλαστήρας ἦτο ὁ τὰ μάλιστα ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Βενιζέλον καὶ δύο ἡμέρας πρὸ τῆς εἰς Παρισίους ἀφίξεώς μας εἶχε τηλεγραφικῶς παρακαλέση τὸν Βενιζέλον νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν εἰς Ἑλλάδα ἐπάνοδον, τὸ δὲ ἑλληνικὸν προξενεῖον εἶχε δημοσιεύση δι' ἀνακοινωθέντος τὴν τοιαύτην εἴδησιν. Ἐκ τῶν ὀλίγων ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ Βενιζέλου ἀνταλλαγέντων λόγων ἀντελήφθην ὅτι οὗτος ἐπιστρέφων εἰς Ἑλλάδα ἐνεφορεῖτο εἰλικρινῶς τῆς ἰδέας, παρὰ πᾶσαν τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ γνώμην καὶ πεποίθησιν, ὅτι ἡ δημοκρατία ἐπεβάλλετο νῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντὶ βασιλείας ἐκπεσούσης ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ πολλοῦ λαοῦ. Τοῦτο δ' ἐφρόνουν καὶ οἱ ἐν Παρισίοις βενιζελικοί. Ἀλλ' ἤθελεν ὁ Βενιζέλος, μόνον λόγῳ τῆς πιέσεως τῶν φίλων του, τοὐλάχιστον δημοκρατίαν προερχομένην ἐκ τῆς κυριάρχου θελήσεως καὶ ἐλευθέρας ψήφου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ἴδιος ὅμως οὐ μόνον δὲν συνεμερίζετο ἀπολύτως τὰς ἀντιλήψεις ταύτας, ἀλλά, ὡς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1920 εἶχε κηρύξῃ ἐν Παρισίοις, τὰς ἀπεδοκίμαζε. «Εἶμαι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸ σημερινὸν καθεστώς, ἔλεγε. Ἀγαπῶμεν δὲ ἐν Ἑλλάδι τὴν βασιλείαν, διότι αὕτη παρουσιάζει ποιάν τινα σταθερότητα».

βασιλείας μῖσος τῶν ἐπαναστατικῶν κύκλων ἔτι μᾶλλον ἐπέτεινε καὶ παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπογραφὴν πρωτοκόλλων μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν ἀποβλεπόντων εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας. Ἡ μετὰ τὸ ἡμέτερον συλλαλητήριον ὑπὸ τῶν βασιλοφρόνων ὀργανωθεῖσα φιλοβασιλικὴ ἐπίδειξις ἡ διελαύνουσα τὰς ὁδοὺς καὶ πλατείας τῶν Ἀθηνῶν, ἡ προκαλέσασα τὸν ἄδικον φόνον βασιλοφρόνων βουλευτῶν, ἄνευ οὐδενὸς λόγου καὶ οὐδεμιᾶς αἰτίας φονευθέντων ὑπὸ τῶν φρουρῶν τοῦ ἐπαναστατικοῦ διευθυντηρίου, ἔτι μᾶλλον ἐξηγρίωσε τὰ πάθη καὶ τὰ μίση. Κατὰ τὰς θλιβερὰς μάλιστα ἐκείνας ἡμέρας, πολλοὶ ἐντιμότατοι βενιζελικοί, οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος βασιλοφρόνων, ηὔχοντό διακαῶς τὴν ἐμπέδωσιν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας διὰ τῆς ἐπανόδου τοῦ Βενιζέλου. Μετὰ συγκινήσεως δὲ ἐνθυμοῦμαι οὐ πρὸ πολλοῦ τελευτήσαντα ἀοίδιμον βενιζελικώτατον ἄνδρα μετὰ δακρύων προτρέποντά με νὰ μεταβῶ μετ' ἄλλων εἰς Παρισίους ἵνα συνηγορήσω παρὰ τῷ Βενιζέλῳ ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς βασιλείας: «Τί κακὸν μᾶς ἔκαμαν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἔλεγε μετὰ δακρύων ὁ ἀνήρ, διὰ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν κτημάτων των καὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος;» Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλοι πολιτικοὶ βενιζελικοὶ ὄντες εἰλικρινεῖς βασιλικοί. Ἡ ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου συνηγορία μου ἐξήγειρεν ἐναντίον ἐμοῦ τὴν δυσμένειαν βασιλικῶν τινων· ἀλλ' ἄνδρες βασιλόφρονες ἐντιμότατοι ἄλλοι ἐπεκρότουν τὰ ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενα καὶ πραττόμενα, ἐλάμβανον δὲ καὶ ἀπὸ Μακεδονίας συγχαρητήρια τηλεγραφήματα ἐπὶ τῇ πατριωτικωτάτῃ, ὡς ἔλεγον, πολιτείᾳ μου. Ἀλλ' ἐμὲ οὔτε ταῦτα οὔτε ἡ, ὡς εἴς τινας ἐφημερίδας βασιλόφρονας, γενομένη κατάκρισις τῆς μεταστροφῆς τῶν φρονημάτων μου μὲ ἐτάραξαν. Εἶχον πεποίθησιν ἀδιάσειστον περὶ δύο πραγμάτων: α) ὅτι καὶ ἡ διατήρησις τῆς βασιλείας μόνον διὰ τοῦ Βενιζέλου ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ, καὶ β) ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ βασιλικοῦ καθεστῶτος εἰς νέον καθεστὼς δημοκρατικὸν μετάβασις ἄνευ τῆς παρουσίας τοῦ Βενιζέλου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἄνευ κινδύνων τῆς δημοκρατίας, καθ' ὃν χρόνον ἡ στρατοκρατία ὠργίαζεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἄνδρες φιλόδοξοι, κατὰ τὰ ἄλλα φιλοπατριδες, ἐνόμιζον ὅτι διὰ διαδηλώσεων ἀντιβασιλικῶν καὶ ἀγυιοπαίδων ἠδύνατο νὰ καταλυθῇ ἡ βασιλεία καὶ νὰ ἱδρυθῇ δημοκρατία.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Μαΐου 1924 | ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ | Ἀριθμὸς φύλλου 120

ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ
ΤΗΣ Δ΄ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ

Περὶ καθορισμοῦ τοῦ τίτλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ὡς «Ἑλληνικὴ Δημοκρατία»

Συνεδρίασις ΜΓ΄ τῆς 24 Μαΐου 1924

Ἡ Κυβέρνησις θεωροῦσα σκόπιμον τὴν χρησιμοποίησιν ἰδιαιτέρων Ἑλληνικῶν ὅρων, ἀναφορικῶς εἰς θεσμούς, ἀφ' ἑνὸς μὲν διετήρησε καὶ μετὰ τὸ Δημοψήφισμα τὸν ὅρον «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ» πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ὑπὸ Δημοκρατικὸν Πολίτευμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐδέχθη τὸν ὅρον «ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ» πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ Προϊσταμένου τῆς Δημοκρατίας ρυθμιστοῦ τοῦ Πολιτεύματος.

Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀνώτέρω ὅροι ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς παρεξηγήσεις ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, προτείνομεν ὅπως καθιερωθοῦν διὰ ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως διὰ τὰς ἀνωτέρω ἐννοίας οἱ τίτλοι «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ» καὶ «ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ». Πρὸς τοῦτο λαμβάνομεν τὴν τιμὴν τὰ ὑποβάλλωμεν τὸ ἀκόλουθον ψήφισμα·

Ἡ Δ΄ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις

ΨΗΦΙΖΕΙ

Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος φέρει τὸν τίτλον «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ», ὁ δὲ Προϊστάμενος αὐτῆς Ἀνώτατος Δημόσιος Λειτουργός, ὁ ἐνασκῶν τὴν λειτουργίαν ρυθμιστοῦ τοῦ Πολιτεύματος, τὸν τίτλον «ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Μαΐου 1924

Ὁ Πρόεδρος
Κ. ΡΑΚΤΙΒΑΝ

ΤΟ ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΨΗΦΙΣΜΑ ΠΕΡΙ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΤΙΤΛΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

(Στ΄β΄371)

Πρὸς τοῦτο ἐσκόπει ἅμα ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας νὰ καλέσῃ εἰς διάσκεψιν πάντας τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν κομμάτων καὶ νὰ ἐρωτήσῃ τὴν γνώμην αὐτῶν περὶ τοῦ ἀρίστου τρόπου τῆς ἐπερωτήσεως τῆς γνώμης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἔλεγε δὲ ὅτι τὰ αἰτήματα τὰ τεθησόμενα πρὸ τοῦ λαοῦ πρέπει νὰ ὦσι: «Θέλει βασιλέα ἢ δημοκρατίαν;» Καὶ ἂν ἀποφανθῇ ὑπὲρ τῆς βασιλείας, νὰ ἐρωτηθῇ αὖθις ποίαν θέλει βασιλείαν, τὴν ὑφισταμένην ἢ νέαν ἐξ ἄλλης δυναστείας; Ἂν ὁ λαὸς ἀπεφαίνετο ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας, τὸ ζήτημα ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ λελυμένον· ἐὰν ἀπεφαίνετο ὑπὲρ δυναστείας νέας, θὰ εἰργάζετο πρὸς ἐξεύρεσιν αὐτῆς. Ἐὰν ὁ λαὸς ἀπεφαίνετο ὑπὲρ τῆς νῦν βασιλείας, τότε θ' ἀπεχώρει τοῦ πολιτικοῦ βίου ἀφεὶς τὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ (ὡς καὶ βραδύτερον ἐνόησα ἡ τοιαύτη αὐτοῦ ἀπόφασις δὲν ἦτο ἀκλόνητος καὶ ἦτο δυνατὸν ἐπὶ τέλους νὰ ἐνδώσῃ καὶ εἰς τὴν γνώμην τῆς διατηρήσεως τῆς βασιλείας [1]). Ὁ Βενιζέλος αὐθημερὸν ἀνεχώρησεν ἐκ Παρισίων διὰ τὰς Ἀθήνας μὴ δεξάμενος τὴν ὑπό τινων μελῶν τῆς ἐπιτροπείας γενομένην αὐτῷ πρότασιν ἵνα συνοδευθῇ ὑπ' αὐτῆς, ἀφίκετο δὲ τὴν παραμονὴν τῆς συνεδριάσεως τῆς Συνελεύσεως. Τὴν 2 Δεκεμβρίου 1924 συνῆλθεν ἡ Δ' Συντακτικὴ Συνέλευσις ἐνώπιον τῆς ὁποίας ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαναστάσεως Ν. Πλαστήρας, ἀφοῦ ἐξέθεσε τὴν πολιτικὴν τῆς Ἐπαναστάσεως, κατέθεσε πρὸς αὐτὴν τὴν ἣν διεξῆγε μέχρι τότε προσωρινὴν ἐπαναστατικὴν ἐξουσίαν παραιτηθείσης καὶ τῆς κυβερνήσεως Στ. Γονατᾶ, ἡ δὲ Συνέλευσις ἀπένειμε τῷ ἀρχηγῷ τὸν μεγαλόσταυρον εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτὸν καὶ ἐξελέξατο πρόεδρον αὐτῆς τὸν Βενιζέλον, ὅστις καὶ ἀνέλαβε νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον (11 Ἰανουαρίου 1924) ὡς πρόεδρος κυβερνήσεως. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ἐπιλέκτων τοῦ κόμματος αὐτοῦ, ἐν οἷς οἱ Γ. Καφαντάρης, Θ. Σοφούλης καὶ ἄλλοι. Ὁ Βενιζέλος ἐκπληρῶν πιστῶς ἐκεῖνα ἅτινα ἐν Παρισίοις εἶχε δηλώσῃ πρὸς τὴν ἐπιτροπείαν, εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ πάντας τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν κομμάτων, ἐν οἷς καὶ τὸν Γ. Πὼπ μὴ ἔχοντα μὲν ἔτι κόμμα ἀριθμητικῶς ὑπολογίσιμον, ἀλλ' ὄντα ἕνεκα τῆς δημοσιογραφικῆς αὐτοῦ δεινότητος καὶ περὶ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα μεγάλης ἐμπειρίας μεταξὺ τῶν πολιτευτῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Πρὸς τοὺς προσκληθέντας ὁ Βενιζέλος ἐξέθηκεν ἀκριβῶς ἐκεῖνα ἅτινα ἐγινώσκομεν ἡμεῖς ἐκ Παρισίων προσκαλέσας αὐτοὺς νὰ σκεφθῶσι καὶ ἀνακοινώσωσιν αὐτῷ τίνι τρόπῳ ἐν τῇ πολυπληθεῖ καὶ πολυμίκτῳ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ, τῇ περιλαμβανούσῃ πάντας τοὺς ἀπὸ Ἀρμενίας καὶ Μ. Ἀσίας μέχρις Ἑλλάδος γηγενεῖς καὶ πρόσφυγας Ἕλληνας, ἠδύνατο νὰ ἀποτελεσθῇ ἀντιπροσω-

Γ. Καφαντάρης

---

(1) Ἐνῷ ὁ κύριος σκοπός μου ἦτο μεταβαίνων εἰς Παρισίους νὰ συνηγορήσω ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς βασιλείας αἱ πρῶται δηλώσεις τοῦ ἀνδρὸς δὲν μὲ παρεθάρρυνον πρὸς τοῦτο ἕνεκα τῆς δεδηλωμένης, ὡς ἐφαίνετο, εὐνοίας αὐτοῦ πρὸς τοὺς περὶ τὸν Πλαστήραν στρατιωτικοὺς κύκλους. Μόνον δὲ διαρκοῦντος τοῦ γεύματος, ὅπερ παρέθεσεν εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιτροπείαν, καθήμενος δεξιᾷ αὐτοῦ ὅτε τὸν ἠρώτησα ὅλως ἰδιαιτέρως: «Διατί, κύριε πρόεδρε, ἐνῷ ὑμεῖς ἐδέχθητε τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Γεωργίου ἀνατεθεῖσαν ὑμῖν ἐντολήν, τοῦ ἀντιπροσωπεῦσαι τὴν Ἑλλάδα ἐν τῷ Συνεδρίῳ τῆς Λωζάννης, καὶ ἀνεκοινώσατε μάλιστα τὰ γενόμενα ἐν τῷ Συνεδρίῳ προτρέπων αὐτὸν εἰς πολιτείαν ὁμοίαν τῇ τοῦ πάππου αὐτοῦ Γεωργίου Α' χάριν τῆς εὐτυχίας τῆς Ἑλλάδος, σήμερον ἀποκλείετε ἐκ τοῦ σχεδίου σας τὴν διατήρησιν τοῦ Γεωργίου Β' ἐπὶ τοῦ θρόνου;» Μοὶ ἀπήντησε δι' ὑπεκφυγῆς, ὡς μοὶ ἐφάνη, ὅτι ἔκτοτε συνέβη ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἀντεπανάστασις. Εἰς τὴν ἀντεπανάστασιν αὐτήν, οἱαδήποτε κἂν ἦτο ἡ αἰτία καὶ ὁ σκοπὸς ὃν ἐπεδίωκε, δὲν εἶχε λάβῃ μέρος ὁ Γεώργιος, ἀλλ' οἱ ἐπαναστατικοὶ κύκλοι εἶχον δυσμενέστατα διατεθῇ πρὸς τοῦτον καὶ ἀπῄτουν νῦν ριζικὴν μεταβολὴν διὰ τῆς καθαιρέσεως τοῦ βασιλέως. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὰς γνώμας τοῦ Βενιζέλου.

πία γνησίως καὶ ἐλευθέρως ἐκπροσωποῦσα τὸ ἔθνος καὶ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ λύσῃ τὰ ζητήματα τὰ ἀναγόμενα καὶ εἰς τὰ τῆς μελλούσης πολιτείας τοῦ κράτους. Οἱ συνελθόντες ὑπεσχέθησαν νὰ μελετήσωσι καὶ ἀποφανθῶσι περὶ τῶν προβαλλομένων αὐτοῖς ζητημάτων. Ἐμφανισθεῖσα ἡ κυβέρνησις πρὸ τῆς Συνελεύσεως προέβη εἰς προγραμματικὰς δηλώσεις δηλώσασα ὅτι τὸ πολιτειακὸν καὶ δυναστικὸν ζήτημα μόνον διὰ δημοψηφίσματος ὀφείλει νὰ λυθῇ. Τὰς δηλώσεις τῆς κυβερνήσεως ἠκολούθησαν ἕτεραι τῆς ὑπὸ τὸν Ἀλ. Παπαναστασίου ὁμάδος, ἥτις ὑπέβαλε δύο ἴδια ὑπὸ τὴν κρίσιν τῆς Συνελεύσεως δημοψηφίσματα, τὸ ἓν ὑπὲρ τῆς ἐκπτώσεως τοῦ βασιλέως καὶ τῆς δυναστείας τὸ δ' ἕτερον ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας, διὰ θορύβου δὲ καὶ δριμείας ἐπιθέσεως τῆς δημοκρατικῆς ὁμάδος, ἰδίᾳ δὲ τοῦ ἐξ αὐτῶν Χατζηκυριάκου, ὑπεχρέωσαν τὸν Βενιζέλον, ἀντιλαμβανόμενον τὴν ἔλλειψιν πειθαρχίας ἐν τῷ Σώματι καὶ κινήσεις ἐκτὸς τοῦ Σώματος πρὸς βιαίαν ἐγκαθίδρυσιν τῆς δημοκρατίας, ὅπως ἀποσυρθῇ τῆς πολιτικῆς παραιτούμενος καὶ ἀναχωρῶν ἐξ Ἑλλάδος, ὡς ἄλλως τε τῷ συνέστησε καὶ ὁ ἐκ Παρισίων κληθεὶς πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ Γάλλος ἰατρός· καὶ οὕτω ἐξηναγκάσθη οὗτος νὰ καταλίπῃ ἐλεύθερον τὸ ἔδαφος εἰς τοὺς νεμομένους τὴν ἐξουσίαν πολιτευτάς. Ἀναχωρῶν ὁ Βενιζέλος ὑπέδειξεν εἰς τὸ κόμμα αὐτοῦ τὴν ἐν τῇ βουλῇ ὑποστήριξιν τοῦ συνυπουργοῦ αὐτοῦ Γ. Καφαντάρη, ὅστις καὶ κληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀντιβασιλέως ἐσχημάτισε κυβέρνησιν (6 Φεβρουαρίου 1924) προβᾶσαν εἰς τὰς ἰδίας περίπου ὡς καὶ ὁ Βενιζέλος προγραμματικὰς δηλώσεις καὶ τυχοῦσαν ψήφου ἐμπιστοσύνης ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως, ἥτις καὶ ἀπέρριψε τὰ ὑπὸ τῆς τοῦ Παπαναστασίου ὁμάδος δύο ἕτερα ψηφίσματα.

Ἡ ὁμὰς Παπαναστασίου μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὴν τοῦ Σώματος ψῆφον ἤρχισε κινουμένη ἐξωκοινοβουλευτικῶς καὶ δι' ἐνεργειῶν, ἥκιστα πολιτικῶν, ὑπεχρέωσε τὴν κυβέρνησιν, μὴ ἐννοοῦσαν νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ ξένων παραγόντων καθ' ὃν χρόνον ἐλειτούργει κυρίαρχον Σῶμα προσφάτως ἐκλεγέν, νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησιν αὐτῆς. Τότε οἱ περὶ τὸν Παπαναστασίου ἐξωκοινοβουλευτικοὶ διὰ διαβήματος πρὸς τὸν ἀντιβασιλέα ἐτόνισαν ὅτι ἀντιτίθενται ἀπολύτως εἰς τὴν διατήρησιν τῆς βασιλείας καὶ ὑπέδειξαν τὴν τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου πρόσκλησιν εἰς τὴν ἀρχήν, ἣν συμμερισθεὶς ὁ ἀντιβασιλεὺς ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως εἰς τὸν Ἀλ. Παπαναστασίου (12 Μαρτίου 1924), ἥτις καὶ ὡρκίσθη «πίστιν εἰς τὴν πατρίδα».

Ἀναλαβοῦσα ἡ κυβέρνησις αὕτη τὴν ἀρχὴν προέβη εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν συνταγματικῶν καὶ δημοκρατικῶν παραγόντων πρὸς προαγωγὴν τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπτώσεως τοῦ βασιλέως καταλήξασα εἰς συμφωνίαν(1).

Ἐν τῇ κατὰ τοῦ Βενιζέλου καὶ τῆς ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως αὐτοῦ κινήσει συνέπραττον τότε πολλοὶ τῶν φιλοδόξων στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐχόντων τὴν ἀξίωσιν ἵνα αὐτοὶ νέμωνται τὰ τῆς ἐξουσίας. Μεταξὺ τῶν πολιτικῶς ἀντιπολιτευομένων τῷ Βενιζέλῳ παρέστη νῦν καὶ ὁ νέος πολιτευτὴς Παπαναστασίου. Ἂν ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχε τότε πολιτεία καλῶς συντεταγμένη καὶ κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς βίος ὁμαλῶς ἐξελισσόμενος ὁ Παπαναστασίου ἦτο προωρισμένος ἐκ τῶν ὑπουργικῶν ἑδωλίων νὰ ἀνέλθῃ καὶ εἰς θώκους πρωθ-

(1) Ἡ ἐπελθοῦσα συμφωνία ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου περιελάμβανε τὰ ἑπόμενα:

1) Βασιλικὴ χορηγία κατὰ τὰ 4/5 ἰσοβίως, 2) ἐλευθέρα πώλησις κτημάτων, 3) ἀποδοχὴ παραιτήσεως τοῦ βασιλέως, ἀντὶ ἐκπτώσεως, 4) νὰ φέρῃ ἰσοβίως τὸν τίτλον τοῦ «Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων», 5) εὐθὺς ὡς τηλεγραφηθῇ κατ' ἀρχὴν ἀποδοχὴ (τῆς παραιτήσεως τοῦ βασιλέως) γενικὴ ἀμνηστία (καὶ τοῦ Μεταξᾶ), 6) ἀνακήρυξις τῆς δημοκρατίας ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως πρὸς ἄμεσον διενέργειαν ἐπικυρωτικοῦ δημοψηφίσματος, 7) ἐπαναφορὰ τῶν ἀξιωματικῶν, 8) ἐπαναφορὰ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, 9) πρόεδρος ὁ Ἀλ. Ζαΐμης ἢ ἄλλος κοινῆς ἐμπιστοσύνης.

υπουργικοὺς ἐπιφανοῦς πολιτευτοῦ· ἀλλ' εὑρεθεὶς ἔναντι ρευστῆς, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἀσταθοῦς πολιτειακῆς καὶ κοινωνικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι, ἐζήτησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ καταστῇ ρηξικέλευθος ἀναμορφωτὴς καὶ ἤθελε τὴν ὑπ' αὐτοῦ μελετωμένην ἀναμόρφωσιν χωροῦσαν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ἐντεῦθεν δὲ περιήρχετο μοιραίως εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Βενιζέλον καὶ ἀναπόφευκτος ἀπέβαινεν ἡ μεταξὺ τοῦ παλαιμάχου πολιτικοῦ καὶ τοῦ νέου πολιτικοῦ ἀνδρὸς διαφωνία. Τότε καὶ οἱ ἐν τῇ στρατοκρατικῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ τῆς Συνελεύσεως πρὸς τὸν Βενιζέλον διχονοοῦντες στρατοκράται πολιτικοί, οἵτινες ἐν τῷ Βενιζέλῳ ἐζήτουν μόνον τὸν ἄνδρα, τὸν δι' εὐσχήμου πολιτικῆς περιβολῆς μέλλοντα νὰ καλύψῃ τὰ φίλαρχα καὶ φιλόδοξα σχέδια αὐτῶν, ἐστράφησαν πρὸς τὸν Ἀλέξ. Παπαναστασίου συμφωνοῦντα πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἡ ἐπιζητουμένη ὑπ' αὐτῶν δημοκρατία δὲν ἔπρεπε νὰ προέλθῃ ἀπὸ τῶν κόλπων τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸν ὑπ' αὐτῶν διαπαιδαγωγούμενον ἀληθῶς δὲ δημαγωγούμενον καὶ δημοκοπούμενον λαόν. Ἐπελθούσης οὕτω σιωπηλῆς συμφωνίας μεταξὺ Παπαναστασίου καὶ τῶν ριζοσπαστῶν τῆς στρατοκρατίας ἐνεκαίνισεν οὗτος ἐπισήμως τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα.

Ἡ τοῦ Παπαναστασίου δημοκρατικὴ κυβέρνησις παρουσιασθεῖσα πρὸ τῆς Συνελεύσεως ὑπερεψηφίσθη παρ' αὐτῆς (259 ψῆφοι ὑπέρ, 3 κατὰ καὶ 13 λευκαί) κατέθεσε δὲ πάραυτα ψήφισμα ἐκπτώσεως τῆς δυναστείας καὶ ἀνακηρύξεως τῆς δημοκρατίας, ἣν ἡ Συνέλευσις τὴν ἑπομένην (25 Μαρτίου 1924) καὶ ἀνεκήρυξε, μετὰ δύο δὲ ἡμέρας ἐδημοσιεύθη καὶ ἡ περὶ δημοψηφίσματος διὰ τὸ νέον πολίτευμα προκήρυξις ὁρίζουσα ὡς ἡμέραν τῆς διενεργείας τούτου τὴν 13 Ἀπριλίου.

Τὰ ἀντιβενιζελικὰ (καταχρηστικῶς οὕτως ὀνομασθέντα) κόμματα δι' ὑπομνήματος πρὸς τὸν ἀντιβασιλέα ἐζήτησαν ἐγγυήσεις διὰ τὸ δημοψήφισμα, τοῦτο δὲ διότι ὑπῆρχον βάσιμοι λόγοι ἀπαιτοῦντες τοιοῦτον μέτρον. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀντιπολίτευσις, ἰδίως μετὰ τὴν κατόπιν τῆς δοθείσης ἀμνηστίας ἄφιξιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ἐλευθεροφρόνων Ι. Μεταξᾶ κηρυχθέντος ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς δυναστείας, ἤρχισεν ἀντιδρῶσα ζωηρότερον κατὰ τῶν τάσεων τῶν δημοκρατικῶν· πλὴν τοῦτο ἐγένετο ἐντὸς τῆς Συνελεύσεως καὶ διὰ μέσων ἀτελεσφόρων καὶ μὴ δυναμένων νὰ ἀνακόψωσι τὸν ροῦν τῶν πραγμάτων. Τέλος τὸ δημοψήφισμα τῆς 13 Ἀπριλίου ἀπέβη ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας, εἰς ἣν ὡρκίσθησαν ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος καὶ ἡ διοικητικὴ ἱεραρχία, ψηφισθέντος καὶ νόμου κατοχυροῦντος τὸ νέον πολίτευμα.

Ἡ κυβέρνησις Παπαναστασίου δὲν δύναται νὰ κριθῇ, λόγῳ τοῦ βραχέος χρόνου καὶ ὑπὸ τὰς συνθήκας ὑφ' ἃς ἀνῆλθεν ἐπὶ τὴν ἀρχήν. Πάντως ἡ ἐκ τῶν νεωτέρων κοινωνιολόγων ἀπαρτιζομένη ὁμάς, ἥτις καὶ ἐθεώρει ἀρχηγὸν αὐτῆς τὸν νέον πρωθυπουργόν, ᾐσθάνθη ἀπογοήτευσιν ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς δράσεώς της. Οἱ ἀποτελέσαντες τὸ πρῶτον ὑπουργεῖον δὲν ἐξελέγησαν ἐκ τῶν ἀρίστων φίλων τῆς ὁμάδος, ἀλλ' ἐγένοντο συνδυασμοὶ παλαιοκομματικῶν μεθόδων ὑπενθυμίζοντες τοὺς συμβιβασμοὺς Βούλγαρη-Κουμουνδούρου καὶ τὸν διορισμὸν τοῦ Νικολοπούλου πρὸς «εὐόδωσιν τῶν τῆς παιδείας πραγμάτων». Τοὺς συνδυασμοὺς δὲ τούτους καὶ τὰς χρησιμοποιηθείσας μεθόδους οἱ ὁμοϊδεάται δυσμενῶς ἐσχολίαζον.

Τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, τὸ ὁποῖον θὰ ὤφειλε νὰ ἀνατεθῇ παρὰ μιᾶς τὸ πρῶτον ἐμφανιζομένης δημοκρατικῆς κυβερνήσεως εἰς ἄνδρα ἐμπνευσμένον, ἱκανὸν καὶ μεταρρυθμιστήν, ἀνετέθη εἴς τινα ἰατρὸν ἀποτυχόντα ἐν τῷ κλάδῳ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ, ὅστις προσέλαβε συνεπίκουρον τῆς ἀρνητικῆς δράσεώς του ἐκπαιδευτικὸν ἐπίσης ἀποτυχόντα, κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτῶν τούτων τῶν δημοκρατικῶν, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ του. Ἀνάλογον περίπου ἦτο καὶ τὸ ἐπίλοιπον περιβάλλον τοῦ νέου πολιτικοῦ ἀνδρός, τοῦ ὁποίου ἡ ἐν τῇ

κυβερνήσει παραμονὴ παρετάθη μέχρι τῆς 20 Ἰουλίου, διαδεχθείσης ταύτην τῆς κυβερνήσεως Θεμ. Σοφούλη (24 Ἰουλίου).

Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Σοφούλη κυβέρνησις ὑπῆρξε βραχυχρόνιος ἀναγκασθεῖσα εἰς παραίτησιν λόγῳ στάσεως ἐκραγείσης ἐν τῷ ναυτικῷ. Ἡ διαδεξαμένη τὴν παραιτηθεῖσαν κυβέρνησιν ἦτο ἡ κυβέρνησις Α. Μιχαλακοπούλου (7 Ὀκτωβρίου 1924), ἀνδρὸς πεπαιδευμένου καὶ μετριοπαθοῦς σταθεροῦ δὲ εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ φρονήματα, ὅστις ἕνεκα τῆς τῶν πραγμάτων φορᾶς μετέστη εἰς δημοκρατικόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μιχαλακόπουλος δὲν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Ἡ ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου στρατοκρατικὴ ἀντιπολίτευσις, ἡ δυσανασχετοῦσα διότι ἕνεκα τῆς παρεισδύσεως πολιτικῶν προσώπων εἰς τὴν ἐξουσίαν παρηγκωνίζετο, περιήγαγε τὴν κυβέρνησιν εἰς μεγάλην στενοχωρίαν, εἰς ἣν προσετέθη καὶ ἡ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς δυσχέρεια. Κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς τοῦτον οἱ Σέρβοι, οἵτινες, ἀπὸ τοῦ 1913 ἤδη ἐν ὀνόματι τῆς τότε ἐξ ἀνάγκης συνομολογηθείσης ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας, ἀπῄτουν τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἵδρυσιν ἐλευθέρας δι' ἑαυτοὺς ζώνης καὶ πολλὰς ἄλλας παραχωρήσεις διὰ τοὺς μακεδονικοὺς σιδηροδρόμους, ἰδίως δὲ διὰ τὴν μεταξὺ Γευγελῆς καὶ Θεσσαλονίκης γραμμήν, ἐπωφελούμενοι νῦν τὰς πολιτικὰς δυσχερείας τῆς Ἑλλάδος ἐπειρῶντο ν' ἀποσπάσωσι παραχωρήσεις ὑπὲρ ἑαυτῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ δημιουργοῦντες οὕτω μίαν περίπου κοινὴν τῆς πόλεως κατοχὴν (condominium) (¹). Κατήγγειλαν πρὸς τούτοις (15 Νοεμβρίου 1924) τὴν ἑλληνοσερβικὴν συμμαχίαν προφασιζόμενοι ὅτι ἡ μεταξὺ τοῦ Νικολάου Πολίτου, ὡς ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου, καὶ τοῦ Βουλγάρου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Καλκὼφ ὑπογραφὴ πρωτοκόλλου, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλὰς ἀνεγνώριζε τὰς ἐν Μακεδονίᾳ σλαυϊκὰς μειονότητας ὡς βουλγαρικάς, ἔθιγε τὰ συμφέροντα αὐτῶν δεδομένου ὅτι ἡ Σερβία οὐδέποτε ἀνεγνώρισε τὰς μειονότητας ταύτας. Τὸ πρωτόκολλον τοῦτο κατατεθὲν ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως, ἀλλ' οἱ ἐξωκοινοβουλευτικοὶ κύκλοι διεμαρτυρήθησαν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς τῶν Ἐλευθεροφρόνων Ι. Μεταξᾶς διὰ δηλώσεώς του ἐξ ἀφορμῆς τοῦ πρωτοκόλλου ἔψεγε τὴν κυβέρνησιν ὅτι δὲν ἀκολουθεῖ ὡρισμένην ἐξωτερικὴν πολιτικὴν καὶ ὅτι ὠθεῖ τὴν Σερβίαν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν. Τὰ γεγονότα ταῦτα ὑπεχρέωσαν τὴν κυβέρνησιν Μιχαλακοπούλου νὰ δηλώσῃ ὅτι δὲν προτίθεται νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ τῆς Γενεύης πρωτόκολλον. Οἱ Σέρβοι ἠξίουν τὴν πραγμάτωσιν πασῶν τῶν γενομένων αὐτοῖς ὑπὸ γενικὸν πνεῦμα ὑποσχέσεων προβαίνοντες, ὡς φαίνεται, καὶ μέχρις ἀπειλῶν, ὡς ἐδήλωσε τοῦτο μεταγενεστέρως πρὸ τοῦ δικαστηρίου ὁ

Θ. Σοφούλης

(¹) Καὶ ἡμεῖς ἔναντι τῶν ὑπερμέτρων καὶ ἀτελευτήτων ἀξιώσεων τῶν Σέρβων καὶ τῆς προκλητικῆς αὐτῶν πολιτικῆς διεμαρτυρήθημεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς λίαν ἐγκρίτου ἐφημερίδος «Ἀθηνῶν» κατὰ τῶν σερβικῶν ἀξιώσεων ὑποδείξαντες τὸν ἐνταῦθα παρασκευαζόμενον ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας κίνδυνον καὶ ἐξάραντες τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀντισερβικῆς πολιτικῆς τοῦ Θ. Παγκάλου, τοῦ ἀναχαιτίσαντος τὰς σερβικὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις· ὑπεδείξαμεν δὲ καὶ τὰς ἀπειλούσας τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν νοτιοσλαυϊκὰς φιλοδοξίας ὡς μόνον ἀλεξιτήριον ἐναντίον τούτων συνιστῶντες τὴν εἰλικρινῆ πρὸς τὴν Ἰταλίαν προσέγγισιν παραινοῦντες δὲ φρόνησιν καὶ καρτερίαν τοῖς ἀδελφοῖς Δωδεκανησίοις καὶ πολιτικὴν μετὰ φρονήσεως μεγάλης στέργουσαν τὰ παρόντα καὶ ζητοῦσαν μέλλον ἐθνικὸν εὐτυχέστερον. Ταῦτα ἐξεθέσαμεν ἐν πολλοῖς φύλλοις τῆς ἐφημερίδος «Ἀθηνῶν».

Θ. Πάγκαλος([1]) εἰπὼν ὅτι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ὑπ' αὐτοῦ παρασκευαζομένης δικτατωρίας οἱ Σέρβοι ἐστράτευον ἢ παρεσκευάζοντο εἰς στρατείαν ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι δυσχέρειαι ἐξωτερικαὶ ἐδυσχέραινον τὴν θέσιν αὐτῆς, ἐν αἷς καὶ ἡ ἀπέλασις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίνου ϛ' ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτος ἦτο ἀνταλλάξιμος. Τὸ πρόσχημα πρὸς ἐξευτελισμὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ὑπὸ τῆς Τουρκίας, θεωρηθὲν ὡς πρόκλησις, ἐξήγειρε σφόδρα τὴν κοινὴν ἐν Ἑλλάδι γνώμην καὶ τὸν τύπον, ἐν δὲ τῇ Συνελεύσει παρετηρήθη ἐξαιρετικὴ κίνησις καὶ ἀνησυχία ἐπὶ τῆς ὅλης ἐξωτερικῆς καταστάσεως.

Α. Μιχαλακόπουλος

Διαπραγματεύσεις διεξαχθεῖσαι παρουσίαζον μεγίστην δυσχέρειαν πρὸς σύναψιν ἑλληνοσερβικῆς συμφωνίας. Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις ψυχολογοῦσα τὴν ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμάλου καταστάσεως δημιουργηθεῖσαν ἐν Ἑλλάδι ἀτμόσφαιραν ἀπήτει, ὡς προείπομεν, ὅπως ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Γευγελῆς-Θεσσαλονίκης καταστῇ κοινῆς κυριότητος, προσέτι δὲ ὅπως ἡ ἐλευθέρα ζώνη Θεσσαλονίκης θεωρηθῇ ἔδαφος σερβικὸν μετὰ δικαιοδοσίας σερβικῆς· ἐπίσης ἠξίου τὴν ἀναγνώρισιν ὡς Σέρβων ὅλων τῶν σλαυοφώνων τῆς Μακεδονίας. Αἱ ἀξιώσεις αὗται τῆς Σερβίας ἐπέφερον μοιραίως τὴν διακοπὴν τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τὸν κλονισμὸν τῆς κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου ἀνατραπείσης διὰ τοῦ ἐκραγέντος στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος.

Ἐν μέσῳ τῆς κινδυνώδους ταύτης καταστάσεως πραγμάτων ὁ στρατηγὸς Θ. Πάγκαλος, φίλαρχος καὶ κενόδοξος ἴσως δ' ὠθούμενος καὶ ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγνώμονος διαγωγῆς, ὡς ἐνόμιζε, τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως Γονατᾶ ἐν στιγμαῖς ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως ἐσκέφθη νὰ ἐπιβληθῇ βίᾳ καὶ καταλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἄνευ αἱματηρῶν συγκρούσεων εἰσήλασε μετὰ στρατοῦ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ καταλαβὼν τὰς ἐπικαίρους θέσεις καθίδρυσε τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἀρχήν, προτροπῇ, ὡς ἐλέχθη, καὶ ἀνοχῇ τῶν φιλοδόξων ἡγετῶν τῆς «Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως», οἵτινες ἐκίνησαν πάντα λίθον πρὸς ἀνατροπὴν τῆς κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου, δικαίως ἀκολού-

---

([1]) Ὁ Θ. Πάγκαλος δὲν ἦτο μεταξὺ τῶν ἡγετῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλ' οὐδὲ ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἐπὶ τῆς δευτέρας βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου γενομένας στρατείας. Ὅτε ἡ Ἐπανάστασις, μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπέβη κυρία τῶν πραγμάτων καὶ κατέλαβον οἱ ἀρχηγοὶ διάφορα ἀξιώματα ἤθελε καὶ ὁ Πάγκαλος νὰ λάβῃ μέρος ἐνεργὸν καὶ αὐτὸς εἰς ταύτην οὐχὶ διὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Σεπτεμβρίου ἀλλὰ διὰ τὴν ὅλην αὐτοῦ ἐπαναστατικὴν πολιτείαν. Ἐν ἀρχῇ ἐγένετο παραχώρησίς τις εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ Παγκάλου δι' ἱδρύσεως χάριν αὐτοῦ ἰδίου ὑπουργείου τῆς «Ἐννόμου τάξεως», ὅπερ ὅμως μετ' ὀλίγον κατηργήθη. Ὁ Θ. Πάγκαλος, ὅστις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως ἡγεῖτο τῶν ἐν Θρᾴκῃ στρατευμάτων καὶ οὐχὶ ἅπαξ ἐπετήδευε καὶ ἐπειρᾶτο στρατείας ἐναντίον τῆς Ἀνατολικῆς Θρᾴκης παρέχων δυσχερείας εἰς τὴν ἐν Λωζάννῃ τῷ Βενιζέλῳ ἀνατεθεῖσαν ἀποστολήν, πρωθυπουργοῦντος τοῦ Σ. Γονατᾶ ἐλθὼν ἀπὸ Θρᾴκης εἰς Ἀθήνας ἐπ' ἀδείᾳ ἐζήτησεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἔλαβεν ὑπόσχεσιν ὅτι ἔμελλε νὰ διορισθῇ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐν τῷ ὑπουργείῳ Γονατᾶ. Ἀλλ' ὅτε τοῦτο ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῶν ἐφημερίδων ὁ Γονατᾶς διέψευσε τὰ λεγόμενα δηλώσας ἐντόνως ὅτι ὁ Θ. Πάγκαλος οὐ μόνον ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν δὲν θὰ λάβῃ ἀλλ' οὔτε θὰ μετάσχῃ τοῦ ὑπουργείου καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ διετάχθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐν Θρᾴκῃ θέσιν αὐτοῦ. Ὁ Πάγκαλος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Θρᾴκην ἀλλ' ἔκτοτε ἤρξατο ἐν τῷ στρατιωτικῷ σώματι αὐτοῦ τῆς δημοκρατικῆς κινήσεως ἵνα, ὡς ἀπεφάνθη, κατὰ τὰ λεγόμενα, διὰ τῆς δημοκρατίας καταλάβῃ τὴν ἐξουσίαν. Καὶ ἦτο ἐκ τῶν ζωηρότατα ὑπὲρ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς δημοκρατίας ἐνεργησάντων. Καὶ μέχρι μέν τινος ἐπέσχεν ἐν τῇ τοιαύτῃ αὐτοῦ πολιτικῇ καὶ πολιτειακῇ πορείᾳ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Α. Μιχαλακοπούλου ἐσκέφθη ὅτι ἐπέστη ὁ χρόνος τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀναλήψεως τῆς ἀρχῆς.

θως τιμωρηθέντες διὰ τὰς ἥκιστα πολιτικὰς μεθόδους ἃς ἐφήρμοσαν, ὅπως μεταβάλωσι τὴν Ἑλλάδα εἰς πρότυπον Νοτιοαμερικανικῆς δημοκρατίας σπαρασσομένης ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν τῇ συνεργασίᾳ καὶ τῶν πολιτικῶν κομμάτων. Οὕτω ὁ Θ. Πάγκαλος καταλαβὼν ἄνευ ἀντιστάσεως (τῆς ἀτόνου ἀποπείρας πρὸς καταστολὴν τοῦ κινήματός του ἀποτυχούσης) καὶ ἀπολύτως ἀναιμάκτως, τὴν 25 Ἰουνίου 1925, τὸ Ταχυδρομεῖον τῆς πρωτευούσης ἐτρομοκράτησε πρωθυπουργὸν καὶ κυβέρνησιν οἵτινες ὡς χάρτινος πύργος κατέρρευσαν μὴ διαμαρτυρηθέντες κἂν διὰ τὰ γενόμενα. Ἐμπαίξας δὲ τὸν πολιτικὸν κόσμον ὅτι οὐδὲν προτίθεται νὰ πράξῃ ἐκτὸς τοῦ πολιτεύματος, ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Συνελεύσεως καὶ ἐζήτησε τὴν ψῆφον ἢ μᾶλλον τὴν ἀνοχὴν αὐτῆς, ἡ ὁποία καὶ τῷ ἐδόθη ὑπὸ τύπον κοινοβουλευτικοῦ «μανδύου», διότι, ὡς φαίνεται, ὁ στρατιωτικὸς μανδύας δὲν ἱκανοποίει αὐτόν.

Θ. Πάγκαλος

Ὁ συμβιβασμὸς οὗτος τοῦ κυριάρχου Σώματος μετὰ τοῦ πρώτου τυχόντος φιλοδόξου στρατηγοῦ ἦτο ἡ μεγίστη καταρράκωσις τοῦ καὶ ἄνευ τοῦ «παγκαλικοῦ ἐπεισοδίου» πολλὰ ἀπὸ ἐτῶν ὑποστάντος φιλελευθέρου τῆς χώρας πολιτεύματος. Ἡ κατάληψις τῆς ἀρχῆς σαγηνεύσασα τὸν τολμηρὸν στρατηγὸν ὑπέβαλεν αὐτῷ τὸν πειρασμὸν τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἐπὶ τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας καὶ ἤρχισεν οὕτω ἐφαρμόζων τὸ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ συλληφθὲν σχέδιον. Διὰ διατάγματος αὐτοῦ (29 Σεπτεμβρίου 1925) διέλυσε τὴν *Ἐθνοσυνέλευσιν ἐπὶ* τῇ δικαιολογίᾳ ὅτι αὕτη ἀπώλεσε τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἔθνους. Τὸ *διάταγμα* τῆς διαλύσεως ἀφύπνισεν ἐκ τοῦ ληθάργου τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν κομμάτων, οἵτινες διὰ δηλώσεών των ἀπήτουν τὴν ταχεῖαν καὶ ἐλευθέραν διενέργειαν ἐκλογῶν καὶ ἤρξαντο διὰ τοῦ τύπου συστηματικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς νέας καταστάσεως· πλὴν τὴν διαμαρτυρίαν καὶ πολεμικὴν ταύτην ἐπηκολούθησεν ἕτερον διάταγμα περὶ ἐπιβολῆς προληπτικῆς λογοκρισίας καὶ προκήρυξις ἐκλογῶν διὰ τὴν 7 Μαρτίου 1926. Προστριβαὶ ἐν τῷ μεταξὺ προκληθεῖσαι μετὰ τῆς Βουλγαρίας ἐκ συνοριακοῦ ἐπεισοδίου καὶ διαπραχθέντος φόνου Ἕλληνος, ὡς καὶ ἡ μετὰ τῆς Τουρκίας ἀναφυεῖσα διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν διαρρύθμισιν τῶν νέων συνόρων, στρεφομένη περὶ νησῖδα κειμένην παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νέστου, ἐτήρουν τήν τε κυβέρνησιν καὶ τὸν πολιτικὸν κόσμον ἐν εὐλόγῳ συγκινήσει. Τὰ ζητήματα ταῦτα παραπεμφθέντα εἰς τὴν Κ.Τ.Ε. ἐλύθησαν συμβιβαστικῶς ἄνευ σοβαρωτέρων συνεπειῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν καταβολὴν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἀποζημιώσεως ἐξ εἴκοσιν ἑκατομμυρίων λεβίων. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν γεγονότων ὁ Πάγκαλος ὑπεχρεώθη ἐν προσυνεννοήσει μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων νὰ ἐκδώσῃ ἀνακοινωθέν, δι' οὗ ἀνεγνώριζε καὶ αὐτός, ὡς ἔλεγε, τὴν ἀνάγκην τῆς διενεργείας τῶν προαναγγελθεισῶν διὰ τὴν 7 Μαρτίου 1926 ἐκλογῶν.

Ἀλλὰ προσεγγίζοντος τοῦ χρόνου τῆς διενεργείας τῶν ἐκλογῶν ὁ Πάγκαλος ἔλαβε μέτρα ματαιώσεως αὐτῶν καὶ ἐπιβολῆς τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως δικτατορίας. Τὴν 3 Ἰανουαρίου 1926, φίλαρχοι καὶ συμφεροντολόγοι ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς Ἀθηνῶν, εἰς πλούσιον γεῦμα παρατεθὲν δαπάναις μελλοντικῶν καταχρήσεων εἰς βάρος τοῦ δημοσίου ταμείου, ἐκήρυξαν δικτατορίαν ὑπὸ τὸν Ἕλληνα Μπουλανζέ, τὸν στρατηγὸν Θ. Πάγκαλον, καὶ ἐδήλωσαν ὅτι αἱ προκηρυχθεῖσαι κατὰ τὸ νέον Σύνταγμα γερουσιαστικαὶ ἐκλογαὶ ἀνεβλήθησαν ἐπ' ἀόριστον, παρουσιασθέντες δὲ ἐνώπιον τοῦ δικτάτορος ἀνήγγειλαν αὐτῷ τὴν ἀπόφασίν των. Ὁ Πάγκαλος μετὰ πολλῆς συγκινήσεως καὶ ἐξαιρετικῆς μεριοφροσύνης ηὐχαρίστησε τοὺς Ἡρακλεῖς καὶ στύλους τοῦ νέου καθεστῶτος καὶ ἐδημοσίευσε διάταγμα, καθ' ὃ ἐδήλου ὅτι «ἐν ἀπολύτῳ σεβασμῷ πρὸς

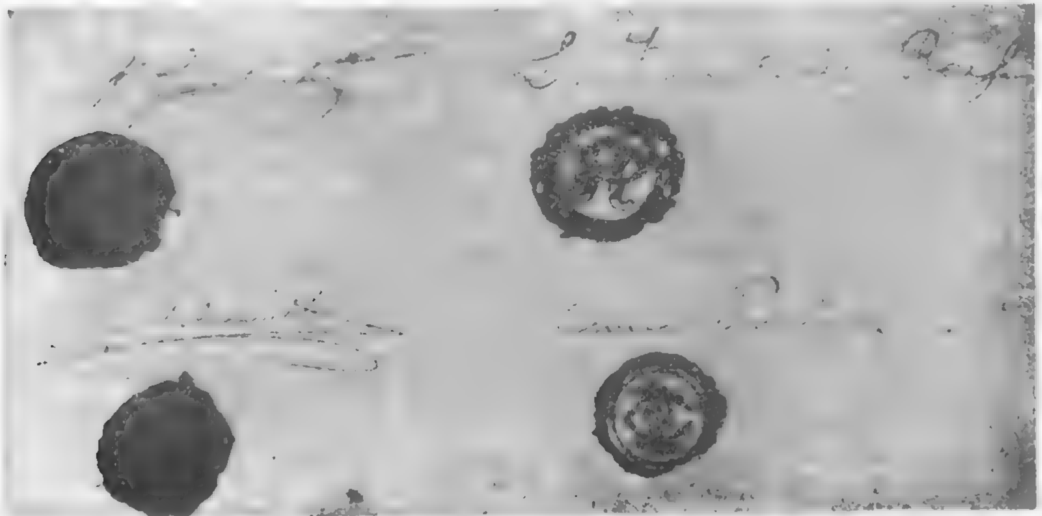
τὰς ἐν κεφαλαίῳ Α' θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Συντάγματος, συνεκέντρου εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν συνταχτικὴν καὶ νομοθετικὴν ἐξουσίαν».

Πρὸς τρομοκράτησιν δὲ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἰδίως τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας, ἕτερον διάταγμα τοῦ δικτάτωρος κατήργει τὴν μονιμότητα καὶ ἰσοβιότητα τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Ἀλλ' αἱ στρατιωτικαὶ παρελάσεις καὶ αἱ κομπώδεις ἐπαγγελίαι οὐδεμίαν ἐθεράπευον τοῦ κράτους ἀνάγκην ἡ δὲ οἰκονομικὴ μετὰ τὸν πόλεμον ἐξάντλησις μὴ ἀντιμετωπιζομένη διὰ μέτρων σοβαρῶν, τοῦ διαρρεύσαντος ἀπὸ τῆς ἀποστρατεύσεως χρόνου σπαταλωμένου περὶ τὰ νέα πολιτικὰ δόγματα τῆς δημοκρατίας καὶ δικτατωρίας, ἤρχισεν αὕτη ν' ἀπειλῇ τὸ τρυφερώτερον σημεῖον πρὸς ὃ ἀπέβλεπον οἱ τοῦ Παγκάλου ὑποστηρικταί, τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τοῦ Παγκάλου ἐστάλη τότε αὐθωρεὶ εἰς Ἀμερικὴν πρὸς σύναψιν δανείου ἢ μᾶλλον ὅπως ἐνεργήσῃ διὰ τὴν χορήγησιν τῶν ἀμερικανικῶν κατὰ τὸν πόλεμον ὑποσχεθεισῶν πιστώσεων, εἰσηγήσει καὶ προτροπῇ μυστηριωδῶν μεσαζόντων παραγόντων Ἑλλήνων ἐγκατεστημένων ἐν Ἀμερικῇ, οἵτινες καὶ ἐβεβαίουν ὅτι θὰ κατώρθουν δι' ἐξαγορᾶς τῆς συνειδήσεως τοῦ ἐπὶ τοῦ Θησαυροφυλακίου τῆς Ἀμερικῆς ὑπουργοῦ, νὰ ἐπιτύχωσι ταῦτα πάντα. Αἱ διαδόσεις αὗται καταλλήλως διαδοθεῖσαι ἐγένοντο ἀφορμὴ χρηματιστηριακοῦ παιγνιδίου ἐξ οὗ ἱκανοποιήθησαν οἱ ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ περὶ ταύτην ἐντριβέστεροι τοῦ περιβάλλοντος τοῦ στρατηγοῦ φίλοι εἰς βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἀποκαλυφθείσης τῆς συμπαιγνίας τὰ πράγματα ἐπανῆλθον εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν κατάστασιν καὶ ἀντεμετωπίσθη ἡ οἰκονομικὴ κρίσις διὰ τοῦ ἰδίου μέτρου, δι' οὗ καὶ ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Γούναρη καὶ ὑπουργίας ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, τῆς διχοτομήσεως δηλαδὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χαρτονομίσματος, συναφθέντος οὕτω τοῦ Β' ἀναγκαστικοῦ ὀνομασθέντος δανείου. Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἡ περικοπὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν περιωρίσθη εἰς τὸ τέταρτον. Οὕτω ὑπὸ τὸν «μανδύαν» δι' οὗ τόσον ἐλαφρῶς οἱ πολιτικοί, ἐξ ἀντιζηλίας καὶ φιλοδοξίας, περιέβαλον τὸν Πάγκαλον, συνετελοῦντο πράξεις αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν νὰ ἐξεγείρωσι τὴν συνείδησιν αὐτῶν τῶν ἰδίων ἐν τῇ συναισθήσει τῆς ἣν ἔφερον εὐθύνης διὰ τῆς ἀνοχῆς τοῦ Παγκάλου, καὶ διαμαρτυρίαι καὶ ἐνέργειαι κατὰ τοῦ δικτατωρικοῦ καθεστῶτος ἐσημειοῦντο. Ταύτας ὅμως ὁ Πάγκαλος ἐξουδετέρου διὰ τῆς ὁμαδικῆς ἀπελάσεως τῶν δημοκρατικῶν ἀρχηγῶν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Ἀλλ' ἐν τῇ μεγαλοφυεῖ αὐτοῦ συλλήψει καὶ τὰς μετὰ τῶν ξένων ἐπικρατειῶν σχέσεις δὲν παρημέλησεν ὁ δικτάτωρ. Προσλαβὼν δὲ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὡς Ταλεϋράνδον, κατὰ τὸ ὕφος καὶ χαρακτῆρα ἀξιόλογον πολιτευτήν, ἀλλ' οὐδέποτε διακριθέντα οὐδὲ ἐπὶ πολιτικῇ σταθερότητι οὐδὲ καὶ ἰδιοφυΐᾳ τινι ἐν τῇ πολιτικῇ του σταδιοδρομίᾳ, ἐπεφόρτισεν αὐτὸν δι' ἀποστολῆς διπλωματικῆς ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος εἰς Ρώμην συνοδείᾳ καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς Συγκοινωνίας ὑπουργοῦ. Τὰ τοῦ ταξιδίου τούτου διπλωματικὰ ἀποτελέσματα παρέμειναν ἄγνωστα ἅτε ἀνύπαρκτα, τὸ μόνον δὲ ὅπερ ἐγνώσθη ἐκ τῶν κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Συγκοινωνίας καὶ τοῦ Παγκάλου δικῶν μετὰ δύο ἔτη διεξαχθεισῶν, ἦτο ὅτι οὗτος παρήγγειλεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅπλα εἴς τι ἰταλικὸν ἐργοστάσιον ἐπίπλων, ἅτινα παραληφθέντα ἐν Ἑλλάδι, ἐθεωρήθησαν ὡς ἄχρηστα λόγῳ τῆς κακῆς αὐτῶν κατασκευῆς.

Ἀλλ' ἡ διπλωματικὴ δεινότης τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Παγκάλου, ὅστις ἐπαιρόμενος ἄλλοτε ἐπὶ τοῖς φιλοβασιλικοῖς αὐτοῦ φρονήμασιν ἔκυπτε νῦν ταπεινῶς, μετά τινων ἄλλων συνυπουργῶν αὐτοῦ ἐπίσης τῇ παλαιᾷ Αὐλῇ προσκειμένων, τὸν αὐχένα πρὸ τῆς μεγαλειότητος τοῦ δικτάτωρος καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἐπὶ λαθρεμπορίοις διακριθέντος, δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ μέχρι Ρώμης

ταξίδιον, ἀλλ' ἐπελήφθη βραδύτερον καὶ τῆς ὑπογραφῆς συνθήκης μετὰ τῆς Νοτιοσλαυΐας, δι' ἧς καθιεροῦτο ἀπόλυτος συγκυριαρχία οὐ μόνον ἐπὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, οὕτω δὲ θὰ διηνοίγετο ἀσφαλὴς θύρα τῆς Σερβίας πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐὰν δὲν ἀνετρέπετο βιαίως ἡ δικτατορία τοῦ Παγκάλου (¹).

Ἡ ὑπογραφεῖσα ἐπὶ δικτατωρίας Παγκάλου, ἀλλὰ μὴ ἐπικυρωθεῖσα, συνθήκη μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Νοτιοσλαυΐας, κατ' Αὔγουστον τοῦ 1926, ἔφερε τὰς ὑπογραφὰς τῶν Γαβριήλοβιτς, Ἀβράμοβιτς, Κανακάρη Ρούφου καὶ Πανταζῆ

Ἡ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι διευθετήσεως τῶν πραγμάτων, διὰ τῆς ἐνεργείας ἐκλογῶν ὑποσχομένων ἐπάνοδον εἰς τὸν ὁμαλὸν πολιτικὸν βίον, ὑπομονὴ ἐξηντλεῖτο ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἡ δὲ πρώτη ἐκδήλωσις ἐγένετο διὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας Παύ-

(¹) Τὰ τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης καὶ τῶν τῆς Σερβίας ἀξιώσεων ἐπὶ ἐλευθέρας ἐξόδου πρὸς τὸ Αἰγαῖον διὰ τῆς δημιουργίας ἐλευθέρας ζώνης ἐν τῷ λιμένι τῆς Θεσσαλονίκης ἐξιστορήσαμεν ἤδη εἰς τὰς περὶ τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας πρὸ τοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου διαπραγματεύσεις. Ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ οὐδὲν τὸ ὁριστικὸν ἀνεφέρετο οὐδὲ ὑποχρέωσις ρητὴ ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἔναντι τῆς Σερβίας, σχετικῶς μὲ τὴν εἰς τὸ Αἰγαῖον ἔξοδον. Ἀόριστοι ὑποσχέσεις ἐδίδοντο μὲ τὴν βεβαίωσιν περὶ τῆς καλῆς προαιρέσεως τῆς Ἑλλάδος ὅπως εὐκολύνῃ τὴν Σερβίαν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν της ταύτην. Μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως Γονατᾶ (1924), ὑπουργοῦντος τοῦ Ἀπ. Ἀλεξανδρῆ, ἡ Σερβία, ἐπωφελουμένη τὴν δυσχερῆ θέσιν τῆς Ἑλλάδος, κατήγγειλε τὴν μετ' αὐτῆς συνθήκην διὰ διακοινώσεως «ἀποτόμου καὶ ἀγερώχου» ἠξίωσε δὲ τὸν ὁριστικὸν διακανονισμὸν τοῦ ἐκκρεμοῦντος μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν ζητήματος, ἐκτὸς δὲ τούτου ἐξέφρασε καὶ εὐχὴν περὶ μὴ ἐγκαταστάσεως Μικρασιατῶν προσφύγων εἰς τὴν παρὰ τὴν Φλώριναν περιοχήν. Ὄντως δὲ ἡ ἐγκατάστασις ἐματαιώθη.

Ἐπὶ κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου, τῷ 1925, συνεχίσθησαν αἱ διαπραγματεύσεις ἐν Βελιγραδίῳ, διεκόπησαν ὅμως μετ' ὀλίγον λόγῳ τῶν ὑπερφιάλων τῆς Σερβίας ἀξιώσεων, τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σερβίας δηλώσαντος εἰς τὸν Ἕλληνα ἐπιτετραμμένον Καχλαμάνον ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται πλέον νὰ σκέπτηται περὶ «αὐτοτελοῦς πολιτικῆς». Βραδύτερον συνεχίσθησαν ἐπὶ τῆς δικτατωρίας τοῦ Παγκάλου ὑπὸ τὰς ἑξῆς περιστάσεις.

Ἡ Ἰταλία μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Μεγάλου πολέμου ἐκκαθάρισιν τῶν μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορῶν της καὶ ἀφοῦ διὰ τῶν ὅσων ἐπανειλημμένως ἐξιστορήσαμεν ἐνεργειῶν αὐτῆς ἐξουδετέρωσε τὸν ἑλληνικὸν παράγοντα οὐχὶ ἐκ τῶν μικρασιατικῶν ἐδαφῶν μόνον ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅλης τῆς Τουρκίας, εἰργάζετο νῦν διὰ τὴν εἰρηνικὴν (φυλετικὴν καὶ οἰκονομικὴν) διείσδυσιν (pénétration pacifique)

λου Κουντουριώτου· πλὴν ἡ παραίτησις αὕτη ἢ μᾶλλον ὁ ἐκβιασμὸς πρὸς παραίτησιν, παρέσχε τῷ φιλοδόξῳ στρατηγῷ τὴν εὐκαιρίαν ὅπως διὰ συντακτικῆς ἀποφάσεως τῆς 15 Μαρτίου 1926 προκηρύξῃ ἐκλογάς, παρὰ τὸ πολίτευμα, διὰ τὴν ἀνάδειξιν προέδρου δημοκρατίας, ἐκθέσας καὶ ὁ ἴδιος ὑποψηφιότητα μὲ τὸν δραματισμὸν τῆς εἰς τὴν Ὑπατείαν(1) βραδύτερον ἀνόδου αὐτοῦ. Τὰ πολιτικὰ κόμματα ἄνευ διακρίσεως ὅπως ἀποτρέ-

---

αὐτῆς εἰς Τουρκίαν, ὡς καὶ τὴν σύναψιν ἐμπορικῆς μετὰ τῆς Τουρκίας συνθήκης. Εὑρίσκουσα ὅμως τὴν νέαν Τουρκίαν ἄκαμπτον καὶ πολὺ διαφέρουσαν τῆς παλαιᾶς Τουρκίας, ἐσκέφθη ὅπως τὴν ὑποχρεώσῃ εἰς ὑποχώρησιν, διὰ διαδόσεως δὲ φήμης περὶ ἐπικειμένης ἑλληνοϊταλικῆς συνεργασίας μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Μικρασίας. Πρὸς τοῦτο ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπισκεφθῇ τὴν Ρώμην πρὸς φιλικὴν συζήτησιν διαφόρων θεμάτων. Ὁ Πάγκαλος ἐκλαβὼν τὴν νύξιν τῆς Ἰταλίας ὡς εὐκαιρίαν πρὸς ἐξαιρετικὴν δρᾶσιν καὶ ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὴν Ὑπατείαν, ἀσμένως ἀπεδέχθη τὴν πρόσκλησιν, ἔπεμψε δὲ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Λ. Κανακάρη Ροῦφον συνοδείᾳ καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Συγκοινωνίας Ταβουλάρη εἰς Ρώμην, ἔνθα ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐδόθη παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Συγκοινωνίας καὶ παραγγελία μεγάλης ποσότητος ὅπλων οὐχὶ εἰς εἰδικὸν ἐργοστάσιον ὅπλων, ἀλλ' εἴς τι ἐργοστάσιον κατασκευῆς ἐπίπλων (κατὰ τὸ σχετικὸν κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ Ταβουλάρη μεταγενέστερον κατηγορητήριον).

Ἐκκαιόμενος ἐκ φιλοδόξου δίψης ὁ Πάγκαλος, σοβαρῶς ἐπίστευσεν ὅτι ἦλθεν ἡ στιγμὴ τῆς ἐξαιρετικῆς ἀναδείξεώς του εἰς τὴν Ὑπατείαν, καὶ ἐν τῇ προσδοκίᾳ πολεμικῆς δράσεως κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπιθυμῶν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐκ μέρους τῆς Σερβίας πλευράν, ἐδέχθη τὴν ἐξαπίνης ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης παρὰ τῆς Σερβίας, ἥτις μετὰ πάσης σπουδῆς ὑπέβαλε ταύτην πρὸς ὑφαρπαγὴν τῆς ἑλληνικῆς συναινέσεως. Ἡ Ἰταλία ἐν τῷ μεταξὺ διὰ παρασκηνιακῶν ἐπιμόνων εἰσηγήσεων ἐν Βελιγραδίῳ ἀπέτρεπε τὴν Σερβίαν ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς συνθήκης συμμαχίας μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ εἴδησις τῆς ἐξαπίνης ὑποβληθείσης οὐχὶ συνθήκης μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἀλλὰ κακογραμμένου σκαριφήματός γνωσθεῖσα διὰ τῆς παραιτήσεως ἑνὸς τῶν ἀνωτάτων ὑπαλλήλων τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐξήγειρε τὴν κοινὴν γνώμην καί, παρ' ὅλην τὴν ἀσκουμένην λογοκρισίαν καὶ τὰ ἄλλα μέτρα τῆς κυβερνήσεως, ἐπετεύχθη ἡ ἀναβολὴ τῆς ὑπογραφῆς αὐτῆς ὁπότε ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθε καὶ ἡ βιαία ἀνατροπὴ τῆς δικτατωρίας.

Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ κυβερνήσεως Κονδύλη ἡ Σερβία δὲν ἔπαυσε ἀπαιτοῦσα τὴν ἐπίσπευσιν τῆς ὑπογραφῆς, ἀντιλαμβανομένη δὲ τὴν τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης ἐξέγερσιν, διεμαρτυρήθη κατὰ Σεπτέμβριον διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρέσβεως αὐτῆς «διὰ τὸν περὶ τὴν συνθήκην συνεχιζόμενον θόρυβον», δηλώσασα ὅτι ἡ σερβικὴ κυβέρνησις θὰ ἀκούσῃ εὐμενῶς πᾶσαν παρατήρησιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἐκτὸς τῆς παραχωρήσεως τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Γευγελῆς-Θεσσαλονίκης, μέγα μέρος τοῦ λιμένος περιήρχετο εἰς τὴν ἀπόλυτον πολιτικὴν κυριότητα τοῦ Σερβικοῦ κράτους, μετὰ διοικητικῆς ἱεραρχίας ὑπαλλήλων καὶ ἀστυνομίας σερβικῆς, ἐξησφαλίζετο δὲ ὁλόκληρον τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον τῆς ἐνδοχώρας τῆς Θεσσαλονίκης (Κεντρικὴ Εὐρώπη) διὸ τοῦ σερβικοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ σερβικοῦ πλέον λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν Ἑλλήνων περιοριζομένων ὡς θεατῶν τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῶν εἰς βάρος τῶν ἐθνικῶν καὶ οἰκονομικῶν αὐτῶν συμφερόντων διαπραττομένων.

Βραδύτερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν ἐξουσίαν, οὗτος ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ εἰς Ρώμην ταξιδίου του διὰ Βελιγραδίου, ὑπέγραψεν αὐτόθι προσύμφωνον καθορίζον τὰ τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῶν Σέρβων διὰ Θεσσαλονίκης. Ἐν τῷ μεταξὺ μέγιστος λιμὴν «διεθνὴς» διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου ὁλοκλήρου τῆς ἐνδοχώρας κατεσκευάσθη παρὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Οὕτω ἐκτὸς τῆς διὰ τὸ ἀποκλειστικὸν ἐμπόριον τῶν Σέρβων προοριζομένης ζώνης, τὸ ἐκ τῆς ἄλλης ἐνδοχώρας ἐμπόριον θὰ διέρχεται τοῦ σερβικοῦ ἐδάφους (τῆς Σερβίας ὑποχρεουμένης νὰ εὐκολύνῃ τὴν διάβασιν ταύτην) θὰ καταλήγῃ δὲ διὰ τῆς ἑλληνικῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς (Γευγελῆς-Θεσσαλονίκης) εἰς τὴν «διεθνῆ ζώνην» εὑρισκομένην ἐπὶ ἐδάφους ἑλληνικοῦ καὶ ὑπὸ διοίκησιν ἑλληνικήν. Ὡς φαίνεται, οἱ Σέρβοι μετεμελήθησαν διὰ τὴν καταγγελίαν τῆς συνθήκης συμμαχίας καὶ προυθυμοποιήθησαν μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν ἐπανασύστασιν αὐτῆς· ἀλλ' ὡς ἐγνώσθη, ὁ Βενιζέλος ἀνησυχήσας ἀπὸ τὰς τῶν Σέρβων προηγουμένας τάσεις ὑπεχρεώθη ὅπως προσανατολίσῃ πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν τὴν ἐξωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος πολιτικήν, μὴ συναινέσας πλέον εἰς διαπραγματεύσεις ὑπὸ πνεῦμα συνάψεως συμμαχίας.

(1) Τῶν φωνασκιῶν τούτων τοῦ στρατοῦ ἐγενόμην τότε καὶ ἐγὼ αὐτήκοος ἐν ταῖς ὁδοῖς μάρτυς «Ὕπατος! Ὕπατος!»

ψωσι τὸν κίνδυνον καὶ τὴν ἀσχημίαν ταύτην, ἐν ἀπουσίᾳ τῶν ἐν ἐξορίᾳ ἀνὰ τὰς νήσους εὑρισκομένων ἀρχηγῶν αὐτῶν, συνεκρότησαν ἀμυντικὸν μέτωπον καὶ ὑπέδειξαν διὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας τὸν Κ. Δεμερτζῆν, ἄνδρα πολιτικὸν σώφρονα, διακεκριμένον νομικὸν διατελέσαντα δ' ἐπανειλημμένως ὑπουργόν· ἀλλὰ κατόπιν ὡριμωτέρων σκέψεων καὶ ἐπὶ τῇ προόψει τῆς ἀσφαλοῦς νοθείας τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν, τὰ κόμματα ἐδήλωσαν ὅτι δὲν θὰ μετεῖχον τῶν ἐκλογῶν. Οὕτω ἐκ τῆς κωμῳδίας τῆς ἐκλογῆς ἐκείνης ἐξελέγη πρὸς χαρὰν τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ πρόεδρος τῆς δημοκρατίας ὁ Πάγκαλος. Μεγίστη ἦτο ἡ κατάπληξις καὶ ἡ συναίσθησις ἁπάντων τῶν δυναμένων νὰ ἀντιδράσωσι κατὰ τῆς τοιαύτης καταστάσεως, καὶ κίνησις ἤρχισε πλέον ἐντατικὴ πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἐπαισχύντου ἢ μᾶλλον κωμικῆς δικτατωρίας του. Στρατιωτικοὶ παράγοντες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ πρώην ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαναστάσεως Πλαστήρας, ἐκινοῦντο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὸν Πλαστήραν ἐπεκήρυξεν ὁ δικτάτωρ ἀντὶ 500.000 δραχμῶν). Ἐν Θεσσαλονίκῃ κίνημα ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Καρακούφαν κατεπνίγη, ἀλλ' ἕτερα κινήματα ἤρχισαν ἐκδηλούμενα. Ὁ δικτάτωρ ἀνησυχῶν διὰ τὴν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀναμενομένην καθαίρεσιν αὐτοῦ καὶ εὐφυῶς σκεφθεὶς ἐζήτησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα διὰ τοῦ σχηματισμοῦ κυβερνήσεως δῆθεν ὑπευθύνου, καλέσας πρὸς τοῦτο ἐκ περιτροπῆς πολιτικούς, τὸν Ζαβιτσιᾶνον καὶ ἄλλους, ὡς καὶ τὸν ἐν Γαλλίᾳ διαμένοντα στρατηγὸν Λ. Παρασκευόπουλον, τέλος δὲ ἐζήτησε καὶ τὴν τοῦ Βενιζέλου συνδρομὴν καὶ τὴν διὰ τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ υἱοῦ συνεργασίαν καὶ συμμετοχὴν εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Πάντες οἱ κληθέντες ἐδέχθησαν κατ' ἀρχὴν νὰ διευκολύνωσι τὴν ὁμαλὴν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τὸν πολιτικὸν βίον, ἀλλ' ἠρνήθησαν οἱανδήποτε συνεργασίαν ἄνευ τῆς διενεργείας ἐλευθέρων ἐκλογῶν. Ὁ δικτάτωρ τότε κατέφυγεν εἰς ἄνδρα σεβαστόν, λόγιον καὶ διακεκριμένον πολιτικόν, τὸν Ἀθανάσιον Εὐταξίαν, ὅστις πρὸς ἀληθῆ κατάπληξιν ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐδέχθη ὅπως σχηματίσῃ κυβέρνησιν (18 Ἰουλίου 1926) τῆς ὁποίας ἀνέλαβε καὶ τὴν προεδρίαν. Ἡ ἀχαρακτήριστος αὕτη πρᾶξις τοῦ Εὐταξία ἀπεγοήτευσε πάντας τοὺς φίλους καὶ θαυμαστὰς τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἔθεσεν ἠθικὸν τέρμα εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ σταδιοδρομίαν.

Κ. Δεμερτζῆς

Αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τῆς δικτατωρίας κινήσεις ἐγενικεύθησαν ἰδίως ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἀπόπειρα κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ δικτάτορος ἐσημειώθη ἐν Σπέτσαις, αἱ δὲ στασιαστικαὶ ἐνέργειαι συνεχιζόμεναι κατέληξαν εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Γ. Κονδύλην ὀργανωθεῖσαν συνωμοσίαν καὶ τὴν κατόπιν αἱματηρῶν συμπλοκῶν ἐν Ἀθήναις ἀνατροπὴν τοῦ Παγκάλου, ὅστις δὲν κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ καὶ συλληφθεὶς ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ φρούριον τοῦ Ἰζεδδίν. Δίκαι ἐπὶ διαφόροις κατηγορίαις παρελκυσθεῖσαι ἐπὶ μακρὸν κατέληξαν εἰς τὴν καταδίκην του, οὐχὶ ἕνεκα τῶν πολιτικῶν πράξεων, βραδύτερον ἀμνηστευθεισῶν, ἀλλ' ἕνεκα καταχρήσεων εἰς βάρος τοῦ δημοσίου καὶ τῶν προκυψασῶν ἐκ συμβάσεων μετ' ἰδιωτῶν ζημιῶν τοῦ τόσον ἀδόξως πεσόντος ὀνειροπόλου στρατηγοῦ.

Τὸ τοῦ Παγκάλου πραξικόπημα, ἢ μᾶλλον ἡ ἐλαφρότης αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον κρινομένη, βαρύνει ἐξ ὁλοκλήρου τὸν ἐκ τοῦ Παγκοσμίου πολέμου προελθόντα νέον πολιτικὸν κόσμον καὶ ἀποτελεῖ δίδαγμα δι' ἐκείνους τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες δύνανται ἐπαξίως ἀκόμη νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅτι πᾶσα βιαία τῆς ἀρχῆς κατάληψις οὐδὲν τῇ χώρᾳ ἀλλ' οὐδ' αὐτοῖς ὑπόσχεται μέλλον. Δικτατωρίαι ἐπεβλήθησαν κατὰ τὰς διαφόρους τῆς ἱστορίας ἐποχάς, ἀλλ' αὗται προέκυψαν ἀπὸ βαθυτέρας ἀφορμάς, ὁπότε τὰ ἔθνη δὲν ᾐσθάνθησαν μόνον τὴν ἀνάγκην ἑνὸς καὶ μόνον ὁδηγοῦ τῶν τυχῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν

ἀνάγκην τῆς ἀναθέσεως τῆς τιμῆς αὐτῶν ταύτης εἰς «ἄνδρα μέγαν», ἄνδρα συγκεντροῦντα προσόντα ἐξαιρετικά. Ἐν τῷ «παγκαλικῷ ἐπεισοδίῳ» ὁ Πάγκαλος οὐδὲν στοιχεῖον συνεκέντρου δυνάμενον, καὶ ὡς προϋπόθεσις ἔτι, νὰ βαρύνῃ εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ ἀνάληψιν δικτατωρίας. Ὁ Πάγκαλος οὐδὲ τίτλους κληρονομικότητος εἶχεν οὐδ' ἐν τῷ στρατῷ ἐξαιρετικῶς καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους συγχρόνους του διεκρίθη, προσενεγκὼν τυχὸν εἰς στιγμὰς κινδύνου ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος, ἂν καὶ ἀνεγνωρίζετο ἡ κατὰ τὴν ἀνασύνταξιν τοῦ ἐν Θρᾴκῃ στρατοῦ δραστηριότης του, οὐδὲ δημοτικότητά τινα, ἔστω καὶ μικράν, εἶχε παρὰ τῷ λαῷ ἢ καὶ παρά τινι ἀξιολόγῳ μερίδι τοῦ στρατοῦ. Τοὐναντίον, οἱ γνωρίσαντες αὐτὸν ἀπὸ τὰ μαθητικὰ ἔτι θρανία μέχρι τῆς εἰς τὴν δικτατωρίαν ἀνόδου του οὐδὲν τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα λόγου ἄξιον ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυροῦσι πέρα μιᾶς κοινῆς εὐφυΐας καὶ ἐπιδόσεως εἰς τὸν κλάδον αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐκτεινόμενοι πολὺ πέρα τῶν ὅσων θὰ ἤξιζε νὰ ἐξιστορήσωμεν περὶ τοῦ «ἐπεισοδίου» ποιοῦμεν τοῦτο οὐχὶ ἵνα ἐξεύρωμέν τι ἢ καταγγείλωμεν ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ ἀτόμου αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα κακίσωμεν τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους, οἵτινες διὰ τῆς πολιτείας αὐτῶν παρεσκεύασαν τὴν μεξικανοποίησιν τῆς Ἑλλάδος, ἰδιαιτέρως δὲ ἀπαξάπαντας τοὺς μετ' αὐτοῦ δουλικῶς συνεργασθέντας, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι ἐπωφεληθέντες τὴν ἀσυδοσίαν ἐξησφάλισαν ἴδια κέρδη ἐκ τῶν, μέχρι σήμερον γενομένων γνωστῶν, ἀνηθίκων πράξεων ὡς καὶ τῶν μὴ εἰσέτι γνωσθεισῶν καὶ κοιμωμένων ὑπὸ ἐπιτηδείαν ἀπόκρυψιν αὐτῶν. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι τὸν Πάγκαλον ἠκολούθησαν πολιτικοί, ἐξ ὧν οἱ μὲν οὐδεμιᾶς σχεδὸν ὡς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ αὐτῶν παρελθόντος ὑπολήψεως ἀπέλαυον ἐν τῷ πολιτικῷ κόσμῳ καὶ παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ, οἱ δὲ ὡρμῶντο ἐξ ἀρριβισμοῦ καὶ κερδοσκοπίας πολιτικῆς στηριζομένης ἐπὶ ἀπροόπτων θαυμάτων τῆς πιθανῆς ἀναδείξεως αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ στίβου. Οἱ τῆς ποιότητος ταύτης ἄνδρες, ὡς ἀνέκαθεν παρετηρήθη, οὐδεμίαν ἔχοντες ἠθικὴν ὑπόστασιν συνηθέστατα προσαρμόζονται εἰς παρομοίας, ὡς ἡ τοῦ Παγκάλου, ἀνωμάλους πολιτικὰς καταστάσεις.

Γ. Κονδύλης

Ἐπὶ τῆς δικτατωρίας ταύτης ἄνευ ἰδιαιτέρου λόγου καὶ μὲ ἐξαιρετικὴν σπουδὴν τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας καθιερώθη ἐν Ἑλλάδι ἐντὸς ὡρῶν τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον, τὸ ὁποῖον ὑπεχρεώθη βραδύτερον νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀλλ' ἡ σπουδὴ αὐτὴ καὶ ἡ πλημμελὴς συνεννόησις μετὰ τῶν ἄλλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀπέβη ἐπιβλαβὴς τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐδημιούργησεν ὀχληρὰς διαιρέσεις κλήρου καὶ λαοῦ, οὕτω δὲ ἀντὶ πρακτικῆς ὠφελείας, ἣν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποφέρῃ, ἐγένετο πρόξενος ἠθικῶν ὀχλήσεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐμείωσε τὸ κῦρος αὐτῆς παρά τινι μερίδι τοῦ λαοῦ. Ἐπίσης ἐγένετο καὶ ἡ ἔναρξις λειτουργίας τῆς ἀπὸ δεκαετηρίδων, δαπάναις τοῦ φιλομούσου βαρώνου Σίνα, ἱδρυθείσης Ἀκαδημίας. Ἡ πρᾶξις αὐτή, παρ' ὅλας ἡμῶν τὰς ἐπιφυλάξεις, τιμᾷ τὸν σχόντα τὴν πρωτοβουλίαν ἢ μᾶλλον τὸν θέσαντα εἰς ἐφαρμογὴν τὴν τοῦ σοφοῦ ἡμῶν συναδέλφου διακεκριμένου καὶ παγκοσμίου φήμης μαθηματικοῦ ἀειμνήστου Κυπαρίσσου Στεφάνου προσπάθειαν, ἣν ἐπανηλειμμένως δημοσίᾳ καὶ ἐν ἰδιωτικαῖς ὁμιλίαις θερμῶς ὑπεστήριζε. Ἡ Ἀκαδημία σεβομένη πρωτίστως ἑαυτὴν καὶ μὴ σπεύδουσα, θὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ζωῆς καὶ θ' ἀποτελέσῃ σταθμὸν εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν, τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν.

Πάντως ἡ τῆς κοινῆς γνώμης ἀπογοήτευσις ἐκ τῶν μεξικανικῶν ἐν Ἑλλάδι ἐφαρμοσθεισῶν ἐπαναστατικῶν μεθόδων ἦτο μεγίστη τὸ δὲ ἑλληνικὸν κοινὸν εἰς ἄκρον ἐδυσφόρει διὰ τὴν ἀφόρητον ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ κράτους ἄνοδον καὶ κάθοδον τῶν φιλοδόξων στρατηγῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς. Τὴν λαϊκὴν ταύτην ψυχολογίαν διαισθανθεὶς ὁ ἀνατρέψας τὸν

Πάγκαλον στρατηγὸς Κονδύλης, ἀνὴρ θελήσεως, ἔσπευσεν ἅμα τῇ παρ' αὐτοῦ ἀναλήψει τῆς ἀρχῆς (26 Αὐγούστου 1926) ν' ἀποκαταστήσῃ τὸν παραιτηθέντα τῆς προεδρίας ναύαρχον Κουντουριώτην, ἐδήλωσε δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὅτι σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο ἡ ἐπάνοδος τῆς χώρας εἰς τὸν ὁμαλὸν πολιτικὸν βίον, προκηρύξας καὶ ἐκλογὰς διὰ τὴν 24 Ὀκτωβρίου μὲ τὴν ρητὴν δήλωσιν ὅτι ὁ ἴδιος προσωπικῶς προετίθετο ν' ἀπόσχῃ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς.

Εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας κατῆλθον ἅπαντα τὰ πολιτικὰ κόμματα ἄνευ διακρίσεως ἐξαιρέσει μόνον τῶν διατελεσάντων ὑπουργῶν τοῦ Παγκάλου, οἵτινες διὰ συντακτικῆς πράξεως ἀπεκλείσθησαν αὐτῶν. Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν οὗτοι καὶ ἐζήτησαν τὴν διὰ τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ ἀκύρωσιν ταύτης, ἥτις καὶ ἐγένετο δεκτή, ἀλλ' ἡ κυβέρνησις Κονδύλη διὰ συντακτικῆς πράξεως ἠκύρωσε τὴν δικαστικὴν ταύτην ἀπόφασιν προβᾶσα καὶ εἰς τὴν τιμωρίαν τῶν δικαστῶν.

Ἐκ τῶν ἐκλογῶν, τῶν κατόπιν καὶ νέας ἀναβολῆς διενεργηθεισῶν τὴν 7 Νοεμβρίου, ἐπέτυχον 108 βενιζελικοί, 63 λαϊκοὶ ὑπὸ τὸν Π. Τσαλδάρην(¹), 54 ἐλευθερόφρονες ὑπὸ τὸν Ι. Μεταξᾶν, 18 δημοκρατικοὶ ὑπὸ τὸν Ἀλ. Παπαναστασίου, 9 κουμμουνισταί, 3 ἀγροτικοὶ καὶ 31 διαφόρων ἀποχρώσεων. Οὐδενὸς τῶν ἄνω κομμάτων κατορθώσαντος νὰ συγκεντρώσῃ τὴν πλειονοψηφίαν μιᾶς βιωσίμου κυβερνήσεως, ὁ ἐκ τῶν φιλελευθέρων Γ. Καφαντάρης ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν συνεννοήσεως πρὸς σχηματισμὸν κυβερνήσεως οἰκουμενικῆς, ἥτις καὶ συνεκροτήθη ὑπὸ τὴν τιμητικὴν προεδρίαν τοῦ πολιτικοῦ τῶν δυσκόλων περιστάσεων Ἀλ. Ζαΐμη (4 Δεκεμβρίου 1926). Ἡ δὲ βουλὴ συνελθοῦσα τὴν μεθεπομένην τῆς ὁρκωμοσίας τῆς νέας κυβερνήσεως, ἐπελήφθη τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς. Κατὰ τὴν ὁρκωμοσίαν οἱ Λαϊκοὶ ἐπεφυλάχθησαν τοῦ πρὸς τὴν δημοκρατίαν ὅρκου, οἱ Ἐλευθερόφρονες ὅμως ἐδήλωσαν ἀνοχὴν πρὸς τὸ νέον καθεστώς. Ἡ κυβέρνησις διὰ προγραμματικῶν αὐτῆς δηλώσεων ὑπεσχέθη τὴν ἄρσιν τῶν εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον κρατουσῶν ἀνωμαλιῶν τυχοῦσα ψήφου ἐμπιστοσύνης τοῦ Σώματος.

Ἡ συμμαχικὴ ἢ οἰκουμενικὴ αὕτη κυβέρνησις στηριζομένη ἐπὶ τῆς συμπνοίας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐπελθούσης πολιτικῆς συνεννοήσεως ὡδήγει τὰ πράγματα τῆς πολιτείας εἰς ὁμαλότητα καὶ γαλήνην, οὕτω δὲ ἐπὶ ἔτος καὶ πλέον ἐπεκράτει ἡσυχία ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ κοινοβουλευτικὴ τάξις ἐν τῇ πολιτείᾳ.

Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἡ κυβέρνησις ἐπελήφθη τῆς ρυθμίσεως πολλῶν διὰ μέσου τῆς ἐπικρατησάσης πολιτικῆς ἀνωμαλίας δημιουργηθέντων ζητημάτων, κυρίως δὲ τοῦ οἰκονομικοῦ. Αἱ ἀγγλικαὶ πιστώσεις καὶ τὸ ζήτημα τοῦ διακανονισμοῦ τῶν χρεῶν ἀπετέλουν θέματα ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Τὰ τῶν ἀγγλικῶν, ὀνομαζομένων, πιστώσεων ἐξεθέσαμεν προηγουμένως, ὡς καὶ τὴν ἀπ' αὐτῶν παραίτησιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν εἰς Ἀγγλίαν μετάβασιν τοῦ Δ. Γούναρη διαρκοῦντος τοῦ μικρασιατικοῦ ἀγῶνος. Νῦν ἡ οἰκουμενικὴ κυβέρνησις ἐπανερχομένη ἐζήτει καὶ πάλιν ταύτας, καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία ἐδέχετο

(¹) Ὁ Τσαλδάρης ἦτο ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων καὶ οἰκειοτάτων πρὸς τὸν ἀρχηγὸν θιασωτῶν τοῦ κόμματος τοῦ Γούναρη. Ἐπί τινα χρόνον, μετὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ Νοεμβρίου 1922, ἀποσχὼν τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς ἐπὶ τῆς στρατοκρατικῆς τρομοκρατίας τοῦ 1922-24 καὶ τῆς δικτατορικῆς περιόδου, ἀνέλαβε νῦν ἐπισήμως τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμματος ἀποδίδων καὶ τὰς προσηκούσας τιμὰς εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀποθανόντος πρωθυπουργοῦ ἐν τῇ πατρίδι τούτου, ἐν Πάτραις. Ὁ Τσαλδάρης εἶναι πολιτευτὴς ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς νέας περιόδου ἔχων μόρφωσιν καὶ ἐμπειρίαν περὶ τὰ νομικά. Δὲν εἶναι ἀνὴρ πολλῆς καὶ ἐπιδεικτικῆς ἐνεργητικότητος, ἀλλ' ἐργασίας σοβαρᾶς μετὰ πολιτικῆς μετριοπαθείας πολλῆς καὶ φρονήσεως φερόμενος πρὸς τοὺς τοῦ κόμματος ἄνδρας καὶ τοὺς ἀντιπολιτευομένους. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτοῦ εἶναι λίαν εὐφραδὴς ἅτε ἀποβλέπουσα πάντοτε εἰς τὴν παράστασιν τὴν ἀντικειμενικὴν τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας. Μετὰ τοῦ Τσαλδάρη ἐξελέγησαν καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς τοῦ πρώην κόμματος τοῦ Γούναρη, ἐν οἷς καὶ ὁ Σπ. Στάης.

ὅπως διευκολύνῃ τὸν διακανονισμὸν τῶν πρὸς αὐτὴν χρεῶν διὰ συνάψεως νέου δανείου ἐν τῇ ἀγγλικῇ χρηματαγορᾷ, μὴ συναινοῦσα ὅμως εἰς συμψηφισμὸν αὐτῶν διὰ τῶν παλαιῶν πιστώσεων, ἐξ ὧν εἶχε παραιτηθῇ ἡ Ἑλλάς, ἔχουσα πρὸς τοῦτο σύμφωνον καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις ἑδρεύουσαν Διεθνῆ Οἰκονομικὴν Ἐπιτροπήν (τὸν Οἰκονομικὸν Ἔλεγχον)· ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπέμενεν ἐπὶ τῶν ἰδικῶν της ἀντιλήψεων διὰ διαβήματός του δὲ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ἐτόνισεν ὅτι ὁ Διεθνὴς Ἔλεγχος εἶναι ἁπλῶς διεθνὲς τεχνικὸν σῶμα μὲ περιωρισμένα δικαιώματα, οὐδαμῶς δικαιούμενος νὰ ἀναμιγνύηται εἰς ζητήματα διεθνοῦς φύσεως. Τέλος τὴν 9 Ἀπριλίου 1927 ὑπεγράφη ἡ διὰ τὰ πολεμικὰ χρέη συμφωνία, κατόπιν προϋποσχέσεως τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὅτι ὡς ἀντάλλαγμα τῆς παραιτήσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπὸ τῶν δικαιωμάτων της ἅτινα εἶχεν ἐπὶ τοῦ ὑπολοίπου τῶν πολεμικῶν πιστώσεων, αὕτη ἀνελάμβανε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν πραγματοποίησιν τριῶν δανείων ἐν τῇ ἀγγλικῇ χρηματαγορᾷ. Ἐσωτερικὰ ζητήματα, ὡς ἡ ἀπειληθεῖσα πρὸς στιγμὴν παραίτησις τοῦ ναυάρχου Κουντουριώτου ἀπὸ τῆς προεδρίας, κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1927, ἐξ ἀφορμῆς τῆς μὴ ψηφίσεως τοῦ Συντάγματος (1) καὶ ἄλλα τινὰ ἤρχισαν νὰ χαλαρῶσι τὸν δεσμὸν τῶν ἑτερογενῶν πάντοτε πολιτικῶν ἡγετῶν ἐξ ὧν ἀπηρτίζετο ἡ κυβέρνησις, τὴν χαλάρωσιν δὲ ταύ-

---

(1) Πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Π. Κουντουριώτη πρὸς τὸν Ἀλ. Ζαΐμην περὶ ταχείας ἐπιψηφίσεως τοῦ Συντάγματος.

Κύριε πρόεδρε,

«Αἰσθανόμενος ἠθικὴν ὑποχρέωσιν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅπως τὸ ταχύτερον ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸν ὁ Καταστατικὸς Χάρτης τῆς χώρας, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω ὅπως εὐαρεστηθῆτε, ἵνα, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν βουλευτῶν, κανονίσητε τὰ τῶν συζητήσεων κατὰ τρόπον, ὥστε ἡ ἐπὶ τοῦ Συντάγματος συζήτησις νὰ περατωθῇ ἐντὸς 15-20 ἡμερῶν. Τὸ τοιοῦτον θεωρῶ ὅτι εὐχερῶς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ, διότι ἡ μὲν ἐπὶ τοῦ Συντάγματος ἐπιτροπὴ ἐπεράτωσε τὸ δυσχερέστατον μέρος τοῦ ἔργου της καὶ ὑπέβαλε τοῦτο εἰς τὴν βουλήν, ἡ δὲ συγκρότησις τῆς κυβερνήσεως ἐκ πάντων τῶν μεγάλων πολιτικῶν κομμάτων ἐπιτρέπει ὅπως οἱ ἡγέται αὐτῶν ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν φίλων των ἐπιληφθῶσι τοῦ τερματισμοῦ τῶν ἐπὶ τοῦ Συντάγματος συζητήσεων.

»Ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι ἡ ταχεῖα ἐπιψήφισις τοῦ Συντάγματος θ' ἀποβῇ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ κύρους τῶν κοινοβουλευτικῶν τῆς χώρας θεσμῶν παρακαλῶ ὅπως εὐαρεστηθῆτε νὰ μοὶ γνωρίσητε τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόψεις τῆς Κυβερνήσεως».

25 Ἰανουαρίου 1927 Διατελῶ μετὰ φιλικωτάτων αἰσθημάτων

Παῦλος Κουντουριώτης

Δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Π. Κουντουριώτη πρὸς τὸν Ἀλ. Ζαΐμην περὶ ταχείας ἐπιψηφίσεως τοῦ Συντάγματος.

Κύριε πρόεδρε,

«Διὰ τῆς ἀπὸ 25 Ἰανουαρίου ἐπιστολῆς μου ἔσχον τὴν τιμὴν νὰ ὑποδείξω τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ Συντάγματος.

»Ἔκτοτε διέρρευσε δίμηνον καὶ πλέον διάστημα, καθ' ὃ ἐλάχιστα ἐπροχώρησεν ἡ σχετικὴ ἐργασία, μόνον δὲ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐσημειώθη ἀρκετὴ πρόοδος.

»Ἐπιθυμῶ νὰ ἐλπίζω, ὅτι ἡ παρατηρηθεῖσα ἐσχάτως μεταβολὴ εἰς τὸν τρόπον τῆς συνταγματικῆς ἐργασίας θὰ συνεχισθῇ ἐντατικῶς καὶ ὅτι ἡ ὁλικὴ ἐπιψήφισις τοῦ Συντάγματος θὰ συντελεσθῇ πρὸ τῶν πασχαλινῶν διακοπῶν τῆς βουλῆς.

»Θεωρῶν ὅτι ἡ ἐκ τῆς μὴ ἐπιψηφίσεως τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου πηγάζουσα ἐκκρεμότης καὶ ἀβεβαιότης δὲν δύναται νὰ παραταθῇ πέραν τοῦ Πάσχα καὶ ὅτι ἡ ἐπὶ πλέον καθυστέρησις θὰ ἐνέκλειε κινδύνους διὰ τὸν ὁμαλὸν κοινοβουλευτικὸν βίον τοῦ τόπου, παρακαλῶ ὅπως ὑμεῖς καὶ οἱ κύριοι ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων, οἱ μετέχοντες τῆς κυβερνήσεως, θελήσετε νὰ βοηθήσετε τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ποθουμένου.

»Τὸ ἐπ' ἐμοί, νομίζω ὑποχρέωσίν μου νὰ δηλώσω ὑμῖν, ὅτι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἐφι-

την ἠκολούθησαν καὶ ἄλλα γεγονότα ὅτε ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐζήτησε τὸν διορισμὸν τοῦ Ν. Πολίτου ὡς πρεσβευτοῦ ἐν Παρισίοις. Εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ὁ τῶν βασιλοφρόνων ἢ τοῦ λαϊκοῦ κόμματος ἀρχηγὸς διεμαρτυρήθη καὶ δι' ἐμμέσων ὑπαινιγμῶν ἔθιξε τὴν πολιτείαν τοῦ ὑποψηφίου πρεσβευτοῦ κατὰ τὴν καταδίκην τῶν ὑπουργῶν.

Ἐπεισόδιον ἐκραγὲν ἐν τῇ βουλῇ ἐπὶ δηλώσεων τοῦ δημοκρατικοῦ ὑπουργοῦ Παπαναστασίου, ὅτι τὸ λαϊκὸν κόμμα δὲν εἶναι ἐκ πεποιθήσεως ἀλλ' ἐκ κομματικῶν λόγων βασιλόφρον, προεκάλεσε διαμαρτυρίαν καὶ ἀποχώρησιν τοῦ λαϊκοῦ κόμματος ἐκ τῆς βουλῆς, ἀλλ' ἡ σύνεσις καὶ αἱ παρακλήσεις τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως Α. Ζαΐμη ἐπανέφερον τὸ κόμμα εἰς ταύτην, τοῦ Παπαναστασίου πεισθέντος νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς δηλώσεις αὐτοῦ. Ἀξίωσις τοῦ λαϊκοῦ κόμματος περὶ ἐπαναφορᾶς τῶν βασιλοφρόνων ἀποτάκτων ἐν τῷ στρατεύματι ἢ μᾶλλον τυπικῆς αὐτῶν ἐπαναφορᾶς πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐκ τῆς ἐπανόδου προαγωγῆς καὶ τῶν συντάξεών των, προεκάλει συζητήσεις παρὰ τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ κυβέρνησις διαψεύσασα τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαφωνίαν ἐδήλωσεν ὅτι θὰ ἐκπληρώσῃ τὸ πρόγραμμά της. Τὴν 2 Ἰουνίου ἐπεκυρώθη καὶ τὸ Σύνταγμα ἐν τῷ συνόλῳ του, δημοσιευθέντων καὶ τῶν πινάκων τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν ἀποτάκτων. Ἡ δημοσίευσις αὐτῶν ἐξωμάλυνε τὴν ὅλην κατάστασιν καὶ ἀποφάσει τῆς κυβερνήσεως οἱ ὑπουργοὶ Καφαντάρης καὶ Μιχαλακόπουλος ἀνεχώρησαν εἰς Γενεύην ὅπως ἀναπτύξωσιν ἐνώπιον τῆς Δημοσιονομικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν τὰς ἀπόψεις τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τῆς μελετωμένης σταθεροποιήσεως τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος ὡς καὶ τὰ τοῦ ἑλληνικοῦ προϋπολογισμοῦ, αὐτόθι δὲ καὶ ἀπεφασίσθη ἡ σταθεροποίησις, ὁ χωρισμὸς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἀπὸ τῆς Ἐκδοτικῆς καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἐγκατάστασις οἰκονομικοῦ συμβουμίου τῆς Κ.Τ.Ε.· προσέτι ἀπεφασίσθη ἡ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἔκδοσις τοῦ ζητηθέντος δανείου. Τὴν λύσιν ταύτην, ἰδίως τοῦ χωρισμοῦ τῶν Τραπεζῶν, δὲν συνεμερίζετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λαϊκοῦ κόμματος Τσαλδάρης προκληθείσης δὲ διαφωνίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν Καφαντάρην ἠπειλήθη ὑπουργικὴ κρίσις ἀποσοβηθεῖσα μὲν πρὸς στιγμήν, πλὴν συνεχισθείσης καὶ πάλιν τῆς ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος συζητήσεως οἱ Λαϊκοὶ ἀπεχώρησαν τῆς κυβερνήσεως. Τὸ ἐπίμαχον ζήτημα ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἦτο οὐδὲ ἡ σταθεροποίησις οὐδ' ὁ χωρισμὸς τῶν Τραπεζῶν ἀλλὰ τὰ ἐκ τούτου προκύπτοντα καλύμματα ἀνερχόμενα εἰς 100 περίπου ἑκατομμύρια φράγκων χρυσῶν, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸ λαϊκὸν κόμμα, ὤφειλον νὰ περιέλθωσιν εἰς τὸ κοινὸν ἢ τὴν Ἐκδοτικὴν οὐχὶ ὅμως νὰ παραμείνωσιν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν.

Σερβικαὶ ἐνέργειαι, ὑποστηριζόμεναι καὶ ὑπὸ τῆς Γαλλίας, ἐπανέφερον καὶ πάλιν

σκόμην εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποδυθῶ τῶν εὐθυνῶν ἐνδεχομένων περιπετειῶν, παραιτούμενος τῶν προεδρικῶν καθηκόντων».

1 Ἀπριλίου 1927 — Διατελῶ, κύριε πρόεδρε, μετὰ φιλικωτάτων αἰσθημάτων

Παῦλος Κουντουριώτης

Ἡ ἐπιστολή, δι' ἧς ὁ Π. Κουντουριώτης ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του, εἶχεν οὕτω:

Κύριε πρόεδρε,

«Παρατηρῶν ὅτι αἱ συστάσεις μου περὶ ἐπισπεύσεως τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ Συντάγματος, αἱ διατυπωθεῖσαι διὰ τῶν δύο μου ἐπιστολῶν, δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν, ἄγομαι εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀπόφασιν, δι' οὓς λόγους ἐξέθηκα ὑμῖν, νὰ ἀποσυρθῶ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ ὑποβάλω τὴν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας παραίτησίν μου».

18 Ἀπριλίου 1927 — Μετὰ φιλικῶν αἰσθημάτων

Παῦλος Κουντουριώτης

ἐπὶ τάπητος τὸ ἐπὶ μικρὸν ἀναβληθὲν ζήτημα τῆς ἐκχωρήσεως τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Γευγελῆς-Θεσσαλονίκης. Εἰς τὰς ἀξιώσεις ταύτας ἡ κυβέρνησις ἐπανέλαβεν ὅτι δὲν ἀποδέχεται τὴν εἰς τὴν Σερβίαν ἐκχώρησιν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Γευγελῆς-Θεσσαλονίκης, τὴν συμφωνηθεῖσαν ἐπὶ Παγκάλου, καὶ διὰ διακοινώσεώς της πρὸς τοὺς Συμμάχους ἐξέθετε τοὺς λόγους δι' οὓς ἦτο ἠναγκασμένη νὰ ἀκυρώσῃ τὰς τοῦ Παγκάλου ἑλληνοσερβικὰς συμφωνίας. Αἱ ἀνωμαλίαι αὐταὶ καὶ ἰδίως ἡ ἐκ τῆς κυβερνήσεως ἀποχώρησις τοῦ λαϊκοῦ κόμματος ὑπεχρέωσε τὴν κυβέρνησιν ὅπως ὑποβάλῃ τὴν παραίτησιν αὐτῆς, μετὰ πενθημέρους δὲ διαπραγματεύσεις πρὸς τὸ λαϊκὸν κόμμα, τὸ ὁποῖον ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συγκατένευε νὰ συμμετάσχῃ τῆς ἀνασυγκροτουμένης κυβερνήσεως, ἄνευ τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἀντιλήψεών του ἢ τοὐλάχιστον τῆς παραπομπῆς τοῦ ζητήματος τούτου εἰς διαιτησίαν εἰδικῶν, ὁ 'Αλ. Ζαΐμης ἀνεσχημάτισε τὴν κυβέρνησιν (17 Αὐγούστου) τῇ συνεργασίᾳ μόνον τῶν δημοκρατικῶν κομμάτων καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν Ι. Μεταξᾶν κόμματος τῶν 'Ελευθεροφρόνων. Κατὰ τὴν ὁρκωμοσίαν αὐτῶν οἱ 'Ελευθερόφρονες ἐδέχθησαν ἄνευ ἐπιφυλάξεως τὸ πολιτειακὸν ζήτημα, ὡς εἶχε συμβῇ καὶ κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς οἰκουμενικῆς. 'Αλλ' ἡ συνεργασία τῶν Φιλελευθέρων ἐξηρτήθη τὴν φορὰν ταύτην ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς ὑποβολῆς καὶ ψηφίσεως ὑπὸ τῆς βουλῆς τοῦ περὶ ὁδοποιίας νόμου, δι' ὃν ὁ ἐπὶ τῆς Συγκοινωνίας ὑπουργὸς καὶ ἀρχηγὸς τῶν 'Ελευθεροφρόνων ἐπεδείκνυεν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ηὐνόει δὲ τὴν ψήφισιν τούτου καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν 'Εξωτερικῶν Μιχαλακόπουλος, τοῦ Καφαντάρη ταλαντευομένου ἀλλὰ καὶ ἀνεχομένου τὴν ψήφισιν αὐτοῦ ὅπως συγκρατήσῃ τὴν καταρρέουσαν πλέον κυβέρνησιν. 'Η κυβέρνησις ἐπὶ τῇ ἐπαναλήψει τῶν ἐργασιῶν τῆς βουλῆς προέβη εἰς προγραμματικὰς δηλώσεις περὶ τῆς συνεχίσεως τοῦ ἔργου τῆς οἰκουμενικῆς.

'Εν τῇ βουλῇ ἡ ὑπὸ τὸν Τσαλδάρην ἀντιπολίτευσις ἐπετέθη κατὰ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως, νέον δὲ ἐπεισόδιον καθαρῶς πολιτικοῦ χαρακτῆρος, τοῦ Καφαντάρη ἐπί τινι εὐκαιρίᾳ ἐξυμνήσαντος τὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς 'Επαναστάσεως τοῦ 1922 Ν. Πλαστήρα δρᾶσιν, προεκάλεσε καὶ πάλιν τὴν τῶν Λαϊκῶν ἐκ τῆς βουλῆς ἀποχώρησιν. 'Η βουλὴ ἐξηκολούθησε τὰς ἐργασίας αὐτῆς ἀπορρίψασα καὶ τὴν ἐπὶ Παγκάλου συναφθεῖσαν ἑλληνοσερβικὴν συνθήκην. Τὴν ἀπόρριψιν ταύτην ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Σερβίαν μετὰ τῆς προσθήκης ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐχθρότης, ἀλλ' ὡς συνέπεια τῆς ἀνάγκης τῆς προστασίας οὐσιωδῶν συμφερόντων τῆς 'Ελλάδος ἀφορώντων εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς. 'Υπὸ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα εἰδοποίησε καὶ τὰς κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων. Βραδύτερον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐδήλωσεν ἀνεπισήμως ὅτι ἐπιθυμεῖ ὅπως τὸ ζήτημα τῆς ἐνδοχώρας τῆς ἐλευθέρας ζώνης τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης κανονισθῇ οὐχὶ διὰ μονομεροῦς ἑλληνοσερβικῆς συμβάσεως, ἀλλὰ τῇ συμμετοχῇ πασῶν τῶν ἐνδοχώρων μεσευρωπαϊκῶν ἢ παραδουναβίων χωρῶν (ὡς τῆς Νοτιοσλαυΐας, Τσεχοσλοβακίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας, Οὐγγαρίας καὶ 'Ελλάδος).

'Εν τῇ ἐπιδιώξει τῆς χαραχθείσης οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Καφαντάρης ἀνεχώρησεν ἐκ νέου εἰς Γενεύην πρὸς συνομολόγησιν τοῦ δανείου, ἀλλὰ κατὰ τὰς αὐτόθι διαπραγματεύσεις ἡ Γαλλία ἠξίωσε καὶ τῶν ἑλληνογαλλικῶν ἐκκρεμούντων χρεῶν τὸν διακανονισμόν, ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τοῦ ὅρου τούτου ἐξήρτησε καὶ τὴν συναίνεσίν της διὰ τὴν σύναψιν τοῦ τριμεροῦς δανείου ὑπὸ τῆς 'Ελλάδος. Καὶ τῶν μὲν χρεῶν ὁ διακανονισμὸς ἐγένετο κατ' ἀρχὴν δεκτὸς ἀλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ Γαλλία ἠρνεῖτο κατόπιν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ πρὸς τὴν 'Εθνικὴν Τράπεζαν τῆς 'Ελλάδος χρέος αὐτῆς ἐκ 200 ἑκατομμυρίων φράγκων. Τέλος ἐπετεύχθη, διὰ τῆς ὑποχωρήσεως τῆς ἀδυνάτου 'Ελλάδος, συμφωνία ἐτέθη δὲ παρὰ τῆς Δημοσιονομικῆς 'Επιτροπῆς

τῆς Κ.Τ.Ε. καὶ ὅρος ἀπαγορεύων τὴν διάθεσιν τῶν συνομολογουμένων δανείων δι' ἄλλους τυχὸν σκοπούς, τῆς διαχειρίσεως αὐτῶν ἀνατεθείσης εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Διεθνῆ Ἔλεγχον.

Αἱ ἀτελεύτητοι διαφωνίαι τῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως, παρ' ὅλην τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπιβολὴν τοῦ Ἀλ. Ζαΐμη, συνεχίσθησαν νῦν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ περὶ «ὁδοποιίας νόμου». Ὡς ἀνωτέρω ἐξιστορήσαμεν, ἡ τοῦ Ἰωάν. Μεταξᾶ συνεργασία ἐν τῇ κυβερνήσει ἐξηρτήθη ἐκ τῆς ψηφίσεως αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ συζήτησιν ὅμως ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ οὐχὶ διαφωνία, ἀλλ' ἀπόλυτος ρῆξις ἐπῆλθε. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Γεωργίας Ἀλ. Παπαναστασίου ἐν τῇ συζητήσει ἐπέκρινε τὸ ἀσύμφορον τῆς συμβάσεως καὶ ἔψεξε τοὺς ὑπὸ τῆς ἀναδόχου ἑταιρείας προταθέντας ὅρους ὡς ἐπαχθεῖς, τὴν δὲ ἀνάδοχον ἑταιρείαν ὡς κερδοσκοποῦσαν ἐν τῷ Χρηματιστηρίῳ εἰς βάρος τοῦ κοινοῦ, προσέτι δ ἐχαρακτήρισε τὸ δηλωθὲν παρὰ τῆς ἑταιρείας ταύτης ἐξ 700.000 δραχμῶν εἰς τὰς προσφορὰς αὐτῆς ὡς δῆθεν λογιστικὸν λάθος πρᾶξιν ἐσκεμμένην τῆς ἑταιρείας καὶ ἀνήθικον ἀξιώσας τὴν ἀναβολὴν τῆς ψηφίσεως ἐπὶ χρονικὸν διάστημα ἐπιτρέπον τὴν προσέλευσιν καὶ ἄλλων ξένων καὶ ἡμεδαπῶν ἀνταγωνιστῶν πρὸς ἐπίτευξιν καλλιτέρων ὅρων. Ἡ ριζικὴ αὕτη τῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως διαφωνία ἐξώθησε μοιραίως τὴν ὑπὸ τὸν Ἀλ. Ζαΐμην κυβέρνησιν εἰς νέαν παραίτησιν ἀλλὰ καὶ τὴν μοιραίαν ἀνασυγκρότησιν αὐτῆς ὑπὸ ἔτι μᾶλλον περιωρισμένον συνασπισμὸν (Καφαντάρη-Μιχαλακοπούλου Μεταξᾶ). Τότε ἐψηφίσθη καὶ ἡ ἐπίμαχος σύμβασις καὶ ἄλλα τινὰ ἐπείγοντα νομοθετήματα. Ἡ ἐντύπωσις τῆς κοινῆς γνώμης ἐκ τῶν διαδόσεων ἦτο θλιβερά, τοῦ κοινοβουλίου θεωρηθέντος ὡς σώματος πολιτικῶν ἐπαγγελματιῶν ἐπιδιωκόντων ἀτομικὰ συμφέροντα καὶ ἐξαγοραζομένων ὑπὸ τῶν διαφόρων ἀναδόχων ἑταιρειῶν, τῆς δωροδοκίας διενεργουμένης διὰ τοῦ εἰς τὸ Χρηματιστήριον διεξαγομένου παιγνιδίου, ὅπερ πράκτορες καθωδήγουν ἐκ τῶν διαδρόμω τῆς βουλῆς

Διάδοσις περὶ συνωμοσίας στρατιωτικῆς ἐκ ..αγκαλικῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ταραχαὶ στασιαστικοῦ χαρακτῆρος κατὰ τῶν βαρέων φόρων ἐν Κρήτῃ, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ γεγονότα ἐδημιούργησαν, ἐκ παραλλήλου μὲ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν Λαϊκῶν καὶ Δημοκρατικῶν, ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἡ προσοχὴ τῆς κοινῆς γνώμης ὡς καὶ πλείστων στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐστράφη πλέον πρὸς τὸν εἰς Κρήτην ἀπὸ μηνῶν ἐξ Εὐρώπης ἐπιστρέψαντα καὶ αὐτόσε ἰδιωτεύοντα Ἐλ. Βενιζέλον.

Ὁ Βενιζέλος ἀπὸ τῆς καθόδου αὐτοῦ εἰς Κρήτην (Μάϊος 1927) εἰς ἄρθρον του δημοσιευθὲν εἰς τὸν «Κήρυκα» τῶν Χανίων ἐζήτει ὅπως, πρὸς παγίαν ἀποκατάστασιν τοῦ πολιτειακοῦ ζητήματος, διενεργηθῇ δημοψήφισμα, ἔστω καὶ διαλυομένης τῆς Οἰκουμενικῆς, ὡς καὶ ἐκλογὰς μὲ στενὴν περιφέρειαν καὶ πλειοψηφικὸν σύστημα, εἰς ἰδιωτικὰς δὲ ὁμιλίας κατέκρινε τὴν τῶν ἀποτάκτων βασιλοφρόνων ἀξιωματικῶν ἐπαναφοράν, ὡς καὶ τὴν τῶν καλυμμάτων ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης δωρεάν, συμφωνῶν ὡς πρὸς τοῦτο μὲ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Λαϊκῶν Π. Τσαλδάρη. Ἡ δημοσία αὕτη ἐμφάνισις τοῦ Βενιζέλου, μετὰ πάροδον τοσούτου χρόνου, παρ' ὅλας τὰς δηλώσεις περὶ ἀποφάσεως αὐτοῦ ὅπως μὴ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ἐνεργὸν πολιτικὸν βίον, συνεκίνησε μέγα μέρος τῶν παλαιῶν αὐτοῦ πολιτικῶν φίλων. Ὁμάδες ὅλαι κατήρχοντο διὰ τῶν εἰς Κρήτην ἀναχωρούντων πλοίων ὅπως χαιρετίσωσιν αὐτὸν καὶ ἀξιώσωσιν ἅμα τὴν εἰς τὸν ἐνεργὸν πολιτικὸν βίον ἐπάνοδόν του, πρὸς σωτηρίαν τῆς κινδυνευούσης δημοκρατίας ἐκ τῆς ἀσταθείας τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν ἀδιαλλαξιῶν. Οἱ ἀξιοῦντες προέβαλον καὶ τὴν τοῦ Παγκάλου δικτατωρίαν, τὴν προδοτικὴν (ὡς ἐκάλουν) ἑλληνοσερβικὴν συνθήκην ὡς καὶ τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ περὶ ὁδοποιίας νόμου ἐδημιούργουν παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ τὴν ἐντύπωσιν σκανδάλων διὰ τῆς ἐκλύσεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου προσέτι δὲ καὶ τῆς σπατάλης τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν.

ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ
Ἀντιβασιλεύς (1920, 1923-1924), Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας (1924-1929)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

Ἡ ἐπίδρασις πάντων τούτων καὶ μακρὰ τοῦ Καφαντάρη ἀσθένεια, παρακωλύσασα αὐτὸν ἐπὶ μῆνας νὰ μετάσχῃ τῶν ἐργασιῶν τῆς κυβερνήσεως, ἐξώθησαν τὸν Βενιζέλον ἵνα ἐπισήμως πλέον ἐπανεμφανισθῇ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς. Εἰς συνάντησιν τῶν δύο πολιτικῶν ἀνδρῶν ἐν Ἀθήναις ὁ Βενιζέλος ὑπὸ τὴν ἰδιότητα πλέον ἀρχηγοῦ κόμματος, ἐφ' οὗ ἐστηρίζετο ὁ Καφαντάρης, ἀπροκαλύπτως κατέκρινε τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως καὶ προσωπικῶς τὴν τοῦ Καφαντάρη, ἐδήλωσε δὲ ὅτι δὲν ἐνέκρινε τὴν κατ' ἀρχὴν σταθεροποίησιν τοῦ νομίσματος, ἀλλ' ἂν ἡ κυβέρνησις ἐπέμενεν εἰς τὴν πολιτικήν της ταύτην θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο διὰ τοῦ παρὰ τοῦ σουηδικοῦ ὁμίλου προσφερθέντος δανείου, ἀποφεύγουσα τὴν διαπραγμάτευσιν ἑτέρου δανείου μετὰ τῶν Δυνάμεων, τοῦ ὁποίου αἱ συνέπειαι ἦσαν ὁ διακανονισμὸς τῶν πολεμικῶν χρεῶν μὲ ἐπιβάρυνσιν τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ τοῦ χρεολυσίου του, ὅτι δὲ τὰ πολεμικὰ χρέη θὰ ἠδύναντο ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη παρατεινόμενα, ἄνευ κινδύνου οἱασδήποτε ἄλλης φύσεως προστριβῆς πρὸς τὰς Δυνάμεις, νὰ ἀποβῶσι τελικῶς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὴν συνομιλίαν ταύτην ἐθίγη καὶ τὸ ζήτημα τῆς ὑγείας τοῦ Καφαντάρη, τοῦ Βενιζέλου συμβουλεύσαντος αὐτὸν ὅπως παραιτούμενος ἀναπαυθῇ ἐπί τινα χρόνον. Ἡ στάσις αὐτὴ τοῦ Βενιζέλου ἠνάγκασε τὸν Καφαντάρην ὅπως παραιτηθῇ τῆς ἀρχηγίας τῶν Προοδευτικῶν Φιλελευθέρων μὲ τὸν σκοπὸν συμπήξεως ἄλλου κόμματος ἀνεξαρτήτου τῶν Φιλελευθέρων (ἢ βενιζελικῶν) συνέπεια δὲ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἦτο καὶ ἡ τῆς κυβερνήσεως Ἀλ. Ζαΐμη νέα παραίτησις μὴ γενομένη ὅμως δεκτή. Προσπάθεια καταβληθεῖσα πρὸς συνεργασίαν τῶν Μιχαλακοπούλου, Μεταξᾶ καὶ Τσαλδάρη ἀπέτυχε.

Ἡ τοῦ Βενιζέλου ἐπάνοδος εἰς τὴν πολιτικὴν ἐδημιούργησεν ἀνησυχίας ἐκ προσωπικῶν ἐλατηρίων καὶ φιλοδοξιῶν ὁρμωμένας μεταξὺ τῶν μέχρι τότε συνεργαζομένων καὶ διαρκῶς διαφωνούντων πολιτικῶν, ὁ δὲ φόβος τοῦ ἐπὶ μακρὸν πιθανοῦ ἀποκλεισμοῦ αὐτῶν ἀπὸ πάσης πολιτικῆς δράσεως διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ Βενιζέλου, ἐξεδηλοῦτο διὰ ζωηρᾶς ἐξεγέρσεως αὐτῶν καὶ τοῦ φιλικοῦ αὐτῶν τύπου. Ἡ ἐξέγερσις αὕτη ὑπεχρέωσε τὸν Βενιζέλον ὅπως προβῇ εἰς δηλώσεις ἐν τῇ Λέσχῃ τῶν Φιλελευθέρων ὅτι ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξ αἰτίας τοῦ κινδύνου, ὃν διατρέχει τὸ πολίτευμα καὶ ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἀπήρχετο ἐὰν τὸ λαϊκὸν κόμμα ἤθελεν ἀναγνωρίσῃ τὴν δημοκρατίαν· ἀλλ' οἱ Λαϊκοὶ ἀπήντησαν ὅτι τὸ πολίτευμα εἶναι ζήτημα λαϊκῆς θελήσεως μὴ ἐπιδεχόμενον «παζάρευμα». Τέλος παραιτηθείσης τῆς κυβερνήσεως Ἀλ. Ζαΐμη ὁριστικῶς, ὁ Ἐλ. Βενιζέλος ἐσχημάτισε κυβέρνησιν ὁρκισθεῖσαν τὴν 4 Αὐγούστου 1928.

Ὁμαδικὴ ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τοῦ Βενιζέλου ἐπίθεσις τῶν κομμάτων ἐν ἀπολύτῳ συμπνοίᾳ, ἥτις δυστυχῶς δὲν παρετηρεῖτο κατὰ τὴν συνεργασίαν αὐτῶν. Ἠδελφωμένοι ἤδη Λαϊκοί, Ἐλευθερόφρονες, Δημοκρατικοὶ καὶ Καφανταρικοὶ ἐζήτουν παρὰ τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας ναυάρχου Κουντουριώτου ὅπως μὴ ἐνδώσῃ εἰς τὰς τοῦ Βενιζέλου εἰσηγήσεις περὶ διαλύσεως τῆς βουλῆς καὶ τῆς σχεδιαζομένης ἀλλαγῆς τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος, προσέτι δὲ διεμαρτύροντο διὰ τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Βενιζέλον. Ἐντονωτέρα ἦτο καὶ ἡ τοῦ βασιλικοῦ τύπου κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βενιζέλου ἐπίθεσις, ὑπερβᾶσα πλέον πᾶν πρόσχημα. Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος ἐν σπουδῇ ἐζήτησε παρὰ τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας[1] τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ τὴν διενέργειαν ἐκλογῶν μὲ

[1] Ὁ Π. Κουντουριώτης, πρόεδρος ἐκλελεγμένος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς συστάσεως δημοκρατικῆς πολιτείας, εἶχε καθαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος σιωπηλῶς διὰ τοῦ κινήματος τοῦ Θ. Παγκάλου, ὅστις διὰ δημοψηφίσματος ἐνομιμοποίησε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὡς προέδρου τῆς δημοκρατίας. Κατὰ τὸ ὑπὸ τῆς τελευταίας Ἐθνικῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως ψηφισθὲν Σύνταγμα τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας, διάλυσις βουλῆς ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας ἐπετρέπετο συναινέσει τῆς γερουσίας, ἥτις εἶχε ψηφισθῇ ὑπὸ τῆς τελευταίας Συνελεύσεως ἀλλὰ δὲν εἶχε λάβῃ ὕπαρξιν πραγματικὴν δι' ἐκ-

στενὴν περιφέρειαν καὶ διὰ τοῦ πλειοψηφικοῦ συστήματος, ὅπερ καὶ ἐπέτυχε προκηρύξας ἐκλογὰς διὰ τὴν 19 Αὐγούστου. Αὗται ἀπέβησαν ὑπὲρ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐξασφαλισάσης μικρὸν μόνον ἀριθμὸν βουλευτῶν, τοῦ δὲ ἀρχηγοῦ τῶν Ἐλευθεροφρόνων Ι. Μεταξᾶ ἀποτυχόντος προσωπικῶς καὶ δηλώσαντος ὅτι ἀπεσύρετο πλέον τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς.

Αἱ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν ἐλευθέρως καὶ ἐν πλήρει τάξει καὶ ἀπέδωσαν, ὡς εἴπομεν, μεγάλην πλειονοψηφίαν εἰς τὸν Βενιζέλον, ὅστις οὕτω ἀπέβη κοινοβουλευτικῶς κύριος τῆς καταστάσεως. Οἱ ψηφίσαντες τὸν Βενιζέλον ἦσαν μὲν καὶ πρόσφυγες, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἦσαν γηγενεῖς ἀνήκοντες εἰς τὰ δημοκρατικὰ καὶ ἄλλα κόμματα. Τὴν τοιαύτην πολιτείαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν ταῖς ἐκλογαῖς ὁ Π. Τσαλδάρης ἀπέδωκεν εἰς τὸ μοναρχικὸν αὐτοῦ φρόνημα. Ἡ τοιαύτη γνώμη ἦτο μέχρι τινὸς ὀρθή, διότι ὁ λαός, ὁ καταπονούμενος ἐκ πολλῶν περὶ πολιτείας μὴ ἐνδιαφερουσῶν δὲ συζητήσεων καὶ διαφωνιῶν καὶ ἐρίδων, φυσικὸν ἦτο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰ ἄτοπα ταῦτα διὰ τῆς ἐκλογῆς ἄρχοντος ἰσχυροῦ. Ἡ ὀρθότης τῆς γνώμης ταύτης ἀπεδείχθη (μὲ ἐπιφυλάξεις ἐννοεῖται καὶ ἐν συγκρίσει ἄλλως τε), καὶ ἐν τῷ δημοψηφίσματι τῷ διενεργηθέντι ὑπὲρ τοῦ Θ. Παγκάλου ὡς προέδρου τῆς δημοκρατίας. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, διὰ τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν τῆς 19 Αὐγούστου 1928 ἐπῆλθε περίοδος ὁμαλῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐξελίξεως ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς ἀνόδου εἰς τὴν ἐξουσίαν ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως. Ὁ Βενιζέλος κατέστη ἰσχυρότατος κυβερνήτης ἔχων πλειονοψηφίαν μεγίστην, ἀλλ' ἐξ ἄλλου εὐτύχημα ἦτο ὅτι καὶ τὰ ἐκ τοῦ μεγάλου βενιζελικοῦ κόμματος προκύψαντα πρὸ ἑνὸς ἔτους νέα κόμματα, καὶ ἰδίως τοῦ Καφαντάρη, δὲν ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τῆς μεγάλης βενιζελικῆς πλειονοψηφίας, ἀλλ' ἐτήρησαν τὴν αὐθυπαρξίαν καὶ αὐτοτέλειαν αὐτῶν παρέχοντα οὕτω στάδιον ἐνεργείας διὰ λόγου καὶ διὰ ψήφου εἰς ἄνδρας ἱκανοὺς εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς πολιτείας.

λογῆς γερουσιαστῶν. Καὶ νῦν ἐτέθη τὸ ζήτημα: δύναται ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως νὰ διαλύσῃ τὴν βουλὴν μὴ ὑπαρχούσης γερουσίας; Ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἐδιχάζοντο αἱ γνῶμαι καὶ ἄλλοι μὲν ἐφρόνουν ὅτι ἄνευ γερουσίας δὲν ὤφειλε νὰ διαλυθῇ ἡ βουλή, ἀλλ' ἐὰν ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη διαλύσεως, αὐτὴ ἔπρεπε νὰ πεισθῇ νὰ διαλύσῃ ἑαυτήν. Ἕτεροι δ' ἐφρόνουν ὅτι μὴ ὑπαρχούσης γερουσίας τὸ καθῆκον καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς ἐδικαιοῦτο νὰ ἐκτελέσῃ μόνη ἡ βουλή.

Ὁ πρόεδρος τῆς δημοκρατίας ἀφοῦ συνεσκέφθη περὶ τοῦ ζητήματος μετὰ πολλῶν ἐπιφανῶν βουλευτῶν, μεταπεμψάμενος αὐτοὺς παρ' ἑαυτῷ, ἀπεφάσισεν, ἵνα τεθῇ τέρμα εἰς τὸ ζήτημα, ν' ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν εὐθύνην τῆς διαλύσεως καὶ προέβη εἰς ταύτην διὰ προεδρικοῦ διατάγματος. Ἡ πρᾶξις αὐτὴ τοῦ προέδρου δὲν ἦτο πάντως ἀπηλλαγμένη πάσης ἐπικρίσεως ὑπὸ ἔποψιν νομικὴν καὶ συνταγματικήν, ἀλλ' ἐδικαιολογεῖτο διὰ τῆς ὑπερτάτης πολιτικῆς ἀνάγκης ὅπως δοθῇ διέξοδος εἰς τὸ οὐχὶ πρὸς ἀγαθὸν τοῦ κράτους διαιωνιζόμενον ἐκκρεμὲς ζήτημα.

Παραδόξως πως, ἐν συνεντεύξει τοῦ γράφοντος ταῦτα ἐν Ὕδρᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας γενομένῃ, τοῦ λόγου στραφέντος περὶ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν καὶ περὶ τὰ τελευταῖα γεγονότα ὁ πρόεδρος γινώσκων τὰς πρὸς τὸν Γ. Καφαντάρην σχέσεις μου καὶ οἱονεὶ χαριεντιζόμενος πρός με ἠρώτα: «Δὲν μοὶ λέγετε, τί παθὼν ὁ φίλος σας ὁ Καφαντάρης παρῃτήθη;» (θεωρῶν τὴν τοῦ Καφαντάρη παραίτησιν ὡς ἀρχὴν τῆς ὅλης πολιτικῆς κρίσεως). Ἐγὼ δὲ ἀπήντησα αὐτῷ: «Κύριε πρόεδρε, πῶς ὑμεῖς ὑπεγράψατε τὸ διάταγμα τῆς διαλύσεως τῆς βουλῆς ἐνῷ σαφὲς περὶ τούτου γεγραμμένον ἄρθρον ἐν τῷ Συντάγματι δὲν ὑπάρχει;» Ὁ κύριος πρόεδρος γελῶν ἐσιώπησεν. Ἐγὼ δ' ἐπανέλαβον: «Τὸ ὑπέρτατον συμφέρον τῆς πολιτείας καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως, ὅπερ ἠνάγκασεν ὑμᾶς νὰ προβῆτε εἰς τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς κατὰ τὴν ἀρχὴν «οὐ μέλει τῷ πραίτορι περὶ τῶν μικρῶν», τὸ αὐτὸ ὑπεχρέωσε, νομίζω, καὶ τὸν Καφαντάρην νὰ προβῇ εἰς παραίτησιν ἔχοντα μάλιστα ἐπὶ πλέον καὶ τὸν λόγον τῆς ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ἐπικρίσεως τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ πολιτικῆς καὶ θέλοντα νὰ ἐπενέγκῃ ταχύτερον τὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου».

Ἀτύχημα ἦτο ὅτι κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἀπέτυχεν ὁ Ι. Μεταξᾶς προσωπικῶς, ἐξασθενήσαντος οὕτω τοῦ κόμματος αὐτοῦ κοινοβουλευτικῶς.

Μετὰ πάροδον δύο περίπου μηνῶν ὁ Βενιζέλος καὶ μετὰ τὴν ἀνάρρωσιν ἐκ τοῦ δαγκείου πυρετοῦ, ἐπιδημίας ἐνσκηψάσης ἐξ ἧς προσεβλήθη τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ἀνεχώρησεν εἰς Ἰταλίαν ἔνθα καὶ διεπραγματεύθη μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἰταλίας Μουσολίνι τὸ μεταξὺ Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος σύμφωνον φιλίας καὶ συνδιαλλαγῆς ὑπογράψας τοῦτο ἐν Ρώμῃ τῇ 23 Σεπτεμβρίου. Ἐπιστρέψας μέσῳ Βελιγραδίου καὶ συναντηθεὶς μὲ τοὺς αὐτόθι πολιτικοὺς ὑπέγραψε καὶ μετὰ τῆς Σερβίας πρωτόκολλον συμφωνίας ἐπὶ τῶν γενικῶν ζητημάτων, βραδύτερον δὲ ὑπεγράφησαν καὶ αἱ ἀφορῶσαι τὴν ἐλευθέραν ζώνην Θεσσαλονίκης ἐπὶ ἐντελῶς νέων βάσεων συμφωνίαι.

Ἡ δημιουργηθεῖσα κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου εἰς τὸν ἐνεργὸν πολιτικὸν βίον ἀντίδρασις, τερματισθεῖσα διὰ τῶν ἐκλογῶν καὶ τῆς γοργῆς ἐπιλύσεως τῶν συμφώνων φιλίας μετὰ τῶν γειτονικῶν κρατῶν, καὶ τὰ μετέπειτα συναφθέντα παραγωγικὰ δάνεια, ὡς καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἀμερικανικῆς βουλῆς ἔγκρισις τοῦ διακανονισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ χρέους διέθεσαν ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου καὶ πλείστους ὅσους ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀντιπολιτευομένων αὐτόν, ἤρξατο δὲ παρατηρουμένη ἀνακούφισις διὰ την ἐπελθοῦσαν σταθερὰν διακυβέρνησιν τῆς χώρας.

Τὸν ἐνθουσιασμὸν ὅμως τῆς πρώτης στιγμῆς μεταξὺ καὶ αὐτῶν τῶν φίλων αὐτοῦ ἐμετρίασεν ὁ καταρτισμὸς τοῦ πρώτου ὑπουργείου του. Οἱ φίλοι αὐτοῦ, καὶ ἐκ προσωπικῶν βεβαίως φιλοδοξιῶν ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δικαίᾳ τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσει, εὕρισκον ὅτι, ἐξαιρέσει ὀλίγων προσώπων συγκεντρούντων ἠθικὰς ἀρετὰς καὶ ἱκανότητας πρὸς συνεργασίαν μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ, οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἄλλων αὐτοῦ συνεργατῶν, ἰδίᾳ δὲ ὁ ἀναλαβὼν τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἰδιαιτέρως ἀναλυόμενος, δὲν εὑρίσκοντο εἰς τὸ ἀνάλογον ὕψος συνεργάτου τῆς παρὰ τοῦ Βενιζέλου διακηρυχθείσης ἀναδημιουργίας τῆς Ἑλλάδος, ἣν ὑπέσχετο ὅτι καὶ θὰ καθίστα «ἀγνώριστον». Φῆμαι δὲ διαδοθεῖσαι εἰς βάρος τοῦ ὑπουργοῦ τούτου ὑπὸ μορφὴν σκανδάλου (διαψευσθεῖσαι ὅμως παρ' αὐτοῦ), ὅτι ἐσκεμμένως προέβη εἰς ἀνακοίνωσιν τῶν κυβερνητικῶν διαθέσεων ὡς πρὸς τὸν διακανονισμὸν δῆθεν τοῦ τόκου τῶν δανείων τῶν ἀνταλλαξίμων, ὅπως δοθῇ αὐτῷ εὐκαιρία χρηματιστηριακοῦ παιγνιδίου, ἀπεγοήτευσαν τοὺς συντηρητικωτέρους τῶν φίλων τοῦ ἀνδρός, οἵτινες καὶ φοβοῦνται μὴ τυχὸν ἐπαναληφθῶσι τὰ τῶν παλαιῶν του συνεργατῶν ὑπὸ ἄλλην πλέον μορφὴν σκάνδαλα καὶ ἀποτύχῃ ἡ μετ' ἀξιοζηλεύτου θάρρους καὶ ἐπιμονῆς προσπάθειά του, ὅπως ὑπηρετήσῃ μετὰ τοσαύτης αὐταπαρνήσεως κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίοδον τὴν διατρέχουσαν πολλοὺς κινδύνους χώραν.

Τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βενιζέλου ὑπεστήριξαν καὶ οἱ ἀξιολογώτεροι τῶν τέως ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ εἴσοδος αὐτοῦ εἰς τὴν βουλήν, δι' ὧν μέσων ἐποιήσατο χρῆσιν, ἐμείωσε τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ συγχωροῦσιν μὲν αὐτῷ τὴν πρᾶξιν τῆς ἀλλαγῆς τοῦ νόμου περὶ ἐκλογῶν, ἀλλὰ δὲν θὰ συγχωρήσωσι τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ καὶ τὸ δημιουργηθὲν προηγούμενον κακὸν εἰς βάρος τοῦ πολιτεύματος, ὅπερ δύναται νὰ προκαλέσῃ καὶ μελλοντικὰ πραξικοπήματα κατ' αὐτοῦ.

Διαλλακτικὴ ἐξεδηλώθη ἡ τοῦ Βενιζέλου πολιτεία ἔναντι τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἰδίᾳ τοῦ λαϊκοῦ κόμματος, τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκει τὴν συνεργασίαν ἐνδίδων καὶ εἰς πλείστας, ὑπερβολικὰς αὐτοῦ πολλάκις, ἀξιώσεις καὶ τοῦτο ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἐξομάλυνσιν τῶν παλαιῶν ἀντιθέσεων.

Τὸν πρόεδρον τῆς δημοκρατίας διὰ λόγους ὑγείας παραιτηθέντα διεδέχθη ὁ Ἀλ. Ζαΐμης. Ἡ κυβέρνησις ὑπεστήριξε μεταξὺ τῶν Καφαντάρη καὶ Ζαΐμη τὸν δεύτερον, ὅστις

καὶ ἀνέλαβε τὴν ἄσκησιν τοῦ ἀνωτάτου τῆς πολιτείας ἀξιώματος ὁρκισθεὶς τὴν 15 Ὀκτωβρίου 1929.

Τὸ ὑπουργεῖον Βενιζέλου καὶ μάλιστα ὁ Βενιζέλος ἐν τῇ νέᾳ κυβερνήσει εὑρίσκετο ἔναντι σοβαρῶν ζητημάτων ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν. Ἐσωτερικὸν ζήτημα ἦτο καὶ εἶναι τὸ μέγα ἐθνικὸν ζήτημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων, οὗ τῆς λύσεως προθύμως ἐπεμελήθησαν καὶ αἱ προκάτοχοι κυβερνήσεις, ἀλλ' ὁ προσφυγικὸς κόσμος μετὰ τοῦ Βενιζέλου συνέδεε καὶ ἄλλας πολλὰς τῶν ἐλπίδων αὐτοῦ. Ἐξωτερικὸν δὲ ζήτημα ἀπετέλουν αἱ μετὰ τῆς Τουρκικῆς δημοκρατίας ἐκ τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος προελθοῦσαι διαφοραὶ καὶ αἱ πρὸς λύσιν τούτων ἀπὸ ἐτῶν διεξαγόμεναι διαπραγματεύσεις, αἵτινες πολλάκις προσεγγίζουσαι εἰς τὸ τέρμα συχνῶς ὠπισθοδρόμουν καὶ ἐδημιούργουν νέα ζητήματα καὶ νέας ἐπέβαλλον διαπραγματεύσεις μετὰ νέων ἀξιώσεων τουρκικῶν, αἵτινες οὐκ ὀλίγον ἐπίεζον ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ οὐσία τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος εἶναι ἡ διὰ μεταναστεύσεως ἐξ ὡρισμένων τῆς Τουρκίας ἐπαρχιῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας πληθυσμοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἐξ ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τουρκικὰς διὰ μεταναστεύσεως τουρκικοῦ πληθυσμοῦ ἐνεργουμένη ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν, ἡ λαβοῦσα ἀρχήν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, τῷ 1913 ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς συρφετοῦ ὄχλου τουρκικοῦ ἀπὸ Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας εἰς τὴν Ἰονίαν καὶ τὰς παρακειμένας χώρας. Τὰ ἀτάκτως ἐν ἀρχῇ μεταναστευτικὰ ταῦτα γεγονότα, προσέλαβον χαρακτῆρα γενικῆς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν συμφωνίας διὰ τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης. Κατὰ τὰς διατάξεις τῆς συνθήκης ταύτης, ἅπας ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Θρᾴκης ἀνερχόμενος εἰς 1 1/2 ἑκατομμύριον, ὅστις κατέκλυσε τὰς χώρας τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Ἑλλάδος, θὰ ἐτύγχανεν ἀποζημιώσεως. Ὀλίγοι τούτων ἦλθον μετὰ μικρῶν τινων χρηματικῶν οἰκονομιῶν, οἱ πλεῖστοι ὅμως θύματα ὄντες καταδιωγμῶν τουρκικῶν ἦλθον ὡς φυγάδες ἐστερημένοι τῶν πάντων, πεινῶντες καὶ γυμνητεύοντες καὶ στέγην ἐπιζητοῦντες ἐν τῇ φιλανθρώπως δεξαμένῃ αὐτοὺς κοινωνίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Εἰς δισεκατομμύρια νῦν ἀνέρχονται τά, πρὸς ὁπωσοῦν ἀνθρωπίνην ἀποκατάστασιν καὶ πρὸς εὕρεσιν πόρου ζωῆς διὰ τοὺς πρόσφυγας τούτους ἔτι δὲ πρὸς μικράν τινα ἀποζημίωσιν δι' ὅσας φεύγοντες ἀπώλεσαν ἐν τοῖς τόποις αὐτῶν κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίας, ἀπαιτηθέντα χρηματικὰ ποσά. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὡς μικρὸν ἀντίκρυσμα καὶ ἀντιστάθμισμα, διέθετε τὰ ὑπὸ τῶν ἐξ ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τουρκικὰς χώρας μεταβαινόντων Τούρκων καταληφθέντα ἰδιωτικὰ ἢ δημόσια (πρὸ πάντων θρησκευτικά) κτήματα, τῇ ὑποθηκεύσει δὲ τούτων ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος διένειμέ τινα κεφάλαια εἰς μετρητὰ καὶ εἰς ὁμολογίας. Ἀλλὰ τὰ ὑπὸ 300 χιλιάδων Τούρκων μεταναστῶν καταλειπόμενα κτήματα μέρος μόνον μικρὸν ἠδύναντο νὰ καλύψωσι τῶν προσφυγικῶν ἀποζημιώσεων, τοῦ λοιποῦ καὶ πλείονος ἀπομείναντος μέλλοντος νὰ καλυφθῇ ἐκ τῶν περισσευμάτων τῶν προελευσομένων ἐκ τῆς ὁριστικῆς μετὰ τῆς Τουρκίας ἐκκαθαρίσεως τῶν ἑκατέρωθεν ἀπαιτήσεων. Ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐκκαθαρίσεως ἱκανὰ παρῆλθον ἔτη καθ' ἃ προσετέθησαν νέαι δυσχέρειαι εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν, διότι οἱ Τοῦρκοι προέβησαν εἰς αὐθαίρετον κατάσχεσιν τῶν κτημάτων τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἄνευ διαβατηρίων ἢ μετὰ διαβατηρίων μὴ ὑπὸ τῆς δημοκρατικῆς κυβερνήσεως ἐκδοθέντων, ἀναχωρησάντων Ἑλλήνων. Τέλος μεσολαβήσει καὶ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως τὰ δύο κράτη συνεφώνησαν ἵνα συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν γνωμοδότησιν τῶν οὐδετέρων (Εὐρωπαίων) μελῶν τῆς Μικτῆς περὶ τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος Ἐπιτροπῆς. Ἡ δὲ γνωμοδότησις, οὐδὲν καθορίζουσα ὑπὲρ τῶν ἐν Ἑλλάδι προσφύγων, σφόδρα δυσηρέστησε τούτους καὶ διέθεσεν οὐκ ὀλίγους αὐτῶν ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως ἣν αὐτοὶ ἰσχυρῶς μέχρι τότε ὑπεστήριξαν.

Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις, μὴ δίδουσα προσοχὴν εἰς τὰς μεμψιμοιρίας, προέβη εἰς σύνταξιν νομοσχεδίου ὑποβληθέντος εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν γερουσίαν πρὸς ἀποδοχὴν τῆς ἐπελθούσης ἤδη συμφωνίας, καὶ τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ὑπεβλήθη μετ' ἐκθέσεως, ἐν ᾗ ὁ εἰσηγητὴς ἀναγνωρίζει μὲν τὰς ὀδυνηρὰς θυσίας τὰς ἐπιβαλλομένας εἰς τοὺς πρόσφυγας, ἀλλ' οὐχ ἧττον συνιστᾷ θερμῶς τὴν παραδοχὴν τῶν γενομένων συμφωνιῶν χάριν τῶν γενικωτέρων συμφερόντων τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους. Τὸ σπουδαιότατον ἐξ ἀπόψεως ἐσωτερικῆς κυβερνητικῆς ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι εἶναι ἡ δυσαρέσκεια τοῦ προσφυγικοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀγγελλομένη μετάστασις αὐτοῦ εἰς τὴν ἀντιβενιζελικήν, πάντως δημοκρατικήν, ἀντιπολίτευσιν. Ἐν συλλαλητηρίῳ προσφυγικῷ συγκροτηθέντι τῇ 22 Ἰουνίου ἐξεδηλώθη πνεῦμα ἀντιβενιζελικόν. Ὁ πρώην ὑπουργὸς Κύρκος (καφανταρικός) λαλήσας κατ' αὐτό, ἐξέθεσε τὰ γενόμενα ἐκ μέρους τῶν προσφύγων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ Βενιζέλου ἐν ταῖς μέχρι τότε βουλευτικαῖς καὶ γερουσιαστικαῖς ἐκλογαῖς καὶ καθήψατο αὐτοῦ ὅτι κακῶς ἀνταποδίδων τὰς πρὸς αὐτὸν ὑπηρεσίας τῶν προσφύγων, οἵτινες τῷ 1928 παμψηφεὶ σχεδὸν ἐξέλεξαν τὸν Βενιζέλον, «καταφέρει σήμερον πλήγματα καίρια κατὰ τοῦ προσφυγικοῦ κόσμου». Ἀναφερόμενος δὲ εἰς ὅσα ἐν τῇ βουλῇ ὁ Βενιζέλος ἐτόνισεν ὅτι χαρίζει εἰς τοὺς πρόσφυγας ἐννέα ἑκατομμύρια λιρῶν, «ἡμεῖς», εἶπεν «δὲν δεχόμεθα τὰς προσφερομένας εἰς βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ δωρεάς, ζητοῦμεν ἁπλῶς νὰ διακανονισθοῦν τὰ δικαιώματά μας». Ἐξῆρε δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἑλληνοτουρκικὴ σύμβασις τῆς Ἀγκύρας εἶναι καταστρεπτικὴ διὰ τὰ προσφυγικὰ συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ δι' ὁλόκληρον τὸ ἔθνος, διότι ἡ Ἑλλὰς καθίσταται διὰ ταύτης πτωχοτέρα καὶ ἡ Τουρκία πλουσιωτέρα. Ἐμέμψατο δὲ τὸν πρωθυπουργὸν καὶ διότι κατηγόρησε τοὺς πρόσφυγας ὡς ἀγομένους ὑπὸ ἐλατηρίων ὑλιστικῶν καὶ δημαγωγικῶν θέτων οὕτω ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὴν εἰς τὰ ἰδανικὰ τοῦ ἔθνους ἀφοσίωσιν τῶν προσφύγων καὶ ἐτόνισε τέλος τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν προσφύγων ζητούμενον, ἤτοι τὴν προσφυγὴν ἐκ νέου εἰς τὴν ψῆφον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ κηρύξεως νέων βουλευτικῶν ἐκλογῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ τοῦτον λαλήσαντες πρόσφυγες βουλευταὶ κατηνέχθησαν σφόδρα κατὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ χαρακτηρίσαντες τὴν γενομένην συμφωνίαν ὡς ἔγκλημα κατὰ τοῦ ἔθνους ὁλοκλήρου. Τὸ ψήφισμα ὅπερ τὸ συλλαλητήριον τοῦτο ἐξέδωκεν ἐξέφραζε μὲν τὴν μεγάλην ἀγανάκτησιν τοῦ προσφυγικοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν συνεμορφοῦτο ἀκριβῶς καὶ πιστῶς πρὸς τὰ δικαιώματα τὰ συνταγματικὰ καὶ κοινοβουλευτικά, διότι ἔλεγε τὸ ψήφισμα τοῦτο ὅτι ὁ προσφυγικὸς κόσμος αἴρει τὴν ἐμπιστοσύνην ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἀνακαλεῖ τὴν εἰς αὐτὴν δοθεῖσαν ἐντολὴν κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1928. Καὶ εἶναι μὲν γεγονὸς ὅτι ὁ προσφυγικὸς κόσμος ὑπεστήριξεν οὐσιωδῶς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐβάρυνε σημαντικῶς εἰς τὴν ἐκλογικὴν πλάστιγγα, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ἀναντίρρητον ὅτι δὲν ἤσκησε πρὸς τοῦτο δικαίωμα ἐντολοδόχου κυριάρχου. Ἁπλῶς πολλὰ ἐλπίζων ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀγαθὰ ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Βενιζέλου συνετέλεσε διὰ τῆς ψήφου αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπικράτησιν ταύτην (1).

(1) Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτοῦσι νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα ὅτι οἱ πρόσφυγες πολλὰς ὀφείλουσι *χάριτας εἰς τὸν Βενιζέλον*. Εὐλογώτατα δὲ ὁ Βενιζέλος ἀνῄρεσε τὴν ὑπό τινων πολιτευτῶν γενομένην ἐναντίον αὐτοῦ αἰτίασιν ὅτι δὲν ἀπῄτησεν ἐν Λωζάννῃ ὑποχρέωσιν ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν καταλειφθεισῶν ὑπ' αὐτῶν περιουσιῶν ἢ περιουσιῶν αὐτῶν καταστραφεισῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Τῇ ἀληθείᾳ, ποῖος Ἕλλην ἀντιπρόσωπος τῆς ἡττηθείσης Ἑλλάδος θὰ ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ ἀποζημίωσιν διὰ κατασχεθείσας ἢ καταστραφείσας ἑλληνικὰς ἐν Μ. Ἀσίᾳ περιουσίας, καθ' ὃν χρόνον ἡ Τουρκία ἐζήτει ἀποζημίωσιν παρὰ τῆς Ἑλλάδος 250 ἑκατομμύρια ἀγγλικῶν λιρῶν διὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ γενομένας δι' ἐμπρησμοῦ καταστροφὰς τουρκικῶν περιουσιῶν, ὧν ἕνεκεν ὁ Βενιζέλος ὑπεχρεώθη νὰ παραχωρήσῃ τῇ Τουρκίᾳ τὸ πέραν τοῦ Ἕβρου Καραγάτς ὡς ἀποζημίωσιν διὰ τὰς τουρκικὰς ζημίας;

Ὁ προσφυγικὸς κόσμος ὡς δύναμις ἠθικὴ δὲν εἶχε καὶ δικαίωμα πολιτικόν, ἵνα ἐπισήμως περιβάλῃ μετ' ἐμπιστοσύνης τὸν πρωθυπουργὸν καὶ ἐπισήμως ἀφαιρέσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην ταύτην. Τοιοῦτο δικαίωμα ἔχουσι μόνον αἱ ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους νόμου τεταγμέναι ἀρχαί, οὗ ἡ παράβασις διανοίγει τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν. Πολλὰ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν δύνανται νὰ λέγωσι καὶ οἱ πρόσφυγες καὶ οἱ ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως ἀντιλέγοντες.

Ἡμῖν δὲ ὡς ἱστοριογράφοις οὐδὲν ἄλλο ἀπόκειται ἢ νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν τῶν πραγμάτων ἐξέλιξιν στρέφοντες τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὰ γενικώτερα μετὰ τῆς συμφωνίας τῆς Ἀγκύρας συνδεόμενα ζητήματα, οἷον εἶναι τὸ ζήτημα τῶν μελλουσῶν πρὸς τὴν δημοκρατικὴν Τουρκίαν σχέσεων καὶ τὸ μετὰ τούτων εὐρύτερον συνδεόμενον ζήτημα τῆς ὅλης πολιτικῆς θέσεως καὶ ἠθικῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ μετὰ τοῦ νέου καθεστῶτος συνδεομένῳ σταδίῳ ἐξελίξεως καὶ ἐνεργείας. Τὸ ζήτημα, οὗ ἁπτόμεθα ἐνταῦθα, εἶναι κυρίως τὸ ζήτημα τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας. Ἐγένετο νῦν νέος τρόπος τοῦ λέγειν καὶ διανοεῖσθαι πολιτικῶς, ὅτι ἡ Ἑλλὰς καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἔχουσι πλέον «Μεγάλην Ἰδέαν». Τοῦτο δὲ ἐκήρυξε καὶ ὁ πρωθυπουργὸς ἀπὸ ἄγαν πραγματικῆς ἀπόψεως κρίνων τὰ πράγματα. Πολλὰ πολλάκις ὑπὸ τῶν εὐμενῶς ἐχόντων πρὸς τὴν Ἑλλάδα ξένων πολιτικῶν ἐλέχθησαν περὶ τῆς Μεγάλης Ἰδέας, πολλὰ δὲ καὶ ὑπὸ τῶν δυσμενῶς ἐχόντων πρὸ πάντων φιλοτούρκων καὶ ὑπό τινος δὲ ἐξ αὐτῶν καὶ χλευασμοὶ ἐξηνέχθησαν κατὰ τῆς Μεγάλης Ἰδέας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἐχαρακτηρίσθη αὕτη ὡς μία φαντασιώδης ἰδέα οὐτοπίας, ὡς ἐπεκράτησεν ἡ βάρβαρος αὕτη ἔκφρασις. Εὑρέθη δὲ εἷς Ἀμερικανὸς γινώσκων καλῶς τὰ τῆς Ἑλλάδος, χρηματίσας καὶ πρεσβευτὴς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἐν Ἑλλάδι, ὁ Ταίκερμαν, ὅστις μετὰ πολλῆς δηκτικότητος γελοιοποιῶν τοὺς ἐναντίον τῆς Μεγάλης Ἰδέας φληναφοῦντας μισέλληνας ἔλεγε: «Καὶ τί εἶναι κατὰ βάθος ἡ Μεγάλη Ἰδέα, καθ' ἧς σωρεύουσιν εἰρωνείας ἐπὶ εἰρωνειῶν οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος ὡς κολοσσιαῖον ἁμάρτημα παριστῶντες τοῦτο; Εἶναι ἁπλούστατα, ἔλεγε, μία ἰδέα, ἣν ἔχουσι πάντες οἱ λαοὶ οἱ ἔχοντες νὰ συμπληρώσωσι τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν βίον συμφώνως πρὸς τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν παραδόσεις. Μεγάλην ἰδέαν εἶχον οἱ Ἰταλοὶ καὶ δι' ἀφοσιώσεως πρὸς ταύτην ἀπετέλεσαν τὴν μεγάλην ἰταλικὴν ἑνότητα. Τοιαύτη δὲ ἦτο καὶ ἡ Μεγάλη Ἰδέα τῶν Γερμανῶν(¹), ἡ καταβαλοῦσα τὸ 1870-1871 τὴν Γαλλίαν καὶ ἐπενεγκοῦσα τὴν πολιτικὴν ἑνότητα τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους. Καὶ ἡ Ἑλλὰς ὡς πᾶν ἔθνος ἔχον συνείδησιν καὶ συναίσθησιν ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ πᾶν ἔθνος ἔχει δικαίωμα νὰ ζητήσῃ τὴν ἑνότητα τὴν ἐθνικήν». Καὶ αὐτὸς ὁ αὐστηρότατος κριτικός, ὁ ἄγαν αὐστηρῶς κρίνων καὶ τὰ τῆς Ἑλλάδος, Γεώργιος Φίνλεϋ ἀνεγνώρισε τὴν Μεγάλην Ἰδέαν ὡς ἐθνικὴν ἀνάγκην, ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἐπιβαλλομένην. Ἡ Μεγάλη Ἰδέα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ὑπῆρχεν ἀπὸ τῆς ἡμέρας αὐτῆς τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἤρξατο ἡ διάδοσις, δίκην προφητικῆς τινος ἠχοῦς, τῆς ἰδέας ὅτι ἔμελλε καὶ ἡ Πόλις καὶ πᾶσα ἡ μετὰ τῆς Πόλεως συνδεομένη δύναμις καὶ ἐξουσία νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὡς ἔλεγεν ἡ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρηνοῦσα ποίησις, ὁ θρῆνος τῆς Πόλεως: «Πάλε μὲ χρόνια μὲ καιροὺς πάλε δικά μας θἄνε», ρῆσις ἣν ἀπηύθυνεν ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ εἰς τὴν θρηνοῦσαν τὴν πτῶσιν τῆς πόλεως αὐτῆς Θεοτόκον. Καὶ ἡ Ἐκκλησία μακρὰν καὶ ὑπεράνω πάσης πολιτικολογίας ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους τῆς δουλείας ἔψαλλεν ἱκεσίας καὶ ὕμνους πρὸς τὴν προστάτιν τῆς Πόλεως Θεοτόκον. Τῆς Μεγάλης Ἰδέας θιασῶται ὑπῆρξαν πάντες οἱ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἁλώσεως μέχρι

(¹) Μεγάλη Ἰδέα παρὰ Γερμανοῖς: «Suddeutsche Idee», ἡ προσπάθεια πρὸς μίαν ἡνωμένην Γερμανίαν περιλαμβάνουσαν καὶ τὴν Αὐστρίαν, ἐνεφανίσθη τῷ 1848.

τοῦ 1821 καὶ ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας ὑπέρμαχοι τῶν ἐθνικῶν δικαίων καὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας παραστάντες πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί, μέγιστος δὲ πάντων τῆς τελευταίας περιόδου, καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸν Παγκόσμιον πόλεμον, αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Πλὴν τῆς Μεγάλης Ἰδέας δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἄλλη ἰδέα ἐθνικὴ ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς συνειδήσεως τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ συνοχῆς καθ' ὅλον τὸν κόσμον. Πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ παίδευσις, ὁπουδήποτε τοῦ κόσμου, ἦτο παίδευσις ἔχουσα ἀφετηρίαν καὶ ψυχὴν τὴν Μεγάλην Ἰδέαν. Ἡ Ἰδέα αὕτη δὲν ἐκλήθη Μεγάλη ἀνέκαθεν ἀλλ' ἁπλῶς ἰδέα ἐθνική, ὄνειρον ἐθνικόν, Μεγάλη δ' Ἰδέα ἐκλήθη ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς ἐκ τοῦ μεγάλου Ἀγῶνος προελευσομένης ἐθνικῆς πολιτείας. Περατωθέντος δὲ τοῦ Ἀγῶνος Μεγάλη Ἰδέα ἐκλήθη ἡ τοῦ ὅλου ἔθνους πολιτικὴ ἕνωσις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπιτευχθεῖσαν μετὰ τὸ πέρας τοῦ Ἀγῶνος ἐλευθέρωσιν γωνίας ἑλληνικῆς καὶ τὴν ἐν αὐτῇ ἵδρυσιν πολιτείας ἐθνικῆς. Ἡ πολιτεία αὕτη, τὸ κράτος τοῦτο, τὸ μετὰ διαφόρους φάσεις ἐξελίξεως ἀπὸ ὑποτελοῦς πρὸς τὸν Σουλτάνον κράτους μέχρι βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἐξεπροσώπει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματώσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἤτοι τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτειακῆς ἑνώσεως σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος λεγόμενον, ἐξ ἑλληνικῆς ἀπόψεως ἦτο ἁπλῶς σταθμὸς ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς πραγμάτωσιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἤτοι τῆς πολιτικῆς συντάξεως σύμπαντος τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἰδέαν ταύτην τὴν ἐθνικὴν ἐπεκράτησαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ πεπολιτισμένου πολιτικοῦ κόσμου καὶ ἄλλαι ἰδέαι παρεμφερεῖς μὲν πρὸς τὴν Μεγάλην, ἀλλὰ περιοριστικαὶ τῆς ταύτης ἐκφράσεως. Ὑπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν ταύτην ἀντίληψιν, τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος ἦτο τὸ ὕψιστον ἐπιστέγασμα καὶ κορύφωμα τοῦ ἐκ τοῦ Ἀγῶνος, συνδρομῇ τῆς Εὐρώπης, προελθόντος ἐλευθέρου κράτους, ἦτο τὸ ἰδεῶδες τέρμα (κατ' εὐρωπαϊκὴν πάντοτε ἀντίληψιν), τοῦ διὰ τοῦ Ἀγῶνος ἐκείνου ἐπιζητουμένου σκοποῦ, τέλος δὲ τὸ μέγιστον τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἐπιθυμήσῃ καὶ νὰ ζητήσῃ παρὰ τῆς Εὐρώπης ἡ μικρὰ Ἑλλάς.

Ἡ ἰδέα ἡ ἐμψυχοῦσα τὴν πολιτείαν ταύτην ἔδει νὰ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ Κράτους καὶ τῆς Πολιτείας κατὰ εὐρωπαϊκὴν ἀντίληψιν. Τὸ δὲ ἰδεῶδες, πρὸς ὃ ἔπρεπε ν' ἀποβλέπῃ, ἦτο ἡ δι' εὐνομίας καὶ εὐταξίας καὶ εἰρήνης ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ ἐπίδοσις τοῦ κράτους καὶ εὐδαιμονία τῶν κατοίκων καὶ ἡ κατάληψις καὶ διατήρησις θέσεως ὑπὸ τοῦ νέου κράτους ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ συμπολιτείᾳ τῶν κρατῶν ὡς κράτους μικροῦ εὐνομουμένου ἐκπροσωποῦντος τὸν πολιτισμὸν τὸν εὐρωπαϊκὸν ἐν Ἀνατολῇ, οἱονεὶ Ἑλβετίας τινὸς ἢ Βελγίου τῆς Ἀνατολῆς.

Ὑπῆρχον δὲ καὶ κύκλοι εὐρωπαϊκοὶ φιλελληνικοί, οἵτινες μετὰ τῆς τοιαύτης ἰδέας τοῦ κράτους συνέδεον καὶ ἀναμνήσεις τινὰς ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἧς ἡ εἰκὼν οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀντίληψιν τῆς ἰδέας καὶ περὶ τοῦ νέου κράτους. Ἐν τῇ ἀντιλήψει ταύτῃ ἡ Ἑλλὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, περιλαμβάνουσα τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχαίας κλασσικῆς Ἑλλάδος, ἔδει νὰ ὀργανωθῇ πολιτικῶς καὶ πολιτειακῶς διὰ συστήματος ὁμοσπονδιακοῦ, ἤτοι διὰ συνδέσμου πολιτικοῦ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν ὡς αὐτοτελῶν πολιτειῶν. Τοιοῦτόν τι σύστημα, ὡς γνωστόν, διενοεῖτο καὶ ὁ πρίγκηψ Μεττερνῖχος ὅτε προέτεινεν ἵδρυσιν πολλῶν κατὰ τόπους δημοκρατιῶν ἑλληνικῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ι. Καποδιστρίου ὡς προέδρου. Ὁ δὲ περίφημος Ἄγγλος ἱστορικὸς Γεώργιος Φίνλεϋ, ὁ μετασχὼν τοῦ Ἀγῶνος καὶ παρακολουθήσας πιστῶς τὴν ἔκτοτε πολιτικὴν καὶ πολιτειακὴν ἐξέλιξιν, ἐπρέσβευε γνώμην συνάπτουσαν μέχρι τινὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀντιλήψεις περὶ κράτους πρὸς τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, ὅτε συνεβούλευε τῇ Ἑλλάδι τοῦ Ὄθωνος σύστημα οὐχὶ πολιτειακόν, ἀλλὰ διοικητικὸν μᾶλλον παρεμφερὲς πρὸς τὸ τῶν

Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἀποβλέπων πρὸ πάντων εἰς τὴν καλλιέργειαν ὑλικοῦ πολιτισμοῦ (ὄχι εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ νέου κράτους) ὡς ἀσφαλεστάτου θεμελίου ἐθνικῆς εὐδαιμονίας καὶ ἀριθμητικῆς αὐξήσεως τοῦ λαοῦ. «Ἡ ταχεῖα αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ δύναται νὰ λύσῃ, ἔλεγε, τὸ ζήτημα. τὸ ἑλληνικόν. Τὸ παράδειγμα καλῶς κυβερνωμένου χριστιανικοῦ λαοῦ, ἡ θέα τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐπιδόσεως, τῆς ὑλικῆς εὐδαιμονίας καὶ σταθερᾶς διαδόσεως ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ ἤθελεν ἀπαλλάξῃ τὰς εὐρωπαϊκὰς κυβερνήσεις ἀπὸ πολλῶν πολιτικῶν στενοχωριῶν, ἐπιφέρουσα τὴν εὐθανασίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους».

Ἐν τῇ πραγματικότητι, ἐν τῇ ἱδρύσει τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου δύο δυνάμεις, ἐθνικαὶ ἀμφότεραι, ἀντεμάχοντο ἀλλήλαις. Ἡ δύναμις ἡ ἑλλαδικὴ ζητοῦσα ἀπὸ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος νὰ δημιουργήσῃ κράτος πρότυπον ἐν Ἀνατολῇ ὅμοιον πρὸς τὰ πεπολιτισμένα κράτη τῆς βορείου Εὐρώπης, Κάτω Χώρας, Σουηδίαν, Νορβηγίαν, κράτος πρότυπον εὐνομίας καὶ πολιτισμοῦ ἀλλ' ἄνευ τάσεων κατακτητικῶν, μόνην κατάκτησιν διαβλέπον καὶ ἀπεργαζόμενον ἐν τῷ πολιτισμῷ, ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμαις· καὶ ἡ ἄλλη δύναμις, ἡ τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἡ ἀποβλέπουσα πρὸς τὴν πολιτικὴν ἑνότητα τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἐχαρακτηρίσαμεν δὲ ὡς ἀντιμαχομένας τὰς δύο δυνάμεις διότι ἀληθῶς ἀντεμάχοντο ἀλλήλαις ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ τῇ προόδῳ τοῦ δημοσίου ἑλληνικοῦ βίου. Ἡ Ἑλλὰς ἡ ἑλλαδικὴ ἀντεμάχετο λεληθότως πρὸς τὴν Ἰδέαν τὴν Μεγάλην, διότι ἡ ὑλικὴ εὐημερία καὶ ἡ εὐνομία εἰς ἣν ἀπέβλεπεν ἀπέκλειε τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας πολεμικὰς παρασκευάς, τὰς ἀπαιτουμένας πρὸς πραγμάτωσιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἡ πολιτικὴ τῆς Μεγάλης Ἰδέας πάλιν, ἡ ἐν παντὶ κινήματι καὶ ταραχῇ ἐν Ἀνατολῇ διαβλέπουσα τὴν ἀρχὴν τῆς καταλύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ τὴν διὰ ταύτης πραγμάτωσιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, δαπανωμένη διαρκῶς εἰς πολεμικὰς παρασκευὰς δυσαναλόγους πρὸς τὰς ὑλικὰς δυνάμεις τοῦ κράτους καὶ τὴν ἀντοχὴν αὐτοῦ ἐθυσίαζε τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν καὶ εὐδαιμονίαν καὶ τὴν ἄλλην ἐκπολιτιστικὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους εἰς ἀποπείρας ἐπιχειρήσεων ληγούσας τὸ πλεῖστον εἰς ἀποτυχίας καὶ ἀπογοητεύσεις.

Ἡ δι' ἐπαναστάσεων καὶ κατακτητικῶν πολέμων ἐν ταῖς ὁμόροις τουρκικαῖς ἐπαρχίαις συχνῶς ἐπαναλαμβανομένη ἀπόπειρα τῆς καταλύσεως τοῦ Τουρκικοῦ κράτους ἢ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἐφ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐπέτυχε μερικῶς, πολλὰς ἐπήνεγκεν ὅμως πολλάκις ἀποτυχίας καὶ ἀπογοητεύσεις.

Σὺν τῷ χρόνῳ δέ, οἱονεὶ πρὸς συμβιβασμὸν τῶν δύο ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας ἰδεῶν, παρήχθη τρίτη τις ἰδέα, ἡ τῆς αὐξήσεως τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους δι' ἐπεκτάσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Ἤπειρον, Θεσσαλίαν καὶ Κρήτην, τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀφιεμένης εἰς ἀπώτερον μέλλον, ἀλλὰ μὴ χωριζομένης ἀπὸ τῆς πολιτικῆς τῆς ἑλλαδικῆς ἐπεκτάσεως. Ἐν τῷ Βερολινίῳ συνεδρίῳ τοῦ 1878 ὁ Θεόδ. Δηληγιάννης, ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς πρώτου πληρεξουσίου τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ εἰρημένῳ συνεδρίῳ, διήρεσε τὰς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις εἰς δύο, εἰς τὴν καθολικὴν ἕνωσιν πασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς μίαν πολιτικὴν ἑνότητα καὶ ταύτην ἐκήρυξεν ὡς γενικὸν πόθον καὶ ἀξίωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στηριζομένην ἐπὶ τοῦ ἀπολύτου δικαίου τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἐθνικοῦ. Ἀλλὰ προσέθηκεν: «Ἐπειδὴ θέλει ὅμως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ συμβιβάσῃ ὡς δυνατὸν τοὺς ἐθνικοὺς ἑλληνικοὺς πόθους πρὸς τὰ καθόλου συμφέροντα τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεῖται ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν προσάρτησιν Θεσσαλίας, Ἠπείρου καὶ Κρήτης, ἐν αἷς χώραις ἐπικρατεῖ ἀπολύτως ἡ ἑλληνικὴ φυλή».

Διὰ τῆς τοιαύτης δηλώσεως καὶ αἰτήσεως ἔδωκεν ὁ Θ. Δηληγιάννης ἀφορμὴν τῷ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΖΑΙΜΗΣ

Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας (1930-

Τούρκῳ ὑπουργῷ τῶν Ἐξωτερικῶν Σαφὲτ πασᾶ νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῶν βλέψεων τῆς Ἑλλάδος ἀποσκοπουσῶν οὐχὶ ἁπλῶς εἰς τὴν ἐπέκτασιν εἰς τὰς ὁμόρους ἐπαρχίας, ἀλλ' ἀποτελουσῶν γενικὴν ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Καὶ αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, ὡς γνωστόν, μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις ἔλυσαν τὸ ζήτημα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἁπλῆς ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ μέρος τῆς Ἠπείρου, ἀποκλείσασαι τὴν Κρήτην καὶ αὐτὸς ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Κρήτης διετήρει πάντοτε ἀνοικτὴν τὴν θύραν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἰδέαν. Διότι ἀποκλεισμὸς τῆς Κρήτης οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν ἢ διαιώνισιν τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος μετὰ τῶν διηνεκῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν προστριβῶν καὶ συγκρούσεων, αἵτινες ἐκ μικροῦ σπινθῆρος ἠδύναντο νὰ ἀνάψωσι μεγάλην πυρκαϊάν, ὡς ἐγένετο τῷ 1897. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν συχνάκις ἐπαναλαμβανομένων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας προστριβῶν παρήγετο καὶ ηὐξάνετο κατὰ μικρὸν καὶ μία ἰδέα, τῆς πρὸς τὴν Τουρκίαν προσεγγίσεως, ὥστε διὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοκρατορίᾳ θέσεως καὶ ῥοπῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, βοηθουμένου ἠθικῶς ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, τὸ Τουρκικὸν κράτος νὰ μεταποιηθῇ εἰς κράτος Ἑλληνοτουρκικόν. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶχεν ἐπιτελέσῃ προόδους πρὸ τοῦ μεγάλου Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877-78.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀζὶζ (1861-76) μεγίστη ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐδίδετο ἐλευθερία εἰς πᾶσαν κίνησιν ἐκπολιτιστικὴν ἐκ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου προερχομένην. Αἱ ἐκ τῆς μεγάλης κρητικῆς ἐπαναστάσεως ἐπελθοῦσαι σοβαραὶ ἐπιπλοκαὶ μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν καὶ διακοπὴ σχέσεων διπλωματικῶν (1868-69) οὐδαμῶς παρηνώχλησαν τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπέβη τότε μέγα κέντρον ἐκπολιτιστικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Πλῆθος σχολείων ἱδρύοντο ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις καὶ ἡ ἑλληνικὴ παίδευσις ἐπεδιώκετο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως. Τότε καὶ ἡ τὴν ἑλληνικὴν δημοσίαν γνώμην κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωποῦσα ἐφημερὶς ἐν Τουρκίᾳ «Νεολόγος» ἐκήρυττεν ὡς Μεγάλην Ἰδέαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τὴν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἀνατολῇ διὰ τῆς προστασίας τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἐνῷ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Τουρκίᾳ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν λεγόμενα καὶ γραφόμενα εὕρισκον ἰσχυρὰν ἠχὼ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ὁ σουλτάνος Ἀζὶζ πανηγυρικῶς ἐκόσμει ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ μεγαλοσταύρου. Οἰκονομικῶς δὲ ἡ Τουρκία καθίστατο κράτος ἑλληνικὸν ἀφοῦ ἅπασα ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ καὶ πολλὰ τῶν δημοσίων ἔργων ἐτελοῦντο δι' Ἑλλήνων καὶ δι' ἑλληνικῶν κεφαλαίων. Ἕλληνες δὲ καὶ ξένοι ἀμερόληπτοι κριταὶ βλέποντες ταῦτα ᾤκτειρον τὴν μέχρι νῦν ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἐπιθετικὴν πολιτικήν, φρονοῦντες ὅτι ἡ ἑλληνοποίησις τοῦ μεγάλου Ὀθωμανικοῦ κράτους ἦτο ἁπλοῦν ζήτημα χρόνου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπραγματοποιεῖτο διὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας καὶ πάσης ἄλλης πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ῥοπῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀλλὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην περίοδον τῆς ἐξελίξεως ἐπέσχε καὶ ἐκώλυσεν ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1877 καὶ αἱ ἐκ τούτου προελθοῦσαι μεγάλαι πολεμικαὶ μεταβολαί. Ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα δὲ πρὸ πάντων τὸ ἐκ τῆς Βερολινίας συνθήκης προελθὸν μεθοριακὸν ζήτημα. Ἡ ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ἐπακολουθήσασα μακρὰ περίοδος τῆς χαμιτικῆς τυραννίας περιώρισε μὲν τὴν πνευματικὴν ῥοπὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ δὲν ἐπέσχε τὴν ὑλικὴν ἐπίδοσιν. Ἐν μέσῳ τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων ἐπῆλθεν ἐν Τουρκίᾳ ἡ μεταπολίτευσις τοῦ 1908, ἡ ἕνεκα τοῦ κρητικοῦ ζητήματος τραχύνασασα πάλιν τὰς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεις. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ πρὸ ἐτῶν εἰς ἀργίαν κατα-

δικασθέντος τουρκικοῦ συντάγματος τοῦ 1877 ἀνέῳξεν εἰς τοὺς Ἕλληνας νέον στάδιον ἐνεργείας πολιτικῆς ἐν Τουρκίᾳ (¹).

Ἡ Μεγάλη καλουμένη Ἰδέα ἡ ἑλληνική, δὲν εἶναι προϊὸν οὔτε ἐθνικῆς φιλαυτίας, ὡς πολλάκις ἐσφαλμένως ἀντιλαμβάνεται ὁ λαός, οὔτε ἁπλῶς πρὸς δόξαν καὶ μεγαλεῖον ἐθνικὸν ἐνθουσιώδους ὁρμῆς οὔτε ἐκδήλωσις ἁπλῆ πόθων εὐσεβῶν καὶ ὀνειροπολη-

(¹) Εἰς τὴν νέαν ταύτην ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων οὐχὶ μικρὸν μέρος ἔλαβε καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου. Οὗτος διὰ πολλῶν ἐν ἐφημερίσι δημοσιευμάτων ὑπὲρ τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος λαβὼν ἀφορμὴν καὶ περὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος νὰ ποιῆται λόγον ἤδη ζῶντος καὶ ἀκμάζοντος τοῦ μεγάλου πολιτευτοῦ Τρικούπη, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ συγγραφείσῃ καὶ ἐκδοθείσῃ πρὸ τεσσαράκοντα ἀκριβῶς ἐτῶν, τῇ ἐπιγραφομένῃ «Ἀναμνήσεις σκανδιναυϊκαί», ἐξέθηκεν ἐν λόγῳ θεωρίαν περὶ τῆς «Μεγάλης Ἰδέας» θερμῶς ἐπικροτηθεῖσαν καὶ λίαν ἐπαινεθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χ. Τρικούπη. Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ παρέβαλε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν βίον καὶ τὰς ἐθνικὰς ἰδέας τῶν σκανδιναυϊκῶν λαῶν (οὓς εἶχεν ἐπισκεφθῇ τῷ 1899) προσκληθεὶς εἰς τὰ ἐν Στοκχόλμῃ καὶ ἐν Χριστιανίᾳ συγκροτηθέντα τότε ἀσιανολογικὰ συνέδρια, περὶ ὧν ἀκριβῶς ἐπραγματεύθη ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ.

Ἐνταῦθα δὲ πραγματευόμενος καὶ περὶ Μεγάλης Ἰδέας τῶν βορείων λαῶν καὶ συγκρίνων ταύτας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Μεγάλην Ἰδέαν, καταπολεμῶν τὰς θεωρίας τὰς τότε νεωτεριστικὰς λογίων τινῶν Ἑλλαδιστικῶν, ζητούντων ἵνα ἡ Ἑλλὰς μὴ πολυπραγμονῇ περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ἀλλὰ νὰ περιορίσῃ τὰ ὅρια τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ νὰ συγκεντροῖ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς εἰς τὸ κράτος τῆς Ἑλλάδος ἔγραφον: «Ἡ ἑλληνικὴ Ἰδέα, ἥτις, κατὰ τὴν πρώτην τοῦ μεγάλου Ἀγῶνος περίοδον οὐχὶ μὲν διὰ τοῦ ὀνόματος δηλουμένη ἀλλ' ὑπάρχουσα κατ' οὐσίαν ἐν τῇ συνειδήσει παντὸς Ἕλληνος, ἀπέβλεπεν ἐν ἀρχῇ εἰς ἀξιώσεις στηριζομένας ἐπὶ ἱστορικοῦ δικαίου καὶ ἐθνικοῦ ἰδεώδους ἐκ τῆς ἱστορίας ἀπορρέοντος, ἀκολούθως δὲ λαβοῦσα χαρακτῆρα ἱστορικὸν θετικώτερον ἐσήμαινε πραγμάτωσιν μέλλοντος ὑπὸ ἱστορικῶν παραδόσεων ἐμπνευσμένου, θεωρεῖται νῦν ὑπό τινων ὡς πρόγραμμα ἐν μέρει λίαν ἀπηρχαιωμένον καὶ πρὸς τὰς ἀληθεῖς πρακτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν αὐτοῦ ἀντιτασσόμενον. Ἡ Ἰδέα αὕτη ὑπὸ καθαρῶς καὶ αὐστηρῶς πραγματικὴν ἔννοιαν κρινομένη εἶναι καὶ νῦν οὐχὶ ἁπλῆ τις ἑλληνικὴ μεγαλαυχία, ἀλλὰ ἀνάγκη ἱστορικὴ ἐπιβάλλουσα ὑποχρέωσιν, ἧς δὲν δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος χωρὶς νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ἢ καταστρέψῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ζωτικότητα. Τοῦτο οὐδ' ὁ ἄγαν σκεπτικῶς διανοούμενος δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ἀκριβῶς ἐξετάζων καὶ ἀναλύων τὸν νῦν ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἔθνους ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ὑποστάσει καὶ ζωτικότητι.

»Ὁ ἱστορικὸς βίος τῶν λαῶν δὲν δημιουργεῖται καὶ δὲν ἀναπτύσσεται κατὰ τὰς ἑκάστοτε ῥοπὰς τῆς ἀνθρωπίνης πολιτικῆς ἐξελίξεως, ἀλλ' εἶναί τις δύναμις αὐτὴν δημιουργοῦσα καὶ συνέχουσα τὰ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀνελίξεως ἐκ τοῦ καθόλου ἐθνικοῦ βίου καὶ τοῦ καθόλου ἱστορικοῦ κόσμου ἐπιβάλλουσα καὶ ῥυθμίζουσα. Τὰ ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν μεγάλα ἱστορικὰ κέντρα ἕλξεως τὰ διὰ τῆς ἱστορίας δημιουργηθέντα δὲν μετατοπίζονται κατὰ τὰς σκέψεις καὶ θεωρίας καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς μιᾶς οἱασδήποτε σχολῆς ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, διὰ τῆς καθόλου δηλονότι ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ περὶ αὐτὸ ἱστορικοῦ κόσμου. Καὶ ἂν τὰ μέγιστα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ αἱ βιαιόταται ἀνατροπαὶ καὶ μεταβολαὶ αἱ πρὸ τετρακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν συντελεσθεῖσαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους καὶ οὐ μόνον τὴν ὄψιν τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς μεταβαλοῦσαι ἀλλὰ καὶ τὸ ἱστορικὸν καθεστὼς τοῦ χριστιανικοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἀπειλήσασαι, ἂν τοιαῦται μεταβολαὶ δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους συνειδήσεως τὰ διὰ μεγάλης ἱστορικῆς ἐξελίξεως δημιουργηθέντα κέντρα τοῦ ἐθνικοῦ βίου τοὐναντίον δ' ἐπέρρωσαν τὴν πρὸς ταῦτα ἕλξιν, τί ἄρά γε δύνανται νὰ διαπράξωσιν ἐναντίον τῆς μεγάλης ταύτης ἱστορικῆς δυνάμεως ἐπιπόλαιοί τινες διαλαλούμεναι νέαι θεωρίαι; Διὰ τοιούτων θεωριῶν ἐπὶ τοσοῦτον μόνον καὶ ὀλιγώτερον μάλιστα δύναται νὰ ἀναγεννηθῇ ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ὅσον διὰ τῶν ἐθνολογικῶν θεωριῶν τοῦ Φαλμεράϋερ, τοῦ μετὰ τοῦ στενοῦ αὐτοῦ φίλου Ῥώσου στρατηγοῦ Τολστόϊ περιοδεύσαντος τὴν Ἑλλάδα, ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐξαφάνισις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἡ σλαύωσις τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἱστορία δὲν ὑπάρχει μόνον ἐν τοῖς βιβλίοις καὶ τοῖς χειρογράφοις ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ζῇ ἐν τῇ μεγάλῃ ἱερᾷ βίβλῳ τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου ὡς ἀρχὴ καὶ δύναμις ζωτικὴ ὑφισταμένη καὶ ἐκδηλουμένη οὐχὶ ἐν ἱστορικαῖς ἀνακαλύψεσιν ἀμφιβόλου ἐπιστημονικῆς ἀξίας, ἀλλ' ἐν τῇ ζώσῃ ἱστορικῇ συνειδήσει καὶ τῷ ἐντεῦθεν ἀναπτυσσομένῳ ἱστορικῷ βίῳ».

μάτων ἰδεώδους ἐθνικοῦ μεγαλείου. Αἱ μεγάλαι ἱστορικαὶ πληγαὶ μεγαλουργησάντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ λαῶν ἀπαιτοῦσι καὶ ἀνάλογα φάρμακα θεραπείας ἐν μεγάλαις ἱστορικαῖς ἀνελίξεσι, μεταβολαῖς καὶ ἀνατροπαῖς δυναμέναις νὰ ἐπιδράσωσι βαθύτατα ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν λαοῦ τινὸς καὶ νὰ διαλλάξωσι ταύτην πρὸς τὴν δι' αὐτῶν δημιουργουμένην νέαν κατάστασιν πραγμάτων καὶ πρὸς τὸ δι' αὐτῶν ἀνακαινιζόμενον νέον ἱστορικὸν καθεστώς.

Οὐδὲν ἔθνος ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἀπολύτως κύριον τῶν τυχῶν αὐτοῦ, πολλῷ δὲ μᾶλλον τοῦτο ἀληθεύει περὶ ἔθνους περικεκυκλωμένου ὑπὸ παντοίων μικρῶν καὶ μεγάλων ἀνταγωνιστῶν ἐν τῷ εὐρυτέρῳ σταδίῳ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ παγιώσεως. Οὐδεὶς δύναται νὰ γινώσκῃ τὰς μελλούσας τύχας τοῦ ἔθνους καὶ ὅμως ἀγωνίζεται διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ μέλλοντος κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς καθόλου ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ τὰς ὁρμὰς τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος ἅπερ εἰσὶν ἀπαύγασμα αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς διανοίας τοῦ ἔθνους.

«Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν δημιουργεῖται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀνθρώπων», εἶπέ ποτε ὁ περίφημος Βίσμαρκ. Ἡ ἀλήθεια αὕτη μαρτυρεῖ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὡς ἀτόμου καὶ ὡς ὁμάδος, ἔναντι τῆς μεγάλης ὁλότητος καὶ τῆς καθόλου φορᾶς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Τὸ ὕψιστον καθῆκον καὶ ἡ τιμὴ καὶ δόξα ἔθνους τινὸς ἱστορικοῦ εἶναι νὰ ἐργάζηται ὑπὲρ τοῦ ἰδεώδους ὡς ὑπὲρ πραγματικοῦ τέρματος ἀνεξαρτήτως τοῦ δι' ἀλληλουχίας *τῶν ἐφ' ἡμῖν καὶ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν* ἱστορικῶν γεγονότων δημιουργουμένου μέλλοντος. Δυνατὸν τὸ μέλλον τοῦτο ν' ἀποβῇ σύμφωνον πρὸς τοὺς διηνεκεῖς πόθους τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀδύνατον διὰ συνδρομῆς μεγάλων ἱστορικῶν μεταβολῶν (ὡς τῆς τοῦ Παγκοσμίου πολέμου) καὶ βιαίων ἀνατροπῶν τοῦ περὶ ἡμᾶς ἱστορικοῦ καθεστῶτος νὰ ἀλλοιωθῶσιν οἱ σήμερον ἀπαραίτητοι δοκοῦντες καὶ πιστευόμενοι ὅροι τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὅ,τι σήμερον εἶναι καὶ λογίζεται δικαίως ὡς ἄρνησις παντὸς ἱστορικοῦ ἰδεώδους νὰ θεωρηθῇ ὡς μόνη πραγματικὴ ἱστορία σύμφωνος πρὸς τὸν ἱστορικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ καὶ ἂν ποτε διὰ μεγάλων μεταβολῶν τὸ νῦν μέγα πανελλήνιον κέντρον, ἡ Κωνσταντινούπολις, πρὸς ὃ ὡς τέρμα ἰδεῶδες ἀτενίζει πᾶσα ἑλληνικὴ ψυχή, προστεθῇ εἰς τὴν σειρὰν τῶν πόλεων αἵτινες «errant quodam» ὑπῆρξαν κέντρα Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου ὡς ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Κτησιφῶν, αἱ Συράκουσαι καὶ τοσαῦται ἰταλιώτιδες πόλεις καὶ τότε οὐδὲν πορίζεται τὸ ἔθνος ὄφελος μέγα ἀρνούμενον τὴν Μεγάλην Ἰδέαν. Διότι εἴτε τοιαύτην εἴτε ἀλλοίαν λάβῃ τὸ μέγα ζήτημα λύσιν, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἱστορικῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως καὶ ἐκ τῶν ἕξεων τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ ἐκ τοῦ τόπου ὃν οἰκεῖ καὶ ἐκ τοῦ καθόλου γεωγραφικοῦ καὶ ἱστορικοῦ χαρακτῆρος τοῦ περὶ αὐτὸν ἱστορικοῦ σταδίου οὐδέποτε, κατ' ἀνθρωπίνους ὑπολογισμούς, δύναται νὰ εἰσέλθῃ καὶ νὰ μένῃ διαρκῶς ἐν τῷ εἰρηνικῷ ἐκείνῳ βίῳ ὃν διανύει ὁ σκανδιναυϊκὸς λαὸς καὶ ἄλλοι τινὲς τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς λαοί. Τὸ τοιοῦτον ὅμως οὐδόλως κωλύει αὐτὸ τοῦ νὰ πρωταγωνιστῇ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐν τοῖς ἐνδόξοις ἀγῶσιν ἑνὸς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ, τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἐν τῇ καλλιεργείᾳ τῆς ἐπιστήμης.

Πάντως καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς πάντα τὰ ἔθνη χρήζει διηνεκοῦς εἰρήνης ἵνα ἐπιδοθῇ εἰς τὰ ἔργα τοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου. Ἀλλ' ἡ ἱστορία αὕτη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μαρτυρεῖ ὅτι ἐν πάσαις ταῖς μεγάλαις περιόδοις καὶ ποικίλαις φάσεσι τοῦ ἐθνικοῦ βίου τὸ πνευματικὸν μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ ἡ πνευματικὴ ἡγεμονία διετέλεσεν ἐν διηνεκεῖ συναφείᾳ πρὸς μεγάλους περὶ ἐθνικῆς ὑπάρξεως καὶ ἐπικρατήσεως ἀγῶνας.

Τοιοῦτος ὁ καθόλου χαρακτὴρ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ παρελ-

θόντι καὶ παρόντι, τοιοῦτος δ' ἔσται πάντως καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ διὰ τοῦτο: «Περὶ τῶν ἔπειτα μελλόντων τοῖς παροῦσι βοηθοῦντας χρὴ ἐπιταλαιπωρεῖν, πάτριον γὰρ ἐκ τῶν πόνων τὰς ἀρετὰς κτᾶσθε». Ταῦτα καὶ πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν παρ' ἡμῶν γραφέντα τοσοῦτο προσαρμόζουσι πρὸς τὰ ἔκτοτε περὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος γενόμενα ὡσεὶ ἐγράφοντο σήμερον. Ἀλλ' ὑπῆρχέ τις διαφορὰ μεταξὺ τῶν τότε καὶ τῶν νῦν ἐν σχέσει καὶ ἀναφορᾷ πρὸς τὰς περιπετείας τῆς Μεγάλης Ἰδέας[1]. Τὴν Μεγάλην Ἰδέαν οὐχὶ ἐν τῇ ἐθνικῇ συνειδήσει τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ ἐν τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς ἐξησθένησαν ἐξωτερικαὶ περιστάσεις. Πρῶτον ἡ ρωσικὴ πολιτική, ἡ μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Μπολσεβικισμοῦ ἀποβλέπουσα πρὸς τὴν μεγάλην Πόλιν καὶ τὴν μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ὡς πρὸς κληρονομίαν ρωσικήν, ἀναγνωρισθεῖσαν ἐν τῷ Μεγάλῳ πολέμῳ καὶ ὑπὸ τῶν συμμαχησασῶν τῇ Ρωσίᾳ Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ τὴν ὁποίαν ἐπεδίωξε νὰ ματαιώσῃ ὁ Βενιζέλος διὰ

(1) Ἐν τῷ «Ἀγῶνι» Ἀθηνῶν, παραλαβόντι ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων Κωνσταντινουπόλεως, ἐδημοσιεύθη τὸ ἑπόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Μεγάλη Ἰδέα καὶ ἡ Ἁγία Σοφία ἐν τῇ τουρκικῇ βουλῇ» ἄρθρον περὶ τοῦ λόγου ὃν ἀπήγγειλεν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ βουλῇ τῇ 7 Ἰουλίου 1909, ὡς βουλευτὴς Σμύρνης, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου Π. Καρολίδης:

«Συζητουμένου κατὰ τὴν θυελλώδη ἐκείνην συνεδρίαν τῆς τουρκικῆς βουλῆς τὴν 7 Ἰουλίου τοῦ δ' ἄρθρου τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἐθνικῶν συλλόγων πλὴν ἄλλων ἐκ τῶν ἡμετέρων βουλευτῶν ὁ κ. Π. Καρολίδης διὰ λαμπροῦ λόγου κατέδειξε τὸ ὀλέθριον τοῦ νομοσχεδίου ὡς προωρισμένου νὰ διαιρέσῃ ἀντὶ νὰ ἑνώσῃ τὰς ἐν Τουρκίᾳ φυλάς. Βάσιν τῆς ἐπικρίσεως τοῦ νομοσχεδίου ὁ κ. Καρολίδης ἔθηκεν ὀρθοτάτην τὴν ἀρχήν, ὅτι ὁ μὴ ὢν Ἕλλην ἢ Ἀρμένιος ἢ Ἀλβανός, ὁ μὴ ἀγαπῶν τὴν ἰδίαν φυλὴν εἰς ἣν ἀνήκει δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ Ὀθωμανὸς φιλόπατρις. Διότι ἄνθρωπος ἀρνούμενος τὴν φυλήν του ἣν ἡ ἱστορία ἐδημιούργησεν ὡς χωριστὴν ἀτομικότητα συνδέουσαν τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα ἄτομα διὰ τῶν ἱερωτάτων δεσμῶν τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας, τῶν κοινῶν παραδόσεων, τῆς κοινῆς συνειδήσεως, τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων ὡς ἐκ τῆς κοινῆς ἀνατροφῆς, ὁ ἄνθρωπος οὗτος δὲν δύναται νὰ ἀγαπήσῃ καὶ τὴν εὐρυτέραν οἰκογένειαν, ἣν ἀπαρτίζει τὸ Τουρκικὸν κράτος τὸ περικλεῖον πολλὰ ὁμοῦ καθ' ἕκαστον ἔθνος. Καὶ κατέληξε τὸν ὡραῖόν του λόγον ὁ κ. Π. Καρολίδης διὰ τοῦ ἑπομένου μεστοῦ θάρρους, εἰλικρινείας καὶ ὀρθοφροσύνης ἐπιλόγου: «Ἐγὼ δὲν λέγω, ὅπως ὁ Βαρτακὲς ἐφένδης, ὅτι εἶμαι Τοῦρκος, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον Τούρκου τουρκικώτερος, ὡς εἶπεν αὐτός. Ἐγὼ εἶμαι γνήσιος καὶ εἰλικρινὴς Ἕλλην, φιλότουρκος, ὑπὸ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος καὶ φιλόπατρις Ὀθωμανὸς πολίτης. Ἐὰν δὲν ἤμην κατὰ βάθος καὶ πλάτος εἰλικρινὴς Ἕλλην δὲν θὰ ἤμην εἰλικρινὴς Ὀθωμανός. Ἐάν τις Ἕλλην ἢ Ἀρμένιος εἴπῃ ὅτι δὲν εἶναι Ἕλλην ἢ Ἀρμένιος ἀλλ' ἁπλῶς Ὀθωμανὸς τὴν ἐθνότητα, τοῦτον πρέπει νὰ θεωρήσητε ἄπατριν, προδότην τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἑλληνικῆς ἢ ἀρμενικῆς ἐθνότητος καὶ τῆς γενικωτέρας αὐτοῦ ὀθωμανικῆς ἐθνότητος.

»Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, εἶπέ τις ἐκ τῶν ἐνταῦθα συναδέλφων, ὅτι ἔχομεν Μεγάλην Ἰδέαν. Μάλιστα ἔχομεν Μεγάλην Ἰδέαν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ζήσωμεν οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἄνευ τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἀλλὰ τίς αὕτη ἡ Μεγάλη Ἰδέα ἡμῶν; Τὸ καθῆκον καὶ δικαίωμα, ὅπερ ἔχομεν ὡς Ἕλληνες τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους νὰ ἐπιδιώξωμεν πάντα τὰ ἐν τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν βίῳ ἠθικὰ κεφάλαια ἡμῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἵνα συντελέσωμεν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν πρόοδον καὶ εὐδαιμονίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ λαῶν. Εἶπεν ὁ αὐτὸς ὅτι ἔχομεν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἡ Ἁγία Σοφία δὲν εἶναι στοιχεῖον διαφωνίας μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν συμπατριωτῶν ἡμῶν Μωαμεθανῶν, ἀλλ' εἶναι στοιχεῖον ἑνότητος. Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι μνημεῖον ἀθάνατον τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας ἐν τῇ αἰσθήσει καὶ τῇ τέχνῃ τοῦ καλοῦ, ὅπερ ὁ κατακτησάμενος ἡμᾶς λαὸς ἐθαύμασε καὶ ἐτίμησε καὶ κατέστησεν εὐκτήριον αὐτοῦ παρέχον ἡμῖν αἴσθημα ὑπερηφανείας, διότι ἔσωσεν αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἐπηρειῶν τοῦ χρόνου. Τὸ ἰδεῶδες ἡμῶν εἶναι αὐτὸ τὸ πραγματικὸν ἰδεῶδες τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο θὰ πραγματοποιηθῇ ἐὰν ἡ ἰσότης, ἥτις καθιερώθη σήμερον καὶ ὑπῆρχε δυνάμει, μεταστῇ εἰς ἐνέργειαν. Ἴσως προτρέχω τῶν πραγμάτων κατὰ μίαν ἢ δύο γενεάς, ἀλλ' ἐγὼ θὰ εἶμαι εὐτυχής, ἐὰν μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τούτου οἱ μεθ' ἡμᾶς Ὀθωμανοὶ τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων συνενώσωσιν ἀλλήλους καλλίτερον καὶ δρέψωσι τοὺς καρποὺς τῶν ἡμετέρων ἀγώνων ἔστω ἐν διαφωνίαις, ἀλλὰ πάντοτε πρὸς ὄφελος κοινὸν διεξαγομένων. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ζητῶ τὴν ἀπάλειψιν τοῦ δ' ἄρθρου».

τῆς ἀναμίξεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Παγκόσμιον πόλεμον, ἀποκρουσθεῖσαν δὲ καὶ ἐγκαταλειφθεῖσαν μόνον ὑπὸ τοῦ μπολσεβικικοῦ κοσμοπολιτισμοῦ.

Ὁ δεύτερος παράγων ἐν τῷ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Μεγάλης Ἰδέας πολέμῳ ὑπῆρξεν ἡ δημοκρατικὴ Γαλλία, ἡ καταπολεμήσασα ἐπ' ἐσχάτων ἔτι τοσοῦτον πεισματωδῶς τὴν εἴσοδον τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὁπλίσασα τοὺς βραχίονας τοῦ Κεμὰλ ἐν τῇ μικρασιατικῇ ἐκστρατείᾳ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ἡ Γαλλία, ἣν ὁ ποιητὴς τοῦ Θρήνου τῆς ἁλούσης Κωνσταντινουπόλεως προσαγορεύει ὡς «Φράντζαν τιμιωτάτην καὶ πολυφημισμένην» καὶ τοὺς Γάλλους ὡς «Φραντσόσιδες πολεμιστὲς ἄνδρες αὐτοὺς στρατιώτας» καὶ ἀγγέλλων αὐτοῖς ὅτι ἀπώλετο ἡ Πόλις φωνεῖ:

Τώρα ἂς φανῇ ἡ δύναμις ὁμοῦ τῆς στρατιᾶς σας νὰ δράμετε
ἀπόκοτα μὲ φρόνησιν καὶ πρᾶξιν
ἐκδίκησιν νὰ ποίσετε τῆς ταπεινῆς τῆς Πόλης
καὶ τότε μὲ σημάδι μέγα φλάμπουρον
τὸν σταυρὸν τοῦ κυρίου νὰ συγκλίνωσι
οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω, νὰ γένῃ μοῦρτος
μοχθηρὸς ὡς οἱ πόλλοὶ τὸ λέγουν.

Ταῦτα λέγει ὁ ποιητὴς τοῦ Θρήνου, διότι ἡ Γαλλία τότε ἐφαίνετο ἰσχυροτάτη καὶ ἱπποτικωτάτη μοναρχία τῆς Εὐρώπης ἐξελθοῦσα εἰς φῶς ἱστορικὸν ἀπὸ τοῦ σκότους τοῦ Μεσαίωνος.

Ἡ Γαλλία λοιπὸν αὕτη ἡ, οὐ πολλὰς δεκαετηρίδας μετὰ τὸν τοῦ Θρήνου ποιητήν, πρώτη τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων συμμαχήσασα μετὰ τῆς Τουρκίας ἐναντίον Χριστιανῶν ὑπῆρξε Δύναμις πολεμία πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀγῶνος, ὅτε τὰ ἐπίσημα φύλλα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἐχλεύαζον τοὺς διὰ Μασσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα σπεύδοντας φιλέλληνας Γερμανοὺς ἢ Τεύτονας, ὡς ἔγραφον. Διαρκοῦντος τοῦ Ἀγῶνος μικρὰ καὶ ἐλαχίστη ὑπῆρξεν ἡ συνδρομὴ τῶν Γάλλων πρὸς τοὺς Ἕλληνας, μεγάλη δὲ ἡ πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Αἰγυπτίους. Καὶ ἐν τῇ πολιορκίᾳ δὲ τῇ κοσμοπεριβοήτῳ τοῦ Μεσολογγίου Γάλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ μηχανικοῦ ἦσαν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν Τούρκων, ὧν τὴν ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ἐξάλειψιν τῶν ὀνομάτων ἀπῄτει ἐν τῇ γαλλικῇ βουλῇ ὁ περίφημος φιλέλλην Βενιαμὶν Κωνστάν.

Καὶ ἐν τῷ στόλῳ δὲ τῷ αἰγυπτιακῷ, τῷ σταθμεύοντι πρὸ τοῦ Ναυαρίνου, Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἦσαν οἱ διδάσκοντες τοὺς Αἰγυπτίους ναυτικούς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Γαλλία μετέσχε τῆς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος συνομολογηθείσης Τριπλῆς Συμμαχίας. Ἀλλὰ πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὴν συμμαχίαν ταύτην μετὰ τῆς μισέλληνος μεττερνιχείου αὐστριακῆς διπλωματίας ἐξηγεῖ ἡμῖν αὐτὸς ὁ τότε πρόεδρος τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως Βιλλέλ, ὁπότε ἕνεκα τῶν πρὸς τὸν φιλάνθρωπον βασιλέα Κάρολον Ι' σχέσεων τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' ἠναγκάζετο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Τριπλῆν Συμμαχίαν, αὐτὸς ὁ ἀπορῶν καὶ ἐκπλησσόμενος διότι ὑπῆρχον ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1827 ἐνθουσιῶντες Γάλλοι ὑπὲρ τῆς κωμοπόλεως ἐκείνης. Αὐτὸς ὁ Βιλλὲλ ὅ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Γεωργίου Κάνιγγ, παίζων διπλοῦν παίγνιον (double game) διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς συντελῶν εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ διοργάνωσιν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ καὶ διὰ τῆς ἄλλης παραθαρρύνων τοὺς Ἕλληνας εἰς καρτερίαν διὰ ῥαδιουργιῶν μυστικῶν πρακτόρων (εἶναι αὗται αἱ λέξεις τοῦ Κάνιγγ). Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Βιλλὲλ παραδεξάμεμενος ἄκων τὸ σχέδιον τῆς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας ἐδικαιολόγει τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ταύτην πρὸς τὸν Αὐστριακὸν πρεσβευτὴν λέγων: «Ἐν ἁπάσῃ ταύτῃ τῇ ἱστορίᾳ (τῶν ὑπὲρ Ἑλλάδος διαπραγματεύσεων) δὲν ἐπαύσαμεν οἰκτείροντες τὴν ἀγγλορρωσικὴν ἕνωσιν

καὶ θεωροῦντες αὐτὴν τερατώδη καὶ κινδυνωδεστάτην, ἀλλὰ παρ' ἅπαν τὸ τερατῶδες τῆς ἑνώσεως ἡ συνεννόησις αὕτη διετηρήθη καὶ ἐστερεώθη ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου. Ἠναγκάσθην δὲ ν' ἀντισταθῶ (εἰς τὴν ἀγγλορρωσικὴν ἐνέργειαν δὲν ἠδύνατο) διότι ἀκολουθοῦντες τὴν τοιαύτην πολιτικὴν ἐφοβούμεθα τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ἀγγλορρωσικῆς συμμαχίας. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀδρανὴς ἡμῶν πολιτικὴ ἤθελε καταχριθῇ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ τὸ Γαλλικὸν ἔθνος ὅλον, ἔθνος ματαιόδοξον προκατειλημμένον ἔτι ὑπὸ ἀρχῶν ἐπαναστατικῶν (ἐπαναστάται λοιπὸν ἦσαν κατὰ τὸν εὐγενῆ Γάλλον πρωθυπουργὸν ὁ Σατωβριάνδος, ὁ Βενιαμὶν Κωνστὰν καὶ ἡ ἄλλη φάλαγξ τῶν φιλελλήνων ὑπερμάχων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος) ἤθελε κατηγορήση ἡμᾶς σφόδρα καὶ ἡ θέσις ἡμῶν ἤθελε καταστῇ ἔτι δυσχερεστέρα καὶ κινδυνωδεστέρα». Περαιτέρω ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς παρεπονεῖτο διότι ἡ Αὐστρία οὐδέποτε ἐποιήσατο αὐτῷ νύξεις περὶ κοινῆς ἀντενεργείας ἐναντίον τῆς ἀγγλορρωσικῆς ἑνώσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.

Τελευτῶν δ' ἔλεγεν ὁ Βιλλέλ: «Πρέπει τις ἐνίοτε νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τοῦ κακοῦ ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ ἀγαθόν». Παραλείπομεν τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τῶν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος σχέσεων τῆς Γαλλίας· ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ὑπὸ Γάλλων κατοχῆς τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν διωγμῶν ἐν Ἀθήναις χάριν καταπαύσεως τοῦ ἐν Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος; Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ κακοπιστία τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, παρὰ τὰς ἀτομικὰς προσπαθείας Ναπολέοντος τοῦ Γ', καὶ ἐν τῷ μεγάλῳ κρητικῷ ἀγῶνι (1866-1869). Καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ καιροὶ ἔκτοτε μετεβλήθησαν, σήμερον δὲ δὲν πρόκειται περὶ τῆς Γαλλίας τῶν Βουρβώνων καὶ τῶν Βοναπαρτῶν, ἀλλὰ περὶ Γαλλίας δημοκρατικῆς, Γαλλίας ὑποστηριξάσης τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν τῷ Βερολινίῳ συνεδρίῳ καὶ ἐν τῷ κρητικῷ ζητήματι τοῦ 1896, καὶ κατὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον τοῦ 1897, καὶ κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους διὰ τῶν στρατιωτικῶν ὀργανωτῶν καὶ τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἡ ἰδία Γαλλία ἐπίσης ὅτε ἐπλησίασεν ἡ στιγμὴ τῆς διαδοχῆς τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, παρ' ὅλην τὴν διαμαρτυρίαν πολιτικῶν τινων, διὰ τοῦ Κλεμανσὼ καὶ τοῦ Πουανκαρὲ καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς πολιτικῶν ὡδήγησε τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὰ ἱστορικὰ αὐτῆς πεπρωμένα ὑπογράψασα τὴν συνθήκην τῶν Σεβρῶν καὶ ἐμμόνως ὑποστηρίξασα τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἑλληνικῶν δικαίων. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ κακὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μοῖρα ἐματαίωσε τὴν εὐκαιρίαν ταύτην διὰ τοῦ διχασμοῦ, ὅστις καὶ ἀνέκοψε τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν καὶ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῶν προαιωνίων πόθων. Πλὴν καὶ τὸν διχασμὸν τοῦτον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτρέψῃ ἡ Γαλλία ὑποχρεοῦσα τοὺς ἀντιμαχομένους βασιλέα καὶ Βενιζέλον εἰς συνεργασίαν καὶ συγχωροῦσα τὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἀδεξίαν διαχείρισιν τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς καὶ τὴν ἐν γένει ἀνεπάρκειαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τῆς ἀντιλήψεώς του καὶ νὰ συνδράμῃ τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικόν, τὸ ὑπὸ αἰσθήματος παρασυρθὲν ὑπὲρ τοῦ ἀδικηθέντος βασιλέως του(¹), εἰς τὴν ἐν Μικρασίᾳ καὶ Θράκῃ προσπάθειαν αὐτοῦ καὶ ἁρμονικῶς μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνεργαζομένη ν' ἀποτρέψῃ τὰς ἰταλικὰς ῥαδιουργίας, ὧν ἕνεκα ἡμέραν τινὰ ἀσφαλῶς θὰ εὑρεθῇ πρὸ ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν. Ἡ δὲ τελευταία αὐτῆς ἐνέργεια, καθ' ἣν προέταξε τὰ ὅπλα αὐτῆς εἰς τὸν παρὰ τὰς πύλας τῆς Βασιλευού-

(¹) Καὶ ὁ γαλλικὸς λαὸς ἐξ αἰσθήματος καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαίου ταχθεὶς ἐδημιούργησε διὰ τοῦ διανοουμένου κόσμου κίνησιν ὑπὲρ τοῦ ἐσκεμμένως εἰς ἐξορίαν καταδικασθέντος, Ἰσραηλίτου τὸ γένος, Γάλλου λοχαγοῦ Ντρέϋφους. Μεγίστη ἐγένετο ὑποδοχὴ ἐν Παρισίοις, ὑπερβαίνουσα καὶ τὰς βασιλικὰς πομπάς, εἰς τὸν ἐκ τῆς ἐξορίας ἐπανακάμψαντα, ἀδικηθέντα Ἰσραηλίτην λοχαγόν, κυβερνήσεις δὲ ἐπὶ κυβερνήσεων ἐθυσιάσθησαν πρὸς ἐξιλέωσιν τοῦ διαπραχθέντος ἀδικήματος καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀναθεώρησις τῆς δίκης αὐτοῦ ἐκλόνησε τὸ γόητρον τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ.

σης καὶ κατ' αὐτῆς ἐπερχόμενον ἑλληνικὸν στρατὸν ἐναντίον παντὸς δικαίου διεθνοῦς, ἔπληξε τὸ ἐθνικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καταστήσασα ἄπρακτον πᾶσαν εἰς τὸ Βυζάντιον ἀναφερομένην ἐνέργειαν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους(1).

Ἀλλὰ καθ' ὃν χρόνον ἡ Γαλλία τοιαῦτα ἐνήργει καὶ ἀπεστέρει οὕτω τὸ ἑλληνικὸν γένος πάσης βλέψεως ἐπὶ τὴν πόλιν τῶν Κωνσταντίνων, ὡς ἱερᾶς πόλεως καὶ ἰδεώδους κέντρου τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, κατὰ παράδοξόν τινα σύμπτωσιν, καὶ αὐτὴ ἡ Τουρκία οὐχὶ τὰ ἐπὶ τὴν πόλιν ταύτην δικαιώματα αὐτῆς, ἀλλ' ἅπασαν τὴν σημασίαν ταύτης ὡς πρωτευούσης τοῦ κράτους καὶ ὡς πόλεως πολυϋμνήτου ἐν τῇ τουρκικῇ ἱστορίᾳ καὶ ποιήσει καὶ διὰ μυρίων κοσμητικῶν ἐπιθέτων κεκοσμημένης πόλεως κατέρριπτεν ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ ὕψους τῆς θέσεως αὐτῆς ὡς πόλεως θεοφρουρήτου καὶ πόλεως τῆς εὐδαιμονίας, πόλεως ἱερᾶς τῆς Χαλιφείας εἰς θέσιν δευτερευούσης καὶ τριτευούσης ἐπαρχιακῆς πόλεως, μόνην ἀξίαν ἐχούσης τὴν τῆς γεωγραφικῆς θέσεως σπουδαιότητα, ἄλλως δ' ἀποτελούσης ἁπλῶς πόλιν ὀχυρὰν μεταξὺ τῶν ἀσιατικῶν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ νεοτουρκικοῦ κράτους, τοῦ ἔχοντος νῦν κέντρον ἀσιατικήν τινα πρώην ἐπαρχιακὴν πόλιν τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν Ἄγκυραν.

Ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων αὐτῶν ἠθικὴ ἐγκατάλειψις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθεῖσι γεγονόσιν, αἴρει ἴσως ἐπὶ μακρὸν χρόνον τοὐλάχιστον τὰς προαιωνίους μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἔριδας καὶ ἁπλοποιεῖ διὰ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τὸ λεγόμενον Ἀνατολικὸν ζήτημα.

Πᾶσαι αἱ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων σχέσεις τοῦ λοιποῦ προσλαμβάνουσιν ὁμαλόν τινα χαρακτῆρα, ἄσχετον πρὸς τὸ Ἀνατολικὸν λεγόμενον ζήτημα, πολλὰς παρέχουσαι ἐλπίδας περὶ φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν χωρὶς ν' ἀρθῶσι καὶ ἀπρόοπτα αἴτια δυνάμενα νὰ προκαλέσωσι συγκρούσεις ἐν τῷ μέλλοντι ἰδίως διὰ τὰς ἐπὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος βλέψεις τουρκικῶν τινων πολιτικῶν κύκλων. Ἀλλ' αἱ μετὰ τῶν Τούρκων ἐνδεχόμεναι συγκρούσεις δὲν θὰ ἔχωσιν οὔτε τὴν ἔκτασιν οὔτε τὴν σοβαρότητα καὶ τοὺς κινδύνους συγκρούσεων πρὸς ἄλλας Δυνάμεις καὶ δὴ πρὸς τὰ ἀρτιγέννητα κράτη τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου.

Ἐκ τῶν νεαρῶν κρατῶν τῆς Αἱμικῆς ἢ Βαλκανικῆς χερσονήσου τὸ κινδυνωδέστατον διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐν τῷ μέλλοντι εἶναι τὸ λεγόμενον Νοτιοσλαυϊκόν, ἤτοι τὸ Σερβικόν, κραταιούμενον ὑπὸ γειτόνων καὶ ὁμοφύλων λαῶν (Σλοβένων καὶ Κροατῶν).

Θὰ φανῇ παράδοξον ὅτι οἱ Σέρβοι, μεθ' ὧν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν συνήψαμεν δύο καὶ τρεῖς ἔτι συμμαχίας, φαίνονται ἡμῖν οἱ κινδυνωδέστατοι πολέμιοι τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο ὅσον καὶ ἂν φαίνεται παράδοξον εἶναι ἀληθέστατον. Οἱ Σέρβοι καὶ πρὶν ἢ ἔτι αὐξηθῶσι διὰ τῶν κληρονομικῶν κτήσεων τοῦ ἐκλιπόντος ἀμβουργικοῦ Οἴκου ἀπέβλεπον πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην ὡς πρὸς μέλλοντα ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου σερβικὸν λιμένα καὶ τὴν τοιαύτην ἀξίωσιν συνέδεον, ὡς καὶ οἱ Βούλγαροι οἱ ἀποβλέποντες καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, μετὰ

(1) Ταῦτα λέγοντες καὶ γράφοντες πόρρω ἀπέχομεν τοῦ φρονεῖν ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπαύσατο οὖσα διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες ἐθνικὸν μέγα καὶ ἄληστον. Πάντως ὁ νῦν πρωθυπουργὸς ἐξ ἀνάγκης κατεδίκαζεν εἰς τοιαύτην λήθην τό ποτε μέγα ἐθνικὸν κέντρον, διότι τοῦτο ἀπῄτει ἥ τε ἀδήριτος πολιτικὴ ἀνάγκη τοῦ παρόντος καὶ ἡ ἑτέρα ἀνάγκη τοῦ στρέφειν τὴν προσοχὴν τοῦ γένους εἰς ἄλλα κέντρα (ἤτοι εἰς τὴν Μακεδονίαν). Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις, μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ ἐκ 15 τοὐλάχιστον μυριάδων σῳζομένου ἔτι ἐν αὐτῇ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἀποτελεῖ μνημεῖον ἐθνικὸν καὶ ἱστορικὸν οὗ ἡ διαφύλαξις εἶναι ζήτημα ἐθνικῆς ὑπάρξεως, ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς. Εἶναι ζήτημα τιμῆς ἐθνικῆς καὶ ὡς τοιοῦτον ζήτημα ζωῆς καὶ ὑπάρξεως.

τῶν ἱερῶν παραδόσεων τῶν σλαυϊκῶν περὶ Θεσσαλονίκης ὡς ἱερᾶς πόλεως τοῦ ἐν τῷ Αἵμῳ σλαυϊκοῦ κόσμου, διότι ὑπῆρξε πατρὶς τῶν Ἑλλήνων ἱεραποστόλων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου, τῶν τοσοῦτον συντελεσάντων εἰς τὴν γένεσιν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Σλαύων τῆς Ἀνατολῆς.

Πᾶσα ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐκδηλουμένη ἐκ διαλειμμάτων χρονικῶν φιλία τῶν Σέρβων εἶχεν αἰτίαν τὸ μῖσος κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τοῦ Βουλγάρου, τοῦ ἐπιδιώκοντος τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῶν Σλαύων τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, ἀντιζήλου δὲ ἀπ' αἰώνων τοῦ σερβικοῦ ἰδεώδους τὸ ὁποῖον διεκδικεῖ τοὺς ἰδίους τίτλους, καὶ τὴν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ βουλγαρικοῦ τούτου κινδύνου σύμπραξιν· διὸ ἅμα τῇ διὰ τοῦ Ἑλληνοσερβικοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου ἐξελάσει τῶν Βουλγάρων ἐκ τῆς Μακεδονίας, τῶν Σέρβων τὰ βλέμματα ἐστράφησαν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην. Καὶ τῇ ἐπαύριον τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἐπίσημα σερβικὰ φύλλα ἐκήρυττον τὰ δικαιώματα τοῦ Σερβικοῦ ἔθνους ἐπὶ τὴν ἱερὰν πόλιν τῶν ἱεραποστόλων τοῦ Σλαυϊσμοῦ(¹). Μέχρι τοῦ Μεγάλου πολέμου τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν Μακεδονίᾳ εὑρίσκετο ἀντιμέτωπον πρὸς δύο φανεροὺς ἢ λανθάνοντας πολεμίους. Καὶ ἀκριβῶς τὸ διπλοῦν τοῦ κινδύνου τῶν πολεμίων τοῦτο ἦτο μέχρι τινὸς καὶ ἐγγύησις ἀσφαλείας διὰ τὸ ἑλληνικόν. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Μεγάλου πολέμου τοὺς δύο πολεμίους μετέστησαν εἰς ἓν καὶ ἐντεῦθεν ὁ κίνδυνος κατέστη μείζων. Μεγάλην ἀλήθειαν ἀπεφάνθη ὡς πρὸς τοῦτο ὁ πρῴην πρωθυπουργὸς Δάνεφ εἰπών, μετὰ τὴν συνθήκην τῶν Σεβρῶν, ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν εἶχε πλέον ἀξιώσεις ἐπὶ τὴν Μακεδο-

(¹) Ὁ ἐκ τῶν ἀρίστων πολιτευτῶν καὶ διπλωματῶν τῆς Σερβίας Ἰωάνοβιτς, διατελέσας ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἀντιπρόσωπος τῆς Σερβίας ἐν Ἀθήναις, ἐν ἐπανειλημμέναις μετ' ἐμοῦ συνεντεύξεσι μὲ διεβεβαίου ὅτι ἡ Σερβία οὐδεμίαν εἶχε βλέψιν ἐπὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν οὔτε ἐπὶ τὸ Μοναστήριον καὶ ὅτι πᾶσα ἡ πρὸς ἐπέκτασιν ὁρμὴ αὐτῆς ἦτο πρὸς τὴν Ἀλβανίαν. Ἴσως μὲν τὴν μεταβολὴν τῆς τοιαύτης πολιτικῆς, χωρὶς νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν εὐθύτητα τοῦ χρηστοῦ Σέρβου πολιτικοῦ, δυνάμεθα νὰ δικαιολογήσωμεν διὰ τῆς ἐκ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ διὰ τοῦ πολέμου καταληφθεισῶν ὑπὸ τῶν Σέρβων ἐπαρχιῶν ἐξώσεως αὐτῶν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ διελύθη τὸ Αὐστριακὸν κράτος οἱ Σέρβοι δὲν ἔπαυσαν τὰς ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλονίκην βλέψεις ἐπωφελούμενοι δὲ τὴν ἐν τῷ δευτέρῳ Βαλκανικῷ πολέμῳ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐξ ἀνάγκης εἰς ἀμφότερα τὰ κράτη ἐπαβληθεῖσαν συμμαχίαν ἤρξαντο προβάλλοντες ἀξιώσεις ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ἃς ἐπέτεινον καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ Μεγάλου πολέμου ζητοῦντες ἀλλεπαλλήλους παραχωρήσεις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἰδίως ζώνην ἐλευθέραν ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ καθιστῶσαν τὸν λιμένα τοῦτον κατὰ τὸ ἥμισυ σερβικόν. Ἔχοντες δὲ στρατηγικωτάτας θέσεις ἐν Μοναστηρίῳ καὶ Γευγελῇ ἔλαβον ἀπειλητικὴν θέσιν ἐναντίον ἡμῶν ἰδίως ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου. Ὡς δὲ ἐδήλωσεν ὁ Θ. Πάγκαλος πρὸ μικροῦ ἐπισήμως, οἱ Σέρβοι διετέλουν ἐν παραμοναῖς στρατείας ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἵδρυσε τὴν δικτατωρίαν αὐτοῦ. Ἡμεῖς δὲ τότε 1925-1926 ἐν πολλοῖς ἡμῖν δημοσιεύμασιν ἐν τῇ ἐγκρίτῳ ἐφημερίδι «Ἀθῆναις» ὑποδεικνύοντες πολλαχῶς τὸν ἐκ Σερβίας κίνδυνον καὶ τὴν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας σύγκρουσιν παριστῶντες ὡς μοιραίαν, οἵαν ὑπεδείκνυε προφητικῶς ὁ περίφημος Γάλλος Πρεβὸστ Παραντὸλ (Prevost Paradol) τὴν μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πρωσσίας μετὰ τὴν μάχην τῆς Σαδόβας, χρώμενοι τῇ ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἐκείνου δοθείσῃ εἰκόνι τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς συγκρούσεως, τοσοῦτον ἀπαραιτήτου ὅσον ἡ μεταξὺ δύο ἁτμαμαξῶν κινουμένων ἐπὶ τῆς αὐτῆς σιδηρᾶς γραμμῆς ἐξ ἀντιθέτων διευθύνσεων, ἐναντίον τοῦ ἀπαραιτήτου καθ' ἡμᾶς κινδύνου τούτου ὡς μόνην τελεσφόρον ἄμυναν ὑπεδείξαμεν ἡμεῖς τὴν πρὸς τὴν Ἰταλίαν στενὴν προσέγγισιν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀμφότερα τὰ ἔθνη ἐκ τῆς Σερβίας ἢ Νοτιοσλαυΐας ἀπειλοῦντος κινδύνου. Ἡ τοιαύτη ἀπέναντι τῆς Σερβίας πολιτική, ἡ ἐπιβαλλομένη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, δὲν εἶναί τι βεβαίως εὐχάριστον, ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητον. Ἡ Σερβία (δυστυχῶς μετὰ τῶν ὁμογενῶν λαῶν, ἰδίως Κροατῶν) ἐκληρονόμησε παρὰ τῆς καταλυθείσης Ἀψβουργικῆς μοναρχίας τὴν ἀνθελληνικὴν ταύτην πολιτικὴν τῆς πρὸς ἀνατολὰς (Θεσσαλονίκην καὶ Αἰγαῖον) εἰσβολῆς καὶ ἐπεκτάσεως (Drang nach Osten).

ΕΤΟΣ Α'. 'Η επανάστασις είναι ο νόμος της προόδου. ΑΡΙΘ. 1.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΠΑΤΡΩΝ.

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΠΡΟΠΛΗΡΩΤΕΑ
ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
Δι' ἓν ἔτος δράχμαι 2.
Διὰ μίαν ἑξαμηνίαν » 1.
ΔΙΑ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΝ
Δι' ἓν ἔτος φράγκα 4.

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΑΠΑΞ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ, ΜΑΙΟΣ 1877.

Κάθε ἐπιστολὴ καθὼς καὶ κάθε ἄλλο ἔγγραφο ἐπιγράφεται ὡς ἑξῆς·
Πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐφημερίδος «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ».
εἰς Πάτρας.

ἄρδην

Μηνιαῖον φύλλον τῶν ἀνθρωπίνων συμφερόντων

Ἱδρυθὲν τῇ 6 Αὐγούστου 1885.

ΤΟΜΟΣ Α'. ΑΘΗΝΑΙ ΑΥΓ.—ΣΕΠΤ.—ΟΚΤ. 1885. ΦΥΛΛΑ 1. 2. 3.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΒΕΛΤΙΩΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΕΚΤΥΠΩΘΕΙΣΑ ΜΗΝΙ ΙΟΥΛΙΩ ΤΟΥ 1887

Έτος 4 [illegible] Αριθ. 61.

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗΣ

ΤΙΜΗ ΦΥΛΛΟΥ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΚΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ

Ιδρυτής ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ

ΕΠΙ ΤΑ ΠΡΟΣΩ

Έτος Α'. — ΙΔΡΥΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΙΛΤ. ΜΑΓΚΑΝΑΡΑΣ — Αριθ. (30) 17.

ΕΤΟΣ Α.' ΕΝ ΠΥΡΓΩι ΤΗΝ 4 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1899 ΑΡΙΘ. 23

ΝΕΟΝ ΦΩΣ

Ἐφημερὶς Κοινωνιολογικὴ Ἑβδομαδιαία

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ ΤΗΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΕΩΣ

(Στ' β' 312)

νίαν. Τοῦτο λέγων ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ, μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου, μάλιστα δὲ τοῦ μεγάλου Παγκοσμίου πολέμου καὶ μετὰ τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλλήνων προσφύγων, δὲν ὑπῆρχεν ἔδαφος διὰ τοὺς Βουλγάρους καὶ πᾶσαι αἱ ἀξιώσεις αὐτῶν νῦν ἐστρέφοντο πρὸς τὴν σερβικὴν Μακεδονίαν, περὶ ἣν μέχρι σήμερον μέγας γίνεται θόρυβος ἐκ τῶν συχνῶν βουλγαροσερβικῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καὶ διὰ τὴν χώραν συγκρούσεων. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέγας θόρυβος εἶναι μόνον θόρυβος προκαλούμενος οὐχὶ ἐκ τῆς γνησίας ἐθνικῆς βουλγαρικῆς πολιτικῆς, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ μεταναστῶν τῆς σερβικῆς Μακεδονίας Βουλγάρων, τῶν ἀποτελούντων δύναμιν κομματικὴν εἰς τὰς ἀντιπολιτευομένας πολιτικὰς μερίδας. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων ὑπάρχει μία ἀλήθεια κινδυνωδεστάτη διὰ τὴν Ἑλλάδα, εἶναι δὲ αὕτη ἡ ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς σλαυϊκῆς ἰδέας συμμαχικὴ ἕνωσις καὶ σύμπραξις Βουλγάρων καὶ Σέρβων, τῶν Βουλγάρων παραιτουμένων πᾶσαν ἀξίωσιν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας καὶ καταλειπόντων ταύτην ἕρμαιον τῶν ἑλληνοσερβικῶν συγκρούσεων, αὐτῶν δὲ στρεφομένων πρὸς τὴν Θρᾴκην.

Καὶ ταῦτα μὲν κεῖνται ἐν γούνασι τοῦ μέλλοντος καὶ θὰ ἐξαρτηθῶσιν ἐκ τῆς μελλοντικῆς ἐκτάσεως τῆς ἑλληνοτουρκικῆς συνεργασίας, ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ εἶναι βέβαιον διὰ τὸ ἐγγὺς μέλλον εἶναι ὁ κίνδυνος ὃν διατρέχει τὸ Ἑλληνικὸν ἐκ μέρους τοῦ Νοτιοσλαυϊκοῦ κράτους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλονίκῃ. Ἔναντι δὲ τοῦ κινδύνου τούτου οὐδεμίαν σχεδὸν ἔχει σπουδαιότητα οὔτε ὁ ἐκ τῶν Βουλγάρων οὔτε ὁ ἀπίθανος ἐκ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Τούρκων αὐτῶν ἐνδεχόμενος κίνδυνος ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ νῦν ἡ Μεγάλη Ἰδέα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῇ νέᾳ φάσει αὐτῆς, ἤτοι ἡ ἰδέα τῆς ἀπὸ Θρᾴκης ἀρχομένης Ἑλλάδος, συγκεντροῦται ἐν Μακεδονίᾳ. Ἄνευ ταύτης ἡ Ἑλλὰς εἶναι κίνδυνος νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου ὀρεινὸν αὐτῆς κέλυφος, ὡς ἔλεγον οἱ Βούλγαροι πρότερον, καὶ μετὰ τῶν κινδύνων τῆς Μακεδονίας ἀπόλλυσι καὶ τὴν ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου σπουδαιότητα αὐτῆς, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἀντιμετωπίζει ἄλλον κίνδυνον ἐκ τοῦ Αἰγαίου δυνάμενον καὶ τοῦτον νὰ ἀποσοβηθῇ τελειωτικῶς διὰ τῆς μετὰ τῆς Ἰταλίας συμπράξεως.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος δὲν κεῖται πλέον ἐν ἐπεκτάσει πρὸς χώρας γειτονικὰς ἀλλὰ ἐν τῇ διατηρήσει τῶν κεκτημένων. Ἡ Ἑλλὰς σήμερον, μετὰ τὰ τελευταῖα γεγονότα, δὲν ἐκτήσατο μὲν ὅσα ἐδικαιοῦτο μετὰ τὴν ματαίωσιν τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ἀπώλεσε δὲ ἠθικῶς καὶ ἐθνογραφικῶς μέγα μέρος τῆς ἱστορικῆς κληρονομίας αὐτῆς διὰ τῆς ἐκριζώσεως παντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἐκταθεῖσα μέχρι τοῦ Ἕβρου προσέλαβε τὴν μεγίστην ἔκτασιν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου. Καὶ περιωρίσθησαν μὲν αἱ ἐθνικαὶ ἀξιώσεις, ἀλλ' ἀνεῴχθη νέον στάδιον πρὸς ἐμπέδωσιν τῶν ἐσχάτως κτηθέντων καὶ ἐπίδοσιν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ. Τὰ μεγάλα ἐθνικὰ προβλήματα ἐκ τοῦ ἐδάφους τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μετετέθησαν νῦν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς ἐσωτερικῆς ἀναδημιουργίας καὶ πολιτικῆς τάξεως ἥτις δημιουργεῖ νῦν ἡμῖν ζητήματα, οἷα εἶναι τὸ προσφυγικὸν καὶ τὸ πολιτειακόν.

Καὶ τὸ μὲν προσφυγικὸν ζήτημα πολλὰς δυνάμενον νὰ παράσχῃ ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἀφορμὰς ἐσωτερικῶν νομοθετικῶν ἐνεργειῶν, ἐξωτερικῶς φαίνεται λελυμένον διὰ τῆς ἐπελθούσης ἐπ' ἐσχάτων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας συνεννοήσεως καὶ ὑπογραφῆς τῆς σχετικῆς συμβάσεως.

Τὸ δὲ πολιτειακόν, εἰ καὶ φαίνεται πρὸ πολλοῦ λελυμένον τοπικῶς καὶ πολιτικῶς, οὐχ ἧττον κατ' οὐσίαν ἐθνικῶς καὶ ἠθικῶς παραμένει ἔτι ἄλυτον. Πᾶσα δὲ ἡ κατὰ τύπον κανονικὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος ἐξ ἐπόψεως ἠθικῆς καὶ ἐθνικῆς φαίνεται καταλείπουσα κενόν τι ἐν τῇ ἐθνικῇ καὶ πολιτειακῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ, ὅπερ καὶ ὁ Βενιζέ-

λος ἐμμέσως πως ὡμολόγησεν. Ἡ πολιτειακὴ μεταβολή, ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ ἀνδρῶν, οἵτινες ἐπέβαλλον τὸ ἀρέσκον αὐτοῖς πολίτευμα ἐπιτακτικῶς ὡς ἐντολοδόχοι τοῦ κυριάρχου λαοῦ ἵνα διαπαιδαγωγήσωσιν αὐτόν, δὲν θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀπαύγασμα γνήσιον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ βουλήσεως. Ἔκτοτε δὲ διὰ βουλευτικῶν ἐκλογῶν παριστώμεναι ἐπικυρώσεις τῶν οὐχὶ δι' ἐλευθέρας ἐρωτήσεως καὶ ἀποφάνσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γενομένων ἐκλογῶν, καθ' ὃν τρόπον ἐγένοντο ὅτε ἑκάστη κυβέρνησις διατάττουσα καὶ διεξάγουσα τὰς ἐκλογὰς ἐπέτασσε καὶ ἴδιον σύστημα ἐκλογικόν, μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ πολιτειακοῦ ζητήματος μένει ἔτι ἀκεραία. Ἡ δὲ ἀλήθεια ἡ ἱστορικὴ ὑποχρεοῖ ἡμᾶς νὰ δικαιολογήσωμεν ὅτι ὁ μόνος πολιτικὸς ἀνὴρ ὅστις εἰσηγήσατο τὴν μόνην σύμφωνον πρὸς τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου ἦτο ὁ Βενιζέλος, οὗ τὴν τοιαύτην πολιτικὴν σιωπηρῶς ἢ ἐμπράκτως ἐδέχοντο καὶ ὁ Α. Μιχαλακόπουλος καὶ ὁ Γ. Καφαντάρης, ἀνήκοντες κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιτειακῆς μεταβολῆς εἰς τὸ ἑνιαῖον ἔτι διατελοῦν κόμμα τοῦ Βενιζέλου, καὶ τὴν ὁποίαν θὰ ὑποχρεωθῇ θᾶττον ἢ βράδιον ν' ἀποδεχθῇ καὶ τὸ βασιλικὸν ἢ λαϊκὸν ὀνομαζόμενον κόμμα.

Οἱ ἐγκαινίσαντες τὸ νέον πολιτειακὸν σύστημα διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἑαυτοῖς δοκοῦντος συστήματος εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ, ἀρξάμενοι τοῦ ἔργου αὐτῶν διὰ διαδηλώσεων εἶτα δὲ καὶ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐκ τοῦ νεύματος τῶν ἐπαναστατῶν ἐξαρτώσης τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, δὲν ἐπέδειξαν τὸν προσήκοντα σεβασμὸν εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ κυριάρχου λαοῦ. Καὶ ὁ τοιοῦτος χαρακτὴρ καὶ ἡ πορεία τοῦ ἐγκαινισθέντος νέου πολιτεύματος ἐξηγεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν μεγάλην ἐκλογικὴν τοῦ Βενιζέλου νίκην τῆς 19 Αὐγούστου 1928. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Βενιζέλος προώρισται νὰ προικίσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ πολιτειακοῦ συστήματος ἐθνωφελοῦς ἐν ταὐτῷ καὶ σταθεροῦ, εἰς ὃ παρέχει ἡμῖν ἐλπίδας καὶ ἡ ἐν τῇ νέᾳ πρωθυπουργίᾳ αὐτοῦ διαφαινομένη ἐν παντὶ βήματι διαλλακτικὴ αὐτοῦ τάσις, εἰς αὐτὸν βεβαίως ἀπόκειται νὰ ἐκλέξῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τὸν τρόπον τῆς τελεσφόρου ἐθνωφελοῦς πραγματώσεως τοῦ βουλεύματος. Οὐδεὶς δὲ πολίτης ἢ ἰδιώτης δικαιοῦται νὰ ὑπαγορεύῃ τοῖς ἄλλοις ἄρχουσι τοιάνδε ἢ τοιάνδε πορείαν ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι. Ἐκεῖνο ὅπερ καὶ ἡμεῖς καὶ πᾶς ἄλλος πολίτης εὐσυνείδητος δικαιοῦται νὰ ὑπομνήσῃ εἰς τὸν ἰσχυρὸν πολιτικὸν ἄνδρα εἶναι ἵνα οἱασδήποτε ἐξουσίας ἀνατιθεμένης αὐτῷ ποιῆται χρῆσιν σύμφωνον πρὸς τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἰσχυρὰ δημοκρατία δὲν ἔχει ἀνάγκην κατοχυρωτικῶν νόμων οὔτε πράξεων συνδεομένων εἰς τὴν ἀντίληψιν στοιχειωδεστάτων ἠθικῶν ὑποχρεώσεων πρὸς ἀνθρώπους φρουρουμένους καὶ αὐτοὺς διὰ τοῦ δημοσίου ἑλληνικοῦ δικαίου καὶ διὰ ἠθικῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τὴν νομιμοφροσύνην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ ἡ κατοχύρωσις δημοκρατίας δὲν γίνεται προσηκόντως δι' ἀρνήσεως ἁπλουστάτων ἠθικῶν ὑποχρεώσεων πρὸς τὴν καταλυθεῖσαν ἀρχήν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ πολιτειακοῦ ζητήματος. Ὑπολείπεται δ' ἡμῖν ἔτι νὰ σκιαγραφήσωμεν δι' ὀλίγων τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος ἔναντι τοῦ ὅλου εὐρωπαϊκοῦ καὶ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης θέσεως ἀπορρέοντα δικαιώματα καὶ καθήκοντα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐκεῖνο ὅπερ φαίνεται ἔχον μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ ὅλῳ πεπολιτισμένῳ πολιτικῷ κόσμῳ εἶναι ἡ λεγομένη «Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν».

Ὁ θεσμὸς οὗτος ἐνεκαινίσθη ἐν Εὐρώπῃ οὐχὶ κατὰ πρωτοβουλίαν εὐρωπαϊκήν, ἀλλὰ κατὰ πρωτοβουλίαν ἀμερικανικήν, τοῦ προέδρου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς Οὐΐλσωνος διακηρύξαντος ὡς ὅρους εἰρήνης τοὺς δεκατέσσαρας ὅρους, ἐν οἷς καὶ τὴν ἵδρυσιν «Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν».

Ὁ θεσμὸς οὗτος ἦτο μὲν ἐπίνοια καὶ πρότασις τοῦ Οὐΐλσωνος, ἀλλ' ἀπέρρεεν

καὶ ἐκ τῆς καθολικῆς συνειδήσεως τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἥτις μετὰ τοὺς μεγάλους καταστρεπτικοὺς πολέμους ἐν τῇ ἀντιδράσει, ἣν προκαλεῖ ἐναντίον τοῦ αἱματηροῦ τούτου δράματος, ζητεῖ ἐγγυήσεις ἐναντίον τῆς ἐπαναλήψεως τοιούτων πολέμων καὶ διὰ συμφιλιώσεώς τινος ἰδεῶν ζητεῖ καὶ ὀνειροπολεῖ περίοδον διεθνῶν θεσμῶν καὶ διεθνῶν συνθηκῶν εἰρήνης. Τοῦτο βλέπομεν ἤδη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ὅτε ἡ μετὰ μεγάλους αἰφνιδίους πολέμους ἐπερχομένη εἰρήνη τίθεται ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ προστασίαν τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο κέντρον καθίσταται καὶ κέντρον συνεδρίων ἑλληνικῶν καὶ συνθηκῶν πανελληνίων.

Τοῦτο ἐγίνετο καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅτε οὐχὶ διὰ συνθηκῶν ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς ἰσχυρᾶς φορᾶς τῶν πραγμάτων καὶ διὰ τῆς ἰσχυροτάτης ῥοπῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἅπας ὁ ἐκ τοῦ κράτους τοῦ Ἀλεξάνδρου προκύψας πολυσύνθετος ἑλληνικὸς καὶ ἑλληνιστικὸς κόσμος συνεδέετο καὶ συνείχετο πρὸς ἑαυτὸν διὰ συνεδρίων εἰρήνης, τιθεμένης ὁσάκις συνωμολογεῖτο ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν πάντων σχεδὸν τῶν κρατῶν. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἱστορίᾳ εἶναι γνωστὸν πῶς ὁ στρατηγὸς Κάμιλλος, μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐσωτερικῶν ἑκατονταετῶν ἐρίδων τῆς Ρώμης, ἵδρυσεν ὑπὸ τὸ Καπιτώλιον τὸν ναὸν τῆς Εἰρήνης καὶ Ὁμονοίας. Καὶ πῶς μετ' ἄλλους ἑκατονταετεῖς ἐμφυλίους πολέμους ἡ διὰ τοῦ Αὐγούστου ἐγκαινισθεῖσα περίοδος εἰρήνης ἐχαιρετίσθη καὶ ἐξυμνήθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ποιητῶν ὡς περίοδος θεοπέμπτου εἰρήνης. Τότε δὲ ἐκλείσθη καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἰανοῦ. Ὅμοιόν τι ἐγένετο καὶ μετὰ τρεῖς αἰῶνας ὅτε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, μετὰ τὸν εἴκοσι καὶ πλέον ἔτη διαρκέσαντα πόλεμον τῶν πολλῶν αὐτοκρατόρων, γενόμενος κύριος τοῦ ὅλου αὐτοκρατορικοῦ κράτους ἵδρυσεν ἐν τῇ Νέᾳ Ρώμῃ τὸν ναὸν τῆς Εἰρήνης. Καὶ κατὰ τοὺς μακροὺς μεσαιωνικοὺς καλουμένους αἰῶνας βλέπομεν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτὴν διὰ τῆς «εἰρήνης τοῦ Θεοῦ» μετριάζουσαν τὰ δεινὰ τῶν καθημερινῶν σχεδὸν ἐχθροτήτων καὶ πολέμων.

Καὶ τῷ τέλει δὲ τοῦ Τριακονταετοῦς πολέμου ἐπηκολούθησε τὸ εἰρηνικὸν καθεστὼς τῆς εὐρωπαϊκῆς συμπολιτείας ἢ Εὐρώπης ὡς προσώπου ἠθικοῦ καὶ κραταιοῦ συνδεδεμένου πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς συνθήκης τῆς θείσης τέρμα εἰς τὸν εἰρημένον πόλεμον, τὸ νῦν ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῆς εἰρηνικῆς καὶ πρὸς ἑαυτὴν ὁμονοούσης καὶ ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἀγαθῶν εὐρωπαϊκῆς (ὑπονοουμένης καὶ τῆς ἀμερικανικῆς) συμπολιτείας τῶν ἐθνῶν καὶ τοῦ κοινοῦ εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου δικαίου τοῦ καλουμένου διεθνοῦς (International). Ἡ βετσφαλικὴ εἰρήνη βεβαίως δὲν ἐκώλυσεν ἵνα εὐθὺς μετὰ ταύτην ἐκραγῶσι νέοι πόλεμοι εὐρωπαϊκοὶ καθ' ὅλον τὸ ὑπολειπόμενον (ἀπὸ τῆς βετσφαλικῆς εἰρήνης τοῦ 1648) τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ καθ' ὅλον τὸν ΙΗ' αἰῶνα μέχρι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἀρξαμένη καὶ ἐπὶ τέταρτον αἰῶνος ἐκταθεῖσα περίοδος τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν πολέμων, ἡ περατωθεῖσα διὰ τῆς ὁριστικῆς πτώσεως τοῦ Ναπολέοντος Α', ἐξεγείρασα αἰσθήματα παρὰ τοῖς λαοῖς καὶ τοῖς ἡγεμόσιν αὐτῶν διηνεκοῦς πρὸς εἰρήνην πόθου ὑπηγόρευσεν εἰς τοὺς κραταιοτάτους τῶν νικητῶν τοῦ Ναπολέοντος Α' (τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκον Α', τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρον Α' καὶ τῆς Πρωσίας Φρειδερῖκον Γουλιέλμον Γ') τὴν ἰδέαν τῆς «Ἱερᾶς συμμαχίας» τῆς συνομολογηθείσης περὶ τοὺς Παρισίους μετὰ τὴν δευτέραν ἐπὶ τὴν Γαλλίαν στρατείαν τῶν Συμμάχων, τὴν ὁριστικὴν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς δευτέρας εἰρήνης τῶν Παρισίων, ἥτις ἐπαγγελλομένη τοῖς λαοῖς τῆς Εὐρώπης εἰρήνην διηνεκῆ καὶ ἑνοῦσα τοὺς ἡγεμόνας τῶν εἰρημένων κρατῶν εἰς «Ἱερὰν συμμαχίαν» ἤθελε νὰ διέπῃ τὰς τύχας τῆς Εὐρώπης διὰ τῶν κατὰ καιροὺς διασκέψεων καὶ συνεννοήσεων μεταξὺ τῶν ἱδρυτῶν τῆς συμμαχίας ἡγεμόνων ὁσάκις ἤθελε φανῇ οἱοσδήποτε κίνδυνος

ἀπειλῶν τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην[1]. Οἱ ἱδρυταὶ τῆς συμμαχίας ταύτης ἀνεκοίνωσαν τὸ ἔργον αὐτῶν εἰς πάσας τὰς Δυνάμεις καὶ εἰς πάντας τοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες προθύμως προσεχώρησαν εἰς τὴν συμμαχίαν πλὴν τοῦ Πάπα, ὅστις δὲν ἀνεγνώριζε συμμαχίαν ἱερὰν μὴ συνομολογουμένην ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ. (Ὁ Ἄγγλος βασιλεὺς ἐδήλωσεν ὅτι προσχωρεῖ μὲν εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ ἰδέας τῆς συμμαχίας, ἀλλὰ δὲν ὑπέγραψεν αὐτήν, τοῦ ἀγγλικοῦ Συντάγματος μὴ ἐπιτρέποντος ὑπογραφὴν ἡγεμόνος ἄνευ ὑπευθύνου ὑπουργοῦ) Ἀλλ' ἡ τόσον ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ἰσχυρὰ αὐτὴ συμμαχία, ἡ ἀποβλέψασα εἰς τὴν διαφύλαξιν τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης καὶ καταπολεμήσασα τὰς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ ἐκραγείσας ἐπαναστάσεις δι' αὐστριακῶν καὶ γαλλικῶν στρατευμάτων (τῶν γαλλικῶν Ἱσπανίᾳ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου ΙΗ' τοῦ προσχωρήσαντος εἰς τὴν Ἱερὰν συμμαχίαν) δὲν ἠδυνήθη νὰ παρατείνῃ τὴν ζωὴν αὐτῆς ἐπὶ μακρόν, ἕνεκα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἧς ἡ ἐθνικὴ ἰδέα καὶ δύναμις ἅμα δὲ ὁ θρησκευτικὸς καὶ ἐθνικὸς χαρακτὴρ διέσπασαν τὸν σύνδεσμον τῆς συμμαχίας.

Ὁ μετὰ τὴν κεκαλυμμένῳ τῷ τρόπῳ ἐπελθοῦσαν διάλυσιν τῆς Ἱερᾶς συμμαχίας διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐκραγεὶς νέος πόλεμος, ὁ καλούμενος Κριμαϊκός, ὁ τοσαύτας ἐπενεγκὼν καταστροφάς, ἐξήγειρε νέον ἱερὸν πόθον εἰρήνης παρὰ τοῖς λαοῖς καὶ τοῖς κράτεσι καὶ ἡ περατώσασα τοῦτον συνθήκη εἰρήνης τῶν Παρισίων (1856) ὑπεγράφη σκοπίμως ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς τοῦ Ἀντίπασχα καθ' ἣν ἀναγινώσκεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ περιέχον τὴν ῥῆσιν τοῦ Σωτῆρος «Εἰρήνη ὑμῖν». Ἀλλὰ καὶ ἡ οὕτω ἐπιτευχθεῖσα καὶ πανηγυρικῶς ἐξαγγελθεῖσα εἰρήνη τοῦ κόσμου καπνὸς ἦν καὶ διελύθη μετ' ὀλίγον, ὅτε πρὶν ἢ παρέλθωσι τρία ἔτη ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς εἰρήνης αὐτῆς ἐξερράγη ὁ καταστρεπτικώτατος πόλεμος μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πεδεμοντίου ἀφ' ἑνὸς καὶ Αὐστρίας ἀφ' ἑτέρου. Καὶ τούτῳ τῷ πολέμῳ ἠκολούθησε μετὰ ἓξ ἔτη ὁ πόλεμος ὁ Αὐστροπρωσσικὸς ἀποτυχουσῶν πασῶν τῶν ὑπό τινων κρατῶν μετ' ὀπισθοβουλίας καὶ ἰδιοτελείας λανθανούσης γενομένων ἀποπειρῶν πρὸς πρόληψιν αὐτοῦ. Τοσοῦτο δὲ κατέπεσε

[1] Ἡ «Ἱερὰ συμμαχία», ἡ συνομολογηθεῖσα μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων ὡς προσωπικὸν τούτων ἔργον ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν ὑπουργῶν αὐτῶν καὶ ὑπογραφεῖσα μόνον ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων, ἔλεγεν ἐν δικαιολογητικῷ προλόγῳ τῆς συνθήκης τῆς συμμαχίας: «Κατ' ἀκολουθίαν τῶν μεγάλων γεγονότων, δι' ὧν συνεπληρώθη ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων τριῶν ἐτῶν 1812-15 (τῷ 1812 ἤρξατο ἡ ἐπὶ τὴν Ρωσίαν στρατεία τοῦ Ναπολέοντος ἡ ἐπενεγκοῦσα τὴν τούτου ὁλοσχερῆ ἧτταν κατὰ δὲ τὰ ἑπόμενα ἔτη τὴν διάλυσιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθέντος εὐρωπαϊκοῦ καθεστῶτος), ἐκτήσαντο τὴν μυχαιτάτην πεποίθησιν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ στηρίζωσι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ἀληθειῶν, ἃς διδάσκει εἰς ἡμᾶς ἡ αἰώνιος θρησκεία τοῦ Σωτῆρος Θεοῦ, κηρύττοντες πανδήμως ὅτι ἡ παροῦσα δὲν σκοπεῖ ἄλλο τι ἢ τὸ κηρῦξαι εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀκλόνητον ἀπόφασιν ἣν ἔχουσι νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὡς κανόνα τῆς πολιτικῆς αὐτῶν εἰμὴ τὰ παραγγέλματα τῆς ἁγίας ταύτης θρησκείας· κατ' ἀκολουθίαν αἱ Α. Μεγαλειότητες συνεφώνησαν περὶ τῶν ἑξῆς ὅρων: «Συμφώνως πρὸς τὰς ἁγίας Γραφάς, τὰς ἐντελλομένας πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις τὸ θεωρεῖν ἀλλήλους ὡς ἀδελφούς, οἱ τρεῖς μονάρχαι διατελέσωσιν ἡνωμένοι διὰ τῶν δεσμῶν ἀδελφότητος ἀληθοῦς καὶ ἀδιαλύτου καὶ θεωροῦντες ἀλλήλους ὡς μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θὰ παρέχωσιν ἀρωγὴν καὶ ἀντίληψιν ἀλλήλοις, εἰς τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς στρατοὺς αὐτῶν, ὧν θεωροῦσιν ἑαυτοὺς πατέρας καθοδηγοῦντες ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης. Οἱ τρεῖς μονάρχαι θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ὡς ἁπλοὺς ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας τεταγμένους ἐκτελεστὰς τῶν βουλῶν τῆς Προνοίας, ἵνα ἄρχωσι τῶν διαφόρων κλάδων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἀναγνωρίζοντες κατὰ βάθος ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, εἰς ἣν ἀνήκουσιν αὐτοί τε καὶ οἱ ὑπήκοοι αὐτῶν, οὐδένα ὄντως ἀληθῶς ἀναγνωρίζει ἕτερον ὑπέρτατον ἡγεμόνα εἰμὴ ἐκεῖνον εἰς ὃν ἀνήκει τὸ κράτος, ἤτοι τὸν Θεὸν καὶ τὸν Θεῖον ἡμῶν λυτρωτὴν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Λόγον τοῦ Ὑψίστου, τὸν λόγον τῆς ζωῆς».

καὶ μετὰ τὴν νέαν συνθήκην εἰρήνης ἡ πίστις καὶ ἡ πεποίθησις τῆς κοινῆς γνώμης τῶν λαῶν καὶ κυβερνήσεων ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς εἰρήνης ὥστε ἐν τῇ, μετὰ ὀλίγιστα ἔτη, συνομολογηθείσῃ, μετὰ τὸν μέγαν Γαλλογερμανικὸν πόλεμον τοῦ 1870-1871, εἰρήνῃ τῆς Φραγκφούρτης παρελείφθη ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ εἰρηνικοῦ συμβολαίου τὸ συνήθως γραφόμενον περὶ «αἰωνίας εἰρήνης» ἐπικρατούσης μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων κρατῶν.

Εἴπομεν ταῦτα ἵνα ἀποδείξωμεν τὸ σαθρὸν καὶ ἐφήμερον τῆς σήμερον τοσοῦτον ἐξαιρομένης καὶ ἐξυμνουμένης Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, τῆς ἐπακολουθησάσης τῷ τέρματι τοῦ μεγάλου τετραετοῦς Παγκοσμίου πολέμου. Χαρακτηριστικώτατον τῆς ἐσωτερικῆς σαθρότητος τοῦ θεσμοῦ τούτου εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ μεγάλη ἐπικράτεια, ἡ ἐπινοήσασα καὶ ἐξαγγείλασα αὐτὸν διὰ τοῦ προέδρου Οὐΐλσωνος, ἀρνεῖται ἐπιμόνως νὰ συμμετάσχῃ αὐτοῦ. Πολὺς βεβαίως θόρυβος περὶ τὸ ἵδρυμα τοῦτο, συνελεύσεις κομπώδεις, πανηγυρικαὶ ἐκδηλώσεις, συμβούλια μεγάλα, ἀλλ' εἰς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων τί ὑπάρχει; Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ἐξαγγέλλει ἡ ἐπὶ τὴν Κέρκυραν ἰταλικὴ στρατεία τοῦ Μουσολίνι, ὁ τραγικὸς διὰ τῶν ἰταλικῶν πυροβόλων φόνος τοσούτων ἀθῴων Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων προσφυγοπαίδων ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς Κερκύρας καὶ ἡ ἐκ πεντήκοντα ἑκατομμυρίων ἐπιβληθεῖσα τῇ Ἑλλάδι χρηματικὴ ποινὴ χωρὶς νὰ ἐκδηλωθῇ ἐλάχιστός τις ψίθυρος ἐκ μέρους τῆς λεγομένης Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Καὶ διατί τοῦτο; Διότι ἡ Ἰταλία ἦτο ἡ ταῦτα πάντα διαπράξασα ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ἡ μὴ καταδεχθεῖσα κἂν ν' ἀναγγείλῃ αὐτῇ τὰ ὑπ' αὐτῆς πραχθησόμενα ἢ πραχθέντα. Καὶ ὅμως ὅτε μετ' ὀλίγον ὁ δικτάτωρ Πάγκαλος καταληφθεὶς ἀπροσδοκήτως ὑπὸ τοῦ ληστρικοῦ αἰφνιδιασμοῦ Βουλγάρων κομιτατζήδων ἔπεμψε τὸν ἀμυνόμενον ἑλληνικὸν στρατὸν ὀλίγα χιλιόμετρα πέρα τῶν τότε ὁρίων, ἐξηγέρθη μεθ' ἱερᾶς ἀγανακτήσεως ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν καὶ οὐ μόνον ἐπέβαλε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ χρηματικὴν ποινὴν ἑκατομμυρίων τινῶν δραχμῶν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν Βουλγάρων ληστρικῶν ἐπιδρομέων. Καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἔδειξεν ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν ὅτι ὑπάρχει καὶ διέπει τὰ τῆς Εὐρώπης ἐν πνεύματι ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης!

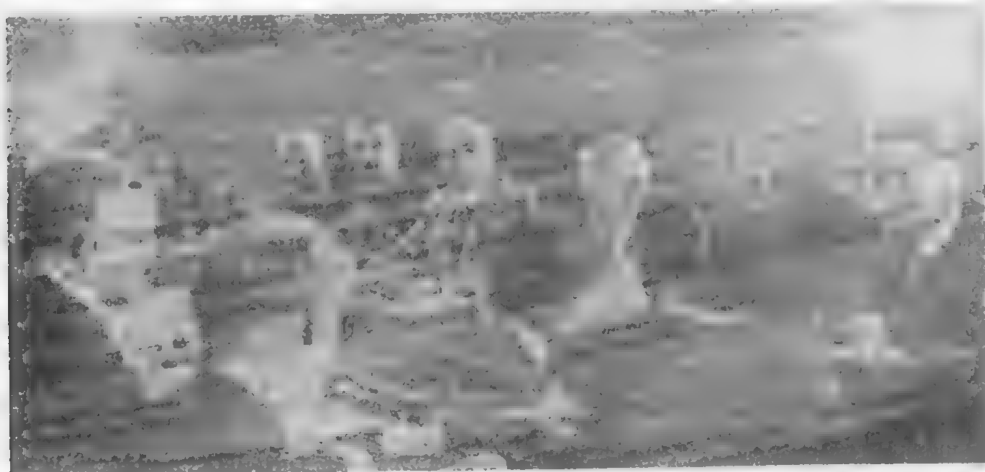
Εὐτυχῶς ὀλίγοι εἶναι οἱ θεωροῦντες ὡς θεσμὸν ἄξιον τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ σοβαρόν, ἀπὸ πρακτικῆς ἐπόψεως, τὸν θεσμὸν τὸν λεγόμενον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Ἡ ὅλη πραγματικὴ δύναμις, ἠθικὴ καὶ πραγματική, τοῦ θεσμοῦ τούτου συνίσταται εἰς τὴν ὑποτεθησομένην συνεννόησιν Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ἡ δὲ ἀδυναμία ἔνθεν μὲν εἰς τὴν ὑπολανθάνουσαν ἀντιζηλίαν Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἔνθεν δὲ εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν Ἰταλίας καὶ Γαλλίας. Ὅτι περὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ἀσθένειαν τοῦ ἔργου αὐτῆς ἡ Κοινωνία αὕτη πράττει καί τι καλὸν περιστρεφόμενον περὶ τὸν συμβιβασμὸν ἐλαφρῶν τινων μεταξὺ Κρατῶν διενέξεων καὶ πρὸ πάντων μεταξὺ μικρῶν καὶ μεγάλων, ὁπότε τὴν νικῶσαν ψῆφον ἔχει πάντοτε τὸ μέγα συμφέρον, καὶ πλὴν ἐπιδοκιμασίας καὶ ὑποστηρίξεως δανείων τινῶν συνομολογουμένων, τοῦτο ἐπιεικῶς πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ἐπευφημοῦντες καὶ τοῖς εὐστοχώτατα εἰρημένοις ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου πολιτευτοῦ Τσάμπερλαιν περὶ πανευρωπαϊκοῦ συνδέσμου ὡς «χιμαίρας ἀληθοῦς».

Σοβαρὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα ζήτημα εἶναι καὶ τὸ ὅτι νέοι πολιτευταί τινες παρ' ἡμῖν ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις, πρὶν ἢ ἔτι ἀποβῶσι πραγματικοὶ κυβερνῆται τῆς πατρίδος αὐτῶν, θέλουσι νὰ κατασταθῶσι κυβερνῆται καὶ ἀναμορφωταὶ τῆς ὅλης Ἀνατολῆς καὶ μάλιστα τῆς Βαλκανικῆς λεγομένης χερσονήσου, προσπαθοῦντες ἀσκόπως, ὡς εὐστόχως ἀπεφήνατο ὁ Βενιζέλος περί τινων ἐξ αὐτῶν, νὰ ἐπιτύχωσι τὰ ἀλλαχοῦ γινόμενα. Καὶ ἐπικροτοῦμεν πᾶσαν προσπάθειαν τείνουσαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, οὐχὶ ὅμως ἄνευ ἐνδελεχοῦς μελέτης καὶ γνώσεως τῶν πραγμάτων, ὡς ἱστορικοὶ δὲ αἰσθανό-

μεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τοῦτο δι' ὀλίγων. Ἡ Βαλκανικὴ Ὁμοσπονδία εἶναι τοσοῦτον παράλογος διὰ τοὺς ὁπωσοῦν γινώσκοντας τὴν γεωγραφίαν καὶ ἐθνογραφίαν καὶ ἱστορίαν τῶν λεγομένων Βαλκανίων χωρῶν ἢ τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, τῆς γνησιώτερον καλουμένης Χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἢ χερσονήσου Ἑλληνικῆς ἢ Ἰλλυρικῆς, ὅσον βάρβαρον καὶ κακόηχον τὸ ὄνομα, μαρτυροῦν ἅπαξ ἔτι τὸ τοῦ Τακίτου περὶ Ἑλλήνων ῥηθὲν ὅτι εἶναι ἐπιρρεπεῖς εἰς τὰ παράδοξα καὶ καινοφανῆ. Τὸ ὄνομα Βαλκάνια οὐδεμί σχέσιν ἔχει οὔτε πρὸς τὴν ἱστορίαν οὔτε πρὸς τὴν γεωγραφίαν τὴν ἑλληνικήν, ἀλλ' οὔτε πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ὁμόρων λαῶν, ἀλλ' εἶναι ἡ λέξις Balkan τουρκικὴ παραληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων σημαίνουσα δὲ γενικῶς ὄρος καὶ μάλιστα ὄρη στοιχήρη ὡς εἶναι ἡ σειρὰ τοῦ Αἵμου, οὐδεμίαν ἔχουσα ἄλλην σχέσιν καὶ συνάφειαν πρὸς τὴν χερσόνησον, εἰς ἣν δίδει νῦν τὸ ὄνομα. Ἡ χερσόνησος αὕτη δὲν ἔχει οὔτε ἐν τῇ ἀρχαιότητι οὔτε ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Βυζαντίου κοινόν τι ὄνομα, ἐν τοῖς νεωτέροις δὲ χρόνοις ὀνομάζεται Ἰλλύρα καὶ ἀπὸ τοῦ κατὰ τὰ βόρεια οἰκοῦντος μεγάλου φύλου τῶν Ἰλλυριῶν, σοφώτερον δὲ καὶ γνησιώτερον λαβοῦσα τὸ ὄνομα παρὰ τοῖς σπουδαιοτέροις τῶν γεωγράφων καὶ ἐθνογράφων εἶναι *χερσόνησος ἑλληνική*, οἰκουμένη ὑπὸ Ἑλλήνων ἔκπαλαι καὶ ὑπὸ συγγενῶν τοῖς Ἕλλησιν ἐθνῶν ἰλλυρικῶν καὶ θρᾳκικῶν, ἃ ἡ ἰσχυρὰ ἑλληνικὴ μοναρχία τῆς Μακεδονίας ἐν παρόδῳ μόνον συνέπηξεν ἀλλὰ μόνον τὸ βόρειον τμῆμα ὡς ἑνιαῖον κράτος. Ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς χρόνοις πρὸς τοῖς ἀνέκαθεν οἰκοῦσι τὴν χερσόνησον ἑλληνικοῖς καὶ συγγενέσι πρὸς τοὺς Ἕλληνας θρᾳκικοῖς καὶ ἰλλυρικοῖς λαοῖς ἦλθον ἀπὸ βορρᾶ διάφορα βαρβαρικὰ φῦλα Ἀβάρων Σλάβων ἔτι δὲ Βουλγάρων, τοῦ φιννοτουρανικοῦ, ὡς φρονεῖται γενικῶς, φύλου, ἀφομοιωθέντα φυλετικῶς πρὸς τοὺς πολυπληθεστέρους περιοίκους σλαυϊκοὺς λαοὺς ἀλλὰ διατηρήσαντα τὴν φυλετικὴν αὐτῶν αὐτοτέλειαν διὰ τοῦ ὀνόματος Βούλγαροι καὶ διὰ τῆς πολιτειακῆς αὐτῶν ἰσχυρᾶς ὀργανώσεως.

Ἀνάγκη δὲ νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὅτι μετὰ τοὺς μεγάλους Μακεδόνας βασιλεῖς τῆς ἀρχαιότητος, μόνον δύο Βούλγαροι ἡγεμόνες, Συμεὼν καὶ Σαμουήλ, ἐπελάβοντο ἐν τῷ Μεσαίωνι τῆς μεγαλουργοῦ ἐπιβολῆς νὰ δημιουργήσωσι κράτος ἐκτεινόμενον ἀπὸ Δουνάβεως μέχρι Πελοποννήσου. Αἱ μετὰ τοὺς εἰρημένους ἡγεμόνας ὑπὸ τῶν Σέρβων τῆς Νεμανικῆς δυναστείας καὶ ἰδίως τοῦ Στεφάνου Ντουσὰν γενόμεναι ἀπόπειραι πρὸς δημιουργίαν μεγάλου κράτους ὑπῆρξαν μικρᾶς διαρκείας καὶ ἄνευ σπουδαίου ἀποτελέσματος· μετὰ δὲ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου οὐδέποτε ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς καὶ πολιτικοῖς κύκλοις ἐγένετο λόγος περὶ ἑνιαίου λαοῦ τοῦ Αἵμου, ἀλλὰ μόνον περὶ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν προσηρτημένων αὐτῷ σλαυϊκῶν τινων ἐθναρίων. Καὶ ἐν τῷ μεγάλῳ δὲ σχεδίῳ τῆς Αἰκατερίνης Β' τῆς Μεγάλης προέκειτο μόνον περὶ ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας περιλαμβανούσης καὶ τὴν Βουλγαρίαν χωρὶς νὰ γένηται μνεία τις περὶ Βουλγάρων. Περὶ δὲ Σέρβων μόνον γίνεται λόγος ὡς μελλόντων νὰ προσαρτηθῶσιν εἰς τὴν Αὐστρίαν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ ἐν τῷ μεγάλῳ σχεδίῳ τῶν Φιλικῶν μόνοι οἱ Σέρβοι περιελαμβάνοντο ἀμυδρῶς πως ὡς ἔθνος καὶ μέλλον κράτος ἐκ τῶν σλαυϊκῶν λαῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν ἑλληνικὸν Ἀγῶνα καὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἡ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀρξαμένη μικρὰ πνευματικὴ κίνησις παρὰ τοῖς Βουλγάροις ἐδημιούργησε κατὰ μικρὸν φρόνημα καὶ αἴσθημα ἐθνικῆς ἀτομικότητος καὶ αὐτοτελείας, ἥτις πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΘ' αἰῶνος διὰ τῆς πανσλαυϊκῆς κινήσεως καὶ ῥωσικῆς προστασίας ἀπέληξεν εἰς τὴν ἵδρυσιν Βουλγαρικοῦ κράτους, ὅπερ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ ἀνέπτυξε μεγάλην καὶ ἔκτακτον ἐνέργειαν πολιτικήν, στρατιωτικὴν καὶ πνευματικὴν διανοίξασαν εὐρυτάτους ὁρίζοντας εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν περὶ πολιτικοῦ μεγαλείου καὶ περὶ ἡγεμονίας ἐν πάσῃ τῇ Ἰλλυρικῇ χερσονήσῳ. Περιττὸν

νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας εἰς ἃς περιῆλθε καὶ προσέκρουσε τὸ σχέδιον τοῦτο ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις διὰ τῶν λεγομένων Βαλκανικῶν πολέμων ὡς καὶ τοῦ μεγάλου Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Οἱ πόλεμοι οὗτοι ἀπέληξαν εἰς ἐπέκτασιν πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἀλλ' ἐδημιούργησαν καὶ Σερβικὸν κράτος περιλαβὸν ἐν ἑαυτῷ πάντας τοὺς

Ἡ πρώτη ἐν Ἀθήναις συνεδρίασις τῆς Βαλκανικῆς εἰρήνης

Νοτιοσλαύους καλουμένους λαοὺς καὶ κινδυνωδέστατον ἀποβαῖνον πρὸς τὴν ἑνότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους διὰ τῶν ἐπὶ τὴν ὅλην Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλονίκην βλέψεων αὐτοῦ.

Καὶ νῦν πῶς εἶναι δυνατὸν Βουλγαρία, ἐπὶ μίαν στιγμὴν καταστᾶσα ἡγεμονὶς τῆς ὅλης χερσονήσου τοῦ Αἵμου εἶτα δὲ ἡττηθεῖσα ὑπὸ δυνάμεων ἰσχυροτέρων καὶ ταπεινωθεῖσα καὶ τῆς Μακεδονίας παντελῶς σχεδὸν ἐκβληθεῖσα καὶ τῆς ἐν Θράκῃ ἐπεκτάσεως ὑπὸ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων στερηθεῖσα, ἀφοῦ χθὲς ἔτι καθίστατο κυρία τοῦ Βοσπόρου καὶ νῦν ἔτι παρὰ πάσας τὰς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ὑποδεικνυομένας πρὸς τὸ Αἰγαῖον εἰρηνικὰς ἐμπορικὰς ὁδοὺς ἀξιοῦσα λιμένα παρὰ τὴν θάλασσαν ὑπαγόμενον εἰς τὸ κράτος αὐτῆς, ἀξιοῦσα δὲ καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ὑπὸ Σέρβων κατεχομένης Μακεδονίας, πῶς τοιαύτη Βουλγαρία δύναται νὰ παρακαθήσῃ ἐν ὁμοσπονδίᾳ μεθ' Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, οὓς πᾶς Βούλγαρος ἕνεκα λόγων φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν δὲν δύναται νὰ μὴ θεωρήσῃ ἐχθροὺς ἐν τῷ μέλλοντι καὶ φίλους ψευδεῖς ἐν τῷ παρόντι;

Ὁ μόνος λαὸς μεθ' οὗ οἱ Βούλγαροι, καὶ μετὰ τοσαῦτα συμβάντα, δύνανται νὰ προέλθωσιν εἰς σύμβασιν ἀνεκτὴν περὶ συνυπάρξεως (modus vivendi) ὑπὸ τὴν αἰγίδα οὐχὶ τοῦ Πανσλαυϊσμοῦ ἀλλὰ τοῦ Νεοσλαυϊσμοῦ (τοῦ ἀποβλέποντος εἰς τὴν ἄμυναν τῆς αὐθυπαρξίας καὶ αὐτοτελείας τῶν μικρῶν ἰδίως σλαυϊκῶν λαῶν), εἶναι μέχρι τινὸς ὁ σερβικός, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δάνεφ ὑποδειχθεῖσαν ὁδὸν τῆς ἐγκαταλείψεως ἁπάσης τῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς Σέρβους καὶ ἐπεκτάσεως βουλγαρικῆς εἰς τὴν Θράκην. Τὸ τοιοῦτον εἶναι ζήτημα δυνάμενον νὰ ἀπασχολήσῃ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Τούρκους οὐχὶ δὲ τοὺς Σέρβους. Τὸ δὲ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρακαθήσῃ ἐν Βαλκανικῇ ὁμοσπονδίᾳ χωρὶς ν' ἀπαρνηθῇ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον αὐτῆς καὶ νὰ ἀμελήσῃ τῶν οὐσιωδεστάτων συμφερόντων της. Σερβία δὲ παρακαθημένη ἐν ὁμοσπονδίᾳ μετὰ βλέψεων πρὸς συναρχίαν (condominium) ἐν Θεσσαλονίκῃ εἶναι στοιχεῖον οὐχὶ συνοχῆς ἀλλὰ διαλύσεως τῆς ὁμοσπονδίας ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

'Αλλ' ἔχομεν καὶ Ρουμανίαν. Ἡ Ρουμανία μέχρι μέν τινος δὲν ἤθελε κἂν νὰ συγκαταριθμῆται μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν λαῶν, ὧν ἡ γεωγραφικὴ ἐπικράτεια, ἔλεγεν, ἄρχεται πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως. Μετεμορφώθη εἰς βαλκανικὸν κράτος μόνον ὅτε ὁ Ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος ἀνέῳξεν αὐτῇ τὴν ὁδὸν ἵνα ἀναιμωτὶ καταστῇ κυρία τῆς ἐκ τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου δημιουργηθείσης καταστάσεως καὶ προσαρτήσῃ μὲν ἑαυτῇ χώρας βαλκανικάς, ἐν μέσῳ δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἱδρύσῃ ἀσήμαντον μὲν ἀλλὰ πάντως κέντρον προσηλυτισμοῦ φυλετικὸν καὶ ἐθνικὸν διὰ τῆς παραχωρηθείσης αὐτῇ ἐξουσίας τοῦ κυβερνᾶν ἀπὸ Βουκουρεστίου τὰς λεγομένας κουτσοβλαχικὰς κοινότητας Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου θρησκευτικῶς καὶ ἐκπαιδευτικῶς.

'Αλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἀπόψεως ἡ θέσις τῆς Ρουμανίας καθίσταται ψευδεστάτη ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ Βαλκανικῇ ὁμοσπονδίᾳ. Ἡ Ρουμανία, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι συνδεδεμένη διὰ μυστικῆς συμμαχίας πρὸς τὴν Γαλλίαν, ἧς ἄνευ οὐδὲν δύναται νὰ βουλευθῇ ἢ νὰ πράξῃ, εἶναι καὶ μέλος τῆς λεγομένης Μικρᾶς 'Αντάντ. Πῶς δύναται λοιπὸν μετὰ τοιούτων πρὸς ἄλλα μέρη ὑποχρεώσεων νὰ ἀναλάβῃ ὑποχρεώσεις ἐν τῇ Βαλκανικῇ ὁμοσπονδίᾳ εἰς ἣν προθυμεῖται νὰ προσέλθῃ ἁπλῶς ὡς εἰς χάριν αὐτῆς παρατιθεμένην «δαῖτα θάλειαν» ἵνα διευθύνῃ ταύτην ὡς ὑπέρτατος κριτὴς καὶ διαιτητὴς κατὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἐγκαινισθεῖσαν τῷ 1913 πολιτικὴν τοῦ ἀδαπάνως πλουτεῖν ἔτι δὲ καὶ ἄρχειν; 'Αλλὰ καὶ ἡ Σερβία, ἡ μέλλουσα ν' ἀποτελέσῃ ἐπιφανὲς μέλος τῆς Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας, εἶναι προσδεδεμένη εἰς τὴν γαλλικὴν συμμαχίαν καὶ βεβαρημένη δι' ὑποχρεώσεων πρὸς ταύτην. Τὸ δὲ νεώτατον 'Αλβανικὸν κράτος εἶναι ἤδη προσδεδεμένον εἰς τὸ ἅρμα τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας καὶ συμμαχικῶς μετὰ ταύτης ἡνωμένον μὴ δυνάμενον νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ διασκέψεων καὶ ἀποφάσεων οἱασδήποτε Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας. 'Απομένουσι λοιπὸν ἐν τῇ περιφήμῳ ὁμοσπονδίᾳ μόνον Ἑλλὰς καὶ Βουλγαρία. 'Αλλὰ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας ἐμπορικοῦ μόνον καὶ συγκοινωνιακοῦ χαρακτῆρος σχέσεις δύνανται πολλῷ καλλίτερον καὶ εὐχερέστερον νὰ κανονίζωνται δι' ἁπλῶν διαπραγματεύσεων ἢ δι' ἐξωτερικῶς κομπώδους καὶ ἐσωτερικῶς ἀσθενοῦς καὶ κενῆς πάσης δυνάμεως καὶ παντὸς πολιτικοῦ συμφέροντος ὁμοσπονδίας. Ἡ τοιαύτη ὁμοσπονδία δύναται μὲν νὰ προκαλῇ θόρυβον παροδικὸν καὶ δηλώσεις πολιτικὰς κομπώδεις, ἀλλ' οὐδὲν διαρκὲς καὶ μόνιμον ἀγαθὸν δύναται νὰ παραγάγῃ, μᾶλλον δὲ δύναται νὰ εὐρύνῃ τὰ οἴκοθεν ὑπάρχοντα μεταξὺ τῶν κρατῶν τοῦ Αἵμου στοιχεῖα προστριβῶν καὶ συγκρούσεων (¹). 'Αλλὰ τίθεται καὶ τὸ ἕτερον ζήτημα: Πρόκειται ἡ Τουρκία νὰ μετάσχῃ τῆς τοιαύτης ὁμοσπονδίας; Εἶναι ἀπιθανωτάτη τοιαύτη περίπτωσις διὰ τὴν Τουρκίαν, ἥτις ἐγκαταλιποῦσα κατὰ μέγα μέρος τὴν ἐν Εὐρώπῃ θέσιν αὐτῆς, κατέστη νῦν κράτος ἰσχυρὸν ἐν 'Ασίᾳ μετὰ πολλῆς ἐσωτερικῆς ζωτικότητος καὶ δυνάμεως ἠθικῆς, ἀφοῦ εἶναι τὸ μόνον κράτος ἐν 'Ανατολῇ τὸ παραμεῖναν ἀμόλυντον ἀπὸ τῆς ρωσικῆς μπολσεβικῆς λύμης. Ὡς κράτος ἀσιατικὸν ἡ Τουρκία εἶναι ἱκανῶς αὐτάρκης καὶ

(¹) Φαίνεται ἀπίστευτον ὅτι ὁ Α. Μιχαλακόπουλος ἐδήλωσε πράγματι ἐν Παρισίοις (ἐν συνεντεύξει πρὸς τὴν «'Εφημερίδα τῶν Συζητήσεων») ὅτι καὶ Ἕλληνες πολιτικοὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ ὑπογράψωσι τὴν σύναψιν «Συνομοσπονδίας (Βαλκανικῆς) καὶ ὅτι ἡ πολιτικὴ τῶν Βαλκανικῶν θὰ βασισθῇ ἐπὶ πραγματικῶς εἰλικρινοῦς συνεργασίας».

Πόσον νηφαλιώτερα καὶ πρὸς τὴν πραγματικότητα συμφωνότερα εἶναι ὅσα ἐδήλωσεν ὁ Σέρβος ὑπουργὸς τῶν 'Εξωτερικῶν Μαρίγκοβιτς περὶ τοῦ λεγομένου «Βαλκανικοῦ συμφώνου». «'Επιθυμοῦμεν ὅλοι τὸ σύμφωνον τοῦτο, εἶπεν, ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τί σκοποὺς πρόκειται νὰ ἐπιδιώξωμεν δι' αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητος ἡ διπλωματικὴ συνεργασία ἐφ' ὅσον *τὰ βαλκανικὰ κράτη ὀφείλουσι νὰ ἔχωσιν ὁμοίως βάσεις ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτῶν. Τὰ Βαλκάνια εἶναι ἁπλῆ γεωγραφικὴ ἔκφρασις.* Μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν κρατῶν ὑπάρχουσι βεβαίως μεγάλα συμφέροντα, ἀλλὰ πρέπει νὰ δηλωθῇ κατὰ πρῶτον εἰς τί θὰ συνίσταται ἡ ἀλληλεγγύη αὐτῶν».

δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ στηρίζῃ τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς εἰς ὁμοσπονδίαν πέρα τοῦ Βοσπόρου ἱδρυομένην. Καθόλου δ' εἰπεῖν οὐδὲν κράτος ἐκ τῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἔχει συμφέρον ζωτικὸν ἐν τῇ ὁμοσπονδίᾳ τοῦ Αἵμου. Καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ρουμανίας μετὰ προθυμίας ἀποδοχὴ τῆς προτάσεως μαρτυρεῖ τὸ ῥηθὲν ἤδη ὅτι τοιαύτη ὁμοσπονδία διὰ τὴν Ρουμανίαν μόνον ὡς στάδιον μεγαλοπράγμονος ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ ἡγεμονίας ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου δύναται νὰ θεωρηθῇ. Πολλῷ τελεσφορώτερον καὶ φιλικώτερον ἔτι θὰ ἦτο διὰ τὰ κράτη τοῦ Αἵμου ὁ διὰ συνθηκῶν σύνδεσμος αὐτῶν πρὸς προαγωγὴν τῶν περιωρισμένων ὑλικῶν προϊόντων, ἐμπορικῶν ἰδίως, ὡς σύνδεσμός τις ὡς πρὸς τὸ προϊὸν τοῦ καπνοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα, Βουλγαρίαν καὶ Τουρκίαν. Πλὴν καὶ ὑπεράνω τούτων, ἂν τὰ κράτη τοῦ Αἵμου διαπνέωνται ὑπὸ εἰλικρινοῦς πόθου συμφερόντων τοῦ πολιτισμοῦ, συμφερόντων κοινῶν πᾶσι τοῖς λαοῖς καὶ τοῖς κράτεσι, τὸ τοιοῦτον πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν ἠθικῷ καὶ ἐπιστημονικῷ χώρῳ. Ἀλλ' ἐκτὸς πάσης ἄλλης πολιτικῆς ἢ μᾶλλον οἰκονομικῆς, ὅπερ καὶ σπουδαιότερον, συνεννοήσεως οἱ χριστιανικοὶ βαλκανικοὶ λαοὶ συνδέονται πρὸ πάντων διὰ τῶν δεσμῶν τοῦ κοινοῦ πᾶσι δόγματος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὑπάρχει σήμερον Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν Ἀνατολῇ ἡνωμένη ἀφοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου σκιὰ μόνον ἠθικὴ διεσώθη ἐν τῇ Ἀρχιεπισκοπῇ Κωνσταντινουπόλεως; Ἡ Ρουμανία οὐδένα αἰσθάνεται ἢ ἐκδηλοῖ πρὸς τὸ Κέντρον δεσμόν. Ἡ Σερβία ἔχει Ἐκκλησίαν οὐδαμῶς σχεδὸν κοινωνοῦσαν τῇ ὅλῃ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ Βουλγαρία, ἡ πρὸ 68 ἐτῶν ἀποσχισθεῖσα τοῦ μεγάλου Κέντρου τῆς Ὀρθοδοξίας διὰ λόγους ἐθνοφυλετικούς, ὡς καθιερώθη τότε ἡ ἔκφρασις, οὐδεμίαν δεικνύει προθυμίαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἑνότητα μὴ θέλουσα νὰ ἀποχωρισθῇ τοῦ σχίσματος, ὅπερ τοσοῦτον ἐχρησίμευσεν αὐτῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν καὶ αὐτοτέλειαν. Ἡ δὲ ἐναντίον τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ παραδόσεων ἱδρυθεῖσα Ἐκκλησία τοῦ Ἀλβανικοῦ κράτους ἐν οὐδεμιᾷ διατελεῖ συναφείᾳ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ πρὸς τὴν ἄλλην Ὀρθοδοξίαν. Περὶ Ὀρθοδοξίας λοιπόν ὡς δεσμοῦ ἠθικοῦ συνεκτικοῦ τῶν Βαλκανικῶν λεγομένων κρατῶν, οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἀλλὰ μήπως γίνεται λόγος καὶ ἐνέργεια ἐν ἄλλῳ πνευματικῷ καὶ ἠθικῷ χώρῳ; Μήπως διδάσκεται παρ' ἡμῖν δι' ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας ἢ συγγραμμάτων ἱστορικῶς καὶ γλωσσολογικῶς ὁ ὀρθόδοξος σλαυϊκὸς κόσμος καὶ παρ' αὐτῷ ὁ ἑλληνικός;

Καὶ ἀντὶ νὰ βουλευώμεθα περὶ χιμαιρικῆς Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας ἵνα παρασκευάζωμεν ἑαυτοῖς στάδιον φιλοδοξίας προσωπικῆς καὶ ἵνα φανῶμεν ποιοῦντές τι (ut aliquid fieri videatur) κατὰ τὸ περίφημον ἰατρικὸν ἀπόφθεγμα (τῶν διαβουκολούντων τοὺς ἀσθενεῖς αὐτῶν ἰατρῶν διὰ ψευδῶν ἰαματικῶν φαρμάκων), καὶ δὴ θόρυβον περὶ ὁμοσπονδίας, δὲν περιοριζόμεθα εἰς συνέδρια ἐπιστημονικὰ ἐπὶ ἱστορικῶν, φιλολογικῶν καὶ γλωσσολογικῶν ζητημάτων, ἀναγομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν διὰ τόσων δεσμῶν συνδεομένων πρὸς ἀλλήλους λαῶν τοῦ Αἵμου;

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ εἰρημένα λέγομεν ὅτι τὰ περὶ Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας βουλεύματα ἔχουσιν ἁπλῶς ἔννοιαν ὑποκειμενικὴν ὀφειλόμενα εἰς προσωπικὰς φιλοδοξίας μετ' ἐπιπολαιότητος βουλευόμενα καὶ τιθέμενα ὡς ζητήματα ἔχοντα πρακτικὴν ἀξίαν, καίπερ παντελῶς στερούμενα ταύτης, οὐδεμίαν δὲ ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν δύνανται νὰ ἔχωσι προωρισμένα ἁπλῶς νὰ προκαλῶσι θόρυβον παροδικόν. Ἡ ἀρίστη Βαλκανικὴ ὁμοσπονδία εἶναι ἡ κοινωνία ἑκάστου λαοῦ τοῦ Αἵμου πρὸς τοὺς ἄλλους τῆς Χερσονήσου ἐπὶ τῇ βάσει εἰρηνικῆς ἀναγνωρίσεως τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου καὶ τῆς κοινῆς συμπράξεως αὐτῶν οὐχὶ δι' ὁμοσπονδιακῶν συμβουλίων, ἀλλὰ διὰ κοινῆς ἑκάστου ἐνεργείας συνδεομένης μετὰ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ δικαιώματα ἄλλων πρὸς προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Χερσονήσῳ καὶ πρὸς κρείττονα μελέτην καὶ διαφώτισιν τῆς ἐν ἑκάστῳ λαῷ γινο-

μένης ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς κρείττονος διαφωτίσεως τῆς ἱστορίας ἑκάστου τῶν λαῶν τούτων. Τὰ περὶ ἐμπορίας δὲ καὶ προϊόντος τοῦ καπνοῦ καὶ δασμολογίου τελωνιακοῦ καὶ συμβάσεων ἐναντίον κλεπτοτελείας ὡς καὶ περὶ συμβάσεων ταχυδρομικῶν, ἔτι δὲ συμβάσεως περὶ σιδηροδρόμων καὶ σιδηροδρομικῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῶν κατὰ θάλασσαν ὀργάνων τῆς συγκοινωνίας εἶναι ἔργα οὐχὶ ὁμοσπονδίας, ἀλλ' ὑποθέσεις ὑπουργείων Συγκοινωνίας, Οἰκονομικῶν καὶ Ἐξωτερικῶν. Ἀλλὰ πρὸ πάντων συνέδρια ἐπιστημονικὰ ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν διδαγμάτων ἑκάστου λαοῦ δύνανται νὰ δημιουργήσωσι βαλκανικήν τινα συνείδησιν ἐπιστημονικήν, μὴ ἀποκρουομένης πάντως καὶ τῆς καλλιεργείας πρὸς δημιουργίαν ἑνὸς «βαλκανικοῦ ἢ νοτιοανατολικοῦ ἰδεώδους» ἀποβλέποντος εἰς τὴν σύμπηξιν μιᾶς «Οἰκονομικῆς ὁμοσπονδίας» ἐφ' ὅσον πλουτολογικοὶ καὶ γεωγραφικοὶ λόγοι ἐπιβάλλουσι τοιοῦτον προσανατολισμόν. Ἀλλὰ καὶ μονομερὴς ἑλληνοτουρκικὴ οἰκονομικὴ ὁμοσπονδία μὲ βάσιν τὴν ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου συγκυριαρχίαν τῶν δύο δημοκρατιῶν δὲν ἀποκλείεται εἰς τὸ ἀπώτερον μέλλον.

Ὡς πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα παρ' ὅλας ἡμῶν τὰς ἐπιφυλάξεις περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντελεσθείσης μεταπολιτεύσεως καὶ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἐν εὐθέτῳ μέλλοντι ὑπὸ τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας κυρώσεως αὐτῆς, ὡς ἐξεθέσαμεν, ἐλπίζομεν ὅτι ἡ λύσις τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων καὶ ἡ σύμπτυξις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ ἓν κράτος μὲ εἰρηνιστικὴν κατεύθυνσιν καὶ καλλιέργειαν ἐκπολιτιστικοῦ ἰδανικοῦ δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, καὶ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα νὰ δοκιμασθῇ διὰ περίοδον χρόνου ἀναγκαίου πρὸς ἀσφαλῆ συμπεράσματα περὶ τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας αὐτοῦ. Ἐὰν ὁ νεώτερος πολιτικὸς τῆς Ἑλλάδος κόσμος, διδαχθεὶς ἐκ τοῦ προσφάτου παρελθόντος, σεβασθῇ πρῶτος αὐτὸς τὸ νέον πολίτευμα καὶ πιστεύσῃ εἰς αὐτό, ἀποβάλλων πᾶσαν τὴν μέχρι τοῦδε σημειωθεῖσαν τάσιν πρὸς ἐπιβολὴν αὐτοῦ διὰ στρατιωτικῶν ἀνατροπῶν καὶ παρομοίων, θελήσῃ δὲ νὰ θέσῃ χαλινὸν εἰς ἀκαίρους φιλοδοξίας σεβόμενος τὸν Καταστατικὸν Χάρτην καὶ τοὺς ἰσχύοντας νόμους καὶ ὁ ρυθμιστὴς τοῦ πολιτεύματος αἱρετὸς ἄρχων θὰ διευκολυνθῇ εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ ὑπερτάτου αὐτοῦ ἀξιώματος ἐπ' ἀγαθῷ τῆς χώρας, τῆς ὁποίας ἡ διακυβέρνησις θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς ἠθικῆς ὑποστάσεως τῶν προσώπων ἅτινα θὰ ὑποδεικνύωνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἐν τῇ ἠθικῇ δὲ ταύτῃ τῶν πολιτικῶν ἀξίᾳ καὶ τῷ ἀπολύτως ἀπροσώπῳ τῶν κυβερνητῶν ἔγκειται ὁλόκληρον τὸ μυστικὸν τῆς ἐπιτυχίας οὐ μόνον τοῦ δημοκρατικοῦ ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολιτευμάτων ὡς καὶ τῆς βασιλευομένης δημοκρατίας. Ἀλλ' ἐὰν θέσῃ ὡς ἀρχὴν αὐτῆς ἡ δημοκρατία τὰ μέχρι σήμερον εἰς χρῆσιν τεθέντα μέσα, ἤτοι τὴν προσωπολατρίαν, τὴν ἐκ τῶν παρασκηνίων διακυβέρνησιν τῆς χώρας καὶ τὴν διαφθορὰν τῶν νομοθετικῶν Σωμάτων διὰ τῆς ἀνὰ τοὺς διαδρόμους τῆς βουλῆς κυκλοφορίας τῶν πρακτόρων τοῦ Χρηματιστηρίου καὶ τῶν διαφόρων ἀναδόχων ἑταιρειῶν (ὡς ἐγένετο ἐπὶ δικτατωρίας Παγκάλου καὶ ἐπὶ Οἰκουμενικῆς κυβερνήσεως Ζαΐμη), τὸ δὲ πολιτεύεσθαι καθιερωθῇ ὡς ἐπάγγελμα προσοδοφόρον, μὴ συγκρατουμένης τῆς ὑλιστικῆς δίψης καὶ τῆς πρὸς πλουτισμὸν βουλιμίας τῶν μελῶν τῶν νομοθετικῶν Σωμάτων, ἡ κατάρρευσις τοῦ νέου πολιτεύματος, τῆς «δημοκρατίας τῶν φίλων», εἶναι ἀσφαλής. Μοιραίως τότε ὁ λαὸς θὰ εὑρεθῇ πρὸ τοῦ διλήμματος νέου καὶ πάλιν πολιτεύματος καὶ ἐν τῇ ἀμύνῃ τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ θὰ ἀναλάβῃ συστηματικὸν ἀγῶνα ὑπὲρ ἀλλαγῆς συστήματος καὶ πολιτεύματος δυναμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτῷ τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τῆς πολιτειακῆς μηχανῆς, ἀνακόπτων οὕτω τὴν τάσιν πρὸς τὴν παρακμὴν καὶ τὴν ἔκλυσιν τῶν πολιτικῶν ἠθῶν.

Ἓν ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου δέον νὰ ᾖ καὶ ἡ τῆς κοινῆς γνώμης διαφώτισις, καὶ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη ὅπως ἕκαστον πολιτικὸν κόμμα ἔχῃ ἴδιον ὄργανον τῆς γνώμης, μὴ σχετιζόμενον πρὸς τὸν ἄλλον ἡμερήσιον τύπον ὅστις, ὡς ἀπαν-

ταχοῦ καὶ παρ' ἡμῖν ἐξελίσσεται εἰς οἰκονομικὸν ὀργανισμὸν λίαν ἐπικίνδυνον διὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας. Αἱ γνῶμαι τῶν ἡγετῶν τῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ τὰ προγράμματα αὐτῶν ἔδει νὰ δημοσιεύωνται ἐν τοῖς πολιτικοῖς ὀργάνοις αὐτῶν καὶ μόνον τὰ ἐν αὐτοῖς δημοσιευόμενα νὰ φέρωσι τὸ κῦρός των, ν' ἀποφεύγωνται δὲ οὕτω ἐπιζήμιοι εἰς βάρος τοῦ γοήτρου τῶν πολιτικῶν προσώπων πράξεις, ὡς αἱ τελευταῖαι κατὰ τοῦ Βενιζέλου ἐπιθέσεις, ὅστις ὠμῶς προκληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀντιφρονοῦντος αὐτῷ τέως φιλικοῦ του τύπου δὲν ἐτήρησε τὴν ψυχραιμίαν του κατῆλθε δὲ μέχρι προσωπικῶν ἀντεγκλήσεων, πρὸς ἠθικὴν ζημίαν τοῦ ὑψηλοῦ ὃ κατέχει ἀξιώματος, ἐνῷ διὰ λακωνικοῦ ἀνακοινωθέντος ἠδύνατο νὰ διαψεύσῃ πᾶσαν κακόβουλον κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν ἀποφεύγων ἀπαντήσεις εἰς ἐσκεμμένας προκλήσεις καὶ ματαιῶν οὕτω τὸν παρὰ τοῦ προκαλοῦντος αὐτὸν τύπου ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

Νῦν τὴν χώραν κυβερνᾷ τύποις μὲν πολιτεύματος δημοκρατικοῦ, οὐσίᾳ ὅμως, λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προσωπικότητος, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ αἱ εὐθῦναι αὐτοῦ ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰσι βαρύτεραι. Διαφωνήσαντες εἰς πλεῖστα σημεῖα ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνδρὸς πολιτείας, σημεῖα ἅτινα καὶ ἀνωτέρω ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἐξεθέσαμεν, ἐπικροτοῦμεν ἀπολύτως τήν τε ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς συνετελέσαμεν, ὡς καὶ τὴν ἐπὶ περίοδον ἀκόμη μακρὰν παραμονὴν ἐν αὐτῇ ἰδιαιτέρως δὲ ὑπὸ τὰς σημερινὰς χαλεπὰς συνθήκας. Τὸ ἔργον τοῦ Βενιζέλου καὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ καὶ ὁλοκλήρου τῆς περιόδου ταύτης ἐξιστορούμενον ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ δὲν κρίνεται σήμερον εἰμὴ ἐπεισοδιακῶς καὶ ἐκ τῶν στοιχείων ἅτινα ἔχομεν ὑπ' ὄψει ἡμῶν. Τὴν ὁριστικὴν ἱστορικὴν κρίσιν θὰ δώσῃ τὸ πρῖσμα τοῦ μακροῦ χρόνου καὶ ὁ ἱστορικὸς τοῦ μέλλοντος.

Μακρὰ παλαιοτέρα καὶ πρόσφατος αὐτοῦ πεῖρα, ἀλλὰ καὶ βαθυτέρα συναίσθησις τῶν θλιβερῶν ἡμερῶν ἃς διῆλθεν ἡ χώρα καὶ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἴδιος δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀμέτοχος, καθιστῶσιν αὐτὸν χρήσιμον ἂν ὄχι καὶ ἀναπόφευκτον κυβερνήτην, καὶ τὸν ὑποχρεοῦσιν εἰς ἔντονον προσπάθειαν καὶ εἰλικρινῆ μετὰ πάντων τῶν πολιτικῶν παραγόντων, δημοκρατικῶν καὶ μή, καὶ ἐν σεβασμῷ τῆς ἰδεολογίας αὐτῶν συνεργασίαν ὅπως δημιουργηθῇ ὁμαλὸς πολιτικὸς βίος, καταπολεμηθῶσιν αἱ μεταπολεμικαὶ δυσχέρειαι καὶ ἀποφευχθῶσι μελλοντικαὶ οἱαιδήποτε ἀνωμαλίαι δυνάμεναι νὰ ἐπιδράσωσι δυσμενῶς ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Καὶ ναὶ μὲν πλεῖσται προσωπικαὶ φιλοδοξίαι τῶν ἀντιπολιτευομένων αὐτῷ τέως συνεργατῶν του, οἵτινες προώρως ἐγεύσαντο τῆς πρωθυπουργίας, τείνουσι νὰ δυσχεράνωσι τὴν σημερινὴν αὐτοῦ προσπάθειαν, ἀλλ' ἐλπίζομεν ὅτι ἐν τῷ ἐπιδεξίῳ χειρισμῷ καὶ τῇ λογικευμένῃ ἱκανοποιήσει καὶ συνεργασίᾳ μετ' αὐτῶν θὰ ἀρθῶσι πάντα τὰ ἐμπόδια, ἀποτραπῇ δὲ ὁ συνασπισμὸς τῆς κατ' αὐτοῦ συνεργαζομένης ἀντιπολιτεύσεως, ἡ ὁποία δύναται δι' ἐντατικῆς καὶ ἀνευθύνου καταπολεμήσεως νὰ μεταβάλῃ τὸ τῆς κοινῆς γνώμης ῥεῦμα καὶ νὰ δημιουργήσῃ κατάστασιν ἀκυβερνησίας, οἵα προεκάλεσε τὴν δικτατορίαν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπὸ τὸν Ζαΐμην Οἰκουμενικῆς, ἐν ᾗ ἕκαστος τῶν ὑπουργῶν κατ' ἀρέσκειαν ἐχειρίζετο τὰ γενικὰ τῆς χώρας συμφέροντα, καταλήξασα εἰς τὴν ἠθικὴν κατάρρευσιν τῆς κυβερνήσεως ταύτης, ἐξ ἧς μετὰ τὴν βαθμιαίαν ἀποχώρησιν τῶν πλείστων συνεργαζομένων ἡγετῶν δὲν ἀπέμεινεν εἰμὴ ὁ τιμητικῶς προεδρεύων Ἀλ. Ζαΐμης.

Ὁ Βενιζέλος, ἀνελθὼν καὶ κατελθὼν τῆς ἀρχῆς διὰ τοῦ μεγάλου τῆς κοινῆς γνώμης ῥεύματος καὶ ὁσάκις ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέου τὸν λαὸν ὅπως καλέσῃ αὐτὸν εἰς αὐτήν, ἔχει τὸ ἐξαιρετικὸν προσὸν νὰ μὴ συμβιβάζῃ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ κόμματος. Ἐπιτυγχάνων εἰς τὴν περισυλλογὴν τῶν δυσχερειῶν καὶ πατάσσων τὴν λερναίαν ὕδραν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς διαφθορᾶς, διὰ τῆς ἐξυγιάνσεως τοῦ κοινο-

βουλευτικοῦ βίου, θέλει τύχη ἐπιεικοῦς κρίσεως καὶ συγγνώμης δι' ὅσα, καὶ ἐκ καλῆς πιθανὸν προαιρέσεως, σφάλματα διέπραξεν εἰς τὸ παρελθόν, ἡ ὑπηρεσία του δ' αὕτη θέλει ἀποβῆ ὑπὲρ τοῦ ἐνεργητικοῦ τῆς πραγματικῆς αὐτοῦ ὡς πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἱστορικῆς ὑστεροφημίας.

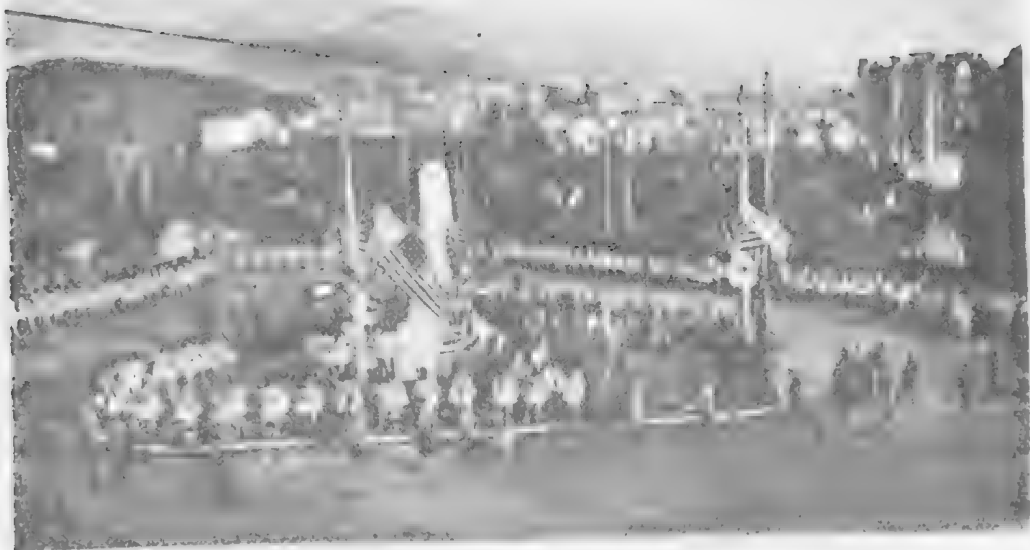
Τὴν διαδοχὴν τοῦ Βενιζέλου ἐν τῇ πολιτικῇ κονίστρᾳ θὰ διεκδικήσωσι θᾶττον ἢ βράδιον οἱ ἐκ τῶν τέως καὶ νῦν συνεργατῶν του Καφαντάρης, Μιχαλακόπουλος καὶ Παπαναστασίου, καὶ οἱ τρεῖς ἐκ τῶν νεωτέρων πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες δὲν ἔσχον μέχρι σήμερον εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδείξωσιν ἐξαιρετικὴν ἱκανότητα ὡς πρὸς τὰς θετικὰς καὶ πραγματικας ἀνάγκας τῆς διακυβερνήσεως ἑνὸς συγχρονισμένου κράτους, πέρᾳ μιᾶς κοινοβουλευτικῆς τακτικῆς συνεχιζούσης παλαιοτέραν πολιτικὴν περίοδον, ἐξ ὧν δ' ὁ πρῶτος φέρεται ὡς συγκεντρῶν τὰς περισσοτέρας πιθανότητας. Τίτλους ἐπὶ ἀρτίου καταρτισμοῦ καὶ ἐκτάκτου φιλοπονίας παρουσιάζει ἀξιολόγους ὁ Μιχαλακόπουλος, ἀλλ' ἕνεκεν ὡρισμένων ἐπιφυλάξεων αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνακηρύξεως τῆς δημοκρατίας, δὲν τυγχάνει τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης τῶν πιστῶν τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας ὀπαδῶν. Ὁ Ἀλ. Παπαναστασίου, ὡς πρωτεργάτης τῆς δημοκρατίας, θὰ ὤφειλε νὰ ἔχῃ τὴν σπουδαιοτέραν ὑποθήκην ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας. Ἀλλὰ τῶν ἀριστεριζουσῶν αὐτοῦ τάσεων μὴ συμβιβαζομένων πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας[1], ὅπερ τοῦτ' αὐτὸ «βασιλευομένη δημοκρατία», καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ἀποκηρύσσει αὐτάς, μοιραίως θὰ ἀποκλεισθῇ ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν ἀστῶν, οἵτινες εὑρίσκονται ἐν ἀντιθέσει πρὸς πᾶσαν ἰδέαν ἀριστερίζουσαν καὶ τείνουσαν πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἐθνικιστικοῦ καὶ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος.

Τὴν οὐσιαστικὴν ἀξιωματικὴν ἀντιπολίτευσιν, τὴν πραγματικῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον ἢ καὶ τὰ ἡνωμένα δημοκρατικὰ κόμματα εὑρισκομένην, ἀντιπροσωπεύει ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λαϊκοῦ κόμματος πολιτευτὴς Παν. Τσαλδάρης, εἷς ἐκ τῶν διαπρεπῶν συγχρόνων νομικῶν, ἀνὴρ συντηρητικῶν καὶ σταθερῶν ἀρχῶν, χαίρων ἂν μὴ θαυμασμοῦ πάντως σεβασμοῦ ἐκ μέρους τῶν τε ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ πλείστων δημοκρατικῶν ἐγκρίτων πολιτῶν, τοῦ ἰδίου ὅμως περίπου ἀπὸ ἀπόψεως ἱκανότητος πολιτικοῦ ἀναστήματος τῶν δημοκρατικῶν ἡγετῶν. Ἡ εἰς τὴν ἀρχὴν ἄνοδος αὐτοῦ ὑπὸ ὁμαλὰς περιστάσεις θὰ ἦτο ἐγγύησις τάξεως καὶ νομιμότητος διὰ τὴν χώραν, ἀλλ' ὑπὸ συνθήκας ἀνωμάλους καὶ ἄνευ ἰσχυρᾶς πλειονοψηφίας εἶναι ζήτημα ἂν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῶν στοιχείων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς περιβάλλουσι πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ κόμματα.

Τὸ παράδειγμα τῶν Ἄγγλων καὶ Γάλλων πολιτικῶν, διηνεκῶς συνεργαζομένων καὶ ἐναλλασσομένων ἐν τῇ πρωθυπουργίᾳ, εἶναι ἀξιομίμητον καὶ διὰ χώρας, ἐν αἷς τὰ πολλὰ κόμματα καὶ οἱ πολλοὶ ἀρχηγοὶ οὐδεμίαν παρέχουσιν ὑπηρεσίαν, ἰδιαιτέρως δὲ ἐν Ἑλλάδι ἔνθα ἐκ τῆς νεωτέρας πολιτικῆς ἱστορίας ἀπεδείχθη ὅτι μόνον δύο ἰσχυρὰ κόμματα δύνανται νὰ ἐξυπηρετήσωσιν ἐπιτυχῶς καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ συμφέροντα τῆς χώρας ἀποτρεπομένου οὕτω τοῦ ἀκυβερνήτου καὶ τῆς παραλυσίας τῶν ἐργασιῶν τῶν νομοθετικῶν Σωμάτων.

Μεγαλοπρεπῶς ἑωρτάσθη καθ' ἅπασαν τὴν χώραν ἡ ἑκατονταετηρὶς τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν καὶ μνημοσύνων ὡς καὶ τῶν δεξιώσεων καὶ

[1] Ἀνὰ τὸν κόσμον ἅπαντα καὶ παρ' ἡμῖν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἤρξατο, μικρὰ κατ' ἀρχὰς μεγάλη ἀκολούθως, κοινωνικὴ κίνησις μὲ τάσιν τὴν διάδοσιν τῶν νέων κοινωνιολογικῶν δογμάτων, τῶν ὁποίων πρόδρομοι ἐν Εὐρώπῃ ὑπῆρξαν οἱ Ἔγγελ, Μάρξ, Ρουσσὼ καὶ χορεία ἄλλων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τῆς σκέψεως. Ἡ κοινωνιολογικὴ αὕτη κίνησις, ἱστορικῶς ἀναγομένη εἰς πρὸ χιλιετηρίδων ἐποχάς, ἔλαβε ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐντονωτέραν μορφὴν μὲ τάσεις καὶ πιθανότητας ἐπικρατήσεως τῶν ἄκρων ἀριστεριζόντων κομμάτων. Ἐν Ἑλλάδι ἡ κίνησις αὕτη χρονολογεῖται ἀπὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν, ἐνισχυθεῖσα μετὰ τὸν Παγκόσμιον πόλεμον ἐκ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ καὶ τῶν δημιουργηθέντων ἠθικῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἀποτελεσμάτων καὶ ἐντυπώσεων.

Ἡ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν λεωφόρων Ἀμαλίας καὶ Ὄλγας ἐν Ἀθήναις εἰς μνήμην τῶν φιλελλήνων Ἀμερικανῶν ἀνεγερθεῖσα διὰ πανελληνίου [illegible] τοῦ τμήματος Ἀθηνῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Λεγεῶνος τῷ 1930 ἀναμνηστικὴ στήλη. Ἐπ' αὐτῆς εἶναι κεχαραγμένη ἡ τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ὡς ἀρχιστρατήγου, ἐν ὀνόματι τῆς Μεσσηνιακῆς Συγκλήτου ἑπομένη ἔκκλησις :

Αἱ ἀρεταί σας, ὦ Ἀμερικανοί, μᾶς προσεγγίζουν εἰς ἐσᾶς, μ' ὅλον ὅτι μᾶς χωρίζουν εὐρύταται θάλασσαι. Ἡμεῖς σᾶς νομίζομεν πλησιεστέρους παρὰ τὰ γειτονεύοντα μὲ ἡμᾶς ἔθνη καὶ σᾶς ἔχομεν φίλους καὶ συμπολίτας καὶ ἀδελφούς, διότι εἶσθε δίκαιοι, φιλάνθρωποι καὶ γενναῖοι.

Ὁ ἀρχιστράτηγος

Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης

ΤΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΤΗΛΗΣ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ

Ἐδουάρδος Ἔβερετ
Σαμουὴλ Γκρίντλεϋ Χόου
Δανιὴλ Οὐέμπστερ
Χένρυ Κλαίϋ
Γεώργιος Τζάρβις, τῆς Νέας Ὑόρκης
Τζόχαναμ Μιλλερ, τῆς Βερμοντ
Γεώργιος Οὐίλσων, τῆς Ρὼδ Ἄιλαντ
Τζονας Κίνγκ, τῆς Μασσαχουσέτης
Τζὼν Ρὼςς, τῆς Μασσαχουσέτης
Χένρυ Α. Β. Πόστ, τῆς Νέας Ὑόρκης
Ἔστγουϊκ Ἔβανς
Ροῦφος Ἄνδερσον
Τζόσια Μπριοῦερ

Τζαίημς Μονρώ, πρόεδρος τῆς Ἀμερικανικῆς δημοκρατίας
Στέφανος Ἄλλεν, τῆς Νέας Ὑόρκης
Ἐδουάρδος Λιβινκστων, τῆς Λουϊζιάνας

Ματθαῖος Κάρεϋ, τῆς Πενσυλβανίας
Χένρυ Οὐΐλλιαμ Ντουάϊτ, τῆς Μασσαχουσέτης
Ἀλέξανδρος Χὶλλ Ἔβερετ, τῆς Μασσαχουσέτης
Τζὼν Κουΐνσυ Ἄδαμς
Τζὼν Κάλδγουελλ Καλχουν
Τζαίημς Κρώφορδ, τῆς Νέας Ὑόρκης
Δανιὴλ Πὲτ Κουκ, τοῦ Ἰλλινόις
Πατρίκιος Φαρελλυ, τῆς Πενσυλβανίας
Σαμουὴλ Χιοῦστον, τῆς Τεννεσση
Φιτζ Γκρὴν Χάλεκ, τῆς Κοννέκτικοτ
Ἐπίσκοπος Φιλαδελφείας Χουάϊτ
Οὐΐλλιαμ Μπάγιαρδ, τῆς Νέας Ὑόρκης
Θωμᾶς Λίντωλ Οὐΐνθροπ, τῆς Μασσαχουσέτης
Οὐάσιγκτων Ἴρβινγκ τῆς Μασσαχουσέτης
Στρατηγὸς [illegible], τῆς Μαίρυλανδ
Στρατηγὸς Π. Γκανσεβοῦρτ, τῆς Νέας Ὑόρκης
Τζὼν Ρ. Στύβεσαντ

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗΛΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΩΝ

ἑορτῶν, πλεῖστα μνημεῖα καὶ στῆλαι ἀναμνηστικαὶ ἠγέρθησαν εἰς αἰωνίαν μνήμην τῶν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων ἐργασθέντων καὶ θυσιασθέντων. Μετάλλια ἐκόπησαν καὶ ἀναμνηστικὰ γραμματόσημα καὶ εἰκόνες μὲ τὰς κυριωτέρας τοῦ Ἀγῶνος παραστάσεις ἐκυκλοφόρησαν. Οὕτω ἡ Ἑλλὰς ἀνασκοποῦσα τὸ συντελεσθὲν ἀπὸ

Ἡ ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ ἐπὶ ταῖς ἑορταῖς τῆς Ἑκατονταετηρίδος παρέλασις τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων μετὰ τῶν σημαιῶν αὐτῶν

τοῦ Ἀγῶνος μέχρι σήμερον ἔργον τῶν ἐλευθέρων αὐτῆς τέκνων καὶ παραδίδουσα τῇ μητρὶ ἱστορίᾳ τὸν ἀπολογισμὸν τῶν πεπραγμένων τῆς νεωτέρας ταύτης περιόδου τῆς πολυχιλιετοῦς ἱστορίας αὐτῆς δύναται νὰ εἶναι ὑπερήφανος, διότι, παρ' ὅλα τὰ μέγιστα προσκόμματα τῶν ὁποίων τὸ σπουδαιότερον ὅλων ἦτο ὁ ἐφιάλτης τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως διὰ τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀρξαμένου ἀνίσου ἀγῶνος καὶ τῆς αὐτοθυσίας, ἐπετέλεσεν ἔργον μέγα. Οὔτε ἡ πολιτικὴ ἀπειρία τῶν κυβερνησάντων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, οὔτε τὰ διεθνῆ ἐμπόδια, οἱ ἐξωτερικοὶ πόλεμοι καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ διαιρέσεις, παρ' ὅλην τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν, ἀπέβησαν ἱκανὰ ν' ἀνακόψωσι τὴν πρόοδον αὐτῆς.

Ὁ Νεοελληνισμός, τοῦ ὁποίου τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν κυρίως ἡμεῖς, ὡς συνέχειαν τοῦ παρόντος μεγίστου ἐκ τῶν συγχρόνων ἱστορικοῦ ἔργου, ἐνταῦθα ἐμφανίζομεν, οὐ μόνον δὲν διέψευσε τὰς τῶν προγόνων αὐτοῦ, τολμηρῶν ἡγετῶν τῆς παλιγγενεσίας, καὶ τῶν φιλελλήνων ἐλπίδας ἐπὶ τὸ μέλλον αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἐδικαίωσε ταύτας ἀπολύτως. Τηρήσας ἄσβεστον τὸ πῦρ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ τῆς φυλετικῆς αὐτοῦ ἀλληλεγγύης καὶ περισυλλογῆς ἐν τῇ μικρᾷ καὶ ἀγόνῳ ἐλευθέρᾳ γωνίᾳ, ἣν ἐξησφάλισεν αὐτῷ ἡ μετὰ τόσους ἀγῶνας ἐπελθοῦσα εἰρήνη καὶ ἀποκατάστασις εἰς ἐλεύθερον κράτος, ἐχρησιμοποίησε ταύτην ὡς κέντρον δράσεως καὶ ὁρμητήριον πρὸς ἐπιδίωξιν τῆς τελικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως καὶ πνευματικῆς του ἐξυψώσεως.

Βαθέως αἰσθανόμενος ὅτι μακρὰν συνεχίζει καὶ ἔνδοξον ἱστορίαν, ἐν ἐκ τῶν πρώ-

των μελημάτων αὐτοῦ ἦτο ἡ ἐκ τῶν ἐνόντων ἵδρυσις πνευματικῶν κέντρων πρὸς καταρτισμὸν τῆς νέας γενεᾶς, ἡ ὁποία θὰ συνέχιζεν ἐπ' ἄλλου πλέον πεδίου τὰς προσπαθείας καὶ τοὺς τραχεῖς ἀγῶνας τῶν ἀθανάτων τοῦ 1821 ἡρώων.

Ἡ ἑκατονταετηρὶς δὲν εὑρίσκει μὲν τὴν Ἑλλάδα ἀπολύτως ἱκανοποιημένην ἐδαφικῶς καὶ ἀναλόγως τῶν θυσιῶν αὐτῆς, ἰδίᾳ δὲ τῶν τῶν τελευταίων χρόνων, θυσιῶν αἵτινες βαθέως ἐκλόνησαν αὐτὴν λόγῳ καὶ τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ, τοῦ προκληθέντος ἐκ τοῦ πολιτικοῦ διχασμοῦ, οἱ ἐργάται τοῦ ὁποίου εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεψαν εἰμὴ εἰς τὸν ἐξαιρετικὸν ζῆλον πρὸς καλλιτέραν ἐξυπηρέτησιν τῆς πατρίδος εἰς στιγμὰς ἐξαιρετικῆς κρίσεως καὶ τῆς νέας ἐκ τοῦ πολέμου κοσμογονίας, πάντως αἱ τῆς ἱστορίας βουλαὶ εὑρίσκουσι τὴν Ἑλλάδα συγκεκροτημένην εἰς ἓν ἔθνος ἡνωμένον καὶ κράτος ἀπολύτως ὁμοιογενὲς καὶ ὁμόθρησκον, μὲ ἓν ἐθνικὸν ἰδανικὸν καλλιεργούμενον καὶ συνεχιζόμενον ἐπὶ τοῦ ἰδίου πατρίου ἐδάφους, ἐφ' οὗ ἀνέτειλεν ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ.

Παρ' ὅλην τὴν ἐκ τοῦ μεγάλου Παγκοσμίου πολέμου προκύψασαν ἐφήμερον, καθ' ἡμᾶς, σύγχυσιν καὶ ἀνωμαλίαν κοινωνικὴν καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ συνεχιζομένας παντοίας ἀνατρεπτικὰς κατὰ τῶν καθεστώτων καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ ζυμώσεις, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καίπερ ἐπηρεασθεὶς δὲν ἐθίγη ὑπερμέτρως ἐξ αὐτῶν. Τηρῶν τὰς τῶν πατρίων παραδόσεις ἐντατικῶς ἐργάζεται καὶ προσπαθεῖ ὑπὲρ τῆς ὑλικῆς αὐτοῦ εὐημερίας καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐξυψώσεως.

Ἐπὶ τοῦ ξηροῦ καὶ ἀγόνου, ὡς προείπομεν, ἐδάφους ἐγκαταλελειμμένων γαιῶν καὶ χειμάρρων διὰ μέσου τῶν χιλιετηρίδων κατώρθωσε δι' ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν καὶ τεχνητῶν ἔργων νὰ ἀναπτύξῃ οἰκονομικὸν βίον ἄνετον διὰ τῆς καλλιεργείας τοῦ πλούτου τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας γεωργικοῦ καὶ μεταλλευτικοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἄλλης αὐτοῦ προσπαθείας δὲν ὑστέρησε. Ἔργα σπουδαίας ὠφελείας ἐξετελέσθησαν, σιδηροδρομικαὶ γραμμαὶ συνεπληρώθησαν καὶ νέαι κατεσκευάσθησαν, ἡ δὲ ἕνωσις τῆς σπουδαιοτέρας ἐξ αὐτῶν μετὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν συνετελέσθη, ἡ κατασκευὴ πλήρους δικτύου δημοσίων ὁδῶν μετὰ πλείστων τεχνητῶν ἔργων καὶ μεγάλα καὶ μικρὰ λιμενικὰ ἔργα ἐπραγματώθησαν, ἀνοικοδόμησις δημοσίων κτιρίων καὶ καταστημάτων καὶ ἰδίᾳ χιλιάδων σχολικῶν κτιρίων ἐσημειώθη, ἡ τηλεγραφικὴ καὶ τηλεφωνικὴ σύνδεσις ἁπάσης τῆς χώρας ὡς καὶ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπερατώθη, καταπληκτικὴ αὔξησις τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου καὶ ἰδίᾳ τῶν ὑπερωκεανείων πλωτῶν κολοσσῶν, φερόντων ὑπερηφάνως τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καθ' ἅπασαν τὴν Μεσόγειον καὶ εἰς τὰς πέρα τοῦ ὠκεανοῦ ἠπείρους, ἐπετεύχθη ὡς καὶ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὅλην ἐπιστημονικὴν καὶ νομοθετικὴν ὀργάνωσιν αὐτοῦ. Ταῦτα πάντα μαρτυροῦσιν ἀδιαφιλονίκητον θετικὴν πρόοδον, μετὰ τούτων δέ, πρὸς τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν ἔργων, συνδέεται καὶ ἡ κρατικὴ ὀργάνωσις διὰ τῆς βελτιώσεως τῆς διοικήσεως, τῆς ἀσφαλείας ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ καὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, τῆς κοινωνικῆς νομοθεσίας, τῆς δημογραφίας καὶ δημοσίας ὑγιεινῆς ὡς καὶ ἡ μεγάλη πρὸς καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν, ἰδιαζόντως δὲ τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἐπίδοσις διὰ τῆς ὀργανώσεως τῆς παιδείας κατωτέρας καὶ ἀνωτάτης, τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς, μετὰ τῆς ὁποίας συμβαδίζουσι καὶ ἔργα συνδυάζοντα φιλανθρωπίαν καὶ ἡμέρωσιν καὶ πολιτισμὸν μετὰ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἡ πρόοδος εἶναι μεγίστη. Ἐπιχειρήσεις ἐμποροβιομηχανικαὶ καὶ κτίρια ἰδιωτῶν κοσμοῦσι τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, τὰ δημοτικὰ ἔργα τῶν πόλεων συμπληροῦνται καὶ μεταρρυθμίζονται καὶ τά ποτε τουρκικὰ χωρία ἐγένοντο πόλεις μετὰ συγχρόνου ρυμοτομίας, ναῶν, κτιρίων, νοσοκομείων, κήπων, ἀνδριάντων καὶ λουτρῶν μαρτυρούντων τὴν πρόοδον αὐτῶν. Ἔργον τῆς νέας γενεᾶς, εἰσερχομένης εἰς τὸν δεύτερον ἀπὸ

τῆς Ἀνεξαρτησίας καὶ εἰς τὸν τεσσαρακοστὸν τῆς ὅλης της ἱστορίας αἰῶνα, εἶναι ἡ συνέχισις καὶ συμπλήρωσις τῶν μέχρι σήμερον συντελεσθέντων καὶ ἡ ἐμφάνισις οὕτω ἔργοι ἰδίου, μὴ ἐπαναπαυομένης ἐπὶ ἔργων, προσπαθειῶν καὶ θυσιῶν προγονικῶν.

Ἡ μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς καὶ τὸν Παγκόσμιον πόλεμον ἐπιβαλλομένη τῷ Ἑλληνικῷ κράτει πολιτική, δὲν εἶναι πάντως ἡ τῆς ἐν τῷ πρακτικῷ πολιτικῷ βίῳ μὴ ἐχούσης πλέον θέσιν κατὰ τὰς ἱστορικὰς ἀνάγκας «Μεγάλης Ἐθνικῆς Ἰδέας».

Τὰ γεγονότα τῶν Βαλκανικῶν πολέμων καὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἐπιδράσαντα ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν ὅλην ἱστορικὴν καὶ ἐθνικὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐδημιούργησαν καθεστὼς ἱστορικόν, ἐν ᾧ ἡ Ἑλλάς, ἡ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων διττὴν ἔχουσα ὑπόστασιν εὐρωπαϊκήν τε καὶ ἀσιατικήν, καθίστατο καὶ ὑπὸ τὸ μεταβληθὲν καθεστὼς μέγα κράτος οὐχὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἀλλὰ δυνάμει καὶ ὁρμῇ ἐθνικῇ, κράτος τοσοῦτο μέγα ὅσον καὶ τὸ Ὀθωμανικὸν ἐν ᾧ περιεκλείετο τὸ μέγα παγκόσμιον (¹) Ὀθωμανικὸν κράτος, τὸ εἰς μίαν δημοκρατίαν τουρκικὴν νῦν μεταστὰν καὶ ἐκ τῶν μεγάλων ἐπαρχιακῶν διαμερισμάτων τοῦ ὁποίου προῆλθον ὁλόκληρα νέα κράτη (Αἴγυπτος, Συρία, Παλαιστίνη, Μεσοποταμία ἢ Ἰράκ) μεταβληθείσης ἅμα οὐσιωδῶς τῆς ἐν Ἀνατολῇ θέσεώς της.

Ἐκ τῶν κρατῶν δὲ τούτων τὸ μέγιστον καὶ ἀξιολογώτερον εἶναι ἡ Τουρκικὴ δημοκρατία, ἔχουσα πλέον λαὸν ὁμογενῆ, διατηροῦντα τὸν στρατιωτικὸν καὶ πολεμικὸν αὐτοῖ χαρακτῆρα, ἁπτόμενον δὲ καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς βαθμὸν μὴ ἀναιροῦντα τὸν ἀρχῆθεν χαρακτῆρα αὐτοῦ.

Μετὰ τῆς ἐκλείψεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐκλείπει μέχρι τινὸς καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἡ ἐπὶ αἰῶνας δεσπόζουσα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως βυζαντινὴ παράδοσις τῆς ἀνορθώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους μετὰ πρωτευούσης τὸ Βυζάντιον, ὅπερ ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει δὲν εἶναι πλέον ἡ πολυύμνητος πρωτεύουσα πόλις τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀλλὰ πόλις ἐπαρχιακὴ ἔχουσα ἀξίαν διὰ τὸ ἐπίκαιρον τῆς γεωγραφικῆς θέσεως οὐχὶ δὲ διὰ τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον αὐτῆς. Τὸ Βυζάντιον τοῦτο ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θὰ λάβῃ θέσιν ὁμοίαν τῆς τῶν πάλαι μεγάλων καὶ πολυϋμνήτων κέντρων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὁμοίαν τῆς τῶν Ἀντιοχείας, Σελευκείας, Συρακουσῶν καὶ ἄλλων μεγάλων ἑλληνικῶν πόλεων τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ δὲ Ἑλληνικὸν κράτος ἐν τῷ μέλλοντι ζήσεται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ κεφαλαίων, τῶν παραδιδομένων τὸ πλεῖστον ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν μέρει δὲ ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου οὐχὶ ἁπλῶς ὑπὸ εὐρυτάτην ἔννοιαν ἱστορικήν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ νῦν ἐξ ἀνάγκης περιωρισμένου ἐθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἰδεώδους.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἡ ὑγιὴς πολιτικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἀπαιτεῖ ἔνθεν μὲν τὴν εἰς τὸ ἀπαραίτητον ἐπὶ μέγα ἢ σμικρὸν μῆκος χρόνου ὑποχώρησιν, ἔνθεν

(¹) Ὅταν ποιούμεθα λόγον περὶ παγκοσμίων κρατῶν, δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν τὸν ὅρον του ον, ὡς παρετήρησεν ὀρθότατα ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Franke, κατὰ γράμμα ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα Οὐδὲν κρατος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπῆρξε παγκόσμιον, περιλαμβάνον δηλονότι πάσας τὰς χώρας καὶ πάντας το ς λαούς. Ἡ δὲ προσωνυμία «παγκόσμιον» ἐδόθη εἰς κράτη ἢ μοναρχίας μεγάλας περιλαμβανούσας πολλὰς χώρας καὶ πολλοὺς λαοὺς ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἑνὸς ἔθνους. Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ λεγόμενα παγκόσμια κράτη τῆς Ἀσσυρίας, Βαβυλωνίας (οὐχὶ τῆς Αἰγύπτου, ἐχούσης ταύτης πάντοτε χαρακτῆρα ἑνὸς ἔθνους καὶ χώρας γεωγραφικῶς καθωρισμένης), Περσικῆς μοναρχίας, Μακεδονικῆς μοναρχίας, Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Φραγκικοῦ κράτους τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου καὶ Καρόλου Ε' τοῦ Ἀψβουργικοῦ.

Περὶ παγκοσμίων κρατῶν τοῦ Τσιγκισχὰν καὶ Ταμερλάνου δὲν γίνεται λόγος ἐνταῦθα ὡς κρατῶν ταχέως μεγαλυνθέντων καὶ ταχέως διαλυθέντων. Ἀλλὰ τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος ἐν χρόνῳ βραχεῖ ὑψώθη καὶ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς διετήρησε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκτασίν του ὡς καὶ τὸν ἐσωτερικὸν ἐκ πολλῶν λαῶν καὶ πολιτισμῶν συγκείμενον κόσμον αὐτοῦ.

δὲ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν διὰ τῆς ἐν ἐπικαίροις χρόνοις ἐνεργείας ἀνόρθωσιν τῶν ἀνορθώσεως δεκτικῶν.

Ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν κατέπεσεν ἐν πάσαις ταῖς ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ὑπολειφθείσαις χώραις, πρὸ πάντων ἐν Παλαιστίνῃ, Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, ἐν αἷς ὑπάρχουσιν ἔτι καὶ ἑλληνικὰ Ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα ἐν δὲ τῇ Παλαιστίνῃ καὶ πλεῖσθ' ὅσα σεβάσματα ἱερά, ὧν ἡ διατήρησις ἀπαιτεῖ σήμερον μεγάλην πολιτικὴν φρόνησιν καὶ εὐσεβῆ χριστιανικὴν παίδευσιν. Καὶ ἡ τούτων ἐπιμέλεια εἶναι μέγα διὰ τὸ μέλλον ἔργον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀποτελοῦν τὴν νέαν αὐτοῦ Μεγάλην Ἰδέαν.

Διὰ τῶν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος καταφυγόντων προσφύγων ηὐξήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Ἑλλήνων καὶ ἐνισχύθη τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καὶ διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῆς τέχνης τῶν ἀνθρώπων τούτων ὁ ἑλληνικὸς βίος προήχθη ἐν Ἑλλάδι καὶ εἶναι δύναμις εὐεργετική.

Τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὃν πάντοτε ἑλληνικὸν καὶ ὑπὸ Φραγκοκρατίαν καὶ ὑπὸ Τουρκοκρατίαν, ἐκτίθεται σήμερον εἰς κίνδυνον ξενικῆς ἐπιβουλῆς.

Ἀλλ' ὁ ἐκ τῆς τέφρας του διαρκῶς ἀναγεννώμενος Ἑλληνισμός, ὁ ἐπὶ χιλιετηρίδας κυριαρχήσας ἐν τῇ γεωγραφικῇ ταύτῃ περιοχῇ ἣν ὥρισεν αὐτῷ ἡ Θεία Πρόνοια, μὴ ὑποσκελισθεὶς παρ' ἄλλου λαοῦ, ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον τηρῶν τὴν δᾷδα τοῦ φωτὸς καὶ ἔχων τὴν πρωτοπορίαν τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ ὡς σκαπανεὺς ἀκάματος, μεταβάλλων μὲν περιοδικῶς καταστάσεις ἁπλῶς πολιτικογεωγραφικῶν σχημάτων, ἀλλ' ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεώς του πιστεύων ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ τῆς Ἀνατολῆς κυρίαρχος λαός, ἀδιάφορον ἂν δὲν ἄρχει πολιτικῶς, θρησκευτικῶς ἢ οἰκονομικῶς. Ὑψώνει καὶ ὑποστέλλει τὴν σημαίαν αὐτοῦ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, τὸ δὲ πηδάλιον τοῦ Ἕλληνος ναυτίλου μὲ τὸν σύγχρονον Ὀδυσσέα διασχίζει τὸ Αἰγαῖον καὶ τὰς ἄλλας θαλάσσας τῆς Ἀνατολῆς, ἃς θεωρεῖ καὶ θὰ θεωρῇ πάντοτε θαλάσσας ἑλληνικάς.

Οὕτως ἐξικόμενοι, μετὰ τὴν ἀφήγησιν καὶ παράστασιν τετρακισχιλιετοῦς περίπου ἱστορικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ παρόντος, ἰδόντες ποικίλον ἐν τῇ ἑνότητι τὸ παρελθὸν καὶ εὑρισκόμενοι πρὸ νέας περιόδου ἐξελίξεων τοῦ ἀχανοῦς μέλλοντος, ἔχομεν ἱκανὰ σημεῖα φωτεινὰ ἐκ τοῦ διασωθέντος παρελθόντος ἵνα, ὡς ἐφόδια ταῦτα παραλαβόντες, οὐχὶ μὲν ἄνευ τινὸς δέους ἀλλὰ καὶ οὐχὶ ἄνευ ἐλπίδων, ὡς λαὸς καὶ γένος ἑλληνικόν, εἰσέλθωμεν εἰς τὸ στάδιον νέων ἀγώνων ἱστορικῶν ὑπὲρ διατηρήσεως τῶν μέχρι νῦν κεκτημένων καὶ ὑπὲρ τῆς ἐπὶ τὸ τελειότερον ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς αὐτῶν. Καὶ πυκνὴ μὲν ἔτι ὁμίχλη ἐν πλείστοις σημείοις καὶ κεφαλαίοις τοῦ βίου τοῦ ἐθνικοῦ περικαλύπτει τὸν ἱστορικὸν ὁρίζοντα ἡμῶν, νυκτὶ μᾶλλον ἐοικότα, «ἣν πυρὰ μὲν οὐδεμία τό γε νῦν κατισχύει φωτίζειν οὔτε ἄστρων ἔκλαμπροι φλόγες καταυγάζειν ὑπομένουσι», μέγας δ' ἐστὶν ὁ κίνδυνος ὁ ἐκ τοῦ κράτους τοῦ ὑλισμοῦ ἀπειλῶν τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· ἀλλὰ δὲν ἐκλείπουσιν ἔτι ἐν τῷ ἑλληνικῷ γένει αἱ πάτριοι ἀρεταὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης, τῆς πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἢ μικρᾶς ὁρμῆς καὶ τῆς μετ' ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἰδεώδη, ἐν μέσῳ μυρίων ἀντιξόων περιστάσεων καὶ ὑπὸ τῆς τύχης καὶ ὑπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀδυναμίας παραγομένων, διευθύνσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βίου.

Δὲν ἐξέλιπε δ' ἔτι εὐτυχῶς ἐν τῷ ὑγιεῖ καὶ γνησίῳ τμήματι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἡ ζωογόνος πίστις πρὸς τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου καὶ τὴν πανσοφίαν καὶ δικαιοσύνην Ἐκείνου «ὃς κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατάξει καὶ λύχνον σβεννύμενον οὐκ ἀποσβέσει».

ΤΕΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Εν σελ.	54 σημ. 1	στίχῳ	1-2	γραπτέον	ἀποκλεισμὸς τῆς Τριπόλεως
»	82 » 1	»	5	»	ἰδιαιτέρως δέ
»	9.(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	ὁ *μοίραρχος* (οὐχὶ ναύαρχος)
»	116 σημ. 1	»	4	»	τῆς φερωνύμου ***τῆς νήσου***
»	120(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	τοῦ ***Γέροντα***
»	150 σημ. 2	»	2-3	»	τὸ ἀνακηρυττόμενον ***περὶ αὐτῆς***
»	180(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	Ὁ Καρᾶ-Ἀλῆ πασᾶς, ὁ φονευθεὶς **κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κανάρη ἀνατίναξιν τῆς ναυαρχίδος του ἐν τῷ λιμένι τῆς Χίου.**
»	200	»	29	»	εἰς τὴν σωτηρίαν
»	201	»	25-26	»	ἐν ***τοῖς*** μεγάλοις...***συνεδρίοις***
»	201	»	29	»	***τῆς φιλαυστριακῆς τούτου τάσεως***
»	201 σημ. 1	»	2	»	ἐν Ἰστρίᾳ
»	202 »	»	19	»	δευτέραν ***Παρισιανὴν*** **συνθήκην**
»	203	»	7	»	ἀπὸ φιλελληνισμοῦ
»	203	»	9	»	παρὰ τοῦ βασιλέως Γ.
»	203 σημ. 1	»	4	»	**αἱ παραδανούβ.** Ἡγεμονίαι
»	205	»	11	»	πολιτειακῆς ***μονιμότητος***
»	205	»	19	»	(Μπαρμπαγιάννη)
»	205	»	23	»	ἐπαρκοῦν ταῖς...
»	211	»	20	»	ὁρμωμένων
»	215	»	25	»	ἐν αὐτῷ
»	215	»	29	»	τὴν χεῖρα αὐτοῦ
»	217	»	13	»	προσήρχοντο
»	217	»	34	»	***ὅτε*** ἔτι ἔζη
»	218	»	2	»	ἀπέτυχον
»	219	»	29	»	φιλοξενηθέντες ***ἐν τῇ Β. αὐλῇ***
»	220	»	17	»	πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν
»	222	»	31	»	***ἐπὶ τούτου δέ***
»	225	»	22	»	Κυβερνητικήν
»	227	»	24	»	μειονοψηφησάντων
»	228 (ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	Ὁ Ὄθων παρὰ τὸ ***Θησεῖον***
»	233	»	32	»	κυβερνήσει αὐτῶν
»	233	»	36	»	ἀπαλλαγῇ ***οὗτος***
»	233 σημ. 1	»	4	»	καὶ ***ἐπιμόνους*** ἀντιρρήσεις
»	237	»	26	»	ἐφημερίδος ***Ἐλπίδος***
»	239(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	***περιστοιχιζόμενος***
»	246	»	18	»	***τῶν πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν ἔθνος***
»	250	»	4	»	μετὰ ***διαταγῆς*** νὰ φέρωσι
»	250	»	12	»	βοῶντος
»	252(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			«	Ἐδμόνδος
»	254	»	10	»	ἦτο ***ἀρχιγραμματεύς***
»	254	»	17	»	καὶ τὴν καθόλου ἱστορικὴν ἔποψιν
»	255	»	7	»	***ἀπέλαυε***
»	259	»	17	»	ἔμενεν αὕτη
»	259	»	33	»	εἰς τὰ μέλη
»	260	»	6	»	περὶ **αὐτοῦ**
»	260	»	30	»	***ἐγκριθεῖσα*** κυβέρνησις
»	263	»	24	»	τοῦ ***τοπικοῦ*** ὑπουργείου (οὐχὶ τῶν τριῶν ὑπουργείων)
»	263	»	41	»	Ταχυδρόμου Ἀθηνῶν
»	264	»	2	»	καθ' ἑαυτήν
»	264	»	18	»	καὶ κατ' ἀκολουθίαν τούτων φυγών
»	268	»	31	»	Μερεντίτου
»	271	»	35	»	***ὅθεν*** ἔμελλον
»	272	»	7	»	οὐδεμίαν διὰ τῶν προκηρύξεων αὐτῶν εὕρισκον ἠχώ

Ἐν σελ.	274		στίχῳ 38	γραπτέον	πρὸς τὴν ἐν τῷ ὑπουργείῳ
»	281		» 25	»	ζωηροτάτου διαφέροντος
»	288		» 31	»	(ὁ γραμματεὺς τοῦ βασιλέως)
»	290		» 6-7	»	τοῦ Π. Σούτσου, τὰ πολλαχοῦ
»	298		» 26	»	πλανωμένης
»	314		» 14	»	κηρυχθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως
»	316	σημ.	» 10	»	παντὸς ὅ,τι ἑλληνικόν
»	316	»	» 15	»	*ἔσβεσαν*
»	316	»	» 20	»	ὡς εἶναι πρόδηλον (οὐχὶ ὡς παράδοσις)
»	317		» 31	»	πρὸς πολλὰς ἐπάλαιεν
»	319		» 11	»	τῆς τε μεγάλης καὶ τῆς μικρᾶς
»	319		» 19	»	*ἀντιστάθμημα*
»	319		» 23	»	Δερσέ (Derché)
»	324		» 5	»	τῆς ἰδίας *αὐτῆς*
»	324		» 28	»	καὶ μὴ κατακτώμενον
»	324		» 37	»	ὑπολογίσει
»	325		» 19	»	Συμβουλίου *κοτσαμπασίδων*
»	326		» 23	»	πρὸς τοῖς ἄλλοις καλέσας (ὁ Βούλγαρης) τὴν Ἑλλάδα κατὰ πρωτότυπόν τινα ἀντίληψιν
»	327		» 6	»	*ἀτιμάσεις*
»	327		» 14	»	*Βουτάκωφ*
»	327		» 33	»	διορίσασα
»	327	σημ. 1	» 5	»	Ἰζεττίν
»	327	»	» 6	»	*ἐξοκείλῃ*
»	330		» 9	»	τοῦ ἀγγλογαλλικοῦ στόλου
»	333		» 11	»	Ἐθνοφύλακος
»	333		» 12	»	διὰ περιγραφῶν ἐκτενεστάτων
»	337		» 14	»	αὐτόσε
»	339		» 8	»	μηδ' ἰσχυρᾶς
»	343		» 2	ἐξαλειπτέον	τῷ ἑαυτῆς
»	345		» 7-8	γραπτέον	καὶ ἡ εὐθὺς...ἀναγνώρισις τῆς κυβερνήσεως ταύτης
»	346		» 7	»	βουλευθέντας
»	346		» 19	»	Σλαυισμὸς καὶ Πανσλαυισμός
»	349		» 7	»	ὑπωρείαις
»	349		» 30-31	»	εἰς δυτικὴν μετὰ Σόφιας καὶ ἀνατολικὴν **μετὰ** Φιλιππουπόλεως
»	351		» 41	»	εἰ μὲν νικήσει...
»	352		» 8	»	εἰ δὲ νικήσει ἡ Τουρκία, θὰ ἀφεθῇ ἡ Ἑλλάς

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
ΕΙΚΟΝΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Εἰκόνες ἐντὸς κειμένου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Χάρται καὶ διαγράμματα ἐκτὸς κειμένου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ - ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΙΛΒΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις καὶ ἡ πρώτη πολιτικὴ ἀποκατάστασις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Φιλικὴ Ἑταιρεία—Τὸ ἐν Ἡγεμονίαις κίνημα—Πρώτη πολιτικὴ τῆς Ρωσίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἔναρξις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως—Τὰ πολιτεύματα τῆς ἐπαναστάσεως

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ χερσαῖος ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ὁ ναυτικὸς ἀγὼν κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῶν ἐτῶν 1823 καὶ 1824—Τὰ κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν πολεμικὰ ἔργα

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'

Ἡ ἀπόβασις τοῦ Ἰβραὴμ εἰς τὴν Πελοπόννησον—Ἡ πολιτικὴ τῶν Δυνάμεων—Ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Αἱ περιπέτειαι τῶν ὀλεθρίων ἐτῶν 1825, 1826 καὶ 1827

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἀπὸ τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1881

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ - ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἑνώσεως Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου (1881) μέχρι τοῦ 1930.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄ (1881-1886)

Ἡ πολιτικὴ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ 1881—Ἡ κυβέρνησις Χ. Τρικούπη 1882-85—Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Χαρ. Τρικούπη—Ὁ Χαρ. Τρικούπης καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον—Ἡ κυβέρνησις Θ. Δηληγιάννη 1885-86

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' (1886-1892)

Τὸ βουλγαρικὸν πολιτικὸν πραξικόπημα τοῦ Σεπτεμβρίου 1885—Ἕνωσις Βουλγαρίας καὶ Ἀν. Ρωμυλίας—Ἐπιστράτευσις 1886—Ἐνηλικίωσις τοῦ διαδόχου—Εἰκοσιπενταετηρὶς τοῦ Γεωργίου—Εἰκοσιπενταετηρὶς Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου—Νέα κρητικὴ ἐξέγερσις 1889—Μνηστεία καὶ γάμος διαδόχου Κωνσταντίνου—Ἑορταὶ Δ' Ὀλυμπιάδος ἐν Ἀθήναις—Κυβέρνησις Θ. Δηληγιάννη 1890-1892

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ' (1892-1900)

Κυβέρνησις Σωτηροπούλου-Ράλλη—Ἡ κήρυξις τῆς χρεοκοπίας—Ἀποχώρησις τοῦ Χ. Τρικούπη τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς—Κυβέρνησις Θ. Δηληγιάννη 1895-97—Θάνατος Χαρ. Τρικούπη 1896—Τὰ ἐν Τουρκίᾳ Ἀρμενικὰ ἐν σχέσει πρὸς τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα—Ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐξεγέρσεως καὶ τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου—Ἡ δημοσία γνώμη ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει—Ἡ τῶν ἓξ Δυνάμεων ἐναντίον τῆς Κρήτης σύστασις—Ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία—Ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος 1897—Τὰ ἐν Ἀθήναις ἀποτελέσματα τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ γεγονότων—Τὰ κατὰ τὴν ἀνακωχὴν τῆς 8 Μαΐου 1897—Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις—Ἁρμοστία Κρήτης—Περιοδεία βασιλικῆς οἰκογενείας ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα—Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ὕπατος ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄ (1900-1914)

Τὰ μετὰ τὸ 1897—Ὑπουργεῖον Ἀλ. Ζαΐμη—Ὑπουργεῖον Γ. Θεοτόκη—Τὰ «Εὐαγγελικά» — Δολοφονία τοῦ Θ. Δηληγιάννη—Ὑπουργεῖον Ράλλη.—Τὰ ἐν Τουρκίᾳ ἀπὸ τοῦ 1900-1908—Τὰ ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ 1898-1908—Ἐπιδείνωσις ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων—Ὁ «Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος» - Ἐλευθέριος Βενιζέλος—Ὑπουργεῖον Στ. Δραγούμη—Σύγκλησις ἀναθεωρητικῆς βουλῆς—Ὑπουργεῖον Ἐλ. Βενιζέλου—Οἱ Κρῆτες βουλευταὶ ἐν Ἀθήναις—Παραμοναὶ συνεννοήσεως τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν—Ἀλβανικὸν κράτος—Τὰ τῆς Τουρκίας κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου 1912—Ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ εἰρήνη—Ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτονομία τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Κουτσοβλάχων—Ἐπιδρομαὶ ἀλητῶν Μωαμεθανῶν ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης εἰς τὰς μικρασιατικὰς παραλίας πρὸς μεταβολὴν τοῦ ἐθνολογικοῦ χάρτου—Τὸ ζήτημα τῆς Ἠπείρου—Τὰ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος μετὰ τοὺς δύο Βαλκανικοὺς πολέμους

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄ (1914-1917)

Ὁ Παγκόσμιος πόλεμος—Γαλλογερμανικὸς ἀνταγωνισμός—Ἀγγλία καὶ Ρωσία—Ἡ δολοφονία τοῦ Σεραγέβου—Ἡ Ἑλλὰς ἀπέναντι τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου—Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ πρωθυπουργὸς Ε. Βενιζέλος—Ἡ ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη—Προσχώρησις τῆς Τουρκίας εἰς τὰς Κεντρικὰς Δυνάμεις—Ἐκστρατεία Ἑλλησπόντου (κατάληψις τῆς Καλλιπόλεως)—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄ (1914-1917, ΣΥΝΕΧΕΙΑ)

Ὁ διχασμὸς τοῦ ἔθνους—Συγκρούσεις βασιλικῶν καὶ βενιζελικῶν στρατευμάτων παρὰ τὴν Αἰκατερίνην—Ἡ κατάληψις τοῦ ὀχυροῦ Ροῦπελ—Τὸ ἐν Ἀθήναις κατὰ τοῦ Βενιζέλου «ἀνάθεμα»—Τὰ «Νοεμβριανὰ» ἐν Ἀθήναις—Ἐχθρικὴ τῆς Γαλλίας ἐκδήλωσις—Ἀποκήρυξις τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ὑπὸ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ κυβερνήσεως—Ἀποκλεισμός—Ὑπουργεῖον Ζαΐμη—Ἀποστολὴ τοῦ Ζωνὰρ εἰς Ἑλλάδα—Συμμαχικὸν τελεσίγραφον – Πρώτη παραίτησις τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου—Ἀναχώρησις καὶ ἀποχαιρετιστήριον διάγγελμα

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ´ (1917-1920)

Ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον τοῦ πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου—Αἱ φάσεις τοῦ Παγκοσμίου πολέμου κατὰ τὸ 1917—Εἴσοδος εἰς τὸν πόλεμον τῆς Ἀμερικῆς—Ἐπιστροφὴ Ἐλ. Βενιζέλου εἰς Ἀθήνας καὶ σχηματισμὸς κυβερνήσεως ὑπ' αὐτοῦ—Συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα—Ἡ ἑλληνικὴ ἐν Σκρᾶ νίκη—Αἱ ἑλληνικαὶ ἐδαφικαὶ διεκδικήσεις—Ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν—Ἀπόπειρα κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Βενιζέλου ἐν Παρισίοις—Θάνατος τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου—Τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου—Αἱ ἐκλογαὶ τῆς 1 Νοεμβρίου 1920

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η' (1920-1922)

Ἐπάνοδος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου — Ἡ διοργάνωσις τοῦ κεμαλικοῦ κινήματος — Τὸ «Ἐθνικὸν συμβούλιον» τῆς Σεβαστείας — Γαλλικὴ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐν Μικρασίᾳ ἐγκαταστάσεως — Ἡ γαλλοκεμαλικὴ συμφωνία — Ἡ ἐν Λονδίνῳ Συνδιάσκεψις διὰ τὸ Ἀνατολικόν — Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς Μικρασίαν — Ἡ προέλασις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ — Σαγγάριος — Τὸ Α' Ἀναγκαστικὸν δάνειον — Τὸ σχέδιον τῆς ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατείας — Ἡ ἐξαπόλυσις τῆς κεμαλικῆς ἐπιθέσεως — Ἡ μικρασιατικὴ καταστροφή — Ἡ Σμύρνη πυρπολουμένη — Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1922 — Δευτέρα παραίτησις τοῦ Κωνσταντίνου — Ἐκκένωσις τῆς Ἀν. Θράκης — Ἡ δίκη καὶ ἡ θανάτωσις τῶν Ἕξ — Ἡ Συνδιάσκεψις τῆς Λωζάννης — Θάνατος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄ (1922-1930)

Συρροὴ προσφύγων ἐκ Τουρκίας—Ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης—Τὸ ἑλληνοϊταλικὸν ἐπεισόδιον—Ἡ ἀντεπανάστασις—Βιαία ἀπομάκρυνσις τοῦ βασιλέως Γεωργίου Β΄—Ἐπιβολὴ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος—Ἐπιστροφὴ τοῦ Βενιζέλου—Ὑπουργεῖα Καφαντάρη, Παπαναστασίου, Σοφούλη, Μιχαλακοπούλου—Δικτατορία Θ. Παγκάλου—Οἰκουμενικὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ἀλ. Ζαΐμην—Ἐπάνοδος τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν πολιτικήν—Ὁ Ἀλ. Ζαΐμης πρόεδρος τῆς δημοκρατίας—Σύμφωνα φιλίας μετὰ τῆς Ἰταλίας, Σερβίας καὶ Τουρκίας—Τὸ προσφυγικὸν ζήτημα—Ἡ ἐξέλιξις τῆς Μεγάλης Ἰδέας—Ἕλληνες καὶ Σέρβοι—Ὁ θεσμὸς τῆς Κ.Τ.Ε.—Βαλκανικὴ Ὁμοσπονδία—Ἡ μορφὴ τῆς δημοκρατίας—Ἑκατονταετηρὶς τῆς ἀνεξαρτησίας